

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

AF
181

Q83
K3

PHILLIPS LIBRARY
OF
HARVARD COLLEGE OBSERVATORY

— • —

February 1, 1966

**JOHN G. WOLBACH LIBRARY
HARVARD COLLEGE OBSERVATORY
60 GARDEN STREET
CAMBRIDGE, MASS. 02138**

JOANNIS KEPLERI

ASTRONOMI

OPERA OMNIA.

EDIDIT

ED. CH. FRISCH. ↙

VOLUMEN VIII. PARS I.

FRANCOFURTI A. M.

HEYDER & ZIMMER.

MDCCCLXX.

JOANNIS KEPLERI

ASTRONOMI

OPERA OMNIA.

VOLUMEN OCTAVUM. PARS PRIMA.

OPUS OPERUM KEPLERI

QUAE VOLUMEN VIII. PARS I. CONTINET DISPOSITIO.

	Folio
1. Bericht von den Finsternissen der Jahre 1620. 1621.	3
2. Somnium seu De Astronomia Lunari	21
Notae Kepleri	40
Appendix Geographica ad Guldinum	67
3. Plutarchi libellus de facie in Luna, latine redditus	76
Notae Kepleri	104
4. Unterricht vom H. Sacrament des Leibs und Bluts Jesu Christi	124
5. Elegia de nuptiis Huldencrici	130
6. Lessus in funere Holpii	135
7. Dialogismus de funere Heilandi	137
8. Elegia in obitum Tychoonis Brahe	138
9. Collectanea ex Codicibus Pulkoviensibus.	
1. Institutiones Mathematicae	145
2. Inquisitiones Arithmeticae	161
3. Logarithmorum Praxis	170
4. Institutiones Geometricae	175
5. De Genesi Magnitudinum	186
6. Annotationes in Tacitum	199
7. Versio libri I. Caesaris de Bello Gallico	205
8. De Rerum Romanarum Origine	211
9. Oratio in Obitum W. Joergeri	212
10. Studia chronologica	214
11. De Lydiati Tractatu de variis Anni formis	220
12. Studia astronomica varia	226
13. De Anno Romano	268
14. Notae ad Scaligeri Diatribam de Aequinoctiis	273
15. Astrologica	
Kepleri Nativitas a H. Rösline scripta	294
de Directionibus	295
Judicium de Prognostico Sutorii	300
Prognostici in Annum 1604 fragmentum	321
Nativitates Imp. Rudolphi, Augusti etc.	327
Wallensteinii Nativitas	343
10. Judicium Matris Kepleri	359

CONSPECTUS EPISTOLARUM KEPLERI

QUAE INSUNT VOLUMINI VIII. I.

	Folio
Ad Nobilem Pragensem dat. Pragae a. 1611	343
" Sebastianum Fabrum s. l. et d.	377
" Senatum Leobergensem, dat. Lincii 2. Jan. 1616	363
" Württemb. Ducem Joh. Fridericum, d. Lincii s. d.	371
" " " " " d. Lincii d. 1. Sept. 1617	380
" " " " " s. l. c. Nov. 1617	384
" " " " " s. l. et d.	421
" " " " " s. l. c. med. Aug. 1620	437
" " " " " s. l. Oct. 1620	438
" " " " " s. l. Nov. 1620	439
" " " " " s. l. Dec. 1620	452
" " " " " s. l. Maj. 1621	489
" " " " " s. l. Jun. 1621	492

Bericht von den Finsternissen
der Jahre 1620. 1621.

Astronomischer Bericht,

von

Zweyen im Abgelauffenen 1620. Jahr

gesehenen grossen vnd seltzamen **Mondsfinsternussen**:

Wie auch von der grossen **Sonnenfinsternuss**, so im jetzlauffenden 1621. Jahr
den $\frac{1}{4}\frac{1}{4}$ Maji erscheinen wirdt.

Mit kurtzer Wiederholung

Aller grossen Sonnenfinsternussen,
so innerhalb Achtzig Jahren in Europa gesehen worden, vnd was jedessmals
vor vnd nach, der Zustand in Geistlichen vnd Weltlichen Sachen gewest:

Gestellt durch

JOHAN KEPPLERN,

der Zeit der löblichen Vier Ständen im Ertzherzogthumb Oesterreich ob der
Ens Mathematicum.

Cum Privilegio Caesareo ad annos XV.

Gedruckt zu Vlm, durch Johan Medern,
Im Jahr Christi M. DC. XXI.

D e m

Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten vnnnd Herren

JOHAN FRIDERICO,

Hertzogen zu Württemberg vnd Teck, Graven zu Mümpelgart,
Herren zu Heidenheim: Meinem gnädigen Fürsten vnd Herren.

Durchleuchtiger, Hochgeborner, Gnädiger Fürst vnnnd Herr, E. F. G. seind meine vnderthänige arme Dienst bevor. Es ist laider diss nicht der wenigste schaden, der eins theils auss der langwirigen Vnruhe inn Oesterreich, andern theils auss meinem nothverursachten Abraisen vnd langwirigem Aussenbleiben von meinen zu Lintz hinterlassenen Supellectilibus vnnnd Bibliothec, mir vnd den meinigen zugewachsen: dass nemlich mein auff das jetzlauffende 1621. Jahr calculirte Ephemeris (vnangesehen ich die typos numericos guter hoffnung mit mir auff dem Wasser biss nacher Ingolstat gebracht) biss dato vngedruckt verblieben.

Wann dann hin vnd wider in Teutsch- vnnnd andern Landen nach jetzgemelter Ephemeride, sonderlich wegen der künftigen grossen Sonnenfinsternuss, vnnnd wie solche durch meinen calculum gegeben werde, nachgefragt wirdt: also hab ich dasjenige wenige, was ich in Zeit meiner Raisefarth, allermeist zu Stutgardten, neben meinen privat Geschäften, von dieser vnnnd andern Sonnenfinsternussen verzeichnet, oder auss meinen mitführenden Tabulis calculirt, Summariter verfassen, vnd den Kunstliebenden zu dienst inn offenen Truck bringen wollen. Welches E. F. G. ich hiermit inn vnderthänigem Gehorsamb dedicire vnd zuschreibe: sonderlich darumb, weil der Ort selber, als welcher E. F. G. Fürstliche Hoffstatt vnnnd Residenz ist, mich abgehalten, mit der Dedication nicht anderwärtz ausszuspringen: anderer höherer Vrsachen, weil das Wercklin selber nicht wichtig noch gross, dissmahls zugeschweigen.

Hiermit thue E. F. G. ich mich zusampt der theuren werthen Kunst Astronomia zu Landsfürstlichen gewöhnlichen Hulden vnd Gnaden gehorsamlich einbevehlen. Datum Vlm den $\frac{5}{15}$ Aprilis, Anno 1621.

E. F. Gn.

Vnderthäniger vnd Gehorsamer

Johan Kepler,
Mathematicus.

Von Finsternussen dess 1620. vnd 1621. Jahrs.

Sehr denckwürdige Anmahnungen geben vns beydes die vergangene vnnnd auch die künftige Finsternussen.

Beyde Monsfinsternussen, welche im itzablaufenden 1620. Jahr gesehen worden, hab ich mit sonderem Fleiss observirt. Die erste ist erschienen zu Lintz in Oesterreich den $\frac{5}{15}$ Junii, vor Tags, hat ihren Anfang genommen 9 minuten vor Mitternacht, zur lincken Hand, ein wenig mehr oberhalb. Vnd ist es mit nennung dess Mons vnd der Sternen höhe, auch mit aussrechnung der gewissen minuten zu jeder Observation gantz richtig zugegangen. Als ich innerhalb drey minuten mit dem langen Rohr gantzes fleisses nach dem verfinsterten Mond geschawet, hab ich ihne doch keins wegs nicht ersehen können. Vmb 12 Vhr vnd 38 minuten, waren noch bey 7 minuten liecht vnd vbrig. Vnd als es nun gegen der völligen Verfinsterung gehen wolte, hab ich doch gar nicht mercken können, ob der Mon sich wahrhaftig gantz eingeschleift habe. Dann es war sein Liecht eine zimblliche lange weil so blaiich, dass ich gezweiflet, obs der rechte Sonnenschein oder nur ein falscher Affterschein in vnserer Luft gebrochen. Dann vmb 1 vhr dunckete mich sein Liecht (dem blossen blöden Gesicht nach, ohne das Spiegelrohr) wie eines Sternens primae magnitudinis: vnd ward der Himmel so hell, dass ich die zertheilte Milchstrass gar wol hab vnderschaiden können, nechst an dem Mond.

Nach 6 minuten leuchtete noch etwas wie ein dunckeler Fixstern an dem ort, da der Mond zu suchen ward, machte mit eim stern in dess Schützens schulter, vnd mit einem noch dunckleren im Bogen fast ein gerade Lini, war auch ein wenig weiter von diesem end hindan, vnd hengete gar ein wenig niderer. Es solte einen wol geduncket haben, es sey ein wahrhafftiger Fixstern gewest, sey hernach durch dess Monds vbergang bedeckt worden.

Vmb 1 vhr 8 minuten, ward so gar alles Liecht dahin, dass man im wenigsten nicht mercken kunte, wo der Mond stehe. Vmb 2 vhr hab ich mit fleiss vmbgesehen, hab dess Schützens vnd der Schlangen sterne gesehen, auch die Milchstrass: aber vonn dem Mond lauter nichts. Da beginnet es etwas liecht am Himmel zu werden vmb 2 vhr 8 minuten. Vmb 2 vhr 32 minuten bin ich wider eines solchen Liechtlins ansichtig worden, wie zuvor umb 1 vhr, vnnnd diss zur rechten etwas oberhalb. Vmb 2 vhr 45 minuten schätzete ich das liechte theil auff 4 minuten breit: vmb 2 vhr 52 minuten waren es bey 7 minuten, nach 14 minuten leuchtete der halbe theil vngefährlich.

Vnd als der Mond nunmehr hinder die Berge wolte, in altitudine Gr. 3. 20' das ist, vmb 3 vhr 32 minuten, da manglete dem Mond noch etwa der fünffte oder sechste theil an der breite. Es war der Mond so wol als zuvor bey seinem Auffgang sehr roth, vnnnd die Luft vmb den Horizont Eisenfarb. In einer halben stund hernach kam die Sonn von einem nidern Hügel herfür.

In fleissiger besichtigung dieser angemerckten Erscheinung, findet sich das mittel vmb 1 vhr 46 minuten, da ich ex calculo Tychonis 8 minuten mehr rechne. Also findet sich dass sie 7 minuten weniger dann 4 stund gewehret, solte 9 minuten vber die 4 stund, vnd also 16 minuten lenger gewehret haben. Also ist sie gantz verfinstert geblieben, nach diser Verzeichnuss lenger nicht dann 1 stund 32 minuten, da doch mein rechnung gibet 1 stund 47 minuten, abermahl 15 minuten mehr, als observirt worden.

Wann auch nach demjenigen was vmb 12 vhr 38 minuten, item vmb 2 vhr 52 minuten verzeichnet stehet, geurtheilet werden soll, so muss die

rechte völlige Verfinsterung dort nach 14 minuten angangen, hie aber vor 14 minuten aufgehöret haben, hette also gewehret von 12 vhr 52 minuten, biss 2 vhr 38 minuten, nemblich 1 stund 46 minuten, gerad so viel als ich gerechnet.

Daraus ist offenbar, dass dissmals der Schatten am rand aussen herum erleuchtet gewest, entweder von dem gebrochnen schein der Sonnen, darumben mein *Astronomiae pars optica* zusehen, fol. 279, 282. (II. p. 304 ss.) oder viel mehr von einer Materi vmb die Sonn her, darvon in ermeltem Buch fol. 300. 301 (II. p. 318 s.). Vnd zu mercken dass Anno 1588, den 3. Martii ein gleiches ist angemercket worden, da auch der schatten zu klein, vnnd der Mond sich drinnen fast gar verlohren. Dann wanns inn der mitte so gar finster, so kan man das bleiche Liecht am Mond nicht von dem rechten Sonnenlicht vndercheiden.

Diss ist nun Astrologice zu reden ein erschröckliche Finsternuss gewest, dann Saturnus vnd Mars haben die Sonne vmbgeben, vnd neben derselben einen Gegenschein auff den Mond geworffen: So ist nicht ein schlechtes omen oder bedeutung bey dieser gänzlichen verlierung dess Monds (das sonst vngewöhnlich) zu vermuthen gewest. Vnd weil diss der process ist, die Länder vnder die Zeichen aussutheilen; dass man nemblich auffmercke, welchem Land etwas kurtz nach einer Finsternuss in diesem oder jenem Zeichen geschehen: also mögen nun fürohin die Astrologi den Catalogum der Länder dess Schützens gar wohl vermehren, vnnd das Königreich Böhme, die Stätte Prag vnd Bautzen hinzu setzen, weill ihr vnnd ihrer mitinteressenten Macht inn einem augenblick, allerdings wie dieser verfinsterte Mond, verlohren, verthilget, zu nicht gemacht, ihr Rhum nidergelegt, vnd ihr Reichthumb zum Raub worden ist. Gott wolle sich der armen vnschuldigen Christen erbarmen, vnnd sie widerumb zu recht bringen.

Die andere Finsternuss dess Monds den 29. Novemb. A. vnd den 9. Decemb. N. hab ich observirt zu Stutgardt in Würtemberg neben Herrn Fridrico Rütteln Mathematico vnd andern Gehülffen, da dann dess Planeten Jovis, dess Stiersaug, vnd des Monds höhe durch kleine Quadranten vnd Trienten, so auch durch ein grosses, aber noch nicht zur nottufft zugerichtes Instrument seind genommen worden, dass verhoffentlich an der Zeit nicht mehr als 1 minuten hin oder her verfehlet sein wirdt.

Der Mond ist in seinem Auffgang nicht zu sehen gewest, wegen der dicken Lufft vmb den Horizontem: vmb 4 vhr 54 minuten, da er erstmalen herfür gestochen, mangleten 8 Zölle. Vmb 5 vhr 16 minuten ward er gar im schatten, doch gegen Nidergang liechter. Vmb 5 vhr 36 minuten ward der Mond auff der seiten gegen Nidergang noch gleich so liecht als dess Stiers Aug nechst nebens. Vmb 6 vhr 10 minuten hub er an vber sich gegen der lincken liechter werden, als wolt er mit dem obern theil herfür stechen. Vmb 6 vhr 30 minuten kehrete sich das helle theil gegen dem Erichtonio, vnd wurde diese rothe helle aussgebreitet biss auff die helffte dess Monds. Wir warteten alle, wann er oben recht wurde anfahren hell werden, gedachten nicht daran, dass diss etwas vnderhalb geschehen muste. Aber vmb 6 vhr 57 minuten hub er an vnderhalb zur lincken herfür stechen; das war eine seltsame gestalt, dann es schiene, als wann ein schwarz Pflugeysen, oder ein schwarzer zugespitzter Wolck das obere rohthelle theil vom andern recht liechten vnderscheidete, das liechte theil gieng dem Saturno zu, das rothe aber gegen dem stern in dess Erichtonii Kopff. Vmb 7 vhr 26 minuten war er vbers halb

herauss. Nach 10 minuten waren bey drey vierteln, endtlichen vmb 7 vhr 54 minuten war er wider gantz voll. Brachte also inn herauss gehen zu, 57 minuten, die rechnung gibt mir 58. Im schatten aber blieb er 1 stund 41 minuten, dafür gibt die rechnung 1 stund 51 minuten. Das mittel felt vmb 6 vhr 5 minuten, das were zu Vraniburg in Dennemarck vmb 5 vhr 57 minuten, dafür rechne ich 6 vhr 17 minuten, vnd also vmb 20 minuten mehr. Diese Finsternuss ist erschienen im $18^{\circ} 11''$ II, vnder welches Zeichen vnder andern auch das Land Würtemberg von den Astrologis gewöhnlich gesetzt wird.

Ob nun diss vngewonliche, vnversehene, zimlich starcke, doch seltsam Liecht von Norden, welches durch das rechte Liecht von Suden her vnder-schiden worden, allerdings nichts, oder was es zu bedeuten habe, aldiweil man von virgis, pareliis, paraselensis, Iridibus vnd dergleichen Erscheinungen, bedeutung nimmet, das geb ich denjenigen zu erwegen, welche sich dieserley Aussdeutungen etwas mehr dann ich anmassen. Es ist sonsten der Mond nicht vbel gestanden, zwischen Jove vnd Saturno, doch diesem näher, mit dem er auch sich in der nechsten Nacht hernach vereiniget.

Von der grossen Sonnenfinsternuss des 1621. Jahrs.

Nu komme ich zu den nechstkünftigen dieses Jahrs Finsternussen, deren die Erste geschicht an der Sonnen, den $\frac{1}{2}$ Maji, die wirdt nu inn etlichen Ländern gantz verfinstert werden.

Dann es setzet dess Mons Schatten an den Erdboden inn der Nordsee hinter den Azoras sub alt. pol. 37, alda wirdt die Sonn in ihrem Auffgang gantz bedeckt sein: von dannen streicht der Schatten herfür vber die Azoras, vnd oberhalb dess Königreichs Spannia, durch Oceanum Aquitanicum, setzet zwischen Irreland vnd dem vorland Pleimuth an die Insel Gross Britannien: da streicht er zwischen Engelland vnd Schottland mitten durch, vber Stafford her, da wirdt man zehlen 7 vhr 45 minuten, wann die Sonn gantz verfinstert stehet. Von dannen passirt der Schatten vber die Nordwegische See, durch Dennemarck, Schweden, vnd vber die Boddische See, durch Finland: alda helt diese völlige Verfinsterung gleichsamb ihr centrum in ipso nonagesimo, da man zehlen wirdt 10 vhr 20 minuten. Fürters gehet der strich durch die Moscau, Tartarey, vnd Königreich China, vber Japonien: da setzet er in der weiten Ostsee wider von der Erdkugel auss, dass also die Sonn in völliger Verfinsterung alldorten nidergehet. Also wirdt nu diese Finsternuss in Spania, Bretagne, Nederland, inn der Ostsee, Hansestätten, Liffland etc. auch sehr gross, aber nicht gantz bedeckt, dann es bleibt vnderhalb ein klein hörnlin vbrig. In Oesterreich kombt sie auff 10 puncten, in Schwaben vnd am Rheinstrom etwas höher. Hingegen in Schottland, hoh Nordwegen, Lappenland, vnd in der wilden Tartarey wirdt sie abermahl sehr gross, aber nit gantz bedeckt, dann dorten bleibt oberhalb etwas gar wenig vbrig.

Wann nun der Himmel sonsten rein vmb die Sonne her, vnd nicht etwa (wie meistentheils geschicht, auch Anno 1567. vnd 1605. bey beyden grossen Sonnenfinsternussen geschehen), ein glänzende ätherische materi die Sonne vmgibet, so kan wol geschehen, dass nicht allein in Engelland vnd Dennemarck, sondern auch gar in Teutschland es völlige Nacht würde, vnd die Sterne, sonderlich Venus zur rechten ober- vnd Saturnus zur lincken vnderhalb, sampt den klaresten Fixstern, velleicht auch Mercurtus, nahend der

Gluckhenne, vnd Jupiter allernechst an der Sonn, bey dess Stiers Aug gesehen werden. Der einige Mars stehet malcontent vnd retrogradus, gleich einem Cornuten, vnder der Erden, gleichwol nicht ohne tücke: dann er sich zur Gegenwehr rüstet, vnd mit Jove auff folgenden Octobrem das dritte Treffen wagen wil, in fine Π & $\nearrow$.

Die andere Finsternuss, so inn vnseren Ländern zusehen, geschicht an dem Mond, in der Nacht zwischen $\frac{1}{2}$ und $\frac{1}{2}$ Novembris nach Mitternacht, vmb 3 vhr 23 minuten, tempore Uraniburgi astronomice aequato. Da wirdt der Mond nicht mehr dann auff das dritte theil gegen Norden verfinstert: fahet an vmb zwey vhren vnd ein viertel, endet sich vmb 4 vhr 32 minuten.

Von etlichen andern grossen Sonnenfinsternussen, so innerhalb 80 Jahren erschienen.

Mir zweifelt nicht, männiglich, wer diese Beschreibung lieset, werde ihme die Rechnung bald machen wollen, dass eine schwere Bedeutung vber die jetzerzehlte Länder, da die Sonne gantz bedeckt wirdt, sonderlich vber Engelland vnd Schottland hierauss herzunehmen seye.

Damit nu niemand zu geschwind fahre, vnd ihme vergebliche Traurigkeit oder auch schädliche Sicherheit einbilde: also wirdt am besten sein, dass er die innerhalb Achtzig Jahren erschienene grosse Sonnenfinsternussen betrachte, vnd gegen den erfolgten Geschichten in denen Ländern, allda sie am grössisten gewest, halte.

Anno 1544 den 24. Januarii, mit Auffgang der Sonnen wurde die Sonne vom Mond bedeckt, dass Gemma Frisius zu Löven im Niderland die verfinsterung auff 10 puncten schätzete von vnden auff: vnd setzet das mittel auff 8 vhr 53 minuten. Funccius schätzete sie auff 11 Zölle. Bey Stutgarden im Land Württemberg wurde es kurtz nach Auffgang der Sonnen wider finstere Nacht bey sehr grosser kälte. Wann ich nun zwischen Vraniburg vnd Löven differentiam meridianorum setze 8 grad. vnd altitudinem Poli 50. 54, so finde ich die grössiste verfinsterung vmb 8 vhr 11 minuten oder per Physicam temporis aequationem auffs höchst 8 vhr 24 minuten, etwa ein stund nach Auffgang der Sonnen: da bleiben mir mehr nicht dann dritthalb minuten an der Sonnen oberhalb vber. Ist also gläublich, Gemma Frisius habe zu spat auff die Sonne geschawet, damahlen der vberbleibende Schein, wie er ihne mahlet vnd angibet, gerad vndersich gewendet gewest, das ist nun nach dem mitteln. Item so braitet sich das vberbleibende Liecht natürlicher weisse auss, nicht allein im Gesicht, sondern auch an der Wand, wann die Sonne (wie sie Gemma observiret, vnd in seinem Buch fůrgemalet) zu einem Loch in ein finster Zimmer scheint. Also kan leichtlich geschehen, dass man etwas dritthalben minuten breit an der Sonnen für 4 oder 5 minuten breit schätze, nach dem das Loch gross oder klein. Zugeschweigen was etwa die fewrige substanz vmb die Sonn her bey dieser erscheinung verursacht.

Auff dem Stutgardischen Horizont, wann ich differentiam Meridianorum zwischen Vraniburg vnd Stutgardt setze 3 grad vnd altitudinem Poli 48. 40, finde ich das mittel vmb 8 vhr 29 oder 42 minuten, etwas mehr dann ein stund nach Auffgang der Sonnen, da wirdt mir die Sonne beynabe gantz bedeckt.

Vnd weil beyde Liechter, vnd dess Drachen Haupt im 14. G. dess Wasgermans gestanden: also hat nu der schatten vom Mond vngefährlich in Spanien

vnd Freto Gibraltar gleich im Auffgang der Sonnen an die Erd schlagen müssen. Ist dannen durch das Mittelländische Meer vnd Schweitzerland vber das Alpebürg, nachher Vngarn vnd der Türckey gestrichen, vnd hat im Orient von der Erden wider aussgesetzt.

Die drey obriste Planeten Saturnus, Jupiter vnd Mars seind mitten am Himmel gestanden, dann es im selben Jahr eine grosse Conjunction gegeben.

Was auff die grosse Sonnenfinsternuss Anno 1544 erfolget.

Es ist zu merken, dass zu derselbigen Zeit Kayser Carl der V. König in Hispanien, Neapoli, Sicilia vnnnd Indien, Herr der Nidern vnd Burgundischen Landen, vnnnd dess Fürstenthumbs Meyland in Lombardien, offenen Krieg geführet mit Henrico II. König in Franckreich. Mit dem Kayser hielt es erstlich sein Bruder Ferdinand, Römischer auch zu Hungarn vnd Böhheim König, vnd Ertzhertzog zu Oesterreich, Steir, Kärnten vnd Crain. Hernach die Churfürsten Maintz, Trier vnd Pfaltz, item die Bischöffe im Reich, die Hertzogen von Braunschweig, Bayrn, Lottringen, Savoiën, Marggrave zu Brandenburg, Moritz Hertzog zu Sachssen, Marggrave in Meichssen; der Hertzog von Jülich, Cleve vnd Berg, ward newlich bezwungen, vnd durch Heyrath dem Keyser verschwägert. So hatte der Kayser auch Bündtnuss mit dem König in Engelland, Hainrich dem VIII.

Mit König Heinrichen inn Franckreich hielten das Königreich Schottland, vnd der Türckische Kayser, dessen Kriegs Armada kurtz zuvor Niceam beläget hatte, vnnnd noch damahlen in einem Frantzösischen Golfo lag, dem König zum besten. Es schützete auch der Türck den Jungen Wavvioda auss Sibenbürgen für einen König in Vngarn, wider Ferdinandum.

In Teutschland stunden die Schmalkaldische Bundesgenossen in wartung eines Kriegs, das waren die meiste Teutsche Fürsten, drunder Chur Sachssen, vnd der König in Dennemareck, der Churfürst von Cöln sprach sie auch vmb Schutz an.

Gleich im Januario, da die Finsternuss erschienen, hielte Kayser Carl einen Reichstag zu Speir, begerte die Reichshülff wider den Frantzosen vnd Türcken.

Im folgenden Fröling vnd Sommer gewan erstlich der Frantzoss ein Schlacht in Piemont. Hingegen eroberte der auss Engelland die Hauptstadt Edinburg im Königreich Schottland, schiffet darauff herüber inn Franckreich, gewan Bolonien. Zumahl zoge der Kayser durch Lottringen, nam Lützelburg wider ein, sampt einem guten theil Franckreich gegen Pariss hineln. Doch auff vnderhandlung dess Pabsts, ist im September vnversehens ein Friden zwischen beyden Potentaten geschlossen worden, in welchem sie sich verglichen die Ketzereyen ausszu rotten: desshalben auch der Pabst das Concilium zu Trient wider aussgeschrieben, in meynung die Teutsche Protestirende zu zwingen, demselben zu gehorsamen. Darauff wurde disseit in Nederlanden mit dem Fewr wider die Lutheraner procedirt, in Franckreich aber seind die Waldenser, weil sie zu der Römischen Kirchen nicht verstehen wollen, im folgenden 45. Jahr mit Kriegsmacht vberzogen, vnd sampt Weib vnd Kindern erbärmlich erschlagen, verjagt, aussgereutet, auch ihre Statt vnd Dörflin mit Brand verderbet worden.

Dieser Friden, dess Pabsts werbung, vnnnd die scharpffe Processen der Potentaten wider die Reformirte haben den Schmalkaldischen Bundsverwandten

noch eine mehrere Forcht eingejagt, dass sie dem Concilio nicht trawen, sondern dess Religionsfriedens halben auch ohne die vorige verzihlung biss auff Concilium versichert sein, inn andere wege dem Kayser zum Kriege nicht contribuiren wollen. Darmit ist man allgemach in den Schmalkaldischen Krieg gerathen, in welchem endlich die Protestirende Fürsten vnd Stände vberwunden worden, Anno 46.

Zu mehrer anreizung ist auch diss kommen, dass Anno 44 im andern Mon nach der Finsternuss, Pfaltzgraff Ludwig Churfürst gestorben, deme sein Bruder Friderich in der Chur nachgefolget, vnnd inn seinen Landen die Religion geendert. Wie nicht weniger auch Chur Cöllen damahlen fortgefahren, mit bestellung Evangelischer Prädicanten im Ertzbistumb Cöllen, darüber er mit dem Capitel inn einen gefährlichen Streit gerathen, vnnd von dem Pabst (der neben dem Kayser sich dess Capitels angenommen) nach Rom citirt worden. Gleichfals ist auch Hertzog Ludwig in Bayrn gestorben, deme sein Bruder Wilhelm succedirte.

Ich hab nicht ohne vrsach den Zustand Europae, welcher gewest Anno 1543 vor erscheinung der Finsternuss, etwas weitläufig entworfen: dann ich einem jeden heimstelle, wem er eygentlich die erfolgte Sachen zuschreiben wolle, der Finsternuss, oder diesem Zustand, als ein necessarium consequens, oder beyden miteinander.

Anno 1560 den 21. Augusti ward zu Conymbria im Königreich Portugal am hohen Mittag eine solche gänzliche Verfinsterung der Sonnen, dass keiner keins Fuss breit fürbass gehen konte, ja die Vögel in der Luft wurden von dess Monds Schatten so vrplötzlich vberfallen, mitten im Flug, dass sie als ohnmächtig vnd tod auff den Boden herunder fielen, wie solches Maestlinus auss Clavio erzehlet. Werete so lang als einer zwey oder drey Vatter vnser betten kunte. Zu Cöllen am Rhein wurde die Sonne beym weiten nicht völlig bedeckt, dennoch ist es so finster worden, dass die Geistliche mit besingung ihrer Vesper nicht fortfahren, auch einer den anderen im Chor nicht mehr kennen konten. Da muss die Reinigkeit dess Himmels vmb die Sonn her, welches sonsten selten geschicht, zu der verfinsterung nicht wenig geholffen haben. Zu Wien inn Oesterreich haben Tilemannus Stella vnd Paulus Fabricius mehr nicht dann sechsthalb Zölle verfinstert gesehen vmb 1 vhr 40 minuten nach mittag.

Mein Rechnung auss Tycho Brahe vermittelt nothwendiger Correctur, gibt auff den Meridianum, welcher $21\frac{1}{2}$ grad von Vraniburg nacher Occident stehet, Item auff altitudin. poli 40 grad. die visibilem conjunctionem, nur 22 oder 35 minuten vor 12 vhr am hohen mittag, vnd wirdt mir die Sonne völlig bedeckt, dann der Mond gewinnet bey mir dissmals ein breitem Anblick als die Sonne.

Vnd weil beyde Liechter im 8. grad der Jungfrawen, nahend dem Drackenschwanz, als hat der Schatten vom Mond Europam weiter nicht berieret, sondern ist auss America vber Meer herkommen vnd gegen Orient vnd Mittag vber Africam, Aegypten vnnd Judaeam hinaus gelauffen.

Erfolgung auff die grosse Sonnenfinsternuss Anno 1560 21. Augusti.

Obwol dess Monds Schatten Europam weiter nicht berüret, dennoch hat es in Europa nicht ermanglet an Abgang dreyer Königen. Dann es sturbe

den 29. nechstes Monats Septembris Gostavus König in Schweden, den 5. oder 25. Decembris Franciscus II. König in Franckreich, Anno 1561 Maria Jacobi IV. Königs in Schottland Wittib, vnnnd damals an statt ihrer Tochter Mariä, Königlicher Wittib in Franckreich, Regentin des Königreichs Schottland, eine Schwester dess Hertzogen von Guise.

In Spania vnnnd Portugal, dahin dess Mons Schatten gefallen, ist doch nichts denckwürdiges erfolgt: aber auff jetzgesetzter Potentaten Tod hat es grosse verenderungen geben.

König Frantz verliess sein Ehegemahl Mariam Stuartam Königin in Schottland im Wittibstand; die hielte sich bey dem Hertzogen von Guise ihrem Vettern, liess ihrer Mutter das Regiment in Schottland. Weil aber vnder deroelben Regiment etliche fürnemme Landherren die alte Religion verlassen, vnnnd die Reformation eingeführet hatten, befahle die Königin alles inn alten Stand zubringen, schickete etlich tausendt Frantzosen, sampt einem Frantzösischen Bischoff in Schottland, darüber wurd ein grosser Auffstand, auss welchem hernacher, als die Regentin gestorben, die Ausstilgung der Bischöffe in Schottland vnd völlige verenderung der Religion erfolgt: darzu dann nicht wenig geholfen die newe Königin Elisabetha, welche mit dergleichen in ihrem Königreich auch thate, vnd vmb so viel leichter zu wege richtete, weil die Reformation vnder ihrem Vattern, König Heinrichen dem VIII., vnd Brudern, König Edoardo schon allbereit weit gebracht, vnd vnder der Regierung ihrer Schwester, Königin Maria, als König Philips zu Hispanien Ehegemahlin nur allein aufgehalten, nicht aber in vergess gestelt, sondern auss andenkung vnd Hass deroelben verübter widriger scharpfen Processen mit Fewr vnd Schwerdt, vmb so viel desto eyferiger wider herfür gesucht wurde.

Also ist dissmals diese gantze Insul, was Statum publicum anlanget, von der Römischen Kirchen abgefallen, dabey es biss auff heutigen Tag bleibet.

In Franckreich ward allbereit zuvor vnder der kurtzen Regierung König Francisci grosse Vneinigkeit entstanden: dann weil der König jung ward, vnnnd die Königin in Schottland zur Ehe hatte, namen sich die vom Hauss Guise dess Regiments an, weil sie der Königin befreundt waren, setzten die Fürsten vom Geblüt bey seit, das verdross den Adel, erweckten eine Aufruhr zu Amboise, die wurde sampt denen von der Römischen Kirchen abgewichenen Huguenotten vnder eins mit grossem Blutvergiessen gestrafft, vnd kamen auch die Fürsten dess Geblüts inn verhaftung, ward allbereit ein Biene auffgerichtet, darauff deren etliche solten geköpffet werden. Als aber inzwischen dieser junge König, wie obbesagt, gestorben, vnnnd das Reich seinem noch vnmündigen Bruder Carolo dem Neundten diss Namens verliess, wurden diese gefangene Herren nicht allein ledig, sondern brachten auch die Verwaltung dess Königreichs nach altem Recht an sich, wurden doch im Fussstapffen mit dess Königs Mutter vneins: vnd weil sie die gefangene Huguenotten auff anhalten dess Volcks loss liessen, vnd Anno 1561 im Januario einen Religionfriden auffrichteten, brachten die vom Hauss Guise sie zu sampt dem jungen König vnder ihren gewalt, verfolgten die Huguenotten, mit auffhebung dess Religion Indults, daraus ein sehr blutiger Religions Krieg erwachsen.

Den Niederlanden geschah nicht viel bessers, als wann sie auch ihren Herren verlohren hetten. Dann als König Philip sein Gemahlin Mariam Königin von Engelland verlohren Anno 58 vnd Anno 59 Frid vnnnd Sipschaft mit Franckreich gemachet, schiffet er in Hispaniam, liess die Hertzogin von Parma, Margaretam Austriacam zur Regentin. Er hatte dem Land kaum den Rücken

gekehret, da entstand vnder der Weiblichen Regierung zwischen den angesetzten Landröthen eine schädliche vneinigkeith, vnd nam der Hass dess hinderlassenen Spanischen Kriegsvolcks, vnd die reformirte Religion wider alles verbott vnd strengigkeit vberhand: ob wol es damahlen noch nicht zu einem allgemeinen Aufstand gedigen, so ist doch das Land voller factionen vnd aufrührischer Köpffe worden.

In Liffland hausetete der Moscoviter schröcklich, derowegen diss Land gezwungen worden, sich vom Reich ab- vnd vnder dess Königreichs Polen Schutz zu ergeben.

In Asia kamen dess nunmehr alten vnd bawfelligen Türckischen Kayzers Solimanni zween Söhne, Selim vnd Bajazeth noch weiter in Waffen, vnder welche sich das Türckische Reich theilte, biss Selim den Bruder in einer Feldschlacht vberwunden, in Persiam verjagt, vnd alda vmb das Leben gebracht.

ANNO 1567 den 9. Aprilis ward zu Rom die Sonne am hohen Mittag vom Mond der gestalt bedeckt, dass doch ein liechter Circkel vmb den Mond herfür raichete.

Zu Löwen hat Gemma das mittel befunden vmb 11 vhr 40 minuten. Zu Duissburg Mercator vmb 11 vhr 43 minuten, zu Wien in Oesterreich Tilemannus Stella vmb 12 vhr 27 minuten. Zu Löwen wurden verdeckt nahend 9 Zölle, zu Tübingen nahend 10.

Mein Rechnung auss Tychone Brahe zeigt zu Rom (da eben der Meridianus als zu Vraniburg) nur 6 minuten vor 12 vhr: vnd so die Observatio von Clavio gewisslich zu Rom geschehen, so gibt allda meine Rechnung latitudinem visam 1. 30. Septentr. vnnd soll der Mond braiter als die Sonn anzusehen gewest sein, also blieb gar ein schmales hörnlin, nicht gar einer minuten breit am vndersten theil herfür, vnd raichete nicht gar an die mitte von der Sonnen, oben aber sollte nichts von der Sonnen herfür gebliben sein. Wann ich aber aequationem temporis physicam brauche, so kommet mir das mittel zu Rom vnd Vraniburg, 20 minuten nach 12 vhren, das ist allen Observationibus neher, hingegen bleiben mir zu Rom vnderhalb bey nahe 2 minuten vbrig, dass also der Schatten muste vber Meyland vnd Venedig gestrichen sein: das kmbt mit den Tübingischen 10 Zölln besser vber ein.

Doch ist zu vermuthen, dass ein dicke angeflammete materi vmb die Sonne her gewest sein werde, die auch oberhalb dess Monds herfür gegangen, wie Anno 1605 vnd 1598, dann der Mond ist diss mahls fast gleich so breit gewest, als in der vorigen Finsternuss, die Sonn dess gleichen. Hat nun der Mond die Sonne damalen gantz bedecken können, so hat gewisslich jetzo die Sonn allein nicht vmb vnd vmb herfür stechen können, sondern es muss es ein solche Materi, wie gesagt, gethan haben; deren wir zwar auch bey den Mondsfinsternussen vnnd sonst sehr viel anzeigungen haben. Oder kan es auch sein, dass eine durchsichtige Luft den Mond beklaide, in welcher sich der Sonnenschein wie bey uns vnd in vnserer Luft geschicht, breche, einmahl mehr als das ander.

Vnnd weil beyde Liechter im 29. grad dess Widers bey dem Drachenschwanz, also folget dass der Mondsschatten vber Spania vnd das Mittelländische Meer herkommen, Italiam nach der länge durchpassirt, vnd durch das Mare Adriaticum in die Türckey vnd Orient fortgerucket.

Erfolg auff die Sonnenfinsternuss Anno 1567 den 9. Aprilis.

Als Anno 1566 der Regentin in den Niederlanden auss Spania Befelch zukommen, das Tridentinische Concilium, die Inquisition, vnd alle vorige Kayserliche vnd Königliche Religions Mandata mit aller schärpffe ins werck zu setzen, darüber das Volck meutisch werden wollen: hatte darauff der meiste Adel sich wider die Inquisition verbunden, welches der Geusen Bündtnuss genennet worden, das mochte aber die Aufruhr nicht verhüten, sondern man fieng an bey allen Stätten neuerlich zu predigen, wurden endtlich die Bilder gestürmet, zu begütigung dess wütenden Volcks wurden ihnen von der Regentin eine Zeitlang die Predigten erlaubt, aber bald Kriegsvolck geworben, vnd solche newerung wider abgestellt, Calvinische vnd Lutherische Prediger gleich am Tag dieser Finsternuss auss Antorff wider verwiesen, vnd alles wider zum Gehorsam gebracht.

Nichts desto weniger aber hat der König auss Hispania für ein notturfft geachtet, den Duca de Alba mit einer Spanischen Kriegsmacht zu einem vollmächtigen Gubernatore ins Land zuschicken, vnd alda ein viel strenger Regiment, als von der Princessin geführt worden, anzustellen: der hat als die Princessin Margareta nacher Italiam ihren Abscheid genommen im anfang dess 1568 seinen befelch ins Werck gestelt, den vergangenen Aufruhr an Edel vnd vnedel ohne alle Gnade schröcklich gestrafft, darüber die faction der Wilden Geusen entstanden. Vnder andern wurden auch enthauptet die Graven von Horn vnd Egmond.

Dargegen bracht der Printz von Vranien Kriegsvolck inn Teutschland auff, die Niderlande zu erretten; darmit der langwirige, noch heut zu Tag, nach 54 Jahren, nicht geendete Krieg sich angespannen: sondern nach aussgang dess inzwischen getroffenen 12 jährigen Anstands, allererst einem rechten ernst gleich sihet: da wird erscheinen, welcher theil ihme den Anstand nutz gemacht, vnd welcher hingegen sicher, vermessen vnd zur Züchtigung oder zu endtlichem Fall reiff worden.

Gleich mit dess Duca de Alba anzug nach den Niederlanden, seind auch die Huguenotten inn Franckreich, als der Niderländer Glaubensgenossen, zu welchen sich viel flüchtige auss Niderlanden begeben, in neue Sorgen gerathen, haben sich vnder dem Printzen von Conde gewapnet, darüber der Anderte Religions Krieg inn Franckreich entstanden, vnd den 8. Martii 1568 Friden gemacht worden, der aber nicht lang bestunde, vnnd seind erstlich Pfaltzgraff Johan Casimir, vnnd hernach Hertzog Wolfgang von Zweybrücken, jeder mit einem Teutschen Kriegsvolck den Huguenotten inn Franckreich zu hülff gezogen.

Es haben sich auch die Maranen im Königreich Granata aufgewiglet, welche Aufruhr allererst inn 2 Jahren hernach gestillet, vnd sie vberwunden worden.

In Teutschland wurde Hertzog Friderich zu Sachssen inn die Acht erkläret, die exequiret Churfürst Augustus, vnnd schleiffete Gotha sein Vöstung. Vnderdessen namen ihnen die Sächsische Theologi der weil, wider einander zu streiten, hielten ein Colloquium zu Aldenburg.

Den Oesterreichischen Landen aber wurde auff starckes anhalten eins grossen theils, das Exercitium Augustanae Confessionis gestattet.

Anno 1579 den 25. Februarii Abends, ist die Sonne im 17. grad der Vische verfinstert worden, wie Herr M. Maestlinus aufgezeichnet, $8\frac{3}{4}$ Puncten gross. Mein Rechnung gibt die Zeit gerade im Nidergang der Sonnen, nemlich vmb 5 vhr 36 minuten nahend Heylbrun in Würtemberg, vnder dem Meridiano, der 3 grad weiter gegen Occident als der zu Vraniburg, 8 vnd $\frac{3}{4}$ Puncten gross gegen Mittag. Vnder dem Portugiesischen Meridiano zu Conymbria, nur eins grads weiter gegen Mittag find ich die Sonne vmb 4 vhr 34 minuten ganz verfinstert gewest sein. Ist also dess Monds schatten vber America gangen, hat gleich bey vns von der Erden ausgesetzt.

Erfolg auff die Sonnenfinsternuss Anno 1579.

Demnach König Sebastianus in Portugal, sampt dem Kern dess Portugiesischen Adels Anno 1578 in Africa erschlagen, vnd das Königreich einig an Henricum kommen, ist derselb Anno 80 den 31. Januarii auch gestorben, darauff der König von Hispania, welcher von einer Portugiesischen Mutter geboren, das Königreich Portugal eingenommen, vnd dess Sebastiani Bastard Antonium vertrieben: auch diejenige grandes, so sich ihm mit Präntension dess Königreichs Freyheiten widersetzt, schwerlich gerochen.

Hingegen sind die Niederlande von ihrem König vnnd vom Hauss Oesterreich gar abgefallen: haben ihnen einen vom Königlichen Hauss Valesia zu einem Landsfürsten erwehlet, welches nicht lang bestand gehabt.

In Orient haben die Persianer eine grosse anzahl Türcken vnd Tartern erlegt. In der Moscaw haben die Polen die Vöstung Polotiam erobert.

Vmb das Buch Formula Concordiae genant ist der subscription halben viel streits gewest.

Anno 1590 den $\frac{11}{12}$ Julii ward eine zimbliche grosse Sonnenfinsternuss, im 8. grad dess Löwen, deren mittel zu Tübingen gewest vmb 7 vhr 36 minuten, vnnd war 8 Puncten oder Zölle gross, von vnden auff. Meine Rechnung gibt die Zeit 7 vhr 43 minuten, oder per temporis aequationem physicam 7 vhr 32 minuten. Die grösse $8\frac{1}{2}$ Puncten.

Diese Finsternuss ist in Africa vnnd Orient viel grösser, auch daselbst die Sonn dem Mittag näherer gewest, dann dess Monds schatten hat in Oceano Atlantico an die Erdkugel gesetzt, von dannen seinen strich durch das Mitteländische Meer vber Aegypten, Syrien vnd Persien hinein in die Chinesische Provinz genommen.

Erfolg auff die Finsternuss Anno 1590.

Es ward ein heisser Sommer: im September ist ein erschrecklicher Erdbeidem erfolgt: vnd hat sich gleich hiermit der Friden zwischen dem Römischen vnd Türkischen Kayser zerstoßen, darüber in entstandenem langwirigen Krieg Vngarn verwüstet vnnd etlich mahl hundert tausend Seelen auss Europa vnnd Asia aufgeopffert worden. Nebens gieng der Krieg in Franckreich vnd Niederlanden starck fort, der König von Navarra belägrte Paris, darauss entstand in der Statt ein erschrecklicher Hunger. Der Hertzog von Parma Spanischer Obrister in den Niederlanden, ist in Franckreich gezogen Paris zu entsetzen: in dessen abwesen hat Grav Moritz viel fürnemme Stätt vnnd Plätze im Nederland wider eingenommen. Drüber ist der von Parma, sampt dreyen

Päbsten nacheinander gestorben. Auss verursachung langwirigen vngewitters ist ein erschrecklicher Hunger in Italia entstanden. In Sachssen ist gross vnrue wegen Enderung etlicher Kirchen Ceremonien erfolgt, darunder Christian Churfürst Todts verfahren, der Rätthe etliche gefangen, vnd hin vnnd wider Auffruhr in Stätten vermeintlich wider die Calvinisten entstanden vnd gestrafft worden.

Anno 1598 den 7. Martii N. vnd 25. Februarii A. war auch ein grosse Sonnenfinsternuss im 17. grad der Vische in medio coeli (Ferd. Arch.). Die hab ich zu Grätz observirt, dass der Scheinbruch gerade zur rechten angestanden. Damahlen es 23 minuten vber zehen vhr gewest, derhalben der rechte anfang vngesährlich vmb 10 vhr 20 minuten: hörete auff fünff minuten vor 1 vhr, also dass die gantze wehrung war vngesährlich dritthalb stund. Opt. f. 383. (II. 867.)

Zu Vraniburg hat sie angefangen vmb 10 vhr 8 minuten, aussgesetzt vmb 12 vhr 20 minuten, ist auff $9\frac{3}{4}$ Puncten geschätzt worden, das versteht sich aber von dem betrogenen anblick: an ihm selber ist das vberbleibende Theil kleiner vnnd die Finsternuss grösser.

Zu Starckard in Pommern wehrete sie 2 stund 23 minuten. Zu Viburg in Juttland blieb gar ein schmales Horn vnderhalb an der Sonnen vbrig. Zu Wittenberg sahe man ein helle rings vmb den Mond herumb oben so wol als vnden. Ist also der Monds schatten besser oben inn Nordwegen vber die Erdkugel gestrichen.

Mein Rechnung gibt vnder altitud. poli $47^{\circ} 2'$ vnd $4\frac{1}{2}$ grad vber Vraniburg nacher Orient, das ist zu Grätz, den anfang vmb 10 vhr 2 minuten, das end vmb 12 vhr 27 minuten, das mittel 11 vhr 12 minuten, vnd $9\frac{1}{4}$ Puncten.

Zu Vraniburg aber find ich das mittel vmb 10 vhr 59 minuten, vnd $11\frac{3}{4}$ Puncten, welche grösse mit der Jutländischen observation einstimmeth, dann da bleiben mir auch mehr nicht vbrig dann ein minuten, das ist $\frac{2}{3}$ eines Zolls. Wann ich aber aequationem temporis physicam brauche, so ist der anfang zu Grätz gefallen vmb 10 vhr 27 minuten, das end vmb 12 vhr 52 minuten, fast wie observirt worden.

Erfolg auff die Finsternuss Anno 1598.

Auff diese Finsternuss ist der Religions friden in Franckreich, Frid zwischen dem Pabst vnnd Hertzogthumb Ferrara, Frid zwischen Franckreich vnd Spania erfolgt: welches auch itzo nach so schädlichen verderblichen Kriegen nicht vnmöglich vnnd zuwünschen. Hingegen wurde die Statt Aach in die Acht erklärt, vnd exequiret. Der Kayser Rudolph erhielte gross Wardein wider den Türcken, der Türck Ofen wider den Kayser. Es war ein Erdbidem in Thüringen. Der Spanische Obriste Admirant de Arragonia kam mit grosser Kriegsmacht ins Jülicher Land, deme zu begegnen haben sich auch die Reichsfürsten in Kriegsverfassung begeben. Der König in Polen that ein vnglücksigen Zug in Schweden. Der König in Spania Philippus II. ist todts verfahren. Den Ländern Steir, Kärnten vnd Crain ist das exercitium Confessionis Augustanae eingestellt, vnnd alle Inwohner, so nicht Landsleuthe, auch so sich nicht wollen reformiren lassen, aussgeschafft worden.

Anno 1601 den $1\frac{1}{2}$ Decembris Nachmittag vmb 2 vhr 45 minuten ward die Sonn verfinstert von oben herab vber 9 Puncten oder Zölle: so viel ich auss dem verbrenten Schein, der durch ein Loch hinein gefallen, hab aussrechnen können, fol. 433. Astr. partis opticae (II. 395), wie wol die Inclinationes nicht allerdings just, als welche das rechte mittel nicht geben; sonsten hett ich wol vmb eins Zolls mehr gerechnet, wie auss latitudine visa Hora 2. 44. zusehen: dann das rechte mittel ist gewest zwischen Hora 2. 20. vnd Hora 3. 12, als zu welchen beyden mahlen die verfinsterung gleich gewest, das ist vmb 2 vhr 46 minuten.

Mein Rechnung gibt das mittel vmb 2 vhr 31 minuten, vnd sollen $10\frac{1}{2}$ Puncten verdeckt worden sein. Wann aber die Correctur dahin gestellt wirdt, dass sie später käme, so wirdt sie auch kleiner. Sonsten mag aequatio temporis alhie nichts thun.

Der Schatten vom Mond hat dissmals die Erdkugel zu aller eusserst in Septentrion getroffen vber Groenland hinein.

Erfolg auff die Finsternuss Anno 1601.

In Franckreich ist dess Marschalci Bironii Verrätherey ausgebrochen vnd gestrafft worden. Der Hertzog von Savoy ist Genff angefallen, aber abgetrieben worden. Im Türckischen Reich hat sich ein weitläuffige langwirige Rebellion durch ganz Asien erhebt. Liffland ist von Moscowitern verwüstet, vnnd drauff ein erschrocklicher vnerhörter Hunger erfolget.

Anno 1605 den $1\frac{1}{2}$ Octobris war auch ein grosse Sonnenfinsternuss, die ich zu Prag observirt, dass sie angefangen vmb 1 vhr 7 minuten Nachmittag, das mittel ist gewest vmb 2 vhr 18 minuten, bey nahe 10 Puncten gross, das end vmb 3 vhr 30 minuten, doch ist der Zeit halben zu disputiren, wegen anderer Observationen zu Antorff, Aurich in Ostfriesland vnnd Lunden in Engelland gehalten.

Mein Rechnung gibt $10\frac{1}{2}$ Puncten, das mittel vmb 2. 18 minuten, gerade wie observirt worden.

Zu Neapolis hat man die Sonne gar bedeckt gesehen, doch hell vmb den Mond her, wie Fewrflammen. Mein Rechnung gibt alda das mittel vmb 2 vhr 46 minuten, vnd die Sonne gleichfals ganz bedeckt, nemlich vnder dem Meridiano der $3\frac{1}{2}$ grad vber Vraniburg gegen Orient, vnd altitud. Poli 41° .

Also ist nun dess Monds Schatten vber Spania, Marsilia, Italia vnd klein Asia hingangen, vnd hat in Persia vom Erdboden aussgesetzt.

Erfolg auff die Finsternuss Anno 1605.

Der Pabst hat Venedig in Bann gethan, vnnd haben sich beyde Partheyen in Kriegsverfassungen begeben. Mit dem Türcken vnd Botschkay ist Friden geschlossen: auch in den Niederlanden ein Fridens anstand gemacht. Die Reichstatt Donawerth ist in die Acht erkläret, vnd vom Hertzogen auss Bayrn eingenommen worden. Braunschweig ist vom Heinrich Julio angefallen aber erhalten worden.

Anno 1614 den 23. Septemb. A. vnd 3. Octob. N. ward ein zimlich grosse Finsternuss vber 9 Puncten, da haben meine vnd die Münchische Observationes zusammen gestimmet, dass sie viel fröher kommen, als man vermeinet. Mein Rechnung gibt das mittel auff 1 vhr 23½ minuten zu Lintz, vnd nicht gar 7 Puncten, wann ich aber aequationem temporis physicam brauche, so komm ich auf 1 vhr 20 minuten, vnd auff 8 Zölle. Es ist aber noch nicht gnug. Vnd ist der mangel gar nicht an dess Monds lauff. Dann so ein Astronomus sagen wolte, Er were fröher zu der Sonnen kommen, so müste er auch nähener zum Drackenschwantz gerucket sein, wurde also noch tieffer gegen Mittag gesunken gewest sein vnd die Sonne noch weniger bedeket haben. So auch vom Drackenschwantz zu reden, wann man ihne dem Mond entgegen rucken wolte. Wolte man aber dess Monds lauff zuruckziehen, so käme die Finsternuss noch später. Kan also kein andere Vrsach sein als Parallaxis latitudinis, die muss weniger aussgetragen haben, das geschicht aber, wann die Sonn per aequationem temporis physicam höher kompl.

Diese Finsternuss muss in Africa totalis gewest sein.

Erfolg auff die Finsternuss Anno 1614.

Auff diese Sonnenfinsternuss ist der Friauliche Krieg angezettelt worden. Im Februario hernach hat es in Oesterreich einen Erbidem gehabt. Derothalben zu vermuthen, dass von dieser Zeit an, sonderlich als der Römischen Kayserin Hoffnung einer Leibsfrucht aussgewest, vnd nu alle Oesterreichische Successiones auff die jetzregierende Kay. Majestät gesehen, die Vrsachen zu dem jetz für Augen schwebenden erbärmlichen Zustand im Königreich Böhheim vnd dessen incorporirten, so wol auch rings vmb benachbarten Ländern, so auff erfolung dess Cometen aussgebrochen, sich heimlich angespannen.

In den Niederlanden hat sich von deren Zeit an ein hochschädliche Spaltung in Religionssachen erueget: da je einer den andern nach seinem Kopff meistern wollen. Was nun dieselbige gefruchtet, was sie für Samen hinderlassen, Ja was vber sie in der Göttlichen Fürsehung selber beschlossen, das möchte etwa bald hernach die Zeit geben.

In Africa, da die Finsternuss gantz worden, ist auch vnru vnd auffwiggung dess gemeinen Mans durch einen Verführer erfolget. Also ist auch zwischen Spania vnd Savoja der Piemontisch Krieg angangen.

Beyläuffige Muthmassung, wessen man sich bey jetzigem Zustand auff die grosse Sonnenfinsternuss dess 1621. Jahrs zuversehen haben möchte.

Wann ich dann auch dieger Zeit beschaffenheit mit vnpartheyischen Augen anschawe, vnd gegen den jetzerzehnten Exempeln halte, als wil mir gleichwol ein beyläuffige aussdeutung dieser grossen Sonnenfinsternuss zu Gemüt gehen: die ich zu gewarsamer verfassung deroselben nicht vnfügich mit folgenden worten entwerffen mag.

Seind nicht dess Tages zwölf Stunden? Wer dess Tags wandelt, der stösset sich nicht, dann er sihet das Licht dieser Welt. Wer aber dess Nachts wandelt, der stösset sich, dann es ist kein Licht in ihme.

Warlich du hast deine zwölf Stund mit prangen, jubiliren vnd vnnötigem Fürwitz dahin gebracht: die Nacht dieser Finsternuss gehet nu daher, du

frewest dich deren, hast grosses im Sinn, dein Feind noch grösseres: ich fürchte aber, du werdest dich stössen. Du hüttest eines Thiers, das ist gleich deren Haar, wie dasjenige, darvon ich vor dreyen Jahren her, doch biss dato vergeblich, geschrieben vnd gewarnet: lass ihme nur seinen muthwillen, wie du bisshero gethan, lasse die Thiere an einander, damit eins das andere erlege, so wirdt man beyder orten desto reicher.

So thu nun das vnrechte von dir, noch in dieser letzten Tagsminuten, es kan noch ein Stund in die Nacht hell bleiben, da wirstu noch weil darzu haben, drinnen zu wandlen, ob du wilt: dass wirdt dir gewisslich nutzen. Wer sich gemeint sein vermuthet, der examinir nur sein eygen vnrecht selber, so hat er gnug: Ich erstrecke die meldung nicht weiter, damit nicht jemand klage, es geraiche zu anreizung seiner Feinde wider ihne: doch so jemand mich hierumb absonderlich fragen wirdt, ist das er wahrhaftig gemeint worden, so wil ichs ihme nicht verhalten.

Vnder den Potentaten ist einer, dessen Nativitet gar vnderschiedlich angegeben wirdt: etliche setzen primam faciem Arietis in Horoscopum, etliche primam faciem Tauri, mir ist sie angegeben worden mit 3 grad Geminorum: ich vermuthe aber 26 Tauri. Diesem nun fellet diese Verfinsterung in Orientem, vnd Jupiter rucket auch herzu, dessen wirdt mancher Astrologus erschrecken oder fro werden, nach dem er ihme geneigt. Es wirdt aber ihme, ob Gott wil, bonam mentem bringen, zu verhütung grosses vnglücks, vnnd verödung mehrer Land vnd Leuthe: wie auch einem andern Fürsten, der Solem cum Plejadibus hat.

Vnnd weil der Julius zu starcken Witterungen disponirt, möchte hin vnd her schädliches Misswachssen, vnnd darauff ein erschröcklicher Hunger, auss dem Hunger aber, wie natürlich, ein Landsterben erfolgen. Man versehe sich aufs beste. Böhheim hat bisshero seine Nachbauren gespeisset, das ist nu verwüstet, solte in Böhheim, Bayrn oder Thüringen die Erndt ausbleiben, dass wurde einem oder dem andern (vielleicht beyden) Ländern schwer fallen. Das lass ihme auch Oesterreich vnd die Hauptvöstung Wien, Item der Reinstrom vnd Strassburg gesagt sein: dann aller dieser orten seind gute praeparatoria zu grosser Hungersnoth gemacht.

Was wil auch oder was kan ein armes Land ihme für gute hoffnung machen, wann es seinem Herren widerwertig gehet? Darumb hat man zu bitten, dass transitus Saturni per Horoscopum in 15. 16. Canceri mense Julio wol abgehe: wie auch in einer andern Genesi transitus ♄ per 21. ☾ Novembri & Decembri.

Ins gemein aber allen mit einander etwas dienliches zu insinuiren, so wöllen ihnen männiglich nur diese gewisse Gedancken schöpfen, dass es mit dergleichen himmlischen Bedeutungen noch heutiges Tags fast eine solche beschaffenheit habe, wie vor Zeiten mit dem Oraculo Delphico vnd dessen Propheceyungen. Dem Croeso ist zur antwort worden:

*Wann Croesus ubern Halin fehret,
So wirdt ein grosses Reich zerstöret.*

Diese Antwort, ob wol zweifelhaft, hat ihne nur desto mehr angefrischet, indem er ihme gedacht, er wöll so bald dem Cyro sein Reich zerstören, als Cyrus ihm das seinige. Also gehet es noch. Dann wo man vneinig vnd in Partheyen zertheilet ist, wie inn der Christenheit laider mehr dann zu viel

am Tag: da nehmen diese Himmlische Wunder zu beyden theilen die Gemüther ein, nicht zwar sonderlich per modum ratiocinationis vnd fürsetzlich: sondern vielmehr vnvermerckt, per modum instinctus. Da wil dann ein jede Parthey oben auss vnd nirgend an, jede schöpffet ihr Hoffnung, auch wider alle Hoffnung, die andere zu vertilgen: oder ist kein hoffnung, so meineth man doch es müsse gefochten sein, man könne je nicht anderst, es gehe gleich wie Gott wölle: da setzet man dann das datum auff einen gerath wohl, oder auff die Göttliche Providenz, aber oft auch inn einer bösen Sach etc., biss endlich der Allärm angethet, der eine Theil vnden ligt, vnd mit grossem weklagen sein Blindheit anfahet zuerkennen. Derowegen so halte ichs für das beste, jedermänniglich entweder zu zeitlicher vergleichung vnrichtiger händel, oder in erscheinung der vnmöglichkeit zu der moderation seiner Affecten anzumachen: dann ob schon etwa bey dem vnbefügten theil dieser gute Rath nicht haften solte: so er doch nur bey dem andern theil haftet, so gehet es desto gnädiger ab, wann man nicht zu streit kommet, sondern lieber den andern Backen auch darreicht: Ich rede mit denjenigen, welche auff Universiteten nie in die Pulverlection kommen, noch sich auff das nächtliche rundatum gehen gewehnet haben: deren jetziger Zeit gantz Teutschland voll ist. Was daffere vnd geübte Spartaner seind, welche utriusque oppositorum, nicht nur dess erwünschten, sondern auch dess vnglücklichen Ausschlags gnugsame erfahrung haben: die wissen ihm selber zuthun.

Ich dörfte es schier wagen vnd prognosticiren, dass es abermahlen neuen vnd grossen ärgerlichen Streit zwischen Theologis, die für einerley meynung gehalten werden, abgeben, oder die jetzschwebende zu grosser weitläufigkeit gerathen werden; wann mir nicht zumahl das herzunahende trübe Vngewitter, welches alle theile vnderm Tach vnd in ihrer gewarsame halten möchte, vnd billich solle, mehr dann gnug im Gesicht were. Allein mögen die trewe Hirten einen weg als den andern wol auffsehen, vnd den Geist der Fürwitzigen Newerung, Trennung vnd vnnötiger Vrtheilung in acht nehmen, dann er schläffet nimmermehr. Wann es lauter heyliger Eyfer vnd von Gott were: so wurde es nicht so oft geschehen sein, dass wann in einem Land in Politischen Sachen ein Zwispalt, oder vneinigkeit zwischen Fürstlichen Gebrüdern oder Befreundten entstanden, gemeinglich sich auch ein newer Religionhandel drunder gemischt.

Solem in primo Decano Geminorum obscuratum inter Sacerdotes aliosque religiosos discordiam ac odia perniciosam denotare, transscripsit ex Proclo Diadocho Antonius Grevenstein.

Auss dieser alten Maxima mag es wol sein, dass der Frantzoss Belotus sein judicium über diese Finsternuss gezogen, welches dahin gestellet ist, dass in der Kirchen Gottes Vneinigkeit erwachsen, vnd ein Mammeluck auss Norden sich in das Allerheyligste eindringen wöllen werde: dieweil Jupiter nechst bey der Finsternuss, vnd Saturnus nicht fern darvon. Dann eben diss sind auch dess Johan Liechtenbergers Zeichen gewest, ein Finsternuss der Sonnen, vnd die zween höchste Planeten nahend darbey im Scorpion, darauss er sein weit vnd vielbeschreite Prognostication hergenommen.

Der Allmächtig vnd allwissende Gott wölle sich aller Menschen gnädiglich erbarmen, sein hinder vnser Sünden verborgenes finsternes Angesicht widerumb vber vns erleuchten, vnd vns zeitlichen vnd ewigen Friden ertheilen, Amen.

AD LIBELLI AUTOREM*Virum Clarissimum.*

Multi multa monent: sed monstris monstra futuris
Quando addere audent, monstrosi sunt augures.
Ille placet vates, qui quod videt ipse, videre
Alios facit, nec obscurat quod viderat.
Quisquis in obscuris captarit praemia laudis,
Dum se putat splendere, nomen obruit.
Tu dum simpliciter Veri diffundis odorem,
Kepplere, famâ dignus es non simplice.

In Chalcographéo dictabat

*M. Johan-Baptista Hebenstreit, Aug.
Gymnasi Vlmanni Rector.*

SOMNIUM
SEU
DE ASTRONOMIA LUNARI.

Prooemium Editoris.

Keplerus annotatione secunda ad sequentem librum refert, qua ratione prioribus annis ad Lunae considerationem se applicaverit. Anno 1598 Tubingae se scripsisse theses in usum Besoldi (cfr. vol. I. p. 14), quas Besoldus, praeside professore linguae latinae et graecae Vito Müllero defendendas in publica disputatione suscepit. Hae Kepleri theses plane perierunt, nisi sit assumendum, illas ex parte quidem transsumptas esse in „Somnium“, cum ipse affirmet (vol. II. p. 497), placuisse sibi de creaturis in Luna viventibus jam olim in disputatione Tubingae anno 1598 scripta, inde in Opticis (vol. II. p. 286) et in „geographia lunari“ (Somnio) ludere. Thesibus his certe innixum et Galilaei „Nuncio sidereo“ confirmatum Keplerum adiisse astronomiam lunarem, non in dubium vocandum, his lectis Kepleri verbis, ex „Dissertatione“ etc. (vol. II. p. 496) desumptis: „Cum folio 287 Opticae sententiam Plutarchi adduxissem (de maculis Lunae), non dubitavi me opponere et contraria ratione in maculis continentes, in lucida puritate humoris vim ponere, qua in re mihi Wackherius (S. C. M. Consiliarius et S. Imperialis Consistorii Referendarius, Keplero apprime favens) valde applaudere est solitus. Adeoque his disputationibus superiori aestate (1609) indulgimus (credo, quod natura per nos eadem moliebatur, quae per Galilaeum obtinuit paulo post), ut in ipsius Wackherii gratiam etiam astronomiam novam, quasi pro iis, qui in Luna habitant, planeque geographiam quandam lunarem conderem“.

Inde ab eo tempore usque ad annum 1623, nullibi occurrit „Somnium“, verbo solum excepto, quo librum quidem Keplerus non nominat, sed certe ad eum respicit, in Epitome (vol. VI. p. 485) dicens: „Luna habet pleniterreum (alibi plenivolvium appello).“ Anno 1623, haec dat Berneggero:

Lunarem Astronomiam ante biennium, ut primum Lincium sum, reversus, recudere coepi seu potius notis illustrare. Verum adhaesi expectationi frustratae libelli graeci Plutarchi de facie Lunae, quem Vienna qui promisit non submittit. Ex lectione versionis Xylandricae videor subodorari, quid sibi voluerit philosophus in lacunis, haereo tamen; quodsi quae lacunas proxime antecedunt et sequuntur ea graece legerem, rectius me expedirem. Quid si et mea et Plutarchi graeco-latina uno libello ederentur? Et anne digna etiam Lucianica commendatio, seu libelli verae historiae, qui addantur? Audiamus et D. Lingelsheimii, quem mihi commendas, iudicium, cui me, viro tali qualem scribis, cupio esse commendatum. (Cfr. vol. VI. p. 619.)

In mea commentatione totidem sunt problemata quot lineae, solvenda partim astronomice, partim physice, partim historice. Sed quid agas? Quotus quisque cura dignum censebit, ea solvere? Cupiunt homines hujusmodi ludicra sibi molli brachio, quod ajunt, obtrudi, nec faciles sunt ad corrugandam frontem in ludo. Itaque statui, notis post textum ordine sequentibus omnia solvere. Accedet ex telescopii mei, quod nuper sum nactus, experientia mirum et insolens augmentum de oppidis et aggeribus circularibus umbrae consectaneae causa. Quid verbis opus? Scripsit Campanella civitatem Solis, quid si nos Lunae? Anne egregium facinus, cyclopicos hujus temporis mores vivis coloribus depingere, sed cautionis causa terris cum tali scriptione excedere inque Lunam secedere? Quamquam quid tergiversari juvabit, cum nec Morus in Utopia nec Erasmus in encomio Moriae tuti fuerint, quin utrisque fuit apologia opus? Missam igitur penitus faciamus picem hanc politicam nosque in amoenis philosophiae viretis plane contineamus.

Calendarium Mütschelii jussus est Ratisponae petere tibi que dare. Vale, Deo commendatus. Lincii d. 4. Dec. 1623.

Berneggerus respondit: . . . D. Lingelsheimius omnia tua, quaecunque apud me reperit, non parvo exilii sui cum solatio studiose evolvit; est enim mathematica quoque doctissimus. Is cum nuper ex me cognovisset, quae de notis in Lunarem Astronomiam deque Plutarchi edendo ejus argumenti libello mediteris, summopere laetatus jussit, ut perofficiosa tibi dicta salute rogarem, ne id operae bono publico praestare omitteres aut ultra differres. Habeo Plutarchi editionem graecam in 8° H. Stephani, tomis 6 constantem. Si voles, mittam istum tomum, in quo liber de facie Lunae. Non ita pridem V. C. Nicolao Rigaltio, conciliante D. Gothofredo juniori, familiaritatem contraxi; habet meum Pachymerium graecum, ut in codice regio (est enim bibliothecarius Christianissimi) lacunas expleat. Quid si idem praestare posset in isto Plutarchi libello? Certe prima quavis occasione per literas inquiram.

Habes hic D. Habrechtii de globo igneo tractatum, nam D. Schickardi sine dubio vidisti, quamquam hic etiam additus est, sed germanice versus. Vale, virorum et fautorum meorum eximie. Argentor. 14. Febr. 1624.

Quae ad praemissa respondit Keplerus paucis tantum ad Somnium attinent, sed maxima ex parte ad filios Baronis a Staremborg, fautoris Kepleri diuturni („cujus quotidianus sum hospes“ scribit Keplerus), quos ut Berneggerus in aedes suas adque „victum frugalem, nobilibus studiosis convenientem“ recipiat petit.

Concludens literas (d. d. 14. Martii 1624) addit:

De Plutarcho in praesens velim saltem paragraphos habere exscriptos, qui lacunas Xylandri antecedunt et sequuntur; interim apparebit, num quod auxilium ex bibliotheca Gallica.

Anno 1629. Keplerus paucis redit ad Somnium, cum Berneggero agens de edendo „Compendio Mathematico“. Quid vero, scribit mense Martio, si tibi, ut jocer, Astronomiam meam lunarem seu apparentiarum coelestium in Luna subjiciam? Sane qui pellimur terris, viaticum hoc conducet peregrinantibus aut migrantibus in Lunam. Ei libello adjungo Plutarchum de facie Lunae, versum a me de novo, et plerisque lacunis ex sensu integratum, quod Xylandro, qui professione astronomus non erat, impossibile fuit.

His exceptis nil deprehendimus inter Kepleri scripta, cum edita tum alia, de Somnio. Filius Kepleri Ludovicus post patris mortem Basilea, ubi medicinae operam dabat, in patriam redux invenit maritum sororis Bartschium typo Somnii occupatum, quem pater ante discessum Ratisbonam versus inceperat. Omissis autem typi negotiis Bartschius Laubam Silesiae in urbem transgressus,

ibi mortuus est 15. Aug. 1632 et res imperfecta in Ludovicum recidit. Ipse refert, matrem viduam cum exemplariis Somnii incompletis ad se venisse opemque suam implorasse et completionem exemplarium petiisse. Frankofurti ad Moenum typum absolvit librumque absolutum in publicum emisit Septembri anni 1634.

Summa rerum, quae insunt Somnio, cum paucis recenseri nequeat, lectorem ad librum ipsum relegamus, ubi Kepleri ingenium passim elucens inveniet astronomicasque hypotheses, quae certo ordine in libris praemissis occurrunt, passim ad Lunae theoriā adhibitas. Hoc tantum monemus, Keplerum „Somnio“ suo imitatum esse narrationem Syllae in Plutarchi libello „de Facie in orbe Lunae“, quae sub finem libri occurrit; Keplerus primo statim libri exordio „somnia“ suum refert, illudque notis numerosissimis illustrat. Annotationes Kepleri ad librum Plutarchi editor filius Ludovicus textui interposuit eoque saepius legenti conturbationem haud parvam parit; nos has annotationes eadem qua in Somnio ratione libro numeris continuis insignitas subiunximus. Notandum denique est, Keplerum comparasse translationem suam cum editione Xylandri (Frankofurti 1592), nec non cum editione „graeca Wecheliana in octava“, cujus numeratio foliorum ad marginem (fol. 1696—1742) adscripta est, a nobis vero omissa.

JOH. KEPPLERI
MATHEMATICI OLIM IMPERATORII
SOMNIUM,

SEU

OPUS POSTHUMUM DE ASTRONOMIA LUNARI.

Divulgatum

“

M. LUDOVICO KEPPLERO FILIO,

Medicinae Candidato.

*Impressum partim Sagani Silesiorum, absolutum Fran-
cofurti, sumptibus haeredum authoris.*

ANNO MDCXXXIV.

Illustrissimo Celsissimoque Principi ac domino

Dn.

PHILIPPO, LANDGRAVIO HASSIAE,

Comiti in Catzenellenbogen, Dietz, Ziegenhaim & Nittau &c.

Dn. ac Principi suo Clementissimo, &c.

Cum, Illustrissime Celsissimeque Princeps, Domine Clementissime, pater meus Johannes Kepplerus Mathematicus Caesareus jam satis esset defatigatus a motu molis terrestres, somniare coepit de astronomia et motu corporis lunaris, sed nescio quid ominis secum attulerit hoc somnium! Nobis sane suis liberis luctuosissimum; licet ipsi fuerit satis delectabilis, imo exoptatissimus hujus ominis eventus. Conscriptum n. hoc Somnium cum sub praelo versaretur, somno (proh dolor!) captus pater graviori, imo lethali, spiritu supra lunarem regionem ad aethera (uti speramus) evolavit, nos liberos Martis injuriis et mundi hujus miseriis expositos omnique fere temporali ope destitutos deseruit. Hujus impressionis curam cum vir clariss. atque doctiss. Dn. Jac. Bartschius med. doct. et matheseos in academia Argentinensi professor designatus, affinis meus, suscepisset, re nondum confecta ipse quoque morbo correptus lethali obiit.

Ego interim a peregrinatione, quam cum barone quodam Austriaco suscepam, in Germaniam reversus, inde a biennio nullam habens notitiam conditionis meorum, Francofurto in Lusatiam ad ipsos scripsi, ut quomodo et an vivant me certiores facerent. Et ecce noverca vidua cum quatuor pupillis aere destituta ad me venit, et quidem in statu turbulentissimo inque locum propter annonae caritatem inconvenientissimum, post se ducens exemplaria hujus Somnii incompleta opemque meam implorans, qui ipse aliorum auxilio et promotione opus habeo. Completionem item exemplarium hujus Somnii a me postulat; sed quid ego boni sperare de hoc Somnio potero, cum patri et affini fuerit lethale? Interim tamen, cum nomen parentis adeo clarum et honorificum non occultare, sed potius, si ingenio suo famam augere non possit, tamen conservare pro viribus filium deceat, ego quoque petitionem hanc

recusare non potui, imo affectavi. Sed patronus huic operi adhuc deest. Certe inter militares unus vix reperietur, ut qui parum jam sunt solliciti de globi lunaris astronomia, quin potius circumspicere coguntur, ne a globis sclopedariis et tormentariis contundantur aut laedantur. Quare digniorem Te, Illustrissime Princeps, cujus patrocínio hoc opusculum frui possit, haud invenire potui, ut qui ipse in studio mathematico es exercitatissimus, qui a furore bellico es alienissimus, quique patrocínio tuo Clementissimo parentem nostrum, dum adhuc in vivis esset, fovebas. Quare pupilli firma fiducia freti, Te et ipsis et opusculo huic patrocínium Tuum non esse denegaturum, Illustriss. Celsit. Tuae per me sese et Somnium hoc humiliter commendant, Deum Opt. Max. ardentissimis precibus exorantes, ut Illustriss. Celsit. Tuam cum Coniuge Illustrissima secundum corporis et animae vires diu conservare et omnem hostilem impetum atque molestias militares a ditíone ipsius avertere clementer dignetur.

Tu itaque, Celsiss. Princeps, Deo et Patriae diutissime vale. Dabam Francofurti ad Maenum, die 8. Sept. An. MDCXXXIV.

Illustriss. Celsit. Tuae

Addictissimus

M. Ludovicus Keplerus
Medicinae Candidatus.

JOANNIS KEPPLERI SOMNIUM, SIVE ASTRONOMIA LUNARIS.

Cum anno 1608. ferverent dissidia inter fratres Imp. Rudolphum et Matthiam Archiducem, eorumque actiones vulgo ad exempla referrent ex historia Bohemica petita, ego publica vulgi curiositate excitus ad Bohemica legenda animum appuli. Cumque incidissem in historiam Libussae viraginis, arte magica celebratissimae, factum quadam nocte, ut post contemplationem siderum et Lunae lecto compositus altius obdormiscerem, atque mihi per somnum visus sum librum ex nundinis allatum perlegere, cujus hic erat tenor:

„Mihi Duracoto ¹⁾ nomen est, patria Islandia ²⁾, quam veteres Thulen dixerunt, mater erat Fiolxhildis ³⁾, quae nuper mortua ⁴⁾, scribendi mihi peperit licentiam, cujus rei cupiditate pridem arsi. Dum viveret, hoc diligenter egit, ne scriberem ⁵⁾. Dicebat enim, multos esse perniciosos osiores artium ⁶⁾, qui quod prae hebetudine mentis non capiunt, id calumniantur legesque figant injurias humano generi ⁷⁾; quibus sane legibus non pauci damnati ⁸⁾ Heclae voraginibus fuerint absorpti ⁹⁾. Quod nomen esset patri meo ¹⁰⁾, ipsa nunquam dixit, piscatorem fuisse et centum quinquaginta annorum senem decessisse perhibebat, me tertium aetatis annum agente, cum ille septuagesimum plus minus annum in suo vixisset matrimonio ¹¹⁾.

Primis pueritiae annis mater me manu trahens interdumque humeris sublevans crebro adducere est solita in humiliora juga montis Heclae ¹²⁾, praesertim circa festum divi Joannis, quando Sol totis 24 horis conspicuus nocti nullum relinquit locum ¹³⁾. Ipsa herbas nonnullas legens multis caeremoniis domique coquens ¹⁴⁾ sacculos factitabat ex pellibus caprinis, quos inflatos ad vicinum portum venum importans pro navium patronis ¹⁵⁾ victum hoc pacto sustentabat.

Cum aliquando per curiositatem rescisso sacculo, quem mater ignara vendebat, herbisque et linteis ¹⁶⁾, quae acu picta varios praeferebant characteres, explicatis, ipsam hoc lucello fraudassem: mater ira succensa me loco sacculi nauclero proprium addixit, ut ipsa pecuniam retineret. Atque is postridie ex insperato solvens e portu, secundo vento quasi Bergas Nordwegiae tendebat ¹⁷⁾. Post aliquot dies borea surgente ¹⁸⁾ inter Nordwegiam et Angliam delatus Daniam petiit fretumque emensus, cum haberet literas episcopi islandici ¹⁹⁾, tradendas Tycho Brahe Dano, qui in insula Wena habitabat, ego vero vehe-

menter aegrotarem ex jactatione et aurae tepore insueto²⁰⁾, quippe quatuordecim annorum adolescens: navi ad litus appulsa me apud piscatorem insulanum¹⁾ exposuit cum literis et spe reditus facta solvit.

Literis traditis Braheus valde exhilaratus coepit ex me multa quaerere²²⁾, quae ego linguae imperitus non intellexi, paucis verbis exceptis²³⁾. Itaque negotium suis dedit studiosis, quos magno numero alebat²⁴⁾, uti mecum crebro loquerentur, factumque liberalitate Brahei²⁵⁾ et paucarum septimanarum exercitio, ut mediocriter Danice loquerer. Nec minus ego promptus in narrando, quam illi erant in quaerendo. Multa quippe insueta mirabar, multa mirantibus ex mea patria nova recensabam.

Denique reversus navis magister meque repetens repulsam tulit, valde me gaudente²⁶⁾.

Mirum in modum mihi arridebant astronomica exercitia, quippe studiosi et Braheus mirabilibus machinis totis noctibus intendebant Lunae sideribusque²⁷⁾, quae me res admonebat matris, quippe et ipsa assidue cum Luna solita erat colloqui²⁸⁾.

Hac igitur occasione ego patria semibarbarus, conditione egentissimus, in divinissimae scientiae cognitionem veni, quae mihi ad majora viam paravit.

Etenim exactis annis aliquot in hac insula tandem me cupiditas incessit revisendae patriae; rebar enim non grave mihi futurum ob acquisitam scientiam, emergere ad aliquam in mea gente rudi dignitatem. Salutato igitur patrono et venia discessus impetrata veni Hafniam; nactusque socios itineris, qui me ob linguae et regionis cognitionem libenter in suum patrocinium susceperunt, redii in patriam, quinto postquam excesseram anno.

Prima mei reditus felicitas erat, quod matrem inveni adhuc spirantem et eadem quae olim facitantem, finemque ei poenitudinis diuturnae, ob amissum temeritate filium, vivus et ornatus attuli. Vergebat tunc annus in autumnum²⁹⁾, succedebantque deinceps noctes illae nostrae longae, quippe Natalitio Christi mense Sol in meridie vix parum emergens e vestigio rursum conditur³⁰⁾. Ita mater per hanc vacationem a suis operis mihi adhaerere, a me non discedere, quocunque me cum commendatitiis literis recepissem, percontari jam de terris, quas adiissem, jam de coelo, quam scientiam me didicisse vehementissime gaudebat, comparare quae ipsa habebat comperta cum meis narratis³¹⁾, exclamare, jam se promptam esse ad moriendum, ut quae scientiae suae, quam solam possideret, filium haeredem sit relictura³²⁾.

Ego natura cupidissimus perdiscendi nova quaesivi vicissim ex ipsa de suis artibus et quos earum habuisset magistros in gente tantum a ceteris diremta. Tunc illa quodam die, spatio ad loquendum sumto, rem omnem a primis initiis repetiit in hunc fere modum. Prospectum est, Duracote fili, non ceteris solum provincielis, in quas venisti, sed nostrae etiam patriae. Etsi enim nos urgent frigora et tenebrae aliaque incommoda, quae nunc demum sentio, postquam ex te felicitatem intellexi regionum ceterarum, at nos ingeniis abundamus³³⁾, nobis praesto sunt sapientissimi spiritus³⁴⁾, qui tantam lucem regionum ceterarum strepitumque hominum perosi nostras appetunt umbras et nobiscum familiariter conversantur. Sunt ex iis praecipui novem³⁵⁾, ex quibus unus³⁶⁾ mihi peculiariter notus et vel maxime omnium mitis atque innoxius³⁷⁾ viginti et uno characteribus evocatur³⁸⁾, cujus ope non raro momento temporis in alias oras³⁹⁾, quas ipsi dixero, transportor, aut si ab aliquibus longinquitate absterreor⁴⁰⁾, quaerendo de iis tantum proficio, quantum si praesens ibi essem⁴¹⁾: qui pleraque eorum, quae tu vel oculis notasti, vel

fando accepisti, vel ex libris hausisti, eodem quo tu modo mihi recensuit. Imprimis ejus, de qua toties mihi dixit, regionis te velim spectatorem fieri, me comite, valde enim mira sunt, quae de ea narrat. Levaniam indigitavit⁴²⁾.

Nec mora consensio, ut magistrum illa suum accersat et consideo, paratus ad audiendam totam et itineris rationem, et regionis descriptionem. Tempus jam erat vernum, Luna crescente in cornua, quae ut primum Sole sub horizontem condito coepit enitere, juncta planetae Saturno in Tauri signo⁴³⁾, mater seorsim a me se recipiens⁴⁴⁾ in proximum bivium⁴⁵⁾, et pauculis verbis clamore sublato enunciatis⁴⁶⁾, quibus petitionem suam proponebat, ceremonisque peractis revertitur⁴⁷⁾, praetensa dextrae manus palma silentium imperans, propterque me assidet⁴⁸⁾. Vix capita vestibus (ut conventum erat) involveramus⁴⁹⁾, cum ecce screatus exoritur blaesae et obtusae vocis⁵⁰⁾ et statim in hunc modum, sed idiomate Islandico, infit.

Daemon⁵¹⁾ ex Levania⁵²⁾

Quinquaginta millibus miliarium Germanicorum⁵³⁾ in aetheris profundo sita est⁵⁴⁾ Levania insula; iter ad eam hinc vel ex ea in has Terras rarissime patet⁵⁵⁾, et cum patet, nostrae quidem genti facile est⁵⁶⁾, hominibus vero transportandis plane difficillimum et cum summo vitae periculo conjunctum⁵⁷⁾. Nulli a nobis sedentarii adsciscuntur in hunc comitatum, nulli corpulenti, nulli delicati⁵⁸⁾, sed legimus eos, qui aetatem veredorum assiduo usu consumunt, aut qui navibus frequenter Indias adeunt, pane biscoccto, allio, piscibus duratis et cibis abhorrentibus vicitare sueti⁵⁹⁾. Inprimis nobis aptae sunt vetulae exsuccae⁶⁰⁾, quibus inde a pueritia trita est ratio, hircos nocturnos, aut furcas, aut trita pallia inequitandi trajiciendique per immania terrarum spatia. Nulli e Germania viri apti sunt, Hispanorum sicca corpora non respuimus⁶¹⁾.

Totum iter, quantum est, quatuor ad summum horarum spatio absolvi-tur⁶²⁾. Neque enim nobis semper occupatissimis antea constat de tempore eundi⁶³⁾, quam Luna ab orientis partibus coeperit deficere; quae ubi tota luxerit, nobis adhuc in itinere haerentibus, irrita redditur nostra profectio. Tam praeceps occasio efficit, ut paucos ex humana gente, nec alios, nisi nostri observantissimos comites habeamus⁶⁴⁾. Ergo hominem aliquem hujusmodi agminatim invadimus omnesque subitus nitentes, in altum eum tollimus⁶⁵⁾. Prima quaeque molitio durissima ipsi accidit⁶⁶⁾, nec enim aliter torquetur ac si pulvere bombardico excussus montes et maria tranaret⁶⁷⁾. Propterea narcoticis et opiatibus statim in principio sopiendus est⁶⁸⁾ et membratim explicandus⁶⁹⁾, ne corpus a podice, caput a corpore gestetur, sed ut violentia in singula membra dividatur. Tunc excipit nova difficultas, ingens frigus⁷⁰⁾, et prohibita respiratio⁷¹⁾, quorum illi ingenua nobis vi⁷²⁾, huic vero spongiis humectis ad nares admotis obviam imus⁷³⁾. Confecta prima parte itineris facilius redditur vectio⁷⁴⁾. Tunc libero aëri exponimus corpora manusque subtrahimus⁷⁵⁾. Atque illa in sese conglobantur ut aranei, quae nos solo fere nutu transportamus⁷⁶⁾, adeo ut denique moles corporea sponte sua vergat in locum propositum⁷⁷⁾. Sed parum nobis est utilis haec *ζοηη*, quia nimis tarda⁷⁸⁾, itaque nutu ut dixi acceleramus et praecedimus jam corpus, ne durissimo impactu in Lunam damni quid patiatur. Solent homines, cum expergiscuntur, queri de ineffabili membrorum omnium lassitudine, a qua sero admodum se recipiunt, ut ambulent⁷⁹⁾.

Multae praeterea occurrunt difficultates, quas longum esset recensere. Nobis nihil admodum evenit mali. Tenebras enim Telluris, quam longae illae sunt, confertim inhabitamus⁸⁰), quae ubi Levaniam attigerint, praesto sumus, quasi ex navi in terram exscendentes⁸¹), et ibi nos propere in speluncas et loca tenebrosa recipimus⁸²), ne nos Sol in aperto paulo post obruturus optato diversorio ejiciat umbramque discedentem insequi cogat⁸³). Dantur ibi nobis induciae exercendorum ingeniorum ex animi sententia, conferimus cum ejus provinciae daemonibus initaque societate, ubi primum locus Sole carere coeperit⁸⁴), junctis agminibus in umbram exspatiatur, et si illa mucrone suo, quod plerumque fit⁸⁵), Tellurem feriat, Terris et nos sociis exercitibus incumbimus, quod non alias nobis licet, quam cum Solem homines viderint deficere. Hinc evenit, ut defectus Solis adeo metuantur⁸⁶).

Atque haec de itinere in Levaniam dicta sunt. Sequitur, ut de ipsius provinciae forma dicam, exorsus more geographorum ab iis, quae coelitus illi eveniunt.

Etsi siderum fixorum aspectus tota Levania habet nobiscum eosdem⁸⁷), motus tamen planetarum et quantitates ab iis, quas nos hic videmus, observat diversissimas, adeo ut plane alia sit totius apud ipsos astronomiae ratio.

Quemadmodum igitur geographi nostri orbem Terrae dividunt in quinque zonas propter phaenomena coelestia, sic Levania ex duobus constat hemisphaeriis⁸⁸), uno subvolvarum, altero privolvarum⁸⁹), quorum illud perpetuo fruitur sua volva, quae est illis vice nostrae Lunae, hoc vero Volvae conspectu in aeternum privatur⁹⁰). Et circulus hemisphaeria dividens instar nostri coluri solstitiorum per polos mundi transit appellaturque divisor⁹¹).

Quae igitur utrique sunt communia hemisphaerio, primo loco explicabo. Itaque Levania tota vicissitudines sentit diei et noctis ut nos⁹²), sed carent illi hac nostra annua varietate toto anno⁹³). Per totam enim Levaniam aequantur dies fere noctibus, nisi quod privolvis regulariter omnis dies est brevior sua nocte, subvolvis longior⁹⁴). Quid autem per circuitum annorum 8 varietur, infra erit dicendum. Sub utroque vero polorum in compensationem noctis Sol dimidius tegitur, dimidius lucet, montes circulo circumiens⁹⁵). Nec enim minus Levania suis incolis immota stare videtur, currentibus astris, quam Terra nostra nobis hominibus⁹⁶). Nox et dies juncti aequant unum ex nostratibus mensibus: quippe Sole orituro mane integrum fere zodiaci signum postridie plus apparet quam pridie⁹⁷). Et ut nobis in uno anno 365 Soles et 366 sphaerae fixarum, seu praecisius in 4 annis 1461 Soles, sed 1465 sphaerae fixarum voluntur, sic illis in uno anno Sol duodecies, sphaera fixarum tredecies seu praecisius in 8 annis Sol 99^{ies}, sphaerae fixarum centies septies circumit. Sed familiarior est ipsis circulus annorum 19. Etenim in tot annis Sol oritur ducenties tricies quinquies, fixae vero ducenties quinquagies quater⁹⁸).

Oritur Sol subvolvarum mediis seu intimis, quando nobis apparet ultima quadra, privolvarum vero intimis tunc, quando nobis est prima quadra. Quae autem de meditullis dico, de totis semicirculis intelligenda sunt per polos et meditullia ductis, ad divisorem rectis, quos semicirculos medivolvani appellare possis⁹⁹).

Est autem circulus aliquis inter polos intermedius, vicem gerens nostri aequatoris terrestris, quo etiam nomine indigetabitur, bifariam secans tam divisorem, quam medivolvanum in punctis oppositis, cui quaecunque loca subsunt, eorum verticem Sol quam proxime quotidie et praecise quidem diebus

duobus oppositis in anno transit in puncto meridiei. Ceteris, qui versus polos utrinque habitant, in meridie Sol declinat a vertice ¹⁰⁰).

Habent in Levania et nonnullam vicissitudinem aestatis et hiemis, sed eam nec comparandam varietate cum nostra, nec ut nos semper iisdem in locis, eodem anni tempore. Fit enim decem annorum spatio, ut aestas illa migret ab una parte anni siderei in partem oppositam, eodem loco supposito; quippe circulo annorum 19 sidereorum seu dierum 235 versus polos vicies fit aestas totiesque hiems, sub aequatore quadragies ¹⁰¹); suntque apud illos quotannis sex dies aestivi, reliqui hiemales, ut apud nos menses ¹⁰²). Ea vicissitudo vix sentitur circa aequatorem, quia Sol non ultra 5° iis locis rursum prorsumque ad latera vagatur. Magis sentitur juxta polos, quae loca Solem alternis semestribus habent aut non habent, uti penes nos in Terris ii, qui sub alterutro polorum habitant. Itaque etiam Levaniae globus in quinque zonas abit, terrestribus nostris quodammodo respondentibus; sed torrida vix habet 10 gradus, ut et frigidae; totum reliquum cedit temperatarumstrarum analogis ¹⁰³). Et transit torrida per medietutillia hemisphaeriorum, semissis scilicet longitudinis per subvolvanos, reliquis semissis per privolvias.

Ex sectionibus circulorum aequatoris et zodiaci existunt etiam quatuor puncta cardinalia, ut sunt apud nos aequinoctia et solstitia, et ab iis sectionibus initium est zodiaci circuli ¹⁰⁴). Sed valde velox est motus stellarum fixarum ab hoc initio in consequentia, quippe annis viginti tropicis, id est una aestate et una hieme definitis, totum zodiacum transeunt, quod fit apud nos vix annis 26000 ¹⁰⁵). Atque haec de motu primo.

Secundorum motuum ratio non minus est illis diversa ab iis, quae nobis apparent, multoque magis quam penes nos intricata. Quippe omnibus planetis sex, Saturno, Jovi, Marti, Soli, Veneri, Mercurio, praeter tot inaequalitates, quae sunt nobis cum illis communes, tres aliae accidunt apud illos, duae longitudinis, una diurna, altera per circuitum annorum $8\frac{1}{2}$, tertia latitudinis, per circuitum annorum 19. Nam medii privolvivarum Solem in meridie suo ceteris paribus habent majorem, subvolvae minorem quam si is oriatur ¹⁰⁶): utrique junctim existimant, Solem aliquot minutis ab ecliptica rursum prorsumque declinare jam apud has, jam apud illas fixas ¹⁰⁷); et haec nutamenta spatio 19 annorum ut dixi restituuntur in pristina vestigia. Plusculum tamen occupat haec evagatio privolvias, minus aliquanto subvolvias ¹⁰⁸). Et quamvis motu primo Sol et fixae ponantur aequabiliter circa Levaniam incedere, Sol tamen privolvias in meridie pene nihil sub fixis promovet, subvolvias celerrimus est in meridie; contrarium teneatur de media nocte. Adeoque Sol videtur sub fixis quasi quosdam saltus facere, singulos diebus singulis ¹⁰⁹).

Eadem vera sunt in Venere, Mercurio et Marte; in Jove et Saturno pene insensibilia sunt ista ¹¹⁰).

Atqui ne aequalis quidem sibi ipsi est motus iste diurnus omnium dierum horis consimilibus, sed lentior aliquando, tam Solis quam fixarum omnium, velocior in parte anni opposita in consimili hora diei ¹¹¹). Et tarditas ista per dies anni ambulat, ut nunc aestivam occupet, nunc hibernam, quae alio anno celeritatem senserat, circuitu uno absoluto per spatium annorum paulo minus novem ¹¹²). Itaque jam dies longior fit (naturali tarditate, non ut apud nos in Terris sectione inaequali circuli diei naturalis) jam vicissim nox ¹¹³).

Quodsi tarditas privolvias in noctis medium incidit, cumulatur ejus ex-

cessus supra diem, sin in diem, tunc exaequantur magis nox et dies, quod in annis 9 fit semel; permutatum apud subvolvanos ¹¹⁴).

Tantum igitur de iis, quae quodammodo communiter hemisphaeris eveniunt.

De Hemisphaerio privolvarum.

Jam quod singula hemisphaeria seorsim attinet, ingens inter ea est diversitas. Neque enim tantum praesentia et absentia Volvae dissimillima exhibet spectacula, sed haec ipsa communia phaenomena diversissimos habent effectus hinc et inde, adeo ut rectius fortasse privolvarum hemisphaerium dici possit intemperatum, subvolvarum temperatum. Nam apud privolvas nox est nostros 15 vel 16 dies naturales longa, perpetuis horrida tenebris, quantae apud nos sunt nocte illuni, quippe nullis Volvae radiis ne illa quidem illustratur unquam; itaque omnia rigent gelu et pruinis ¹¹⁵) insuperque et ventis rigidissimis et validissimis ¹¹⁶); succedit dies, 14 nostros longa vel eo paulo minus ¹¹⁷), quibus et Sol major ¹¹⁸) et sub fixis tardus ¹¹⁹) et venti nulli ¹²⁰). Itaque immensus aestus. Atque sic spatio nostratis mensis seu diei Levanici uno eodemque loco et aestus est quindecies ferventior africano nostro, et gelu intolerabilis quivirano.

Peculiariter notandum, quod planeta Mars iis, qui in meditullio privolvarum sunt, nocte media, ceteris in suo cuique noctis articulo, pene duplo major interdum cernitur, quam nobis ¹²¹).

De hemisphaerio subvolvarum.

Transiturus ad hoc incipio ab ejus limitaneis, qui circulum divisorem inhabitant. Iis enim hoc peculiare est, ut digressiones Veneris et Mercurii a Sole observent multo majores quam nos ¹²²). Iisdem et Venus certis temporibus duplo apparet major quam nobis ¹²³), praesertim iis, qui sub polo septentrionali habitant ¹²⁴).

Omnium vero jucundissima est in Levania speculatio Volvae suae, cujus illi fruuntur conspectu in compensationem Lunae nostrae, qua cum ipsi, tum et privolvae carent penitus ¹²⁵). Et a Volvae hujus perenni praesentia regio ea denominatur subvolvana, sicut reliqua ab ejus absentia privolvarum dicitur, quod sint privati conspectu Volvae.

Vobis Terrarum incolis Luna nostra, cum plena est exoriens superque domos longinquas ingrediens, dolii circulo videtur adaequari, ubi in medium coeli ascenderit, vix humani vultus latitudinem repraesentat. Subvolvis vero Volva sua in ipso coeli medio (quem situm obtinet apud eos, qui habitant in meditullio seu umbilico hujus hemisphaerii) paulo minus quadruplo longiori diametro cernitur, quam nobis nostra Luna, adeo ut discorum instituta comparatione quindecuplo major sit illorum Volva Luna nostra ¹²⁶). Quibus vero Volva horisonti perpetuo inhaeret, iis eminus montis igniti speciem exhibet.

Quemadmodum igitur nos regiones distinguimus per elevationes poli majores minoresque, licet polum ipsum oculis non cernamus, sic illis eidem usui servit altitudo Volvae, semper conspicuae, diversis locis diversa.

Quorundam enim, ut dixi, verticibus imminet, aliis locis juxta circulum horizontem depressa videtur, reliquis a vertice versus horizontem declinat, quolibet loco constantem perpetuo altitudinem ostentans ¹²⁷).

Cum autem et ipsi suos habeant polos ¹²⁸), qui non apud illas fixas

sunt, ubi nobis sunt poli mundi¹²⁹), sed circa alias, quae sunt nobis indices polorum eclipticae, qui lunarium poli spatio 19 annorum sub stellis Draconis et oppositis Xiphiae (Dorado) et Passeris (Piscis volantia) et Nubeculae majoris circellos parvos circa polos eclipticae emetiuntur¹³⁰), cumque hi poli quadrante circuli fere distent ab ipsorum Volva, ut ita describi possint regiones et secundum polos et secundum Volvam¹³¹), patet quanta ipsi commoditate nos vincant; longitudinem enim locorum signant per Volvam suam immobilem¹³²), latitudinem et per suam Volvam et per polos¹³³), cum nos pro longitudinibus nihil habeamus, nisi contemptissimam illam et vix internoscibilem declinationem magnetis¹³⁴).

Stat igitur illis sua Volva quasi clavo coelis esset affixa, immobilis quoad locum, superque eam sidera cetera ipseque adeo Sol ab ortu in occasum transeunt¹³⁵), nec ulla nox est, in qua non aliquae ex stellis fixis, quae sunt in zodiaco, post hanc Volvam sese recipiant eque contraria plaga rursum emergant¹³⁶). At non omnibus noctibus eadem fixae hoc faciunt¹³⁷), sed permutant vices inter se omnes illae, quae sunt ab ecliptica remotae ad 6 vel 7 gradus¹³⁸), fitque circuitus annorum novendecim, quo exacto reditur ad primas¹³⁹).

Nec minus crescit illorum Volva decrescitque, quam nostra Luna¹⁴⁰); causa utrobique eadem, Solis praesentia vel digressio ab illa, tempus etiam, si naturam spectes, idem, sed aliter illi numerant, aliter nos; illi unum diem et unam noctem putant, intra quod spatium omnia Volvae suae incrementa et decrementsa absolvuntur, quod spatium nos mensem appellamus. Nunquam fere ne in novivolvio quidem Volva latet apud subvolvianos propter magnitudinem et claritatem¹⁴¹), praesertim apud polares, Sole ad tempus carentes, quibus Volva in ipso intervolvio tempore meridiei cornua sursum vertit¹⁴²). Nam in universum inter Volvam et polos habitantibus sub circulo medivolvano novivolvium est meridiei signum, prima quadra vespere, plenivolvium noctis aequas partes discriminat, ultima quadra Solem reducit¹⁴³). Qui vero Volvam et polos habent in horizonte sitos, habitantes sub sectione aequatoris cum divisore, iis fit in novivolvio et plenivolvio mane vel vespere, in quadris mediatio diei vel noctis. Ex his iudicium sumatur et de iis, qui interjecti sunt¹⁴⁴).

Et de die quidem hoc pacto distinguunt horas aliis atque aliis Volvae suae phasibus: ut quanto propius coeunt Sol et Volva, tanto propius instet illis meridies, his vespere vel occasus Solis. De nocte vero, quae regulariter 14 nostrates dies noctesque longa est, multo sunt instructiores ad dimetienda tempora quam nos. Etenim praeter illam successionem phasium Volvae, quarum plenivolvium mediae noctis indicium esse diximus suo medivolvano, et jam sua ipsis Volva per se ipsum distinguit horas. Etsi enim loco nequaquam moveri cernitur¹⁴⁵), intra tamen locum suum contra quam nostra Luna gyratur¹⁴⁶) et admirabilem macularum varietatem successive explicat, assidue ab ortu in occasum translatis maculis¹⁴⁷). Una igitur talis revolutio, quando eadem maculae redeunt¹⁴⁸), subvolvianis habetur pro una hora temporali¹⁴⁹), aequat autem paulo quid amplius, quam unum diem et unam noctem nostratam¹⁵⁰). Estque haec sola aequabilis mensura temporis¹⁵¹). Supra enim dictum est, Solem et astra lunicolis dietim circumire inaequaliter, quod vel maxime haec turbinatio Volvae prodit, si cum ea compares elongationes fixarum a Luna¹⁵²).

In universum Volva ista, quod superiorem septentrionalem partem at-

tinet, duas videtur habere medietates¹⁶⁵), alteram obscuriorem et contiguas quasi maculis obductam¹⁶⁴), alteram paulo clariorem¹⁶⁵), interfuso pro discrimine utriusque cingulo lucido septentrionetenus. Figura difficilis est explicata¹⁶⁶). Parte tamen orientiori¹⁶⁷) cernitur instar protomes capitis humani, axillarum tenus resecti¹⁶⁸), admoventis ad oscula puellulam¹⁶⁹) cum veste longa¹⁶⁰), quae extenta retrorsum manu¹⁶¹) felem assultantem provocet¹⁶²). Major tamen et latior maculae pars¹⁶³) sine evidenti forma versus occidentem procurrit¹⁶⁴). In altera medietate Volvae latius diffunditur splendor¹⁶⁵) quam macula¹⁶⁶). Effigiem diceret campanae¹⁶⁷) de fune dependentis¹⁶⁸) et in occidentem¹⁶⁹) jactatae. Quae supra¹⁷⁰) infraque sunt¹⁷¹), assimilari nequeunt¹⁷²).

Nec satis ut hoc pacto Volva illis distinguat horas diei, quin etiam anni partium non obscura documenta dat, si quis attendat aut si quem ratio fixarum fugiat. Etiam quo tempore Sol Cancrum obtinet¹⁷³), Volva polum septentrionalem suae turbinationis manifeste ostendit. Est enim parva quaedam et obscura macula¹⁷⁴) supra effigiem puellae in mediam claritatem inserta¹⁷⁵), quae a summa et extrema Volvae parte¹⁷⁶) versus orientem et hinc descensu in discum facto versus occidentem movetur¹⁷⁷), a quo extremo rursum in summitatem Volvae versus orientem concedit atque sic tunc perpetuo apparet¹⁷⁸). At Sole Capricornum tenente nusquam haec macula cernitur, toto circulo cum polo suo post Volvae corpus abdito. Et his quidem duabus anni partibus maculae recta petunt occidentem¹⁷⁹), intermediis vero temporibus, Sole in oriente vel Libra constituto, maculae nonnihil inflexa linea vel descendunt transversim vel ascendunt. Quo argumento cognoscimus, polos hujus turbinationis, manente centro corporis Volvae, circumire in circulo polari circa polum illorum semel in anno¹⁸⁰).

Notant et hoc diligentiores, non semper hanc Volvam retinere eandem magnitudinem. Iis enim diei horis, quibus astra sunt velocia, Volvae diametrum esse multo majorem, ut tunc omnino excedat quadruplum nostrae Lunae¹⁸¹).

Quid vero nunc de eclipsibus Solis et Volvae dicam, quae et eveniunt in Levanis et iisdem momentis eveniunt, quibus hic in Telluris globo eclipses Solis et Lunae, rationibus tamen oppositis plane. Quando enim nobis videtur deficere Sol totus, deficit ipsis Volva, quando vicissim deficit nobis nostra Luna, deficit apud ipsos Sol¹⁸²). Neque tamen omnia quadrant. Partiales enim Solis defectus ipsi crebro vident, quando nobis de Luna nihil deest¹⁸³), et contra immunes sunt ab eclipsibus Volvae non raro, quando nos partiales habemus Solis defectus¹⁸⁴). Volvae defectus apud ipsos in plenivolviis, ut et apud nos Lunae in pleniluniis, Solis vero in novivolviis, ut apud nos in noviluniis¹⁸⁵). Cumque dies et noctes habeant adeo longas, creberrimas experiuntur obtenebrationes utriusque sideris. Pro eo enim, quod penes nos magna defectuum pars transit ad nostros antipodas, illorum contra antipodes, quippe privolvae, nihil penitus horum vident, ipsi subvolvae soli omnia.

Eclipsin Volvae totalem non vident unquam¹⁸⁶), sed transit ipsis per corpus Volvae macula quaedam parva¹⁸⁷) rubicunda in extremis¹⁸⁸), in medio nigra¹⁸⁹), factoque ingressu ab oriente Volvae, exit per occidentalem oram¹⁹⁰), eandem quidem viam cum maculis Volvae nativis, praeveniens tamen eas celeritate¹⁹¹). Duratque sextam horae suae partem seu quatuor horas nostrates¹⁹²).

Solaris deliqui causa fit ipsis sua Volva, plane ut nobis nostra Luna;

quae Volva cum dimetientem habeat quadruplo majorem Sole, fieri non potest, quin Sol ab oriente per meridiem pone Volvam immobilem, in occidentem transiens, creberrime post Volvam abeat et sic ab ea seu pars seu totum corpus Solis occultetur. Est autem, licet frequens, valde tamen notabilis totius corporis Solis occultatio, quia aliquot horas nostrates durat¹⁹³) et lumen utrumque Solis et Volvae simul extinguatur, quod apud subvolvas quidem magnum quid est, quippe qui alias habent noctes haud multo obscuriores diebus propter Volvae perpetuo praesentis splendorem et magnitudinem, cum in eclipsi Solis utrumque ipsis luminare sit extinctum, Sol et Volva.

Habent tamen apud ipsos eclipses Solis hoc singulare, quod frequenter admodum fit, ut Sole vix post corpus Volvae abdito a parte opposita oriatur splendor, quasi Sole distento et totum Volvae corpus amplexo, cum tamen alias tot partibus Sol minor appareat quam Volva¹⁹⁴). Itaque merae tenebrae non semper fiunt, nisi et centra corporum prope admodum jungantur¹⁹⁵) et medii diaphani dispositio consentiat¹⁹⁶). Sed nec Volva sic subito exstinguitur, ut penitus cerni non possit¹⁹⁷), quamvis Sol totus post ipsam lateat, nisi tantum in medio defectionis maximae articulo¹⁹⁸). In principio vero totalis defectionis in quibusdam locis divisoris Volva adhuc albet, quasi extincta flamma superstes carbo vivus; qua albedine etiam extincta, medium est defectus maximi (nam in non maximo non exstinguitur haec albedo), redeunte vero albedine Volvae (in oppositis locis divisoris circuli) etiam Solis conspectus appropinquat; ut ita utrumque luminare quodammodo exstinguatur simul in medio defectus maximi¹⁹⁹).

Atque haec de apparentiis in Levaniae hemisphaerio utroque tam subvolvano quam privolvano. Ex quibus non est difficile vel me tacente judicare, quantum in ceteris conditionibus subvolvae a privolvis differant.

Nox enim subvolvarum etsi nostratia 14 *νυχθημερα* longa sit, Volvae tamen praesentia Terras illustrat et a frigore custodit. Tanta quippe moles, tantus splendor non potest non calefacere²⁰⁰).

Vicissim etsi dies apud subvolvas molestam habeat Solis praesentiam per nostra 15 vel 16 *νυχθημερα*, Sol tamen minor non adeo infestis est viribus²⁰¹), et luminaria juncta proliciunt aquas omnes in illud hemisphaerium²⁰²), terris obrutis, ut plane parum de iis exstet²⁰³), arente contra et frigente hemisphaerio privolvano, quippe subtractis omnibus aquis²⁰⁴). Nocte autem subeunte apud subvolvas, die apud privolvas, cum hemisphaeria inter se divisa habeant luminaria, dividuntur et aquae, et subvolvis quidem nudantur agri, privolvis vero in exiguum solatium aestus suppeditatur humor²⁰⁵).

Cumque tota Levania non ultra mille et quadringenta milliaria germanica pateat in circuitum, quod est quarta demum Telluris nostrae pars²⁰⁶), montes tamen habet altissimos²⁰⁷), valles profundissimas et prolixas²⁰⁸) adeoque multum Telluri nostrae in perfectione rotunditatis concedit. Porosa interim tota est et cavernis speluncisque perpetuis quasi perfossa²⁰⁹), maxime per privolvanos tractus²¹⁰), quod praecipuum incolis remedium est contra aestum et frigora²¹¹).

Quicquid vel terra nascitur, vel super terram ingreditur²¹²), monstrosae magnitudinis est. Incrementa fiunt celerrima; brevis vitae sunt omnia, cum ad tam immanem corporum molem adolescant²¹³). Nullus privolvus certus nidus, nulla habitatio stata; totum globum unius suae diei spatio agminatim pervagantur, pars pedibus, quibus longissime camelos nostros praeverunt, pars pennis, pars navibus fugientes aquas consecantur, aut si mora plusculorum

dierum est necessaria, tunc speluncas perreptant, prout cuique natura est. Urinatores sunt plurimi, omnia naturaliter animantia spiritum trahunt lentissime, sub aquis igitur degunt in profundo, naturam arte adjuvantes ²¹⁴). Ajunt enim in illis altissimis aquarum sinibus frigidam perdurare, ferventibus a Sole superioribus undis ²¹⁵), in superficie quicquid haeret, id elixatur a Sole in meridie fitque pabulum adventantibus peregrinantium colonorum exercitibus ²¹⁶). Nam in universum subvolvatum hemisphaerium nostris pagis et oppidis et hortis aequiparatur, privolvatum nostris agris et silvis et desertis. Quibus respiratio magis est necessaria, ii ferventes aquas angusto canali in speluncas admittunt, ut longo meatu in intima receptae paulatim refrigescant. Ibi se potiori diei parte continent eoque potu utuntur, vespera adveniente prodeunt pabulatum ²¹⁷). In stirpibus cortices, in animalibus cutis, aut si quid ejus vicem obtinet, majorem corporeae mollis partem absolvit fungosumque et porosum est; ac si quid deprehensum in die fuerit, in summitate induratur et aduritur, vespera succedente deglubitur ²¹⁸). Terra nascentia, licet in montium jugis pauca sint, plerumque eodem die et creantur et enecantur, novis quotidie succrescentibus.

Natura viperina in universum praevalet. Miraculo enim sunt Soli sese in meridie exponentes quasi voluptatis causa, non tamen alibi, nisi pone officia speluncarum, ut tutus et promptus sit receptus ²¹⁹).

Quibusdam per diei aestum spiritus exhaustus vitaeque extincta per noctem redeunt, contraria ratione quam apud nos muscis ²²⁰). Passim per solum dispersae moles figura nucum pinearum, per diem adustis corticibus, vesperi quasi reclusis latebris, animantia edunt ²²¹).

Praecipuum aestus lenimentum in subvolvato hemisphaerio sunt continua nubila et pluviae ²²²), quae aliquando per dimidiam regionem aut eo plus obtinent ²²³).

Hucusque cum pervenissem somniando, ventus ortus cum strepitu pluviae somnum mihi dissolvit unaque libri Francofurti allati extrema abolevit. Ipse itaque relictis Daemone narrante et auditoribus, Duracoto filio cum matre Fiolxhildi, ut erant obvolutis capitibus, ad me reversus, vere caput pulvinari, corpus stragulis obvolutum deprehendi.

JOANNIS KEPPLERI IN SOMNIUM ASTRONOMICUM

Notae, successive scriptae inter annos 1620. 1630.

---

1. Sonus ipse vocis mihi occurrit ex recordatione nominum propriorum similiter sonantium historiae Scoticae, quae regio prospectat oceanum Islandicum.

2. Lingua nostra teutonica sonat terram glaciale. In hac vero remota insula locum ego mihi dispexi dormiendi et somniandi, ut imitarer philosophos in hoc genere scriptionis. Nam et Cicero trajecit in Africam somniaturus, et Plato Atlanticam in eodem oceano Hesperio fabricatus est, unde fabulosa virtuti militari subsidia accerteret, et Plutarchus denique libello de facie Lunae post multum sermonem in oceanum Americanum exspatiatur describitque nobis situm talem insularum, quem geographus aliquis modernus Azoribus et Gronlandiae et terrae Laboratoris, regionibus circum Islandiam sitis, probabiliter applicaverit. Quem quidem Plutarchi librum quoties re- lego, toties impense soleo mirari, quo casu factum sit, ut nostra nobis somnia seu fabulae tam accurate congruerent. Nam ego quidem sat fida memoria repeto occa- siones singularum commentii mei partium, quod eae mihi non omnes sint natae ex lectione hujus libri. Exstat apud me charta pervetus, tua clarissime D. Christophore Besolde manu exarata; cum theses circiter viginti de coelestibus apparentiis in Luna ex meis dissertationibus anno 1593 concepisses easque D. Vito Millero, tunc disputa- tionum philosophicarum ordinario praesidi, disputaturus de iis, si ipse annuisset, ex- hibuisses. Quo quidem tempore Plutarchi opera mihi nondum visa erant. Postea incidi in Luciani libros duos historiae verae, graece scriptos, quos ego libellos mihi delegi, ut linguam addiscerem, adjutus jucunditate audacissimae fabulae, quae tamen aliquid de totius universi natura innuebat, ut quidem ipse Lucianus monet in exordio. Atque etiam ille ultra columnas Herculis in oceanum enavigat rapiturque ventorum turbinibus cum ipsa navi sublimis et Lunae invehitur. Haec mihi prima fuere vestigia itineris in Lunam posterioribus temporibus affectati. Graetii primum anno 1595. Plu- tarchi libellum sum nactus, admonitus de eo ex lectione Commentarii Erasmi Rein- holdi in Theorias Purbachii, exque eo Praegae anno 1604 multa in Astronomiae Partem Opticam transtuli. Non dedi tamen hoc insulis a Plutarcho nominatis ex oceano Is- landico, quod Islandiam ad hypothesin mei somnii elegi, sed erat haec inter causas, quod id temporis Praegae venalis esset libellus Luciani de navigatione in Lunam, trans- latus in linguam teutonicam a Rollenhagii filio, junctis narrationibus S. Brandani et de purgatorio Patriciano in subterraneis Islandici montis Heclae ignivomi, cum etiam Plutarchus ex sententia theologiae gentilium purgatorium animarum statueret in Luna,

placuit mihi profecturo in Lunam potissimum ex Islandia solvere. Major hujus insulae commendatio fuit a narratione Tychonis Brahei, de qua infra. Nec nihil potuit recordatio lectionis historiae de hibernatione Hollandorum in glaciali Nova Sembla, quae et ipsa plurima praebet exercitia astronomica a me translata in Astronomiae Partem Opticam anno 1604.

3. In habitatione mea, qua utebar ex concessione Martini Bacchatii, rectoris academiae Carolinae, pendeat ad parietem charta geographica Europae pervetus, in qua vocabulum *Fiola* Islandiae locis adscriptum erat. Id quicquid sonaret, placuit mihi truci sono, addidique usitatum feminis in veteri lingua vocabulum *Hildis*; unde *Brunhildis*, *Mathildis*, *Hildegard*, *Hiltrud* et similia.

4. Quia verisimilius hoc de filio, matris artium promulgatore, quam si ea superstitē scribere fingeretur. Sed et hoc innuere volebam, imperita experientia, seu medicorum usu loquendi, empirica exercitatione genitrice nasci prolem Scientiam, atque illi non tutum esse, quam diu superest inter homines mater Ignorantia, rerum causas occultissimas in vulgus propalare; quin potius parcendum verecundiae antiquitatis, expectandam annorum maturitatem, qua veluti senio confecta Ignorantia tandem emoriatur. Cum igitur Somnii mei scopus sit, argumentum pro motu Terrae, seu solutionem potius objectionum ab universali contradictione gentis humanae desumptarum moliri exemplo Lunae, jam tunc extinctam satis arbitrabar exque memoria ingeniosorum hominum eradicatam veterem hanc Ignorantiam, etsi quidem luctatur etiamnum anima in nexu artuum tam multorum, tot seculis firmissime coalito, superestque in academiis annosa mater, sed ita vivit, ut mors ei vita felicior aestimanda videatur. (Annot. 5 desideratur.)

6. Id mihi in peregrinatione mea nupera sic evenit, quanquam non soli, sed coetui plurium consentientium. Cum enim nos theologus, Augustanam confessionem professus, ingenti cum zelo invasisset exque Scriptura sibi videretur machinas petere ad nos oppugnandos, tandem accensus nostris defensionibus sublata voce contestatusque omnia sacra, dogma hoc *contra omnem rationem* pugnare exclamavit. Tum ego rupto denique silentio contumaci (hactenus enim assederam auditor merus) nimirum, inquam, *hoc est, quod vestrae factionis homines urget vel ignaros. Si enim dogmatis hujus utilitatem, necessitatem et possibilitatem rationis vestrae angustiis caperetis, jam dudum vim argumentorum a Scriptura petitorum vos ipsi declinaretis, quaesita commoda interpretatione, ut alias soletis non raro. At nunc tanta est rationis tuae imbecillitas, ut non videas, etiam penes nos particulam aliquam esse rationis. Non igitur contra omnem rationem dogma pugnat, quod contra astronomorum et physicorum rationem non pugnat. Quod enim non capit unus, capit alter in materia peritior.*

7. Sua cuique injuria. In Copernici opus Revolutionum haec capitalis est injuria, quod imperiti rerum astronomicarum (censuras librorum non ex mente sua, sed perperam interpretati) existimant, non esse legendum id opus, nisi prius exento motu Terrae, quod tantundem est ac si diceret, non legendum esse prius, quam flammis fuerit exustum. Hos itaque non argumentis ego, sed risu refutandos ratus, tale scripsi epigramma:

Ne lasciviret, poterant castrare poetam,
 Testiculis demtis vita superstes erat.
 - Vae tibi Pythagora, cerebro qui ferris abusus,
 Vitam concedunt, ante sed excerebrant.

8. Fallor an auctor satyrae procacis, cui nomen Conclave Ignatianum, exemplar nactus erat hujus opusculi; pungit enim me nominatim etiam in ipso principio. Nam in progressu miserum Copernicum adducit ad Plutonis tribunal, ad quod ni fallor aditus est per Heclae voragines. (2, 5, 9.) Vos amici, qui notitiam habetis rerum mearum et quae mihi causa fuerit peregrinationis proximae in Sueviam, praesertim si qui vestrum antehac manuscriptum nacti fuerunt, libellum istum, ominosa ista mihi meisque fuisse censebitis. Nec ego dissentio. Magnum equidem est mortis omen in vulnere lethali inflicto, in veneno epoto, nec minus fuisse videtur cladis domesticae in propalatione hujus scripti. Credideris scintillam delapsam in materiam aridam, hoc

est exceptas voces istas ab animis intus furvis, furva omnia suspicantibus. Primum quidem exemplar Praga Lipsiam, inde Tubingam perlatum est anno 1611 a Barone a Volckerstorff ejusque morum et studiorum magistris. Quantum abest ut credatis, in tonstrinis (praesertim si quibus est ab occupatione Fiolxhildis meae nomen ominosum), in his igitur confabulatum fuisse de hac mea fabula? Certe equidem ex illa ipsa urbe et domo enati sunt sermones de me ipso calumniosi proxime succedentibus annis, qui excepti ab animis insensibilis tandem exarserunt in famam, imperitia et superstitione sufflantibus. Nisi fallor, sic censebitis potuisse et domum meam carere vexatione sexennali et me peregrinatione annali proxima, nisi somniata praecepta Fiolxhildis hujus violassem. Placuit igitur mihi, somnium hoc meum ulcisci de negotio exhibitio vulgatione libelli, adversariis aliud mercedis erit.

9. Heclae montis ignivomi nota est historia ex mappis et libris geographicis. In genere supplicii respexi ad fabulam, ut existimo, Empedoclis illius apud Diogenem Laërtium, qui cum Aetnam montem ascendisset, ut divinis post obitum potiretur honoribus, in ipsos se crateras demisisse seque flammis immolasse vivus fingitur, qui fortassis causas aeterni quaesiturus incendii caecaque temeritate progressus eo, unde regredi non poterat, fatisciente sub vestigiis cinerum incrustata superficie, sera poenitudine curiositatis, nec ulla famae hujus cura, lugentem invitus dimisit animam. Nam affine fatum C. Plinio fuit, qui Vesuviani clade incendii per infestos cinerum et pumicum imbres philosophandi causa Pompejanum invectus, sulphureo foetore et cineribus oppletis spiraculis suffocatus est. Sic Homerus aenigmatem piscatorum, Aristoteles Euripi reciprocationibus excruciatum vitam in undas abjecisse fabulosis narrationibus feruntur. Ita plerique amorem in se scientiae ulciscuntur paupertate et odiis ignorantium divitum provocatis.

10. Allusi ad mores barbaros idiotarum. Si etiam scientiae matrem des, quam ego supra dixi, Ignorantiam, Rationem vero patrem: equidem hunc patrem ab illa matre vel ignorari vel celari par est.

11. In historica descriptione Scotiae et Orcadum, auctore Buchanano, mentio fit piscatoris, qui cum esset annorum 150, ex juvencula uxore pater sit factus aliquot liberorum.

12. Quia superius nives et confragosa, in summo ignes e subterraneis, ut testantur historiae.

13. Quia Islandia sub polari circulo est sita. Sic audiavi etiam a Tychone Brahe, qui haec ex relatu recensuit episcopi Islandici.

14. Medicinae et astronomiae studia cognata, ex eodem fonte, desiderio cognitionis rerum naturalium. Herbariae vero empiricae plerumque sunt annexae superstitiones.

15. Trita est haec traditio, vera an falsa, in geographicis, gubernatores navium ex Islandia navigantes ventorum quem velint aperto venti utre excire, quod si quis ad rosae nauticae rhombos indiculumque magneticum et rectionem gubernaculi transferat, is vera propemodum dixerit. Cum enim 32 venti censeantur, quocunque ex 16 unius hemisphaerii flante, si gubernatoria peritia accesserit, indicio rosae et remigio gubernaculi navis impelletur destinato ejus hemisphaerii itinere, ventos vero contrarii hemisphaerii dispatiando ad latera rursus prorsumque, quod appellant *Lavare*, tantisper eludunt, dum ii in eorum contrarii hemisphaerii unum commutentur.

16. Ita referebat episcopus Islandicus Tychoni Braheo, virgines Islandicas inter audiendum in templo verbum Dei solere dicta aut voces nonnullas exceptas acu et filis coloratis admirabili celeritate in linteis exprimere nendo.

17. Scotia et Orcadibus superiori oceano praeteritis.

18. Scilicet hic sacculo caruit, ut boreae injurias effugere, Nordwegiam destinatam attingere non posset.

19. Ex relatu Tychonis, ut supra N. 13.

20. De rangiferis, cervorum septentrionalium genere, scribit ad Landgravium Hassiae Tycho Braheus, eos non durare in Dania, quod illa quantumvis frigida regio multo tamen sit tepidior Boddia, Finnonia, Lappia, ubi nascitur hoc animal. Islandiae

igitur, quae et ipsa sub arctico polari sita, eandem frigoris magnitudinem tribuere consentaneum est.

21. Nullos habet incolas illa insula, quippe sterilis et saxosa nec ampla, praeter piscatores ad 40.

22. Hic viri vere philosophici mos fuit perpetuus percontari, discere, magni facere narrationes huiusmodi, crebro ruminare, ad theoremata physica applicare.

23. Idem quidem teutonismus, diversissimae vero ejus dialecti in Danla inque Islandia, quae, ut apparet, Nordwegiorum est colonia, ad quos ejus et vicinae Gronlandiae imperium ante centum annos pertinuit. Quin etiam Orcadas ipsas Teutonum mores et linguam obtinuisse ante 200 annos, ex narrationibus cujusdam mercatoris Veneti naufragi constat.

24. 27. Raro infra decem, nonnunquam ad triginta, quos exercere solitus est tractatione instrumentorum variorum ad observationes siderum, descriptionibus, computationibus, pyronomicis laboribus et similibus philosophiae studiis.

25. Opum suarum, quae magnae ei erant ex haereditate, dominus erat largusque in studia dispensator; victor insuper omnis tædii rerumque vulgo desperatarum affectator indefessus, quod observandi ratio accuratissima demonstrat, in qua cum ipsa natura visus humani pugnavit vicitque.

26. Fuit haec inter delectationes ejus viri una, ut nonnunquam abituros ex insula jamque dimissos percelleret inopinata repulsa apud cymbarios teneretque ultra quam vellent, nisi quis volare didicisset.

28. Versabar tunc in lectione operis Martini Delrio de disquisitionibus magicis. Et notus ex Virgilio versus:

Carmina vel coelo possunt deducere Lunam.

Ante omnia quadrabat plaga coeli. Nam in Islandia saepe Luna, ceteris populis plena, non apparet. Et septentrionalibus populis magiam familiarem tradunt scriptores, et credibile est spiritus illos tenebrarum insidiari longis illis noctibus: est vero et Islandia in septentriones profunde recondita. Nimirum et philosophiae sunt amica sublustri lucis otia noctesque continuatae. Confirmat Illustrissimus Wirtenbergiae Dux Julius Fridericus, qui peregrinatione memorabili septentrionem quoque pervagatus, viros ait passim in eo reperiri ad miraculum doctos et philosophiam inusitata nobis humanitate erga advenas reddentes.

29. Hoc tempus anni commodissimum navigationi ex portu illo regni Daniae in Islandiam sum ratus.

30. Id sequitur ex num. 13. per doctrinam sphaericam.

31. Redi ad notam 28.

32. *Judicibus lites, aurigae somnia currus,*

Quasque die quaeris, nocte potiris opum.

33. Perquam ingeniosos Islandos affirmavit Tychoni Brahe supradictus episcopus.

34. Spiritus hi sunt scientiae, in quibus aperiuntur rerum causae. Admonuit me hujus allegoriae vox graeca Daemon, quae a *daew* deducitur, quod est scire, quasi *δαμων*. Hoc supposito lege jam notam 28. a § Nimirum.

35. Causa genuina numeri mihi excidit. An ad novem Musas respexi, quia et ipsae Deae sunt gentilibus, quod est mihi spiritus? An has in numerum adscivi: 1. metaphysica, 2. physica, 3. ethica, 4. astronomia, 5. astrologia, 6. optica, 7. musica, 8. geometria, 9. arithmetica?

36. Certus sum, hic vel Uraniamve numero Musarum vel Astronomiam e scientiis in antmo mihi fuisse. Quod nisi multis vitae praesidiis carerent septentrionales ob frigora, dicerem plus illos ad astronomiam aptos esse quam ceteros, quia dierum et noctium discrimina, res ad astronomiam invitans, apud ipsos sunt majora.

37. Si de Musis ista, vanitatis aliquid in ceteris arguitur. Sin de scientiis, physica docet etiam venena, procreat etiam chymistas incircumspecte tractata, metaphysica praepostere affectata inflat, dogmata catholica turbat subtilitatibus nimis et importunis, ethica magnificentiam commendat, non omnibus proficua, astrologia superstitionibus patrocinatur, optica decipit, musica famulatur amoribus, geometria domi-

natui injusto, arithmetica avaritiae. Sed melior sensus, quod cum omnes se ipsis sint mites et innoxiae (eoque non spiritus illi apostatae et nequam, quibus est cum magis et sagis commercium, qui suae crudelitatis et nozarum testimonium habent irrefutabile, a proprio suo patrono Porphyrio), praecipuum tamen hoc sit in astronomia, subjecti sui conditionibus.

38. Quaerendo, quae causa hujus numeri mihi fuerit, non plus profeci, quam quod totidem inveni literas seu characteres in vocibus *Astronomia Copernicana* quodque totidem sunt formae conjunctionum inter binos planetas, quorum sunt numero septem. Et jucundum hoc accedit, totidem etiam esse jactus binarum tesserarum cubicarum. Est quippe 21 numerus trigonicus, basi 6. Allegoria evocationis est ex Delrio et magia desumpta, subest autem sensus grammaticus. *Evocatur*, id est *enunciatur*.

39. Hoc etiam de Finnonibus septentrionali gente vicinisque Lappis commemorat Olaus et alii. Ego vero ad doctrinam traduxi de diebus naturalibus, zonis et climatibus et ad experientiam Hollandorum in mari glaciali, qui omnia sic comparata invenerunt, ut nos astronomi hic foris jam a multis seculis docendo scivimus.

40. Priora de plagis terrarum erant posita, quae ab homine adiri possunt, haec jam de coelestibus regionibus accipite.

41. Populare scomma est, credam potius, quam ut in rem praesentem eam. Quaeruntque plerique, dudumne ex coelo delapsi simus astronomi? Quibus magis ad captum suum respondit Galilaei nuncius sidereus; at validius est rationis iudicium, quae testis est omni exceptione major, quod experti sunt Hollandi in illis suis hibernis, num. 39.

42. Luna Hebraeis est Levana vel Levana, Selenitida potui indigetare, sed hebraeae voces, remotiores ab auditu, majori superstitione commendantur in occultis artibus.

43. Ecce iterum, ut me necessitas ipsa meorum suppositorum ejecerit in hoc litus, quod Plutarchus legit, Saturni et ipse reditum in Taurum commemorans. At series hujus electionis meae talis fuit. Morem Astrologorum affectavi, ut tam Solem quam Lunam in propriis constituerem dignitatibus. Atqui Sol in Leone domicilio suo fuit antequam Duracotus domum rediret id si non fuisset, Sol quidem in eo signo, Luna in Cancro, domo itidem sua, collocari potuit decrescens et corniculata; at incommodum hoc accessurum fuit, quod Solem cogebar sub horizonte ortivo collocare, cum nox congruentius eligatur ad ista. Propter haec incommoda delevi signum Cancri deseruique annum, quo Saturnus in Cancro fuit, annum sc. 1593, quo anno scripta fuit illa disputatio lunaris, tua Besolde manu; quas lituras etiamnum invenio in primo meo exemplari. Vicissim igitur Duracoto meo exacta hieme in patria Martium elegi Solemque in aequinoctio, bono signo astronomico, inque aditu Arietis exaltationis suae; Luna igitur si corniculata debuit videri, in signo sc. Soli vicino, non equidem in alio dignitatem aliquam habuit, quam in Tauro exaltationem. Itaque ut videri posset juxta stellas alias, oportuit Solem sub occiduum horizontem referre principio noctis, quod fuit ex voto, praesertim in signis longarum descensionum, in quibus Luna tali situ valde est conspicua toto corpore intra complexum cornu lucidi, ut in Opticis inque dissertatione cum nuncio sidereo Galilaei, denique in Epitoma dixi. Ut igitur etiam Saturnus Lunae jungeretur, quod habent astrologi argumentum occultarum artium, Saturnus quoque in Tauro ponendus fuit. Ita emergit tempus, quo maxime ferrebant observationes Tychonis, anno 1589 $\frac{1}{4}$. Mart. vespere, quando etiam conjunctio in constellationem Pleiadum incidit, quod sidus juxta Lunam collocatum imaginationes nati multiplicat, ut in Harmonicis concessi. Quin etiam astronomicae rationes commendant hunc asterismum in observatione Lunae corniculatae. Vide hujus generis observationem in Opticis meis, Cap. XI. fol. 347. ex anno 1598. 8. April et 27. Julii. (Vol. II, p. 347.)

44. 46. 47. Haec quoque magica ceremonia, cui respondet in ratione docendi astronomiam, quod ea nequaquam est professoria seu extemporanea, sed indiget omnis expedita responsio quiete, recollectione sensuum conceptisque verbis. In particulari observationis cujusdam praxi, quae mihi Praegae circa illos annos crebra erat,

quoties me convenerunt spectatores spectatricesve, solitus ego sum prius ab illis colloquentibus me subducere in angulum domus proximum, ad hoc opus electum, diei lucem excludere, fenestellam aptare minutissimo ex foramine, parietem albo vestire, peractis iis advocare spectatores. Hae mihi caeremoniae, hi ritus; vultis et characteres? In tabella nigra, quae mihi videbantur apta spectatoribus creta perscripsi literis capitalibus, literarum figura retro versa (en ritum magicum) ut Hebraica scribuntur; hanc tabellam foris sub dio situ literarum everso suspendi in Sole, ut ita quae scripseram ea introrsum ad album parietem pingerentur situ erecto, et si tabellam ventulus agitaret foris, literae intus motu vago parietem reciprocarent.

45. Qui supersunt ex dictis meis spectatoribus videbunt, ubi, quodnam id bivium fuerit in habitatione mea, recollecterint animis. At hic jam astronomicum intelligitur bivium in schemate coelesti supposito idque geminum, unum Solis in puncto aequinoctiali constituti, in quo se mutuo transcendent aequator et ecliptica Solis semita. Et exstat in manuscriptis Braheanis eo die habita observatio altitudinis Solis in ipso puncto aequinoctiali. Alterum bivium est nodus Lunae descendens seu cauda Draconis, quae tunc erat in fine Aquarii, ad quam respiciendum est astronomo, ut sciat, quando Luna sit in limitibus; uti quidem tunc erat in austrino limite in fine Tauri, qui situs Lunae invitat astronomos ad observandam latitudinem limitum.

48. Hos quoque ludos ipsissimos adicere sum solitus, tanto gratiores spectatoribus, quod intelligerent, ludos esse.

49. Hoc ipso ritu (hui quoque magice magico) observaveramus paulo prius quam libellum ego conciperem eclipsin Solis, anno scilicet 1605 $\frac{1}{2}$. Octobris. Meministis qui interfuistis, legati Palatini Neoburgici. In solario enim domus deliciarum in hortis Caesaris camera destituebatur obscura, quare palliis obnubentes capita, ita diei lucem arcuimus.

50. Non impossibile existimo, variis instrumentis singulas tam vocales quam consonantes ad imitationem loquelae humanae repraesentare. Id tamen, quicquid futurum est, strepitui et screatui quam vivae voci similis erit. Et in hac mechanica puto nonnullas esse collocatas insidias superstitiosis et credulis, ut quandoque existiment, sibi loqui daemones, cum praestigias magicas ars imitetur. Quanquam quid hujus verissime contingat, id rectius aliis legitime affirmantibus credo, quam ipse nulla propria suffultus experientia negaverim.

Offert se tamen hic mihi jucunda memoria Matthiae Seiffarti bonae memoriae, symmystae a Tycho Brahe haeredibus suis relictus, qui tres menses insumsit in computanda ex praeceptis Tychonici Ephemeride Lunae in annum unum: cui equidem vox erat verbis hisce non absimilis, morbus etiam obtigit melancholicus et phreneticus, in quo non erat locus ludendi, quique tandem in hydropem lethalem exiit.

51. Scientia apparitionis siderum; a *daemone* scire.

52. Ex Luna accersita, in quam oculi per fictionem erant translati.

53. Uni gradui circuli magni in Terrae globo adscribuntur 15 milliaria germanica. Ut quia Romae est Alt. P. $41^{\circ} 50'$, Noribergae $49^{\circ} 26'$ sub eodem fere meridiano, milliaria igitur 114 et ad Danubii ripam 100, Rostochii A. P. $54^{\circ} 10'$, ergo Noriberga Rostochium 71. Sic Lincii. A. P. $48^{\circ} 16'$, Pragae $50^{\circ} 6'$, differentia $1^{\circ} 50'$, censentur vero milliaria 26. Si gradus unus habet milliaria 15, erunt in ejus circuli, hoc est in orbis Terrae semidiametro milliaria 860. Et vero in Hipparcho demonstro et in Epit. Astr. Copern. a priori deduco, Lunam apogaeon 59 fere semidiametris Terrae abesse. Ductis 59 in 860, producentur 50740 milliaria.

54. Non sita est, sed natat potius, si ad insulae similitudinem respicimus. Sed hic jam ad imaginationem visus loquendum fuit. Nam qui in Luna esset, omnino is Lunam stare loco fixam existimaret.

55. Subest ratio physica joco mixta, cur eclipses Solis et Lunae tantum inferant malorum. Nimirum mali spiritus dicuntur potestates tenebrarum et aëris; credideris igitur damnatos et quasi relegatos esse in regiones umbrosas, in conum umbrae Terrae. Quando ergo hic conus umbrae Lunam attingit, tunc daemones agminatim Lunam invadunt, umbrae cono pro scalis usi. Vicissim quando conus umbrae Lunae

Terram attingit in eclipsi Solis totali, daemones per eum revertuntur in Terras, ut infra num. 86. Hae vero occasiones raras sunt. Quatenus vero hoc loco daemon sumitur pro scientia astronomica, seria erit affirmatio, non aliud esse iter menti in Lunam, nisi per umbram Terrae et quae hinc dependent alia. Vide Sciametriam, Hipparchi partem.

56. Si allegoriae insistimus, facile est rationi adminiculo sciametriae entis ad cognitionem rerum coelestium; sin de natura corporum et spirituum cogitamus, rursum patet ratio affirmati. Et indulgeo sane hic joco, fronte quidem in physicam rationationem intenta, ad latera vero spiculis satyricis passim evibratis in spectatores sui securos.

57. Hoc intellige physice, si corpus, cui sua gravitas, horae spatio per 12 millia milliarum rapiatur in altum. Adde privationem aëris, de qua num. 71, qua homines perire necesse est, ut pisces privatione aquae. Nam inter dogmata, quae praestantissimis physicis accepta fero, hoc etiam est, aëris superficiem cum ipsis montium altissimorum fastigiis aut etiam inferius terminari.

58. Crebra occurrunt in scriptis Tychonis Brahei probra conjecta in hujusmodi homines, qui tamen philosophiam jactant, dum ipse suos labores vigiliasque nocturnas comparat.

59. Respexi ad epigramma, quo olim jocatus sum in habitum corporis Maestlini praeceptoris tunc mei: *Quo levius gracili fert corpore pondus, hoc citius superas evolat ille domos.* Gracilitas ingenii subtilis est nota. Interim ignoscite, qui estis puncti.

60. En Aulida et foedus, quod Trojam perdidit. Mihi vero tantum jocari erat animus et jocosae argumentari. Si verum est, inquam, quod de sagis tradunt pleraque tribunalia, quod illae transportentur per aërem, erit forte et hoc possibile, ut corpus aliquod Terris divulgum importetur in Lunam.

61. Est inter apparatus jocorum et hoc, ut dum applausum unius audiente altero captare censeris, ferias et hunc et proximum. Laudem tamen habet ut Germania corpulentiae et edacitatis, sic Hispania ingenii et iudicii et frugalitatis. In subtilibus igitur scientiis, cujusmodi est astronomia (et praesertim haec lunaris, constans positione insolenti, si quis ex Luna spectaret), si pariter annitantur Germanus et Hispanus, multum hic praevetret. Et libellum igitur hunc praedixi deridiculo futurum Germanis, at in aliquo censu Hispanis.

62. Duratio eclipsis Lunae centralis ab initio ad finem, luminaribus in apogaeis suis constitutis, excurret pauculis minutis ulterius. Est enim parallaxis Solis $0' 59''$, Lunae $58' 22''$, summa $59' 21''$, semidiameter Solis $15' 0''$, ergo semidiameter umbrae $44' 21''$. Cui addita semidiameter Lunae $15' 0''$, summam restituit $59' 21''$. Horarius vero Lunae versus $29' 44''$, Solis $2' 23''$, Lunae a Sole $27' 21''$, cujus duplum pro horis duabus ablatum relinquit $4' 39''$. Sed $4' 33'' 30'''$ conficiuntur minutis 10, et residua $5'' 30'''$ secundis 12, itaque tota duratio fit horarum $4. 20' 25''$. Haec tamen prolixitas est rarissima. Igitur si corpus aliquod Terris profectum Lunae inferendum est, illud equidem aut multos per dies in cono umbrae Terrae sublime circumferri debet, ut ad momentum ingressus Lunae in hunc conum praesto sit, aut si hoc naturae corporis valde adversum et inimicum est, totum iter a Terra ad Lunam brevissimo illo tempore, quo Luna in cono umbrae versatur, transmittet. Suppetit et causa ex philosophia magnetica. Luna Terris cognatum corpus est. Multis id adstruit Plutarchus libello de facie Lunae hic adjuncto, in persona unius ex colloquentibus. Trahunt et Aristotelem in partes interpretes ejus Arabes. Nisi fallor locum illum lib. II. de coelo, de quo in praefatione in lib. IV. Epitomes Astron. Copernicae cap. 12, nobis inculcant. Sed documentum evidentissimum cognitionis hujus est in fluxu et refluxu maris, de quo vide introductionem meam in Commentaria de motibus stellae Martis. Luna in vertice constituta oceani atlantici, oceani australis dicti, oceani eoi, oceani indici, attrahit aquas Terrae globo circumfusas, qua prolestatione fit, ut aquae undique properantes ad locum spatiosum terrarumque continentibus non interclusum, qui Lunae ad perpendicularum est subjectus, detegant littora. Interim vero dum sunt

in itinere, Luna a vertice unius oceani abeunte, agmen aquarum impingens in litus occidentale desertumque a tractrice causa, refunditur litoribusque orientalibus vicissim infunditur. In Harmonicis lib. IV. cap. ult. deliberavi de causa insuper alia fluxus et refluxus maris, quae huic quidem connexa est. Sed ea, quam hic tango, sufficit instituto praesenti. Nam si daemones non alibi nisi in cono umbrae versantur, illi vero corpus aliquod in sublime versus conum verticem rapere finguntur, certe nisi Luna simul adsit conum perambulans, soli erunt nulla re adjuti, laborabunt, sudabunt, defetiscentur scilicet. At si Luna secunda opus aggredientur, ea praesens in umbra tractu magnetico corporis cognati conatus eorum adjuvabit. Vide infra N. 78.

63. En vero causam aliam brevitatis temporis ad hanc transvectionem, non longioris duratione eclipsis, non a natura corporis, sed a mente vectatorum accersitam.

64. Tota periodus ad allegoriam pertinet. Cum raras sint eclipses insignes et magnae, raras occasiones eas observandi, scientia astronomica (spirituum unus) non vulgo per eclipses innotescit; sed philosophi sunt, qui scientias philosophicas omnes (spirituum sc. horum familiam) impense colunt: illi inquam tempori defectuum lunarium insidiantur, illi scalis hisce usi audent ascensum in Lunam, seu indagationem naturae et cursus siderum affectare. Ex gente humana minima pars est eorum, qui philosophantur, e philosophorum numero vix unus et alter astronomiae fines proferre nititur.

65. Revertor hic ad contemplationem naturae corporum, fictione adhibita.

66. Gravitationem ego definio virtute magneticae simili, attractionis mutuae. Hujus vero attractionis major vis est in corporibus inter se vicinis, quam in remotia. Fortius igitur resistunt divulsioni unius ab altero, cum adhuc sunt vicina invicem.

67. Ictus validus non est, ubi facile cedit corpus quod truditur. Propterea validius percutitur globus plumbeus quam lapideus, quia plus in illo ponderis, major igitur resistentia. Cum ergo corpora sint gravia, resistent motui, tam pernicious igitur trusionis ictus violentissimus erit.

68. Hic ego doloris saltem acerbitati consului; caveat alius incolumitati viatoris, ne is minutatim contundatur, nullo discrimine dormiens an vigilans.

69. In conglobatis partes proximae causae impellenti plus patiuntur, pressae pondere partium incumbentium.

70. Corpora nostra foveantur tepore evaporationis continuae ex visceribus Terrae, quae vel in pluvias, vel per noctem absente Solis radio calido in rorem et pruinas coacta decidunt. Cutis, hoc tepido vapore extraneo denudata, horrere incipit. Vapor etiam ex corpore emanans amissio calore, cujus vi exspiraverat, in se coit fitque jam materia frigida et coagulationis opera motum acquirit versus corpus, unde pullulat illatusque corpori frigus illi infert. Aura denique aetherea Solis radio destituta frigida est privatione caloris. Ea ut tenuissima, sic minimae etiam efficaciae frigus per se ipsa concipit, quamdiu immota est. At motus accedens densitatis ei quandam vim effectui ipso conciliat, ut quo violentior impactus ejus in corpus aut corporis volantis in ipsum, hoc densior et subtilitate sua penetrantior adeoque et frigidior fiat. Fitque frigus qualitas activa densatione materiae, quam nondum densatam privative tantum frigidam agnosco. Transitum a forma privativa ad activam relinquo aliis explicandum. Vide speculationem hanc in Opticis meis, per comparisonem lucis et coloris nigri tractatam, et qua parte me vides laborare, adjuva ad causas eruendas.

71. Vide supra num. 57.

72. Hoc tantum dicis causa. Natura me deserit; ad jocum transire in re seria haud scio an gratum. Allegoria etiam friget. Defectum rerum ad victum necessarium Daemon ille, qui astronomia dicitur, ingenita vi fervoris ignei ad speculandum frigide admodum supplet.

73. Non erat praetereunda tam opportuna narratio Aristotelis de philosophis in montem Asiae Olympum speculationis causa connisis.

74. Nimirum ubi corpus ereptum ex orbe virtutis magneticae Telluris tanto spatio, ut jam praeponderet virtus magnetica orbis Lunae.

75. Suspensis virtutibus magneticis Terrae et Lunae contraria tractione, perinde

est, ac si nullum corpus quoquam prolectaret. Tunc igitur corpus ipsum ut totum trahit sua membra, ut partes minores toto.

76. Non plane nutu. Opus est viribus etiamnum. Nam omne corpus ratione materiae suae obtinet inertiam quandam ad motum, quae corpori quietem praestat in omni loco, in quo id collocatur extra virtutes tractorias. Hanc vim seu inertiam potius necesse est vincat is, qui id corpus loco suo est emoturus.

77. Quando scilicet ob propinquitatem praepollet orbis virtutis magneticae Lunae. Posito enim quod moles quaelibet Terrae, aequalis globo lunari, trahat aequè valide corpus sic locatum inter utrumque globum, ut eadem sit proportio suae ab utroque distantiae, quae est ipsorum inter se corporum, haerebit immobile, tractionibus in diversa se mutuo abolentibus: ut si absit a Terra $58\frac{1}{2}$, semidiametris Terrae, a Luna vero $\frac{1}{2}$ partibus semidiametri Terrae. Idem vero paulo adhuc propius admotum Lunae jam Lunam trahentem sequetur, praepollente ejus vi ob propinquitatem.

78. Initio quidem parum, at proxime Lunam valde multum, ut statim sequitur, item parum utilis plane nihil annitentibus, nitentes vero corpus tollere etiam tum juvat, cum adhuc Terra praepollet. Vide supra num. 62.

79. Vide num. 67, 68, 69. Videat vero viator, ut sic incolumi corpore pervenerit, ut etiam expergisci possit. Allegoria hic probatam medicinam propinat iis, qui virginitatis voto sunt obstricti contra motus naturales: speculationem intentam, continuam, aestuantem.

80. Quod supra num. 6. corporum naturae valde adversum et inimicum, imo impossibile.

81. Jucundissimum mihi, eadem pene verba me in Plutarcho jam invenire.

82. Quia spiritus tenebrarum dicuntur, ut supra num. 55. Sed allegoria itineri per umbram comparat observationem eclipsium, Soli negotia politica, cavernis umbris Lunae secessum et umbras scholasticas, morae in cavernis speculationem continuatam, observationibus eclipsium insistentem. Erat mihi Pragae habitatio, in qua nullus angulus aptior observationi diametri Solis, quam cella cerevisiaria subterranea, ex cujus fundo per foramen sublime tubum astronomicum, in Opticis descriptum, dirigere sum solitus in Solem meridianum diebus solstitialibus. Sed hanc partem allegoriae latius diducit numerus 83. sequens (desideratur).

84. Quod fit die 7. vel 8. post eclipsin Lunae, ut infra.

85. Crebriores Solis quam Lunae eveniunt totales defectus.

86. Locus supra 55. explicatus propositus. Sed ad allegoriam si traxeris, elicies jam vicissim praedictiones eclipsium solarium, derivatas ex speculatione, quae observationi deliquorum lunarium innititur.

87. Si est enim ut semidiameter Solis ad semidiametrum orbis Saturni, sic haec ad semidiametrum fixarum, ut a priori deduxi Ep. Astr. Lib. IV: fit ut Saturnii coeli semidiameter vix sit bis millesima semidiametri fixarum sphaerae, coeli vero, in quo Terra cum Luna, vix vices millesima, et lunaris sphaerae semidiameter est pars $\frac{1}{5}$ de semidiametro jam dicti coeli. Variantur igitur intervalla Telluris a fixis parte non majore quam est decies millesima, Lunae vero digressiones adjiciunt hujus tam minutae variationis particulam circiter tricesimam. Ita omnis Lunae a fixis digressio efficitur plane insensibilis.

88. Quia Luna semper easdem maculas ad nos Telluris incolas convertit, ex eo intelligimus, illam circumire Terram, perinde ac si filo esset illi annexa, et parte sui superiore nunquam videre Terram, parte seu hemisphaerio inferiori semper.

89. 90. Quam nos Terram appellamus, Telluris incolae, eam ex imaginatione populorum lunarium libuit appellare Volvam. Quemadmodum enim nobis nocturnum luminare hebraice Lebhana dicitur a colore albicante et dialecto hetrusca (ex punica, ut puto, derivata) Luna, graece Selene a *σελας*, quod albicantem nitorem significat, quippe nobis in Terra versantibus talis apparet, sic etiam populis lunaribus appellationem nostrae Telluris, quam illi loco alicujus Lunae vident, ab apparitionis specie derivatam tribui par est. Apparet vero iis globus iste in coelo perpetua cum volutione circa suum axem immobilem, cujus volutionis indicium desumere illis licet a

macularum varietate, ut infra dicetur. A volvendo igitur Volva dicatur, et subvolvae vel subvolvaui, qui vident Volvam, privolvae, qui sunt privati conspectu Volvae.

91. Nos in hoc Terrae globo polos mundi censemus illa duo puncta sphaerae fixarum inter se opposita, in quae axis Telluris utramque in plagam continuatus incidit. Haec enim duo puncta in primi motus apparitione spectamus ut immobilia. Haec duo puncta lunaribus poli mundi non censentur, non apparet enim ipsis coelum stellatum tam brevi temporis spatio, quod nos viginti quatuor horis nostratibus censemus, circa eos circumvolvi. At vicissim axis corporis lunaris, ad planum eclipticae rectus vel quasi, continuatus incidit in puncta fixarum polis eclipticae vicina: ii sunt lunicolis poli mundi, quia sphaera fixarum spatio temporis, quod nos mensem dicimus, iis circa hunc axem volvi cernitur, pro eo quod vere globus ipse Lunae circa hunc suum axem ejusque duas extremitates convertitur velut immobiles loco. Etsi enim globus Lunae et in eo hic etiam axis circa globum Telluris menstruo spatio circumfertur, at manet ille interim in omni situ sibi ipsi parallelus, eoque semper in una quidem revolutione eadem fere puncta fixarum ostendit, quia orbis Lunae amplitudo comparata ad sphaeram fixarum fit insensibilis. Quod autem divisor circulus transeat per hos globi lunaris polos, apparet ex eo, quia semper eadem maculae Lunae Telluri obvertuntur toto tempore circuitus menstrui. Quantum enim de Lunae globo nos ita cernimus velut immobile, tantum verissime volvitur circa dicta puncta.

92. Quia globus Lunae sic circumit circa Tellurem, ut semper idem hemisphaerium ejus obvertatur Telluri, quod possis anticam globi hujus dicere, patet eam, cum inter Solem et Terram est nobisque nova seu exili cum cornu apparet, tunc tergum obvertere Soli, anticam a Sole avertere; at cum nobis plena, interpositis sc. se inter et Solem, tergum obvertit fixis, a Sole avertens, anticam et Soli et Terrae objicit, Sol vero praesens diem, absens noctem efficere in toto mundo censetur. Habent igitur utrique suam diem et noctem, sed non tam breve *νυχθημερον* ut nos. Totum enim menstruum nobis spatium ipsis assumitur in unius diei et noctis longitudinem.

93. Varietas dierum et noctium extra dies aequinoctiorum penes nos est ex eo, quod poli mundi longe nobis videntur distare a polis eclipticae. His, quos nos habemus, polis mundi lunares carent, contra alios habent mundi polos, polis eclipticae proximos. Et si qua est varietas ex eorum distantia parvula a polis eclipticae, ea cum illa nostra comparanda non est, certe sensibilis adeo non est; eoque fere perpetuum ipsi habent aequinoctium per totum globum, sicut etiam penes nos in Terra die aequinoctii per totum orbem Terrarum est aequinoctium.

94. In Ephemeridibus meis phasis Lunae bifalcata differt a quadratura Lunae cum Sole ad summum duarum horarum nostratum spatio cum 10 minutis, quod fit quia proportio orbis Lunae ad circuitum Solis (vel Terrae) est ut 1 ad 59, in apogaeo scilicet. Jam vero dies oritur subvolvarum mediis, cum locus globi Lunae constituitur in circulo illuminationis Lunae, qui phasin format, non cum in quadrato Solis versatur centrum globi Lunae. Quare cum in utraque phasi fiat Luna propior Soli quam Terra, pars etiam orbitae Lunae ab his terminis exterior circa Terram circumducta longior est parte interius inter Terram et Solem continuata. Et illa pars exterior mediis subvolvarum admetitur diem, mediis privolvarum noctem: ergo subvolvanis dies, privolvivis nox, praeter tempus semimenstruum a nobis censitum, adsciscit insuper horas nostrates circiter quatuor, tantundemque nocti illorum, diei horum, vicissim decedit. Porro quae de mediis hemisphaeriorum sunt dicta, ea pertinent etiam ad succedentes versus ortum vel occasum, cum hac sola varietate, ut quot gradibus longitudinis quilibet locorum a meditullio removetur, totidem etiam globus Lunae superet situm illum, in quo mediis dies oriebatur.

95. Sicuti fieri necesse est in globo Terrae sub ipso polo die aequinoctii.

96. En hypothesin totius somni, argumentum sc. pro motu Terrae, seu dissolutionem potius argumenti contra motum Terrae ex sensu extracti.

97. Si dies definitur praesentia Solis, praesens vero Sol est ibi, ubi loca ejus lumine cernuntur illuminata, certe totis 15 diebus eadem Lunae maculae in medio ejus corpore cernuntur a nobis illuminatae continue, nulla interposita nocte, Luna

enim plena patet earum conspectus nobis uno loco manentibus ultra 16 horas, etiamque cum nobis Luna latet sub horizonte, aliis apparet per rotunditatem Terrae. Dies igitur illorum est nostra *πυρρα* quindecim longa, et quod sequitur, nox illorum alia nostra quatuordecim et amplius.

98. Si nos in Terris, non populus quidem promiscue, sed astronomi tamen, numeramus in annis 8 menses 99, seu in annis 19 menses 235, quamvis lunationes naturales negotiis nostris non eadem necessitate immisceantur, qua dies et noctes, quid aliud de lunaribus populis, quos supponimus, cogitare possumus, quam eosdem illos observare numeros, si qua ibi creatura est numeri capax, cum aliam ipsi diem non habeant? Signum vero exactae periodi 19 annorum est ipsis, si eadem sidera pristino ordine exacte oriantur.

99. Medivolvanus intellige denominari ut nostros meridianos. Sed nobis meridiani plurimi sunt, ipsis medivolvanus unicus, quippe per duo solum puncta hemisphaeriorum, a Volva denominatorum, exacte invicem opposita. Non sunt tamen hi medivolvani loco nostrorum meridianorum, sed habent et lunares suos juxta meridianos, per polos et vertices locorum ductos, socios quasi medivolvani omnium medii. Nostri quidem meridiani terrestres principium naturale non habent, illorum vero meridiani habent, sc. medium omnium medivolvani, ut in quem Sol et Volva simul eodem momento incidunt, in meridianos ceteros non eodem, sed distinctis.

100. Cum Luna globus sit, centrum ejus petent omnia gravia lunaria, et corpora globi superficiei insistent ad angulos rectos censebuntque hunc suum verticem inter fixas, in quem punctum recta ex centro globi lunaris per sua vestigia continuata incidit. Quaecunque stellae ab illo puncto distant, a vertice observatoris in Luna collocati declinare censebuntur. Hoc igitur est fundamentum imaginationis aequatoris inter polos medii et declinationis Solis a vertice locorum. Et quia ponitur Sol non quotidie per totum annum transire verticem eorum, qui sub aequatore sunt, sed tantum die aequinoctii, igitur axis globi lunaris, circa quem ille convertitur, parallelus non est axi eclipticae, sed inclinatur ad eum: semper sc. ad rectos angulos erectus est super planum orbitae Lunae, quam illa quovis tempore permeat, ut inclinata ea ad planum eclipticae, axis etiam illius ad axem hujus inclinetur.

101. Nodi Lunae motu retrogrado circumeunt in annis 19, obviantes Soli, circumeunt igitur et limites eodem tempore, et poli orbitae Lunae, qui sunt lunaribus loco polorum mundi, in circello, cujus diameter habet gradus 5. Annis igitur sideris 19 conficiuntur apud ipsos anni tropici 20. Itaque in $9\frac{1}{4}$ sideris, hoc est in 10 tropicis, decima aestas iis, quibus initio continebat Sole in constellatione Cancri versante, contingit jam Sole in Capricorni constellatione constituto. Tale quid etiam nobis in Terra contingit, sed multo tardius. Nostra enim aestas ante duo millia annorum eveniebat Sole in constellatione Cancri versante, Cane cum Sole oriente; hodie profecta est nostra aestas in constellationem Geminorum, etsi dodecatemorium zodiaci retinet nomen antiquum Cancri.

102. Harum sex dierum una sola vel duae sunt vere aestivae, ceterae ad latum utrumque declinant ad quantitatem diei aequinoctialis.

103. Temperatas enim et ipsas vix sustineo dicere. Nulla enim est in Luna temperies, ut apparebit.

104. Zodiacum habent nobiscum communem. Noster enim zodiacus motu annuo Telluris circa Solem describitur, Luna vero et ipsa Tellurem nostram circumit, sicut nos eam circumhabitamus. Eadem igitur utrisque est causa imaginandi zodiaci.

105. Haec sunt iis correlata, quae ad num. 101. sunt dicta. Consentaneum enim est, respectum anni tropici, si non tantum quantus est penes nos, majorem saltem esse penes lunares respectu sui anni tropici.

Respice vero hic ad hypothesin libelli et disce, quae nobis sunt inter totius mundi praecipua: duodecim signa coelestia, solstitia, aequinoctia, annos tropicos, sideres, aequatorem, coluros, tropicos, polares, polos mundi, omnia restringi ad angustissimum globum Telluris solaque terricolarum imaginatione constare, ut si ad alium globum transferamus imaginationem, omnia mutata concipere necesse sit.

106. Quia orbis Lunae seu distantia ejus a Terra apogaea est $\frac{1}{2}$ de distantia Solis et Terrae. Cum ergo privolvae habent Solem in suo meridiano, propiores Soli sunt quam Terra per $\frac{1}{2}$ totius, at cum subvolvae, remotiores. Luna quippe plena distat a Sole 60 partibus, Terra 59, Luna nova 58. Cum diminutione vero intervalli augetur Solis species. At in quadris Luna existens et Terra aequaliter absunt a Sole. Et in quadris distamus mediis tam privolvae quam subvolvae ordini vel occidere Solem.

107. Luna ab ecliptica discedit ad latera circiter 5 gradus ex Terris inspecta, ex Sole vero, totidem circiter scrupula, quia orbium proportio est sexagecupla paulo major.

108. Quando privolvae Solem vident in suo meridie, Soli viciniore sunt Tellure, quando subvolvae, remotiores parte sexagesima paulo plus, et igitur subvolvani privolvae remotiores circiter tricesima totius. Itaque si Sol declinat privolvae cum plurimum scrup. $5' 30''$, subvolvae declinabit scr. $5' 20''$. Haec non ideo dicuntur, quasi magna sit et notabilis ista varietas, quippe cum nobis ipsis in Terris sextam scrupuli partem observare pene sit impossibile, sed ut diluatur suspicio majoris alicujus varietatis ex hoc motu latitudinis Lunae. Si retinerem eam orbium proportionem, quam cum veteribus tradit Ptolemaeus, declinatio haec ad 15 scrupula excurreret.

109. Quia Tellus et Luna circa Solem incedunt motu annuo, Luna etiam circa Tellurem interim, sit ut media inter Solem et Terram veniens, quando nobis nova censeatur, obvius motui Telluris. Non tamen obvius tantum, quantum Tellus progreditur. Terra enim partem trecentessimam sexagesimam quintam orbis sui dietim pergit, Luna tricesimam tantum sui, quae cum sit paulo major sexagesima parte illius, hujus igitur sexagesimae tricesima est millesima octingentesima circiter totius itineris terrestris et sic pars quinta partis $\frac{1}{25}$. Itaque Luna cum nobis plena censeatur conficit partes $\frac{1}{2}$ ejus, quod Terra, at cum nova partes $\frac{1}{2}$, et sic hic motus est illius subsequi plus. Sed monendus est lector, scriptum esse somnium ante ultimam perfectionem proportionis orbium, quando adhuc dabam veteribus, Solem abesse 1200 circiter semidiametris Terrae, Lunam 60, et sic proportionem orbium non sexagecuplam, sed vigeuplam esse. Cum ergo Lunae orbita ponatur sic esse vicesima pars orbitae Terrae, hujus igitur vicesimae pars tricesima, diurna scilicet, est sexcentesima orbitae Terrae et sic plus quam dimidia diurni motus Terrae. Relinquitur igitur de promotione Terrae diurna sub fixis, relinquitur inquam Lunae novae minus quam dimidium, quod est pene nihil, accumulatur plenae plus quam sesquialterum, hoc est plus quam quadruple celerius promoveretur plena quam nova. Cum autem Luna ipsa populis suis quiescere censeatur, Sol vicissim hunc motum et hanc inaequalem promotionis suae celeritatem sustinere videbitur. Huc provocatur a sequente nota 152.

110. Soli per se penitus immobili simpliciter transcribitur a terricolis motus Telluris diurnus in orbe magno, a lunaribus motus Lunae, compositus ex motu Telluris annuo et Lunae menstruo, tendens circa Solem; Mercurio, Veneri, Marti magis confusae transcribitur, scilicet cum involutione motuum ejus propriorum apparentium. Nam si omnino Terra et Luna motu annuo et Luna menstruo quiescerent, viderentur nihilominus hi planetae moveri, Mars quidem per totum zodiacum, tardissime, quando est cum Sole, velocissime in ejus opposito; Venus vero et Mercurius non per totum zodiacum, sed in vicinia Solis viderentur motu reciproco certis gradibus nunc antecedere, nunc sequi Solem. Huic ipsorum apparentiae propriae jam motus illi, quibus vehuntur Tellus et Luna, admisceri videntur terricolis et lunicolis.

111. Si motus, quibus Luna movetur, sideribus transcribantur ex apparentiae viscerum deceptione, certe inter motus Lunae est et ille, qui Lunam apogaeam reddit tardam, perigaeam velocem. Accidit vero, ut Luna jam plena sit tardissima, jam nova, jam bifida, et in omni successive phasi. Cum vero plena est Luna, subvolvaneorum medii censent horam esse meridianam, cum nova, horam mediae noctis, privolvae contrarium.

112. Tantus est motus apogaei per zodiacum.

113. Posito, quod recta per centrum Terrae, rectis angulis insistens conneo-

tenti centra Solis et Terrae, disseparet arcus orbitae Lunae, diurnum, verbi causa privolvarum, a nocturno: aequatio certe maxima Lunae in quadris est $7\frac{1}{4}^\circ$, duplum 15° . Arcus igitur, qui apogaeum habet in sui medio, conficitur temporibus 195° , residuus temporibus 165° . Hoc perinde est, ac si noctem nostratam diceres longam horas 10, diem 11 aut vicissim. Et si ipsis sunt horae numero alio.

114. Tarditas est a constitutione Lunae in apogaeo; et privolvarum medii habent noctis medium eo tempore, quo nobis terricolis plenilunium videtur. Si ergo coeunt Luna plena et apogaeum, privolvus est nox cumulate longa; sin nova Luna in apogaeo fit, privolvus dies nocti magis aequantur, causis contrariis se mutuo perimentibus.

115. Si viventia ponis Lunam inhabitare, concedes eis sustentandis et fovendis etiam evaporationes ex corpore Lunae; vapor vero tenuis, frigore circumventus, cogitur in scobem nivisam, quae formatio est pruinae.

116. In somnio libertas requiritur comminiscendi quandoque etiam ejus, quod in sensibus nunquam fuit. Ita hic ponere oportet ventos existere ex eo, quod globi obveniant aerae aetherae, quam causam meminisse non repudiare in causis dicendis, cur tempus matutinum omnibus et animantibus et terra nascentibus sit gratius et salubrius, itemque cur in summis plerumque cacuminibus montium, etiam torridae zonae, nives perennent.

117. Diei privolvarum tribuo nostrates dies tantum 14, nocti 15, quia lineae AE, AD ex centro Solis A ad contactum E. D orbitae lunaris ductae dissepant partem ejus exteriorem EGD ab interiore ECD, longiorem illam statuantes ista pro modulo proportionis orbium, gradibus circiter quatuor. Jam vero toto arcu exteriori privolvarum medii sunt in umbra Lunae, in duobus vero contactibus E, D primo et ultimo Solis radiis illustrantur eisque toto interiori arcu orbitae ECD potiuntur (vid. fig. 1. p. 56).

118. Solem ex Terra videmus quantitate 30 scrupulorum. Luna in novilunio parte circiter 59° vel eo paulo minus propior fit Soli, quam nos et Terra nostra. Ergo acquirit Sol in illo hemisphaerio Lunae, quod a Sole tunc illuminatur, apparetiam tantulo majorem, hoc est dimidio circiter scrupulo. Veteres tamen proportionem multo minorem crediderunt orbium, eam scilicet, quae est unius ad octodecim, quae paulo minus duobus scrupulis efficeret.

119. Ut supra nota 109. tertia quippe parte tardior Sol censetur privolvarum mediis in suo meridie, quam subvolvanis in suo.

120. Positis iis, quae posuimus nota 116. Certe enim lenius Luna in novilunio atteritur ad auram aetheream quam Terra, parte $\frac{1}{4}$, lenius quam ipsa in plenilunio, parte $\frac{1}{4}$.

121. Pene, inquam, duplo. Solis a Terra distantia apogaea est 101800, Martis perigaea distantia a Sole 138243. Si ergo Terra aphelia et Mars perihelium in eadem longitudine jungerentur, intervallum relinqueretur 36443. Pone jam ex sententia veterum, orbem Lunae esse plane decimam octavam partem orbis Solis causa diametri, et Lunam plenam, sic ut privolvae in sua media nocte proximam habeant Martem. Pars decima octava de 101800 est 5655, quibus appropinquarent illi Marti magis quam nos terricolae. Atqui hujus ad 36443 proportio minor adhuc est quam subsextupla. Ac proinde subvolvani in novilunio nostro, suo vero plenivolvio, Martem minus quam triplo minorem viderent, quam privolvae in plenilunio nostro, sua vero media nocte.

Itaque in veriori proportionem orbium, qua sum usus in tabulis Rudolphi, attennatur ista proportio; ut Lunae appropinquatio ad Martem non sit vicesima prima pars distantiae Solis, eoque differentia apparitionum penes illos et hos paulo minor undecima parte totius.

122. Digressiones Veneris et Mercurii a Sole possunt observari etiam a mediis subvolvanis, sed in tali situ Lunae, qui non multum distet aliter a Sole, quam ipsa Terra. At qui divisorem inhabitant, illis Sol in horizonte tunc apparet, cum Luna vel plena est et remotissima a Sole, vel nova et proxima Soli. Digressiones vero planetarum illorum observantur vel ante ortum vel post occasum. Solis proxime, praesertim

Mercurii. Est ergo in vera orbium proportionem discrimen intervallorum Solis et Lunae rectilinearum circiter tricesima totius, quare non multo aliud harum etiam digressionum.

123. Ut Venus major appareat luniculis quam terriculis, oportet et Venerem Terris, et Lunam Soli esse proximam. Atqui cum est Luna Soli proxima in novilunio nostro, subvolvorum medii non vident Solem nec Venerem, cum habeant tunc suam mediam noctem. Relinquitur igitur haec apparatus iis, qui divisorem incolunt. Est autem paulo evidentius discrimen apparitionis Veneris penes subvolvorum quam Martis penes privolvos (etsi hi divisoris incolae utriusque aspectu potiri possunt), quia in appropinquatione proxima Veneris et Terrae relinquitur intervallum 25300, cuius (ut minoris quam erat supra Martis 36443) diameter Lunae major est portio.

124. Divisor circulus supra definitus est per polos conversionis Lunae menstruae transire. Jam vero Lunae orbita habet latitudinem hac in boream, illac in austrum, et axis, cuius extrema poli, rectis angulis ponitur insistere plano eccentricae orbitae. Etsi igitur neuter polorum Lunae propius altero annuit ad Solem, fit tamen, ut polus nostrae eclipticae, quae ipsis censetur ecliptica media, differat a polo orbitae Lunae, quippe hic illum spatium 19 annorum circumit. Cum ergo Veneris situs requiratur inter Terram et Solem, oportet ut illa tunc videatur non per elongationem longitudinis, sed per solam latitudinem. Atqui limes ejus austrinus est in signo Piscium, intervallum ejus aphelium non longe ante, in principio Aquarii; videtur autem tunc ex Terra et Luna in contrariis signis Leonis et Virginis. Si ergo polus Lunae ad haec signa eclipticae mediae annuit, in septentriones nitit, et sic nuens rectius et evidentius videre potest Venerem sub Sole per ejus latitudinem, quippe latitudo ipsa major est apheliae quam periheliae.

125. Carent conspectu Lunae, intellige tanquam inter sidera currentis. Nam cum eam inhabitant, ut jam fingimus, sic eam vident, ut nos nostram Terram.

126. De visibilibus diametris agitur, non de veris. Igitur Lunae apogaeae visibilis semidiameter est 15', at parallaxis ejusdem eodem in situ est 58' 22'', quod paulo minus est quam 60, quadruplum de 15. Quanta vero est parallaxis Lunae, tanta Terrae semidiametros appareret, si oculus in Luna esset. Est ergo proportio paulo minor quadrupla, quae duplicata fit paulo minor sedecupla, id est major quindecupla discorum apparentium. Ecce

58' 22'' Logar. logist.	2761	(Part. sexages. ex Chilliade. Vol. VII. p. 391 ss.)
15' 0'' Logar. logist.	136629	

Proportio est	136868

Duplicetur ea, ut sit	271736.

Hic numerus ut logar. logisticus ostendit 3' 58''. Ergo si discus Terrae est 60', Lunae est 3' 58''; cum 4' 0'' sit quindecima de 60, ergo proportio paulo major est.

127. Quia Luna maculas semper easdem obvertit Terrae, linea igitur connectens centra Terrae et Lunae secat superficiem Lunae semper in eadem macula. Et qui maculam illam inhabitant, illi Terram nostram, id est volvam suam, semper habent in vertice. Quot vero gradibus circuli magni quilibet locus distat ab hac macula, totidem gradibus in coelo videtur ab ejus vertice declinare Volva.

128. Fit aliqua corporis Lunaris conversio spatio menstruo, toto enim circuitu faciem eandem Terris obvertit, quod confirmat nobis macularum perpetua constantia. Cum autem Terra, id est Volva, circumire videatur menstruo spatio per totum zodiacum, etiam Lunae facies una cum ea circumit, vertens se nunc in Cancrum nunc in Capricorni oppositum signum; quod est *converti*. Verum illi, qui in Luna sunt, non apparet ipsa converti, sed habetur pro quiescente, sicut Terra nostra nobis videtur quiescere. Ergo vice Lunae coelum ipsum converti videtur in oppositum. Sequitur igitur, esse etiam duo coeli puncta, circa quae tanquam immobilia coelum iis menstruatim semel converti videtur. Illa poli appellantur.

129. Si axis Lunae maneret parallelus axi Telluris in toto circuitu, interdum novas maculas circa oram Lunae septentrionalem et australem videremus, tunc scilicet, cum Lunam Soli oppositam in Cancro vel Capricorno cernimus. Linea enim ex centro

Terraeeducta per limitem zonas torridae et zodiaco occurrens in alterutro punctorum solstitialium, secut axem Terrae ad angulos inaequales; secaret igitur etiam ejus parallelum axem Lunae ad eosdem angulos; quare tunc alter polorum Lunae passeret conspectui nostro et in opposita parte anni oppositus. Hoc cum non appareat, non igitur axi Terrae parallelus est axis globi Lunae, sed rectis perpetue angulis secatur a linea ex centro Terrae. Non igitur in illa puncta tendit, in quae axis Terrae. Tendit vero axis Terrae in polos, quos dicimus mundi; non igitur in illos tendit axis Lunae.

130. Poli conversionis et circumstationis menstruae globi Lunae non sunt eadem cum polis eclipticae, sed circumstant illi hos in circellis, quorum semidiametri habent 5° et absolunt unum circuitum in antecedentia spatio 19 annorum, ut sequitur. Cum ergo a polis eclipticae non ultra 5° discedant, jure circa illos esse dicuntur et sic etiam circa illas fixas, quae sunt polorum eclipticae indies.

131. Etsi Luna sui translatione describit orbitam, de cujus polis agimus, omnia vero circuli sphaerae maxime poli perfectis semper quadrantibus distant a circumferentiae partibus omnibus, attamen orbita Lunae non est circulus perfectus: in quodam enim auctiores sunt latitudines hujus orbitae, hoc est excurrit illa longius versus suum, quos observat in copulis, polos, atque ita non plane tunc integro quadrante, sed fere quadrante abest ab illis copularum polis. Tale autem iter Lunae flexuosum circa Terram velut immobilem in centro mundi si qui Lunam incolunt imaginatione quiescentis suae sedis transferunt in hanc Terram, suam sc. Volvam.

132. Dictum est nota 127, omnem circumalum maximum, qui per Volvam ducitur, frui ea immobili et gradus ejus diversas diversa Volvae altitudinis distingui. Est autem inter circulos maximos et ille, qui medius inter poles Lunae incedit ab occasu in ortum. Quare etiam in illo fieri poterit distinctio locorum secundum gradus altitudinis Volvae in occasum vel ortum. Haec vero est differentia meridianorum, seu longitudinis.

133. Poli quidem lunarium altitudo eadem habet observationis adminicula quae in Terris, aut non multo diversa. Haec altitudo poli potest ad latitudinem locorum servire aequaliter sub omnibus meridianis, quia omnes in polis lunarium concurrunt: ad Volvae altitudo observationis quidem parabilissimae est, non tamen omnibus meridianis ex aequo servit ad constituendam latitudinem loci. Sub solo enim medio meridianorum omnium illo, qui per Volvam perpetuo ducitur, in solo ejus semicirculo, qui medios subvolvianos dividit, ipsa Volvae altitudo statim prodit et latitudinem loci; extra hunc vero meridianum primum ad altitudinem Volvae debet accedere argumentatio, adjungens elongationem ejus a meridiano primario, quali utitur argumentatione, cum ex altitudine Solis in aequinoctio constituitur, sed extra meridianum versantis, investigamus altitudinem nostri terricolarum poli.

134. Habemus quidem eclipses et applicationes Lunae ad fixas, sed ea est operosa valde et lubrica methodus. Porro magnetis declinatio a meridiano tunc, cum astronomiam lunarem scriberem, in aliqua existimatione fuit, quasi illa ad universaliter arguendas locorum latitudines sit apta. Circa id enim tempus exiverat in lucem Meometria Galli ejusdem. At philosophia magnetica Gilberti Guiljelmi et experientia crebra diligentius pensitatas irritos eos et isanes conatus conviderant. Non est enim certus in globo Terrae punctus extra subpolarem, ad quem lingua magnetica annuit, sed sunt edita montana regionis cujusque, ad quae lingua nonnihil proleclatur.

135. Habes hic hypotheseos primariae inculcationem plena oratione. Nimirum existimamus nos terricolae, planitiem illam super quam consistimus et cum ea pilas in turribus stare immobiles, sidera vero transire illas pilas, ab ortu in occasum tendentia. At hoc nihil derogat vel praescribit veritati. Sic enim et lunares putant lunarem suam planitiem et Volvae pilam in sublimi suspensam super ea stare leco, omni certo adimus, Lunam esse unam ex mobilibus sideribus.

136. Non de minimis tantum et inconspicuis verum hoc est, sed etiam de evidentibus primorum ordinum. Est enim una nox ipsis longa noctes nostrates quindecim et in ea pars vicinissima quinta de zodiaco, id est 14° gradus, Volvam trajicere videntur, quia nimirum in uno anno iasunt 25 fere semisses mensium naturalium. In

14 vero gradibus facile occurrunt aliquae fixae idoneae, ut quibus coelum undique conspersum est.

137. Quicquid Luna nobis terricolis quovis tempore intersepit, idem lunicolis in opposita parte temporis intersepit sua Volva, id est Terra nostra. Jam inspicere Ephemeridas meas, quas edidi in annos futuros, videbis in calce hanc permutationem fixarum. (Vol VII. p. 618 ss.) Una aliqua fixa plerisque mensibus totius anni semel tegitur a Luna, sequenti anno libera manet illa vicissimque alia hanc sortem subit.

138. Centrum Lunae excedit e semita eclipticae $5^{\circ} 18'$ summum, cui arcui ob parallaxin accedunt $15'$ circiter, quia semidiameter Lunae est paulo major quarta parte de semidiametro Terrae. Jam Volvae semidiameter visibilis occupat fere quadruplum semidiametri Lunae visibilis, ut sit ea tanto major, quanto minor parallaxis in eadem proportionem verarum semidiametrorum. Ita utrobique colligitur summa graduum 6 cum triente circiter.

139. Reditur quidem saepius ad eandem, sed non eodem ordine, nisi post exactum cyclum. Causa permutationis hujus est circuitus nodorum Lunae in totidem annis in antecedentia.

140. Vide schema ad hanc contemplationem aptum Epitomes Astr. fol. 560. (Vol VI. p. 364.)

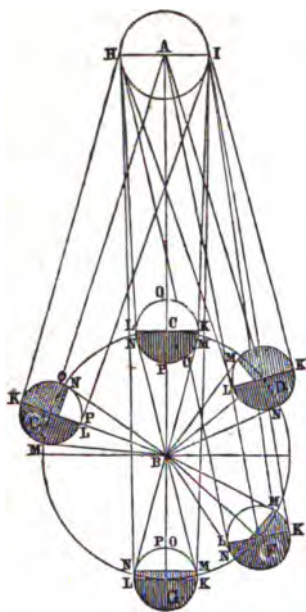
141. Si enim penes nos Luna crebro, die novilunii vix a paucis horis progressa e Solis radiis, conspici tamen potest non cornu tantum illuminato, sed plane toto corpore, quod constat fieri per illuminationem a Terra hemisphaerii lunaris a Sole aversi, quia Terra tunc plenum orbem a Sole illuminatum Lunae obvertit, lucem Solis in Lunam revibrans: equidem analogia docet, haud dissimilia videre lunicolas in sua Volva, quae nostra est Terra. Posito enim novivolvie, ponetur Luna nobis terricolis vicissim plena. Luna vero plena quanta claritate Terram (quae lunicolarum Volva est) pingat, praesertim noctibus hibernis, quando Luna in Cancro incedens Terras nostras ex alto irradiat, id inquam notum est omnibus. Nihil igitur absurdi dicit qui affirmat, illo ipso lumine lunari, quod nobis montes et planities vicinas de nocte in conspectum adducit, eandem Telluris (lunaribus Volvae) planitiem conspiciendam esse usque in Lunam. Etsi enim Luna vix quindecimam partem excipit revibratque ejus luminis, quod excipit Terra ab eodem Sole, at vicissim Terrae ipsius vultus quindecim partibus spatiorior est habitantibus Lunam, quam nobis terricolis Luna. Fit ergo compensatio. Adde nunc cornu lucidum, quod Volva ob digressionem in latum a via Solis rursum quindecuplo clarius ostendat lunicollis, quam nobis terricollis Luna suum. Et ad hoc Volvae cornu praecipue spectat vox *fere*. Quando enim latitudo nulla, nullum etiam in conjunctionis articulo residuum est cornu.

142. Ceteris enim locis in Luna simul apparent in articulo novivolvii Sol et Volva, ubi si ob claritatem Solis praesentis corniculum Lunae, quod ei residuum est ob latitudinem, non cernitur, id fit ex rationibus visus. At his, qui inter polos viae Lunae et viae Solis habitant, Sol quidem in ipso meridie suo sub horizonte est, Luna paulo supra horizontem: tanto igitur evidentius conspicua.

143. Si diei principium id censetur, quod Solem primum sistit in horizonte, equidem Luna in E prima quadra versante, quando angulus AEB connectentium cum centro Lunae E centra Solis A et Terrae B rectus est, etiam tangentium corpus Lunae AL anguli recti erant proxime. Jam si radius ex centro Solis Terrae superficiem contigerit, Sol censebitur in horizonte esse illius loci Terrae, quem signat contactus. Eadem igitur de causa etiam loco Lunae L, qui contingitur ab AL, Sol in horizonte esse censebitur, et recta ex E centro Lunae per contactum L ducta in Terram signabit illius loci lunaris verticem. Ergo quibus tunc Volva in vertice, his Sol est in horizonte, id est habent illi initium tunc diei.

144. Vicissim quibus lunicolis tempore quadrae Volva in horizonte apparet ut in O, in eorum regione radii Volvae BO orbem Lunae contingunt et recta EO ex centro Lunae E per contactum O ejecta facit angulum O rectum: ergo cum hic contactus scae diffundat in circulum integrum corporis lunaris maximum fere, erit ejus aliquod punctum, per quod ducta ex E incidat in eclipticam. Sit id O. Locis vero

Fig. 1.

sub ecliptica jacentibus poli eclipticae in horizonte sunt. Si ergo quadrae tempus est, cum etiam in hujus momento sit angulus EOB rectus, oportet tali loco O, qui et polos eclipticae et Volvam in horizonte habet, lineam EO proxime Solem venire et sic Solem tunc imminere vertici esseque horam meridiei.

145. Terrae globus vere loco movetur, permeans zodiacum anni spatio, at lunicolis plane videtur loco quiescere, quia nulla habent adminicula sensu notandi hunc motum; putant igitur, potius Solem in duodecimsemis nychthemeris suis illum motum perficere in plagam oppositam, quod idem et nobis terricolis usu venit circa eundem Solem.

146. Terrae globus etiam volvitur diurno spatio semel circa suum axem. Hic Telluris motus est expositus oculis lunicolarum, nec est ulla ipsis obvia causa suspicandi, quasi non ipse Volvae orbis circa suum axem torneretur, sed potius totus mundus (quod tenet vulgaris penes nos opinio) et cum eo ipsum quoque domicilium illud suum Luna circa Volvam eat, omnes ejus orbis partes successive contemplana, quamvis hoc potius re ipsa verum sit. Cape exemplum in apparitione Solis macularum; eas videmus spatio dierum 26 circiter circa corpus Solis ire. Quis unquam in hanc venire posset sententiam, Solis quidem maculas quiescere, nostram vero illam navim,

quae Terra dicitur, nos tam brevi temporis spatio circa Solem vehere, diversas ejus superficiei partes et maculas successive nobismetipsis aperientes? Copernicani ipsi, qui se annuo tempore circa Solem vehi persuasum habent, eo ipso certi sunt, se 26 diebus hoc iter non absolvere, sunt enim ista contradictoria. Certissimum igitur argumentum nobis visus praebet conversionis Solis. Et lunicolis igitur visus attestatur, Volvam suam circa suum axem converti. Decipiatur hic illorum visus, an omnino certum affirmet, perinde est utrum eligas, testimonium certe perhibet, persuasos esse oportere lunares, si qui sunt, de gyratione Volvae, quod erat demonstrandum. Quantum vero attinet occultiores illum scopum hujus fabulae, nascitur nobis amoena re-torsio. Clamant omnes, oculis expositos esse motus siderum circa Terram, Terrae quietem; regeo ego, oculis lunarium expositam esse gyrationem nostrae Terrae, suae Volvae, quietem vero suae Lunae. Si dixerint, decipi lunarium meorum populorum sensus lunaticos, pari ego jure regeo, decipi terricolarum sensus terrestres ratione cassos.

147. Ex Lunae maculis ratiocinamur de forma superficiei lunaris, mixta ex aquis et arida. Nec vana est ratiocinatio. Demonstramus enim opticis principiis certissimis, cum illa macularum et lucis varietate conjunctam esse asperitatem et aequabilitatem superficiei, sic ut quae lucida, ea et alta sint et collicosa, quae obscura, et plana et humilia. Hoc vero comitatur discrimen terrarum et aquarum. Haec sic nos terricolae de superficie globi lunaris.

Vicissim igitur et lunicolis meis ex permutatione ratiocinationis ejusdem hoc tribuo, quod quia Terrae superficies et montes habet et aequora, objiciat lunicolis speciem etiam macularum in lucido. (Vide 154.)

148. Terrae quidem superficiei respectu centri gyratur circum axem ab occasu in ortum, at respectu lunicolarum spectatorum pars orbis Lunae obversa ab ortu tendere videtur in occasum: ex illo axiomate Mechanicorum Aristotelis, quod circuli (seu globi) partes oppositae contrariam viam ire videantur extra circuli ambitum inspectae.

149. Si praesentia Solis dies est dicenda, absentia nox: equidem mora Solis

satis diuturna super horizonte locorum lunarium subdistinctione indiget in partes minutiores. Nam si nostra dies cum nocte sua, quae est diei noctisque lunaris pars undetricesima demum, paulo minor, si haec inquam tam brevis mora usus causa in 24 partes subdividitur, quanto magis illa tam longa dies distinctione opus habebit. Et nos quidem terrícolas natura destituit, ut quod mens arbitriumque hominis spectat, oculis internoscere non queamus: nihil enim est uspiam, quod unius horae nostratis spatio conversum in pristina revertatur vestigia. At in Luna subvolvani habent motum hunc Volvae suae circa suum axem in oculos incurrentem, qui macularum Volvae ordinem eundem reducit idque intra unam noctem lunarem facit quatuordecies. Quare nequaquam est verisimile, hanc observationem a lunicolis negligi. Ex eo vero quadamtenus aestimari potest privolvarum egestas et solitudo, ut qui Volvae conspectu privati hoc etiam adminiculo temporis distinguendi careant.

150. Tres restitutiones superficiei Terrae seu Volvae sunt hic distinguendae: una, cum idem superficiei locus sub eandem fixam revertitur, haec paulo brevior est una die et nocte nostrate naturali; altera, cum restitutio fit ad lineam per centra Solis et Terrae ejectam ex eadem Terrae plaga, haec plane sequat adeoque et causatur diem noctemque naturalem; tertia, cum restitutio fit ad lineam ex centro Terrae per centrum Lunae ejectam, haec demum maculas Volvae in conspectum Lunae reducit. Hujus longitudinem sic computa. In annis 76 sunt lunationes 940, interim dum fixae novendecies absolverunt circuitus 1465, id est 27835, seu gradus 10020600. Cum autem hoc temporis spatio dies nostrates labantur 27759, aufer lunationes 940, restabunt 26819: toties maculae eadem Volvae revertuntur sub lunicolarum aspectum. Divide summam graduum per 26819, veniunt 373 $\frac{1}{2}$. Tot labuntur tempora aequatoris interim dum macularum Volvae ordinem restitutum vident lunicolae. Est scilicet una lunicolarum hora unam nostratem diem et noctem cum tricesima paulo plus parte longa, hoc est fere 25 horas nostrates.

151. Quippe eadem Terrae revolutio et nobis terricolis gignit imaginationem primi mobilis, cujus motus ab astronomis concipitur ut aequabilis perpetuo.

152. Vide num. 109 et rem et causam hujus inaequalitatis motus Solis, qualem lunicolae observant.

153. Duae medietates sunt duae partes orbis, una antiqui, cohaerentibus in eo Europa, Asia, Africa, altera novi, cujus partes Americae septentrionalis et australis. Quod autem discrimen hoc medietatum restrinxi ad septentrionem magis, id factum propterea, quia Magellanica, fusissima per austrum regio, incognita est et perpetua continens esse censetur, extensa in utrumque hemisphaerium, tam novi quam veteris orbis.

154. Hunc paragraphum allegavi in Dissertatione cum Nuncio Galilaei Sidereo, quam edidi Pragmae anno 1610, simulque et censuram addidi necessariam. (Vol. II. p. 496 s.) Docuit me Galilaeus, edita Lunae et aspera non maculas esse sed claritatem, fusa vero in depressas partes aequora nigricare macularumque speciem induere. Ad eundem igitur modum etiam de terrestri globo statuendum est, oceanum et maria terris interfusa obscuritatem induere, continentes vero et insulas luce Solis eximie resplendere. Quod prius in contrariam iveram sententiam, causa haec fuit, quia Terrae superficies varios induit colores, aquae colore vacare censebantur. Omnis autem color (praeter album) gradus est ad nigredinem. Sunt vero resplendentiae luminis solaris analogae obscuritati superficialium, unde repercutiuntur. Aliud argumentum suppeditabat aquae. Nam utcumque quis superficies juxta invicem positas intueatur, terrarum et aquarum, semper nigrescunt terrae, splendent aquae. Experimentum vide in Opticis, captum ex Styriae quodam monte Schekel, inspecti fluvii Murae, fol. 251 (vol. II. p. 287). Nitoris causam reputabam aequabilitatem superficiei specularem in aquis, asperitatem in terris. Multus sum in Optices capite 1. in harum causarum contemplatione.

In praesens igitur dissolvenda mihi sunt argumenta ista (quod etiam feci brevis in Dissertatione f. 15. Vol. II. p. 496) rationibusque stabilienda sententia contraria, quam in Dissertatione laudavi a Galilaeo propositam. Quod igitur attinet.

colores terrarum, equidem rectius saltem aequo jure dixeris, omnes colores praeter nigrum gradus esse ad lucem puram. Quoad vacuitatem colorum in aqua: negat eam Aristoteles libello de Coloribus, defendit expressis, aquas colorem in nigrum vergere. Argumente utitur a sensu visus, quod terra omnis pluvias humecta nigrior sit, elceto humore per colorem Solis clarius eniteat. Experimentum ego addidi aliud e re praesenti, cum Pragae me propter stare literatus quisquam in ponte, splendorem mihi aquarum incoleans, ut Galilaei assertionem convelleret. Jussi enim, ad imagines demorum in undis respiceret easque cum recto aspectu domuum ipsarum compararet: manifestum enim claritatis discrimen est et imagines in undis obscuriores. Sic itaque et dilutum et retortum est prius argumentum meum de coloribus terrarum et undarum. Quod alterum attinet a resplendescencia, id tale est, ut in ipsis Opticis alio loco, ubi de illuminatione Lunae ago, vim ejus dissolverim. Nam si exemplum undarum de propinquo spectaturum applicamus ad corpora rotunda, immensis intervallis remota, longissime aberramus a via, ut causam adducentes eam quae non est causa. Quod enim aquae propter terras fusae splendent, faciunt id splendore non suo, sed aëris a Sole illuminati, cujus ab omni plaga illapsi radii lucidi ad nostros repercutiuntur oculis. Age enim velum post aquas obducto, quo claritas aëris altioris intersepitur: illic videbis exstinctum hanc aquarum splendorem. Hanc solutionem argumenti mei adjunxi in margine fol. 262. Opt. Astr. (vol. II p. 487) inter relegendum. Jam vero corpora coelestia lumine Solis collustrata et inspecta eminus nequaquam videntur repercussis optica et speculari lege radiis Solis, sed luce communicata a Sole, ut in Opticis eam appellavi, et propria jam corporum facta ob asperitatem superficiarum. Atque haec lux communicata vi definitionis suae fortior est in terris, quam in undis. Satis hoc ad dilutionem argumenti contrarii. Pro vera sententia, quas maculosas partes tradit esse ut maria et lacus, lucidas vero ut siccam continentem vel insulas, argumenta plane demonstrativa habes in Nuncio Sidereo Galilaei inque mea cum illo Dissertatione, fol. 16. (vol. II p. 495), denique Astron. Copern. lib. VI. fol. 831 (vol. VI p. 485), et supra Nota 147.

His praemissis ad cautionem necessariam, nunc jam rationes explicabo singularum hujus descriptionis particularum. Et primo quidem antiqui orbis aspectum obscuriorem feci, ratus, ut dixi, terras nigricare. Maculas quasi continuas dixi, quia Europa cum Asia contineatur in Scythia, Asia cum Africa in Arabia ea parte, quae est inter Aegyptum et Palaestinam.

155. Medietatis, in qua novus orbis, aspectum paulo clariorem dixi ex eodem errore, quia plus in habet marium et magna oceani spatia, tam interioris quam exterioris, quae Americam in medio cogunt in isthmum angustum eamque quasi jugulant.

156. Oceanus Brasilianus, Atlanticus, Deucalidomus, Glacialis, tendens in fretum Anian exiensque in oceanum Japonicum et Philippinarum, Molaccarumque et Salomoniarum.

157. Respectu habito ad cingulum dictum seu ad oceanum Atlanticum.

158. Africa. 159. Europa. 160. Sarmatia, Thracia, Ponti regiones, Moscovia, Tartariae. 161. Britannia. 162. Scandinavia seu Dania, Nordwegia, Suecia. 163. Asia, Tartaria, Cathais, Sinae, India etc.

164. Asia quidem in orientem procurrit ab Europa. At quia Luna eam incedit viam circa Terram, quam superficies Terrae circum axem, sit ut inferius Terrae seu Volsae hemisphaerium lunicolis in occidentem ire videatur.

165. Oceanus uterque, ex falso scilicet hypothesi. 166. Continens Americana. 167. America meridionalis. 168. Nicaragua, Jucatan, Popajama. 169. Vide 164. Nam Brasilia quidem Africam in orientem spectat. 170. Brasilia. 171. America septentrionalis. 172. Magellanica.

173. Sole in Cancro versante polus Terrae seu primi mobilis, hoc est turbinatiois Volsae, solis $66\frac{1}{2}$ gradibus, a Sole recedit et sic etiam a centro sui disci, quem ex linea per centra Solis et Volsae aspiciunt lunicolae. Discus igitur Volsae ultra polum ejus excurrit per $23\frac{1}{2}$ gradus, decliviter quidem inspectos. Est ergo quantum semidiameter disci $60'$, talem lineam ex centro disci ad locum sub polo $56'$.

174. Thulo seu Islandia, sed ex falsa hypothese, quasi sicca superficiei Terrae essent obscuriores humidis.

175. In oceanum septentrionalem.

176. Extremitas disci Volvae tangitur a polari arctico. Islandia vero subjacet polari, quare in unaquodlibeturbatione Volvae semel in extremitatem disci incidit, Sole in Cancro versante.

177. Ut Numerus 168 et 164.

178. Valens enim haec *diversitas*, si Sol in Cancro omnibus habitatoribus circuli polaris perpetuo apparet per totam conversionem primi mobilis; ergo etiam circulus arcticus seu Soli seu orculo constituto in lineas per centra Solis et Terrae ducto, ut sunt lunicolae, apparebit perpetuo.

179. Superficies enim per centra Lunae et Terrae ducta, rectis angulis circumferentiam eclipticae secans, transit tunc etiam per polosurbationis Volvae. At Sole in punctis aequinoctialibus versante, polus Volvae stat ad hujus superficiei latus. Itaque aequator Volvae obliquis angulis tunc ab ea secatur. Est autem juvendum, hoc idem observari etiam in ipsius Solis maculis, ut in epistola ad Bartechianum anno 1629. de Illustratione. P. et D. D. Philippo Hassiae Landgravi observationibus scripta (Vol. VII. p. 561.)

180. Polis Volvae suae necesse est lunicolae motum annum ascribere, quia necesse, de una cum Volva sua moto anno sub fixis circumvehi. Etsi enim axis Terrae per totum annum vergit ad eandem fixam, quis tamen distans NM a polo eclipticae, Terra vero cum Luna per eclipticam invehitur, semper aequaliter distans Terra a polis eclipticae, at nunc propinquante fixis illis, sub quibus est Volvae polus, nunc discedente ab illis, fit ut locus poli Volvae vicissim cis et ultra polum eclipticae venire et sic circa eos circumire videatur.

181. Varietas diametri Volvae inspectae ex Luna omnino eadem est, quae a nobis reputatur parallaxeos Lunae. Est ergo semidiameter Volvae apogaeae 58' 22'', perigaeae, cum Sol velox, 63' 41'', cum nobis in apogaeo semidiameter Lunae appareat 15', cujus quadruplum est 60'.

182. Solem nobis tegit Luna, Lunam obumbramus nos ipsi, hoc est globus Terrae noster. Similiter nostram Terram, id est suam Volvam ibi obumbrant lunicolae ipsi, id est Luna sua, hic Solem ipsis adimit Volva sua seu Terra nostra.

183. Pallet tamen etiam penes nos tunc Luna, praecipue qua parte viciniorem habet umbram.

184. Tunc quando centrum penumbrae, quod plerumque obtinetur a mera umbra Lunae, non ingreditur discum Terrae, aut etiam quando ingreditur, umbra vero Lunae nulla est, sed circulus de Sole manet residuus. Etsi vero in primo casu lunicolae nullam vident umbram plenariam in disco suae Volvae, vident tamen in ejus extremitate, quam penumbra occupat, pallorem aliquem et obscuritatem; aut si in secundo casu centrum umbrae sic comparatum pertransit, vident umbram semiplenam circa centrum, quasi a rara nebula aut a velo pellacento jactam eamque incertorum terminum, non stans ac penes nos in Terris pilas ex altis turribus umbras non plenarias, sed radice Solis dilatas projiciant in subjectam planitiem.

185. Ut tamen non obliviscaris, eodem temporis articulo nobis esse novilunium, quo ipsi plenilunium, nobis plenilunium, quo ipsis novilunium.

186. Quippe discus Terrae (seu Volvae ipsorum) semidiameterum habet inter 68' 41'' et 58' 22'', umbra vero Lunae, quae causatur lunicolis eclipsin suae Volvae, ob magnitudinem Solis attenuatur a Luna usque ad discum Volvae, ut nunquam sit majori semidiametro quam 1' 22'', saepe nulla.

187. Nunquam major scilicet parte quadragesima sexta de diametro Volvae.

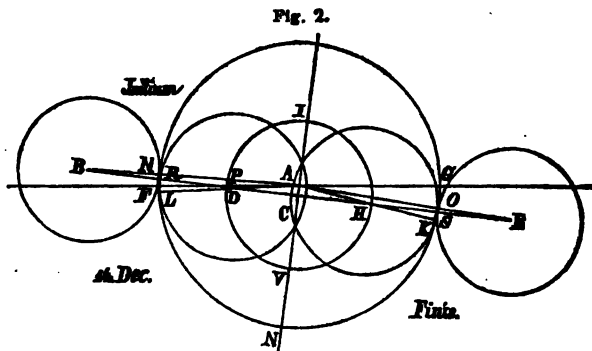
188. Propter dominionem radiorum solarium. Resperi ad ea, quae in camera chanae eveniunt, Sole per angustissimum foramen irradiante. Sed ibi fimbria rubere solet, quia circumstat eam mera umbra lumenque Solis intra fimbriam est, comparatio evidentior est. At in disco Volvae umbra Lunae est intus et contentissima quantitate, foris vero totus Volvae discus luet. Itaque rubedo in comparatione circum-

stantis claritatis necesse est evanescat. Ecce ut anxie praecoccupem me corrigens, ne quis me nuperus spectator harum rerum ex Luna delapsus coarguat.

189. Qualis sit aspectus umbrae in planitie terrae, quam Sol radiis collustrat, obvium est omnibus experiri ex locis editis despiciendo in meridie aestivo. Eadem enim Terra est, quam nos terricolae de propinquo et illi lunicolae e longinquo intuentur sub nomine Volvae. Nigrior tamen erit locus obumbratus, quando nobis mera nox in eclipsi Solis ingruit, quod fit interdum ob circumstantias aëris vel aerae coelestis circa Solem. Vide Epit. Astronom. Copern. fol. 895. (Vol. VI. p. 512.)

190. Ut supra num. 164, 169, 177. Nam et Terrae superficies et Luna illi superstans versus Solem, et umbra Lunae in superficiem Terrae demissa, quam fingimus speculari lunicolas, moventur in plagam unam et eandem.

191. Vide schemata eclipsium solarium universaliter consideratarum, in vestibulis Ephemeridum mearum. Nam ea sunt plane comparata ad repraesentandas has lunicolarum eclipsationes Volvae suae, quippe etiam in illis schematibus oculus in Luna esse fingitur necessitate demonstrationum. Sumatur horae spatium, volventur 15 gradus aequatoris terrestris in medio disci Terrae A. Semissis vero unius gradus de orbe Lunae transibit et paulo quid amplius conficiet umbra Lunae in disco Terrae, verbi causa PC. Sed unus semissis in orbe Lunae aequat fere 60 semisses in Terra, ex proportionem diametrorum globi Terrae et orbis Lunae. Trajicit ergo umbra Lunae PC in una hora nostrati 30 amplius gradus aequatoris terrestris in disco Terrae, in quo de superficie globi Terrae soli 15 gradus volvuntur, et sic umbra CP duplo cele-

rior est partibus Terrae proximis centro disci A, quae lunicolis obijciuntur directe; incomparabiliter vero celerior est umbra in R vel S, partibus aequatoris Terrae de-
vexis, in F, G extremitatibus disci aspectabilis.

192. Nondum tunc erant adornatae Tabulae Rudolphi. Vide tamen anno 1633, 8. Aprilis et 3. Octobris exempla conjunctionum proxime centralium; ad amussim respondent tempora (VII. p. 601.). Sed memineris, quo longius a centro transit umbra Lunae, hoc breviorē fieri moram ejus in disco.

193. Deliquium nostrae Lunae est lunicolis deliquium Solis. At durare potest eclipsis Lunae ab initio ad finem horas nostrates 4. 20'. Tota vero in umbra Terrae moratur horas 2. 8'. Vide Epit. Astr. Copern. fol. 868. (Vol. VI. p. 501.) Ergo etiam lunicolis Sol totidem horis totus latere potest.

194. Schema habes in Opticis meis capite de eclipsibus Lunae, in quo repraesentavi refractionem radiorum Solis in aëre Terras amiciente, ubi radii refracti ingrediuntur terminos umbrae a parte v. c. orientali continuanturque per coni umbrosi profunditatem et exeunt a parte occidentali. Itaque Luna appellens ad terminum occidentalem umbrae obvios habet radios Solis refractos, venientes a margine Terrae orientali. Ii vero fiunt radii visivi, putant igitur lunicolae, se videre particulam de Sole orientalem ultra spam Volvam, cum tamen Sol fere totus appareat etiam ante.

Volvam in orientali ejus plaga. Atque hoc evenit illis locis Lunae, quae nos in ejus eclipsi valde rubere videmus. Hic enim rubor causam habet radios Solis refractos.

195. Et quidem Luna per apogaeum incedente. Nam experimentis observationum constat, radios Solis refractos inferius trajicere umbram, apogaeam Lunam non assequi.

196. Nimirum inest interdum in ipsa materia vaporum lux aliqua prodigiosa, non veniens a Sole, neque per primos radios, neque per secundos. Cum id fiat in aëre terrestri, poterit eodem modo fieri etiam in lunari.

197. Terra enim, seu Volva, illuminatur etiam a Luna plena acquiritque ex ea illuminatione quandam albedinem. Quamdiu ergo non tota Luna conspectu Solis privatur, sed tantummodo marginum alteruter, hoc est divisoris circuli pars orientalis vel occidentalis, neque Volva una cum Sole penitus fit inconspicua, sed Solem quidem illi margini Lunae occultat totum, ipsa vero sua albedine a Luna accepta vicissim illis lunicolis est conspicua. Sunt autem haec confuse scripta, nec debent intelligi de aliqua eclipsatione Volvae, sed de ordinaria extinctione in novivolvio, sicut nobis Luna exstinguitur in omni novilunio.

198. Medium hic accipe non respectu singularis loci in Luna, sed totius morae Lunae in umbra Terrae; tunc enim Luna carens ipsa lumine, nullum etiam spargit in Terram seu Volvam, ut quae tunc toti Lunae totum Solem intersepsit.

199. Sic etiam accipe voces: defectus Solis apud lunares maximi et non maximi, ut respondeant eclipsi Lunae apud terribiles totali et partiali. In omnibus hisce vocem defectionis vel defectus refer ad Solem, ad Volvam non aliter, quam quatenus ob Solem deficientem etiam lux Solis a Lunae globo repercussa in Terram seu Volvam deficit; ut ita Volva Solis quidem primario lumine careat propter consuetum novivolvium, Lunae vero lumine secundario etiam propter Solem lunaribus eclipsatum.

200. Lunaris luminis calorem (quamvis id vix sit quindecima pars de lumine Volvae) licet nobis explorare tactu, arte quidem adjutum. Nam si radios Lunae plenae excipias speculo cavo parabolico aut etiam sphaerico, senties in loco foci, ubi coeunt radii, velut balitum quandam tepidum. Hoc mihi contigit Lincii, experimentis aliis specularibus intento, cum de calore luminis non cogitarem. Circumspicere enim coepi, num quis manum meam afflaret.

Esse vero splendorem hunc Volvae (id est Terrae nostrae a Sole illuminatae) de genere calefactientium, probatione non indiget: cum interdum tanta radiorum Solis sit violentia per aestatem, ut silvae, ut tecta lignea ardeant, quando vulgus incendiarios reos subjicit. Quid tum igitur, si quinquaginta millibus miliarium Luna abest ab hoc calore, cum remotio majorem etiam et plane hemisphaerio proximam globi terrestriis partem simul in conspectum det?

201. Hoc per se parum est, in congerie tamen causarum forte negligi non debet. Tota enim diametro coeli Lunae Sol longius abest a subvolvanis in novivolvio, quam a privolvis in suae diei medio.

202. Conjectura est probabilis, non demonstratio plena. Tradunt periti rei nauticae, majores esse aestus maris in copulis luminarium, quam in quadris. At aestuum maris causae videntur esse corpora Solis et Lunae, trahentia aquas maris vi quadam magneticae simili. Trahit vero et corpus Terrae aquas suas, quam nos gravitatem dicimus. Quid impedit igitur quin dicamus, Terram etiam lunares aquas trahere, sicut Luna trahit terrestres? Hoc dato, si jam vel coeant Sol et Volva vel opponantur, adunabitur ipsarum vis tractoria. Cum autem juncta corpora diu inhaereant vertici subvolvanorum, nec ita propere discedant, ut a terrestri oceani verticibus, videbatur satis esse temporis ad eliciendas omnes aquas ex uno hemisphaerio in aliud. Verum deest aliquid huic ratiocinationi. Ut enim hoc fiat, oportet totam Lunae superficiem patere undis, nec usquam obijci litora. Nunc autem detexit nobis telescopium montes, colles et litora immensa. Oportet igitur perruptos esse illos velut aggeres vallibus et fossis tanquam scissuris profundissimis, ut tantum aquarum ex uno hemisphaerio in aliud rursum prorsumque commeari possit. Id tantisper credamus, dum quis explorator in rem praesentem eat.

203. Tanta altitudine tam conferta montium culmina ut mergantur, periculum est nullum.

204. Tunc quidem et privolvae habent medinoctium estque et illis Volva (licet non conspicua) cum Sole. Hoc si comparemus cum terricelarum observationibus metricis, equidem affirmant ii contrarium, scilicet etiam in media nocte aequè magnum esse fluxum oceani, absentibus luminariibus, ac in meridie, iis praesentibus. Titubat ergo et hoc loco hariolatio, nisi fluxum nocturnum oceani nostri derivaveris ex repercussu a litoribus Americae, in quae Luna undas post se trahens impingit vicissimque a litoribus Europae et Africae per reciprocam fluctuationem, quam Luna postridie revertens novo ducatu moderetur. Tales occurus litorum, fluctuationis undarum occasionem, removeas a Luna necesse est, si vis privolvae in suo medinoctio omnibus undis exapoliare.

205. Sane quidem in quadris perhibetur fluxus et refluxus maris fere inobservabilis, quasi compensatio fieret tractus inter Solem surgentem et Lunam ex medio coeli abeuntem aut vicissim.

206. Diameter et sic etiam circulus maximus terrestris ad lunarem est ut 389 ad 100 (Epit. Astr. Copern. fol. 483. Vol. VI. p. 328). Est ergo paulo major diameter lunaris parte quarta terrestris.

207. Haec particula Somnii majorem habet aetatem, quam telescopium belgicum, quam omnino ad Maestlinum, meum in astronomicis praeceptorem, refero, estque particula thesium, quarum supra num. 2. feci mentionem, transtulique illam etiam in Optica f. 250. (Vol. II. p. 286). Verum eam egregie confirmat usus telescopii et observata Galilaei laudata in Dissertatione mea (fol. 20) quaedam et mea: promontoria quinque millibus passuum in perpendiculari a superficie sursum erecta conspici incipiunt a quadragesimo quinto milliari germanico. (Vide Epit. Astron. Copern. fol. 23. Vol. VI. p. 130). Jam vero si omnes oceani navigationes pervolitaveris, nix majus invenies intervallum, a quo terrae sint conspectae, nullus igitur mons super aquae superficiem ultra milliare magnum germanicum attollitur. Vide Snellii Eratosthenem Belgicum. Luna vero quantos habeat quam altos montes, quanto intervallo in Luna bifida puncta lucida recedant a sectione in partem umbrosam, e profundo umbroso exporrecta in lucem radiorum Solis, vide apud Galilaenum in Trutinatore contra Sarsinum scripto et passim. Cum anno 1612 mense Majo contemplerer eclipsin Solis, radio per tubum visorium cum vitro duplici immisso super tabellam albam, vidi in circumferentia umbrae Lunae, hoc est defectus, quem interpositio Lunae in specie Solis causabatur, vidi, inquam, in hac circumferentia cava duo tubercula evidentissima ultra rotunditatem umbrae, hoc est Lunae, in speciem lucidam concavam excurrentia; et ne dixeris vel a vitro fuisse, vel a deceptione visus, morabantur in disco Solis eumque permeabant ad motum Lunae, unaque alteram praevertit exenndo. Si proportionem quaeris eorum altitudinis ad diametrum Lunae, impossibile fuisset illos animadvertere, nisi ad minimum sexagesimam aequassent diametri partem. Nam parvus admodum erat radius nec multo major moneta argentea imperiali. Fuerant igitur montes in Luna octo miliarium altitudinem superantes minimum, quia diameter Lunae valet circiter 500 miliaria.

208. Infra in additamento invenies foveam exacte circularem, ac si esset manu facta, quae decem miliaria germanica habet in diametro. Est fissura ingens et flexuosa in medio, qualem puto apparituram vallem Anasi, per montem Caecium reptantis, aut Oeni per Alpes, si quis eas Sole occumbente ex alto aethere intueretur. Sed proportionem multo profundior et horridior est illa Lunae. Et ne desit quod mireris, videtur alicubi tractu minus umbroso, quasi quodam ponte juncta. Sed recentiora sunt haec experimenta libello ipso. Tanto magis delectat haec veri praesumptio ante annos, animumque gerens vultumque virilem.

209. Haec non plane nuda fuit hariolatio ex contemplatione ingentis aetatis a die tam longa, ut scilicet etiam inhabitari possit selenitis ab animalibus, sed formatas habebam conjecturas raritatis in corpore Lunae etiam ex ejus motu, quas in Commentariis Martis recensui. Proximo anno prodiit Galilaei Nuncius Siderens, qui experimentis evidentissimis, quae Lunam caudae pavonis crebritate specnum assimilant, dogma hoc

reddidit validius. Vide meam cum hoc nuncio Dissertationem fol. 14. Et huc pertinet tota epistola, quam appendicem feci ad hoc Somnium, cum demonstrationibus suis.

210. Quos oculus nullus unquam vidit. Vides tamen in mentione privolvarum rationem. Valet ea nimirum imprimis ibi, ubi maxima intemperies et violentissima vicissitudo summi aestus summique frigoris.

211. En rationem ipsam, desertam ab omnibus documentis visus. At si tunc constitisset mihi, Lunam tot habere depressas lacunas, quas in lucem protulit tabus Galilaei, aut si Plutarchum legissem de specu Hecates fabulantem, credo liberiori calamo dogmata dictassem.

212. Terra inquam Selenitide. Animantia censebam analogiam habere ad montes. Vide Astron. partem Opticam fol. 250. Nec tantum corporum ea proportio ad nostra terrestria, sed etiam facultatum, respirationis, fumis, sitis, vigiliarum, somni, laboris, quietis. Testatur magnitudo operum ex appendice potissimum conspicienda, testatur et continuas excessuum caloris et frigoris et raritas refocillationum; de quo vide Hicellum Plutarchi folio 1730.

213. Ex thesibus hoc Tubingensibus. Et hoc quoque ad analogias dictamen, cujus ab ineunte aetate fui observantissimus. Quae proportio motus fixarum lentissimi penes nos ad restitutiones singulorum planetarum ipsiusque adeo Telluris diurnum breves, ea mihi visa est esse proportio aetatis humanae ad molem corporum modicam. Ergo vicissim in Luna, cum fixae revertantur celerius quam Saturnus, dies contra sit trigecuplo longior nostra, brevem animantibus vitam, incrementa maxima tribuenda censui, ut nihil ad consistentiam perveniat, omnia in mediis intereant incrementis. In thesibus ad politica transiit, universalis crebris maximisque vicissitudinibus esse obnoxia, privatorum res frequenter magnas.

214. Cum aquas privolvris ademissem, aestus et frigoris vicissitudines immanes proximis omnino temporum articulis relinquere cogerer, subit animum, eos tractus habitari non posse, saltem sub dio. Ex opportuno igitur aquae infuebant certis diei tempestatibus, eas iterum recedentes jussi viventia comitari, et ut tam propere possent, longos pedes dedi, aliis nandi facultatem et aquarum patientiam, ut tantum non in pisces degenerarent. Nec quicquam hujus illi erit incredibile, qui de Cola Siculo, homine-pisce, legerit. Etiam illud reputabam, nihil in Terris tam esse nobis violentum, cujus tolerantiam non indiderit Deus certe generi animalium, famis et aestus Africani leonibus, situs et immensorum desertorum Syriae Palmyrenes camelis, frigoris hyperborei uris etc.

215. Ex hoc fundamento, quod omnis materia, in quantum materia anima carens, se ipsa sit frigida, et si ab extrinseca causa caleat, sponte sua suo frigori restituitur, extincto per cessationem causae calore adventitio. Jam aquae privolvarum in summo quidem aestum radiorum Solis sentiunt, ad penitiores vero recessus radii Solis non pertinent, ob profunditatem opinor.

216. Omnia quippe certis usibus destinanda erant. Fervor autem aquarum sequebatur ex die tam longa et experimento Chilensis provinciae sub circulo Capricorni zonaque torrida etiam die nostro brevi; scribunt enim pluvias cadere plane calidas.

217. Haec est velut occupatio. Si quis animi obijciat, inhabitabiles esse regiones illas, si etiam aquae ferveant, cum ego ad nostras cellas et puteos profundos remitto, in quibus aestate potum nostrum infrigidamus.

218. Praeiverestrarum stirpium et fractuum cortices diversi, diversa provisione naturae, praevivere testae ostrearum et testudinum clypeiformes, praevivere calli pedum, ungulae et soleae animantium.

219. Legeram in Arnobio Afro, inter delicias ejus gentis et hoc receptum, ut se nudos exponant Soli, apricantes ut lacertae, et si fallor etiam crocodili, quorum, ut bestiae patriae, naturam Afros habere ex eo censui. Nam id quidem nobis Europaeis tormenti potius genus esset.

220. Sic de populis Culomoriae, provinciae Scythicae hyperboreae scribitur: esse qui nocte illa longa ingruente emoriantur, Sole redeunte reviviscant, eoque tota

quaerere conditoria, ne quid ipsis sinistri per absentiam animae eveniat. De his vide disserentem Mart. Delrio in *Disquisitionibus Magicis*.

221. Ex resina, exsudante ex trabibus navium per Solis fervorem et globatim adhaerescente, anates nasci, quibus ultimum totius corporis rostrum maturescat, quo soluto se dent undis subjectis, refert Scaliger in *Exercitationibus*. Nota est multorum celebratione arbor Scotiae, quae eundem foetum proferat. Anno 1615. aestate siccissima vidi Lincii allatum ex Drani campis desertis ramulum juniperi, cui adnata erat figura insecti insolita, colore scarabaei cornuti, mediotenus exstans et sese movens lento motu, posteriora arbori adhaerentia erant resina juniperina.

222. De provinciis novi orbis scribit Josephus a Costa eadem. Vide *Dissertationem* meam cum Nuncio Sidereo f. 18.

223. Hanc conjecturam derivavi ex disputatione quadam, Maestlino praeside, quae edita est anno 1605. titulo, *De Passionibus Planetarum*, de qua etiam ago in *Dissertatione* fol. 19. Digna tamen est res, quae tota etiam hic referatur propter cognitionem. Ergo paulisper in eam exspatiemur. Igitur auctor thesibus 136. et 143. incipit de hoc *καθ'αυτὴν* agere, quod Luna interdum eadem die et mane vetus et vesperi nova apparet, quando non plus 6 vel 7 gradibus à Sole distare potest, cum tamen alias ejus emersioni 12 gradus praescribantur. Ad expediendas phaenomeni causas th. 146. novum dogma proponit, Lunam amiciri substantia quadam aëria. Nam thes. 139. probaverat, Lunam tunc, cum totis 12 gradibus discessit a Sole, vix octogesimam diametri visibilis partem illuminatam a Sole habere. Quanto igitur erit illa etiamnum minor, si non ultra 7 gradus a Sole abfuerit? Statuit igitur, totum id aëria, quod ultra terminum corporis Lunae procurrit, a Solis radiis tingi, quippe ab his permeabile seu pellucidum; nunquam itaque Lunam penitus extingui, ne in ipsa quidem centrali copula. Hoc dogma confirmat experimentis insuper aliis quinque. Primum, quod radius Solis deficientis per foramen intronissus semper in effigie Solis circumferentiam exteriorem convexam faciat majorem, quam interiorem concavam, defectus scilicet a Lunae convexo corpore excisi seu tecti, cum tamen Luna plena diametro plerumque sit majori quam Sol. Putat igitur, cum plenam metimur, nos id metiri, quod ultra corpus exstat de illuminato aëre lunari circumcirca; cum vero ipsa Solem tegit, solam id praestare, nihil adjutam ab hac sua tunica aëria, ut quam Solis radii transeant nihil impediti nec intersepti.

Hoc experimentum, ab observatione eclipsis Solis petitum, verissimum quidem est, movitque etiam Tychonem Brahe, ut diametrum Lunae novae traderet minorem diametro plenae, tuereturque magistrum etiam Longimontanum in *Astronomia Danica*. Multus fuit in hac Lunae camisia etiam Davides Fabricius astronomus Frisius, cujus placita ventilavi in *Prolegomenis Ephemeridum*. Verissimum inquam est, in effigie Solis deficientis, per foramen parvum immissa, convexam circumferentiam esse majoris circuli portionem, concavam minoris, at causa allata a disputatore non est idonea. Non est mihi animus, negare aërem lunarem, recepi eum in *Opticis* fol. 252, 302. et in *Dissertatione* f. 18; is tamen non efficit hoc, quod quaerit disputator. Est enim experimenti causa alia, semidiameter foraminis, per quod radius Solis irrumpit. Hujus semidiametri latitudine fimbria lucida accrescit effigiei falcatae Solis circumcirca, etiam in acuminibus cornuum, itaque illa fiunt obtusa. Hac fimbria lucida deterisa, relinquuntur effigies sincerae, cujus circumferentia exterior jam est contractior, interior et concava laxior. Itaque hac medicina adhibita, reperitur diameter Lunae Solem tegentis congrua diametro plenae.

Hanc meam solutionem nodi ex *Opticis* meis ea tempestate editis adducit idem ille, qui respondentis partes sustinebat, in nota ad thesin, laudatque et acceptat negatum a me discrimen inter Lunam novam et plenam, neque tamen expunxit e numero experimentorum aëris lunaris hoc primum, puto quia iudicium lectori permittendum censuit. An quia foramine se putat usum omnino tenuissimo, per quod et cornua effigiei redderentur acuta satis? Atqui non ego credulus illi: magnum enim discrimen est inter proportionem diametrorum, quam auctor allegat ex eclipsis Solis observatione anno 1605. $\frac{3}{4}$. Octobris, interque eam, quam ego deprehendo in consimilibus

observationibus. Itaque monendi sunt observatores, tabellam, quae suscipit effigiem Solis deficientis, oportere munitam esse contra omnem titubationem semperque perpendiculariter obijci foramini in eadem distantia. Nam si deflectat, distorquentur circumferentiae speciei lucidae inque ellipticas degenerant a circularibus. Viderit itaque disputator, an satis huic incommodo prospexerit.

Quod rem ipsam attinet, pro causa diminutae diametri adductam, quia eam ipsam per se non nego, docendum etiam est, cur haec causa diminutionis illius esse non possit. Nimirum, quia etiam pellucida umbram faciunt in Sole collocata. Probavi in Opticis experimentis bullae vitreae, aqua plenae; ea transmittit radios Solis et in tantum condensat, ut urant vestes et incendant pulverem, at transmissos in alium locum deflectit; margines vero bullae interim jaculantur umbram suam rectis lineis a Sole. Quodsi qua Solis lumen transire potest, inde nulla defuit umbra, quid fiet eclipsibus Lunae, quas saepe videmus, utroque luminari supra horizontem praesente? Transivit hic aërem nostrum Solis lumen pergitque etiam ad Lunam usque, Terra non impediens, quippe utrumque luminare supra est. Quid igitur est illud, quod Lunam umbrae tunc involvit, si id non est aër noster, impediens directos Solis radios? Non abolet igitur falsa Solis species per radios aërem permeantes et in eo refractos, non abolet inquam umbram aëris terrestris, non igitur neque lunaris aëris umbram abolebit. Tantum igitur de primo hoc documento lunaris aëris.

Secundum experimentum aëris circa Lunam habet thesis 148. Luna bisecta, quando stellam aliquam tegere incipit parte obscura, ea propius centro Lunae videtur, quam oppositus limbus lucidus, plena, stellas occultatura, videtur eas prius recipere intra complexum hujus suae tunicae lucidae, pelluentes per eam; tunc demum eas post corpus addit planeque tegit. Et habes hujus generis observationem Tabb. Rudolph. Praecept. 133. pag. 94. (vol. VI. p. 401.) in $\odot$ $\oslash$. Ejusdem generis est et quartum, thesi 150: quod Luna nascens, quando videtur toto corpore lumine imbecilli et diluto, juxta et cornu seu falx clara, quod tunc inquam circumferentia falcis lucidae multo laxior apparet, quam circumferentia opposita corporis. Disputator putat, clarum lumen falcis esse ab aëris lunaris amplitudine, ultra corpus procurrens. Adjunge et quintum experimentum ex thesi 151: quod Lunae cornu nunquam exilius censetur unius digiti latitudine, quamvis interdum eodem die et plena et nova cernitur, illuminata parte vix octogesimam diametri occupante. Disputator iterum vult, videri tunc tunicam hanc aëriam, exstantem ultra terminos corporis.

Haec ego tria experimenta non censi idonea ad testandum de procursu tam prolixo ultra corpus Lunae. Causam apparentiae contuli in naturam visus, nam et de nocte dilatatur pupilla oculi motu naturali irrumpitque confertior lux puncti visibilis lucentis imbuitque late spiritus visorios in retiformi tunica, et fit idem de die etiam, oculo in lumen forte directo. Hoc pacto vitiatum pictura visibilium in retiformi tunica, dilatatis partibus lucidis et regionem obscurorum conterminorum occupantibus. Picturae vero huic intra oculum in cavitate retiformis exactissime respondet ex opposito et visio rei visibilis forinseca. Agnoscit et hanc solutionem auctor in nota ad thesin 151, suppresso meo nomine, eamque declinat utcumque, causatus eadem de die etiam contingere. At id, quo ego rationem dissolvo, etsi de nocte est evidenti, tamen et ipsum de die etiam valet.

Non tamen nullum hinc, praesertim ex quarto et quinto experimentis, testimonium colligitur pro aëre lunari. Nam quia radii Solis eum transeunt lucidissimumque reddunt, etsi limbus alias idoneus est nihilominus ad umbram projiciendam, idem tamen claritate hac sua combibita vehementer movet visum; cui vehementiae respondet illa passio et tinctio diffuens in retiformi, ac proinde etiam apparitio tantae latitudinis lucidae partis in re visibili, quae etsi non reali latitudine, at reali vigore et claritate sua maturam illam Lunae emersionem causatur. Non inquam falcis realis latitudo visibilis causatur apparentem latitudinem, quasi sibi commensuratum, sed realis claritas causatur falsam latitudinem et nimiam, propter fortem tinctionem tunicae retiformis. Vide quae in hunc modum disputavi contra experimenta haud absimilia Davidis Fabricii in Prolegomenis Ephemeridum mearum.

Transilivi documentum tertium; id disputator infert thesi 149. Lucentis Lunae margo clarus et purus est et sine maculis, in medio tota Luna maculosa apparet: quia nimirum aër lunaris in medio corpore rarus et vadosus in devexis, versus margines profundus occurrit visui. Sic enim in Terrae planitiebus aër supra capita, quamvis a Sole illuminatus, non valde movet visum, et e profundo puteo prospectantibus non tegit stellas majores; at aër montibus eminens circumfusus, quia magnae profunditatis transitum praebet visui, albescit, montes ultra positos caeruleo colore tingit, imo penitus offuscat, etiamque absente Sole stellas clarissimas orientes obnubilat. Sic nubes plerumque supra vertices aut nullae aut sparsae et transparentes, versus horizontem semper, ubi vel minimum quid est in vertice, densissimae.

Haec sunt documenta Maestlini de aëre Lunari, haec eorum vis. Post haec igitur infert thesin 152 eamque penultimam libelli, in qua aërem lunarem ille comparat aëri nostro Terris circumfuso, comparat claritatem illam limbi, quae mirabilium apparitionum causa existit aurorae nostrae; attollitque oculos nostros in altum, ut ego in Lunam, inde agnituros in hac Tellure nostra apparitiones plane consimiles.

Denique notam subjicit, *An*, inquiens, *aër ille, similiter ut noster in nubes concrescat, quae opacitate speciem induant solidissimorum corporum, eoque ut apud nos Sole oriente vel occidente, candentes aut igneae appareant: in medio relinquimus. Hoc certe nos docuit experientia, quod circumfluit ille splendor diversis temporibus appareat limpidior plus minusve. Et addit documentum meae aptum hypothesi: Anno 1605. vespere Palmarum in Lunae deficientis corpore, candentis ferri colorem repraesentante, versus boream nigricans quaedam macula et obscurior reliquo corpore conspecta fuit; dixisses nubila in multam regionem extensa, pluviis et tempestuosis imbris gravida, cujusmodi ab excelsorum montium jugis in humiliora convalium loca despicientibus non raro videre contingit. Veni aliquanto post cum eo in colloquium, cum ille mihi affirmavit, maculam illam non vulgaris fuisse quantitatis, sed dimidiam praeterpropter diametri partem occupasse. Atque hoc ipsum est, cujus recordatio partem hanc ultimam absolvit mei Somnii. Ego quoque in ejus repetitione notas has finio.*

Appendix Geographica, seu mavis, Selenographica.

*Ad admodum Reverendum P. Paulum Guldin, Societatis
Jesu Presbyterum etc.*

Venerabilis et doctissime Vir, Fautor Colende. Vix est quisquam, quocum ego hoc tempore coram de studiis astronomicis loqui mavelim, quam tecum, si praeter hujus colloquii jucunditatem aliquod insuper itineris mei pretium hoc turbulento tempore, quo tota aula bellicis curis est exercitata, appareret. Quo gratior mihi accidit salutatio abs R. D. T. mihi dicta per sui ordinis homines, qui hic sunt. Inprimis P. Zuccus munus suum praestantissimum, perspicillum dico, non alii potuit committere, cujus mihi gratior in hac re sit opera, quam tua. A quo primo cum audiam, clinodium hoc in meam transire proprietatem, primo etiam tibi fructum aliquem voluptatis literariae propinandum censeo, ab experientia hujus doni petitum.

Nam quid ego non dicam? Ad oppida lunaria si mentem afferas, tibi me videre comprobabo¹⁾. Cavitates illae lunares, a Galilaeo primum animadversae, maculas potissimum insigniunt²⁾, hoc est, ut ego demonstro, partes depressas in quandam aequoris planitiem, uti sunt penes nos maria³⁾. Sed ex ipsa cavitatum figuratione colligo⁴⁾, loca potius esse palustria⁵⁾. Atque in iis endymionidae solent metari spatia suorum oppidorum⁶⁾ sui muniendi causa⁷⁾ tam contra humorem muscosum⁸⁾, quam contra Solis ardores⁹⁾, forte etiam contra hostes¹⁰⁾. Ratio munitionis est haec: palum defigunt in centro spatii muniendi¹¹⁾, ab hoc palo nectunt funiculos¹²⁾, pro capacitate futuri oppidi longos an breves¹³⁾, longissimum deprehendi quinque miliarium germanicorum¹⁴⁾. Cum hoc sic defixo funiculo ad circumferentiam excurrunt futuri valli¹⁵⁾, quam fines designant funiculorum¹⁶⁾. Tunc *παρθμες* ad vallum egerendum coeunt¹⁷⁾, fossae latitudo non minor uno milliari germanico¹⁸⁾, materiam egestam¹⁹⁾ in aliis oppidis omnem introrsum recipiunt²⁰⁾; in aliis partim extrorsum egerunt, partim introrsum²¹⁾, ut ita duplex fiat vallum²²⁾, intermedia fossa profundissima²³⁾. Valla singula in se redeunt, velut ad cir-

cinum exacta rotunditate²⁴⁾, quod funiculorum aequalitate a centrali palo extensorum consequuntur²⁵⁾. Hoc pacto fit, ut non fossa tantum profunde admodum sit depressa, sed etiam centrum oppidi veluti umbilicus ventris extumescens in speciem lacunae dehiscens spectetur²⁶⁾, toto circum ambitu per acervationem materiae ex fossa egestae elato in altum²⁷⁾. Nam a fossa ad centrum usque nimia esset intervalli prolixitas ad materiam egerendam²⁸⁾. In hanc igitur fossam colligitur uliginosi campi humor²⁹⁾, siccaturque quicquid est spatii introrsum a fossa³⁰⁾, fitque fossa, cum aquis exundat, navigabilis³¹⁾, cum exaruit, terrestri itinere permeabilis³²⁾. Quaecunque igitur ingruit illis violentia Solis, versus illam circularis fossae partem sese recipiunt sub umbram valli exterioris³³⁾, qui in centro spatii sunt³⁴⁾, et qui ultra centrum in parte fossae a Sole aversae, sub umbram interioris³⁵⁾. Atque sic per dies 15, quibus continuus a Sole torretur locus, umbram secuti proprio vocabulo *νεμπάρον*, aestum tolerantes³⁶⁾. Haec problematis in morem tibi proposita sunt, membratim comprobanda ex ipsis apparentiis perspicillo detectis³⁷⁾, si eae per axiomata optica, physica, metaphysica ad collectiones istas accommodentur³⁸⁾. Sed haec ludicra sunt etc.

Notae ad hanc appendicem.

1. Propositio quaedam est et summa sequentium thesium: quas quia num. 37 promisi me demonstrare velle ex apparentiis, num. 38 per axiomata optica, physica, metaphysica accomodatis, id his in notis effectum dabo.

I. Apparentia. In superficie Lunae, cum censetur exacte *διχοτομος*, partes lucidae procurrant seu continuantur ultra sectionis rectam lineam per partes maculosas ductam, et insinuant se in alteram Lunae partem umbrosam.

II. Si ad hanc apparentiam applices axiomata indubitata, quod radii Solis sint rectilinei, quod Luna sit corpus globosum, quod sectio illa Lunae sit nihil aliud, quam terminus illuminationis ex Sole, in quo extremi Solis radii Lunam contingunt, sic ut pars Lunae citior illuminata inclinatur versus Solem, pars ulterior umbrosa et non illuminata ob convexitatem inclinatur a Sole, et quod propterea, dato globo aequabili et perfecto, debeat omnino sectio esse perfecta linea recta in quadra, aut perfecta elliptica ante et post quadram: sequetur omnino, ut ubi sectio non est perfecta linea recta, sed velut intercisiva dentibus lucidis in partem umbrosam insertis, ibi nec globus Lunae perfecte sit sphaericus, utque dentes illi lucidi sint partes exstantes supra superficiem partium maculosarum, sive ut partes maculosae respectu vicinarum lucidarum sint depressae, sic ut iidem radii Solis, qui partes maculosas ultra sectionem contingere amplius nequeunt (impediti quippe ab earum convexitate), contingant adhuc partes illas seu dentes lucidos, tanquam a centro globi Lunae elevatiores, nec convexitate sua jam abnuant a Sole (sic enim sectio etiam per illos recto tramite transiret), sed ut eorum procursum altitudo augeatur versus semissem Lunae umbrosam progrediendo.

III. Apparentia. Linea sectionis, per partes lucidas traducta, asperatur in speciem serrae aut fracturae asseris transversae.

IV. Ergo qua parte Luna est pure lucida, particulae aliquae versus sectionem assurgunt in altum, proximae versus eandem sectionem sunt declives, alternis. Haec vero definitio est asperitatis. Partes igitur in superficie Lunae, quae lucent puro lumine, vere sunt asperae.

V. Apparentia. Vicissim per maculosas partes superficiei lunaris linea sectionis trajiciens pure recta est.

VI. Ergo maculae Lunae sunt aequabilis et perfecte globosae superficiei particulae.

VII. Apparentia. Quando sectio per maculas traducitur, apparent intra partem Lunae illuminatam rimae quaedam umbrosae ex inconspicua Lunae parte procurrentes, quae maculas a partibus pure lucidis quasi rescindunt.

VIII. Ergo radii Solis illuminant et partes lucidas et partes maculosas cis et ultra illas rimas umbrosas in semisse illuminato; regionem vero eam, quam rima transit, non illuminant.

IX. Sed per II. lucidae sunt altae, maculosae depressae: ergo rimae illae sunt nihil aliud quam umbra lucidarum, ceu montium aut litorum, projecta in maculam tanquam planitiem aut aequor.

X. Apparentia. In parte Lunae crescentis inconspicua versus sectionem cernuntur puncta lucida, quae lapsu aliquot horarum fiunt clariora, donec coalescant cum parte illuminata apud lineam sectionis, et tunc apparet, quod illa puncta pertineant ad partem Lunae lucidam, non ad maculas.

XI. Ergo necesse est, ex ea parte superficiei, quae a radiis Solis nondum contingitur, exsurgere apices aliquos in tantam altitudinem, ut ii a radiis Solis contingi possint, et rursum omnis illa vicinia circa tales apices elevatior est parte superficiei maculosa.

XII. Apparentia. Quae dicta sunt num. I. et VII. sic deprehenduntur tam in prima quadra, quam in ultima, circa eandem numero maculam, per quam utraque sectionum transit, quaeque suo tempore, in partibus tamen ejus oppositis.

XIII. Ergo macula depressa per II, et aequabilis per VI, ambitur undique lucidis altis (per II) et asperis (per IV).

XIV. Apparentia. In semisse illuminato prope sectionem crebrae apparent lunulae seu falces umbrosae, cornibus versis versus lineam sectionis. Et illis quidem umbrosis obvertuntur veluti falces oppositae cornibus contiguis, luminis magis saturi, quam est reliquum circumstans.

XV. Ergo in illuminato semisse sunt loca circulariter depressa, seu cavitates, quae a radiis Solis contingi nequeunt, ex parte versus Solem, quorum reliqua pars cavitatis, quae est versus sectionem ardua, rectius objicitur radiis Solis fortiusque illuminatur, quam reliqua exterior planities.

XVI. Apparentia. Insignis est magnitudinis talis falx lucida, cornibus attingens ipsam lineam sectionis, cui opponitur superficies gibba umbrosa in parte illuminata, quasi circuli lege ex ea excisa; et sunt hae distinctiones lucis et umbrae circularis permutatae in quadris oppositis.

XVII. Ergo etiam in semisse inconspicuo est cavitas seu fovea ingens, cujus labrum, versus Solem curvitate sua excurrent, projicit umbram in fundum fossae; labri vero semissis, a Sole procurrens in semissem inconspicuam, radium Solis excipit, admissum per hiatus seu excavationem labri oppositi.

XVIII. Causae penes nos terribiles, quae superficiem Terrae formant, sunt duorum generum. Nam formatio haec vel a mente est, ut cultus agrorum, exstructio munimentorum, derivatio fluminum; vel a motu elementorum, ubi qualitates elementorum, quae motui et transfigurationi dant occasionem, sunt humiditas et siccitas, dures et friabilitas. Humida enim defluunt in loca centro Terrae viciniora, donec veniant ad commune aequilibrium, sicca propter aquas labentes posita, quae duriora, durabiliora sunt, quae molliora vel friabilia, paulatim fatiscunt. Exemplo utar evidenti. Quaeris, quis colles illos extruxerit, dispersos per campos Bohemiae, qua regio reducitur in angustum versus montes Misniae conterminos. Si ex edito monte longinquo seriem eorum aspexeris, dixeris Gigantum opus et veluti monumenta sepulchrorum esse. Dicam ego auctorem. Albis fluvius est, qui meatum nactus per montes inferius, subinde depressit excavavitque suum alveum. Longa aetas est. quae, crebris imbris superfusus pingui glebae regionis campestris, paulatim eam eluit terramque

abrasam in Albim devexit. Saxa denique sunt, olim quidem subterranea, nunc vero terra subducta, montana, quae duritie sua perdurarunt, gleba circum ob friabilitatem fatiscente. Haec causa est, cur in plerisque montium culminibus invenitur saxorum congeries, arces olim ibi fuisse inconsiderati affirmabunt. Haec causa est, quae saxa crebra per campos arenosos Silesiae dispersit. Cum enim plena sit terra, fluviorum impetus magnus non est; eluuntur igitur passim solae valliculae ceu fossae a perennibus scaturiginibus fontium, parcius planitiibus elevatioribus, nisi quantum imbres abradunt de ipsa latitudine agri. Exhaustis illis, his depressis longo aevi decursu, denudantur saxa, quae olim terra jacebant obruta.

XIX. Cum mens sit auctor ordinis, nec quicquam inordinatum et confusum, quod mente dispositum est, nisi arbitrio usa permiserit habenas causis instrumentalibus a se diversis: sequitur, ut ea, quae sunt inordinata, in quantum inordinata, sint a motu elementorum et necessitate materiae.

XX. Cum igitur in superficie corporis lunaris, quantum ad partes evidentiores, confusio aliqua conspiciatur, aliquae partes altae, aliae depressae, aliae aequabiles, aliae asperae, necesse est in lunari corpore esse aliquid analogon nostris elementis eorumque qualitatibus dictis. Eas liceat nobis appellare nominibus iisdem: ut sint durum, friabile, aridum, humor.

XXI. Sunt igitur maculae Lunae humor aliquis, qui sua tinctione et mollitie lumen Solis hebetat, qui lapsu aequabili circa centrum globi causatur et humilitatem et aequabilitatem superficiei; sunt montes, qui et claritudinem a Sole acceptam siccitate et duritie sua clare etiam revibrant, qui in altum supra aquarum superficiem assurgunt, qui et inaequali partium elevatione superficiem asperant.

XXII. Apparentia. Inter maculas est distinctio causa obscuritatis, cum sint aliae aliis nigriores. Est enim una macula a centro disci versus meridiem remota, quae speciem prae se fert clypei austriaci (satura enim est nigredo supra et infra), in medio vero divisa est limbo aequaliter lato, paulo minus obscure quam reliquum spatium, minus tamen lucido, quam partes Lunae lucidae.

XXIII. In Luna igitur partes maculosae, hoc est regiones humentes, differunt gradibus humoris, et sunt aliae sicciore, aliae humidiores. Est igitur aliquid analogon nostris palustribus, aliquid puris maribus. Sic enim etiam in nostris palustribus crescunt gramina, calamus, juncus, arundo, passimque exstant et glebae, quae sunt durae et siccae et albicantes, quae clarius revibrant Solis radios.

XXIV. Apparentia. Species macularum, circa lineam bisectionis collocatarum, per dioptram optimam offertur oculo haud absimilis faciei pueri, variolis deformatae in altum protuberantibus, siquidem hanc faciem turgidam illustret lumen radiis a latere alterutro venientibus, verbi causa a sinistro, ut sit in ea species primae quadrae, a dextro vero, ut secundae. Sicut enim in tali facie tubercula variolorum omnia clarescunt ab illo latere, quod est versus lumen, sic etiam in partibus Lunae maculosis disseminata cernuntur spatiola rotunda, quae omnia ab una plaga clara sunt, ab opposita umbrosa.

XXV. Quodsi etiam ad haec spatiola ex illa plaga, a qua clarescunt, Solis lumen allaberetur, concludendum esset, vere tot esse in Luna tubercula, quot sunt hujusmodi areolae, quae in altum ardua lumen Solis excipiant projiciantque umbram in plagam a Sole aversam. Sed quia contrarium cernimus, partes sc. areolarum illas, quae sunt versus Solem, obumbratas, partes vero in adversam Solis plagam vergentes, lucidas: contraria etiam priori figura tribuenda est illis spatiolis, ut non assurgant in colliculos, sed depressa sint in cavitates rotundas. Sic enim fit, ut limbus Soli obversus umbram suam projiciat in fundum cavitatis, limbus vero oppositus, Solis radios rectoribus angulis excipiens, clarescat magis.

XXVI. Axioma. Ea quae sunt ordinata, si ordinis causa deduci nequit a motu elementorum aut a necessitate materiae, valde probabile est, esse ab aliqua causa mentis compote. Axioma declarandum est exemplis. Linea recta est ordinatum aliquid, globus plumbeus, emissus e scopeto, fertur in linea recta. Hic motus non est a mente aliqua, sed a necessitate materiali. Materia enim nitrosa pulveris bombardici

flamma concepta eliditur impellitque globulum, qua is obstat extensioni; cum igitur obstat per totam longitudinem fistulae ferreae, fit per illam impressio violenta extrusionis rectilineae. Sic motus gravium sunt rectilinei, ut sit haec species ordinis, linea inquam recta, quodammodo propria corporum gravium et maxime lucis radiis, qui sunt veluti quoddam corpus immateriatum, quod movetur in instanti. Sic testudinis domuncula ordinatam habet figuram helices, ea tamen non est a mente architectrice, sed a necessitate materiali: convolvit enim se testudo versus hiemem in metae figuram, sic convolutae superfunditur viscosus humor, qui indurescit in crustam et adduntur circuli ad numerum contractionum. Sic favi apum fiunt sexanguli necessitate materiali corporum, dum se stipant quam arctissime. E contrario quinarium in floribus ordinatum quid est, et quia nequit esse a materia, refertur igitur ad facultatem formatricem, numeri et sic rationis quodammodo participem. Disputavi de hac materia in lib. de Stella Nova cap. 26. et 27, an crebra multarum rerum convenientia in unam decentem seriem possit casui caeco transscribi.

XXVII. *Apparentia.* Cavitates illae depressae in Lunae maculas sunt exacte rotundae, quantum oculis consequi possumus, non sunt tamen omnes aequali ambitu. Est ubi etiam ordo quidam dispositionis earum, velut in quincuncem, apparet.

XXVIII. Si applicemus axioma praemissum ad has apparentias, nascentur nobis conclusiones istae: in universum quidem in superficie lunaris globi, quoad mixturam partium altarum et depressarum, casum et necessitatem materialem dominari, abradi terram a costis subterraneis saxosis, elui valles, ut exstant montes, undas defluere in regiones depressas, maculis insignitas, ibique in aequilibrium disponi nisu rectilineo partium omnium versus idem centrum globi lunaris; at in partibus Lunae maculosae figuram cavitatum exacte rotundam et dispositionem earum seu interstitiorum quandam aequalitatem esse factitium quid et ab aliqua mente architectrice. Non potest enim illa excavatio sponte in circuli formam fieri ab ullo motu elementorum, nisi dixeris, superficiem Lunae instratam esse arena profundissima factoque foramine in fundo, sub crusta esse locum vacuum, in quem arena defluat. Hoc quo minus statui possit, impedit XXI. Humor enim obtinet illas partes atque is data porta deflueret partesque illas denudaret, ut ex maculosis fierent albicantes et splendidae. Multo minus potest dispositio plurium inter se macularum esse a motu elementorum.

XXIX. Ex praemissa concludendum videtur, in Luna creaturas esse viventes, rationis ad ordinata ista facienda capaces, corporum vero mole praeditas non comparanda montibus illis, ut ex quibus ordo nullus elucet. Sic enim et homines in Terrae superficie montes quidem et maria non faciunt (rari enim existunt Xerxes, rari Neronēs, ac nec horum opera comparanda sunt cum naturalibus montium et marium), at faciunt in ea urbes et castella, in quibus ordinem et artem licet agnoscere. Equidem ob id ipsum superficies globorum videtur permissa coeco casui, ut in ea ordinanda et ornanda per partes locus esset exercitio rationis.

XXX. *Apparentia.* Si cavitates huiusmodi diligentius intuearis, ducta per imaginationem linea recta ex Sole per cavitatis centrum, sex occurrunt in ea discrimina, trina lucis totidemque umbrae; quasi cavitas sit intra cavitatem, maioris enim et exterioris umbrosa pars dorso versus Solem est curvata, lucida vero cornua quidem versus Solem et umbrosam partem convertit, curvaturam vero a Sole avertit. Eadem species apparet in intimo cavitatis interioris angustae, at eam exterius versus Solem lumen curvo dorso Soli obverso vestit, ex opposito umbra, cornibus ad Solem versis. Et circa limbum quidem extimum reperitur aliqua diversitas. In aliis enim cavitatibus limbus hic non est evidenter neque clarius exteriori regione, quam ad Lunae maculas pertinere dixi, statimque ab illo gradu lucis, quo fulgent maculae, incipit nigredo curvata, et ex plaga Solis contraria, post densam lucem parietis, qui Solis radiis recta obicitur, succedit claritudo minor, continua per regionem maculosam. In aliis vicissim limbus extimus versus Solem quidem amicitur tenui linea lucis clarissimae, ex opposito vero Solis tenni linea umbrae, quae limbum a regione reliqua discriminat.

XXXI. Hinc demonstratur, ex fundo quidem cavitatis exurgere collem, qui in medio velut umbilico iterum sit in lacunam depressus, ut jam anno 1625 in Hyperas-

piste Tyehonis indicavi f. 124 (vol. VII. p. 235), et cavitatum quidem alias statim ab ipsa planitie depressas esse, alias vallo in altum elato veluti muniri contra regionem exteriorem.

XXXII. Multitudo individuorum artis operum multitudinem etiam aliquam arguit eorum usus, seu multi sint utentes, seu idem utens diversis temporibus utatur; ubi tamen dissimilitudinem aliquam operum, analogam diversitati temporum, ratio suadet. Sic ordo inter illa multa rationem unam omnia complexam evincit.

XXXIII. Ex hoc axiomate et ex XXIX. facile obtinemus, in Lunae superficie gentem aliquam esse, rationis ad exstruendas istas cavitates capacem, in plurima individua multiplicatam, ut una pars hanc cavitatem exstruat usurpetque alia aliam, cum eae sint inter se ad sensum nostrum plane similes et quidem certa lege inter se dispositae, quod mutuum consensum arguit inter auctores diversarum cavitatum.

XXXIV. Huc adde experimentum ex narratione de visis a me planetis Jovialibus, quod ineptum in frontibus titulum gerit *Praefationis ad lectorem* (Vol. II. p. 511.)

Invenio in observationibus anni 1622. die 22. Sept. descriptionem similem maculae procul dubio ejusdem, Luna quippe iterum decrescente, quando linea $\tau\eta\varsigma\ \tau\omicron\mu\eta\varsigma$ exiguum cornu de ora Lunae occidentali rescindit. Verba sunt: „In Lunae occidentali $\tau\omicron\mu\eta$ (gibbam intellige lineam, seu ellipticam) animadvertebatur quasi litus et alta crepido sinuosa, umbram velut in mare (versus cornu illud Lunae, jam desertum a lumine Solis) projiciens; lux enim in partibus hujus maris ultra umbram sequebatur in medio sinus, continuata deinceps usque ad $\tau\omicron\mu\eta$. Paulo versus meridiem quasi isthmus luminosus, sed tamen in clara crepide manifestum punctum atrum, et vicissim trans illud in mari mons clarus manifestus. Cornua crepidinis illius clarae protensa ut promontoria, $\tau\omicron\mu\eta$ per mare incedens erat ab inferiori cornu quasi intercepta, intra cornu in lineam suam (ellipticam seu gibbosam) revertebatur, incedens per aliam maculam.“ Haec anno 1622. 22. Sept.

Lubet vero etiam unam observationem exscribere totam, unde aliquot particulae desumtae sunt in apparentiis praemissis, quia de pluribus etiamnum monet et quia in illa sunt quaedam rudimenta epistolae, in cujus partium demonstratione versamur.

„Anno 1623. d. 17. Jul. a media nocte incipiente Lunam ab hora 1. in 2. contemplatus sum, usus vitris P. Nicolai Zucci longissimae distantiae. Cavitates pleraeque apparebant rotundae, sed in superiori et inferiori parte Lunae quasi ellipticae, secundum convexitatis globi declinationem a visu, et umbrae vallium, specie Lunae corniculatae, quaedam per obliquum ellipsium manifeste, ut facile ex eo convexitatem Lunae globi vel visu agnosceres. Maculosae partes inferiores erant conspersae lucidis nonnullis circulis, cavitates et umbras intra se complectentibus, raris tamen iis. Diceres, partes esse Lunae palustres seu limosas, in quibus erecti aggeres circulares, ut putei, excludentes circumjectum humorem. Erat harum una paulo vergens ad altiore partem Lunae, quae manifestam rimae speciem prae se ferebat, in media longitudine paulo patentior. Non omnium cavitatum erat evidens distinctio labri a reliquo Lunae corpore (maculoso seu palustri), sed id continua et aequabili illustratione hebeti, usque ad dehiscientiam umbrae. Pleraque majores cavitates habebant in medio quandam imaginem circulorum vitreorum in fenestris, scilicet ex profundo cavitatum singularum assurgebant colles singuli, non tamen ad altitudinem exteriorum crepidinum, atque ii erant depressi rursum in centro, velut in ventribus turgentibus umbilicus, aut (exemplo magis cognato) crateres Aethnae, quod umbra eorum prodidit. Etsi vero non connivebant invicem nec cohaerebant cavitates, sed quaelibet seorsim stabat, tamen ab inferiori parte $\tau\eta\varsigma\ \tau\omicron\mu\eta\varsigma$ (gibbae hac vice) sequebantur se umbrosae lunulae (ab invicem, ut dictum, intercisae), sic ut ipsa serie repraesentarent speciem quandam arcus elliptici umbrosi. Atque ita effigiabantur duae fissurae umbrosae, propinque invicem, in partem lucidam sursum reflexam, se insinuantes a sectione lucis et umbrae, interpolatae tamen hinc inde, ut dixi, partibus lucidis, quae trajiciebant continuis tractibus: diceres vallem longissimam, quae hinc inde sub montibus sinuosis tracta iisque a latere inspectis quasi tecta sit.“ Haec 17. Julii anno 1623.

Haec sunt igitur experimenta, haec axiomata, ex quibus jam epistolae partes singulas numeris distinctas demonstrabo.

2. Quod cavitates maculas potissimum occupent, non partes lucidas, id pertinet ad XXIV. desumptumque et ipsum est ex visu.

3. Maculosas partes esse humiliores lucidis, sequitur ut XIII.

4. 5. Ex macula saturae nigredinis colligo maria XXI, et dilutiore nigro palq-stria XXII. XXIII.

6. Si metantur spatia, consensum inter eos esse necesse est, quem habes per XXXIII.

7. Rationis est, ad certum finem tendere. Etsi vero etiam ludo indulget, fallendi temporis causa, opera tamen ad ludum comparata non sunt magnitudine aequiparanda iis, quae ad finem tendunt sui conservandi. Haec vero opera sunt maxima, ut quae a 50 millibus milliarium non effugiant sensum nostrum.

8. Quia cavitatum aliquae ambiuntur vallo exterius, et quia depressae sunt cavitates in maculosas regiones, quas humor obtinens nigro inficit: hinc colligo humori extraneo objectum esse vallum; qui vero erat intra vallum, eum exhaurire docuisse illos endymionidas, nostros puto Hollandos. In Dissert. f. 17. (Vol II. p. 497.) contrarium sum hariolatus, fossas deprimi, forte etiam humoris e profundo eliciendi causa. Sed tunc hoc nondum observaveram, cavitates esse in maculosis, non lucidis.

9. Sol hostis illis certissimus et ἀναμφιβόλος. Sic de hac re scripsi Dissertatione: „cum diem habeant 15 nostros dies longam aestusque sentiant intolerabiles et forte careant lapidibus ad munitiones contra Solem erigendas, at contra glebam fortassis habeant in modum argillae nostrae tenacem: hanc igitur illis aedificandi rationem usitatum esse, ut campos ingentes deprimant, terra circulo egesta et circumfusa, ut ita in profundo post tumulos egestos in umbra lateant intusque ad motum Solis et ipsi circumambulent umbram consecretantes; atque haec sit illis veluti species urbis subterraneae, domus, speluncae creberrimae, in crepidinem illam circularem incisae; ager et pascua in medio, ut Solem fugientes a praediis tamen non longius cogantur recedere.“ Haec ego jam tum sic censui, nondum hoc detecto, quod colles exsurgant ex cavitatibus, medio umbilico depresso, quodque vallum circumjectum sit cavitatibus nonnullis exterius. Ratiocinabar enim, facilius illos umbrae prolixae fieri compotes, si non effodiant tantum lacunam, sed egestam etiam contra Solem accumularent forinsecus. Quod illis faciendum rebar ex causa hac nescio quam certa, id ita fieri nunc oculi testantur et dioptra: contra Solemne, quod monet haec num. 9, an contra humorem, quod prior 8, an contra utrumque, in medio ponendum.

10. Dato semel initio comparisonis inter gentes, lunarem et terrestrem, jam de similibus idem est iudicium. Cum maculosas Lunae partes videamus cultas, asperis et montosis circumjectis attribuemus feras et barbaras latronum cohortes. Hi sunt hostes cultiorum, quos contra illi munitiones suas erigant. Sed refer huc experimentum ad XXXIV, quod nulla alia via, nisi ut sit munitio contra irruptionem hostilem, potest explicari.

11. Cavitates habent formam circuli. Circulus ex centro describitur. Oportet igitur esse et conspicuum et aliqua re ad metanda circumferentiae intervalla instructum.

12. Intervalli tam longi aequalitas nisi funiculo nequit obtineri.

13. Quia cavitatum diametri sunt inaequales.

14. Cum instrumentum meum uno intuitu caperet 12' de 30' Lunae, diameter vero ejus 400 milliaria germanica sit longa, instrumentum igitur meum circiter 160 milliaria cepit. Est vero diameter hujus maculae circiter 16^a pars de capacitate instrumenti, patet igitur in 10 milliaria germanica, ergo semidiameter in 5.

15. Circulum semidiametro 5 milliarium continuo tractu unius pedis in circino ne dixeris describi posse, nisi descriptor ipse viginti minimum milliaria longus in promptu sit.

16. At nec unicus funiculus sufficit, ut ejus a palo nexi extremitas exterior circumducatur: defluet enim funiculus pondere suo in terram haerebitque in collibus

et saxis aliisque, quae superficiem terrae asperant. Relinquitur igitur, ut circuli futuri puncta singula intervallo non longiori ab invicem distantia, quam ut alterum ab altero conspici possit, singulis designentur funiculis, ab eodem palo nexis. Et tamen mentor inde a palo ad circumferentiam carro onusto incedat necesse est, ut sufficiat ipsi longitudo funiculi per 5 milliaria.

17. Ex XXIX. habemus, individua gentis lunaris non esse mole corporum aequiparanda montibus lunaribus, ex XXXIII. vero, esse numerosa multitudo. Cum igitur apparentiae testentur de operibus illorum ingentibus, oportet numero perfici, quod mole corporum nequit. Exempli qualiacunque sunt turris Babylonica, pyramides Aegypti, agger in provincia Peruana longissimus lapide constratus, murus Sinas a Tartaris muniens.

18. In illa magna cavea, quae diametrum habet 10 milliarium germanicorum, bona pars diametri occupatur ab hiatu intermedio, labrum inter et collem interius assurgentem; et qui non minus dicit uno milliari germanico, is non negat majus aliquid, de quo testatur visus. Hinc vero aestima molem corporum, quamvis non sit comparanda suis montibus, nostrorum tamen corporum mole multo majorem; quippe ex operibus, quae nostra multitudo longe superant. Atque id plane in Opticis f. 250. ex sola comparatione montium lunarium cum nostris asserere sum ausus, verbis hisce: „Recte Lunam a Plutarcho tale corpus dici, quale Terra est, inaequale montosumque et majores quidem montes in proportionem ad suum globum, quam sunt terreni in sua proportionem. Ac ut cum Plutarcho etiam jocemur: qui penes nos usu venit, ut homines et animalia sequantur ingenium terrae seu provinciae suae, erunt igitur in Luna creaturae viventes, multo majori corporum mole temperamentorumque duritie, quam nostra“ etc.

19. Cum appareant fossae (per XXV) eaeque sint factitium aliquid (per XXVIII), impossibile est, eas alia ratione fieri, quam egestionem materiae. Non inveniunt enim, ubi defodiant in ipsis alveis. Ex materia nequit nihil fieri, sicut ex nihilo ars nequit facere aliquid corporeum.

20. Hoc de iis cavernis sit verum, quae foveam exterius munitam non habere aliquo labro lucido cernuntur, ut ad XXX. dictum, et in observatione anni 1623. post XXXIV. Quod autem introrsum egesta sit materia, sequitur ex apparentia collium ex fundo assurgentium, et ex axiomate metaphysico, quod nihil fiat sine causa. Fit autem hic altitudo in medio caveae, ergo ea suam habet causam. Non est vero probabilior causa, quam egestio materiae, quae prius oppleverat fossam vicinam apparentem circumcirca, nec facile alia poterit excogitari.

21. Sequitur ut quas cavernas amicit labrum lucidum, in iis materiae pars extrorsum sit egesta. Haec enim illud ipsum labrum efficit. Totam materiam dicerem, si vacua esset fossa, si non ex ejus fundo assurgeret collis. Ubi ergo collis intus, ibi pars etiam introrsum egeri creditur.

22. Duplex vallum in his, quia, quod dixi, labrum exterius est primum vallum, quod vero introrsum egeritur, vallum fit non fossae exteriori (cui ab intra nullum eminet periculum) sed lacunae in medio umbilico collis.

23. Profundam esse fossam admodum, copia testatur materiae egestae, ut ex qua cum exterior agger undique ambiens altitudinis insignis, tum interior collis valde et ipse conspicuus.

24. Ex observatione XXVII. et ex ratione construendi hactenus deducta. Posito enim hoc, quod loca omnia a palo undique aequidistant et quod ab uno loco designato ad alium continnetur fossa, fiet omnino circulus ex fossa, quare etiam ex aggere exteriori exque interiori, ut quidem ad num. 25. moneo. Posita enim creatura rationis partecipe quadamtenus, jam non est ab illa aliena haec funiculorum aequalitas, in omnes partes extensorum.

26. Mens nihil agit frustra. Excavare vero verticem collis intimi seu umbilicum, de superfluo videtur, cum ex ipsa aggestionem materiae ex fossa introrsum agger in altum crescens relinquat ultro lacunam in centro ut ad 27. moneo.

28. Hoc quoque nobis dictat terrestris nostra mechanica et architectonica. Est

enim unum ex praecipuis praeceptis, quippe etiam praecipuam attinet partem operarum, praesertim in fundamentis concinnandis.

29. Palustria in Luna habuimus per XXIII. Cetera igitur ad concludendum suppeditat nostra agricultura; ut scilicet si aream palustrem fossa profunda circumdes, humor et ab extra et ab area comprehensa in eam defluat.

30. Id si non profunde satis ex area, materia ex fossa in eam injecta cespitem altiore faciet et ab humoris superficie intactum.

31. In iis, quae cum ratione administrantur, nihil solet fieri frustraneum. Hic est fossa facta a creaturis rationalibus, ut est in hypothesi epistolae, recipiendis aquis idonea, eaque circularis. Et cui bono aquae circulo circumductae, nisi ad navigandum in iis?

32. Diei ferventissimi prolixitas fidem facit exsiccationis humorum pene quotidianae. In hunc igitur eventum fossa alium usum habet, deambulationis in profundo.

33. Deambulationis finis refrigeratio. Non sane nuda recreatio aut ludus, nimio magna sunt haec opera, quod genus conjecturae supra inter axiomata recepimus, sed summa necessitas, umbra valli in profundo se tueri a violentia Solis. Utque hoc semper possint, circulari fossa opus est et mutatione loci, uti Sol quoque mutat; eaque vel navigando citra laborem, vel majori cum molestia pedestri itinere.

34. Quia qui in fossa sunt, ii collem habent ab una plaga, exteriorem aggerem ab altera. Si ergo Sol est in plaga aggeris exterioris, agger hic ipsis umbram ministrat.

35. Sin iis vel eorum contrariis Sol est in plaga collis, qui sunt in fossa, post collem seu aggerem interiorem sese abduunt in umbram.

36. His enim, qui in collis cratere, agger exterior nullam praestat umbram, interior praestat, et hoc sine fatigatione, quia angustus est locus in profundo circa centrum, brevique itinere transeunt a locis Sole tostis ad umbrosa; aut si agger in diei medio, Sole verticibus incumbente, umbram non facit, consentaneum est, specus ipsis esse, in aggerem acclivem reductos, in quibus latitantes Solem meridianum declinent.

Sic itaque demonstrata puto omnia, quae sunt in epistola, ut promisi ad litteram 37; idque per varietatem axiomatum complurium, ut num. 38. Satis et de hac Epistola, cujus exscriptione libellum hunc meum claudio, lectore ad sequentem vetusti Scriptoris libellum cognoscendum transmisso.

Finis.

PLUTARCHI PHILOSOPHI CHAERONENSIS

Libellus de facie, quae in orbe Lunae apparet.

E graeco lacunis plurimis deformato latine redditus, annotatis ad marginem lectionibus interpretis iudicio emendationibus, et plerisque in lacunis suppletus conjecturis ex materia et circumstantiis personarum loquentium ductis, passim etiam notis illustratus. Estque lacunarum, quas codices hiatibus indicant, impletionis signum ( ); quas vero conjectura sola arguebat, eae scriptura diversa curatae sunt

a

JOANNE KEPPLERO

Mathematico.

Initium libelli deest. Apparet autem ex contextu, initium esse factum a promissione fabulae de Daemonibus Lunaribus, quam Syllae tribuit Plutarchus. Ei vero Plutarchus interlocutus varias dixit esse philosophorum opiniones de Lunae maculis quaesivitque ex Sylla, num placeat illas prius examinari. Notentur igitur personae, quas introducit Plutarchus, et quam quisque sectam profiteatur quamve opinionem de maculis Lunae defendat.

1. Sylla, fabulam dicturus est.

2. Plutarchus est qui loquitur in persona prima quique aliarum personarum sermones commemorat. Ipse defendit, maculas non esse emphasin, non maris effigiem, sed esse maria aut valles umbrosas, inter montes abditas.

3. Clearchus, peripateticus, defendit, maculas esse imaginem nostri maris. Absens a colloquio allegatur.

4. Aristoteles, peripateticus, Plutarchi coetaneus.

5. Apollonides, geometra, geographus, astronomus.

6. Lamprias, mathematicus.

7. Hipparchus, opticus.

8. Lucius: Lunam esse terream, non igneam.

9. Pharnaces, stoicus: Lunam esse igneam.

10. Theon, Aegyptius, Aristarchi lector et discipulus; eidemque tribuitur, quod ex poetis variis testimonia colligere soleat de tenebris diurnis. Astronomus igitur et grammaticus est. Negat Lunam habitabilem esse. Commentatus est in Alcmania.

11. Menelaus, mathematicus.

Eorum igitur quae supersunt initium hoc est, Plutarchi de colloquio habito narrantis verba.

Et Sylla haec ipsa, dixit, meae enim fabulae sunt cognata et sunt inde profecta. Verum anne oportet etiam ad opiniones istas de facie Lunae, in promptu sitas et omnium ore celebratas, addere disquisitionis aliquid et ventilationis, primum lubet percuntari.

Et cur id non faceremus, inquam Ego (Plutarchus), cum a difficultatibus, quae circa haec (has opiniones) occurrunt, ad illas (fabulas) compulsi simus. Sicut enim vexati morbis diuturnis, postquam de remediis usitatis et consueta curandi ratione per praescriptionem dietae desperarunt, ad lustrationes et amuleta et somnia se convertunt, ita necesse est, ut in quaestionibus, difficiles explicatus habentibus, quando communes, probabiles et receptae rationes non satisfaciunt, absurdiores aggrediamur, neque contemnamus ne veterum quidem commenta, quin ea nobismet ipsis veluti occinamus verumque quibuscunque mediis eruamus.

Vides nimirum in ipso vestigio, quam absurde is, qui speciem illam, quae in Luna inesse videtur, affectionem esse dixit visus, laborantis et cedentis splendori, tanquam viribus imparis, quod (connivere) dicimus; nec animadvertit, ad Solem potius ei converso hoc accidere potuisse¹⁾, ut qui atrox, ut fulmen, occursu ferit²⁾, uti non injucunde discrimen hoc alicubi tradit et Empedocles: *Sol radiis penetrans et blando lumine Luna*; sic enim appellavit illam peliacam et lenitudinem inoffensam luminis Lunae³⁾.

Deinde et rationem reddit author hujus opinionis, ob quam qui sunt visu hebeti et imbecilli nullam figurae diversitatem in Luna conspiciant, sed laevis et plenus undique luminis⁴⁾ illis sese offerat hujus orbis; qui vero acute vident et fortem eam facultatem sortiti sunt, distinctius illam intueantur et species in disco ejus effigiatas discernant et sic discrimina partium evidentius assequantur. Oportebat autem contra, nisi fallor, siquidem imbecillitas (a splendore) victi oculi talem imaginationem efficiebat, (oportebat inquam) in patiente imbecilliore potius esse hanc apparentiam⁵⁾.

Plane vero redarguit hanc rationem inaequalitas. Non enim in umbra continuata per totum Lunae discum et confusa cum ejus lumine visus (hic occupatur), sed ut non inepte subdens Agesianax dixit:

Omnis quidem illa circum igne fulget, at in media

Glaucia magis caerulea apparet, qualis puellae

Facies et vultus humidus — —

— — hic vero verecundanti adversum comparatur.

Re vera enim insinuant sese partibus splendentibus umbrosae circumstantes et coarctant illas vicissimque ab ipsis etiam intercipiuntur, et in univsum intextae sunt sibi mutuo, (ut ita) admodum expressa velut arte pictoris (repraesentatio) sit figurae (faciei humanae)⁶⁾. (Atque haec eadem) etiam adversus Clearchum vestrum, o Aristoteles, non inepte videbantur dici. Vester enim ille vir est, Aristotelis, antiqui illius, familiaris factus, etsi multa etiam peripateticorum evertit.

Apollonide vero hunc sermonem excipiente et quaenam Clearchi fuisset opinio rogante, nemo, inquam Ego, omnium est, quem minus ignorare deceat atque te rationem velut e penetibus geometriae profectam. Dicit enim vir ille, id quod faciem appellamus Lunae, simulacra esse specularia et imagines magni maris. Nam et radius visorius⁷⁾, reflexus a multis locis, attingere

potest illa, quae recta non videntur illa visione, et Luna ipsa, cum est plena, speculorum omnium purissimum et pulcherrimum est aequabilitate et nitore. Itaque sicut (arcum coelestem) vos putatis radio visorio versus Solem percusso in nube conspici, cum ea humidum paulatim laevorem et (colliquationem) induerit, ita existimavit ille, mare exterum conspici, ac si in Luna inesset, non equidem ea in regione, in qua est, sed in illa, unde reflexio facta visionem perfecit, contactum scilicet ejus et resilientem inde radiationem, sicut rursum Agesianax alicubi scripsit: *Aut ponti ingentem fluctuationem adversum sese fluctuantis imago repraesentaret ignisflamantis speculi.*

His delectatus Apollonides, quam singularis, inquit, et insolens apparatus est hujus opinionis, audacis vero simul et ingeniosi hominis. Verum alicunde et confutationes ejus accerse.

Primum, inquam Ego, si maris exteri una est substantia, continuum et in se confluum pelagus, apparitio vero fuscaram in Luna macularum non una, sed velut isthmus aliquos habens, splendore partes umbrosas dividente et determinante: qua ratione, cum secreta sint loca singula suosque limites possideant lucidarum partium, partibus umbrosis imminentes crepidines altitudinis et profunditatis speciem induerunt, et sic illas oculorum et labiorum apparentes effigies admodum propinqua similitudine expresserunt. Ergo aut subsumendum erit, plura esse maria externa, isthmis et continentibus aliquibus ab invicem diremta, quod absurdum et falsum est, aut si unum id est, non credibile fit, simulacrum ejus ita divulgum apparere.

Illud quidem quaerere tutius est, quam te praesente respondere, an cum habitatus orbis et in longum pateat et in latum, contingat⁹), omnem ex aequo visionem a Luna reflexam mare contingere, una cum ipsis (*ἀμα τοῖς*) navigantibus in illo magno mari, per Jovem, et cum habitantibus in eo, ut Britannis: non obstante, quod Terra, ut dixistis, ne centri quidem rationem ad coelum Lunae obtinet⁹). Hoc igitur, aiebam, considerare tui (Apollonidis) muneris est; eam vero, quae fit ad Lunam, radiorum aut visus reflexionem, non jam tui, (sed) Hipparchi. Quanquam, mi Lampria, multi sunt, quibus is non placet, dum naturam visus explicat, statuens (illum egredi ad visibilia. At vero corporis) ipsum retinere consonam temperiem et concretionem consentaneum est magis, quam ejaculationes nescio quas et resultationes seu emicationes, cujusmodi Epicurus affinxit suis atomis.

Non puto vero Clearchum velle nobis corpus Lunae proponere densum et solidum, sed sidus aethereum et luciferum, ut dicitis. Talis vero (cum sit), convenit equidem, ut visorium radium et ictum etiam avertat (non admittat). Itaque perit nobis reflexio.

Sin autem insuper quis nos urgeat, quaeremus, qui fiat quod solum insit in Luna facies, maris scilicet speculari simulacrum, neque tale quid videatur in ullo alio talium siderum? Atqui postulat utique aequitas, ut visus aut ab omnibus patiat, aut a nullo sidere.

Sed (ordo sermonis, inquam, pervenit) ad Lucium, ad quem respiciens tu quodnam primum ex nostris dictum fuerit, in mentem revoca. Et Lucius, ne tamen, inquit, affatim collutulare videamur Pharnacem, si stoicorum opinionem sic intactam praetermittamus. Age dissere aliquid contra hominem, qui omnino mixturam ponit esse Lunam ex aëre et igni remisso seu hebeti, deinde velut in tranquillitate maris, horrescente undarum superficie, dicit, aëre nigricante existere repraesentationem certae formae specie. (Et Ego) percommode tu, inquam, qui absurditatem insignem festivis et gratis involvis nominibus.

At non ita sodalis noster, sed quod verum erat sine circumitione dixit, subigere illos Lunam ut massam, maculis et nigroribus eam farcientes, simul Dianam eam salutantes et Minervam, simul mixturam et massam eam facientes, fermentatam ex aëre caliginoso et igne carbonario ¹⁰), quae non habeat incensionem aut splendorem proprium, sed corpus obscuri status, quod semper et fumorum copia turgat et occultis ignibus torreatur in modum eorum fulminum, quae delustria et bruta poëtae vocant.

Quod igitur ignis carbonarius, cujusmodi Lunam isti faciunt, non sit durabilis neque omnino subsistat, nisi materiam solidam invaserit, quae ipsum foveat et nutriet, id puto melius quam a philosophis nonnullis perspicui ab illis, qui joco dicunt, ideo claudum perhiberi Vulcanum, quod ignis sine ligno, sicut claudus sine scipione non incedat.

Quodsi igitur Luna ignis est, unde natum est tantum aëris in ea? Nam sublimis iste locus, qui torquetur in circulum, non equidem aëri deputatus est, sed substantiae longe praestantiori et quae naturam sortita est omnia attenuandi et simul incendiendi. Et si natus est, qui fit, quod non etiam interit rursus inque aliam speciem transit, ab igne sc. conversus in naturam aetheream, sed conservatur et cohabitatur cum igne tanto jam tempore, haerens iisdem perpetuo partibus et defixus ut clavus? Cum enim et rarus sit et igni confusus, conveniens est ejus naturae, ut non maneat, sed expellatur. Concretionem vero illum esse revinctum non est possibile, cum sit permixtus igni, neque humidi quid habens neque terrae, quibus solis aër concrecere et constringi potest. Quin etiam concitati cursus impetus inflammare solet aërem, qui vel in saxis est vel in plumbo frigido, quidni et hunc in medio igni, qui tanta pernicitate gyatur in orbem? Etenim offendit ipsos Empedocles eo, quod Lunam facit stiriam aëris grandineam, a globo ignis comprehensam et obsessam; cum ipsi e contrario Lunam, quae globus est igneus, in se complecti dicant aërem sparsim huc illuc divulgum, et hoc quidem nihilominus, quamvis ea neque rupturas habeat in se, neque profunda, neque cavitates, cujusmodi Lunae illi relinquunt, qui eam terream faciunt, sed ipsi dicunt, superficietenus ei aërem adhaerescere, convexitati ejus injectum. Hoc vero et durare rationi repugnat, et aspectui patere in pleniluniis impossibile est. Non enim tunc discerni ipsum posse, ut nigrum et umbrosum, sed evanescere oporteret occultatum, aut simul cum reliquo Lunae corpore illuminatum enitere, quando Sol illius vultum occupat. Etenim penes nos aër ille quidem, qui est in profunditatibus et cavitatibus Terrae, in quos nulla penetrat lux, manet umbrosus et sine illuminatione, qui vero exterius Terris circumfunditur, claritatem induit et colorem luciformem. Est enim cum in omnem qualitatem facultatemque temperabilis facile ob raritatem, tum vero maxime, si lucem vel leviter contigerit et delibaverit, uti dicitis, totus omni parte transmutatus illuminatur ¹¹). Hoc idem igitur perpendamus etiam in Luna fieri debere, ut, quamvis illos egregie sublevari, qui in Lunae hiatus et convalles aërem detrudunt, vos tamen, qui convexitatem ejus nescio quomodo temperatis et commiscetis ex igne et aëre, fortiter convincat. Non est enim possibile, ut umbra relinquatur in superficie, quando de ea totum id Sol lumine suo collustrat, quod et nos visione nostra de ejus convexitate praecedimus.

Adhuc me loquentem occupat Pharnaces, illud, inquit, quod ex academia circumfertur, rursum nobis usu venit, eos, qui versantur in disserendo contra alios, ne ad momentum quidem temporis locum permittere refutandi ea, quae ipsi dicunt. At enim vero, ut cum defensoribus suorum dic-

torum est agendum, non ut cum accusatoribus ei qui ad disceptandum advenit. Me igitur hodie nunquam eo redigetis, ut rationem reddam eorum, de quibus stoicos accusatis, nisi prius a vobis poenas exigam ejus rei, quod, quae supera sunt, infera facitis in mundo. Ad haec Lucius subridens: modo non nobis, amice, dicam scribas impietatis, quemadmodum Aristarchum Samium Cleanthes censuit laesarum religionum postulandum a Graecis esse, tanquam qui mundi focum et Vestam in motu constituerit: quia nimirum vir hic apparentias salvare tentaverat supponendo, coelum quiescere, Terram vero permeare circulum obliquum simulque et circa suum axem torqueri. Nos igitur nihil pro nobismet ipsis dicemus, at illi, qui Lunam supponunt esse Terram, rogo, qui magis quam nos supera faciunt infera, cum nos Terram hic locemus in aëre suspensam, quae multo major est quam Luna, quemadmodum id mathematici ex deliquiis exque incessione Lunae per umbram, applicationis seu morae magnitudinem dimetientes, (demonstrant). Nam et minor ipsa Terra, a majori quippe illuminante, dirigitur umbra, et hujus ipsius (conum pertransit Luna) tenuem existentem in superiore sui parte et strictum. Hoc ne Homerum quidem, ut perhibet (interpres), latuit, sed noctem is jaculi epitheto acuti-volantem appellavit, propter umbrae figuram acuminatam. Et tamen ab hoc umbrae mucrone intercepta Luna vix aegre tribus corporis sui mensuris se explicat. Perpende, quaeso, quot Lunas Terra aequet, si haec umbram projicit, cujus trajectus, qua parte is omnino brevissimus, spatium tamen trium Lunarum aequat. Hoc tamen non attento vos de Luna quidem estis solliciti ne de coelo cadat (si terrea illa statuatur), de Terra vero ipsa Aeschylus vobis, scilicet, persuasit, quod Atlas

Terrae polique stet columnam fulciens

Immane stipis pondus humeris sustinens.

Quodsi Lunae quidem (ut objicitis) nihil substat nisi perflabilis aër, qui nulla facultate pollet supportandi molem aliquam solidam, Terram vero secundum Pindarum *columnae fulciunt laterculis adamantinis statuminatae*: eamque ob causam Pharnaces ipse quidem securus est vacuusque metu casus Terrarum, at pro iis trepidat, quibus trajectio corporis lunaris imminet, Aethiopibus et Taprobaneis, ne tantum ipsos pondus delapsum opprimat. Enim vero Lunae ad hoc, ne decadat, subsidio venit ipse motus contentaeque volutionis impetus, ut fit in iis, quae fundae inseruntur, quibus rotationis pernecitas praestat impedimentum, ne de funda defluant. Unaquaevis enim res a motu illo, quem habet a natura tributum, regitur, si nihil interveniat, quod ipsam avertat. Propterea Luna non regitur a suo pondere, ut cujus illecebrae ad motum a circumvolutionis impetu discutuntur. Illud potius nos mirari conveniret, si Luna ut Terra nostra loco consisteret penitus immobilisque esset. At nunc Luna quidem causam habet oppido magnam, cur huc in Terram non deferatur, Terra vero, cum nullum alium motum sit a natura sortita, debuit utique loco consistere ob solam gravantem materiam. Est autem gravior quam Luna, non tantum quanto est major, sed multo magis, quippe haec per calorem et exustionem, secundum stoicos, levior est facta. Atque omnino ex iis, quae tu dicis, concludi videtur, Lunam, siquidem ignis est, tanto magis indigere Terra, materia nimirum quam ignis inhabitet et cui adnatus sit, in qua et contineat et exsuscitet facultatem suam. Nullo enim cogitatu potest explicari, quomodo ignis aliquis sine materia possit conservari. Dicitis vero vos, Terram sine fundamento vel radice consistere.

Omnino vero, respondit Pharnaces, quippe cum proprium obtineat et

a natura sibi tributum locum, utpote ipsum medium. Hic enim est, circa quem omnia pondera contra se mutuo nituntur gravitatis momentis et ad quem feruntur et confluunt illa undequaque. At superna regio omnis, etsi terreum aliquid recipiat sursum excussum, statim elidit, huc rejectum, seu potius dimittit, ut id propriis gravitatis momentis eo deferatur, quorsum natura vergit.

Ad haec Ego, cum Lucio moram suppeditari vellem ad se recolligendum, Theonem allocutus, quis inquam tragicorum, o Theon, de medicis dixit, quod *Remedio amaro bilem amaram diluant?*

Et Theone respondente, Sophoclem esse, dandum hoc illis, inquam Ego, ex necessitate. At non sunt sic et philosophi audiendi, quando absurda absurdis aliis tueri nituntur, et quando sic impugnant mirabilia aliorum placita, ut ipsi mirabiliora et ineptiora confingant. Ut isti quidem suum illum motum ad medium inducunt, in quo quid non est absurditatis? Nonne enim ex eo sequitur, Terram esse figurae globosae, cum illa tantas habeat profunditates, tantam inaequalitatem? Nonne antipodas in ea habitare, qui in morem teredinum aut cimicum inferas partes sursum vertant, Terrae adhaerentes¹²? Nos vero homines non rectis angulis super ea incedere, sed inclinatos obversari, abnutantes ab invicem, veluti qui simus ebrii? Nonne massas millenorum talentorum, si per terreni globi profundum ferantur, ut primum attigerint medium, consistere nulla re occurrente, nulla neque sustentante? Quodsi quid impetu delapsum superaverit medium, rursum verso motu recurrere identidem ad ipsum vago motu? Nonne segmenta de trabibus resecta ex utroque Terrae latere omnino non deorsum cadere, sed ab extrinsecis lateribus ad Terram accidere ab eaque distineri et repelli circa medium globi cingulum? Nonne aquam e situla effusam, si fluxu deorsum feratur punctumque medium attingat, quod isti faciunt incorporeum, ibi sisti inque orbem confluere et commisceri, circa polum illum indesinenter attollere aquam contrariam indesinenterque attolli pendentem? Non enim ne falsa quidem cogitatione cogi posset aliquis, ipse horum aliqua ut possibilia sibi imaginari. Nimirum hoc est summa imis et ima summis omnia vicissim versa esse, quia quae usque ad medium sunt, statuuntur infera, quae vero ultra medium a nobis, rursum supra. Itaque si quis, patiente Terra, medium ipsius umbilicum obtinens consisteret, is simul et caput sursum et pedes item sursum haberet; et siquidem effodiat locum ulteriorem, incurvans se, (humus supra ipsum) esset et deorsum a loco superiori tolleretur egesta. Quodsi huic alius quispiam contrarium vestigium ponere cogitetur, utriusque pedes sursum erunt et dicentur esse.

Tot tantorumque absurdorum dogmatum illi non me Jupiter explorationem, sed praestigiatoris alicujus apparatus et proscenium a tergo cum habeant attrahantque, incusant alios, quod Lunam terream facientes sursum summoveant ibique collocent, ubi medium non est. At enim si omne corpus ponderosum in se ipsum colligitur et versus sui ipsius medium omnibus sui partibus se ipsum contrafulcit: hoc equidem pacto Terra, non in quantum est totius universi media; sed in quantum est ipsa totum aliquid, conciliabit sibi et alliciet pondera, ut partes sui ipsius. Et argumentum capere facile erit ab ipsa proportionem vergentium sursum vel deorsum, non ea dico proportionem, quae est ad medietatem mundi, sed quae est ad communionem et cognationem cum Terra eorum, quae revelluntur ab illa posteaque rursum ad illam detrahuntur. Quemadmodum enim Sol in sese convertit particulas, ex quibus ipse constat, sic etiam Terra lapidem tanquam (sinui suo) convenientem exceptat et fert ad illum. Inde adeo successu temporis unitur illi horum unum

quodlibet et adnaseitur. Si vero corpus aliquod existat, quod Terrae non fuerit attributum a principio, nec ab ea revulsum, sed quod forte se ipso propriam sortitum sit naturam et consistentiam, quale illi utique Lunam esse dicent, quid impediverit, illud seorsim permanere circa se ipsum, propriis suis fultum et revinctum partibus? Nam neque Terra demonstratur esse media, et reliquorum quae hic sunt corporum cum Terra colligatio compositioque, eundem ad modum commemoratur, quo etiam ibi corpora ad Lunam confluentia loco consistere probabile est. Qui vero terrea et gravia omnino omnia in unum locum cogit uniusque corporis partes facit, is cur non et levibus eandem ex adverso necessitatem imponat, haud equidem perspicio; quin potius tot tantasque ignis consistentias seu moles sparsim et ab invicem divulsas esse concedit, nec perspicue opinatur, omnes stellas in eundem locum congregans, oportere etiam supernorum cursuum flammeorumque siderum unum commune corpus esse.

Sed Solem vos, inquam, mi Apollonides, infinitis millium millibus a primo et supremo motu abesse dicitis, et Luciferum circa ipsum, Mercuriumque, nec non et erroneos ceteros tam ab inerrantibus in profundo relinqui, quam inter se mutuo maximis intervallis distantes incitari, gravibus vero et terrenis existimatis a mundo nihil spatii inter se nullaque intervalla indulta esse. Videtis opinor ridiculos esse nos, si Lunam ob id negaverimus esse terream, quia nonnihil distet ab imo mundi loco, sidus vero illam faciamus, cum videamus illam a primo et supremo motu tot millibus millium repulsam, ac si in puteum aliquem sit demersa. Certe ab astris reliquis tantum illa recessit, quantum nemo facile pronunciaverit; deficiunt enim vos mathematicos numeri, quibus ejus mensurae rationes subducatis; Terram vero fere contingit proximeque circumvecta

Trita velut currus replicat vestigia, (ut Empedocles canit)

— — — — *summam*

(Delibans umbram gelidae Telluris).

Saepe enim ne umbram quidem illius superat parumper elevatam, propterea quia corpus Terram illuminans plane maximum est, sed adeo videtur in conspectu ac pene dixerim in ulnis Terrae versari, ut etiam obvalletur ipsi Sol a Terra, nec exsuperet illa umbrosum isthunc et terreum nocturnumque locum, qui in Terrae sorte est. Propterea et fidenti quidem animo pronunciari hoc a nobis existimo posse, Lunam in confiniis Terrae esse, tanquam post extremas ejus oras latentem.

Considera vero (dimissis aliis erroneis et inerrantibus), quid Aristarchus demonstret libro de magnitudinibus et intervallis, Solis intervallum intervalli Lunae, quo illa distat a nobis, esse majus quidem octodecuplo, minus vero vigecuplo. Atqui Lunam qui quam altissime evehit, distare illam dicit sex et quinquagecuplo ejus, quae ex centro Terrae ducitur ad ejusdem superficiem¹⁵). Haec vero linea stadiorum habet quadragies mille. Et secundum eos, qui media quadam ratione computant atque ab ista linea suam ratioctionem neunt, abest Sol a Luna plus quam quadragies mille et trecenta stadiorum millia. In tantum a Sole recessit ob gravitatem tantumque Terris appropinquavit. Itaque si omnino rerum classes sunt distinguendae locis, Terrae sors Terraeque veluti dies judicialis Lunam advocat, estque Luna rerum corporumque terrestrium patrona ob affinitatis et vicinitatis necessitudinem. Neque nos opinor quicquam movere debet, quod cum illis, quae superna appellantur, tantam vastitatem tantaque indulserimus intervalla, relinquimus aliquam etiam

inferiori loco circuitiōnem et spatium, quantum est a Terra usque ad Lunam. Nam neque is per omnia modicus est, qui extremam coeli superficiem solam superam appellat, cetera omnia infera, neque etiam ille tolerari debet, qui locum inferum sola Terra, imo vero solo centro circumscribit, quin etiam mobilia (sunt infera et locum ideo postulant, in quo motus suos exerceant) mundo huic (eorum naturae) facile concedente intervallum debitum ob magnitudinem. Ei vero, qui clamat, statim atque quid vel latum digitum a Terra recesserit, sublime id esse et superum, vicissim reclamabit e vestigio alius, statim atque quid de sphaera fixarum recesserit, inferum esse.

In universum vero quaerere lubet, quomodo dicatur Terra medium obtinere et cuius rei? Totum enim universum infinitum est, infinito vero, quod nec initium nec terminum habet, nec convenit ut habeat medium. Est enim et medium terminus aliquis, infinitas vero est privatio terminorum. Quodsi quis respondeat, Terram non ipsius universi, sed saltem mundi medium obtinere, is suaviter nugatur, si non videt, ipsum etiam mundum iisdem difficultatibus irretiri. Nam ipsum totum universum ne huic quidem mundo medium reliquit, sed vagatur ille in infinito vacuo, sine lare, sine certa sede, non fertur ad aliquid sibi familiare; aut si aliam aliquam reperit manendi causam, constitit equidem non secundum loci naturam. Similia de Luna licet conjectare, quod diversa anima et natura¹⁴) magis (sua quam loci) distet a medio (et secundum has naturas Lunae et Terrae exstiterunt etiam istae causa motus) differentiae, quod altera quidem hic haeret immota, illa insuper etiam circumferatur.

Propter haec vide etiam, ne magna res ipsos latuerit. Si enim res quaecunque et quicquid omnino est extra centrum Terrae, id omnino sursum est, nulla pars mundi erit infera, sed inter supra erit et Terra et quae super Terra et simpliciter omne corpus, quod circa centrum consistit aut circumjectum est, superum fiet; inferum vero, cum sit tantummodo unum punctum, scilicet illud incorporeum, necesse erit id omni mundi naturae opponi. Quodsi locus superus secundum naturam opponitur infero, erit non hoc solum absurdum, sed et causam perdent gravia, ob quam versus hunc locum vergant et ferantur; nullum enim erit corpus in loco infero, ad quod ferantur. Id vero, quod est incorporeum, neque par est, nec ipsi statuunt, tantam habere facultatem, ut omnia in se attrahat et circa se contineat, sed tamen irrationabile deprehenditur et contrarium rebus ipsis, ut totus quidem mundus sit supernum illud, at infernum sit nihil nisi terminus et corporis et spatii expers. Illud contra consentaneum et probabile, quod nos dicimus, et superno et inferno diremtam esse regionem multam et latam.

Verum enim vero ponamus, quando ita vis, motus illos terrenis in coelo praeter naturam suam competere, quiete, non commota mente ut in tragediis, sed sedato animo consideremus, hac re non illud demonstrari, quod Luna sit terrea, sed illud, hanc Terrae (portionem, quae est in Luna) in loco versari, sibi a natura sua non tributo. Nam et ignis aethneus sub Terra est contra naturam suam, ignis tamen est, et spiritus utribus et foliibus compressus natura quidem sua sursum ferri aptus et levis est, pervenit tamen eo, quo natura eam sua non ducit necessitate cogente.

Ipsa adeo anima me Jupiter, inquam, nunquid propter naturam inclusa tenetur in corpore, celeris in tardo, ignea in frigido, ut vos dicitis, inconspicua denique in sensibili? Num igitur propter hoc nullam in corpore dicemus inesse animam? Nullam rem divinam sub crasso corpore? Non coelum omne et

terram et mare in eodem loco versantia? Nec eam sese dividere inque carnem venire et in nervos et medullas passionibusque infinitis cum humiditate (objectum fieri). Quid vero nobis Jupiter iste, si sua ipsius natura utatur, sursum est, magnus sc. et continuatus ignis¹⁵⁾? At nunc et humilis incedit et reflectitur et figuratur, versus in omnes res vertiturque quotidie in transmutationibus. Itaque vide sis, miselle, ne si transferas et abducas rem quamlibet eo versum, ubi naturae suae lege est, dissolutionem aliquam mundi cum speculatione tua nobis philosopheris litemque Empedocleam rebus invehas¹⁶⁾, imo ne veteres illos Titanas in naturam immittas et Gigantes et fabulosam illam horridamque confusionem errationemque nobis ob oculos ponere labores, seorsim quicquid omnino est grave, seorsim etiam, quod leve:

*Hic ubi nec Solis pulcherrima fulget imago,
Nec terrae genus hirsutum, nec nabilis humor,*

ut canit Empedocles, ubi non sit Terra particeps caloris, nec aqua spiritus, nec gravium aliquid superius, nec levium quid infra; sed impermixta et irrevincta mutuis amoris incitamentis, et solitaria universorum principia, quae non concedant concretionem diversarum inter se communionemve, sed quae refugiant et adversentur se mutuo feranturque singula motibus suis propriis et singularibus suique quasi juris privati; breviter, quae sic sint comparata, sicut est comparatum totum universum, cum ab eo Deus abest secundum Platonem, id est, ut solent esse corpora a mente et anima deserta, quoad usque desiderium superveniat naturae, ex providentiae dispositione, quando amicitia in ea existit, et Venus et Amor, ut dicunt Empedocles, Parmenides et Hesiodus; ut et loca locis permutent et facultates ab invicem mutuentur, et alia quidem motus, alia quietis necessitudine religata et coacta ad id quod melius est proficiant transmutenturque, *concentum et communionem perficiant*.

Nam si neque aliud aliquod ex membris mundi praeter naturam suam sese habuit, sed unumquodlibet ibi situm est, ubi collocari aptum natum est, nulla translocatione, nulla transnatione indigum, nec nunc nec in principio: dubitabo, quodnam providentiae relinquantur opus, aut quonam figmento suo gloriari possit, cujus ipse dicatur effector et pater Jupiter ille optimus artifex. Nam neque in exercitu opus erit metatoribus et aciei instruendae peritis, si singuli militum ipsi a se ipsis sciverint et ordinem et stationem et occasionem, quae sit arripienda, cuique sit insidiandum; neque hortulanis indigebimus, neque fabris, si illic quidem aqua ipsa per sese natura adest herbis sitiensibus easque rigat affluxu, hic vero lateres, ligna, lapides, naturalibus momentis et nutibus nitentia decentem locum commensumque occupant. Sin autem huiusmodi oratio providentiam omnem tollit funditus, Dei vero proprium est, partes mundi disponere et distinguere, quid adeo mirum, si natura sic est disposita et concinnata, ut hic quidem sit ignis, ibi vero astra, rursum hac quidem in regione Terra sit collocata, in supra vero Luna, multo fortiori rationis vinculo religata, quam erat futurum naturae vinculum? Adeoque si omnia naturalibus oportet niti ferrique momentis, age, ne Sol quidem gyretur, neque Lucifer, neque quaequam alia stellarum: nam quae levia sunt et naturae igneae, sursum ea nituntur, non in circulum. Aut si tantam sustinet natura commutationem ex contentione loci, ut hic quidem si vagetur ignis, sursum abeat, at ubi in coelum usque venerit, jam coeli vertigini obsecundet, simul circumiens: cur insolens adeo videatur, etiam iis, quae gravia sunt et naturae terreae, postquam hinc evaserint idem accidere, ut in aliam motus speciem trans-

ferantur a regione, in quam pervenerunt, victa? Non enim hoc erit naturae coeli tribuendum, ut levibus quidem eripiat motum ad superiora, gravibus vero et deorsum tendentibus par esse nequeat; quin potius eadem facultate qua illa, etiam ista transfigurans, utrorumque natura usa est ad procurandum id, quod erat melius.

Quin imo si profligata illa servitute animorum (eorumque qui nos auctoritate percillant) placitis dimissis, ingenue proloqui oportet, quod palam apparet: nulla quidem totius universi pars ipsa se ipsa proprium locum, situm motumque illum sibi vindicare videtur, quem quis ei simpliciter naturalem indigetare possit, sed ubi res quaevis illi fini, cujus causa exstitit, cuique nata factaque est, utilem sese et convenientem in motu praebuerit, sicque vel passa, vel operata, vel disposita fuerit, uti ei fini suo vel ad conservationem, vel ad ornatum, vel ad vires augendas commodum fuerit: tunc demum ea res naturae suae convenientem locum, motum dispositionemve obtinere videtur. Itaque homo, tanquam qui, si quid aliud eorum quae sunt, maxime secundum naturam exstitit, in supra quidem parte corporis habet membra terrea et ponderosa, praecipue in capite, in media vero regione fervida et ignea. Et dentium quidem alii deorsum, alii sursum enascuntur, neutri tamen praeter naturam suam attinentur; neque ignis, qui quidem superius ex oculis elucet, secundum naturam, qui vero in visceribus et in corde, contra naturam est situs, sed singula convenienter et ex utilitate sunt disposita.

Vere equidem testis lapidoso buccina naso,

Testudoque — — et omne concharum genus.

Contemplanti enim (inquit Empedocles) naturam eorum,

Cernere erit suprema prementem tergora Terram,

neque tamen oneri est, neque comprimit habitum corporis, incumbens haec lapidosa massa, nec vicissim, quod est in iis naturae calidae, in supra ideo spatia ob levitatem evolat, sed commixta quodammodo interque se connexa sunt secundum uniuscujusque (compositi) naturam.

Sic igitur etiam cum ipso magno mundo comparatum esse consentaneum est, ut, siquidem ille animal est, multis in locis terram habeat, multis ignem et aquam et spirabilem naturam, non necessitatis aliqua compressione huc illuc elisa, sed summa ratione concinnata et exornata undique. Neque enim oculus in hanc locum corporis elisus est a levitate sua, neque cor, pondere suo cessitans, in praecordia prolapsus est, sed quia sic melius erat, suo utrumque loco est collocatum. Ergo igitur neque ex magni mundi membris Terram quidem arbitremur hic esse sitam, confluxu gravium coacervatam ob gravitatem, neque Solem (ut Metrodorus Chius est opinatus) ad exemplum utris inflati in superam regionem a levitatis momentis elisum, neque astra reliqua tanquam in statera diversis levitatis momentis nitentia in sua illa loca, quae obtinent, singula devenisse, sed cum vis rationis dominetur, illa quidem tanquam ocelli lucentes ad faciem totius universi religata circumcursant, Sol vero, cordis quandam facultatem obtinens, veluti sanguinem et spiritum vitalem ex se ipso distribuit et diffundit calorem et lucem, terra vero et aquis marinis ad naturae opera utitur mundus, ut animal ventre et vesica¹⁷). Luna denique Solem inter et Terram inserta, ut epar, vesica aut aliud aliquod molle viscus inter cor et imum ventrem, haec inquam e supernis quidem calorem huc ad nos derivat, exhalationes vero, quae hinc a nobis ascendunt, attenuat coctione et purgatione aliqua circumque se ipsam foras didit. Num insuper etiam ad aliud aliquid utilis et opportuna sit natura ejus terrea et solida, id vero nos latet.

In toto vero universo id quod melius potius est eo, quod est ex necessitate. Nam quid si sic coniectemur verisimilitudinem, ex iis nimirum, quae ipsi asserunt? Dicunt autem partes aetheris splendoras quidem et subtiles ob raritatem coelum, condensatas vero et coactas in angustum astra factas esse; ex hisce vero imbecillimum maximeque turbulentum esse Lunam. Atqui non tamen ideo segregatam ab aethere videre licet Lunam, sed adhuc multo interiorum illam circumire profundamque et spatiosam sub se habere vestorum (regionem, atque in illa cum universali coeli vertigine) torqueri etiam comata sidera. Adeo non coacta et quasi obvallata sunt momentis gravitatis et levitatis corpora singula, sed ratione longe diversa sunt concinnata.

His dictis, cum ego Lucio dicendi partes darem, ut qui ad demonstrationes sententiae pergebam, Aristoteles subridens, ego vero, inquit, protestor, quod omnis contradictio tua illos petat, qui Lunam quidem ipsam semineam supponunt, universaliter tamen corporum alia sursum, alia deorsum tendere ex se ipsis affirmant. An vero existat aliquis, qui et circulari motu moveri astra naturaliter, et naturae a quatuor elementis longissime diversa illa esse dixerit, id ne fortuito quidem nobis incidit. Ita neque quicquam mihi faceessivisti negotii et (opera demonstrandi Lucius liberatus est). Tum Lucius non plane, o bone, sed nobis quidem, qui et reliqua sidera citra dubium et totum adeo coelum in puram et sinceram et omni passibili alteratione vacuum naturam collocamus inque circulo divinae atque indesinentis conversionis circumducimus, hand facile sane quisquam in praesens contradixerit, quamvis innumerabiles existant difficultates¹⁶). At si Sol jam descendat Lunamque contractet, jam non amplius impassibilem eam et incorruptam servabit, nec illibatam sinet corporis ejus florem, quin potius, ut ceteras inaequalitates et diversitates praetereamus, hanc ipsam faciem ejus pellucens immetabit et contaminabit aliqua substantiae ejus affectione, sive infusione et quodammodo commixtione diversae: patitur enim aliquid etiam id, quod mixtione confunditur cum alio, perdit enim sinceritatem, violentia deterioris repletum. Tum autem segnitiam ejus impetusque retusionem et caloris imbecillitatem obscuritatemque, qui secundum Ionem — — *non vel nigramem uvam excoquit*, quid esse dicamus, quid nisi infirmitatem ejus et affectum, si affectionibus locus est in corpore perenni et coelesti? Omnino enim, o chare Aristoteles, siquidem eam ut terram aliquam intuemur, pulcherrima nobis res et laetae formae videri potest et omnino exulta; at si ut sidus aut ut lumen aut ut corpus divinum et coeleste, vereor ut deformis habeatur et turpis aspectu quaeque nomini tam pulchro pudorem afferat; quippe cum ea, quae in coelo sunt, tanto sint numero, sola haec ex omnibus superest, quae alieno indiget lumine quaeque secundum Parmenidem *semper apricatur violenti ad fulgura Solis*. Et socius quidem noster in dissertatione sua, demonstrato quod Anaxagorae quidem est, Solem indere Lunae splendorem, strenue rem gessit; ego vero iis non immorabor, quae a vobis aut vobiscum didici, sed lubens volensque ad ea quae restant transibo.

Igitur Lunam lumen concipere non ut vitrum aut glacies ingressione luminis et pelluentia, credibile est; sed neque colluentia et corradatione, sicut faculae, crescente lumine. Hoc enim si esset, Luna non minus in novilunio quam in semisse mensis seu decima quinta pleno vultu apparebit, si non tegit ipsa neque obvallat Solem, sed transmittit eum ob raritatem aut si quadam confusione irradiat et velut exardescit circum illam lumen. Sic enim excusatio consueta, quae in declinationes et aversiones radiorum causam confert

cur Luna non videatur, locum non habebit in novilunio, quem alias habet, cum est illa bisecta aut gibba utrinque aut corniculata; sed ad amussim (inquit Democritus) collocata contra illuminantem, excipit et recipit Solem; itaque conveniebat, ut illa luceret, iste vero pelluceret (sensu hic activo). Atqui multum abest ab eo, ut illa hoc faciat. Nam ipsa quidem inconspicua tunc est et Solem occultavit penitusque disparere fecit saepius, et ut Empedocles

*Radiis illum exarmavit ab alto
Telluris tenuis, involvens caligine tantum
Ipsa sua, quantum porrexit corpore mensum,*

perinde ac si in noctem et tenebras, nequaquam in aliud astrum, Solis lumen incidisset. Quod vero dicit Posidonius, Solis lumen propter Lunae profunditatem non trajicere posse usque ad nos, ea in re manifeste coarguitur. Cum enim aër immensus et inexhaustus sit et profunditate multis partibus majore quam Luna, totus a Sole permeatur, totus collustratur radiis. Superest igitur id quod Empedocles tenet, refractione radiorum Solis in Luna constare hanc penes nos illustrationem ab ipsa. Hinc adeo est, quod neque fervidum neque splendidum ad nos pervenit lumen ejus, quod erat consentaneum fieri debere, si incensio et confusio utriusque luminis fieret. Quin potius ut voces in repercussibus obscuriorem ipso primo clamore reddunt echo et ut ictus a telis ex impactu resultantibus mollius nos assultant, sic radiis latum feriens Tritonidis orbem, debilem et obscurum exhibet influxum in nos, vi ejus propter reflexionem exsoluta. Hic Sylla excipiens, fortassis, inquit, merentur ista aliquam fidem. Id vero, quod omnium, quae nobis obstant, validissimum, adeptumne est aliquid solatii, an penitus praeterivit nostrum hunc socium? Quodnam illud? inquit Lucius, num illa difficultas circa bisectam? Id ipsum, ait Sylla, habet enim rationem suam illud, quod omnis repercussio fit angulis aequalibus. Itaque si Luna bifida coelum mediet, non latum iri lumen in Terram ab ipsa, sed prolapsurum ultra Terrae globum. Sol enim in horizonte tunc versans radio suo Lunam illo situ tangit¹⁹), itaque radius reflexus in illa ad aequales, in alteram plagam excidet, nec huc ad nos demittet radium²⁰); aut necesse erit, ut magna distorsio et permutatio (inaequalitas) fiat anguli, quod est impossibile. Ino vero, inquit Lucius, hoc profecto jam est dictum, interque disserendum ad Menelaum respiciens mathematicum, vereor, inquit, te praesente Menelaë amice, positionem evertere mathematicam, quippe fundamenti loco specularibus contemplationibus substratam; necesse tamen inquit est, quia illud, omnem reflexionem aequalibus tendi angulis, nec perspicitur in hoc ipso negotio, neque in confesso est, sed male audit in cavis speculis, quando efficit imagines majores se ipsis, ad unum aliquod visivae punctum²¹).

Male audit etiam in duplicibus speculis, quippe ibi specula ad se invicem conversa sunt²²); et quia angulus intus constituitur (a duabus superficiebus), utraque superficies speciem praebet duplicis²³) faciuntque quatuor imagines ab una facie²⁴), duas quidem, lateribus sinistris introrsum versis inter se conversas, duas vero lateribus dextrorsum speciem habentibus, obscuras has et veluti in profundo speculorum²⁵).

(Quando efficit imagines majores se ipsis ad unum aliquod visivae punctum, male etiam audit²⁶.) Quae imagines quibus ex causis existant, Plato tradit. Dixit enim, quod cum speculum hinc et inde altitudinem acquirat, radii visorii permutent reflexionem, ut quae cadat ab alteris duabus ad reli-

quas duas superficies, vel imagines, vel latera²⁷). Si igitur radiorum alii quidem recta ad nos recurrunt, alii vero ad alterutras partes speculorum impingentes rursum inde referuntur ad nos, non erit possibile, aequalibus angulis fieri omnes reflexiones; quam quidem reflexionum universitatem illi uno ore clamitant, illis ipsis effluxionibus luminis, quae a Luna in Terram feruntur, aequalitatem angulorum adimere, existimantes hanc angulorum aequalitatem longe plus mereri fidei quam illud: Solis lumen a Luna in Terram reflecti²⁸).

Verum enim vero si omnino hoc gratificandum est geometriae, non parum hercle nobis amicae, et si dandum omnino: primum conveniens est, a talibus speculis confluere radios, quae sint suis laevoribus accurate perfecta; Luna vero multas habet inaequalitates et asperitates, itaque fit, ut radii a corpore magno admodum allapsi in altitudinibus illis nequaquam contemnendis, quae sese mutuo collustrant invicemque transmittunt aptum lumen, ut ii inquam radii reflectantur omnibus modis et circum sese insinuent istamque collustrationem ipsam sibi ipsi connectant, tanquam ea ferretur ad nos a plurimis speculis²⁹). Deinde etiam si in ipsa Luna reflexiones statuamus aequalibus angulis, non impossibile est, radios per tantum intervallum delatos flexiones sustinere et offensiones circumcirca³⁰), et sic compositum quasi esse et splendere lumen³¹). Nonnulli etiam figuris linearibus demonstrant, quod Luna multa suorum luminum in Terram demittat in linea, quae sub inclinem subtensa sit. Construere vero delineationem inter loquendum, et hoc inter multos congerones, non erat expeditum³²).

In universum vero miror, ait, quod bisectam Lunae speciem in nos incitant; haec enim una cum gibba et cum corniculata incidit³³). Nam si Lunam Sol illuminaret ut molem aliquam coelestem aut igneam, non relinqueret umbrorum et lumine cassum ejus globi semissem ad sensum, sed primum atque vel leviter ipsam tetigisset, totum ejus circuitum impleri conveniens erat et per totam pasci lumine, quaquaversum incedente propter agilitatem seu proclivitatem. Nam sicubi vinum extremitate sua tetigerit aquam, et gutta sanguinis in humorem delapsi statim totum decolorat, sanguis (que colorem suum diluit, factus) purpureus³⁴). Ipsum vero aërem ajunt non in fluxionibus quibusdam, neque radiis permixtis, sed conversione et transmutatione subitanea a lumine alterari; quomodo putant lumen a lumine, sidus a sidere tactum, non illi commisceri neque confusionem pati per totum et transmutationem, sed illuminari sola illa superficietenus, quae lumen attigerit.

Quem enim Sol circuitu suo circulum illuminationis per Lunam agit et circumvertit, qui alias coincidit cum eo, qui discernit semissem ejus nobis conspicuum a semisse invisibili, alias se erigit ad rectos angulos, ut secet illos semissem vicissimque secetur ab illis, et qui variatis inclinationibus habitudinibusque partis lucidae ad umbrosam repraesentat gabbas et corniculatas in ipsa figuras (hi inquam circuli, hae sectiones et hae figurae) nihil magis demonstrant, quam hoc, quod non fiat commixtio (confusio) luminum, sed nudus contactus Lunae a lumine Solis; et quod illuminatio Lunae non consistat in colluentia Solis et Lunae³⁵), sed in circumillustratione³⁶). Quoniam vero non tantum illuminatur ipsa, sed etiam huc ad nos demittit splendoris sui simulacrum, tanto magis insuper suppeditat rationi robur confirmationis circa suam substantiam. Nam a raris et tenuium partium rebus nulla fit reflexio, neque datur lumen a lumine, aut ignis ab igne resiliens, adeo ne imaginatu quidem hoc est facile, sed corpulentum et densum oportet esse, quod repercussum et flexionem efficiet, ut sit locus ictui in ipso et repercussui ab ipso. Itaque

eandem, de quo loquimur, Solem aër quidem transmittit nec causatur repercussum nec reluctatur, at a lignis, lapidibus, vestimentis in Sole expositis permultae resultant contrafulsiones (coruscationes) et circumfulsiones (irradiationes). Et sic etiam Terram videmus ab illo illuminari: non enim illa in profundum, ut aqua, neque per totum suum corpus, ut aër, transmittit Solis splendorem, sed quantus Lunam circumsepiat circulus illuminationis et quantam ille Lunae partem praeseceat, tantus etiam Terram circumit alius, qui aequalem semper sibi ipsi partem lumine vestitam determinat, relinquitque partem alteram sine lumine. Videtur enim paulo majus hemisphaerio esse, id quod de utroque corpore illustratur. Liceat igitur mihi more geometrarum ad analogiam loqui: quod si tria sint corpora, quibus lumen a Sole delapsum appropinquat, Terra, Luna et aër, videamusque Lunam illuminari potius ut Terram, quam ut aërem, necesse sit etiam naturam illa similem habere, quae idem ab eodem pati apta nata sunt.

Cum igitur omnes haec dicenti Lucio applaudent, Ego, macte animo, dixi, ut qui pulchrae rationi pulchram etiam adjunxisti analogiam. Non est enim par, ut iis exspolieris, quae tibi sunt propria. Atque ille subridens, igitur et secunda insuper utendum est analogia: ut non solum ex eo, si idem ab eodem patiantur, sed etiam si idem agant, idem etiam Lunae corpus cum corpore Terrae videri demonstremus. Quod enim inter ea, quae circa Solem eveniunt, nihil adeo simile sit occasui, quam deliquium Solis, id peto ut mihi detis vos, qui nuperae conjunctionis luminarium estis memores, quae multas passim toto coelo stellas detexit, statim a meridie exorsa, aëris vero temperiem, qualis esse solet diluculo, exhibuit⁸⁷⁾.

Sin minus meministis, Theon iste nobis allegabit Mimnermum et Cydriam et Archilochum, insuperque Stesichorum et Pindarum, in deliquiis deplorantes, furto ereptum illum, qui conspectissimus est, et media luce noctem factam, et radium Solis tenebrarum semitam (factum esse) dicentes; super omnibus Homerum, nocte et caligine vultus hominum obtectos testantem, et Solem e coelo periisse circa Lunam; et hoc fieri consuevit, mensium altero marcescente, altero instante. Cetera existimo mathematicorum exacta diligentia in (formam solidae disciplinae) perducta et firmata: quod nox sit umbra Terrae, deliquium Solis umbra Lunae, quando visus in illam incidit. Sol enim occidens quidem a Terra, deficiens vero a Luna obvallatur et tegitur visui; utrumque est obtenebratio, occidua quidem a Terra est, defectiva vero a Luna, quando umbra visum occupat. Ex his quid construatur, facile perspicere potest. Si enim similis affectio, similia erunt et afficientia. Eidem enim rei eadem obtingere ab iisdem necesse est. Quod vero tenebrae non sunt in deliquiis adeo profundae, neque ut nox aërem premunt, id mirum esse haudquaquam debet. Substantia quidem eadem est ejus corporis, quod noctem efficit, cum eo, quod defectum Solis, at magnitudo non aequalis utrinque⁸⁸⁾; sed partem Terrae septuagesimam secundam esse Lunam, Aegyptios puto tradere, Anaxagorae vero Luna Peloponnesum aequare videtur, Aristarchus dimetientem Lunae proportionem eam ad Terram habere demonstrat, quae minor quidem sit quam 60 ad 19, major vero quodammodo quam 108 ad 83³⁹⁾.

Hinc est, quod Terra omnibus modis Solem eripit visui ob magnitudinem, magnus enim est et prolixus incursus et tempus occupat tantum, quanta est nox; Luna vero si etiam Solem olim totum abscondit⁴⁰⁾, defectus tamen iste tempus nullum habet, spatium nullum, sed circa Lunae marginem elucet splendor aliquis, qui non permittit umbram fieri profundam et meram⁴¹⁾. Aristoteles

ille antiquus causam, cur Luna saepius deficere videatur quam Sol, inter ceteras etiam hanc reddit: quia Sol quidem deficiat ob interpositionem Lunae, Luna vero (ob interpositionem et Terrae et contra-terrae)⁴³). At Posidonius definiens sic loquitur: haec vero affectio, deliquium Solis dicta, congressus et accessus est umbrae Lunae, cujus defectum — — — Quippe solis illis defectus Solis est conspicuus, quorum visum umbra Lunae occupans Soli obijci-
tur. Cum autem concedat, umbram a Luna ad nos projici, nescio quid reli-
qui sibi fecerit ad dicendum. Sideris equidem esse aliquam umbram impos-
sibile est: quod enim illuminatione caret, umbra dici solet. Lumen vero um-
bram non facit, sed umbram profigare aptum natum est⁴⁴). Quid vero (in-
quit) post hoc indiciorum est dictum⁴⁵)? Et Ego, eundem inquam complec-
titur Luna defectum. Recte (inquit) commonefecisti. Ego igitur, perinde ac
si persuasum sit vobis vosque supponeretis, Lunam deficere propterea, quia
ab obumbratione occupatur, jam tandem me converto ad ratiocinationem, aut
si placet ad meditationem faciamque demonstrationem vobis, et annumerabo
propositiones seu epichiremata sigillatim⁴⁶).

Per Jovem, inquit Theon, tute in iis meditare, mihi vero Suada Dea
opus est⁴⁶), huic soli attendo, quod si in eandem rectam inciderint tria cor-
pora, Terra, Sol et Luna, defectus contingant; Terra enim Lunae, aut vicis-
sim Luna Terrae Solem eripit. Deficit enim ista quidem, si Luna, Luna vero,
si Terra trium media constituterit, quorum illud in coitu, hoc in bisectione
mensis accidit.

Ad haec Lucius: haec, inquit, fere omnium quae dicuntur praecipua
sunt⁴⁷). Ante omnia cape tu primum, si vis, de figura umbrae doctrinam;
est enim illa conica⁴⁸), sc. cum magnus vel ignis vel lucidum corpus, figuram
habens globosam, circumirradiat molem minorem, globosam tamen et ipsam.
Hinc fit, ut in eclipsi Lunae circumscriptiones denigratarum partium et deter-
minationes a lucidis sectiones exhibeant circulares. Teretis enim umbrae ap-
plicationes ad (luminosum corpus Lunae) et confusiones seu commixtiones (sive
quia ipsae perferunt sectiones a globo Lunae, sive quia inferunt eas figurae lucis
sphaericae in disco Lunae) quacunque incedunt, semper sui cum sint similes,
fiunt figurae circularis. Alterum puto te scire, quod Lunae quidem partes illae
primum deficiant, quae spectant ventum subsolanum, Solis vero illae, quae
occasus plagam. Jam vero movetur umbra quidem Terrae ab ortu in occa-
sum, Sol vero et Luna contra versus ortum. Nam haec cum sensui detegun-
tur ex apparentiis, tum rationibus non valde prolixis discere licet⁴⁹). Ex his
vero confirmatur causa deliquiorum. Cum enim deficiant, Sol quidem, quia
(Luna) eum assequitur, Luna vero, quia ipsa occurrit umbrae, deliquium cau-
santi: consentaneum, quin imo necessarium est, ut Solis quidem postremae
et occiduae quidem partes primum occupentur, in Luna vero partes praee-
dentes orientales. Ab ea enim plaga incipit interceptio, unde primum ingre-
ditur id, quod intercepti: at ingreditur Luna sub Solem quidem ab occidua
plaga, veluti cursu certans cum ipso; ipsa vero Luna umbrae ad ortum stanti
velut in contrarium nitens sese insinuat.

Tertium est de tempore et magnitudine deliquiorum Lunae. Nam si de-
ficiat cum est alta et a Terra elevatissima, brevi temporis spatio in umbra
destituitur; Terrae vero propinqua et humilis si incesserit, eodem cum labore
luctans, valde premitur et tarde exit ex umbra⁵⁰). Nam etsi cum est humilis
maximis utitur horariis motibus, cum alta, brevissimis, causa tamen diversitatis
in ipsa est umbra; haec enim latissima est circa basin, ut sunt metae, con-

trahiturque paulatim in acutum versus verticem et in exilem desinit apicem⁵¹⁾. Ergo Luna, cum humilis ipsa in umbram incidit, majoribus umbrae sectae circulis excipitur trajicitque profundiores ejus partes et tenebrosissimas; altius vero incedens, tanquam in vado, per tenuitatem tenebrosi colorata, brevi tempore liberatur⁵²⁾.

Omitto autem quae seorsim singulis propria (et quod coepi argumentum a defectu Lunae derivatum, torquebo in sententiam stoicorum). Videmus enim, ignem ex loco umbroso apparere et effulgere magis, sive aër tenebrosus propter densitatem non concedat defluxiones et diffusiones potiusque contineat ejus substantiam in eodem et quasi constringat, sive hoc sit ex affectione sensus, ut sicut ferventia juxta frigida sunt ferventiora et voluptates juxta labores sunt vehementiores, sic etiam fulgida juxta tenebrosa appareant manifestiora, intentiorem in has affectiones inter sese oppositas praestantia imaginativam. Sed prius illud versimilius est⁵³⁾. Etenim ignis et quaecunque naturae sunt igneae in Sole posita non solum perdunt fulgorem, sed etiam succumbit eorum vis, ut inefficax et obtusior reddatur. Dissipat enim calor Solis et diffundit ignis vim.

Si igitur Luna ignem sortita est, debilem illum et sensus fugientem, quippe sidus existens turbidius, ut ipsi loquuntur: nihil eorum, quae nunc illam videmus pati, sed contraria omnia pati illam conveniens esset, apparere sc. tunc, cum occultatur, occultari vero, cum apparet, id est occultari per totum tempus reliquum, ab aëre sc. circumambiente offuscatam, effulgere vero et conspicuam fieri post senos menses interdumque post quinos, quando sc. induit se umbra Terrae. Nam illi 465 circuitus pleniluniorum defectualium senorum mensium habent 404, reliquos quinquor mensium⁵⁴⁾.

Oportebat igitur post haec temporis spatia Lunam apparere in umbra effulgentem. Illa vero in (umbram quidem Terrae delapsa) deficit et lumen perdit; recipit vero id, cum primum ex umbra effugerit. Et apparet quidem crebro de die, tanquam quidvis potius illa sit, quam igneum aut astrale corpus.

Haec cum dixisset Lucius, coorti Pharnaces et Apollonides, simul exiverunt cum ipso quodammodo (verbo ultimo).

Deinde Apollonide reverso Pharnaces inquit, hoc ipsum maxime ostendit, Lunam ignem aut sidus esse. Non est enim omnino inconspicua in deliquiis, sed ostendit colorem quendam carbonis ardentis et terribilem, qui proprius est illius. Apollonides vero instantiam ab umbra prosecutus est. Semper enim sic indigetare*) mathematicos locum fulgore vacuum, et coelum umbrae capax non esse. Ego vero, has illorum instantias, dicebam, magis ad nomen pertinere, quod solent contentiosi, quam ad rem, quod physicis et mathematicis convenientius. Locum enim objectu Telluris interseptum etsi quis non vult appellare umbram, sed potius locum delustrem, nihilo Luna minus in illum delapsa (luminis jacturam faciat) necessarium est; et in universum ineptum est, dicebam, eo in loco negare, Lunam permeare umbram Terrae, (hic vero in Terris, quas pervagatur) umbra Lunae, visum opprimens et (Solem interceptiens) Terrae, (fateri umbram Lunae) deliquii Solis causam efficientem esse. Verum ad te Pharnace me converto. Color enim ille, prunae similis et ardens, quem ejus proprium dicis, in corpore esse solet habente densitatem et profunditatem. Nulla enim in raris flammae sedes morandi, nullum vestigium, in quo illa insistat, inesse solet. Sed neque cogitanda est hic aliqua carbonatio,

*) Videtur nihil deesse. K.

ubi nullum corpus duritie solida, quod admiserit in profundum ignitionem et incanduerit, sicut alicubi loquitur et Homerus:

At simul expirat rutili flos ignis, et ardor

Deiit in prunam — — —

Pruna enim non videtur ignis esse, sed corpus ignitum, affectum ab igne, qui molem solidam et radice sua suffultat insidet etque adhaeret et cum eo perdurat; flammae vero sunt incensiones aridae materiae alimentariae et fluxus quidam illius, quae brevi tempore ob imbecillitatem absumitur. Itaque nulum adeo evidens foret indicium, Lunam esse corpus densum et terreum, quam si haec carbonaria claritas illi esset propria, ut color ejus. Nonne vero possum ego tibi, Pharnace amicissime, rependere multos deficientis colores alios, quos sic distinguunt mathematici determinantque per tempora et horas: si vespere deficiat, apparet valde nigra usque in noctis tertiam et dimidiam, si in media nocte, tunc subpurpureum demittit et igneum et pyropi gemmae colorem, ab hora septima cum dimidia oritur rubor, tandem jam aurora surgente colorem induit caeruleum et fuscum seu pallidum, a quo maxime caesii vultus cognomen apud poëtas et Empedoclem obtinuit⁵⁵). Cum igitur videant Lunam in umbra Terrae versantem tot numero colores adsciscere, non recte faciunt, quod solum illum prunae similem urgent, quem inter omnes alios maxime quis alienum ab ipsa lunaris corporis natura dixerit potiusque admixturam et reliquias luminis circumcirca irradiantis. Proprius autem color ejus est niger et terreus⁵⁶). Quia vero hic penes nos parietes, qui sunt proximi purpureis aut puniceis vestibis, lacubus item et fluminibus Solem excipientibus, simul et colorantur et collustrantur eaque ratione reflexionum multas et diferentes reddunt resplendescantias, quid mirum, si copiosus fluxus umbrae irruens velut in pelagus illud coeleste luminis non stabilis aut quieti, sed ab immensa siderum multitudine agitati omnisque generis mixtiones et transmutationes sustinentis, si hic inquam fluxus umbrae colorem detergens a Luna alibi altum hic in Terris reddit⁵⁷)? Nam sidus quidem aut ignis aliquis haud equidem ex umbra niger aut caesius aut caeruleus apparet, at montibus et campis et maribus multae a Sole superveniunt colorum formae, et lumen (lumen Solis intelligit) umbris et nebulis commixtum, tanquam medicamentis quibusdam pigmentariis, tincturas tales Lunae inducit, ex quibus eos, qui in maribus sunt, Homerus qualitercunque nominibus insignire tentavit, dum Pontum vocat violaceum et vineum, rursum fluctum purpureum, alibi glaucum sive caesium mare et albam tranquillitatem; qui vero colorum in Terra alias aliter incurrunt in oculos, eos eorumque differentias praetermisit, ut qui sint multitudine innumerabiles.

Jam Lunam una sola superficie marina (forte coloris solum marini) vestitam esse, non est probabile, sed maxime similem esse Terrae illi secundum naturam, de qua fabulatus est Socrates ille antiquus, sive hanc ipsam tecte innuens, sive de alia aliqua narrans. Non est enim incredibile neque mirum, si cum nihil habeat in se, quod ipsi corruptionem intentet, nihil coenosum, sed lumine puro fruatur ex coelo, plena calore non adurente et igne non rabido, sed humecto et innoxio⁵⁸) (Xylander: saevo) et secundum naturam habente, si haec inquam amoenitates locorum complexa est admirabiles montesque flammantibus similes et cingula caerulea, aurum vero et argentum non dispersa in profundo, sed ex planitiebus enascentia magna copia, vel in laevigatis altitudinibus (collibus) vagantia. Etsi vero rerum istarum aspectus per umbram alias aliter ad nos pertingit, ob diversitatem et commutationem quandam medi

circumfusi, at non ideo existimationis praestantiam et divinitatem suam deperdit, ut quae (hanc melius forte retinet) si aëria ab hominibus esse credatur, quam si potius ignis turbidus, ut Stoici asserunt, et foeculentus. Ignis apud Medos et Assyrios barbaricis colitur honoribus, quibus metus auctor est colendi ea, quae nocere possunt, eaque prae bonis et utilibus consecrandi. Telluris vero nomen cuiusvis graeci nominis homini amicum et pretiosum est, et nobis mos patrius, illam instar alius alicujus Dei venerari. Longe enim abest ut nos, qui sumus homines, Lunam, quae terra est olympica, putemus inanime corpus esse et mente cassum et exsortem eorum, quorum primitias Diis offerri convenit, tam ob legem, quam ut pro beneficiis grates exsolvamus, denique quia natura suadet venerari id, quod virtute et potentia praestat et pretiosius est. Itaque nihil nos opinor peccare, si Lunam terram esse defendamus. Faciem vero ejus eum in morem, quo nostra haec Terra sinus habet ingentes, sic illam dehiscere profunditatibus magnis rimisque aquam aut caliginosum aërem continentibus, intra quas non descendit nec pertingit Solis lumen, sed deficit et distractam istis locis repercussionem praestat.

Hic interloquens Apollonides, exinde, inquit, appello hanc ipsam Lunam, possibile nobis videbitur, rupturarum quarundam et voraginum existere umbras, atque inde huc pertingere ad visum. An nullam ejus, quod inde consequitur, rationem habetis? Atque Ego hoc ipsum, inquam, dicito. Etsi non ignoratis, pergit ille, audite tamen. Diameter Lunae in mediocri distantia magnitudinem habet apparentem duodecim digitorum, macularum vero nigrarum et umbrosarum unaquaelibet latior apparet semisse digiti, ut ita major sit vicesima quarta diametri parte. Atqui si tantum tricenum millium stadiorum faciamus ambitum Lunae, diametrum vero decem millium, secundum subjectum hoc non minor esset quingentis stadiis quaelibet umbrosarum macularum. Vide igitur primum, an sit possibile, Lunae tantas esse profunditates et tantas asperitates, ut tantam efficiant umbram; deinde quomodo fiat, si tantae sunt magnitudine, ut tantae non videantur a nobis. Ego vero subridens illi macte, dico, reperta demonstratione nobilissima, o Apollonida, qua et me et te ipsum demonstrabis proceriorem esse Aloidibus illis, non id quidem quavis diei hora, sed maxime mane et vesperi. An existimas, cum Sol nostras describat umbras prolixissimas, quod is praeclarum istum syllogismum sensui suppeditet, si magnum sit quod obumbratur, majus multo esse quod obumbrat. In Lemno sat scio neutrum nostrum fuisse, attamen jambicum illud, quod in ore omnium est frequentissimum, uterque saepius audivimus:

Athos bovis latus recondet Lemniae.

Assequitur enim umbra montis, ut videtur, aeneum quoddam bovis simulacrum, extensa per mare in longitudinem non minorem stadiis septingentis. (At non ideo tantam faciemus illam) altitudinem, quae umbram projicit, quia recessus luminis facient umbrarum longitudinem staturae corporum multiplicem. Huc igitur age, considera etiam in Luna, quando illa pleno est vultu et maxime articulatam repraesentat figuram faciei propter umbrae profunditatem, considera, inquam, Solem maximo itidem arcu absistentem. Nam etiam hic recessus luminis umbram magnam efficit, non ipsas magnitudines inaequalitatum supra Lunam exstantium⁵⁹). Enimvero ne montium quidem nostratium excelsa de die a nobis conspici possunt ob Solis circumfusus splendores, cum loca tamen profunda et cava, etiamsi sint umbrosa, cernantur e longinquo⁶⁰). Nihil igitur est absurdi, etsi etiam Lunae, excipientis Solis radios, illuminatio quidem dis-

tineta conspici nequit, partium tamen umbrosarum appositiones ad partes illastratas propter discrimen evidens non latent visum.

Sed illud, dicebam, magis redarguere videtur reflexionem, quae perhibetur a Luna, quod iis, qui stant in radiis reflexis, contingit non id solum videre quod illuminatur, sed etiam illud quod illuminat⁶¹). Radii enim ab aqua resultantibus ad parietem, si visus fuerit in loco, qui a reflexione illuminatur, ei tria veniunt in conspectum: reflexus radius, et aqua quae reflexionem causatur, et Sol, a quo lumen in aquam delapsum et ab illa reflexum est⁶²). Haec cum sint in confesso inque apparentia, postulant jam ab iis, qui Terram a Luna reflexis radiis illuminari defendunt, ut ostendant de nocte Solis effigiem in Lunae superficie ceu speculo resplendescentem, sicuti ea de die resplendescit in undis, cum fit ab iis reflexio. Quod cum non appareat, existimare volunt illi, modo diverso, non reflexione, fieri Lunae illuminationem. Hoc autem si non est, neque igitur Lunam esse terram⁶³).

Quid igitur istis, quaerebat Apollonides, est respondendum? communia enim esse videntur etiam nobis illa, quae de reflexione. Enim vero, inquam Ego, quodammodo communia, modo vero alio ne communia quidem. Primum illud de effigie vide ut contra flumen, quod ajunt et perversum assument. Nam aqua in Terra est fusa aut ea humilior, Luna vero supra Terram est in alto suspensa; quare reflexi radii conversam constituunt figuratorem anguli, cum alter quidem sursum penes Lunam, alter vero deorsum in Terra verticem suum habeat⁶⁴). Petatur igitur ab illis, ut non ex omnis speciei corpore faciant speculum, neve in omni remotione similem refractionem, quando quidem manifestissima negant⁶⁵).

At alii, qui Lunam nobiscum statuunt esse corpus neque tenue neque laeve, quale est aqua, sed crassum et terreum, non video qui exigant a nobis Solis effigiationem in ipsa, quae se visui offerat, cum neque lac hujusmodi speculares reddat imagines, nec radiorum visivorum reflexionem causetur, propter inaequalitatem et asperitatem partium⁶⁶). Unde igitur Lunae facultas ista suppeditaretur, a se ipsa ad nos sic remittendi visivos radios, sicut eos remittunt specula exactius polita? Atqui neque ista, sicubi rubigine aut sordibus obducta aut contusione perturbata sunt, in puncto, a quo visio solet reflecti, imaginem recipiunt, et cum ipsa quidem tunc specula per se videantur, repercussionem tamen radiorum non causantur. (Qui vero postulat, tantam esse visus nostri fortitudinem, ut Solis imaginem in Luna videat, is haud multo versimiliora dicit), quam si quis visum nostrum in Sole esse defenderet, lumen vero Solis radios visivos, coelum vero hominem videndum. Solis enim radios in Luna per repercussum reflexos ad nos usque deferri verisimile est propter eorum fortitudinem et claritatem, at visivus radius, cum sit debilis admodum et in contempta proportionem ad Solis radios, non mirum, si neque ictum infert repercussui sufficientem, neque, etiamsi resiliat, continuitatem servet potiusque flaccescat et deficiat non suffultus copia luminis, quo se taeatur, ne distrahatur in inaequalitatibus et asperitatibus⁶⁷). Nam ab undis quidem ceterisque specularibus impossibile non est, ad visibile usque exsilire refractos radios, quippe qui adhuc validi suaeque origini propinqui sunt; at a Luna, etiamsi exstiterint aliquae in illam impactiones, debiles tamen illae sunt futurae et obscurae et marcescentes, antequam perveniant, propter intervalli prolixitatem. Nam etiam alias specula illa, quae cavitatem habent⁶⁸), posteriorem radium⁶⁹) reddunt robustiorem prius incidente, sic ut non raro flammam evomant; quae vero convexa et globosa, ea debilem et obscurum, eo quod non

undequaque contra nitantur. Videtis identidem, si duae appareant irides, nube nubem ambiente, ut ea, quae exterius ambit, obscuro et debiles efficiat colores⁷⁰). Nubes enim exterior, ut quae longius a visu suspensa neque bene compacta est, neque fortem reflexionem exhibet. Et quid pluribus opus est verbis? Cum lumen Solis reflexionem in Luna passum non tantum omnem deperdat calorem, sed etiam claritatis suae tennes admodum et imbecilles reliquias vix ad nos transmittat, de radio utique visivo, qui per tantundem spatii defertur, poterit sc. portiuncula vel tantilla residua evadere a Luna ad Solem. Ego quidem haud opinor⁷¹). Considerate vero et vos, dicebam, si eodem modo visus et ab undis et a Luna afficiatur, oportere et Telluris et Terra nascentium et hominum et siderum imagines repraesentari a Luna plena, cujusmodi repraesentantur a speculis reliquis⁷²). Quodsi ad istas non fiunt reflexiones visus vel propter ejus infirmitatem⁷³), vel propter Lunae asperitatem⁷⁴), ne igitur ne ad Solem quidem illas fieri postulemus. Et nos quidem, ajebam, retulimus ea, quae ibi fuerunt dicta, quantum eorum nostram non effugit memoriam⁷⁵).

Tempus nunc est, ut etiam Syllam excitemus adeoque narrationem ab ipso exigamus, ut qui sub sponsione auditor fuerit. Ergo, si placet, a deambulando desistamus, consideramus vero in sedilibus sessileque ipsi praebeamus auditorium. Atque haec cum probassent ceteri, consedimus. Tunc Theon, ego quidem, o Lampria, dixit, nemini cedo cupiditate audiendi ea, quae dicentur; prius tamen valde gratum accideret, audire de iis, quos ajunt Lunae globum incolere. Non hoc quaero, num qui sint ejus incolae, sed num esse possint?⁷⁶) Nam si non possunt esse, caret igitur ratione et illud, quod contenditis, Lunam esse terram. Videbitur enim nulli usui, sed plane frustra facta esse, cum neque fructus proferat, neque hominibus aliquibus sedem praebeat et ortum et victum: quarum rerum causa etiam hanc nostram Terram effectam dicimus, secundum Platonem altricem nostram dieique et noctis pervigilem custodem et opificem. Cernis autem, quam multa dicantur, qua joco, qua serio de hisce. Iis quippe, qui subtus Lunam habitant, supra caput illam tanquam Tantalus impendere, qui vero superius illa habitant, tanquam Ixionas illigatos motui tam pernici. Enimvero illa ne quidem uno solum motu movetur, sed quemadmodum interdum et nominari solet trivialis, simul in longum movetur sub zodiaco et in latum et in altum; quorum motuum primum quidem circuitum appellant mathematici, alterum volutum seu obliquationem, tertium, nescio qua ratione, inaequalitatem, cum nullum ex his videant illam habere aequabilem ordinatumque restitutionibus. Igitur si leo aliquis⁷⁷) a motus impetu decedit in Peloponnesum, dignum id quidem admiratione fuerit, haud tamen perpetim videmus infinitas hujusmodi incidentias virorum excussionesque boum, tanquam illinc ad nos proturbatos et rotatos. Est enim ridiculum, de habitatione animantium in Luna quaerere, si neque nasci ibi neque stare possunt. Cum enim Aegyptii et Trogloditae, quibus in unico diei unius momento statuitur Sol in vertice solstitialibus diebus statimque recedit iterum, tantum non exurantur ob ariditatem aëris circumfusi: credibile erit utique, eos qui in Luna sunt duodecim anno quovis aestates tolerare, cum singulis mensibus Sol ipsis fiat verticalis et stationarius in plenilunio⁷⁸). Certe ut ventos ibi et nubes et pluvias, sine quibus nulla potest esse fruticum generatio, nulla, etsi nascantur, conservatio, nobis imaginemur, illud tamen nulla arte consequi possumus, ut hujusmodi aliquid coaguletur per calorem et tenuitatem extremam circumfusi aëris. Nam ne hic quidem montana praecipuae altitudinis sentiunt adversas illas et immites pluvias, sed

dum adhuc in (fervore summo inque) motu evaporationis aër versatur, ob levitatem effugit coagulationem et condensationem istam. Nisi forte, per Jovem, hoc dicamus, quod sicut Pallas Achilli, cum is cibos non admitteret, nectaris aliquid et ambrosiae instillaverit, sic Lunam, quae Pallas est et dicitur, alere viros illos, emittentem illis quotidianam ambrosiam, quomodo Pherecydes, vetus ille, censuit, Deos ipsos victitare. Nam radicem illam indicam⁷⁹), quam scribit Megasthenes eos, qui sine cibo et potu degunt adeoque ore carent, prunis assare et suffire, ut ejus nidore pascantur, hanc, inquam, quomodo quis ibi nasci dixerit, cum Luna non irrigetur?

Haec cum Theon dixisset, Ego, (scite) sane et omnino optime ludibundo sermoni supercilia (accommodasti, propter) quae fiducia nobis oritur ad respondendum; quippe quibus poena neque acerba admodum neque severa sit expectanda. Re vera enim ab iis, qui vehementi persuasione hujusmodi rerum sunt occupati, nihil differunt ii, qui vehementer eis succensent fidemque earent convellunt, nequaquam vero modeste de possibilitate et contingentia dispicere volunt⁸⁰). Igitur statim initio non est necessarium, si nulli homines habitant in Luna, ut ea propterea frustra sit facta nullumque ad usum. Etenim ne haec quidem nostra Terra toto colitur ambitu habitaturve, sed parvula ejus portio tanquam promontorii aut peninsulis quibusdam ex profundo exstantibus foecundatur animantium et plantarum proventu. Reliquae ejus partes vel desertae sunt et steriles rigore vel aestu, vel mersae magno mari eaeque quam plurimae. Tu vero, cum Aristarchum semper et ames et mireris, cur non auscultas Crateti, cum legis:

Oceanus, qui terrigenis mortalibus ortum

Coelitibusque dedit, Telluris plurima mersit.

At immane quantum abest, ut haec frustra sint facta. Mare enim vapores exspirat mites, sic ventorum omnium gratissimos aestate ferventissima nives in terra non habitabili paulatim liquescentes exhalant et diffundunt, dieique noctisque Terra accuratus in medio custos constitit et artifex secundum Platonem. Nihil igitur impedit quo minus etiam Luna animalibus quidem vacua sit, at praebeat se reflexionibus luminis circum se fusi et confluxui radorum sideralium in se ipsa commixtionique, aut juvet excoctionem exhalationum e Terra, Solique (cujus partes in hac excoctione praecipuae), quod de iis est naturae admodum fervidae et contumacis, remittat. Atque hic plusculum etiam famae vetustae indulgebimus dicemusque, Lunam Dianam fuisse habitam, utpote virginem sterilem quidem, at diversis aliis modis auxiliatricem et benignam⁸¹).

Deinde, o perchare Theon, nihil est ex omnibus, quae abs te dicta sunt, quod demonstrat, impossibilem esse Lunae habitationem. Quippe haec primum conversio Lunae, multum lenitatis et tranquillitatis habens, mitigat et complanat aërem praestolaturque eum, dum et ipse simul circumducatur, ut metui locus penes nos non sit, ne qui ibi vitam degerunt inde excidant aut a domicilio suo aberrant. Deinde ipsa neque (incertis vagatur motibus) et ista motuum ejus varietas oberratioque non ex aliqua inaequalitate vel perturbatione est, sed admirabilem in illis ordinem et successionem demonstrant astronomi⁸²), circumferentes illam circulis quibusdam, qui per circulos alios volvuntur⁸³), alii penitus immobilem, alii tranquillissime et aequabilissime celeritate semper eadem in contrarium nitentem. Nam istae circulorum in alios insertiones et circumductiones habitudinesque inter se mutuo et ad nos has ipsas altitudines et humilitates, quae nobis apparent, latitudinumque permutationes una cum circumitionibus ejus secundum longitudinem, artificiosissime exprimunt⁸⁴). Et

quousque tibi libet ineptire, metuenti a tantis fervoribus et continentibus inflammationibus a Sole, quin illis undecim⁸⁵) aestatibus congressuum Lunae cum Sole opponis primum totidem plenilunia hiemes referentia, secundo mutationum intensionum et remissionum continuitatem, quae excessibus duobus contrariis, brevi temporis spatio circumscriptis, temperamentum suum conciliet, quodque est in alterutro nimium, id demat, ubi mediocritates inter excessus, ut par est, temperiem, vernis nostris temporibus appositissime comparandam, complectuntur⁸⁶).

Deinde (Solis radius) ad nos quidem descendit per aërem turbidum, vires fervori assumens ab evaporationibus, ut a quibus ille alitur. Illic vero aër cum sit tenuis et clarus, dissipat radiationem et diffundit, ut quae corpus invenit nullum⁸⁷).

Silvas vero et fructus in Luna vel imbres educant, vel aliter, ut supra Thebas penes vos et circa Syenen, si terra aliqua si non pluvialem, at terrigenam humorem combibit ventulisque et roribus recreatur, non reor cum ulla terrarum, quae plurimum compluuntur, foecunditate velit comparari propter bonitatem quandam et temperiem singularem. Et vero penes nos ejusdem speciei plantae, si quidem vehementer premantur hiemis rigoribus, feraciores sunt fructusque edunt pulchriores, contra vero in Libya et apud vos in Aegypto eadem frigoris admodum sunt impatientes et imbecilles ad hiemes ferendas. Gedrosia vero et Troglodytica, quae ad oceanum descendit, cum sit infrugifera nullasque penitus arbores producat, in ea tamen parte, quae mari contigua est ejusque fluctibus alluitur, terra nascentia sunt magnitudinis admirandae et ex profundo enascuntur, quorum alia olivas, alia laurus, alia Isidis crines appellant. Quae vero nomen habent a reflectendo amore, ex terra evulsae non tantum producant vitam suspensae, quam diu quis vult, sed et germinant, desertae etiam ab humore extraneo. Seruntur autem alia quidem hieme, alia vigente aestate, ut sesamum et panicum, allium vero vel centaurium, quod si in bonam et pinguem spargatur terram rigeturque et conspergatur, deserit qualitatem naturalem et vires suas deperdit, siccitate gaudet et in natura sua proficit. Quodsi, uti ferunt, aliqua ne rorem quidem tolerant, ut pleraeque plantae Arabicae, sed humectata arescunt et pereunt, quid igitur mirum, si in Luna nascuntur radices, semina, silvae, quae nec pluviis indigent nec hieme, sed in aëre aestivo et tenui commode proveniunt.

Ecquomodo non sit consentaneum, ventulos oriri, qui Lunam afflatu tepido foveant, et conversionis impetum paulatim comitari auras lenes, quae circumfusae et dispersae rores et humectationem modicam sufficiant germinantibus⁸⁸)? Atque etiam ipsam temperamento esse non igneo neque squalido, sed molli et aquoso? Nulla enim ab illa ad nos influit siccitatis affectio, multa vero humiditatis et femineae qualitatis, augmentationes scil. plantarum, coctiones, putrefactiones, carniū effervescentiae et remissiones vinorum, mollieties lignorum, prompti partus mulierum⁸⁹).

Vereor autem, ne Pharmacem jam tranquillum rursus irriter excitentque, si commercium, ut oceanus suos affluxus et resorbtiones (ut ipsi loquuntur) utque freta sua incrementa a Luna recipiant et augeantur, humectationis opera⁹⁰). Quare ad te potius convertar, amicissime Theon. Tu enim enarrans illud Alcmænis: „*Jovis proles, ros, alit et Lunae divae*“, nobis affirmas, quod in his aërem vocet Jovem, et quod illum a Luna humectatum in rorem converti dicat⁹¹). Parum abest, o socie, quin dicamus, illam Soli contrariam habere naturam, quippe non tantum ea, quae hic condensare et siccare solet, illa emolliendi et diffundendi naturam habet, sed etiam fervorem, qui a Sole

est, humectat et refrigerat ad se delatum secumque confusum⁹²⁾. Ita et illi errant, qui Lunam ignitum et torridum corpus esse existimant, et qui animalibus hujus globi rerum earundem copiam adesse postulant ad ortum, alimentationem et victum, quae nostris hisce animalibus suppetunt, ii videntur mihi inexperti esse varietatis in naturalibus, ut in qua plura discrimina et plus inaequalitatis videre est animalium inter se ipsa, quam inter haec et inanima. Et ut remittam illi homines ore carentes odoreque viventes, si non (placet, etsi, qui haec narrant, vera afferre Pharnaci vel alii ex collocutoribus) non videntur; Ammonis vero facultatem nobis ipse enarret⁹³⁾. Allusit vero Hesiodus sic canens: *Non quanta asphodelus vel malvae commoda praestant*; Epimenides vero rebus ipsis conspicienda dedit, docens, naturam calefactione plane parva fovere et continere animal, ut si id vel ad olivae proceritatem excrescere debeat, nulla porro alimentacione indigeat. At qui super Luna habitant, si qui sunt, eos corporibus tenuibus esse probabile est, et quae facili victu, prout is obtigit, contenta sint⁹⁴⁾. Nam ipsam Lunam, adeoque et Solem, igneum illud animal et tam multis partibus Terra majus, ajunt humoribus terrestribus ali, denique et cetera sidera infinita numero. Adeo parca et frugaliter in victu necessario animalia superiorem locum inhabitare existimant⁹⁵⁾.

Verum neque ista nos consideramus, neque quod ipsis alia et regio et natura et temperamentum conveniant. Igitur non secus ac si ad mare nobis non pateret accessus neque ejus degustandi esset copia, tantum eminus ejus contemplationem usurparemus, solo vero auditu disceremus, aquam ejus esse amaram, non potabilem et salsam, affirmaret vero nobis quispiam, quod animalia educet multa et grandia et formis varia in profundo, ut ita plenum sit bestiis aqua utentibus in vicem nostri aëris, hic fabulis nobis similia narrare videretur et monstis: idem videtur nobis accidere et nos horum personam agere, dum increduli sumus circa Lunam, in ea habitare aliquos homines. Atqui opinor, illos multo magis mirari Terram, dum intuentur illam, tanquam faecem et lutum universi, ex humore et nebulis et nubibus vix apparentem, regionem depressam, luce et motu carentem, si illa alat animalia, quae motu, respiratione et calore sint praedita, et sicubi illis contingat audire Homericam ista,

Terribilem, pedore gravem, quam odere vel ipsi

Divi — — — Et

Tantum infra Styga, quam supra terram eminet aether,

haec profecto dicent de Terra ista nostra intelligenda; nam huc penes nos infernum esse repositum et tartarum, unam vero solam esse Terram, Lunam dictam, quae aequaliter absit illinc quidem a corporibus superioribus, hinc vero ab inferioribus.

Vix ego finieram, cum Sylla me excipiens et ad Lampriam exorientem conversus, cohibe te, inquit, o Lampria, et valvas sermonis occlude, ne imprudens fabulam tanquam navim in Tellurem expellas nobisque conturbes comœdiam, quae jam aliam habet scenam et dispositionem. Ego enim jam deinceps actor sum, prius autem dramatis auctorem ut poëtam vobis introducam (nisi quid vetet) cum Homero sic exordientem: *Ogygia hinc longe medio jacet insula Ponto*, quinque dierum navigatione distans a Britannia versus occidentem⁹⁶⁾, tres aliae aequalibus intervallis et ab hac et inter se remotae spectant plurimum ad occasum aestivum, in quarum una Saturnum a Jove conclusum fuisse fabulantur barbari, hoc vero, quippe filio, custode illum uti et insularum illarum et maris, quod Saturnium nominant, ipsum ibi in locis

inferioribus recumbere. Continentem autem magnam, quae in orbem cingit magnum mare, minus quidem a ceteris, ab Ogygia vero circiter quinque millia stadiorum abesse, narrabat mihi author, et quod eo tendenti trajiciendum sit navibus remigio instructis. Esse enim lentum navigatu pelagus et lutosum, propter fluentium multitudinem. Illa vero fluentia a magna continente venire multumque aggerere sabulum, ut impeditum fiat et paludosum mare, quod et congelatum videri possit. Continentis illius maritima a Graecis habitari, circa sinum aliquem haud minorem Maeotide, cujus os Caspii maris ori fere ad rectam lineam esse situm⁹⁷).

Illos appellare et censere se quidem terrae firmae incolas⁹⁸), insulares vero eos, qui hanc nostram Terram habitant, ut quae undique mari sit circumflua⁹⁹). Existimare se (dicebat), Saturni populis commixtos esse eos, qui posterius cum Hercule advenerint ibique relictis sint. Cum autem jam exstingeretur graecum ibi nomen et superaretur a lingua barbarica legibusque et victis, nunc iterum excitari quasi, postquam vires multiplicatum recepit. Eoque primas ibi tenere Herculem, secundas Saturnum. Cum vero Saturni stella, quem nos Apparentium, Phaenonta vocamus, ab illis continentis incolis Noctispicem nominari ajebat, in Taurum veniat post tricenos annos¹⁰⁰), illos praeparatis a multo tempore quae ad sacrificium spectant, ipso (sacrorum rege conducto, manum aliquam) sorte ductam emittere ex illa continente, per tantum maris spatium remigantes, eosque multum temporis in Terra hospita victum tolerare ingressos, quippe appellantes ubicunque postulat usus, aliis, ut probabile, alios usos fortunis. Eos vero, qui a mari servantur, primum quidem in insulas obvias exscendere, habitatas a Graecis, ibi videre Solem sub Terra sese occultantem per triginta dies minus quam una in singulos hora¹⁰¹). Et hoc noctem esse, tenebras leves habentem et crepusculares ab occasu in ortum circumductas. Commoratos vero ibi per dies nonaginta et cum honore et benevolentia sacros habitos et sic cognominatos, jam a ventis trajici, neque alios ullos incolere praeterquam ipsos eosque qui ante illos missi erant. Nam licere quidem domum navigare illis, qui tredecim annos aut triginta una cum ceteris Deum coluerint, eligere vero plerosque aequo animo ibi habitare, alios quidem quia assueverint, ceteros quia sine molestiis et negotiis copiose suppetant necessaria ad sacrificia et consessus solennes, qui semper in colloquiis philosophicis versentur¹⁰²). Esse enim naturam hujus insulae aërisque circumfusi temperiem mirabilem¹⁰³). Nonnullis etiam divinitatem esse impedimento, cum discedere cogitarent, quae ipsis, tanquam familiaribus et amicis suis, voluntatem suam significet, non per somnia tantum neque per signa, sed etiam manifeste incidere multos in visiones et voces geniorum; ipsum enim Saturnum in profundo antro conclusum esse, super petra¹⁰⁴) auro resplendente dormientem; somnum enim illi Jovem injecisse pro vinculo, volucres vero in vertice petrae esse, quae advolantes suppedient ipsi ambrosiam. Insulam totam perstrepere susurro velut a fonte ex petra oriente; genios illos circumstare et ministrare Saturno, socios ejus factos olim, quando ille diis hominibusque imperarat, atque ipsos multa quidem a se ipsis praedicere, vaticiniorum conscios, maxima vero et de rebus maximis tanquam somnia Saturni enunciare descendentes. Quicquid enim Jupiter meditetur, id Saturnum somnare, esse vero ea, quae est a Titanibus passus, motusque animae illos penes ipsum omnino velut resuscitados, quae somnus (ita temperet, ut animum ejus exoriant) et regius atque divinus ille animi status ipse sibi reddatur purus et sincerus. Huc igitur ex illa magna continente ultramarina patria sua delatus hos-

pes meus, uti dicebat, et Saturni ministerio vacans, sideralis quidem scientiae eo usque quorsum is, qui geometriae dedit operam, quam longissime progredi potest, experientiam consecutus est, ex philosophia vero reliqua partem physicam usurpans, cupiditate fuit incensus et desiderio perlustrandae magnae insulae, sic enim ut videtur continentem illam, in qua nos habitamus, appellant. Postquam vero triginta anni morae ejus in Ogygia effluxerunt, cum apulissent successores e patria sua America, vale amicis dicto discessit et cetera instructus mediocriter et viaticum copiosum in poculis aureis deportans¹⁰⁵). Quae igitur et quanta passus sit, quot adierit gentes, quos in libros sacros inciderit ipse, qui omnibus sacris erat initiatus, non unius diei opus est persequi, ut ipse quidem nobis retulit, bene admodum et singulatim omnia commemorans. Quae vero ad praesentem conversationem pertinent, ea audite. Plurimum enim temporis Carthagine moratus est, ut qui apud nos etiam magnis honoribus cultus fuit, quia sacras paginas tum, quando prior urbs eversa fuit, clam surreptas multoque tempore latitantes subque terram defossas ipse vestigando invenit. Visibillum igitur seu conspicuum deorum dicebat oportere, meque adeo jubebat honoribus praecipuis colere Lunam, ut quae in vita plurimum polleret (quippe elementari regioni nostraeque habitationi) contiguam.

Cum ego mirarer ista rogaremque ut magis perspicue ea audire possem, multa, inquit, o Sylla, de diis, at non omnia recte dicuntur a Graecis. Verbi causa, ut in ipso vestigio dicam, recte, cum Cererem et Pupulam celebrant, non vero recte utramque et simul et circa eundem locum esse existimant. Altera enim in Terra est et domina terrestrium, altera in Luna, quae etiam ab illis, qui in Luna sunt, Core, id est Pupula nominatur et Proserpina¹⁰⁶), hoc quidem, ut quae sit Luciporta, Pupula vero, quia etiam contra oculos fulget, in quibus simulacrum est spectantis, quam pupulam appellamus, sicut jubar Solis in Luna spectatur. Quae vero de erroribus ipsarum deque inquisitione narrant Graeci (non omnia fabulosa sunt, sed aliquid etiam iis) inest veri. Desiderio enim tenentur mutuo, cum ab invicem sunt divisae et circa umbram saepe sese mutuo complectuntur. Illud vero, quod nunc quidem in coelo sit et in lumine, nunc in tenebris et nocte, de Pupula falsum quidem non est, at temporis longinquitate numerus errorum contraxit. Non enim totis sex mensibus, sed post sextum mensem illam videmus a Terra, tanquam a matris umbra raptam, raro vero istud post quintum patitur. Utique impossibile est illi, tunc infernum declinare, quando ipsum infernum trajicit, quod et Homerus obscure quidem, at non male dixit:

In campos vero Elysios, Telluris ad oras.

Ubi enim umbra super Terram distributa desinit, id ille oram et terminum Telluris esse posuit¹⁰⁷).

In hunc vero campum elysium nemo malus vel inexpectatus ingreditur; boni vero et frugi, post obitum illuc delati, sic quidem vitam agunt facillimam, at non et beatam neque divinam; hic usque ad secundam mortem permanent. Quae vero sit ista, o Sylla, de his ne quaerito, jamjam enim ipse sum explicaturus. Hominem recte quidem vulgo compositum quid, ex duabus vero solis rebus compositum non recte existimant, particulam enim aliquam animae faciunt mentem¹⁰⁸). Imo vero mens tanto melior et diviniore est anima, quanto anima corpore. Efficit vero mentis (pro ψυχῆς lege *ve*) conjunctio rationem, ex quibus alterum quidem voluptatis est principium et doloris, alterum virtutis et vitiorum. Ex tribus vero his inter se compactis corpus quidem Terra, animam Luna, mentem Sol praebeuit in nativitate. Quemadmodum igitur Lunae jubar

(suum irradiat Sol, sic animae rationem impartitur mens). Quibus vero mortibus exstinguimur, earum altera quidem ex tribus inter se compactis duo facit hominem ¹⁰⁹), altera ex duobus ¹¹⁰) compactis unum, mentem; et altera quidem locum habet in Cereris (regione, altera in Lunae. Quod enim in Terra coeptum est, id oportet Lunam in se ipsa perficere. Mortuos quidem Athenienses Cereales nominarunt, ex antiquo vero in Luna Proserpinae et Cereris contubernalis est Mercurius, alterius quidem terrestris, alterius vero coelestis. Solvit vero altera quidem celeriter et cum violentia animum a corpore, Proserpina vero sensim et multo tempore mentem ab anima ¹¹¹). Eoque et unigenita dicitur, quia fit solitarium id, quod in homine praestantius est, si fuerit ab ipsa secretum. Sic autem natura contingit utrumque: omnem animam, tam quae amens, quam quae cum mente, fatale est, cum ejecta fuerit, regionem illam, quae inter Lunam et Terram est, pervagari, tempore tamen non aequali utramque. Nam impiae quidem et intemperantes poenas peccatorum exsolvunt, justas vero et aequas ad tempus constitutum, quantum opus ad expiationem et expirationem macularum, quae supersunt a corpore, tanquam causa prava, in tranquillissimo aëris, quod valles inferni appellitant, diversari oportet ¹¹²); deinde tanquam ex peregrinatione exilii cujusdam reversae in patriam ¹¹³) degustant gaudium, quale initiati (sacris) praecipue commixta trepidatione et pavore cum spe singulari ¹¹⁴) experiuntur ¹¹⁵). Multas enim extrudit et veluti fluctus impetu rejicit jamjam Lunae sedes quasi capturientes, quasdam etiam earum, quae sunt ibi, rebus inferioribus delectatas, aspiciunt rursum veluti in profundum demergi. Quae vero alte evolaverint, etiam firmiter locatae sunt; primum enim more triumphantium circumstant, redimitti coronis, alarum fulcra dictis, quia nimirum brutam animae facultatem et affectuum generatricem rationi aequo animo subditam et ornatam moribus in vita praestiterunt. Secundo Solis radiis assimilari possunt visu, circa animam vero sursum elevatam non secus atque hic aetheri, qui circa Lunam (immerguntur) et ab illo intensionem vimque suam non secus ac illa, quae excandefacta chalybe acuuntur intinctione in aquam, indurationem acquirunt. Quod enim in illis superest rarum et diffusum, roboratur fitque stabile et pellucidum, sic ut a qualicunque suffumigatione, quam fors tulit, alatur. Etenim scite dixit Heraclitus, animas in inferno odorari ¹¹⁶).

Intuentur autem primum magnitudinem Lunae pulchritudinemque et naturam non simplicem neque impermixtam, sed tanquam temperiem ex astro et Terra factam. Nam sicut terra vento et humore macerata mollis redditur, et sicut sanguis interfusus sensum illi conciliat, sic ajunt Lunam aethere tinctam in profundo sui corporis simul animatam esse et foecundam, simul gravitatis et levitatis momenta ad aequilibrium habere commensurata ¹¹⁷). Nam etiam ipsum mundum, natura coaptatum ex partibus quae sursum moventur et quae deorsum, hac ratione liberatum esse in universum ab omni motu locali. Videtur autem hoc et Xenocrates monere voluisse divina quadam ratiocinatione, principiis a Platone transsumtis ¹¹⁸). Hic enim Plato est, qui etiam siderum unumquodlibet coaptatum statuit ex terra et igne revinctis, per intermedias naturas (aëris et aquae) ad proportionem (extremorum ¹¹⁹) descriptas. Nihil enim in sensum incurrere, cui non et terrae quippiam, ut tangi possit, et luminis, ut videri, sit inditum. Xenocrates vero sidera quidem et Solem ait ex igne et ex primo denso constare, Lunam vero ex secundo denso et proprio aëre, Terram denique ex aqua et igne et ex denso tertii gradus; in universum vero

neque densum neque tenue vel rarum ipsum se ipso capax esse animae. Et haec de substantia Lunae.

Latitudo vero et magnitudo ejus non est illa, quam geometrae tradunt, sed multo major. Quod vero umbram Terrae pauculis sui corporis magnitudinibus dimetiuntur, id non est propter parvitatem suam, sed quia serventissimo motu concitatur, ut celeriter trajiciat locum tenebrosus¹²⁰), subtrahens et exportans piorum animas cupidas et clamorem intendentes. Nam in umbram delatae non amplius exaudiunt concentum coelorum. Simul autem etiam inferius (in profundis Lunae specubus) eorum, qui poenis plectuntur, animae tantisper dum in umbra sunt plorantes lamenta edunt incredibilia. Propterea etiam pulsare solent plerique hominum in deliquiis aerea vasa tinnitusque cieri et strepitus¹²¹) adversus animas¹²²). Expavescunt enim illam dictam Lunae faciem, ubi appropinquaverint, quae torvo et horribili est aspectu. Etsi talis quidem illa non est, sed sicut nostra haec Terra sinus habet profundos et amplos, unum quidem hic per columnas Herculis intro ad nos fusum, exterius vero caspium¹²³), eosque qui sunt circa mare rubrum, sic istae (Lunae maculae) profunditates et excavationes Lunae sunt¹²⁴). Ex iis unam quidem maximam Hecates penetrale appellitant, ubi poenas et exsolvunt et reposcant animae pro iis, quae cum jam essent natae vel pertulerunt vel commiserunt¹²⁵), duae vero minores sunt¹²⁶). Trajiciuntur enim animae in illis nunc quidem in partes Lunae, quae versus coelum spectant, rursum in eas quae versus Terram¹²⁷). Et quae ad coelum spectant campus elysius vocantur, quae vero ad nos spectant, Proserpinae, non vero Contra-Terrae (nomen obtinent).

Non semper vero terunt ibi tempus genii, sed huc descendunt curam gesturi oraculorum, intersuntque et ipsi sacrificiis sublimissimis, et orgia una celebrant vindicesque existunt et custodes scelorum et servatores. Hi et in bellis et in mari faces praeferunt; quoties vero quid horum non bene egerint, sed aut ex ira aut ad gratiam injustam aut ex invidia, poenas exsolvunt, trudentur enim rursum in Terram, contorti in humana corpora. Ex eorum vero censu qui meliores, illi qui circa Saturnum sunt, etiam se dixerunt esse, et prius quidem in Creta etiam Dactylos illos Idaeos, et in Phrygia Corybantas et Trophoniadas in Lebadia Boeotica et infinitos alios in plurimis locis orbis habitati, quorum sacra et honores et appellationes manent; aliquorum vero potestates defecerunt, qui in alios locos translati optimam permutationem sunt nacti. Hoc vero contingit aliis prius, aliis serius, quando mens ab anima fuerit secreta¹²⁸); secernitur autem amore imaginis, quae circa Solem est¹²⁹), per quam affulget id, quod est expetibile et divinum et beatum, cujus appetens est omnis natura, alia quidem aliter. Nam ipsam etiam Lunam amore Solis circumambulare semper et coire cum illo, concupiscentem ab ipso fieri quam foecundissimam. Relinquitur autem in Luna animae natura, conservans veluti vestigia quaedam vel somnia vitae. Et de hac quidem recte censeto dictum illud:

Ast anima ut somnus volucris secatur aëra cursu.

Neque enim illa statim tunc, neque primum atque corpore fuit exsoluta, hoc est passa, sed posterius, quando deserta et sola fuerit a mente revulsa. Et Homerus omnium quae dixit hoc maxime Deo dictante videtur dixisse de inferis:

*Ast illum Herculeo experior pro robore tenve
Instar, at ipse Diis sese immortalibus infert¹³⁰).*

Nam unusquisque nostrum non est neque ira, neque metus, neque cupiditas,

quemadmodum neque caro, neque humor, sed id, quod cogitamus et sapimus. Et anima a mente figurata et corpus figurans atque induens undiquaque extergit quasi speciem; itaque etsi multo tempore seorsim degerit ab utroque, tamen quia figuram et similitudinem conservat, simulacrum recte nominatur. Et harum quidem matrix seu elementum est Luna, uti dictum; in hanc enim resolvuntur illae, ut in terram corpora mortuorum, brevi quidem temporis spatio animae sapientes, quae in otio innoxio vita philosophica sine negotio fuere contentae. Eae namque dimissae a mente nec ad ullam porro rem usae cupiditatibus, exarescentes extinguuntur. Quae vero honoribus studuerunt et turbae negotiorum, et quae amoribus corporum sordidatae aut irae deditae fuerunt, aliae quidem veluti per somnum usae recordatione vitae exactae ut somniis in multis distrahantur impetus, ut illa Endymionis. Postquam vero illas instabilitas et passibilitas¹³¹⁾ de statu suo dimovet aque Luna ad alium ortum abstraxerit, non sinit conjunctio (cupiditates quiescere), sed eas resuscitat et demulcet. Non est enim parva res, neque tranquilla, neque adeo confessa, quando animae mente carentes sola affectuum generatrice facultate corpora occupaverint, sed Tityi et Typhones et is qui Delphos insedit oraculumque conturbavit injuriis et viribus infestus, hi inquam ex illarum utique numero animarum erunt, a ratione desertarum et impetu vago affectuum concitatarum. Temporis tamen successu Luna etiam has in sese recepit et exornavit, postea cum Sol iterum mentis particula respergeret vitalitatem, novas animas efficit; Terra vero tertio loco corpus praebuit. Ipsa enim nihil eorum post mortem restituit, quae assumit¹³²⁾ ad generationem¹³³⁾, Sol vero nihil quidem assumit ipse¹³⁴⁾, decerpit vero mentem quam dat¹³⁵⁾. At Luna et assumit et dat, componit et dividit, secundum aliam et aliam facultatem¹³⁶⁾; quarum quae componit, Ilithyia seu Lucina dicitur, quae vero dividit, Artemis seu Diana vocatur.

Quod ad tres Parcas attinet, earum una, quae Atropos, inflexilis seu surda vocatur, in Sole collocata, principium indit generationis, Clotho vero seu Rumpia Lunam circumiens, revincit et miscet, ultima Lachesis seu Sors terrestribus est connexa, ubi plurimum fortuna potest. Nam quod est inanime, id sui juris non est, sed obnoxium aliis ad patiendum. Mens vero nullis obnoxia passionibus imperium obtinet. Anima mixta est ex utroque et mediocritatem obtinet, quemadmodum et Luna temperatum corpus ex superioribus et inferioribus et miraculum ingens a Deo facta est: eandem igitur habet ad Solem proportionem, quam Terra ad Lunam¹³⁷⁾.

Haec, ajebat Sylla, hospitem audiui narrantem, qui dicebat: sibi haec illos Saturni cubicularios et ministros aperuisse. At vobis, o Lampria, licet arbitrato vestro uti hoc sermone, in quam partem volueritis.

NOTAE J. KEPLERI

In Librum Plutarchi de facie in orbe Lunae.

1. Quia nihil tale in Sole sibi visus imaginetur.
2. Non obstant huic solutioni maculae Solis nuper detectae, quia non visu simpliciter deteguntur, de quo Plutarchus.
3. Ὁξυβέλῃς ἡδ' Ἰάσισα. Iairam et Phoeben nuptas, illam Castori, hanc Polluci, Inachi ex Philodice filia, Lencippi uxore, neptes facit Apollodorus Bibliothecae lib. 3.
4. Nota opposita epitheta ἀμβρόσιον et σφοδρόν.
5. Plutarchus contentus fuit, argumentum ex hac particula opinionis, cur diversis visibus accidant diversa, retorquere in totam opinionem, causam hujus diversitatis ipse hic non explicat, quia intempestivum erat futurum. Eam nos addamus ex veris rationibus opticis. Maculae istae lunares sunt reale quid, pingunt enim se ipsae per suas radiationes in papyro alba, non tantum si per vitra convexa transeant et ad certae distantiae punctum concurrant, sed etiam si per foramen exiguum plane vacuum transeant inque tabellam albam eminus incidant. Quod igitur illae non discernuntur a visu quocunque, in causa non est facultatis imbecillitas, quam Plutarchi vox ἀμβρόσιον insinuat, sed vitium instrumenti visorii, id est situs improporcionatus fundi retiformis tunicae ad quantitatem refractionis, factae in humore crystallino. Cum enim quaelibet quantitas refractionis hujus proprium habeat punctum post crystallinum, ad quod colligat radios in crystallino refractos, propriam sc. ejus a crystallino distantiam eamque aliam propinqua oculo designent, aliam remota, fit ut fundus retinae aberret ab hoc puncto. Si aberrat a puncto, secat igitur conum radiorum collectorum unius puncti lucentis, secat inquam eum vel ante punctum vel post punctum concursus, ubi jam iterum dilatatur conus. Hoc vero pacto quod erat foris in re visibili punctum unicum, fit in retiformi non punctum, sed superficies. Vicinum igitur punctum rei visibilis pingit se per aliam talem sectionem in particula retiformis jam occupata a priori sectione et sic vicinorum horum punctorum picturae in retinae fundo se mutuo permeant ex potiori parte. Sed quia unum rei visae punctum est in parte lucida, alterum in parte maculosa, illius pictura in retiformi est evidenter et plus movet visum superatque permixtam sibi picturam puncti maculosi, quia lumen est efficacius coloribus in movendo visu. Ita fit denique, ut macularum pictura in retina extinguatur maneatque sola luminosarum partium, obtinens totam retinam. Hanc causam esse verissimam, patet ex perspicillorum usu: nam illa applicata oculo corrigunt refractionis quantitatem, ut radii et per perspicilla et per humorem crystallinum juncta descendentes aliud punctum concursus sui sortiantur, in ipso sc. retiformi

mis pariete, fiatque distincta, hoc est punctalis pictura punctorum rei visae. Si causa fuisset in intimae facultatis visoriae imbecillitate, perspicillum illam solo situ extraneo non posset momentanee fortificare, sic ut eo rejecto oculus statim relaberetur ad pristinam suae facultatis visoriae imbecillitatem. Est et alia comprobatio hujus causae opticae, petita ex hoc experimento, quod iidem, qui non vident maculas in Luna visu simplici, non vident etiam alia obscura propter candida apposita, nec cito agnoscunt facies hominum cum collaribus densis e sindone candida: quia nimirum idem facit color candidus circa faciem non candidam, quod in Luna lumen circa maculas. Quemadmodum igitur facies fusca propter hoc visus accidens non ideo est mera apparentia, sed omnino reale quid, sic etiam maculae Lunae per se sunt aliquid, et ei a visu imbecilli non videntur. Sed revertamur ad contextum.

6. (ὡς δὲ διαρρηκτός). Keplerus praemissis Plutarchi verbis haec marginalia adscripsit: 1) Quia nihil tale in Sole sibi visus imaginetur. 2) Quia potissimum visu forti. 3) Quia non in toto Lunae disco. Adde 4) quia omnibus hominibus, qui illas agnoscunt, eadem figura occurrunt, et 5) quia semper eadem.

7. ὁπῶς non ἴσως.

8. Quia maculae Lunae fusae sunt per magnam latitudinem corporis lunaris, ut reflexio a speculo globoso, magnitudine Lunae, in minima particula superficiei ad globum Terrae fieret.

9. Imo non puncti, sed duorum circiter graduum magnitudinem habet.

10. Quia stoici Lunam deam faciunt: quomodo igitur informis mixtura?

11. Hoc si verum simpliciter esset, nullum crepusculum terminum haberent; semper enim aliqua pars aëris, circa Terram in orbem circumfusi, occultatur.

12. Motus gravium non est ad medium mundi. Absurda consequentia, si gravia ferantur velut ad punctum, quae absurda non sunt, si ferantur velut ad Terram.

13. Hipparchus interdum ad 83 semidiametros Terrae eam elevat, interdum, se corrigens, ad 72½. Ptolemaeus et cum eo Copernicus et Prutenicae in copulis quidem tribuunt ei 64½, in quadris vero 53½. Apparet igitur, exstitisse tunc alios ante Ptolemaeum astronomos, nam Operis Magni Ptolemaei editio recentior est illo libello. Et nota, illos Solis distantiae tribuisse semidiametros Terrae 1007½.

14. ψυχῇ aut φλογί, aut alio simili?

15. Ex sententia stoicorum, contra quos disputat.

16. Quia mundus amicitiae vinculis compositus, non momentis rerum singularum naturalibus, quasi lite.

17. Hanc rationem, qua dominante sidera singula errantia in illa loca, quae obtinent, devenerunt, ego me spero detexisse in Mysterio Cosmographico, quod cum Harmonicis recusum est Francofurti anno 1619; vide et Epit. Astronom. Copernicanae.

18. Lucius, Aristotelicus, colloquium traducit a materiae lunaris contemplatione ad ejus illuminationem, argumentum etiam ab hac ducens ad demonstrandam substantiam ejus imperfectam et omnino terream.

19. Hoc dicit: Si Luna et dichotomos est et in medio coeli, necesse est Solem in horizonte esse. Falsum hoc sciunt astronomi, praeterquam in sphaera recta. Sed facile potest juvari, si medium coeli non meridianus circulus per se designet, sed circulus verticalis ad eclipticam rectus.

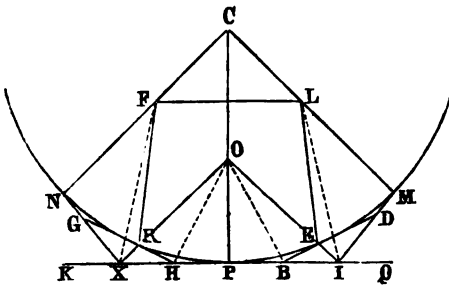
20. Si Luna aut planum speculum esset, centro Terrae recte objectum, aut solo illo puncto lucem Solis repercuteret, quod designat recta ex centro globi in nostrum visum, aut etiam aliis punctis, sed in solo circulo illuminationis sitis: tunc procederet objectio Syllae. At Luna a disputatore ponitur esse speculum sphaericum; illa vero omnibus superficiei punctis radios Solis allapsos repercutiunt. De his ergo speculis verum est, nullum omnino esse visibile circumcirca (quod quidem non lateat post speculum), cui in hemisphaerio speculi, quod versus oculum est, non possit assignari punctum radorum suorum reflexionis ad oculum spectantis, ut tamen aequales interim maneant anguli radorum incidentiae et reflexionis. Potius ergo sic informaret argumentum suum adversarius: si Luna repercuteret Solis radios in Terram proprie-

tate speculi, non videremus lumen in toto Lunae corpore, sed solum in unico aliquo ejus puncto. Vide Astr. Partem Opticam f. 227. (Vol. II. p. 272.)

21. Non plane assequor, quomodo formet retorsionem, nisi desint etiam hic aliquot verba: ut si scripsisset, *reflexione visivae facta ad unum aliquod punctum* aut simile quid. Non potest enim de eo visivae puncto accipi, quod designat locum imaginis eversae. Nam imago, quae a speculo cavo exhibetur eversa, minor est re ipsa; hic vero agitur de majori. Si tamen licet conjecturam capere paralogisimi hujus retorsionis ex paralogismo prioris, sic propemodum explicari poterit mens Lucii Plutarchici. Mathematici, quando de speculorum reflexionibus disserunt deque angulorum aequalitate, et qua incidit radius et qua reflectitur, siquidem speculum est planum, in ipsa planitie speculari considerant hos angulos, si vero curvum, jubent planitiem intueri, quae specularem superficiem contingat in puncto incidentiae. Quando igitur agitur de imagine visa in speculo plano, tunc rei visibiles puncta diversa quidem diversis etiam radiis videntur, quorum quilibet suum proprium punctum reflexionis habet in planitie speculi. Illa tamen puncta omnia sunt in una et eadem superficie plana. At quando de cavo speculo agitur, totidem concipiendae sunt superficies planae inter se diversae, cavum contingentes speculum, quot sunt rei visibiles puncta, quia etiam totidem radii ad videndum id visibile requiruntur totidemque reflexionum in cavo speculo puncta. Centro C sit cavum speculum RPE, et oculus sit in O intra centrum C: hoc enim requiritur, ut imago appareat major ipsa re visibili; sit etiam visibile FL retro ab oculo, et descendat ex C per O perpendicularis in speculum CP. Igitur alio radio videbitur F, alio L; sint ii OR, OE, ut in punctis R et E reflectantur, OR quidem in RF, OE vero in EL, ut ductis superficiebus planis GH per R et BD per E angulus incidentiae ORH fiat aequalis angulo reflexionis GRH, sic angulus OEB angulo DEL. Hae duae superficies sunt inter se distinctae et nequaquam una, neque inter se, neque cum superficie XPI, quae speculum contingit in P, quod visivam OP reflectit in O. At si speculum fuisset planum XPI, tunc F, L, diversa rei visivae puncta, visa fuissent diversis quidem radiis reflexis, verbi causa F radio OHF et L radio OBL: sed puncta diversa reflexionum H et B fuissent in una et eadem numero superficie plana HPB.

Hujus diversitatis videtur Lucius oblitus fuisse et sic disserteret de reflexionibus in cavo, ac si illae omnes sint considerandae in una et eadem plana superficie

Fig. 3.

XPI, speculum curvilineum RPE in puncto uno P contingente. Hoc enim si in animo habuit Sylla, sane verum fiet, non posse esse aequales angulos incidentiae angulis reflexionum, si imago appareat major ipsa re visibili. Nam imago propterea fit major justo, quia angulus comprehensus ab extremis radiis visoriis, ROE, major fit in sphae-rico cavo, quam si in plano videretur per HOB. Si nunc etiam post reflexionem factam tanquam non in diversis superficiebus GRH, BED, sed in una XPI inque ejus punctis X, I (continuat- tis in ea OR, OE) radiis aequalibus, id est aequè nimis angulis, resiliunt OX in XN, angulo OXP aequali ipsi KXN, sic OI in IM, angulo OIP aequali ipsi QIM: longissime aberrarent XN et IM a re visa FL, nec formaretur ejus imago. Quia vero comprehendunt rei visivae terminos F, L eaque ratione formant imaginem, necesse erit, ut post reflexionem factam in X, I, iterum coeant versus rem visam per XF, IL, et sic rectius resiliant quam inciderant, angulis sc. KXF, QIL, in hoc schemate plane obtusis, cum anguli incidentiae (quos Lucius sibi imaginabatur) PXO, PIO sint valde acuti. An recte sim assecutus erro-rem Lucii, lectoris esto judicium. Error enim omnino inest in hac retorsione, quia

non tollitur aequalitas angulorum incidentiae et reflexionis per hanc amplificationem imaginis in speculo cavo.

Alias si doctrinam ipsam catoptricam consideremus, Lucio jam silere jusso, error omnino est non parvi momenti in doctrina hac, ut est illa nobis relicta ab antecessoribus; at is non in hac, sed in alia vicina parte, dum scil. locum imaginis definiunt per concursum radii visorii cum perpendiculari, quae ex puncto visibili ducitur in superficiem illam, quae reflectit radium quemlibet, mente continuatam: neque tamen causam legitimam producunt, cur hoc ita eveniat, sed hoc ipsum, quod dicunt, inter principia catoptrica sine ulla limitatione assumunt. Hunc errorem ego rationibus et experimentis ante annos 26 in Opticis coargui, axioma limitavi, et qua parte verum est, ejus causas naturales aperui. Quod vero non sit axioma illud universale, potui per hoc ipsum speculum cavum et per allegatam a Lucio amplificationem imaginis coarguere clarius. Nam auctores ipsi optici hallucinantur absurdissime, dum axioma suum applicant ad hunc casum. Sequitur enim ex vitioso illo axiomate, locum imaginis saepe vel in ipso superficiei refringentis puncto esse, vel in infinita distantia. Et cum dicunt, in ipsa superficie speculi, jam ipsi coarguunt suum axioma. Nam punctum illud speculi R, reflexionem faciens, est extra perpendicularem ex centro C per rem F. Interimque reclamant experientia. Si enim imaginaretur sibi visus locum rei in superficie speculi, non imaginaretur sibi illam majorem ipsa portione speculi, per quam reflectuntur omnes radii. Atqui de imagine loquuntur amplificata, non de imminuta. Omnium vero absurdissimum est illud, quod disertis verbis ex axiomate illo suo deducunt et demonstrant auctores, locum imaginis in hoc casu esse interdum retro ab hoc oculo. Quid est hoc, imago retro ab oculo? Anne oculus facultatem habet respiciendi in posticum capitis? An quisquam unquam, inspecto speculo cavo, exclamavit, se videre imaginem rei quasi post caput suum? Imago est res ficta, similitudinem habens rei, sed aberrans a circumstantiis; pars hujus imaginis est locus, circa quem errat imago. Is locus semper in eam plagam est, in quam convertitur pupilla oculi et in qua situm speculum, quod oculus inspicit. Et tamen hoc absurdum omnino sequitur ex illorum axiomate.

In schemate praemisso sit F res ipsa retro ab oculo. Ducatur ex C centro CF, perpendicularis sc. in superficiem cavam R, quae refractionem fecerat. Si locus imaginis est in concursu hujus perpendicularis CFN cum visiva OR, certe hae duae lineae in hoc casu interdum incedunt parallelae et concurrunt in distantia infinita, hoc est nunquam; interdum concurrunt quidem, sed versus plagam OC retro ab oculo, non in adversum. Falsum igitur in hoc casu reperitur axioma catoptricum et substituendum est verum, a me stabilitum in Opticis: sc. quod locus imaginis sit in concursu duarum linearum visoriarum in speculum egredientium ex duobus oculis, vel etiam ex duobus locis distinctis, a quorum uno in alium oculus etiam unus solitarius reciprocatur. Et incidit inter scribendum (etsi ante plenam demonstrationem asseri non debet pro certo), elongationem hujus concursus ab oculo mensuram habere compositam ex OR et RF, continuatam usque in suum concursum cum OC. Hoc enim si est, sequetur, imaginem etiam apparere quodammodo cavam, partes sc. interiores remotiores, sicut ex opposito in convexis speculis partes imaginis interiores oculo propiores apparent et imago convexa, etiamsi visibile fuerit planum.

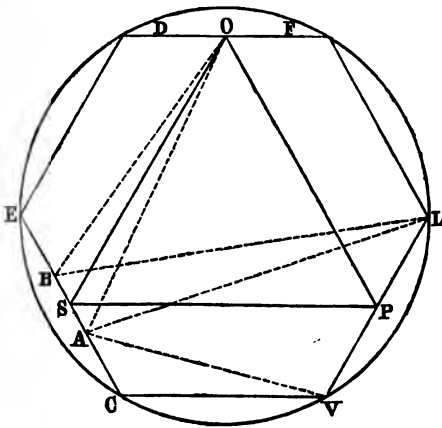
Hanc igitur particulam catoptricum hic ventilare mihi placuit, admonito a Lucio, aliud aliquid reprehendente, quod sanum et irreprehensibile est.

Sed relinquo et hoc considerandum, num fortasse Plutarchus in persona Lucii sui hallucinatus in eo fuerit, ut, cum locum imaginis vellet reprehendere, pro eo aequalitatem angulorum reprehenderet, atque sic error circa hunc locum imaginis a me detectus etiam ab antiquis fuerit animadversus? Id si est, mirabor, extinctam intermedio tempore fuisse hanc doctrinae partem, cum reliqua catoptrica ad nos pervenerit. Imo potius non mirabor. Nam quis in tanta luce literarum, tanta curiositate publica, per hos 26 annos exstitit, qui errorem a me demonstratum vel agnosceret vel in academiis inque libris philosophicis ad juvandum profectum publicum redargueret?

22. Tangit pulchrum ludum opticum, etsi retorsio haec nihil proficit. Sint duo

specula plana EC et LV, ad se invicem conversa; ut si sint, verbi causa, duo latera sexanguli regularis, uno interjecto. Et sit oculus O: constituitur igitur aliquis angulus a duobus speculis EC et LV intus, id est versus plagam C, V, continuatis mente speculis ad concursum. Sint O, S, P laterum sexanguli puncta media et connectantur inter se: erunt aequales anguli OSE, CSP, VPS, LPO, et radius visorius OS reflectetur in SP, indeque in PO, sic oculus O se ipsum depictum intuebitur in speculo EC, similiter et in speculo LV, quia etiam OP in PS et hic in SO reflectitur.

Fig. 4.

Videtur igitur retorsio huc collimare: videri oculum O per OS, nec tamen aequalem esse angulum incidentiae ESO angulo reflexionis CSP. Id si velit retorsio, refutatur a se ipsa in textu sequenti. Non scilicet una sola reflexione in S fit haec visio, sed duabus S et P, qua societate fit, ut anguli maneant aequales, ut initio dictum.

23. Tota enim superficies specularis LV per radios ex O, circumfusus intimo OS et repercussos in punctis circumfusus ipsi S, videbitur in profundo speculi EC minor ipso et sic duplex apparebit superficies EC. Nam ipsa quidem EC videtur radiis OE, OC directis nihilque passis, at in ejus profundo videbitur non ipsa, sed contrariae LV imago per refractos.

24. Quia non speculum tantum LV nudum depingitur in profundo speculi EC, sed etiam quae in illius contrarii speculi LV profundo formata fuit imago puncti O faciei repraesentatur una, velut in hujus depicti speculi fundo; et vicissim in LV una imago formatur per OP, PS, SO, et in eodem LV speculo etiam speculi EC imago inque eo imaginis prioris per OS et SP, PO formatae imago jam iterata, et sic utrumlibet speculum exhibet primum quasi a se factam imaginem majorem, deinde et imaginem ex contrario speculo minorem. Quin imo si accenseas imagines, a quolibet speculo solitario formatas repercussu simplici, fient omnino sex imagines.

25. Memini cum verterem, non satisfacere mihi Xylandrum, cujus haec sunt verba: *duae exterioribus adversae obscure dexteras partes in profundo speculorum sinistrorum repraesentantes*. Atqui textus graecus plura verba habet. Nunc non est ad manus graecus textus, et suspicor mendum esse in voce *extrorsum*, Xylandro *exterioribus*: ut si pro *δεξια* perperam esset expressum *εξω*. Quid tamen velit, res ipsa indicat. Primo, si quis alterutrum speculum solitarium perpendicularibus radiis visoriis intuetur, facies in eo repraesentatur situ partium eo, qui est in ipsa; quae pars enim faciei est versus occidentem, repraesentatur etiam in speculi inque imaginis parte occidua, quae versus orientem, in orientali. Sed quia pars antica faciei dirigitur in plagam speculi et imaginis pars antica dirigitur in plagam contrariam faciei, hinc fit ut pars, quae sinistra est faciei, fiat dextra imagini, et quae sinistra illi, fiat dextra huic, quia definitio sinistri et dextri involvit respectum anticae et posticae. Secundo, si jam duplicato speculo formatur imago faciei per radios OS, SP, PO, imago haec in S, quae occurrit una cum imagine speculi LV et quasi in illa, haec inquam partes, quae sunt in facie dextrae, recipit in latus sibi quoque dextrum. Et his duobus casibus accommodata sunt verba, citra considerationem casus tertii, de quo postea. Nam oculus O in speculis EC, LV inclinatis quatuor videt imagines suae faciei; duas quidem intuitu simplici recto (qui esse potest, si specula CE, VL paulo ulterius continuentur versus perpendiculares in se ex O), duas vero per ipsam combinationem speculorum, visivis bis repercussis. Primae latera, quae sunt faciei sinistra, habent

dextrorsum (non extrorsum) versa, et sunt inter se conversae, sicut ipsa specula EC et LV, ut pars uni dextra sit e regione sinistrae alterius, sinistra huic e regione illius dextrae. Posteriorum vero latera (dextra) habent et dextrorum speciem. Et haec sunt jam obscuriores et apparent una cum imagine speculi adversi, veluti in ejus profundo. Et haec speculi adversi LV imago in EC facit, ut EC speculum appareat quasi duplex, sic etiam LV. Tertio, si magis inclinentur specula ad se invicem, jam in ipsa imagine speculi LV, quae videtur intus in EC, oritur imaguncula speculi EC et sic imaguncula rei in re ipsa. Et in hac imaguncula speculi apparet etiam imaguncula faciei, valde obscura et profunda. Et haec tertii gradus imago rursum habet sinistra faciei dextrorsum versa. Fortassis igitur loqui voluit Plutarchus de secundis et tertis imaginibus, hallucinans vero locutus est de primis et secundis.

26. Haec ex paulo superioribus perperam repetita et hic loco alieno sunt inserta; quibus expunctis sequentia cohaerent cum antecedentibus.

27. Plato supponit, specula primum jacere in tabula, contigua invicem, tanquam libri aperti codex uterque, et spectatorem desuper inspicere; deinde speculum utrumque latere exteriori aliquantum elevat, loco manentibus lateribus interioribus contiguus.

28. Ludit aequivocatione. De hoc est quaestio, utrum angulus incidentiae in una aliqua refractione sit aequalis angulo reflexionis. At hic Lucius in aliam aequalitatem erumpit, quasi hoc dicerent mathematici, omnes reflexionum angulos omnibus esse aequales. Minime: unius enim faciei visio fit et simplici repercussu ex recto angulo in rectum, fit et geminata repercussione ex uno speculo in aliud obliquis angulis et sic demum in faciem; at etiam in hac geminata repercussione semper angulus incidentiae est aequalis angulo repercussionis in utroque speculo. Denique haec summa est, Lucius errorem argumenti hostilis errore alio refutat, adversarius Sylla mulget hircum, Lucius cribrum supponit.

29. Haec est tertia species lucis, quam ego appellavi communicativam in Opticis. Et verissimum est, sic Lunam reflectere radios Solis, ut eos reflectit quilibet paries a Sole illustratus, orbiculariter scilicet, etsi lumen Solis ab una solum plaga allabitur.

30. Haec nullius pretii est excusatio, at neque necessaria. Nam quia certum est, Lunam in sua ipsius superficie combibere lumen radians orbiculariter, nihil opus est, illud in intermedio demum varie reverberari.

31. Sicut in schemate (4) visio fit radiis faciei OS, SP, PO compositis, quibus facies radiat in suum ipsius oculum.

32. Non facile est ex tam paucis verbis venari mentem Lucii. Ex iis tamen, quae in causa versantur, conjicio, hoc illum velle, quod supra (not. 20.) tetigi, ratus adversarium Lucii Syllam felicius pugnaturum fuisse, si modum reflexionis specularis alienum esse contenderet a phasibus illuminatae Lunae. Atqui hic Lucius jam id ipsum, ut videtur, usurpat, ut eo obtineat, saltem aliquos Solis radios a Luna reflecti posse in Terram, etiamsi Luna statuatur esse speculum. Cum enim dixerim, semper aliquid reperiri punctum in globo speculari, in quo possit repercuti radius rei visibilis ad oculum spectantis, illud certe punctum ut plurimum in parte Lunae non plane deorsum ad nos versa, sed versus Solem inclini erit. Sit T Terra, L Luna, MN circulus ejus illuminationis, ut Sol sit in S, et producta MN occurrat in T, quia Luna bisecta ponitur in nonagesimo. (Fig. 5.) Erit igitur ab N versus Solem punctum aliquid inclinis superficiei NI, quod reflectat radios S in T. Id-sic invenitur: centro L intervallo LT scribatur arcus, secans LT, LS in T, C, et bisecetur TC in D, ductaque LD secet circumferentiam MN in I. Hoc erit punctum quaesitum. Subtendenda est igitur globo Lunae superficies VB, tangens illud punctum I; et in hac superficie erecta alia superficies repercussionis TIS ostendat angulum incidentiae VIT aequalem angulo repercussionis BIC, ubi Luna, si non totum totius phaseos lumen a Sole acceptum ad Terram repercutit, at saltem in illo puncto I hoc facit. At cum hujusmodi puncta diversis temporibus diversa et sic multa sunt, multa etiam suorum luminum a Sole acceptorum in Terram dimittit Luna. *Subtensae* autem voce utitur, quia Sylla adversarius Solem

Nanquin. Itaque tractus umbrae incessisset per longitudinem Europae, vergens tamen magis in ejus septentrionalia. Plutarchus quidem Chaeronensis (urbe Graeciae) fuit; at quid impedit, Romae tunc ipsum fuisse, sub Trajano, dum is bellum in oriente gereret. Id etsi est, tamen ne Romae quidem potuit fieri nox, ibi enim fuit obscuratio maxima hora 9. 38½, existente latitudine visa 7½ sept. et digitis lucentibus circiter 3. In Galliis, Belgio, Britannia, provinciis Romanis, major sane et totalis aut totali proxima fuit, sed maturior. Denique in castris Trajani in oriente plane et totalis, et post meridiem fuit; at quis philosophi usus in castris? In Tabulis igitur monui, quaererent alii convenientiorem, vel ante annum Christi 93, vel post 120.

Veruntamen non est nec hoc praetereundum, verba illa *ἐνθὺς ἐκ μεσημβρίας ἀφ' ἡμέρας* etsi construuntur cum voce *συνόδου*, videri tamen de ea tanquam de defectu accipienda, in hunc modum, *recte ex ipsa media luce diurna incipiens caligo*. Nam vox *ἀφ' ἡμέρας* moram suppeditat, de synodo, ut synodus, accipi nequit, ut quae in momento conficitur. Ita liberaremur ab angustiis temporis pomeridiani.

38. Magnitudo per se sine intervallo nihil hujus causatur. Nam si Luna esset Terris propior, satis esset magna ad meram noctem faciendam.

39. Hipparchus, libro de magnitudinibus trium corporum, Solis, Lunae et Terrae, vicinos tradit numeros, ut videre est apud Theonem in Commento super Ptolemaeum, numeros inquam vicinos, at cujus proportionis? non corporum Lunae et Terrae, ut hic Plutarchi Lucius, sed intervalli Lunae et Terrae ad semidiametrum Terrae, quam dicit contineri numeris 72 et 1. Pone jam, Lunae semidiametrum apparentem esse scr. 15 unius gradus, videndum est, quanta sit apparitura semidiametros Terrae ex Luna. Pars igitur septuagesima secunda de 60' est 0' 50'', quae subtendant 47' 45'' unius gradus. Et tanta quam proxime appareret semidiametros Terrae, itaque esset amplius quam triplo major semidiametro Lunae. In tam parvis enim angulis proportio manet eadem visiorum angulorum, quae visarum linearum recte objectarum. Itaque pergamus ad proportionem corporum ope heptacosiadis (cfr. VII. 483.). Est igitur Log-us ad 47' 45'' unius gradus, seu ad 0' 50'' sexagesima, 427667, sed ad angulum 0° 15' ex canone excerptur logarithmus 543452. Subtractione facta, restat pro diametrorum proportionem 115785, qui in Heptac. ostendit 18' 51'' pro diametro Lunae, qualium Terrae est 60'. Triplicatus igitur 347355 ostendit 1' 52'' pro corpore Lunae, qualium est corpus Terrae 60'. Ita esset Luna fere pars tricesima secunda Terrae secundum Hipparchum Rhodium, eoque, ut puto, etiam Aegyptiis accensitum, quia sub Ptolemaeis regibus in Aegypto et Alexandriae observavit haec sidera. Videamus nunc Aristarchi proportionem. Earum major traditur numeris 60, 19, minor numeris 108, 33. Prior est accommodata heptacosyadi, exprimiturque log-o scr. 19', scilicet 114991. Posterior igitur est reducenda, ut sit sicut 108 ad 60, sic 33 ad socium. Ergo in dextro ordine heptacosyadi. scrupula 108 habent privativum 58779, et in sinistro scr. 33 habent positivum 59784. Et hi juncti constituunt log-um 118563, qui ostendit scr. 18' 20'' pro numero sociando ipsi 60'; fitque proportio major 118563 quam prior 114991. Utique per Encl. V.8. idem numerus 60 ad duorum minorem 18' 20'' majorem proportionem habet, quam ad majorem 19' 0''. Lapsus igitur est lingua Lucius, aut calamo Plutarchus; agnovit Xylander, et pro 19 reddidit 18. Ergo Aristarchus Lunae semidiametrum versari diceret inter 18' 0'' et 18' 20''. At jam modo ex Hipparchi doctrina Lunae semidiametros expressa numero 18' 51'' versabatur inter 19' 0'' et 18' 20''. Probabilius igitur est, erratum non in numero 19, sed in permutatione vocum major, minor, et Hipparchum Aristarchi demonstrationes traduxisse in suum librum. Sed ad corporum proportionem revertamur. Triplicatae enim hae proportionem, ut sint 344972 et 355687, ostendunt scrup. 1. 54'' et 1. 43'', quae sunt de 60' pars 31½ et 35: itaque secundum Aristarchum Luna minor est parte sesquitricesima Terrae, major parte quintetricesima. Ptolemaeus eam fecit unequadragesima minorem paulo, Tycho Prog. fol. 474. paulo majorem parte quadragesima secunda, Copernicus circiter quadragesimam tertiam, ego in Epitoma et ex Rudolphinis numeris parte undesexagesima paulo majorem, ut toties contineatur in corpore Terrae, quoties vicissim semidiameter Terrae continetur in intervallo Lunae. Haec enim varietas facillime sequitur

ex mutatione assumptorum. Hipparchus enim nimio Lunam removet a Terra, ceteri castigato hoc ejus intervallo, nimiam tamen indulgent illi diametrum, ut observationibus quotidianis demonstrare obvium est.

40. Hoc non fit simpliciter ob parvitatem, sed ob remotionem tantam et quia tot suis diametris a Terra distat, quot Sol suis.

41. Hic splendor inhaeret in substantia aetheris circa Solem, estque alias intensior, alias remissior, interdum nullus. Hic cum adest, etiam lucem crepuscularem adjuvat, diametrum Solis per foramen nimis exile intronissi ampliat, umbram Terrae contrahit, moras Lunae in tenebris vitiat; et cum id facit, cujus hic a Lucio accusatur, ludit astronomos etiam circa diametrum Lunae, ut putent, Solem, etiam ubi totus tectus est, circulo exteriori exporrigi ultra Lunae oram.

42. Aristoteles libro II. de Coelo cap. 13. retulit hoc ex placitis Pythagorae, minime vero tamquam ex propria sententia.

43. Ergo vult dicere, Luna sidus non est, terrea vero est.

44. Cupit juvari ad reminiscendum, quid inferre volueritis? Commonefacit igitur Plutarchus illum ejus, quod exciderat.

45. Lucius introducit moribus professorum artis, valde sollicitate inculcantium discipulis principia demonstrationum.

46. Huc usque Lucius. Jam Theon. Ironia est, ac si diceret: quid opus est apparatu demonstrationum in re manifesta?

47. Lucius morose inhaeret proposito demonstrandi rem ex arte.

48. Xylander pro *κοινος* legit *καρος* recte.

49. Promptior ad demonstrandum, quam socii ad audiendum.

50. Cave. Nam re vera contrarium accidit, quamvis hoc sit inopinatum non exercitatis in arte.

51. Antecessores quidem indulserunt Lunae ascensus et descensus in umbra Terrae, hoc est diametrum epicycli (ut ego, eccentricitatem) duplo majorem illa, quam ego elicio ex causis physicis, ac proinde trajectuum inaequalitas amplius quam duplo fuit major veteribus, quam est nobis hodie in computo. Praeterea ignorarunt illi incitationem Lunae in copulis, quam Tycho Brahe variationem dixit, quae, etsi altae perinde accidit atque humili, tamen humili admetitur se ipsam ad proportionem motus Lunae horarii auctioris. Itaque fit, ut obliteretur illa trajectuum differentia et praecellat ista celeritatum fiatque multo celerior, quam trajectus est prolixior. Nec certamus hypothesibus; experientia ipsa stat a me fertque hic quoque testimonium hypothesibus physicis, dum eclipses perigaeas, etiam quae centrales, breviores omnino experimur apogaeis, contra quam hic Lucius inculcat.

52. Loquitur comparative, ac si ut aquarum altitudo rebus coloratis superfusa conspectum earum obtusum praestat, sic etiam umbrae profunditas nigrorem quasi suum Lunae circumdet, et sicut vicissim ex aqua vadosa fundus facile elucet colore suo, sic etiam Luna suo colore proprio ex umbrae mucrone attenuato clarius niteat. Fallit vero se ipsum: testatur enim experientia, Lunam altissimas et brevissimas umbrae partes trajicientem plerumque obscuriorem esse quandoque etiam penitus disparere, nimirum quia ratio non est bona. Non habet enim umbra colorem ut aqua positivum, sed mera est privatio luminis apparens ejus nigror. De colore vero Lunae cinerio disputavi in Opticis, quod is sit ab aetheris substantia circa Solem late fusa, aut a sideribus aliis Soli vicinis.

53. Mihi sufficit posterior ratio, priorem pro nulla habeo: involvit enim contradictionem. Nam etsi aer densatur seu contrahitur in se ipsum in tenebris privativo sensu, quia scilicet lux abest, ad cujus ille praesentiam naturali motu seu facultate sese dididerat, nunc ea exstincta ad suam solius naturam redit, ut canit Virgilius: — *et obtenta densantur nocte tenebrae*: at haec densitas nihil nocet ignis effluviis; quod vel inde probatur, quia argumentator fatetur, illum tunc clarius elucere. Quae vero lucent, ab iis lumen effluit, quia visio non fit emissionem, sed receptionem.

54. Circuitus pleniluniorum 465 sunt quatuor totidem quadrae, hoc est 3i' 0° quadrae, quae Tab. Rud. f. 100

consumunt tempus 3° 48' 51" 43' 32" dierum
Sed tempus dierum 3. 44. 30. 2. 59. dat quartas D ad Ω 38°.

Restant 4. 21. 40. 33.

Et tempus 4. 18. 30. 58. dat quartas 38°.

Est ergo error tridui 3. 9. 35.

Exactior potest inveniri periodus ope illius Tabulae. Verbi causa quartae D ad

Ω 38° habent 4' 18' 30" 57' 59" quadrae 35° habent 4' 18' 23" 33' 40"

Una 1° habet 7. 22. 57.

subt. 4. 18. 30. 56. 37.

Summa 4. 18. 30. 56. 37.

differ. 1. 22.

Ergo in 2180 D Ω insunt 2101 plenilunia estque differentia exactarum periodorum non major quam 5' 22" unius diei, quae faciunt horas 2. 8½'. Ex his vero sunt 158 plenilunia ecliptica, quia toties sibi mutuo occurrunt eodem quasi die D Ω vel D S et plenilunium. Anni Juliani fiunt 170 fere.

Sed nimirum longe majorem periodum Plutarchus ex illius temporis disciplina profert. Nam dicit 404 plenilunia ecliptica esse multiplicanda in 6, et reliqua 61 in 5: fiunt igitur plenilunia 2424 et 305, in universum 2729. Redacta in quadras sic scribuntur:

3° 1' 56" Ergo 3° dant 0. 22" 8' 52" 35' 58"

1' 0. 7. 22. 57. 32

56" 6. 53. 25. 42

Summa 22. 23. 8. 59. 12

Sed tempus dierum 20. 24. 32. 59. 26 dat quartas D a Ω 8".

1. 58. 35. 59. 46

Et tempus dierum 1. 55. 37. 7. 0 dat quartas D a Ω 17.

2. 58. 52. 46

Denique tempus dierum 2. 56. 52. 46 dat quartas D a Ω 20°.

Est ergo error bidui 2. 0. 0.

Conversio sexagenarum dierum in annos Julianos.

Tempus 22° 23' 9"

Sed 18. 15. 45. dat Jul. 180.

4. 7. 24.

Et 4. 3. 40. dat 40.

Residuae 3. 44.

Ergo summa Juliani 220½.

55. Colorum in Luna deficiente causas ego trado alias, potissimam radios Solis in superficie rotunda aëris terrestres introrsum in umbram refractos umbramque ex opposito latere trajicientes et diluentes, alibi plus, alibi minus. Vide schema idoneum Opt. fol. 279 (II. 304).

56. Ecce Plutarchum meae sententiae proxime accedentem, nisi quod non dicit, a quo lucente sit illud lumen, num ab aethere, an a Sole ipso, per refractionem ejus radiorum.

57. Haec oratio est oratoris, non philosophi: tribuit umbrae, quae nihil est, ut supra colorem nigrum, sic jam hic vim corpoream. Nec minus et lumina siderum, sparsa per campos aethereos, corporea facit, quae tamen sunt species immateriatas suorum fontium.

58. Praeoccupat, imo diluit crimen laesarum religionum, circumjiciens Lunae, quam terream fecerat, pulchritudinem Dea dignam.

59. Plutarchus hic sodalitio suo illudit aperta sophistica. Recessus Solis a vertice facit rerum brevium umbras longas. In plenilunio Sol multum recedit a vertice orbi lunari insistentium, aut etiam insculptarum fossarum: ergo et illarum fovearum, quamvis sint parvae, umbras facit longas. Hic major sonat de recessu circulari a puncto coeli, quod imminet vertici rerum, quae umbras jaciunt, minor vero sonat de recessu rectilineo Solis ab ipso vertice rerum in Luna plena, ut illustratarum vel

obumbratarum. Ergo non sequitur conclusio, et bene quod non sequitur. Maculae enim illae Lunae majores et vulgo conspicuae non sunt mera umbra, jacta in depressam superficiem a montibus editioribus, sed sunt superficies Lunae humida aut palustris, re vera longissimis extensa spatiis.

60. Occurrit objectioni: si maculae essent umbrae montium, videremus et montes illos; at non videmus, ergo . . .

61. Lucius fol. 88. argumentum a reflexione luminis solaris, quo probabatur Lunam esse terream, dimiserat, transgressus ad aliud. Jam Plutarchus, de singulis suam etiam dicturus sententiam, revertitur ad reflexionem et occurrit objectioni, cur non etiam videamus imaginem Solis in Luna?

62. Subintellige: „Solis imago ex aqua reflexo radio formata.“

63. Haec obiectio dirigitur recta contra responsionem Lucii, reflexionem defendentis supra fol. 88. et meam notam (32). Nam delineatio ibi a me suppleta punctum ostendit, in quo videri debet imago Solis.

64. Ratio nihil ad rem, nec praestat immunitatem repraesentandi Solis sub horizonte versantis situs speculi idonei in sublimi.

65. Haec responsio vera quidem est et ex arte, at non satis explicata et clara. Sic debebat proponi: etiamsi detur, Lunam esse speculum tersissimum, tamen cum et rotunda sit et distet longissime, imago Solis adeo fieret exilis, ut evanesceret, quia visus subtilitas non est infinita. Convexa enim specula, etiam cum de propinquo inspiciuntur, imagines rerum praestant minores, quam si quis eas res directe inspexerit, tanto vero semper minores has, quanto sunt ipsa remotiora a visu. Et ut ipsas fores artis aperiam ad numeros exactos, perpende, quod radii lucidi, ab oppositis extremitatibus orae Solis delapsi, debeant coire in ipso centro visus: nisi enim hoc fiat, non videbitur totius Solis imago. Angulus igitur hujus concursus prodit quantitatem imaginis visui repraesentatae. Quodsi extremi hi radii incidunt in visum directe, formant angulum quantitate semissis unius gradus. Ergo etiam si ex centro speculi, seu Lunae in quadrato Solis collocatae ducantur rectae ad extremas Solis oras, abscedent illae semissem gradus de convexitate speculi; utraque vero recta, sic rectis angulis illapsa, iisdem repercuteretur et sic rediret ad suum quaeque punctum seu oram Solis, non coeuntes ad unum aliquod punctum visus. Ut igitur coire possint, siquidem visus in una extremitate Solis collocaretur, oporteret ex opposita Solis ora in punctum absecti arcus 30' intermedium duci aliam rectam, quae jam quadrante gradus inclinata quadrante etiam alio repercuteretur et sic visum in prima Solis ora situm assequeretur. Translato vero oculo deorsum a Sole versus Lunam seu speculum, in eadem linea, quae ex ora Solis in centrum speculi ducitur, punctum reflexionis non jam bisecaret illum arcum Lunae 30', sed secaret in proportionem propinquitatum ad speculum Solis et visus. At Sol 59 vicibus est remotior a Luna bisecta et 60 a plena, quam Terra seu visus ab eadem Luna. Sexagesima igitur pars arcus 30' radios extremarum Solis orarum repercuteret in centrum visus, hoc est 30". (Sufficit hoc in praesenti negotio, ubi arcus a suis subtensis plane nihil differt ad sensum. Problema ipsum universale, inveniendi punctum reflexionis in speculo convexo, cum Vitellio non sit ad manus, non lubet nunc vexare.) Quaeritur, hic parvus arcus Lunae quo angulo cernatur ex Terra? Hoc facile computamus. Nam si sinus totus seu semidiameter corporis lunaris explicetur numero 60, ut solet Regiomontanus, tunc sinus arcus 30" capit quam proxime 30 tertia. Jam vero illa 60' lunaris semidiametri videntur in Terris angulo 15', ergo illa 30 tertia de semidiametro Lunae videbuntur in Terris angulo 7½ tertiorum, quae sunt pars octava de uno secundo et pars quadringentesima octogesima de uno primo, denique pars quatuordecies millesima quadringentesima de 30' primis, seu de tota diametro Lunae apparente. Ecce quam exilis fiat diameter imaginis Solis, si ponatur Luna speculum, cum plena est. In quadratura res non multe habet aliter, nisi quod tunc punctum reflexionis recedit ad latus globi Lunae versus Solem (ut fol. 110. punctum I), faciens diametrum imaginis in illam plagam extensam adhuc angustiolem, quippe imaginis figuram ellipticam.

66. Responsio est optima, praeterquam enim quod imaginem tollit in omni situ

Lunae, etiam propinquissimo, valet etiam ad probandum aliquid amplius: quare scilicet totum Lunae hemisphaerium radiet in Terram, quia scilicet superficiem habet asperam.

67. Responsio, nixa emissionem radiorum, est nulla, et posita receptione, reducit ad secundam. Potius enim diceret: radium Solis a Luna speculariter repercussum adeo fore exilem, ut visum non sit moturus, non enim infinitam esse visus subtilitatem.

68. Quinta responsio, desumta a figura oculi globosa, reducit etiam ad id, quod dixi ad secundam et quartam. Valet enim de speculi globositate, at non de oculi. Per se enim nihil facit neque curvitas, neque cavitates sive oculi, sive etiam speculi, ad vires uniuscuiusque singularis radii. Accidit autem radiis singulis Solis, in speculo cavo repercussis, ut ii plures numero colligantur ad unum aliquod punctum et in eo sese mutuo secent eamque sectionem consequatur natio materiae idoneae, in quam incidit sectionis punctum.

69. Posteriores dicit secundarium seu reflexum.

70. Hoc simile est dissimile. Peccatur enim etiam in iride, allegando non causam ut causam. Iridem secundam esse imaginem primae et existere, nube nubem ambiente, nimium facile concedit Aristoteli. Iridis enim colores existunt, ubi radii Solis in guttam pellucidam rotundam allapsi refringuntur ab angulo omnium maximo, qui potest esse in aqua. Nam quia in illa extremitate refractionum anguli praecipitatis incrementis invicem succedunt, fit ut prioris angulis refractis accumulenter refracti posterioris; ex qua accumulatione refracti, ad oculum allabentes ab unaqualibet individua guttula, quae cum Sole convenientem apud oculum format angulum, colores illos secum deferunt. Id probare expeditum est etiam claro coelo, Sole oriente, suspensa gutta et loco obumbrato post guttam. Jam vero accidit in sphaerulis guttarum rotundis, ut radii Solis non solidi trajiciant guttam, sed partim quidem trajiciant, partim vero a superficie tam convexa ingressuri, quam cava exituri, intus repercutiantur repercussique in alio puncto superficiei exeant versus oculum. Cum igitur alii alii saepius idem corpus guttae trajiciant, saepius etiam attenuentur, quippe pluribus trajectionibus, obscuriores etiam reddunt iridis suae colores. Argumentum evidens, quod in secunda iride adhuc una repercussio coloratorum accedat, est hoc, quod in ea situs colorum est contrarius, quale quidem etiam supra in duplicatione speculorum accidere vidimus. Talis vero guttulae, quae saepius repercussos intus ad oculum mittere possit, situm diversum ab illa, quae simpliciorum mittit, esse necesse est. Nubes hic post iridem et circa stans nihil aliud nisi tenebras praestat locis guttarum utriusque ordinis requisitis, ne eae videantur contra clarum et Solis radiis splendens aërem. Quodsi guttae ipsae individuae refractionibus et repercussionibus suis non componerent utramque iridem, et alia quidem series guttarum interiorem, alia etiam exteriorem, per se, sine adiumento ab interiori jam formata: nulla unquam videretur iris secunda, nihil hic potest repercussus primae in nube ambiente. At neque compactior nubes est, quae interiorem exhibet iridem ambitus angustioris, nihil facit haec phasmatia angustia ad materiae densationem. Visum quidem in exteriori magis distrahi et sic debilitari, dicere potuit Aristoteles, qui emissionem radiorum statuebat, dixit id tamen speciose magis, quam nervose. Nihil enim ne sic quidem demonstraverit. Et colores iridis utriusque cum sua differentia claritatis sunt reale quid, nequaquam vero visus opus: pingunt enim se tantum in oculo, sed etiam in albo pariete in obscuro. Paulo magis ad lucem ipsam Solis quadrarent verba illa, quod ea in interiori iride sit compactior: posset, inquam, si nubes ut totum aliquid formaret iridem, aut si iridis circulus esset a circulo orae Solis. At non est, fallitur et hic Aristoteles, sed componitur iris ex guttis innumerabilibus, eundem situm ad Solem et oculum habentibus, quod cum fiat circumcirca, necesse est, circulum fieri seu basin coni, cujus vertex oculus, etiamsi Sol triangulum vel columna esset. Omnibus igitur modis exploditur vox *compacta*.

Gratis etiam asseritur, nec attestante visu, nubem tunc a nube ambiri et nubem exteriorem esse superficie speculari. Imo refragatur sensus. Nubes enim, quae locum munit iridi, tenebrosa cum sit admodum, copia guttarum constat, quarum alia aliam

obumbrat, et sic corpus continuum non est, speculum vero continuitate partium in eadem linea definitur. Dicas, guttas singulas esse singula specula? Verum hoc est. At ut ea radios quosunque superficie sua exteriori ut specula reperiunt, ad hoc nullus certus illorum requiritur situs respectu Solis, quippe cum sint corpora rotunda. Locus vero secundae iridis certum requirit situm respectu Solis. Non igitur nubes iridem interiorem, ne guttarum quidem suarum multitudine repercutit. Si quaeris, quid guttae praestent reperiensibus specularibus promiscuis, nubem aspice intra complexum iridis; totam quodammodo videbis albicare, quia sphaerulae omnes (anteriores, necdum obumbratae) reperiuntur Solis radios ad visum, tam foris convexa superficie, quam cava intus; ii tamen, qui reperiuntur ab intus ad oculum, nondum colorantur, usque dum guttulae acquirant situm justum in circuitu iridis. Extra iridem fieri amplius non potest ut radii ab interioribus cavis superficiebus semel reperiens veniant ad oculum, nisi alia insuper accesserit intus reperiens, quod fit in situ $11\frac{1}{4}$ gradibus exteriori. Propterea albedo illa extra iridem primam non continuatur, cum tamen totam interiorem occupet aream.

71. Responsio, ad quam, quoad emissionem radiorum, dico eadem, quae ad quartam. Quod vero ad imbecillitatem caloris a lumine Lunae, ejus causa fit in ipsa translatione a Sole in Lunam et reflexione ad nos. Estque hic diversitatis aliquid inter calorem et visionem. Calor omnibus copiis luminis intenditur, visio nimia claritate etiam opprimitur, propterea in speculati reperiens minus perdit visio quam calor.

72. Responsio, quae non sufficit iis, qui Lunam faciunt speculum, quia splendoris luminis major vis est ad irradianda specula visumque, quam colorum simplicium.

73. Quae vera causa non est. Vide responsum not. 71 et 67.

74. Haec vera causa est. Vide responsum not. 66.

75. Quorsum haec vox referatur, non capio, nisi vox *aiebam*, hic expuncta, detrudatur in periodum proximam.

76. Ad has objectiones infra respondebit ordine Plutarchus ipse.

77. Visum est aliquando pro *λαος* legendum *λας*. Et huc referebam locum Diogenis Laertii, qui *Silenum ait in prima historiarum hoc scripsisse de Anaxagora, cum sub principe Dimylo lapis de coelo cecidisset, Anaxagoram dixisse, coelum omne ex lapidibus esse compositum, ac vehementia circuitus cohiberi, alias continuo summa vi impetus lapsurum*. Cui affine est, quod Solem fertur dixisse candens ferrum ac penitus ignitum et Peloponneso majorem, Lunam habitacula in se habere et colles et valles; et quod aliis auctoribus Diogenes traditum narrat, illum lapidem, qui ad Caprae fluentia decidit, Anaxagoram ex Sole casurum praedixisse, eaque ratione inductum Euripidem, ipsius discipulum, in fabula Phaëtonte, Solem auream glebam appellasse. De hoc casu sic scribit Aristoteles Meteorol. L. 1. c. 7. *Quo tempore in Aegospotamis cecidit lapis ex aëre, a spiritu subtilis recedit post diem*. At quae cum prodat Aristoteles tanquam de re suae aetatis et memoriae, suppeditat conjecturam, pro Dimylo legendum Diphilo, qui fuit Archon Athenis Olymp. LXXXIV. anno III. In Hyperaspiste meo vocem Aristotelis *πνευμα* sumsi pro spiritu nitroso in Terrae meatibus concluso et violentia eruptionis lapidem trudente, ut fit hodie in bombardis. Sed quia ait, post diem unam recidisse, intelligendus forte erit de pridiana insolita ventorum procella, quae sane et ipsae solent crebro esse cum terrae motu. Lapidem tamen in coelum nulla unquam intulit ventorum procella in libero aëre; signum igitur fuisset sociatae causae, quam ego dixi.

Verum relinquenda est Plutarcho sua lectio, nam loqui videtur de fabula Graecis omnibus celebratissima, de qua sic Natalis Comes Mythologiae libr. VII. *Memoriae prodidit Chrysermus lib. II. Peloponnes, Junonem, cum de Hercule sumere vellet supplicium, Lunam in auxilium ascivisse, carminibus magicis usam; atque illa cistam (καύς forte, et quid si utrum?) spuma implevit, e qua natus leo Cithaeroneus, primus laborum Herculis. Nam puer adhuc annorum 16 vel 18, cum esset missus ab Amphitryone ad armentorum custodiam, leonem hunc, cum armenta sua laniaret, quamvis impenetrabili pelle, interemit*. Videtur causa fabulae, quod mari undique praeter isthmum cincta Peloponnesus, nec credibile, hominum opera invectum animal

praedas agens et saevum. Sed fabula fabulam parit. Ex eo enim leo iste ferebatur de Lunae circulo descendisse. Sed Plutarchi verba sunt, *a motus impetu decidisse*. Quaerant ergo alii fabulam apud primos auctores.

78. Plutarchus cum Theone suo totidem in Luna numerat aestates, quot ego somniavi dies (quia unica lunaris dies quindecim nostrates dies totidemque noctes est longa), totidem hiemes, quot ego noctes. Nam illa differentia, ob quam tres ego dies e duodecim feci aestivos, perexigua est et nullius pene momenti. Quod vero ait, *singulis mensibus* (intellige nostratibus) *Solem illis fieri verticalem in plenilunio*, id ego sic expressi: mediis subvolvanorum Solem consistere in vertice in suo meridie. Quod addit, *stationarium*, intellige, solstitialis nostri Solis aemulum in urendis terris, in mora scilicet super capitibus per dies aliquot continuos, sicut penes nos in solstitio moratur Sol in illa sua magna altitudine, per dies itidem aliquam multos, sed eos noctibus intercisos. Hoc dicit fieri *in plenilunio*, id est quando nos terricolae Lunam plenam videmus.

79. Tabacumne hodierno usu notissimum? an illam radicem Betele dictam Indiae orientali?

80. Plutarchus de rebus in sublimi sitis et ab experientia humana remotis tanto liberiori ore disserit, quanto liberior est animus a fascinatione in utramvis partem.

81. Plures et potiores et omnino archetypicas utilitates Lunae detexi in Epit. Astr. Copern. lib. IV. et in narratione teutonica de Tabulis Rudolphi. Luna dimensionibus corporis et intervalli sui aditum patefacit homini ad totam planetarum regionem dimetiendam, ut in qua ipsa primus scalae gradus est. Hoc ut illa doceat segne genus hominum, datae sunt illi tenebrae pro atramento, quo doctrinam astronomicam pingat nobis ob oculos, data veluti formula, qua inertes discipulos excitet et castiget, dum incrementis decrementisque luminis omnem vitalem naturam humoresque ejus regit, aestus, fluxus et refluxus oceani, menstruos feminarum fluxus, ipsos adeo morborum paroxysmos circumducit; de quibus etiam Plutarchus ipse infra (f. 97).

82. Respondet ad f. 95. Ordinem quidem et ego doceo, ut quamvis Luna vere inaequali motu incedat, ea tamen inaequalitas non sit vaga. Semper enim intenditur ejus motus a puncto apogaei usque in perigaem, incrementis tamen in apogaeo paulatim crescere incipientibus, in medio praecipitatis exque eo decrescuntibus, in perigaem crescere desinentibus, vicissimque ab illo perigaei puncto in apogaeum motus iterum languescit, ordine decrementorum simili. En igitur ordinem; successionem vero in eo, quod omnes periodos inaequalitatum inter se penitus aequales et esse et computare doceo, nisi quantulum hic sibi vindicat luminis a me dicta seu menstrua varietas, quae tamen et ipsa similem et ordinem et successiones habet, sed sui privati juris.

83. Haec vox transsumta videtur ex Aristot. Metaph. XII. 8.

84. Antecessores igitur astronomi, ut eundem ordinem et successionem obtineant Lunamque ipsam omni inaequalitate liberent, circumferunt illam circulis variis, insertis aliis in alios. Totidem enim pene verba invenis in Ptolemaeo, coaetaneo Plutarchi, Magni Operis libr. XIII. c. 2, quae transcripsi in Epit. Astron. fol. 502 (vol. VI. p. 337). Ptolemaeus igitur initio deferentem nodos facit in 19 annis circumire circa polos eclipticae; in eo designat certa puncta polis orbitae, quibus innixus interior deferens apsidas restituitur semimenstruo spatio aequabili motu. Rursum in hoc deferente tertius eccentricus circa polos eosdem, sed menstruo temporis spatio et motu quidem vere inaequali circumit, bis in menae tardus, bis velox. Quartus est epicyclus, insertus in crassitiem eccentrici, ut Terram non ambiat, et hujus restitutio paulo brevior est quam illa eccentrici, motusque et ipsa inaequalis. Hic demum epicyclus in sua circumferentia affixam habet Lunam penitus in eo immobilem, ut voluit Ptolemaeus, at corrigendus etiam hic. Nam quia Luna semper eandem faciem nobis ostendit, oportet ut et ipsa in illo suo epicyclo sese convertat circa suum axem. Tanto acceptiores debent esse meae causae physicae, quae hac multiplicatione motuum non indigent.

85. Legendum duodecim. Ubi tamen Plutarchus se ipsum involvit suique

oblitus est. Prius enim in persona Theonis aetatem lunarem contulerat in plenilunium, jam hic eam confert in coitum cum Sole; plenilunium vero opponit aestati, aequiparat igitur hiemi. Utrumque quidem est verum, sed hoc Plutarcho non animadvertente. Aetatem enim, hoc est diem quindecim nostrates dies noctesque longam et ob id ferventissimam, privolvae quidem habent in conjunctione Lunae cum Sole, ut hic Plutarchus, subvolvani vero in plenilunio, quando ipsi habent novilunium, ut prius Theon. Nec est hic cogitanda permutatio respectu eorundem incolarum; alii enim hic sunt habitatores, alii ibi. Constat tamen sibi ipsi haec posterior imaginatio Plutarchi ea in re, quod, qui in conjunctione Lunae cum Sole diem habent ferventissimam, iidem in plenilunio, quod vident terricolae, noctem habent hiemalem. Non habitant enim eam lunaris globi partem, quae nobis terricolis Lunae faciem praebet, sed in opposita. Referunt igitur plenilunia hiemes non subvolvani (ut qui tunc aestu torrentur), sed privolvani.

86. Video sane refocillationem aliquam suo tempore. Excessus tamen manent occupantque dies aliquam multos continuos. Oporteret igitur animantes esse naturae et fortissimae et lentissimae, ut quae refocillationem tam tardam minimeque, ut sunt noctes nostrae, crebram expectare possunt, tantum interim aestum tolerant.

87. Active loquitur, at non proprie, nec verbis opticorum, sed negatio mera subintelligenda est actionis aëris in radios, ut quidem et sequitur.

88. Respondet ad f. 95. Argumentum ducit a conversionis impetu, quam ventilationem aëris nostri terrestres, matutinam majorem ob motum Terrae, etiam annuum, vespertinam minorem, quippe a solo motu primo, in Epit. Astr. Cop. lib. I. admisi inter causas, cur matutinum tempus sit commodius vespertino, etiam in Terra. Sed argumentum magis idoneum inde est, quod Maestlinus et Galilaeus demonstrant, Lunam amiciri suo aëri; ventus vero aëris est accidens. Porro hic rorem aurae leni attribuit; ego malim vento nulli, plerumque enim observavi, cum ros cadit, tranquillum esse aërem.

89. Etiam Plutarchus hic facit qualitatem humectandi quasi potentiam naturalem a Luna in Terras descendere, defluxum sc. ejus temperamenti corporei. Verum pleraque ejus documenta admittunt facultatis vegetabilis interventum; in plantis manifeste, in partu femellarum manifestissime, in carnibus, vinis et lignis obscurius, quia non ita apparet, quomodo peremto individuo (puta animali, vite, arbore), reliquiae hujus facultatis remaneant in carnibus, vinis, lignis. Atqui certum est, reliquias facultatis vegetabilis, quae erat in integro, residere in his partibus. Nam a calore in carnibus generantur certi generis vermes, ut in foliis certarum arborum; retinent et odorem, etsi is ex putredine fit abominabilis. Vinum et odorem et saporem retinet et effervescit etiam sine Luna, cum lymphae insipidae nunquam a Luna turbantur. Quodque haec effervescencia non fit a singulari aliqua Lunae qualitate molli et aquosa, ut hic Plutarchus, patet, quia etiam a tonitru turbantur vina, quod arguit materiae temperamentum igneum et squalidum. Ligna vero cum putrescunt, faciunt id vi insita, quae illa quasi exurit, adeo ut in tenebris luceant pene ut carbones. Omnis enim facultas animalis, cum est in opere, ignis quidam est, et vita, flamma, quod in disputatione de hac materia pluribus demonstro. Vide et Optices cap. I. Adhuc igitur sufficere potest, ut lunaris luminis incrementa fiant objectum harum facultatum vegetabilium, non vero ipsa sint activa.

90. De fluxu et refluxu maris quam certa res est, tam longe abest Lunae humectatio a rei causa. Modum, quomodo Luna causetur fluxum et refluxum maris, primus, quod sciam, detexi in prolegomenis Commentariorum de motibus Martis. Modus talis est, ut Luna, non in quantum humida vel humectans, sed in quantum est massa, massae Terrae cognata, vi magnetica trahat aquas, non ut humorem, sed ut terrea substantia et ipsas praeditas, ob quam et gravitatis momenta sunt sortitae.

91. Etiam aëris ipsius natura vegetabili facultate foecunda esse videtur, quae et lucem percipit, et ad ejus praesentiam vel absentiam se, ut spongiosum et pressile corpus, vel contrahit vel dilatat. Videas in nebulis, quae cum totis noctibus incumbant campis, orta luce subito, nondum orto Sole, nondum ictae ejus radiis, frigore

potius intensiore, ut solet mane, se dilatant eaque dilatatione tolluntur in altum. Quin igitur et Lunae incrementa idem aër percipiat?

92. Locus tamen iste nihilominus consideratione dignus est in meteorologicis et astrologia, an Luna vi corporis insita, si non ipsa immediate humectat, quod hactenus negavi, attamen radios Solis in se receptos alteret, ut ii a Luna deinceps in Terram prorogati jam humectent. Nam in principiis astrologiae certioribus hoc adscripsi non corpori Lunae in specie, sed reflexioni ipsi a quocunque globo. Etenim Ep. Astr. lib. IV. in indagatione causarum naturalium motus coelestis deprehendi manifeste, distincta esse munia effluxuum, corporis illuminati, ut corpus, suis potentiis naturalibus instructum, et ejus luminis, seu ejusdem corporis, ut illuminatum. Sed de his plura in meteorologicis.

93. Hic plantam aliquam subintelligendam, quae usibus humanis mire serviat, antecedentia et sequentia testantur. *Άμυ* forte Dioscoridis, cujus semen, cumino minus: quod, ni fallor, Silesitae Karben suo idiomate appellant.

94. Hinc ego plane in diversum abeo in Somnio. Quippe aliud credere jubent opera lunicularum ingentia, quae vide in appendice Somnii. Premit tamen stoicos acriter suis ipsorum dogmatibus.

95. Causa dogmatis imperitia vulgaris; quod cum videamus radios ex Sole per hiatus nubium in Terram demissos, jactare vulgus solet, Solem attrahere aquas, nostri quidem, ad pluendum, stoici vero, ad bibendum. Atqui non quia Sol illos radios explicat, ideo pluet, sed quia jam antea aër est rorulentus, ideo radii Solis per hiatus nubium erumpentes totoque tractu rectilineo in guttulas roris minimas impingentes fiunt conspicui, non secus ac in camera tenebrosa, cum iidem radii, per rimam intromissi, pulvisculos in aëre camerae volitantes irradiant.

Sed suppeditant hae virgae vexationem jucundam. Astronomi dicunt, distantiam Solis esse infinitae similem. At illae virgae, sparsim exeuntes e nube Solem tegente, si continentur ad concursum, in eo locum Solis post nubem latitantis monstrant certissime. Hoc vero nequit fieri, nisi in eo, quod propinquum est. Ite astronomi, fores optices pulsate, ut responsionem vobis suppeditet idoneam.

96. Sylla hospitem hic suum introducit cum narratione geographica de orbe incognito.

97. Notabilis locus geographis. Si jam sub Adriano Imperatore quinque dierum navigatione excursus fuit e Britannia in occasum aestivum, si in illis insulis inventa est fama continentis magnae contrariae Graecorumque eam inhabitantium: quid causae est, cur tam sollicitè inquirant viri docti, qua via genus humanum in occidentales Indias propagari potuerit.

Dimensionum quidem ratio non est exigenda sollicitè ab hoc Plutarchi loco; si tamen Mauritianiam designasset ulteriorem, aut columnas Herculis, unde solvendum, credidisset, de Hesperidibus aut etiam de Azoribus illum loqui. Sed quia Britanniam statuit, omnino de Islandia deque circumjectis insulis tribus Frislandia, Icaria, Groenlandia loqui videtur, ut sit earum una, ingens Groenlandia, importuosa fortasse tunc et paucis litoribus, pro parva insula cognita, aut fama sola Islandis nota. Nec obstat, Thulen veteribus satis fuisse cognitam et Plutarchum de ea non esse intelligendum. Negant enim viri docti, hanc nostram Islandiam esse veterum Thulen, sed aut Scetlandiam indicant, aut Tilemarchiam Nordwegiae tractum. Esset igitur magna illa continens in occasum remota, Estotiland, aut terra Laboratoris et Cortereal hodie dicta, et Canada et Nova Francia, pelagus illud lentum et paludosum brevis, objecta insulae, cui Terra Nova nomen, Gallis *Le grand banq* dicta; sinus magnus ille ipse Canadam inter et Norumbegam, quippe cum mari Caspio sub eodem parallelo. An malumus, sinum ipsius Norumbegae meridionaliorem usque ad Virginiam? Etiam Norumbegam abluens mare scribitur adeo repletum arena, ut periculosam reddat circa haec loca navigationem, quippe parum profundum. Si Graecos illa loca tunc habuerunt incolas, cogita, num eos, qui egressi columnas Herculis Norumbegam invenire potuerunt, latere potuerit sinus Mexicanus, perpetua continente interjecta sepositus et connexa isthmo ingenti America meridionalis? Etsi Tartaris etiam Jeguracis et Ca-

thayanis et Sinis et Japonibus oppositi litoris usum eodem vicinitatis jure non diffculter largiemur. Plutarchi quidem modestia est, quod ore Syllae nihil nisi fabulam profitetur; at hercle hic ingressus et topographia, quam rebus ipsis consonam invenimus, vix est, ut a mera fingentis libertate concinnari in hunc modum potuerit. Confirmant enim de Graecis narrationem et alia. Jam dudum docti allegarunt navigationes Carthaginensium seu Tyriorum, quos haud facile quis a Graecorum societate hic excluserit, legemque Reipub. vetantem hanc peregrinationem. Et exstant aliqua gentis documenta in Nicaragua provincia, quae quia duobus isthmis angustis ex utraque plaga conclusa et veluti strangulata est facileque defendi potuit, habitatores omnem viciniam hostilem fecerunt, praedas hominum agere exque iis quotannis ad 20 millia puerorum diis immolare sunt soliti. Id vero Cananaeorum Tyriorumque superstitionem sapit, qui diis suis Moloch (Saturno nimirum huic puerivoro, qui lupus est in hac fabula) et Chamos (puto Hammoni postea Libyco) propriam juventutem immolabant. Habent in Peruana et triskaedecada dierum eo in usu, in quo nos hebdomada, et Graecis his ex Norumbega in insulam Saturni exspatiantibus omnino tredecim etiam annos commorandum fuisse legis. Tredecim vero octies sumta faciunt 104, numerum Carthaginensium senatorum apud Aristotelem in politicis.

His adde, quae de Frislandia in tabulis cosmographicis narrant Mercator et Ortelius: famam scil. in ea de Americae continente et navigationem in Estotilandiam Antonii Zeni Veneti sub auspiciis Zichmi Regis Frislandiae insularumque vicinarum bellicosiorum, vel seculo antiquiorem Americae detectione sub regibus Castellanis.

Cum vero Graecos illos certis annorum interstitiis ex illa continente ad insulas orientales versus Europam exire narrat, omnino nobis Groenlandiam ex brevitate noctis aestivae designat, addita et mentione maris glacialis. Ex multis tamen laciniis consutum esse togam existimo; nam quae sequitur descriptio insulae, quod cubile Saturno praebet, potius Hispaniolae competit.

98. Magnitudinem ecce continentis, itaque nihil dubium, Americam esse.

99. Sic in sacro codice Europam nostram hebraice nunquam aliter nominari vides, quam communi nomine insulae gentium, eo quod ex Syria et Phoenicia, patria scriptorum sacrorum, vulgo non nisi navibus adeatur. Sic Scandinaviam veteres insulam esse putarunt, cum ignorarent, eam in septentrione et oriente adhaerere Europae Asiaeque continentibus.

100. Taurus Lunae pro throno tribuitur; Saturni igitur stella in Lunae exaltationem veniente, lunares genii in Saturni insulam commeaere finguntur. Vide, ut Somnium meum plane in individuo congruerit, quo tempore de Plutarchi hoc libello ego ne somniaveram quidem. (Not. 43. et de daemonum transcurSIONibus ultro citroque not. 63, 81 et seqq.)

101. Videtur, in Groenlandia. Hic circa solstitium aestivum Sol totis 30 diebus infra horizontem commoratur, minus quam una in singulos hora. Vide notam prolixam proxime praemissam.

102. Qualem tunc vitam academicam vivebant Graeci, Plutarchi cives, cum summa potestate in Romanos translata nemo Graecorum, ne principum quidem, rebus ullis gestis clarescere posset.

103. Vide descriptionem Hispaniolae.

104. En petram ex Castilia d'Oro aut Peruana.

105. Quia vilis haec merces in insula Hispaniola.

106. Mirum, qua originatione aequipolleant *περσεφονη* et *φωσφορος*; illud sonat caedem Persei, nihil de luce portanda. An igitur *περσεφονη* quasi *πυρσεφονη* aut *πυρσεφορη*?

107. In circulo illuminationis, communi termino hemisphaeriorum lucidi et umbrati.

108. Physiologia peregrini de anima, quam ille procul dubio hausit ex Opiniano conjectura, auctore Plutarchi luculentissimo et filio genuino.

109. Animam seorsim et corpus seorsim.

110. Ex anima adhuc composita, abolito altero elemento, residuum.

111. At P. Virgilius Maro haud paulo aliter Proserpinae partes etiam in prima illa et violenta morte agnoscit: ut qui fato naturae vel tempestiva morte decederent, iis faciles daret exitus. Itaque cum Dido periret misera ante diem, luctabatur anima difficili obitu, quia

*Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat Stygioque caput damnaverat Orco.*

112. Plutarchi purgatorium animarum lene in aëre, valles inferni dicto:

Me poena levis clementer adurat.

113. Animae ex suo purgatorio revertuntur in patriam, quae Luna est Plutarcho.

114. Xylander pro ἰδίας legit ἰδίας.

115. Ecce ut viri ingeniosi, postquam refutatione immortalitatis animarum magno se philosophos monstrarunt, quasi poenitudine ducti et abhorrentes ab extinctione mera animarum, novis molitionibus ad eandem postliminio reducendam nituntur. Septuaginta vel octoginta annis post resurrectionem Domini Jesu a mortuis, cum sanguine Christianorum, spe immortalitatis pro confessione Christi resuscitati morientium, infecta essent omnia flumina orbis romani et barbari: placet tamen Plutarcho vita animae post mortem, qualiscunque ea, placent tormenta impiorum, refocillatio piorum, placent coetus triumphantium, redimiti coronis, placent gaudia, etiamque reditus animorum in corpora, et vel saltem hujus terrenaе vitae reparatio.

116. Eadem Luna huic peregrino Plutarchi et sedes beatorum et infernus est.

117. Peregrini opinio de substantia Lunae.

118. Rursum hic aures Plutarchi prominent ex pelle peregrini.

119. An forte *solidam*? Id quidem certum, Platonem quaternarium numerum elementorum geometricam ad ideam constituisse, initio facto ab extremis igne et terra; quae cum sint corpora solida, soliditatem ille geometricam accommodans dixit, sicut in geometria propositis duobus cubis inaequalibus, sicut se habet latus minoris ad latus majoris, dupla sit proportio superficiei minoris ad superficiem majoris, tripla corporis minoris ad corpus majoris, eoque, applicatis aliis duabus lineis ad latera duo in continua laterum proportionem, duo extrema, minus latus et maxima linearum repraesentent duo corpora, receptis in sui medio duabus mediis proportionalibus, latere majoris et reliquorum minore: sic etiam ignem et terram in sui medium recipere duo corpora media proportionalia, ut sit denique ut terra ad aquam, sic aqua ad aërem, aër vero ad ignem.

120. Ridicule hallucinatur Plutarchus. Nam si pluribus dimetiretur, adhuc multo minor esse argueretur. Nec enim ei parvitatē speciem induit celeritas motus, sed bene horarum paucitatem haec causatur, quibus in umbra versatur sidus. Hoc puto erat in animo Plutarcho.

121. Neminem hodie superesse puto in orbe Terrarum, qui hac superstitione sit infectus. Ita non semper consensus plurimorum respiciendus in examinandis et recipiendis opinionibus, quod hic fecit Plutarchus, novam theologiam extruens.

122. Animas nondum sedibus quietis in Luna potitas, sed adhuc circumvolitantes Lunamque quasi litus aut portum capturientes, dum illa interim tenebras subit horrescitque.

123. Caspium Plutarchus habet pro sinu oceani exterioris.

124. Has Plutarchi conjecturas confirmat dioptron belgicum clarissime.

125. Eadem Luna Plutarcho et sedes beatis tribuit et carcerem damnatis torquendis.

126. Pro *μυγα* Xylander legit *μυγα*.

127. Hic fallitur Plutarchus. Semper enim eadem maculae versus Terram spectant. Lege igitur: *Nunc versus coelum extimum, nunc versus Solem*, et secundum hanc correctionem corrige fabulam, si potes.

128. Plutarchi vita beata lunaris paulatim exolescit per animae mortem secundam lenem, qua mens solitaria fit et perficitur.

129. *Imaginis Solis*: forte quam in Luna ut in speculo intuentur.

130. Virgilius: *Manus effugit imago. Et: par levibus ventis volucrique similia somno.*

131. Ἀναδὲς procul dubio falsum; forte ἀνισαδὲς aut ἐμπαδὲς.

132. Mortuo homine suscipit ipsa in se, corpus scilicet.

133. Corpus ab homine mortuo transsumtum non confert ad generationem hominis alterius, sed nascitur corpus ex corpore.

134. Sol nihil de homine, per primam mortem dissoluto, nihil de anima hominis dudum mortui, jam in Luna per secundam mortem et ipsa dissoluta, recipit ad se.

135. Sol mentem, quam confert ad constitutionem hominis [novi, decerpit ab homine priore mortuo.

136. Luna particulam animae brutam in se convertit in dissolutione per mortem secundam; et cum alius homo nascitur, dat ex se ipsa particulam unam ad constituendam et componendam novi hominis animam, particula altera mens erat prioris hominis, jam transit ad novum, existens eadem numero.

137. Haec verba Plutarchus quidem intelligit de conditionibus essentiae trium corporum mundanorum, deque muniis singulorum in generatione et dissolutione hominis, at quia sunt verba geometrarum, de corporum deque orbium dimensionibus loquentium, credideris, Plutarcho suggesta et dictata divinitus, citra ratiocinationem legitimam, ut oratio ejus alluderet ad proportionem aliquam etiam quantitativam horum trium corporum, nondum cognitam genti humanae. Sint numeri continue proportionales quatuor 1, 60, 3600, 216000 (utemur iis rotundis loco veriorum, sed scrupulosorum 1, 59½, 3469½, 204347½). Hic etsi non sunt ipsa corpora solida Lunae, Terrae et Solis in proportionem continua lineari, tribus scilicet terminis 1, 60, 3600 comprehensa, sed in proportionem continua solida, quatuor terminis 1, 60, 3600, 216000 comprehensa (est enim ut 1 ad 60 sic Luna ad Terram, ut vero 1 ad 216000, sic Luna ad Solem, aut ut 1 ad 3600 vel 60 ad 21600, sic Terra ad Solem: ubi Terra fit unum ex duobus mediis proportionalibus inter Lunam et Solem, at non Luna inter Terram et Solem, ut in Plutarchi proportionem physica), conficimus tamen ex his praemissis demonstratione legitima, quod saltem lineae seu intervalla trium horum corporum sint in hac proportionem continua lineari, et eodem quidem ordine corporum servato, qui est in proportionem Plutarchi. Est enim ut 1 ad 60 et 3600, sic semidiameter Terrae ad semidiametrum orbis Lunae et ad semidiametrum orbis Solis imaginarii; ut quoties coelum Lunae continet Terram, toties coelum Solis (imaginarium) contineat coelum Lunae, seu ut Plutarchi verbis utar, eandem habet orbis Lunae ad orbem Solis proportionem, quam semidiameter Terrae ad semidiametrum orbis Lunae. Vide Epit. Astron. Copern. lib. IV. f. 482. (VI. 327.)

Catalogus plerorumque thematum, juxta ordinem et numerum foliorum in editione Wechelliana. (Numeri cancellis inclusi significant paginas hujus editionis).

Maculas non esse affectionem visus, probat Plutarchus argumentis tribus	(77)	1697
Maculas non esse imagines speculares maris, ut voluit Clearchus, Plutarchus refutat argumentis 5	(78)	1698
Maculas non esse aërem igni mixtum, ut Pharnaces stoicus voluit, Plutarchus refutat argumentis 5	(79)	1699
Lunam esse terream, defendit Lucius, objecta solvens	(80)	1701
Motum gravium ad medium mundi expugnat Plutarchus contra stoicos	(81)	1703
Vera ratio motus gravium secundum Plutarchum, argumenta 4	(81)	1704

Non omnia terrea esse eodem mundi loco	(82)	1705
Imo loci gravium esse aliquam amplitudinem	(82)	1705. 1706
Eoque Lunam esse terream, quia in hoc gravium loco, Plutarchus defendit	(82)	1706
Loco infero suam esse amplitudinem	(83)	1706
Nullum esse mundi medium	(83)	1706
Ne Terram quidem esse in medio	(84)	1707
Nullam esse puncto vim attrahendi gravia	(84)	1707
Terrea posse esse in locis praeter naturam suam	(85)	1707, 1708, 1709
Loca universi non esse distributa secundum naturas rerum singularium, sed secundum fines totius	(85)	1710
Quae causae dispositionis Lunae ceterorumque in suo cujusque loco	(86)	1711
Causae rerum ἀρχαὶ et το βελτιον	(86)	1711
Lunam a Sole illuminari defendit Lucius	(86)	1712
Objectio solvitur de angulorum aequalitate in repercussibus, et indicatur modus illuminationis Lunae	(87)	1714
Ubi in notis multa ad doctrinam catoptricam pertinentia.		
Sylla dicit Solis lumen fieri Lunae quasi proprium ob asperitatem superficiei	(87)	1715
Lunam non permeari totam radiis Solis et sic incendi	(88)	1715
Lunam esse corpus densum et terreum, probat ab eclipsibus Solis	(89)	1717
Tradit, splendorem circa Solem restare	(89)	1718
Tota doctrina eclipsium in persona Lucii	(90)	1719. 1720
De lumine Lunae carbonario Plutarchus	(91)	1721
Unde diversi Lunae colores	(92)	1722
Somniat de amoenitate superficiei Lunae, divinitatem illi adscribit, et animam, ut diluat crimen laesarum religionum	(92)	1723
Maculas esse umbras vallium Lunae	(93)	1724
Cur non etiam imago Solis appareat in speculo	(94)	1725, 1726, 1727
An Luna possit habere incolas	(95)	1727, 1728
Cui usui Luna, si non inhabitetur	(96)	1729
Quod possit et habitari	(96)	1730
Pulcherrima	(97)	1732
Et simile de oceano	(98)	1732
Qualis lunaribus videatur nostra Terra	(98)	1733
Sylla fabulam orditur de orbe incognito, Saturni antro, sacris, sacerdotibus ex occasione adventus hospitis sui	(98)	1733
Hospitis narratio philosophica	(100)	1736

Finis.

Unterricht
Vom H. Sacrament
des Leibs vnd Bluts Jesu Christi
vnsers Erlösers.

Für meine Kinder, Hausgesind,
vnd Angehörige,
Aus deren Vermahnung, so in den Evangelischen Kirchen
vor der Aussthailung fürgelesen würt, hergenommen, vnd
Frag- vnd Antworts weise verfasst.

(Pragae anno 1617.)

Marci am X. Capitel.
Wer das Reich Gottes nit empfahet wie ein Kind, der würt
nit hineinkommen.

An meine liebe Kinder, Hausgesind vnd Angehörige.

Liebe Christen, jr höret täglich in den Evangelischen Predigten, das von Anfang der Reformation biss auff den heutigen tag vil streittens vnd zanckhens vom H. Abendmahl des Herren gewesen vnd noch seye, davon Ir den wenigern thail verstehen oder begreifen khöndet. Nu haben die treue Prediger vund Seelsorger jre vrsachen, warumb si diser strittighaiten auff der Cantzel gedenckhen müssen, dieweil sie nemlich nit nur den Kindern vnd Einfältigen, sondern auch andern predigen sollen, wölche jrthumb vnd verführung halben in gefahr stehen; auch nit nur die warheit fürtragen, sondern auch die jrrthumb widerlegen müssen. Dieweil aber die erste treue Vorsteher der Evangelischen Kirchen bedacht haben, das es der gepürlichen Andacht, die ein Christ bey empfangung diser himlischen Gaben in seinem hertzen haben soll, sehr verhinderlich seye, wann imé seine gedanckhen durch allerhand spitzfindige Red- vnd widerreden verunrütziget werden: haben sie ein gantz nützliche vnd gaistreiche vermahnung gestellt, die der Gemainde Gottes strackhs vor

dem Abendmahl fürgelesen werden solle, in wölcher deren so verwirren strittigkeiten nicht gedacht wirt, hiermit die schuldige Andacht zubefürdern, allerhand abführungen vnd verleitungen der Gedancken zufürkommen, vnd die Gemeind Gottes also zuerbauen.

Wan dan solche vermahnung nit allein in meinem Vatterland, sondern auch alhie vnd sonst an den maisten orten am Rhein vnd Donaustrom, noch auff den heutigen tag in üblichem gebrauch ist, vnd aber die Einfaltige nit so fleissig auff alle vnd jede stückhe deroselben achtung geben, wan mans also eins thons dahin ableset, als wan sie über einem jeden stuckh absonderlich vnd verstendlich gefragt, vnd dessen hiermit erinnert werden, mir aber als einem Haussvatter gepüret, bey Euch absonderliches einsehen zuhaben, vnd dahin zutrachten, das jr die reine Lehr, so euch in der Kirchen in gemein fürgetragen würt, auch wohl fasset, vnd mit euch nach hauss bringet: als hab ich euch gutter mainung, sonderlich auch zu bezeugung meines eigenen Glaubens vnd haltens vom H. Abendmahl, die mehrgemelte vermahnung in folgende Fragstückhe zerlegt, aussgethailt, vnd thails erkläret: in hofnung, wan jr solche ausswendig lehrnet vnd in der gedechtniss habet, werde euch die vermahnung selber, in der Kirchen fürgelesen, desto verstendlicher sein, vnd vermittelst der Krafft des hailigen Gaistes bei euch, zu fortsetzung eines rechten waren Christenthumbs, desto mehr frucht schaffen, das helffe Gott. AMEN.

Unterricht

Vom H. Sakrament des Leibes vnd Bluts Jesu Christi vnsers Erlösers.

Warumb begehret vnd haltet man das Abentmahl unsers Herren Christi? Diweil Christus vns gehaissen, sollich sein eingesetztes Abentmahl zum gedechtnuss seines bitteren leidens vnd sterbens zugebrauchen, so gebürt ja einem jeden Christen, dem befehl seines Herren nach zukommen.

Was geschieht im Heiligen Abentmahl? Christus gibt vns darinnen seinen wahrhaftigen Leib für vns geopfert zur speise, vnd sein eigen Blut für vns vergossen zu einem tranckh, nit fürn leiblichen hunger vnd durst, oder leibliche kranckhaiten zuhailen, sondern den glauben damit zustercken vnd die verwundete gewissen zu hailen.

Wie soll ein Christ sich darzu schicken? Er soll mit grossem vleiss vnd inbrünstiger andacht sich selbst prieffen, wie S. Paulus vermahnet 1. Cor. 11.

Wie lautet die vermahnung S. Pauli? So oft ihr von disem Brot esset, vnd von disem Kelch trincket, sollet (oder thuet) jr des Herren Todt verkündigen, biss das er khommet. Welcher nun vnwürdig von disem Brot isset, oder von dem Kelch des Herren trincket, der ist schuldig am Leib vnd Blut des Herren: der Mensch aber prüfe sich selbst, vnd also esse er von disem Brot vnd trincke von disem Kelche. Den wöllicher vnwürdig isset vnd trincket, der isset vnd trincket jme selber das Gericht, damit das er nit vnterscheidet den leib des Herren. Darumb seind auch so vil schwache vnd kranckhe vnder

euch, vnd ein gut thail schlaffen. Den so wir vns selbst richteten, so würden wir nicht gerichtet, wen wir aber gerichtet werden, so werden wir von dem Herren gezüchtigt, also das wir nit sampt der welt verdampft werden.

Wie soll ich diese vermahnung verstehen? Sie begreift zwen punkten, der ein gehet das Nachtmahl selber an, der ander betrifft den gast der hinzugehet.

Was lehret uns S. Paulus in disen worten von des Herren Nachtmahl? Vom Nachtmahl will er so vil sagen: Es sey nit ein gemeine zech, dieweil es eingesetzt sey zu einer Predig von dem unschuldigen leiden vnd sterben Christi unsers Erlösers, welliches kein Christenmensch so vnachtsamblich halten solle, als wan es ein gemeine Histori wäre: Dan wer jm es nit lesset zu hertzen gehen, vnd wer nit bedencket, das er selber mit seinen eignen sünden habe Christo darzu vrsach geben, damit er also auss dem ewigen verderben errettet würde, sondern ohne alle andacht dahin gehet wie zu einer gemeinen zech, der spottet des Herren leidens vnd macht sich theilhaftig deren erschröcklichen sündt vnd mordthatt, die die Jüden an Christo begangen haben.

Weiters soll das Abendmahl auch nit für gemein brot vnd wein gehalten werden, dan es sey der leib und blut des Herren, wie er auch im vorigen Capittel darvon schreibet.

Sag mir auch diselbige wort S. Pauli, auss dem 10. Capitel. Also schreibt er: der gesegnete Kelch welchen wir segnen, ist der nit die gemeinschaft des Bluts Christi? das Brot das wir brechen, ist das nit die gemeinschaft des leibes Christi? den ein brot ist es, so seind wir vil ain leib, dieweil wir alle eines brots theilhaftig sindt.

Was ist das gesagt? Sanct Paulus will so vil sagen: Ihr wisset liebe Christen, das wir durch die rechtschaffene niessung des Heiligen Abentmahls alle unter einander glider eines geistlichen leibs werden, wölliches leibs haupt ist Christus. Nu khönte aber diss durch die niessung des Heiligen Abentmahls nit geschehen, wan es nur ein gemein brot wäre, vnd nit zumahl auch die gemeinschaft wäre des wahrhaftigen leibs Christi, vnd der Kelch die gemeinschaft des wahrhaftigen bluts Christi, also das wir alle in gemein dieses wahrhaftigen leibs und bluts Christi im H. Nachtmahl theilhaftig würden: dan wir vil khönen anderst nit eins werden durch das H. Abentmahl, dan also das wir alle darinnen den einigen leib Christi empfahen vnd zu vnserem gemeinen haupt bekhommen.

Was lehret S. Paulus von den Gesten bei diesem Abendmahl? Er zaiget an, das Gott die unwürdige Geste von wegen der enthailigung dieses Hochwürdigisten Abendmahls schwerlich straffe, mit zeitlicher vnd ewiger straff, zeitlich zwar mit Pestilentz vnd andern kranckhaiten, vnd das er manchen Jungen Menschen vor der zeit auss diser welt hinraffe: diss alles darumb, das er nit ewig straffen dürffe; dan wan Gott Kranckhait schickt, so gehen die sündige Menschen in sich selber, vnd bekheren sich, vnd wan sie dan also in rechtschaffener buss auss diser welt hingenommen werden, so machen sie ein end an jr ruchloses sündliches leben, fallen nit widerumb drein, erzürnen Gott nicht mehr, enthailigen das Abentmahl nit mehr. Darneben zeigt er an, wie der Mensch diesem schwären zorn Gottes entfliehen solle, damit er nit vnwürdig esse; Item, sich selbst richten solle, damit er nit von dem Herren gerichtet werde.

Was haist dan sich selbst prieffen? Prieffen haist so vil, das ein jeder soll in sein aigen gewissen gehen, sein verführtes leben, vnd was jme auch

gegenwärtiger zeit im sinn ligt, vor Gottes angesicht von stuckh zu stuckh, so vil immer möglich, betrachten, nit anders als wan ers einem Beichtvatter nach lengs erzehlete.

Was haist sich selbst richten? Richten sich selbst, haist so vil, das ein sollicher wahrhaftiger Beichter alle solliche stücke seines verführten lebens, ja seine anhaltende böse zunaygungen vnd gantze verderbte Natur selbst, halte gegen die Gebotte Gottes vnd nit etwa gegen der welt, oder gegen seiner Elteren böse gewohnhait. Wan diss geschicht, würt ein jeder gewislich nichts anders befinden, dan allerley greuliche sünden vnd den ewigen todt, den er mit der sündtlichen Natur von seinen Eltern anererb, vnd selbst mit eignen sünden vilfaltig verschuldet hatt. Dan der sold der sünden ist der todt, wie S. Paulus sagt. Diss soll ein jeder, der zum H. Nachtmahl gehen will, festiglich glauben. Darauff soll er jme selbst umb sollicher begangner sünden willen im hertzen feind sein, solliche mit öffentlicher beicht vor dem Priester vnd angesicht der Kirchen Gottes bekennen, Gott dem Almechtigen dieselbe abbitten, alle boshait, schalkhait vnd ruchlosighait vnd insonderhait allen neid, hass, grollen vnd widerwillen auss dem hertzen raumen, sich mit seinem nechsten, den er belaidiget, versünen, dem der jne belaidiget, verzeihen, vnd in summa jme fürnemen, sein leben fürhin zu bessern, alle gelegenhaiten, dadurch er zuvor einmahl zu einer feindseligen that gerathen, fürter so vil möglich zuflihen, vnd hierzu Gott umb beistand des H. Geistes, vnd das er jne nit wolle in versuchung führen, vleissig bitten.

Wessen sollen sich aber die Christen in diesem ihrem geistlichen elend trösten, damit sie auch diss orts nit vnutürdige geste seien? Erstlich sollen sie erkennen, das kheiner jme selbst drauss helfen khönde, sonder frembder hülff hierzu notdürfftig sey. Darnach so sollen sie auch nit an Gottes barmhertzigkeit verzweifeln, sonder sollen ferners wissen vnd glauben, das vuser lieber Herr Jesus Christus sich vber vns erbarmet, vnd vmb vnserer sünden willen mensch worden ist, auff das er das Gesetz vnd alles was wir mit vnsern sünden verschuldt hetten, für vns vnd zu vnserer erledigung auff sich nāme vnd bezahlete.

Was sollen wir hic von dem H. Abendtmahl glauben? Es ist diss heilig Sacrament nit für ein selbst verdienstlich werckh oder versöhnung mit Gott zuhalten, als würden vns vnser sünden darumb vergeben, oder die zeitliche straff darumb nachgelassen, dieweil wir des Herren leib vnd bluet mit dem Mundt empfangen, sondern es ist allein zu einem sondern trost und stercke gegeben, den armen betrübten gewissen, die ihre sünden im hertzen empfinden vnd bekennen, Gottes zorn vnd den todt fürchten, vnd nach der gerechtigkeit hungerig vnd durstig seind, disen blöden gewissen ist das Abentmahl gegeben zu einem gewissen pfandt vnd wahrzeichen dieses gnedigen willen Gottes, das er den verdienst des bitteren leidens vnd sterbens seines Sohnes vnser Herren Christi für vnser sünden annehmen, vnd vns, wan wir vns von gantzem hertzen bekhern, gnädig sein wölle, das wir je diss alles festiglich glauben sollen.

Woher waistu das? Auss den worten der einsetzung, die Christus gesprochen hat vber das dargereichte brot vnd tranck.

Wie hat er gesprochen über das brot? In der Nacht da er verrathen ward, nam er das brodt, dancket vnd brachs, gabs seinen Jüngern vnd sprach: Nemet hin vnd esset, das ist mein leib, der für euch (für euch spricht Er) dargegeben würt.

Was ist das gesagt? Er will so vil sagen: das ich mensch bin worden, (einen lebendigen menschlichen leib an mich genommen) vnd alles was ich leid vnd thue (in vnd an solchem meinem leib) ist alles euer eigen, für euch vnd euch zu gutem geschehen: diss zu einem gewissen anzeigen vnd zeignus, vnd das Ihr (als glider meines geistlichen leibs) immer in mir bleibet vnd lebet, vnd Ich (als das haupt im geist) in euch, gab Ich Euch meinen leib zur speise.

Wie hat er gesprochen über den Kelch? Desselben gleichen nam er auch den Kelch nach dem Abendmahl vnd sprach: Nemet hin vnd trincket alle darauss, diss ist der Kelch des neuen Testaments, in meinem blut, das für euch vnd für vil vergossen wirt, zu vergebung der sünden.

Was ist das gesagt? Er will sovil sagen, dieweil ich mich ewer angenommen, vnd ewer sünd auff mich genommen hab, will Ich mich selbst für die sünde in Tod opfern, mein blut vergiessen, euch gnad vnd vergebung der sünden erwerben, vnd also ein neues Testament aufrichten, darinnen die sünde vergeben, vnd ewiglich nit mehr gedacht werden soll, dess zu einem gewissen anzeigen vnd zeugnuss, vnd zur sterckung vnd förderung meines lebens in euch, gib Ich euch mein blut zu trincken (wie auch sonsten durch das trincken das leben im leib gesterckhet, vnd die speise gefürdert wirt.)

Was hat nu jetzo das Heilig Abentmahl bei denen, so es würdig genossen, für einen nachdruckh vnd würckhung? Wer also von disem brot isset, vnd von disem Kelch trincket, auch disen worten, die er von Christo höret, vnd disen zeichen, die er von Christo empfhaget*), vestiglich glaubet, vndt dises Abendmahl zur erinnerung vnd bestätigung seines glaubens empfhaget, der bleibet in dem Herren Christo, vnd Christus in jme, vnd würt ewiglich leben.

Warzu dienet vns das H. Abentmahl mehr? Es dienet vns zu einer Erinnerung, frölich in vnsers Herren Christi willen zuleben.

Woher waistu das? Auss den Namen, die dem Heiligen Abendmahl gegeben werden, vnd auss denen Vmbständen der einsetzung vnd eusserlichen dingen, die darzu gebraucht werden.

Wie würt den das Abendmahl Christi genennet? Das gedächtnuss Christi, vnd die verkündigung des tods Christi: dan also sagt Christus, das thuet zu meinem gedächtnus, vnd S. Paulus sagt: so oft Ihr von disem brot esset, vnd von disem Kelch trincket, so thuet Ihr des Herren Todt verkündigen.

Wie sollen wir dan seiner darbey gedencken vnd seinen Todt verkündigen? Wan wir betrachtet vnd bekennet haben, das er für unsere sünden sey gestorben, vnd zu unserer rechtfertigung wider auferstanden, sollen wir jhme dafür mit mund vnd hertzen ewigen lob vnd danckh sagen: vnd im werckh selbstn sollen wir von danckhbarkeit wegen vns fürohin für sünden vnd neuen schulden hüetten, vnd hingegen die gebotte Christi halten, die er vns gegeben hatt.

Welches seind Christi fürnembste gebott? Das ein jeder soll sein Creutz auff sich nemen, vnd jhme nachfolgen: Item das wir vns sollen untereinander lieben, wie er vns geliebet hatt.

Wie werden wir durch das Nachtmahl erinnert vnser Creutz zutragen vnd Christo nachzufolgen? Dieweil Christus an vnser statt ans Creutz geschlagen worden, vnd sein leben für vns gelassen, dessen gedächtnuss vns im

*) Manu Kepleri additum: non est mea additio, sed sic habetur in Agenda Austriaca.

nachtmahl anbefohlen würt: sollen wir auch vmb seinet willen die böse lüsten vnd begirden vnsers fleisches creutzigen, das ist, wir sollen nit alles das thun was vns gelustet, sondern sollen vns abbrechen, vnd vns selber wehe thun, damit wir ein heiliges, züchtiges leben führen, wie es vnserm Herren Christo wolgefelt: vnd sonsten Gott dem Herren in Creutz vnd leiden gedultig still halten, auch vns nit waigern von der bekantnus wegen des Christlichen glaubens, wan es Gott verhenget, allen vnglumpff, spott, vnglegenhait, verfolgung, nachred, schand, marter vnd den todt selbst zu leiden, durch hilff vnd beystand des Heiligen Geists.

Wie erinnert vns das H. Abendmahl der Christlichen brüderlichen liebe? Erstlich, dieweil unser Herr Christus bei der einsetzung vnd haltung dises Heiligen Abendmahls, ein solliche schöne hertzbrechende lange vermahnung an seine Jünger gethan, das sie sich vnder einander lieben sollen, wie er sie geliebet hatt, vnd hats mit dem werkh gezaiget, warinnen dise liebe bestehen soll, in dem er als der Maister, jnen als dienern, die füsse gewaschen hatt, hiermit uns die sanfftmoth vnd ehrerbietung befehlend. Fürs andere dieweil Christus vns geliebet hat, da wir noch seine feinde waren, vnd sein leben für vns gelassen, zu dessen gedächtnus das Nachtmahl eingesetzt ist: sollen auch wir vnser feinde lieben, jnen verzeihen jre fähle, wie Gott vns vergeben hatt vnser schulden, auch je einer von des andern noturfft wegen, einen thail seiner zeitlichen gütter gern vnd willig fahren lassen, jme zu helfen: ja wan es Gott also schicket, vnd die noth erfordert, soll je einer für den andern, oder für die Christenhait, alles zeitliche, vnd das leben selbst zu verlassen bereit vnd willig sein.

Dahin deuten zum dritten auch die zeichen brots vnd weins, vnd erinnern vns des geistlichen leibs Christi, dessen glider wir werden, vnd unserer gebür, als der glider. Dan wir alle seind ein brot vnd ein leib, dieweil wir alle eines brots thailhaftig seind, vnd auss einem Kelch trincken. Dan zu gleicher weise, wie auss vil berlin zusammen gekeltert ein wein vnd tranckh fleust, vnd sich in einander menget, vnd auss vil kernlein ein mehl gemahlen, ein brot vnd kuchen gebachen wirt: also sollen wir alle, so durch den glauben Christo eingeleibt seind, durch brüderliche lieb, vmb Christus unsers liebsten Heilands willen, der vns zuvor so hoch geliebet hatt, alle ein leib, tranckh, kuchen vnd brot werden, vnd solches nit allein mit lehren Worten, sondern mit der that vnd warhait, wie Johannes lehret, on allen trug trewlich gegen einander beweisen.

Das helffe vns der Allmechtige barmhertzige Gott vnd Vatter vnsers lieben Herren Jesu Christi, durch seinen Heiligen Geist, AMEN.

Ende.

Elegia

de Nuptiis doctissimi et integerrimi Juvenis D. Magistri
Joannis Huldenerici,

Juris candidati; Clarissimi viri, Pauli Huldenerici, Consilarii Principis Wirtem-
bergici, filii.

Et honestissimae pudicissimaeque virginis Annae, Philippi Gossolini, mercatoris et
civis Pfortzheimensis, viri prudentissimi, defuncti, filia.

Scripta per Joannem Keplerum, phil. studiosum, sponsi cognatum.

Tubingae, Apud Alexandrum Hockium Anno Domini MDXC.

Nympha, Charis, Venus, aut si quid formosius istis
Illa vetus veri parca poësis habet,
Quae sortem exsuperas opibus, virtutibus illas,
Quae gemina sponsum dote beata beas:
Si tibi delicias inter lucemque jugalem,
Inter et hospitibus compita plena vacat:
Hanc lege ab ignoto missam, sed prompta, salutem,
Non etiam sortis nescius ille tuae est.
Sin minus: ut possis nostrae vacua esse tabellae,
Laetitiae effusos siste parumper equos.
Hic etiam invenies, sua qui tibi munera portans,
Non conviva quidem, sed tamen umbra venit.
Non omnes conviva juvat, quin saepe vocatis
Gratior hospitibus cernitur umbra loquax.
In me non fuerit facundae prodigus artis,
Quando suas Hermes distribuebat opes,
Non tamen inspecto frontem rugare libello,
Et, modo quam fueras, tristior esse potes.

Nam tibi laetitiae subdet fomenta recentis,
Et, quam sis felix, nuncia verba feret.
Ipse ego, dum pro me gratantia carmina scribo,
Quam videor, quod non gratulor ore, miser?
Ergo leves elegos spatium breve sume legendi
Hospitiique illis pande, benigna, fores.
Sic tibi, cum decimum vicinas viderit umbras
Luna, Deus ventris dulce resolvat onus.
Ut te difficilem possim sperare petenti,
Non patitur tali mens adamata viro,
Mens tua quae tali potuit placuisse marito,
Cui morum asperitas nulla placere potest.
Tu modo, cur voces nimium pudibunda moraris?
Incipe Maenalios nostra Thalia modos,
Incipe per sponsi meritas decurrere laudes,
Non res est nuptae gratior ulla novae.
Non erit illi eadem repetito scena cothurno,
Multa videt verus, plurima nescit amor.
Si quid habet corpus, si quid fortuna gubernat,
Quod decori est: sponsam non latuisse reor.
Sed quae corde latent, non Argi lumina cernunt,
Non ipse impuro prodidit ore bona.
Nam si verborum sublimi attollere mole
Res est dedecoris plena, pudore carens,
Ut sit vera, tamen semper laus propria putet;
Saepe verecundus vera tacere solet.
Adde quod haud famae tutum est sua credere, fecit
Fallendo et verum fraudis habere notam.
Sed tu, quas vultu voluit celare modesto
Virtutes, pleno gutture Musa cane.
Vera refer, nec dextra nimis, nec perge sinistra,
Sed medio rectae tramite curre viae.
Laus nimia est hodie tam crebro dedecus usu,
Fucatus multus dicitur esse color.
Quam vereor, justa si libes omnia lance,
Ne te vulgati criminis insimulent.
Unde sed incepti surget mihi carminis ordo?
Quid tanto in cumulo parte prior loquar?
Incertus feror. Hinc etenim sublimia stirpis,
Huldenrice, trahunt nomina sponse tuae.
Hinc tua me virtus, artes, morumque venustas,
Nobilior cuncta nobilitate rapit.
Nam quid profuerit coelis aequata parentum
Gloria, si foedo crimine vita labat?
Gentis imaginibus solis cui laus sua constat,
Gentis in hoc magnae deperit omnis honos,
At tu, qui tantis animum natalibus aequas,
Nec tamen illorum nobilitate tumes:
Ipse tuis lucas virtutibus, ipse canentem
Dirigis in celsae nobile laudis opus.

Nam quid nunc memorare juvat patruosque patremque?
Et patris proavum, cum genitricis avo?
Utque illis eadem virtus et cura juvandi
Consilio populos servitioque duces?
Quaeque patris pietas? et quae reverentia divum?
Qui fuerit purae religionis amor?
Quot fuerint dotes? quot doctae Palladis artes?
Consilii nunquam pondere cassa fides?
Wirtembergiacaeque ut consiliarius aulae
Prudenti mentem rexerit ore ducis?
Nam si cuncta velim brevibus pertexere filis:
Tractarem telas, Penelopea, tuas.
Et prius aetherium Phoebe circumvaga cursum
Compleat, auratas depositura comas,
Quam mihi contingat, veterum memorare parentum
Nominaque et titulos et meritum omne decus.
At te, gliscenti jam dum virtute nitentem,
Exaequo proavis anteferoque tuis.
Non etenim virtus, quae delitet, occidit: olim
Materiam laudis quaerere facta solet,
Quin habet ante sibi. Licet exercere latentis
Munera iudicii, prima juventa, tui.
Ergo age, majorum nitidos, Huldricae, tuorum,
Sponse, super titulos incipe ferre caput
Illorumque decus studiis praecedere peractis,
Notitia in sacro quam tibi jure paras;
Quam tibi nam referunt spatiosa volumina legem,
Quae non sit pridem corde reposita tuo?
Te duce quae surgunt studia in contraria jura,
Unanimi coeunt conciliata via.
Tu nimium faciles ad noxia crimina leges
Exacuis, vultuque asperiore facis.
Idem ubi non meritos Jove nata objurgat, eodem
Et scelus et culpam vindice jure petens:
Succurris miseris et magnas corrigis iras,
Si jubeas, posito jura rigore silent.
Nec tua te pietas aurum praetexere noxae,
Nec sinit insontes poena onerare viros.
Mome, procul prohibe salsae dicteria linguae,
Qui pariter meritos immeritosque notas.
Non illi mentem incantant odiumque favorque,
Non hic vim juris aurea vincla domant;
Non illum haec docuit defuncti cura parentis,
Non vidui custos mater amata tori,
Quae matres tantum reliquas supereminet una,
Quantum inter sacras regia Juno deas,
Et quantum reliquos superat domus illa penates,
Quos custos Tubia cernit ab arce vigil.
Qui videt hanc, oculis praesens opera omnia lustrans,
Juraret sacro numen inesse loco,

Cana fides, pudor et pietas, morumque venustas
Hancce suo sedem constituere choro.
Utque isto templo fraudum procul exulat agmen,
Sic nihil indigenae pectora fraudis habent.
Candida, justa, patens, et mens ferrugine pura,
Libertasque illi plena pudoris inest.
Pectoraque aetherii satagunt non nescia cultus,
Et verba aeterni sunt in honore Dei.
Ipsaque possesso virtus opulentior auro
Signa sui in facie splendidiore locat.
Quem non ille movet plenus gravitate serena
Vultus et os hilari tetricitate nitens?
Scilicet ingenitae perstat gravitatis in illo
Pulcher honos, animi picta tabella sui.
Praecipue quando aut Germano personat ore,
Doctave Romano labra lepore fluunt,
Qualis io vocum, qualis nitor oris amoeni?
Quam non mentito verba colore micant?
Quis non attonito similis tua suspicit ora?
Quisve voluptatis concipit inde nihil?
Dulcia seu cupiam cursumque rotantia verba,
Inclyta Nestorei gratia mellis hebet.
Pondera seu rerum volucres librantia voces,
Hic etiam magni sunt Ciceronis opes.
Seu pietas curae est: nihil hic nisi honesta loquetur;
Non hic spurcicies invenit ulla locum.
Seu placet amotis frontem diducere rugis,
Grataque festivis spargere verba jocis,
Proferet ore jocos, et erit quoque pondus in illis:
Nam pote mordaci condere verba sale est.
Sic ubi fert tempus, vultum induit ille Catonis,
Democriti mores, si jubet illud, amat.
Temporibus servire decet: nam tempora palmam
Servanti instabiles saepe dedere vices.
At quam nulla viri fastosa superbia pectus
Occupat? Heroas quam tenet illa frequens?
Limina nullus adit, quem non moderata petentem
Excipit et subito qua juvat arte potest.
Quis mihi nunc vates arentis flumina linguae
Impleat, ut rebus carmina digna fluant?
Ah satis est verbo se illi subducere moli:
Teutonio nullus fortior orbe vir est.
Ebrietas humens, victricibus alta quadrigis,
Germani vires conterit una soli.
Omnes servitio premat et secura triumphet:
Dedecus hoc uno milite victa capit.
Quam male firma Venus, victo quam frigida Baccho,
Exemplo poteris, sponse, docere tuo.
Quotusquisque tuos juvenum numeraverat annos,
Cum cupida in thalamum ducta puella sibi est?

Scilicet hic ratio validis compescit habenis
Affectus subita mobilitate vagos.
O mihi tam longe maneat pars ultima vitae,
Nec praecox Clotho rumpere fila paret,
Ut tete officio videam succedere patris,
Consilioque tuum posse juvare ducem.
Non tam noctivagis decori est Phoebe aurea stellis,
Quam tuus in nostra gente nitebit honos.
Plura paraturo gemit intra pondera cervix
Cruraque succiso poplite fessa labant.
Et jam quae claudit latus, aurem vellit amica
Teque manus epulis sponsa adhibere jubet.
Perge, nec impedio, sed laeto vivida vultu,
Ne te hujus dicant poenituisse morae.
Alme Deus, qui clementi regis omnia nutu,
Conjugium hoc tanta prosperitate beans,
Effice ne desit soboles, quae denique restat:
Caetera, te pridem munera dante, tenent.
Sic tua nil metuat rigidos Ecclesia Turcas,
Pontificisve graves, quas jacit ore, minas.
At vos conjugii stabili modo foedere juncti,
Sponse, tuo imperio, Sponsa, tuo obsequio,
Vivite concordēs, donec maturior annis
Inficiat nigras alba senecta comas.

Finis.

Lessus

in funere reverendi viri, D. M. Ulrici Holpii, pastoris Leobergensis vigilantissimi fidelissimique, et vicinarum Ecclesiarum Inspectoris (quem Decanum dicunt) dexterrimi, 16. Cal. Novembribus pie in Christo defuncti anno 1591,

Patrono suo optime de se merito posuit hoc immensi debiti pensum exiguum gratitudinis observantiaeque nomine

M. Joannes Kepler

Villanus, Theologiae Studiosus.

Item Acclamatio

Ad J. Ulricum*), defuncti Filium, cum XIV. Cal. Martiis anni sequentis Tubingae una cum 27 aliis juvenibus Philosophiae Magister renunciaretur.

Eccles: XXX.

De filio ingenue educato.

Mortuus est pater ejus et quasi non est mortuus: similem enim reliquit sibi post se.

Tubingae

Apud Georgium Gruppenbachium, Anno 1592.

Ad lectorem.

Et gener et natus jussere hunc vivere Lessum,

Dum certant magno solveere justa patri.

Vectum igitur segni Numen venerantur Asello,

Qui legis, hunc asinum non latuisse scias.

---

*) De Holpio haec narrat Keplerus: Ab ineunte aetate fuerunt adversarii aliqui, primus, quem memoria teneo, Holpius. Holpio mecum de eruditionis opinione occulta contentio. Is me manifeste oderat, mecum bis pugnavit, semel Leobergae, semel Mulprunnae. Postquam ibi locus superior mihi cessit, rediimus in gratiam. Desperavit enim restitutionem cumque prius semper metueret, jam, facto quod metuerat, odisse simul atque metuere desist. (Cfr. vol. V. p. 481.)

Lessus.

At te, progenies sceleratae perfida Labis Exitium sancto Mors meditata gregi,	Rom. 5.
At te pro tanto scelere et pro talibus ausis, Quondam etiam victrix, nunc iterum Hasta necet.	Hos. 13.
Quam neque tam sancti potuit reverentia Mystae Flectere, nec fractae conjugis ille dolor,	
Nec jamjam perimens pectus miserabile, primum Tunc thalami a pacto foedere laesus amor:	
Nec viduata suo soboles tam parva parente Filia, nec vitae nupta perosa diem;	
Invitus patri nec filius ille superstes, Ulricus juvenis tempore, mente senex;	
Nec jam succisa domus, inclinata columna Illa Dei postes sanguine tincta Domus,	
Dic age, lethifera tantum peccata sagitta Quae petis, in sanctos cur furibunda ruis?	Rom. 6.
An, quia peccatum penetrata medullitus ossa Occupat, est coelo sic reparandus homo?	Matth. 15.
Eia age, sub terras exsanges mordicus artus Arripe, tunde, abole, perlue, rade, coque.	1. Cor. 15.
Jamjam fatidici venit ultima carminis aetas, Cum reddes nondum debita membra polo.	Dan. 12.
Spiritus interea coelum subit. Uxor et orba Proles et Christi sanguine tincta Domus	Hieob 19.
Sunt Domino curae. Non has vis improba laedet, Non juncti Satanas Morsque Stygisque lacus.	Sap. 3.
	Matth. 16.

Ad

J. Ulricum, defuncti filium, secundae laureae Candidatum.

Ulrice, nostrae gloria patriae,
 O vita patris posthuma mortui
 Hac luce, quem factus Magister
 Restituis viduae parenti:
 Dic, quae Charybdis te per inhospitae
 Periculosam Diva voraginem
 Latrantis et per saxa Scyllae
 Incolumem applicuit triumpho?
 Tantumne voces sollicitantium
 Alta repostae mente parentum,
 Tantumne fervens literarum
 Evaluere sitis laborque?
 Haec languidis quis nuncius auribus
 Immurmurasset solliciti patris,
 Jamjam migrantem palpitanti
 Pectore vix animam trahentis:
 Curae levatus parte domesticae
 Vultu sereno lethiferum mali

Grassantis excepisset ictum,
 Impavidusque animam dedisset.
 Macte hac adeptae laudis adorea.
 Perge et parentem filius haud sine
 Obliviosae stagna Lethes
 Perpetua rapuisse nocte.

Anno 1592 Tubingae prodijt: Oratio de vita et morte clarissimi viri M. Samuelis Heilandi, Basiliensis, Ethices in Academia Tubingensi Professoris et Ducalis ibidem Stipendii Magistri Domus ad annos 36 vigilantissimi, habita a M. Erhardo Cellio, Poet. et histor. ibidem Professore.

Huic orationi subjunctus est

Dialogismus

de funere ejusdem M. S. Heilandi etc.

Quae pompa? Exequiae. Quod habet Libitina cadaver?
 Heilandi. Quanam protulit ora virum?
 Urbs Basilea. Animi quae sunt exempla? Boozus,
 Davides, Samuel; Ingenii? Salomo.
 Quae fortuna? Minor meritis, sat splendida fama.
 Quid tenuit juvenis? Nil. Capularis? Opes
 Magnificas. Quae vita seni? Morbosa, sed insons.
 Quae puero? Extorris mentis amore sacri.
 Quanta? Duci brevis, atque scholae domuique bonisque:
 Aequa Dei placito et syderis, aequa suis
 Optatis: morbo longa ingentique dolori
 Atque animi moesto coelitis exilio.
 Ut periit? Placide. Qua mortis imagine? Morbo
 Difficili, et victi debilitate seni.
 Mens ubi destituit cassum spiramine corpus?
 Inter, qui longum sese aluere, libros.
 Quonam abit? In patriam sperataque limina coeli.
 Qui comes? Angelici, bajula turba, chori.
 Quid corpus? Requiescet humo. Quando ergo resurget?
 Cum rogos orbis erit. Quale? Perenne, sacrum.

*Ζῶντα φίλον καλοῖ, πένθον κακοῖ, ἄπρουν ἄμφω,
 Οἱ μὲν ἀγνωθίῃ, τρίβαν οἱ δὲ Δίκης.*

Perpetuae gratitudinis ergo a M. Joh. Keplero,
 Theol. Studioso, Discipulo.

ELEGIA

IN OBITUM D. TYCHONIS BRAHE.

Tu quoque funebris pars haud incognita pompae
Appositos lacrymis funde Elegia modos.
Terrigenis animis potuit qui sistere coelo,
Terrigenum tumulo conditur ecce manu.
Assuetosque oculos coelestem pandere lucem
Fusa super tenebris invida claudit humus.
Gratuler ambiguum est, an laxem fraena dolori?
Dum meditor, lacrymas utraque causa ciet.
Infelix mundi soboles, homo dedite mundo,
E mundo reliquum quid tibi Parca facit,
Quando etiam lethes sapientia mergitur undis,
Divinasque animi mors populatur opes;
Nec jam sideriae frigentia pectora curae
Demulcent solitis vita abeunte modis.
Si pars est hominis melior mens edita coelis,
Villa si terrae pondera corpus habet,
Si probat ipse Deus pecudum contemnere vitam,
Pingua non ventri thura adolere Deo,
Sed memorem esse sui, celeresque patrare per annos
Dignum aliquod tanta nobilitate decus,
Si potior mentis, quam corporis ulla voluptas,
Pulchrior illius si meliorque labor,
Si patrias animo praestat decurrere sedes
Et laudem auctoris commemorare Dei:
Debuerant equidem pulchrae molimina mentis
Occidui fato corporis esse super.
Nunc veluti nigris fulgens in nubibus arcus,
Has simul ac venti dissoluere, perit,

Non secus astrorum tot jam quaesita per annos
Notitia et celeris mobile mentis opus.
Quod visum Uranie fertur mirata sub astris,
Exemplo sensus obstupefacta sui;
Heu mihi non potuit motu superesse cerebri,
Nec nisi praegressis sensibus ire comes!
Scilicet ipsa etiam quondam pulchra astra peribunt,
Et res instabiles fluxa sigilla decent.
Scilicet exiguum est et vasto ex aequore gutta
Quidquid Sideriae de ratione tenes.
Utque bibit floris lux irradiata colorem,
Ipsa sibi nullus de Phaëtonte color,
Non aliter, viles sensu monstrante figuras,
Mens hominis, crasso corpore mersa, videt.
Aut tenue, aut nihil est species aut proxima vero,
Aut pars in promptu est, pars adopena latet,
Divinos puro donec de fonte liquores
Corporis e vinculis morte soluta capit.
Non igitur miser est, lacrymis non aptus acerbis,
Solatur Domini quem modo blanda manus,
Oblitum levium, capiat quo maxima rerum,
Jam vacuum curis, improba vita, tuis.
Non poteras, lethum, pulchram praevertere palmam,
Arte triumphata sideribusque venis.
Non poteras penitus doctrinam extinguere mentis,
Quam spargit toto plurimus orbe liber,
Audiit hinc vivus magnas paeana per urbes,
Posteritas omnis quem bene grata canet.
Gratulor hanc merito sortem, sed causa doloris
Non levis a nostra nunc mihi parte venit.
Non mea tam longae jungam suspiria pompae?
Mene hilarem jubeat publicus esse dolor?
Nam veluti si qua stagnantibus incidit undis
Serupulus et fluctum motio prima dedit,
Addit se in spatium viresque acquirit eundo
Circulus atque omni littora parte ferit;
Non aliter qui jam Pragensi moeror ab urbe
Nascitur eoīs occiduisque plagis,
Regna per et gentes magis ac magis auctior errans
Conturbat vestras, Auster et Eure, domos.
Dania cumprimis Brahaeum patria plorat,
Jamque suum Atlantem non ablisce velit.
Illustrisque domus columnen Brahaeia regni,
Occubitu Solis lumine cassa sui,
Luget et ad luctum socios vocat ordine Billos,
Rudros, Rantzovios pulchraque sarta Rosae.
Stemma Viri fulgens regnum sibi vindicat unum,
Doctrinam censent omnia regna suam.
Fama Caledonium longe tranabit in orbem
Signaque moeroris, Rex Jacobo, dabis,

Musarum cultor celebris, tecumque per orbem
 Musarum quotquot mystica sacra colunt,
 Seu Princeps ditione potens, seu Flamen honore,
 Quos loquitur propria pagina scripta manu;
 Seu quocumque loco stellarum conscius artis,
 Cui fuit in voti parte Tychonis amor.
 Non ita fatidicas ibant crebra agmina Delphos,
 Sollicita ambiguos aure notare sonos,
 Quam super arcano coelorum plurima motu
 Brahaeas adiit littera missa manus.
 Conticuit vates, migrant oracula terras,
 I, quaere hinc alios, Delphica turba, Deos.

Tu vero ante alios, Caesar, ter maxime reges
 Non aliquem motum corde latente capis?
 Venerat immiti Phoenix dilapsus ab arcto
 Atque in Teutonia nidificabat humo;
 Phoenicem propria voluisti cernere in aula;
 Non alia imperio dignior ales erat.
 Venit summa dies, properarunt fata receptum
 Phoenicem flammis, Phoebe, adolere tuis.
 Quo minus hunc flocci credam te pendere casum,
 Impedit officium, dive Rudolphe, tuum,
 Armatum imperii depellere finibus hostem,
 Tutari pacem justitiamque domi,
 Et studia atque artes validas plantare per urbeis,
 Unde hominum capiat commoda multa genus,
 Percipiatque Dei justas sapientia laudes;
 Haec sunt imperii munia summa tui.
 O utinam nunquam tua sceptrum fatiget Erinnys,
 Arma domi nemo concitet, arma foris,
 Nulla intemperies languentia corpora tentet,
 Quod satis est, fundat terra petantque manus.
 Non ideo nulli cingant tua lumina fasces,
 Non minor hinc Regi retribuatur honos.
 Te duce certatim speculentur sidera cives,
 Quantaque divinae sint monumenta manus.
 Scilicet haec una est divini meta laboris,
 Haec hominum decuit vita beata genus.
 Hanc equidem Eois vitam vixisset in hortis,
 Si posset vetitis abstinnisse bonis.
 Nunc immorigeros Nemesis divina magisque
 Trux hominem duro pectore plectit homo.
 Terra homines plectit, tribulos commutat aristis,
 Torrida nunc aestu, nunc adoperta nive.
 Hinc genus Adamidum duras damnatur ad artes,
 Siderea cunctis non vacat arte frui.
 Hanc tamen esse tuam voluerunt Numina curam
 (Par immortalis regia turba Deo).

Has etiam ingenuas in scepra reponere curas
Quoque pòtes arctas amplificare modo.
Tempora nobilibus condunt pereuntia signis,
Aetatem mundi pectora bruta docent,
Quanta sit expediunt coelorum condita moles
Quamque sit humanae commoda forma domus,
Ne velut ignota vivat peregrinus in urbe
Terrigena, hospitii nescius ipse sui.
Incipe, mortalis, stolidos deponere fastus:
Quantula de mundo portio, quaeso, tua est!
Quin etiam humanos adjutant gnaviter usus
(O res ingratis saepe iteranda viris);
Uranien foecunda Ceres Bacchusque loquuntur,
Fauni Capripedes Arcadiusque Deus.
Uranie instabilem constrinxit Nerea nautis,
Aeolia Uranie sub juga castra dedit.
Haec avis Hispanos alium deduxit in orbem,
Huic cessit clausas gens tremefacta fores,
Uranie Batavos saeva servavit ab arcto,
Quos fugit multo tempore clausa dies,
Tanta dedit quondam cultori praemia dives,
Non equidem cunctas, credite, fudit opes.
Claudit inexhaustam gremio praedivite gazam,
Dat nova non pigris munera culta viris.
Vim coeli reserate viri, venit agnita ad usum,
Ignotae videas commoda nulla rei.
Clausae aperire labor, sed apertis non labor uti;
Naturae ingenio vim reserate viri.
Mi quoque, Diva potens, propius perculsa dedisti,
Ne cruciet mentem vana superstitio.
Dulcia non poterat compescere somnia Moses,
Suspicio magnos fecerat astra Deos;
Forte etiam magicas venissem promptus ad artes,
Eliciens Orco, quos regere astra putant.
Intima quantisper non ad penetralia veni,
Explorans vires lux animosa tuas,
Consulat astrorum vires, quicumque laborat
Cum fructu vetitis obviis ire libris.
Tuque adeo immanes terris avertere pestes
Si (quod Sacra jubent) Dive Rudolphe cupis;
Si tibi sunt cordi miserae nova commoda vitae,
Gloria si summi cultus amorque Dei,
Hanc etiam clemens studiorum amplectere partem,
Consciam et astrorum perge fovere Deam.
Stravisti Scythicum non una clade tyrannum:
Imbellem exsupera tandem etiam invidiam.
Millia militibus, veniant modo singula Musis;
Neutra gravant reditus, invida lingua, tuos.
Si tamen usque adeo multus rapit omnia miles,
Si cunctas adeo Mars populatur opes,

Servanda est inopi tantilla pecunia fisco,
Et nihil est studiis, sordide rhetor, opus.
Deme catenato pretiosa monilia collo,
Sit simplex vestis mensaque parca tibi.
Luxuries inopi famuletur publica fisco,
Nam nihil est illis, sordide rhetor, opus.
Tunc etiam Jovae fisco cedemus honores;
Astra locum castris ingeniumque dabunt.

Joannes Keplerus moestus posuit.

COLLECTANEA
EX
CODÍCIBUS PULKOVIENSIBUS.

I. MATHEMATICA.

Institutiones Mathematicae.

Conradus Dasypodius, professor mathematicae in academia Argentoratensi, celeberrimis editis mathematicis graecis (Euclidis, Theodosii, Autolyti, Ptolemaei), quem alii dicunt mortuum anno 1600 natum 68 annos, alii anno 1601 natum 70 annos, cum ipse in literis mense Dec. anni 1599 ad Keplerum datis scribat: „videas, me non otiosum fuisse aut esse etiam in hac gravi 70 annorum aetate“, in aliis haud paucis libris, quos edidit, mathematicae et astronomiae theoriam docuit. Recensent viri, qui literarum historiam tractarunt, hos Dasypodii libros: Logisticam (1567), Compendium theoriae planetarum (1567), Volumen I. mathematicum, prima et simplicissima mathematicarum disciplinarum principia complectens, geometriae, logicae, astronomiae, geographiae (1567), Hypotyposes orbium coelestium (1568), De terminis geometricis (1570), Lexicon seu dictionarium mathematicum, in quo definitiones et divisiones continentur scientiarum mathematicarum, graece et latine (1573), Brevis doctrina de cometis et cometarum effectibus (1578), Oratio de disciplinis mathematicis (1579), Heron mechanicus, seu de mechanicis artibus atque disciplinis, Horologii astronomici, Argentorati in summo templo erecti, descriptio (1580), Protheoria mathematica, in qua non solum disciplinae mathematicae omnes ordine convenienti enumerantur, verum etiam universalia mathematica praecepta explicantur (1593), Institutionum mathematicarum vol. I. erotemata: logicae, geometriae, sphaerae, geographiae (1593), Institutionum math. vol. I. erotematum Appendix, elementorum arithmeticae, geodesiae, opticae, catoptricae, scenographiae, theoriae planetarum, logicae, astronomiae, astrologiae, musicae, mechanicae (1596).

Paulus Virdungus haec nunciat Keplero (in literis d. d. 13. Aug. 1603): „Dasypodius, cui familiariter convixi, mea opella in Pandectis suis mathematicis (quarum editionem, modo sumptibus aliisque necessariis adjutus fuisset, moliebatur) uti cogitabat. Qui tamen, cum vix prima fundamenta jecisset, immatura morte interceptus est.“ Hanschius refert: „Libros suos manuscriptos omnes Dasypodius Hassiae Landgravo Mauritio legare constituerat, ut bibliothecae ipsius adjungerentur sub titulo: *Mauritianarum Institutionum mathematicarum libri XV*, in quibus omnium scientiarum mathematicarum elementaris doctrina, legitimo et rerum et doctrinarum ordine servato, continetur.“ — De iisdem Dasypodii *Institutionibus* Berneggerus haec dat Keplero (in literis d. Argent. 13. Jan. 1629): Vehementer expeto consilii tui copiam de compendio mathematico, pro gymnasii nostri classibus aut conficiendo aut e tot confectis jam ac editis eligendo. Nam Dasypodianum, quo hactenus usi sunt nostri, nullum amplius invenitur apud bibliopolas, nec recudere operae pretium est ob imperfectionem, ipsi tibi forte non ignotam, si unquam inspicere dignatus fuisti. —

Paulo post (29. Apr.) scribit Keplerus: Ad Tampachium systema mathematicum conducentes, et misi ea conditione, ut consilia tecum communicet, quia, ut possint conjungi et aliter, monens tamen, ut possint conjungi et aliter, num rursus imprimendum sit, ut possint conjungi et aliter, Dio 22. Julii refert Keplerus Berneggero, Tabulas suas synopticas matici accipisse Tampachium, scribere, se Berneggeri usum conscribat, velle eas imprimere. Deinde d. 16. Febr. 1630: Diatylcennae, unius futuram studio philosophico vestro? Ego non primi, nisi cum Dasypodiana e graecis adjectis, literis respectue. Et tunc mitterem dedicationem Hoefeldero Eslingae factam. Octobri denique anni 1630 Lipsia Keplerus eidem nunciat: Achilus meus ad me retulit, causatus, excudi non posse, nisi excludatur, praeterea quo inutilem juventuti nisi explanetur, factum idem Euclidi, Pappo, Apollonio, Alhazeni, nam impatiens est Posset, si vellet, me absente excudere in typographico Saganensi meum exspectat reditum.

Keplerus Saganum non rediit, morte abreptus repentina, cum in Ratisbonae initio mensis Novembris anno 1630. Tabulas, quas in praemissis lorus synopticas, non deprehendimus inter manuscripta Pulkoviensia, sed conscripsit quasi praeparans opusculum.

In iis quae sequuntur quaeque collegimus ex diversis manuscriptis, partim plane perfecta et quasi ad typum praeparata, partim imperfecta quadamtenus scopus, quem sibi proposuerit Keplerus. Adhuc insuper ad

rum theoriam explanare studebat, qui nihil ad „institutio-

Quantitatibus Libelli.

Argumentum.

dicemus de quantitatibus, quatenus sunt in praedica-

o de quantitatibus, quatenus sunt in quarta specie qua-
si earumque perfectione.

de quantitatibus, quatenus in praedicamento relatio-
III. desiderantur.)

Liber Primus.

Caput 1.

Disciplinis Theoreticis in Genere.

In libro primo Metaphysicorum capite primo comparisonem
habet talem, ut quasdam θεωρητικὰς dicat, quasdam πρακτικὰς.
Theoretiores ait esse theoreticas. Itaque contemplativas scientias
tres, quas hoc ordine recenset, Mathematicam, Physicam
Solent itaque disputare philosophi, quatenam ex his tribus
Respondendum autem est bifariam: primum cum ipso Ari-
subjectum ipsum intueamur, utique pretiosorem esse illam,
antissimum genus rerum versatur. Atque hoc nomine phy-
rema erit, theologica summa, mathematica intermedia. Nam
tium subjectis divinitatis plurimum existit, eodem loco Aristoteli
tamen libro primo Metaphysicorum cap. 6. laudat Platonem
et nisi ea conditione, ut tamen libro primo Metaphysicorum cap. 6. laudat Platonem
communicet, quia syste-
cessa illi per hypothesin peculiari doctrina sua de ideis), quod
int conjungi et allegati-
sensilia medio loco interesse mathematica statuatur, quae a sen-
Tabulas suas synopticas
frant, quod sempiterna et immobilia sint, ab ideis vero sive
Berneggeri usum consi-
ad se ipsis hae singulae unum quid solummodo sint, mathema-
Feb. 1630: Diatypa
ta et sibi similia. Ex quo loco colligimus id, quod passim alibi
culcat subjectum mathematices, intermedio loco esse inter sub-
co vestro? Ego non
ectes et theologiae sive metaphysices. Nam metaphysicus simpli-
adfectis, literis res-
jectum suum causa essentiae considerat, quatenus se ipso subnixum,
oefeldero Eslingae
motus expers id est, mathematicus vero suum considerat subjec-
tudi non posse, de
quorundam accidentium, quae subjecto illi seorsim competunt, non
nisi explanatur
simpliciter Ens aliquid, sed quatenus quantum est. Considerat
ni, cum
hilominus quasi aeternum, motus expers et generale, abstractum a
At physicus subjectum suum causa motus considerat quidque illi
moveretur accidat, quo nomine et ad sensilia propius accedit et ca-
que fluxum efficit. Cum itaque hoc primo respectu sit mathematices
medio loco inter reliquarum theoreticarum subjecta, eodem etiam
sehbuntur ipsae scientiae.

inde si amplitudinem subjectorum consideremus, methaphysica praestat
quia subjectum habet, quod omnem praedicamentorum amplitudinem
pervagatur et complectitur, Ens namque est unum ex transcendentibus
Physices vero et mathematices subjecta quantum ad singularia et sen-

Ad haec Keplerus respondit: De compendio mathematico quod quaeris, minus mihi quam tibi displicet consilium Dasypodii, qui ex omnibus disciplinis mathematicis antiquitati cognitis propositiones lingua propria artis, graeca nimirum, censuit proponendas. Nam demonstrationes addere non est compendii, transferre vero propositiones ad usum, exercitii, non memoriae verborum conceptorum. Est nunc Odera Francofurti in manibus Ursini diatyposis mea systematis mathematices, in minutissima membra sectae, ut materiam exercitio logices suppeditare possit. Tabulis 10 continuisque ab uno titulo bisectionibus vel trisectionibus per omnes disciplinarum illarum omnium partes explicatur, ut fila per latitudinem folii arbori ramusculis suis diffunduntur. Hae tabulae additae Dasypodiano systemati mathematices connexionem et cognitionem ostenderent eorum, quae sunt in illo quasi dissoluta aut cognationis graduum non manifestae. Sed repit haec mea textura per omnes subtilitates Harmonices et Epitomae meae, eoque supra captum puerorum suppeditat multa. Velim tamen ad manus habere, tuo id arbitrio permitterem excudendum, etiam ad alios quam vestros classicos usus; nam Ursinus tergiversatur aut tempora ipsum morantur. Habeo et in manibus Ursini versionem Hypotyposon Procli astronomicarum; id et antiquitatis honorem habet, et compendium est in Ptolemaeum eoque pro classe solidioris iudicii forte non malum. Sed libellus ipse hypothesis Ptolemaei, quas post Almagestum scripsit, editus in Anglia a Bainbridgio, deberet adungi, si cum licentia typographi illius fieri posset. Quid vero si tibi, ut jocer, Astronomiam meam Lunarem, seu apparentiarum coelestium in Luna subjiciam? Sane qui pellimur Terris, viaticum hoc conducet peregrinantibus aut migrantibus in Lunam. Ei libello adjungo Plutarchum de facie Lunae, versum a me de novo, ex plerisque lacunis ex sensu integratum, quod Xylandro, qui professione astronomus, non erat, impossibile fuit. (Ex literis d. Sagani postr. Cal. Mart. Greg. anni 1629.)

Paulo post (29. Apr.) scribit Keplerus: Ad Tampachium misi tabulas 7 ad systema mathematicum conducentes, et misi ea conditione, ut si velit imprimat, monens tamen, ut consilia tecum communicet, quia systema Dasypodianum rursus imprimendum sit, ut possint conjungi et allegationibus coaptari. Die 22. Julii refert Keplerus Berneggero, Tabulas suas synopticas systematis mathematici accepisse Tampachium, scribere, se Berneggeri usum consilio, ad quem jam scribat, velle eas imprimere. Deinde d. 16. Febr. 1630: Diatyposis ut placet? An censes, usui futuram studio philosophico vestro? Ego non velim aliter imprimi, nisi cum Dasypodianis e graecis adjectis, literis respondentibus utrobique. Et tunc mitterem dedicationem Hoefeldero Eslingae faciendam.

Octobri denique anni 1630 Lipsia Keplerus eidem nunciat: Synopsis D. Bartschius meus ad me retulit, causatus, excudi non posse, nisi etiamnum describatur, praetereaque inutilem juventuti nisi explanetur, facturus, nisi fallor, idem Euclidi, Pappo, Apollonio, Alhazeni, nam impatiens est lector talium. Posset, si vellet, me absente excudere in typographeio Saganensi, sed puto, meum expectat reditum.

Keplerus Saganum non rediit, morte abreptus repentina, cum vix advenisset, Ratisbonae initio mensis Novembris anno 1630. Tabulas, quas in praemissis dicit Keplerus synopticas, non deprehendimus inter manuscripta Pulkoviensia, sed multa, quae conscripsit quasi praeparans opusculum.

In iis quae sequuntur quaeque collegimus ex diversis manuscriptorum voluminibus partim plane perfecta et quasi ad typum praeparata, partim imperfecta, elucebit quadamtenus scopus, quem sibi proposuerat Keplerus. Addidimus insuper alios cona-

tus Kepleri, quibus numerorum theoriam explanare studebat, qui nihil ad „institutiones“ illas faciunt.

De Quantitatibus Libelli.

Argumentum.

Libro primo dicemus de quantitatibus, quatenus sunt in praedicamento quantitatis.

Libro secundo de quantitatibus, quatenus sunt in quarta specie qualitatis, nempe de figuris earumque perfectione.

Libro tertio de quantitatibus, quatenus in praedicamento relationis sunt. (Libri II. et III. desiderantur.)

Liber Primus.

Caput 1.

De Disciplinis Theoreticis in Genere.

Aristoteles libro primo *Metaphysicorum* capite primo comparisonem disciplinarum instituit talem, ut quasdam *θωρητικὰς* dicat, quasdam *πρακτικὰς*. Ex quibus praestantiores ait esse theoreticas. Itaque contemplativas scientias postea subdividit in tres, quas hoc ordine recenset, Mathematicam, Physicam et Theologicam. Solent itaque disputare philosophi, quanam ex his tribus sit praestantior? Respondendum autem est bifariam: primum cum ipso Aristotelis textu: si subjectum ipsum intueamur, utique pretiosorem esse illam, quae circa praestantissimum genus rerum versatur. Atque hoc nomine physica scientia postrema erit, theologica summa, mathematica intermedia. Nam etsi in omnium trium subjectis divinitatis plurimum existit, eodem loco Aristotelis testificante, tamen libro primo *Metaphysicorum* cap. 6. laudat Platonem philosophus (concessa illi per hypothesin peculiari doctrina sua de ideis), quod inter ideas et sensilia medio loco interesse mathematica statuatur, quae a sensilibus eo differant, quod sempiterna et immobilia sint, ab ideis vero sive speciebus, quod se ipsis hae singulae unum quid solummodo sint, mathematica vero multa et sibi similia. Ex quo loco colligimus id, quod passim alibi Aristoteles inculcat subjectum mathematices, intermedio loco esse inter subjectum physices et theologiae sive metaphysices. Nam metaphysicus simplicissime subjectum suum causa essentiae considerat, quatenus se ipso subnixum, aeternum et motus expertus id est, mathematicus vero suum considerat subjectum causa quorundam accidentium, quae subjecto illi seorsim competunt, non quatenus id simpliciter Ens aliquid, sed quatenus quantum est. Considerat tamen id nihilominus quasi aeternum, motus expertus et generale, abstractum a sensilibus. At physicus subjectum suum causa motus considerat quidque illi quatenus movetur accedat, quo nomine et ad sensilia propius accedit et caducum atque fluxum efficit. Cum itaque hoc primo respectu sit mathematices subjectum medio loco inter reliquarum theoreticarum subjecta, eodem etiam loco censebuntur ipsae scientiae.

Deinde si amplitudinem subjectorum consideremus, metaphysica praestat omnibus, quia subjectum habet, quod omnem praedicamentorum amplitudinem superat, pervagatur et complectitur, Ens namque est unum ex transcendentibus. Physices vero et mathematices subjecta quantum ad singularia et sen-

silia, in quibus utraque inhaerent, motus et quantitas, propemodum aequali sunt amplitudine.

Tertio, sin eam dicemus praestantiorē scientiam, quae certioribus nititur demonstrationibus (scientia enim ex demonstrationibus oritur), rectissime dicemus ab Aristotele supra citato loco mathematicen primo loco collocatam, eo quod omnium perfectissima est scientia. Hoc passim inculcat Aristoteles, quoties aliquid, ad scientiarum omnium certitudinem faciens, ex quantitatibus primum desumit et ceteris rerum generibus accommodari dicit. Sic libro X. Met. cap. 1. maxime vero, inquit, quod mensurae est Esse, id primum Esse est in quolibet genere, et propriissime in quantorum genere; indidem enim et in alia genera manavit. Mensura namque est, qua quantum quid sit cognoscitur, et probat, unum esse quantorum mensuram; inde subjungit: inde vero etiam in aliis mensura dicitur id, quo primo quodlibet cognoscitur et cuiuslibet mensura est unum.

Quod autem tam evidentes sunt in mathematicis demonstrationes, causae sunt aliquot: prima, quia demonstrationes fere oculis subjici et ad vivum depingi possunt, ut ita et oculis et ratione uti possimus in comprehensione demonstrationum. Et hoc conducit ad facilitatem et infallibilitatem, quae non est in ceteris scientiis. Nam quo pacto agens vel patiens, vel calor aut frigus depingeretur? Altera et potissima causa est, quia principia demonstrationum, connata homini pleraque, de quantitatibus sunt primo recipienda, ut: totum majus sua parte esse, inter se esse aequalia quae eidem etc.

Nam etsi Aristoteles libro IV. Met. cap. 3. contemplationem horum principiorum ad metaphysicam revocat eaque communia facit omnibus scientiis, tamen res ipsa indicat, quod loquatur de logicis principiis, quae crebro adhibent geometrae, ut cum dicunt, idem et esse et non esse impossibile etc. Verba ejus haec sunt: Manifestum autem est, unius esse scientiae, et ejus quidem, quam habet summus philosophus (sive metaphysicus), considerare mathematica axiomata. Sunt enim illa in rebus omnibus et non in uno aliquo genere peculiariter seorsim ab aliis. Et utuntur iis omnes quae sunt Entis ipsius, quatenus Ens, non vero quatenus hoc vel illud genus rerum est. Tantum autem utuntur iis, quantum sufficit, hoc est quantum complexa sunt genus illud rerum, quo de texunt demonstrationes. Itaque cum perspicuum sit, quod quatenus Entia rebus omnibus competant (in hoc enim consistit illarum communitas), pertinebit itaque contemplatio illarum ad eum, qui Ens ut Ens tractat. Propterea fit, ut nemo eorum, qui ad partem philosophantur, conetur de his aliquid dicere, verane sint necne, neque geometra, neque arithmeticus, sed quidam physicorum jure hoc faciunt. Soli namque existimabantur et de tota natura et de Ente speculari. Hactenus Aristoteles de communissimis principiis. Sunt vero, ut supra dicere coepi, principia quaedam mathematicorum specialiora non pauca, quae communi lumine naturae cernuntur nec demonstratione indigent quaeque primario de quantitatibus sonant, post rebus aliis adhibentur, quatenus communicant illae nonnihil quantitatibus. Et horum principiorum plura sunt in mathematica, quam in aliis contemplativis scientiis, propter ipsam intellectus humani naturam, quae videtur talis esse ex lege creationis, ut nihil nisi aut quantitates, aut per quantitates perfecte cognoscere possit. Itaque fit, ut certissimae et indubitatae sint mathematicorum conclusiones. Atque hoc nomine praestantior ceteris est mathematica.

Caput 2.

De Subjecto Mathematices ejusque ἐξαγωγῆς consideratione.

Etsi in praecedentibus satis multa de subjecto hujus scientiae dicta sunt in genere, tamen res ipsa requirit, ut hic objectioni alicui respondeamus. Dicitur enim est supra, mathematicen jactare subjectum universale, hoc est aeternum et immobile. At quotquot nos in rebus quantitates cernimus, illae singulatim intereunt cum rebus, ergo subjectum faciet sibi mathematice aliud, quam has in sensilibus quantitates. Eritque fictitium quiddam et imaginarium, cui nihil rei subest, cujusmodi quantitates confinxerunt quidam ex veteribus philosophis. Aristoteles quoque XIII. Met. cap. 2. probat, res mathematicas nullo modo esse separatas a sensilibus, et reprehendit hoc nomine veteres, qui haec absurda confinxerunt. At qui mathematica dicunt aeterna et immobilia esse et talia, de quibus universales certissimae et ἀμτακινῆτοι demonstrationes haberi possint, omnino fingere videntur, mathematicas res esse separatas a sensilibus. Ad hanc dubitationem respondet Aristoteles eodem XIII. Met. cap. 3. his fere verbis: nam sicut contingit in mathematis, ut universale quid demonstretur de magnitudinibus, a quibus numeri separati non sunt, attamen sic de magnitudinibus demonstretur, ut mente jam removeamus respectum numerorum, eodem modo dubitari non potest, quin fieri possit, ut sint etiam de sensilibus magnitudinibus enunciata et demonstrationes aliquae, non quatenus sensiles, sed quatenus hoc sunt, quod dicuntur (puta magnitudines).

Quemadmodum enim multa de rebus praedicantur, quatenus illae tantummodo mobiles, seposita singulorum essentiae accidentiumque consideratione, neque ideo necesse est, id, quod voce mobilis exprimitur, separatum quid esse a sensilibus, aut statui naturam quandam determinatam in sensilibus inesse, eodem plane modo etiam de mobilibus multa dici possunt et scientiae constitui, non quatenus mobilia, sed quatenus aut corpora tantummodo mathematica, aut quatenus plana, aut quatenus lineae, aut quatenus numerus. Itaque si verum dicere velimus, non tantum ea, quae separari possunt, existunt, sed etiam quae non possunt, puta et mobilia et mathematica et omnia hujusmodi. Et paulo post: in geometria cum agitur de his rebus, quibus accidit, ut sensilia sint, agitur vero de iis non ut sensilibus, ex hoc non sequitur, aut nihil agere mathematicas scientias de sensilibus, aut non agere de sensilibus seorsim, quasi alia separata sint. Multa namque accidunt rebus hujusmodi per se ipsas, quatenus quaelibet harum existit. Aliae namque sunt animalis affectiones quatenus mas, aliae quatenus femella, neque tamen vel mas vel femina separatum quid est ab animalibus. Sic itaque etiam rebus multa accidunt, quatenus aut tantummodo longae, aut tantummodo latae. Et quo magis de prioribus et simplicioribus agitur, hoc major evidentia erit. Exempli causa, simplicius considerabimus res sine magnitudine, quam cum illa, praecipue vero sine motu. Et motum ipsum si consideremus, tum maxime primum motum, et ex primo motu simplicissimus, qui aequalis est. Eadem est ratio harmonices et optices. Neutra enim suum subjectum, quatenus id aut radius visivus aut vox est, considerat, sed quatenus illud linea est, haec vero numerus. Non enim contemplatur neque haec radium visorium, nisi quatenus linea est, neque illa vocem, nisi quatenus numerus. Hae enim sunt illorum genuinae affectiones. Sic et mechanice. Itaque si quis de talibus agat tanquam de separatis ab aliis accidentibus, et quatenus talia sunt, is in nullum propterea errorem incidet, sicut neque tunc, cum in tabula lineam pingit eamque pedalem

esse praesupponit, cum tamen pedalis non sit. Tum demum autem optime quidlibet contemplabimur, si quod non est separatim ponemus separatim, ut faciunt arithmetici et geometrae. Et haec exemplo illustrat. Inde subiungit: itaque recte faciunt geometrae et de entibus disputant, ut entia sunt illa. Duplex enim est ens, unum actu, alterum materialiter. Libro II. Phys. cap. 2. exstat locus similis: Dicendum, in quo differat physicus a mathematico. Nam corpora naturalia habent planities et soliditatem et longitudinem et puncta, de quibus agit mathematicus. Sic et illud quaeri potest, astronomia an sit pars physicae, an diversa scientia? Nam si pertinet ad physicum, scire quid sit Sol, quid Luna, non absurdum etiam illa scire, quae illis per se accident. Idemque cum alias, tum quia videmus dicere physicos etiam de figura Solis et Lunae, atque etiam, an rotunda sit Terra et Mundus necne. Itaque agit quidem mathematicus de his, sed non quatenus sunt singula corporis naturalis examinat, neque etiam accidentia considerat, quae accidunt illis, quatenus talia, n. naturalia sunt, quare etiam separat. Nam quae ad motum pertinent, mente separari possunt, et nil incommodi sequitur nec errore laborant qui separant. Hoc clare cernitur in illis mathematicis scientiis, quae propiores sunt physicae, ut in optica, harmonica, astrologia, reciprocantur n. quodammodo cum geometria. Verum geometria agit de physica linea quidem, at non ut est physica; sed optice habet mathematicam lineam, non quae mathematica, sed quae physica.

Caput 3.

Quid sit Quantum.

Eorum, inquit Aristoteles in Categoriis, quae sine complexu efferantur, quodlibet aut substantiam aut quantum aut relatum significat. Quo innuit philosophus, quanta constituere unum ex decem summis rerum generibus, quorum cum novem sint ex numero eorum, quae se ipsis non subsistunt, sed ὀλίκως materialiter sive per inhaesionem in alio, primum inter ea locum obtinet genus quantorum. Quod enim priora quanta sint relatis praedicamentis, id per se perspicuum est, quod vero etiam in congenitis substantiae affectionibus primum locum obtineant quanta, inde patet, quia, ubicunque sunt qualitates, ibi sunt et quantitates, non contra semper. Quid vero sit quantum, ex jam dictis patet nonnihil, sc. quod sit accidens substantiae primum, Aristoteles in Categoriis ὡς ἐν τῷ πρώτῳ explicat, ut exempli gratia bicubitale, tricubitale, sed libro V. Met. cap. 13. quantum, ait, est id, quod dividuum est εἰς ἐνπαρχοῦτα, in partes, quae in toto insunt, quorum aut alterum aut singula apta rata sunt, ut sint et dicantur unum quid et singulare (τοὺς τι), quibus verbis describit res quantas, non ipsas quantitates.

Veteres philosophi, considerantes numerorum et magnitudinem et amplitudinem, cum nihil esset in toto universo iis experts, definierant quantitates esse rerum principia feceruntque ideas separatas ex iis; quos copiose refutat Aristoteles in Metaphysicis.

Propriissime vero loquendo quantitatis in genere definitio nulla dari potest, 1. quia est summum genus, 2. quia vox ὁ μέγεθος.... Itaque prius est partienda in sua significata, post singulis suae definitiones, si quae sunt, assignandae.

Caput 4.

Divisio Quantitatum.

Libro V. Met. cap. 13., postquam definitionem quantitatis posuit Aristoteles, subjungit hanc divisionem: Quaedam, inquit, sunt per se quanta, ut linea etc., quaedam per accidens. Nam respicientes ad haec cetera quoque quanta dicimus, ut multam albedinem.

Et quae per se quanta, eorum aliqua secundum essentiam talia, ut linea, quia in definitione lineae inest particula quantum. Aliqua hujus essentiae affectiones et accidentia sunt, *παθη καὶ ἕξεις*, cujusmodi sunt multum, paucum, longum, breve, latum, angustum, profundum, humile, grave, leve et similia, sic magnum et parvum etc. Eorum autem, quae per se quanta sunt, duo summa genera in Categoriis constituit philosophus, discretorum sc. et continuorum. In Categoriis autem accuratius definit, quid discretum, quid continuum. Discretum, inquit, est, quod non habet communem terminum, ad quem coeant partes ejus. Ut si quinque sint pars denarii, quinque et quinque, septem et tria nullo communi termino coibunt et copulabuntur. Continuum vero est, quod habet communem terminum, ad quem, ut in linea ad punctum, partes ejus copulentur.

Passim autem in Physicis Aristoteles de continuis agit et definitiones affert, quae ab hac nonnihil discrepant, etsi etiam cognatae sint huic. Ut cum libro V. Phys. cap. 3 et V. Met. cap. 6. continuum, ait, in his locum habere, ex quibus possit unum contactum fieri. Et aliter: continua sunt, quorum utriusque extremum unum et idem sit, quibus contigua sunt et cohaerent. Quibus locis definit continua, non continuum, et indicat, quomodo duo continua inter se fiant, non quomodo unum suis partibus continuum sit.

Additur in Categoriis et haec divisio, quod quaedam constant ex partibus, quae ad invicem situm quandam habent, ut linea, quorundam vero quantorum partes nullum habeant ad invicem situm, ut in tempore.

Denique videtur inter ea etiam, quae per essentiam quanta dicuntur, hoc cadere discrimen, quod quaedam sint primaria, quaedam secundaria. Primaria scilicet, quae quantitatis rationem non nanciscuntur ab alio, sed eis primo competunt quantitatum proprietates, ut est inter continua magnitudo, inter discreta numerus, quaedam vero, quod quanta sint, acceptum ferunt his ipsis jam nominatis, ut inter continua locus, quia definitur esse superficies, ut magnitudo, tempus, quia materialiter idem est cum motu, ut probatur IV. Physicorum. Motus vero, inquit Aristoteles lib. III. Phys. cap. 1., videtur ex continuis esse, quod clarius explicat V. Metaph. 13: motus et tempus, inquit, quanta et continua dicuntur, eo quod illa sunt divisibilia, quorum ista sunt accidentia. Nam quia id, per quod res aliqua motu suo transivit, quantum quid est, ideo et motus quantum quid, et quia motus, ideo et tempus. Sic inter discreta oratio refertur, quia discretas habet syllabas et differentes invicem temporibus pronunciandi; longa nempe syllaba habet duo tempora, brevis unum. Et sic oratio ideo est discreta quantitas, quia et syllabis et syllabarum dimensionibus numeros suscipit. Propter hanc prioritatem Aristoteles libro III. Phys. cap. 5. omne divisibile ait aut magnitudinem esse aut multitudinem.

Caput 5.

De Numero et Magnitudine.

In divisione quantorum primo loco ponit Aristoteles discretum, deinde continuum. Nec id injuria. Nam lib. I. Metaph. cap. 5. ex professo dicit: inter res mathematicas numeros natura priores esse. Et V. Phys. cap. 3: numeri sunt etiam *λογος* seu definitione vel ratione priores. Et sane, si contemplamur totam rerum universitatem, videbimus, latius patere numeros quam magnitudines, siquidem magnitudo non alibi est, quam ubi materia locum habet, numerus vero extendit se etiam ad immaterialia. Nam etsi libro I. Phys. cap. 7. materiam Aristoteles vocat *ἀριθμητήν*, numerabilem, atque id Scheggius interpres de eo interpretatur, quod numerum in res invehat materia: tamen ideo non sequitur, omnem a materia numerum oriri. Et causa, cur numerabiles faciat res, est quia facit divisibiles in partes, quae postmodum numerantur.

Cum autem solus numerus per se suoque esse et primo sit discreta quantitas, ideoque illa, quae supra de discreta quantitate dicta sunt, huc referenda et de numero intelligenda erunt, quod sc. in numero non possit quis demonstrare, quomodo particulae ipsius situm quendam habeant ad invicem, aut ubi sitae sint, aut quaenam particulae ad invicem copulentur, sed ordinem numeris rectius attribueris, eo quod quoddam prius sit, quoddam posterius.

Magnitudo vero, cum sola per se suoque esse et primo sit continua quantitas, teste Aristotele VI. Phys. 2, omnis magnitudo est continua: ideo competent illi praecipue, quae de continuo dicta sunt, quod sc. habeat communem terminum, ad quem copulentur partes, et quod partes ejus thesin habeant ad invicem, quaelibet enim ex partibus alicubi sita est, et potest quis intelligere atque indicare, ubi singulae sitae sint magnitudinis particulae, et ad quamnam alteram particulam copulentur. In Categ. pro voce copulari est in graeco vox *συναπτειν*, quasi dicas contingere. Definiuntur autem contigua vel contingentia libro V. Phys. cap. 3, quorum *ἀκρᾶ*, extrema, sunt simul. Illa vero simul esse dicuntur, quae in uno primo loco sunt, seorsim esse illa, quae in diverso sunt loco. (Ibid.). Itaque magnitudo in eo differt a numero, quod illi competit contactus sive contingentia, numero vero *το ἐφεξῆς*, hoc est, ut V. Phys. cap. 3. explicat, inter magnitudines potest esse aliquid intermedium (omnis enim linea est media inter puncta), numerorum vero non est necesse esse aliquid intermedium. Nam *το ἐφεξῆς* vel proximum dicitur unum alio, inter quae nihil ejusdem generis est intermedium.

Caput 6.

De Infinito.

Libro III. Phys. cap. 4. affirmat Aristoteles, uti etiam mathematicos consideratione infiniti. Et definit id cap. 6. quod infinitum sit, quod secundum quantitatem assumptum ita sese habeat, ut semper aliquid exterius sumi possit. Itaque cum nos, de numeris et magnitudinibus cogitantes, nunquam mens deficiat, quin semper et quovis numero plus, quavis vero magnitudine majus quid cogitare possimus: ex eo non injuria videatur alicui, infinitatem quandam in numeris et magnitudinibus inesse. Nam si ulla inest in rebus creatis infinitas, de qua tam multa disputant omnes fere philosophi, illa certe in genere quantorum conspiciatur necesse est. (III. Phys. cap. 5.) Quaeritur itaque, an

et quo pacto quantitates sint infinitae? Sciendum itaque, dupliciter considerari infinitum, aut actu aut potentia (III. Ph. c. 4. et 6.). Nam omne, quod esse dicitur, aut actu est aut potentia (III. Ph. 1. et 6.). Actum infinitum quod attinet, negamus cum Aristotele libro III. Ph. cap. 5., ullam esse actum infinitam quantitatem, neque sensilem neque intelligibilem; sed neque numerum ullum, quantumvis separatum, cogitemus. Numerus enim omnis, aut id, quod numerum habet, eo ipso numerabile est, itaque si potest numerabile numerari, poterit etiam permeari infinitum, quod absurdum est affirmare. Quare nullus numerus actu infinitus est. Sed quod ad potentiale infinitum attinet, id omnino et in numeris et in magnitudinibus inest, ea tamen differentia, quae jam explicabitur. Cum duo sint modi potentialis infinitatis, unus per additionem, alter per divisionem (III. Ph. cap. 4. 6.), hic quidem in numeris, ille in magnitudinibus locum habet. Nam etsi omnis quantitas est dividua, in hoc tamen differt continua a discreta, quod partes continui divisi semper manent continuae, hoc est dividuae, at partes divisi numeri cito dividi amplius non possunt. His enim ceu contrariis differentiis definiuntur magnitudo, quae sit dividua in semper divisibilia, numerus vero, qui sit dividuus in indivisibilia, ut locis plurimis inculcat Aristoteles, quorum notationem brevitatis causa omittamus.

Ex quo perspicui potest, quomodo infinitum divisionis accedat quantitati continuae. Nam si alicubi propter parvitatem particularum cessaret divisio, sequeretur, aliquod continuum ex insecabilibus constare, quod est contra continui naturam et definitionem. Rursum ex eo perspicitur, in numeris non inesse hanc ablationis et divisionis infinitatem, quia unitas est minimum in numero, quod dividi amplius non potest. Et hactenus de infinito in potentia per divisionem. Jam de infinito in potentia per additionem probe tenendum est, id bifariam considerari, aut enim illa potentia nostrum intellectum respicit, et sic non tantum quovis numero, sed et quavis magnitudine major semper cogitari potest in infinitum usque; id quidem initio quoque concessum est, sed hic modus non est hujus loci proprius. Aut respicit illa potentia additionis ipsa sensilia, et tunc negat Aristoteles (III. Ph. c. 7.), de magnitudine cujuslibet magnitudinis definitae excessum sive additionem esse posse. Nam si concederemus, ullam rem quantam posse esse infinitae molis et omni cogitatione majorem, esset et hoc concedendum, quod talis moles re vera sit in natura. At nihil in natura actu infinitum est, ergo neque potentia additionaria quicquam infinitum esse concedendum est in continuorum genere. De numero vero recte ait Aristoteles, eunti ad pluralitatem (id est procedenti via additionis), semper et in infinitum omnem superari posse multitudinem.

Itaque haec duo contrario modo se habent. In numero datur minimum, non maximum, in magnitudine datur maximum, non minimum. Quemadmodum enim in continuis nunquam, ne quidem per infinitam divisionem, pervenitur ad minimum, ita in numeris nunquam, ne quidem per infinitam additionem, pervenitur ad maximum. Estque utraque haec infiniti potentia ita connexa, ut potentia divisorii infiniti in continuo sit causa potentiae additionarii infiniti in numeris, dum scilicet partes per infinitam divisionem constitutae infinita numerorum summa numerat. Unde est, quod dicit Aristoteles, hanc numeri infinitatem non esse separabilem a dichotomia continuorum, quae quidem dichotomiae infinitae sunt; item, non subsistere vel permanere hanc infinitatem, sed fieri. Nam permanentia hujus infinitatis actualem praesupponeret infinitatem, hac vero fieri innuit Ens quoddam in potentia.

Haec probe notanda sunt, magnum enim habeat usum in mathematicis: sunt enim aliquae quantitates ad invicem ejusmodi, ut eas nulla cognata quantitas nullo numero in infinitum usque metiatur, quas nos tanto exquisitius semper metimur, quo longius bisecando progressi fuerimus. His autem probe perceptis minus jam nos turbabit, quod philosophus (III. Ph. 7.) infinitum in potentia per additionem, quod numero competere diximus, quodammodo etiam in magnitudinem admittit, sed ita, ut illud additionarium idem sit fere cum divisorio et simul fiat, converso tamen modo.

Nam qua proportionem secatur quantitas aliqua, puta pedalis linea, in particulas infinitas, si eadem proportionem alius quispian particulas rursus colligat, nunquam totum restituet, quia semper tantum adhuc desit, quantum qui dividit adhuc habet sub manibus. Divisor faciat partes 2, collector itaque dimidium pedis accipit, divisor rursus ex suo dimidio faciat partes 2, quarum unam collector accipiat habebitque collector $\frac{3}{4}$, divisor $\frac{1}{4}$. Amplius ex $\frac{1}{4}$ fiant $\frac{3}{8}$, unam legat collector, restabit $\frac{1}{8}$ divisori, collector vero habebit tantum $\frac{7}{8}$ et sic in infinitum usque, ut ita simul fiat haec additio et divisio et in eadem proportionem. At si ita proportionem adaugeat, ut semper eandem particulam sumat et addat, permeabit tandem, quia omne finitum quantumvis maximum absumi potest tandem quocunque finito, quantumvis minimo. Et sic etiam per additionem infinitum in potentia datur, quod idem quodammodo dicimus cum divisore. Semper enim aliquid extra sumi potest. Hactenus Aristoteles. Ad quorum verborum explicationem haec addo: proposita sit duobus hominibus (divisor et collector) res aliqua, numero 64 notata, quam primus dividat in 2 aequalia partemque alteram 32 cedat collector, alteram rursus bisecet, et partem bisectionis 16 cedat collector, reliqua 16 bisecet et partem unam, sc. 8, cedat collector, sic in infinitum pergat bisecando et dimidium collector cedendo. Dico, quod collector nunquam confecturus sit pristinam summam 64 et tamen semper propius ad illam accessurus. Semper enim tantum illi deerit ad summam complendam, quantum divisor habet adhuc sub manibus. Et haec de infinito in potentia. Possit autem objici contra id, quod diximus, infinitam magnitudinem non esse secundum additionem, sic ut actu ipso versus incrementa aequali passu permeari non possit. Nam mathematici in demonstrationum apparatu crebro jubent fieri infinitam lineam, quod non intelligunt de sectione, sed de in longum eductione, sic ut terminum ex altera parte non habeat. Respondet Aristoteles (III. Ph. 7.): neque postulare eos re vera sic infinitam, ut permeari non possit, neque etiam ejusmodi infinitam ipsis esse utilem ad demonstrationes, sed hoc saltem postulare, ut sit linea aliqua, quantam ipsi velint et prout usus demonstrationis postulat. Non postulat autem actu infinitam.

Caput 7.

De Parte, Toto et Omni.

Cum quantum id sit, quod est dividuum, habebit igitur partes et quidem, ut jam audivimus, habet magnitudo infinitas, sive quot quis voluerit. Sciendum itaque, quid pars sit. Nam etsi XIII. Met. c. 3. negat Aristoteles, a geometra recte hujusmodi voces considerari, nisi ex hypothesi (h. e. nisi ut illa tanquam certa et nota praesupponat), nos tamen hoc primo libello de quantitativibus agimus in genere. Refertur autem haec vox inter transcendentia et est communis multis rerum generibus. Cumque hoc pacto sit *πολυστοιχειος*,

Lib. V. Met. c. 25. in sua significata distinguitur. Et quatenus quidem ex quanto, ut dixi, resultat, per id etiam definitur, sc. id, in quod quantum quodcunque dividitur; semper enim quod a quanto, quatenus quantum, aufertur, pars dicitur. Est autem aliud terminus, aliud pars, et non sunt haec confundenda: lineae partes sunt lineae, termini vero puncta. Et termino dicitur aliquid definitum, terminatum, *ὁρισμενον*, propter partes vero non, vel totum vel omne. Quid autem totum, quid omne, libro V. Met. c. 26. habetur. Nam interdum id omne dicitur, cui nulla suarum partium deest, propter quas naturâ aliquid totum dicitur; quae quidem significatio paulo remotior est a praesenti consideratione et referenda in qualitatis quartam speciem. Sed in quantorum genere totum est et dicitur omne continuum et finitum, si est unum quid ex multis constans, quae multa potentia insunt in eo vel etiam actu. Nam totalitas est quaedam unitas. Jam igitur quantum, quod principio, medio et fine comprehensum est, h. e. quod finitum est, si situs eorum nullam faciat differentiam, omne dicitur, sin facit, totum appellatur. Quamvis vox latina „totum“ etiam ex parte respondeat graecae voci *πας*, et „omne“ *τὸ ὅλον*. Nam quod Graeci dicunt *πῦς ἀμείβως*, *ὅλον μέγεθος*, id latine etiam sic effertur: totus hic numerus, universa vel omnis haec magnitudo.

Caput 8.

De Unitate et Puncto.

Jam modo dictum, quod omne totum eo ipso quod totum sit unum quoddam. Et supra (cap. 6.) dictum est, unitatem esse minimum in numero. Tempus itaque est, ut de uno etiam aliquid dicamus. Est autem haec quoque vox una ex transcendentibus et convertitur cum *ente*, itaque aequae in omnibus praedicamentis est et non in uno aliquo (IV. Met. c. 2). Igitur in genere unum definitur lib. V. Met. c. 6, quod non potest dividi eo ipso respectu, quo *unum* dicitur. Et haec significatio vocis *unus* est in praedicamento quantitatis. Ut in continua quantitate linea simpliciter, quatenus linea, non dicitur una, sed est (ut omnis magnitudo) quodammodo multa in potentia, sed quatenus pedalis aut quatenus certam habet rationem ad aliam, una dicitur, quia dividi non potest. Si enim divideretur, non jam amplius esset pedalis, neque jam eadem maneret ejus ratio ad aliam certam. Quod autem *unum* sive *unitas* indivisibilis sit, multis locis Aristoteles repetit (III. Ph. 7., X. Met. 1., V. Met. 6.), adeoque unitatis essentiam esse individui essentiam, et unum quanti, quatenus quantum, simpliciter indivisibile et sine positu, esse *unitatem*, at cum positu, esse *punctum*.

Ex qua unitatis definitione solvuntur aliquot quaestiones. Prima, an unitas sit numerus? Nam V. Ph. 3. et in Categ. videtur Aristoteles in numeros referre unitatem. *Τὸ ἰσότητος* enim sive ordinis consequentiam et succedentiam atque seriem numeris attribuens, pro exemplo affert unum et duo, et IV. Ph. 12. numerorum autem, inquit, minimus est unitas aut dualitas. Esset igitur unitas numerus. Respondetur, unitatem, si stricte agamus, non esse numerum, quemadmodum ipse philosophus (IV. Met. c. 2.) unitatem a numero manifeste distinguit et alibi omnium contrarietatum primam ait esse unum et multum (V. Met. 2.). Cum itaque numerus sit *πληθος* sive multitudo unitatum (X. Met. 1.) sive multa quodammodo una (III. Ph. 7.), unitas vero opponatur multitudini, ut divisibile et indivisibile (X. Met. 8.), non erit itaque unitas inter numeros. Item omnis numerus dividi potest, unitas est in-

dividua, non itaque est numerus. Quod autem ad supra citata loca attinet, facile intelligitur, cum το ἐφεξῆς attribuitur numeris, eo ipso attribui etiam principio numerorum, quod est unitas, nec ideo sequi, ut unitas sit numerus. Non competit enim το ἐφεξῆς unitati per se, sed quatenus cum numero aliquo comparatur. In altero loco ipse philosophus non absolute dicit, unitatem esse minimum numerum, sed dubitative pro praesenti materia, aut unum aut duo esse minimum numerum. Unitas itaque est minimum in numeris, at non est minimus numerorum. Est enim principium numerorum (X. Met. 1.), non numerus ipse. Quodsi subtiliter omnia velimus exsequi, unitas tantummodo propter assignatam numeri definitionem excluditur a numeri appellatione. Alias pleraque ei competunt accidentia, quae de ceteris numeris efferuntur quibuscum comparatur, hae tantummodo servata proportionem, quod primus est in unaquaque serie. Est igitur unus ex imparibus, primis, trigonicis, quadratis, hexagonicis, cubicis, perfectis, augeat ipse alios et patitur additionem. Quodsi nobis haec una concedatur ἀκυρολογία, ut dicamus, unitatem esse sui ipsius partem et in se ipsam dividuam, jam in ceteris omnibus illum inter numeros commode admittere poterimus, ita ut non sit opus, seorsim quicquam de ea dicere, id quod probe notandum est. Non enim ut forma et materia sunt principium substantiae, sic unitas est principium numeri. Forma enim et materia nulla eadem cum suis compositis suscipiunt accidentia, at unitas sine magno incommodo, ut dictum, inter numeros toleratur, imo necessario ad numerorum distinctas series apponitur. Eodem modo quaeri potest, an punctum sit quantitas continua? Respondetur, sicut unitas non est numerus, sed principium numeri, sic punctum non est continuum, sed principium quoddam continuorum. Sed hoc inest discriminis: unitas non est numeri terminus, sed pars minima, ex quibus numeri constant, at punctum contra non est pars continui, ex quibus constat, sed terminus ejusdem.

Porro, cur post numerum demum de unitate et sic etiam de puncto agatur, rationem reddit philosophus X. Met. 3: opponitur unum et multitudo, ut dividuum et individuum. Multitudo namque aut divisorum est aut dividorum. Individuum vero aut nondum divisum unum est. Describitur vero unum et manifestatur unum contrario, nempe individuum dividuo, quia sensui propior est multitudo, et id, quod est dividuum, individuo. Itaque in definitione prior est multitudo, posterior unitas propter sensum.

Caput 9.

De Subjecto Numerorum.

Altera quaestio de numerorum subjecto existit. Videtur enim numerorum essentia non in rebus ipsis inesse, sed in mente numerantis, sc. in ratione humana, et nihil aliud esse, quam *ens* rationale. Et Aristoteles (IV. Ph. 14.) manifeste dicit: anima numeratrice sublata, numeros quoque sublatum iri; quemadmodum etiam XIV. Met. 3. affirmat, quamvis sublato numero, mansuras tamen magnitudines et sensilia, quare numeri in mente solummodo erunt. At contra supra (c. 2.) professi sumus, nolle nos separare quantitates et sic neque numeros a sensilibus, quemadmodum etiam cap. 6. modum dedimus, quo infinitum potentia numeris insit, non causa intellectionis et cogitationis, sed causa rerum ipsarum. Ad hanc objectionem respondetur, duplicem esse respectum numeri secundum diversa definitionis ejus vocabula. Definitur enim „multitudo unitatum“, itaque, quatenus numeri ex unitatibus constant, eo modo

insunt rebus, quomodo ipsae unitates rebus insunt. At lib. X. Met. c. 2. explicatur, quomodo quaelibet res sit unum quid. Nam quaelibet res, eo ipso quod est et eo modo quo est, una etiam est, cum ens et unum convertantur inter se. Non potest igitur a re ulla auferri aut separari sua unitas manentque hae unitates in rebus, quamvis sublato intellectu numerante. Cumque essentia unius sit principium quoddam rebus ad numerum (V. Met. 6.), et numerus quilibet sit multa una, erit itaque etiam hoc pacto numerus in rebus ipsis. Nam quatenus res non differunt, unum quid sunt, et quod nullam admittit in se diversitatem aut divisionem, maxime unum est. Ergo quatenus res differunt, multae fiunt et tot unitates rerum constituuntur, quod sunt omnimodae in toto rerum universo diversitates causa generis, speciei, accidentis, loci, temporis et cujuscunque alius circumstantiae, ut colligitur ex VII. Met. 1. Verum respectu alterius particulae, multitudo, numeri non sunt extra intellectum. Nam foris in rebus nulla est unitatum in unam summam collectio aut comparatio, sed hoc omne est mentis opus. Foris 100 unitates hominum, et 100 unitates equorum sunt 200 unitates, sive 2 numeri; at in intellectu unus est numerus, 100 virorum et 100 equorum (IV. Ph. 12.). Foris sunt prope modum infinitae unitates in his, in intellectu est unica unitas. Nec hercle res haec rectius explicari potest, quam similitudine universalium et singularium. Quemadmodum enim universale, puta species aut genus, est merum mentis opus et nihil extra intellectum, ita etiam numerus. Et sicut species vel genus non ideo est de nihilo, sed objectum ejus sunt singularia, imo extra mentem species nihil est, quam singularia, ita numerus quoque extra intellectum nihil est aliud, quam ipsae rerum unitates. Hoc jam discrimen est, quod species non potest intelligi de ullis aliis singularibus, quam unde abstracta est. At numerus, ut supra dictum, communis esse potest quibuscunque rebus, quae totidem constant unitatibus, quot erant illae, ex quibus numerus is collectus est. Itaque quemadmodum accidens rerum est intelligi, ita etiam numerari, et quemadmodum intellectio, sic et numeratio a rebus abesse possunt, salva ipsarum subsistentia. Nam essent illae suapte natura quidem *λογηται* et *ἀριθμηται*, intelligibiles et numerabiles, etsi a nulla mente *τεροημεναι* et *ἡριθμημεναι*, intellecta et numerata essent, ut est IV. Ph. c. 14. Atque adeo facultas numerandi principium quoddam est facultatis intelligendi, neque homo posset intelligere, si nesciret numerare. Nam intellectio consistit in identitate et differentia rerum, ut cognoscamus, quae res sint idem, quae diversum. Tum enim scimus aliquid, cum rei scimus essentiam. Essentiam vero cognoscimus per definitionem, quae est *λογος οὐσίας*. Definitio vero constat genere et differentia; porro, causa generis res sunt idem, causa differentiae, diversum. Porro unum et idem convertuntur; genus itaque et species et quodcunque universalium est quaedam unitas. Jam differentiae omnes sunt oppositae, oppositiones omnes ad hanc unam et primam rediguntur, ut omnia aut unum aut multa dicantur. In hunc modum loquitur Aristoteles V. Met. c. 6: prima namque mensura cujusque generis principium est. Nam quod primo cognoscimus, illud prima est in quolibet genere mensura. Principium itaque ad cognoscendum in quolibet genere est unum. Non idem autem in omnibus generibus unum est etc. Idem fere VII. Met. 1. Summa itaque huc redit, unitatum subjectum esse res ipsas, numerorum vero subjectum mentem, objectum res easdem extra.

Caput 10.

De Origine Numerorum.

Ex quibus jam dictis via nobis aperitur, de origine facultatis numeratricis et numerorum ipsorum altiora speculandi, quae Aristoteli, utpote veri Dei ignaro, erant inaccessa.

Etenim Platoniorum ipsa antiquitate commendabilis erat haec philosophia, quod dicerent, Deum totam rerum universitatem condidisse ad ideam, in Dei mente relucentem eique coaeternam. Hanc sententiam tuiti sunt inter Christianos scholastici doctores, subtilissimum genus philosophorum. Nos hanc eandem sententiam, ut eo minus impingamus, tantisper tueamur, ut statuatur, ideam illam, ad quam mundus est conditus, non esse diversum quid ab ipso Deo. Quo posito, si quaeratur a nobis causa numerorum in rebus, cur scilicet mundus non sit factus sibi ipsi undique uniforme, totus et unus, nequam a se ipso discrepans? respondebimus, Deum ipsum, qui mundum hunc ad suae quodammodo deitatis ideam fecit, esse non unam, sed tres personas, cumque distinctae sint proprietates in una simplicissima Dei essentia, per quas persona differt a persona, ideoque etiam mundum debuisse differentias quasdam suscipere, per quas numeris aditus patefieret. Etenim sicut creatio et sustentatio temporanea mundi est exigua quaedam imago generationis aeternae, qua pater gignit filium, et processione aeternae, qua spiritus ab utroque procedit: ita etiam, quia Deus per generationem et processionem trinus est et declaratur, ideo et res mundanae per creationem et sustentationem necesse est diversas et numerabiles fieri. Veruntamen, sicut Deus infinitus et aeternus est, creaturae et finitae et temporaneae et in nullo comparationis gradu cum Deo, ita etiam in hoc praesenti negotio necesse est, hoc infinitum discrimen esse, quod Deus, quamvis trinus in personis, unus tamen est in essentia, creaturae vero per essentiam sunt diversae et numerabiles ipsarumque unitas respectu divinae unitatis est merum accidens. Deinde divinitas in personarum trinitate subsistit, nec ultra propagatur. At res, initio capto a sua creatione ad numerabilitatem, in infinitum sese multiplicant. Causa est, quia solus Deus perfectus est, res omnes imperfectae: unde in solo illo perfectam pluralitatem personarum credimus, at in rebus est imperfecta pluralitas. Numeri enim nunquam finiuntur, sed semper augeri possunt, at trinitas eo ipso finitur, quod principium, medium et finis numero tria sunt. Vide Arist. I. De Coelo c. 1.

Sed clarius haec philosophia lucebit in indaganda origine facultatis numeratricis. Etenim constat nobis non ita tenuiter tantum per philosophiam Platoniam, sed latius per Sacras Literas, hominem esse conditum ad imaginem Dei (Gen. 1, 27.). Illa similitudo Dei in tribus quaeri potest, aut in corpore, aut in animo, aut in virtutibus. In corpore est obscura Dei similitudo et generalissima, Deus n. corpus non habet. Potius in corpore regnat similitudo mundi vel animalium. In virtutibus et bonis habitibus et perfectione naturae quidem per se et proprie consistit haec similitudo, quemadmodum illam etiam theologi considerant; sed non est dubium, quin eadem Dei similitudo conspici queat etiam in essentialibus facultatibus animi, cum (Gen. 9.) homo post lapsum etiamnum Dei imago dicatur. Est igitur imago Dei in facultate nutriente, sentiente, movente, sed adhuc ignobilior et communis ceteris animantibus. Intelligens autem facultas animae duobus constat: intellectu et voluntate. Itaque, quod voluntatem attinet, sicut Deus est ἀντὶξ ὁμοῦς, sic hominem condidit cum facultate animi, quae dicitur principium vo-

lendi vel nolendi, quae cum sit essentialis, non perit in lapso homine, etsi liberum arbitrium, materialiter consideratum, sc. liberum acquirendae beatitudinis ex propriis viribus arbitrium, pereat. Quod ad intellectum attinet, sicut Deus est mens, quae se ipsam intelligit perfectissimo et essentiali actu, ita hominem condidit in animam intelligentem, sed ejus intellectio accidens tantum est et abesse potest, ut in infantibus. Et sicut Deus est essentialis ratio, unde filius, natus a patre, tanquam ab aeterna mente, Dei *λογος* dicitur, ita etiam nostrae menti adjuncta facultas ratio dicitur, qua possumus unum ex alio ratiocinari. Et sicut illa aeterna mens corporale quid, *λογος* coaeternum gignit et communem spiritum spirat, est et creditur trina in personis, ita etiam in homine facultas intelligendi et numerandi, quorum illud filii, hoc trinitatis refert imaginem, sic juncta sunt, ut unum alterius causa sit, ut sicut a Deo, qui mens et ratio essentialis est, trinitas personarum separari non potest, sic in hominis animo intellectio, ratiocinatio et numeratio cohaereant. Omnis itaque numerorum origo a Deo est per creationem; unitates quidem rerum sunt per creationem rerum, sed facultas numerandi per creationem mentis ad trinitatis imaginem.

Caput 11.

De Proprietatibus Entis in Genere.

1. Nulla magnitudo, nullus numerus alio vel magis vel minus numerus aut magnitudo est. (In Categoriis.)

2. Nulla in quantitativis est contrarietas. (In Categ.)

3. Quantitativis maxime proprium est, relationes constituere, et aequale, inaequale etc. dici. Nam nihil invenitur, quod aequale, inaequale dicatur et non sit particeps quantitatis. (In Categ.) Inaequale autem, in continua praecipue quantitate, aut parvum, aut magnum, majus vel minus dicitur. Et est aequale, quod neque magnum est neque parvum, sed aptum tamen, ut sit aut magnum aut parvum (X. Met. 5.). Sic in discreta quantitate inaequale aut multum aut paucum, plus aut minus dicitur. Quae vocabula indefinita plus, minus, majus, minus gignunt jam definitas alias relationes, ut duplum, tripulum etc. Hisce relationibus cognatae illae sunt, quae oriuntur ex quantitativis, quatenus illae prius in praedicamenti qualitatis quartae specie sunt et magis sunt materiales. Sic enim aut perfecta quantitas dicitur aut imperfecta respectu partium ejusdem totius; at respectu plurium totarum dicuntur similes aut dissimiles. Tertio, ut supra dictum est, ex natura unitatis et multitudinis evenit, ut aliquid aut idem aut diversum dicatur, et quia diversum, ideo et differens, et quia differens, ideo et contrarium et oppositum; sic etiam ex ratione unitatis existit mensura et mensuratum, quia unitas mensura est (X. Met. 1.). Habet et cum identitate similitudo cognationem, quae omnia clare ex IV. Met. 2., V. Met. 9., VII. Met. 3. demonstrantur, ubi etiam negat philosophus, geometrae esse de his disputare vocibus, nisi ex supposito. Itaque sufficiat hic eorum meminisse et originem monstrasse. Copiosius autem de singulis agit in suis peculiaribus scientiis.

Obijciatur autem contra propr. 2. ex propr. 3: multum paucum, magnum parvo est contrarium, et significant hae voces quantitates, ergo contrarietas est in quantitativis. Ad haec pluribus locis in Metaphysica repetit Aristoteles, uni contrariam esse multitudinem, unum autem est minimum in numeris et omnis multitudo est numerus, numerus vero quantitas, et sic contrariae in-

vicem quantitates. Respondet Aristoteles in Categoriis primum ad priorem objectionem, vocum illarum nullam esse absolute in praedicamento quantitatis, sed in relatione, contrarias igitur esse non ut quantitates, sed ut relata. Nihil v. per se ipsum dicitur magnum, sed collatione ad aliud. Unde ne quidem in relatione absolute sibi mutuo sunt contraria. Reciperet enim unum aliquid duo contraria in se, cum idem jam parvum, jam magnum dicatur, collatione facta cum diversis. Imo (X. Met. 5.) ait, non magnum parvo, sed aequale utrique esse contrarium, ut privativa negatio, nam contrariorum, quae medium aliquid habent, utrumque negari posse; inter magnum et parvum autem aequale medium est.

Ad alteram objectionem similis est responsio (X. Met. 6.). Unum multitudini contrarium non ut unitas et numeri simul sunt in praedicamento quantitatis, sed quatenus sunt invicem relata, causa praecipue materiae. Nam 1) opponuntur propter particulas divisibile, indivisibile, quae respiciunt praecipue materiam; 2) opponuntur in praedicamento relationis, ut scientia et scibile, si scibile sit ut numerus, unum vero ut mensura (X. Met. 6.).

Caput 12.

De Scientiis Mathematicis.

IV. Met. 2. Aristoteles affirmat, mathematicen habere partes esseque in ea priores quasdam, alias posteriores vel consequentes. Id quomodo intelligendum, ex resumptione cap. 4. intelligi potest. Etenim audivimus, quantitatum aliam esse continuam, aliam discretam, et priorem natura discretam. Rursum dictum est, utrobique esse aliquid primum, aliqua secundaria, ut inter discreta numerus, inter continua magnitudo primaria est. Omnium igitur mathematices facultatum prima est, quae de numeris agit. Oportet autem intelligere non omnem tractationem numerorum. Nam quod in universa philosophia, id maxime in mathematica locum habet, ut singulae scientiae singulas artes gignant et per illas ex theoria ad praxin sese efferant. Practicae vero disciplinae omnibus theoreticis sunt posteriores, igitur numerorum cognitioni, non practicae (quae vulgaris arithmetica est), sed scientificae primum locum tribuo. Illa vero perpaucis constat theorematis. Sequitur hanc arithmetices speculativam partem geometria, quae de magnitudinibus agit seorsim. Ea rursum duplex est, theoretica et practica, nulla n. scientia plus ad practicas artes conducit, quam geometria. Et quidem geometriae theoreticae initio hujus tractatus duas fecimus partes, unam de magnitudinibus, quatenus fiunt figurae, alteram de comparatione figurarum et quantitatum, unde proportio existit.

Hae duae scientiae, arithmetica et geometria speculativa, mutuas tradunt operas nec ab invicem separari possunt, quamvis et arithmetica sit principium cognitionis.

Sequuntur jam scientiae, quae versantur circa quantitates secundarias. Et numeris quidem supra accensita fuit oratio. Itaque proxime post arithmetica sequitur cognitio quantitatis syllabarum, quae est pars poeticae et oratoriae et habet numerum materialem pro subjecto, tempus sc. pronunciandi numerabile. Ita voces, quatenus numeris communicant, fiunt subjectum harmonices, quae Pythagoraeorum inventio est. Nos tamen infra aliter. Ita inter continua cum tres sint magnitudinis species, linea, superficies, corpus: linea quidem, quatenus luci radianti communicat, fit subjectum optices, quatenus motui, fit subjectum mechanices, quatenus tempus constituit, fit sub-

jectum astronomiae. Et tum, qui totam seriem temporis considerat tempusque historiis connectit, chronologus dicitur, qui vero tempus politicum, dicitur computista vel calendariographus. Quodsi linea consideretur in fide et ceteris sonantibus, fit subjectum harmonices secundum nos, ex quo musica dependet. At si consideretur linea in influxibus coelestibus et operationibus, jam ex hoc pars astrologiae nascitur de aspectibus.

Superficies si fiat materiata, fit subjectum picturae speculatoriae, quae consistit in apta projectione solidorum in planum estque pars optices. Amplius fit subjectum facultatis alicujus, quae pars est physices. Nam omnia naturalia superficiebus et schematibus communicant earumque causa certas proprietates habent, quibus nascitur geographia.

Corpus si fiat materiale, fit subjectum scientiae de ponderibus, sc. quae pars est quodammodo physices. Ex his theoreticis scientiis infinitae prope-modum artes natae sunt et quotidie nascuntur. —

His sistit gradum Keplerus et inde plurima deprehendimus tentamina, non ad finem perducta, quae partim ad arithmeticam, partim ad geometriam pertinent, ex quibus nullo ordine conscriptis sequentia collegimus.

Folium, quo Keplerus *librum I. de Quantitatibus* concludit, sequitur aliud, inscriptum:

Arithmetica.

Numeri triangulares colliguntur omnes addendo prioribus proximum basi progressionis arithmeticae numerum.

Addendi et bases.	Numeri trigonici.	Imparium basium hoc est privilegium, ut generent trigonos basis ipsius multiplices proportionis geometricae, cremento aequali minimo.			
	0	Crem.	Prop.	Basis.	Triang.
1	1	1	1	1	1
2	3	1	2	3	3
3	6	1	3	5	15
4	10	1	4	7	28
5	15	1	5	9	45
6	21	1	6	11	66
7	28	1	7	13	91
8	36	1	8	15	120
9	45	1	9	17	153
10	55	1	10	19	190
11	66	1	11	21	231
12	78	1	12	23	276
		1	13	25	325
		1	14	27	378
		1	15	29	435
		1	16	31	496

Pares bases inde judicantur; addunt enim sui dimidium. Ergo de 4 fiat duplum 8, adde dimidium 4, h. e. 2, fiunt 10, trigonus de 4.

Bini proximi numeri efficiunt quadratum, cujus radix est basis minoris. Quadratus autem ille fit impar vel par alternis. Causa haec est, quia hi triangulares vere non sunt *ισοπλευροι*, sed rectanguli *ισοσκελεις*, possunt igitur ita componi bini, ut in uno sit diameter, in reliquo non. Tunc igitur fit quadratum.

Jam vide mihi, quod 3 et 7, numeri primi, constituunt perfectos 6, 28 proportionibus 2, 4, an igitur et reliqui primi perfectos? Non.

An forte, quoties proportio prioris dupla est? Non. An forte, quoties basis primi numeri et proportio prioris multiplex concurrunt?

A 23 est 276, prop. 12.	276	1	An quoties proportio est prioris quadrata?
Non.	138	2	Prop. Basis. Triang.
	92	3	2. 2. 8. 6
	69	4	4. 4. 7. 28
	46	6	4. 16. 31. 496
			4. 64. 127. 8128. Non.

An quoties basis primi numeri et proportio prioris dupla concurrat?

Prop.	Basis.	Trig.	Nam si basis est ex compositis, plurimi fient multiplices, quorum summa superabit tandem numerum.
1.	1.	1.	In hoc ordine basis semper colligitur ex multiplicibus proportionis et integra. Ratio, quia basis est duplum proportionis, uno minus.
2.	8.	6.	
4.	7.	28.	
8.	15.	non primus.	
16.	31.	496.	
32.	63.	non primus.	
64.	127.	8128.	
128.	255.	non primus.	
256.	511.	"	
512.	1023.	"	
1024.	2047.	2096128.	

Itaque perfectum talem esse oportet, cujus partes multiplices proportionis aequant basin, quod non fit nisi in proportionem dupla, propter conditionem numeri triangularis. Vel talem esse oportet, ut si scribatur, medius sit primus et impar. (Totus et partes excepta unitate: 6, 3, 2: 28, 14, 7, 4, 2.). Debent autem semper impari numero esse partes hae.

Sed nondum arctissime constricti perfecti; nam et 11 etc. possunt etiam multiplicari primi. Igitur adde, medio minorem proxime debere esse unitate majorem dimidio medii. Sic n. habebis primum, qui aequat partes multiplices proxime minoris. ($2047 \times 1024 = 2096128$ triangularis perfectus est.) Non est igitur verum, quod dixerunt, in quolibet decuplo augmento unum esse perfectum. Nam qui 5 vel 6 notis scribatur, nullus est.

Sed quare perfectus nullus est, nisi in proportionem dupla? Primum ipsa proportio dupla et impermixta semper quam proxime est perfecta. Semper nempe partes multiplices progressionem geometrica collectae summam faciunt unitate minorem toto.

Hoc sic posito, quaeritur, quomodo unitas illa adjungitur posset, ut in 28, 14, 7; 4, 2, 1? responsio: si 28 divideremus per 2 continue, fierent 14, 7, $3\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{2}$, $0\frac{1}{2}$; summa partium $27\frac{1}{2}$, vel partes 3 posteriores fierent $6\frac{1}{2}$, def. $\frac{7}{8}$, nam debebant esse 7. Igitur pro iis si sumantur 4, 2, 1 habemus 7. Nam in 4 plus est $\frac{1}{2}$, in 2, $\frac{1}{4}$, in 1, $\frac{1}{8}$, summa non integra unitas. Sic in tota serie 1024, 512... usque in 1 non integra unitas plus colligitur ac si 2047 pergeremus per 2 usque ad 1 dividere. Inde igitur est,

quod medius-numerus debet esse primus, ceteri omnes per 2 usque ad extrema multiplices. Nam si non primus, plures essent multiplices, sin primus major duplo, jam deficeret summa, cum, si duplus praecise sit, deficiat; sin minor duplo, amplius quam medietate, jam tantundem excederet summa. Ut: 136 |, 68, 34, 17, 8, 4, 2, 1 (summa 134); 20 |, 10, 5, 4, 2, 1 (summa 22).

An vero in aliis proportionibus non etiam talis aliqua compensatio iniri queat? (81 |, 27, 9, 3, 1: summa 40 [81—40 = 41]; 27 |, 9, 3, 1: Summa 13 [27—13 = 14].)

Igitur in tripla proportionem semper colligitur dimidium, uno minus. Quod ut compensari posset, opus fortasse foret proportionem sesquialtera. At tunc ii numeri fingerentur, qui alios etiam admitterent divisores. Dupla se ipsam juvat, tripla hoc non potest, semper n. ad dimidium venit. Sed hoc artificium habet, quod ex ea quaeri potest numerus, qui praecise aequat sui ipsius dimidium, fortasse, inquam. Ut si medius sit ex primis numeris, triplo major proximo ex ternariis uno minus, tum si accedat, ut sit unus insuper ex compositis, per duplicationem partes sesquiototum facient. (Nota quod hoc fieri non potest, nam est oppositum in adjecto. Nam si compositi ex ternariis, igitur semper impares, qui unitate diminuti fiunt pares, ergo non primi.) Sed nota hoc:

	8, 8, 24, 86
Nam hi etiam triangulares fiunt. Hujusmodi pauci	7. 24 (1½)
sunt: 3, 9, 27, 81, 243, forte unicuique 8?	6.
8	5.
Si tamen ponamus, 8 esse primum: $\frac{24}{8}$	4.
	3.
	2.
	1.
	12. Bene. 36.

Sed quare perfecti simul sunt triangulares? Quia necessario eundem servant ordinem, quem triangulares a basibus imparibus orti, electione adhibita.

NB. Numeros imparium basium collectu facile est ex tabula parium, facta collatione. Nunquam triangulares sunt primi. Verum ex iis, quae supra diximus, consideremus et hoc, si minor sit unitate major dimidio majoris, ut 2, 4 pro 2 sit 3.

12	5.	8.	40	40	Quadruplam tenta.	1.	4.	16.	64
6			20	20				4	21
4			10	10				1	48
3			8	8				21	
2			5	5	Colligunt partes 1, si summa sit minus.				
1			4	4					
			2	2					
			1	1					

Triangula rectangula laterum rationalium in primis numeris.

Oriuntur ex serie quadratorum:

1.	8.	5.	7.	9.	11.	13.	15.	17.	19.	21.
1.	9.	25.	49.	81.	121.	169.	225.	289.	361.	441.
8.	16.	24.	32.	40.	48.	56.	64.	72.	80.	
8.	8.	8.	8.	8.	8.	8.	8.	8.	8.	

Nam quoties differentia duorum proximorum est quadratus, toties datur

casus. Ut 9 et 25 vicini differunt 16; hinc radices 3, 4, 5. Ita 25 et 169 differunt 144: ergo 5, 12, 18.

Demonstratio:

0. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20.
0. 1. 4. 9. 16. 25. 36. 49. 64. 81. 100. 121. 144. 169. 196. 225.

1. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 15. 17. 19. 21. 23. 25. 27. 29.
0. 2. 2. 2. 2. 2. 2. 2. 2. 2. 2. 2. 2. 2.

- 1) In serie numerorum sunt alternis pares et impares naturaliter.
- 2) Facti a pari pares sunt vel uno vel utroque.
- 3) Facti a duobus imparibus impares sunt. 4) Ergo radices paris par quadratum. 5) Imparis impar quadratum.
- 6) In serie quadratorum sunt alternis par et impar.
- 7) Cum augetur quadratum, augetur per gnomonem.
- 8) Gnomon ambit duo latera. 9) Augmentum est duplum lateris (vel radices) plus unitate.
- 10) Augmenta omnia sunt ideo imparia. 11) Paribus adjectis compositi discrepant, ut simplices.
- 12) Numerorum in ordine naturali duplices distant binario.
- 13) Sic pares ordine distant et surgunt binario.
- 14) Ex 12 et 9. Quadratorum augmenta crescunt binario.
- 15) Differentia paris et imparis est impar. 16) Ex 15, 6. Omnes differentiae quadratorum se subsequentium sunt impares.
- 17) Ex 16. 18. Imparium ordo est ordo augmentorum quadratorum.
- 18) Omnia imparia quadrata tandem occurrunt in augmentis.
- 19) Quoties igitur conjunctorum duorum differentia est quadratum, toties datur casus. (¹⁶, ²⁵, ¹⁴⁴, ¹⁶⁹
²⁵ etc.)
- 20) Semper minor est radix sic inventa per quadratum inter augmenta.

Praeceptum.

Impari quadrato (quem numerum minimum poscis) unum adime: residui dimidium est medius, auctum unitate, est majus. Minimus esto 8, 9; 9 minus uno 8, dein 4 medius, adde 1, fit 5 maximus.

- 21) Ex 20. Minimus numerus erit semper impar.
- 22) Ex 19. 21. Medius erit par, maximus impar.
- 23) Unitate tamen major maximus minori.
- 24) Ex 9. et 20. Quadratum minimi est ordine integro numerorum proximum post duplum medii.
- 25) Ergo unitate diminutum est duplum medii.
- 26) Ex 19. Maximus hic est unitate major medio.

Hactenus igitur duo fuerunt proximi in ordine. Quaeritur, an duo pares proximi cum minori aliquo generent alias species?

- 27) Differentia parium est par.
- 28) Ex 4 et 27. Parium differentia quadrata est paris quadratum.
- 29) Ex his duo soli pares esse non possunt, sed aut 1 aut 3.
- 30) Tres pares sunt inter se compositi.
- 31) Duo igitur pares proximi nullam dant speciem.

Itaque duo impares proximi:

1.	3.	5.	7.	9.	11.	13.	15.	17.	19.	21
1.	9.	25.	49.	81.	121.	169.	225.	289.	361.	441.
8.	16.	24.	32.	40.	48.	56.	64.	72.	80	
8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8

- 32) Imparia quadrata crescunt augmentis compositis ex binis iis augmentis, quibus quadrata crescunt ordine simplici.
- 33) Compositus ex 2 imparibus et paribus habet pares.
- 34) Ex 33 et 10. Imparium quadratorum ordine augmenta sunt paria.
- 35) In comparatione binorum augmentorum cum binis tantum bini alii binis sunt majores, quoties singuli a singulis distant binario conjunctim.
- 36) In ordinatione imparium duo augmenta composita sunt ex 4 continuis augmentis superiorum.
- 37) Distant igitur illic singula a singulis 4 binariis.
- 38) Augmenta igitur hic crescunt per 8.
- 39) At primum augmentum est etiam 8.
- 40) Augmenta igitur hic sunt multiplices octonarii continue.
- 41) At reliqua etiam quadrata sunt multiplices octonarii.
- 42) Ergo hic dantur casus.
- 43) Quadrati multiplicium ex quaternario sunt multiplices octonarii. 4:16 sunt bis 8; 12:144 sunt 18^{ae} 8; 20:400 sunt 50^{ae} 8 etc.
- 44) Omnium quaterniorum et octonariorum eorumque multiplicium quadrata sunt in augmentis imparium.
- 45) Ergo a 4 ad 8, 12, 16 etc. quintus quisque fit minimus casus dati.

Praeceptum.

Numerum hac lege pro minimo susceptum divide per 4, quotiente multiplica susceptum, qui diminutus unitate dat medium, auctus dat maximum. Esto minimus 4, quod divide per 4, venit 1; semel 4 sunt 4, reliqui itaque 3, 5. Sic 8: 4 in 8 bis, bis 8 sunt 16, ergo 15, 17. Sic 400: 4 in 400, 100^{ae}, 100^{ae} 400 sunt 40000, ergo 89999, 40001. Vel: Numerum hac lege susceptum pro minimo divide per 2, quotiente multiplica susceptum et prodibit summa utriusque majoris, quorum medius maximus binario minor est. Esto 8; per 2 sunt 4, quater 8 sunt 32, summa majorum, quae sic dividatur in 2, ut unus binario sit major altero: sic 15, 17. Vel: Multiplica binos impares in invicem, habebis medium; maximus est binario major; reliquum inde habebitur ex additione imparium multiplicantium. Hoc in primo patitur exceptionem propter alia ejus privilegia; nam in 8, 4, 5, si is traducatur in hunc secundum ordinem, 8 est instar medii, 4 instar primi, ergo 1, 3 est 3, 5 major 4.

1 mult. in	3 est	3 adde.	5	4
3 " "	5 " "	15 " "	17	8
5 " "	7 " "	35 " "	37	12
7 " "	9 " "	63 " "	65	16
9 " "	11 " "	99 " "	101	20
11 " "	13 " "	143 " "	145	24

Uno verbo, paria propositi (a quaternario multiplica) partes impares medio proximas in se multiplica pro medio.

Quid si binis intermissis ordo struatur?

1.	4.	7.	10.	13.	16.	19.	22.	25.	28
1.	16.	49.	100.	169.	256.	361.	484.	625.	784

15.	33.	51.	69.	87.	105.	123.	141.	159

18	18	18	18	18	18	18	18

Quaeritur, an in his augmentis occurrat quadratus aliquis?

- 46) Omnia augmenta sunt imparia.
 47) Primum est ternarii multiplex, sc. 15.
 48) Augmenta crescunt per 18, multiplicem ternarii.
 49) Augmenta perpetuo sunt ternarii multiplex.
 50) Non sunt ullius paris quadratum.
 51) Neque ullius, qui cum ternario non communicat.
 52) Primum 15 est 5ta ter, semper additur 6ta ter. Nunquam igitur fit toties ter, ut quotiens sit pars multiplex ternarii, sed semper 5, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47, 53, 59, 65 etc., fere semper primi. (Sed ideo non sequitur, non occurrere quadratum.)

Aliud initium: 2. 5. 8. 11. 14. 17. 20 Eadem hic ratio. Nam 21 est
 4. 25. 64. 121. 196. 289. 400 7ta ter. At nulla cognatio
 21. 89. 57. 75. 93. 111. 7 cum 3.
 18 18 18 18 18

Aliud initium: 3. 6. 9. 12. 15
 9. 36. 81. 144. 225 Hic nulla nova species, nam 9, 12,
 27. 45. 68. 81 15 est 3, 4, 5.
 18. 18. 18.

58) Cum in struenda serie tot initio omittuntur, quot inter binos numeri intersunt, versabimur in numeris compositis. Ut 2, 4, 6; inter 2 et 4 est unus 3, et unus etiam initio omissus, sc. 1. Item 3, 6, 9; inter 3, 6 sunt duo 4, 5, et initio omissi quoque duo 1, 2. Ita inter 5, 10, 15 | 1, 2, 3, 4 | 5 | 6, 7, 8, 9 | 10 |

Alius ordo:

1. 5. 9. 13. 17. 21. 25. 29. 33. 37. 41. 45. 49. 53. 57. 61
 1. 25. 81. 169. 289. 441. 625. 841. 1089. 1369. 1681. 2025. 2401. 2809. 3249. 3721
 24. 56. 88. 120. 152. 184. 216. 248. 280. 312. 344. 376. 408. 440. 472
 32. 32. 32. 32. 32. 32. 32. 32. 32. 32. 32. 32. 32. 32.
 Vel 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24
 256. 289. 324. 361. 400. 441. 484. 529. 576
 33. 35. 37. 39. 41. 43. 45. 47.

Videtur nullus occursurus, nam in 53 et 57 et 21 proxime acceditur,
 ut $53^2 = 2809$, $57^2 = 3249$, $21^2 = 441$
 3249
 440

Inter 24 et 32 primi sunt 3, 4; jam 3 semper additur 4, fit igitur 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27 etc. in 8 multiplicandi, quod non potest quadratum gignere parem.

Aliter: 2. 6. 10. 14. 18. 22. 26. 30. 34. 38. 42
 4. 36. 100. 196. 324. 484. 676. 900. 1156. 1444. 1764
 32. 64. 96. 128. 160. 192. 224. 256. 288. 320
 32 32 32 32 32 32 32 32 32

Hic rursus differentia inter duos pares est par, sicque tres pares essent; nunquam igitur instituenda parium series.

3. 7. 11. 15. 19. 23
 9. 49. 121. 225. 361. 529

40. 72. 104. 136. 168.

32 32 32 32 Inter 40 et 32 primi sunt 5, 4, itaque fit 5, 9, 13, 17, 21 etc. octies, quare hic nihil expectandum.

Alius ordo: 1. 6. 11. 16. 21. 26

1. 36. 121. 256. 441. 676

85. 85. 185. 185. 285.

50 50 50 50 Neque hic quicquam. Nam 85 et 50 sunt in primis 7, 10; fit igitur 7, 17, 27, 37 etc., nunquam cum 50 quadrat. Ergo cum nihil omittitur, augmenta imparia crescunt binariis. Cum unus omittitur, paria crescunt octonariis. Cum duo: imparia crescunt octodenariis; cum tres: paria crescunt duotricenariis; cum 4, imparia crescunt quinquagenariis.

Jam Keplerus ex seriebus praemissis et pluribus aliis tabellam constituens et diversimode tentans regularitatem quandam conficere, denique concludit: „Manet igitur hucusque indiscussum.“ De novo vero adit hanc inquisitionem, hac praemissa inscriptione, quae ad ea alludere videtur, quae cum Berneggero de Dasypodii „Institutionibus“ per literas egit:

Institutionum geometricarum Liber III. De magnitudinum rationibus. Numeris rectissime ratio exprimitur, instituitur autem vel inter lineas, vel angulos, vel superficies, vel solida, vel inter rationes ipsas. Videtur tamen ratio aequalitatis pertinere ad arithmeticeam.

Compa- ratio quali- tatum	Dua- rum ratio, λογος	{	ῥηται, infinitorum numerorum ad invicem et quantitatum, quae se habent ut nume- rus ad numerum.	{	Aequalita- tis.	{	Multi- plex.	{	pure 2 ad 1.	
			ἀρρητος, perfectarum quantitatum.		Inaequali- tatis.				Ses- quipla 2 ad 3.	superpar- tions 3 ad 2.
			ἀλογος infinitarum quantitatum ad invicem.							
	Pluri- um pro- portio, Ἀνα- λογία	arith- metica per auctio- nem	{	Simplex	1. 1. 1. 1. 1. 2. 3. 4. 5. 2. 2. 2. 2. 1. 3. 5. 7.	{	Trigonica.			
				Multiplex	1. 1. 1. 1. 1. 2. 3. 4. 5. 0. 1. 3. 6. 10. 15 2. 2. 2. 1. 3. 5. 7.					
			Geome- trica per ra- tiones	{	Simplex			1. 2. 4. 8. 1. 3. 9. 27. 4. 6. 9. 13½. 3. 4. 5½.	{	Cuborum.
								Continua.		
		Mista cum arithmetica		Ubi incrementa arithmetica, geometrice auget.	1. 2. 3. 4. 5. 6. 1. 2. 6. 24. 120. 720.					
				Disjuncta	Ubi incrementa geometrica, geometrice auget.	1. 2. 4. 8. 16. 1. 2. 8. 64.				

Ratio superficierum quadratarum est dupla rationis linearum. Angulorum mensura ordinaria est rectus, saepe etiam alii, linearum nulla per se, quia lineae non *σχηματίζονται*. Planorum mensura quadratum, solidorum — cubus.

Arithmeticae proprium nihil est quam addere et subtrahere. Jam multiplicare pertinet ad parallelogramma, dividere itidem. Addere et subtrahere est numerare per puncta, multiplicare et dividere est numerare per quadrangula.

Haec iterum sequuntur multa tentamina, sine ordine se invicem subsequencia, ut: „Deliberatio de iis, quae et quo ordine in libro III. tractanda sint.“ „Oportet percurrere universum Euclidem et singulas considerare propositiones“ etc. etc. Novo capto impetu sequentem paragraphum inscripsit Keplerus; „De numeris proportionaliter sectis“, post paucas vero lineas rem imperfectam relinquens, adscripsit: „Haec alibi“, et quasi eandem tractaret rem, pergit: Jam illud incidit, posse triangulos rectangulos rationales multo facilius investigari. Inde redit ad numerorum theoriam his propositionibus e prioribus repetitis:

1) Unitas est impar. 2) Duae unitates parem faciunt. 3) Binarius est par (ex 2.). 4) Unitas ad parem apposita facit imparem. 5) Ternarius est impar (ex 4.). 6) Unitas addita impari facit parem (ex 1, 2.). 7) Numeri ordine se excedunt unitate. 8) Numeri naturalis ordinis sunt alternis pares, impares. 9) Numerus toties sumtus, quot sunt in altero numero unitates, dicitur facere cum illo numerum. 10) Impar additus pari facit imparem (ex 4.). 11) Impar ad imparem additus facit parem (ex 6.). 12) Binarius pari additus facit parem (ex 2—4. 6.). 13) Omnis par tot habet aequales partes, quot sunt in binario unitates (ex 2. 3.). 14) Par ad parem additus facit parem (12. 13.). 15) Factus a pari et impari par est (11. 14.). 16) Factus a pari et pari par est (14.). 17) Factus ab imparibus duobus est impar (11. 10.). 18) Quadrati parium sunt pares (14.). 19) Quadrati imparium, impares (17.). 20) In serie quadratorum sunt alternis par, impar (18. 19.). 21) Quadratorum excessus dicitur gnomon (ex Geometria). 22) Gnomon ambit latera (ex Geom.). 23) Quadratorum proximorum gnomon est duplum lateris vel radicis plus unitate (22.). 24) Proximorum quadratorum excessus habet impares (3. 16. 15.). 25) Cum idem additur duobus, eadem manet distantia. 26) Dupla numerorum in ordine naturali distant binario (7. 24.). 27) Excessus surgunt binario (26. 25. 28.). 28) Impares ordine naturali surgunt binario (26. 25. 4.). 29) Si quadrata numerorum omnium seriei naturalis ordinantur, gnomones seu differentiae erunt series naturalis imparium. 30) Primorum proximorum quadratorum differentia est ternarius (23.).

Ergo

3. 5. 7. 9. 11. 13. 15. 17. 19. 21. 23. 25

1. 4. 9. 16. 25. 36. 49. 64. 81. 100. 121. 144.

Hactenus eadem quae supra, quibus subijunge, quae illic sunt ab 18 in 28. Jam pro inventionem omnium quadratorum sive quaesitione radicis nota tabulam hanc.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.
1.		3.				9.									16.									25.
	3.		5.													7.						9.		
		2.					2.														2.			

Haec quidem ex prioribus manifesta. Cum ergo inter primum par 4 et impar 9 intersit gnomon 5, inter 9 et 16 gnomon 7, summa ergo est 12 inter 4 et 16, paria proxima, at a 0 ad 4 fuit 4, differentia 4 et 12 est 8, surgunt ergo quadrata paria quaternariorum multiplicibus, seu parium quadrato-

rum gnomones sunt quaternarii ordine multiplices. Sic imparium quadratorum augmenta sunt multiplices octonarii plus unitate. Nam primus est 1, alter 9; differentiae inter 1, 4, 9 sunt 3, 5, summa 8 et primus 1 sunt 9; sic inter 9, 25 sunt 16. Quare compendio investigari possunt casus sic:

1.	9.	25.	49.	81.	121
1.	8.	5.	7.	9.	11
4, 5. 12, 13. 24, 25. 40, 41. 60, 61.					

Scilicet omnes impares possunt adscisci pro minimis lateribus hujus trianguli. Maxima unitate differunt. Ergo series minorum talis: 3. 5. 7. 9. 11. 13.

Eadem sc. series est mediorum laterum, 4. 12. 24. 40. 60. 84.
 quae gnomonum in paribus quadratis. 8. 12. 16. 20. 24.

4   4   4   4

An compendium inveniri possit inquirendae radicis ex gnomone?

Propositus quilibet numerus, cujus est quaerenda radix, aut est impar aut par. Et si impar, aut habet totam summam omnium antecedentium gnomonum, aut deficit aliquid ultimo gnomoni. Quare si compendiose haberi posset summa gnomonum, proxime minor et proxime major, perfectum esset negotium. (Id alibi vide.)

Jam considera, an non quilibet, gnomon causa sui ordinis prodat statim suam radicem? Gnomon quartus 9 est quadratus primus impar, duodecimus est secundus impar. Series gnomonum talis:

3.	5.	7.	9.	11.	13.	Radices,
9.	25.	49.	81.	121.	169.	Quadrati,
4.	12.	24.	40.	60.	84.	Gnomones,

posteriores 4. 8. 12. 16. 20. 24.

4   4   4   4   4

Exempli causa: 25 est duodecimus gnomon, quod facile videri potest deminuta unitate et residui dimidio sumto. Ejus radix est secunda imparium. Nota ergo, quod quotiens debet semper dividi posse in 4, si assumtus gnomon sit quadratus.

Itaque quotientes ordine divisi per 4 dant talem seriem: 1, 3, 6, 10, 15, 21, dant sc. trigonicorum seriem, quorum incrementa sunt series numerorum naturalis. Ergo si gnomon quadratus est, divisus proxime minor par per 8, constituit trigonum, cujus latus duplicandum et auctum unitate facit radicem gnomonis. Ut 169; $168 : 8 = 21$, trigonicus index 21, cujus latus 6, duplum plus unitate est 13 radix. Esto jam 161; $160 : 8 = 20$, qui non est trigonicus. Esto 144; $(:8) = 18$, qui non est trigonicus, sed loco medio. Esto 100; $(:8)$ prodit $12\frac{1}{2}$, qui non est trigonicus, sed loco medio. Totum ergo artificium consistit in his 2 problematis: 1) Dato quolibet numero judicare, sitne trigonicus necne? 2) Dato quolibet trigonico, invenire latus. Trigonicus: 1, 3, 6, 10, 15, 21, 28, 36, 45, 55, 66, 78, 91.

1. 1; 1. 3; 2. 3; 2. 5; 3. 5; 3. 7; 4. 7; 4. 9; 5. 9; 5. 11; 6. 11; 6. 13; 7. 13.

Cum ergo omnis trigonus sit semiquadratum, erit ergo duplus, minus uno latere, quadratus. Nota, quod omnes trigonici oriuntur a lateribus proportionis duplae plus vel minus unitate. Nempe singuli in serie naturali numerorum creant duos trigonicos, sed non ipsi ut bases illorum unum cum duplo minus 1, alterum cum sui duplo plus 1. Nota amplius, quod quartus quisque est novenarii multiplex plus uno, interjecti bini sunt ternarii multiplices. Et quidem novenarius cum singulis trigonicis ordine facit ultiores quatuor quosque: 1, 3, 6, 10, 15, 21, 28, 36, 45

$\frac{9}{10}$, 28, 55, 91, 136, 190, 253, 325, 406.

Considera ergo, an propositi numeri latus trigonicum sic inveniri possit, ut primum is ipse assumatur tanquam latus, eique superstruatur trigonicus; inde ut summa ad latus, sic latus tanquam summa ad suum latus, imo ut summa ad latus ceu summam, in dimidia proportione hoc latus ad suum, ceu summae latus.

Ut numerus sit 55; esto latus, erit trigonus 1540 (28. 55); itaque ut 1540 ad 55 trigonum, sic 55 latus ad 10 latus in proportione dimidia. Videamus: $\frac{10}{55}, \frac{2}{11}, \frac{140}{1540}$ Minime! Mittamus ista.

Aliter consideremus, quomodo crescat proportio lateris trigonici ad trigonum totum et ad residuum. Latus sit numerus, residuum sit nomen.

0.	1.	3.	6.	10.	15.	21.	28.	36.	45.	55.	66.	78.	91.	105.
$\frac{0}{10}$	$\frac{2}{11}$	$\frac{3}{55}$	$\frac{4}{66}$	$\frac{5}{110}$	$\frac{6}{165}$	$\frac{7}{220}$	$\frac{8}{280}$	$\frac{9}{330}$	$\frac{10}{440}$	$\frac{11}{550}$	$\frac{12}{660}$	$\frac{13}{780}$	$\frac{14}{910}$	$\frac{15}{1050}$
$\frac{0}{10}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{2}{11}$	$\frac{3}{16.5}$	$\frac{4}{22}$	$\frac{5}{27.5}$	$\frac{6}{33}$	$\frac{7}{38.5}$	$\frac{8}{44}$	$\frac{9}{49.5}$	$\frac{10}{55}$	$\frac{11}{60.5}$	$\frac{12}{66}$	$\frac{13}{71.5}$	$\frac{14}{77}$
	$\frac{2}{11}$		$\frac{3}{16.5}$		$\frac{4}{22}$		$\frac{5}{27.5}$		$\frac{6}{33}$		$\frac{7}{38.5}$		$\frac{8}{44}$	

Itaque proportio lateris ad residuum in tertio quoque a primo est unius ad 1, 2 etc. ordine. In tertio quoque a secundo est binarii ad impares ordine. Ex hoc apparet, omnes trigonicos (praeterquam ternarii et novenarii supra dicto modo) aliquorum numerorum esse multiplices.

Jam lateris ad totum.

1,	3,	6,	10,	15	...										
$\frac{1}{1}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{3}{6}$	$\frac{4}{10}$	$\frac{5}{15}$	$\frac{6}{21}$	$\frac{7}{28}$	$\frac{8}{36}$	$\frac{9}{45}$	$\frac{10}{55}$	$\frac{11}{66}$	$\frac{12}{78}$	$\frac{13}{91}$	$\frac{14}{105}$	$\frac{15}{126}$	
$\frac{1}{1}$		$\frac{1}{2}$		$\frac{1}{3}$		$\frac{1}{4}$		$\frac{1}{5}$		$\frac{1}{6}$		$\frac{1}{7}$		$\frac{1}{8}$	
	$\frac{2}{3}$		$\frac{2}{5}$		$\frac{2}{7}$		$\frac{2}{9}$		$\frac{2}{11}$		$\frac{2}{13}$		$\frac{2}{15}$		

Ex his videtur hoc utilissimum problema solvi: proposito quocunque, trigonicum proxime majorem et minorem invenire. Nam hoc certum est, quia propositus habet rationem summae, latus trigoni esse longe minus. Si ergo latus est 10, est $\frac{2}{11}$, si 100, est $\frac{2}{101}$, si 1000, est $\frac{2}{1001}$.

Latus 10, proportio $\frac{2}{11}$, latus 20, proportio $\frac{2}{11}$

100	$\frac{2}{101}$	200	$\frac{2}{101}$
1000	$\frac{2}{1001}$	2000	$\frac{2}{1001}$
10000	$\frac{2}{10001}$		

Si proxima latera componantur, latus positum ad suam summam erit ea proportione, in qua est unitas ad illorum trigonorum junctorum radicem. Si quaecunque latera componantur, compositi proportio erit ad suum trigonum, quae est proportio differentiae laterum componentium ad differentiam trigonorum suorum. Et latus compositum est ad differentiam laterum componentium, ut trigonus ad differentiam trigonorum minorum, et contra differentia trigonorum ad trigonum, ut differentia laterum ad latus compositum. —

Logarithmorum Praxis.

Nachfolgende praecepta seind fürnemlich auf ein solche Tafel gerichtet, in wölcher halbem Thail die Zahlen mit 10.00 springen, ob sie wol auch auff die kurtze Tafel, mit Auslassung etlicher unterstrichener Wort zu gebrauchen.

I. Ein jede Regel Detri setzt drey Zahlen in jrer Ordnung, die erste zur Lincken, die andere in der Mitte, die dritte mit der fraag zur Rechten. Durch diese drey Zahlen suchet man in der gewöhnlichen Arithmetica die vierte, oder das Facit.

Angertürte vier Zahlen wöllen wir von kurtze wegen bezeichnen vnd benennen mit disen vier Buchstaben

Ein A gibt B. Was C? Facit D.

1. So setze nu, in der erste, biss du diser practica gewohnt, deine drey fürfallende Zahlen selber in Jrer Ordnung, als woltestu die gewöhnliche Regel Detri brauchen.

2. Mit einer jeden auss disen Zahlen, such Jren Logarithmum oder Jre Haab, die findestu neben der Zahl in der Rothen Column gleich gegenüber: den schreib vnder seine Zahl, findestu dein Zahl nit gerad vnd wilt oder sollest gleichwol genau rechnen, wölchs doch nit alweg vonnöten, so mustu mit dem überschuss derselben über die nechste, die du findest, partem proportionalem von der differentz zweor benachbarten Haaben nemen, vnd von der grösseren Haab abziehen, dan je grössere Zahl, je klainer ist Jr Haab.

Darmit aber mit nemung partis proportionalis nit mehr Zeitt verlohren werde, als man durch den Vorthail dieser practica gewinnt, so werden kurtz hernach etliche Handgriffe gelehret werden.

3. Wan also alle drey Logarithmi oder Haaben gefunden, vnd ein jeder vnder sein Zahl geschriben worden, so lesset man die anfengliche Zahlen selber fahren, handelt vnd operirt nur allain mit den gefundenen Haaben wie folget. Addir die Zwo Haben, das B vnd das C zusammen, von diser summen zeuch ab die Haab des A, so pleibt die Haab des D, oder des Facit.

4. Such diese gefundene Haab des Facit in der rothen column, so findet sich gegenüber in der schwartzen column Jr Zahl, die ist das begehrte Facit, oder die Zahl D beyläuffig.

So du aber das Facit gar genau wissen müestest vnd aber dein im process kommende Haab nit gerad findest, so brauch die nechst grössere Haab, mit derselben schreib auss Jre Zahl gegenüber, hernach besihe wievil solche Haab grösser sey, dan die Haab so dir kommen gewest, vnd nimme partem proportionalem, sprechend, die differentz zweor Haben gibt die runde differentz Jrer Zahlen, was gibt dieser excess über mein Haab? was aldan kommet, das setze zu der ausgeschribnen Zahl, so ist sie recht.

Mit was Vorthail auch hie die Zeitt zu gewinnen, würt nechst hernach gelehret werden.

II. Folgen etliche particularlehren vnd Vorthail.

Insgemein ist zu mercken, wan man nit genau rechnen will, wie es dan selten vonnöthen, so lesset man die zwo figuren nach dem puncten gegen der rechten in ausschreibung der Haab nur fahren, als wären es nur zwo Nullen 00. Mit den gar grossen Haaben kan man auch noch vil mehr fahren lassen. Bey dem andern vnd dritten puncten merckhe erstlich, wan auss deinen dreyen Zahlen eine oder mehr grösser ist dan 100000.00, auff wölchen fall du khain Haab in der Tafel finden würdest, die für sie taugete, dan so schreib für dieselbige eine Zahl, wölche umb ein, zwo oder drey etc. Ziffer zur rechten kurtzer ist, nämlich vmb sovil kurtzer, das sie sich zwischen 10000.00 vnd 100000.00 halte.

Mit diser abgekürtzten Zahlen Haab handle wie zuvor gelehret worden, biss du die Zahl D oder das Facit findest: dises gefundene Facit mustu nu auch verendern vnd Jme vergelten, was an einer jeden auss den dreyen Zahlen A, B, C geendert worden: mit disem Vnderscheid: ist das A abgekürtzet worden, so soll jetzo auch das D vmb gleich sovil figuren abgekürtzet werden. Ist aber das C oder das D sampt oder sonders abgekürtzet worden, sovil figuren

oder Ziffern von einer auss disen oder von baiden samptlich abgeschnitten worden, sovil setze jetzo Nullen zum facit: so khompt alsdan beylauffig die rechte begehrte vierte Zahl D oder Facit.

Fürs andere, Wan es die not erfordert das man genau rechner, vnd aber die differentz Zwoer Haaben gar gross vnd vngeschickt oder schwär zu tractiren ist, also das man partem proportionalem nit in einem Augenblickh nur nach dem Sinn nemen khan (nämlich bey denen Haaben, die auff klainere Zahlen gehörig seind als 50000.00, allda die tafel anfahet gar grosse springe zu thuen, auch mit Zahlen (Cfr. vol. VII. p. 391); derhalben dan auch die Nemung partis proportionalis, wan man sich schon der mühe nit verdriessen lassen wolte, nicht just vnd gerecht sein kan.)

Zu disem Fall, setzet man abermahlen wie zuvor, andere Zahlen, nämlich entweder

hundertmahlhundert Tausentfältig	} Mit Zuesetzung	0000000
oder zehnmahlhundert Tausentfältig .		000000
oder hundert Tausentfältig		00000
oder Zehntausentfältig.		0000
oder Tausentfältig		000
oder hundertfältig		00
oder Zehenfältig		0

oder fünffältig mit Zuesetzung 0 vnd des erlangerten halbirung,

oder Vierfältig, mit doppelter duplirung,

oder Zwaifältig, mit einfacher duplirung,

vnd diss entweder nur einmahl, oder Zwaimahl auff einmahl, (als zum exempel, nit allain Zehenfältig, sondern diss auch noch ferners Zwifältig), damit die Zahl in allewege zwischen 50000.00 vnd 100000.00 halte.

Hernach handelt man mit diser vilfältiger Zahlen Haaben, wie obstehet, das kommende Facit aber würt ebenmässig, als nechst oben gelehret worden, verendert. Dan so vilfältig das A genommen worden, so vilfältig muss jetzo auch das Facit werden. So aber das B, oder C vilfältig worden, so oft muss jetzo das D oder facit in gleicher proportion verringert werden, mit abschneidung der letzten figuren zur rechten in gleicher Anzahl, nämlich 7 oder 6, 5, 4, 3, 2, 1, oder mit Abnemung der letzten vnd Duplirung der abgekürzten Zahl, oder mit doppelter Halbirung, oder mit einfacher Halbirung, damit also, so oft dem B oder C etwas geschicht, so oft dem D oder Facit das gegenspihl geschehe vnd widerfahre.

Bey dem dritten puncten merckh ferners, wan es sich in der Addition begeben würde, das die Summa zu klain, vnd also man die Haab des A nit subtrahirn oder abziehen könnte: alsdan so entlehnet vnd setzet man zuvor zu der summen dise Haab 230258.51 (log. 10000 00. Vide VII. 342). Vnd diss einmahl, oder zwaimahl, oder so oft, biss die Summa grösser würt, dan die Haab des A vnd dieselbe also von diser summa abgezogen werden mag. Wan es hernach zum Facit khompt, vergilt man demselben disen Zuesatz, mit beysetzung zur rechten sovilr Nullen, so oft dorten die Haab 230258.51 hinzugesetzt worden, inmassen solche im folgenden Täfele, ein, zway, drey, vier, fünff, sechs, sibenfältig zu finden. Gleichwol, wan man die nechst vorgesezte lehr gebraucht hatt, so khompt es niemahlen darzue, das man dise Haab mehr dan einmahl entlehnen müesse.

Bey dem Vierten puncten merckhe gleichfalls, wan es sich begäbe, das die kommende Haab gar gross, nämlich grösser dan 69314.72 würde, vnd nit

Abzugshaabe		gar genau in der Rothen Column zu finden wäre; damit nu
1611809.59	0000000	durch solche Haab nichtsdestominder Jre Zahl oder das
1381551.08	0000000	Facit ohne kopfbrechen, so genau als möglich gefunden
1151292.57	000000	werde, so zeucht man von Jr ab auss hienebens gesetz-
921034.05	0000	ten Haaben diejenige, so Jr am nechsten. Mit dem Rest
690775.54	000	der Haab suchet man Jre correspondirende Zahl, vnd ver-
460517.03	00	gilt deroselben, was Jrer Haab abgenommen worden, nach
230258.51	0	aussweisung des Täfelins, wie neben einer Jeden abzugs-
138629.44		haab gemeldet ist.
69314.71		

Mit diser weise magstu alle partes proportionales nach dem Sinn nemen. Dan unter der Zahl 50000.00 bistu nit genöthigt, ein Zahl durch Jre Haab, oder ein Haab durch Jre Zahl zu suchen, du findest sie dan gar genau. Ober der Zahl 50000.00 ist die Differentz zweor Zahlen alwegen 10.00, der Haaben differentz aber helt sich durchauss zwischen 20.00 vnd 10.00. Auch ist die differentz zweor Haaben niemahlen gar zwaimahl so gross als die differenz Jrer Zahlen, gilt also ein Jede differenz der Zahlen erstlich so vil in der Haab, als gross sie an Jr selb ist, hernach gilt sie auch etwas nach dem überschuss der Haabdifferenz.

Folgt ein Exemplum auff alle Fälle.

A.	B.	C.
Die Zahl 79368.57. gibt 98480.97. Was gibt 49732.16?		
die Haaben		
beyläuffig auff 79400.00.	auff 98400.00.	auff 49700.16.
Haab 23067. —	+ 1612. —	Haab 69916. —
		1612. — Addir
		71528. — Summa
		23067. — Subtrahir
		48461. — Pleibt Haab.

Hie find Ich Haab 48461. — die gesucht in der rothen column, nämlich die nechste 48450., zeigt Zahl 61600.00. + beyläuffig ist das Facit.

Quaerendi divisores numeri cujusdam.

Sit 144444; hic divisus per 2, 2 et 3 prodit 12037. Hic nec par est, nec in 5 exit, nec habet unitates ternarii multiplices, nec per 7 dividitur.

Ut igitur alii ejus divisores inveniantur, quaere radices proximas. Et proxima major est 110, facit enim 12100; proxime minor est 109, facit enim 11881, et hi duo faciunt 11990. Transeo ad proxime majores et minores. Non sunt 109 et 111, nam 111 est ternarii multiplex, faciunt 12099. Non 108, quia par. Ergo tenta 107 et 113: horum vero ultimi non faciunt finem 7. Transi ad 106: par; 105: quinarium; 104: par; 103 compara cum 119: at fit 12257. Transi ad 102: par; 101 compara cum 117: triplex. Transi ad 97, compara cum 121: at faciunt 11737; cum 129: at triplex, nec 91, quia septuplex. Transi ad 89, dividat 12037: erunt circiter 133, 89 in 133 facit 11887. Nec 134, nec 135. Jam 87 et 141, at 141 triplex. Jam 83 et 149: at faciunt 12367. Jam 79 et 153: at 153 triplex. Jam 77: undecuplex. Jam 73 et 159: et hic triplex. Et 73 cum 169 facit 12337. Jam 71 et 177: at hic triplex. Jam 67 et 181: at faciunt 12127. Jam 59

et 203: at faciunt 11977. Jam 57: est triplex. Jam 58 et 219: at hic triplex. 53 et 229 faciunt 12187. Jam 47 dividat 12087: veniunt 256+. Jam 43 cum 259: faciunt 11187; cum 269: faciunt 11567; cum 279: hic triplex. Jam 41 cum 287 facit 11767; cum 297: fit 12177. Jam 37 dividat 12087: prodit 325+; dividat 31: prodit 888+; dividat 29: prodit 415+: *est ergo primus.*

Dispositiones Geometricae. (Disiecta membra.)

Duplex est scientia, altera magnitudinum, petenda ex Aristotele; quorum pertinet infinite secari, totum parte majus et similia. Haec quidem materia. In eadem vero scientia investigandae species, linea, superficies, corpus cum terminis et causa danda perfectionis corporis. Jam magnitudinibus accedit numerus, quatenus ex una multae fiunt. Cavendum de trinitate, numerus commune accidens. Mens nostra artifex affert numerum, mens divina, numerus igitur divinus et supra magnitudines et infra, ergo in Deo essentialis.

Jam quae formam quasi magnitudinum complectitur, est scientia non quantitatum, sed proportionis quantitatum vel comparisonum, vel scientia comparandi quantitates. Si cognatae sunt quantitates, scientia est, si non cognatae, ut cum obviis numerus assumitur, ars fit. Cognatio duplex: aut eorum, quae sunt unius, aut similitum, quae aliqualis est unitas. Videtur autem ars praeterea versari circa omnia, vel certe circa plura, scientia circa ordinata. Magnitudinum infinitae sunt, igitur ordinatae subsunt scientiae. Ordinarum rursus infinitae. Quomodo hic ad finem pervenimus? Vix aliter, quam a primis incipiendo et eo usque progrediendo quoad possumus, aut sumendo sphaerica corpora et quae ad illa pertinent, reliqua omittendo. At nec in corporibus finitio? Imo finitio; primum regularia, post Archimedeae. Nam alia non sunt aequae nobilia ac Archimedeae, quae non dividunt sphaeram planis. Quid si per omne genus infinitorum eatur excerpendo notabiliora, ut sic nihil nos effugiat? Comparatio omnis tendit ad aequalitatem aut longi, aut lati, aut profundi, aut simpliciter aut per numerum, aut similitum aut dissimilitum. Simpliciter, ut si linea lineae, angulus angulo, superficies superficiei, corpus corpori, proportio proportioni sit aequalis; per numerum, ut si duplum, ubi idem certae parti aequale. Similia sunt vel corpora vel superficies, et omnes lineae invicem omnesque anguli invicem. Ubi simplicissima est forma scientiae. Dissimilitum, ut si quadratum oblongo aut triangulo aut lunulae aequale aut duplum, ita cubus aequet pyramida et octaedrum, ubi duo inter se dissimilia aequant tertium ab utroque dissimile, qui etiam peculiaris modus est. — Nota: Circulus est quidem aequalis triangulo, sed linea curva cum recta, superficies curva cum recta non comparatur. Majus quidem datur et minus, unde et aequale, sed illud aequale fugit scientiam hominis; nam infiniti nulla scientia. Habent autem infinita latera, et per latera fit aequatio. Sic scibile quidem est, sed non per modum sciendi, non habet n. in sua essentia modum sciendi. In procedendo autem, ut nihil relinquantur, maxima est difficultas. Videtur pars definitio subjectorum, ad quam pertinet etiam cognitio angulorum in triangulo, ibique adhibenda videtur alia methodus, quam in proportionibus instituendis. Summa: quicquid non beneficio sphaerici in corpora, circuli aut corporum in superficies, superficierum in lineas derivatur de proprietatibus quantitatum, id videtur nonnisi ad definitiones subjecti pertinere. Ut si a sphaerico usque ad

lineam descenderemus, cognoscendo subjecto et angulis, demonstrando vero ascenderemus nihilque sciremus de sphaerico nisi ex recto; sed tum quid opus esset cognitione angulorum trianguli? Ergo si eandem utrinque methodum institueremus atque etiam definiendo ascenderemus ad sphaericum? At sic non esset initium a sphaerico. Esto, non sit cognitionis, dummodo naturae, ut etiam in aliis.

In longum procederemus contra naturam, in latum secundum eam. Forte et in definitionali mixta methodus? Nam ubi desinit materialis, inciperemus. Quod sibi ipsi terminus, optimum, post quod superficiem habet pro termino uniformem. Non diu procederet haec ratio. Forsan igitur incipiendum a sphaerico, veniendum ad lineam, superficiem, corpora? Videamus exemplum, prius in latum: aequae bases et altitudines faciunt aequa, inest primum eorumque planis cubo et rhombo, post longiori, tum rhomboidi, quadrangulis et trianguli partibus. Ita si cubo, ergo et pyramidi, parti cubi, cujus cum cubo prius proportio investiganda. Sic semper de recto, sc. mensura primum, et inde derivatis, post de ejus parte, denique de compositis ex partibus. (Valeat aliquid communicatio scientiarum et demonstrationum, nec omnia in unum chaos cum Cardano referantur.)

Geometria videtur profiteri investigationem proportionis omnium eorum, quae aliter esse non possunt. Ut in omni triangulo tribus positis, reliqua necesse est esse. Saepe videmus aliter aliquid esse non posse, sed tamen nescimus viam eo perveniendi. Subjectum igitur geometriae est omnis figura, sic descripta, ut singularis tantum sit. Quoties enim ita describitur, ut plures esse possint, sub mentionem non cadit.

De quantitativibus	$\left\{ \begin{array}{l} \text{Metaphysica} \\ \text{Geometrica, scientia proportionum.} \end{array} \right.$	De materiali.
		De formali in quarta specie qualitatis.

Hactenus plana rectilinea, differantur mixta aliorum et veniatur ad solida recta. Planis igitur accedit parallelitas perfectior et concursus plurium quam duorum planorum. Generatio fit parallelo ductu, generata fiunt quaedam, quaedam secta, quaedam composita. Generatorum fiunt singulae basium lineae quadrangula. Perfectissima, quae recto angulo et quae quadrata basi, post quae quadrangula oblonga, inde sequentia.

Iniretur aliqua talis ratio: linea, per quam ducitur altera, si insistit ad rectos, fiunt rectangula, quorum diametri aequales; si aequalis est insistens ductae, fit quadratum; sin inaequalis, fit oblongum. Ab angulis singula dependent obliquangula. Nam si aequalis subjectae insistit, fit ex quadrato rhombus, quorum perfectissimus, cujus alterutri oppositorum distant latere. Sin inaequalis, fit ex oblongo rhomboides, quorum perfectissimum, cujus una diameter aequat latus.

Institutionum Geometricarum liber II.

De ortu figurarum.

Primum, quid sit figura, ex quarta specie qualitatis. — Terminata quantitate quantitas.

Causa figurationis. Magnitudo. Curva et recta et composita, ex utraque mixta. Curva se ipsam terminat. (Nota, quantitatis proprium esse

terminari, hinc nobilior sphaera infinita quantitate). Hinc una est figura cavum. Creatur igitur se ipsa vel ingenita ex se.

Punctum origo, superficies genita quasi, caractere puncti infinito vel progressu tali, sic tamen, ut vestigium non supersit transitus, sed tantum metae; aequalitas distantiae, ex utroque procedens et resultans. Tria unum sunt, nam quocunque negato, totum negatur, et omnia tria per reliqua duo definiuntur. Item duobus negatis, tertium nullibi subsistit, vel uno negato, reliqua duo pereunt. Si punctum, non erit circumstans nec aequalitas distantiae; si aequalis distantia, sphaera non erit aequalis; si omnino distantia, nihil erit; denique si circumstans, distantia perit et punctum perdit situm.

Hactenus nihil dictum, quod non se ipso vel ex primo libro cogitari possit et vel extra mundum.

De ortu rectarum.

Nec creantur, nec terminantur se ipsis. Distantia omnis per lineas est. Rectarum tria genera: longum, latum, profundum.

Ex puncto sphaerae in punctum unum superficiei trajectus vestigatus brevissimus, linea recta fit. Cavum sphaerae assumo, ut habeamus situm punctorum, cavum vero ne videatur, ad lineam cogitandam requiritur cogitata superficies aut corpus, quae lineam excipiant. Respondet igitur creatio lineae generationi puncti, ut finitum infinito. Concurrent igitur ad ortum lineae singula in sphaera: punctum, centri principium, punctum curvi terminus, distantia, pro producenda et essendianda linea. Igitur non se ipsas terminant rectae, nec statim omnis recta figura est.

Dubitabimus, an linea in superficie, superficies in corpore sit intelligenda, an linea, superficies, corpus singula per se? Hoc magis placet.

De compositis. Composita intelligimus, quorum anguli omnes distributi sunt inter angulos triangulorum componentium et vicissim. Quadrangula omnia quamvis videantur huc referri posse, tamen triangulis priora sunt, quare missis, quae generari possunt ex similibus composita triangulis, primum nobis compositum suppeditant bina triangula dissimilia, uno latere aequa. Unde nobis trapezium, quod quidem non videtur ad geometriam sic simpliciter pertinere, nisi illud, quod circulo potest inscribi. Post quinquangulum, sexangulum et usque in infinitum.

Regula generalis: composita omnia tot habent triangula, quot (duo minus) latera. Inest haec differentia, quod in singulis speciebus unum inest aequilaterum et aequiangulum, quae etiam vere geometrica sunt, quaedam vero aut non aequilatera aut non aequiangula, aut neutrum, in quibus infinitas inest infinities. Haec non sunt vere geometrica, quae est de aequalibus, his vero inaequalitas inest.

Trianguli tribus lineis datis, unica tantum figura et una angulorum forma datur. At in reliquis minime. Plana habent totidem angulos quot latera.

Regularium singuli. Angulus trianguli est $\frac{2}{3}$ recti, quadranguli 1 rectus, angulus quinquanguli = $1\frac{1}{2}$ r., sexanguli $1\frac{1}{3}$ r., octanguli $1\frac{1}{4}$, decanguli $1\frac{2}{5}$, duodecanguli $1\frac{1}{2}$, sedecanguli $1\frac{2}{3}$, vigintanguli $1\frac{4}{5}$, 24 anguli $1\frac{5}{6}$ . . sic usque in infinitum.

Comparatio: Recta adhuc ita fuerunt, ut ex puncto linea, ex linea superficies seorsim orta sit. 1) Mixta habent aliter, quia simul existunt linea circularis et ejus planum. 2) Recta multa sunt, curvum unum. 3) Recta aliis regulariora, curvum regularissimum. Recta habent multa latera et angulos,

curvum aut unum aut infinita, tam angulos quam latera. Regularia omnia in circulum quadrant, sic omnia triangula, sic omnia parallelogramma rectangula. Ex rectangulis solida rectangula fiunt, si ductus non tantum rectus, sed etiam bis rectangulus est; inde dependent 2 aliae formae, si n. ductus aut semel aut nunquam rectangulus. In primo omnia latera perpendicularia sunt, omnes anguli recti, in secundo duo opposita ex planis recta, aliqua obliqua, in tertia omnia plana invicem obliquo angulo juncta, omnes plani anguli obliqui.

Si planum creans quadratum et ductus lateri aequalis fuit, creatur cubus, cujus omnia plana, latera, anguli invicem aequales et recti. Si planum circulus fuit, creatur cylindrus, rotunda pariete, mixta quantitate, vel quod idem est, parallelogrammum rectangulum uno latere immobili, reliquo circumvoluto. Verum sic non omnis cylindrus, utique non pressus.

Sectae figurae ex meris rectilineis denominantur pyramides, cum in altera basium signato puncto ab alterius lateribus fit sectio. Et totidem fiunt nova triangula, quot in creato erant nova parallelogramma.

Ex cylindris sectae denominantur coni, ubi pro infinitis vel uno latere basis in cylindro infinita etiam vel unum tantum triangulum facientia in sectione, sive, quod idem est, triangulum rectangulum altero circa rectum fixo, reliquum volutum facit conum, sed nonnisi regularem; pressi enim inde non veniunt.

Composita sunt, quotquot inter supra scripta referri non possunt suntque etiam infinita. Componuntur autem singula ex tot pyramidibus, quot planis clauduntur. Plana bases sunt componentium, mucrones introrsum versi, concurrentes cum centro figurae. In omni pyramide stabilitas inest.

Multiplex est delectus in corporibus. Nam quae latera, plana, angulos habent aequales, ac plana regularia, regularia et mundana corpora dicuntur; reliqua quo magis recedunt, eo minus geometrica sunt. Quaedam enim in secundo ordine angulos solidos et latera aequalia habent planaue regularia, sed mixta, et solidos mixtos, quae Archimedea dicuntur.

De angulis et numero solidorum regularium.

Angulus simpliciter solidus dicitur, qui tribus, compositus, qui pluribus planis clauditur. Angulorum planorum, qui solidum claudunt, summa minor est quatuor rectis. Maximus planus semper minor est summa reliquorum. Inde summa habetur regularium.

Nam simplicium angulorum solidorum regularia tria sunt: unum in generatis, quod rectis tribus planis clauditur et rectum solidum facit — cubus; unum in sectis, quod acutis tribus in solidum acutum clauditur, et est tetraëdron; unum in compositis, quod obtusis tribus in solidum obtusum clauditur — dodecaëdron. Compositorum angulorum duo sunt, unum quod quatuor planis acutis in solidum recto proximum clauditur, cujus anguli duo componentis singuli recto plano et duobus acutis clauduntur, octaëdron ex compositis vel sectis ex tetraëdro. Unum, quod 5 planis acutis in solidum obtusum clauditur, divisibilem in tres simplices ex compositis corporibus, — icosædron. Ex 10 et 12 planis nihil fit ex prima regula. Ex tribus sexangulis, septangulis etc. nihil, per secundam. Ex 4 quadratis, quinquangulis etc. nihil, per 2., multo minus ex 5, 6, 7 etc. Ex 6 triangulis nihil, multo minus ex quadratis, et adhuc minus ex 7, 8 etc. triangulis.

Archimedea, quae ordinatis, sed non iisdem coeunt planis. Nam ex-

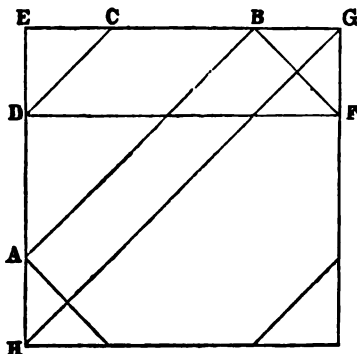
cluduntur vel regularium vel Archimedeorum prismata horumque similia infinita, quae tantum ex una parte magnam habent basim. Secundo zonarum duo infinita genera ex quadratis et triangulis, quae tantum 2 locis magnas bases, alibi puram habent zonam. Archimedeae igitur sunt 13. Omnibus accedit nova sectio; cubi namque mutilatio gignit pyramida, pyramidis — octaëdron. (Nul- lum ex impari, praeter 3 et 5, quia non coeunt sursum, ex 3, 4, 5, 6, 8, 10, nihil ex 12 nec ullis aliis). Sic ex his 5 mutila veniunt. Deinde quaedam mista sunt ex binis, eaque 2. Tum haec rursum mutilata quasi, etiam 2, et haec deformia ex 3 lateribus. Amplius quaedam distractis planis propriis et completo hiatu, vel triangulis 2, vel quadrangulis 2.

His 18 accedit congruere in cavum. Etiam cavum in illa congruit, sed in 5 simpliciter, in 13 tantum ad propinquiora latera.

Ex data specie anguli numerus laterum venit. Tria quadrata: est species solidi, ergo trilateralis, plana vero sunt quadrilatera. Numerus igitur laterum est 12. Tria triangula: angulus est trilaterus, planum itidem; hic numerus 3 sufficeret utrique, sed unum tantum daret triangulum et angulem. Quare sumitur proximus 5. Tria quinquangula, angulus trilinearis, basis quinquelatera. 3×5 est 15, sed non potest esse impar, est ergo 30 proximus. Quatuor triangula, 12, 5 triangula 15, et 30, ex lateribus bases. Nam unum latas commune est 2 basibus, ergo 12 latera sunt 24 et 4 faciunt planum, ergo 6 etc.

Ad comparationem rectorum cum curvo pertinet adscriptio. Et veniunt inter cetera etiam trapezia. Cum autem non omne trapezium sit adscriptile, primum experiamur in regularibus trapeziis, quae duo opposita latera parallela habent, et binos non oppositos angulos aequales, item duos oppositos simul sumtos reliquis duobus aequales. Simile quid habebunt irregularia, sc. ut duo oppositi simul sumti reliquis sint aequales, h. e. recti 2.

Fig. 1.

Est ergo EA dimidium diagonii HG.

De curtis. Species 5 sunt a totidem regularibus. Dimensionis principium in cubo curto, inde quod manet idem inscriptus antiquis lateribus et quod pyramidis anguli cubici resecti dimensio habetur. Quaeritur ergo latus octanguli, quod quadrangulo inscribitur vel quod fit ex curto quadrangulo. EG latus quadranguli, CB octanguli, quibus sunt aequales CD, AB. Cum ergo BA possit AE, EB, possit vero et FG, ergo AE potest dimidium EG. Subtrahatur EA vel EB ab EG, restabit BG, quod est aequale CE, id ab EB subtractum relinquit CB latus. Porro cum GH diagonos possit duplum HE et HE duplum EA, quare HG potest quadruplum EA.

$$\begin{array}{r} EB = 8164966 \\ EG = 11547006 \\ \hline BG = 3382040 \\ CB = 4789926. \end{array}$$

Porro, cum tetraëdron tectum sit 4 angulis cubicis, a quo demissa perpendicularis per centrum tetraëdri in centrum figurae transit, ergo radius inscripti tetraëdri, demtus a radio circumscripti, relinquit altitudinem cubici hujus anguli. Tetraëdri inscriptus est $\frac{1}{3}$ de radio circumscripto, ergo altitudo anguli

cubici $\frac{2}{3}$ de radio circumscripti, sc. $666666\frac{2}{3}$, ergo potentia est $\frac{4}{3}$ de potentia radii 10 . . . . At potentia lateris in basi est $\frac{9}{8}$ de hoc radio vel $\frac{2^4}{9}$, ergo potentia altitudinis est $\frac{1}{3}$ de potentia lateris in basi. Sed propius agamus: 16329932 dat $\frac{2}{3}$ de 10, quid 4782926? R. 195261, altitudo resecti anguli. Sic 8047879 radius inscripti triangulis respondet circumscripti cubo 1000. Jam $\frac{2}{3}$ de perpendiculari trianguli adjecta huic radii inscripti potentiae dat potentiam circumscripti angulis. Id ut commodius fiat, agamus geometricè. Potentia EG est $\frac{1}{3}$ de potentia diametri, potentia EB est $\frac{1}{3}$ de potentia EG, ergo $\frac{1}{9}$ de potentia diametri, sc. $6\frac{2}{3}$ . . . , cujus radix irrationalis subtracta ab EG, relinquit irrationalem BGERitque et quadratum BG irrationale, 11488194561600, ejusque duplum irrationale 228 . . . potentia sc. FB vel CB, quare et hujus pars rationalis, sc. $\frac{3}{4}$, potentia n. perpendiculi in triangulo est irrationalis. Porro $\frac{2}{3}$ lineae habet $\frac{4}{9}$ quadrati, ergo $\frac{4}{9}$ de $\frac{3}{4}$ est $\frac{1}{3}$, sic et haec pars rationalis, sc. $\frac{1}{3}$ de potentia BC erit irrationalis, sc. 7625463041067.

Ita in censu radii inscripti triangulis cum potentia altitudinis resecti trianguli fit rationalis ad lateris CB potentiam irrationalem, sc. $\frac{1}{8}$, erit igitur irrationalis potentia et radix. Ablata ergo de rationali linea, relinquit irrationalem. Illud obiter. Cum potentia altitudinis sit $\frac{1}{6}$ de potentia lateris in basi, erit $\frac{1}{3}$ de potentia radii, qui circumscribitur basi, et $\frac{2}{3}$ radii, qui inscribitur.

Curtum tetraëdron. Hujus analysis facilis est, quia 4 perfectae pyramides resecantur, quarum latus sat est cognitum, est enim $\frac{1}{8}$ lateris totius. Restat igitur sexangulo et triangulo commune latus $\frac{1}{8}$. Lateris totius potentia est $\frac{2}{3}$ de potentia dimetientis. Pyramidis cadentis latus est $\frac{1}{8}$ de latere toto, ergo potentia illius est $\frac{1}{6}$ de potentia hujus. At $\frac{1}{8}$ de $\frac{2}{3}$ est $\frac{1}{12}$, igitur potentia pyramidalis lateris cadentis est $\frac{1}{12}$ de potentia diametri. Jam altitudinis figurae potentia est $\frac{2}{3}$ de potentia lateris: $\frac{2}{3}$ de $\frac{1}{12}$ est $\frac{1}{18}$, tota particula potentiae diametri, quae est $\frac{1}{6}$, de potentia semidiametri demenda est, ut habeatur radius inscripti triangulis.

Lineae ipsae sunt commensurabiles. $\frac{4}{9}$ de 10000000 est $44\frac{4}{9}$ . . . , restat $55\frac{5}{9}$ . . . Si potentia est $\frac{1}{6}$, radix est $\frac{1}{6}$, residuum $\frac{5}{6}$. Altitudo ergo ad residuum ut 4 ad 5, potentia ergo ut 16 ad 25. Ergo $\frac{2^5}{3^2}$ est potentia inscripti triangulis, itaque qui sexangula tangit, in potentia est $\frac{9}{25}$ ad hunc, radix $\frac{3}{5}$. Adde huic potentiae ($\frac{2^5}{3^2}$) $\frac{9}{25}$ de potentia semidiametri, fient $\frac{2^5}{3^2}$ pro potentia circumscripti angulis novis.

Curtum octaëdron. Cum angulis octaëdri succedant quadrangula, triangulis sexangula, nec hic quidem multum laborabitur. Nam semioctaëdri altitudo est semidiameter, potens dimidium lateris octaëdrici. Jam, ut in tetraëdro, qui semioctaëdri cadunt, habent latus $\frac{1}{8}$ de latere totius, ergo et $\frac{1}{8}$ de semidiametro demetur, ut habeatur tangens quadranguli, qui est $66\frac{2}{3}$ . . . , ejusque potentia $\frac{4}{9}$ de potentia semidiametri. Adde potentiam altitudinis (quia eadem est altitudinis linea et circumscripti quadrangulo), quae est $\frac{1}{6}$ de potentia semidiametri: summa $\frac{2}{3}$ de potentia semidiametri, quae est et quantitas circumscripti novis angulis, sc. $55\frac{5}{9}$ . . . , radix 7458560.

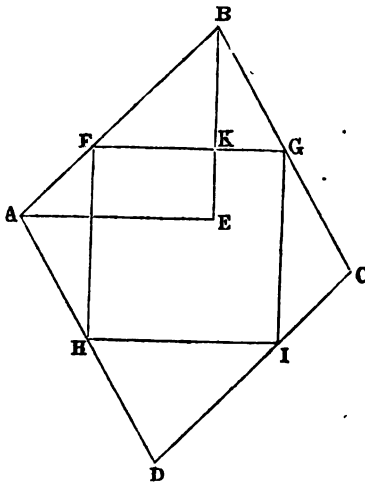
Curtum dodecaëdron. Quaeritur initio latus decanguli. Et quia sic sunt resecandi anguli, ut portio lateris utrinque curti relicta sit aequalis lateri sectori, sector vero subtendat angulum resectum, est ergo sector ad resegmentum, ut tota ad partem majorem, vel major ad minorem. Quare et residuum, aequale sectori, sic est ad singula resegmenta lateris. Totum ergo latus quinquanguli sectum est in unam partem majorem et 2 partes minores,

est ergo sectum ut axis icosaedri a zona et 2 verticibus. At axis potest quintuplum illius partis majoris, ergo et hic latus quinquanguli potest quintuplum quinquangularis. Hoc ad partem serva, potentiam lateris decangularis esse $\frac{1}{2}$ de potentia lateris dodecaedrici. Deinde, si $\frac{1}{3}$ de potentia lateris in basi, hoc est (ut modo dictum) $\frac{1}{2}$ potentiae lateris dodecaedrici, et sic si $\frac{1}{5}$ de potentia lateris dodecaedrici auferatur a potentia partis majoris de latere in basi proportionaliter secto, h. e. de latere decanguli hujus secto, restat potentia altitudinis anguli, demenda de radio circumscripti. Eadem vero $\frac{1}{5}$ pars potentiae de latere dodecaedrico addita ad potentiam radii post demtam altitudinem residui conficit potentiam radii circumscripti novis angulis.

Curtum icosaedron. Latus sexanguli est $\frac{1}{2}$ lateris icosaedri, ut supra in curto tetraedro. Altitudo cadentis trianguli est pars major de radio circuli, qui quinquangulum sub resecto ambit. At cum sit ut latus ad latus sic radius ad radium, sit vero illic $\frac{1}{3}$, ergo et hic $\frac{1}{3}$, et potentia $\frac{1}{9}$, potentia vero radii pars quinta de potentia axis, ergo $\frac{1}{5}$ de potentia axis est radū hujus circuli potentia.

Rhombus cubicus. Cum binis sectionibus tota latera cadunt, angulorum ergo quadrilinearium sedes est quadratum, horum sunt sex. Et trilinearium sedes est triangulum, horum sunt octo. Tam in rhombicis planis duodecim restant duodecim quadrata. Latus ita secundum, ut pars major possit duplum minoris. Est enim eadem ratio, quae in proxime sequenti figura.

Fig. 2.

Rhombus dodecaedricus. Cum resectione angulorum cadunt tota latera, restabunt de 30 rhombicis 30 quadrata eruntque post 20 obtusiores angulos 20 triangula, post 12 acutiores 12 quinquangula. ABCD rhombus, AE, EB semidiametri, FGIH rectangulare quadratum. Dico BA sectam proportionaliter in F. Nam BA ad BE ut BE ad EA, et igitur ut BK ad KF; at KF = KE, ergo BK ad KE ut supra, quare et BF ad FA.

De auctis. Augmentum legitimum, cum plana continuantur usque ad novum concursum, vel cum latera sic continuantur.

In cubo post sectionem rectis angulis abnuunt plana, aut parallela sunt. In tetraedro obtusis abnuunt omnia post sectionem. In dodecaedro annunt, quia unum circumstantia gignuntque echinum dodecaedricum. In icosaedro primo annunt trias

unum planum circumstantia: hinc ostrea icosaedrica. Postea quina a quinis angulo coeuntibus dependentia: dicatur echinus major icosaedricus, quinquelinearium angulorum; nondum tentavi constructionem. Anguli primum separantur, ubi ostreae anguli trilineares latent. Tertio, cum quina latera quina angulum elaudentia connectant, non possunt esse omnia parallela, adnuunt igitur, et in eodem plano, quod est angulo substratum, continuata cum plano constituunt echinum minorem icosaedricum, trilinearium angulorum.

In rhombico cubo quaterni rhombi, unum circumstantes, coeunt — pulchrum opus — quaterna latera, quatuor angulorum in eadem superficie quadrata

cuboctaëdri trinis angulis ejus triangulum describunt. Hujus mira est proprietas, quod anguli introversi complent locum et basibus repraesentant rhombocubum; dicatur cothurnus.

In rhombo dodecaëdrico non dubito, multa oriri, prima ostrea rhombododecaëdrica triginta conchis, inde echinus rhombododecaëdricus obtusior, quando confluent quini rhombi quinquorū angulorum, facientium hiatum, obstruentes versus obtusum. Tertio quini remotiores rhombi, infissi quinque acutis circa unum acutum. Hic erit echinus alter rhombododecaëdricus angulorum quinquelinearium acutissimorum.

Cum mista continuantur, fiunt ea nexa, quae rhombis substernuntur, sc. ex cuboctaëdro cuboctaëdron nexum, ex icosidodecaëdro dodecaëdron icosaedron nexum. Procul dubio et alia.

Cum curta continuantur, fiunt latentia alterum in altero; dicantur testudines marinae. Latet id, unde est nomen. Sic curtum tetraëdron continuatum ostendit tetraëdron in tetraëdro, cubus curtus continuatus, latens cubus in octaëdro, curtum octaëdron continuatum, latens octaëdron in cubo, curtum dodecaëdron continuatum, latens dodecaëdron in icosaedro.

Constructio cothurni et demonstratio. Rhombici cubi planorum dimetientes longiores, quae sunt icosaedri latera, coeunt angulis rectis, quae quidem contraposita sunt. Cothurni angulorum latera quaterna jacent in eadem planitie et bina fiunt opposita coinciduntque in unam rectam et in idem planum cum rhomborum subjectorum dimetientibus longioribus. Nam quia bini rhombi oppositi lateribus aequaliter utrinque abnuunt, continuata igitur rhombi plana facient ex puncto, quo coeunt rhombi, lineam unam utrinque et aequaliter ad subjectos illi rhombos ductam. Habetur affectio laterum anguli, quae sunt super diametro longiore, sectio illorum angulus rectus est. Brevium igitur laterum super diametro brevioris series sequitur.

De mistis sive concisis. Miscentur similia. Omnia sunt quadrilaterangula. Mista ex cubo et octaëdro respondet rhombicō hujus generis.

Sicut se habet inscriptus cubo ad tangentem media puncta laterum cubi, sic se habet inscriptus quadratis ad circumscriptum. At tangens media latera habet eundem radium cum circulo, qui circumscribitur quadrato cubico, cujus diameter est diagonus plani cubici, sc. 16329982; radius ergo 8164966. Ut 8164966 ad 5778508 sic 10000000 ad 7071068, quantus est radius inscripti quadrato octaëdri. Sicut se habet inscriptus octaëdro, qui tangit puncta media laterum, ad inscriptum, qui tangit centra planorum, ita se habet circumscriptus huic ad inscriptum, qui tangit centra triangulorum. At qui tangit in octaëdro media puncta laterum, est idem qui inscribitur quadrato, quod secatur medium octaëdron et aequatur semilateri octaëdri. Ergo ut 7071068 ad 5778508 sic 10000000 ad 8164966, quantus est, qui circulo cubi circumscribitur. Et si inscriptus triangulis fiat 10000000, fiet inscriptus quadrangulis 8660254, ut sit proportio qualis circumscripti rhombicis octaëdricis ad circumscriptum rhombicis cubicis.

Mista ex dodecaëdro et icosaedro. Ut tangens media puncta laterum dodecaëdri ad inscriptum dodecaëdro, sic circumscriptus huic ad inscriptum quinquangulis. Ergo ut 9841728 ad 7946546 sic 10000000 ad 8507096, quantus est et qui plana rhombi tangit. Et in genere eadem videtur dimensio. Nam fit crux in punctis mediorum laterum utriusque sociorum. Jam multangulum porrigit angulos sursum et paucangulum adhuc superius.

Rursum ut tangentes media latera icosaedri ad tangentem centra plano-

rum, sic circumscriptus huic ad tangentem centra triangulorum. Ut 8506508 ad 7946546 sic 10000000 ad 9841723, quantus est tangens in dodecaëdro media puncta laterum. Sic respondet rhombico hujus generis. Et in genere de his duobus verum est: ut circumscriptus angulis ad inscriptum planis rhombicis, sic circumscriptus angulis misti ad inscriptum plano maximo. Sed jam vice versa, ut inscriptus planis maximis ad inscriptum planis minimis, sic circumscriptus angulis rhombici brevioribus ad circumscriptum angulis longioribus, et contra, ut inscriptus plano rhombico ad circumscriptum brevioribus, sic inscriptus minimis planis ad circumscriptum angulis.

Quare ut cubus octaëdro, dodecaëdron icosædro aequè altus, eidem etiam inscriptibilis est et circumscriptibilis, ita verisimile et hic est, aequalitatem permutatam orbium trahere etiam rationem inscriptionis. Ut in rhombo cubico anguli acutiores 6 iique et altiores, anguli obtusiores 8 et depressi, plana vero 12, latera 24, sic in misto cubico plana quadrata 6 et propiora centro, trigonica 8 et remotiora a centro, anguli vero 12, latera 24. Hinc si rhombum misto velis inscribere, acutos apta centris quadratorum, obtusi spectabunt ad centra trigonorum, sed non tangent, planorum vero rhomborum centra spectabunt se superstantes et tegentes angulos. Si contra mistum rhombo inscripseris, 12 misti angulos apta 12 centris planorum abeuntque proxime ab invicem obtusi et triangula, longius acuti et quadrangula.

Idem esto de rhombo dodecaëdri et misto iudicium. In rhombo anguli acutiores et inscriptiles 12, obtusiores 20, plana 30, latera 60. In misto quinquangula 12, triangula 20, anguli 80, latera 60. Inscriptio eadem.

Rhombi respondent primariis, quia sunt augmenta primariorum et secundariorum mistorum. Mista respondent secundariis, quia sunt diminutiones primariorum et secundariorum, et quia cubus primarium associat se rhombis, octaëdron secundarium mistis.

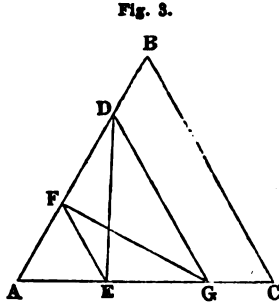
Sima oriuntur ex mistis, cum tota cadunt latera et anguli sic, ut loco singulorum angularum bina veniant triangula, aequalia et similia residuo ex priori triangulo; et id quidem residuum itidem est regulare. Item situs angularum planorum variatur et intorquetur, sed inclinatio manet. Sed in vero mistis etiam triangula tota cadere necesse est et pro iis profundiora antiquis parallela constitui eaque et ipsa oblique secari. Fiunt quinquelinearium angularum. Simum tetratetraëdri, h. e. octaëdri, est icosædron. Quod fit in octaëdro, facile transfertur in tetraëdron, designato minori plano per sectiones medias.

Si anguli plani icosædrici competerent in media latera, tunc latus icosædricum esset dimidium octaëdrici, sc. 7071068. Sin autem in punctum, quod secat $\frac{1}{3}$ de $\frac{2}{3}$, tunc essent perpendicularia et quantitas 8164966. Sed quia ex proportionem inscriptorum latus 7639820 sequitur, ergo intermedio loco cadunt anguli plani. Cum autem proportio extremi et medii sit inter $\frac{1}{3}$ et $\frac{2}{3}$, adhuc de illa suspicio est.

Si quaterna octaëdrici anguli latera secantur proportionaliter, sic ut bina et bina opposita habeant alternis longiora et breviora latera in unum solidum concurrentia, et puncta connectantur 24 lineis in planitie, 6 lineis sub angulis, tunc in octaëdro descriptum est icosædron. Nam quia triangulum inter opposita latera et ductam lineam aequicrurum est, ergo ut crura unius ad crura alterius, sic basis (linea ducta) unius ad basin alterius sive lineam, quae extra schematographiam duci jubetur ad demonstrationem perficiendam. At crura sunt in nota et proposita proportionem, ergo et bases. Quare demonstrativa ad

figurativam ut subtensus pentagonios ad latus pentagoni. Sed deest mihi adhuc probatio, quod quae sub angulo sit aequalis illis in planis. Id tum erit perfectum, si probaveris, eam, quae terminos portionum majoris et minoris conterminarum connectit in plano, posse duplum minoris; nam quae est sub angulo, potest duplum minoris.

In triangulo ABC aequilatero D, E sint puncta sectionum, portiones majores AD, EC, minores BD, AE. Ducantur ex E et D ad BC parallelae EF, DG et connectantur FG, DE. Erunt ergo AFE, ADG regularia et aequilatera triangula, quare $DA : AF = DG : FE$; sunt itaque in continua proportionem DG, GE, vel FD, et quadrangulum DFEF circulo inscriptile. Ergo quadratum DE vel FG, rectangulum nempe diametrorum, aequale DF. $GE (= DF^2) + DG \cdot FE$. Si ergo probaveris $2 FE^2 = FE \cdot DG + FD^2$, confecta res est; vel quod idem est, si mediae potentiae duplum aequet potentiam minimae, potentiam mediae, et rectangulum ex minima et media, vel si potentia mediae aequet potentiam minimae et rectangulum ex minima et media, vel si potentia mediae aequet rectangulum ex minima et maxima. Id per se verum, si recta secetur proportionaliter, quod ex tota in minorem partem aequum esse ei, quod ex media quadratum.

Ergo sic demonstretur: cum recta AB secta sit proportionaliter in D, recta vero AC in E, constituantur ergo $AG = AD$ et $AF = AE$ et connectantur DG, FG, ED, FE. Cum ergo pars minor AF de majori AD sit subtracta et AE de AG, residua FD et EG erunt iterum minores totis AG, AD, sectis in E et F. Sed $AE = EF$ et $AG = AD = DG$, nam ACB est aequilaterum, quare et $EAD = GAF$ propter communem angulum A et bina circa illum latera ex hypothesi aequalia. Quare FD vel EG est minor, FE major, GD tota. Et cum aequilatera et aequiangula sint EAD, FAG, bases ergo ED = FG. Cumque GEF, DFE sint residua aequalium AGF, ADE, erunt aequalia. Est vero etiam $EGD = FDG$, sic in quadrangulo EFDG bini ad idem latus aequales: igitur in circulo inscriptile quadrangulum. Quod igitur ex FG in ED aequale, h. e. quadratum alterutrius, aequale est junctis ex EF, DG et EG, FD. At quod ex EF in GD aequale est quadrato EF et rectangulo ex FE, EG (residuo FE ad AG), et quod ex EG in FD est quadratum alterutrius. Ergo $ED^2 = EG^2 + EF^2 + EF \times EG$, h. e. $= AE^2 + EG^2 + AE \cdot EG$. Sed $EG^2 + AE \cdot EG = EG \cdot GA$. Ergo $ED^2 = AE^2 + EG \cdot GA$. At $AE^2 = EG \cdot GA$, ergo $ED^2 = 2 AE^2$. Sed et linea, quae occulte sub solido angulo ducitur, aequat AE partem minorem de toto latere bis, cum contravenientium laterum in octaëdro angulus sit rectus et linea proposita connectat extremitates minorum partium. Ergo aequales sunt omnes lineae sicque in octaëdro descriptum icosaedron.

Coagulum.

Sphaericum est loco primo. Id tria habet: punctum, superficiem et aequalitatem diastematis. Punctum medium unum est pendetque ejus unitas ex definitione superficiei et diastematis. Superficies se ipsa una et finita est, quia in se redit, definitur puncto et diastemate. Diastema est veluti proportio, est enim collatio puncti ad superficiem. Ejus unitas in aequalitate consistit, ut

sit quasi proportio aequalitatis. Admittunt tamen duo ultima variationem, puncto semper eodem, admittunt tamen non ad punctum collata nec ad se mutuo, sed ad sui similia, causa longitudinis. Sic sphaera una est et non una. Una formaliter, non una materialiter. Nulla hic generatio, nisi fictitia et monstrosa. Ex puncti ad punctum fluxu brevissimo est recta linea; ex lineae a duobus ad unum punctum fluxu brevissimo est superficies recta, ex superficiei a 3 punctis ad unum fluxu est corpus. Ex linearum sectione sunt anguli. Sectio praecipua est perpendicularium, cum anguli sunt aequales. Jam antea vero planitiem substravimus qualicumque fluxu lineae a 2 punctis ad unum, extra lineam duorum, ut superficies recta sit intra tria ejusdem lineae puncta. Omnis igitur duarum linearum angulus est in certo plano.

Cum non concurrunt rectae lineae in eodem plano, dicuntur parallelae: ergo lineae fluxus talis, ut quae fluit maneat interea basi parallelos, regularis est. Cum autem etiam extrema lineae fluunt per perpendiculares basi, rectus etiam fluxus est. Denique cum perpendiculares sunt aequae longae fluenti et basi, figura regularissima gignitur.

Omnes regulariter generatae sunt quadrilaterae et quadrangulae. Ducta per oppositos angulos linea dividit illam in aequalia bina triangula, quae pro varietate generatorum sunt varia. Ex triangulis componuntur quinquangula, sexangula etc. in infinitum usque, eaque singula variorum generum.

Haec est genesis planorum; sunt enim tria genera; generata, recisa, composita. Pulchritudo et quasi forma eorum est ex circulo. Fit circulus, cum plano secatur sphaera. Pauca aliquot habent suam regularitatem ex corporibus, quae claudunt. Potius enim corpora faciunt plana regularia, quam ut ex planis fiant solida regularia.

Cum planum plano parallelum manet in fluxu, regulariter creatur solidum; cum fluit perpendiculariter, rectum fit solidum; cum quadrilaterum regulare, aequilaterum et aequiangulum fluit tam alte, quam longum est latius, corpus creatur omnium regularissimum, quod cubus est. Cubus (et talia), sectus plano, cadit in duo prismata aequalia. Prisma binis superficibus secutum in tres cadit pyramidas triangulibases. Ex pyramidibus triangulibases varii componuntur pyramides multangulibases, ex his et illis denique multiplica corpora.

Sunt tamen et sectiones aliae et compositiones, ex quibus oriuntur regularia solida. Cum quatuor non oppositi cubi anguli resecantur sic, ut sectiones in 4 reliquis angulis concurrant, restat regulare excisum, quod tetraëdron dicitur. Id tegitur undique in cubo, habens angulos in cubi angulis, latera in cubi planis. Cum idem cubus 6 prismatis, basi quadrata, lateribus ceteris lateris in basi partibus majoribus tegitur, fit regulare compositum, quod dodecaëdron dicitur. Cubus hoc tegitur undique et latera cubi singula sunt in singulis dodecaëdri planis, angulique in angulis. Haec ergo sunt primaria regularia: generatum, exsectum, compositum, anguli recti, acuti, obtusi.

At cum trium horum centra rectis connectuntur, rejecto quidquid est ultra lineas, oriuntur tria secundaria regularia, tamen et ipsa angulo recto, acuto, obtuso: quadrilaterangulum, trilaterangulum, quinquelaterangulum, octaëdron, tetraëdron, icosaëdron. Sic redit exsectum in se ipsum fluntque numero 5 regularia.

Ex compositione laterum binorum sociabilium in decussim et confectione sive autione per pyramidas basibus cognomines, oriuntur rhombi proximo

loco post regularia: eubododecaëdricus, tetratetraëdricus, qui cubus est, et icosidodecaëdricus. Sunt numero 7, potentia 9.

Ex concisione horum omnium, h. e. recisione angulorum, quae fit per bisectionem laterum, oriuntur quadrilaterangula 9 alia in potentia, sed actu tantum 4. Nam ex sociabilibus binis unum, ex tetraëdro octaëdron. Sed nobiliora, quae a regularibus, quia diplania et congenerilatera. Ignobiliora rhombica, quia triplanis et diversilatera, ubi cubi loco rhombici censiti. Concisum est mistum cubicum. Illis nomen mistorum ex sociabilibus dari potest. Utrisque nomen est concisorum, cognomen ab origine. Summa 18, potentia 18.

Ex diplanis oriuntur sima quinquelaterangula, recisis non una sectione angulis cumque 2 sint diplanis illa, quibus octaëdron associatur. Ex octaëdro quidem icosiaëdron. Cetera amittunt plana, quae loco angulorum accesserunt, sortiunturque profundiora. Summa horum 9 in potentia, sed actu 2, Summa 15.

Ex triplanis resectione sedium, quae loco angulorum venerant, oriuntur trunca tria alia, sed duo in potentia. Nam quod his accensetur diplanium ex cubo, loco rhombi habito, resectione sedium oritur aliquod intra censendum. Summa 17.

Haec 2 possunt rectius immediate deduci a sua origine, illa a regularibus, haec a rhombis, resectione angulorum profundiore quam per bisectionem.

Ex 5 regularibus curtatione angulorum tali, ut sector in plano aequet residuum, oriuntur 5 curta. Nam rhombi nequeunt curtari, fient enim octangula inaequiangula.

Ergo in genere post ortum regularium et rhomborum sequitur triplex sectio: 1) cum sectio pertingit ad medium lateris; 2) cum non ad medium; 3) cum ultra medium.

Composita		Generata		Exsecta.	
Primaria: Dodecaëdron (8)		Cubus (1)		Tetraëdron (2)	
Rhombi: Icosidodecaëdricus (7)		Cuboctaëdricus (6)		Tetratetraëdricus (cubus) (1)	
Secundaria: Icosaëdron (5)		Octaëdron (4)		Tetraëdron (2)	
Regularia.	Concisa seu secta mediis lateribus.	Secta seu curta intra medium.	Secta seu truncata ultra medium.		
Cubus (1)	Cuboctaëdricum mistum (8)	Curtus cubus (12)	Simum cuboctaëdricum (17)		
Octaëdron (4)		Curtum octaëdron (18)			
Tetraëdron (2)	Tetra-tetraëdricum mistum seu Octaëdron (4)	Curtum tetraëdron (14)	Simum octaëdricum seu Icosaëdron (5)		
Tetraëdron (2)		Curtum octaëdron (14)			
Dodecaëdron (3)	Icosidodecaëdricum mistum (9)	Curtum dodecaëdron (15)	Simum icosidodecaëdricum (18)		
Icosaëdron (5)		Curtum Icosaëdron (16)			
Rhombus icosidodecaëdricus (7)	Conciscus rhombus icosidodecaëdricus (10)	Irregulare penitus.	Truncus rhombus icosidodecaëdricus (19)		
Rhombus tetra-tetraëdricus. Cubus (1)	Conciscus rhombus tetra-tetraëdricus, seu mistum cub-octaëdron (8)	Curtus rhombus tetra-tetraëdricus seu cubus (12)	Truncus rhombus tetra-tetraëdricus seu curtum octaëdron (18)		
Rhombus cub-octaëdricus (6)	Conciscus rhombus cub-octaëdricus (11)	Irregulare penitus	Truncus rhombus cub-octaëdricus (20).		

Hinc patet inscriptio regularium: I. regularissima, cum omnia latera sunt in omnibus planis, anguli omnes in angulis non omnibus: 1) Cubo, tetraëdron. 2) Dodecaëdro, cubus.

II. Secundaria, cum anguli omnes stant in omnium planorum centris: 3) In cubo octaëdron, 4) in octaëdro cubus, 5) in tetraëdro tetraëdron, 6) in dodecaëdro icosaeëdron, 7) in icosaeëdro dodecaëdron.

III. Cum anguli omnes sunt in lateribus omnibus et plana aliquot in planis omnibus, ut 8) in tetraëdro octaëdron.

IV. Cum anguli omnes in lateribus omnibus, sed non in mediis, plana aliquot in planis omnibus, ut 9) in octaëdro icosaeëdron.

V. Cum latera aliquot in planis omnibus sunt, nec anguli in angulis, ut 10) in cubo dodecaëdron, 11) in cubo icosaeëdron.

VI. Cum anguli omnes sunt in planis aliquot, praeterea quae nihil, ut 12) in icosaeëdro cubus, 13) in icosaeëdro tetraëdron, 14) in octaëdro tetraëdron.

VII. Cum anguli aliquot sunt in planis omnibus, ut 15) in tetraëdro cubus, 16) in tetraëdro dodecaëdron, 17) in octaëdro dodecaëdron.

VIII. Cum anguli omnes in lateribus aliquot, ut 18) in dodecaëdro octaëdron, 19) in icosaeëdro octaëdron.

IX. Cum anguli omnes in angulis aliquot, nihilque praeterea, ut 20) in dodecaëdro tetraëdron.

X. Cum plana et anguli aliquot in planis omnibus, ut 21) in tetraëdro icosaeëdron.

De Genesi Magnitudinum.

De ortu figurarum.

Magnitudines in genere creantur iisdem, quibus terminantur. Priores igitur sunt, ex quibus aliae fiunt. Essentiae causa in duo cadunt discrimina, rectum et curvum, quibus adhaeret, quod ab utraque mixtam habet essentiam vel intelligentiam. Curvi igitur definitio simplicissima est, quod se ipsum finiat atque figuret. Curva figura unica est, ad cuius normam omnes maximae et minimae quadrant.

In bulla tria sunt: punctum in medio, circumfusa superficies et distantia superficiei a puncto. Punctum a nullo est neque factum nec creatum nec genitum. Superficies a puncto esse videtur, non tamen creatum vel factum, sed uno actu repraesentatum et quasi saltu unius puncti in infinitas regiones. Cum punctum solo situ exstet nec differentes partes habeat, superficies illud repraesentat, illi quam proxime similis. Nam si figurari posset punctum, curvam superficiem nancisceretur.

Distantia aequalis a puncto et superficie simul est non quidem facta, nec creata, sed resultans.

Haec tria sic unum faciunt, ut uno vel duobus negatis, reliquum negetur. Ergo unum in tribus et tria in uno agnoscenda.

De ortu rectorum.

Distantia in curvo per rectam lineam intelligitur. Ex fluxu puncti fit vel creatur linea, ut ajunt. Sed regionem nobis et situm punctorum non praebent. Trajectus centri (curvi) brevissimus in tempore consideratus fit linea recta. Ex linea recta omnes figurae oriuntur. Lineae rectae termini sunt

puncta. Figurae planae ex lineis proxime oriuntur. Distantia omnis per lineam rectam intelligitur. Lineis causa creationis accedit concursus, sectio, parallelitas.

Cum linea transversum ducitur per certam distantiam, ut interim primo situi maneat parallela, creatum planum intelligitur. Creati omnes sunt parallelogrammi.

Latera sunt lineae figuram claudentes. Parallelogrammi latera sunt quatuor. Nam duo latera praesupponuntur, unum manens, alterum illi parallelum est ductum. Ducti secundi sunt extrema puncta et punctum ductum creat lineam. Ergo duo puncta fluentis lineae una faciunt novas duas.

Lineae duae tantum semel concurrunt. Latus quodlibet bis concurrat. Duo latera concurrentia faciunt angulum. Plana tot habent angulos, quot latera.

Videtur parallelitas aliter definienda, quam per non concursum, nihil enim per negationem definiri potest. Parallelae igitur sunt, in quibus signata bina puncta aequidistantia singula etiam unius a singulis alterius aequidistant.

Sectio aut est perpendicularis aut inclinata. Perpendicularis, cum regio super rectam per incidentem in 2 aequalia dividitur, vel regio supra et infra rectam in 4 aequalia per secantem. Spatiorum illorum quodlibet dicitur angulus rectus. (2 R., 4 R.) Inclinata, cum dividitur in inaequalia spatium supra rectam. Obtusus major, acutus minor recto.

Parallelogramma habent quatuor rectos. Nam quatuor exteriores sunt interioribus et oppositis aequales, ergo conjunctim exteriores sunt interioribus conjunctim aequales. Et spatium omne circa duo puncta infra et duo supra lineam alteram in aequalia divisum est, quorum unum sunt anguli interni, alterum externi. Ad dictum spatium sunt 8 recti, bini circa singula puncta, quorum sunt 4. Ergo dimidium sunt 4 recti. Omnis parallelogrammi anguli oppositi sunt aequales et latera opposita aequalia.

Hactenus creatae; jam de sectis.

Singulis creatis adhaerent bina secta aequalia. Sunt triangula. Tribus lateribus pauciora nulla figura rectilinea habere potest. Habent tres angulos, aequales duobus rectis. Nam ipsorum tota habent 4 rectos aequales. At omnes in 2 triangula distributi. Ergo bina triangula habent 4 rectos. Jam vero sunt aequalia et similia, ergo aequaliter partiuntur 4 rectis habentque 2 rectos.

Omne triangulum pars generati parallelogrammi. Causa, quia omni triangulo simile dari potest et aequale. Duo igitur applicata aequali latere angulos oppositos faciunt aequales ut supra, quare constituunt parallelogrammum.

Veniunt triangula ex rectangulis rectangula, ex quadrato rectangulum isosceles, ex rhombo vel obtusangulum isosceles connexis angulis longius distantibus, vel acutangulum isosceles, connexis propioribus. Ex certa specie rhombi, aequilaterum. Ex rhomboidesi quibusdam acutangula isoscele, connexis propioribus, ex rhomboidesi aliis varia.

Omnibus triangulis hoc inest, quod majori angulo majus latus opponitur. Aequilaterum igitur est etiam aequiangulum.

Figurae compositae.

Compositio est ex triangulis; fit quoties 2 triangula uno latere aequalia coagmentantur. Ubi ordo commissionis diversus fuerit, diversa fiunt a superioribus, trapezia fiunt. In rectangulis et obtusangulis ordo inverti non potest,

alias fiet mutilum ex obliquangulo, triangulum ex rectangulo. Acutangula similia acutioribus commissa, potentia idem sunt, quod generata, trapezia tamen sunt. Talia sint omnia, quae videntur duobus aequicruriis constare.

Tria triangula efficiunt quinquangulum, quatuor sexangulum etc.

In singulis speciebus unicum saltem regulare est. (Nota in marg. Hic maxima dubitatio, sumendane regularia an docenda? Si docenda, nihil in Euclide poterit immutari.) Regula de angulis: bis totidem rectos quot triangula, totidem triangula quot latera, duobus minus. — (Angulorum figurarum regularium quantitas.) Habemus plana recta. Sequitur mixtum.

Planities in sphaericum immissa simul in sphaerico lineam circularem designat, simul a sphaerico in circulum secatur. Circulus habet quodammodo infinitatem et angulos. Rotunditatem a sphaerico circularis linea, rectitudinem a plano mutuatur. Itaque omnia puncta a medio aequidistant. In circularem inscriptilia sunt omnia regularia, omnia triangula, omnia parallelogramma rectangularia, nullum obliquangulum, ex ceteris quaedam, quaedam non.

(Dubium, an dicendum quomodo ex ductu circularis cylindricum fiat, quod quidem nihil est aliud, quam quadrangulum inflexum; an haec infra cum cylindro explicandum? Item, linea altero puncto fixa, altero in circulo circumducta, conicum gignit, quod quidem nihil aliud est, quam pars circuli explicata.)

De ortu solidorum.

Solida se habent ad plana causa sui ortus, ut plana ad lineas. Eadem itaque competunt solidis discrimina, quae planis.

Comparatio linearum et planorum. Linea, altero termino super planum erecta, quocunque modo erigatur, semper est alicui lineae in illo plano jacenti perpendicularis.

Si 2 lineae se mutuo secant in plano jacentes et super utramque perpendicularis aliqua in puncto sectionis erigatur, illa erit toti plano perpendicularis.

Combinatio planorum. Parallela plana sunt, quibus eadem recta perpendiculariter insistit, sive quae 3 punctis non in eadem recta ab invicem aequidistant.

Si planum quodcunque ducatur ductu recto parallelum primo situi permanens, dicitur creari solidum. Quot sunt in plano generanti latera, tot nova sunt plana parallelogramma. Omne creatum solidum duo habet plana supra numerum laterum in plano creante, angulos solidos bis totidem, quod planos planum.

Species: si creans planum fuit parallelogrammum, fit parallelepipedum, si creans planum fuit quadratum, fit cubus.

(Cyboides, rhombus solidus cubicus, pentaëdron.)

Ceterorum varietas est a varietate planorum et varietate inclinationis et longitudinis ductoriae. Suntque species infinitae, in quibus semper perfectiores, quibus insunt haec: 1) aequalitas angulorum et laterum in plano, 2) aequali lateri ductoria sive altitudo, 3) ductoria perpendicularis. Omnium ultima est, si planum sit circulus. Ductus ductu recto gignit cylindrum, ejus superficies explicata refertur inter parallelogramma rectangularia. (Obliquus cylindrus.)

Sectae. Quaedam ita exsecantur, ut reliquarum compositionem juvent, inde illis priores sunt, quaedam exsecantur, sed ita, ut nihilo minus sint compositae, quae verior est decurtatio. Sectae sunt, ubi ab uno puncto verticali

generati solidi ad omnia puncta laterum in basi ducuntur lineae, rejectis quae his lineis excluduntur. (Pyramides.)

Quot sunt latera basis, tot nova accrescunt plana. Unus tantum angulus insuper additus super numerum angulorum in basi. Ex cubo fiunt anonyimi, sed ex pentaëdro fit celebris pyramis trigonoëdra: tetraëdram. Ex cylindro conus, ex cylindroide — conoides. Coni superficies explicata est pars circuli, nunquam circulus totus.

Compositae. Ex pyramide omnis compositio. Corporum horum infinita sunt. Causae varietatis multae: 1) planorum, unde pyramides denominantur, irregularitas, inaequalitas laterum et angulorum, eorundem varietas, ipsorum etiam mutua dissimilitudo et inconstans numerus, 2) pyramidum irregularitas et declinatio apicum a centro. Regularitatis autem haec sunt discrimina sive signa: 1) pyramidum regularitas, 2) planorum sive basium earum regularitas major, minor, 3) similitudo et aequalitas basium, sive eadem altitudo pyramidum. Testantur experientia, omne regulare aliquo nomine esse ex quinque corporibus. Id quomodo probari posset, ut hoc pacto supersedeamus illo labore, quaerendi angulos coeuntes? Vix poterimus.

Instrumenta hujus inquisitionis haec sunt. Ut sciamus pyramidum componentium angulos solidos, quotnam coire possint ad componendum solidum unum. Id autem rectissime haberi potest ex basibus pyramidum. Nam quarum pyramidum bases coagmentatae planis angulis implent omnem locum circum punctum anguli, illarum pyramidum anguli solidi non sunt apti ad componendum angulum solidum. Itaque perinde est, sive de pyramidibus sive de earum basibus dicamus. Plana, quae efficiunt singulis angulis planis summam quatuor rectis vel aequalem vel majorem, unum solidum formare non possunt. Itaque inter plana ejusdem speciei: 1) 3 triangula, 2) 4 triangula, 3) 5 triangula, 4) 3 quadrata, 5) 3 quinquangula, quorum summa est $2, 2\frac{2}{3}, 3\frac{1}{3}, 3, 3\frac{2}{3}$; habemus in regularibus angulorum 5 species. In planis diversae speciei existunt innumerabiles formae solidorum angulorum. In hac mixtione tenenda haec regula: omnis anguli solidi plani anguli claudentes simul sumti uno demto sunt majores reliquo. Nullus solidus pluribus 5 planis angulis regularibus clauditur.

Species, ubi 5 plani coeunt: a) 5 trianguli meri, b) 4 triangulis misceri potest quadrangulus, quinquangulus, non sexangulus, c) 3 triangulis 2 quadrata non miscentur, multo minus 2 quinquangula etc. et multo minus 2 triangulis 3 quadrata etc., ergo tantum 8 species.

Species, ubi 4 plani coeunt: 4 trianguli meri; tribus triangulis misceri potest 1 quadrangulus, 1 quinquangulus; duobus triangulis miscetur 2 quadrata, quadratum et quinquangulum, quadratum et sexangulum; 2 quinquangula; 1 quinquangulum cum 1 sexangulo; 1 quinquangulum cum 1 septangulo: species 9.

Unus triangulus miscetur 3 quadratis, 2 quadratis et 1 quinquangulo: species 2.

Uni triangulo, uni quadrangulo non miscentur 2 quinquangula; 4 quadrangula non coeunt. Summa quadrilineorum solidorum primo infinita, deinde 14.

Species ubi 3 plani coeunt 1) tria triangula, 2) duobus triangulis miscetur quadratum, quinquangulum. 3) Unum triangulum 2 quadratis, cum uno quadrato et 1 quinquangulo, 1 sexangulo etc., undecangulo: species 8. 4) Unum triangulum cum 2 quinquangulis, cum 1 quinquangulo et uno sexangulo etc. .... 29 angulo: 25 species.

Unum triangulum cum 2 sexangulis, cum 1 sexangulo et 1 septangulo etc. usque in infinitum.

In planis punctatio necessaria est 8 punctorum, in solidis 4; illic ut sit triangulum, hic ut sit pyramis. Illic igitur triangulus ad circulum est ut 3 ad infinita, hic pyramis ad sphaericum itidem. Cumque circulus et sphaericum sint sola perfecta et regularia, regulare itidem erit, quod proxime ad illa accedit. Sunt autem omnia, quae planis tribuimus, infinita quadam ratione etiam in curvis.

Curva.

- 1) Undique clauduntur in infinitum.
- 2) Se ipsis clauduntur.
- 3) Latera vel superficies habent in infinitum et unam ideoque sibi simillimam et simplicissimam.
- 4) Angulos habent infinitos et unum ideoque sibi simillimum.
- 5) Omnia puncta aequalibus lineis a centro absunt.

Plana recta et solida.

- 1) Undique clauduntur, in planis non minus tribus, in solidis 4 locis.
- 2) Solida sui similibus planis clauduntur.
- 3) Latera vel plana habent omnia sibi similia et eadem, non diversa vel difformia.
- 4) Angulos omnes habent aequales non varios, non difformes.
- 5) Centra planorum inter se, item et anguli inter se aequaliter absunt.

Haec sunt redigenda ad pauciora: I. Manet. V. Est mutabile; nomen nempe sortitur solidum a plano ut et speciem. III. Videtur prius esse quarto et quinto, quae in solidis pendent a tertio. Curva planis sunt causa aequalitatis. Plana curvis sunt causa mensurationis et compositionis mistae.

An igitur sic procedendum, ut primo procedamus analytice a sphaerico ad corpora, ab his ad plana, ut aequalitas (contra quam hactenus ex se ipsa) ex curvo intelligatur? postea *συστατικώς* a planis ad curva?

Ceterum erit mixto modo agendum. Nam primo dicendum de sphaerico, post de ortu lineae et superficiei, inde de ortu circuli, post de regularibus planis, tum de regularibus corporibus.

Sphaericum et perfectum terminat se et ipsum perfectum. Itaque simillima erunt sphaerico, quae et perfecta sunt in suo genere, ut solida, et perfectis terminantur et sphaerico similibus maxime, ut sunt superficies. Nam in hoc officio sunt perfecta, et sunt etiam superficies ut sphaericum. Lineae non perfecte terminant. Solida sunt quasi materia, superficies quasi forma. Sane sphaericum nihil nisi superficies et forma, unde quatenus solidae ipsi comparantur, et ipsae sunt superficies et forma. Sic Deus forma quasi mera est; rerum formae Deo similiores quam materia. Inde me solvo, quod olim dubitavi: si materia sola creatur, forma ex Deo resplendet, unde igitur varietas formarum? Resp. forte non est mera imago, sed talis imago, quae et creata. Et imago est quodlibet superficiei punctum cujuslibet plani recti. Nota igitur, formae, quoad essentiam, resplendent ex Deo, quoad differentias, oriuntur ex rebus, ut superficies ex corporibus. Omnino metaphysice et haec mathematica tradenda modo parallelo. Differentia hinc est Dei et formarum. 1) Sphaericum omnia sustentat, 2) se ipso subsistit; at plana recta sustententur soliditate.

Quid igitur sunt lineae? Differentiae formarum et terminationes in formatis. Aut potius ipsa formarum *ἐπερχεαι*, qua qualis forma sit intelligitur. Sunt omnino motuum umbrae lineae, quia moventur res in lineis. Sunt et umbrae actionum, quia agunt stellae per lumen et angulos radiorum radiantibus. An anguli *ἐπερχεαι*, lineae differentiae et terminationes formarum? sane

concursus omnium linearum; sed quid est hic concursus, nisi planum ipsum? Sit ergo hoc, ut quae forma participant $\pi\eta\ \pi\epsilon\pi\tau\alpha\gamma\omega\gamma\omega$ analogae, imprimant et materiae characterem quinquangulum, ut pleraeque plantae, quae fructum ferunt. Propterea etiam flores sexanguli nil sunt nisi flores, quia tres anguli sexanguli porrigunt se in planitiem, nullum corpus claudunt.

Jam igitur hoc sic disputetur, qua ratione recta efficiantur sphaerico similia, sc. planitie. Similia igitur sphaerico erunt solida, ex iisque illa, quae aequalibus planis et regularibus clauduntur. Planum aequale quadrat in circulum, qui est mensura regularium. Circulus efficitur sectione sphaerici per planum. Ergo cum circulus in 3, 4, 5 etc. portiones aequales divisus singulis lineis, sit planum 3, 4, 5... 12 angulum. —

Proxima post regularia sunt, quae adhuc circulo sunt inscriptilia. Hujusmodi sunt 13. A cubo vero, qui regula corporum est, pendent irregularia non inscriptilia, irregularium planorum.

In genere mixtorum ex recto et curvo natura valde est operosa. Nam omnis motus est a rectitudine, at vicissim omnis repletio, aequalitas, ornatus rotundat. Nutritio replet, saepe aequaliter procedit, ergo rotundat. Rectum igitur et rotundum coeunt.

Lineis competit rotunditas; prima est circularis, ex sphaerico et plano causata; huic adhaeret spiralis, mixta ex recto et curvo.

Modus tradendi tironibus elementa geometriae.

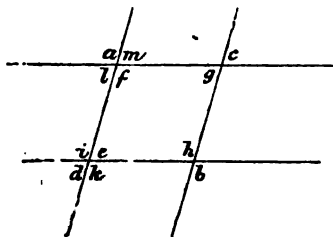
Discipulus cavum sphaericum animo concipiat et nobis concedat, in cujus medio punctum sit. Punctum vero nullam habet partem, sed solo situ intelligitur. In superficie igitur aliud signetur punctum, inter quae duo viam brevissimam alterutrum punctorum perambulet, vestigiis relictis. Haec mente accipiamus de motu et vestigiis geometricis. Erit hoc linea recta, punctis terminata duobus a fronte et tergo, non autem ab utroque latere, quia in latus nec quanta est, nec terminari quit. Per hujusmodi rectas igitur omnes cogitamus distantias. Jam binas intelligamus rectas aequalongas in cavo sic extensas secundum invicem, ut quocunque loco ab invicem aequedistent, non in medio propiores, quam in vicinis extremitatibus; inter quas duas per viam brevissimam alterutra linearum cum suis terminis ad alterius terminos nunquam alteri aequidistare cessans, admoveatur. Creabitur itaque hoc modo planities recta per lineam, lineae vero parallelae per ipsos terminos.

Eritque planities terminata lineis parallelis undique, non tamen supra vel infra, quia in has regiones nec quanta est, nec terminari quit. Atque hoc modo parallelogrammum habebimus, quatuor lineis, totidem angulos constituentibus, clausum. Accidit in creatione linearum terminantium concursus, ita ut, si producerentur lineae, se mutuo secarent; inclinatio linearum ad concursum dicitur angulus. Primum itaque in quantitativis, quarum rationes inimus, sunt anguli. Eorum mensura quae sit, primo constituendum.

Itaque si in planitie 2 lineae se secant, 4 omnino faciunt angulos, idem punctum circumstantes et totam planitiem occupantes. Sin ita se secant, ut aequaliter una in alteram incidat, quod perpendicularum dicitur, utque erecta stet super alteram, anguli recti dicuntur. Aliter bini fiunt obtusi, binis acutis interpositi alternatim. Quatuor igitur rectos idem circumstare punctum concipimus, et proinde duos ex una regione lineae punctum transeuntes. Rectus igitur angulus

assumitur mensura angulorum omnium, quia omnes sibi aequales. Jam cum in parallelogrammo sint anguli quatuor, eos per rectum metiemur. Primum linea secans parallelas aequaliter ad utramque inclinatur aequalesque cum utraque constituit angulos, externos intra oppositis. Id non eget probatione alia, quam ista, quod eadem inclinatio eundem facit angulum, cum angulus nil sit aliud quam inclinatio. Eandem autem inclinationem esse ex eo intelligitur, quod

Fig. 4.

sectae parallelae sunt, similiter igitur ad sec-tricem inclinatae. Unde sequitur, si d , i faciunt 2 rectos, i vero et a sint aequales, ut d et a faciant 2 rectos, duo sc. exteriores. Quod interea teneatur. Jam lineis se mutuo secantibus anguli $\kappa\alpha\tau\alpha\ \kappa\omicron\omicron\omicron\upsilon\phi\eta\eta$ sunt aequi. Nam i et e sunt 2 recti, e et k itidem, demto communi e bis numerato, residuus i aequatur residuo k , sic et $e = d$. Cum ergo $a + c = 2 R.$ et $d + b$ itidem, sit vero e aequum d , $f = a$, $g = c$, $h = b$, ergo quatuor intra = quatuor rectis.

Hic jam haereo. Nam primo esset probandum, triangulum esse dimidium parallelogrammi. Tentabo. Jam et illud tenendum, oppositos binos angulos esse aequales. Verum neque hoc operosa indiget probatione, quia vel sine ea concedetur. Nam si eadem est inclinatio binarum, quae oppositos constituunt, iidem erunt etiam anguli. Cur autem non sit eadem inclinatio, cum binae sint invicem parallelae? Si quis tamen non credit, is et demonstrationem habeat: m , f sunt duo recti, e , k itidem, ergo m , f , e , k quatuor recti. Jam m , k sunt duo recti, residui igitur f , e interiores sunt residuis 2 rectis aequi, quare et e , h , ergo aequi f , e et e , h ; communem e eximo, ergo f aequat h .

Porro ducta diametro, figura cadit in duo triangula, quae figurae quatuor angulos aequaliter inter se partiuntur, ut singulis duo recti obveniant. Quod ut probetur, notandum, diametrum, si producat, secare parallelas, quo in casu anguli $\epsilon\pi\alpha\lambda\lambda\alpha\varsigma$ aequantur, unde sequitur, trianguli in parallelogrammo tres angulos aequales esse duobus rectis. Omne vero triangulum geminatum dat parallelogrammum: omne igitur habet tres angulos aequales duobus rectis.

An triangulorum doctrina per sexiplanum compendiose tradi et ex sphaerico in planum deduci possit?

1. Hexaëdron clauditur sex superficiebus quadrangulis.
2. Tribus quibuscunque punctis positiss, ponitur unicum triangulum seu planum.
3. Quatuor punctis in eadem planitie positiss, ponitur quadrilaterum.
4. Quatuor punctis non in eadem planitie positiss ponitur tetraëdron.
5. Quinque punctis non in duabus planitiebus positiss, ponitur hexaëdron triangulare, divisibile in duo tetraëdra.
6. Sex punctis sic dispositiss, ut quaterna in tribus sint planitiebus, ponitur prisma seu pentaëdron, bina fronte triangula.
7. Octo punctis sic dispositiss, ut quaterna sint in planitiebus senis, ponitur hexaëdron quadrilaterum.

8. Ergo non solae duae superficies sufficiunt ad positionem nostri hexaëdri, quia quaterna tantum in duabus superficiebus ponerentur.

9. Duabus lineis parallelis positis, ponitur quadrilaterum.

10. Duabus superficiebus quadrilateris non concurrentibus positis, sic ut latera singula unius singulis alterius sint parallela, ponitur hexaëdron.

11. Si superficies insuper parallelae fuerint, erunt et similes.

12. Duabus superficiebus quadrilateris non concurrentibus positis, sic ut bina opposita latera unius binis oppositis alterius fuerint parallela, reliqua bina opposita unius cum binis oppositis alterius in binis superficiebus, ponitur hexaëdron.

13. Generalissime in omni hexaëdro quadrilatero binae superficies oppositae sunt laterum correspondentium vel parallelorum, vel concurrentium, si producantur. Nam si concurrunt, argumentum est, binas lineas in eodem esse plano. Fit enim ex quadrilatero triangulum.

14. Si oppositarum superficierum bina latera erunt parallela, et opposita bina parallela esse necesse est.

15. Duabus superficiebus latere uno communi positis (intellige semper in certa inclinatione vel angulo), duae quidem planities aliae ponuntur, at residuarum duarum planitierum nihil nisi termini alterutri ponuntur.

16. Tribus quadrilateris superficiebus trinis communibus lateribus, hoc est ad angulum solidum coëuntibus, positis, tres reliquae sunt necessariae et hexaëdron igitur ponitur.

17. Quadrilaterum quatuor habet angulos quatuor rectis aequales.

18. Quadrilaterum in circulo binos oppositos binis rectis habet aequales.

19. Quadrilaterum, binis angulis oppositis rectis, circulo est inscriptibile.

20. Quadrilaterum, circulo inscriptibile, globo undique est inscriptibile.

21. An hexaëdron id, cujus tria plana, unum angulum claudentia, binos oppositos et sic sex rectos habent, ejus et tria reliqua plana, angulum solidum oppositum claudentia, binos oppositos, quibus congruunt, rectos habeant?

22. An hexaëdron id, cujus unus angulus tribus aequalibus constat lateribus, alter etiam oppositus tribus aequalibus constet?

23. An hexaëdron, septem angulis sphaerae inscriptibile, octavo etiam sit inscriptibile?

24. An hexaëdri omnis quadrilateri sphaerae inscriptibilis bini oppositi anguli binis rectis solidis sint aequales?

25. Cum duo plana, angulo recto constantia, latere uno circa rectum coëunt, planum tertium, duobus suis lateribus duobus residuis priorum circa rectum coaptatum, primo coaptato perpendiculariter substernitur.

26. Hexaëdron id, cujus tria plana, unum angulum claudentia, binos oppositos et sic sex rectos habent, ejus trium residuorum planorum diagonii cum commissuris laterum circa rectum primorum planorum constituunt rectum angulum.

27. Hexaëdron id, cujus unus angulus tribus aequalibus constat lateribus, seu commissuris trium planorum angulis, ad commissuras rectis, ejus residua tria plana, diagoniis in oppositum solidum coëuntibus, aequalia sunt.

28. Omne tetraëdron est sphaerae inscriptibile.

29. Tria quadrilatera ad solidum coëuntia, rectis ad commissuras angulis, sunt eidem circulo inscriptibilia, cui triangula sua connexis rectis angulis inscribuntur.

80. Talia tria latera quadrilatera septem angulis uni sphaerae sunt inscriptibilia.

81. Tria triangula una communi subtensa, seu diagonio hexaëdri, tribus aequalibus quadrilaterorum diagoniis et tribus aequalibus reliquorum quadrilaterorum commissuris inclusa, eidem sphaerae sunt inscriptibilia, quinque scilicet angulis.

82. Hinc affirmatur id, quod ex parte num. 23. quaesitum erat. Omnes scilicet 8 anguli quadrilateri hexaëdri, quod uno solido trium aequalium laterum et tribus circa illum solidis, quorum singuli binos rectos planos habent, constat, eidem sphaerae sunt inscriptibiles.

83. Omnia sex quadrilatera circulis sunt inscriptibilia.

84. Omnia sex quadrilatera binos oppositos binis rectis habent aequales.

85. An quemlibet angulum planum metiatur in opposito solido angulus planus ille, qui est complementum anguli obtusi ad semicirculum?

86. Si bini anguli circa CFI essent recti, commissurae illorum 3 planorum essent perpendiculares ad tria prima plana; ex 26.

87. Haec si sic haberent, quia diagonii trium primorum planorum sunt inaequales, communis vero tribus triangulis diagonius ipsius hexaëdri, hinc ergo hae commissurae fierent inaequales.

88. Falsum ergo, seu negandum aut vicesimum primum aut 22 quaesitum.

89. Per quaecunque duo puncta sphaerae tres vel plures aequales circuli scribi possunt, si sunt opposita in sphaera.

40. Bini ergo anguli talium hexaëdron sunt in oppositis sphaerae locis, seu diagonius sphaerae est diagonius talis hexaëdri.

41. Nullum tale hexaëdron in hemisphaerium aut minus fragmentum inscribi potest.

42. An in tribus residuis planis, ut trini diagonii ad oppositum solidum tendentes, sic et trini residui fiant aequales?

43. Ponatur id sic esse et dentur angulis nomina A, B, C, D, F, G, I, K (figura deest). Cum ergo KB, DB, GB sint aequales et IC, CF, FI ponantur aequales: erunt quae sub KB et CI, sub DB et CF, sub GB et FI aequalia. Sed quod sub KB et CI est aequale duobus sub KC, IB et KI, CB. Et quod sub DB et CF est aequale duobus sub DC, BF et DF, CB. Et quod sub GB et FI est aequale duobus sub GF, BI et GI, BF. Ergo quae sub KC, IB et KI, CB, item quae sub DC, BF et DF, BC, et quae sub GF, BI, et GI, BF essent aequalia. Sunt autem quadrilatera haec: BFGI, BIKC, BCDF, quorum aliqua latera sunt certo aequalia, aliqua communia.

In primo	} respondent	BF	FG	GI	IB		
In secundo				IK	IB	KC	CB
In tertio		BF	DF			CD	CB.

Hinc necessario aequalia, quae sub aequalibus. At haec sunt disseparata, nec confirmantia se mutuo nec refutantia.

44. Cum A, C, sint opposita puncta sphaerae et ADC major circulus quam ADF, BF, BC, BI certo non sunt aequales. Hinc negatur 22.

45. Cum IKC planum faciat rectum cum KAC plano et CDF cum eodem CDA, lineas quoque omnes horum planorum cum aliqua ex KDA rectum facere necesse est; sed CB linea est utriusque plani extrema, et qualiscunque esset inclinatio CB lineae ad KAD planum, demissa perpendicularis ex B in lineam CA caderet, quia KC, DC aequales et inclinatio BCD et BCK aequalis ad

DCA, KCA, recta nempe, ad ductum lateris KI, DF. Ergo anguli recti. Hinc affirmatur 21 et 36 in thesi et hypothesi, et 37 et 38 confirmatur magis 46.

46. Omnis angulus solidus 2 rectis planis et uno vario comprehensus est, tota pars de 2 rectis solidis, quota pars de 2 rectis planis est ille varius.

47. Si 24. verum est, erit et 35. verum.

Ponatur jam verum esse. Ergo FGI et DCK efficerent duos rectos, at FGI et FBI duos efficiunt rectos, ergo FBI et DCK essent aequales, sed crurum inaequalium. Eodem modo FGI et DAK proderentur aequales, sed iterum crurum inaequalium. Illic enim scalenum, hic isosceles est triangulum.

Si hoc, quilibet angulus aequaretur suo lateri opposito. At hoc falsum, ergo etiam priora omnia.

48. Residua quadrilatera ex tribus tantummodo triangulis sunt composita, sic ut unum in binis quadrilateris reperiatur.

49. Omnia illa tria in uno semicirculo sunt.

50. An ut latus triplex solidum, seu commissurarum ad latus alterum circa rectum, quod habet aequale aliud in primis 3 quadrilateris, sic in reliquis quadrilateris diagonius triplex ad diagonios reliquos, ratione semper opposita et vicissim?

Tribus ergo datis lateribus dantur tres subtensae ejusque rectilinei trianguli per computationem facilem. Excerptuntur etiam semilaterum tangentes, secantes et sinus complementorum. Ut ergo sin. compl. primi lateris ad semissem subtensam tertii lateris, ita secans primi semilateris ad unam extremarum, secans secundi semilateris ad alteram. Nihil est. Nisi compendiose inveniatis diagonios residuos aut angulos oppositos, nihil effecisti.

Datis tribus lateribus pro inveniundo angulo, datur AB, sinus complementi semilateris unius, AC alterius semilateris, BC semisubtensa lateris tertii. Hinc in rectilineo angulus BAC quaeritur. Et jam ex EA, AD secantibus duorum semilaterum datis cum invento EAD angulo, quaeritur ED. Tertio ex ED et 2 tangentibus duorum semilaterum quaeritur angulus imperatus. Via valde prolixa. Aliter: AB, AC sit radius, BC subtensa lateris tertii, AE secans lateris unius, AD alterius. Dantur ergo AE, AD, secantes duorum laterum circa quaesitum et EAD angulus, quem metitur latus tertium, hinc habetur ED, quod cum tangentibus 2 laterum prodit quaesitum angulum.

Triangulum esto laterum 31° , 32° , 33° . Quaerendus est angulus inter 31° , 32° . Sum in hac suspicione, quod perpendicularis a fine tangentis et secantis lateris majoris, demissa ad finem tangentis et secantis lateris minoris, cadat perpendiculariter ad utrumque.

Negotium in hoc consistit, ut probetur in omni tetraëdro, cujus unus angulus solidus duobus planis rectis clauditur, tertio vario, alter etiam angulus talis necessarius evadit.

Tangens 32° — 6248698 — secans 11791783

Tangens 31° — 6008606 — secans 11666334.

Ut radius ad tangentem 33° , ita secans minor positus ad perpendicularem putatam.

Tangens 33° = 6494076; tg. $33^\circ \times$ sec. 31° = 7576204.

Sit tg. 31° = 10000000, erit $7576204 = 12608921 =$ tg. $51^\circ 34' 57''$.

(4. 7. Dec. 1613.)

Figura sphaerica quid est? Supra dictum, esse superficiem curvam primam figurarum, sui ipsius undequaque similem, se ipsa nixam, omnibus suis partibus punctisque ab uno aliquo puncto, quod est in spatii medio, aequaliter distantem.

Quaenam nobis de hac figura sphaerica praecognoscenda sunt tanquam necessaria ad explicandas in sphaera materiali rationes primi motus? Quorundam circulorum in ea constitutiones et ad se mutuo comparationes. Nam superficiei ipsius partiumve ejus mensuratio necessaria hic est minime.

Quid appellas circulum? Circulus est in geometria superficies plana, a superficie sphaerica undique persecta et terminata. Sed in astronomia circulus definitur ipsa linea sectionis mutuae plani et sphaerici inter se commissorum. Nam plani a sectione comprehensi consideratio causa spatii nihil ad astronomiam pertinet.

Quaenam est proprietas circuli? Circuli omnia puncta aequaliter absunt ab uno aliquo puncto plani circularis medio, quod centrum dicitur.

Proba hoc. Cum enim circulus omnibus suis partibus per definitionem sit in superficie sphaerica, omnia ejus puncta aequaliter aberunt a centro sphaerae. Quodsi planum, in quo quidem circulus, secat sphaeram per centrum, patet propositum: idem enim est centrum et sphaerae et circuli. At si planum hoc sphaeram non per centrum secat, incidat igitur ex centro perpendicularis in planum, punctum incidentiae erit centrum plani circularis, a quo sectionis omnes partes aequaliter aberunt. Cum enim sint aequales lineae omnes a centro sphaerae ad sectionem, et linea perpendicularis sit undique eadem, et angulus perpendicularis cum plano undique rectus, in triangulo igitur unoquoque, ad quaecunque partem sectionis et duo centra constituto, tribus aequalibus, reliqua et erunt aequalia.

Quid est diameter circuli? Recta per centrum circuli traducta ad circulum utrimque.

Quid est axis circuli? Recta ad planum circuli ex centro perpendicularis et utrimque usque ad superficiem sphaericam continuata.

Quid sunt poli circuli? Extrema axis puncta in superficie sphaerica.

Quae sunt differentiae circulorum in sphaerico? Duobus modis differunt circuli in sphaerico, nempe vel quantitate vel situ.

Quomodo Quantitate? Quidam sunt maximi, quidam minores maximo. Maximi, cum planum secat sphaeram per centrum in duo aequalia, minores, cum extra centrum in duo inaequalia.

Quomodo demonstras, maximos esse, quorum plana per centrum sphaerae transeunt, minores ceteros? Quia trianguli isoscelis duo latera semper sunt majora basi. Ducatur igitur diameter per centrum minoris ejusque extrema connectantur cum centro sphaerae. Haec erunt duo aequalia crura, diameter vero illa erit basis, minor igitur haec diameter duobus cruribus. At duo crura aequant diametrum circuli maximi. Minor ergo est diameter non per centrum sphaerae transeuntis plani circularis, minor igitur et ipse circulus, qui non per centrum sphaerae. Maximus igitur, qui per centrum.

Quomodo circuli sphaerae differunt situ? Quidam inter se recti sunt, alii obliqui, alii paralleli. Recti, quorum plana se mutuo secant ad angulos rectos, obliqui, quorum plana se secant obliquis angulis seu intra sphaeram seu extra, continuata usque ad concursum; paralleli, quorum plana parallela, sic ut continuata non concurrant.

Quid proprium habent maximi respectu situs? 1. Maximus transit per polos eorum, ad quos ipse rectus est, secaturque eos bifariam. Hoc non facit minor. 2. Maximi inter se recti per mutuos polos transeunt axisque unius competit in planitiem alterius. 3. Maximi uterque inter se inclinati secant se mutuo bifariam; linea connectens sectiones transit per centrum. 4. Maximus per polos duorum maximorum ductus secatur eos in quadrantes, a mutua eorum sectione ineptos.

Quaenam oritur circa maximos peculiaris operatio? Doctrina triangulorum sphaericorum seu ratio computandi illa, quae sunt ad motum primum explicandum necessaria.

Quid est triangulum sphaericum? Figura in superficie sphaerici seu globi, constituta ex tribus arcibus trium circulorum maximorum.

Quot considerantur res in unoquoque triangulo? Sex: tria latera seu arcus et tres anguli.

Quae est mensura laterum seu arcuum? Circulus ipse maximus cum sua divisione in partes 360 et partis in 60 scrupula, scrupuli in 60 secunda etc. Quaeritur enim, arcus quilibet quanta pars sit circuli sui, quia omnes maximi sunt inter se aequales, et effertur proportio cognita usitate in numeris divisionis jam dictae.

Et quid metitur angulum in triangulo sphaerico? Quemlibet angulum metitur arcus circuli maximi per polos circulorum angulum constituentium ducti, qui arcus ab ipsis circulis angulum constituentibus intercipitur.

Quot sunt genera triangulorum sphaericorum? Quaedam sunt rectangula, quaedam obliquangula. Illa, cum unus angulorum ad minimum est rectus, haec, cum omnes tres sunt obliqui.

Quomodo aliter dividuntur? Quaedam sunt primaria, quaedam secundaria, quae et prodiga dici possent propter excessum vel binorum laterum supra quadrantes circuli vel binorum angulorum supra rectos, quae ex primariis intelliguntur, quippe quibus semper associantur.

Circa quae igitur versatur astronomica operatio? Circa primaria, quae aut non plura uno latere aut nulla excedentia habent.

Quidnam est ejus opus circa illa? Hoc est ejus opus, ut ex tribus quibuscunque datis, quae sunt in uno triangulo, reliqua tria incognita investiget, quo nomine varii usus existunt.

Quibus regulis tam varii casus comprehendi et expediri possunt? Non sufficit una regula omnibus casibus, sunt tamen aliquae faciliores, quae pluribus casibus serviunt, quarum prima et brevissima est, quod sicut se habent ad invicem sinus recti laterum, sic etiam se habent ad invicem sinus angulorum oppositorum, et permutatim: ut sinus unius lateris ad sinum anguli oppositi, ita sinus alterius ad sui oppositi anguli sinum et conversim utrumque. Haec regula utilis est in casibus his: quando latus quaeritur ex angulo opposito vel angulus ex latere opposito, et utrumque ex aliis duobus inter se mutuo oppositis.

Secunda regula: quando latus quaeritur, nec est aliud cognitum praeter tres angulos, aut quando angulus quaeritur, nec aliud quam tria latera sunt praecognita, tunc processus est hic: — (Deest.)

Tertia regula: quando neutrum horum locum habet, tunc videndum, si triangulum sit rectangulum an secus. Nam si est obliquangulum, perpendicularis ex uno angulorum, pro re nata electo, in latus oppositum, continuatum

si necesse est, demittitur: quo pacto obliquangulum transformatur in 2 rectangula talia, ut unum eorum habeat praeter rectum angulum duo cognita, reliquum beneficio hujus nanciscatur in prima operatione etiam duo cognita praeter rectum. Ita duabus pro una operationibus investigatur quaesitum.

Unde scitur triangulum esse obliquangulum vel rectangulum? Rectangula ut plurimum ex constructione, hoc est ex cognito angulo recto cognoscuntur. Si vero ex tribus incognitis angulus unus sit, de quo dubitetur, quod raro fit, varie discernendum erit ex ejus trianguli cognitis. Nam si latus ei oppositum majus est quadrante, angulus oppositus erit obtusus, nec poterit primum triangulum habere rectum angulum. At si tria latera cognita omnia sunt infra quadrantem, triangulum est acutangulum.

Quomodo rectanguli sphaerici latera nominantur? Recentiores distinctionis causa latus oppositum recto angulo appellans basin, non vero latus; quae vero rectum formant, simpliciter latera appellantur.

Quot igitur oriuntur formae investigandi incognita rectanguli? Sedecim. Nam si basis investiganda est, formae sunt quatuor; si latus, formae sex; si angulus, formae itidem sex.

Basis enim arguitur 1. vel ex utroque latere, 2. vel ex latere et angulo oppositis, 3. vel ex latere et angulo non oppositis, 4. vel ex utroque angulo.

Et latus arguitur 5. vel ex basi et latere reliquo, 6. vel ex basi et angulo sibi opposito, 7. vel ex basi et angulo sibi non opposito, 8. vel ex latere reliquo et angulo oppositis, 9. vel ex latere reliquo et angulo non oppositis; 10. vel ex utroque angulo.

Angulus vero arguitur 11. vel ex basi et latere sibi opposito, 12. vel ex basi et latere sibi non opposito, 13. vel ex basi et angulo reliquo, 14. vel ex latere et angulo oppositis, 15. vel ex latere et angulo non oppositis, 16. vel ex utroque latere.

Et intellige, ubique rectum angulum esse tertium ex datis.

Cum casu sexto latus ex angulo opposito et basi quaeritur, quae tunc est regula? Hic casus cadit in generalem oppositionis laterum et angulorum. Sed est in rectangulo brevior via. Nam angulus et basis adduntur, subtrahuntur invicem. Quodsi aggregatum est minus quadrante, sinus complementi aggregati aufertur a sinu complementi differentiae. Sin majus est aggregatum quadrante, sinus complementi aggregati additur ad sinum complementi differentiae. Tunc dimidium illic residui, hic summae est sinus lateris investigandi. Clariora haec sunt in synopsi. (Nil sequitur.)

II. HISTORICA ET PHILOLOGICA.

Ex Tacito.

Annalium lib. I. cap. 81: *Rhenus*, Rhein, Rhin, purus. Rhen, Rennen: citatum ingredi.

Ibidem: *Germani*: Germanen, Jermannen, Jeren, Verjeren: *servare*. die tolle, tumme Teütschen, die wilde Leütt, die Vnsinnige.

ib. *Ubii*: Yeben, palaestritae. Die Auwer, ex convallibus. yben, auben, Hauben, Hawen.

I. 84: *Sequani*: Ingaevones, Istaevones, Seegwonen, Sigwanen, Skwanen, Schwanen.

ib. *Belgae*. Die Belgen, die Billigen. Boullion. Nota, non recte dicimus Belgae, die Belger. Nam si sic fuisset dictum, reddidissent Romani Belgeri, sicut Treveri, Bructeri.

ib. *Galli*, die Geelen, flavo crine.

I. 88. *Chauci*, die Khautzen, Keuchen, Haugen.

I. 41. *Treviri*. Treffer, pugnatore, die Drewer, die Drawer, minaces.

I. 44. *Rhaetia*, Hodie Riess. Die Rhäten, Consultatores. Non potest die Retter, alias scriptum fuisset Rettia. Die Rhieti, Rhiesen.

ib. *Suevi*: Schweben, Schwaben, Schweben, Vagantes, volantes.

I. 46. *Illyricum*. Illur, Hillur. Nil sonat de lingua Germanica.

I. 47. *Pannonies*, ut Sennones, Saxones, quos dicimus die Saxon. Cur ergo non etiam Belgones? Forte quoties est terminatio Germanica — *en* —, die Saxon, inde fit Saxones; at quoties dicimus das Ries, das Elsass vel der Hundersuckh etc., tum terminatio latina est simplex: ergo Ubii — die Auw, Sequani, sequana, die Schwan, Belgae, der Belg. Fortassis, inquam, at Pannonies — die Bannen, aut piaculares aut planicolae.

I. 50. *Sylva Caesia*. Gaisswald, Glässwald, Genssenwald aut Rehwald, a capris; an forte Kässwald. At caseus est vox latina.

ib. *Marsi*. Die im Mars, hodie; die im Morass, adhuc hodie. Idem Mars et Mos, paludes, uliginosa et palustria.

I. 51. *Tanfan*, Danfan, der Denen Fahne, Vexillum Danorum, utpote in Marsis, alias mentio Danorum hujusmodi.

ib. *Bructeri*, Brucker, Busactores, Bussaggerer, Bruchter, Buessächter; Verrückte, impotentes mentis.

ib. *Tubantes*, Tubende, tobende, insani; vel tubantes, Tbantes, Zbantz, Zwantz.

ib. *Usipetes*, Haussböthen.

I. 55. *Arminius*. Ar videtur significare mare, ut Armoricae et in aliis nominibus. Non probo Heermann, potius Ehrmin. Minan est amare, concupiscere. Superest hodie foedus usus vocis minnen, inire. Sed esto Ehrmein — cui propositus honos. Galli: mon mignon, desiderabili, delicioso.

ib. *Segestes*. Segheat, Sighest. Hasten, Haster est appropriare: qui victoriam maturat, ut nos erhaschen, erwischen, erdappen.

I. 56. *Tauno*. Daun, Thaun. Et antea Chauci, indicium, diphthongum au crebram in veteri germanica lingua.

ib. *Chamavi*, *Chatti*, *Chauci*, *Cherusci*. Ch consonans germanica est nihil aliud, quam forte h more germanorum. Nam Chatti sunt Chatzen, Chassen, Hassen, Hessen. Hinc confirmatur illud Hauken.

ib. *Adranam*. Odera procul dubio; Adrana, Odran, Oder-an.

ib. *Mattio*. Metz, ut hodie, quamvis alibi locorum.

ib. *Cherusci*. Herusken. Non placet die Gerüsten, neque die Hertzi-schen. Non esset n. e sed a. Fortasse sunt Caesaris Harudes.

I. 57. *Segimundus*. Sigmund.

I. 60. *Inguiomer*. Mar est mayr, auctor, conditor; mer vero dicunt esse famam. Sed quid est Inguio, Ingui, Ingwie? Nescio.

ib. *Amisia*. Auctio latina; hodieum Ems.

ib. *Frisii*. Wriss; nescio quid Germanice sonat Fries.

Nota: i in ie, at e in i. Luppia, Lüps.

ib. *Teutoburg*. Teutschburg.

I. 70. *Visurgis*. Hodie Weser, sed ex latino. Non est forma teutonica.

I. 71. *Segimer*. Siegmehr, oder Siegmeier.

II. 6. *Vahalis*. Nota scripturam. Hodie die Waal.

ib. *Mosa* — hodieum.

II. 7. *Arp*. Erp, unde Erpach, fort Erb.

ib. *Alisonem*, castellum. Circa ea loca est Aelster fluvius, Aelt, imo notat Lipsius, esse fluvium.

ib. *Batavi*. Bataw, in der Battaw, in der Wetteraw, Bassaw, Nideraw.

II. 8. *Angrivarii*. Dicunt alii Angreiffer; non placet; potius angerwär, sicut bahwer; War enim est castellum, Wehr, Angerwehr est etiam Dam, sc. agger summovens oceanum. In War vel bar; baur, Angerbaurn.

II. 16. *Idistaviso*. Nescio an quid mutatum; ultima vox wisen, in usu adhuc, respondet locus inter Visurgim et colles. Idista habet aut Ost, formam superlativi etüseriste, Odistewiss, Ostwise.

II. 25. *Malovendus*. Dux Marsorum, Melwend. Forma germanica, ambigua significatio. Wend, num vertere vel avertere, an Wind, ventus, an vincere. Et mal quid est? Forte Amalovendus, Hammelwind.

Sugambros. Alii Sigambros. Nota vocem u in i permutari. Placetne Sighämer? Repugnat u. Nam alibi pro Sig-Seg legimus. Sed esto, quia nunc nihil aliud occurrit.

II. 44. *Maroboduus*. Forma vix Germanica et tamen Suevus. Forte ex Finnonia. In ejus regni vicinia est fluvius Marus, unde Marbod, hodie

Mehren, Mehrbodawer. Flexus latinus indicat ad minimum sic fuisse scriptum: Mährboden, Mährbott. Sed ubi *u*?

II. 45. *Semnones*. Quid est die Simnen? vel Semnen, vel Semanen? Nescio.

ib. *Langobardi*. Langbart. Sed Bodinus Bard pro poëta usurpat, unde Geberden. Sed Lipsius Bord — fertile solum, sive villam.

ib. *Hercynia*. Dicunt Hertzwald, sed considera, scriptum fuisse Herkün, im künest; Kien, lignum resinam sudans; quid igitur est Herkün, Harkkün, Herkkün?

II. 46. *Marcomanni*. Markmanne, limitanea.

II. 62. *Gelones*. Die Gothen, die Deüthen, Gotischen, Deütschen. Sed nota, alibi Gelhi scribi; ergo nullam innuunt differentiam hæc terminationes.

ib. *Catvalda*. Gotwalt, Guetwalt, Katzwald, nihil est.

II. 63. *Danubius*. Donaw, Tanais, Don, Danuw, Helvetice; a *don* et *aw*, vallis Dani. Rursum Danorum vestigia.

ib. *Norici*. Norich alii, quid si Norgaw, devorata ultima sillaba? Tunc essent campi, *gaw*, sicut *aw*, valles; et campestria septentrionalia, at quorum respectu, nisi Rhetorum?

ib. *Hermunduri*. Dur, Germanica vox, Solodur, Winterdur, Daur, Hermendauren; at cur *u*? Comparentur hæc duo, Hermun, Herkun (Herthum). Crebrum *u* etiam Caroli M. tempore.

ib. *Vibilio*. Manifeste Weibel, aufweibeln, monitores, excitores.

ib. *Marus, Cusus*: fluvii, quos necesse est circa Bohemiam esse, forte a Maro, Mehren. Cusus, Guss, Güssa.

ib. *Vannies*. Wan, quid est? Forte fein.

ib. *Quadi*. Cuaten, Saxonice Quatlender.

II. 88. *Adgandestrius*. Quod monstrum? Et tamen forma germanica: Adgandester, Avdgändester; quid est gandester? Rex quidam Gentius. Gand, Gamd, Gendester, Weigand, Königund.

Aedur. Ad formam Marobodui, Bidewer, Marbodawer, Marbod. An forte *u* est antiqua terminatio, ut *er*, *ingen* etc.?

III. 40. *Sacrovir*. Sacker Wier, Virodunum. *Wir* vox antiqua germanica, forte Wehr in fluminibus, aggeres. Sacker, forte fluvius, in Suevia sunt pascua glandium, forte Seiger, quod fluvio bene convenit.

III. 41. *Andeocavi*. Hodiedum gew, manifestum. Ander, opinor populus. Ond, Andgew, das weittere gaw oder das gegengaw.

ib. *Turonii*. Hoc latinum videtur, quamvis vox Tur vel Dur, Daur nostra est.

III. 42. *Arduenna*. Huc refer Vannius; *Wen* est terminus, anwannen, an a Wenden, an a Wand? quamvis idem origine utrumque. *Ard* vero an Erd, an Hartz? Nam terra fuit Hertum vel certe Erdthum. Erdwen, quasi finis terrae.

ib. *Indus*. Certe aut hoc aut And diversum est ab End. And est gegen, Antwort, aut remotio, ut entfliehen, entlauffen; *arti* graecum.

III. 48. *Augustodunum*. Temporibus posterioribus conficta vox. Dun crebra in Germania vox, forte hodie Ten, area. Vox *Augusto* nihil sonat germanice. Forte Haugst; sed quid hoc est?

ib. *Cruppellarios*. Krüppeler, bona forma germanica. Dicimus hodie die Krüppel, mancos. Forte ab instrumentis, quibus ligantur quae rotunda

sunt et cava, ut et arma ferrea, ad similitudinem lintrium, vel praeseptum, quae Krippen dicimus.

IV. 72. *Flevum*. Klew, Kleve, Cleve. IV. 73. *Caninefatem*. Kamin-fest. Nescio quid sit.

IV. 78. *Baduhennae*. Rursum vox Badu, ut in Maroboduo, in Aeduis forma eadem. Forte sic etiam Arduhenna: Ardu, Bodu, Aedu. Item vero Hand aut heim.

ib. *Cruptorix*. Krüpterich, dives armorum, ut supra Crupellarii.

XI. 16. *Italus*. Antiqua et vere germana vox: Eitel, quamvis quid significet obscurum, forte purum.

Catumer. Rursum vox catu, Hessenmayer. Simile fere Casimir, quamvis, ut opinor, Polonicum. An illi a Germanis mutuati?

XI. 18. *Gannasco*, Chenisco. Gannask, vix sic scriptum. Nam aut Gannash aut gannast, forte Hengist. Superest Ginen, apud Germanos *χαινας*, itaque Gannast: ore terribilis, aut bestiae nomen, ore deformi.

XII. 27. *Vangiones*. Vangio, Vang, Wang. An novi quid infert terminatio *iones*, alias *i*, vel *ones*. Forte *i* adest propter *o*, ut gallica sit pronuntiatio. Wanghen. Multa loca in Germania vocabulo Wangen.

ib. *Nemetes*. Gallica dialectus, in Caesare alicubi est Nemetocerna, Nemet Kern. Nemet garten, schön Laud. Terminatio inquam gallica, Orget, Nemet, cinget. An residuum aliquid in voce Namur vel Glami?

XII. 29. *Vibilius*, Jubilius, sicut Uibilius. Credo nihil inesse geminationi *u*; Jubel, sed quid est? An Gibel, apex?

ib. *Sido*. Sid, Schied, Scheid. Arbitrator forte.

ib. *Ligii*. Ecce rursum *i* post *g*. Num a Lyco, lectus? die Lichen, die Laichen, die Liegen, liechen?

XII. 31. *Britannia*. Die freye Danen vel die Preishanen.

ib. *Auvon*, fluvius. Terminatio *on* adhuc in Scotia frequens.

ib. *Sabrin*. Esto et haec terminatio Britannica.

ib. *Iceni*. Hicken, Hecken.

XII. 32. *Cangos*. Hic *g* non habet *i*, an quia alia est Britannorum dialectus? Kangen.

ib. *Hibernia*. Multa credo mutata, donec in hanc formam latinam degeneraret. Hodie Irland, olim forte Iberland, e regione sc. Britanniae.

ib. *Brigantes*. Confer Britannia et videbis, separatam esse vocem *Bri*, frey, *gantes* vero idem forte cum Cangis proximis. Vel esto sane vulgatum illud Gand, Gent, Gund.

ib. *Silurum*. Schiller, Seüller; sed *ur* terminatio ut in Hermundur, aut quia *u* eo loco fuit, quo hodie *e* terminata.

ib. *Camalodunum*. Hujusmodi voces persuadent, formam germanicas linguae Britannis communem fuisse. Hemmeldun, Kamel; quid aliud sit nescio.

XII. 33. *Caractaci*, *Divitiaci*. Gallica et Britannica terminatio, multis exemplis probata. Hodiedum loca in *ach* desinunt: Bacharach. Kracktacher, Krachtacher.

ib. *Ordovicas*. Alia Germanica vox Ortwig, sive locum significet vox Ord, sive aliud quiddam.

XII. 36. *Cartimandua* et Cartimandua. Vocis *Mandu* alibi quoque exempla in Gallis (Mandubratius). Veromandui, cui voci comparo Pharamundus. Vero, Phara, Pharas, War. Mandu, Mund. Mandu vox accensenda

superioribus in *u*. Ergo et hic significat Mund, et feminis linguae germanicae familiare a Mund, ore, denominari: Rosimunda etc. Quo posito considerandum, quid *Cartis* sit: an Hertz? Catti Hessen; Mat — Metz; omnino Hertz. *Cartis*, *καρδία*.

XII. 40. *Venusius*. Wenut; nescio comparare similia, nisi forte Harud, et *u* in fine.

XII. 44. Cognitum nostris temporibus, Hiberos uti lingua germanica. Et nomen *Pharasman* me antea, etiam Parthos cogitantem, in opinionem adduxit germanicae originis. Wehrsman, Wahrsman, potius Krasman, Mandubratius. Tunc Hiberia et Hibernia eodem nomine duo fines Germaniae. Vbern, quasi limitanei. Ecce filium ejus

XII. 44. *Rhadamistum*. Rhatmist; quid hoc, mist? quasi mast, mästen; Rhatreih, starckh von Rhat. An et Armeni in hanc societatem trahendi ad similitudinem Armini? Ehrminen. Et Albi nostro nomen ab Albanis vicinis; sane Albania montosa et montana. Germanis: Elben.

Zenobia, Rhadamieti uxor, quid aliud quam Zenaw, *aw* est pulchritudo originaliter, inde ad valles transfertur. Zen, dentes.

XIII. 89. *Volandum*, in Armenia. Manifesta vox germanicae originis, Volland.

XIII. 58. *Mosella*. Hodiedum.

ib. *Araris* quid sit, haud facile dixeris, nisi libeat comparare Ararin, Arminium, Armorican.

XIII. 54. *Verritus*. Vix germanicum. Werrit, wehr reut. Reutten est Germanis motare: dass dich der Ritt schitte; Schitteh. Inde Reütten, equitare, quia motatur eques in eassu equi. Et Reütteren, cribrare, Beüteln. Itaque Verritus est motator vel vibrator armorum.

ib. *Malorige*. Mahlreich, supra Malovendus. Si est Hammel, convenit significato utrique Hammelreich.

XIII. 55. *Ansibarii*, *Angrivarii*. Ansi, esto fluvius Ens, der Baur — Ensbaure aut Enswehr. Anasus, fluvius.

ib. *Bojocalus*. Walbel, an placet vocis Bojo meminisse. Quid vero Cal? Nam substantivum esse necesse est aut terminationem.

ib. *Chamavi*. Hamaw — Hamburg.

XIV. 29. *Mona*. An Mon a Luna — Lunae insula, quia in ea superstitiones et humanae victimae, et Druidae prope. An Mon a *μῆνω* et significator Deus Mercurius est; quamvis alibi Deütt Mercurius sit, Deut vel Dist.

XIV. 80. *Druidae*. Aventinus reddit Trutten, character quidam, der Truttenfuess. Et adhuc hodie incubum alibi Schrötzel, alibi Trutten dicunt, quem divino alicui attribuant. At i obstat. Quidam a *trew* derivant, mihi videtur origo a Drawen, quia minax divinitus est. An *Id* dicemus vocem substantivam esse? Supra Idistaviso.

XIV. 81. *Prasutagus*. Caractanus. Divitiacus. Sed quid sit, haud facile dixeris.

ib. *Boodicia*, Voadica (Bondicea), Boundvica. Prima scriptio est hujus loci, secunda in Julii Agricolae vita, tertia Dionis. Comparemus primo *Bod*, *Voad*, *Bund*. Videmus promiscua esse *B*, *V*, sic *oo*, *oa*, *un*, idem. Certum, productam esse vocalem et graeca scriptio *n* addens, causam prolongantem indicat, sc. *n* per nares evanescens, itaque certo Wond, Wund, Wunibaldus (Bomdieke). Deinde *icia*, *ica*, *icea* indicant, redundare i in primo, et tamen non frustraneum. Ergo *g* gallicum, cui pronuntiatio videtur i jungi. Tertio

icia, ica, vica perperam indicat amissam *u* in prioribus. Itaque germanica scriptio Wundwig, vulnere praesidium sive remedium vel auxilium. Quis scit, an sic et Prasutagus, Prasutuagus vel Praestuagus — Prestwag?

XIV. 81. *Trinobantes*: Trenneband.

XIV. 83. *Londinium*. Mirum hodieum Londen dici, a *Lon den*. At sicut Hermun est hodie Hermen, sic *dun* hodie forte *den* est.

Araricus. Eques Romanus. An ab Arari Galliae, an Ehrenreich? Nam Galli cisalpini a Claudio in senatum asciti.

Notanda ex Historia Germanica.

..... *Fastrat*, *Faudrut*, *Fastrut*. *Rut*, *rat*, *fastrat* videtur prudentiam sonare, multi sc. consilii, fest est valde. *Rudrut* et *Rudulff*, utrumque est *Rud*, suevice *ruod*, vox antiqua, ut et *Ruoderich*. Non est *rath*.

Fardolf, proditor conjurationis Pipini. *Olf* scimus esse *Hülff*, an ab *ὄλβιος*? Sed *Fard* quid est? Anglis *Faire* pulchrum sonat; an *furt*? *Franckane-furt*, hodie *Franckfurd*.

Balthart — qui *Beltis* refert naturam, an qui cito consultit?

Herveld — campus militaris. *Heristelle* — statio exercitus. Nota *Heri* pro *Herr* vel *Heer*.

Luitger — vox geer crebra, unde *Geermann*, vulgi studiosus ille, hic virorum appetens.

Richholf, *reichhülff*, dives auxilii, *olf* pro *Hülfe* vnd *geholfen*.

Hildenes, *Hein*. *Hildenes* genitivus antiquus, *Hildens* contracte; at *Hildesheim* hodie. *Hilden* — hodie *Huld*, unde *Hildericus*, *Hildegard*. *Gratia*, *festivitas*.

Vivomarcus — *Wifmarckh*. *Vefve* gallice est *vidua*. Forte origo germanica, non latina, *Weib*.

Haistolf, — *Haster*, properare.

Otger — inde *Ottoacer*. *Ot* — *ger* — *Ottonum* appetens. *Suevi Etta*, *vatter* — patris studiosus.

Hiltwin, qui gratiam comparat. *Win*, *Wind*, sed hoc *Win* videtur a vincere.

Luitharius, *Lultherus*, *Lutharius*, *Lotharius* eadem sunt. Non igitur a *Lanter*. *Leutherr* — domus populorum. Inde suspicio *Lod* et *Luit* idem esse, contra superiora.

Wigbert — praesidio dignus, vel auxilio.

Herolfesfeld. — Genitivus antiquus, *Herolfes* — subsidium exercitus.

Adalbertus. *Adal*, hodie *Adel*, dignus nobilitate.

Brunwart, custos fontis. Nota *bert* et *wart* eodem folio scribi, non sunt igitur idem. *Waldo*, *Walter* — forte director.

Godescale, *Godescalcus*; hodieum — *Gode*, *Gott*; *scale* hodie *schalck*, olim servus, forte a *Sclavus*, Dei servus.

Vdo, *Vd* — quid est? *Ernest*, hodie *Ernst*, at in scriptione latina *Ernesti*. Longius petitum videtur ab *Ehrnveste*, gravis.

Berngerus manifeste, quare per resolutionem etiam *Berenger* et per *metallaxin* *Berengar* *Berengarium* habes: *Ursorum* petens.

Thiodo — *Dieterich*, *Theodoricus*.

Zuitbern, quid *bern*? forte *Wern*, *Werner*.

Sigehardus. Ecce quam dilucide, hodie corruptius Sighard, duratus victoriae.

Arnoldus, hodie Ehrenhold, honoribus favens.

Sunderolt. Non Sünderhold, qui favet peccatoribus. Sünder, quod separarentur — Eremia. — Olim forte Sünder id erat, quod latinis egregius. Ut hodie Nichts sunders.

Hatt, Hess, Cattus. Ern, honos, hodie erarnen, arn — forte labor honestus.

Harderat. Gallis hardi est confidens.

Diethart eodem loco ubi Thied, ergo forte divisa sunt ista.

Luitbold. An Bold — Walt, rex hominum?

Giselbert — Gisela, hodie Gisbertus. An quia gisel obses est, ideo et in genere pignus est. Pignore vel pretio dignus.

Etheit, Adelheit. Heit terminatio usitata in abstractis, sed *Et antiquum nomen*, unde Edmundus et similia. Crediderim fidem significasse aut veritatem, quasi inde sit hodiernum Eyd.

Wilhelm. Helm — Galeam — clare significat, sed quid Wil? Credideram Wild, sed alibi etiam invenitur; forte Weil? procrastinans galea.

Hedemar. — Mar usitatum, sed Hede quid? An Hatt vel Hant a Bavarico Hayan, an est haec terminatio, et nil aliud quam Haag, taurus.

Egilolf. Egil, egel, an nostrum Igel, aut nauseam avertens, aut erinacei in morem adjutus.

Babenberg. Quid est Baben? Et nota, uxor regis Will dicitur, hinc disce quid sit Wilhelm.

Folckmar, Volckhmar, tutor populi, vel collector populi, vel auctor. Hodie Mair, villicus, qui messes colligit colitque agros. Malunt alii Mähr.

Wernher; manifeste Wern Her, disce igitur et illa solvere, guet-her, Walt-her. Sylvae dominus. Sed Her videtur recens ab Herus. Wern an monitio? Werner — monitor vel minax. Hodie fistula palpebrae dicitur Werner, quia forte minacem efficit oculum.

Hunfrid. Hun an Huen, Hund, an Hunni? Hungari? Hodie quidam Humfrid, forte ob euphoniā.

Fragmentum Versionis libri primi C. J. Caesaris de Bello Gallico.

1. Gallia hat summarischer drel Thail. In dem einen wonen die Belgen, in dem andern die Haydanen (Aquitani), in dem dritten die in Irer Sprach Kelten, von vns aber Gallen genemmet werden.

Auss denen Völkern hat jedes seine besondere Sprach, Gewonheit, Recht vnd Gebräuch. Die Gallen grentzen auff einer seitt mit den Haydanen an dem Fluss Krum (Garumna, Garonne), auff der andern mit den Belgen, bei den zwo Flüssen Matron (Marn) vnd Schwan (Sequana, Seine). Die streitbarste auss allen seind die Belgen, dieweil sie von vnserm Theil Gallischen Lands, darinnen etwas zierlichere vnd bessere Sitten, auch freuntlichere Leutt seyn, am weitesten gelegen; dieweil auch keine Kauffleutt dahin reissen, die bey ihnen frembde, schleckerhafte vnd hoffärtige Wahren, das gemein Volckh feig vnd zart zu machen, verhandelten; und dann, dieweil sie mit den Geermanen, so jenseit des Rheins wohnen, grentzen vnd wider dieselbe immerwerende Krieg führen.

Auss besagter Vrsach seind auch die Helwetter allen anderen Gallen an Manlicheitt obgelegen, dieweil sie sich schier täglich mit den Geermanen schlagen, vnd inen eintweder fürwarten, wa sie einen Einfall thuen, oder inen hingegen mit feindlicher Thatt in Ir Land fallen.

Es fahet aber der Kelten dritte Theil an beim Fluss Rhodan vnd erstreckt sich an den Fluss Garum, an das grosse Meer, vnd an die Belgische Marckh, gränzteln auch auf der Schwanischen (Sequanis) vnd Helwettischen seitten gar an den Rhein, vnd streckt sich gegen Norden.

Das Belgische gehet an bey den eüsseristen Keltischen gränitzen, streckt sich am vndern Theil des Rheins hinab, liegt gegen Nordosten.

Der Hackendanen (Aquitania) dritter Theil gelangt von dem Fluss Garum biss an das Pyrenische Gebirg vnd das grosse meer, das an Hispanien reichert, vnd ligt gegen Nordwesten.

2. Es war unter den Helwettern einer mit namen Orgetreich (Orgetoryx), der beste von Adel vnd allervermülichste. Disser liess sich vom Ehrgeitz so sehr einnehmen, dass er nach dem Regiment stellte (im Jahr als M. Messala vnd M. Piso zu Rom Oberrhätt waren), machte im den Adel anhengig vnd vberredete die Gemein, das sie mit der menige ausser ihres Lands zögen, sie als das streitbarste Volk vnter der Sonnen khönten leicht ganz Gallenland bezwingen vnd inen vnderthänig machen. Dahin waren sie desto leichter zu bereden, dieweil die Helwettische Landschaft ein solliche Gelegenheit, das sie gleichsam rings herum eingesperrt vnd verschlossen wohnen. Auf ein Seitten laufft der Rhein, wöllicher sehr breit vnd tieff ist. Diser scheidet die Helwettische Landschaft von den Geermanen. Auff der andern Seitten zwischen den Helwettern vnd Squanen ist ein sehr hoch gebürg, Jura genennet, gelegen. Auff der dritten Seitten haben sie die Lehmannische See vnd den Fluss Rhodan, der das Helwettische von vnserm Theil Gallischen Landes absöndert. Disser Vrsachen halber khondten sie nicht weitt streiffen vnd Iren Nachbarn schwerlich mit eim Kriegsheer ins Land fallen. Das war dem vnruhewigen Volckh vber die massen verdriesslich, vermeineten, dieweil sie so volckreich vnd biss her den Preiss in Kriegen erhalten, sollen sie billich Ir Land vil zu eng achten, wölches in die Läng 60, in die Breitt 45 Teutsche Meilen Wegs begreift. (In longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX.)

3. Diess in Betrachtung, weil der Orgetreich bey ihnen in grossem Ansehen ward, beschlossen sie, das man sollte alle notdurft auf die Reise zuwegen bringen, Karren vnd Zugvieh, so viel man fünde, zusammen khauffen, die Felder weitt vnd breit ansäen, damit sie auff der Reise mit Proviant wol versehen wären; mit den benachbarten Völkern Fried vnd Freundschaft ernewern. Diss alles sollt inner zweyer Jahren verrichtet werden, im dritten Jahr sollte der Zug angehen, welliches sie mit einem decret bestätigten. Die Verrichtung aber der ermelten Sachen wurde Orgetreichen anbefohlen. Der nam auff sich eines Botschafters ampt zu den vmbliiegenden Gemeinden. Es war bey den Schwanen Kastich (oder Hastich, Haster: properare), ein Sohn des Hatmansleids (Catamantaledis), wöllicher etwa bei den Schwanen vil Jahr das Regiment innen gehabt, auch von eim Rhatt vnd Gemeinde zu Rhom ein Freund gehalten vnd genennet worden. Disen vberredete Orgetreich auff derselben reise, das er sein väterlich anererbete Herschafft vber die Gemeinde an sich brachte. Gleichfals that er auch bey den Heidawern (Aedui, Hedui, Burgundi); bei denen regierte zue der Zeit Zwischhag (Divitiacus, Zwithag oder Duithach, Gottes Kind) vnd ward von den Vnderthanen sehr lieb vnd

werth gehalten. Dessen Bruedern Daumenreich (Dumnorix) beredet Orgetreich, er solt seim bruedern nach dem Regiment stellen, versprach ihm sein leibliche Tochter zur Ehe. Disen beden gibt Er allen Handel guett ein, dass sollicher Anschlag leichtlich khönd ins Werckh gesetzt werden, weil er Orgetreich gleichermassen vnder seinen Landsleutten das Regiment zue sich ziehen welle. Es wäre maniglichen bekhandt vnd ausser zweifel, das vnder allen Gällischen Völkern die Heilwetter die mächtigsten seyen. Er wölle sie mit eigener Herskraft zu Hern machen. Mit dergleichen Worten liessen sie sich bewegen, dass sie zusamen schwuren, vnd traweten inen wohl, wan ein jeder seine fürhabende Herschaft erobert hette, mit denselbigen dreyen allerstarckisten vnd mächtigsten Völkern ganz Gallenland einzunehmen.

4. Als diss den Heilwettern heimlich angezeigt worden, haben sie bald Orgetreich gefangen genommen, vnd sich Irem gebrauch nach gebundener verantworten heissen. Würde er schuldig befunden vnd geurtheilt, solt er zur Strafe verbrennet werden. Als ime ein rechtstag ernennet, liess er vberal sein Hausgenossen vnd Vnderthanen bey zehen tausend zusamen fordern, item alle die, denen er etwa beystand oder Schutz geleistet, oder die Ime geliben Gelt schuldig waren, deren er eine grosse Anzahl hatte, muessen auff bestimbten Tag zusamen, durch deren Hülff dräete er sich auss vnd wolte nicht für gericht antworten. Da wurde die Gemeind entsetzet, wolt Ir Gericht vnd Gerechtigkeit mitt der Faust erhalten vnd liessen die Beamtete dem Landtvolckh auffbieten. Aber vnder disem sturb Orgetreich, vnd hielte man dafür, wie die Heilwetter sagen, Er habe sich selbst entleibet.

5. Nach seim Todt bestunden gleichwol die Heilwetter auff dem, das sie einmahl beschlossen, vnd wolten den Zug ausser Lands thuen. Alss sie sich nun beduncken lassen, sie seyen genuegsam zur Reiss aussgerüstet, stecketen sie alle Ire stett, zwelff an der Zahl, item vierhundert dörrer vnd alle vbrige gmeiner Leütt Häuser mitt Feur an vnd was sie von Traid nicht mitführen mochten, verbrenneten sie auch. Diss thatten sie darum, damitt niemand seine Hoffnung zur Heimfart stellet, vnd iedermann wider alle Gefahr desto standthafftiger vnd williger würde. Jeder musste auff drey Monat mehl von Hauss auss mitnemen. Ize Nachbarn die Rauracher (Basel), Tullinger (Tul in Lotringen) und Lassbirger (Latobriges, Losanner) beredeten sie, dass sie ebenmässiges fürhabens stett und marckh verbrenneten vnd mit reiseten. Die Baier (Bojos), so etwa vbern Rhein gewohnet, in Nürenland (Noricum) gezogen vnd Nüreich gestürmt hatten, namen sie auff vnd hengten sie an sich.

6. Es waren nicht mehr denn zwehn päss, durch wölliche sie ausser Lands ziehen khonten; der ein zu den Schwanen, der ward sehr eng vnd beschwerlich zwischen dem Berg Jura vnd dem Fluss Rodan, da nicht wol ein Karch nach dem andern gehen mochte. Es war aber der Berg dabey sehr hoch, derowegen Irer wenig leichtlich Widerstand thuen vnd den Pass verhalten mochten. Der ander Pass war durch vnser Provintz, da vil besser vnd leichter ist durchzukommen; dann zwischen den Heilwettern vnd Hallebrechen (Allobroges, Sabaudi, Sperbrecher), die newlich sich zu friden begeben, lauft der Rhodan vnd hatt hin vnd her Fuhrten. Der Hallebrecher eüsterste granitzstatt gegen den Helwettern ist Geneff, also das der Bruckh an der Statt den Helwettern zugehörig. Die Helwetter gedachten, sie wolten die Hallebrecher wol mit guetten Worten bereden, das sie Inen einen Durchzug erlaubeten, dieweil sie ohne das den Römern noch der Zeitt nicht günstig sein khönten, oder wolten sie leicht mit gewalt bezwingen, wan sie sich schon

widersetzten. Als sie nun alle notdurfft zur Reiss bekommen, bestimmten sie ein gewissen Tag, daran der gantze Hauff bei dem Vfer des Rhodan zusammen sollte stossen. Das ward vngefährlich den 29. Januarii (a. d. V. Kal. Apr.), im Jahr als L. Piso und A. Gabinus zu Rom Oberrhätt waren.

7. Alss nun dem Caesari (der damahls zum Landtvogt vber die Provintz auff fünf Jahr gesetzt ward) die Zeittung khomen, das die wollen durch vnser Provintz ziehen, saumete er sich nicht lang in der Statt (Rom), thatt grosse Tagreisen, damit er so bald wie möglich in das hindere Gallien gelangete. Als er nun gehn Genff kham, gebotte er in der gantzen Provintz Volck ausszurüsten, so vil dessen möglich. In hindern Gallien ward nicht mehr dan ein Regiment Römischen Kriegsvolcks. Die Bruck zu Genff liess er alsbald abwerffen. Als die Helwetter erfahren, das Caesar ankommen, fertigten sie ein sehr stattliche Botschafft an Ine ab. Diss waren die beste vom adel auss der gantzen Nation, darunder waren Numey (Namejus) vnd Werdacht (Veroctoctus) die obristen. Deren anpringen ward: Sie begehrten ohn einigen schaden durch die Provintz zureisen, weil sie sonst khainen pass hetten, wäre Ire Bitt, Caesar wölt Inen solliches bewilligen. Caesar ward ingedenckh, das vor der Zeitt Lucius Cassius, Oberrhat zu Rom, von den Helwettern erlegt, das Römische Heer in die Flucht geschlagen vnd sich schandlich zu ergeben gedrunge worden. Derowegen wolt Ime nicht guett duncken, in Ir begehren zu willigen, khond nicht glauben, das sie, die da feindlich gesinnet, sich allës feindlichen Fürnemens enthalten würden, wan er sie einmahl den Fuess in die Provintz setzen liesse. Doch damit Er auch Zeitt habe, das bestelte kriegsvolck zusammen zubringen, gab er inen zur antwort, das ers auff etliche tag in bedacht ziehen wölle, vnd möchten sie, wafer sie einer antwort begehrten, den 7. Martii (a. d. Idus Apr.) widerkhommen.

8. Hierzwischen verschaffte er dem Regiment Knecht, so er zur Hand hette, vnd dem vberigen kriegsvolck, so auss der Provintz zusammen khommen ward, die muesten eine mauren sechzehen schuech hoch, sampt einem graben, beede vier guetter deutscher meil wegs lang aufführen, als namblich von der Lehmannischen see an, die in den Rhodan ausslaufft, biss an das Gebirg Jura, das zwischen den Helwettern vnd Schwanen ligt. Nach vollentem Werckh theilte er die Besatzungen auss, versah die Pasteyen, damit Inen desto leichter begegnet werden möchte, wan sie mit gewalt wolten durchdringen. Alss der bestimte Tag herzu khommen vnd die Gesante widerumb erschienen, gab er Inen zur antwort, das das Römische Volckh nie niemanden keinen sollichen Durchzug gestattet, zeigte Inen an, das im Fall sie würden gewalt brauchen, sie allen möglichsten Widerstand spüren werden. Als es nun den Helwettern hierinnen gefehlet, versuechten sie sich auff alle weg durchzudringen, bunden schiff zusammen, machten eine grosse anzahl flöss, etliche wagten sich an die fuhrten, wa der Rodan am seichtisten, ein mahl bey tag, mehrer Theils aber bey nacht. Aber das mocht sie nichts helfen, dan die Wehr ward vberal zu hoch, so lieffen die Knecht bald zusammen vnd triben sie mitt pfeilen vnd allerlei geschossen widerumb hinder sich, also das sie von disem fürhaben ablassen muesten.

9. Noch stand inen bevor der einige pass durch Schwanenland, der doch so eng, das sie ohn der Schwanen bewilligung nicht durchkhommen mochten. Dieselbe aber khondten sie für sich selber nicht bereden; derowegen schickten sie eine bottschaft in Heidaw zu Daumenreich (Dumnorigem Aeduum), das Er Ir fürsprech sein vnd Inen bey den Schwanen den durchzug aussbringen wolte.

Daumenreich hatte Gunst bei den Schwanen, vnd hatte vil vnder Innen mitt grossem geltt bestochen, als das er sich wol vmb sie vermochte: Auch ward er der Helwetter guetter freund, dieweil sein Gemahl auss Inen bürtig vnd Orgetreichs Tochter ward. Weil er auch sonstens regiersüchtig, vnd etwas neues in sin hatte, wolte er Ime vil Gemeinden vnd Völcker mit seinen gewewen dinsten zu freunden vnd verpflichten. Nam derowegen die sach auff sich, vnd erlangete den Helwettern einen durchzug bey den Schwanen, vnd brachte es dahin, das beede Gemeinden Ire Geissel zu einander schickten; die Schwanen darumb, damit sie den versprochenen durchzug nirgend hinderten, die Helwetter aber, damit sie sich des raubens vnd brennens enthalten.

10. Da bekham Caesar kundschaft, das die Helwetter den kopff durch Schwanenland vnd Heidaw in Santonien streckhen: das ist ein landschaft, nicht weit von der Toloser gebieth, wölliche statt zu der Provintz gehörig. Caesar machte Im die rechnung, man möchte hierdurch in der Provintz zu schaffen bekommen, wan ein sollich streittbar Volckh, wölches gar nicht guett Römisch, in der nachbarschaft auff ebne vnd vollem Land sich niederliesse. Derowegen befahl er die Wehr, so er aufgeföhret, seinem Lieutenant T. Labieno; Er nam seinen Weg auf der post nach Italien, da richtete Er noch zwey Regiment, die drey Regiment, so vmb Aquilegien (Aquilaem) Ir Winterlager hatten, manet er auch auff, mitt disen fünf Regimenten nam er den nechsten Weg in das hindere Gallien vber die Alpen. Da namen die Kentronen, Gaarokeln vnd Katurichen (Centrones, Graioceli, Caturiges) das Gebürg ein, vnd wolten dem Kriegsbeer den pass verhalten. Als er nun mit denen zum offermahle gescharmützelt, vnd sie abgetriben, kham er gehn Orteln (Ocelum), wölliches das eusserste stättl ist in der nähern Provintz, vnd nach sechs tagen in der Wokonter gebieth, die in der weiteren Provintz ligen, von da an zog er durch Hallraken (Allobrogum fines), biss er das Kriegsbeer an der Sebusier (Segusiani) gebieth brachte. Disse seind ausserhalb der Provintz, die erste jenseit des Rhodans.

11. Die Helwetter hatten schon Ire gantze macht durch den pass vnd durch Schwanenland gebracht, lagen ietz im Heidawer gebieth vnd thatten mitt rauben grossen schaden. Die Heidawer aber, die sich vnd Ire güetter gegen disem mächtigen feind nicht beschützen khondten, sandten eine potschaft an Caesarem vmb Hülff anzuhalten: Sie hetten sich zu allen Zeitten dergestalt gegen dem Römischen Volck verhalten, das sie vermeinen vil ein bessers verdient zu haben, als das man solte haben zugesehen, das schier gar under angesicht vnsers Kriegsbeers Ir feld verwüest, weib vnd kind in die denstbarkeitt geföhrt, stätte vnd marck mit sturm erobert würden. Auff eine Zeitt mitt den Heidawern khamen auch die Ambaaren, so den Heidawern mit verwant- vnd sippshaft zugethan, klagten Caesari vnderthänig, wie Inen Ire feldgüetter beraubt vnd entblösset, vnd es nuu an ein belägerung der stett gehe, die sie sehr kummerlich gegen die feindesmacht auffhalten. Mehr waren ein Theil Halbröcken (Allobroges), so dörffer vnd güetter jenseit des Rhodans hatten, die namen die flucht zu Caesari, vnd klagten gleichsals, das sie arme Leutt worden, vnd nichts mehr als den blossen boden vermügen. Auss erzählten Vrsachen bedachte sich Caesar eins, vnd wolte nicht zusehen, biss der Feind algemach in Santonien einfalle, vnd vnder disem alle nachbarn, die mitt dem Römischen Volckh im friden vnd freundschaft stunden, in Grund verderbe.

12. Zwischen der Heidawer vnd Schwanenland laufft der Fluss Arar

vnd khompt in den Rhodan, so gemach vnd still, das niemand sehen khan, ob er hin oder herwertz lauffe. Da hielten sich damahlen die Helwetter auff, bunden floss vnd Zill zusammen, vnd setzen hinvber. Alss nun Caesar sie verkundschaftet, das drey Theil dos gantzen Hauffens schon hinüber gebracht, der vierte Theil aber noch hieseytt des Arars lige: führt er zu morgens in aller früe drey regiment auss dem läger, vnd kham an das ortt, da der Hauff lage, so noch nicht hinüber gesetzt: griff sie vngerüster vnd vnverwarnter an, erschlug den mehrern Theil, die vberige namen die flucht in die nächste Hölztzer. Das war die zunfft von Zürich, den die gantze Helwettische gemeind ist getheilt in vier Zunfften oder Bäch. Dise einige Zunfft ward vor fünfzig Jahren auch von Hauss gezogen vnd hatte L. Cassium den Oberrhatt erschlagen, vnd sein vnderhabend kriegsheer schmähhlich bezwungen. Hatt also ohn alles gefehr, oder das es vielleicht die Götter also geschickt, diese Zunfft der Helwettischen Gemeind am allerersten Iren lohn empfangen, wölliche dem Römischen Volckh so mercklich grossen schaden zugefügt. Dabey dan Caesar neben der schmach, so ingemein dem Römischen Volckh, auch insonderheitt die so seiner freundschaft bewisen, redlich vergolten, dan seines schwehers L. Pisonis Abvatter gleiches Namens war vnder obvermeltem Oberrhatt L. Cassio Lieutenant, vnd auch mit Ime in derselben schlacht von den Zürichern erschlagen worden.

13. Nach gethaner schlacht wolte Caesar dem feind jenseit des Wassers nachsetzen, liess eine bruck vber den Arar . . . . Reliqua desunt.

De rerum Romanarum origine.

Troia condita a. a. C. 1482 a Dardano. Lavinium conditum
a. a. Ch. 1180 ab Aenea. Alba condita 1150 ab Ascanio.
Roma condita 752 a Romulo.

Troia fuit primum, post urbs Lavinia genti,
Alba dein, tandem condita Roma fuit.
Tercentum regno stetit urbs Troiana per annos,
Imperium reges ter tenuere duo.
Electra genitus fuit illi Dardanus auctor,
Deserta(?) placidum(?) tum tenuere manus.
Dardani Erichthonius, Tros illius, illius haeres
Ilus et hic genitor Laomedontis erat.
Ultimus et vitam Priamus et perdidit urbem,
Samsonium nondum Gaza gemebat onus.
Reliquias gentis stygiis vix salvus ab undis
Aeneas Italis exoneravit agris.
Altera fax Trojae lugebat funera messis,
Jam nova Laviniae moenia campus habet.
Triginta exactis Aeneae filius annis
Albae Ascanius conditor urbis erat.
Quae dederat nomen teneat sibi femina regnum
Sola, nova Ascanio jam placet Alba suo.
Illa quater centum reges ter quinque per annos
Italiae sceptrum qui tenuere, tulit.
Excipit Ascanium germanus Sylvius, illo
Progenies omnis nomine dicta fuit,
Sylvius Aeneae, perit hic haerede Latino
.... Gilibois Saule cadente jugis.
Tempore, quo Salomon regnum capit, Alba Latini
Post Atys, inde Capys atque Capetus erant.
Indigetat Tiberinus aquas quibus interit: illi
Successor regno fortis Agrippa fuit.

A patre transmissus regnatae Romulus Albae
 Tradit Aventino, fulmine tactus, opes,
 Inde Procas regnat Numitorque et Amulius illi
 Progenies, fraude hic, jure sed ille prior.
 Progenie Numitor careat, nisi nata supersit
 Sylvia, quae geminos patre latente parit.
 Romulus, alter ex his, Romanam condidit urbem,
 Septimus instabat ludus Olympiacus.
 Undecima post hanc destructa Samaria messe
 Isacidumque tribus vincla tulere decem.

De Romanis Regibus.

Romulus exstructae feliciter imperat urbi;
 Ille magistratus sancit, ille patres.
 Implet belligeram Numa religionibus urbem,
 Tempora describit, distribuitque dies.
 Destructa Tullus Romam deduxit ab Alba
 Cognatos, tandem fulmine tactus obit.
 Imperium Latio Romanaque moenia profert
 Ancus, non cedens religione Numae.
 Tarquinius ludos celebrat vincitque Latinos
 Aedificatque Jovi multiplicatque patres.
 Servius et censum populi lustrumque peregit,
 Hetruscos, Gallos Vejaque rura domat.
 Tarquinius regnum rapuit nequitque tenere,
 Nam patrem in exilio Sextus adulter humat.

Reges Athenienses.

Rex primus Cecrops, postremus Codrus Athenis,
 Ter quinque in medio secula quinque tenent.
 Audiit Aegypto Cecrops decedere Mosen,
 Ingresso Solymam Davide Codrus abit.
 Altera, dimidio minus, octo secula nomen
 Archontum valuit, regis honore carens.
 Finit imperium primis mors sola, sequutis
 Meta decem messes, annus erat reliquis.

Pythagora, Minoc, Thaletes, Solone, Lycurgo
 Croton, Creta, Asiae, Graecia, Sparta cluet.

Fragmentum orationis funebbris in obitum L. B. Wolfgangi Joergeri.

Illustres et generosi Barones, Domini gratiosissimi.

Cum in omni vita plurimum discrepet ab intimis animi sensis hominum
 oratio gestusque, nusquam id evidentius apparet, quam in ipso vitae termino,
 morte, et quae mortem consequuntur, exequiis sermonibusque funebribus.

Cum enim in vitae mortisque generibus infinita sit varietas, quam varietatem intellectu cogitatuque discernere facillimum est, unum contra genus est orationis, quo mortuos aut morte necessariorum destitutos vulgo prosequimur, ut iis nos condolere dicamus super amisso illo, qui fato functus est. Unus etiam idemque gestus est, quo sese gerunt qualitercunque defunctorum necessarii: qui pullam nimirum vestem induunt, vultum velant, elata voce complorant plurimaque doloris documenta edunt. Et habet quidem haec gestuum uniformis simplicitas suam excusationem, quod publica veluti disciplina constet, quodque solennia ista populi consuetudine recepta legis naturam induant, omnesque et singulos ad unam eandemque formam ceremoniasque patrias obstringant, quas qui contemserit, aut elato passu conculcaverit, etiamsi Reip. Princeps amplissimique Imperii Dominus fuerit, ut olim Tiberius matre, ut Cajus filia functis, absurdus et incivilis officique negligens omnium suffragiis prodamnabitur. Scilicet haec externa gestuum officia verborumque solennia privatorum oculis et auribus debentur, quos verisimile est morte carissimi vehementius esse percussos. In funebribus vero laudationibus, quae ad coetum universum pertinent, vitio merito datur, si quid a conditione rei, quam celebrandam instituimus, ad privatorum luctum doloremque deflectit declamatio. Nam ut morum et ceremoniarum funebrium populus, sic sermonis habendi orator ipse, quem et sapientem et philosophiae studiosum esso convenit, unicuique est magister et conformator. Quantum igitur interest inter imperitam plebem et philosophum, divinarum humanarumque rerum gnarum, tantum etiam inter solennitates, vulgi delinimenta oculorum, interque orationem erudiendis animis comparatam interesse par est: ut illis quidem affectus moestitiamque muliebrem et lacrumarum imbres oculis, singultuumque confictus auribus obvios, hac vero sincerum animi virilis iudicium et illa, quae solius mentis oculis cernuntur, exprimamus.

His ego praeceptis instructus dum ad descriptionem vitae mortisque gentilium vestri, Wolfgangi, Gen. Barones, animum applico, non facillimam expertus sum deliberationem, lugubremne an triumphalem potius perorandi viam ingredi conveniat? Nam si, quod praedixi, respondere debet oratio rei, nihil in vita, nihil in morte generosissimi Herois accidit lamentabile; continet illa felicitatis mundanae cum spe futurae conjunctae, continet ista mitis et optabilis exitus ex hac mundana vita transitusque in coelestem exemplum illustrissimum. Erat ista de superstitie fama inter prudentissimos, eadem deficientem comitabatur, eadem denique et mortuo vitamque felicem fine non malo terminanti superstes durat in eorum animis, qui vivo familiariter usi sunt quique tantum eum noverant. Cumque vita functi res humanas adjuvare aliter non possint, quam exemplo relicto, quod vel moneat salutaria vel ad imitandum posteros invitet: exemplum quidem multis nominibus commendatissimum in adultorum inque seniorum animis Heros noster reliquit, nec intermittere Helmharde, Gen. Bar. mortui haeres unice, quandam exempli illius imaginem marmoribus incidere, qua visa etiam adolescentes, etiam pueri, et qui nascentur ab illis, futuris etiam temporibus progenitoris sui laudatissimi commonefiant. Exemplum tamen illud in memoria seniorum, utcumque fida constans, iisdem mortuis interibit post annos non ita multos, imago vero ejus marmorea, quid est nisi titulus inanis, qui lectores olim suos ad narrationem seniorum, quam diu illi superfuissent, remittat? Itaque calamus in supplementum vocandus, vita, res gestae obitusque laudatissimi Herois literis consignanda sunt, ut habeant posteri, quorsum, lecto marmoreo titulo, cognoscendi cupiditate impleti, sese recipiant,

perfectissimumque virtutis instar, quod solum de suo progenitor nepotibus relinquit, diligenti mentis intuitu contemplantur, ardoreque animi majore, ut domesticum, exprimere et ipsi concupiscant. Atque utinam vel maturius in hanc provinciam concessissem, vel tempus hoc breviculum conversatione cum prudentibus rerumque intelligentibus melius collocassem, quo vel propiore defuncti notitia, vel relatu expertorum imbutus animum, perfectiorem Herois hujus ideam oratione exprimere et stilo delineare possem. At quia optando nihil proficitur, illud solum orando a vobis contendam, Gen. Barones, uti haec qualiacunque, quae mihi rescire contigit, optimo animo consignata, nec minus bonum ad finem tendentia, aequi bonique consulatis, privatimque quilibet pro se adiectione eorum, quae a me praetermissa noverit, adaugeat. (Nil seq.)

Volumine IV. p. 65 ss. proposuimus epistolam Kepleri ad Maestlinum datam d. 9. Dec. 1598 et p. 70. pauca exhibuimus e responsione Maestlini. Inter manuscripta Kepleri Pulkoviensia deprehendimus disquisitionem chronologicam, ad hanc Maestlini responsum pertinentem, inscriptam: *Ex occasione literarum Maestlini 22. Jan. 99.*

Examinat primo Keplerus haec Maestlini verba: „Annos 20 numeras a morte Eli ad arcam Hierosolymas deductam. At hoc modo nimium abbreviabitur tempus Samuelis. Nam David non ante 7. (si modo non 14.) annum regni sui Hierosolymas cepit, habitavit enim 6½ in Hebron: restant ergo 13 anni. Sed Davidem multis annis persecutus est Saul, postquam ab ipso secundum annum regnante (1. Sam. 13.) regnum auferendum scribitur 1. Sam. 15. Existimantur apud plerosque Chronologos anni 10, sed fingamus tantum 7 annos, nam tot historiae persecutionis ejus paucioribus annis compleri non poterunt. Restant igitur 6 anni, ablatoque 1 vel 2 annis ab ejus inauguratione, Samueli non omnino 5 anni residui sunt, intra quos ipse propter senium pluresque labores filios etiam populo praefecit (1. Sam. 8.) et propter senectam a populo officio submotus fuit. Quare illi 20 anni (1. Sam. 7.) omnino videntur finiri in illa historia, quae ibi mox sequitur, quibus populus parum paruit Samueli, sed ibi post gloriosam liberationem ipsum judicem constituerunt, cui muneri praefuit aliquot plures annos usque ad Saulum electum. Hinc colligi possunt 40 anni Samuelis et Sauli.

Ad haec igitur Keplerus: Iud. 12, 18. ultimus judex Abdon, potens, familia sumtuosa et pomposa. Iud. 13, 1: „Die Kinder Israels thäten fürter vbels.“ Ergo haec historia servitutis Philistaeae est intelligenda post mortem Abdonis, nisi communis phrasis sit „perrexerunt amplius peccare“, ob hanc causam hic quoque repetita, ut ubique vestigia sint argumenti cap. 2. propositi. V. 5. angelus loquitur de servitute Philistaea praesente. Id tanto magis credendum, quia initio capitis jam de eadem servitute loquitur. Porro notandum, quia post mortem Abdonis jam fit mentio Philistaeorum et iidem Philistaei etiam sub Eli premunt Israelitas, ut et sub Samuele, Saule, Davide, ex eo colligi, continua usos esse Philistaeos felicitate, adeoque conjectura est, non multum tempus fluxisse inter Samsonem et Davidem. Adde quod c. 17. desinit historiae continuitas, nam cap. 17—21. sunt extra ordinem; sic totus liber Ruth. At 1. Sam. reditur ad continuationem historiae. Interdum itaque conjicio, hos 40 annos incipere a morte Abdonis, desinere in initium Saulis, ut postea videbimus. Sed obstat, quod natus est Simson sub his 40 annis et judicat 20 annos et moritur sub iisdem 40 annis. Ergo inciperet ante 20. aetatis annum judicare, moreretur ante 40. annum aetatis; item moreretur una cum Eli, Hophni, Pineha vel paulo ante. Ergo statuamus, natum sub priori servitute mixta Philistaea et Ammonitica ante Jephtham, incepisse judicare, cum esset perfectae aetatis, sc. annorum 35, et sic annos

20 priores de illa servitute occupasse. Sane servitutem et hunc iudicem simul stetiſſe facile admitti poſteſt, quia angelus inquit, „incipiet liberare Iſraelem“, quia item ſolus reſtitit Iſraelitis ſine conſenſu vel auxilio tribulium, imo repugnantibus ipsis, qui etiam fatentur cap. 15, 11: „dominari ſibi Philistaeos.“ Annis vero ſequentibus nihil deſcribitur niſi vexatio dominorum, nulla poſteſtatis ipſorum diminutio. Moriens etiam relinquit dominos, a quibus antea in carcerem erat conſectus, et jam moriturus producit, ut ludat coram ſolenni et pene triumphali ipſorum conventu, quae animorum ſecuritas dominium arguit. Diſerte confirmatur cap. 15, 20. At rurſum cap. 14, 4. vide mihi eo tempore, quo jam dixi incepiſſe Samuelem iudicare, jam coalitam potentiam Philistaeorum, quae eo jam excreverat tyrannidis, ut jam Deus de ultione cogitaret? Quid dicendum? Aut Simſon non incepit ſtatim ſub initium ſervitutis Philistaeae, aut Abdonis tempore tributarii erant. Illud magis veriſimile et fere dixerim, mortuum paulo ante Eli.

Summa: liber Iudicum deſinit in ſervitudine Philistaeorum, liber Samuelis ab ea incipit. Ergo initio libri Samuelis nota, quod Eli fuerit ſummus pontifex et filii ejus Hophni et Pinehas ſimul in officio, adultae igitur aetatis eo tempore, quo Samuel naſcebatur. Id quando fuerit, non indicatur. Debebat quidem fuiſſe poſt exceſſum Simſonis, ſi ordinem verborum adſpiciamus. Sed in deſcriptione huiusmodi originum, ut et ſupra Simſonis, repetuntur ſaepe aliqua ex antiquitate et inſeruntur in medium contextum, ut et infra in hiſtoria Davidis. Illud quidem tenendum, quo tempore Samuel naſcebatur, admodum ſenem fuiſſe Eli.

Capite 8. deſcribitur nobis perfecta aetas Samuelis c. 35 annorum vel 40, quam ſub Eli tranſegit ante amiſſam arcam, ut hoc pacto natus ſit in iudicatu Eli. Si poſt cap. 16. Iudicum legatur Sam. c. 4, videbitur quidem aliqua continuatio hiſtoriae, ſed tamen hiatus intercedit. Nam cum ſupra non eſſet bellum Philistaeis cum Iſraelitis, ſubditis et quietis, tantum cum Simſone unico, jam ſubito cooritur juſtum bellum inter gentes, nec cauſa indicatur; eodem cap. 4, 6. videtur certe adhuc durare illa ſervitus 40 annorum ſub Philistaeis, quia metuunt ſibi Philistaei ab adventu arcae, ne ſervitutem ipsis pariat, qui domini fuerant et eſſe conſueverant. Nam v. 7. fatentur, id antea nunquam factum eſſe, ſc. antea facile domini eramus, cum nondum dii pro Iſraelitis pugnarent. V. 18. Eli iudicat Iſraelitis annos 40. Id quomodo intelligendum? Num continuandi cum 40 Philistaeae ſervitutis, ut faciunt Chronologi? Quis igitur iudex heros, quis belli eventus terminavit illos 40, inchoavit hos 40? Eli non eſt ſervator ut Thola, non bellator ut Abdon, non de vagis tribubus, ſed ſacerdos, ſed de tribu Levi. Quare hoc modo Eli iudicatus coincideret cum ſervitu Philistaeae et natus eſſet Samuel fere cum Simſone. Niſi hoc dicamus, ſequetur, Samuelem ante Simſonem et ante iudicatum Eli natum ſub Abdone, vel illis vicinis. At quae cauſa afferretur, cur Eli ſacerdos ſummus fuiſſet, necdum iudex? An ideo, quia mortuo Simſone nemo ſuperfuit dignior quam ſacerdos? At Simſon illis annis 40 Eli ſtatuitur 20 iudicaſſe. An igitur ideo, quia poſt mortem Abdon non ſtatim Simſon coepit, Simſon igitur et Eli ſimul fuere annis 20, Eli autem ſtatim poſt Abdon? Id ſic credamus. Sed tamen ſi Samuel ſub exceſſum Eli fuiſſet 50 vel 60 annorum, cum Eli mortuus ſit 98 annorum, ergo fuiſſet 48 vel 38, h. e. 40—50 annorum naſcente Samuele, et 50—60 annorum, cum illi miniſtraret Samuel puer. At tamen dicitur admodum ſenex fuiſſe. Ergo omnino Samuel mortuo Eli non fuit quadragenarius; omnino ita deſcribitur Samuel

(c. 3.) ut non possit supra 30 annos fuisse moriente Eli. (1. Sam. c. 2, c. 3, 7. 12, c. 7.)

Responsio Kepleri ad literas Maestlini exstat l. c. p. 70 ss. ibique diximus, Keplerum inde ab eo tempore chronologicam quaestionem non amplius tetigisse. In libris vero manu Kepleri scriptis, quos post editum vel. IV. inspeximus, haec ad Maestlini responsionem pertinentia occurrunt:

Ad hanc meam computationem Maestlinus mense Aprili respondit, multo minus sibi satisfieri quam antea. Objicit 1) alterari numeros judicum. Haec obiectio nulla est. Melior est mea causa. Jephthas vicinior fuit illi tempori idque rectissime computari poterat. At in particularibus numeris errari potest. Postea videbimus, an conciliari omnes et quomodo possint. *) 2) Dicit, in Hebræo errorem non esse scriptionis; esto ergo computationis, aut nullus potius. **) 3) Priores 40, 80 etc. corrigere durum esse, posteriorem 300 admodum tutum. ***). Verum ejus explicatio absurda est, quasi Jephthæ loquatur non de continuo tempore, sed de particulis (disertis verbis a pugna et caede Sihonis auspicatur suam computationem), omittat ea tempora, quibus bellum fuit. Haec igitur objicit 300 annis. Videamus, an conciliari possint numeri omnes. Numeri sunt: 7 usque ad divisionem terrae, 8, 40, 18, 80, 20, 40, 7, 40, 3, 23, 22, 18. Vides, quo propius ad tempora Jephthæ accedimus, subtiliores annotationes; colligimus, sub Jephthæ computationem institutam esse, quae ante illum negligebatur. Summa positorum numerorum 326 sine hiato. Notandum autem, Othonielem vixisse cum Josua et post illum judicasse. Non est itaque tam longum illud tempus. Hinc placuit Genebrardo, illos 40 annos, qui sub Othoniele nominantur, extendere ab ingressu in mortem Othonielis, ut comprehendantur eorum initio 7 anni divisionis, fine 8 jugi Mesopotamici. Residuum de 40 est 25, tantus ergo ille hiatus; restabunt 311, quos Jephthæ 300 dicit. An respexit Jephthæ ad exitum ex Aegypto, ex quo anno fluxerant 306? Objicio mihi, non posse servitutem ad sequentem quietem referri, nam Iud. 3, 30: „quievit a proeliis“. Jam quia post mortem Josuae bella gesserunt Israelitae, quies esse non potuit. Hiatus igitur est a divisione terrae usque ad principium servitutis Mesopotamicae, inde 8 anni usque ad pugnam Othonielis, inde 40 anni usque ad pugnam, in qua victi sunt a Moabitibus, Ammonitis, Amalekitis, et civitatem Palmarum amiserunt. Inde 18 anni sub Eglone; tunc facta pugna victi et caesi Moabitarum, inde quies a proeliis 80 annis; ultimi 20 anni de his 80 sunt sub servitute Jabinis Cananaei. . . . . Colligimus 299 annos et totidem numerat Jephthæ. Ut igitur relinquamus hiatum inter divisionem terrae et servitutem Chusanrisatzaim, patiamur etiam ultimos 28 annos sub Jairo transire.

*) Maestlinus scripsit: Istam 300 annorum Jephthæ cum 480 conciliationem (vol. IV. 70. 71) approbare non possum. Etenim quod nonnullos in libro Iudicum numeros suspectos habes, ut primos 40 et 80, si sc. alter alteri inclusus esse debeat, aut pro 80 legendum 8, respondeo, certe eo prolabi non audeo. Si enim unum horum numerorum suspectum faciam, quare non etiam alterum? Et quare hunc potius quam illum? Quodsi omnino ita dicere liberet, mihi potius annorum 300 numerus fieret suspectus.

**) Ego de his numeris hebraicae linguae peritos consului, qui ad oculum monstrarent mihi, hos numeros 40, 80, 300, 480 etc. aliter verti non posse.

***). Vides, numerum 300 annorum retineri nequaquam posse, nisi vel praecedentes corrigantur, vel ipse generalius et crassius sumtus accipiat. At priores corrigere durum mihi est, posterius admodum tutum mihi videtur, quasi diceret Jephthæ: „jam per annos 300 fuimus in possessione quæta“, hoc est „etsi annos, quibus aliis servivimus, non annuerem, quamvis nec tum, cum tributarii essemus, ex eadem terra quisquam nos ejecerit, aut suorum majorum terram jure belli a nobis occupatam repetiverit.“

Occupata igitur Gallaea anno 39. ab exitu, divisae sortes anno 46, victi a Mesopotamiis anno 64, rursum vicerunt eos anno 72. duce Othoniele, victi a Moabitibus etc., anno 112, caesus Eglon anno 180. Bene agunt usque ad annum 190, cum incipiunt divexari a Cananaeis, quos vincunt sub Debora anno 210. Rursum pacem habent usque 243, Midianitas vincunt anno 250. Moritur Gedeon anno 290, Abimelech 293, Thala 316. Tum sub Jairo anno 320 incipiunt Philistaei irruptionem facere in Galilaeam, vincuntur anno 338.

Hactenus nil me movet Maestligus. Jam opponit aliqua dispositioni temporum post Jephtham. Primo videamus, an summa annorum 480 forsitan ex 300 Jephthae et seqq. sit collecta? Apparet autem, id frustra me suspicari.

Maestlinus mihi objicit 1) Simsonem durantibus 40 annis servitutis Philistaeorum natum. Respondeo, angelum (Iud. 13) non (vide supra) de praesenti servitute loqui. Nimirum, si vel primo anno servitutis natus esset Simson, annos natus 19 incepisset judicare, qua aetate pro pueris habebantur Hebraei. 2) Objicit mihi anticipationem, quod, in libris Iudicum historia ad finem Eli perducta, jam in libro Samuelis incipiat disputari de ortu Samuelis. Respondeo, nihil novi esse; servit huic ipsi rei, quod novus liber incipit titulo Samuelis. Repetit igitur ortum ejus altius, ut et profani scriptores. 3) Verisimile putat, morte Simsonis terminari servitatem, occisis principibus tyrannis. Contra ego verisimile puto, mortem tot principum ipsiusque Simsonis occasionem dedisse et hostibus ultionis et tributariis arripiendae libertatis, cujus belli eventus fuerit is, qui in morte Eli legitur. 4) Objicit, aperte Eli accenseri iudicibus. Respondeo, aperte praeficitur summo pontificatui; et hic ipse pontificatus judicatus est. Notae leges Hebraeorum, quibus ablegantur litigantes ad pontificem. Quod autem ea tempestate ad heroas quoque itum est, singulare est, viderunt illis inesse divinam virtutem. Adhuc David fortissimum quemque inter suos consiliarios elegit. 5) Novum, ait, plures simul esse iudices. Respondeo: non fuit officium ordinarium, ut regis, pontificis, ducis, in quibus unum esse par est; sed officium fuit sine potestate, pendens ab opinione sapientiae. Talis Athenis fuit Solon, Mileti Thales, Athenis Plato etc. Cumque spatiosa esset provincia, quid prohibet, plures simul fuisse? Imo ipsa ratio suadet, semper juxta iudicem fuisse summum pontificem. Et nonnulla vestigia in isto libro sunt, ut si in parte provinciae premerentur et rebus quis succurreret, is in ea parte claresceret, ceteri contra ipsum tumultuarentur. Omnino non est verisimile, omnes recenseri, qui jus dixissent, sed illos solum, qui hanc auctoritatem pietate in patriam et fortitudine redemerant. Talis fuit et Samgar, qui sub Othoniele judicavit. —

Supra in annis 300 Jephthae admiseram annos 18 sub Eglon computandos. Causa, cur hanc solum servitatem censuerim computandam, fuit, quia initium eorum sic describitur: „ablitque Eglon et percussit Israel et occupavit civitatem palmarum“. Hic ergo non potest dici, terram quievisse a proeliis. Haec tum mea fuit ratio. Sed quid si ne quidem illos 18 annos compute-mus, quid si illa phrasal designetur quidem vis hostis, sed nulla ab Israelitis vindictio, quievit terra annis 40, h. e. etsi anno 22 post victum Chusanum Eglon illos inciperet premere et quaedam loca occuparet, nulla tamen expeditio fuit suscepta. Elanguerant enim per illos 22 annos, consenuerat Othoniel, imo potius erat paulo ante mortuus, carebant capite, maluerunt ergo tolerabile tributum accipiti bello praeferre, quod annos 18 pendebant, ita ut quiesceret terra ab expeditionibus in universum annos 40. Hoc modo, si annos 18 comprehendamus sub praecedentibus 40, hiatus inter divisionem

terrae et primam servitutem fiet annorum 36, et ordo temporum hic: anno 39. ab exitu occupata terra Sihonis, a. 46. divisa terra; sequitur aetas aurea 36 annorum, intra quos Josua mortuus est, tribus hinc inde bella gesserunt, cumque perpetua uterentur felicitate, supplices factos hostes tributa pendere jusserunt incolumes. Sicque pace facta aliquot annorum, coeperunt luxuriari. Ergo paulatim invaluit idololatria, cujus specimen cap. 17, cum nemo in commune imperaret; Josuae enim nullus dux aut judex successit. Itaque illud caput aperte affirmat, „non fuisse regem in Israel.“ Paulatim etiam transibant in mores Cananaeorum factaque tum est internecio tribus Benjamin. Anno 82. Chusanus Risathaeus, seu foedere Cananaeis obstrictus, seu finium propagandarum causa, bellum Israelitis infert victisque, quod otio consenuerant et duce carebant, tributa imposuit. Anno 90. Othoniel hoc jugum repulit supervixitque usque ad annum 112 c. Eo mortuo Eglon coepit Judaeos premere, sed quievit nihilominus terra, non se commovit populus usque ad annum 130, occiso Eglone ab Aodo. Inde diuturna pax usque ad mortem Aodi a. 190, tum paulatim convaluere vires Jabini pressique Israelitae, tandem anno 210. duce Baraco jugum excusserunt, consumpto forsitan uno atque altero anno in subigendo Jabine, ut sit 212 finis belli et initium pacis et quietis, quae duravit annis 33 usque ad 245, cum mortua Debora Midianitae incipiunt vexare Israelitas, quos domuit Gedeon a. 252. Hic fundator quidam erat haereditarii vel certe successorii judicatus. Nam a. 292. moriens Abime lectum successorem reliquit; hic a. 295. Tholam, Thola a. 318. Jairum. Hujus anno quarto imperii convaluere Philistaei, qui primo Galilaeam, post etiam trans-Jordaniam regionem incursionibus hostilibus vexant; duravitque haec rerum facies usque ad mortem Jairi a. 340, cum Jephthas ab occupata terra 300 annos numeret, demtis sc. 40 deserti. Is a Philistaeis pacem redemit, sc. ut Ammonitis resistere tanto rectius posset. Erat enim electus in principem regionis Galaad solius, at non totius Israelitidis. Reliquit in judicatu Abessanem a. 346. (cui anno 5. mortuo successit Eli in pontificatu), hic Elonem a. 353, sub quo natus est Samuel. Et videtur pax cum Philistaeis, servituti similis, a Jephthae temporibus per hos judices durasse natusque esse Simson. Elon Abdonem successorem habuit a. 363; Abdon moritur 371, et post hunc servitus incipit Philistaea, quae in eo consistebat, ut tributa Israelitae conferrent, judicem non legerent, ferrum non tractarent. (A 252 ad 371 per annos 120 steterat dominatus quidam ordinarius, quem sustulere Philistaei). Eodem tempore Simson incepit vexare dominos, idque per annos 20 facere non destitit, sc. ad 391, quo anno mortuus, interfectis principibus Philistaeis, occasionem bello dedit, in quo arca capta, Eli mortuus. Jam pridem Samuel oraculis clarescebat. Sicut igitur Abdoni Simson, ita Simsoni Samuel immediate successit in judicatu, quamvis non ordinarie ex lege vel consuetudine, sed consensu populi, admiratione pietatis. Hujus auspiciis annis 20 postea, sc. 411 ab exitu, victi sunt Philistaei et terminata servitus 40 annorum, Samuele jam ad sexagenariam aetatem accedente; post annos c. 14, cum haberet annos supra 70 et filios suos vicarios constituisset, orta indignatio populi regem extorsit (c. a. 425.), cujus regnum non supra annos 12 duravit occisusque est a Philistaeis anno 437, regnum Davidi relinquens, [et is anno 477. Salomoni, cujus annus 3. est 480. ab exitu.

Denique rursum commendat (Maestlinus) suam computationem, ubi prima obsessio in annum sabbatharium et jubilaum incidit. Sepositis jam ceteris

rationibus, quae responsioni sufficerent, ponamus, eum fuisse jubilaum, cum Buntingus a. 3360 mundi sabbathicum ponat.

$$\begin{array}{r} (3360 - 490 = 2870 \\ 2380 + 196 = 2576 - 49 = 2527 \\ 2478.) \end{array}$$

Differentia est annorum 22 aut 27. Accederent annis 480 anni 22 inter Simsonem, Eli et Davidem, imo inter finem servitutis Philistaeae et Davidem regem; antea erant 26, jam 48. Mittamus. Quin potius dicemus, quod olim dixi, aut jam sic: admonitos anno sabbathico celebrasse jubilaum. Ipsi enim non poterant inire summam annorum, quod potuissent facillime, si tenuissent rationem jubilai. Aut sic: jurasse, ut eo anno quilibet ex servis eos, quos septennium tum tenuerat, manumitteret.

Hoc Maestlino objicio. Hophni, Phineas et pater Eli mortui sunt secundum me anno 391, Saul occisus anno 437: diff. 46. Esto ut annis 6 ante mortem Sauli Jonathan fuerit excommunicatus. (1. Sam. 14.); vixit igitur in sacerdotio Ahia ejusque fratri Abimelecho natus erat jam Abiathar, annos natus c. 16. Itaque mortuum hunc oportet Abimelech excommunicatione Dei, quod hujus stirpis nemo sit ad maturam aetatem venturus. Ahia vero sit annorum c. 25, ut quinquennio ante mortem patris sit natus. Haec conveniunt. At non sic Maestlino. Is habet a morte Eli primum annos 20, inde 62 ad Salomonis tertium annum, summa 82. Deme 3 Salomonis, 40 Davidis, restant 39 ab excessu Eli ad excessum Saulis. Eadem causa est utriusque. Nam si tempus initum breve futurum est, fugiemus ad id, quod Achilab ante excessum Eli natus est quantocunque tempore.

Haec sequitur tabula chronologica, quam adjunxit Keplerus libro, inscripto *Canones Pueriles* (vol. IV. p. 493), et tentamina comparandi numeros 350 et 480, quae finit exclamans: *Hoc fastissimum incertitudinis aequor!*

De Thomae Lydiati Tractatu de variis Anni formis.

(Cfr. Vol. IV. p. 113.)

Fervet, ut video, studium chronologicum et omnino fervet; quo magis ignoscent mihi censores mei, quod et ego dolium hoc verso. Edidit ante biennium Thomas Lydiat Anglus, vir doctus et diligens, edidit, inquam, sententiam paradoxam, ut fatetur ipse, Christum natum esse anno 3. aerae Christianae tempore verno, baptisatum autumno aerae nostrae anno 82, crucifixum anno 86. aerae nostrae, aetatis 33. completo.

Jam igitur circa nativitatem 8 anni disputantur, circa baptisimum 4, circa passionem 6. Quid agemus? Opinor, rationes viri docti expendendas, ac si vicerit iis, sequendum, sin aliud, hallucinationes ejus detegendas; idque mihi potissimum censeo faciendum, qui non minus absurdam vulgo defendi sententiam, quam ille (quantum enim ille demisit aetati Christi vulgo creditae, tantum ego addidi), ut ex collatione rationum appareat, utrius absurditas excusationem mereatur, unde stent rationes et necessitas, unde arbitrium et ostentatio.

Videtur hoc ipse postulare auctor, qui profitetur in aperto, se Kepleri opinionem confutasse. Videndum igitur num legitime, ut palmam illi veritatis inventae cedam confessione ingenua. Quod nisi me fallit ingenium illius mali, qui latens intervenit ut filiis Dei, sic etiam studiis sanctis, id agitur, ut vera sed audax in speciem sententia offuscetur, obnubiletur, in contemptum adducatur simili audacia, sed in sententia non vera, sc. ut sic ratiocinentur studiosi ex logica depravatoris illius: Lydiati sententia paradoxa certo falsa est, Kepleri sententia est ipsa etiam paradoxa, ergo similiter falsa.

De libri editione monuerunt me amici sub exitum anni superioris 14, exemplar vero Calendis demum Septembris hujus anni 15. Praga sum nactus.

Kepleri sententiam appellat Jesuiticam. Si mathematicam facultatem respicio, perinde mihi est Jesuiticam dicat an Baronianam, Lutheranam an Calvinianam. Jam dudum ego homines ejuravi veritatemque tam in rebus fidei quam in rebus seculi etiam particulatim acceptare decrevi undecunque oblatam. Sin autem atrocitate facinorum, quae nemo bonus non detestatur,

factum est, ut in Anglia et Galliis hodie maxime sinistrae famae tempestas in hoc invisum nationibus illis nomen incumbat, occurrendum est homini Britanno, suorum popularium sub hoc nomine sensum callenti, inter illos scribenti, qui crebrius de pulverariis proditiionibus, quam de chronicis computationibus loqui consueverunt. Ehem, o Britanne,

Non ego cum Danais Trojanam excindere gentem

Aulide juravi; non haec in foedera veni.

Cur igitur cognominis hujus acerbitate meum cum uno aliquo ex hac familia consensum ulcisceris, cur Jesuiticum appellas, quod Deckerianum et si ita vis Keplerianum? Si labem illam nostri seculi, si regum pericula non meliori jure Jesuiticae doctrinae imputas, quam hanc opinionem meam chronologicam, damnas igitur ipso facto magnam partem odiorum tuae gentis. Sed nihil ad me lis ista; ad tempora venio: incipe, Damoeta.

Pag. 2. *„Annum regni Herodis, quo natus Christus, quotquot intra 500 annos a Christo definitivisse comperiuntur, solido quadriennio ante mortem Herodis definitivisse videntur.“* Mira locutio. Si legisti auctores quotquot definiverunt, compertam rem habes, non opus est confugio ad tuum *to videri*, sin non legisti, quid quaeso de iis, quos non legisti, videri tibi potest? Tum autem numerose loqueris de numero non magno, fallor an tres ad summum sunt aut quatuor? Nam qui antecessores suos, ut Eusebium, sequuntur, non interposito suo judicio, numerum ii non faciunt. Accepto tamen, esse ex antiquis iis, qui velut ex traditione, non ex ratiocinatione referant, Christum natum Herodis anno 33. regni, ut Epiphanius, videndum erit, unde tu hos annos incipias, ne cum tu de caepis labores, hi testes a te adducti de alio loquantur. Interim hoc ego spatium lego inque meum usum converto. Nam Herodes christis regibus, de quibus Epiphanius (id est Macchabaeis), successit anno 9. Juliano; adde 32 solidos, emergit currens 41. Julianus; tu vero septennio post facis Christum nasci, ego uno anno antea, Suslyga hoc ipso anno. Testes igitur a te producti propius a nostris stant partibus.

Pag. 8. Epiphanio, quicquid agis, ne nimium tribuas suadeo, cujus hallucinationes in historia temporum Christi ne quidem inter allegandum tegere potes nobis. Vides, quam evidenter utroque loco a te allegato Herodem det Archelao filium perperam; tunc Epiphanium Josepho oppones in hac historia, quantumvis Christianum Judaeo?

Pag. 4. Biennium suum Epiphanius nobis probat; qui rationes allegat, auctoritate cedit testis. Teste Epiphanio non poteris uti, rationes expendamus, quas allegat. Ut Lucam conciliet Matthaeo circa circumstantias nativitatis Christi, biennium statuit a Matthaeo praeteritum, de biennio provocat ad Evangelium. Commune argumentum est: vel enim testatur Evangelium etiam de biennio aetatis pueri, vel tantum de illo biennio, ex quo stella apparuit; et Herodes quidem incertus fuit, anniculus an bimulus esset, cui insidiabatur, an paucissimorum dierum, omnes igitur occidit. Atque nos etiam ex ipsa descriptione evangelica facti Herodis ambigenti ambigere et ipsos, per hoc quidem argumentum, necesse est. Rursum magos non adfuisse intra dies puerperii, non probat a circumstantiis loci aliis; Maria in domo jam, non in praesepti. Probat sane, non eadem nocte magos affuisse, qua natus Christus, at de biennio interlapso non probat. Et quae causa Mariae post biennium exspatiandi cum puella ex Nasareth in Bethleem, quae non erat in itinere Jerosolymam? Quanto probabilius ex Luca, duodecimo demum aetatis anno, post purificationem Mariae, Jesum adductum Jerosolyma.

Pag. 5. Digressis magis, monet Epiphanius, Jesum non in Nasareth sed in Aegyptum deportatum, at finita purificatione in Nasareth. Nimirum haec causa est, cur Epiphanius tempus interposuerit, sane quam urgens, sed non ideo necesse est, tempus longius interjicere, nec tollitur Evangelistarum dissensus ad speciem, hac quidem via. Nam potuit etiam sic esse, ut eodem die vel paucis interjectis et magi et Josephus Bethleemo discederent, illi in patriam, Josephus Jerosolyma ad purificationem; potuit ibi moneri in somnis, inde, sc. Jerosolymis, fugere in Aegyptum. Lucas vero potuit hoc transsilire eodem jure, quo vult Epiphanius Matthaeum transsiluisse profectionem Jerosolymis in Nasareth. Nec tolli apparentem dissensum hac via et tempore biennali, patet inde: si enim statim a purificatione reditum in Nasareth ibique commoratum biennio, cur post aliud biennium redeuntes ex Aegypto non quaerunt Nasareth, sed proponunt in Bethleem habitare? Cur Matthaeus novam hanc occasionem novandae patriae introduxit? Rectius itaque statuimus, Josephum ex antiquo civem fuisse Bethleemiticum, Mariam Nasarethanam, et Josephum non domum in Galilaea habuisse, sed eo venisse sponsae causa, interimque dum pauculos menses in Galilaea moratur, revocatum fuisse in Bethleem descriptionis causa, eo quod civis esset ejus loci. Ibant quilibet ad civitatem suam, intellige, non jam unde esset oriturus, sed ubi domum haberet vel jus civitatis. (Sic cum de Christo scribitur, ibat in civitatem suam, intelligitur non Bethleem, non Nasareth, sed Capernaum, ubi civitatis jus habebat.) Nam quae forma descriptionis esset, in qua non cives locorum, sed oriundi ex locis, alibi cives, in locis singulis describerentur. At iniquas, videtur de oriundis potius quam de incolis accipiendum propter copiam hominum; imo facit copiam hominum in oppido angusto etiam confluxus agricolarum. Non enim circumibat procurator Romanus villas, sed convocabat vicinos agricolas in oppidum. Cur autem Joseph in diversorio potius, quam in domo sua? Quia pauper, domo carens et nuper reversus, nondum de habitatione prospexerat, novus jam maritus, forte etiam agitaverat animo, habitare in Nasareth, apud sponsae parentes.

Habes, quae contra Epiphanii rationes de biennali aetate Christi, cum fugeret, excipiam, consentanea iis, quae etiam Baronius excipit. Age igitur, cardinalitiam sententiam hanc indigeta, si forte vel ex hoc nomine aliquid mihi dignitatis adhaerescat.

Jam ad Eusebium venit auctor fol. 5, ejus etiam testimonio pro fulcro usus in substructionibus suis. Nunquam recte cujusquam testimonium expenditur, cujus rationes negliguntur, auctoresve quos secutus est. Eusebius Africanum auctorem seu potius monstratorem habuit sui computi, in quo parum aliquid Eusebius censuit innovandum. Sic igitur veteres: Christus in baptismo habuit annos 30, baptisatus vero est anno 15. Tiberii; si primi 15 anni Tiberii partem faciunt annorum horum 30, ergo partem alteram et priorem occupant ultimi 15 Augusti. At imperavit Augustus annos 57, exactis igitur 42 natus est Christus. En quibus ex principiis exeat 42. Augusti. Retinuit hunc Augusti annum Eusebius quoad numerum, nativitatem tamen Christi serius collocat uno anno. Nam cum veteres exactum intellexissent 15. Tiberii, currentem Eusebius usurpavit. Et cum illi annos imperii Augusti censuissent a caede Julii, Eusebius anno posterius illos incipit, a caede consulum Hirtii et Pansae.

Quod annum Herodis attinet, recte monet Lydiatus, transpositos esse numeros in Eusebio, contra mentem auctoris. Nam 2. Darii est Eusebianus 1497. Jubet igitur Eusebius, numerare 488 annos ex prophetia Danielis; ad-

ditis 483 ad 1497 prodiit 1980 Eusebianus, qui coincidit cum 9. Juliano. Et hoc anno 9. Juliano ex testimonio Josephi caesus est Antigonus, christorum (i. e. ex Eusebii sententia sacerdotalium regum seu Macchabaeorum) ultimus. Eusebius igitur omnino ad annum 9. Julianum hoc duplici argumento (primo ab annis 483 Danielis, altero a testimonio Josephi) voluit apponere initium regni Herodis. Accedit tertium, quod exprimit Eusebius Olymp. 86, quae celebrata est Juliano 10, pro termino annorum 483. Notum est autem, vel autumno ante ludicrum, sc. 9. Juliano, vel Calendis Januarii sequentis, vel 1. Nisan sequentis incipere quadriennium. Eusebio igitur annus 9. Julianus fuit in animo, quasi 1. Herodis vellet cum 10. Juliano componere. Quodsi conjecturae locus, Eusebio puerilis causa fuit errandi. (Nam ab ipso Eusebio fluxisse errorem, testatur versio Hieronymi, quae eadem habet iisdem annis eodem errore transposita.) Cum enim Eusebius ad suum numerum 1497 addidisset 483, qui terminatur in 83, prodiit illi numerus 1980, qui terminatur in 80. At vero ipse haerens animo in numero temporis intercepti 483, putabat etiam hunc suum numerum debere terminari in 83, itaque pro 1980 elegit 1983, atque ita cum 1984, qui est Julianus 13, composuit primum Herodis. Itaque non male conicit Lydiatus, in alia loca in demonstratione et praeparatione Evangelica ex hoc chronici loco mutationem redundasse.

Quod Hyrcanum attinet, non animadvertit Lydiatus, ejus mentionem servire proposito Eusebii, quamvis per annos Hyrcani ratio non subducatur. Loquitur de christis regibus, id est sacerdotibus, qui regnarunt, deque hujus regni fine. Jam Hyrcanus et sacerdos et rex fuit, qui licet captivus abduceretur a Parthis, Antigonus tamen et ipse sacerdos regnum invasit eique aemulus Herodes, rex a senatu . . . .

(Hic folia aliquot manuscripti desiderantur.)

. . . . και σχεδοιτι πλησιον ειναι τον επι Ρωμαιοις ποιησαι την συμπασαν εξουσιαν. Id utique vivo Augusto, nam primis Tiberii annis ob id ipsum Vononem regno ejecerunt, quod illum Caesaris mancipium dicerent, quod solum Arsacidarum inter provincias Romanas haberi darique dolerent. Huic etiam tempori convenit reliqua Strabonis oratio, quam Lydiatus allegat. Pacem et prosperitatem Italiae et Augustus praestitit, ex quo plenum et merum imperium accepit et nunc ipsum excepturus praestat Tiberius filius (pro διαδεξαμενος lego διαδεχομενος, nisi de tribunitiae potestatis consortio loquatur. Tacitus: filius collega imperii tribunitiae potestatis consors adsumitur), normam gubernationis mandatorumque observans illum (patrem) ipsumque (Tiberium) filii ejus Germanicus (adoptivus) et Drusus (naturalis) ministrantes patri. Haec omnia superstitute Augusto locum habent, non vero mortuo. Nam Germanicus adoptivus Druso naturali praepositur respectu Augusti, ei cura Reip. adscribitur juxta patrem et avum, qui post paucos annos 8 legionibus germanicis praefectus Roma abfuit ad mortem usque Augusti, Tiberiumque sollicitum de imperio tenuit magnitudine sua, adeo quidem, ut non quiesceret prius Tiberius, quam illum abstractum a legionibus primo in orientem mitteret procul a Roma, denique Pisonis opera exstingeret. Ecce quanti pretii argumentum sit, quo probare sibi visus est Lydiatus, Jubam mortuum anno secundo Tiberii, qui superstitute Augusto successorem habuit Ptolemaeum, suum ex Cleopatra filium.

Quae Lydiatus ex 4. Strabonis adducit pro confirmatione suae sententiae, dubia ipse pronunciat, nec male conicit, quartum librum serius esse per-

scriptum, siquidem tenenda est lectio de annis 33 a victis Rhaetis a Tiberio et Druso: victi namque sunt anno 31. Juliano. Etsi considerandum do, num alia hallucinatio Strabonis fuerit, quae apparere videtur ex nominum locorumque diversitate. Nam Norici et Pannonii Istriam vastantes jam ante expeditionem Tiberii et Drusi victi captique et sub jugum servitutis missi sunt a Publio Silio inter annos 24. et 30, nec minus Communii et Venii, gentes Alpinae. At Tiberius Drususque non hos, sed Rhaetos domuerunt, qui a Noricis usque ad Helvetias siti sunt. Itaque si nihil impedit, antea quasdam gentes Alpinas victas esse a Silio, quominus postea vincerentur universae a Tiberio, nihil etiam impedit, victas esse a Tiberio, quo minus 12 vel 13 annis antea pars earum tributum penderet subacta. Nam etiam anno 21. Salassi domiti sunt capta Augusta Praetorianorum, cum rebellassent, antea igitur serviverant. Nihil igitur impedit, etiam quartum librum a Strabone scriptum esse ante annum 49. Julianum; nihil etiam nocet nostrae causae ipso Lydiato teste, si postremus omnium sit scriptus.

Fol. 28. Itaque turbae illae sub Ptolemaeo, Mauritaniae rege, multo posterius acciderunt, nec quicquam faciunt ad annum mortis Jubae. Contra vero testimonium Dionis, quod Herodes (Archelaus) anno 51. relegatus sit trans Alpes, non ita facile ruit, ut imaginatur sibi Lydiatus, qui sufficere putat ut dicat, Dionem hoc ex Josephi lacunis hausisse; imo ex diurnis Romanorum hausit, nam in Josepho non ita manifeste expressa est temporis circumstantia, ut certi consules ex ea possint elici. Et quod monstrum erroris sine exemplo, si Dion contentionem fratrum de haereditate patris cum actione subditorum super male administrata provincia confudit, quae 9, quae etiam 30 annis inter se distant, in unum tempus conjecit. Quanta audacia, profiteri distinctionem harum rerum, si etiam confusae sic essent. Apage perversissimum scriptionis genus!

Quae Dio de Cornelli Cossi expeditione in Gaetuliam hoc eodem anno 51. commemorat, ea non testantur de Juba superstite. Nam circa illa tempora (Dion ait) ea facta. Quodsi Cossus illo anno 51. triumphum meruit, Gaetuli anno 50. rebellaverunt Jubae; itaque apparet, finem Jubae coincidissee et Archelaum in ipso principio matrimonii cum ejus vidua oppressum inque exitium actum esse, quod etiam somnii circumstantia arguit; non enim locum habet tale somnium nisi in principio rei, de qua est somnium.

Caput IV. Lydiatus annos Herodis 37 contendit inchoandos ab anno Juliano 15. duobus argumentis: primo, quia tunc illi confirmatum ab Augusto regnum, quod penitus amissum erat victo Antonio, deinde, quia superstes eoque fuerit Hyrcanus quondam rex. Speciem haberent ista, si non constaret aliunde, seriem annorum Herodis etiam antea numeratam, adeo ut casus iste amissi et recuperati regni conjectus sit verbis disertis in annum regni Herodis septimum. Quamquam quis adeo stupidus est, qui Hyrcanum primo exulem et multatum corpore, postea reversum quidem, sed auspiciis regis Herodis, et privatam vitam sub alio rege habentem, pro rege habeat, cujus annos regni numeret, eum contra, qui re ipsa rex fuit Romanorum et Judaeorum confessione, pro somnio habeat nec ejus regni annos numeret, qui regni negotia solus sine adversario tractabat? Distinctas opinor quaestiones esse: quis regnet et quo quisque jure regnet; distinctas etiam res: acta in regno rescindere, irrita pronunciare, regni anteacti memoriam abolere regnumque quasi nunc demum verum tribuere, et, regnum, in quod olim ipse etiam consenseris ad-

juverisque, jam victor et omnium dominus confirmare. Nulla igitur dicta causa est, cur Josephus annos 37 regni Herodis a 15. Juliano potius incipere debuerit, quam a 9. vel 6.

Caput V. Transponendum esse regnum Herodis, vult probare Lydiatus ab eclipsi, quae in Herodis mortem incidit. Nam anno Juliano 52. invenit eclipsin Lunae plenilunio proximo ante pascha, repudiat igitur illam, quam ego ex anno 42. protuli, in qua dimidium saltem defecit. Atqui vera veris consentiunt: supra concesserat, anno 51. accusatum esse Herodis filium Herodem impeditumque ne succederet, hic jam anno sequenti demum, sc. 52. mori jubet Herodem ex praescripto eclipsis. O insignem oscitantiam! (Nil seq.)

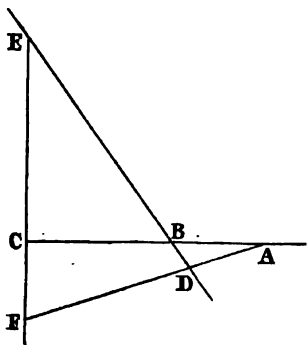
III. ASTRONOMICA.

De Triangulis sphaericis.

Annis 1599 et 1601 condendas suscepit Keplerus tabulas ad computanda triangula sphaerica. Postquam diversimode rem aggressus erat tabulasque ex parte confecerat, rejectis aliis conatibus hac ratione procedendum esse censuit:

Reducendae jam exstantes tabulae Regiomontani declinationum et medii coeli. Fit ingressus per ED usque ad 90° et DA usque ad 8° utrimque et prodit AC in tabulis declinationum et EC in tabulis coeli mediationum. DF et sic AF in tabulis declinationum generalibus extenditur.

Fig. 5.

Inde computatione una intercedente reperitur AC usque ad 90° , EF habetur ex tabula medii coeli generali. Ergo in triangulo EDF est angulus FED $23^\circ 30'$ in Regiomontano, in Rheinholdo $23^\circ 28'$, et is manet constans. Latus ED crescit in Regiomontano minutis, DF latus fractum ex tab. declin. generali sumitur, FE ex tab. med. coeli generalibus. Hic datur unus casus: angulus minor constans $23^\circ 30'$, latus majus in integris, latus minus et basis in fractis: angulus major quaerendus est. Debebat autem utrumque latus in integris assumi. Minus igitur hic est utile, nisi scrupula velimus consecrari omnia.

Duabus multiplicationibus et totidem arcuum additionibus habebitur triangulum ACF. AF ex additione AD usque ad 90° ad DF, qui ex longitudine capitur, AC ex multiplicatione, EC ex multiplicatione indeque ex subtractione ex EF. Id nimis laboriosum est et exhibet in scrupulis omnia tria latera, nullum angulum.

Ex omnibus conjunctis, si AD sit non ultra 8° , habetur 1) AC ex tab. declin. in scrupulis per AD et DE in integris. 2) Ex tab. medii coeli habe-

tar EC in scrupulis, ex AD, DE in integris. 3) Ex tab. declin. generalibus habetur DF et addendo AF in scrupulis, et DE in integris. 4) Ex tabulis M. C. generalibus habetur EF et subtractione CF in scrupulis: sic igitur totum triangulum ACF sine multiplicatione, sed in meris scrupulis et nullus angulus.

Tabulae differentiarum ascensionalium. Sit DEA (fig. 6.) aequator, ABC meridianus, EBF horizon, DB zodiacus. In triangulo igitur ABE est EAB rectus, AB sumitur in latere tabularum ascensionum rectarum per gradus integros ad 32, AEB compl. in fronte per gradus integros, EA in area per scrupula. Quaerenda esset EB basis in scrupulis et EBA angulus.

Tabulae Ascensionum nihil praeterea possunt. Videmur indigere sola basi in area.

(Anno 1601. 20. Augusti.)

Dentur latera AB, BC (fig. 7), quaeritur basis AC. Quaere latus majus in fronte, minus ad sinistram, exhibebit area basin.

Detur basis cum alterutro latere, ut AC cum BC, quaeritur latus. Quaere basin in area, latus in fronte vel sinistra, exhibebit tibi residua frons vel sinistra quaesitum latus.

Jam dentur latera AB, BC, quaeritur angulus BAC. Quaere primo basin AC, ut prius dictum. Inde complementum lateris BC, quod est oppositum angulo quaesito, sc. CD, quaere in area. Et complementum AC, sc. CE, quaere in fronte vel sinistra et exhibebit tibi residua vel frons vel sinistra ED, complementum ad FE angulum quaesitum.

Si quaeritur BCA, quaere AC et ejus complementum AH in fronte et sinistra. Tum complementum BA, quod est IA, in area, eritque in fronte et sinistra HI, complementum ad HG angulum.

Detur basis cum latere, quaeritur oppositus lateri. Ut ex AC, CB quaeritur BAC. Ergo complementum lateris CB dati, quod est CD, quaere in area. Et complementum basis CE quaere in margine, offeretur in reliquo margine ED, complementum ad FE quaesitum.

Si BCA quaeritur ex basi AC et latere AB, quaere ergo AH, complementum AC in margine, et AI, complementum AB, quaere in area, prodibit in reliquo margine HI, complementum ad HG, angulum quaesitum.

Detur basis cum latere, quaeritur adjacens lateri. Et in his duobus et in duobus prioribus casibus quaere primo latus reliquum, inde per utrumque latus quaere angulum.

Detur latus cum angulo opposito, ut BC, BAC, quaeritur latus reliquum, angulus reliquus et basis. Quaere lateris BC complementum CD in area, tunc

Fig. 6.

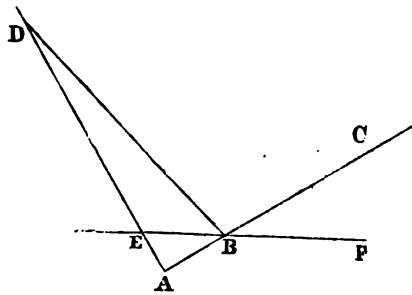
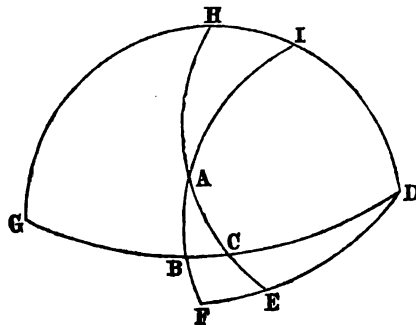

Fig. 7.

anguli FE complementum ED in margine. Hinc habebis in novo triangulo latus alterum, ut in prioribus.

Detur basis cum angulo. Quaere baseos complementum in uno margine, anguli complementum in altero, area dabit complementum lateris angulo oppositi. Inde habentur et reliqua, quae per basin et latus haberi possunt.

Latus cum adjacente, ut BC, BCA. Hic transi in ECD et BC latus datum (ceu baseos CD complementum) quaere in uno margine, anguli complementum HI in altero, area dabit FE complementum lateris ED, angulo ECD oppositi, quod FE est, BAC residuus angulus, ex quo habentur reliqua. Angulus uterque. Tunc in ECD, ED est complementum FE dati et ejus oppositus ECD. Quaere iterum ut prius.

Si datur AB, BC, invenitur in area AC.

Si BC, CA, invenitur in margine AB.

Si BA, AC, invenitur in margine BC.

In his tribus casibus manetur in ABC.

1) Detur AB, BC, quaeratur BAC.

Primum in ipso ABC quaeritur AC. Tunc in CED disceditur. Ibi datur CD, CE, invenitur in margine ED, complementum ad FE.

2) Detur AB, BC et quaeratur BCA.

Primum in ABC quaeritur AC. Inde in AHI ex AH, AI invenitur HI in margine, quod est complementum ad HG, angulum BCA.

3) Detur BC, CA et quaeratur BAC.

Ergo in CED datur DC, CE et invenitur in margine ED, complementum ad EF.

4) Detur BA, AC et quaeratur BCA. Ergo in AHI datur HA, AI, per quae invenitur in margine HI, complementum ad HG angulum.

5) Detur BC, CA et quaeratur BCA.

Primum in ABC quaeritur AB. Dein in AHI dantur AH, AI et igitur HI in margine, sc. complementum HG anguli.

6) Detur BA, AC et quaeratur BAC. Primum in ABC quaeritur BC. Inde in CED datur CE, CD, ex quibus in margine habetur ED, complementum ad FE angulum.

7) Detur AC, CAB, quaeritur BC. Ergo in CED datur CE, ED, hinc in area CD, complementum ad BC.

8) Detur AC, ACB, quaeritur AB. Ergo in AHI datur AH, HI, hinc in area AI, complementum ad AB quaesitum.

9) Detur AC, CAB, quaeritur AB. Primum in CED datur DE, EC, ergo in area CD, complementum ad BC. Jam in ABC ex BC, CA invenitur in margine AB.

10) Detur AC, ACB, quaeritur BC. Primum in AHI datur IH, HA, quaere in area AI, complementum ad AB. Tum in ABC per BA, AC quaere BC in margine.

11) Detur BC, BAC, quaeratur AC. Ergo in CED ex CD, DE in margine datur CE, complementum ad CA.

12) Detur BA, BCA, quaeratur AC. Ergo in AHI ex AI, IH quaere in margine HA, complementum ad CA.

Detur BC, BAC (nil seq.).

Consideratio hypotheseos circa aequantem.

Copernicus aequantem Ptolemaicum retulit in parvum circellum, quo modo componit planetae motum ex 2 circulis, ut non sit ita simplex, ut in Ptolemaeo. Deinde deest motui vel circumactui aliquid, ut non sit perfecte circularis ut apud Ptolemaeum. Nec refert, parum differre a circulo. Num jam actum est de perfectione, si latum unguem differat, ut in geometrica pulchritudine? Adde quod difficilis est computatu Copernici modus. Denique non cadit in contemplationem geometricam. His de causis Ptolemaicam viam, quam Copernicus rejecerat, resumsi, cum causa naturalis inventa sit, ob quam planeta super suo centro inaequaliter incedat. Nam primum nulli sunt orbes; non debet igitur turbari Copernicus, quod fingitur idem orbis interdum tarde incedens, interdum velociter. Deinde planetam pro accessu vel recessu a Sole tarde vel velociter incedere, id physicum est. Confirmant id planetae secum bini comparati. Cujus enim est longior radius, longior etiam est in aequali spatio mora. Porro differentia haec est, quod in binis et binis non est omnino proportionalis tarditas ambitui (alioqui si ut 1 ad 8 radius Martis ad Jovium, sic etiam esset tempus Martis ad tempus Jovis in aequali spatio, alia fieret periodica revolutio), sed est consilio accommodata ad harmonicas rationes, in uno vero et eodem tarditas vel mora omnino proportionalis est distantiae. Nam quae alias esset ratio accommodationis eccentricitatis aequantis ad eccentricitatem eccentrici?

Ceterum est interjiciendum examen, an A. 96. in *Mysterio* (Vol. I. p. 175.) recte fuerim operatus. Videtur autem, quod non. Nam duplam dixi rationem haberi distantiarum in motibus; id non est verum (etsi concedatur hypothesis), nisi ubi distantiae sunt in proportionem dupla, sed erat proportio duplicanda, hoc est in sese ducenda, vel compositae motuum periodicorum proportionis radix capienda pro proportionem distantiarum vel tarditatum simplici, adhibita cautione de longitudinum mediarum motu non mediocri praecise.

Ut $\frac{1}{2}$ et $\frac{1}{4}$ periodicis motibus haec accidit proportio: 10759. 12, 4882. 87 (Cfr. I. 173.); $\sqrt{645552} = 803,46$; $\sqrt{259957} = 509,86$ (: 803,46) = 0,63458.

Sic Mars habet 686. 59; $\sqrt{41219} = 203,04$ (: 509,86) = 0,39823

et Terra habet 365. 15; $\sqrt{21915} = 148,04$ (: 203,04) = 0,72911

Venus habet 224. 42; $\sqrt{13482} = 116,11$ (: 148,04) = 0,78432

Mercurius habet 87. 58; $\sqrt{5278} = 72,65$ (: 116,11) = 0,62570.

In $\frac{1}{2}$ et $\frac{1}{4}$ Marte fit major justo, quam corpora patiuntur, in Marte Terra, Terra ♀. ♀ ♀ conspirat. Parva namque est differentia inter medium arithmeticum, quod anno 95. usurpaveram, et geometricum, quod jam; sunt autem omnes majores, quae in Copernico mediae. Si radices radicem quaeram: $\sqrt{80346} = 283\frac{1}{2}$; $\sqrt{50986} = 225\frac{1}{2}$, tunc adhuc propius coibunt termini.

His de causis postmodum in hanc ivi sententiam, tarditates non esse proportionales motibus, sed desumptas ex harmoniis musicis. At si hoc, non inter binos et binos planetas consentaneum est, ne quidem inter ejusdem apogaeum et perigaeum motum interesse. Ex hoc fundamento orsus ita quaesivi in Marte proportionem eccentricitatis utriusque, ut quae quantacunque esse possit. Acronychiae observationes Martis faciebant eccentricitatem eccentrici majorem dimidia aequantis, quod etiam Tycho et Copernicus dicebant. At parallaxes proxime dimidiam faciebant, ut discernere non posses. Hinc mihi nata est nova speculatio, eccentricitatem aequantis non manere per totum circuitum eandem, eam causam esse, cur major eccentrici altitudo prodeat ex

observationibus ἀκρονυχίας, cum aequantis eccentricitas assumpta sit manere eadem in omnibus 4 sitibus ἀκρονυχίας. Forsan igitur esse posse dimidiam aequantis centri eccentrici altitudinem, cum id parallaxes testentur, quarum testimonium in hoc negotio majus est. Adde quod, etsi interdum in theoria Solis ejus eccentrici altitudo major prodit dimidia, tamen et aequantis dimidia alicubi prodit. Error vero in minimis versatur et facile vitiosus Martis calculus turbare et Terram potest. Sic valuit apud me Ptolemaei ἀκτινολογητος asseveratio de dimidio etc.

Porro, quamvis hoc quam proxime verum sit, eccentrici altitudinem aequantis esse dimidium, tamen neque Copernici, ut prius dictum, neque Ptolemaei hypothesis rei satisfacit, eo quod ex hisce principiis (cum motum proportionalem distantis assumimus), ut supra dictum, aequantis punctum idem non manet. Distantiae enim parum mutantur circa apsides, multum in longitudinibus mediis, eo quod illic in circumferentiam circuli lineae e Sole quasi perpendiculariter incident, quemadmodum ἡ δια κεντρον, hic vero ut in obliquam. Si ergo est motus seu tempus morae, quam planeta facit in gradu apogaei, ad moram, quam facit in gradu longitudinis mediae, ut longitudo longior ad mediam, et si sunt quavis morae ut earum longitudines, parum ergo accedit temporis planetae in apogaeo, parum decedit in perigaeo, multum circa longitudes medias. Humile igitur punctum aequantis illic, hic altum. Cum ergo duae ex meis observationibus sint infra longitudes medias versus perigaeum, duae circa apsides, numero quidem praeveni hanc turbam, sed tamen tres stant versus perigaeum, una versus apogaeum. Itaque plus favetur parvae aequantis altitudini. Quare ut observationes salventur, tanto majorem eccentrici altitudinem esse necesse est.

Porro quaeritur, et quomodo invenienda sit ex hac hypothesi dimensio orbium, et quomodo calculanda aequationum tabula? De posteriori prius.

Cum in circulo sint infinita puncta, sat subtiliter egerimus, si circulum dicamus habere sexagies 360 puncta, totidem radios e centro et rursum totidem e Sole in eodem illo imaginemur. Tunc ergo ut summa omnium radiorum ad tempus periodicum planetae, ita summa aliquot ordine distantiarum in unam summam conjectarum ad tempus, quod labitur, dum omnes illas distantias planeta facit. Ita ex anomaliae semiaequatae gradibus et scrupulis integris exstruenda est et anomalia simplex et perfecte aequata: haec prius, ex hac distantiae, ex his anomalia simplex, quae ab aequata subtracta monstrat aequationem, si necesse est. Puto autem, sufficere in tabula juxta simplicem appositam perfecte aequatam.

Jam quomodo investigabitur ex hac hypothesi dimensio orbis?

Certum est ex prioribus, tempus medium, quod cadit inter duas observationes ἀκρονυχίας (seu quod idem est, motum illius temporis medium), proponere summam omnium distantiarum inaequalium. Angulus visionis vero, quae inter utramque interest, indicat numerum distantiarum aequalium in arcu ex eo angulo descripto. Certum igitur est, distantias ex centro eccentrici plures numerari et sic etiam arcum majorem, minorem tamen, quam ostendit motus medius. Quaeritur, an is arcus semper maneat medium inter utrumque? Si hoc esset, vicissemus. Quaeritur ergo affectio illius arcus ad arcus proditos.

Si punctum aequantis manet idem, et centrum eccentrici inter puncta est medium, tunc in longitudine media, cum triangulum isosceles est, arcus hic est medium arithmeticum, versus apogaeum appropinquat visionis arcui, versus perigaeum appropinquat arcui temporis. Nam super aequali basi et

altitudine remotius minorem facit angulum. Jam quia aequantis punctum modo fingitur descendere in apsidibus, qui ergo arcus medius fuit in longitudine media versus apogaeum, cum per inclinationem pars aequationis augetur, per imminutionem altitudinis aequantis iterum minuitur, itaque hic videri potest ablatae ab arcu anomaliae simplicis medium arcum relinquere etiam hic; nisi tantula sit imminutio, ut hic visionis arcui appropinquet. Versus perigaeum haec aequationis pars gemino nomine minuitur, et inclinatione et imminutione basis, multum igitur appropinquat temporis arcui. Ex his videtur arcus non manere medium arithmeticum, sed in ipso apogaeo esse medium arithmeticum vel quasi, in perigaeo maxime appropinquare temporis arcui. Hoc dicere volo, eccentricitatem ubique constantem esse, hujus respectu major fit in longitudine media altitudo puncti aequantis.

Motus itaque medius seu arcus temporis et numerum majorem habet distantiarum, quam sunt in visionis arcu, et illas (si circa apogaeum est) omnes longiores, seu, quod idem est, arcus ille tot habet distantias, quot sunt re vera in eccentrico, sed longiores, quam ex centro eccentrici. Quando vero visionis angulus pluribus quam ipse numerat et totidem distantis secatur, quot sunt in arcu eccentrici, sunt utique minores particulae. Et tunc etiam arcus temporis secandus est totidem distantis habebitque majores particulas quam quas ipse numerat. Jam ut est distantia ex centro eccentrici ad arcum suum (qui metiatur jam aequale tempus), ita est distantia ex centro visionis ad arcum temporis inaequaliter metientis, et ita etiam numerus aliquis distantiae ad aequantem etc. Ignorantur duo termini: longitudo et multitudo radiorum longiorum et quantitas arcuum majorum. Ponamus in radiis eandem esse dimensionem, quae est in ipsorum arcubus et quilibet radius sit unitas. Ergo arcus temporis metietur mihi radiorum omnium summam, non numerum, sunt enim et longiores et plures. Ex arcu visionis autem discenda est longitudo. Sicut radius mediocris ad longiorem, sic tempus mediocre ad longius, vel arcus ad arcum. Sicut ergo distantia media ad distantiam infra, sic arcus medius ad arcum supra. Et sicut summa aliqua distantiarum mediarum ad summam distantiarum infra, ita summa aliqua arcuum mediorum ad summam aliquam arcuum supra. Jam prius vero eandem dimensionem feci radiis et arcubus. Sicut ergo arcus eccentrici ad arcum temporis, sic arcus medius ad arcum temporis, haec *ταυτολογία* sequitur. An ergo quanto longior distantia, tanto minor arcus visionis? Sane. Sed an proportionalia haec? Non opinor. Alias quidem iterum fere vicissemus. Nam summam longorum radiorum, h. e. arcum temporis multiplicarem in summam parvorum arcuum, h. e. in arcum visionis, hujus summae quaereremus radicem. Ita arcus eccentrici esset medium proportionale inter reliquos arcus. Sane hoc verisimilitudinem facit, quod supra inter binos et binos planetas medium proportionale valuit, si hac speculatione potuissemus uti. Data ergo proportionem temporis, quae est inter gradum unum apogaeum et medium, datur proportio radiorum, et data proportione temporis, quod est inter aliquot arcus apogaeos et medios, datur proportio summae radiorum mediocrium et apogaeorum. Haec quidem supra *ταυτολογία* nobis pepererunt. Nam non ita scitur tempus mediorum arcuum, ut inter planetas. At scitur sane tempus arcuum apogaeum includentium, et tempus perigaeum includentium, sed illi non sunt aequales. Probetur in numeris, an idem sit. Numerus, qui est medium proportionale, sit 100. Distantiae apogaeae majores sint 101, 102, 103; perigaeae minores 99, 98, 97, 96.

Quadrata illorum: 10201, 10404, 10609, tempora apogaea.

Quadrata horum: 9801, 9604, 9409, 9216, tempora perigaea.

Proportio mediorum radorum est $\frac{3}{2}$, distantiarum $\frac{5}{4}$, temporum minor et adhuc minor dimidii temporum. Vides non procedere negotium. Itaque considera, an ut arcus ad radium medium, sic hic ad distantiam? Non. Nam distantia in principio parum decrescit circa apogaeum, aequatio vero simplex multum augetur, multum igitur arcus aequatus decrescit. Considera ergo, qua

ratione angulum visionis adungere aliter possis. An igitur is metitur distantiarum a puncto aequantis summam, quae aequalis quidem numeri est cum arcubus et distantis eccentrici, sed minorum radorum. Fortasse id esset, si punctum maneret immobile. Sed considera: ut mediocris distantia ad longam, sic mediocris arcus ad longum arcum, ut jam tempus sit arcus. Cum ergo haec distantia illum arcum moderetur et ponat, non est absurdum, et hujus distantiae arcum complecti illius arcus distantiam. An vero in eadem proportionem, dubitatur. Sit ut in sinibus. Sint CE, BF, AI aequales, et sit ut BF ad FC, sic FG ad IH. An ergo etiam ut BF ad FA, sic FG ad ED? Tunc igitur esset, ut BF ad FG, sic CF ad IH, et AF ad ED. Igitur ordine inverso, ut CF, BF, AF, ita IH, FG, ED. Nihil absurdi sequitur. Nam non ideo necessario CF, BF, AF proportionales sunt, quare neque IH, FG, ED.

Sit BF 10000000, FG 1000000, sin. gr. $5^{\circ} 44' 21''$. Ergo GFB $84^{\circ} 15' 39''$, et GB 9949894. Sit BC 20000000, erit GC 11949894, tangens $85^{\circ} 12' 59\frac{1}{2}''$, ejus secans est 11991902 (FC).

Si BF dat FG ($\frac{1}{10}$), CF dabit IH 1199190, quod subtendit gr. $6^{\circ} 53'$. Est autem ut IH ad IA, sic GF ad FA. Sicut ergo FG ad IH, sic AF ad BF vel AI.

Et est ut DE ad EC vel FB, sic GF ad FC, quare sicut ED ad FG, sic BF ad FC. Sicut ergo AF, BF, CF, sic FG, IH.

ED, FG.

Finge BF, FG aequales et IH aequalem CF, ED vero aequalem AF, ergo ut HI ad IA, sic GF ad FA et ut CF ad FB, sic FB ad ED. Patet propositum in sinibus, nescio an valeat, si multa EC jungamus. Statim error patescet, si quater quaesita media proportionalis non faciat 360. Sed tamen prius proba in numeris levioribus. Sit totus 60, partes 20. 15. 12. 13.

30. 20. 6. 4.

$\sqrt{600} = 24\frac{3}{4}$, $\sqrt{300} = 17\frac{1}{4}$, $\sqrt{72} = 8\frac{2}{3}$, $\sqrt{52} = 7\frac{1}{4}$. Summa 56.

Vides refutari nos ante experimentum. Et omnino esse non potest. Nam medium arithmeticum sic est comparatum, ut 25, $17\frac{1}{2}$, 9, $8\frac{1}{2}$, summa 60, geometricum igitur semper minus quam 60 efficiet. Considera igitur aliter, quomodo visionis angulus adhiberi queat. Arcus temporis et ipsius arcus visionis quantitas simul ostendunt ejus a centro visionis distantiam. Si angulus visionis esset in circumferentia, dimidium esset centralis, distantia vero dupla. Itaque si haberet mediocris distantia 2 scrupula, viderentur 1 et durent 4; scrupula inquam apogaei. Et hoc semper verum, quod ut mediocris

distancia ad scrupulum visionis, sic distantia longior ad scrupulum medioeris distantiae. Nam ut CE vel BF ad ED, sic CF ad FG; at simul etiam, ut BF ad FG, sic CF ad IH ex hypothesi: ergo permixtim ut BF ad CF, sic ED ad FG, et ut BF ad CF, sic FG ad IH. Haec invicta demonstratio est, continue proportionales esse ED, FG, IH. Superest hoc saltem, ut quaeratur, quid varietur, ubi multas hujusmodi distantias conjunxerimus. Nam IH quidem hic assumo, non ut quilibet sinus esse possit, sed pro mensura temporis, quae non est in sinu, sed in arcu. Nisi quis dicat, etiam ex FG et ED fieri sinus et sic tolli hanc turbam, sed illi vicissim respondetur, quod non sint sinus in proportionem arcuum.

Colligantur aliquot numeri proportionales, ut appareat, an proportionales maneant et summae, si medium proportionale habet eandem semper dimensionem.

30.	60.	120.
40.	60.	90.
45.	60.	80.
48.	60.	75.
50.	60.	72.
213.	300.	437.

$\frac{300^2}{213} = 422$. Vides non manere proportionem eandem in aliqua collecta summa.

An igitur horum ut graduum sinus? $3^\circ 33' \mid 5^\circ 0' \mid 7^\circ 17'$
 $619196 \mid 871557 \mid 1267761$
 $\frac{871557^2}{619196} = 122... \text{ Minime!}$

Considerandum, si ita est, ut semper sint proportionales, quomodo fieri possit, ut ex omnibus junctis restituatur circulus? Resp. Verum id est tantum, ubi circulus in infinita puncta dividitur, ubi medium arithmeticum et geometricum coincidunt.

Videtur consilium nullum suppetere, quomodo ex ἀπορρυχίας explorari possit negotium. Rectius fortasse agemus, ut in ☿, si ex aliquot distantis computamus circulum ejusque apogaeum. Sed requirit cognitionem distantiarum Terrae.

Considerandum, quare interdum valeat acervatio, interdum non?

Ut 60 dat 120, quid	30? — 60
" "	40? — 80
" "	45? — 90
180 dat 360 quid	115? — 230.

Ratio, quia hic duo termini manent iidem et est proportio disjuncta.

An et illa proportio disjungi possit, si diceremus: Arcus temporis mensurans summam distantiarum dat tantum arcum eccentrici, quid arcus eccentrici?

Consilium summum et extremum.

Construe tabulam aequationis pro quolibet planeta ad vicinos centenarios eccentricitatis, ut pro Sole ad 1800, 1900, 2000, 2100, 2200, 2300, 2400, pro Marte ad 9000, 9100, 9200, 9300, 9400, et applica situs ἀπορρυχίας.

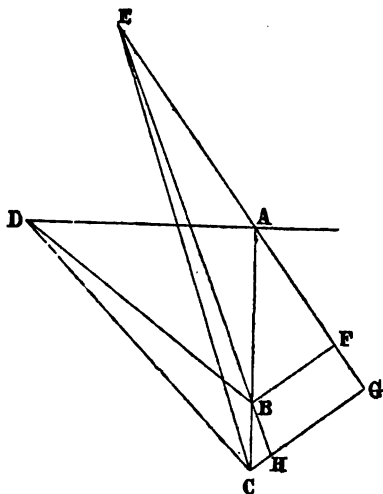
Quaere super hac re compendium, an non ex una tabella possint facili opere derivari aliae?

Prius in simplici eccentricitate.

Ut AB (fig. 9.) eccentricitas tota ad AC aliam totam et majorem, sic BF sinus partialis ad CG sinum partialis majoris. Ceterum si sint tangentes, arcus

CH versus HG major erit, quam arcus CB versus CH. Quaeritur, quanto major sit futurus in eccentricitate 10000? Considerabimus. Sit DA vel EA 100000, et sit AB 10000, BC vero 1000, erit BDA $5^{\circ} 42' 40''$, CDA vero $6^{\circ} 16' 38''$: ergo BDC $84' 0''$. Jam BC est pars decima de BA, et si hi arcus non habent eandem proportionem, differentia hic est maxima; nam infra evanescit.

Fig. 8.

Divide $5^{\circ} 42' 40''$ in 10, prodeunt $34' 15''$ (16). Ecce sola quarta minuti pars deest. Itaque tantum ad 10000 et ad 1000 et ad 100 et ad 10 extruatur.

At jam porro non video compendium ullum. Distantiae initio tarde decrescunt, acervatur igitur initio aequatio multum. Tentandum mechanice, quomodo comparandum centrum aequantis. Sed hoc etiam apparet, ut sinus 10000 ad sinum 1000, ita collectio sinuum longorum ad collectionem sinuum brevium. Quare etiam haec pars aequationis est proportionalis eccentricitati. Sed tertio excessus verae distantiae supra compositum radium proportionalis non est eccentricitati. Vide quanta ea sit differentia in distantia ab apogaeo 45° radii eccentrici. Est radius prolongatus 107071, iterum 100707.

$$\begin{array}{r} 7071 \\ \hline 10707 \end{array} = 6604 \quad \begin{array}{r} 7071068 \\ \hline 100707 \end{array} = 702$$

$$\begin{array}{r} 3^{\circ} 46' 42'' \\ 10021800 \cdot 107071 = 107304,41 \\ \hline 7071 \\ 233\frac{1}{2} \end{array} \quad \begin{array}{r} 0.24.8 \\ 10000250 \cdot 100707 = 100709,5 \\ \hline 707 \\ 2\frac{1}{2} \end{array}$$

Pro $\frac{1}{10}$ est $\frac{1}{10}$.

His sistit gradum Keplerus et missa hac de motuum et distantiarum planetarum ratione (cfr. vol. V. p. 269.) intricata inquisitione, adit motus Terrae.

De Telluris motionibus.

Quatuor variari deprehenduntur: 1) Altitudines polorum, 2) obliquitas eclipticae, 3) latitudines stellarum, 4) aequinoctia et solstitia.

Videndum, quae quibus cohaereant et ex eadem causa maneant. Jam pridem Copernicus inaequalitatem praecessionis duplam esse dixit ad variationem obliquitatis. Tycho latitudinum variationem vidit habere respectum ad obliquitatis variationem. Latitudines variari nequeunt, nisi concessio motu Solis in latum et posita media quadam ecliptica. Quodsi nulla esset aequinoctiorum praecessio, aequator per easdem fixas iret semper et inclinaretur axis Terrae in solstitiis inaequaliter, in aequinoctiis aequaliter. Limes maximae latitudinis Solis esset circa aequinoctia, nodi circa solstitia. Limes movetur in circulo minori estque semper in aequali distantia ab ecliptica media ejusque polo, nodi vero translati per eclipticam mediam faciunt, ut idem locus eclipticae verae (puta in praesentia principium Cancr) magis minusve distet ab ecliptica media. At cum axis Terrae, ut jam posuimus, eandem semper fixam spectet, itaque eclipticae mediae et aequatoris poli semper eandem re-

tineant distantiam (verticitate Telluris, ut ait Gulielmus (Gilbertus) Anglus, quae non est animale quippiam, invariabili existente), fit ut alia atque alia in solstitiis fiat inclinatio. Haec ita bene habent. Interim autem variantur solstitia. Variationem hanc sic imaginemur.

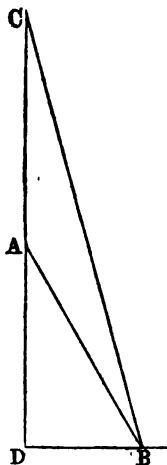
Tellurem fingamus jam in plano eclipticae immobilem inque ea punctum, eclipticae mediae polo respondens, a quo numeratis gradibus $23^{\circ} 42'$, scilicet obliquitatis mediae, illo centro scribatur circulus minor, respondens polari, in quo fingamus circumagi polum Terrae. Quodsi polus Terrae centrum mundi respicit, tunc in illo loco eclipticae, quod determinatur per fixam, est solstitium. Sin autem axis Terrae et linea connectens centra mundi et Telluris sese secuerint ad angulos rectos, tunc ibi est aequinoctium.

Est vero animus, latitudinis locorum variationem in hanc quoque causam referre. Itaque esto, ut non idem locus Terrae in supra dicto circello volvatur, sed potius poli seu conversionis vis loca Terrae subjacentia illi circello peragret. Nam polus et verticitas non sunt unum et idem. Polus est a vi animali, verticitas est a ferma. Itaque sit quidem hoc, ut verticitas et polus in principio mundi fuerint eodem loco conjuncti. Cum igitur annis 76 fixae gradum consueant, quod annis 5600 sunt 74° fere, ergo totidem gradibus illius circelli distabunt hodie verticitas et polus. Quaeritur, quantus sit futurus arcus circuli magni? Dimidium 74 est 37, sinus paulo major 60000, qualium radius 100000. At qualium semidiam. orbis 100000, talium radius 40000 circiter erit, paulo plus, ergo talium sinus ille 24000, cujus arcus 14° paulo minus, duplum 28° . Tantus esset arcus circuli magni Telluris, cum tamen ex magnetis indicatione verticitas et polus non plus 7 gradibus distent hodie; et Maria dicit, latitudines a Ptolemaeo ad nos decrevisse in Italia per $1^{\circ} 10'$, id esset in meridiano naturali ad summum $1^{\circ} 30'$, idque in circulo magno; sit sane in suo minori gr. 2 per annos 1300 vel 1400. Si 1400 dat 2, quid 5600, sequitur non plus 8° . Haec itaque conciliari non possunt, nisi forte ex confusione utriusque causae implicari et haec latitudinum locorum variatio possit. Ex hypothesibus huic negotio necessariis sequitur etiam aliqua anticipationis aequinoctiorum inaequalitas.

Si in plano aequatoris ducatur ex solstitiali aequatoris puncto perpendicularis axi, tunc planum, quod formant axis et perpendicularis, contingit eclipticam veram, non quidem in una revolutione, sed cum annuatim id planum circumvolutum non varietur situ, sed bis tantum eclipticam contingat in $0^{\circ} \gamma$, $0^{\circ} \smile$, bis recte secet in $0^{\circ} \ominus$, $0^{\circ} \propto$ (quo motu idem semper manet sectionis angulus, et qui cum vera et qui cum media ecliptica, ita ut hic axis Terrae dici possit ratione suae verticitatis mediam eclipticam respicere), exacto tamen anno non amplius in $0^{\circ} \gamma$ contingit veram eclipticam, sed antea, interea centrum quidem per viam verae eclipticae rapitur, axis vero verticitatis eclipticam mediam respicit. Ita respicit et non respicit. Non est igitur vis magnetica, sed animalis. Ergo cum in limite est aequinoctium, obliquitas, quae quadrante ab aequinoctio, sc. in limite censetur, est maxima. Ita vel quiescente nodo tamen accidit mutatio obliquitatis ex sola praecessione. Sed non mutantur stellarum latitudines, non variatur ipsa praecessio. Nodis vero progredientibus, stellarum latitudines prope nodos variantur. Et tunc quaecunque pars anni in nodos competit, fit in uno nodo longior annus ab eo termino, in altero brevior, parte interim quadrante distante mediam anni longitudinem definiente. Jam quia inde a Ptolemaeo solstitiales stellae latitudinem mutarunt, ergo nos inter et Ptolemaeum solstitia in nodis confecta

sunt. Ergo nos inter et Ptolemaeum aliquando annus immodicus fuit a solstitio in solstitium, mediocris ab aequinoctio in aequinoctium. Ergo circa tempora Ptolemaei longus, circa nostra vel brevis vel jam iterum et mediocris. Sed erro in eo, quod aequinoctium in nodo fieri puto, cum id fiat sine respectu eclipticae. Igitur hoc modo rejecto alium fingamus. Cum axis Terrae translata inclinatione mediam eclipticam inclinatione respicit, credibile est, et motu transferendae inclinationis id facere, etsi centrum aliam viam ducitur. Igitur praecessio aequinoctiorum accadat in zodiaco medio. Tunc solstitialia puncta vera et media erunt simul et in nodis et in limitibus, immodica in locis intermediis. At aequinoctialia in limitibus mediocria (nam in limitibus aggregatum dierum facit maximum excessum), in nodis exorbitantia. Dimensio difficilis et rem prodit. Nam non totum declinationis decrementum, sed exiguum

Fig. 10.

quiddam de eo latitudini demendum est. Nota ergo: Duo esse, mutari latitudines et mutatas esse. Haec supra non bene distincta sunt. Quae prope limites sunt, tum sane non mutant latitudinem, at mutatam maxime ostendunt, cum econtra, quae prope nodos, in actu sint mutationis perexiguas pro tempore unius anni, sed maximas in comparatione ad alias mutationes. Et dimidiam variationem ostendere tantum possunt. Ita omnes stellae successu nodorum per circulum mutationem subeunt. Itaque cum sint 20 ser. variationis obliquitatis, erunt 10' lat. maximas borea et austrina.

Dantur pro excessu seculorum quadrantis latitudinis BC totus, BCA 10', ABC 23° 42' 45". Ergo 9 sc. veniunt. Duplum 18, horae 7, quibus excedit summa longiorum summam breviorum, causa hujus inaequalitatis. Intellige autem C in superficie sphaerica, D in centro et sit DCB rectilineum, CDB rectus. DCB 10', DBC 89° 50', sed ABC 23° 42' 45". Ergo DBA 66° 7' 15", et DAB 23° 52' 45". Si CD totus, DB tanget DCB eritque 291. Hoc si fiat ex 100000, quid fit ex tangente et secante DBA?

2,25885. 291 = 657 (DA) Videtur DA mensura hujus inaequalitatis. Sectio BAD
0. 22 34. incedit per DC aequaliter, tarde ergo in BC vel in
2,47055. 291 = 719 (BA) vera ecliptica incedet. B punctum aequinoctii. Dup-
0. 24. 44. lum DA est 0° 45' 8", quem arcum Sol conficit horis
octodecim. Est autem is non re vera DA, sed ei respondens in BC. Quodsi
major est inclinationis variatio, haec quoque varietas augebitur. Solstitialium
punctorum variationem oportet determinare, quanta maxima sit in locis mediis
inter nodos et limites.

Adhuc ergo tria sumantur 1) latitudinis Solis variatio, quod nihil novi est, cum e sex sphaeris quinque reliquae, ut et Luna, hanc habeant. 2) Inclinationis axis Terrae per mediam eclipticam aequalis translatio. 3) Virtutis polaris e locis Terrae migratio, quae duo novum quid videntur, quia simile quid de stellis ceteris nescimus, cum, etsi talia sint in iis, nobis non pateant. Et cum omnia mutantur alia, haec quoque mutari consentaneum e-t. Non tamen negarim, tertium in secundum fortasse referri posse. Igitur ex primo sequitur: stellas mutare latitudinem, variari obliquitatem zodiaci. Ex primo et secundo sequitur praecessio aequinoctiorum et variatio sive inaequalitas praecessionis, quatuor ex duobus. Et

nota, videri quidem posse absurdum, sectionem seu medium aequinoctium aequaliter incedere per mediam eclipticam, cum centrum axis aequaliter volvatur per veram. At non est absurdum. Nam dum supra posui, polum Terrae sub circulo polari circa mediam eclipticam sito volvi (quae est inclinationis translatio), videor necessitatem hujus sequelae induxisse. Si enim aequaliter circa polum mediae volvitur, inaequaliter igitur circa polum verae. Causa volutionis est fortassis eadem, ut in planetis causa motus nodorum et apogaeorum, ut sc. ex puncto successu seculorum fiat circulus. Nam cum figurata esse conveniat omnia, motus lineae rationem habeat, duratio ipsa motui figuram conciliat, plane ut in physicis motus durando speciem praebet subsistentiae, quae ei unius respectu momenti nulla inest. Ita et animalium propagatio facit ad speciei conservationem. Ita quod unus non potest, mutuis operis efficimus, cum ita condita sit humana mens, ut rerum notitiam capiat. Quod igitur solitariae est impossibile, seculorum traditionibus tandem superatur. Omnium igitur quasi una mens est, cujus partem Ptolemaeus, meliorem nos possidemus.

Prima rudimenta conatum Kepleri constituendae *legis de areis* in planetarum motibus.

Methodus construendi aequationes et distantias

ad singulos gradus anomaliae excentri integros,
pro ratione anni exploranda.

Multiplicentur initio sinus omnes in eccentricitatem abjectis 5 ultimis vel 7, prout fueris operatus. Producti dicantur eccentricitas angulorum suorum.

Sit anomalia excentri 0, 90, 180, 270. Ergo aequatio est nihil in 0, 180, in 90, 270 aequatio elicitur per totam eccentricitatem. Distantiae sunt in 90, 270 radius, in 0 radius auctus tota eccentricitate, in 180 diminutus tota eccentricitate.

359. 89. 179. 269.

Sit anomalia excentri 1. 91. 181. 271. Ad radium adde et aufer eccentricitatem anguli 89; per hos divide eccentricitatem anguli 1. Habes aequationum ad 1, 359 et 179, 181 tangentes, quibus aequationum arcubus excerpe convenientes secantes. Hos secantes iterum in eccentricitatem anguli 89 multiplica et abjectis ultimis quod relinquitur illic adde suo secanti, hic adime. Prodeunt distantiae illic gr. 1, 359, hic gr. 179, 181.

Vicissim ad radium adde et aufer eccentricitatem anguli 1, per hos divide eccentricitatem anguli 89 et abjectis ultimis restant tangentes aequationum ad 89, 271 et 91, 269. His aequationum arcubus excerpe convenientes secantes et hos iterum in eccentricitatem anguli 1 multiplica et abjectis ultimis, quod relinquitur illic adde, hic adime secanti, prodit distantia illic gr. 89, 271, hic 91, 269.

Aliter doceris in folio alio per aream trianguli, ubi notatum, quod si duplicetur angulus aequationis, plane insensibile peccemus in Sole. Vide nunc et in Mercurio. Et assume ejus aequationem excentri gr. 10, tang. 1763268 (eccentricitas). Ergo triangulum maximum 8816340000000

Porro areae circuli ex Adriano pars $\frac{1}{2}$ = 872664626....

Differentia 8969374....

Sed hanc differentiam efficiunt gradus ultimi et c. 8° vix erit dimidium.

Tang. $8^\circ = 1405408$, triang. 702704, sector $10^\circ = 87268 \dots 70270$

" $2^\circ = 17453 \dots 69813$

" $8^\circ = 69813 \dots \frac{457 \times 480}{702704} = 3' \text{ paulo pl}$

triang. 525521

Tang. $6^\circ = 1051042$, sect. $\frac{523599}{1922}$

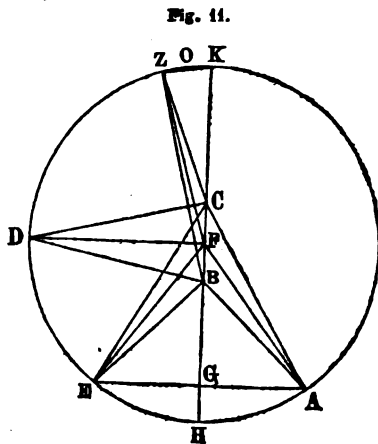
$\frac{1922 \times 360}{525521} = 1' +$

Hinc alibi duo videnda, primo an anni quantitatis variatio per hoc compendium breviter inveniri possit, secundo quo modo eccentricitas invenienda, datis partibus aequationum, praecipue oppositarum.

De primo.

In schemate convenienti sit primo eccentricitas BC 180000, BF 90000. Subtendit BDF $30' 56\frac{1}{2}''$, dupl. $1^\circ 1' 52\frac{1}{2}''$ sc. BDC; HBD $90^\circ 30' 56\frac{1}{2}''$, BCD $89^\circ 29' 3\frac{1}{2}''$. Ex B descendat $\perp$ in DC, quae erit sin. $1^\circ 1' 52\frac{1}{2}'' = 179992$, dim. 89996 in CD totum, facit 899... $\triangle BDC$. Idem prodit, si BF multiplices in FD 999959400000.

Jam in BEA sit BA 208500, BG 104250; subtendit 101809— $35' 50\frac{1}{2}''$; $89^\circ 24' 9\frac{3}{4}''$ EBG, sin. 9999457; $1^\circ 11' 40\frac{3}{4}''$ BEA, sin. 208489, dimidium 1042445000000 triangulum.

Et cum HBD = $90. 30. 56\frac{1}{2}$

HBE = $90. 35. 50\frac{1}{2}$

Erit sector DBE = $4. 54 - 71267611122$

Oportet jam quaerere triangula BEC et BDA.

CBE = $89. 24. 9\frac{3}{4}$. Pro BEC et EC. Compl. BEC $88. 58. 9$.

$90. 35. 50\frac{1}{2}$

BEC: BC = EBC: EC = 179990226000

$45. 17. 55\frac{1}{2}$

Manet etiam CE aequalis.

tang. $\frac{10104798 \times 982000}{1018} = 9747457$

$\frac{239}{218} \quad 44^\circ 16' 2'' \quad \triangle 899951130000$

$\frac{45. 17. 55}{1. 1. 53.}$

Plane ut supra BDC.

$\triangle BEC = 89995113$

$\triangle BDC = 89996346$

Sed altera via .... 60.. Diff. 1233 vel 1000 fere.

Cum ergo et BDA sit ad sensum BEA et DF sit ad sensum FA, erit multiplicandus $104244\frac{1}{2}$ in 9999594 — $\triangle BDA 1042402686733$

Supra BEA 1042443392250

Vel 5000000

Diff. 40705517

Vel. .... 42313267..

Vides sinus non sufficere subtilitati negotii. Tractabo igitur aliter cum protheoremate. Dico triangula aequibasia esse ut altitudines. (Cfr. Vol. III. p. 322 a.)

Jam in priori schemate (desideratur) triangulorum BDC, BEC altitudines

DF, EG dantur, eadem et triangulorum BDA, BEA. Cum ergo eadem sit proportio, ergo ut BDC majus ad BEC minus et differentiam, ita BDA majus ad BEA minus et differentiam. Et ut BDC ad BDA, vel DC ad BA, sic differentia illius ad differentiam horum. Major ergo differentia triangulorum in majori eccentricitate, quam in minori. Differentia vero triangulorum est differentia inter motum mediocrem et hujus loci, quia ubi triangula aequalia, ibi motus in eccentrico aequalis.

Magis ergo propinquus aequali motui est in minori eccentricitate. Ut DF ad differentiam DF, EG sic BDC ad differentiam triangulorum.

Habetur autem BDC in mensura sectoris DBE, ergo et differentia minoris eccentricitatis triangulorum. At cum haec habeatur ejusque proportio ad alteram, quare et altera habetur in hac dimensione, quare et excessus. Is excessus competit sectori, quid toti circulo?

(Compendium: Sinum anomaliae eccentrici multiplica in dimidiam eccentricitatem nihil abjecto. Vides hinc luculentius differentiam inter utramque aequationem. Nam hic sin. anomaliae coaequatae multiplicatur in totam eccentricitatem abjectis ultimis et cum residuo excerpitur arcus.)

$$\triangle BDC = 899963460000, \quad DF \ 9999594 \quad 1800 : 137 = 2085 : 161\frac{1}{2} \ (158\frac{1}{2}) \text{ diff. altera}$$

$$\quad \quad \quad EG \ 9899457 \quad \quad \quad \frac{137}{137} \quad \quad \quad \text{, prima}$$

$$\quad \quad \quad 137. \quad \quad \quad \frac{24\frac{1}{2}}{24\frac{1}{2}} \text{ excessus.}$$

Quod proxime convenient physica et simplex aequatio, inde potes aestimare: simplices aequationes eccentricitatibus sunt proxime proportionales; dupla igitur eccentricitatis proxime dupla prosthapharesis. At physica proxime talis est, qualis dimidia eccentricitatis dupla aequatio. — Ergo . . .

Illic differentia aliqua est in aequatione maxima, hic in nulla. Sed illa hac multo luculentior, quare circa anomaliam 80° plane coincidunt. Causa differentiae est illic inaequalitas aliqua exigua arcuum et subtensarum, hic proportionalitas, quod non est idem medium arithmeticum et geometricum. Hic autem tria considerata: 1) quare in Marte invenerim tam magnam differentiam inter Ptolemaicum et Copernicanum modum, et inter simplicem et Ptolemaicum, ubi ex trinis et trinis Martis observationibus acronychiis elici diversissimas eccentricitates et apogaea. 2) Quid moverit Ptolemaicum, tam laboriose inquirere punctum aequantis, si id adeo insensibile aliquid efficit? 3) An non toti arcus in physica ratione sint proportionales? Nam principium est proportionale, finis etiam. Etenim paucula secunda inveni, quibus pars proportionalis aequationis physicae superabat alteram. Ut aequatio eccentrici $1^\circ 10' 10''$, physica $1^\circ 10' 20''$, simplex $91^\circ 10' 20''$, ergo anomalia coaequata 88. 49. 50, eccentrici 90° . Ut 1 sexag. $28^\circ 49' 50''$ ad $1^\circ 30'$ sic 1. 30 ad 1. 31. 11. Vides, verum non esse de integris arcubus, quamvis non admodum multum erremus. Sed forte sicut 1° ad $1^\circ 10' 20''$ sic 1. 10. 10 ad 1. 22? — Nihil.

Sed hoc verissimum, proportionales esse partes minutiores. Demonstratio tamen seu methodus est quaerenda, nam nondum hanc habemus, quoad jubemur ire ad minima. Itaque cum haec proportionalitas continuo et circulari decremento tandem desinat in aequalitatem, omnino verisimile est, usurpandam planorum proportionem. Nam ex continuis infinitis radiis fit planum.

Perpente sic: in anomalia et aequatione minima arcus triangulis planis subtensi sunt propemodum rectae, sint ergo bases, radii triangulorum altitudines. Et sit FK ad BK ut area rectilinea KZF ad KZB ubi ZOK area in-

sensibilis est. At, ut FK ad BK sic tempus KOZ mediocre ad tardum: ergo ut areae. Aequalia autem addita terminis constituunt proportionem minorem, et magis aequant terminos. Planum KFD sit 5000000000 et FB 2041, ergo planum FBD 102050000; circulus vero ad quadratum est ut 11 : 14, hic nempe praecisione non opus est, cum idem utrinque addatur. Interior autem est exterioris dimidium, ergo ut 7 ad 11 sic area KDF ad KZDF. Porro ut 7 ad 5000000000 sic 11 ad 7857142857, adde 102050000, summa 7959192857. Ergo ut BDZK ad KHD vel ad aream semicirculi, sic tempus debitum ad 180, vel ut quadrans ad 90. Ita quaeretur tandem valor $\triangle DBF$; $102050000.90 \div 7857142857 = 1^\circ 10' 9''$.

Res ipsa planissima est, quaeratur modo demonstratio. Methodus talis: Ad anomaliam coaequantam per integros gradus singulos ejus constituentur prostaphaereses et anomalia eccentrici per subtractionem, et distantiae. Secundo constituitur area quadrantis in quadratis particulis, qualem radius est 100000. Tertio sinum aequationis multiplica in sin. compl. aequationis productum, nihil abjecto, divide in duas partes ad proportionem utriusque distantiae ex oppositis ex Sole, habes valorem utriusque trianguli in planitie. Quarto triangula multiplica per 90 vel $\frac{1}{2}$ temporis et divide per valorem quadrantis; sic habebis partem aequationis physicae. Porro idem est sive multiplices sinum in sinum compl., sive in totum et versum et hoc productum ab illo auferas.

Cum autem in anomalia eccentrici 90 angulus tam praecise metiatur suum triangulum, subiit animum, an non idem et alibi fiat. Primum falsum est metiri, quod sic probo: Centro D intervallo DF circulus scribatur, qui DB secabit intra B. Triangulum ergo majus est sectore, major ergo pars aequationis physica, sed exiguo (posito motum proportionari triangulis). Sed utrumque triangulum junctum minus efficit de area, quam utraque prostaphaeresis juncta; idque in omnibus locis. (Vide, an haec iis consentiant, quae jam inventa sunt.) Longior mora fuit in diametro apsidum. Hic cum omnia bina triangula sint minora binis sectoribus, prope apogaeum et perigaeum minor est differentia. At cum tantum addatur tempori quantum est triangulum, circa apogaeum parum addebatur, circa longitudinem mediam multum additur. Videtur res in contrarium cadere: sed non est. Augmenta enim triangulorum apud apsidas sunt celeria, apud longitudines medias tarda. Multum itaque crescit mora in apogaeo. Itaque adhuc consentiunt ista. Sed hinc efficitur, non posse duplicari aequationes, uti putaveram. Fere tamen duplicantur; quantum enim interest inter 183250 sinum et 183279 tang. aequationis solaris ($1^\circ 3'$). Et tamen utrumque in totum multiplicatum recipit aequationis quantitatem in medium. Sit radius 10000000, area igitur circuli erit ex A. Romano 3141592653600000 divide

per 86:	872664626000
Dimidium	43633231300 sector 3 scr.
	916297857300 sector $1^\circ 3'$
Triang.	916395

972. Hic vix in tertiis discrimen, et tamen hic omnium maximum. Cum ergo ut quadrans ad triangulum sic restitutio ad aequationem physicam, et vero ut quadrans ad sectorem, sic fere et ad triangulum, aequalis ergo aequatio physica sectori propemodum.

De nova ratione condendi prosthaphaereses planetarum, ut jam Solis.

(Praeparatio ad partem III. et IV. libri de motu Martis.)

Experimento uno probatum habeo, quando sic constitnimus, esse moram planetae in quolibet gradu eccentrici ad moram in alio gradu, ut est distantia illius gradus a Sole ad distantiam alterius, aequationem maximam praecise bisecari ab utraque causa: ut si aequatio sit ut in Sole $2^{\circ} 3' 18''$, dimidium $1^{\circ} 1' 89''$ erit propter eccentricitatem, residuum propter longiorem moram in semicirculo altiori. Assumsi enim eccentricitatem 2041, quod subtendit $1^{\circ} 10' 10''$. Postea constitui distantias planetae ad omnes gradus eccentrici seu anomaliae eccentri integros et posui, motum per integrum gradum sibi ipsi manere similem, quod a vero quam minimum differt, ei vero tempori, quod planeta conficit in uno gradu eccentrici, quando est in mediocri a Sole distantia, nomen dedi unius gradus. Postea omnibus gradibus sua tempora ad hoc jam constitutum suam proportionem justam habentia per regulam de Tri assignavi.

Tempora omnia acervavi, summa major fuit quam 360, quod facile demonstrari potest. Quia enim ut mediocris distantia 100000 ad tempus 1° , ita summa omnium distantiarum ad summam omnium temporum, summa vero omnium distantiarum superat summam 360 distantiarum mediocrium: ergo et summa temporum superabit summam 360 temporum mediocrium. Superare vero summam verarum distantiarum 360 totidem mediocrium, sic probò.

Cum enim fingantur ejectae 360 ex centro eccentrici ad fines integrorum graduum eccentri, duo quilibet erunt invicem oppositi constituentque una unam lineam rectam. Iterum cum fingantur aliae 360 ejectae ex centro Solis ad eosdem circumferentiae terminos, centrum vero Solis sit tantummodo in unica diametro de supra delineatis 180, extra vero ceteras omnes, fiet hoc pacto, ut bini ex centro eccentrici oppositi gradus cum Sole connexi triangulum forment, cujus duo latera ex Sole egredientia basi per centrum eccentrici eunti, h. e. binae distantiae verae binis mediocribus sunt longiores. Quare et omnes omnibus erunt longiores.

Hoc probato, cum summa temporum tanto major sit summa justa, quanto major est unum tempus initio assumptum tempore justo, facile prodit, quantum pro justo tempore debeatur mediocri distantiae, minus scilicet quam 1° .

Itaque hoc constituto summam distantiarum nonaginta multiplicavi in tempus distantiae unius, et prodiit anomalia simplex, respondens 90 gradibus eccentrici, fuitque $91^{\circ} 10' 20''$. Excessus $1^{\circ} 10' 20''$ priori parti aequationis proxime aequalis.

Ex hoc experimento, cum sinus aequationis maximae sit 3600, dimidium 1800 erit eccentricitas. Extruxi igitur distantias et aequationes, propter compendium aliquod, ad singulos gradus anomaliae coaequatae hac facili methodo.

Sinus omnes ordine multiplicavi in eccentricitatem 5 cyphris demtis, quod in hac 1800 propter aptitudinem numeri etiam compendiose factum. Nam addita cyphra habetur sinus decuplum, simplo ablato noncuplum, quod est dimidium de 1800.

Cum his 90 numeris excerpti 90 aequationum arcus, qui omnes bis sumendi sunt, propterea quia semper duo gradus anomaliae coaequatae sunt ex centró Solis sibi oppositi, connexi ergo cum centro eccentrici faciunt isosceles, cujus uterque angulus aequatio est illius loci.

Postea sinus complementi aequationum nonaginta excerpti illisque et addidi et ademi numerum ex sinu complementi anomaliae, observata casuum varietate. Prodiere distantiae, quarum binae oppositae sunt, duplum complementi aequationis sinus.

Hoc pacto eccentricus dividitur in 360 partes inaequales. In quibus quas planeta moras conficit, eae comparari legitime non possunt, cum sint partium inaequalium. Sed cum duae partes oppositae efficiant duas integras, sc. 2° , tempora binarum oppositarum comparari possunt. Sic igitur egi. Sinus versos omnium aequationum collegi, summam subtraxi a 360 radiis. Relicta fuit summa omnium distantiarum minor quam 360, quia ut prius 180 triangula constituuntur, quorum 360 latera longiora sunt quam 180 bases. Inde huius summae comparatione ad 360 anomaliae simplicis facta, prodiit anomalia mediocris distantiae debitae. In hoc videor impegi. Nam etsi 360 debentur illi summae, non tamen debentur illi ad portiones aequales. Nam ipsae partes eccentrici sunt inaequales, ergo et morae. Sed tamen nullus est error. Nam ideo sumsi binas partes oppositas, ut divideretur hic quoque eccentricus in 180 aequalia.

At profecto jam in successu impegi. Nam ut totus 100000 (dixi) ad $1^{\circ} 0' 18'' 28'''$, ita differentia quaelibet inter longiorem et breviorē distantiam oppositas ad portionem temporis addendam et subtrahendam prius inventae duplici morae jam dimidiatae, ut habeatur, quantum planeta in longiori distantia moretur, quantum in breviori. Error hic esse videtur, quod distantia brevior ad breviorē partem eccentrici valet, itaque eccentricus ille semicirculo aliter divisus est.

Praeterea incommoditas est. Prodit enim tempus debitum gradui aequali, quod proportionale demum aptandum illi parti, ad quam est distantia. Denique aliter operari nequimus, nisi per singulos eccentrici gradus et singulas distantias, non aliquot conjunctas. At si eccentricus dividatur per aequalia, per conjunctas distantias possumus operari.

Videtur esse regula 5 terminorum, sicut sc. habet mediocris distantia ad sui gradus tempus, ita alia ad sui gradus. 100000 per $1^{\circ} 0' 18'' 28'''$

dat tantum, quantum alius per aliud. 100000 per 1° eccentrici dat 1°, quid 101800 per 1° 1' 5''? etc.

Prodibit, quod initio, cum minus per semicirculum colligetur quam 180. Nam si 100000 per 1° eccentrici dat 1°, certe residuorum terminorum pauciores sunt, quam 360, quare et tempora. Antea dicebam, 100000 per. 1. 1. 5 dat 1. 1. 5, quid 101800 per 1. 1. 5?

Constituit quidem uterque modus motum diurnum sat praecise, sed quia anomalia collectione diurnorum est constituenda, error accidit. Quodsi augeam medio suam portionem, nescio quam id recte fiat. Nam potius augerem distantias.

Sic, ut quia 1° debentur 101800, quid debetur 1. 1. 5.? Sequitur 103638. Et jam 100000 per 1° dat 1°, quid 103638 per 1° 1' 5''? —

Collectio distantiarum talis fuit: 181 distantiae, quarum prima fuit ad gr. 0°, ultima ad gr. 180, fecerunt summam 1809855204.

Probationis loco collegi sinus versos omnium aequationum, sc. 91. Primus erat 0, secundus $\frac{1}{2}$, ultimus 1620.

Summa 73625 $\frac{1}{2}$, summa 91 mediarum.

910000000

909926374 $\frac{1}{2}$, summa 91 distantiarum.

1819852749 — summa 182 distantiarum, utique ad 90 bis est.

Ergo subtrahere 100000000

et adde versum 1620

1809854369 — distantiae verae.

Prius 1809855204

Ecce 835.

Duplica 3619710408

Summa apog. et perig. 200000000

Totidem dist. verae 3599710408 : 360 = 10000000 : 1° 0' 0" 17"

2895920000000 = 804 $\frac{1}{2}$ omnes sinus versi.

3599710408

Mensura talis est, quod qualium totus anomaliae circulus est 360000000, talium radio 10000000 debentur 10000804 $\frac{1}{2}$; 10000000 : 10000804 $\frac{1}{2}$ = 1620 : 162013290. $\frac{100000000}{8045} = 12430$. Additamentum totius est pars $\frac{1}{12430}$, pars ergo $\frac{1}{12430}$ de 1620 est $\frac{1620}{12430}$; ita sinui verso 90° debetur 1620 $\frac{1620}{12430}$.

Cumque sit tantummodo pars $\frac{1}{12430}$ c. unius particulae, omnino est negligenda. Itaque debebitur distantiae ad 90 10000804 $\frac{1}{2}$

1620

9999184 $\frac{1}{2}$.

Quot sunt tertiae 1620? Unum scrupulum valet 166666 $\frac{2}{3}$; unum secundum 2777 $\frac{1}{3}$; unum tertium 46 $\frac{2}{3}$.

Sinus 7 ultimi versi requirunt 35'', singuli qui sequuntur 5 requirunt 34'', reliqui 4—33'', tum 3—32'' et 3—31'' et 2—80'', et 2—29'', etc.

Sequitur tabula incipiens a 1620 — 35'' — 0. 59' 59" 42"

et finiens 0 0 0 0 17.

Tabulae adscriptum: Atqui haec sunt tempora debita cuilibet integro gradui, seu potius horum dupla debentur binis gradibus oppositis ex Sole.

Jam et investiganda et illa tempora, quae debentur differentiis duarum oppositarum distantiarum, ut videamus, quomodo haec dupla inter utramque oppositam distribuenda sit causa vigoris, et nota, quod prodit tantummodo, quantum uni gradui debeatur. Itaque anomalia colligetur per continuam ad-

ditionem tantummodo ad anomaliam eccentrici, etsi distantiae sint ad anom. coaequatae. Differentia autem, quam dixi, binarum oppositarum distantiarum est nihil aliud quam sinus aequationis ad complementum anomaliae coaequatae.

Operae pretium est videre, quanta futura sit aequatio maxima.

Binorum oppositorum ex Sole arcuum seu graduum eccentrici anomalia simplex est exiguo minor 2 gradibus infra 45 gradum, major supra hunc. Idque non inde, quod illi duo gradus ex centro eccentrici non opponuntur, namque neque illi opponuntur, qui anomaliam habent majorem 2 gradibus, sed ideo, quia propiores sunt junctim centro virtutis. Jam in apogaeo hactenus probatum est, ita esse arcum eccentrici ad anomaliam simplicem, ut est gradus unus anomaliae coaequatae ad suum arcum eccentrici. Quare cum in omnibus arcibus arcus eccentrici sit medium proportionale inter arcum anomaliae coaequatae et anomaliam simplicem, erit utique altera pars aequationis semper exiguo major in apogaeo, minor in perigaeo. Quodsi duplicetur aequatio eccentrici, semper minus nanciscemur, sed exiguo. Nam maxima differentia est in apogaeo, ubi minima est aequatio, inde magis magisque decrescit. Cum ergo semper plus habeat altera pars aequationis, totidem numero partes accumulatae in anomalia media plus itidem haberent, nisi jam hoc alterum accederet, quod circa anomaliam mediam, sc. post 45°, ipsa pars integro gradu debita minus habet. Ita altera causa alteram tollit. Desideratur tamen demonstratio, an praecise duplicandae sint omnes aequationes? Primum ut brevior distantia ex oppositis composita ad distantiam per apogaeum et perigaeum, sic anomalia simplex suscepti arcus eccentrici ad anomaliam simplicem consimilis arcus in apogaeo. Deinde ut gradus coaequatae ad arcum eccentrici, sic hic ad anomaliam. (Est regula septem.)

Coequatus per suam distantiam et arcum eccentrici dat suam anomaliam, quid alius coequatus per suam? Et recidit in regulam quinque. Anomalia eccentrici per distantiam apogaeam dat suam anomaliam simplicem, quid alia anomalia eccentrici per suam distantiam? Tum penitus in simplicem trium regulam: distantia apogaea dat anomaliam simplicem, qualis ultimo inventa? Sed fit hoc pacto circulus. . . . .

Ex schola Kepleri, habita in Gymnasio Graecensi c. a. 1597.

Fabrica theoriae secundorum mobilium.

Ante omnia sis instructus justa regula et circino, dein aequali et plana tabula cujuscunque materiae, modo constantis, eaque papyro obducta. Cujusmodi tabulae cum plerumque sint quadrangulae oblongae, tu longiora duo latera dextrum et sinistrum, duo breviora summum et infimum dicito, et titulo, quem tabulae esse volueris, inscripto cavebis, ne in sequentibus summum cum infimo confundas.

Jam a dextro ad sinistrum lineam justam coecam ducito, sic ut illa per medium tabulae transeat. Hanc transversam coecam lineam in duo aequalia juste dividito. In puncto divisionis justam perpendicularem coloratam, sed subtilem admodum, beneficio circini erigito. Transibit igitur illa per medium tabulae secundum longitudinem. Ubi coeca et colorata linea se mutuo secant, ibi centrum omnium orbium cogitato. Atque huic puncto memineris apprimere parcere, quotiescunque usu veniat ut ei circini pedem imprimas. Si enim nimis crassum reddideris, incerta erit omnis futura partitio.

Lineam igitur coecam a centro usque ad latus vel fere usque ad latus (punctum autem facies, ubi illam terminare placuerit), cum justo et acuto circulo divides in 100 particulas aequales. Quod ut tanto commodius fiat, divide primum totam illam a centro usque ad ejus terminum in 5 (et nota: non dico te debere 5 nova puncta ponere; sic enim efficeretur non 5 sed 6 partes). Deinde harum 5 particularum quamlibet rursus in 5, ut fiant 25 aequales particulae, quarum singulas in 2 divides, ut habeas 50, et harum denique singulas in 2 dividens habebis 100. Adscribes autem decimae cuique particulae suum numerum coecum, a centro exorsus.

Jam ad tabulam perficiendam opus tibi erit seorsim aliqua rotula, quam ex aenea lamina fieri optimum est. Quae materia si haberi non potest, sumatur papyrus utrinque mundus, tribus aut summum quatuor foliis conglutinat, cujus latitudo sit fere ut illa linea, in 100 partes divisa. In hac tabella duces 8 lineas circulares, aequali intervallo remotas, sc. cum amplitudine 36, 38, 40 partium. Harum mediam nigram divides cum immoto circino sine negotio in partes 6. Harum partium extremitatibus incipe a dextra

sursum versus sinistram adscribere numeros suos, videlicet 1, 2, 3, 4, 5, 6; et haec dicuntur sexagenae. Deinde horum arcuum vel sexagenarum singulas subdividas in 60 gradus hoc pacto: divide primum in 5 (sc. per nova 4 puncta) omnes 6 arcus, postea has quintas subdivide in 3, sic constituentur 15 particulae in singulis arcubus; amplius subdivide in 2, et habebis 30, denique subdivide in 2, ut fiant 60. Decimam quamque particulam notabis linea longiuscula ad centrum tendente et adscribes numeros 10, 20 . . . 60, minoribus quam superiores characteribus, sed eodem ordine, semper iterum a 10 incipiens. Quintas partes etiam notabis lineola, sed numeris additis non est opus. Sic distributa circumferentia per coloratas lineolas, quantum fieri potest subtilissimas, rotundum excinde circulum in linea circulari amplissima. Deinde (divide) in 1 sex. 17°, 1. 47, 2. 17, 2. 47, 3. 17, 3. 47, 4. 17, 4. 47, 5. 17, 5. 47, 0. 17, 0. 47. Denique etiam in centro directe acu perpunge rotulam, atque in altera facie ex centro describe circulum per haec puncta: sic divides illum in 12. A punctis autem divisionum duc coecas lineas ad centrum, quod est usque ad centrum, totum excinde, tantum relictis 12 bracheolis cum centro rotulae salvo, sed subtilissimo.

Hanc ultimo paratam faciem rotulae inverte tabulae et ejus centrum applica centro tabulae, quod est in sectione linearum; principium vero primae sexagenae (sive sex. 0 gr. 0) in prima facie apparente applica superiori parti nigrae lineae.

Deinde in circumferentia circuli quaere 6 puncta pro 6 apogaeis planetarum, hoc pacto:

Sexag. gr.	
Pro apogaeo	♀ 1. — 16. et minus dim.
	☉ 1. — 39. cum dimid.
	♂ 2. — 28. et paulo plus dim.
	♂ 3. — 7. et paulo minus.
	♂ 4. — 10. et minus dim.
	♂ 4. — 29. et minus dim.

Juxta haec puncta rotae, per numeros inscriptos expressa, nota in tabula sex coeca puncta et coecis literis adscribe nomina planetarum (V. So. Ma. J. Me. Sa.). Deinde haec omnia sex puncta coecis lineis cum centro tabulae connecte, ex altera vero parte produc longiuscule.

Jam porro expediet, te habere magnum et parvum circinum, propter ducendos circulos valde inaequales.

Sphaerae Saturni delineatio.

Cum circino in linea 100 partium comprehendere partes $10\frac{3}{4}$ illasque extende a centro universali in linea coeca $\frac{1}{2}$, et ubi circini pes cadit, punctum imprime (quando vero remotius videtur hoc spatium, punctum aliud in medio divide). Deinde cum circino comprehendere partes $91\frac{2}{3}$ et posito uno pede circini in punctum proximum modo inventum, cum altero describe lineam nigram, quae est via Saturni. Post sume rotulam ejusque centrum applica praecise ad punctum remotius modo inventum, ita ut prima facies appareat. In ejus circumferentia vero quaere completam sexagenam 8, gradum 35; hunc applica lineae coecae $\frac{1}{2}$, qua parte producta est. Ubi rotam sic applicaveris et cetera vel alio modo ad tempus stabilem reddideris, applica regulam centro rotae et singulis punctis circumferentiae, quorum sunt 360. Et quocunque te regula ducit, ibi in via $\frac{1}{2}$ nota simile punctum similemque ei numerum adscribe, qui

est adscriptus puncto in rota. Tantum illud apprime cave, ne regula unquam a centro rotulae recedat. Et sic perfecte sphaeram Saturni descripseris.

Delineatio sphaerae Jovis.

In linea 100 partium cum circino comprehendere partes $4\frac{1}{2}$ et posito uno pede in centro universali, cum altero in coeca linea 2 designa punctum remotius. Post hoc spatium medium dividens fac punctum propius. Deinde cum circino comprehendere partes $52\frac{1}{2}$ et posito uno pede in punctum propius, cum altero duc lineam circularem nigram, quae est via 2. Postea ut in $\frac{1}{2}$ rotulae centrum applica puncto remotiori, punctum vero circumferentiae post sexagenas $8. 81\frac{3}{4}^{\circ}$ applica coecae lineae 2 productae. Et per regulam ut in $\frac{1}{2}$ transfer omnes gradus rotulae cum suis numeris et lineolis ad viam 2.

Sphaerae Martis delineatio.

Hae duae praecedentes sphaerae fuerunt extra rotulam; reliquae erunt intra. Pro Marte cape circino partes 8 in linea 100 partium easque transfer in lineam coecam Martis, positoque imo pede in universali centro, cum altero imprime punctum remotius; deinde hoc spatium, propiori puncto posito, medium divide, sed ita ut hoc punctum sit paulo propius centro universali, quam remotiori puncto. Deinde circino cape partes $15\frac{1}{2}$ et describe ex puncto propiore nigram viam martiam, quam potest fieri subtilissimam. Rotulae vero centrum applica puncto remotiori, et punctum circumferentiae post sexag. 1. gr. 34. applica coecae lineae Martis et inscribe cum regula gradus ex rotula in viam Martis. Numeros appone quam potest fieri subtiliter. Si nimis angustus est circellus, quam ut tot puncta capiat, signa bina saltem aut quina aut dena. Numeros vero pone extra circuli ambitum, non intra, quia intra parum spatii supererit.

Sphaerae Solis vel Terrae delineatio.

Cape circino partes 10 in linea 100 partium et relicto uno pede in centro universali, cum altero describe lineam nigram, quae erit via centri Terrae. Postea eidem centro universali applica centrum rotulae, punctum vero circumferentiae ad sexag. 5. $49\frac{1}{2}^{\circ}$ paulo plus applica coecae lineae Solis, eritque sex. 4. $10^{\circ} 4'$ in superiori parte lineae nigrae in tabula. Et inscribe gradus ex rotula ut in superioribus. Sic descripsisti viam Telluris. Ubi vero coeca linea apogaei Veneris secat hunc orbem, lineam ab hoc orbe versus Martis orbem nigram facito itemque et in ejus ∞ et $\square$. Sic ubi coeca linea mercurialis apogaei secat hunc orbem, lineam versus orbem Terrae introrsum ducito.

Delineatio loci Solis.

Cum circino cape particulam tertiam de parte una in linea 100 partium, et relicto uno pede circini in centro universali, cum altero tenuissimum imprime punctulum in linea coeca apogaei solaris. Hoc punctulum tibi Solis corpus repraesentabit et sic etiam vocatur. Sed vix poteris ita minutim secare centesimas particulas propter nimiam et vix sensibilem exilitatem.

Delineatio sphaerae Veneris.

Cum circino cape primo partes $7\frac{1}{2} +$, deinde $6\frac{1}{2} +$, et relicto uno pede in centro universali, cum altero describe 2 circellos, includentes utrinque om-

nem varietatem motus venerii. Deinde centrum rotulae applica centro universali, gradum circumferentiae $2^{\circ} 30\frac{1}{4}'$ lineae apogaei Veneris sic, ut sex. 1. 4° paulo minus quadret ad superiorem partem nigrae lineae in tabula. Et sic applicata rotula adscribe divisiones et numeros orbi Veneris, quantum ille per angustiam capere potest. Et quia hic 2 habes circulos pro ♀, ideo lineolis ad centrum declinantibus utrumque circulum connecte, pro eo quod in aliis puncta fecisti.

Delineatio sphaerae Mercurii.

Circino in linea 100 partium comprehende partes $4\frac{1}{2}$, item $2\frac{2}{3}$, et posito uno pede in centro universali, cum altero describe 2 circellos, qui includent omnem varietatem motus mercurialis. Deinde centrum rotulae applica centro universali, punctum vero ad 5 sex. 0° paulo minus applica coecae lineae apogaei mercurialis, sic ut sexag. 0. $59\frac{1}{2}^{\circ}$ applicetur superiori parti nigrae lineae in tabula. Ex rotula sic applicata numeros et puncta transfer ad circulum mercurialem, ita tamen, ut pro punctis lineas ducas, utrumque circulum connectentes.

Pro delineatione orbis lunaris sumendae essent $\frac{4}{5}$ de una parte in linea 100 partium, et posito uno pede circini in unum aliquod punctum per circumferentiam orbis terreni, cum altero pede describendus foret circellus, ultra quem Luna nunquam ascendit. Deinde hujus circelli sexagesima octava demum pars aequaret diametrum corporis terreni, quod fingetur in medio circelli lunaris. Tanto nimirum intervallo superat coeli machina cogitationes nostras.

Verum enimvero, quia nimium exigua haec sphaerula, nec apta ut numeri, nedum particulares orbes in eam inserantur, ideo in hac theoria rotula nobis loco sphaerae lunaris adhibenda erit, quae sese inter Jovem et Martem insinuans, satis amplum reperit spatium pro demonstranda motus lunaris varietate. Verum ad hoc opus est alia quadam eaque exigua rotula. Nam in superficie divisae rotulae comprehende $7\frac{2}{3}^{\circ}$. Deinde ad manus sume aliquam materiam, ex qua etiam rotula constet, et cum hac amplitudine describe circellum eumque excinde et per centrum rotulae duc diametrum. Amplius cape circino gradum $1\frac{1}{2}$ in eadem circumferentia et posito uno pede ad finem alterutrum modo ductae diametri, cum altero in diametro centrum imprime totamque materiam in puncto acu perpunge. Nihilominus ex illo centro et cum illa circini amplitudine describe alium circellum nigrum, qui sicut a diametro prius ducta in duo dividitur, ita tu eum amplius in 4 partes divides, ducta perpendiculari per diametrum. Et summae parti circelli adscribe notam $\square$, imae vero notam $\circ$ vel ∞ . Parti sinistrae (si censeas circellum in superiori parte majoris circelli) scribe notam $\infty \square$. dextrae $\square \infty$. Postremo etiam majorem rotulam in suo centro perpunge et ex altera parte ex illo centro per perpunctum centrum minoris circelli duc nigrum circulum. Ultimo applica centrum circelli rotulae centro, centrum vero minoris circelli perpunctum applica beneficio regulae ad sexag. 3. $23\frac{1}{2}^{\circ}$ rotulae. Et sicut in planetis adscribe gradus et sexagenas huic ultimo ductae lineae circulari, eritque tibi hic circellus, ad rotulam (ut docebaris) applicatus, pro sphaera lunari.

Zodiaci instructio.

Ex altera facie rotulae habes 12 puncta, per quae ex centro rotulae duc circulum et lineis per 12 puncta ductis illum distingue. Singula 12 signa

subdivide in 80° , dividendo primo in 5, dein in 3, denique in 2. Et signa gradus singulos punctis subtilibus, quinos lineola, denos lineola et numero.

Jam animadvertite, quodnam sit futurum hujus zodiaci principium. Memineris igitur, cum supra rotulam in 12 locis perpungeres, te primum punctum fecisse post sexag. 1. $16\frac{1}{3}$. Illud igitur punctum in altera facie erit principium Υ vel finis X . Quare inter illud et proximum ad sinistram pone medio loco signum Υ , sic inter hoc et proximum pone signum φ , Π , $\odot$, $\odot$ etc., ut series signorum sit a dextra sursum versus sinistram.

Quomodo haec omnia, si cui placeat, in commodiorem formam mutari possint.

In praecedente descriptione quaecunque ad rei ipsius veritatem expressa sunt, illa mutari non possunt, quae vero ad arbitrium sumta sunt, cum impossibile esset naturam ipsam imitari, diversimode etiam pro diverso artificis instituto aut conditione materiae constitui possunt. Cujusmodi sunt zodiaci et cursus lunaris circuli, quorum ille propter inaestimabilem amplitudinem, hic propter insensibilem parvitatem in sua ad ceteras sphaeras proportionem exprimi in parva facie minime possunt. Unde in praecedente descriptione zodiacus minor, sphaera lunaris major justo facti sunt.

Igitur si tibi sit copia metalli alicujus (ut omnino papyrus certitudinis harum rerum satisfacere non potest propter inconstantiam materiae), ista sequentia de superiori descriptione imitari poteris.

Primum dixi, rotulam esse fabricandam cum amplitudine 36 partium interiore, 40 partium exteriori. Id ita constitutum fuit, ut rotula posset inter sphaeram Jovis et Martis motari, ne tamen ulla illarum sphaerarum particula a rotula tegeretur. Verum si rotula fiat rota, h. e. si rotae amplitudinem interiorem sumas 102 partium, exterioriorem pro lubitu, et inter has mediam amplitudinem 104 vel 106 partium, id in metallo multas commoditates habebit atque etiam propius accedet ad rerum naturam, nam rotula illa complectetur omnes sphaeras; in molli vero et papyracea materia melius est, parvam esse rotam.

Secundo, in rotula 2 dixi facies instituendas beneficio perpunctionis. At si materia sit cuprea, perpunctio difficilis et indecora est. Ergo numeros 6 totiesque 60 coecis characteribus, h. e. rursus deletilibus, perfice, perpunctionem et alterius faciei distributionem omitte. Hac rotulae facie sic distributa ubi fueris usus in quaerendis apogaeis et dividendis circulis 6 planetarum, postea dele series numerorum 6 et 60 et pro iis inscribe expressis literis 12 signa zodiaci et seriem numerorum 80. Id facile fieri potest, si ex una sexagena 2 efficias signa. Divisio autem et series signorum procedat adhuc ut supra desuper a dextra versus sinistram. Atque hoc pacto jam habes zodiacum, nec opus iis, quae sub titulo „Constructio zodiaci“ praecepi.

Tertio dixi, rotulae centrum esse custodiendum, relictis 12 vel 6 vel 4 brachiolis a centro ad circumferentiam tendentibus, reliquam materiam excandam. Id autem, cujus causa hoc praecepi, in metallo multo rectius obtineri potest, si pro totidem brachiolis arcus fiant uno mucrone, qui centri vicem gerat, deorsum vergente commissi, sic ut haec brachiorum sive arcuum commissura repraesentet formam IIII. Hoc enim facto et rotula ad extremitates brachiorum concinne affixa, reliqua rotulae materia omnis excindi potest.

Porro in materia metallina commode etiam uti poteris regula ferrea, cum in materia papyracea tibi filum sufficisset. Regulam hanc oportet habere

longitudinem semidiametri rotae. Hac assumpta regula jam etiam commodius exprimemus lunarem sphaeram, si n. exigua rotula, quam supra dixi conficiendam, regulae affigatur. Illam jam sic fabricari poteris: duc ex rotae centro 2 lineas ad ejus circumferentiam, quae in circumferentia distent $15\frac{1}{2}^{\circ}$. Jam si lunarem rotulam regulae placet affigere meo consilio in puncto, 72 partibus a centro regulae remoto (quod etiam alio regulae loco fieri posset), vide quantum distent ductae lineae in parte 72. a centro. Earum n. distantia, quam habent illo loco, erit diameter rotulae lunaris. Duc item et tertiam lineam ex centro rotae, quae ab alterutra superiorum distet $2\frac{3}{4}''$ in circumferentia. Harum distantia ad partem 72. a centro erit diameter circelli in altera facie rotulae lunaris; cetera se habent ut supra.

Descriptio theoriae cupreae. (Posteriore tempore scripta.)

Quomodo in papyro construenda sit theoria secundorum mobilium, superiori tempore dictum. Quia vero theoriam ego curavi in metallo construendam, jam porro quo pacto illa constituta sit explicabo. Nam quia alia est materia ab ea, quae supra erat nobis proposita, aliae etiam descriptionis leges erunt, quod facile deprehendet, qui haec cum illis conferet.

Tabulam cupream, quam potui nancisci maximam, linea per medium ducta in duo aequalia divisi et in partes 1200 a centro ad finem lineae. Harum partium 112 comprehendi circino et ex centro universali descripsi circulum, cujus ductu postmodum tota materia excissa est. Duabus fortasse vel tribus dictarum partium ultra hunc circulum descripsi alium, illumque in 12 partes aequales divisi et inscripsi 12 signa zodiaci; signum quodlibet subdivinxi in 30° . Deinde quatuor arcibus ferreis in unum mucronem deorsum vergentem desinentibus repraesentavi et retinui centrum universale, postea dicto loco exsecui circulum. Hic circulus repraesentat mihi ultimae et septimae sphaerae mundanae, in qua fixae insunt, viam illam, circa quam planetae omnes versantur in suis circuitibus. Mucro dictus repraesentat mihi duo, primum centrum ipsissimum molis mundanae, quod vel in Sole vel proxime Solem a Copernico statuitur, secundario globum Terrae, etsi longe a centro ipsissimo distat, tamen in collatione ad fixarum amplitudinem illa distantia Terrae a centro universali non lineae, sed puncti rationem obtinet. Etsi enim Terra annuo motu circa centrum universale describit circulum, qui major est coelo Veneris vel Mercurii, et paulo minor coelo Martis, tamen si quis habitaret inter fixas, illi totus iste ambitus Telluris in puncto universi accidere videretur, usque adeo alta est septima sphaera.

Porro hic circulus ideo in 12 partes seu signa et horum singula in 30° dividitur, ut summa divisionis sit 360° , quia, quoad Sol semel sub hoc circulo ad eandem fere fixam redit, interea Luna duodecies ad Solem pervenit; et dum Luna semel ad Solem pervenit, 30 fere dies labuntur. Hanc divisionis occasionem natura motuum subministrat. Etsi vero divisio haec non praecise efficit 12 vel 360 partes (tertio enim et interdum altero quoque anno sunt 13 novilunia, sic et mensis lunaris habet minus 30 diebus), astronomis tamen concinnitas numerorum placuit, propter ejus ad calculationes aptitudinem propterque plurimas eorum partes multiplices. Nam $1. 12 = 2. 6 = 3. 4$, sic $30 = 2. 15 = 3. 10 = 5. 6$; et $1. 360 = 2. 180 = 3. 120 = 4. 90 = 5. 72 = 6. 60 = 8. 45 = 9. 40 = 10. 36 = 12. 30 = 15. 24 = 18. 20$ et contra. Partes autem duodenariae *signa* dicuntur, quia astronomi fingunt, certas quasdam stellas fixas in confinio viae planetarum conformare *signum* vel *imagi-*

nem Arietis, Tauri etc. Quorum cum pleraque sint animalium, τὸν ζῳδιακόν, hinc adeo circulus iste *zodiacus* dicitur. Porro ad similitudinem hujus circuli dividuntur ab astronomis omnium planetarum circuitus in totidem, sc. 360 partes, hoc solo discrimine, quod primarias partes faciunt 6 et harum singulis tribuunt 80°. Numerus enim senarius solus perfectus est, quia colligitur ex suis partibus 3, 2, 1; sic sexagenarius unus plures habet partes, quam quisquam alius centenarius minor, quia $1.60 = 2.30 = 3.20 = 4.15 = 5.12 = 6.10$. Tum autem horum omnium, nempe 6, 12, 30, 60, 360, causa quaedam naturalis et occulta est, de qua vide cap. 10. 12. opusculi mei. (Vol. I. p. 134. 139.) Sed ad structuram theoriae pergamus. Comprehendi circino partes 102 et ex centro universali tabulae perfectae scripsi circulum, ultra quem quidquid prominuit, illa parte tabellam diminui. Residuae tabellae lineam alterutram notavi, cujus pars superior cum initio Arietis in zodiaco cohaereret. Igitur posito mucrone in centro universali et linea notata ad initium Arietis applicata per regulam, quaesivi $29\frac{1}{2}^\circ$ ♄, versus id punctum a centro universali duxi lineolam tenuem nec diu duraturam, pro apogaeis. Tum autem circino comprehendi partes $5\frac{1}{2}$ illasque dimensus a centro universali, cum altero pede punctum in modo scripta lineola signavi. Ex hoc puncto cum amplitudine $91\frac{3}{4}$ partium descripsi viam Saturni circularem. In modo dicta lineola signavi punctum aliud duplo a centro universali remotius, sc. per partes $10\frac{3}{4}$, huic vero puncto applicavi mucronem zodiaci, lineolam vero beneficio regulae feci quadrare ad $5\frac{1}{10}$ M. Sic collocato zodiaco, lineam in modo dicto remotiori puncto fixi altero termino, altero vero ad omnes punctus zodiaci applicato, divisiones et numeros omnes ex zodiaco in vias planetarias transtuli, hoc tamen discrimine, quod pro binis signis notavi sexagenam unam. Nam e regione finis ☿, ♀, ♀, ♀, ♀, ♀, posui numeros majusculos 1, 2... 6; in subdivisione autem posui continuos numeros usque ad 60 pro eo, quod in zodiaco continuantur usque ad 30. In orbe Terrae autem, ubi secatur a linea apogaei ♀ ☿, posui lineam cum notis AV, AM, in opposito notas PV, PM, ad perigaeitatem indicandam. Jam fingendus est Sol non quidem praecise in centro tabulae, sed tamen non amplius partis centesimae in linea apogaei Terrae ab illo centro universali remotus. Deinde confeci regulam a mucrone zodiaci ad primam graduum notationem pertinentem, quae ad mucronem adhaeresceret volubilis et tamen exemptilis. In ea regula elegi certum aliquod punctum, quod in circumvolutione tantum maneret infra Saturni ambitum, quantum supra Jovis ambitum emeretur; et regulam applicavi duobus zodiaci punctis, distantibus invicem $15\frac{1}{8}^\circ$, et in subjecta planitie notavi ad punctum regulae duo puncta, quae linea recta conjunxi; cum ejus lineae dimidio descripsi in laminula cuprea circulum et per centrum duxi diametrum. Quarum igitur partium semidiameter fuit $7\frac{3}{8}$, earum partium $6\frac{1}{8}$ comprehendi circino et ex centro signavi cum altero pede punctum in ducta diametro, ex quo puncto parvum circellum descripsi, quantum amplitudo majoris fuit passa. Duobus punctis perforavi laminam et ex centro laminae per alterum punctum in altera facie alium circulum descripsi, et initio facto a puncto perforato in circumferentia, divisi circulum more usitato in 6 a dextra ad sinistram, dein singulas partes in 60 et quaesivi punctum post sexag. 3. $23^\circ 11'$. Id punctum feci initium circuli et ab eo inscripsi sexagenas et graduum denarios. Tum, quod supra amplissimum circulum eminebat, resecai, hanc laminulam feci ad electum regulae punctum adhaerescere, sed tamen exemptilem. Jam tabulam aeneam intra zodiacum ita feci mobilem, ut et mucro zodiaci semper

in circulo orbis Terrae oberraret, et linea supra notata in revolutione semper parallela maneret initio Arietis et Librae et tantum bis in revolutione in illam incideret.

Harum rerum omnium causae hae sunt: 1) Sol est in centro omnium planetariorum orbium secundum Copernici et Tychois Brahe sententiam. 2) Saturni, Jovis et Martis orbis sunt eccentrici facti in singulas singuli regiones, ut observationes testantur. 3) Sed gradus inaequales sunt, quia, ubi longius a Sole recedunt, ibi tardius moveri necesse est, quia actus motus a Sole sit. 4) Via Terrae est concentrica et gradus ejus aequales, non ad imitationem naturae, sed tamen ad imitationem calculi Copernicani. Est tamen nihilominus eccentrica ad Solem, quia Sol positus est extra centrum, ut supra dictum. 5) Veneris et Mercurii orbis geminis lineis concentricis clausi sunt, propter nimiam eorum motus varietatem, quae non potest per eccentricum exprimi in tam parva quantitate. Notavi autem eorum apogaeum et perigaeum in orbe Terrae, quia ratio eorum motuum ad motum Terrae quadrare a Copernico statuitur. 6) Jam ad regulam affixa est laminula, quae geminum Lunae epicyclum repraesentat, ita ut regula voluta sit instar orbis lunaris. Causa haec est, quia Luna Terram habet pro centro, sicut et regula mucroni, Terrae imagini, adhaeret. Fingitur autem tam magnus, non quod sit in tanta proportionem ad ceteros, sed quia perinde est in theoria, sive magnus sive parvus fiat, et quia tam parva fieri non potest, quam est in mundo parvus. Debet enim fingi longe arctior, quam est regulae capitellum, quod quidem repraesentando orbi lunari esset aptissimum, si tanta parvitas oculis nostris sufficeret. 7) Quod autem tabula ipsa mobilis est facta, id non est ad repraesentandam motus mundi rationem secundum Copernicum (sane secundum Tychohem Brahe), sed ideo, quia perinde est, sive mucro cum zodiaco, sive tabula fiat mobilis. Semper enim mucro, imago Terrae, per orbem Terrae circumit. Motus autem totus ille ideo perficitur, ut Terra sit in centro zodiaci, sicut in mundo est, non quidem ad rei veritatem, sed tamen ad sensum in ejus centro, quia totus orbis Terrae puncti instar est. Haec causa motus in tabula. Ceteri motus omnes per numerationem perficiuntur. Generaliter n. tenendum, quorsum ducant numeri ipsi, eorum omnes planetas, ipsam etiam Terram moveri et circa Terram Lunam et in ipso orbe Lunae ipsum globum Terrae sua diurna revolutione. Quantitas autem sive tempus, quod circumeundo quilibet conficit, ex tabulis ad hoc factis est capienda. Unde jam sequitur

Explicatio Tabularum.

Tres sunt tabularum partes. In prima notantur planetarum loca ab initio anni 1500 ad initia annorum 200 ad annum 1700, qui singuli ad latus adscripti sunt. Haec initia sunt in media nocte antecedente primum diem Januarii stilo vet. Post illum annum 1700. st. v. et st. n. Gregorianus discrepabunt diebus 11, qui jam tantum 10 discrepant. In secunda parte notantur motus planetarum ab initio anni ad initia dierum totius anni tam bissextilis quam communis st. v., qui adscripti sunt ad latus; initium autem diei civile est in media nocte antecedente diem nominatum. Habet autem uterque ordo dierum in fronte tabulae suum titulum, per quem sciri potest, an sit dies anni communis an anni bissexti. In tertia parte notantur motus planetarum ab initio diei sive a media nocte antecedente ad singulos horarum quadrantes ante et post meridiem.

Sunt autem tabulae 9 ordines, quorum in faciebus sexagenae et gradus plenae intelligendae sunt. Primus ordo, qui Saturni est, refertur ad extremum circulum tabulae mobilis. Secundus est Jovis et refertur ad circulum tabulae mobilis, cui $\mathcal{J}$ adscriptus est. Tertius Martis est et ad tertium circulum tabulae mobilis refertur. Quartus Terrae et ad quartum atque ad mucronem, quintus Veneris ad quintum duplicem, nota $\mathcal{V}$ notatum, sextus Mercurii ad sextum duplicem, nota $\mathcal{M}$ notatum, refertur. Septimus ordo Lunae est, qui diversum a ceteris titulum habet; nam pro sexagenis signa notata sunt, unde fit, ut prima in eo series numerorum ad 11 veniat, secunda tantum ad 29, cum in ceteris series prima ad 5, secunda ad 59 assurgat. Deinde etiam in hoc est diversitas, quod in principio anni 1500 non habet figuras nihili, sed expressum numerum. Haec omnia ideo sunt, quia ejus signa et gradus intelligenda sunt de extimo circulo, zodiaco scilicet, qui terrea brachia gestat et subjecto ligno immobiliter est affixus. Refertur itaque ille ordo ad zodiacum et regulam, quatenus illi regula affixa est. Octavus ordo numerorum refertur ad rotam Lunae parvam et de numeris in ejus tergo signatis intelligendus est. Denique nonus ordo est Capitis Draconis, qui etiam ad zodiacum referendus est, quamvis pro se sine aliquo circulo intelligi possit, ut audiemus.

Utilitas tabularum aeparatim consideratarum haec est, quod ex iis motus planetarum inter se causa celeritatis et tarditatis comparare possumus. Hoc autem etsi in secunda parte tabularum generaliter de omnibus novem motibus verum est, tamen de $\mathcal{J}$, $\mathcal{V}$ et Capite Draconis, ut de tardioribus, in prima parte tabularum rectius fieri potest. Videmus enim, $\mathcal{J}$ annis 30, Caput 19, $\mathcal{V}$ 12 circumire. Sed haec obiter; jam ad

Praxin Theoriae

accedemus. Initio docendi sunt studiosi *additionem astronomicam*. Notum autem est, 60 scrup. efficere 1° , 60° unam sexagenam et 6 sexagenas esse integrum circulum. In Lunae vero numeris 30° efficiunt signum et 12 signa circulum. Propositis ergo 3 vel quotcunque numeris invicem addendis, sic agendum: primo collocanda sunt scrupula unius numeri sub scrupulis alterius, gradus sub gradibus, sexagenae sub sexagenis. Deinde subducta linea initium additionis fieri debet a scrupulis ad sinistram. * Summa scrupulorum ponenda est sub lineam, si fuerit minor 60; sin major, ponendum erit quidquid supra 60 vel bis 60 etc. residuum erit. Ubi discessisti a scrupulis, graduum summam similiter collige. Cui summae tot addes unitates, quoties a scrupulis 60 rejecisti. Summam omnem colloca sub lineam, si sit minor 60; sin major, age ut cum scrupulis. Denique etiam sexagenas colliges, adjungens, si quid a gradibus accesserit. A summa sexagenarum semper rejice, si tanta est, 6 sexagenas, quia sunt integer circulus; residuum colloca sub lineam. Eadem ratio est in Luna, nisi quod haec adhibenda diligens cautio, ut pro 30 et non pro 60 unitatem adjicias signorum summae, quare summa graduum nunquam debet superare 30. Item de summa signorum rejicienda 12, non 6. Sed haec omnia exempla docebunt.

In colligendis igitur ex theoria locis planetarum generalis hic est processus. Initium debet semper fieri a Sole vel a Terra, hoc pacto: cum anno proposito ingredi primam partem tabularum, cum die mensis secundam, cum hora tertiam et excerpe tres numerorum classes sub titulo Terrae sive in quarto ordine; excerptos omnes dicto modo adde. Numerum qui prodit quare in theoria in orbe Terrae tabulamque tam diu move, donec mucro designato

gradui Solis immineat. Sic constitutum mucronem in regulae capitellum immitte, regulam puncto, quod Solem denotat, applica et videbis in extremitate regulae gradum zodiaci, in quo Sol versatur. Semper autem memineris, diem mensis esse sumendum stilo vet., et si dies stilo novo sit consignatus, reductio facilis erit. Nam decimus Januarii anni 1598. st. n. est 31. Dec. a. 1597. st. v. Cetera patent ex quacunque Ephemeride, in qua uterque stilus conjunctus est. Jam pro locis quinque planetarum $\hbar$, $\mathcal{A}$, δ , $\wp$, ζ generalis regula haec est: excerpenti ex singulorum ordinibus et addendi numeri, ut jam in Sole dictum. Summa prodiens quaerenda in circulo cujusque et puncto designato (manente tabula, sicut illam superius docui constituere) applicanda regula statimque monstrabit in extremitate gradum, in quo haeret planeta. —

Pro usu rotulae, quam feci. 1621 Majo.

1) In exteriori limbo rotulae mobilis quaere distantiam Solis ab apogaeo Lunae, eamque applica lineae ex Sole in centrum rotae descendenti.

2) In eodem exteriori limbo rotulae mobilis, manentis in hac applicatione, quaere anomaliam Lunae primo aequatam, eique subscribe in papyro ex limbo extimo immobili variationem illam, quam cuilibet integro gradui anomaliae coaequatae applicant lineolae transversales introrsum versus mobilem rotulam sursum ductae: facta enim additione prodibit aliqua anomalia absoluta, cujus tamen correcta anomalia media demum est quaerenda. Si lineola deorsum ducatur, tunc pro gradu coaequatae, ad quam ducitur, scribendum est uno minus et addenda sc. 1 (?).

3) Nam ex regione anomaliae coaequatae Lunae in limbo interiore rotulae mobilis exscribenda est cum integris gradibus anomalia media respondens, eique addenda scrupula integris gradibus adhaerentia, vel paulo plus minusve pro re nata.

4) Considerato, quid sit medium inter coaequatam primo et mediam exscriptam, quaerendum est id intermedium proxime ante vel post jam exscriptam, et ex regione hujus in limbo intimo immobili exscribendus logarithmus, isque addendus alteri logarithmo, qui prominet ex lacuna exteriori limbi intimi immobilis, superiori vel inferiori, prout anomalia $\odot$ in uno vel altero semicirculo constiterit, cum titulo A. vel S. competenti suo semicirculo indicio vocalium V, T extrorsum. Summa logarithmorum quaesita in tabella quadratiformi ostendet gradus et minuta add. vel subtrahenda anomaliae mediae, prout titulus competens ex lacuna prominuerit.

5) Denique particula exsors, prominens ex lacuna intima, pro tituli exigentia subtrahatur vel addatur eidem anomaliae mediae: et prodibit correcta media respondens correctae coaequatae.

Distet $\odot$ ab ap. $\odot$ per $318^{\circ} 56'$	$\odot$ 11. 24. 21 $\mathcal{Z}$
Distantia $\odot$ a $\odot$ pr. aeq. 96. 25	$\odot$ 17. 49. 21 γ
Anom. $\odot$ pr. aequata . 55. 21. 0.	96. 25.
Variatio	52. 30.

Hic ad integros gradus 55 ex variatione $52^{\circ} 58''$ est deducta lineola, indicans pro $55^{\circ} 0' 0''$ scribendum esse variationis causa $54^{\circ} 52' 58''$. Sed quia adhaerent gradibus 55 scrupula 21, adde illa ut sit 55. 18. 58 vel correctius 55. 18. 30; haec est coaequata correcta. Sic an. 55. 21. 0 respondet media 59. 82. 16; medium harum est $57^{\circ} 26'$, indicans logarithmum 90 cir-

citer. Hunc adde prominenti 27500 circ. cum tit. A. in lac. sup., prodit 27590, qui dat ex tabella $1^{\circ} 53' 46''$ a. Et prominet exsors $3' 15''$ a.

An. media correcta . . 61. 29. 17. Quando ergo fuit correcta 61. 29. 17, tunc Luna fuit in 55. 13. 30 ab apogaeo, seu quando fuit ☾ per $1^{\circ} 57' 1''$ ultra locum medium meridiei, tunc distitit per $7' 30''$ a $17^{\circ} 49' 21''$ γ retro: fuit scilicet tunc in $17^{\circ} 42' 0''$ γ circiter. Ergo in ipso meridie in 15. 45 circiter.

Et quia variationes incipiunt cum menstribus aequationibus, poterunt fieri rotulae, quibus inscriptae sint tabulae: extimus circulus immobilis habeat variationes, proximus mobilis integros gradus primo aequatae, tertius una mobilis, additamenta anomaliae mediae aperta, et scrupula gemina facta, quartus intimus immobilis, anomaliam menstruam plenam; hic in capite habeat incisuram, ubi detegantur scrupula. Vel potius alia ratione, quae sequitur.

In tabella scribatur circulus variationum, et adjectoriae quidem capiant loculos suos, subtractoriae vero ponantur non ipsae, sed earum complementa ad gradum integrum anticipent locum unum. Ita fient duo semicirculi inter se penitus aequales. Deinde fiat rotula versatilis, habens in limbo gradus integros anomaliae primo aequatae. Hic limbus sit extimus, ut proxime tangat circulum variationum; eo sit interior limbus anomaliarum mediarum solutae, respondentium integris extimi gradibus, ut anomaliae primo aequatae. Tertius et intimus rotulae limbus sit scrupulorum proportionalium duplicium. Nam ad apogaeum ponantur 60, inde a summo versus sinistram scrupula minora usque ad anomaliam 90 primo aequatam, ubi ponuntur scrupula $0' 0''$, inde iterum scrupula minora, usque ad anomaliam 180, ubi iterum sc. $60' 0''$, ac porro scrupula maiora per reliquum semicirculum. Jam interior rotulae area exstinguetur, et in lacuna agglutinetur tabella alia, prominens circulariter et tegens tertium et intimum rotulae limbum. In hujus agglutinatae tabellae circulo extimo tegente scribatur aequatio menstrua plena cum titulis S. A, initio S. facto ab initio tabellae exterioris. Et quia in duobus locis venit scribenda figura 0, sc. e regione 180 et 360, ideo fiant incisurae duae, ut semper una linea scrupulorum menstruorum prominere possit. Et valeant scrupula prominentia per omnes numeros, incisuram ordine naturali sequentes in anomaliiis.

Melior et correctior ordinatio.

In variationibus complementa non anticipent gradum, sed teneant loca sua, habeant tamen pinnulas flexiles in acutum desinentes, sub quibus rotulus versari possit: et indicet pinna, illum gradum anomaliae non esse accensendum, sed ejus loco scrupula pinnulae contigua, quem in usum possunt scrupula ista completoria etiam promotiora poni versus rotulam. Imo etiam adjectoriae variationes promoveantur in gradus sequentes tegendos pinna.

Tertius rotulae circulus potius duplex sit, quam ut sint scrupula duplicia, in primo scrupula simplicia bis eodem ordine; in secundo, qui quartus ordine, sint rectangula quadrantis, quater repetita, maximum erit $3' 17''$. Quae ab apogaeo, titulum S. habent, quae perigaeo, titulum A.

In tegente rotulo immobili incisurae duae pateant tantum, ut et tertii et quarti circuli latitudo detegi possit, h. e. non tantum una linea scrupulorum, sed etiam una linea rectanguli, cum titulo. Valeat vero quodlibet rectangulum cum titulo in toto semicirculo, qui post incisuram deinceps numeratur.

Haec ideo, quia scrupula quidem detecta multiplicanda sunt in quamcunque plenarum aequationum, rectangulum vero detectum addendum factis vel subtrahendum, vel si factus sit minor, subtrahitur.

Tubingae Majo 1621. De intimo argumenti circulo.

Cum ego definiam argumentum menstruum sic, ut major semper arcus sit in descendenti Solis semicirculo, minor medio in ascendenti: oportet igitur cuique gradui integro anomaliae primo aequatae applicare non gradum integrum argumenti, sed scrupularium ex additione partis aequationis opticae, velat ex anomalia eccentrici. Quare qui sunt logarithmi in circulo intimo, repraesentantes scrupula graduum integrorum, illa non aliter valent, nisi Luna fuerit vel in copulis vel in apsidibus solutae. His enim casibus nihil accedit loco Lunae de anomaliae eccentrici aequatione optica. Ceteris in locis Lunae semper esset addendum intimi circuli gradibus subintellectis in descendenti solutae, semper auferendum in ascendenti, dimidium aequationis ex volubili circulo. Lubet explorare, quantus futurus sit error, si non fiat quod oportebat. Sit mensis plenus: tunc Luna in quadris versante nihil efficitur. Nam etsi plurimum ibi addendum esset $2^{\circ} 30'$, at sinus 90° et $87^{\circ} 30'$ parum differunt. Nam 95 est pars 1053^{1a} de 100000, cum sint minuta 150 in aequatione, itaque septima forte pars minuti seu $9''$ hic peccatur. In 45° debebant accedere $1^{\circ} 48'$. Hic peccatur $3' 30''$ circiter. Puto hanc summam esse quantitatem. Nam antea plus quidem differunt sinus non multo, minor vero est aequatio multo, posterius minus differunt sinus multo, augetur aequatio non multo. Sit nota mensis 45° , ergo ☉ in octante 45° , debuit per $47^{\circ} 30'$ excerpti aequatio. Tunc scrupula menstrua sunt log. 34700. At scrupula argumenti pro 34700 debebant esse $69400 - 1^{\circ} 15' 6''$, $30500 + 34700' = 65200 - 1^{\circ} 18' 12''$, diff. $3' 6''$. Hic iterum est diff. $3' 6''$ circiter, quando particula exsors 3. 17 S; hic igitur omissa particula exsors corrigit errorem.

Lincii 19. Novemb. 1621.

Pro confectione ephemeridis computetur dist. ☉ ab ap. ☽ ut hactenus, et excerpe logarithmum et exsortem, tum ☽ a ☉ ut hactenus, et per hanc variatio ex sua tabula. Inde auferatur haec ab illo, restat anomalia coaequata primo, cum hac excerpe ex sua tabula mutationem dist. ☽ a ☉ pro argumento menstruo, sumto dimidio differentiae. Cum argumento excerpe logarithmum. Duo logarithmi inter se additi efficiunt logarithmum aequationis menstruae in sc. et gr. anomaliae mediae, cui adde particulam exsortem vel aufer. Praestaret illa exhiberi in sc. et horis, sed tabella in medio rotulae jam est facta. Et $13^{\circ} 3' 54''$ valent horas 24, vel $32' 40''$ valent horam. Et quia superest operatio reductionis ad meridiem, etiamsi haberetur statim hora ex tabella, ideo sic argumentabimur: $13^{\circ} 3' 54''$ dat diurnum praesentem, quid compositum praesens? (Log. 60800 perpetuus.) — Hoc pro usu rotulae, donec in ea anomaliae mediae gradus et minuta in meditullio, ut et in particula exsorte, mutantur in horas et scrupula. Sine rotula si velis operari, strue 2 tabellas, alteram particulae exsortis in horae minutis et secundis ad singulos gradus distantiae ☽ a ☉, alteram valoris logarithmi ad singula minuta horae aequationis menstruae. Nam si 13. 3. 54 valent 24, quid 2. 80? Colligimus horas 4. 36, minuta ergo 276.

1622. 28. Decembris.

Pro abbreviatione tabulae expansae, si construatur ad legem hypothesis Epitomes. Aequationis menstruae seu trianguli socii scrupula sunt 150: desiderarentur igitur lineae 150, sed eas non per totam anomaliam menstruam, sed tantum in anomalia 90, 270. Nam ibi si fiant lineae 80, differentia linearum fit 5. At cum est anomalia menstrua 56, 124, 304, 236, differentia ista fit tantummodo 4. Hic lineae tantum 120 desiderarentur. Sic in anomalia 39 differentia est 3, desiderarentur lineae tantum 90, in anomalia 25, tantum 60, in anomalia 18, diff. $1\frac{1}{2}$, ergo lineae tantum 45, in anomalia 12, diff. 1, lineae 80, in anomalia 8, diff. $0\frac{2}{3}$, lineae tantum 20, in anomalia 6, diff. $\frac{1}{2}$, lineae 15, in anomalia 4, diff. $\frac{1}{3}$, lineae 10, in anomalia 2, diff. $\frac{1}{6}$, lineae 5 etc. Jam quoad primo dictas anomalias, etsi ab anomalia 56 in 90 sunt 34, at non opus est iis totidem columnis, crescunt enim in maximo triangulo tantum per 6. Contra in ultimo dictis unus gradus in plures columnas se dividit. Ita opus fuerit etiam 150 columnis. Si per distantiam $\odot$ ab apogaeo $\bigcirc$ fieri posset, requireretur triangularis tabula, ut est sexagenaria. Inquire partes numeri 150: eae sunt tantum 10, scilicet 1, 2, 3, 5, 6, 10, 15, 25, 50, 75. Non est igitur commodum, ut margo habeat lineas 150; praestat, illas esse 120. Hic sunt partes 15, scilicet istae: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 15, 20, 24, 30, 40, 60. Toties igitur possumus variare numerum linearum, uti divisionem in 120. Et tunc maximus saltus incedit per $1\frac{1}{2}$, ratione nudi trianguli socii. Et poterit una pagina capere tot lineas. Totidem vero etiam faciemus columnas, igitur 12 in una facie positae, erunt facies 10, quibus adde duas aversas in tegmine, fient 12, folia 6, paginae 3. Igitur in facie decima erunt lineae 120, in nona 60, in octava 60, in septima 30, in sexta 30, in quinta 15, in quarta 20, in tertia 10, in secunda 12, in prima 6 per 4 columnas et 3 per alias 4 columnas, et denique 2. Et initiata spatia manebunt ut plurimum vacua, finalia confertim impleta.

23. Nov. 1621.

An omnino per distantias $\odot$ ab apogaeo Lunae indicentur justi tituli *add.* et *subt.* pro aequatione menstrua?

Si distantia $\odot$ ab apogaeo $\bigcirc$ est 270, 0, 90, tunc $\odot$ gerit vicem apogaei menstrui, et Luna crescens habet aequationem *subt.*, decrescens *add.*: ergo distantiae quidem $\odot$ ab apogaeo $\bigcirc$, sed non sine titulis crescentis vel decrescentis $\bigcirc$, indicant hos titulos. Et hoc in annis superioribus fuit observatum.

At nunc correctae hypothesi, cum accedat particula exsors, quae variat in titulo ab aequatione menstrua, simulque utendum sit titulo argumenti menstrui loco tituli dist. $\odot$ a $\bigcirc$, quia duplici nomine differunt duo ista, praestat aliam inire rationem titulorum *add.* *subt.*

Primum toti semicirculi crescentis vel decrescentis habent in aequatione titulum eundem, in exsorte etiam eundem. Sed magno cum discrimine sunt accipiendi hi tituli. Nam titulus aequationis spectat locum Solis, at titulus exsortis spectat aequationem, et hoc in rotula fuit observatum.

Ergo quia scribitur argumentum in margine idque per praecepta bene formatum, tunc jam descendens semicirculus a 0 ad 180 habet in aequatione

add., ascendens habet *subt.*, intellige mediae vel temporis; si jam descendens habet perigaeum solutae, minuit exsors aequationem, minuit igitur etiam mediam aequationem *add.* affectam; et vicissim auget alterius semicirculi subtrahendam, id est minuit et ipsa mediam. Ecce quam diu apogaeum est in ascendenti semicirculo, exsors per omnem distantiam $\odot$ a $\odot$ habet respectu mediae titulum eundem. Posset igitur exsortis titulus imponi distantiae $\odot$ a $\odot$. At quia sic bis aequaretur illa anomalia per menstruas, et quia alias aequatio antequam utaris est corrigenda, ideo relinquatur exsorti titulus respectu aequationis.

Quamdiu igitur descendens argumenti habet perigaeum solutae (habet autem id tantum per quadrantem inferiorem, alias si haberet per quadrantem superiorem, fieret ascendens), minuit exsors aequationem descendantem, auget ascendentem, id est a distantia $\odot$ ab apogaeo $\odot$ 0 ad 90, sic etiam a distantia ∞ $\odot$ ab apogaeo $\odot$ 0 ad 90, h. e. a distantia $\odot$ ab apogaeo $\odot$ 180 ad 270. Et quamdiu descendens argumenti habet apogaeum solutae (habet autem id tantum per quadrantem superiorem), auget exsors aequationem descendantem, minuit ascendentem, id est a distantia $\odot$ ab apogaeo $\odot$ 270 in 360 vel 0, et a 90 in 180. Ergo superponantur dist. $\odot$ ab apogaeo $\odot$ tituli gemini sic:

<i>S.</i>	<i>A.</i>	<i>A.</i>	<i>S.</i>
0. 180.	360. 180.	0. 180.	360. 180.
90. 270.	270. 90.	90. 270.	270. 90.

Imo superponantur ipsis exsortibus, quia ex-
prior titulus valet in descendenti seu primo semicirculo, posterior in altero ascendenti, et respicit aequationem ipsam. Et quia argumentum incipit a $\odot$, quamdiu $\odot$ est ab apogaeo $\odot$ inter 270, 0, 90, ergo hic argum. desc. est Luna crescens. Ita conficitur, ut a 0 in 90 crescente $\odot$ valeat *S*, decrescente *A*, et a 270 in 360 crescente $\odot$ valeat *A*, decrescente *S*. Sic quia arg. incipit ab ∞ $\odot$, quamdiu $\odot$ est ab apogaeo $\odot$ inter 90, 180, 270, ergo hic argumenti descendens est Luna decrescens. Ita conficitur, ut ab 180 in 270 decrescente $\odot$ valeat *S*, crescente *A*, et a 90 in 180 decrescente $\odot$ valeat *A*, crescente *S*. Ita valent tituli per semicirculos dist. $\odot$ ab apogaeo $\odot$, mediante conditione Lunae $\odot$ vel $\odot$.

Emendatior ordinatio. 24. Nov. 1621.

Etsi pulchrum, ut et formetur argumentum et eo excerpatur aequatio menstrua cum titulis *Sub. Add.* ut in soluta, propterea quod inculcamus, menstruam hic similem esse solutae: at interim plurima alia differunt, ut, quod non constans quantitas, quod per logarithmos computanda, quod per exsortem et per diurnum corrigenda, quod titulus non ipsi sed margini superponendus. Quid magnum igitur, si etiam in hoc differat, quod titulus plane ne argumento quidem superponatur, sed distantiae $\odot$ ab apogaeo $\odot$, nec formetur argumentum per totum, sed tantum per aequationem opticam corrigatur dist. $\odot$ a $\odot$, et addatur vel auferatur, et sic per hanc correctam excerpantur tantum scrupulorum logarithmi.

Quantisper igitur dist. $\odot$ ab apogaeo $\odot$ est inter 90, 360, 270, Luna crescens habet (antiqua forma) subtractoriam, decrescens adjectoriam. Et quantisper dist. $\odot$ ab apogaeo $\odot$ est inter 90, 180, 270, Luna decrescens habet subtractoriam, crescens adjectoriam.

Typus titulorum junctorum.

					Parti- cula exsors.									
					Aliter.	Titoli Ex-		☾		A.	☽		sortis	
							☽		S.		☾			
					0	180		0. 0.		180	360		000000	
					1	179		0. 7.		181	359		000015	
					89	91		0. 7.		269	271		405000	
					90	90		0. 0.		270	270		1000000	
Tituli senes-					A.	S.				S.	A.		cento ☽.	
Crescente ☽					S.	A.				A.	S.			
Distan- ab apo-										tia Solis gaeo Lunae				

An perinde sit, sive addas vel auferas 90 ad arg. ☽ menstruum sive ejus compl. sumas?

47. 29. Compl. 42. 31. sc. log. 89250

90. —

Nequaquam! Cave!

137. 29. . . . . log. 80500

In rotula 42. 31 dat 89250.

Ergo pro argumento 0 utere complemento 90

1	"	"	89
89	"	"	1
90	"	"	0
91	"	"	1.

Meditatio de facilitandis parallaxibus.

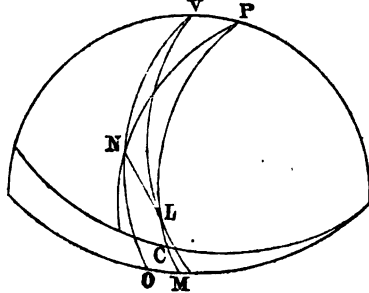
Ut sinus totus ad sinus omnes ordine distantiarum a vertice in Terrae superficie observatarum, ita sinus parallaxeos horizontalis ad sinus omnium ordine parallaxium. At ut sinus totus in sphaerico parallactico ad utriusvis angulorum sinus, ita sinus baseos seu parallaxis implicatae ad sinus laterum longitudinis et latitudinis. Ergo ut sinus horizontalis parallaxeos ad sinus parallaxeon per angulos, quasi per altitudines excerptarum, ita sinus implicatae parallaxeos ad sinus parallaxeon longitudinis et latitudinis. Cum ergo ambo anguli sint proxime recti, oportet igitur in tabula, ubi horizontalis est $60'$, per utrumque latus long. et lat. exhiberi duas distantias a vertice, quae quam proxime faciunt 90 . Et cum ambo anguli sint plus recto, ii qui sunt aequales recto minus excerptent quam par est. Et per aequipollentiam, ut sinus parallaxeos horizontalis ad sinum parallaxeos per angulum, quasi per altitudinem excerptae, ita sinus implicatae parallaxis ad sinum quaesitae longitudinis et latitudinis. Et consequenter, ut horizontalis parallaxis ad parallaxin per angulum, quasi per altitudinem excerptam, ita implicata parallaxis ad quaesitam long. et latitudinem. Quare etiam ut sinus totus ad sinum angulorum, ita parallaxis implicata ad extricatas. At etiam ut sinus totus ad sinum distantiae a vertice, sic horizontalis ad extricatas: ergo ratio horizontalis parallaxeos ad extricatas est composita ex proportionem sinus totius ad sinum distantiae a vertice et ex proportionem sinus ejusdem totius ad sinum anguli.

Multiplicandi ergo invicem sinus distantiae a vertice et alterutrius anguli in summam horizontalis, prodit intricata abjectis 10 figuris ultimis. Et quia ut horizontalis $60'$ ad quamlibet, sic sinus totus ad sinum distantiae a vertice, ergo multiplicandi invicem sinus distantiae a vertice et alterutrius anguli et totius in summam, hinc abjectis 10 figuris ultimis restat extricata in proportionem sinuum, hoc est, multiplica invicem sinus distantiae a vertice et alterutrius anguli abjectis figuris 6, productum multiplica in sinum totum, abjectis figuris 4: idem est cum priori.

Debemus ergo habere sinum distantiae a vertice et angulos. In triangulo VNL ut VNL ad VL ignotum, ita VLN ignotus ad VN ignotum. In-

Computetur parallaxis in circulo altitudinis ad omnes gradus altitudinis poli, verticali transeunte per omnes gradus aequatoris, etiam infra Terram. Cum volueris uti, quaere nonagesimum et ejus altitudinem. In margine sint 180 distantiae horariae ab aequatore, in fronte 90 altitudines poli, in area parallaxes ad 60' in horizonte. Investiga altitudinem poli eclipticae et distantiam a nonagesimo, illam in fronte, hanc in margine quaere, quod exhibet area, est parallaxis, corrigenda proportionaliter, si tota major esse debuit.

Fig. 12.

Videntur parallaxes esse in proportionem sinuum, ubi diameter est 1206, ut apud Regiomontanum. Parallaxes longitudinis et latitudinis habent inter se propriissime rationem sinuum angulorum oppositorum, habent autem inter se et rationem sinuum altitudinum, ergo anguli vicissim et altitudines exhibebunt parallaxes. —

De Motu Solis. 18. Februarii 1617.

Observationes Solis, ex quibus Braheus extruxit theoriam Solis, coeptae sunt annis 1584, 1585 in annum 1588. Locus apogaei Solis vel oppositus aphelli Terrae est in tabulis annorum expansorum $5^{\circ} 29' 15'' \odot$ anno 1586. Assumatur autem alter locus apogaei Solis, sicut observavit eum Hipparchus ad annum a morte Alexandri 196, quo anno prodidit etiam locum cordis $\odot$ in $29^{\circ} 50' \odot$. Tunc igitur fuerit locus apogaei Solis $5^{\circ} 30' \Pi$, quem ille locum sua aetate sine annorum particularium discriminae prodidit. Nam Ptolemaeum hic missum faciemus, qui locum apogaei, quem Hipparchus prodidit, etiam suo aevo ut pleraque alia retinuit. Subtracto loco apogaei tempore Hipparchi a $5^{\circ} 29' 15'' \odot$, prodit interstitium 80° minus $45''$, competens annis 1714. Sumatur ergo motus annuus $1' 3''$ praecise, vide igitur, quid circa tempora Nabonassari diversitatis oriatur. Intervallum inter Hipparchum et Nabonassarum anni 620, sunt ergo $10^{\circ} 51'$; $5^{\circ} 30' \Pi - 10^{\circ} 51' = 24^{\circ} 39' \gamma$ pro apogaeo Solis in meridie primi Nabonassaris.

Buntingus ex Reinholdo facit medium Solis apogaeum distare a medio aequinoctio per $50^{\circ} 89' 38''$, quod sic esset in $20^{\circ} 39' \gamma$. At quia medius Sol ab aequinoctio vero 5. 28. 42, vera praecessio 5. 55. 49. 41, anomalia annua 4. 39. 19. 47, locus veri apogaei est in $28^{\circ} 5' 8'' \gamma$; mihi in $24^{\circ} 39' \gamma$, diff. $3^{\circ} 26'$; $3. 26 + 17' 10'' = 8. 48$, duplum 7. 26, ergo aequatio $\odot$ Tyconica variatur circa $25^{\circ} \gamma$, Π per $7' 26''$ temporibus Nabonassarum. Annum sidereum ex Tycone facio d. 365 h. 6. 9. 26. 48. 30, Prutenicae h. 6. 9' 39'', diff. 12. 16. 30, in 620 annis 2. 6. 50. 30, quibus ego ab Hipparcho ad Nabonassarum secundum Tychonem in tempore plus numero et facio hoc nomine Solem antierius per $5' 18''$ c. tempore Nabonassarum. Quare in ipso Solis apogaeo, quando mihi est aequatio nulla, est Prutenicis adiectiva $7' 26''$, hic ergo facio Solem per $12' 44''$ antierius. In perigaeo, quando mihi aequatio est nulla, est Prutenicis subtractiva $8'$, tunc facio Solem per 2 posterius. Cum ergo Prutenicae numerent inter primam Arietis et cor Leonis $115^{\circ} 50'$, ergo secundum Prutenicas medius motus Solis distitisset a corde Leonis 3. 37. 2. 19; hoc corrogo per correctionem Tyconicam siderei $5' 18''$ in $3^{\circ} 36' 57' 1''$. A tempore Hipparchi ad finem anni 1600 sunt 1728 anni; tunc est Tyconi cor Leonis in $24^{\circ} 17' \odot$. Tycho suo saeculo, collatis observationibus Waltheri et suis, facit annum fixarum motum $51''$, tantum etiam prodit collatis suis cum Hipparcho, annis ergo 620 $8^{\circ} 46'$, cor Leonis Nabonassaro $21^{\circ} 4' \odot$ secundum Tychonem, medius Solis motus $5^{\circ} 28' 1'' \approx$ Tyconi.

In Martialibus (III. 488.) cor Leonis tempore Ptolemaei adhibui cum loco Solis Ptolemaico. Faciam idem etiam cum corde Leonis Hipparchi tempore. Anno corrente 128 ante Chr. in Rhodo 5. Aug. h. 6 matutina Sol in $8^{\circ} 20' 38'' \odot$, cor Leonis in $29^{\circ} 50' \odot$, Sol ultra cor per $8^{\circ} 30' 33''$. Anno 1617. p. Ch. 5. Aug. Sol in meridie Huennae est in $22^{\circ} 26' \odot$, quod est in Rhodo h. 1. 50' p. m. Sit autem etiam mane h. 6: aufer $20'$, ergo Sol in $22^{\circ} 6' \odot$.

Et anno cor Leonis in $24^{\circ} 31' 27'' \odot$, ergo Sol ante cor per $2^{\circ} 25'$. Motus medii collecti ex Tychone ad annos 1744 produnt motum Solis a fixis in Prutenicis tardiorum; causa est diversitatis, quia hic constitui Nabonassarum et Hipparcho medium ex Tychonis aequatione, illic sumsi quasi per aequationem Hipparchicam majorem. Et apparet manifeste, differentiam existere, si per observationem Ptolemaei computemus et si per observationem Hipparchi. Ptolemaeus enim ponit Solem in $8^{\circ} 20' \odot$, medium in $10^{\circ} 27'$, cum ego habeam in $10^{\circ} 11\frac{1}{2}'$, quia minorem eccentricitatem addo. . . .

(8. Jun. 1622.) Quaeritur, si mutamus Prutenicis suum sidereum, an retinere possimus earum tropicum? Ab hoc enim et sidereo pendet praecessio aequinoctiorum aequabilis. Principio motus apogaei a nobis assumitur ut certus a principio Arietis, si in certi intervalli principio ponimus apogaeum in $0^{\circ} \gamma$, fine vero in loco certo, ut in $5^{\circ} 52' \odot$. Hoc per se est. Secundo, si hoc posito jam temporis *ἀρχα* assignamus, quibus Sol in apogaeum incidat, jam posita est etiam longitudo media anni tropici, at nondum de fixis quicquam est statutum. Tertio igitur loco assumenda est longitudo siderei, ut habeantur et fixarum certa loca.

In primo regulam habemus observationem apogaei Solis Hipparchicam et Ptolemaicam. In secundo observationem aequinoctii utriusque. In tertio observationem fixarum Timocharis, Hipparchi et Ptolemai. 1) Observatio Hipparchi a. Ch. 147. 146. aequinoctii et solstitii, inde prodidit apogaeum Solis in $5^{\circ} 30' \Pi$. Calculus mihi prodit $5^{\circ} 50' 6''$, quod est plane impraeestabile, cum eccentricitas prodeat Hipparcho vitiosa, argumento non omnimodae praecisionis. Post Christum anno 140 Ptolemaeus prodit idem Solis apogaeum, ego habeo plus 5° . At verisimilius est, Ptolemaeum observando parum aliquid peccasse, quam apogaei Solis motum inaequalem esse. Post Christum anno 883 Albategnius prodit locum apogaei Solis $22^{\circ} 17' \Pi$, calculus mihi prodit $23^{\circ} 25' 56'' \Pi$. Hic 1° plus habeo. Proxime consentit Albategnius cum Tychone et Hipparcho in aequalitatem. Proclivius est errare propius solstitiale punctum. 2) Locus Solis d. 26. Sept. anni 147 a. Ch. ex meis tabulis $0^{\circ} 16' 26'' \simeq$: abundant $16' 26''$, aliter $29^{\circ} 44' 18'' \times$: deficient $15' 42''$. Dissentire oportet calculum nostrum ab observatis Hipparchi, quia retinemus eccentricitatem minorem. Hic dissensus est disperriendus aequaliter in aequinoctium utrumque. Observationem Albategnii (anni 883) tueor egregie, prodit enim ingressus Solis in $\simeq$ mane d. 19. Sept. h. 17. Huennae, quod est h. 19. in Aractis, et ecce Albategnius dicit: „Aractis ante Solis ortum.

(10. Junii.) Sciendum est, eccentricitatem Solis auctiorem quam est hodie, non niti fundamentis observationum, quas ab Hipparcho annotatas operaque Ptolemaei ad nos transmissas operae pretium est considerare et ordinare diligenter. Autumnale quidem observatum est ab anno periodi Calippicae 17. usque in 36, vernale vero ab anno 32. in 50. Quodsi tenendae essent accurate observationes Hipparchi, dicendum esset, in annis 19 intercidisse diei 3 quadrantes. Nam anno 17. ponit 30. Messori in occasu, anno 36. 4. Epagomenon rursum in occasu; atqui si quadrantem accenseas, debuit 5. Epag. in meridie. At si dextre tractes has observationes, forte testimonium perhibebunt de annis intermediis observatis. Nunquam enim hactenus compertum est, tam enormem inaequalitatem esse in annis adeo vicinis, et praeterea a 20. in 32. 33. melius respondent observata rationi motuum, ubi vides, pauculas horas desiderari, dum solae 3 horae et $48'$ his 12 annis decedunt, quae initio an fine peccatae sint, discernemus, si adhibeamus illas enormes anni 17. et 36, quorum quilibet,

ille anno 20, hic anno 33 vicinus est, addit tamen unum quadrantem enormitati in partes contrarias, ut dubium sit nullum, peccatum in illis esse. Postulat tamen peritia artificis et diligentia, ut non cumulemus errorem in unum locum, sed ita distribuamus, ut fiat tolerabilis et probabilis. Majorem tamen anno primo admittimus; erant nempe illa tirocinia prima. Praeterea etiam vernale invenimus observatum eodem 32. anno et quidem accurate, ut etiam horae 5 post ortum Solis exprimantur. Nam etsi Ptolemaeus exprobrat duplicem annotationem, quod secunda vice expressa sit observatio voce *πρωιας*: at querulus videtur Ptolemaeus. Quid enim est aliud *πρωιας*, nisi ante-meridiano tempore, et hora 5 ab ortu finitur ante meridiem. Itaque si fidamus annis 32 et 33, reliquos annos sic tuituri sumus, ut nusquam plus quam 9 horis idque solum primo anno abeamus ab observatis Hipparchi. Nam si anno 33. in ipso Solis ortu ponamus fuisse aequinoctium, ut refert Hipparchus, *πρωιας*, et confirmat anno antecedenti, ad quem exprimit horam aequinoctii *μεσονυκτιον* seu h. 18, nos equidem tunc damus h. 18. 11', consequenter anno 21. nos damus h. 2. 12', cum ille *μεσημβριαν* seu h. 6 habeat, et anno 20. nos h. 20. 23', cum ille *πρωιας* seu h. 24. Hoc verisimilius est, hoc anno peccatum horis 3. 37', quam anno 32, 33, quia si jam regrediamur ad annum 17, nos sic habemus h. 2. 56', ubi ille *δυσιν* seu h. 12, differentiam seu peccatum admittimus anno primo observationis seu in ipsis rudimentis horarum 9. Vicissim si a 33 pergamus usque in 36, accumulamus nos horas 17. 27', ubi Hipparchus prodit *δυσιν* seu h. 12, arguimusque in illo defectum horarum 5. 27', non majorem. Verisimilius inquam hoc est, quam si ubique addamus aliquid horarum, augentes peccatum ultimo anno ultra quadrantem diei.

Circa vernale minor est difficultas, modo sequamur anno 32. horam accurate expressam. Tunc igitur anno 37. colligimus h. 10. 5', cum ille *μεσημβριαν* habet seu h. 6, solas 4 minus. Et anno 43. colligimus h. 20. 59, cum habet *μεσονυκτιον* seu 18, solas 2. 59' minus. Denique anno 50. colligimus 13. 42', cum ille *περι δυσιν* seu circa 12, satis accurate, nisi in favorem plurium observationum contra unam anni 32. pro hac scriptione *περι δυσιν* legere velimus *περι την έω*, ut hoc sit magis *πρωιας*. — Haec de observationibus ex codice graeco Ptolemaei fol. 60.

Jam in eruenda eccentricitate sic pronunciat Ptolemaeus de Hipparcho, *υποδιτελεις γαρ* longitudinem aestatis 187 dierum. Hic facile apparet, si observata Hipparchi conferas, quid voluerit ille. Nimirum more mathematicorum demonstrare voluit aliquid, quo certo non sit major eccentricitas Solis. Nam si suas ille observationes sic dispositas (anno 17. aequinoctium autumnale horis ab ortu Solis 2. 56', anno 18. h. 8. 45, anno 19. h. 14. 34. . . ., anno 32. h. 18. 11 etc.) secutus esset, certe anno 32. longitudo prodiiisset minor. Ecce:

Mechir	27 h. 5.	vel h. 3.	365. 5. 49	vel 365. 5. 49
Epagomenos	3 h. 18. 11	18. 11	178. 8. 49	178. 10. 49

Dies 178 h. 10. 49, vel 178. h. 8. 49   186. 21.   186. 19.

Vides aliquid deteri de rationibus Hipparchi, utique tanquam ex abundanti desumptis.

Jam igitur utamur eccentricitate hodierna et loco apogaei, deducto ex suis principiis a priori. Sit is $5^{\circ} 50' 6''$ II, complementum ad 0° $\simeq$ est $114^{\circ} 9' 54''$. Si ergo anno 32. 26. Sept. h. 18. 11' ab ortu aequinoctium 113. 26. 17 dat 117 dies, differentia 43. 37 dat h. 17. 27', ergo Sol in

apogaeo d. 1. Jun. h. 0. 44' ab ortu. Et quia Alexandriae dist. merid. h. 1. 35' (Progymn. p. 40), erit Huennae 31. Maji h. 23. 9' ab ortu.

Sed maneamus in hora 1 Jun. 0. 44'; subtractis diebus 68. h. 17. 31. prodit 24. Martii h. 13. 27 ab ortu; debebat prodire h. 5, diff. h. 8. 27'. Longitudo loci Solis apogaei a 0° Υ est $65^{\circ} 51' 7''$, dies 68 dant $65^{\circ} 8' 31''$, diff. $42' 36''$. Et jam posito apogaeo in $5^{\circ} 50' \Pi$, manifesta est longitudo aestatis additis 117 d. 17 h. 27' et 68 d. 17 h. 31', 186 d. 11 h. Hipparchus observavit 186. 19, diff. 8 horae.

Oportet igitur differentiam bisecare et computare autumnale aequinoctium h. 14. 11' ab ortu, vernale h. 9. ab ortu: ita venit Sol in apogaeum.

Ad haec annotat Keplerus d. 22. Junii 1626: In his paginis hoc sumsi, vernale aequinoctium, quo utitur Ptolemaeus, sequi, autumnale praecedere. Animadverti vero ex tractatione anni Metonici et Calippici, vernale praecedere. Itaque fol. 64. codicis Ptolemaici omnia habent aliter, aestas fit longa 186 dies 18 h., pro quo Hipparchus, ne parum concludat, usurpavit 187, etiam ideo, quia quadrantem in dubio ponit. At si pro $\pi\rho\omega\iota\alpha\varsigma$ usurpemus horam 5. $\tau\omicron\nu$ $\kappa\rho\iota\mu\omicron\nu$, jam aestatis longitudo fit 186. 13, cum supra colligam 186. 11. Comparato motu Solis medio cum Ptolemaico centum annis p. Ch. habeo plus per 1° , sed post a 40. in 50. habeo plus sesqui gradu recte.

(1623. 23. Oct.) Explora quorsum recidat apogaeum initio mundi.

Epocha 4001. Apr. d. 23. h. 17. 52' in $29^{\circ} 51' 39'' \Upsilon$

Anni	8 dant	1. 52.	8. 13
3993. Apr. 23.	19. 44.	29. 59. 52	
Pro mensibus 8. 15			
0. 0. 7 Υ .			

A 23. Apr. h. 19. 44' in 24. Julii h. 0 Huennae sunt dies 91 h. 4. 16'. Hinc subit animum, annon hoc momento syzygiae praestet Solem in $0^{\circ} \odot$ ponere? Sic n. apogaeum Solis superaverit aequinoctium, nec par erit aestas hiemi. Hoc quia fugimus, igitur omnino die 24. Julii ponendum est apogaeum in $0^{\circ} \Upsilon$. Cur ergo initio rerum Sol in $28^{\circ} \Pi$, non in $0^{\circ} \odot$? An quia praeterquam in apogaeo et perigaeo nullus est locus coeli, in quo quaeri possit aliqua concinnitas?

(1627. 6. Nov.) Constituam epochas mundi a priori et per illas explorabo in lunaribus eclipses Nabonassari et reliquas.

Initio sint praesuppositi motus Solis sic ut anno 3993 ante Christum mense Julio, quando fuit novilunium, Sol sit motu medio in $0^{\circ} \odot$ et in ipsissima anomalia media. In tempore novilunii non possumus multum errare. Cadit post finem diei 24, in principio diei 25 (24. Jul. h. 14. 27' 40" post meridiem Huennensem).

Meridianus creationis est idem, qui hodie separat Americam ab orbe noto. Cadit novilunium in meridiem orientalis et mediam noctem occidentalis oceani. Homo vero creatus est loco intermedio (in meditullio continentis Asiae et sub tropico Cancr, quia vergit continens in $\odot$ et quia Sol erat in $\odot$ motu medio), in quo erat hora sexta. Tunc Sol oriebatur in meridiano Arabiae felicitis sub tropico Cancr prope sinum Persicum et portum Ormuz in meridiano civitatis Akim, ab Arabibus pro medio mundi sub aequatore positae. Sicut vero tunc Sol occidebat in Americae illa parte, quae dicitur Hispania Nova, in ingressu sinus Vermejo e regione Californiae, sic etiam sub mundi vesperam, i. e. sero admodum impleta est illa terra hominibus tandemque et christiana doctrina.

Hinc constituentur jam epochae Solis et Lunae. Si apogaeum Solis in $0^{\circ} \gamma$, aestas praecise aequavit dimidium annum, i. e. dies 182. h. 14. 54' 30". De 3993 exactis, 205 d. 14 h. 27' 40" aufer dimidium aestatis, restant d. 114. h. 7. 0. 25. Subtrahe Martium biss. d. 91, restat 23. 7. 0. 25: currente 24. Apr. h. 7. 0. 25" Huennae Solis apogaeum. At epochae a Sole observatae 23. Apr. h. 19. 44' in $29^{\circ} 59' 45''$)(

h. 11. 16. 25. Tot horis aequinoctium promotius. Haec promotio tolerari potest. Hipparchi temporibus promoveo aequinoctium per h. 3. 43'. —

Fragmentum Orationis de Motu Terrae.

Quod initio hujus disputationis, ante octo dies coeptae, vehementer a vobis, auditores reverendi, magnifici doctissimique petebam, ut sub initium hujus tam arduae provinciae, in quam uterque nostrum auctoritate superiorum tum primum immittebamur, humanius nos exciperetis, ne, quod audaculis quibusdam pueris, scalas ascendentibus praecipites, accidere solet, verborum asperitate repentina percussi de loco tam alto caderemus, h. e. titubantibus responsionibus cathedrae dignitatem tueri non possemus, id equidem expertus sum ita vos excepisse, quasi nihil minus a vobis sperarem, quam hoc ipsum, quod officiosissime petii. Quid enim, hocce leniter est tractare, hocce est humaniori exordio confidentiam nobis addere, quod inermes pene nec quicquam nisi velitationem leviculam pro nobis ferentes in apertum protraxistis, imparibus armis nos estis aggressi, incredibili alacritate occupastis, nec vel momentum nos morati pene prius nos oppressistis, quam intelligeremus, quocum nobis res esset?

Problemata quaedam proposueramus, parati, si res ita ferret, in utramque partem leviter aliquid respondere. Quae cum altera sui parte in sensum communem et sacras literas incurrerent, atque id vix aegre suspicari possetis, ecce repente iudicio sistimur, causam dicere coram regio Davide, coram spiritu sancto cogimur, jubemur impraemeditati respondere gravissimis argumentis. Quid multis? Tantam in pedibus trepidationem excitastis, ut parum abesset, quin allegoria nomen amitteret atque ego, pedem incaute proferens, vere de sella deciderem. Utinam vero non acrius nobis certamen cum invidia novae ac impiae sententiae fuisset, atque cum rationibus et argumentis fuit: credo tantam verisimilitudinis opinionem in animis vestris reliquissemus, quantum in nos suscepimus dedecoris. Nunc vero, cum et materiae difficultas et sacrarum literarum majestas, ut propugnatorum vultus nobis versentur. ob oculos: non potuimus equidem (quod fortassis sperare possitis) in hac hodiernae palaestrae renovatione Copernico nostro persuadere, ut cataphractus ita, ut decet, hostem excepturus prodiret. Tanta namque veneratio, tantus amor antiquitatis est in eo, ut non tam turpe sibi fore putet, cum Aristotelis Meteoris et libris de Coelo sacrorum biblicorum conspectum fugere et palmam cedere, arena excedere, quam turpe futurum sit, sine Aristotele locum tueri. Itaque vos auditores id unice rogat, ne sacras illi literas obviā mittatis. Ita namque persuasum habet, etsi non tam sint acerbae, quin facillime privatim cum illis transigere speret, fore tamen, ut acclamationibus spectatorum excitae omnino pugnare velint. Atque id metuens ita se ad certamen comparavit, ut haud majorem gloriam adepturus sit, qui se S. Scriptura vincat, atque is, qui semi-

nam inermem ancipiti machaera, aut qui adversarium in equestri ludicro occidat. Initio nos defensores duo secum adduxit, a quibus omnium confessione nulla necessaria defensio sperari posset; deinde illam suam ingentem et durissimam clavam mathematicam cum fortissima funda, qua integras Tellures ejaculatur, penitus abiecit, de quibus nemini dubium esse potest, quin uno ictu et una circulatione totam hostis vim prosterneret, si his telis uteretur; quin imo omnes epicyclos comminueret in infinitum, illud Primum Mobile sphaeramque nonam, jam antea trepidanti vicinam, cum illa fictili sive tornatili Solis orbita e fundamentis everteret. Non vult ab his armis instructus ingredi; metuit non sibi, sed nobis suis comitibus, ut tam atrocem pugnam aequo et intrepido animo adspicere possimus; quia n. in rationibus mathematicis invictis in utramque partem non sumus expediti, nullae tales propositae sunt: leviores videtis ratiunculas, et levissime quoddam cosmographicum, quo indutus noster Copernicus hodie prodire voluit, ut omnes animadverterent, ludere se velle, non pugnare. Ne vero durius quiddam illi subesse suspicari possitis, agite explicabo paulo fusius ratiunculas illas et penitus introspiciendas dabo.

Principio, ne coecus quidem tibi negaverit, omnium quae sunt in mundo corporum praestantissimum esse Solem, cujus tota essentia nihil aliud est quam lux sincerissima, quo nulla major stella, qui solus et unus est omnium effector, conservator, fotor; fons lucis, foecundi caloris saturigo, visu pulcherrimus, limpidissimus, purissimus, visus origo, colorum omnium expressor, ipse omni colore vacans, Rex planetarum a motu, mundi Cor a virtute, Oculus a pulchritudine dictus, quemque unum dignum omnes aestimaremus, in quo Deus Opt. Max., si corporeo domicilio delectaretur et capi loco posset, cum beatis angelis inhabitaret. Nam quis illum in illas exteriores et supercoelestes tenebras extruderet, qui lucem inaccessam habitare Joh. 15. dicitur? Quodsi Caesarem eligunt Germani eum, qui totius imperii plurimum potest, quis dubitet motus coelestis suffragia in eum conferre, qui jam antea ceteros omnes motus et alterationes beneficio lucis, quam omnem possidet, administrat? Equidem alias cernimus, rem et virtutem quamlibet, quo magis una est, eo fortiores esse, diffusam in partibus singulis citius evanescere. Quamvis igitur non ignoro, rem aliter se habere cum purissimis illis essentiis atque cum accidentibus corporum, tamen in hac re impossibile est, ut omnem similitudinis opinionem exuat, qui meliores rationes non habet. Cum igitur primum motorem non deceat orbiculariter esse diffusum, sed potius ab uno quodam principio et quasi puncto egredi, tanto vero se honore nulla pars orbis, sed neque ulla stella dignetur, jure optimo ad Solem itur, qui solus et dignitate et virtute huic motus officinae videtur idoneus dignusque, qui vel Deum ipsum, nedum primum motorem capiat. Tantis igitur mactum honoribus, tantis onustum Solem muneribus putat Copernicus se obtinere posse, ut in medium mundi collocet primum, ut motor ipse, sicut per se est immobilis necessario, ita etiam in immobili domicilio haereat, unde tanquam e centro et corde quodam mundi per *ἐνσφαινας* sese proferat aequalissime ad omnes circumfusus orbes, unde postmodum celeritatis ratio in planetis iniri facile potest. Motor nempe unus, solus, primus et ultimus in ipso centro mundi, in quo minimus, h. e. nullus est ambitus, tale quid efficit, quod celerrimo motui simile sit, quod non potest nisi privatione motus et positione principii moventis intelligi: quia motus infinitis prope partibus potius est ibi, ubi primus actus ejus est, quam ubi secundus. Ab eo puncto, centro nempe Solis et mundi communi, proferens sese motus aequalissime in vicinos quosque orbes, aequali conatu in

eos impressionem facit et quorundam conversiones pro ratione ambitus matrat. Mercurius, a Sole primus, angustissimum habet ambitum: non igitur alia celeriter sphaera, cujus motus intra 3 mensium spatium finitur. Sequitur Venus, quae cum distantia tempus auget et 9 menses habet. Hanc sequitur Terra, media inter planetas, planeta et ipsa, qui lucet in Luna, induta lunarem orbem menstruum, menses efficit 12, Mars superior menses 23, Jupiter, quintuplo a Solis centro quam Terra remotior, 12 annos, Saturnus noncuplo remotior 30 annos. Fixas vero, cum infinito pene intervallo a Sole distent, decebat tanto quoque tardiores esse, cumque omnia tegerent, motus et loci in mundo rationem efficerent, qui neuter certe sine tegumento intelligi potest, convenit, ut penitus non moverentur. Et haec a motu loci Solis probatio.

Porro Regem regia stella decet, Dei domicilium situs quoque, qui Dei similitudinem gerit. Tale centrum est, a quo primum est generandi circuli et sphaerae principium, sicut a Deo omnes creaturae, etiam a Sole omnis lux, virtus, calor, efficientia et motus proficiscuntur primum. Hic ille thronus est, nullus alius, in quo is rectissime medius inter planetas lucem aequaliter spargit promissosque radios ad extimam fixarum superficiem, quia illic incidunt rectis angulis, iisdem angulis ad se resultantes resorbet in sese et sic omnia illustrando, quasi quidam corporeus Deus, se ipsum illustrat, quia ab omnibus illustratis radius ad ipsum Solem relabitur, sicut a creaturis gloria ad Deum. Atque hac radiorum reciprocatione sese ipse tanquam in ingenti aliquo speculo incendit, nutrit, fovet, alit et, siquidem oculus animatus est, cernit etiam et contemplatur. Unde ejus *ἀνταρξία* illucescit, quod ipse sibi sufficiens nec ulla re indigens, hoc ipso, quod aliis mundi corporibus, ut Deus quidam, inservit, id est quod est suamque beatudinem in eo positam habet, quod toti mundo prodest sine sui dispendio, imo cum ingenti suo fructu, sed non necessario. Cum igitur hoc egregie per quietem perficere possit (motus n. est *ἐκστατικός τῆς φύσεως*, est indigentiae index, efficeretque, ut id ipsum hoc quod aliis largiturus esset circumeundo prius quasi emendicaret et quasi nobilioris cujusdam rei minister orbe suo tanquam lectica circumveheretur ad conquirendos passim globos, quibus calorem subministraret; quae res una multum ejus nobilitati detraheret), sinamus illum in solio suo regio, nempe mundi centro, quiescere, ceteros vero planetas et Terram, quae his mutationibus et hac solari stipe indigent, sinamus orbibus suis, circum Solem, regem suum, mendicantes circumvehi, quantum cuique sufficit. Nec metuamus Terrae, ne nimium sit debilis et ponderosa, ut haec ejus quasi valetudo motum hunc non ferat. Centrum exiguum est, non est grave, facile orbi transferre quocunque lubuerit. Centrum Terrae omnia gravia naturaliter sequuntur. —

De Anno Romano.

Anni quantitatem inde ab initio rerum vulgus hominum stata hiemis aestatisque vicissitudine mensi sunt; qui quot dierum esset, non ita sollicitè fuit observatus. Postquam multiplicato genere humano plures cohabitare, agri diligentius coli, artes ad victum necessariae inveniri coeperunt, necessitas homines ad curam hanc numerandorum anni dierum impulit. Deprehensum, dierum esse 365, qui modus anni in historia diluvii manifeste reperitur, ut alibi dictum est. Tunc igitur ad similitudinem cursus lunaris annus 12 partes, quos menses dicimus, habere coepit. Primi Chaldaei otio abundantes in felici

regione annum ad venustatem composuerunt et festorum dierum, quibus delectabantur, ex coelo signa petere. Cum enim essent astrologiae dediti, deprehenderunt, divisionem duodenariam ad annum unum, qui inter duas hiemes 365 diebus volvitur, et simul ad cursum Lunae non exacte quadrare. Placuit igitur illis, rationem confingere, qua simul Solis et Lunae metas complecterentur. Non erat haec cura necessaria, ut dixi, sed speciosa magis, ut humana consuetudo naturam, quoad fieri posset, imitaretur.

Cum igitur deprehendissent, inter duo plenilunia dies $29\frac{1}{2}$ interesse, paulo plus, hunc mensibus modulum esse voluerunt sic, ut alterni menses jam 29 jam 30 dierum observarentur. Efficiunt igitur 12 huiusmodi menses dies 354 integros, cum 12 lunationes pauculas horas ultra adderent, quas non conficerent diei semissem. Annus autem hiemalis, ut ita nominem, continet dies $365\frac{1}{4}$, exiguo minus. Differentia dierum $11\frac{1}{4}$, quibus justus annus lunarem superat.

Hoc modo anno brevior, quam est hiemalis, Lunam tantum sequebantur; ut autem et Solis cursum adhiberent aetatemque et hiemem iisdem tenerent mensibus, tertium et interdum alterum quemque annum longiorem fecerunt uno mense, qui esset vel 29 vel 30 dierum, prout excessuum postulabat aggregatio. Anno uno supererant $11\frac{1}{4}$ dies, altero $22\frac{1}{2}$, tertio $33\frac{3}{4}$, quarto 45 integri, paulo minus.

Haec anni ratio postmodum ad omnes nationes orbis terrarum propagata fuit, ut 4 annis lunaribus 45 dies intercalares competerent ad retinendam quantitatem justam anni hiemalis; quamvis in intercalandi ratione suum quisque institutum secutus sit. Qua in re tanta consecuta est varietas, ut videantur in eo libertatem suam gentes demonstrare voluisse, si suo arbitrio quaeque annum constitueret. A Chaldaeis igitur ad Phoenices, a Phoenicibus in insulas et Graeciam ea ratio invecta fuit. Latini prisci, quibus Aeneas Trojanas reliquias immiscuit, Graecorum coloni sunt eademque cum illis anni forma utebantur ante Romam conditam. Menses n. habebant lunares; argumento est cognatio vocis: „Mensis“ Latinis, quod Graecis est *μηρ, μην, sive μηνσις*, a *μηνω*, significo, unde latinum moneo, germanicum manen: eo quod Luna festos dies et rationem agriculturae monstraret, seu magis, quod populo ratio mensium sacerdotis voce significaretur. *Μηνη* utique antiquitus Lunam significavit, ut et adhuc hodie apud Germanos *Monat* dicitur, quos constat a Graecis oriundos. Alterum indicium lunaris anni penes priscos Latinos est appellatio Calendarum, Nonarum, Eiduum. Nam Eidus Scaliger appellatas existimat voce graeca *εἶδος*, ad plenilunium significandum, quia species Lunae integrae appareat; Nonas vero, quasi nonam diem a plenilunio retro, qua die Luna dimidiata apparet vesperi. Nam inter plenilunium et quadraturam saepe 8 dies interlabuntur integri. Calendae vero a graeca voce *καλεῖν* dicuntur, eo quod tempora pontifices agricolis alta voce sublata significarent, Varrone teste. Intersunt autem 3 vel summum 5 dies inter Calendas et Nonas, ut opinor ideo, quia Latinorum priscorum menses non a novilunio ipsissimo, quod cerni non potest, sed a primo vespertino Lunae exortu incipiebant, quod Graeci *φασιν* dicunt, quia tum Luna apparere — *φαίνεσθαι* — incipit, triduo vel biduo, interdum quadriduo post novilunium, saepe etiam eodem die. Sacerdotes igitur primum conspecta vesperi Luna calabant; verba eorum „calo fana novella“, h. e. exclamo Luna nova. Ab ea phasi ad Nonas sive Lunam dimidiatam erant 4, 5 vel 6 dies. Haec causa esse videtur, cur Idus 8 numerentur, Nonae tantum 4 et interdum 6.

Tertia latini Calendarii cum graeco convenientia fuit haec, quod annum ab aestivo solstitio incipiebant. Graeci enim olympicos ludos quarto quoque anno celebrarunt sub initium novi anni circa solstitium, ad memoriam diei intercalaris, qui quinto cuique anno accrescit, collectus ex superfluis quadrantibus. Latinos idem tenuisse probatur ex Plutarcho, qui affirmat, Varronem et Tarruntium Romuli et Remi nativitatem reponere ad 20. Septembris, Sole in 29° ♄ versante. Ex quo sequitur, Calendas Martias illias anni habere Solem in 10° ☿; Martius vero primus mensis anni fuit. Haec fuit convenientia. Hoc solo differebant, quod simplicis anni lunaris quantitatem aliae statuerunt gentes 354 dierum, Latini vero 355 dierum, quae est in rei veritate 354 dierum, horarum 9. Plus igitur excedebant justam quantitatem, quam alii defecerunt. Hanc anni summam 355 dierum si in 12 partes distribuamus, pars una erit:

primus (Martius)	29	29 d. 14 h.
secundus . . .	30	30. 4.
III. . . .	29	29. 18.
IV. . . .	30	30. 8.
V. . . .	29	29. 22.
VI. . . .	30	30. 12.
VII. . . .	30	30. 2.
VIII. . . .	29	29. 16.
IX. . . .	30	30. 6.
X. . . .	29	29. 20.
XI. . . .	30	30. 10.
XII. . . .	30	30. 0.

Quotiescunque n. aggregatum horarum in 24 horas accrevit, integer dies fuit accensus, quodque adhuc super 24 superfluit, id posterioris mensis horis fuit additum.

Haec igitur fuit anni veteris forma apud Latinos.

Jam Roma condita satis constat, anni formam esse mutatam a Romulo. Primum anni caput ab aestivo solstitio retraxit ad aequinoctium vernum, quod probatur ex Patriculo, ex quo versus iste:

*Urbi festus erat, dixere Palilia patres,
Hic primus coepit moenibus ire dies.*

Condita igitur urbs Palilibus. At Palilia celebrabantur Sole in Tauro versante. Id probatur, quod oculus Tauri, quod Palilibus oriretur, Palilium sidus dictum est antiquitus. Deinde Palilia Varro ait (2, 1, 9) Parilia, quod Deae Pali pro partu pecorum supplicaretur. At pariunt, Sole in Tauro versante. Jam Palilia in vetustissimo Calendario referuntur ad II. Cal. Majas, ergo fuit Aprili mense Sol in Tauro, Martio igitur in Ariete: quod fuit probandum.

Utrum autem Romulus tantum 10 menses anno suo statuerit, in utramque partem contendunt Romanarum rerum scriptores. Credo ego, sed existimo, menses fecisse longiores, alternos 36 et 37 dierum, neglecto Lunae cursu. De causis denarii disputat Ovidius I. Fastorum, et certe 365 dies commodius dividi non possunt, quam in 10 partes alternatim aequales, ut bini semper menses teneant 78 dies. Rationem indigetandi et ordinandi menses Ovidius his versibus complectitur:

*Martis erat primus mensis Venerisque secundus,
Haec generis princeps, ipsius ille pater.
Tertius a senibus, juvenum de nomine quartus,
Quae sequitur, numero turba notata fuit.*

Martius a Marte, Aprilis ab aperiendo sive pariendo, seu quis dicat Aprilis quasi Aphrillis. Veneri enim nomen est ab ἀφρον, spuma maris, unde orta fertur. Majus a majoribus, Junius a junioribus, Quintilis, quia quintus, et sic porro Sextilis, September, October, November, December. Iste fuit anni ultimus, quem secutus est Martius, alterius anni initium. Labet mihi παραδοξος hoc defendere, nihil hac anni forma simplicius, nihil aequalius, nihil ad populi

captum convenientius confingi potuisse, cum tamen alii auctores tam absurdam scribant, ut incredibile dicant, a Romulo institutam esse.

Veniamus ad confusissimam temporum rationem, a Numa introductam, de qua Ovidius:

*At Numa nec Janum nec avitas praeterit umbras,
Mensibus antiquis praeposuitque duos.*

Numa Januarium addidit, quia Jano Deo Italico, belli et pacis arbitro, templum condiderat, et Februarium, quo mense diis manibus sacra fiebant, februa autem purgationem sonant. Vide Ovidium. Hoc modo pristinum numerum 12 mensium resumit. Postea superstitiosus homo, omnes pares numeros ut infaustos cum odisset, mensibus omnibus impares dies attribuit, hoc pacto: permutavit vices mensium, auctos diminuendo et diminutos augendo, sic ut pro 30 poneret 29, pro 29 vero 31, ut hic vides: Martius 29. 31, Aprilis 30—29, Majus 29—31, Junius 30—29, Quintilis 29—31, Sextilis 30—29, September 30—29, October 29—31, November 30—29, December 29—29 (31), Januarius 30—29, Februarius 30—28 (29); summa 355, 355 (358). Verum accidit hoc pacto, ut 358 dies colligeret. Hoc sic emendavit: ultimo, qui 31 sortitus erat, Decembri sc. suos 29 restituit, denique Februario, cum 355 non possent in 12 dividi aliter, quam pars una obtineret parem, quod is totius anni postremus esset, adhuc unum ademit, ex quo illum pro infausto habuit et diis manibus consecravit, eo quod parem numerum dierum nactus esset. Sic igitur 4 restant aucti, dierum 31 (Martius, Majus, Quintilis, October), unus (Februarius) dierum 28, reliqui dierum 29.

Quaeras, quid igitur cursui lunari factum sit in tanta inaequalitate mensium? Respondeo, nihilo minus a plenilunio ad *φαιν*, sive vespertinum exortum Lunae, h. e. ab Idibus ad Calendas 16 dies intercidere in numerando ubique, praeterquam in Februario, ubi tantum 15 dies interciderunt. Nam quatuor illis auctis singulis 6 Nonas attribuit, cum ceteri tantum 4 tenerent, unde vetus versiculus: „*Majus sex nonas, October, Julius et Mars.*“ Quare post omnes Idus XVII. Cal. dicebatur, praeterquam Februarias, post quas XVI. Cal. dicebatur. Atque haec erat forma anni simplicis. Jam ut annus hic etiam ad Solis cursum accommodaretur, intercalandum erat. Modulum igitur intercalandi 45 dies singulis quadrienniis a Graecis Numa mutuatus est, illosque in 2 breves menses (Mercedonios dictos) distribuit, quorum alter 22 dierum esset, alter 23 dierum. Sic primus annus fuit simplex, alter cum Mercedonio 22 dierum, tertius rursus simplex, et quartus denique cum Mercedonio 23 dierum. Hoc erat quadriennium illud. Intercalatio facta est mense ultimo, nempe Februario, ut consueverant pleraeque gentes. Illud tamen peculiare, quod post diem 23. Februarii (qui „Terminalia“ dicebatur) intercalabat; finito mense intercalario reliquos 5 dies de secto Februario numerabat, scilicet ut omnino clauderet annum Februarius.

Sperabant hoc modo Romani, se non solum anni Graeci quantitatem complexos, sed etiam quarto quoque anno ad eundem Solis cursum, qui fuerat, perventuros. Sed utroque falsi sunt. Nam non animadverterunt, annum suum anno Graecorum integro die longiorem esse, ut supra dictum est; annis igitur 4 non erat ipsis pluribus 41 diebus intercalandis opus, cum illi ad similitudinem Graecorum 45 intercalassent; quare totidem abundabant diebus, quot annos ita transigerent. Quod ubi animadversum fuit, sive a Numa seu a posteris, hoc modo medendum esse statuerunt. Expectarunt donec totidem

quadriennia abirent, quot sufficiebant ad Mercedonium justum diebus superfluis constituendum; 6 quadriennia seu anni 24 totidem dies superfluos habent, sexto itaque quadriennio pro priore Mercedonio Mercedonium posteriorem dierum 23 omiserunt, itemque et quinto quadriennio pro posteriore Mercedonio 23 dierum, 22 tantum dies intercalabant. Inde igitur nata est Romana periodus 24 annorum, quam Livius Numae adscribit.

Porro intercalatio omnis ad exprimendum cursum lunarem est inventa, Romani vero annis illis 24 Solem quidem assequebantur, sed Lunam sensim amittebant. Propius enim quadrant Lunae ad Solis rationes annis 19 quam annis 24. Id ubi pensitari coeptum est, tandem haec intercalandi ratio pontificum collegio omnis permissa est, ut cum opus esse videretur suo arbitrio intercalarent. Hinc jam tanta Romani temporis confusio secuta est, quantam ab ignaris astronomiae odioque vel invidia magistratuum (qui aemuli erant) flagrantibus invectam esse par est, ut successu temporis menses penitus suis sedibus errarent Martiusque, vernus mensis, in mediam hiemem competeret. Adeo si quid commodi Caesar rebus Romanis attulit, hoc certe potissimum est, quod vitiosissimum annum emendavit. Jam pridem autem usus obtinuerat, ut quia Consules magistratum inibant Calendis Januariis, hoc caput anni, Martio neglecto, censeretur. Caesar igitur eo anno, quem *confusionis annum* appellant, cujus mense Februario jam erat more veteri intercalatum, inter Novembrem et Decembrem (ultimum eo tempore mensem) 67 dies ultra intercalavit, ut summa ejus anni dierum esset 444, quo Januariae Calendae, scilicet anni caput, in brumam et 8° ζ incideret, quo loco Sol $\tau\rho\pi\eta\tau$ conficere existimabatur. Utque annus porro sibi ipsi perpetuo maneret aequalis, lunarem cursum, ut qui semper aliquid novi afferret, penitus neglexit annumque omnem ad Solem accommodavit. Est autem solaris ut dictum 365 dierum, lunaris erat tantum 355 dierum, superant 10 dies in menses distribuendi. Caesar Februarium superstitioni veterum reliquit, reliquis septem brevibus mensibus, qui 29 dierum erant, singulis unum diem adjecit; qui restabant tres, eos ita distribuit, ut mensium vicissitudo esset, quoad ejus fieri posset, relictis tamen etiam quatuor prioribus auctis. Tertium igitur ab Octobri, December; et tertius ante Martium, Januarius, singulos susceperet dies, ut annus utrinque plenis clauderetur. Unicus restabat, aequa ratione vel Junio vel Quintili competens, quem credibile est natalitio suo, Quintili, gratificatum esse, cui postmodum etiam nomen in Julium fuit mutatum, ut Sextili in Augustum. Cetera reliquit inviolata, sex Nonas, ubi erant in veteri Calendario, diem et mensem intercalandi, „terminalia“ etc. Annis autem 4 supra 365 crescebat, ut notum est, integer dies, quem die dicto jussit quarto quoque anno intercalari, bis dicto sexto Calendas Martii, ut scilicet etiam in hoc se compareret ad superstitionem veterum.

			10
		7.	8.
29. —	30. —	31.	
28. 28.	28.		
31. 31.	31.		
29. —	30.		
31. 31.	31.		
29. —	30.		
29. —	30. —	31.	
31. 31.	31.		
29. —	30.		
29. —	30. —	31.	
355. —	362. —	365.	

Notae ad Scaligeri diatribam de aequinoctiis.

Josephus Scaliger scripsit *Diatribam de Aequinoctiorum Anticipatione*, quae post mortem auctoris typis exsculpta est Parisiis anno 1613. „Index capitum“: Cap. I. Methodus praeae longitudinis et latitudinis stellarum. Origo theoriae stellarum. Cap. II. Confutatio motus octavae sphaerae. Cap. III. Aequinoctia in antecedentia niti. Cap. IV. Corollaria et consequentiae hujus nobilissimae doctrinae. — In praefatione explodit Scaliger astronomos suae aetatis, qui „negant esse, quod quotidie tractant, sine quo nullos motus planetarum colligere possunt; praecessionem aequinoctiorum principem ratiociniorum suorum constituunt et tamen aequinoctiorum negant ullam esse praecessionem, sphaeram autem octavam in consequentia moveri vociferantur, quae opinio auctore Hipparcho ad nos demissa est, patrocinio Ptolemaei promota. Quia vero causae et origines tam gravis disputationis altius petendae sunt, diatribam hanc conscripsi.“ In epistola Scaligeri, anno 1594. ad D. Rivaldum data, quam editor „diatribae“ subjunxit, eadem fere occurrunt, quae modo e praefatione excerptissimus, quibus haec addenda sunt. Si sphaera, inquit, *των ἀπλανων*, ut sanxit Hipparchus, movetur in succedentia, et illius aevo cauda Cynosurae aberat a polo $12^{\circ} 24'$, sequitur ut aevo Eudoxi remotior esset a polo, puta 13° aut 14° . Atqui non plus distabat a polo quam hodie, ergo et sibi ipsi et omnibus qui hactenus eum sequuti sunt imposuit Hipparchus. Quam rem cum Tycho Brahe communicassem, obstupuit ad novitatem et insolentiam *ἐπιχειρηματος*. Nos n. collegimus omnes ejus (Hipparchi) *των ἀπλανων ἀνατολας και δυσεις*, quas nemo unquam intelliget, nisi prius globum construxerit, cujus polus arcticus absit a Cynosurae cauda per $12^{\circ} 24'$. Videmus, quia haec eodem intervallo a polo abfuit ante annos 1967 quo nunc abest, nullum omnino motum esse octavae sphaerae *εις τα δπομενα*, sed *των ισμαριων εις τα προηγουμενα*. Nam de motu non dubium est, praecedit enim hodie aequinoctium stellam in cornu Arietis plus quam 28° , quod tempore Eudoxi committebatur fere in ipsa stella. Sed utrum stella Solem an Sol stellam relinquat, hic quaestionis cardo est. Sed sphaeram aut stellas stabiles esse jam ostendimus, Sol igitur et puncta ejus aequinoctialia mobilia sunt. Vidit hoc Copernicus et concludit, omnino esse motum aequinoctialium punctorum in antecedentia, omisit vero demonstrare, circulum maximum, qui ad puncta aequinoctialia (mobilia) describitur, mobilem omnino esse, eoque ejus polum mobilem. Polus aequinoctialis non est idem cum polo mundi, nam hic est immobilis, ille mobilis. Quodsi Copernicus ea, quae nos *ιστορικως* ex praeae astrologis observavimus, vidisset, statim manus dedisset, rem mathematicae demonstrasset, quod sane non est arduum. Omnium mathematicorum est pendere et discutere haec accuratius. De motu trepidationis jam explosa est fabula, de libramento Copernici, quae res et ipsa futilissima est, aliquando dicemus, unde haec deliratio tanto viro incesserit etc.

In libro ipso Scaliger illa pluribus explicare nec non demonstrare studeat, praemissis explicationibus eorum, quibus usi sunt veteres interque eos praecipue Hipparchus in demonstrandis locis fixarum. Hipparchum dicit longitudo et latitudines stellarum ad aequatorem, non ad eclipticam retulisse; quia vero aequator a coluris in partes aequales, ecliptica autem in inaequales partes secetur, „propterea dodecatemoria paralleli stellae nunquam convenient dodecatemoriis eclipticae, nisi in 4 sectionibus aequinoctiorum et tropicorum punctorum“. Omnes itaque latitudines et longitudes stellarum secundum Hipparchum nullam cognationem habere cum Ptolemaicis, cum Ptolemaeus parallelo eclipticae utatur. De origine „theoriae stellarum fixarum“ agens ortam esse dicit „opinionem“ de solstitiis cum ipsis Olympiadibus, Thaletem scripsisse de aequinoctiis et solstitiis, Anaximandrum gnomonicas rationes invenisse c. Ol. LVIII, Cleostratum zodiacum divisisse in 12 signa c. Ol. LXX, Metonem 70 post annis solstitium observasse, „cum jam una parte a tempore Cleostrati antevertisset“, tempore Eudoxi denique (Ol. CV.) „6 gradibus ab Olympiade praecessio facta erat, h. e. 14° absolutis ab 8. parte prisci dodecatemorii Cancrī“. Accuratus investigasse puncta aequinoctialia et tropica post Eudoxum Timocharem et Aristyllum, „ut distantias stellarum a sectione verna deprehendere possent“. Cognovisse hos, stellas non eandem distantiam ab aequatore servare, quam eis Eudoxus assignaverit. Annis 170 postea Hipparchum illorum observationes cum suis comparantem animadvertisse, stellas non eandem latitudinem, h. e. distantiam ab aequatore tenere, quam illi observaverint. Motum hunc circa polum eclipticae, non circa polum aequatoris fieri, Hipparchum concludere idemque affirmare Ptolemaeum, qui primus latitudines stellarum non ab aequatore, sed ab ecliptica capiendas esse censuerit. „Hinc duo sunt nata diversa, declinatio stellae ab aequinoctiali, et latitudo ab ecliptica. Ab eo tempore ad hanc usque diem hae definitiones in usu sunt.“ Ptolemaeum docuisse motum sphaerae fixarum in consequentia versus orientem. Scaliger contra, affirmans stellam extremam in cauda Ursae minoris in eodem semper haesisse loco, hinc concludit, stellas „in consequentia non moveri.“ Quid nunc, pergit, hiscere audebunt, qui tam pertinaciter defendunt, quod ignorant? Nam profecto non quod sciant certo, ullum sphaerae octavae motum in consequentia esse, ita praedicant, sed quia ita pueri didicerunt, quae senes dediscere pudet. Quicquid eruditorum Astrologorum est, huc concurrant et omnes operas suas conferant, ut illum fabulosum motum tueantur, nihil agent. Satis esse summovebit totius vetustatis auctoritas. Haec pluribus prosecutus Scaliger Hipparchum et Ptolemaeum et „omnem astrologorum nationem“ absurditatis arguit et demonstrare nititur, „aequinoctia in antecedentia niti“. —

In manuscriptis Pulkoviensibus deprehendimus fragmentum, quod inscripsit Keplerus: *Notae ad Scaligeri diatribam de aequinoctiis*, quod quidem non ad calcem perductum neque undique perfectum et ad typum praeparatum est, neque vero tantum ad privatos usus conscriptum videtur, sed quod commodiore forte tempore accuratius elaborandum sibi proposuit Keplerus. Quo tempore conscripsit libellum hunc Keplerus, non plane constat, inspectis vero Jesuitae Curtii literis, datis Dilingae d. 3. Sept. 1627, non sine veritatis specie affirmamus, conscriptum esse per annum 1627 Ulmae. Haec enim legimus in his literis: Nuper jussus sum ex te cognoscere, in quot paginas aut quaterniones scriptio illa antiscaligeriana excurrat. Id spero me proxime intellecturum. —

Keplerus exorditur a folio 11. Scaligeri, dicentis: Nunc ad eam partem pergamus, quae est de origine theoriae stellarum fixarum, h. e. quando primum Graeci ad investigationum hujus rei animum appulerunt, vel ut ipsos asterismos formarent, vel ingressus Solis in signa observarent, unde pendet doctrina aequinoctialium et solstitiorum punctorum. Si asterismos ipsos consideremus, vetustissima res est et quae omnem temporis prisci memoriam superat. Nam ante Olympiadem primam coelestium formarum nomina erant, utpote quarum vetustissimi Graecorum omnium scriptorum, Homerus et Hesiodus meminerint. Et quidem satis constat, prima illa fuisse infantis astrologiae apud priscos Graecos rudimenta.

Keplerus: Haec certa. At non ideo sequitur, jam Homeri tempore coelum fuisse divisum in 12 partes aequales, partem in 30° ut hodie, et quidem ob aequinoctia, nisi pluribus documentis fulciatur conjectura.

Scaliger p. 12. Sin autem aequinoctiorum et solstitiorum rationem habemus, neque ipsorum cognitionis expertes fuerunt. Nam vetustissima fuit illa opinio et cum ipsis Olympiadibus nota, solstitium committi in octava parte Cancri.

Sane Hesiodus meminit ἡμέατα δ' ἐξηκοντα μετα τροπας ἡελιω. Id sub Salomone secundum quosdam, de quo non refertur, quod calluerit astronomiam. Alii sub Esaiam illum referunt. Tunc observatores coelestium erant Babylone, et Merodach signum factum in Sole animadvertit. (2. Macc. 34, 31.)

Octava parte Cancri. Haec est Scaligero sollemnissima assertio, velim autem scire documenta. Nam qui dicit, solstitium committi in 8. parte Cancri, is jam dividere scit coelum in signa 12, signum in partes 30, et ingressum Solis in signa novit, denique obliquitatem callet eclipticae. An haec omnia cum ipsis Olympiadibus fuerint nota, viderint alii. Quaero, quis auctor hoc affirmet, conditores Olympiadii ludicri putasse, solstitium committi in 8. parte Cancri? Attende ad vim verborum. Sol fit altissimus constitutus in 8. parte Cancri, inde rursum descendit. Unde scivit talis aliquis, Solem fieri altissimum? Nimirum ex umbris. At intra dies 14 nihil variant umbrae. Ergo sciverit diem intermediam inter duorum dierum umbras aequales, alteram crescentem, reliquam decrecentem. Esto hoc, sciebatur dies solstitii. Jam vero unde sciebat talis aliquis, Solem esse in 8. parte Cancri? Cum Solem videmus, asterismum Cancri non videmus, nec ante Hipparchum et Timocharem verisimile est, Lunam, diei noctisque participem, fuisse adhibitam ad hoc prodendum. Instrumentis enim mathematicis opus est.

Ego, si conjecturam meam sequar, sic puto natam esse hanc observationem, idque ex indicio Reinholdi in Purbachum super octavam sphaeram, in quo uno libello plus est lucis, quam in omnibus Scaligerianis.

1) Indigitationis asterismorum vestigia exstant apud Jobem tempore commorationis Israëlitarum in Aegypto, apud Homerum et Hesiodum, Graecorum antiquissimos; omnes vero imagines descripsit Aratus carmine divisitque zodiacum in 12 signa, imo potius in 6, sed incepit ea ab illo loco, in quo Sol erat, quando putabatur conficere aequinoctium, circa Ol. 124, 100 annis ante Hipparchum, post Metonem et Eudoxum, ut quorum cycli decemnovennalis meminit. Primus Hipparchus fuit, qui stellis singulis loca sua assignaret in zodiaco, ut ex Plinio discimus, intelligeretque, comparatione facta cum observatis Timocharidis, sidera locis suis excedere.

2) Anni longitudo dierum 365 videtur mundo coaeva, vestigia enim dierum 365 exstant in diluvio, nec caret mysterio aetas Henochi totidem annorum. Mansit igitur apud Aegyptios modulus iste 365 integrorum dierum et apud universos orientis incolas ante Macedonum arma.

3) Duplex autem ratio fuit observandae longitudinis anni: prima Aegyptiorum, quibus perpetua coeli serenitas, ab exortu Canis desumta, prognosticorum causa et annonae cura, cujus omnis spes ab exundatione Nili adeoque a qualitate anni pendebat. Atque ii mature satis intellexerunt ortum Canis in anni sui diebus per quadriennia singula descendere uno die.

4) Altera ratio observandae longitudinis anni communior fuit gentibus ceteris, operarum rusticarum causa inventa, ob anni tempestates statas sciendas, primum tamen a Chaldaeis profecta, quantum ex Columella et Bibliis colligimus obscuris conjecturis. Continuis enim observationibus altitudinis Solis

meridianae per aliquot dies solstitiis proximos ante et post indagarunt certum diem solstitii, quo facto per annos non plus quatuor, intelligi potest longitudo anni dierum $365\frac{1}{4}$. A die igitur solstitii fecerunt initium numerationis dierum anni, cum viderent menses, quos Luna docebat celebrare et numerare, in anno solstitiali vagari nec omnibus annis eundem retinere situm. Itaque Hesiodus sic est solitus: ἡμέατα δ' ἐξήκοατα μετὰ τροπᾶς ἡελίοιο. Sic in libris Regum legimus, Nabuchodonosorem in conversione anni reversum esse in Judaeam. Et testatur Censorinus, ludicrum Olympicum apud Elidenses institutum ad imitationem motus Solis, quippe 1) cum annis 4 exactis una dies accederet summae dierum ex modulo 365 dierum collectae, totidem annis exactis unum celebratum est ludicrum. Huc alludere videntur et ista: 2) tempus anni, quo ludicrum celebrabatur, idem fertur cum tempore solstitii aestivi. 3) Ipsa ludicri forma, cursus equorum ad metam, ut Sol currit ad fastigium summae altitudinis, et circumactus curruum circa metam, ut Sol cursum convertit, ex ascendente factus descendens.

Sic autem fieri solet, ut semel constitutis disciplinis posteri oscitantes utantur ut perfectis, successuque seculorum obrepat principiorum ignorantia. Sic accidit nobis Europaeis post inventos cyclos lunares, sic Persis post constitutos Tecuphos, sic Judaeis post inventum ipsorum computum, sic Romanis post ordinationem Julianam, post correctionem Augusti et multo maxime post Numae Calendarium constitutum. Idem igitur et Graecis post Olympiadum initia accidisse consentaneum est, ut inhaerentes constitutis et inventis veterum de anni longitudine a solstitio ad solstitium sequens, nec continuantes observationem, tandem circa Metonis tempora computaverint solstitium die longe diversissimo a solstitio vero.

Hoc igitur videtur fuisse argumentum Thaletis libelli, quo complexus est τῇ ἀπο τροπῆς ἐπὶ τροπῇ παροδὸν (Olymp. c. L). Itaque Meton heliotropium collocat loco publico ostenditque (ut par est credi) verum et observabile solstitium jam aliquot diebus antevertere ipsorum computum super modulum dierum $365\frac{1}{4}$ exstructum. Nisi forte invigilaverit observationi huic tantum ob novilunium, quod erat caput suae periodi annorum 19. (Anaximander Ol. LVIII. horologia Lacedaemone et horoscopia constituit, quibus aequinoctialia et tropica puncta erant designata, teste Laërtio et Plinio, docuit et zodiacum obliquum esse, sphaeram n. primus construxit, auctore Plinio, signa deinde Cleostratus in zodiaco et prima Υ et $\nearrow$, Ol. LXX. In bibliis nulla mentio signorum. Nam in Υ constellatione ver, in $\nearrow$ protensa longitudine annus ipse incipiebat. Subdividebat eum Plato in Timaeo et adhuc Aratus in 6 partes, ut quaelibet habeat 2 signa, eo quod uno intuitu tantum videretur de eo. Eudoxus subdividebat in 60, et sic signum in 6. Omnes immanebant praeis traditionibus de die solstitii, mea opinione. Nam Columella rationem Eudoxi et Chaldaeorum facit eandem.)

Igitur Hipparchi tempore (a. Ch. 127) jam dies 8 interciderant, ita ut Chaldaicus computus exhiberet solstitium 8 diebus post observatum. 8 dies in modulo anni Alphonsino 1070 annis accumuluntur, qui attingunt tempora Herculis, qui primus ludos Olympicos fecerat, 400 annis ante Nabonassarem (a. Ch. 1261). Thoth Aegyptii mensis prima dies habebat ipsum solstitium, ex tabulis nostris retro computatum, sub exortum Caniculae. Omnino igitur verisimile est, circa tempora Herculis et Iudicum Israëlitis Chaldaeos observasse solstitii diem et ab illo Aegyptios auspiciatos esse suum annum, cuius haec methodus, ut exactis annis 4 solstitium ascriberetur diei 2. Thoth, exactis 120

— diei 1. Paophi, 240 — 1. Athyr, 360 — 1. Choiac etc., itaque Hipparchum observando invenisse solstitium in Calendario Aegyptio 8 diebus ante Chaldaicam annotationem. Idem vero primus auctor, signa 12 ordiendi non a stellis cujusque initialibus, sed a punctis tropicis: Columella teste. Consequatur igitur, ut proderet, quo tempore Chaldaei solstitium annotent, Solem jam 8 partibus a gradu solstitiali signorumque initio. (Forte respexit Hipparchus suum novilunium proximum solstitio?) Hoc vero mea opinione sic arripuerunt Plinius et Columella, ac si testatum reliquisset Hipparchus, Chaldaeos ipsos asserere, solstitia in octavis partibus signorum confici.

Haec mea est opinio, quomodo orta haec Romanorum scriptorum asseveratio. Secunda ratio sit ista. Posito quod ipsi Chaldaei de octavis signorum partibus fuerint locuti, dicendum esset, illos de eo dicere, quando primum animadverterentur decrementa umbrae. Id vero secundum magis et minus esset verum.

Tertiam rationem affert Reinholdus; putat enim, auctores assertionis respexisse ad illa tempora, quando prima stella γ erat 8 partibus ante aequinoctium. Sed hoc non est verisimile. Tempus enim notatur, quod Hipparchum longe antecessit, quando nondum dividebatur circulus in 360, ultra 900 a. Ch. Affert ex Columella Reinholdus haec verba: *XVI. Cal. Jan. secundum Hipparchum, IX. secundum Chaldaeos*. Id puto hallucinationem Columellae, qui cum sciret de diebus 8, quibus postponunt Chaldaei aequinoctia, ipse anticipaverit tantundem Hipparchi aequinoctium, existimans, hunc potius errare quam Chaldaeos, vel existimans, aequinoctium Caesaris esse Chaldaicum, cum esset Hipparchi.

Nota quod in methodo Aegyptiaca non revertitur exortus Canis praecise post unam diem in annis 4, sed paulo serius, sicut solstitia prius. Itaque ex comparatione utriusque rei celerius animadvertitur brevis anni tropici, longitudo siderei. Oscitat hic Clavius in Emendatione Calendarii.

Calendas mensium a J. Caesare puto accommodatas fuisse momentis tropicis, ab Eudoxo vel alio aliquo ab Olympiadum initio arcessitis. Igitur verum, quod pergit affirmare Scaliger: Initio enim Olympiadum solstitium apparet fuit calendis quintilis Juliani. Hoc enim ex Prutenico computo desumptum est, quia et usus Juliani et apparentis a medio solstitio discrimen non alibi.

Pergit: Novilunium Olympicum civile nocte, quae secuta est octavam diem ejusdem mensis. Primum quaeratur novilunium medium illius anni ex Prutenicis (fuit d. 8. Julii h. 21. a media nocte). Nam quid ad me periodus civilis Olympica ex conjecturis Scaligeri formata? Buntingus quidem 1. Hecatombaeonis (9. Jul.) prodit.

Pergit: Et quia diebus anni singuli gradus fere imputantur, propterea in 8. gradu Cancri exacto novilunium fuit. Esset igitur quarta ratio, cur solstitia in octavis partibus signorum, quasi novilunium pro solstitio usurpassent in prima Olympiade; quale quid equidem Ptolemaeo accidisse videtur Hipparchum legenti. Et manifeste Scaliger hanc causam allegat, *initio enim* inquit. Mihi causa est minime verisimilis prae illa prima. (Sed considera amplius periodos 19, 76, 304.)

Quodsi novilunium 8. Julii, reliqua igitur 10. Maji, 12. Martii, 12. Jan., anno sequenti in 1. Jan. Quasi annus ludicri non initium esset quadriennii (ut in numeratione), sed in fine.

Pergit: Hinc postea observatum est, ut novilunium Olympicum nunquam anteverteret 8. diem quintilis Juliani. Duo probanda sunt: res et causa rei. De re sic:

omne igitur ludicrum inter 23. Julii et 22. Augusti. At hoc unde habet Scaliger? Quis affirmat, cum Julianus annus tunc non fuerit in usu? De causa sic: potuit id fieri non propter primum novilunium, sed propter aliud, sc. quod putarint, ibi esse *τροπας θερινας*, quanquam incredibile hoc, ergo propter commoditatem aliquam, erat n. mercatus etiam apud Olympiam eo tempore.

Nota. Non consentiunt ista. Si Hipparchus observavit, anno superesse dies 8, solstitium igitur statuit in 5. Julii tempore Herculis. Sin autem ob solstitii opinionem Olympiades ab 8. Julii, ergo statuitur solstitium non 5. sed in 8. Julii et illi 1070 anni sunt retro extendendi non ab Hipparcho sed ab Eudoxo. (Anno Ch. 1600. 11. Jun. merid., 1200 die 14., 800 die 17., 400 die 20., 0 die 23., ante Chr. 400—26, 800—29, 1200—2, Jul., 1600—5, 2000—8.) Aliter haec examinanda ex Prutenicis ad motum aequalem, aliter ad inaequalem. Prutenicae et hodie et omnibus seculis promovent solstitium medium uno die ulterius, imo antiquitus duobus, ob majorem (tunc) aequationem Solis ablativam.

Pergit: Quapropter vocarunt eam *τροπας θερινας*, id est solstitium, ut semper Aristoteles et alii omnes veteres; item *καρτερων θερινον*, punctum solstitiale, cardinem aestivalem. Atqui nihil scripsit Aristoteles de ludicro Olympico, et si scripsisset, quomodo probabit Scaliger, nomen hoc esse diei 8. Julii, cum nondum in usu esset Julianum Calendarium? Pone, scripsisse aliquem ex veteribus, ludicrum celebratum *μετα τροπας θερινας*, nondum hoc tantundem est, ac si dicas, eo mense, qui incipit post 8. Julii. Nam hecatombaeon (Buntingo) status fuit mensis. Probet Scaliger, nullum hecatombaeonem incepisse ante 8. Julii, imo et ante Cal. Julii, sic tamen, ut dies mensis 15. caderet post solstitium.

Pergit: Neque in anno civili Attico per *τροπας θερινας* aliud intellige, quam octavam diem quintilis Juliani. Proba hoc Scaliger.

Pergit: Quare inde quoque natum, ut initium Cancrī non vocaretur solstitium, sed ingressus Solis in Cancrum. Nolo difficilis esse et summam deque veteribus incredibilem *ἀνυπολογιστον* interpretari: „initium cancrī“, locum scilicet, pro „ingressu Solis in eum“; esto, velit Scaliger initium anni cancrinū dicere, esto, non dixerint solstitium veteres, qui attendebant ad Chaldaici computi solstitium: num ideo Hipparchus non dixit solstitium in initio Cancrī? Hipparchus est, qui animadvertit, Solem ingredi Cancrum 8 diebus ante quam ostenderet Chaldaicus computus. Qui ante Hipparchum fuerunt, de ingressu Solis in Cancrum diverso a solstitio ne somniabant quidem, nedum ut nominibus ista distinguerent. Hipparchus igitur primus, si dies nostros Julianos accommodes, „VIII. Cal. Quint. ingressum Solis in Cancrum et solstitium verum“ adscripsit, at Cal. Quint. sequentibus solstitium Chaldaicum, utrinque solstitium professus. Si vero Scaligerum hic sequaris, credendum erit, 1500 annis ante Hipparchum, quando solstitium accidit 8. Jul. retro accommodati, jam distincta haec fuisse suis nominibus, a Scaligero hic positis: „ut quidem calendis Julii Sol putaretur ingredi Cancrum, octavo autem die solstitium confici.“ Imo fol. 15. appellat et hoc solstitium „*priscum Cancrum*“.

Pergit: Quum igitur jam a prisca epocha Olympiadum semper Solem in Cancrum ingredi Cal. Julii, solstitium autem confici 8. die existimarent, manifestum est, eos aliquo astrologiae usu perfusos fuisse. Largior, conditores Olympiadii ludicii scivisse diem solstitii, sive praeter propter ex traditione computi Chaldaeorum et Aegyptiorum aut veterum Graecorum, sive exactius ex observatione propria sui temporis. Patior, ut illa dies ex nostro recentiori usu retro extenso

appelletur Cal. Julii, quo die verum erat solstitium, octava vero Julii, quo die computus Chaldaicus annotabat solstitium. At initio Olympiadum illos scivisse, Solem 1. Julii in Cancrum ingredi et hoc sic enunciasse, negasse vero, id solstitium esse, id pernego. Confundit se ipsum Scaliger in sequentibus, ubi refert, Olympiade demum 70. dividi coeptum zodiacum in signa 12. Ecce verba ejus fol. 16: Quum enim quo praecisior et subtilior sectio circuli, eo certior, exploratio ac tutior sit omnis in eo observatio, hoc certe promittere nondum poterat astrologia illis seculis, cum circulus adhuc maximus in sphaera nondum in 360 partes, partes autem in sexagena prima, secunda, tertia scrupula sectae erant. Quo fiebat, ut omnis observationum incerta esset ratio.

Pergit fol. 12: Aliter quis docuisset eos, anno primo primae Olympiadis solstitium fuisse Cal. Julii? Mihi sane verisimile est, illos scivisse diem solstitii; at quomodo probat Scaliger illos hoc scivisse? Nam hanc nobis conjecturam Scaliger commendat, illos observasse quoddam solstitium Chaldaicum, ex computo ex 1000 annis deductum, qui solstitium ponebat 8 dies serius. Si tale illi solstitium observarunt in constitutionem anni, si novilunium diei 8. Julii ob solstitii illius propinquitatem elegerunt, quis jam credat, illos scivisse verum solstitium 8 diebus antea? Haec igitur inter se sunt pugnantia. Tum autem, quis ista conciliabit: sciverunt Olymp. I. Solem in Cancrum ingredi Cal. Julii, sciverunt solstitium fuisse Cal. Julii? non tamen vocatum est initium Cancri solstitium, nam existimarunt, solstitium confici 8. die.

Pergit fol. 13: Nam quod eam epocham amittere non potuerint, in causa fuit usus anni solaris, quem semper obtinuerunt, quum totidem diebus constaret, quot forma Juliana habet, et quarto anno exacto Elidenses quidem inter 8. et 9. Julii unum diem intercalarent, Athenienses autem inter 7. et 8. Januarii. Mihi sunt ista valde verisimilia, in computo adhibitum annum solare, velim tamen videre testimonia antiquitatis clara et expressa, etiam in usu politico habuisse. Nam Censorinus 200 annis p. Ch. vixit, nec tantum dixit. De Elidensibus et Atheniensibus auctores suos posuisset Scaliger, ne videretur haec ex formis annorum suorum depromsisse. Posito vero, intercalationem in Elide factam inter 8. et 9, potuit alia de causa fieri, quam opinione solstitii in 8. Julii, ut penes nos 24. Febuario et in Gregoriano exemptio 10 dierum Octobri. Imo probet Scaliger usum politicum anni solaris Athenis et in Elide, et largiar factum ipsum intercalationis. Nam alia etiam ratio intercalandi in forma anni Attici vetusti, quem imitatus est Numa, probabilis est circa aequinoctium autumnale in mysteriis majoribus, cum sc. anni sunt alternis 354, 376, 354, 376, et quarto anno praeteritur unus dies sine numero per dissimulationem, titulo mysteriorum, Elaphebolionis vicesima.

Pergit: Hanc diei intercalationem Athenienses Olympiadum mysteria vocabant. Primo enim anno 1. Ol. ut solstitium apparens fuit in Cal. Julii et novilunium olympicum in 8. die, ita bruma apparens fuit in ultima Decembris. Nisi fallor, Scaliger aliquid hariolatur ex epistola Ciceronis ad Atticum, quaerentis, „quo die Olympiadum mysteria“? Sed hariolatur valde liberaliter; videndum itaque etiam atque etiam, ut conjectura haec pluribus documentis firmetur, nec quicquam inveniat repugnans; ceteroquin illic incerta relinquetur, hic plane falsa.

Ibidem: Haec diserte a nobis explicata sunt in doctrina anni Attici. Fuit autem quaedam per caliginem solstitiorum cognitio priscis illis. Vide quorsum provocet et locum examina.

Pergit: Sed progressu temporis umbrae ante Cal. Julias sensibilibus crescentes probebant vitium veteris epochae solstitialis, fuit opus habuerit castigatore Thalete, qui primus omnium Graecorumprehendit, solstitia ante Cal. Julias fieri. Argumen-

tum, dixi, vitii, quod tempore subrepsit in computum Chaldaicum seu veterum Graecorum. At Thaletem esse, qui vitium animadvertit, id vero liberalis est conjecturae. Nam verba Laërtii *την ἀπο τροπης ἐπὶ τροπήν παροδόν* nondum tantum valent, et videndum in Laërtio, an affirmet ille, primum Thaletem hoc prodidisse. Nam antiquissima et generi humano coeva est scientia de diebus 365, nec sequitur: Thales scripsit de anno solstitiali, ergo primus illum prodidit. Infiniti hodie infinita transscribunt, nec inventores eorum primi sunt. Ejusdem ergo notae sunt ista: hoc quod 9 diebus ante intercalationem vulgarem brevissima esset umbra, sapientissimum Thaletem movit, aliquid de solstitiis et de aequinoctiis scribere, quod argumentum primus omnium Graecorum tentavit, in quo commentario primus deprehendit, ut scribit Laërtius, *την ἀπο τροπης ἐπὶ τροπήν παροδόν*, quae est vera definitio anni solaris. Et ut dem, Laërtium primo illi tribuere solstitialem annum, quaeritur, primo ut inventori an ut scriptori? Nam ratio est, quae credere jubet, multa in arcanis habuisse religionum antistites priusquam scriberentur. Sic fol. 14: etiam primus Cynosurae septem stellas consideravit, quibus cursum navigationis dirigebant Phoenices.

Ibidem fol. 14. Anaximandro adimit, quod eidem tribuit Plinius, „obliquitatem Zodiaci“. Quare qui „eclipses Solis et solstitia“ Thales antiquior „praedicere non potuisset, nisi scivisset obliquitatem zodiaci“? Imo Scaligere, solstitia sola observationum constantia per annos 20 praedici possunt, etiam causa ignoretur solstitii, quia haec observatio a sola pendet observatione oculari. Eclipses etiam eadem observationum constantia praedici possunt, nam observatum est, ait Plinius, eclipses 223 mensibus redire.

Quae sunt fol. 15. de praecessione ad diversa tempora, ea examina ex Prutenicis seu Tabb. resolutis Magini.

Fol. 18. Impertinens Plinii interpretatio „Cleostratum prima Arietis et Sagittarii notasse“, quasi primas facies seu decadas. Imo prima signorum Arietem et Sagittarium.

Fol. 24. 25. Si igitur stellae mutant sedes, igitur quae propius polum mundi erant, eae tandem a polo recedunt, et contra, quae a polo mundi remotiores erant, eae propiores nunc polo mundi sunt quam olim. Alioqui si semper in eadem distantia a polo mundi sunt, eae procul dubio non moventur. Quid Scaliger polum mundi dicat (nam diversum a polo aequinoctialis facit), nondum dixit. Quicquid autem sit quod polum mundi dicat, falsum tamen est, omne quod movetur a polo mundi recedere vel ad eum accedere. Nam potest circumire invariata distantia, si sc. moveatur in parallelo circuli maximi, a polo mundi descripti. Sed quia Scaliger nititur refutare motum stellarum circa polos eclipticae in consequentia, concedamus igitur illi in hoc particulari casu suum axioma. Nam si qua stella movetur in consequentia in parallelo eclipticae, illam impossibile est semper in toto circuitu retinere eandem a polo mundi distantiam. Nam quod polaris hodie nihil mutat suam a polo distantiam sensibilibiter, id temporaneum et inde est, quod pars illa paralleli eclipticae, in qua stella versatur, est proxima polo, ubi decrementa intervalli a polo cum incrementis permutantur.

Ibidem E polum mundi facit, sub quo RT aequator, et tamen quatuor lineis post secundum polum facit, qui est re vera polus ipsius RT. Ibidem appellat colurum tropicum ambigue pro coluro solstitiali, ibidem vulgus, inquit, credit extremam Cynosurae esse polum mundi, circa eum credit versari mundum. Injuriam facit vulgo, qui omnino quid sit polus ignorat. Sin autem de doctis loquitur, nullus hac Scaligeri correctione indiget, omnes libelli sphaerici hoc habent, nisi de suis palinuris Belgicis loquatur, qui crasse

loquuntur, ut ad usum accommodent doctrinam hanc. At ii habent suos magistrostellos, a quibus corrigantur, nec est occupatio ista digna Scaligero, ut quidem toto fol. 27, ubi allegat experimenta nautica, hos detegentia errores. Corrigit se fol. 28: „Hunc motum soli periti intelligunt.“

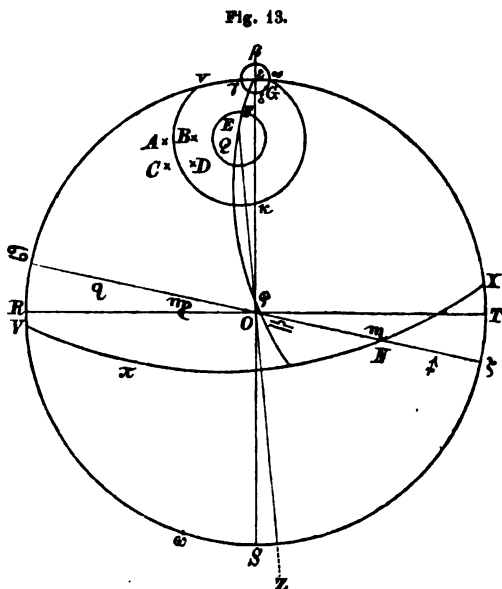
Folio 25: Stella in cauda Cynosurae ultima proxime a polo (mundi) abest. Haec ut nostri omnes, ego una. Sed cur sui immemor in calce affirmat, motum primi mobilis, *πρωτην φοραν*, conversionem mundi fieri ab X ad N, ad π , a π ad V, quasi super polo E, non vero a T per O in R, quasi super polo ϵ ? Cur hunc eundem E polum facit, jam originem caudae facit volvi in circulo OE, quasi super polo ϵ ? Quid verum est?*)

Obiter fol. 27. *ἡμικυκλιον καταβιβάζον* perperam usurpat pro inferiori, nam debuit pro descendentem usurpare, in quo est quadrans ultimus superioris et primus inferioris.

Ibidem l. 5. a fine ex RT facit horizontem, nulla addita mentione peculiaris usus. Non mirum est, si se ipsum confundit; in mathematicis majori diligentia est opus.

Linea 2. a fine semidiametrum paralleli stellae polaris facit $3^{\circ} 24'$; id ex Tychone, et erat id ita multos ante annos; at hodie angustior est, quod inaudivit aliunde et fatetur fol. 34.

Fol. 28: Hunc motum stellae G in circello $\alpha \delta \beta \gamma$ soli periti percipiunt idque relatione facta ad Vigiles F, E. Nimio multa nescit Scaligeri senecta nimioque seu pudore cohibetur ad respuendos magistros aetate iuniores, seu cupiditate profunditur ad docendum ea, quae non didicit. Ecce ut trepidat, dum nescit, unde astronomis, unde nautis cognitio semidiametri circellorum circumpolarium. Quid multis? Observant astronomi summam et imam altitudinem stellae in circuli meridiani parte septentrionali, alteram noctibus aestivis, al-

*) Scaliger sic describit hanc figuram: In circulo XTSR, qui est vice coluri tropici hodierni, esto RT aequator simul et horizon sub polo mundi E. Rursus ABCD esto quadrilaterum Cynosurae, E, F, G in arcum dispositae sunt cauda Cynosurae et quidem G ultima caudae, quam polarem vocant, distans a polo ϵ intervallo sc , $3^{\circ} 24'$ c., quantum 15 est arcus $S\epsilon$ aut quantum 90 quadrans $R\epsilon$ S. In conversione mundi stellae F et E describunt circulos circa polum ϵ . At vulgus, secutus oculorum iudicium, putat illos circulos describi circa stellam G, tanquam circa polum mundi. Sed experimenta nautica quotidie sentiunt eam stellam circellum $\alpha \beta \gamma \delta$ describere ad raptum primi mobilis. Igitur cum stella G est in arcu superiori $\gamma \beta \alpha$, detrahunt de altitudine, ut habeant altitudinem poli, ideo nos vocamus semicirculum $\gamma \beta \alpha$ circulum evehentem, quando autem est G in semicirculo inferiore $\alpha \delta \gamma$ (quod nos vocamus *ἡμικυκλιον καταβιβάζον*, devehentem), tunc altitudini stellae adjiciunt, ut habeant elevationem poli supra horizontem. Sit stella G in β , tunc majus intervallum est a β ad horizontem RT quam ab ϵ .

teram hibernis, nisi sit ut cum polari, ut una nocte hiberna simul et altissima fiat et post 12 horas humillima. Nam situs stellae polaris secundum zodiacum est hodie, si bene memini, in 4° $\cap$, itaque Sol versans in principio Capricorni habet $\sigma\mu\mu\epsilon\sigma\sigma\upsilon\sigma\upsilon\sigma\alpha\upsilon\sigma\upsilon\tau\tau\alpha$ gradum aequatoris, quadrante distantem a $\sigma\mu\mu\epsilon\sigma\sigma\upsilon\sigma\upsilon\sigma\alpha\upsilon\sigma\upsilon\tau\tau\iota$ ipsius polaris. Haec cum vel ignoraverit vel nos cogitaverit Scaliger, latente vera methodo inquirendi intervalli inter polarem et polum, vide, quam substituat $\alpha\pi\omicron\rho\omicron\varsigma$ $\mu\epsilon\theta\omicron\delta\omicron\varsigma$. „Periti, inquit, observant hoc, relatione facta ad Vigiles F, E“, et paulo post: „denique tam furtiva est illius circelli conversio, ut ad deprehendendum illum opus sit consideratione situs stellarum F, E.“ Mirum quale somnium, nec ego discussio has tenebras. Dic, quomodo situs stellarum F, E prodat quantitatem circelli polaris? „Nam“, inquit, „cum F fuerit circa aliquod punctum cardinale, tam sciunt, in qua parte circuli posita sit stella G.“ Nunquam ergo hoc sciunt, quia intra multa secula F non venit in punctum cardinale unum. Aut dic tu, quid velis tibi per punctum cardinale? Fallor, an somniat Scaliger, somnia causas ex hac vera doctrina deducens, cum polaris ipsa sit prope punctum cardinale, ideo Solem constitutum in alio puncto cardinali, sc. in principio Capricorni, detegere nobis horas opportunas observandae polaris altissimae et humillimae? Aut loquitur de nautis suis, qui cum in navi non possint constituere lineam meridianam exactius quam per lingulam magneticam crasse, habent igitur sua signa in situ lineae per stellas F, E, Vigiles, ex quo sciunt, quando polaris in summitate sit circelli, aut in imo, aut in lateribus mediis; verbi causa si linea illa stet erecta, aut si sit horizonti parallela. Nam de duabus ultimis rotis A, C verum est, quod si linea illarum sit parallela horizonti, polaris sit fere in meridiano.

(Nota ex fol. 28: Eudoxus Phaenomena scripsit Ol. CIII, annis 1966 ante Christi 1599 desinentem. Post Eudoxum 140 annis Eratosthenes Ol. CXXXVIII.)

Fol. 30: Et quod (Cicero) dixit „maxime altam“, nemo dubitare potest, eo borealissimam designari. Nemo sane, nam loquitur Cicero de eo, quod stellae ceterae omnes fiunt humiliores, haec nunquam adeo humilis, ut ceterae interdum. Dic vero tu Scaliger causam tuis verbis! „Quae enim“, inquit, „altiora, ea polo propiora eaque borealiora“. Omnibus passibus Scaliger impingit. Nam hoc tantummodo de iis altitudinibus est verum, quae sunt minores altitudine poli, de reliquis vero, quae superant altitudinem poli, sumtae in plaga poli, verum est contrarium.

Ibidem: Ante annos 1966 stella G borealissima fuit totius asterismi. Fortasse; sed videatur Hipparchus, an non illam, quae cum hac et polo facit $\tau\omicron\gamma\omega\omega\omicron\varsigma$ $\iota\sigma\omicron\pi\lambda\epsilon\upsilon\omicron\rho\omicron\varsigma$, faciat paulo borealiorem. Certe quod tunc non fuit, potuit esse temporibus antiquioribus, ut aliqua fuerit borealior. Pergit: hodie etiam borealissima est. Concedo. Pergit: Tunc erat polo vicinissima. Hoc comparet verum. Omnium sc. in asterismo stellarum haec fuit borealissima. (Vide Alphonsum.) Pergit: ut hodie etiam deprehenditur. Haec jam comparatio falsa est. Nam hodie non tantum comparet ad stellas ceteras asterismi, sed etiam sensualiter vicinissima est polo, nec valde animadvertitur ejus variatio altitudinis; denique hodie minus 3° distat a polo, tunc vero longius distabat et variatio ejus altitudinis sensu potuit deprehendi.

Pergit: Ergo stella G loco suo mota non est, sic quidem, ut incesserit sub parallelo eclipticae; de hoc bona est illatio, sed falsum antecedens. A videri enim ad esse, hoc est ab existimatione crassa ad dimensionem accuratam nihil sequitur.

Duo ergo insignia errata insunt in hac Scaligeri argumentatione. Primum, quod credit assertioni Eudoxi, qui stellam polarem dixit polum mundi. Ex hoc infert Scaliger, eandem vicinitatem tunc habuisse ad polum, quam habet hodie. At cur non ego aequae facile et longe quidem verisimilius, si verbis Eudoxi inhaerendum, credam, tunc in ipso polo fuisse, huc usque vero ad tantulum spatium a polo promotam et sic non immotam esse respectu poli, quod est contrarium ejus, quod hic quaerit Scaliger? Cur non audit Hipparchum Scaliger, crassam Eudoxi annotationem astronomice castigantem seculo proximo post Eudoxum, qui stellam polarem non in polo, non 8° ut hodie, sed ultra 12° a polo distare asserit? Cur non causas pronuntiati Eudoxei circumspicit Scaliger? Stellae pleraeque aliae Cynosurae circulos sensibiliter majores circa polum describebant, jam supra polarem visae, jam infra, jam a dextris, jam a sinistris, cum e contra polus ipse nullo signo oculis subjiciatur ad primum intuitum. Non mirum itaque, si Eudoxus vulgum eruditurus polarem illis ostendit stellam pro signo poli. Alter error insignis hujus loci, quod, posito vero antecedenti, Scaliger genus universum infert, cum unam solam speciem deberet inferre: concludit, plane non moveri, cum possit nihilominus moveri in parallelo aequinoctialis. Non ergo omnis motus fixarum in consequentia destrueretur, ut gloriatur Scaliger se destruxisse.

Ego vero, missa Eudoxi crassa et populari annotatione, quam Eratosthenes non propria auctoritate, sed imitatione sola Eudoxi stabilivit, eaque correctae ex Hipparcho, qui penes astronomos jure summo potior Eudoxo est auctor, argumentabor sic, verba Scaligeri mutuatus ex fol. 31: *Cum ostenderimus* (collatione annotationis Hipparchi cum observationibus hodiernis), *stellam G olim longius a polo recessisse, quam hodie videtur, ergo per ipsam propositionem stellas in consequentia moveri*, omnino est possibile; et quia mutatio distantiae a polo consistit intra 10° , cum tota zodiaci punctorum in distantia a polo varietas 47° complectatur, ideo rursum possibile est, hanc successionem stellarum in consequentia fieri secundum parallelum zodiaci, et anilis ac nugatoria est (contraria) opinio, quamquam vindicem habeat summum virum Scaligerum. Quid nunc hiscere audebit Scaliger, qui tam pertinaciter defendit, quod ignorat? Nam quod sciat certo, nullum sphaerae octavae motum in consequentia esse (quod thema ipsum facile largior, si legitimis ex causis inferatur), aut diversos esse polos mundi a polis aequinoctialis, ita praedicat, sed quia puer verum discere neglexit, senem a pueris discere aut puerilem errorem fateri pudet. Quicquid assentatorum Scaligeri est, huc concurrat et operas suas conferat, ut illud fabulosum discrimen inter polum mundi et polum aequinoctialis, ut ineptissimam confutationem motus octavae sphaerae, tueantur. Satis eos submovebit Hipparchi et Ptolemaei et totius vetustatis omniumque hodiernorum astronomorum auctoritas. Profecto furor est, nimis properis ratiocinatiunculis a se ipso deceptum inque monstrosam opinionem inductum, adversus lucem veritatis pertendere. Spero tamen, neminem tam a vero aversum fore, qui tantis tamque luculentis testimoniis confectus et depositus manus ultra non det et ingenuae fateatur, Scaligerum Eudoxi affirmatum popolare et crassum praepostere interpretantem, spreto Hipparcho et Ptolemaeo et omni astronomorum natione, non tantum joculariter et pueriliter errasse, sed etiam reprehensione dignum esse et temeritatis in judicando, audaciae vero in convellendis doctorum virorum demonstrationibus reum teneri: quod quidem humanum est, sed belluinum, impu-

denter, petulanter et perfricta fronte contra vera et manifesta argumenta pertendere.

Pergit fol. 32: Sed quamquam uno vulnere collapsum est hoc monstrum, tamen pluribus conficiendum est. Motum stellarum in consequentia signorum appellat monstrum. Ego etsi et ipse malo motum dodecatemiorum eclipticae, a circuli sectionibus inceptorum, in antecedentia stellarum agnoscere, causas tamen non habeo, cur motum illum prae ceteris opinionibus veterum astronomorum peculiariter „monstrum“ appellem. Sed videamus secundum Scaligeri arietem, quem in hunc motum vibrat. Primum assumit, quae primo argumento se probasse putat, stellas sc. eandem habere distantiam a polo, quae fuit olim; deinde producit aliquem defensorem motus in consequentia, Hipparchum scilicet, qui affirmat, suo tempore longius abfuisse polarem a polo quam abest hodie, et sic agit, ac si Hipparcho motus in consequentia inter praemissas, distantia vero polaris a polo in conclusione fuerit. Conclusionem hanc falsam esse, probat ex argumento suo priori, ex falsa conclusione colligit et falsam praemissam. Quis hic logices praeceptis instructus operam sumet, omnia ratiocinationis ineptissimae vitia colligendi? Sed exemplo materiae popularis nobis est opus: Scaliger nunquam vidit fluxum et refluxum maris (quod puto falsum), quia hodie eum non videt et olim perpetuo in media continente fuit, auctore rustico Argentinensi: ergo Scaliger nunquam fuit in Hollandia. Nimium infertur; debuit enim inferri de litoribus oceani, in quae desinit Hollandia. Habes ideam primi argumenti. Jam inde derivabimus et secundum Scaligeri argumentum, verbis ipsius ad exemplum nostrum accommodatis. Si Scaliger fuit in Hollandia, *ut imaginatur Hipparchus*, ergo vidisse oportet fluxum et refluxum maris, *contra ea, quae demonstrata sunt; atque omnino sequitur, Hipparchum putasse*, quod Scaliger oceani refluxus viderit: *quod quidem verum est, et Hipparchum credidisse et posteritati persuasisse*. Sed ostensum est, Scaligerum nunquam vidisse oceani refluxum, ideo falsum est, illum vidisse refluxum oceani et proinde, supple, falsum est, illum fuisse in Hollandia.

Videsne lector, ut Scaliger hic non novum texat argumentum, sed veteris argumenti assumpto falso usus, redarguat Hipparchum, assumpti sui oppugnatorem. Vides ut pervertat ordinem argumenti Hipparchici. Non enim is distantiam polaris ex motu in consequentia, sed contra motum in consequentia colligit ex distantia polaris a polo alia atque alia. Denique non sequitur conclusione falsa, falsum esse et antecedens, potest n. esse verum et interim falsa esse consequentia. Ita verum est, polarem ad polum accessisse, concedo tamen ob causas alias, non esse motum fixarum in consequentia re vera, sed potius sectionum zodiaci et aequinoctialis in antecedentia.

Fol. 33. vult probare, quod Hipparchus polum mundi vocat, non fuisse polum mundi. Multa hic non ad legem mathematicam, et ut in incipiente ridicula, ut vero in professore intoleranda. Circulum $E\phi$ (fig. 13.) ducit per Q , nec indicat initio ejus locum, nisi quod denique, jam ducto circulo, jubet Q distare a G stella per $12\frac{2}{3}^{\circ}$, qua determinatione nondum fit certus locus ipsius Q , ne quidem cum ϕ est hodie in 12° --- . Sic gradus edisserens maximi circuli varie nos circumducit, jam ad ωS , jam ad ON , jam ad $\gamma\alpha$. Denique circumlum per polum ait culminare cum 12° --- , id est transire per 12° --- *). Id

*) Haec sunt Scaligeri verba: Resumaturs figura nostra. In zodiaco in signo --- intervallum $O\phi$ est tantum 12 partium, quantarum totum signum ON est 30. Jam arcus $EQ\gamma$

cum proposuisset linea 4, post lineas 10 differt probationem et interjicit alia; jam ut demonstrato utitur, ad exagitandum Hipparchum, objectis 5 „absurdis“. Quis malum crediderit, Hipparchum duos mundi polos ab eadem parte constituere? Cur non ex tanto absurdo consequenti colligit ipse Scaliger, se vim fecisse Hipparcho de puncto Q polo?*) Idem et de secundo absurdo statuentum. Ante Hipparchum, inquit, et seculo Hipparchi convertebatur circa ϵ OS et hodie quoque. *Ταντολογει* Scaliger aut errat. Verum est, si ϵ , S sunt poli mundi perpetui, ut in primo absurdo, conversionem mundi fieri perpetuo circa ϵ OS, polus nempe *ἀπο του πολειν*, a convertendo dicitur. Sin autem ϵ punctum sumit cum certo situ ad stellae A, B, C, D, E, F, G, tunc falsum est, idem esse et hodie et heri. Nam supra discussa est probatio hujus rei, qua nititur Scaliger. Sed nec legitima esset illatio: stella aequaliter omnibus seculis distat a polo, ergo ϵ OS est perpetuus axis. Nam pro puncto ϵ circellus integer, quantitate radii $G\epsilon$ circa G descriptus, relinqueretur, in cujus aliquo puncto, jam hoc jam illo, polus versari posset, per hoc quidem argumentum.

Fol. 34. Absurdo III **), quod objicit assertioni Hipparchi, nota lucis causa, quod Hipparchus Eudoxum correxerit et in Eudoxo Scaligerum. Nam Eudoxi crassa asseveratio statuit locum poli suo tempore in ϵ , Hipparchus vero in Q, quod Hipparchi tempore fuit verum, sicut verum de nostro tempore, quod polus sit in ϵ , itaque locus poli sub fixis fuit mutatus. Nullum igitur absurdum de diversis temporibus. Olim igitur G circinavit circulum $\alpha\kappa\tau$, $12^{\circ} 24'$ semidiametro, hodie $3^{\circ} 24'$ semidiametro et semper minus minusque. Tu vero lector nota obiter et hoc: „circellum $\alpha\beta\gamma$, cujus semidiameter $3^{\circ} 24'$, vix oculorum acie concipiendum.“ Si de essentia circuli loquitur, is non est depictus suis coloribus, est de genere eorum, quae fiunt motus causa, non eorum, quae sunt, imo est imaginatio mera, motum ipsum imitans, oculis igitur minime cernitur, quod perperam mihi concedit Scaliger particula „vix“. Nam si „vix“ cerneretur, cerneretur igitur. Sin loquitur Scaliger de quantitate, non opus est acie oculorum ad comprehendendos $3^{\circ} 24'$ aut duplum $6^{\circ} 48'$. Nam Solem et Lunam facillime cernimus, quae habent diametrum $0^{\circ} 30'$, tredecuplo minorem. Fallor an ridiculus homo haeret in globo ligneo, in quo circellus iste depingitur aegre, cum axis pene expleat ejus planum.

In scholio verum scripsit Hipparchus, suo tempore polarem strinxisse horizontem iis, qui in parallelo *δια Μεροης*, quippe quorum altitudo poli est $12^{\circ} 24'$. Hoc, Scaliger ait, se refutare velle. Frustra hoc expectamus. Interim nota rursum impingentem locutionem ejus: circuli hujus circumpolaris pars borealissima stringit horizontem. Si comparisonem instituis ad polum, omnes circuli paralleli partes aequae sunt boreales, sin ad verticem, ea quae stringit horizontem est quidem borealissima cum stringit, at per spatium 24 horarum omnes stringunt.

Absurdo IV. ***) Rursum verum est, olim stellas quasdam minores

esto maximus circulus per polos mundi ϵ , S transiens, culminans autem cum φ , h. e. 12° Librae hodiernae. Punctum autem Q distet a stella G $12^{\circ} 24'$, quantorum graduum 15 est arcus ω S aut quantorum $3^{\circ} 24'$ semidiametrus circelli $\alpha\delta\gamma\beta$. Hoc punctum ibi fuisse et pro polo mundi ab Hipparcho acceptum fuisse, sequenti capite aperietur.

*) Scaliger: Absurdum I. Si Q, ut putat Hipparchus, est polus mundi, ergo duo poli Q et ϵ ad easdem partes sphaerae erunt, qui non possunt esse, nisi in oppositis partibus.

**) Stella G in conversione mundi circa polum ϵ circellum vix oculorum acie concipiendum $\alpha\delta\gamma\beta$ describit, semid. $3^{\circ} 24'$ aut minor, ut ajunt quidam, eodemque momento circulum majorem $\alpha\kappa\tau$ decircinat, semid. $12^{\circ} 24'$, quod est ineptissimum.

***) Stellae F, E circa ϵ describunt circulos majores circello $\alpha\delta\gamma\beta$, atque eodem mo-

descripsisse parallelos quam hodie; at de stellis E, F incertum hoc per ista quidem hactenus, quia Scaliger arbitrato suo Q depinxit inter stellas, cum una distantia ab uno puncto G non definiat locum ipsius Q, oportet ex ejusdem Hipparchi mente duas depromere tales distantias a duabus stellis. Quodsi consulamus praeter ista Hipparchi verba ex geographia Ptolemaei verbisque Marini adducta etiam alterum locum, quem ex ipso Hipparcho Scaliger adduxit, polus certe illius temporis nequaquam fuit in vicinia ipsius E, sed in tali loco, qui cum A, E, G proxime faciebat tetragonum. Longe igitur ex Hipparchi sententia removendus est polus Q a stella E.

Absurdo V.*) Rursum hoc nihil habet absurdi, si polus transivit de loco in locum sub fixis et quidem in vicinia Ursae minoris, stellas illius constellationis australissimas hodie factas borealissimas. Atqui, ait Scaliger, hoc est contra hypothesin. Nam quae est borealissima, quam Hipparchus australissimam, illa est vere borealissima. Illud, inquam, erat tempore Hipparchi, hoc est hodie. Ergo hypothesin Scaligeri suam fol. 25. non concesserit Hipparchus de sua aetate.

Ergo invertio scholion: „quomodo excusabimus“ Scaligerum, qui stellam Hipparcho indice australissimam, propterea quod hodie est borealissima, etiam tunc statuit borealissimam fuisse, magis sequens Eudoxum crasse loquentem, quam Hipparchum, Eudoxi censorem, aetate doctiorem. „Quare puerorum aut idiotarum erroribus leviculis succenseamus, qui tam famosum scriptorem“ eumque jam senem „in tam manifesta culpa et tam joculari hallucinatione deprehendimus. Prodeant igitur, qui huic stupori patrocinentur et nigrum in candida vertant.“

Scholio vero II. speciem affert novi argumenti. Cur enim stellae „E, F dicti *χρειαται*“, quia circa G ibant, ut hodie? Species inquam est novi argumenti, non argumentum. Nam qui dixit G polum, idem E, F dixit ideo *χρειαται*, eo quod varietas altitudinis ipsius G oculis non discernebatur, at vero E, F jam supra G, jam infra viserentur.

Fol. 40. Cap. III. Jam summam disputationis facit Scaliger; agnoscit, duorum alterum esse necessarium, ut aut stellae prorsum eant, aut puncta tropica retrorsum; illud vero se putat destruxisse, concludit igitur de hoc. Falsus vero est. Nam neque probavit, stellas aequaliter abesse a polo hodie et olim, non absunt enim aequaliter, et si probasset, hoc solum haberet, illas in zodiaco non ire, sed secundum aequatorem illae nihilo minus possent prorsum, aequae atque tunc tropica possent ire retrorsum transpositione eclipticae, ut nunc fit transpositione aequatoris. O ridiculam pugnam! Si verum est, non variari distantiam a polo, jam neutrum opus erit dicere, neque stellas progredi, neque puncta retrocedere. Nam unde deprehensa est elongatio fixarum a tropicis punctis? Unde enim, nisi a variabili declinatione? Dic Scaliger, quomodo discis, Spicam olim fuisse in 26° ♍, jam esse in 18° ♎? Habes instrumentum, quo distantiam ab aequinoctio metiaris? Tunc punctum aequinoctii cernis oculis? Posset quidem beneficio Lunae sciri elongatio Solis a fixa et mediante diurno Solis etiam elongatio loci a fixa, in quo Sol aequi-

mento circa Q describent minores circulos quam G, quae maximum describit *αα*; at F longe minorem, quod est nugatorium.

*) In conversione mundi, si ipsa sit in polo Q, ut vult Hipparchus, stella G proveniente ad partes ubi est E, ipsa E et reliquae A, B, C, D erunt supra G, polo viciniores. Itaque G erit omnium australissima, quod ex verbis Marini confirmatur, in quibus Hipparchus eam australissimam vocat.

noctium facereprehenditur, et sic sciretur remotio fixae ab aequinoctio, etsi fixa secundum aequatorem incederet. At artifices a variata distantia stellae a polo deducunt fixarum elongationem ab aequinoctio, veluti si fixae secundum zodiacum irent. Et priusquam hoc, nos certi esse debemus de diurno Solis, quod non possumus sine cognitione theoriae Solis. Ergo methodus ista: 1) solstitiorum altitudines, 2) aequatoris altitudo, 3) Sol in aequatore per altitudinem ejus meridianam, 4) Sol in ceteris locis per declinationem, 5) theoria Solis moti velut ab aequinoctiis, 6) locus Lunae ab aequinoctio per eclipsin et locum Solis oppositum, vel per observationem distantiae Lunae a Sole, 7) locus fixae, quae est Lunae propinqua, ab aequinoctio per locum Lunae, 8) ejus fixae declinatio et per locum etiam longitudo, 9) per mutationem declinationis mutatio loci longitudinis, veluti qui sub zodiaco eat, 10) eadem loci Lunae mutatio, per sequentium seculorum eclipses aut distantiam Lunae a Sole.

Sed notetur scopus Scaligeri: 1) vult amplius probare, non progredi stellas, sed retrocedere tropica, 2) vult „causas aperire, quae Hipparchum in hos errorum casses induerunt“. O miserum Hipparchum, et quod erravit, et quod post duo millia annorum demum ad incita vocatur a Scaligero. Discat ab illo Scaliger patientiam silentii, neque detrectet vel mortuus a me doceri, cum et ipse doceat Hipparchum, ante tot secula mortuum.

Primus Scaligeri conatus impingit, dum distinguit inter puncta tropica et puncta eclipticae, tanto majori opprobrio, quod allegat Hipparchum hujus affirmati auctorem. Ohe Scaliger, semper nos eclipticae puncta denominamus et numeramus a punctis tropicis. Nimirum hoc confudit Scaligerum, quod perpendit, eclipticam seu iter Solis semper idem esse, sed apponi ei aliquid semper ad principium. retrocessu puncti aequinoctialis. At, o Scaliger, inde est, quod punctum eclipticae 0° ☾ olim dictum dicatur hodie 28° Cancri. Atqui in schola astronomica nequaquam idem est punctum 0° ☾ olim et 28° ☾ hodie, sed utrinque idem numerus 0° ☾ censetur signare idem punctum eclipticae; alios loquendi modos adhibent ad exprimendum hoc, quod vult Scaliger. Dicunt enim „ab eodem puncto (non eclipticae, sed) fixarum ad idem punctum“. Sic loquitur Hipparchus; age, perge, aequo animo te audiam, eclipticae puncta dicentem pro fixarum punctis, quoad non per hanc ἀκυρόλογίαν in errorem inducaris. Et quidem fol. 41. bene te explicas, sed fol. 42. Hipparcho non merito imprudentiam objicis, quasi sibi contrarius sit, μεταπτώσεις dictitans stellarum, quae eant in consequentia. Nam recte haec inter se conveniunt: si enim censuisset, moveri puncta tropica, προηγήσεις illorum dixisset, sed quia illa fixa, stellas mobiles facit, jure stellarum nominat μεταπτώσεις.

Bona de solstitio admonitio *). Est enim observationi aptius quam aequinoctium, quia hoc ex illis, hoc non se ipso notabile in aestus intensione, diei longitudine umbraeque evidenti discrimine, ut hoc. Dies n. horarum 12 velut in turba latet majorum et minorum, at dies longissima stat in limite. Sed illud tamen videndum, ne nimis late extendatur (fol. 43), dum ait: „Maxima pars nationum Graecarum reverentia Olympici ludicri a solstitio annum inibant.“

Hoc folio adeo breviter expedit rem de 8. Julii et 8° ☾, ut primo capite silere potuerit. Ego sic conciperem. Anno Juliano retro extenso ad annum a. Ch. 776. currentem die 8. Jul. illius anni in nocte sequenti accidit novilunium, a qua die numerata dies 15. h. e. 23. Julii plenilunium

*) Scaliger: Vetustissimi Graecorum nullam rationem habebant aequinoctiorum, sed solstitiorum, propter epocham Olympiadum.

fuit. Illo igitur plenilunio celebrata est Olympias prima. Quod plenilunio, testis scholiastes Pindari, quod autem 23. Julii, docet astronomia. Ex eo tempore Olympiades sunt celebratae, singulae quidem dierum 1461, sed ludicrum semper plenilunio, quod vel in ipsa 23. die Julii retro extensi vel proxime post illam incideret; atque ita 8. Julii fuit prima dies Olympiadis solaris habita semper. Testimonium quid? Hoc anni caput fuit habitum pro solstitio, etsi non esset, neque in ortu Olympiadum, et multo minus post. Causa, cur haberent pro solstitio diem illam, vel inde est, quia novilunium anni 776. fortuito accidit proxime diem solstitii, vel inde, quia haec Olympiadis longitudo dierum 1461, jam inde a Chaldaeis et Aegyptiis longissimis seculis observata, jam olim verum solstitium habuit in sui principio, sc. in 8. Jul. retro extensi. Nam etiam ante 400 annos Hercules ludos Olympicos τετραετηρικους celebraverat, itaque verisimile est, hanc Olympiadis longitudinem ortam vel cum regno Sicyoniorum a. Ch. 2063. in Peloponneso, quod cadi sub Beli Assyrii imperium, vel cum regno Argivorum in Peloponneso a. Ch. 1831, vel cum regno Atheniensium, a. Ch. 1560. Cecrops Aegyptius erat, et anno a. Ch. 1543. notat Eusebius, Chaldaeos contra Phoenices dimicasse, ante exitum ex Aegypto. An igitur Phoenices fugientes navibus in Graeciam appulerunt, afferentes anni scientiam?

Sero autem animadversum fuit, solstitium esse ante 8. Julii, nam Thales primus. Sed hic nota Scaligeri assertionem, procul dubio falsam: omnes fere veteres putabant solstitium in 8° ♄ fieri, quia το κατ' ὄρον θερινόν incidit in 8° ♄. Et vetustissimi artificis Anaximandri sphaera mechanica non alium locum designavit solstitio, quam 8. partem dodecatemorii Cancri Olympici, neque alium circulum aequinoctialem, quam qui per 8. partem Arietis et Librae, circulum tropicum, qui per 8. partem Cancri et Capricorni transibat. Hoc ita esse ex descriptione ipsorum circulorum, quae hodie exstat in reliquiis Endoxi et Eratosthenis indubitate colligitur.

Jam profert ille antiqua documenta, ego vero ante omnia revoco lectorem ad illa, quae supra protulit Scaliger ex antiquitate, quod primus, quod sciamus, Thales Milesius Ol. L. a. Ch. 580 scripserit de anno, cum esset familia Thelidarum e Phoenicia oriundus, indeque Miletum profectus. Ei primo adscribitur astrologia nautica et inventio minoris Ursae stellarum, qua Phoenices navigant; puto, quia civis Mileti factus antiquam apud Phoenices disciplinam primus vulgaverit. Is disciplinam anni, allatam ex Phoenicia, videtur contulisse cum rationibus ludi Olympici in Graecia; nam mortuus est spectans Olympia. Hoc enim ei tribuunt: primum astrologiae secreta rimatum, stellas contemplatum ludibrio fuisse anui, cum in foveam incidisset, Solis defectus conversionesque (τροπας) praedixisse, ut Eudemus in historia de Astrologia. Hinc liber ejus celebratur de conversione et aequinoctio (περι τροπων και ισημεριας). Itaque alius ait: primum reperisse Solis cursum a conversione ad conversionem (απο τροπης επι τροπην), alius: anni tempora illorumque vicissitudines primum invenisse eumque in 365 dies divisisse. Ex quo dubites, an in Elide fuerit antiquitus nota anni longitudo. Unde vero Thales ista habuerit, clarum ex alia traditione; cum Aegyptiis enim sacerdotibus conversatus fertur, qui se inventores etiam astrologiae perhibebant et causas defectus Lunae sciebant antiquitus. Natus Ol. 35, mort. 58.

Quis dubitat, quin Thales, disciplinae Aegyptiae imbutus, cum in Joniam et Graeciam venisset, detexerit Graecis errorem anni sui, ostendens, quod non 8. Julii retro extensi, sed multis diebus antea contingat anni principium a solstitio? Verum non ideo sequitur, quod contendit Scaliger, ipsum ad-

seripsisse solstitium octavae parti Cancri. Contrarius est sibi ipsi Scaliger, cum affirmaverit in superioribus, serius divisum esse zodiacum in partes 360, etsi quidem Thaleti tribuitur et hoc, Solis magnitudini lunarem orbem comparatum 720ma ipsius partem esse; ex quo quis colligere possit, jam tritam ipsi fuisse divisionem zodiaci in 360, ut non „Solis“, sed „zodiaci“ magnitudini legendum sit. Verum non est insolens, veteribus adscribere inventa recentiorum; fatetur id Diogenes circa astrologiam nauticam, quod Phoci Samii fuerit. Et si Thaletis est hoc inventum, cur Aristarchus, et ipse sapiens, id pro suo jactat, nec prius quam demonstrasset, ut ex Archimede constat (de Arenae numero), cur Timaeus, cur Aratus adhuc in 6 dividunt, Eudoxus in 60?

Anaximander discipulus fuit Thaletis, obiit paulo post illum septuagenario vicinus. Ejus ista feruntur: primum invenisse gnomonem ipsumque statuisse Lacedaemone in loco idoneo captandae umbrae (ἐπὶ τῶν σκιαθῆων), quo conversiones et aequinoctia notaret; ὥροσκοπία quoque fabricatus est. Ecce disciplinam Thaletis, nam his ipsis mediis argui poterat initium anni, longe praeveniens civile initium. Additur, quod primus terrae, maris circuitus descriperit, terram globosam et rotundam esse statuerit et durare in medio loco, centri instar constitutam; itaque sphaeram insuper construxerit. Plinius addit obliquitatem signiferi detexisse, h. e. rerum foras aperuisse, sphaeram ipsam ante multis Atlantem. Equidem Diogenes sphaeram tribuit Musaei filio Eumolpo, qui secundum Eusebium vixit ante Homerum, sicut Lino Solis et Lunae cursum, et Aegyptios, ait, statuere mundum ad sphaerae similitudinem rotundum, antequam ipsos fuisset Chaldaeos circa astronomiae rationes praedictionesque occupatos: ut ita sphaera inventum sit antiquissimum.

Maneamus tamen penes Anaximandrum; esto, primus sphaeram construxerit, obliquitatem zodiaci expresserit: nondum hoc quicquam ad stellas fixas. Nam Plinius pergit: signa deinde in ea Cleostratus (Ol. LXI.) et prima Arietis et Sagittarii. Nondum igitur certum est ac ne quidem verisimile, conversionem ab Anaximandro tributam octavae parti Cancri. Nam quod ipsam sphaeram attinet, non potuit aliter facere ille, quin 0° ☊ doceret punctum esse tropicum, quod vero fixas et in iis 8° ☊, ut ἀνυρόλογος Scaliger, de eo nullum plane verbum exstat et possunt separari, ut constat.

At „exstant in reliquiis Eudoxi et Eratosthenis testimonia“ quod Anaximander posuerit punctum tropicum in 8° ☊. Primum de reliquiis illis fidem et gratiam habeo Scaligero. In illis vero nihil de Anaximandro; proferunt nomen Eudoxi et Eratosthenis. Deinde sunt illae, vel ipso Scaligero teste, dubiae; saepius enim Scaliger illas repudiat, quam recipit. Cur ergo de 8° ☊, seu ut jam necessitate adactus correctius loqui incipit, de 20° ante Basiliscum argutatur? Quin potius, quod primo erat dicendum, traducti sunt illi circuli non praecise per stellas, sed per membra figurarum, in globo pictarum. Examinemus illas equidem ex filo relationis Scaligeri.

Sit primo circulus aequinoctialis Eratosthenis. Incipit eum ab Equi capite et collo ducitque ad Ophiuchi gēna. Si stellas respicis ipsas, quae nomina a membris picturae sunt sortitae, nequaquam sunt in eodem circulo magno. At si a genubus Ophiuchi versus Pegasus ducas, circulus pulchre per caput et collum pictum Pegasi transit. Sequitur Chela borea et Virginis pes, picta membra, tunc Hydrae cornix et Crater, seu Coronae species, Procyonis imago, humeri Orionis, genua Tauri, Aries medius, intellige imagines, et cauda borei Piscis — omnia ad votum, quod facile cuivis patet, vel solo horizonte globi hodierni sic applicato, ut statuatur sphaera in alt. poli 77° et

medium inter caudam Ursae majoris manumque Bootis in meridiano. Quo facto circulus a zenith, quod jam polum mundi illius temporis repraesentat, demissus per polum eclipticae, qui idem proxime est hodie et olim, non valde aberrat ab hodiernis punctis tropicis in consequentia, eoque nomine vitiosa est haec aequinoctialis delineatio, debuit enim appropinquare circulus iste fini Cancrī et Capricorni hodierni. (Vide an haec fuerit causa, cur dixerit posteriorum aliquis, puncta vera tropica esse in octavis partibus signorum sphaerae, a tropicis inceptorum.) Porro illae 3 stellae seu potius membra constellationum, quibus Scaliger ait describi aequatorem Eudoxi (fol. 45), videntur ab Eratosthene e reliquorum numero rejectae et titulo Eudoxi seorsim positae, ut quae exorbitent, quia hic Eratosthenis aequinoctialis transit longe sub Aquilae ala, sc. per Antinuum, longe sub Equi femore, sc. per caput et collum, longe sub boreali Pisce, sc. per ejus imaginis caudam.

Si jam etiam tropicum Cancrī, quem titulo Eudoxi Scaliger exhibet, ad easdem leges expenderit et creta signes ductum circuli minoris per media Cancrī et Leonis in longitudinem, per „superiora Virginis, cervicem serpentis Ophiuchi, dextram manum Ingeniculi, caput Ophiuchi, collum et dextram alam Avis, ungulam Equi, dextram manum Andromedae, sinistram suram Persei, genua Heniochi et capita Geminorum“, sc. per imagines horum membrorum, quae habent aliquam latitudinem: invenies omnino parallelum hunc ductum ductui priori. Idem etiam de circulo arctico tenendum, quod omnino circulus ductus per „humerum Bootis, per superiora Coronae (id est per loca, quae sunt supra Coronam), intermedio tractu inter caput Draconis supra et inter Lyrām et alam Cygni infra (sic enim intelligenda sunt ista: „caput Draconis, superiora Lyræ et alae dextrae Alitis“), et denique per viciniam prioris pedis Ursae majoris“, sic ut τα ἐπισκείμενα, non τα ὑποσκείμενα legamus, aut ut subandias, pedes Ursae esse inter τα ὑποσκείμενα τουτῶ κυκλῶ, quod hic circulus, inquam, sit reliquis duobus parallelus.

Porro hic lubet deplorare imbecillitatem Scaligeri, qui cum ista ex antiquitate eruisset, non tamen vidit, hos tres circulos parallelos omnino nancisci polum, qui vicinus sit duabus claris in quadrilatero Ursae minoris, sic ut recta per illas ducta proxime attigerit polum et sic poli hujus respectu non illae in cauda, sed istae potius Vigiles appellandae sint et χορεῦται, quia vicinissimae polum transibant et circulos omnino minores describebant, quam ultima caudae, quod supra Scaliger tantopere explosit.

Ipsas quidem tres stellas, de quibus Pytheas Massiliensis, quae cum polo illius temporis quadratam proxime figuram constituebant, licet adhuc hodie quaerere. Duas enim retulit Braheus in catalogum, clariorem in $2^{\circ} 54'' \delta$, lat. $71^{\circ} 23'$, alteram in $27^{\circ} 20' \zeta$, lat. $70^{\circ} 18'$ aut eo minus. Tertia quidem aegre cernitur, sed tamen interdum clare micat, in $7^{\circ} 7' \delta$, lat. 70° c. Igitur si hae stellae ab Hipparcho bene in globum collocatae respectu ceterarum, oportuisset ut punctum, in quo tunc polus, esset in hodierno $0^{\circ} \delta$ aut fine ζ , lat. 67° vel 68° . Et consentit mediocriter, quod ultima Cynosurae dicitur $12^{\circ} 24'$ ab illius temporis polo distare.

Vide nunc ipsam veritatem propius. Primo, quia fuit distantia polorum $23^{\circ} 51\frac{1}{4}'$, polus vero eclipticae per $20'$ mutavit sedes, discedens a stellis ζ et δ et sic etiam a stellis his et punctis Ursae, ideo distantia poli mundi illius temporis a puncto eclipticae hodierno debet hodie prodire $23^{\circ} 31\frac{1}{4}'$, lat. igitur $66^{\circ} 28\frac{1}{4}'$. Deinde a Timocharē ad annum 1600 per observata Hipparchi certiora, collata cum Tychonicis, colligitur praecessio aequinoctiorum

et sic etiam punctorum tropicorum 26° circiter. Itaque longitudo illius puncti, in quo olim polus mundi, fuerit hodie 26° ☾. Facit hoc punctum cum illis stellis trapezium, quia forte Hipparchus nonnihil peccavit in situatione stellarum minutarum ἀμωρῶτων. Sed si calculum inecas, quantum distet hoc punctum ab ultima caudae, invenies $13^{\circ} 8' 25''$; distantia Hipparchi $12^{\circ} 24'$.

En fidem affirmati fol. 46, quod quae secundum suam interpretationem „recte definitae satis ostendunt, illos veteres non alios circulos parallelos in animo habuisse quam eos, qui in epocha Olympiadum designati erant, et ab initio Olympiadum ad tempora Eratosthenis nullos alios circulos in sphaera notatos fuisse, quam qui per octavas dodecatemiorum transibant“. Nonne ostendi, nec exstitisse sphaeram in epocha Olympiadum, sic quidem factam, ut esset apta discernendis his rebus, nec, si exstitisset, tempore Eratosthenis in usu fuisse, sed nec receptam fuisse divisionem in 360, et Endoxum non ideo solstitium in octavam partem Cancrī ponere, quod circulus tropicus per eam fuerit traductus, sed quia, ut summa largiar, verum solstitium docuerit 8 diebus praecedere usuale et sic usuale jam Solem in 8° ☾ deprehendere.

Pergit fol. 46: Illae autem octavae erant duodecimae in dodecatemoriis hodiernis: Leonis, Scōrpii, Aquarii, Tauri. Sol ingrediebatur dodecatemorion solstitiale in initio quintae hodierni Leonis. Si hoc verum, ergo ab Olympiadibus ad usque nos praecessio est 34° c. Id quidem ex Prutenicis Scaliger haurire potuit, annis 2400 et paulo amplius tantam esse praecessionem. Itaque supra fol. 44. elegit initium quintae partis Leonis, per quod traduceret tropicum Cancrī veterum; tunc ducto circulo examinavit designationem veterum per stellas, quam ubi potuit interpretari per 2 vel 3 stellas diversissimo sensu a mente auctorum, illas pro recte positīs selegit, ceteras, quae nullam interpretationem admittebant, nullum omnino commercium cum ficticiis Scaligeri circulis habere volebant, confidentissime repudiavit, explosit, encomiis variis in Hipparchum collatis.

Obsecro vero annon ego credam, Scaligerum ista per febrim scripsisse, qui toties etiam a se ipso dissentit. Animadvertite quaeso contradictionem aliam. Sic ille fol. 44: Jam datis punctis, nempe initiis quintarum Leonis et Aquarii hodierni, et alio praeterea in una ex stellis, quas stringebat circulus tropicus, describetur tam tropicus quam aequinoctialis primae Olympiadis, et consequenter reliqui circuli paralleli possunt describi, quorum fines adhuc exstant in reliquiis Eudoxi, ex quarum fide eos circulos examinabimus castigatis hallucinationibus Eudoxi, quae tamen non impediunt, quin illorum circulorum limites sint ad epocham primae Olympiadis determinati. At vero fol. 46: Quae recte hic definitae sunt stellae satis ostendunt . . . designati erant (v. s.), qui sc. per 8° ☾, ☿, h. e. per 12° ☾, ☿ hodierni transibant. Ergone tibi idem 4° ☾ et 12° ☾ utrinque hodiernus? . . . Quas jam ex Eudoxo et Eratosthene definivimus. At o miser, definire te putabas eos, qui per initium gradus quinti Leonis hodierni ducerentur, non per initium gradus 13! Ergo egregium scilicet inventum concludit epiphonemate non deteriori: Quod non intellexit Hipparchus, qui saepe in illis designationibus reprehendit Eudoxum, cum Eudoxus non de circulis seculi sui, sed de illis, qui initio Olympiadum erant, intelligat, quos e reliquiis Eudoxi se eruisse ait.

Folio 47: Polus aequinoctialis circuli initio Olympiadum distabat a stella G in cauda Cynosurae 18° circiter, a polo mundi 15° .

„Distabat“, inquit Scaliger, a polo mundi 15° . Quid hoc monstri: polus aequinoctialis distabat a polo mundi 15° ? Ubi vero probasti, Scaliger, diversos esse? An licet assumere non probata? Supra quidem fol. 38 negatur, polum mundi fuisse, quem vocet Hipparchus polum mundi; sed de illo hac-

tenus. In summa, polus hodiernus mundi pene medius est inter polum veteris aequinoctialis, quem dicit hic Scaliger, et inter Cynosuram. Itaque cum hodie Cynosura distet indice Scaligero per 3° a polo mundi nostro, ipse facit differentiam, dicens a Cynosura 18° , a polo mundi 15° .

Pergit: Culminabat cum 18° Librae hodiernae, quae erat 14° Virginis illo saeculo. Sane si tunc circulus circa polum mundi hodiernum et non potius circa polum parallelorum Eudoxi, quod quidem sequitur Scaliger. Quorsum igitur aequator?

Jam paulo saniora: Unde igitur solstitium committi in octava parte signi colligebant veteres illi, satis jam diximus, nempe quod ubi fuit novilunium, ibi ponebant sedem cardinis aestivi. Fuit autem novilunium Olympicum in 8°♊ , sed alii post dixerunt solstitium fieri in 10° , alii in 12° , alii in 15° . Haec omnia ostendunt, illos veteres praegressiones aequinoctiales odoratos fuisse. Deinde ex Statio et Manilio aliqua, in quibus conciliandis sudat Scaliger. Ponit, initio Olympiadum notum fuisse discrimen inter Solem in 0°♊ et Lunam; novilunium vulgo per solstitia habitum. Omnes astrologi ante Olympiadem 36. dicebant, *νεττον θεινον* fieri in 8°♊ , donec post annos 140 ab initio Olympiadis animadversum est, duabus partibus solstitia anticipasse, igitur dixerunt, *νεττον θεινον* esse in 10°♊ . Et quis hoc animadvertere potuit praeter illos, qui de hac re libros reliquerunt, Thaletem et Anaximandrum? Post annos 280 a prima Olympiade jam 12° ingressus Solis recesserat, vel ut ipsi loquebantur, duabus quintis unius signi, quando Sol ingrediens signum Leonis hodierni tunc faciebat solstitium vel initium Cancri illorum temporum. Hoc procul dubio animadvertit Cleostratus Tenedius. Non solum enim floruit circa annum 280. a prima Olympiade, sed etiam prima Arietis et Sagittarii deprehendit, ut testatur Plinius, l. c. obaeravit Solem ingredi suo saeculo in principio asterismi Sagittarii, quod verissimum est. Ibi error typographicus obscurum sensum reddit, quasi hoc dixerit: cum Sol vere Capricornum ingreditur, vulgus eum censet obtinere adhuc 18°♊ . Eudoxo tribuit 14° distantiam a ♊ initio Olymp. a. 420, et sic initium 15°♊ , eo quod eoluros per media signa traducat et Hipparchus de eo affirmet, quod in mediis signis *τας τροπας τιθησι*. Velim addidisset verba, quae subjecta ait ab Hipparcho. Nam proclivius est credere Hipparcho de Eudoxo, quam Scaligero.

Bene huc Sosigenem accommodat, qui 25. Martii posuit ingressum Solis in Arietem. Sed post eandem Caesaris ingressum Solis in Arietem statuit in 17. Martii, quam opinionem sequuti sunt Ovidius et Columella. Ipsum quidem 25. Martii videtur ex Hipparchi sententia posuisse, dubius quid de 8°♊ diceret, post an proponeret. Et bene notat, a 17. Mart. ad 1. Apr. esse dies 15, quasi Eudoxus tropicum in 17. Martii, aequinoctium in 1. Apr. posuisset.

Velim tamen scire, unde hoc Scaliger de Sosigene, quod ipse auctor sit 17. Martii? Nam Pfinius hoc tantum habet: „Addidere difficultatem (*την προσμυστην*) et auctores diversis in locis observando, mox etiam in iisdem diversa prodendo. Tres autem fuere sectae: Chaldaea, Aegyptia, Graeca. His addidit apud nos quartam Caesar dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, Sosigene, perito scientiae ejus, adhibito. Et ea ipsa ratio postea comperto errore correctae est, ita ut 12 annis continuis non intercalaretur, quia coeperat sidera annus morari, qui prius antecederat. Et Sosigenes ipse trinis commentationibus, quanquam diligentior esset ceteris, non cessavit tamen addubitare, ipse semet corrigendo.“ Haec ad paraepema referenda, locus ipse indicat et materia rustica, et immediate praecedentia: *προχρημαζεν, επιχρημαζεν*, et cum addit: „vulgo, serenitate reddita, confectum sidus audimus.“ Et capite seq.: „ex eventu significationum intelligi sidera debebant, non ad dies utique praefinitos expectari tempestatum vadimonia.“ Quod nota in loco epistolae Ciceronis

ad Atticum. Tunc incusat diversitatem climatum et addit auctorum diversas sectas. Chaldaeam, ni fallor, eam dicit, quam Scaliger dodecaëterida appellat; Aegyptia vero speculabatur ortum Canis, et quid si per 30 dies mensis, quibus Canis ortus incideret, totidem statuit *προσημασις*? Graeca vero per annos cycli solita est ire, quamvis Eudoxus suam octaëterida scripsisse perhibeatur in Aegypto. Haec velle Plinium, manifestissime ex descriptione quartae sectae apparet, cujus auctor Caesar, „annos ad Solis cursum redigens singulos.“ Graeca enim aliis annis cycli alia significat, Caesar omnium annorum iisdem diebus eadem. Etsi vero Plinius jam delabitur ad rationem intercalandi, quae propius attinet longitudinem anni, tamen hoc ipsum refert ad ortum siderum et significationem: coeperat, inquit, sidera annus morari. Ridiculum, triduo vulgo animadversam diversitatem ortus et occasus siderum, quorum ratio tam est laxa; de comparatione agit ortus siderum cum ratione anni. „Coeperat annus morari sidera“ per similitudinem dixit, qui prius non morabatur, sed antecedeat. Nimia intercalatione tardior effectus annus.

Itaque saltem incertum, Sosigenes ternis suis commentariis suumne parapigma, in quo ortus siderum, correxerit, an anni longitudinem? Mihi illud videtur, non hoc. Nam in incerto constitutus fuisse videtur, quomodo, quae ipse scripserat et observaverat, ad Eudoxea accommodaret, aut quomodo ortus siderum collocaret in tanta diversitate auctorum, quam etiam Plinius attingit.

Ad sectam Caesaris pertinet: tempestates ardores suos habere quadris annis et eandem non magna differentia reverti ratione Solis. Illud ad Graecam: octonis vero augeri eandem centesima revolvente se Luna. Ibi hoc est: omnes eae differentiae fiunt in octavis partibus signorum. Bruma Capricorni ab 8. Cal. Jan. Postea promiscue de ortu occasuque siderum et tropicis temporibus, tantum ob tempestates de utroque. . . .

Ex Plinii „sectis“ alia alias, in praesens illud, quod ex sententia Plinii aequinoctia et solstitia in octavis partibus signorum statuuntur, dies longissima etc. His consequenter statui ingressum Solis in signa etc. Ipsae vero Calendae procul dubio accommodatae novilunio Olympiadis primo. Itaque valde dubito, verumne sit, quod ait Scaliger, vivo Caesare positam esse 8° ☾ in Cal. sc. Aprilis a Sosigene, mortuo in 15. Cal.

Concludit fol. 58.: „Haec esse nugatoria.“ Verum hoc. Nam Heracle ante Hipparchum nemo est, qui animadverterit *προσημασις τροπικῶν*. (Nil sequitur.)

IV. ASTROLOGICA.

Nativitas Kepleri anno 1593 ab H. Rösolino scripta.

Nascitur perdoctus quidam Magister artium anno 1571 die 27. Dec.
h. 2. 30' *).

Mores sequuntur a ♀, cum dominus horoscopi sit in occasu, et cum quadrato ♂ stimuletur et ☾ sit cum oculo ☿, stella de natura ♂ et ♀, judico ego mores Mercuriales esse et Martiales, veloces et cholericos nonnihil. Velocitatem ingenii et ad profundas artes et occultas ♀ in ♂ velocis cursus largitur.

Praecocitatem ingenii ♂ significat stimulans Mercurium quadrato aspectu.

Nativitas satis violenta esse videtur, cum alterum luminare, Sol, versetur in signo violento, alterum, Luna, cum stella fixa violenta, cum oculo ☿. Et maleficorum alter Mars Solem infestat quadrato aspectu. Item Mercurius dominus horoscopi in signo violento et a ♂ afflictus. Et Saturnus in signo violento. Sed hanc violentiam omnem tollit Venus et Jupiter, collustrantes aspectibus suis ☿, ♀ et ♄.

Quod D. Magister infert, se ex directionibus reperire non posse, quare in Bacchanaliis anni 1591 tam acutam et ardentem febrim perpeusus fuerit, ego vero dice, causam sese offerre etiam in primo aspectu thematis natalitii, non adhibito n. calculo, scilicet ♀ ex quadrato aspectu ♂ accurrere ad horoscopum. Item ex directione et occursu Solis ad caudam Draconis.

Sed dicit Dominus, occursus illos secundum calculum non incidere in 21. aetatis annum currentem. Respondeo, dass Ich so viel in Astrologia erfahren hab, dass man solche Sachen nit künde ad annos astringiren, geschweige ad dies, praesertim etiam, cum non omnino certi simus de momento horae. Et si Dominus ponatur natus per 20 saltem minuta antequam ascendit 19° 30' ♏, et sic horoscopus occurret quadrato Martis aspectui 21. anno aetatis currente, qui sane occursus talem febrim ardentem causare potuit. Sed ego ponam, Dominum natum esse hora ea, quam habeo in figura; fieri tamen potest, ut quadratura Martis retardet suum effectum propter aliam directionem, Solis sc. ad ☿ ☿, quae fit modo 23. aetatis anno. Dann ich erfahren hab, wann zwo directiones also nahe zusammen khomen, so geschicht, dass sie ihren effectum zumal ergiessen, die eine postponendo, die andere anticipando, vnd würde dieser sehr betrogen werden, der die effectus so da kommen ex directionibus will astringiren uff gewisse Jahr, geschweig uff Monat vnd Tag. Das ist gewiss, dass astra ihren Effectum haben; sonderlich solche schönen directiones, als hie Martis ☿ ad Horoscopum.

*) Adjectum est schema nativitatís idem fere, quod exstat vol. V. p. 476, paucis tantummodo minutis in locis planetarum et domibus mutatis.

So gewiss ist aber die Sache nit, dass mans künde uff ein gewisse Zeitt pringen, dann vil particularia einfallen, die solche universales constitutiones coeli brechen, dass Ir.Effectus eintweder anticipire oder postponire. Zu dem so seind die motus astrorum noch nit gnug erkundigt, befindet sich, dass es oft in gradibus manglen will, geschweige in minutis. Ein Grad aber ein gantz Jar in directionibus austragt, item ein viertheil einer Stund tragt in horoscopo vier ganze Jar aus. Ideo ist zu erinnern, in praedictionibus manere astrologum in universalibus, dass er sag vmb dise Zeitt allwegen würde ein hitzig fieber khommen vnd würdt dise Person in Lebensgefahr stehen, nemlich circiter hos vel illos annos vnd khan solches wol vor oder nach geschehen.

Sic febris illa, quam Dominus Magister passus anno aetatis 21, causam habuit ex $\square$ ζ occurrente horoscopo, quae secundum calculum venire debuisset anno aetatis 15½. Ob dann schon solcher quadratus seinen effectum ergossen, so ist doch noch nit alles fürvber, praesertim cum Sol occurrat caudae Draconis, facit ut Dom. Magister debilioris sit nunc constitutionis corporis quam alias, ut facile iterum possit in morbos incidere. Dann solche occursus directionum die erregen sich bey den Menschen uff etlich Jar, ita ut Dominus nondum omnino superaverit hos occursus. Circa 34. aetatis annum $\subset$ occurret $\square$ ζ aspectui, circa 38. vero Sol venit ad quadratum Saturni aspectum; circa quos annos multa incommoda ratione morborum sibi imminent et alia etiam infortunia. Et potest fieri, ut hi duo occursus conjungant effectum et ille incidat intermedio tempore circa 36. aetatis annum.

Morbi sumuntur a Mercurio Domino Horoscopi laeso a Marte, et a Saturno constituto in sexta domo in signo Scorpionis, in qua signorum constitutione vesica denotatur, potest etiam aliquando causare fluxum sanguinis per urinam. Venus tamen irradians Saturnum bono aspectu et Jupiter etiam curabiles morbos faciunt.

Haec velocissimo calamo perscripsi, ut petitioni tuae nonnihil satisfacerem, nec relegi.

Actum Hagenaw anno 1593. die 17. Octob.

Helisaens Roeslin Medicus etc.

De Directionibus.

(1601.)

Tycho ait, in theologia et astrologia non esse quaerendas rationes, sed tantum credendum, quantum illic est authoritatis, hic experientiae. At hercle philosophi proprium est, ea quae per experientiam stabilita sunt ad causas suas referre. Et aliquarum quidem rerum causae inveniri possunt viaque luculenta, qua causa in effectum se profert; aliae sunt res, quarum ratio ita est in abstruse, ut reddi nequire videatur diuque lateat homines penitus et ex toto. Sunt quae loco se habent intermedio, cum aut ratio quidem et causa in obscuro est, via tamen, qua se causa profert in effectum, ratiocinationibus nostris legitime inventa et constituta, aut contra causa quidem exstat, modus vero agendi obscurus manet, cum causa remota quaeritur. Interdum in suspitione quidem est causa remota, sed apprehendi certo nequit, cum vel effectus vel intermedia nobis non satis sunt explorata. His in difficultatibus industriae subtilitatisque philosophicae virtus spectatur. In astrologia pars nobilissima de directionibus est, et confirmatur valde experientia. Sed confusa est experientia, generatim testans de certitudine doctrinae, in specie vero de hoc vel illo modo dirigendi fallit non vulgares tantum astrologos, sed est ubi et summos artifices. Causa est in multitudine eventuum, inaequalitate materiae sublunaris, quae vel tarde vel prompte coelum sequitur, denique in manca etiamnum astronomia. Itaque simul subsidium experientiae petimus a ratiocinationibus naturae consentaneis, simul et causas directionum investigamus.

Olim modum et viam causae ad effectum hac quasi definitione sum complexus, ut fingerem, in nascentis seu animo seu genio haerere imaginem dispositionis coelestis, quae ad momentum nativitatis fuit, eamque in eo situ, qui fuit, immobilem; hanc cum suis locis praebere astrologo significatores. A momento partus ad horam 6 aetatis infantis qui fuit motus coeli, hunc, si referatur ad permanentem imaginem, seu serpens prorepens ad exuvias post se relictas, hunc ergo coeli motum imaginem esse 90 annorum vitae. Sequatur inde, promissorum loca praeterquam Lunae, causa motus proprii et parallaxeos, nihil sensibilibus variari, utpote intra horas 2, 3, 4, 6. Deductiones vero fieri per ascensiones rectas, obliquas et intermedias. Ab hac sententia me depulit primo Tychonis asseveratio de directione per gradus aequales non contemnenda, quae confirmabatur exemplo praesenti propriae geneseos. At illa directionis forma in conceptione mea locum habere non poterat. Deinde absurdum videbatur, planetarum appulsus mutuos in motu primo considerare, ubi si significator sit in principio Virginis, promissor in Scorpione multis partibus infra significatorem in circulo positionis transeat, cum in aliis planetarum conjunctionibus latitudo efficaciae multum detrahat, quamvis illa minor sit. Idem in horizonte fieri non est absurdum. Non enim in solo puncto eclipticae vis orientis inest, seu in certa stella, sed spargitur illa per totam amplitudinem ortivam. Tertio videbantur $\odot$ et $\odot$ separandi ab asc. M. C. in forma directionis. Nam ascensiones M. C. sunt et existunt causa horizontis terreni et per motum primum variantur, at $\odot$ et $\odot$ promoventur motibus secundis. Quarto, si causam considerem obscuriorem, etsi ne nunc quidem ipsa prima causa satis liquide cerni potest. Nam sic agebam: propterea singulis gradibus singulos annos significari, quia dum $\odot$ 1° conficit, primo motu 361° volvuntur eosque $\odot$ anno uno conficit. Ita duplicata est solaris motus consideratio. Quinto, causa non erat, cur 30° Υ annos 15 in ortu efficiant, cum $\odot$ non in aequatore incedat, sed in zodiaco. Jam ergo modum investigemus alium, exorsi primum a consideratione causae primae, quantum fieri potest. Cum in Terra versemur, Terrae motus consentaneum est in significando adhibere. Duo vero sunt motus Terrae, annuus et diurnus. Hinc ergo petendae sunt nobis causae directionum. Cur autem gradus annum significat? Quid commune est gradui uni cum anno? Quid est in astronomia gradus? Nihil enim moramur in physicis astronomorum concinnas divisiones. Gradum igitur unum prope modum aequat primo motus Solis diurnus, deinde additamentum diei naturalis. In his ergo duobus est suspicio causae. At ne varias cogamur causas redde-re, conficuntur hae duae in unum, et cadat suspicio in diem, ut non gradus sed dies annum significet, propterea quod conversio Terrae sit imago quaedam conversionis orbis annui. Cum igitur dies quilibet revolvat 361 partes aequatoris, propterea quod auctor et dux diei $\odot$ 1° pene diutius succedat, fiet ut etiam termini diei (ortus et occasus locorum; dies enim ad horizontes alligantur, et cum hic est dies, alibi nox est) per gradus aequatoris promo-veantur: ut si hodie hora prima post meridiem (aequale principium) oriatur cum 360, 0° Υ , cras eadem hora prima cum 361 oriatur 2° Υ . Ita fiet ratione naturae maxime consentanea, ut dierum termini, Asc. et M. C., dirigantur in aequatore, cum etiam id, quod diem efficit, conversio Terrae, sub aequatore aequalis sit. Ita vero non primus ille gradus annum significabit, qui ortui accessit, sed omnes 361°. Cumque prius significatores starent in illo $\sigma\upsilon\gamma\alpha\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$ imaginario, accedentibus ad hos promissoribus, jam fingimus accedere significatores ad promissores. Haec ita bene habent in motu diurno.

Dies nonagesimus a nativitate nonagesimum significabit annum, et dies quidem dies alios 366½. Partes hujus diei partes significabunt anni, at non ita fortiter, ac si termini infestentur, sic eadem erit ratio, quae in revolutionibus, ubi in fine anni planetae Solem offendentes infortunia infligunt. Exempli causa sit Henricus, cui in M. C. est 23° ☿, ☿ in 14° ♊, mortuus est post dies 68. At post dies 68 Sol est in 17° ♈ motu vero. Differentia asc. rectarum in tempore est 3. 53, adde ad tempus R. A. M. C. 9. 41, prodit 13. 34, orietur 25° ♈, nec multum discrepat eventus. Nam Mars est in 28° ♀ stationarius. Ita Susanna in ortu habuit 15° ♀, cum esset ☿ in 20° ♀. Mortua est post dies 85, cum esset ☿ in 23½° ♀. Diff. Asc. 2. 25 | 14. 52 | 17. 17. Venit ad 8 ♋.

De motu ☿ idem dicemus, quantum motu diurno conficiat, eo annum significari, propterea quod quantum diurno motu labitur, id ☿ annuo tempore conficit. Dirigitur igitur Sol, quia ejus motus Terrae motus est, estque quantitas hujus anni itidem 366½ dies. Sed non habet restitutionis evidentem terminum, nisi forte post 365 annos anticipatio aequinoctiorum, quae motu itidem Terrae fit, 6 annos denotet, per 6° circ., et sic haec directio retro fiat incidatque in locum fortem eritque iterum dies 90. motus imago, anni circ. 90.

De motu ☾ sumus in ambiguo. Nam ejus motus non sunt Terrae omnes, unus tantum illi cum Terra communis. Quodsi essemus in ☾, mense diceremus annum significari. Nunc in Terra constituti dicemus iterum, eo annum significari, quod illa motu diurno conficit, propterea quod quantum diurno motu labitur, id ☾ annuo tempore conficit. Ita fiet, ut mensis unus seu 389° annos 29 et mensem significet ea ratione, qua dies 1 seu 361° annum et diem. Cum ergo menstruus motus ☾ excedat 860 circiter per 29°, et mensis significet 29 annos, erit iterum ut prius, ut uni anno gradus debeatur. At non ita, ut illi residui 29 gradus sint imago 29 annorum, quemadmodum nec prius in die solem additamentum; sed toti 389° totos 29 annos notant, ut prius toti 361 totum annum. Ita tres menses, qui sunt fere 90 dies (ut prius), significant 90 annos fere. Et quidem fortissima debet haberi incursio finis 29 annorum in locum periculosum. (Et si ☾ sit loco malo post annos 19, is est valde periculosus.) Existit tamen hic aliqua quaestio. Si ☾ absit a Marte 4°, per gradus aequales anni significarentur 4. At ☾ post dies 4 secundum hanc doctrinam promota est per 52° superavitque Martem per 48°. Testatur tamen experientia, si ☾ laboret minoribus annis, via usitata significari morbos graves, ut jam ad annum quartum. Hic ergo bifariam agere possemus, aut moderando numerum illorum annorum eoque, donec ☾ veniret ad radium Martis, et hic ratio redderetur climactericorum, nam omnis directio Lunae fere caderet in septenarios; aut tantum dirigendo principium nostri mensis, seu distantiam eandem semper Lunae a Sole, quantum ☾ ipse promoveretur. Tunc esset modus aequalis directionis ☾ via usitata. Possimus utrumque conjungere, ut fortissimi habeantur incursus, cum in septenarium annorum numerum incidit talis loci veri ☾ directio. Negligere tamen nequimus appulsus ☾ motu proprio factos (ita et ascendens in revolutione diurna contingentes), si volumus aequaliter ubique causam assumptam sequi. Nam Solis directio, cum is propter tarditatem reditum non faciat, non est alla, quam appulsus motu proprio; is tamen magni momenti, non nullius ergo et ☾ et Asc. Habet hoc commodi haec ratio, quod in ☾ omnes ejus motus cooperarentur vel consignificarent, sicut et in ☿. Et fieri haec combinatio deberet etiam

in die super annum significante, ut quantum ☉ per arcum superiorem cursus diurni promovetur, tantum Asc. uno anno per aequatoris mensurante arcum, significatio vero, quoties intra terminos dierum directio talis incideret, per revolutionem diurnam ad certos dies deduceretur. Ita omnium 4 locorum (nam pars fortunae figmentum est) directiones ab una iterum causa dependerent. Dies prima post ortum annum significat et diem, mensis primus post ortum annos $29\frac{1}{2}$ et mensem (mensis ab ☉ in ☉), annus primus post ortum annos $365\frac{1}{4}$, propterea quod intra diem, mensem, annum, revolvitur motu diurno tantus numerus graduum, quantus a Sole conficitur annis 1, 29, 365. Incommoditas hujus doctrinae haec, quod absurdum videtur, significationem sese usque ad secundum et tertium mensem aetatis infantis extendere potius, quam ad quintam vel sextam horam primi diei, cum adhuc tenera est infantis et fusilis natura. Potest huic absurditati succurri speculatione physica, quod significationem in infinitum porrigi non sit absurdum, si haec esset humani aevi conditio. Vita enim est multiplicatio primi spiritus et quasi fluxio ex uno nativitatis fonte, ergo et ejus significationem multiplicatione constare absurdum non est. Ipse motus, ipsum tempus in genere fluxio quaedam est secundum Platonem, in quo vis impressionis jam praeteritae et principium temporis causa memoriae quodammodo praesens cum ipso motu adest.

Haec doctrina excludit reliquos planetas, qui neutri motui Terrae sunt obnoxii, ut non possint esse significantes, sed tantum promissores.

De promissoriis difficilis est quaestio, sintne desumendi ex *ὀψαρωνος* immobiles an ex ipso coelo prout primis 1, 2, 3 mensibus promoveantur? Magna nempe est differentia. Ut mobiles considerentur, concinnitas naturae suadet. Nam si naturalia haec tempora, dies, mensis, annus in significantibus habentur, quatenus interea variatur ipsorum motus, quin igitur et promissores, et si id quod vere sit illic spectamus, quin et hic idem facimus. Ut immobiles assumamus, magis probare videtur experientia. Sit Sol ante Martem 6° . Anno aetatis sexto laederetur via aequali, si locus Martis, non Mars ipse progrediens, promissor sit. Nam diebus 6 ☉ in locum illum succedit. Sin autem progrediens Mars consideretur, ad Martem ☉ intra 30 vel 40 dies vix perveniet, itaque significationem in totidem annos proferet. At haec observata facilia sunt, et jam a me observatum, in loco Martis immobili significationem inesse. Ad haec *ὀψαρωνος* statuendus est antea, propter characterem hominis, et testantur observatu facillimi transitus, in *ὀψαρωνος* vim inesse patiendi, cum per ejus loca et hospitia planetarum, ut plurimum sane, vacua suis hospitibus planetae et radii traducuntur. Quidni igitur et jam agendi vim (significationis causa) illis tribuam, ut sint quasi scopuli, ad quos significantes praeterfluendo impingant? Nam etsi illic sunt signa nuda, hic reales motus, tamen hic impactus non consideratur causa realitatis motuum, sed causa significationis, quae se in multos annos profert. Itaque analogae sunt agens et patiens. Huc ergo potius inclino, sic tamen, ut utrumque conjungi posse existimem. Exemplo mihi praeit doctrina revolutionum et transituum. Non frustra est, si planeta transeat alterius hospitium, etsi domi non inveniat hospitem. Nec omnino frustra est, si alio loco conveniat illum quem dixi hospitem. At si in sua domo illum reperiat, haec demum est fortissima ratio. Aemulatur proportionum solidarum ex simplicibus perfectis compositionem seu sectionis lineae secundum extremum et medium. Et forsitan inde hujus rei ratio reddenda. Ita ergo et in directionibus, cum significantes appellantur ad loca promissorum, magni est momenti et respondet transitui per loca; cum alibi

promissores offendunt, levioris, non tamen nullius momenti est. At si in loco vel haerentem, per stationes, vel eo reversum convenient, maximi momenti. Exempla hujus casus. Primo ♄ valde tardus intra dies paucos exiguos facit progressus. Sit ☉ ante ipsum gradibus paucis, paucis igitur diebus ad ipsum venit, offendens ipsum in suo pene hospitio. 2. ♀ stationum facilis est intellectu casus. Per reversionem duplex est casus. Aut si retrocedat paulo post significator et habet locum in ♀ ☿; 3. aut si vere revertatur, et habet locum in sola ☿, ut si ☉ sit ante ☿ 28°, diebus totidem et ipse et ☿ in locum ☿ pristinum conveniunt. Haec nota pro climacterici anni 27, 28 periculositate jactata doctis. Id maxime etiam inde confirmatur, quod antea constat experientia, si miscerentur directiones ex praeterito et revolutiones ex praesenti, et hoc eveniat, id non esse frustra, nisi directio Solis sit ad hospitium planetae ibique in praesenti planeta ille reperiatur, aut etiam si alibi directionem incedentem planeta vero et proprio motu incedens ostendat, leviori tamen significatione. Mihi aetatis anno tricesimo currente esset directio ☿ ad ∞ ♀, ☐ ♂ fortis valde, nam est in reditu mensis (directorie) ibique hos radios ostendit. Anno vero 29. curr. ☉ esset in ☐ ♄ per directionem, ♄ immobili, et anno 30. curr. in ☐ ♄, mobilis considerati. Annus igitur admodum periculosus. Et quia dies 29. intersit inter 15. 7 ☿ et 14. 34 ☿, tempus vero additamentorum h. 2. 3', ergo pro fine diei 29 post meum ortum adde ad M. C. h. 2. 3'. Addentur eadem ad ortum, qui cum sit 24. 40 ☐, proficiscetur id per directionem fine anni 29. in 21 ☿, locum non malum. Cumque dies 365 anni 1601 fluant a 361° aequatoris diei 29. post meum ortum, ergo post dies 24, sc. 30. Jan. in sextili Martis, post 31, sc. 6. Febr. in ☐ ♄, post 80 in ∞ ♄, sc. 30. Martii, post 107, sc. 23. Apr. in ♂ ♂, circa 12. Jun. in ☿ ♄.

Quod propter astronomiam praesentem animus in praesenti realiter et durabiliter, idem propter multiplicationem et prorogationem hujus astronomiae, de qua supra, repetit et exsequitur in futuro transitorie. At cur in praesenti non perimit, anne actio ejus est fortior? Quia *εὐχάτος* est infans recens natus. Accuratio partium diductio. Primo in directione cum dies annum denotet, et tres sint distincti motus Terrae, anni, mensis et diei, triplex fit haec directio. Deinde vel caput anni, mensis, diei progreditur, quod potissimum est momenti, vel sidus a capite. Ita fit sextuplex progressio significationum. Tertio *ἐνζευξέας* considerantur vel ad natalitia promissorum loca, vel ad ephemera. Fit itaque duodecupla directio.

In revolutionibus cum tria sidera dirigantur, totidem et revolventur significationa: ☉, ☿, cardines. ☉ revolvitur ad declin. natalitiam, ☿ ad suam aetatem natalitiam, cardines ad horam natalitiam. An eo veniet sidus anno quolibet, quo dirigitur? Non, sed in eandem plagam fit motus uterque. Proportio vero motuum = 1:36. Sed fit illa triplex revolutio. Deinde loca revolutoria, quae alia atque alia sunt sub fixis, vel incidunt in promissorum loca natalitia vel ephemera. Sic est sextuplex revolutio.

JUDICIUM KEPLERI DE PROGNOSTICO P. SUTORII.

(1604.)

Zu mercken, als der R. K. Mt., unsern Allergnädigsten Herrn, Ich D. Hubs
weiland M. Jo. Pauli Sutorii, Mathematici zu Nürnberg seligen

Prognosticon Theolog-Astronomicum

Allervnderthänigst vberschickt, hat sich befunden, dass solch Buch nit gar zum Ende
bracht, wie in demselben Buch bei dem Ende zu ersehen, nämlich da am Ende stehet:
„Mehr ein treffliche Weissagung steht in Daniele von Machomet, vnd seinen geringen
einkommen, auch setzen vnd erklären Danielis XI.“

Mit vorgehenden worten schleust Sutorius vnd stirbt darauf, dardurch solche
Prophezeyung nit zum Ende geführt worden.

Damit dan berüerte Prophezeyung ergentzet, als hab ich berüertes M. J. P. Su-
torii prognosticon Herren Hel. Roeslino, der Arzney D. vnd Astrologo vberschickt, vnd
gebeten, gedachtes M. Sutorii prognosticon nit allein zu ergentzen, sondern sein Be-
dencken darüber zu stellen, welchem er also nachkommen, in massen J. Mtt. anfangs
aus der Ergentzung, wie volgt, allergnädigst zu ersehen.

Ergentzung M. Sutorii Buch

Danielis XI.

Allhie ist der autor M. J. P. Sutorius mit Tod verschieden vnd ist das vbrig
sitzen geblieben. Es erfindet sich aber aus der Vorred vnd aus dem gantzen Werck
biss hieher, dass der Mangel nit so gross ist vnd kan ersetzt werden aus dem XI. Cap.
Danielis, vnd was das End belangt des Machometischen Reichs, ist auch etwas zu
finden im XII. Cap. Dan., das hiezu dienet, nemlich die 1290 Jahrtag an gezelet von
dem Ketzler Ario, auss welches Ketzerey der Machometische Alcoran sein fürnembst
fundament vnd Grund empfangen hat, aus dem XI. Cap. Dan. sonderlich zu mercken,
dass da zu End stehet, wan es aus sein werde mit dem Antichristlichen Reich vnd
ihrem König, so werd er verlassen sein vnd wird ihme niemand helfen. Zum andern
kan solchs ersetzt werden auss dem 38. vnd 39. Cap. Ezechielis von Gog vnd Magog.
Zum dritten, damit dann zustimmet, was Johannes in seiner Offenbarung prophezeyet
durch das 19. vnd 20. Cap. auch von Gog vnd Magog, wil einem jeden sein Vrtheil vber
obermelte Ort vnd Capitel der Propheten freygelassen haben, vnd hiemit das Buch
beschliessen. Was aber davon zu halten vnd weiter dabey zu bedencken, ist in einem
sondern Tractat vnd Bedencken hievon ausgeführt. — Volgt Herrn Hel. Rösslein Be-
dencken vnd eigene Handschrift. —

Veber das Büechl Helisaei Roeslini, der Artzney Doctoris vnd. bestelten
Statartzts zu Hagenaw, darinnen er weiland M. Pauli Sutorii Prognosticum
vom Vndergang des Türkischen Reichs ergentzet, censirt vnd theils bestätigtet,
mein Johann Keplers Judicium vnd Censura.

Allerdurchlauchtigster etc.

Auff E. Kay. Mtt. Allergnädigsten Befehl Hab ich diss beyligend schreiben Helisaei Röslini von Hagenaw mit Vleiss yberlesen vnd ist drüber mein einfaltig bedenken, wie folgt.

Anfangs soll Ich zu ferner Nachricht nit pergen, dass der Author mir von 10 vnd 11 Jahren hero durch etlich gewechselte sendschreiben zimlich bekhandt, mich in etlichen Astrologicis quaestionibus zu meinem Begnügen und Danckh instituirt, auch hinwiderumb an meinem vor sibem Jahren publicirten Werckh ein besonders Gefallen getragen, wie auss sein Authoris schreiben vom dato 27. Junii 1599. zu ersehen, da folgende Wort stehen: tam gratus mihi fuit libellus tuus Cosmographicus, als mir je etwas in der Welt fürkhommen, et eo gravior, quod in iisdem et ego versatus fuerim cogitationibus, nempe cum opus Dei creationis sit finitum et mensurabile, so hab es Gott der Her also beschlossen, dass man auch die distantias omnium sphaerarum usque ad extremum coelum wissen khönde. Ubi tuo invento nil potest esse sagacius, quod imprimis admiratus fui.

In gleichem von meinem noch nit publicirten Werrkh, de Harmonia Mundi, schreibt er von dato 1600. 28. Sept. also: Euer schreiben de harmonia hat mir trefflich wol gefallen. Bitt, wellet sollichen Sachen weitter nachsetzen vnd alles an Tag bringen.

Ob ich nun etwa in Erwegung seines Büchleins der Sachen von dieser alten Freundschaft wegen zu wenig thuen möchte, will ich doch verhoffen, mit dieser zuvor eingewanter Warnung entschuldigt zu sein.

Den Inhalt diss Büchleins betreffend, erscheinet das dem Authori des verstorbenen Pauli Sutorii vnvollkommen Buech zu ergentzen und in gemein sein Urtheil davon zu verfassen, zugeschickt worden. Er Röslinus aber hatt in diesem Büchlein nit allein baides verrichtet, sondern auch vnd vil mehr ein eigene prophezeyung von künftigen Dingen verfasset vnd vnter seiner Censur eingebracht.

Ob nun Pauli Sutorii Buech wol ergentzet, auch dessen Würden nach davon geurtheilet seye: khan Ich nit sagen, alweil Pauli Sutorii Buech nit fürhanden. (Cfr. vol. I. p. 526.) Allein sovil astronomice vnd das fürgewante Thema Machometis Pseudoprophetae betreffend zu melden: das im Fall es Röslini Anzeig nach ins Sutorii Buech gefunden worden, die ausgemusterte Astronomici errores greifflich vnd grob gewest vnd Röslinus jme Sutorio nit Vnrecht gethan, das Thema aber auff die fürgebene Zeitt, das 594te Jar nach Christi Vnsers Hailandes Geburt vnd 28. Aprilis vor Mittag vmb 10 Uhr von Rösolino recht vnd wol calculirt, dann Ich Ime solliches nachgerechnet vnd es nit anderst befunden.

Was aber sein Röslini eigen Fürgeben betrifft, bestehet dasselbige in zweyen Punkten. Anfangs stellet er sein Astrologisches Judicium über das zuvor gerechnete Thema Machometis, vnd zeigt an, wie dasselbige mit den ervolgen Zufällen, sovil auss den Historiis bekant, zutreffe. Hernach fehet er mit aller Macht an zu weissagen, wie nämlich das Türckhische Reich zwischen den Jahren Christi 1552 und 1622 gewisslichen vnd vrplötzlichen Vndergehn, zuvor aber der Teuffel durch dasselbig hefftig Toben vnd grosse Krieg erweckhen, in Ober Ungarn noch mehr Plätz vnd Vestungen erobern, aber auch kurtze Jahr vor sollichem entlichen Vndergang die Provinzien von dem Othomannischen Stammen algemach abfallen vnd ein Vorbereitung zum entlichen Fall machen werden.

Nit allein aber bekhümmert er sich vmb die Feinde Christliches Namens, sondern besorgt sich auch in der Christenheit selbstan auf das jetzt eingehende

1604. Jahr eines austrags aller Sachen, so inner 48 Jahren fůrgangen, daran jetzo khein Mensch gedenke, vnd von da an biss ins Jahr 1644 einer allgemeinen schrůkhlichen Verinderung aller jetz schwebenden geistlicher vnd weltlicher Hendel vnd Herschaften: wůliche dann ein grausame Verwůstung von land vnd leůtte, vnd nichts anders dan ein recht wolverdiente Straff ůber die arge Welt, vnd deroselben, zumahl in geistlichen vnd weltlichen Sachen, geůebter vilfaltiger halsstarriger Sůnden mit einfůhren werde. Ja Er vermuthet auch, das noch vor Ausgang zwei hunderter Jahren, nůmlich vngefahrlich vmb das Jahr Christi 1700 die von allen wahrhaftigen Christen sehnlich erwartete letzte Zukhunft vnsers himmlischen Kůnigs vnd Hailandes Jesu Christi sich herzue nahe vnd dise Welt hiermit Ir End nemen werde.

Wie nun diss groswůchtige Dinge und starckhe Fůrgeben seind, also khan, will und soll ich mich nit strackhs wegs darwider legen, sondern weil es fůr eine Auslegung der alten Prophezeyungen wůrt fůrgegeben, will ich auch der rechten prob, nůmlich des Ausgangs vnd der Erfahrung, die aller Prophezeyungen einig ein rechte Auslegerin ist, so lang mir Gott das leben verleihet, bescheidenlich erwarten.

Die Erfahrung bezeugt baides, das nůmlich heutiges Tags Irer vil seind, wůliche sich vmb dergleichen hohe Prophezeyungen kůnlich annemen vnd drůber zu schanden werden, sowol auch etlich fůrkommen, wůlicher Weissagung mit den ervolgenden Zufallen ůberein trifft, vnangesehen jre fundamenta oft kindisch vnd lůcherlich seind: dan es nichts newes, das Gottes Kraft in den schwachen můchtig, vnd er Ime, was alber vnd vnachtsam ist fůr dieser Welt (vnd zwar nit alweg gläubige, sondern auch oft heidnische Bileam vnd Feinde der Kirchen), zu seinen Werckhzeugen erwehlet, damit die Weise vnd Verständige dieser Welt in jrer Weissheit gefangen werden, vnd solliche Warnungen mit sehenden Augen zu jrem wolverdienten Verderben nit sehen, sondern vbergehen. Und diss von seiner des Authoris Weissagung an Ir selbst.

Weil aber Er sich gleichwol fůr kheinen absolutum prophetam fůrgibt, sondern mit argumentis aufgezogen khompt vnd sein Fůrgeben mit disputirn erstreiten will: wůrt er nit zůrnen khůnnden, wenns gleich der heiligste Mann auf Erden wůre, wenn ich mit Ime auff seine Spraach von disen Dingen rede. Und find Ich hin vnd her in seinem Bůechl in die Drei vnd Zweintzig argumenta, damit er erweisen will, das es seinem vorgesezten vnd zusammen gezogenen Fůrgeben nach, so vnd nit anderst ergehen werde. Will sie Irer Ordnung nach examiniren, doch von dem Judicio Astrologico ůber Mahometi Pseudoprophetae Themate anfahren: dan was Růslinus vorhergehen lasset, de octonario, de quatuor aetatibus imperiorum, triplicibus populis, will ich mit guetter Gelegenheit vnter die argumenta ziehen.

Anfangs solt einer nit vnbillig wůnschen, von Sutorio oder Růslino zu wissen, woher Inen die Zeitt der Geburt Machometis so genaw wůre bekhandt worden. Khein fůrst ist er nit geboren, das andere leutte auff Ine so vleisige Achtung gegeben hatten. So ers dann selber seinen discipulis vnd vnderthanen angezeigt, wie khompt es dann, dass so ein grosser Zwispalt deswegen bei den Chronologis ist? Mercator will, er sei geboren anno Christi 569, Chronicum ad Alcoranum 571, 21. Sept., alii 596. 23. Apr., Sutorius 594. 23. Apr.

Und will ein von Geburt geringer Mann mit 28 Jahren schier zu jung sein, solliche grosswůchtige Dinge fůrzunemen, die mehr im verborgenen Rath

bestehen, als in bloßer Künheit. Dan gewiss, dass er anno 622, da er zuvor schon lang gepredigt gehabt, er hat fliehen müssen vnd in sollicher seiner Flucht sich zum weltlichen Haupt aufgeworffen.

Beruhet also die Glaubwürdigkeit des temporis natalitii auf dem Authore. Sonsten bleibt das thema auff diese Zeit durch mich vnverändert, allein dass Ich auf Partem Fortunae nit vil halten khan, weil es khein Planet oder Sterne, auch nit vom Kreis des Horizons oder Mittagscircul bezeichnet vnd mit ein Wort, ein Menschengedicht ist, dergleichen die Chaldäer noch ein grosse Anzahl erdacht, wölliche alle müessten angenommen werden, wan Pars fortunae platz haben sollte. Frag ich den allerverständigsten, was Pars fortunae seye, würdt er sagen, es sei diejenige Stelle, drein der Mond füele, wann die Son in gradum ascendentis khäme vnd zumahl der Mond eben diese gegenwertige Abweichung von der Sonnen behüelte. Dis geminum suppositum aber (si Sol in puncto oriente et Luna in hac a Sole distantia esset) mag offtermahlen in etlich hundert Jahren nit gerathen. Was solte dan ein Stelle, so vor hundert Jahren gewesen, mit meiner Nativität zu thun haben?

Dass der Mond in diesem Themate trefflich wol stehe, ist recht ausgeführt. Ob aber die Türckhen drumben das Zeichen des Monds in Iren Paniern führen, halt Ich für eine vngewisse Einbildung. Dann der fürtreffliche Josephus Scaliger gibt dessen wohl bessere vnd glaubwürdigere Ursachen, nämlich dise: dass die Arabier von vhralten Zeitten hero vnd ehe Mahomet nie geboren worden, Ire Jahr vnd Monaten von dem Tag anfaßen, an wöllichem der Mond so weit von der Sonnen herfür khommet, dass man Ine in Gestalt eins kleinen Hörnlins vor Vndergang ersehen mag, da dann ein Jeder gemeiner Mann seinen Kalender am Himmel erkennen khan. Vnd weil die Thürne darzue gedient, dass man drauff vleissige Achtung auf solliche primam phasin Lunae gebe, daher vermuetet Scaliger, das Zeichen des Monds sei erstlich auff Thürne vnd also hernach in die Panir khommen. Ist zu vermueten, eben diss sey eine auss den Ursachen gewest, warumb sie als Abtrünnige das Römische Reich so sehr angefeindet, weil vnser Römischer Kalender von vngleichen Monaten (die weder von Sonn noch Mond bezeichnet werden) inen als Vnderthanen nach Römischem Brauch mit Gewalt aufgedrungen worden: vnd haben sie an dem Mond im Panir gleichsam eine Tesseram libertatis arripiendae gezeigt vnd so vil zu verstehen geben wollen, das die Gesetze der Natur den menschlichen vnbesonnenen gesetzen sollen vorgezogen werden. Wol mag es auch sein, das solliche Feldzeichen seien ein gedächtnus des allergrössisten Wunderwerkhs, so dem Mahomed fälschlich zugemessen würt: nämlich wie er hab den halben Mond in sein Ermel verborgen. Ferners fünd ich ein dogma, wölliches also lautet: in wöllichem Climate die gestirnte Widershörner mit dem puncto aequinoctii aufsteigen, darinnen ist die höchste gewalt vnd Monarchia. Ursachen weiss ich nit. Es ist aber ein Sprichwort: in Theologia summa ratio est autoritas, in astrologia experientia. Das würt nun in künftigen Zeitten die Erfahrung guett oder böse heissen. Diser Meinung nach müeste die Monarchia entlich in Engelland, Denenmarkh vnd Moskaw khommen.

Lobt die Nativität recht, das vil Aspect drinnen. Hab solliches anfangs auss Röslini Schreiben gelehrt vnd vil wahr befunden. Das er aber für besser helt, böse Aspect, dan gar keine Aspect, weiss ich im Himmel von kheim so bösen, der nit zu seiner Zeit vnd Gelegenheit auch trefflich guet wäre: wie hingegen auch kheinen so guetten, der per accidens nit etwa schaden

solte khönen. Sonderlich hab ich erfahren, wann Saturnus vnd Jupiter (wie hie durch ein sextilem) configurirt, dass solliche Leutte zu Enderung in privat vnd gemeinen Sachen sehr geneigt oder gebraucht werden.

Sonsten gehet er meins Verstands mit der Nativität recht umb vnd bringt nichts gesuechts ein, allein dass ich auf die distributionem domuum inter planetas nichts achte, wie gegen E. K. M. Ich mich mehrmahlen erkläret.

Animum betreffend, mag hinzue gesetzt werden, das die Vermischung Veneris et Mercurii in sextili Lunae zu allerhand Wollust neige. Wölliches sich wol auff des Mahomets Lehr reimet, der die polygamiam zugibt, vnd weil aus den Historiis bekannt, das Mahomet durch Heurath aufkommen, ist zu melden, das die Erfahrung gibt, wenn der Mond wol versorget vnd von vil Planeten durch aspecte, wie allhie, beleuchtet würt, solliches fürtreffliche reiche Heurathen bedeutte. Das ist an E. K. Mt. Hochlöblichen Vorfahren vnd Befreündeten Maximiliano I, Philippo I, Carolo V, Philippo II, Alberto etc. vielfältig war worden.

Wiewol nun Ich nit in Abred bin, das diss Thema sich auf cursum vitae Mahometis trefflich wol schicke vnd einer nit vnbillich mit Röslino hiermit Ime selber des Zweifels über der rechten Geburtszeit abhelfen solle, so seind jedoch die erfolgte Dinge vnd die schröckliche Veränderungen der Christlichen Religion so wüchtig vnd hoch, das khein Thema Natalitium, vil weniger in specie das fürhabende, starckh genueg, solliche zu bedeutten vnd derowegen Röslinus billich sich vmb höhere Vrsachen vmbisihet vnd seine Zuflucht zum Cometen nimmet.

Gedenckht eines Cometen, der vor Ausrueffung des Mahometischen neuen Gesetzes hergangen seye, hette aber zu mehrer Confirmation des Geburtsjahrs auch denjenigen Cometen anziehen mögen, der im fürhabenden 594. Jahr im Januario einen ganzen Monat Morgens vnd Abends gesehen worden, vnzweifel im septentrion, davon Diaconus vnd Palmerius schreiben. Dann also findet sich auch, dass da Alexander Magnus geboren, ein Comet, von seiner Gestalt Xiphios genennet, vorher erschienen. Gleichfalls schreibt Justinus von Mithridate, Rege Ponti, wöllicher dem Römischen Reiche in seinem höchsten Wohlstand einen Schreckhen eingejagt, das baid, zur Zeit seiner Geburt vnd auch mit Einstellung in die Regierung schröckliche Cometen erschienen.

Hie folgt mehr ein dogma theologicum, dessen der Author sich vil behülfft: Wann ein Comet leüchtet, soll man sehen, in wöllichem Grad er verschwinde vnd wie lang hernach ein Zusammenkunft der obern Planeten in selbigem grad erscheine, dan solliche Zeit vnd mit eintreffende Händel sollen von Cometen bezeichnet sein.

Ich lass mirs wol gefallen, wan es die Erfahrung beständig mitbringt vnd würde Röslinos hiermit Ime einen Namen machen.

Item das signa sub terra finem cursus vitae bedeuten, wan ein Comet drinnen erscheine, daran ich aber sehr zweiffele.

Endlich will Röslinus doctrinam directionum auss der H. Schrift erweisen, daran er meins Erachtens nit allein gefehrlich handelt, sondern auch ohne Grund. Gibt für, Ezechias hab so lang über seine Kranckheit zu leben gehabt, so weit die Sonne, als significator Vitae, hinder sich gewichen, vnd sey natürlich zugangen, posito, quod Sol eo die retrocesserit, das Ezechias drauff noch so vil zu leben gehabt.

Anfangs gebens die Wort nit, sondern Ezechiae ist auss Gottes Gnade zuvor sein leben geschenckt worden, hernach ist Ime diss Wunder zum Trost

vnd Vergewisserung geschichen. Derohalb pleibt dise wider die Wort laufende Ausslegung auff einer blossen Vermuethung. Es würt aber auch dise Vermuethung durch die ware rationem astrologicam allerdings vmbgestossen. Dan directio besteht nit auff den Lauff der Himmel, wölliche zur Zeitt der Kranckheit Ezechiae seynd, sondern auff den Lauff, wölliche den ersten Tag oder Monat des menschlichen Alters sich fünden. Derohalben, obschon die Sonne im zimlichen Alter Ezechiae zuruckhgangen, so ist darum significator vitae nit zuruckhgangen, dan non sol quotidianus, sed sol primo die vel mense aetatis der rechte significator in directionibus ist.

Vnd sey hiermit der erste Theil Röslini Büechlins vnd sein Genethliacum Judicium über Mahometis Geburt nach Notdurst ersehen. Weil aber aus des Mahomets Themate Natalitio hinfüro das erste vnd Hauptargument geführt würt vnd ich droben Andeutung gethan, dass noch andere, zum Theil glaubwürdigere Meinungen von der rechten Geburt Mahometis vorhanden, hab Ich das Thema coeli auf das Jahr Christi 571. und den 21. Sept. gerechnet, weil ein Chronicon Arabicum, dem Alcoran beiverleibt, diese fûrgelassen solle.

Dann weil Mahomet anno 622. im Juli aussgesprengt vnd seins Raubergesindels Râdlführer worden, wâr er diser Zeitt nach im 51. Jahr vnd rechten tauglichen Alter gewest. Er würt vnzweifel vil Jahr vorher mit seiner lehr, darzue ein recht Alter gehörig, vmbgangen sein, biss er Ime solliche Feindschaft vnd Gefahr auff den Hals geladen, drob er entweichen müssen.

Vnd fünden sich zwar vmb Mittag des 21. Sept. im Jahr Christi 571 dise Stelle der Planeten:

☉ in 27½° ♍, ☿ in 8° ♌, ♀ in 6° ♌, ☽ in 10° ♌, ♄ in 4° ♌, ♀ in 6½° ♌, ♁ in 18° ♌, ♁ in 29° ♌.

Alle Planeten innerhalb 45 grad, ausgenommen den Mond. Son, Mond, Mars und Mercurius vmb die puncta aequinoctialia, sampt dem Capite vnd Cauda draconis bedeuten ein fûrtreffliche Person, weil auch die Fûnsternussen desselbigen vnd kûnftigen Jahrs im Wider vnd Waag geschehen, vnd fûhrt Bodinus aus Plutarcho ein, dass die Eclipsis circa puncta aequinoctialia grosse Veränderungen alwegen mitgebracht. Saturnus vnd Jupiter vereinigt zu eingang des Scorpions, Venus nit weit von jnen, diss ist ja wichtiger, als wann sie nur durch ein sextil vnd zwar ausserhalb der wässerigen Zeichen verpunden wâren. Son vnd Mars vereinigt bringen einen Mueth vnd ein fûrprechende Natur. Mars vnd Mercurius fast in aim Grad bey Spica Virginis, nachdem sie dem Tag nach gestanden, bedeuten einen Anführer, Râuber vnd Mörder, falsarium vnd alles dasjenig, was Röslinus droben aus der blossen triangulation balder Planeten deducirt.

Cardanus will, dass Spica Virginis der Christlichen Religion beygethan seye. Wûrd nun allhie der Christlichen Religion grosser Schaden bedeutet, durch Mord vnd Lugen, propter Martem et Mercurium conjunctos Spicae, dort aber vnd wann 594 das rechte Jahr, stehet der gûtige Jupiter bey Spica. Nu hat Mahomet der Christlichen Religion nit so gar gûetlich gethan, dass es diser Bedeutung bedürfte.

Luna in opposito Mercurii ingenium significat, sed turbidum et confusum. Eadem Luna plena in opposito Martis furorem denotat. Seind baides gemeine Astrologische Regula.

Fast dergleichen Genesin, die nahe Vereinigung der Planeten betreffend, hat D. Marthin Luther gehabt, allein das Mercurius nit bey Marte stehet,

derowegen es auch die jetzt angezogenen Laster nit bedeutet: wie hie zu verstehen ist. ☉ in 28 ♀, ♄ in 23 ♀, ♀ in 12 ♀, ♂ in 5 ♀, ♃ in 27 ♀, ♃ in 27 ♀, ☽ in 10 ♂; ♀ in 12 ♂. Anno Christi 1483 10. Nov. H. 11. Weil dann vngewiss, wölliches das rechte Jahr, würdt ein Jeder Ime das Jenige belieben lassen, wölliches der Sachen am ähnlichsten.

Folgt der andere Theil, nämlich die Vrsachen, warumb das Türckhische Reich schierist vndergehen soll nach Röslini Meinung:

Die erste Vrsachen ist genommen auss des Ertzketzers Mahomets Nativitet. Dann da stündet sich der erste Theil des Krebs im Aufgang, an wöllichen Ortt die grossen Conjunctiones damahlen gelanget, das also Mahomet, auch sein neue Lehr vnd Reich mit dem wässerigen Triangul Gemeinschaft hält. Die Christliche aber ist mit dem feurigen Triangul angegangen. Weil dann heutigs Tags der feurige Triangul wider angehet, soll der Christlich Glaub wachsen, vnd hingegen fallen, was Ime zuwider ist. Verwürft nebens nit vnbillich des Sutorii argumentation, wöllicher aus des Mahomedis genesi gleichsam ein allegoriam macht, vnd daraus per directiones octo significatorum die achtmal acht fürnämiste Aenderungen des Türckhischen Reichs zwingen will.

Censura. Ob nun wol das Thema Natalitium vngewiss, jedoch khan es nit fahlen, wan man gleich die Zeit gar nit wuste; Mahomet ist undern wasserigen Triangul geboren. So dan der jetzgesetzten thematum eins war ist, stehet in Röslini Themate das wasserige Zeichen des Krebs im Aufgang. In meinem ist eine rechte würckliche Conjunctio Saturni et Jovis in Scorpione vnd dise Bedeutung noch sterrkher. So man nun den Zodiacum betrachtet, seind die Conjunctiones von anno 1404 biss 1604 wider in den wässerigen Zeichen Krebs, Scorpion vnd Fische geschehen: allermassen wie Röslinus fürgibt.

Die Connexion belangend, etsi non est necessaria, probabilis tamen est vnd ist etliche mahl geschehen vnd haben wir in diesem Theil der Astrologia keine gewissere Schlussreden. Wie dan Ich in meinem Bedenckhen de trigono igneo (L. 439), so E. K. Mt. vnlangst vbergeben, eben diss argument geführt. Doch erzeigen sich etliche limitationes, welche die Sachen etwas in Zweifel setzten. Anfangs khan man auch nit eben die signa Zodiaci, sondern die Fixsterne bedenckhen. Wan dan die Sach also angegriffen würdt, so erscheinet, das dise conjunctio magna Saturni vnd Jovis, so diss 1603. Jahr gewest, vnd für den Eingang des feurigen Trianguls gehalten würt, die habe vnter dem wässerigen Triangul, nämlich Anno 681 vnd 691 jhresgleichen gehabt, nämlich zu baiden mahlen nit weitt von des Scorpion Hertz. Wären also wir den gestirnten Bildern nach erst im Eingang des wässerigen Trianguls. Zum andern vnd wan schon die gestirnte Bilder beiseitz gesetzt vnd allein die signa Zodiaci bedacht werden, so will doch die conclusio weitter greiffen als die Praemissae. Es mag wohl im Türckhischen Reich Trennung geben, wie auch von Anno 800 in 1000 geschehen, ist aber nit eben not, das es gar vndergehe: wölliche limitatio auch in meim Bedenckhen de Trigono Igneo zu finden. Diser Einred ist Röslinus begegnet mit einem Politischen Spruch aus Polybio, dess Inhalts, dass kein Reich ewig wehre, sondern ein jedes auch sein senium habe. Weil nun das Türckhische schon 200 Jahr in vigore summo gewest, soll es auch nun algemach, oder vilmehr vrplötzlich veralten vnd wider fallen.

Dieser Behelff schreittet schon auss der Astrologia in die Politicam vnd

bleibt also astrologice bei erst gesetzter limitation, dass mehr nit dan ein Inclination Regni Turcici vnd zwar auch nur probabiler, ja auss vngewissen Gründen astrologice zu gewarten seye.

Nebens stim Ich mit Rösolino überein, das Sutorii argumentatio ein Phantasey seye, zu Vertreibung überiger Zeit dienstlich. Es würdt aber die Gelegenheit sich geben, das Ich Rösolinum mit seiner eigenen Regel (communia nihil probant) schlagen werden müssen.

Es soll aber einen an diesen grossen Astrologis Sutorio vnd Rösolino nit vnbillich Wunder nemen, warumb sie der Inthronisation so gar vergessen, weil vnser Patriarchae in Astrologia sonsten so vil darvon halten; vnd ist aus den Historiis bekandt, das primus dies Muharram, mensis Arabici, von wöllichem die Arabier Ire Hegiram anfaben, sey der Tag, an wöllichem Mahomet ausgesprungen vnd von seiner Banditenrot zum Haupt erwählt worden. Dan Hegira, wie Scaliger anzeigt, heist sovill als Verfolgung wegen des Glaubens oder exilium. Dieser primus dies Muharram Hegirae fahet an nach Jüdischer Art vom Abend des 15. Julii vnd falt in den 16. Julii, einen Freytag, im Jahr Christi 622, vnd ist der Himmel folgender Figur nach gestanden.

..... Vnzweifel haben Sutorius vnd Rösolinus dise Figur vnderlassen, weil sie Inen nit sonderlich getauget hatt, dan nach der Astrologorum Lehr fündet sich hie nichts so gar hochwüchtiges, vnd seind Jupiter vnd Mars domini Thematis einander entgegengesetzt vnd Mars verworffen im achten hauss, Jupiter aber retrogradus, Pars fortunae cum cauda in opposito Saturni domini et is in detrimento suo, quadrato oppugnans medium coeli. Das wären schlechte Bedeutungen. Doch hetten sie dannoch etwas gefunden, das wäre zu loben gewest. Jupiter in domo sua et trigono medii coeli, Sol et Luna ex domibus mutuis recepti, Luna cum capite et Regulo et Venere. Dass also der Mond abermahl trefflich wol stimme, auch Medium coeli locus conjunctionis Magnae wäre annorum 571, 631. Item locus Jovis, hospitium Conjunctionis Magnae anno 631, locus Solis in tertio aqueo signo. Vnd weil dan Medium coeli regnum bedeuten solle, würd solliches hiermit den Conjunctionibus Magnis einverleibet vnd plibe abermahl Rösolini argumentatio Astrologica bestehen de Trigono aqueo, quod faveat Muhamedanis. Doch würde er Igneum nit verwerfen können, weil der Mond drinnen so trefflich wohl stehet. Auch würde sich die Polygamia dises Reichs mit diser Stelle des Monds vnd vilen Planeten nit übel vergleichen, weil auch Venus vnd Mercurius vndereinander vermischet. Mars idem Orientis et Medii coeli dominus et in sextili Solis et trino orientis bedeuttete kriegerische, streitbare Regenten, in domo Mercurii fraudes et perfidiam. Jupiter, Solis et Lunae dominus, Ehr vnd Gewalt auss geistlichen sachen, vnd dass König vnd Pfaff ein Person sein würd. Saturnus cum nodo intèr lumina Tyrannische Regenten vnd Zerstörer, guette Polizeyen vnd Ordnung.

Solches hab ich allein nach den praeceptis astrologicis setzen wollen, anzuzeigen, dass Sutorius nit not gehabt, ein newe vnformliche vnd vpassierliche Weis zu dirigiren auss der Nativitet Mahometis fürzunemen, alweil er nach der Astrologorum Lehr dises Inthronisationis Thema noch nit dirigirt gehabt, wölliches das Reich mehr angehen soll, als das Thema Mahometis privati.

An im selbst weiss Ich mich kheiner Erfahrung zu rüthen, ob diese Inthronisationum themata etwas zu bedeütten haben oder nit, drum ich auch die directiones vnderwegen lasse. Vnd so vil Astrologice von diesem Argument.

Wie wol aber heüttiges Tags die Philosophi schlechte Politicos geben vnd ich mich billich innerhalb der Schrankhen meiner Profession verbielte, jedoch alweil ich in politicis meines gleichen für mir habe, will Ich Ime auch seine politische Fürwendungen, wölliche gar doctrinaliter daher gehen, meinem Verstand nach examiniren.

Bedunckt mich anfangs ein vnnütige distinction sein, dass die Tyrannides vrplötzlich fallen, die Regna aber allgemach veralten sollen, vnd dahero die Tyrannides nit in jre vier Alter zu theilen seyen. Er nem es theologicæ oder politice, so ist einmahl omnis Potestas (alle gefassete Regiment) a deo, durch Gottes Verhengnus.

Ob nun wohl ein Reich anfangs durch geüebten Frevel vnd Gewalt, auch Vnderdrückung der Gerechtigkeith seinen Anfang genommen: Jedoch wan es sich zu einer forma justitiæ schickhet (sonsten verschwindet es mit seinem Anfenger), so bekommeth es seinen Anhang vnd bestehet, so lang es darob helt. Wolte gern Röslinum fragen, wie viel Königreiche gewest wären (sonderlich wölliche über vil Völcker zu herrschen gehabt), die ohn menigliches Wagen vnd mit bestem Recht originaliter zu Irer Macht khommen wären? Wie Rom gehauset, ist offenbar. Hingegen vnd wan ein Reich fallen soll, wan es gleich von Gott selbst eingesetzt wäre, tunc degenerat prius in tyrannidem aut alia vitia. Dan wan es ob der Tugent hütelte, sienge es nit an zu wanckhen. Ipsa tyrannis est senium imperiorum. So auch im Mitteln der Währung würt man oft auss einem einigen Reich wol drei oder viere nach einander fünden: wen ein Land volkhreich vnd die höchste Macht vndern Nachpaurn hatt, also dass Ime von aussen nicht zugesetzt würt.

Das Römisch ist vndern Scipionibus in der Blüte gestanden. Von Sylla biss auff Pompejum ist es einmal veraltet, quia in confusionem degeneraverat. Caesar hat Ime das wenigste gethan. Zum andern Mahl hat es vnder Augusto geblüet vnd ist vndern Nerone, Galba, Othone, Vitellio mit der familia Caesarum veraltet. Zum drittenmahl hats geblüet vnder Trajano vnd etlichen successoribus, aber ist ein confusio omnium orbis nationum worden, seind wenig alte Römer zu Rom gebliben, ist entlich der Imperatorum Eigenthumb vnd wie ein Erbguett vnder die junge Hern getheilt worden. Ich mein Ja, es sei veraltet, aber jedesmahl anderst dan zuvor, vnd doch das Regiment an einem Ort gebliben.

Khan also in diser Materia durchauss kein richtiger Ausspruch geschehen, wan vnd wie ein Reich veralten vnd abkhommen werde, allweil nit folget, wan es vergehe, dass es drumb gleich einem aussländischen Volkh zu Theil werden müesse, sondern auch ein oder mehr inländische Hern an die statt bekommen khan.

Damit Ichs auf Röslini Fürhaben applicire, bin ich nit in Abred, dass das jetzige Türckhische Reich auf der Neig gehe. Es mücht aber vom Othomannischen Stammen auf ein andern khommen, vnd drumb den Christen nit oder doch zum wenigsten Theil zukommen: sie haben vil Vorlande, möchten noch Hern in Asia pleiben, wann wir schon alles Europa inen abtrüngen.

Es will aber Röslinus eine Fabel mit der andern erweisen vnd führt auss von der sündflut hero, dass Tyrannides nit Monarchiæ sondern von Anbeginn gescheidene Völker gewesen sind. Nimrod, spricht er, sei der erste Tyran, aber nit Monarcha gewest. Antwort: durch Krieg vnd Gewalt hatt er tyrannidem occupirt vnd ist sein Reich bey seinen Nachkhommen gebliben, so guett vnd lang, als etwa ein anderes. Das würt vnzweifel mit guetten

Gesetzen gefasset gewesen sein, sonst wär es nit in die 1800 Jahr gestanden. Also ist Nimrods Reich auss einem tyrannico zu einem justo regno worden. Ob Nimrod ein Monarcha gewest, würt man nit Röslinum, sondern die Historias darüber hören müessen. Ich verstehe die sacram Historiam also, das anfangs, da noch nit vil Menschen gewest, man von keinem König gewust, sondern die Eltesten auss eim jeden Geschlecht Ire Haussgenossen vnd Befreundeten zur Zucht vnd Erbarkeit vermögt haben. Da hab sich Nimrod zum erstenmahl vnderstanden, andere zu seinem Willen zu bezwingen, ist also Nimrod der erste Kriegesman gewest, dem es gelungen, dass er sein gewonnen guett ohn Jemandes Widerstand erhalten. Wie die vulgata lectio Genesis 10. lauttet, will Röslini Fürgeben schier ein Ansehen gewinnen, aber auff ein andere Meinung: gleich als wan Nimrod ein Tyran, Assur aber auss Sems Geschlecht ein Erheber der Assyrischen Monarchia gewest wäre. Ich hab aber ein andere lectionem oder conjecturam gesehen, die setzt nur ein hebräisches *He* zu dem Wort Assur, so hatt es hernach, wie mir die Juden bezeugen, diesen Verstand: Nimrod, einer aus den Nachkommen Chus, des Hern über Arabia (dan seiner Kinder Namen finden sich noch fast alle bei Ptolemaeo vnder dem Catalogo der Arabischen stette), sey ein gewaltiger Jäger (Rauber, wie noch alle Arabier) gewest vnd hab seins Reichs einen Anfang in Galiläa gemacht, wölliches Theil dem Arphaxad, Sems Sohn, zuständig gewest, hernach sey er fürprochen in Assyriam (dem Assur, Arphaxads Brueder gehörig) vnd hab da Ninive gepawet. Dieser Meinung ist auch Röslinus vnd Postellus, dass Ninive nit von Assur, Sems Sohn, sondern von Nimrod, Chams Sohn, in dem Stuckh Lands, dem Assur gehörig vnd von Ime benennet, erpawen sey, derothalben, so guett das Assyrische Reich ein Monarchia ist, so guett württ auch Nimrod ein Monarcha sein.

Genes. 14. lieset man von einem kedor laomor, König von Elam, dem fünff König der Cananiter zinsbar gewest. Nu ist Elam oder Elymaea das nächste land an Assyria, hernach Persia genennet, wie sie dan von zwen Brüdern, Assur vnd Elam, Sems Söhnen, Ire Namen haben. Weil dann diser kedor laomor so weit zu gebieten gehabt vnd mit den Königen der Heiden von Sinnear vnd Elassar, als seinen Lehensleuten, aufgezogen khompt, scheint es als sei er Nimrods Nachkomme vnd ein Monarcha oder auf hebräisch Rex Regum vnd stimmt mit den griechischen Historicis überein, die da fürgeben, dass Nini Nachkommen 1800 Jahr über Assyriam, Chaldaeam vnd den grösten Theil Asiae geherrschet haben. Da mich Röslini wundert, das er nit gestehen will, dass Nimrod ein Monarcha gewest. Dahingegen Er ein andere Monarchiam auf die Baan pringt, davon in Historiis nichts gemeldet ist. Setzt diese in Aegypten, weil Diodorus bezeuget, dass sie die erste Gesetzgeber seyen. Es ist nit on, zu Abrahams Zeiten hatt Aegypten schon ein König gehabt; von dem aber lieset man nit, dass er weiter dan über Aegypten zu herschen gehabt. Ich bekhen, wan nirgend khein Gesetz wäre, dass auch khein Königreich, viel weniger eine Monarchia bestehen würde. Da gilt aber Diodori Zeugnus nit mehr als er wissen khönnen, nämlich das alle Griechen Ire Gesetze aus Aegypten haben. Dan aus Aegypten vnd Phoenicia ist nach der Sündflut das menschliche Geschlecht erstlich in Cretam, von da in Peloponnesum vnd die übrigen Insuln geschiffet. Das man aber zuvor aus Chaldaea in Aegypten khommen, würt Diodor vnbehandt gewest sein, hat vil leicht dahin gesehen, das die Aegyptier mit den Scythiern disputirt, wölliche elter seyen, wie bei Justino zu lesen, oder das sie bei Herodoto gerühmet,

wie sie 18 Tausend Jahr in der Astronomia zugebracht haben, da ich Ime hingegen mit Cicerone überweisen will, der bezeuget, dass die Chaldaei sich nit 18 sondern 470 Tausend Jahr rühmen. Wan nun diss rühmen gelten soll, so seind abermahl die Chaldäer die eltesten vnd also die erste Gesetzgeber, consequenter, nach Röslini Schluss, die erste Monarchen. Dass aber Röslin, den Frantzosen Bodinum zu widerlegen, Ime ein eigene definitionem Monarchiae schmidt, hett ers wol weislicher angreifen können, dan mit seiner definition macht er zwar wider sein Willen den Türckhen zum Monarchen. Ein Monarchia soll, spricht er, nit nur ein grosses Reich, sondern auch durch Gottes sondern Rathschlag fürgenommen, darin auch guette Gesetze, Fürsten vnd die Religion sein. Nu ist das Türckhische ein grosses Reich vnd durch Gottes Vorsehung aufkommen, omnis enim potestas a deo. Da seind die Künste auf Ire Art so guett als vor Zeiten in Persia, wölliche, wiewol Monarchia, den Griechen doch an Künsten nit haben gleichen mögen, so wenig als heutigs Tags die Türckhen vns Christen gleichen. Vnd weil es Rösline genueg, das die Israeliten als Gottes Volckh vnder Aegyptiern gewohnet vnd Ime die Aegyptier darumb Monarchen sein können, ob sie schon selbst den Aberglauben gehabt, so sols mir mit dem Türckhen gleichsals gelten, dass Ime für einen Monarchen zu erkennen genueg sei, den Religionspunkten betreffend, dass alweg zwen Christen neben eim Türckhen vnter seiner Herrschafft gefunden werden.

Die Wahrheit baidts wider Bodinum vnd Röslinum zu schützen, sag ich anfangs, das Wort Monarcha betreffend, das ein jeder volmächtiger König in seinem Land nach Art griechischer Sprach ein Monarcha haisse, weil er absolutam potestatem vnd niemand höhern hatt, dem er von rechts wegen gehorchen müeste. In dem Ort bin ich nit wider Bodinum. Darneben aber ist vnder vns Christen auss Anlaltung der Propheteyung Danielis ein ander Verstand des Worts Monarchia aufkommen vnd ginnen wir disen Titel nit mehr dan denjenigen vier grössisten und mächtigsten Reichen, davon Daniel geweisset, das sie mit dem Volckh Gottes werden zu schaffen haben, deren je eins das andere ganz vnd gar abgetilget: nämlich das Chaldäische, Persische, Griechische vnd Römische. Weil nun diss letzte noch nit allerdings abgetilget, sondern die Jura imperii erstlich vnder den noch regierenden Constantinopolitanischen Kaysern, von dem Römischen Volckh vnd Ausschluss Italiae Carolo Magno übergeben, hernach von den Constantinopolitanischen Kaysern verglichen, vnd es bekräftiget worden, daher sie baidt Orten einen zweiköpfigen Adler geführt: so haben ja die Teutschen Kayser nach Aussreutung des Constantinopolitanischen Stammes solliche Jura illius a Daniele praevisi imperii geerbet vnd seind von rechts wegen das Haupt über alle vnd jede lande, so einmal dem Römischen Reich zugehört, so lang sollich Römisch Reich nit allerdings ausgerottet würdt. Auf dise Weise mag der Türckh unter diese vier Monarchien nit gerechnet werden, dan er ein eigen reich angefangen. Wie in gleichem das vralte Assyrische von Nimrod fundirte Reich, daraus das Chaldäische durch Abfall entstanden, auch ausgeschlossen würdt. Will man nun jetzo fürs dritte auch diejenige für Monarchias halten, da vil Nationes under einer Herrschafft seind, wolan so mag in diesem Verstand der Türckh wol passiren für einen Monarcham, doch das der König von Hispania nebens, ja weit vor Ime gehe, wie auch vnlangst die Könige von Ungarn, item der König David im alten Testament, die Könige in Ponto zu der Römer Zeit, der vorbenente Nimrod, wie droben erstritten, vnd andere mehr.

Dan vnd zum vierten, wan man das Wort Monarchia also verstehen will, das ein Reich alle andere übergewaltige vnd sie Ime eintweder durch Freundschaft oder Tribut einverleibe, da würt es einen Bundschuh geben, der auf alle Füesse gerecht. Ein Weil werden es die vier phrophetische Reiche sein, vnd weil gleichwol deren jedes seine Feind gehabt, werden eintweder die fürs dritte gesetzte etliche mit vnderlauffen oder wan mans gar genaw nemen will, gar kheins disen Namen erhalten mögen.

Ist also, damit Ichs mit Röselino auf ein Ort mache, der Türckh so wol vnd besser ein Monarcha, als seine fürgeschlagene alte Aegyptier, vnd hingegen das Römische Reich so wol vnd mehr vnder der Familia Caesarum tyrannisch gewest, als heutigs Tags das Türckhische; derowegen hierauss nit folgt, dass das Türckhische Reich plötzlichen fallen solle, wie im widerigen den Persianern nichts geholfen, das sie Monarchen gewest, da sie nach Röselini distinction algemach solten abkhommen sein, sondern Alexander hatt sie vngeachtet Ires Monarchischen Rechtens in Irer Blüthe, da sie volmächtige Hern in Asia gewest, in einem Augenblickh vnder das griechische Joch gebracht vnd lasset sich diss negotium de eversionibus imperiorum mit kheiner special regul im wenigsten nit begreifen.

Doch in genere vnd dise vnrichtige distinction hindangesetzt, bin ich nit in Abred, weil das Türckhische Reich nunmehr alt, dass es demnach kheinen Anstoss vil weniger werde erdulden mögen, als vor achthundert Jahren. Das doch auch diss nit vergessen werde, dass das jetzige Othomannische Reich ein anderes seye, vnd vor 800 Jahren auch ein anderes gewest, vnd ob sie wol ein Religion vnd Sprach haben, so seind doch die Nationes verändert, wölliche der Regierung mächtig werden, haben auch einen andern Sitz ires Reichs vnd consequenter fast alle Gelegenheiten vnd Eigenschafften vnderschieden, derowegen sollich Reich nit für ein altes, sondern vilmehr für ein verjüngtetes zu halten. Vnd ist hiemit auch dem andern argument, das Röselinus führt, abgeholfen, da er fürgibt, dass das Türckhische Reich nunmehr alt sei vnd derohalben bald vndergehen werde.

Also ist das dritte ganz vnd gar politisch, aber meiner Meinung nach das allersterckiste vnd beste: dass nemlich die Provinzien anfahren von Mahomet abfallen (Er sollte hinzusetzen, dass der Othomannische Stamm dise 10 Jahre hero in Verachtung khommen vnd für überwindlich geschätzt werde, daher er nit mehr so hoch gefürcht würt) vnd derowegen dieses Reichs völliger Vndergang schierist zu hoffen. Damit ich aber diss argument laids, quoad modum argumentandi vnd quoad limitandam conclusionem, meiner Meinung nach aufführe, will ich abermahls als ein junger vnerfahrener Schueler in politia gleichsam mein lection aufsagen, ob Ichs auch sowohl bestüende, als mein Mitschueler Röselinus.

Ich betrachte hierbei erstlich die Muhametisten in gemein, fürs ander die Türckhen, für dritt das Othomannische Geschlecht, fürs vierte die Griechische Orientalische Christen, fürs fünffte die Europäische Christen.

Der Muhametisten Lehr bringt es mit sich, das sie alle Abgötterei (drunter sie den Christlichen Glauben zehlen) mit Schwert verfolgen sollen; darin seind sie sehr eifrig vnd haben ein vnversöhnliche Feindschaft wider die Vnbeschnittene, verlassen sich auff Ire Menige; dan aussgenommen Europa sonsten die gantze Welt, soweit sie von Alters hero bekant ist, mit Ires Glaubens Genossen vnd Beschnittenen bewohnt würt. Die Türckhen seind vor 800 Jahren, da sie auss der grossen Tartarei per portas Caspias

herfür khommen, ein wild vnd streitbar Volkh gewest vnd haben bei Ires Glaubens Genossen desto leichter aufkhommen khönnen, weil sie sich dapfer wider die Christen gebrachten. Des Othomannischen Stammens Aufnemen ist gewest virtutes militares vnd damit nit ein Wolff den andern aufreibe, haben sie bis heutiges Tags ihr Reich mit Kinder- vnd Bruedermorden, wie auch mit der polygamia versichert.

Die Griechen seind von vil hundert Jahren hero nichtige feige Leütte gewest, vnd haben gestattet, das die Venediger, Genueser vnd Niederländer Ire Kayserliche Hauptstatt Constantinopel vmb einander zum offtern mahlen innen gehabt, auch mehrmahlen sich von Weibern regieren lassen. Heutiges Tags seind sie so gar darnidergebracht, das nit ein einig Geschlecht wäre, das nur im wenigsten begehrete herfürzuprechen oder frei zu werden. So seind sie in Religionssachen wider oft gesuechte vnd bestättigte Vergleichung von vns abgeschieden vnd haben so vil Lust, den Römischen Bischoff für ein allgemeines Haupt der Kirchen zu erkennen, als wir Augspurgischer Confession-Verwante in Europa: sonderlich weil Inen von so vil hundert Jahren hero das Ertpatriarchat auch vnder dem Türckhischen Joch gepliben, vnd sie sich Oecumenicos, das ist vniversalis orbis habitati Episcopus noch heutiges Tags tituliren lassen. So seind die Europeischen in Religionssachen streng, vnd da ein potentat den Griechen hofieren wollte, würde bald ein anderer Ime im Weg stehen vnd einer dem andern vnder gesuechtem Religionschein sein Aufnemen missgunnen.

Hieraus schliesse ich also, dass weil Tugend das Othomannische Geschlecht zu Kaysern gemacht, die langwürige Herrschaft aber grossen Reichthumb geben, vnd sie nun durch Reichthumb in Wollust gerathen, wölliche der Mannlichkeit vnd Tugend zuwider, so müesse deren zweien eins folgen, eintweder die Türckhen werden vom Othomannischen Stamm abfallen vnd einen andern Kaysern auffwerfen, oder soll Ir Regiment länger weren, so werden sie samptlich alle in die Faulkheitt vnd Vberfluss, wie schon allbereitt, gerathen, vnd nach etlich Jahren, sonderlich wan sie völligen Frieden haben solten, desto leichter zu überwinden sein. Oder, wie allbereitt für Augen, auss Verachtung Ires Kayserers einer hie, der ander da etwas zu sich ziehen vnd endlich zum fall einander in die Haar fallen.

Ein anders argument führ Ich dahero; wa einer sich vergreiffet, da würt er gestrafft, vnd ist zu vermueten, der Othomannischen vnmenschlichen Kinder- vnd Bruedermörde werden letztlich diesen Ausgang gewinnen, dass kein rechter Erb mehr zum Kayserthumb fürhanden sein vnd die Befreündete oder auch die Bassae ein bluetige Disputation vber der succession haben werden: dahin auch die vil Weiber mit Irer List, Vnruew, Neid vnd Vergift verheiffen möchten, weil heutigs Tags sie in gemein den schönen Weibern sehr ergeben seind.

Wan aber schon das Othomannische Geschlecht vndergehet, ist drum der Türckhen, vil weniger aller Mahometisten in der ganzen Welt Vndergang politischer Weise noch nit mit fürhanden. Dan ob villeicht die Europäische Lande, wie sie angefangen, also fort von Ime ab vnd vns Christen zuefülen, so ist doch ein gleiches von den Griechen nit zu hoffen, weder von Irem Vermügen noch Wöllen. Es möcht ein anderer aufkhommen, vnd Ime einen Namen vnd Gunst zu machen, vns Christen mehr zu hoffen geben, als die alte müede Othomannische Kayser.

Dan ich nit leichtlich glauben will, das ein benachbarter Bassa sich an

die Christen begeben soll, wan er auch gleich Inen ein Vestung in seinem Gebiet zum Pfand einraumete vnd Inen Tribut zusagte: dan er mit ehister Gelegenheit seinen Vortl wieder ersehen würde, oder machte Ime anfangs die Rechnung, dass er hinsiro die übrige Türckhen zu bösen Nachpauern haben werde. Eins glaub Ich, wan die Christen in Europa zusammensetzten, würden sie aller Türckhischen Macht genug gewachsen sein, dan es dise 10 Jahre hero erschienen, ob diss Reich nit so gar vnüberwindlich seye. Es müeste aber zuvor ein Alexander khommen, der da, wie jener Statum Graeciae, also dieser Statum Europae oder doch Germaniae ordnete, dass sie für Einen Man stündten. Aldiweil aber für jetzo die Christen meinem Verstand nach auch müede vnd zum Friden geneigt, darzue vnder sich getheilt sind vnd schwäre einheimische Krieg führen, pleib Ich darbey, das nach Abgang des Othomanischen Geschlechts die Türckhen ihr Regiment mit einem andern bestellen, vnd also noch der Zeitt neben den Christen bleiben werden.

Das vierte Argument Röslini besteht in einer Türckhischen Prophezey, das der Alcoran soll 1000 Jahr wehren. Dass die Türckhen glauben, das Mahomet solliches selbst geredt, bezeugt Röslinus mit 2 Kundschaften, vnd dass solliche Weissagung nit zu verachten seye, erweist er mit exempeln anderer puncten, so Mahomet am selben Ort auch wargesagt.

Hierwider hab Ich nichts vnd bernueff mich auff die künftige experientiam. Dan anno 1622 seind solliche 1000 Jahr auss. Dass aber, zum Fünfften, die 1000 Jahr in der Offenbarung Joannis eben dise sein sollen, will mit dem Text nit allerdings vbereinstimmen vnd berhuehet dise Auslegung deroselben gleichfals auff dem authore. Wie auch, zum Sechsten, diss, dass er sein Fürhaben mit dem bekrefftiget, das vmb dise Zeitt der Türckh hefftig tobe, wölliches mit den Worten vbereinstimmen solle, das Joannes sagt, nach 1000 Jahren soll der Sathan loss werden, die Völekher Gog vnd Magog zum Streit zu versamen. Damit er aber erweise, dass die 1000 Jahr auss seyen vnd Joannes von dem jetzigen Vngarischen Krieg weissage, macht er seinem Fürgeben nach Arabische Jahr, jedes von 354 Tagen, da doch die Arabier nit solliche Jahr zehlen, sondern per Intercalationes Ire summas annorum lunarium mit unsern Sonnenjahren vergleichen. Vnd weil seine abgekürtzete 1000 Arabische Jahr mit dem 1552. Jahr Christi ausslaufen, erscheinet, daas er auf E. K. Mt. Genesin alludire. Vil liber will ich glauben, was er hernach zu seiner Verwahrung einführt, das die Zahlen magnam latitudinem haben. Dan je seidher 1552 solliche impressae nit geschehen, wie anno 1527, 29,82 vnd zuvor. Derowegen Gog und Magog, nach Röslini Sprach, vor 1552 viel hefftiger gewüthet, als heutiges Tags.

Zum sibenden bringt Röslinus auff die Baan ein Zahl auss der Offenbarung, nämlich 1260, vnd verstehet dasselbige Thier, das so lang tyrannisieren soll, von der Arianischen im Alcoran bestätigten Ketzerei. Nun finden sich von anno Christi 328 biss ins 1588 gerad 1260 Jahr. Weil auch in Daniele für 1260 gesetzt werden 1290, laufen solliche anno Christi 1613 auss, aber von dem Arianischen Concilio 1260 Jahr gerechnet, fallen sie ins 1622. Jahr Christi. Hieraus schliesset Röslinus: weil nun die Zeitt auss sei, werde der Muhametismus ausgerottet werden. Ob er nun die rechte Auslegung getroffen, würdt abermahl die Zeitt geben. Ich wills nit allerdings widersprechen, aber doch, wan man alles vleissig erwigt, so will nichts anders folgen, als dass Joannes das Römische Reich vndern Heidnischen Kaysern durch diss zehenköpfige vnd sibenhörnige Thier gemeint, die 1260 Tag

aber die erste 800 Jahr vnd Zeitt der Verfolgung bedeynten, in wöllicher Zeitt Jerusalem vnd das gelobte Land Heidnisch gewest, die Kirch vnder grosser Gefahr jre Kinder geboren vnd nur an wüsten Orten verborgener Weise gebliben, aber doch die Zeugen Gottes mit vil Wunder vnd Zeichen sich sehen lassen vnd drüber von dem Thier, den heidnischen Kaysern, gemartert worden. Von Ario aber würt meines Erachtens im neunten (8.) Capitel geweissagt vnd er in Gestalt eines Sternens vom Himmel fallend abgemahlt. Versu 13 acht ich werd erst der Mahomet beschriben mit seiner potestate gladii.

Das aber dise Zahl 1260 sich nit eben auff so vil Jahr schicket, ist kein Wunder, dan sie ist auss Daniele vbernommen, der sie anfänglich von der Verunreinigung des Jüdischen Tempels ausgelegt. Ich halt, es heiss so viel, die Römische Tyranney werd nit ewig wehren, sondern hab schon Ir bestimpte Zeit vnd werden nach Vollendung deroselben alle Reiche der Weh (cap. 12) zum Christenthumb bekehrt werden.

Nachdem Röslinus die beste argumenta fürgebracht, warum das Türckhische Reich vndergehen soll, will er auch auss dem Weg raumen, was seinem Fürgeben zuwider scheint. Nimmt erstlich für bekant an ein dogma, das die Türggische Macht von den zweyen Fixsternen Caput Algol vnd Algenib bezeichnet werde: daran ich doch zweiffele, dan noch wol grössere vnd mehrere Fixae an andern Orten Verticales werden, wölliche aber drumb denselben Völkhern nit zum Regiment helfen. Es ist mutatio declinationis fixarum vil zu langsam hierzu. Aber Röslinus ist nit allein, der disem dogmati Glauben gibt. Die Arabier vnd Cardanus lehren vil desgleichen, wöllichem Julius Cäsar Scaliger vernünftiglich begegnet vnd Ine mit der Erfahrung widerlegt. Ist also Erlau nit von des Sternens Algenib wegen verlohren worden, sonst het vor sibenzig Jahren billicher Wien dahin gehen sollen, wölliches auch vnder Alt. Polii 48 $\frac{1}{2}$ gelegen. Derwegen dan auch andere benachbarte Vestungen sich nit vor disem stella Persei oder seinem ausgestreckhten Säbel, aber wol vor dem Türggischen zu fürchten haben, wie hingegen Roeslinus wol schliesset, dass sich Teutschland wegen dieser Sterne des Türckhen nit zu befahren. Weil auch die verrhüembte Prophezeyung Hiltenii von dem 1560isten Jahr nit dem Buechstaben nach war ist worden, will ich andern gemeinen Weissagungen desto bedächtlicher Glauben geben. Des Liechtenbergers hat noch Zeitt, die auch entdeckhen würdt, ob Theophrasti Auslegung gelten solle oder nit.

Röslinus will den Liechtenberger geistlich ausslegen, macht zweyerley Türckhen, leibliche vnd geistliche, vnd meint, es werd Liechtenbergers Prophezeyung war an denen, die sich geistlich nach dem Türckhen arten. Bringt seins Vnderscheidens ein conjecturam auss dem doppelten Namen Gog vnd Magog, vnd macht ein universal Regel, es seyen geistliche vnd leibliche Abrahams Kinder, also auch geistliche vnd leibliche Ismaëlitzen, vnd wie es die geistliche Kinder Abraham nit hindere, dass sie nit leiblich beschnitten, also helff es auch die geistliche Türckhen nit, dass sie getauft. Wie es auch dem Ismaël nit geholfen, das er beschnitten. Schliesst derhalben, wie die Verheissung Abraham beschehen, seinen geistlichen Kindern gelte, also werden die Weissagungen vom Türckhen an den getauften Türckhen war. Entlich zeigt er an, wen er meine, nämlich die Spanier, wölliche am Reinstrome vbel haussen, vnd möcht an Inen Liechtenbergers Weissagung war werden vnd dan in gemein aller Parteyen Kriegsleütte.

Dieser Theologische discurs macht mir ein Nebel für die Augen, dass ich Ine nit weiss anzugreifen; er bestehe auf seiner Würden. Allein frag ich, wan eins auf die Art ausszulegen, warum nit alles? vnd so es in allem also passiere, ob dann auch noch die geringste Gewisheit in sollichen Weissagungen pleibe vnd nit entlich ein disputatio in infinito, inani et innumerabilitatibus drauss werde?

Allein diss muess Ich auss Jos. Scaligero melden, dass Röslinus für-gibt, das Wort Saracenen khom von Sara her, gleich als wan die Muhame-tisten sich der Sara rhüemeten, da sie doch von Agar khommen, daran, ver-meint Scaliger, geschehe Inen Vngünstlich, sondern die Arabier seyen zum Theil Agarener genennet, was ein wenig Politisch vnd züchtig Volckh gewest, die vbrige, so dem Vihe ergeben vnd Streiffer, Rauber, Nomades gewest, haben den Namen Saracen von disen ihren Sitten bekommen.

Fürs acht hat Röslinus zu Eingang seines Büechls an Sutorio gelobt, das er die Regenten vnd Veränderungen im Türckhischen Reich weislich vnd wol in 8mal 8 aussgetheilt vnd weil nit mehr dan noch einer im letzten Oc-tonario mangle, khön man hierauss sehen, wie weit es noch vngefährlich biss zu End des Türckhischen Reichs sein möchte. Itzo mitten im Büechl verwirft er diese argumentation selber wider. Weil dan der halbe Theil des Menschlichen Geschlechts, gelehrte vnd vngelehrte, an disen Pythagoricis numeris hangt, grunter der Octonarius nit der wenigste ist, will ichs gleich auch in seinem Werth berhuehen lassen, wiewol ich dessen kheinen Grund weiss. Wie auch, zum Neunten, Torquati Weissagung Ich als eine Weissagung, vnd auch weil sie nach Röslini Meinung auss dem Septenario genommen, nicht anfechte, vnd solte abermahl drauss folgen, dass jetzo von dem Othomanni-schen Stammen der letzte oder penultimus regierete. In gleichem vom Zehen-den Argument zu reden, das es ominosum, dass hentiges Tags der dritte des Namens Muhamet regiere, darumb zu vermuthen, er werde der letzte sein, welches weit geholet ist, dann ich ein grosse Menige anzeigen will derer, die mit eim Namen die dritte Zahl übergangen.

Zum elften würt aus des jetzigen Muhamets Genesi argumentirt, das Ime Verlust in Kriegssachen bedeuñtet werde: darumb Röslinus desto ehe glauben will, dass er werde der letzte sein. Hie wünschet Ich abermal zu wissen, woher Sutorio diese Genesis wäre kund worden? Vielleicht hatt er durch die Nürnbergische Kaufleute auff Venedig vad in die Türckhey corres-pondirt. Ist es das rechte Thema, so hatt Sutorius einen Danckh verdienet, vnd würd E. Kay. Mt. die Kunst trefflich befürdern, wann sie aller Fürsten vnd benachbarter Potentaten Geneses zusammenbringen liessen: dan solliche der Grund in diser Kunst seind.

Röslinus hatt in seinem tractatu Meteoraströlogophysico diese Genesin aufs höchst gelobt vnd der gantzen Christenheit, sonderlich dem König in Polen damit gedrawet (das zwar in Polen in ander weg waar worden). Jetzo ist er einer andern Meinung, weil er sidhero erfahren, dass er nit vnüberwindlich seye. Sutorii Meinung von seinem Todt will mit dem jetzigen Geschrey wol einstimmen, wie wohl Ime Röslinus widerlegen will.

Fürs Zwölfft argumentirt Röslinus ex analogia cometarum anni 1598, 1596 cum genesibus Machometis et Imperatoris Romani, derohalben sollen baide Cometen auff Ine Mahomet deuten vnd unzweifel ein grosse Verende-rung mitbringen: da er abermahl etliche scheinbarliche dogmata de cometis setzt, die mir wohl gefallen, wan nur die experientia mit einstimmet.

Das aber hat er nit gemeldet, dass der Comet anno 96 im 4. Grad der Jungfrau von seim richtigen Lauff auss vnd gegen der Ecliptica abwärts gewichen, alda er verschwunden gleich in dem Grad, da in Muhametis genesi die Sone gestanden: wölliches seine meinung sehr sterckhet.

Zum 13. bringt Röslinus einen mehrern discurs ein von allen Cometen zwischen hie vnd dem 1552ten Jahr, wölliches er zu einem Termin der 1000 Arabischen Jahr gemacht. Vnder diesen habe sich einer gefunden, 24 Jahr nach dem ersten im 1556ten Jahr, nämlich der Comet anno 1580, wöllicher seinen Lauf, wider anderer Cometen Gewonheit, zurückhgenommen, derowegen Er ein Catastrophen bedeuete, vnd sey im 10. 11. $\times$ verschwunden, alda widerumb 24 Jahr hernach, nämlich anno 1604, ein Anfang des feurigen Trianguls geschehe, durch die grosse Conjunction Saturni vnd Jovis. Derohalben die von im bedeutete Vmbwendung des Blättlins auf das 1604. Jahr folgen werde. Vnd weil er mitten zwischen 1556 vnd 1604, so sey er ein Chorus aller in mittels gewester Cometen, derohalben sie alle auff 1604 deütten müssen. Weil diss Röslini eigene dogmata seind, muess ich sie abermahl auff dem Authore beruhen vnd die Zeitt vrtheilen lassen. Allein in conclusionibus will es einer Spretierketten gleich sehen.

In applicatione Cometarum ad eventa hab ich nit vil dawider zu reden, weil der Author bekennet, dass ein Comet vil Ding bedeuitten khönne, wie dan die Welt noch wol weitler gehet als Europa, nit weniger auch der Kugeln noch wol mehr seind, als eben die Erdenkugel, vnd Tycho Brahe nit leugnen will, dass sie nit auch Ire Inwohner haben. Vnd da Er allen andern Cometen das 4. vnd 7. Jahr hernach zugetheilt vnd fürgeben, dass die Cometen critica signa mundi seyen, hatt er mit den zwen letzten 1593, 1596 ein neues gemacht mit fürwendung, das 1604. Jahr sey Inen zu nahe gewest, sie haben Ires siebenden Jahrs nit erwarten khönnen. Hiervon stehet ein jeden Verständigen sein Vrtheil bevor. Wie Ich ime aber sein applicationem annorum criticorum nit anfechte, also würt er andern nit praedjudiciren, wölliche die Cometen auff die nechstervolgte Zufälle ziehen. Anno 1556 ist der Krieg zwischen Philippo, König von Hispania vnd Engelland vnd Franckreich angangen, in den Niederlanden Verenderungen der Gemüether erfolgt. Anno 1558 ist Carolus V. bald auff den Cometen gestorben, in Engelland ist durch den Todt der Königin Mariae die religion verändert worden. Anno 1570 nach dem Cometen im 1569 ist der Krieg wegen Cypern angegangen. Anno 1578 auff den Cometen 1577 ist die grosse Niederlage der Portugeser vnd Christen in Africa geschehen. Anno 1578, 1579 ist mehr ein Comet erschienen, den Röslinus übergangen, ward zumahl in Hispania ein grosse Sonnenfinsternus, drauff ist der Portugesische stamm abgestorben vnd Portugal an Hispania khommen. In Religionssachen haben sich die Augspurgische Confessions-Verwanten feündlich getrennt. In Nederland ist auf Joan de Austria Todt der Hertzog von Parma gevolgt vnd hatt Mastrich schrecklich in der Inwohner Bluet gebadet. Was anno 1581 geschehen, mag vom Cometen des 1580 bedeuittet worden sein. Röslinus zeüchts auff den Cometen 1577 durch ein sonderlich dogma, weil sein Lauff im Bistumb Köln den Horizonten gegeben. Poln hat dem Reich Lifland genommen, Niederländer haben jren König enterbet. Nach dem Cometen 1582 ist der Cölnische Krieg entstanden vnd auff Pfaltzgraff Ludwigs Todt die religion in der Pfaltz verändert worden. Anno 1586, nach dem Cometen des 1585, starb König Steffan in Poln vnd ein Krieg erfolgt zwischen Poln vnd Oesterreich. Hernach seind grosse Ding

geschehen in Franckreich mit Spanien, Engelland vnd Nederland vnd ist doch khein Comet gesehen worden. Anno 1590 ward abermahl ein Comet, den Röslin übersehen. Der Valesische Stam in Franckreich ist abgangen vnd Krieg ervolgt. Anno 1593 ist die grosse Niederlag in Crabatia geschehen vnd der Amurath gestorben; Sibenbürgen abgefallen. Anno 1596 nach dem Cometen geschah der Christen Niederlag für Erlau vnd erhueb sich algemach der schwedische Krieg.

Dise applicatio ist ja glaublicher als Röslini vnd mangelt kheim Cometen an Nachdruckh inner Jahresfrist.

Fürs Viertzehend zeficht er zwen Erdbidem an, so anno 1601 vnd 1602 am Reinstrom gewest vnd wil destomehr glauben, das anno 1604 etwas seltsames geschehen solle. War ists, auf den grossen Erdbidem anno 1590 ist diser zwölfjährige Krieg ervolgt; vnd bin ich nit in Abred, weil eben am Reinstrom ein Erdbidem geschehen, werde das Strassburgische Wesen nit also versitzen, sondern nach Andeutung des Erdbidems werden Schweizer, Elsässer, Pfälzter vnd Niederländer sich an einander hengen vnd mit ehistem, wan frid mit dem Türckhen geschlossen würde, sich sehen lassen.

Zum Fünffzehenden führt Röslinus die grosse Conjunction Saturni et Jovis ein mense Decembri anno 1603, wölliche die erste völlige sey im feurigen Triangul. Das nun die auch ausserhalb des Türckenkriegs ire Würrkung haben werd, bin ich mit Ime einig, aber wie die vergangene Zeiten bezeugen, nit eben in diesem 1604. Jahr allein. Es mag sich wohl hin vnd her anspinnen. Wir wölle zuvor die grosse Sonnenfinsternuss anno 1605 den 12. Octobris darzue khommen lassen, dan solliche in Graecia, Italia, Gallia, Hispania volkhommen würdt. Hernach mag zusehen, wer das Leben hatt, wie es anno 1606, 1607, 1608 abgehen werde. Das es aber nit Röslini Fürgehen nach ganz vnd gar ein neues sein müesse, sondern seine Vorbotten vnd andeutung schon in die 100 Jahr vorher gehabt, hab ich in meinem letzten Tractat ziemlich errungen.

Am 16. gedenckt Röslinus auch des Sternens a. 1572. Weil khein grösser Wunder nie am Himmel gestanden, werd er auch die letzte Verenderung der Königreiche bedeuten. Ich bin zwar dess auch beständig, dass er etwas hochwüchtiges bedeutte, vnd lass Rösolino seine Vermuethung passieren, weil er mit dem aequinoctio vernali culminirt, werd er auff die grosse Conjunctionem anni 1643 deütten, vnd werde doch sein effectus von anno 1603 angeben, weil diss die zwo erste conjunctiones im feurigen Triangul seyen. Aber dass diser Stern darumb eben die letzte Grundsuppen aussgüessen vnd die Welt darmit eingehen werde, khan Röslinus nit erzwingen. Mich wundert, das er der Nativitet Mahometis vergessen, den diser Stern hat culminirt cum loco Lunae Mahometis, das würd Ime desto mehr Glauben gemacht haben, wan ers bedacht hette.

Folgt der Dritte Theil, warumb nach Röslini Meinung die Welt schierist vndergehen soll. Im übrigen Theil des Buechls weissaget Röslinus von dem jüngsten Tag vnd Straafen, so vorher gehen werden über die Welt. Gedenckt einer Tabula, die mir nit zu sehen worden, drinnen er abermahl vil dogmata fürbringt.

Dan zum Sibenzehenden braucht er die alte distinctionem Temporis in Tempus Inanis, Legis et Gratiae vnd schliesst, weil wir in tempore gratiae nun schier so weit khommen, als von Anfang der Welt biss auff die Sündfluth vnd von Mose biss auf Christum gewest, so werd jetzt die Welt wider

gestrafft vnd Christus wider khommen. Antwort: Prophezeyet er, so schweig ich, argumentirt er aber ex aequalitate temporum, so ist ein schwache conjectura vnd will der Schrift zuwider lauffen, die da sagt, dass die Zukunft Christi vngewarnter Sachen geschehen werde.

So vnd zum Achtzehenden beweiset er mit allen exempeln, dass der Anfang des feurigen Trianguls die Zeit der Propheten seye vnd nun die baide Zahlen, ternarius vnd septenarius, nach drey Zeitten vnd sibem Revolutionibus ignei trigoni zusammenschlagen. Derohalben soll jetzo auch wider entweder die Religion veraendert werden oder Christus selber erscheinen. Antwort: obs eben uns feurigen Trianguls wegen geschehen, will ich nit sagen. Sonsten vermeine ich, ebendergleichen sey jetzo im Werrkh schon in die hundert Jahr, vnd zwar in zwey Weg, erstlich mit den Indianern, darnach mit der Veränderung der Religion im maisten Theil Europae. Wan nun schon weitter nichts geschicht, so würt man doch bey jetzt gemeldten Dingen vber achthundert Jahr dieser jetzigen Zeitt vnd Eingang des feurigen Trianguls ebenso wol gedenkhen, vnd Ine für ein Religionszeitt halten, als wir heutiges Tags der Zeitten Caroli Magni gedenkhen propter conversionem Saxonum.

Röslinus weissaget, wie er wünschet, ich wünsche auch, das alle die Ketzereien vnd Irthumbe, was successu seculorum wider Gottes Wort aufkhommen oder anjetzo nur allein von der Menschen autoritet wegen bestritten würt, aufgehbt werde. Aber dass es geschehen solle, gibt mir der feurige Triangul keine Vertröstung, allweil ich sihe, das vor 800 Jahren die christliche Religion gleichwol auff die Saxen gebracht (so doch der heutigen Erweiterung in India weit nit zu vergleichen), aber an Ir selbst vnverändert gebliben vnd dasjenige, was Röslino an dem Christenthumb missfellet, nit ausgemustert worden.

Fürs neunzehend macht Röslinus ein Vergleichung zwischen ein einzeln Menschen vnd seinen Aeltern vnd zwischn dem ganzen menschlichen Geschlecht, so lang die Welt weeren soll, das zwar an seinem Ort statt hatt. Er aber will gerad auch zehen Alter in der Welt suechen, da sie doch im Menschen nit so genaw vnderscheiden, vnd applicirt sie zwar seins Gefallens auss ein newen dogmate, wan die Welt schwach, sey ein Alter nur halb so lang, als ein anders. Hiermit es nichts seltsames ist, dass er sich abermahl im letzten vnd zehnden Alter befindet (wie ers dan gewünschet zu finden), allweil er auch in dem letzten tempore gratiae diss neue dogma braucht, dass die Alter in einanderschlagen: hoc est, quod sua distinctio multis nominibus sit non distinctio et de nihilo. Sonsten halten auch andere vil von der Zahl 500 oder 496, die jme Röslino ein Alter definirt, vnd meint Bodinus, die Regimenter verlieren sich alle mit diser Zahl. Ingleichen spilt er zum 20. mit dem septenario regentium in qualibet aetate wie ein Katz mit der Mauss. Setzt drein zu Regenten, die im gefallen, ein Weil Patriarchen, ein Weil gradus descendentes, ein Weil Herscher des Volchs Gottes, ein Weil Kayser, ein Weil Bápste, da er auch ausmustert, die Ime die Zahl verderben, oder einnimmet die schismaticos, Alles dahin, damit er seiner Imagination einen Behelf vnd Ansehen mache, vnd erweise, dass deren Kayser vnd Bápste nun hinfüro wenig mehr sein werden: wölliches, ob es auch geschehe, doch von diser von Ime geführten Vrsach wegen nit zugehen würde. Vnd khan ich auss diesem seinem Discurs nit vil mehreres vnd gewissers abnemen, dan das 2 mahl 7 ist 14, 2 mahl 14 ist 28, 2 mahl 28 ist 56. Nu hatt Röslinus selber droben Sutorio fürgeworffen, communia nihil probare; dan das im Evangelisten Matthaeo die generationes in genealogia Christi in 3 mahl

14 getheilt sind, geschicht von Gedächtnus wegen vnd mit Ausslassung etlicher Glider, aber gar nit etwas darmit ins künftige zu erweisen. Wie dan Rös-
linus so vil exempla nit führet, die den septenarium gehalten. Ich will Ime
mehr zeigen, da der septenarius regentium nit statt hatt.

In annis quidem imperatorum multi tribuunt aliquid numeris, in cata-
logo vero Principum non item. Doch wolt Ichs von der Menige wegen der-
jenigen, wölliche sich mit Pythagoricis numeris belustigen, passiren lassen,
wan er nur recht mit vmbgienge.

In die erste 1000 Jahr, so Ime das erste Alter der Welt machen, setzet
er 7 Regenten. Ich find Irer Neün, dan im Tausentesten Jahr ward Lamech
125 Jahr alt. In den andern 1000 Jahren zehlt er 14, ich find Irer nur 10
mit Noah, oder 11 mit Abraham, dan anno 2000 ist Abraham 50 Jahr alt
gewest, vnd so fortan, vnnoth alles zu atßsern. Derohalben Röslinus sich
nit zu verwundern hat, dass im 4ten und 5ten Alter 14, im sechsten 28, im
sibenden 56 gefunden werden vnd also die Zahlen gerad in doppelter proporz
wachsen; dan er Ime dise Gauckeley selber für die Augen mahlet vnd khan
demnach nit schliessen, das im letzten eben zwey mahl 56 vnd in allem
4 mahl 56 Bápste sein müessen.

Also vnd fürs 21igste will er gleiches durch die Zahlen der Römischen
Kayser einführen vnd findt 3 mahl 42 alweg zwischen zweyen Veränderungen,
doch mit seinem Vortl, dan weil 44 Kayser vor Constantino Magno, dem ersten
Christlichen Kayser, gewest, lasst er Julium vnd Augustum aussen vnd fahet
an von Tiberio. Gleiche Mittel hat er gefunden, biss er auss 47, zwischen
Constantino vnd Carolo Magno, item auss 46 erwehlten, zwischen Carolo M.
vnd Rudolpho II, hatt baiderseits 42 gemacht, nur allein weil 8 mahl 14 oder
6 mahl 7 ist 42 vnd damit jetzo das Register der Kayser auss seye. Vnd
da einer sich wundern möchte, warum in 800 Jahren 42 geherschet, hernach
in 800 auch nur 42, gibt er auch ein Vrsach: Gott hab Inen als Heiden
wegen Irer Tyranny das Leben gekürtzet; die Mittel-Vrsach aber ist diese,
weil Jene oft einander selber erwürget, dise aber mehrentheils Jeder seines
Vorfahren natürlichen Todt erwartet; darzue dan noch mehr verhöfflich ist,
das man heutiges Tags mit der Wahl nit gar zu frei gehet, sondern bey
einem Stammen pleibt, da der Sohn auf den Vater auch mit wenig Jahren
folget. In massen er dan von Bápsten recht argumentirt, dass Irer darumb
so vil werden, weil man betagte wehlet vnd (hinzuzusetzen) der Cardinäl vil
seind vnd ein jeder gern wollte, dass die Dignitet bald an Ine gelangete.

Da man Rösolino aber fürwürffe, der Griechischen Kayser wären auch
vil mehr, dan der Teutschen, antwortet er, das sie auch tyrannisch vnd von
Gott gestraft worden. Ist abermahl die nähere Vrsach, dass sie vilmahl ein-
ander selber erwürget.

Ich will aber Ime hiermit in andere Weg begegnen, dan es der Vernunft
gemässer, dass Gott die Menschen respectiere vnd nit die Zahlen, vnd da Er die
Zierlichkeit in Zahlen suechte, hiermit dem Menschen selber zu kurtz oder zu
vil thuen möchte. Dan in diesem Fall die Zahlen nit also statt haben, wie
in dem Ordinari Gepew himmels vnd der Erden, wölliches pleiblich, der
Mensch aber sterblich vnd also erschaffen ist, das er sich per generationes
gar perpetuiren solle, zu geschweigen, dass Ime ohne Ansehung seines Ver-
schuldens solle ein Zahl bestimmt werden. Geometrica Geometricam habent
a Deo pulchritudinem, Ethica Ethicam, Physica physicam, das soll Röslinus
nit confundiren, sonst würd es auf den Heidnischen Versiculum khommen:

Ludit in humanis divina potentia rebus.

Wie nun Röslinus der Weltlichen Regenten Zahl 3 mahl 14, 3 mahl aus dem Evangelisten Matthaeo erweisen wollen, gleiches vnderstehet er sich mit der Bapste Zahl vnd will erweisen, dass im Alten Testament 4 mahl 14 Hoher Priester zu finden, derohalben billich im Newen Testament 4 mahl 14, vier mahl, 4 mahl 56 sein sollen. Brauchte abermahl balderseitz ein wunderliche Arithmetica, raffet mit under die Hohepriester ein, was ihm taut.

Weil aber die erste 32 Römische Bischöffe, so fast alle umb Christi willen gemartert worden, noch nit in dise Zahl von 4 mahl 56 Bapsten khommen, damit man auch wisse, was die im Catalogo machen, will er sie auch mit dem Alten Testament erweisen vnd vergleicht sie acht von Ime selbst erwehlten Hohenpriestern im Alten Testament, vnd ist im übrigen wol zufrieden, dass diser im Newen Testament mehr seyen, nämlich 4 mahl 8. Hat sich eben in dise Vergleichung ganz vnd gar verstigen, vnd will mit diesem Beschluss dem Lesern zu verstehen geben, das er an seiner Weissagung mehrers vnd gewissers nit suechen solle, als er in disen angestellten Vergleichungen des A. vnd N. Testaments jetzo würcklich finde.

Noch seind zwey dergleichen argumenta (Ich mein die beste) vorhanden.

Zwischen Julio vnd Christo seind 45 Jahr; gleich oder fast gleich so vil seind auch zwischen 1600 vnd zwischen 1644, da die grosse Coniunctio im Wider geschehen würt vnd dahin der Newe Stern A. 1572 deüttet, drumb würt alles dasjenige hierzwischen geschehen, was Röslinus getraumet, dan zwischen Julio Caesare vnd Christo auch viel geschehen.

Solt einer Röslinum nit vnbillich fragen, ob er seiner eigenen Regul, communia nihil probant, vergessen, vnd was Ime das Jahr 1600 böses gethan habe, da er solliches hie an sich setzet, da doch so grosse Ding nit drinnen geschehen seind? Allein das widerumb ein newer stella fixa in Cygne drinnen erschienen vnd noch stehet vnd derowegen der vorige anno 72 nit mehr so stolz herfür ist, das aber vnbeuust, sonst würd es mehr Wort gegeben haben.

Letzlich vnd damit es gewiss sey, dass alle dise Dinge noch vor Ausgang 200 Jahren geschehen vnd die Welt entlich zergehen solle, argumentirt er a similitudine initii et finis mundi; dan weil die Welt im feurigen triangul erschaffen, soll sie auch in eim feurigen zergehen vnd zwar in diesem jetz angehenden, dan man künfftig kheine prophezeyungen mehr habe. Diser conjecturae seind trefflich vil leütte ergeben.

Ich antworte wie anfangs: das der Jüngste Tag khommen werde, khan ich als ein Christ nit laugnen, will Ime derhalben khain Zeitt sue- oder absprechen. Aber dise argumentation ist zu faul, diss zu erweisen, dan die Zeit einmahl niemant bekhandt vnd wol ein ander Für sein mnass, drinnen Himmel vnd Erd verschmelzen würdt, als eben diss fantastische, der feurige Triangul genennet. Dan woher diser Nam khomme, hab ich in meinem besondern Tractätl genueg angezeigt.

Ist also die Summa meins Judicii über diss Röslini Büechl, dass ich seine Weissagungen so lang passieret lasse vnd nit widerfechten will, biss die Zeit davon ein Ausspruch thuet: aber seine vil argumenta vnd was er sonsten drunter eingemenget, ausser eins Astrologischen oder zwey, vnd so vil politisches, für ein vnnöthige, nichtsschliessende Weitläuffigkeit halte.

Will hiermit schllessen vnd bitt Ew. Kayserliche Majestät gehorsamist, weil Ew. Kays. Majestät Allergnädigsten Befehl Ich Vnderthänigist verrichten sollen, so gerhuehen Die mit meinen, wegen der Materi Beschaffenheit vnderloffenen kindischen Gedanken, Allergnädigste Geduld zu tragen.

Fragmentum Prognostici in annum 1604.

.... Hauffen seye: stellet sich gleich den vngerathenen Kindern, wann die Mutter sie auferzogen vnd inen irem Beduncken nach nichts mehr nutzen kann, so wünschet sie täglich, sie zühe dahin zum alten Hauffen vnd verliess inen das Gütlein. Wie aber zum offtermahlen ein solliche alte aberwitzige Mutter mehr waist, dann alle jre junge Gecken, vnd das irige thueth, so vil sie khan, vngeacht sie verlachtet vnd vnwerth seye, auch mehrmahl einen vbergrossen Schaden von jren Kindern abwendet, also thuen auch diejenige weislich vnd wol, wölliche, vngeacht sie vber die schon lengst bekante Vortheil nit alwegen grossen Nutzen für Augen sehen, dennoch die Mathematicas artes fortpflantzen vnd allen Handtierungen zum besten erhalten helfen: in Betrachtung, dass diejenige Kunst, wölliche bisshero das Menschliche Geschlecht so hoch vnd viel genutzet, eben darumb ein vnerschöpflichen Schatz in jr verporgen haben müsse, wöllicher sich durch vleissiges Nachforschen wie bisshero, also auch noch fürhin je mehr vnd mehr, vnangesehen man jetzo nit wisse wa vnd wie, entdecken werde.

Dan dass ich sonderlich von der Astronomia rede, so ists vor alter ein grosses gewest, das man erlernet gehabt, wie lang das Jahr seye, vnd da man noch nit gepflogen Calender zu haben, die Zeit Sommer, Winter, Fröling vnd Herbst durch Herfürbrechen eines Himmlischen Gestirns nach dem andern hat erkennen lernen, den Ackerpaw darnach anzustellen. Als man nun hernach den Calender von 365 $\frac{1}{4}$ Tagen drauf gemacht, von derselbigen Zeit hero ist die Wissenschaft des Himmlischen Gestirns bey dem Pawrsmann, der sich an den Calender gehalten, verloschen. Wann nun niemand sich ferner vmb die Astronomiam hette angenommen, sondern jedermann sich mit ehbesagtem Nutzen begnügen wöllen, wie vberschwenglicher Vortheil wäre hiezzwischen im Finstern stecken plieben? Wie manlicher Mensch wär aus Vnwissenheit für der Zeit vmb sein Leben kommen? Keine Schiffarten, keine Kauffmanschaften wären auffkommen, Hispania wär zu der heutigen Macht vnd Reichthumb nie kommen; alle Europaeische Lande müssten es an Zierlichkeit vnd Vermüglichkeit höchlich entgelten; deren Hollender, wölliche anno 1597 hinder der Tartarey vberwinteret vnd drey Monat im Finsternen gesessen, wär gewisslich kainer lebendig wieder nach Hauss kommen.

In gleichem vom Mond zu reden, ist es viel gewest, das man gelernt

gehabt, wie im dreissigsten Tag nach dem Newmond wieder einer zu gewarten, vnd zwey Monat vngefährlich 59 Tag machen. Wann es nun hierbey verplieben, vnd des Monds Lauff nit scherffier erkundigt worden wäre, so hette niemand kein Finsternus vorsagen können, dardurch abermahl vil schöner Vörtel vnd Behendigkeiten in Kriegsgewerben, von Griechen, Römern, Spaniern vnd anderen gebraucht, hinterstellig verplieben wären. Hette der Athenienser Hauptmann Nicias in Sicilia gewust, waher ein Fünsternus des Monds käme, so hett er sich nit dafür entsetzet vnd hett sein stattliche Kriegsmacht von vierzig tausenden nit so schändlich aufgeopffert, dardurch auch sich vnd seine Herrschafft ins Verderben gebracht.

Im kunfftigen 1605. Jahr begibt sich ein völlige Finsternus an der Sonnen im hohen Mittag. Wann nun die Astronomia so scharff verpessert wirdt werden, dass man gewisse Mahlstätt würdt ernennen khönden, an wöllichen es sinckhende Nacht werden soll: solt es nit möglich seyn einem Obristen, der es waist, ein Vestung zu ersteigen, vnderdessen die Besatzung bestürzt vnd erschrockhen ist?

So man dann bisshero nichts weiteres in Astronomia hette studiren wöllen, so wüsten wir heutiges Tags mit vnserer grossen Schmach vnd Schand nicht hundert Jahr richtig hindersich zu rechnen, lebten in diser vergenglichen Zeit, als weren wir gar nit daheimen, sonder fremmbd drinnen. Wer wolt heuttiges Tags dem Menschlichen Geschlecht sagen, dass wir mit vnserm Julianischen Jahr in 1300 Jahren vmb zehen oder ailff Tag der Sonnen, vnd mit dem alten Cyclo Paschali vm drey Tag des Monds verfehlten? Ja wer würdte es mercken, wann es so lang anstünde, biss die Weihennächte gar in Sommer vnd der vermeinte Newmond in den natürlichen Volmond kämen? Würde nit entlich bey so mancherley Veränderungen gantzer Völcker ein Barbarische Vnwissenheit vnd gefehrlicher Zweifel vnder den Menschen entstehen, indem sie die Geschichten der Heiligen Schrift nit mehr mit den Jahrszeiten der Festtäge zu reimen wüsten? Gewisslich käm es letzlich dahin, dass wie der vnvernünftige Fisch im Meer dahergehet vnd waist dessen kein End nit, also auch der Mensch in der Zeit lebete, vermeinend, sie wär also mit sampt der Welt von Ewigkeit hero, vnd kein Gott, der sie erschaffen hatte.

Damit ich nun auch ein wenig von dem andern Theil, nämlich Astrologia divinatrice rede, so haben zwar die erste Menschen der Astrologiae vil zu dancken gehabt, dass sie gespüret, wie der Sommer mit Erhebung der Sonnen, der Winter aber mit dero Ernidrigung entstehe, darnach sich sonderlich der Feldbaw vnd das gantze Menschliche Leben richtet; als zum Exempel helt man diss für die beste Weinberge, wölliche gegen der Sonnen liegen, vnd würdt auff allen Feldern vil darnach gesehen, zu wöllicher Jahrszeit sie die Sonnen haben mögen. Es ist vil gewest, dass man entlich ergriffen, wie alle Feuchtigkeiten in Früchten, Kreutern, Beumen vnd Holz mit dem Mond wachsen vnd schwiuden, wölliches des vralten poëten Hesiodi maiste Kunst ist.

In der Artzney ist es zu eim grossen Vortheil gerathen, dass vermerckt worden, wie der Hundssterne böser giftiger Art, vnd wa möglich mit Artzneyen zu vbergehen seye, darauff sich dan der Medicorum Patriarcha Hippocrates sonderlich fundiret.

Vor vralten Zeiten ward diss vnserer Niderteutschen vnd Seestettern die gröste Kunst, dass sie gelehret, wie der Ab- vnd Zulauff des Meers sich nach dem Mond richte, vnd in 19 Jahren, gleich mit der Gulden Zahl oder

Mondszirckel, sich widerumb auf die erste Weise einstelle: das dan in der Schiffart jnen zu allen Zeitten trefflich zu statten kommen.

Noch ist diss alles nit weitter gelanget, dan allein auff Sonn vnd Mond vnd etliche wenige Fixsterne, denen man aus irrigem Wohn die Jahreswitterungen einig zugeschrieben, weil sie zu gewissen Jahrszeitten mit etwa einer Vngestümme von der Sonnen herfürkommen seind vnd sich sehen haben lassen. Vnd ist diss von Eudoxo biss auff Plinium vnd Ptolemaeum gleich also ein algemeine ewigwehrende geschriebene Practica gewest, die wir noch heutigs Tags zu lesen haben. Dahero Plinius drüber disputirt, wie es komme, dass die Witterungen nit mit jren eigenen Gestirnen erscheinen, sondern oft vierzehen Tag oder gar einen Monat vor oder nach.

Aber, lieber Gott, man hat noch weit zum Ziel gehabt, Ptolemaeus hat erst die fünff vbrige Planeten vnd jre Aspecte lehren calculiren, vnd ist heutiges Tags vil, dass man dannoch mit etlichen, wiewol nit mit allen Aspecten gewisse Tage trifft vnd es der Verlauff bezeuget, dass es nit allerdings Spiegel-fecht darmit seye. Man thue nur zur Sach, vnd verpersere die Rechnung, dass man mit allen vnd jeden Aspecten die gewisse Tage treffe (dan ob man wol ja eben vil geschrieben, ist man doch noch nit gar beim Zweck), gewisslich werden es nit vnnötige Subtiliteten sein, oder wie etliche vermeinen, das Calenderwesen allein antreffen, wölliches nach einmahl fürgewanter Correction nun füro beiseitz zu setzen seye; vnd da es nit ein jeder Bawersmann jme mit seim Wagen Korn einzuführen, ein jede Adelperson jro mit jrem angesteltem Hetzen würdt wissen zu nutzen machen (wie dan ich es für ein vnmöglich Ding achte, so gar ad speciem locorum et personarum zu gehen), so werden vns doch andere, die wir jetzo noch nit kennen, vnd zum wenigsten die Schifflente, für alles, auch das geringste, vleissigen Danck sagen: dan sie baid, Astronomice in longitudinibus locorum, dan auch Astrologice mit vleissigem Auffmercken, wan gefährliche Aspecte vnd Vngestümme fürhanden, grossen Vortl spüren werden.

Die Nativiteten einzelner Personen, vnd was der Mensch drauss für Nutzen habe, wil ich sampt der Medicina Astrologica alls ein vnannehmlich vnd diser Zeit vbel besudelt Werck mit Stillschweigen vbergehen. Ein Verständiger waist sich seiner discretion auch hierinnen wol zu gebrauchen. Last es sich nit nutzen, so last es sich doch auch nit tuschen, sondern schreyet mit erhebtter Stim, vnd beweiset die göttliche in Erschaffung der Welt erscheinende Weisheit. Es pleibt doch darbey, dass die Menschen so wol vnd mehr vom Gestirn, als eben durch die Institution vnd Gewonheit von einander vndercheiden werden: dass wan böse Aspecte einfallen, die eingerissene Seuchen vnd Kranckheiten am heftigsten regieren; dass der Menschen Gemüter bey starcken Aspecten wild, vnd zu allerhand Fürhaben muettig vnd vnruelig werden; Vnd ist ja nit vnmöglich einem Regenten des gemeinen Pöfels, jme diss etwa einmal zu Nutz zu machen: wie in Prognostico an seinem Ort mit zweyen Worten eine Andeutung gethan würdt.

So dan schliesslich sich ein Philosophus finden liesse (damit ich vom gemeinen Hauffen lasse vnd widerumb zu den Verstendigern komme), dem wolt ich wol sagen, vnd hab es etlicher massen vor zweyen Jahren in meinem lateinischen Tractätl gesagt, wie gar einen Babilonischen Turn in Philosophia ich auff die verhoffte scharffverperserte Astronomiam zu bawen getrawete. Dan da sol bekant werden, was bisshero menniglichen verborgen gewest, wie es zugehe, dass die Sterne droben im Himmel lauffend, hie niden

auff Erden etwas würcen: nämlich dass es nit durch einen geisterhaften Einfluss oder Herabfluss (ausserhalb des Liechtes einig) oder mit jrem der Sterne Wissen vnd Zuthuen, sondern (neben dem Liechte der Sternen) von den irdischen Dingen selber, vnd durch dero Auffmercken auff der Sterne Bewegnussen, also beschehe. In gleichem soll bekant werden, durch waserley Verstendnuss ein Sterne von seiner zugegebenen Intelligentia durch seinen bescheidenen Zirckel herum geführt werde, nemlich durch einen geometrischen, in der Erschaffung eingepflantzten, aber gar nit durch Lernung oder Muetmassung verenderlichen Verstand, vnd einig auff den Circul. Item soll erscheinen, wie solliche himlische Kräften der Materialitet etlicher massen vnderworfen, indem sie wie andere körperliche Dinge (vel quasi) von nahen stercker werden, dan von fernem, vnd jnen wie sonst den natürlichen Kräften beschehe, dass sie jrem Intent nachstrebend vnd nit auff andere Kräften sehend von dem angestellten Zirckel per accidens exorbitiren vnd abweichen. Durch wölliche considerationes dan entlich die hochverbottene vnd verdammliche Magia coelestis vnd Beschwörung der himlischen vermeinten Gaister von Grund auss stattdlich widerlegt, vnd als ein lauterer Teufelsbetrug zu viler verwirreter Köpffe Wolfart entdeckt wüirdt. Da dan auch zu melden, dass wie derjenige, so von eim Scorpion verletzt wüirdt, auch von eim Scorpion geartzeneiet vnd geheilet werden muss, also vnd weil heutiges Tages die Astrologia in grossen Missbrauch khommen, vnd die Leutte in gemein nach Nativiteten streben, darauss auch offtermahlen ängstige gefehrliche Forcht oder vergebliche hochschädliche Hoffnung schöpfen vnd zu Abgöttern werden: so soll billich ein jeder, der das Ingenium hatt, selber nach dem rechten Grund streben, damit er auff Erkundigung der Warhait vnd wan er sieht, das hie nichts fatale, sondern alles natürlich vnd jme wie andere natürliche Dinge durch allerhand Mittel nemen vnd geben lasse, zumahl sich selbst (in massen ich mich zimlich zu rhüemen hab) für sollichen vnrhewigen Gedancken verwahren vnd auch andern damit behafften deren abhelffen khönde.

Wan dan auss der durch Verbesserung der Astronomia gesuchten vnd so hoch verspotteten Subtilitet nichts anders, dann allein diss jetzo besagte zu hoffen wäre (wie dan was jetzo de Magia et Metaphysica gertühret, nit anderst dan durch die eusserst mütliche Subtilitet mag zuwegen gebracht werden, vnd theils schon erhalten ist), so solte billich bey einem Verstendigen solliche schimpffliche Verhönung zu Wasser vnd widerumb verhönnet, auch keineswegs an Nutzbarkeit der im Werck schwebenden Correction der Astronomia gezweifelt werden. Vnd weil ich schon allberait die Vorrede zu weit-leuffig gemacht, wil ichs hierbey für diss mahl bewenden lassen: tröstlicher Hoffnung, E. Gn. werden sich mit diser Erzehlung mehr belüestigen, als mit dem folgenden Prognostico selbst, vnd Iro wie bisshero also auch furohin je mehr vnd mehr die Astronomiam belieben vnd von jrentwegen mich Dero in Gnaden befohlen sein lassen. 10. Decembris Anno. 1603.

E. G.

Gehorsamer

Johan Kepler Kay. May.
Mathematicus.

Von den vier Jahr-Zeiten, ihrer Witterung, Kranckheiten vnd
Fruchtbarkheit.

Wiewol ich für einem Jahr nit vnbillich in ein grossen Zweifel gestanden, was der künftige Winter biss zu Ausgang diss 1603. Jahrs für ein Gestalt gewinnen werde, in Ansehung dass solliche wüchtige Conjunctiones selten einfallen, vnd eines einigen Menschen Lebzeit zu kurtz, dieselbige Wirckungen in sein Gemerck zu nemen: jedoch weil nebens die maiste Vermuethungen dahin gegangen, dass biss Weihennächten ein weich vngesund Wetter, drauff aber den 27. 28. ziemliche Kelte vnd Schne folgen solle: also wil ich anjetzo von da anfahren, wie ichs für einem Jahr gelassen, vnd mein Vrtheil auff diss gesetzt fundament vnd vorgehende Witterung (wie natürlich) gegründet haben.

Vnd wird ich anfangs wegen der Weihennächte desto mehr confirmirt, weil mir diss Jahr auss vleissiger Betrachtung der gehalten observationum Saturni et Jovis kund worden, dass Saturnus bey 45 oder 50, Jupiter bey 8 oder 10 minuta die gewöhnliche Rechnung vnd dahero gezeigte Stelle nit erreichen, derothalben dise grosse Conjunctio Saturni vnd Jovis nit den 24. sondern den 16. 17. oder 18. Decembris, vngefährlich acht Tag früher einfallen werde. Dahero zu vermuthen, dass noch zeitlicher vnd bald nach dem dreyvndzwanzigsten, wan es zuvor einen Schne geworffen, ziemliche Kelt folgen, auff den 27. aber, nit allein wegen des vor ein Jahr angezogenen Quadrati Martis et Veneris, sondern auch weil nach besserer Rechnung zumahl ein Sextilis Martis et Saturni einfelt, ein nüblich kalt vnd getüfft Wetter anstehn, vnd mehrern Schne werfen solle.

Januarius.

Neumond den 1. Vormittags vmb 10. 26.
Erst Viertl den 9. Mittags vmb 12. 43.
Volmond den 16. zu Mitternacht vmb 11. 12.
Letzt Viertl den 23. Nachmittag vmb 3. 50.
Neumond den 31. Frue vmb 3. 44.

Obwol der December mit Kelt beschlossen, würdt es doch den 1. Januarii Wind, vnd den 2. waich oder Schnewetter geben, wegen sextilis Jovis et Martis, quadrati Solis et Martis. Diss weret nit lang, sondern weil jetzo biss nach dem Vollmond kein Aspect mehr folget, würdt es auch still vnd nach Winters vnd Landes Art natürlich kalt sein; da man bey hellem Himmel zu morgens für Aufgang der Sonnen bayde Planeten Saturnum vnd Jovem bey-samen, vnd Jovem je mehr vnd mehr gegen Orient würdt sehen khönden. Den 19. 20. bringt quadratus Martis et Mercurii rhawen Windt vnd Schne. Vnd weil gleich den 22. drauf ein Sextilis Saturni et Veneris khompt, würdt es nüblich, anch vielleicht wegen der Nachpawrschafft weich sein vnd regelin geben. Dan Venus vom sextili Saturni ab vnd zum sextili Jovis laufft, den sie den 26. erreicht, vnd würdt diss für ein apertionem portarum gehalten. Doch hoff Ich, vom 23. biss fast zu End des Monats soll es ziemlich schön, aber mittelmässig kalt sein. Da nun an ein Ort die Infection geregirt, würdt sie verhoffentlich zimlich nachlassen.

Februarius.

Erst Viertel den 8. Vormittag vmb 8. 36.
Volmond den 15. Vormittag vmb 10. 25.
Letzt Viertel den 22. vor Tags vmb 2. 0.
Neumond den 29. Nachts vmb 9. 48.

Des Hornungs erste acht Tage haben trübes, Melancholisches Wind- vnd Regenwetter, dan den 31. Januarii ist trinus Martis et Veneris, den 1. Februarii coitus Solis et Mercurii: gleichwol Mercurius zimlich auss dem Weg stehet, laufft aber doch von der Sonnen ab vnd zum sextili Saturni, vnd den 4. 5. zum sextili Jovis, wie auch die Sonne den 2. zum sextili Saturni, vnd den 6. zum sextili Jovis, Venus aber vmb den 1. zum Quintili Saturni ....
(Reliqua desiderantur.)

Ex Epistola ad Imperatorem Rudolphum.

Uti jussi sumus, ex Tychonis Brahe Progymnasmatibus, quae nuper edita et S. C. M. V. dedicata sunt, et secundum doctrinam fol. 105 et 112 comprehensam momentum, quo Sol annis 1602, 1603 ad punctum natalitium redit, diligenter exquisivimus, loca etiam planetarum quanta diligentia fieri potuit ex eodem libro et observationibus Tychonicis constituimus. Directiones ex genesi, quam M. V. construxit, transcripsimus, quas quidem ille peculiari modo fol. 113 libri dicti tradito dimensus est, ut hac in parte nos labore sublevaverit.

Ex his certioribus fundamentis postmodum secundum communem celebriorum astrologorum doctrinam judicavimus, cum in hac judicatrice parte praecepta a Tychone peculiariter non habeamus, ut qui non ita multum his conjecturalibus tribuere solebat, motuum doctrina semper occupatissimus.

Directio ☉ est ad ☐ ☉ et △ ☉. Directio ☽ appropinquat sextili suo et ∞ ♄, conversa ad sextilem ♀. Directio ♃ ad suum ☐. Directio Asc. ad ☐ suum fere. Directio sortis appropinquat ∞ ♃. Directio M. C. appropinquat antisicio ♀ et ∞ ♀.

Cum ☉ sit principalis apheta et veniat per directionem ad suum ☐ et post ipsum ascendens: significatur secundum astrologorum decreta, penes quos authores fides esto, aliqua debilitas caloris nativi, idque magis in secunda revolutione, quae erit a. 1603. Julio, propterea quod tunc geniturae et ascendentis domini sunt imbecilles et protectiones simul (siquidem in consilium adhibendae) veniunt ad loca quadrata.

Quodsi jam maleficae ingressibus occuparunt loca directionum, astrologi concludere possent de morbo. Sed quia maleficarum nulli neque radii neque corpora adsunt, quae rem in actum deducant, imo quia e contrario ♃ in ♀ versatur, amico vigore naturam fovens et pulchro lumine loca directionis ☉ illustrans, evanescent haec decreta et significatur, quod bona diaeta naturam per hoc tempus sit sublevatura; praesertim cum aetas virilis adhuc sit et vegeta. Nam hae directiones in senes et natura debiliores, annis attenuatos, plus possunt.

Quod regnum attinet, cum ♃ sit devolutus ad suum ☐, ut et ☉, et ingressu fortunet M. C., sitque dominus M. C. in utraque revolutione, in qua-
rum priore convenienter situs est suae origini, in qua gaudebat VII. et radio ♄, ex his dicent astrologi, bonum fore statum regni et memorabile aliquid

in eo gestum iri. ☉ cum ♄ in IX. domo, ♃ iter causa legis. At mense Novembri praeterito ♄ erat in M. C., significans damna et irritos conatus: bene quod in futurum illi succedit ♃, ubi sperari potest successus in iis, quae hactenus cum damno et laboribus fuere tentata.

Si minutula astrologorum decreta sequenda sunt, hostes in priore revolutione significantur a ♀ domino VII, in posteriore a ♄ et ♃, qui domini cum utrinque sint in locis abjectis, contra dominus figurae in priore, ascendentis in posteriore sint in angulis et aliis fruuntur commoditatibus amicitiarum, ex hoc posito dicent astrologi defatigationem hostium et infirmitatem, aut carceres. In priore tamen figura ♃ et ♃ cadunt in VII, id hostium insultum significavit, sed quia ♃ est in genitura dominus, ideo praefigurabatur, non cariturnis armis Caesarem, sed hosti obviam processurum. At quia ♄ appropinquabat M. C., damnum acceptum fuit.

In posteriore figura: Dominus geniturae est aliquantum debilis, quia ♃ in III peregrinus est et in loco abjecto. Id difficultatem notat, forte pecuniariam. Luna etiam, domina ascendentis, a ♃, domino VII, laeditur quadrato. Interim est mutua receptio, et alter alterum confirmat, et cum ☉ significet plebem et bona mobilia, significatur fortasse vastatio agrorum et subditorum servitus, vindicanda caede et captivitate hostium, cum ☉ supra ♃ elevetur. Quo accedit, quod mutua inter ♃ dominum geniturae, et ♃ suffraganeum suum intercedit receptio ex alterius dignitatibus; quod perinde est, ac si uterque fortis esset et amica ipsorum configuratio. In priore etiam M. C. in △ ♀ cum corde ♄ splendorem significat, legationesque et munera. In utraque domini XII, quae significat hostes occultos et servos, seu malos subditos, sunt in locis abjectis, peregrini, retrogradi; quare et illorum afflicta erit conditio, quod in nostrum bonum cedit.

Haec fere sunt, quae secundum promiscua astrologorum decreta dici possunt, quibus si accedat diarium profectionum et transituum, iudicium omnibus numeris absolutum censi possit.

Ceterum, cum etiam philosophum et fidelem servum deceat distinguere inter ea, quae vera et quae fluxa putet, itaque ego Keplerus privatum scribam iudicium ex paucioribus principiis, quae hactenus naturae consentanea me deprehendisse putavero, et hoc pacto a me ipso non dissentiam. Nam et nuper in examine iudicii Altobelli super eclipsi anni 1601 tale quid praestitit.

Annotationes Kepleri ad schema quoddam genethliacum.

Kurtze Erklärung diser Geburt.

Von Natürlichen vnd Lebhaftten Krefften. Obwol Jupiter im ersten Haus stehet vnd Venus auff Ine folget, auch sonst khaine widerwärtige Aspectus nit fürhanden, so den Horoscopum belaidigten, jedoch weil erst mit 26 Jahren Jupiter zum Horoscopo gelanget vnd in mittels die Son gleich im ersten Jahr ad corpus Martis vnd im eilfften ad quadratum Saturni khompt, vnd der Mond im vierten Jahr von dem Triangulo Saturni, im neunten aber von dem Sextili Mercurii schlechte Hülff empfahet: in Ansehung diser Vmbstände erachte Ich, diese Person werd in Iren Kindlichen Jahren vilen Krankhaitten underworfen gewest sein. Im ersten Jahr etwa die Fraiss

oder Epilepsiam, im ailtsten quartanam oder gefehrliche Purpeln aussgestanden haben.

Die Verainigung Solis et Martis cum corde Scorpii, welches ein fetüriger flackerender Sterne ist, soll vil gallen vnd ein hitziges Temperament verursachen, auss Verursachung allerhand Vnordnung vnd Vbermaass vilen hitzigen Fiebern vnd Entzündungen des Geblüets, auch nach gestalt der Sachen dem Morbo Gallico underworfen.

Doch gibt es nach dem 11. Jahr des Alters lang khaine böse direction mehr, biss ins 53. vnd hernach ins 75. Jahr, derohalben Ich der Mainung bin, es werd mit allen seinen Kranckhaitten genädig abgehen, vnd ☉ propter Jovem in ortu zu einem hohen Alter geraichen, von Jahr zu Jahr immer je gesünder, wan der Jest des Geblüets vnd die Ausgiessung der Gall mit der Jugend fürüber, allain das 53. Jahr aussgenommen, da der Mond ad quadrata Solis et Martis vnd Ascendens ad Mercurium nit ohne ein geschwinde gefehrliche Krankhaitt. Item das 68, da der Mond ad oppositum Saturni gelanget. Hernach im 75. Jahr khompt Ascendens ad Solem et Martem, da ich vermurthe, Ine ein Hectica ankommen vnd wegen hohen Alters mit Ime ein End machen werde.

Von der Leibesgestalt. Himmels halben soll es eine lange wol undersetzte Person sein, weil Jupiter in Apogaeo Excentrici emergens ex Solis radiis vnd in Horoscopo auch Mars in Apogaeo Epicycli vnd gleichsam in corde Solis ist. Aber wegen vberiger Gall vnd weil er unzweifel euen guten Drunckh vermag, so würt er vermuthlich ein kupferecht Gesicht haben. Was sonsten die Gestalt des Angesichts anlanget, die gehet mehr nach der Mütterren Einbildungen, so sie gehabt, allweil sie grosses leibs gewest.

Von dem Verstand. Hie findet sich erstlich die Coniunctio Solis et Martis cum corde Scorpii, die habilitirt zu einem scharfen durchdringenden Verstand, der alles, so er will, gar wol auff die Goldwag legen vnd leichtlich für sich selber fünden khan, wa es vnrecht zugehet vnd wa der Fähl sey, auch wie der Sachen zu helfen. Weil dan auch Mercurius von der Sonnen Orientalis, schnelles Lauffs, der ein fähig ingenium bedeutet, vnd Jupiter in oriente zu allen Tugenten naiget, davon dem Menschen ein Lob khommen mag, darunter sonderlich auch ist die eruditio, so vermurthe ich, dieser Herr werde seine Jugend wohl angelegt vnd wol gestudirt haben. Luna in Apogaeo crescens lumine, in triangulo Saturni et sextili lato Mercurii, gibt auch guette Anzaigung zu einer guten Gedachtnuss. Ascendens in quadrato Lunae soll nach der Astrologorum Meinung einen Wankhelmuth bedeütten, sonderlich propter signa mobilia, die Ime etwa seinen wolangefangenen cursum im studiren verhindert oder Ine mehr zu vilen Raisen vnd Erlehnung des Weltlauffes angeraitzet haben möchte.

Von Anmuthungen vnd Sitten. Sol et Mars conjuncti cum corde Scorpii bringen grossen Zorn, Vngedult, Freyheitt im Reden vnd Thuen, censorium ingenium, muethig. Saturni quadratus nit fern mischet auch ein quintilin Odli vnd starken Gedankhens mit vnter. Venus orientalis a Sole prope Jovem sextili illustrans Lunam, macht Ine geschickht vnd genaigt schönen Frawen zu dienen, vnd erscheinet hie khain Mangel an irgend einer Sachen, so zu einem volkhommenen Menschen gehöret. Jupiter succedens Horoscopo macht Ine der Welt vnd die Welt Ime hinwiderumb lieb.

Aller dieser Vrsachen halben bin ich nit der Mainung, dass Ime, wie man sagt, vil Pfaffenfleisch gewachsen. Daneben bringt Jupiter in ortu orien-

talīs ante Solem et quasi satelles Solis grossen Ehrendurst, naiget all Dichten vnd Trachten zu grosser Herren Gunst, zu Hoffleben, zu Verrichtung wüchtiger Hendl, da ein Lob zuerlangen. Mercurius et Luna in Saturni Aspectibus bringen auch einen Vleiss vnd Begird zu zeitlichen Güettern. Alle Planeten orientales vnd Jupiter in ortu, machen einen Muth, dass er sich daz wüchtiger Dinge vnderwinden, qualificiren auch die Person, dass sie wegen Irer Gestalt hohen Häuptern annemlich, zumal auch wegen Irer dexteritet, besser oben beschriben.

Von Heurath, Reichthum, Digniteten, Freund vnd Feinden etc. Weil ich nit der Mainung bin, dass das eusserliche Glückh vom Himmel hang anderst, dan so fern es in des Menschen Gemüth selber fundirt, will ich mit zweyen Worten auff die Beschreibung seines Leibs, Verstands, Gemüths vnd Sitten Gelegenhait referirt haben vnd ist in Betrachtung deroselben so vil abzunemen, weil diss ein gueter Schmid, werd er Ime auch ein guett Glückh schmiden, wie das Sprichwort lautet: quilibet suae fortunae faber. Vnd erstlich ist es ein kindische Mainung, dass einer fataliter zu einem ledigen, der ander zum Ehestand geboren sey: das fatm naturale naiget einen jeden zum Ehestand, wa nit sonderlich etwas widerwertigs drain khompt, das sihet man wol im gemeinen Wesen. So nun dieser Herr Ime fürgenommen, ehelich zu werden, hat er ex indicibus directionibus seiner aigen Natur halben et propter gratiam Vultus im 15. 19. 20. 22. 24. vnd sonderlich im 26. Jahr allerlei Anlaittungen gehabt vnd würt seiner erscheinenden Vernunft nach nit nach geringen, sondern nach stattlichen Heurathen getrachtet, auch dieselbige wegen besonderbarer dexteritet vnd guetten Lobs auch erraicht haben. Hingegen so er Ime fürgenommen hette gaistlich zu werden, ob wol ich nit gleich glauben will, das er darumben auch Kheuschhait gehalten, so würt aber Er vmb die bezeichnete Jahr nach stattlichen Pfründen gestrebet vnd die abermahl erlangt haben. Dan sonderlich das 26. Jahr dise Anzaigung gibt, das er nichts geringes geworden vnd auch khain Fählbitt gethan habe.

Was von Heurath gesagt, ist auch von anderer dignitet zu verstehen, dan vmb das 26. Jahr ist bey Ime alles das guette himmelshalben in der Blüe gestanden. Es mag auch wol im 24. Jahr wegen einer Krankhait, Fieber oder Vnrainighait der Hautt ein wenig hindernus gegeben haben. Im 36. Jahr khompt Venus ad Horoscopum, disponirt mit übriger Feucht zu einem Fieber, wafer etwa vil excess begangen wären, oder auch ad morbum gallicum. In andere Wege ist es auch glücklich intelligendo fortunam in terminis praedictis. Im 40. württ er zu vermehrung der güetters genaigt gewest sein vnd solliches auch glücklich verrichtet haben: Sol ad trinum Saturni. Im 42. ist wiederumb ein hauptdirectio Medii Coeli ad sextilem Jovis fürhanden, so anderst die geburtsstund so genaw vmb 3 Uhr gewest; würt Ime gleichfalls zu verbesserung seiner sachen dienstlich gewest sein. Hingegen er sich im 45. Jahr bei directione M. C. ad ☐ ♂ hüetten soll, das er nit durch Zorn, vngedult, eigenwillen, freche Reden bey grossen Herrn in vngnad khomme. Im 48. 49. abermahl sehr glückliche Jovialisches vnd Venerische directiones, so die Astrologi auff Glückh mit Weibern ziehen. Vom 53. ist droben gemeldet. Was im 54. die directio M. C. ad Saturnum geben werde, würt der Geborne leichtlich auss seinem damaligen Verfahren vnd disposition des Gemüths abnemen. Er khan Ims zu glückh machen im Kauffen, Bawen, Beamptung, er khan Ims auch zu vnglückh machen, durch vnbedachtsamkeit vnd vnfleiss oder so er hierzwischen langwürig krankh lege, da gemeiniglich

es im Hausswesen zurückh gehet, oder so er Ime schwäre sachen fürnāme vnd die nit wuste auszuführen, als ein schwären Baw anfünge, mit starkhem Khauff sich in Schulden steckhete, wider seinen Herrn rebellisch würde vnd was dergleichen. Dann er würt selbige Zeit sonderlich zu vnruhe disponirt sein vnd nit feiren können. Vom 57. in 59. gibt es wider allerlei gelinde vnd guette directiones. Das 68. stehet droben im Krankhenregister, dem will ich das Podagra zuthailen. Das 70. Jahr bringt wider frische ansehnliche Handlungen.

Das 75. Jahr beschleüsst mit einer Dignitet, als ob einer, wie Leo XI. Pabst, kurtz vor seinem End zu einer hohen Dignitet gelangete.

Augusti Nativitas.

(Cfr. Vol. VI. p. 606.)

Allergnädigster Herr.

Vber der Nativitate Caesaris Augusti, wölliche E. K. Mt. zu wissen begehrt, hab Ich mich nu etliche Wochen an ainander auffs eüsserste, aber wie Ich sehe, fast vergeblich bemühet. Dan ob es wol khein sonderliche arbeit, auff ein gewisse Zeitt ein Himlische figuram ausszurechnen, so fählet es aber in Vorhabender Genesi an dem, das wir Heüttigs Tags die rechte Zeitt nit mehr wissen. War ists, das nit allein das Jahr, sondern auch der Tag vnd stund in den Alten Scribenten zu finden, dan Er geboren ist Cicerone et Antonio Consulibus, das ist im drey vnd sechzigsten Jahr vor Anfang deren Jahrzahl Christi, wölliche wir heüttiges Tages in vblichem gebrauch haben. So ist die Tagzeitt auss Suetonio bekant, vnd vnwidersprechlich, das Er geboren sey vor der sonnen Auffgang, dan sein Vatter Octavius selbigen Tags etwas spaat in rath khommen, weil er sich dise seins sohns geburt hindern lassen. Es würt auch der Tag selber aussdruckhenlich gemeldet, das es gewest Nono Calendas Octobris, das ist den 23. Septembris; Was aber diss für ein September gewest, vnd wie lang es von demselben September biss auff den anfang vnserer Jahrzahl gewest, mag auss allen historicis, so heüttiges Tages vberig, nit erforschet werden, ob Ich wol dise Zeitt vber Livium, Florum, Plinium, Ciceronis Epistolas familiares, Epistolas ad Atticum, ad Q. fratrem, Suetonium, Solinum, Censorinum, Dionem, Plutarchum, Manilium, Gellium, Macrobius, Manutium, Scaligerum de Emendatione temporum vnd andere mehr durchlesen. Vrsach ist, die Römer vor Julio Caesare haben einen Vnordenlichen Calender gehabt, vnd ein Jahr von 355 Tagen; vnd hetten nach alter gewonhaitt alle Zway Jahr einen vberentzigen Monat von 22 Tagen im Februario einbringen sollen. Das haben aber Ire Priester gethan Wans Inen gefallen, vnd seind die Vrkunden heüttiges Tags verlohren, zu wöllichen Jahren sie es gethan oder gelassen. Ja wan man nur das letzte Jahr von disen Vnordenlichen Jahren, wölliches Julius Caesar geheissen hat Annum Confusionis, recht aussrechnen khöndte, wie lang es gewest, so wäre der sachen noch zu rathen. Aber diejenige Authores, wölliche davon schreiben, geben eintweder nit gennegsame aussrichtung, oder aber verrathen sich, das sie es selbst nit verstehen.

Solinus zaigt an, das die Alte Griechen haben ein Jahr gehabt von 354 Tāgen, da ein jedes Jahr vmb $11\frac{1}{4}$ Tāge kürtzer gewest dan heüttiges Tags, diser mangel $11\frac{1}{4}$ bringe in Acht Jahren 90 Tāge, das seind drey gerechte Aegyptische Monate, Jeden zu 30 Tāgen gerechnet. Wan dan dise

90 Tage zu dem alten Griechischen Jahr oder 354 Tagen gesetzt werden, so bring die summa 444 Tage: Nämlich 15 Monate. Dieses hatt Censorinus gelesen, vnd darneben in Suetonio gefunden, das auch Confusionis annus hab gehabt 15 Monate, ist derhalben drauff gefallen, Annus Confusionis habe gehabt 444 Tage oder 445, weil das Römische Monds Jahr eines Tags lenger gewest, dan das Griechische, Nämlich nit 354, sondern 355 gehabt. Und weil Er gewust, das der Monat Merkedonius einer auss den vberentsigen anns gewohnhaitt nur 28 Tage gehabt, hatt er 28 von 90 abgezogen, ist gebliben 67, hatt derhalben fürgeben, die vberenzige zwen Monat zwischen Novembri vnd Decembri haben zusammen gehabt 67 Tage. Drauff ist khommen ein Historischreiber auss Aegypten, Dion Alexandrinus, wöllicher disen fabeln einen mehrern Zusatz gegeben: widerspricht der anderen mainung, vnd will es besser machen, Nämlich also, weil in seinem Vatterland, in Aegypten das Jahr habe 13 Monate, nämlich 12 Monate zu 30 Tagen, vnd den dreyzehenden Kurtzen von 5 Tagen (dan sie den ersten Tag gleich sowol Neomeniam Epagomenon tituliren) vnd aber Julius Caesar seinen Calender in Aegypten geschmiedt habe, vnd Suetonius bezeuge, das Annus Confusionis habe gehabt nit 13, sondern 15 Monate, so folge, das Julius Caesar noch zwen Aegyptische Monate, das ist 60 Tage, dasselbigmahl hinzugesetzt, das also Annus Confusionis nit 445 sondern 425 Tage gehabt hett. Doch khönde man aus disen 60 Tagen wol 67 machen. Dan Caesar auss den 5 Aegyptischen Tagen kheinem besondern Monat gemacht wie die Aegyptier, sondern dieselbige auch mit den vorigen 60 eingeflickhet; ferner hab er auch dem Februario von seinen 30 Tagen (so lang ein Monat in Aegypten ist) die 2 genommen, das Er also hefttigs Tages nur 28 Tage habe. Nu dise 2 vnd die vorige 5, vnd die 60, bringen zusammen 67 Tage. Davon geben die 60 zwen gantzer Monate zu 30 Tagen, die vberige 7 hab er herumbgetzettelt, das sibem Monate, nämlich Januarius, Martius, Majus, Julius, Augustus, October, December, jeder vmb einen Tag mehr bekhommen, dan ein Aegyptischer Monat, nämlich nit 30, wie die vberige, sondern 31. Hatt also der guette Dion gemaint, weil Er von geburt ein Aegyptier seye, wölle er den Römern etwas entdeckhen, das sie zuvor nit gewust. Aber es hatt Ime gefählet, dan von vhralten Zeitten hero hatt der Februarius 28, Martius, Majus, Julius, October Jeder 31, die vbrige jeder 29 Tage gehabt. Item erscheint auch hierauss, das Annus Confusionis nit habe 425 Tage gehabt, weil drey Jahr zuvor das Aequinoctium ist gewest den 16. Maji, oder Idibus, wie ex Epistola Ciceronis ad Atticum offenbar.

Weil den nun alle dise Zeügnussen vom Alten Römischen Jahr verächtig, hab Ich gethan, sovil mir müglich gewest, vnd die Zeit erwehlet.

Dan kund auss Suetonio, Manilio, vnd Germanico Caesare, das Augustus sub Capricorno geboren. Nu hatt zu derselbigen Jahrszeit Capricornus nit khönden im auffgang stehen, dan die Sonne im Auffgang vnd damahlen im Krebs oder Löwen gewest, sovil khan man wol beyläufig wissen. Folgt derohalben, das der Mond im Stainpockh habe sein müssen. Wie man noch heütiges Tages redet, Im Zeichen des Stainpockhs, verstehe, ward der Mond. Auch beweist Scaliger, das die alte Astrologi also geredt, vnd vil auff den Mond gesehen. Cicero II. De Divinatione: Cum ut ipsi dicunt ortus nascentium Luna moderetur, ea animadvertunt ac notant sidera natalitia Chaldaei, quaecunque Lunae juncta videntur. Derohalben Augustus, nach der Jetsigen Julianischen Jahrsordnung, wan man sie hinder sich erstreckt, eintweder den

2. 3. Julii, oder den 29. 30. Julii geboren sein muess. Es ist aber glaublicher vom 2. Julii, damit der gütige Jupiter in oriente vor der Sonnen her gehe, vnd der Mond in domo septima in Capricorno stehe, dan die Nativitet muess guet gewest sein, weil sie von dem Astrologo Theogene so hoch gehalten worden.

Hierauff hab Ich ein Thema Coeleste gerechnet wie folget.

Luminaria ambo in angulis, et Jupiter in cuspide orientis, orientalis a Sole, et satelles ejus Luna plena in opposito Jovis, Solis, Mercurii, Mars quadrato feriens utrumque Luminare, Jupiter in sextili Saturni. In Medio Coeli locus magnae conjunctionis, Sol in sextili Saturni.

Wie nu dise Nativitet einer Kayserlichen Genesi gleich sihet, also reimet sich jetzo auch die Zeitt nit vbel. Dan vom 2. Julii des 68. Jahrs vor Christi geburt biss 25. Martii des 44. Jahrs, in wöllichem der Julianische Calender seinen Anfang genommen, seind 6476 Tage, weil es dan im Popilianischen Jahr solle der 23. September gewest sein, so zeuch ab die vberige Tage, biss zu end desselben Popilianischen Jahrs, in einer summen 95, pleibt 6381. Gleichfals zeuch ab den anfang des Julianischen Ersten Jahrs, biss auff den 25. Martii, in einer summen 84 Tage, so pleiben 6297 Tage, für 17 alt Römische Jahr, drunter das letzte oder Confusionis annus soll 445 Tage gehabt haben, Zetlich also 445 Tage davon, pleiben 5852 Tage für 16 Popilianische Jahr, da 16 Julianische 5844 Tage haben. Solten 5860 Tage sein, dan alwegen 4 Popilianische vmb 4 Tage, vnd also 16 vmb 16 Tage zu lang gewest, wan man die alte ordnung zu schalten gebraucht hatt: nämlich ains vmbs ander 22 vnd 23 Tage. Weil man aber oft vmb anderer Vrsachen willen einzehle Tage hatt aussgemustert, khan solliches wol auch in disen 16 Jahren etlich mahl geschehen oder aber eins vmbs ander 21 vnd 22 Tage eingesetzt worden sein.

Derhalben wan gleich mein praesuppositum falsch wäre, das der Mond im Capricorno gewest, würde doch glaublich sein vnd pleiben, das wir nit vber acht Tag Irr güngen.

So nun ein anderer hievon E. K. M. einen gewissern bericht thuen khan, dem will ich den Preis geben vnd gern von Ime lehren. —

Allernedigister Herr.

E. Kay. Mt. haben mich eines Vnveisses verdacht, als ob Ich Genesin Augusti nit genuessam erkundiget hette, vnd seind allerdings deren mainung, Augustus sey geboren Horoscopante Capricorno.

Hierumb will Ich Verba Authorum setzen. Vnd nim erstlich an Scaligerum pro indice eorum qui de hac re scripserunt. Dan er gar vleissig, vnd nit bald einen authorem vbersihet, der von einem ding schreibt. Diser schreibt nu Libro de Emend. Temp. fol. 415 also: „Augustus natus est IX. Cal. Oct. M. T. Cicerone, C. Antonio Coss. Capricorno horoscopante“ (da ist er E. K. Mt. beyfällig) „auctoribus Suetonio, nummis argenteis Augusti et Caesare Germanico“.

Was nu dise authores bezetigen, das muss geglaubt werden. Nu bezetigen sie nit, das Capricornus horoscopirt habe oder in Ascendente gestanden sey. Dan erstlich braucht Suetonius dise Wort: „Nummum argenteum nota sideris Capricorni, quo natus est, percussit.“ Hie würt zwar des Capri-

corni gedacht, aber nit gesagt, das Capricornus in Ascendente gestanden, sondern nur allain, das Augustus hoc sidere sit natus. Nu würt aber nach gemeiner Weise zu reden, einer vnder demjenigen sidere geboren, in quo Luna fuit. (Notis in Manilium editionis ultimae fol. 296: Signum in quo Luna esset, horoscopare dicebant.) Vnd bezelt Scaliger in Manilio, das auch die Alte Astrologi dise regel observirt haben.

In gleichen stehet auff den alten Pfenningen nit mehr dan Capricorni figura, würt aber nit gesetzt, ob er in Ascendente gewest, oder ob nur der Mond darinnen gewest.

Caesaris Germanici Wort lauten also: „Capricornus numen tuum genitali corpore in coelum tulit, et maternis intulit astris“, das ist, Capricornus ist dein geburtszeichen, der hatt dich zu einem Gott gemacht, dass sich wunden, alle Völker vnd dein Vatterland erzittert. Ist eine poetische weise zu reden, vnd das beyhel zu weit geworffen, Capricornus hett es nit gethan, wan nit Jupiter cum Sole geholffen hette, et Saturnus Jovi configuratus. Sagt also auch Germanicus nit, das Capricornus in horoscopo gestanden sey.

Manilius sagt: „Capricornus foelix fulsit in Augusti ortum“, ist ebensovill geredt, als zuvor, vnd khain Wort vom horoscopo oder Ascendente gemeldet. Den ortus heisset allhie nativitas, vnd nit oriens. Dan es wär nit lateinisch, Augusti ortus, id est, Augusti horoscopus.

Hiermit sehen E. Mt. das khain scribent sagt, Augustum natum Ascendente Capricorno. Das es aber auch nit sein khönde, ist leicht zu schliessen. Natus est teste Suetonio oriente Sole; natus igitur est oriente Geminorum vel Cancrī signo, quia Sol fuit in Cancro vel Leone.

Das es auch nit vil dran glegen, ob die Planeten in domo prima, vel horoscopo, oder in septima, decima, vel quarta seyen, probatur Regulis et exemplis. Ptolemaeus schreibt also: „Si ambo lumina fuerint in signis masculinis, et in angulis (deren seind vier, Ascendens, Medium Coeli, Septima, imum coeli) et stipati quinque Erroribus, erga solem matutinis, erga lunam vespertinis, Reges erunt. At si satellites vel in angulis ipsi fuerint vel ad superiorem coeli cardinem configurati, orbis imperium significant.“

Also hatt Augustus gehabt Solem in Ascendente, et satellitem Jovem in sextili Saturni, et Martem in quadrato Solis orientales omnes tres, Martem etiam in medio coeli, nach meiner rechnung, et Lunam in Capricorno in angulo septimae.

Nero hat gehabt Solem orientem in Sagittario, Jovem et Martem in Scorpione orientales, Saturnum in quadrato Solis orientalem, Lunam in Leone. Mahomet I. hatt gehabt, Solem, Jovem et Martem in Ariete in Medio Coeli in quadrato Saturni orientalis, et Lunam in Tauro. Solymanus hat gehabt Solem in medio coeli in Ariete, Jovem orientalem in Piscibus, Lunam, Saturnum, Venerem in Tauro in angulo M. C. Martem in Geminis omnes occidentales. Fridericus IV. Imp. hatt gehabt Solem in Libra, Martem orientalem in Virgine in Ascendente utrumque. Saturnum in septima in Piscibus, Lunam in quartae angulo in Sagittario. Maximilianus I. hatt gehabt Jovem in Ascendente in Virgine retrogradum, Solem in angulo septimae in Ariete, Martem in Leone occidentalem, Saturnum in angulo quartae in quadrato Solis et Capricorni. Carolus V. hatt gehabt Capricornum ascendentem, et Lunam in angulo primae in Capricorno, Jovem orientalem cum Sole, Venere, Mercurio in Piscibus et secunda domo, ne quidem in angulo. Ferdinandus Saturnum et Jovem in Ascendente et Geminis, occidentales Solem, Venerem,

Mercurium in Piscibus, Martem orientalem in Medio Coeli, Lunam in angulo quartae. Maximilianus II. Solem in angulo quartae in Leone, Jovem orientalem in Cancro satellitem Solis, Saturnum orientalem in quadrato Solis, Martem occidentalem in angulo septimae, ortum est Geminorum signum. Rudolfus II. Solem et Jovem occidentalem in angulo septimae et sextili Martis orientalis, Lunam orientalem in trino Saturni.

Ist also Capricornus in genesi Augusti nur ein blosser nam gewest vnd hatt nichts absonderlich glückliches zu bedeytten gehabt. Dan es ligt nit am Wald, sondern am Wild das drinnen laufft, die zwölff Zeichen seind nur der Wald, die Planeten die drinnen lauffen, müessen es thuen.

Will also E. K. Mt. ein glücklichel new Jahr in Vnderthänigstem gehoram gewünschet, vnd zu dero Kay. Gnaden mich gehorsamist befohlen haben.

Judicium astrologicum de Hungaria.

Allernädigster Herr.

E. K. Mt. haben mir allergn. anbefohlen, mein Judicium von dem künftigen Zustand in Vngarn ex astris zuverfassen.

Wan E. K. Mt. nur schlecht hinweg zu wissen begehrt hetten, wie in künftigen Jahr der Himmel gestaltet sein würde, hette Ich mich allein der sterne beholffen. Weil aber E. Mt. in sonderhaitt von Vngarn fragen, kan Ich nit vmb, sondern muss die Irdische Vrsachen darzuziehen, sovil Ich darvon wissenschaftt habe. Dann E. K. M. Ich nun zum offtermahl meine mainung entdeckht, das es einen sehr schlechten vnd nichtigen grund habe, wan man nur allain auss den Zeichen wil vrtheilen, was es mit denen lendern für einen Zustand haben werde, die den Zeichen nach dem gmainen Wahn vnderworffen sein sollen.

Erinnere anfangs E. K. Mt., daß diese bishero geweste Vnrhue von anno 1608 bis Jetzo, zwar khaine sonderlich (böse) starkhe constellations gehabt, wöllichen sie astrologice zuezuschreiben wäre, sondern fast ainig dem Cometen, der anno 1607 erschinen, zuegeschriben werden müesse, ausgenommen die vorher gelauffene generalzeichen, als nämlich der neue stern anno 1604 vnd die grosse fünsternuss anno 1605, die mit Irer Bedeytung sich in vil Jahr erstrecken.

Wan nu ein Comet erscheinet, so gibt es gemainiglich nur particular-hendel, die etwa ein land oder ein reich allain angehen, widerumb ausgenommen, wan etliche generalbedeytungen darzu kommen.

An Jetzo aber vom November des 1611. biss in September des 1618. Jahrs begeben sich abermahl vier oppositiones magnae Saturni et Jovis, wölliche nit allain in locis coeli evidentissimis fallen, sondern auch alle mir bekante hohe häupter der Welt Irer Nativitet halben angehen.

Nu ist zwar nit ohn, es geschehen oft solliche oppositiones maximae vnd pleiben doch still darbey: dan wa der Himmel khaine Vrsachen findet zu einer Vnrhue, da ligt nit dran, er mag die gemüether der menschen verunrühbeigen vnd erhitzen so starckh er khan, es folgt drum khain Verenderung der Welt, sondern es kan ein sollicher antrib auch zu einem gutten end gerachen, als zu auffrichtung gutter policey, zu erfindung gutter künsten. Wan Ich aber bedenckhe, was es jetziger Zeitt in der gantzen Welt für einen Zu-

stand habe, so bedunckt mich nit, das dise constellationes ohne einen grossen Tumult verschwinden werden.

Im jetz abgelauffenen September vnd October seind Saturnus vnd Jupiter fast also gestanden, wie in E. K. Mt. Nativitet, in wöllicher es auch eine opposition gegeben, aber vnvolkommen cum differentia 14 graduum, desshalben ein astrologus E. K. Mt. verkündigen möchte ein erneuerung Dero gehabten glückh vnd cursus vitae; vnd wie in Nativitate khain böse Constellation gewest, also ist auch dise restitutio nit auff widerbringung eines bösen zu ziehen, sondern nur allein von sollicherlay sachen zu verstehen, wölliche E. K. Mt. im fridlichen stand etwa zugestanden. Aber von Jetzkünftigem 17. November bis in den 14. Decembrem würdt die erste opposition etwas mehr volkhommen, vnd lauffen Mars, Sol, Venus vnd Mercurius in Quadrata baider höchsten planeten. Dise oppositio wiewol noch vnvolkhommen ist doch an Ir selber starckh vnd berührt die Nativitet des Papsts zu Rom, den er ist gerade in einer sollichen opposition geboren worden, vnd ist Ime Saturnus in ortu, Jupiter in occasu gestanden.

Auss disem hab Ich abzunemen, das bey Jetzigem Churfürstentag vileicht etwas möchte practicirt werden, wölliches im gantzen Occidentalischen Patriarchatu, den wir jetziger Zeitt die Christenhait nennen, ein grosse Veränderung bringen möchte. Es muss aber nit eben zu Nürnberg geschehen, es mag auch wol anderst khommen, dan weil heüttiges Tags die faction von den reformirten sehr starckh vnd sie vngeacht der zancksichtigen theologen schreien vnd schreiben, anfahren auss Calvinisten vnd Lutheranern einen hauffen zu machen, vnd sich mit einander zu verbinden, so möcht leicht geschehen, das ein gantze Generalbündtnus geschehe, auss Vnderschiedlichen Königreichen, auss Vngarn, Oesterreich, Böhheim, Schlesien, Teütschland, Nederland, Schweitz vnd Franckreich. Vnd wan sie Inen dan wol traутten, weiss ich nit wie weit es davon, das sie nit nach einem haupt Ires glaubens trachten solten; sonderlich wan E. Kay. Mt. Irer in etwas notdürfftig wären, vnd Inen hierzu mit dem geringesten finger winckhen solten.

Im gegentheill, so ist nit möglich, das der Senatus Cardinalium nit sehen solte, in was gefahr der primat vnd hochhait der Römischen Kirchen stehe, derhalben ich gewislich dafür halte, Er werde bey Jetziger gelegenheit, da vermüthlich von einem Römischen König möchte gehandelt werden, es sey gleich in der Churfl. Versammlung, oder in andern ländern, gar nit feyren, sondern sich durch dise starckhe opposition antreiben lassen, nach einer hauptveränderung zu trachten. Vnd weil er sihet, das die Herrn aus dem Hauss Oesterreich wider einander Ire macht gethailt, vnd daher etwas geschwächt, durch wölliche gelegenhait dan der reformirten macht algemach zunimpt: Er auch in nechstkünftigen Zeitten Ime vnder der Regierung des hauss Oesterreich khain andere rechnung machen khan. Die Churfürsten aber gethailt, vnd die weldliche sich zu den reformirten bekennen, derenthalben der Römische stuel nun von vilen Jahren hero die sacht mit den Churfürsten zu practicirn für verlohren gegeben, aussgenommen, das Er gewusst, das sie alle dem hauss Oesterreich genaigt, wölliches bisshero Ime nit vbel gedient, ins künftige aber nit mehr also dienlich sein will, seinen primat in Europa zu erhalten.

Als ist vermuthlich, der Bapst werd dise Zeitt vber, von Jetzo bis weihenächte, seine consilia nit alle mit den gaistlichen Churfürsten communicirn, sondern vilmehr anderstwo zu rath gehen, darauss aber ein grosse Vnrhue vnd blutvergiessen entstehen möchte.

Der Jetzige Landsterben in Tirol, Schwaben, Elsass vnd anderen orten, seind ein gewonlich omen zu künftigem Krieg. Die Kriegspræparation in Baiern vnd Salzburg möcht einem mehr verstendigen auch zimliche nachrichtung geben, wa es hinaus wolte mit diser grossen opposition.

Zwar wan der Fürsten Vnion dem Römischen Bapst zuwider, würt Er solliche nit wol anderat trennen khönden, dan so Er Bairn, wider Oesterreich, mit seiner vnd Spanischer Hülff zur Cron befürderte: den da würd Er von Catholischen Chur- vnd Fürsten mügliche assistenz haben. So er aber einen ausländischen zur Cron befördern wolte, würde hierdurch der Pass durch die Graupunter in Teütschland geöffnet; die unirt aber würden sich nit saumen, sondern an selbigen orten, da sie des feinds gewärtig, die maiste fürsehung thuen wöllen.

Vnd weil gleichwol die reformirte biss dato noch khain scheinbarliche ausred noch glegenhait nit haben, nach ainem haupt Irer religion zu trachten, so ist vermuthlich, das hauss Oesterreich sey der ainige weg vnd mittel die Churfürsten vndereinander, auch mit den Vnirtten Fürsten zu verainigen. Derhalben, ob wol anjetzo allerlay Vrsachen fürgewendet werden möchten, warumb man zu khainer wahl greiffen solle, darunter auch diese eine, das die reformirte hierunter Irer besserer glegenhait erwarten werden wöllen: Jedoch wan sie spüren werden, das der Römische stuel entweder auff Bairn, oder auff einen Ausländischen potentaten gehe, werden sie sich des bessern besinnen, vnd gewisslich denjenigen, der die Oesterreichische macht an sich hatt, herfürziehen. Da Ich der gentzlichen mainung bin, König Matthias werde hierüber innerhalb Teutschland einen Krieg ausstehen müessen, in wöllichem Tirol, Bairn, Elsas vnd Schwaben sehr werden angefochten werden.

Die Astrologische Vrsachen seind dise: Anno 1612 den 14. Maji begibt sich eine Coniunctio Saturni et Martis in loco Solis Matthiae, die ist Ime eben so schädlich, als wie E. Kay. Mt. anno 1608 eine oppositio Saturni et Martis in loco Solis gewest. Vnd widerumb, anno 1612 vom 28. Aug. biss in 27. Septembris, wie auch im Novembri vnd Decembri geschieht die andere oppositio maxima Saturni et Jovis in loco Solis Matthiae, et simul in loco Medii Coeli Regi Galliarum et Ferdinando Duci Styriae. Von diser Vrsachen wegen würt alsdan der allärm erst recht angehen.

Es gibt zwar vermuthungen, weil Ferdinandus vnd Matthias zumahl leiden, werde es einen general Türckhenzug bedeütten. Weil aber ich des Türckischen Kaysers Nativitet nit habe, so kan Ich nit kecklich dahin Votirn. Vilmehr behelff ich mich der Politischen Vrsachen. Nämlich ist der Türckh still gesessen, alweil die Herrn aus dem hauss Oesterreich mit einander gezanckht, so würt er vil mehr still sitzen, wan der Zanckh etwas hingelegt. Oder hatt es der Türckh dahin gemaint, das Oesterreich sich mit sich selbs abmatten solle, so würt er auch fürohin dahin trachten, das wir vns zuvor vnder einander auffressen. Derhalben würt Er offentlich khain krieg führen, damit er vns nit Vrsach gebe, vns vndereinander zu vereinigen. Er würt aber dem Bathori als einem reformirten haimliche Hülff thun, damit Er die reformirten etwas mehr auff sein selitten bringe.

Weil aber König Matthias diss wol verstehet, vnd zu fürchten hatt, das sich nit die reformirte in Sibenbürgen, Vngarn, Steür, Slesien, Oesterreich, Mähren, Böhheim verainigen wider Ine vnd die Römische religion, württ er lieber dem Bathori den Willen machen, damit Er in Sibenbürgen pleibe vnd also Matthias im reich seinen mehreren sachen abzuwarten habe.

Halte also das das Vngarische Wesen werde accommodirt vnd hingegen ein grosses feür wegen der Wahl eines Römischen Königs in Teutschland aufgeblasen werden. Dann anno 1613 im Martio begibt sich die dritte Oppositio maxima, so auch noch Matthiam vnd Ferdinandum zimlich betrifft, wie auch den König in Frankreich, das es allerdings das ansehen hatt, als wan Spania in Teutschland einnisten vnd Ferdinandi linien zum beystand haben, Matthias aber mit Hülff der Vnirten stende, vnd die Vnirte mit hülff Franckreich oder der Hugaroten drinnen, sollichem einbruch begegnen werde wölle.

Entlich khompt die vierte vnd letzte oppositio maxima et vere omnium maxima vom 24. Augusti biss 30. Septembris des 1613. Jahrs, die betrifft eigentlich Franckreich, dan sie fällt demselbigen König in locum Solis, auch hatt Ferdinandus dergleichen in seiner Nativitet gehabt; vnd geschehen diese configurationes der drei höchsten planeten, imo omnium planetarum, in ipsis punctis cardinalibus Aequinoctiorum. Da würt man Wunder hören wie die Astrologi so grosswüchtige sachen hievon schreiben werden, das es nämlich ein algemaine hauptverenderung geben werde der gantzen Christenhait. Es mangelt dem König in Frankreich nur am alter, sonst möcht ich gedenkhen, Teutschland vnd Frankreich würden vnder ein haupt, nämlich vnder disen Ludovicum XIII. khommen, vnd würde hierüber ein grosser Zug in Italiam geschehen vnd ein starcke reformation des Römischen stuels fürgenommen werden.

Ferdinandus hatt diser Zeitt khaine hauptdirectiones, aber von Matthia schreibt ein berühmter Astrologus, das Er diese Zeitt hab directionem Medii Coeli ad corpus Martis, Orientis ad corpus Jovis, das möchte Ime glückh bringen.

Nativitas Imperatoris Rudolphi. (Scripta anno 1602.)

Quicquid in astronomia sequimur, id aut ratione aut experientia confirmatum esse oportet. Auctoritas enim nihil valet, cum auctor his mediis ipse destituitur. At tot simul causas, puta directiones, revolutiones, transitus, profectiones annuas, menstruas, diurnas etc. impossibile est vel unquam per experientiam constitutas esse, vel hodie per eam probari et examinari. Nam si omnes hae causae misceantur, nullus est dies, in quo non laeta simul atque infausta signa occurrant.

Itaque nulla mihi religio est, rejicere ex tanto cumulo ea signa, quae ratione plane nulla, nisi puerili et futili nituntur. Hoc modo cadunt profectiones omnes, directionum pars dimidia, pleraque domuum, exaltationum, triplicitatum, terminorum et facierum perplexitates; restant pauca et explorata magis facilia.

Ex iis igitur aliqua manifestae causae rationem habent confessam, ut genesis ipsa seu radix et in ea planetarum altitudines per zodiacum et conjunctiones cum claris fixis. Quorundam rationes hactenus latuerunt in profundissima naturae contemplatione, sunt tamen certissimae et a me, uti spero, in apertum prolatae, ut ii, quos vocamus „aspectus“. Quaedam si non causam habent cognitam, modum tamen et analogiam causae sequuntur, ubi quotidie magis magisque enitor, ut et illas causas illustrem, cujusmodi sunt transitus et directiones et revolutiones.

Etenim in hoc differunt directiones, quas retineo, a profectionibus supra rejectis, quod etsi neutra est ut causa suorum eventuum, profectionis tamen

etiam modus absurdus, nec in natura receptus est; nulla enim est forma motus, quae 12 annis ad planetas volvitur, directiones vero ad motum diurnum sese accommodant.

Nativitas seu Radix.

Nulla hic adulatione opus est. Causae significatrices tantae majestatis cum summa auctoritate, invicta potentissimis hostibus, fortuna et robore simul corporis et ingenii conjunctae, harum, inquam, causae sunt evidentes, quales in ullius Monarchae genesi sperari possunt. 1) Planetae omnes circumstant horizontem. 2) ☉ et ☿ gemino uterque satellitio stipantur; ☿ etiam accurate ☿ Δ, ☉ contra domo VII. gaudet. 3) Sex planetae in altissima zodiaci parte et occasu aestivo amplitudinem ipso ortu et occasu prae se ferunt. Inter eos ☿ tanquam regina in ipso pene cardine solstitii aestivi. Nam dominium Lunae in Cancrum, Solis in Leonem, signa sua, ego per sese parvi facerem, nisi haec jam commemorata una adessent. 4) Locus coeli, in quo haerent sex planetae, clarissimis, maximis pulcherrimisque fixis est consitus, cui similis alter in toto coelo non reperitur. Proximus tamen illi in sidere Scorpii et Coronae coeli medium in hac genesi occupavit. 5) Accedit, sine quo cetera omnia languere possint, locus ☉ in 5° ♍, circa cujus confinia anno 1563 fuit ♂ magna ☿ et ♃ et anno 1623 recurret. Itaque rerum hujus seculi summa, ut a trigono igneo, sc. his ☿ et ♃ conjunctionibus, sic ab hac quoque persona stare debuit.

Quod autem ad summum splendorem aliqua deesse videntur, causas has affero: 1) praeterita et absentia amplificamus, praesentia extenuamus, 2) quilibet est suae fortunae faber, et qui laudem ex liberalitate, clementia, aequitate captat, jura majestatis negligit; 3) non configuratur ♃ ☿ nec ♀.

De praeteritis.

Delectationem abs te quaeri ex hujusmodi judiciis, nihil praeterea, satis apparet. Et dignissimus es quam honestissimis voluptatibus, qui toti posteritati de recreatione hac divinisima sane cum aliquo sumtu tam diligenter prospicis. Oblectationem vero, quae ex futurorum designatione petitur, cum semper aliqua metus vestigia obnubilent, tanto minus mihi locus hic de praeteritis fuit relinquendus, ut qui sinceram praebet voluptatem. Sed et necessaria est haec inquisitio ad investigationem gradus orientis.

De directionibus tamen, quo instrumento ad hanc rem utendum, amplius praefandum est, quod mixtam quandam rationem sequar ex iis, quae nuperime Tycho et quae Regiomontanus et quae veteres diversa tradidere. Nisi enim sic misceam, directiones ad modum causae naturalis referre non possum.

Modus causae naturalis hic est. Non Saturni tricennalis Jovisve duodecennalis periodus vitam nostram gubernant, sed Solis annua coelique diurna, quarum illa aestates et menses, haec noctem, quietem concoctionemque reducunt, sine quibus vitam ducere non possumus. Proportio ergo diei ad annum, proportio 1 ad 365, haec illa est, quae in vitam nostram est efficax. Et dies quidem imago est aestatis, nox hiemis, quia quod una die nocteque volvitur, Sol anno uno absolvit. Ad eundem plane modum tempus quodcumque, cujus in puncto nativitatis est principium, et motus quicumque non tantum agit de praesenti, eo sc. actu, cum praesens est, sed significationem extendit in proportionem naturali per spatia 365 sibi aequalia. Ita dies annum significat, biddum biennium, et qui tibi tricesimus dies illuxit, significationem habuit anni seu natalis tricesimi.

Si haec vera sunt, oportebit nos dirigere ☉ et ☊ per diurnum motum ☉ ejus temporis in ecliptica per gradus propemodum aequales, quod veteres dixerunt ortum per ascensiones obliquas, medium coeli per rectas, quod Regiomontanus dixit; id vero significare annum, cujus aequale cum diurno Solis ejus temporis ascendit, quod propemodum Tycho dixit. Directiones vero ♃ et partis fortunae et conversae dictae directiones, quas Tycho addidit, plane cadent.

Die itaque 8. aetatis, qui fuit 25. Jul. 1552. ☉ venit ad ♃ motu vero, non fictitio. Is dies significavit in annum 8. aetatis, n. in annum 1559. Mortuus est Carolus V. Imperator 1558 et imperium resignavit paulo ante, quod in Ferdinandum, tuum avum, est translatum anno tantum uno ante hanc directionem. Hic primus tuus ad Imperium profectus est in avo et patre. Nativitates enim consanguineorum consentiunt, et ante id tempus animi hominum in Philippo, Caroli filio superstite, erant. Anno 1562 tres validissimae directiones fuere, ☉ ad sextilem ♄, ☉ ad occasum, M. C. ad trinum ☉. Esto ut valetudo fuerit tentata, at interim fuit hic secundus et certior profectus ad Imperium in patre Maximiliano, qui anno 1562 regna Romanorum et Ungarorum et 1563 Bohemorum suscepit et hoc pacto tibi primogenito confirmavit: pro 3 directionibus 3 regna. Anno 1564 accidit ☿ magna platica c. 5° ☊, locum tui Solis. Mortuus est Ferdinandus avus, successit Maximilianus pater in solidum, cujus tu haeres in solidum factus es. Nec multo post ☊ venit ad ♀, ♃ ad occasum in sextilem ♄. Bonae directiones. Asc. ad ☊, a Tychone bene explicatum pro febrili dispositione et itinere anno 1571.

Doctissimus et laboriosissimus ille crassi libelli auctor (reverendiss. D. Pistorius) fol. 152 libelli sui aliud thema vult persuadere ex eo, quod consentaneum censet, trinum ♃ a. 1575 ad M. C. venire pro 3 regnis. At non bene argumentatur. Nam directiones lato modo sese ostendunt, non ad ipsos annos et menses collineant neque possunt causas sublunares in ordinem redigere. Coronatio est solennitas nuda, oportet praeparationes praecedere. Regnum in conciliatione animorum fundatur, coronatione tantum declaratur. Cum ergo Tycho Brahe per morbum correxerit orientem et consentiant ei directiones M. C. pulchre, plus quam Tycho ipse vidit, ego igitur hunc triangulum Jovis ad M. C. aliter explico et secundum rei naturam.

Anno 1572 trinus Jovis venit ad M. C., cum declaratus es Rex Hungariae et pater in comitiis Spirensibus utique fundamenta jecit pro Regno Germaniae tibi relinquendo. Fuit id regnum aditus ad sequentia. Anno 1574, 1575 oppositus ♄ venit ad M. C. Quia ergo ♄ a vulgaribus astrologis communiter pro malefico et oppositio pro infausto aspectu habetur, ideo fortasse factum, ut neque Tycho neque D. Pistorius hanc directionem pro regnis Germaniae et Bohemiae ausi fuerint interpretari. At optime quadrare mihi videtur. Nam quid potest esse pulchrius in hac genesi illa amica configuratione ♄ et ♃? Id si est, certe non erit alter secundus, alter adversus; non destruet ♄ anno 1575, quod ♃ anno 1572 aedificaverat. Habent enim omnes omnino planetae suas significationes bonas, et tardi maximas.

Mirum tamen et Dei O. M. benignitati adscribendum, quod hactenus adeo tranquilla fuit haec gubernatio.

Transivit autem anno 1575 ♃ per ☊, signum occidentis, anno 1576 per ☊, signum ☉. Itaque anno 1576 mortuo patre secutum merum imperium.

Anno 1580, 1581 coincidunt duae atrocissimae directiones: Solis ad ☿ ♄ et orientis ad ipsum corpus ♄. Hic natura demonstravit robur suum,

quod non victa succubuit. Anno 1592, 1593 fuit periculosa directio ☉ ad ☐♂, sed conveniens significationi imperii. Simul accidit ∞ magna ♄ et ♀ in ortu et occasu. Nam anno 1592 Sept., 1593 Jan. solus ♄ in occasu fuit. Hoc magnas contentiones et grave bellum atque insidias significavit. Aprili ♂ accessit, pericula auxit. Majo ♄ item in occasu, ♀ in ortu fuit. Hic conflictata sunt fortuna cum infortuniis. Septembri ♄ Solem pressit, Decembri ♀ ascendens fortunavit. Anno deinde 1594 Januario tertia oppositio in loco Solis fuit, ascendente Sole; non potuit te evidentius notare. Majo ♄, Julio etiam ♂ in Solem insaltarunt. Quod igitur Dei O. M. auxilio gravissima pericula avertisti, demonstrasti tuam cum trigono igneo cognationem. Fuerunt tamen una bonae directiones, ☉ ad ♀ et sextilis ♂, M. C. ad ∞ ☽ et sextilis ♄, et hactenus ascendentis ad trinum Solis, sextilem Martis et aliae.

Anno 1599 ♂ per ☽ et ☾ tardo motu incedebat, nec ante Junium anni 1600 discessit ex ☾, quod valetudini nocuit, adjuvante sextili ♂ fervido in horoscopo per directionem. Postea ☉ affligebatur quadrato ♄ annis 1600 et 1601. Hinc variae difficultates.

Hoc anno 1602 Novembri transiit M. C. damna significans, quae atrociora fuissent, nisi hujus geneseos singulare robur esset.

Itaque, ut hunc locum concludam, admodum pulcher hactenus fuit consensus hujus geneseos cum eventis, neque dubium, quin tempus cum oriente a D. Tychone rite sit constitutum.

De futuro anno.

Praeterierunt pleraeque directiones, tam bonae, quam malae. Quae proxime sequitur, intra triennium aderit, directio M. C. ad ♀ oppositum: quod ad honorem et hilaritatem rerumque pulchrarum oblectationes et emolumentum a feminis pertinet.

In praesens igitur nihil magnum in neutram partem. Pendetque tota geneseos gubernatio a revolutionibus et transitibus.

Revolutions anni praeteriti 1602. 28. Julii et futuri 1603. 28. Julii. Bona est utraque per se et aliquid Caesare dignum significant, quantum revolutiones id possunt. Nam configurantur in utraque ♂ et ♀, ut in radice, in utraque ☽ est in trino ☉, in utraque connexi ♀ et ♂ ut in radice. Detrimenta tamen in priore anni parte minatur ♄ in M. C., successus melior in parte altera erit, nam in altera revolutione ♄ et ♀ veniunt ad loca quadrata et ♂ stipat ☉. Turcarum vero regi ♄ est in ☐☉. Spero itaque victoriam, pacem spero. Quamquam si turbae in imperio pacis necessitatem imponunt, hae sane metui possunt ob terrae motus, eclipsin et conjunctionem magnam. Quamvis hoc politici disputabunt rectissime, pacemne foris hujusmodi turbae domesticae suadeant an sequantur. Turbis enim occasiones jam otium ab hoste, jam nimiae et diuturnae exactiones in belli usum, jam alia subministrant, quae in coelo non ita claras habent significationes. Coelum nihil est nisi fomes, terrestres circumstantiae formant casus varios, ut pacis an belli illius regionis.

Magis tamen in annum 1604 vergunt illa domestica pericula, cum ♄ in eum locum incidet, qui in directione regna significavit, sc. 15°♊. Quae specialius dici possunt, sequenti diario per transitus expediuntur.

De Valetudine ad posteriores annos.

Sive te audies, didicisti multis experimentis haec quamvis adversa vaticinia contemnere, sive me, totis viribus contendo, non esse coelo determinandi

vim, nec excedere naturalium causarum ordinem, quibus varie derogari potest. Quare neutra in parte impediatur, quo minus haec minus grata adjungam, si quid forte prosim meis admonitionibus ad diaetam tenendam.

Anno 1605. 21. Martii catarrhus vehemens erit ex ☐ ♃ et ♄, Jove in horoscopo versante. In fine Julii hujus anni ☉ et ♄ locum Lunae ingrediuntur. Intemperata erit aestas et forte terrae motus. Magnam vim inferet cerebro haec constitutio. In rebus gerendis felicitas intercedet. Julio ♃ et ♄ opponuntur in ortu et occasu: id humores iterum augebit et propter inflammationes ad cerebrum attrahet. Revolutio tunc incipiens in hunc aspectum incidit totaque vim concipit ex illo. Magnam in rebus gerendis felicitatem pollicetur. Die 12. Oct. eclipsis ☉ accidet, cujus medium eo ipso momento, quo oritur 23° ♋, et ipsa in gradu zodiaci, qui fuit altissimus in genesi tua; oriebatur autem in genesi regis Gallorum. A mari Adriatico per Rhetiam et Helvetios et Gallias mera nox erit. — O luctuosum Italiae et Germaniae et Galliae statum, quem signat haec eclipsis, propter hanc cognationem eclipsis cum Romanorum Imperatore et Gallorum Rege. Tu tamen actor eris hujus tragoediae, quia ♃ tibi versatur in oriente, in quadrato eclipsis. Si moriatur Gallus, quod et orientis ad ☐ ♄ directio confirmat, jam pessimum pro Gallia omen, haeres infans, insidiis obvis.

Anno 1606. 18. Jan. 5 planetae conspirant ad egregium aliquid patrandum, sed magis adhuc affligunt valetudinem, quam superiore anno. ♄ in opposito ☉ affligit cerebrum, incrassat humores. ♃ cum ♄ in opposito Solis humores auget. ♄ in utriusque ☐ epar aestu incendit; in hoc adjuvatur a Sole in horoscopo. Podagram metuo, magis tamen apoplexiam: parata sint remedia idonea, sed interea illis ne utaris, ne acrimonia sua cerebrum magis laedant et ne natura illis assuescat. — Mense Julio principium revolutionis rursum habet afflictum locum Lunae, qui cerebrum significat, a Saturno, et ☉ ipsa est in opposito ♃ et ☐ ♄. Turbarum continuatio significatur, cum ♄ et ♃ iterum configurentur. Manet ibi ♄ usque in Octobrem stationarius eique in fine Septembris ☉ quadrato, ♄ congressu junguntur. Rursum itaque propter anni quoque tempus periculum a catarrhis suffocativis et quae illis cohaerent.

Anno 1607 principio Maji ♄ ad ortum proxime accedit, at non plane pervenit. Julio ejus anni in capite revolutionis ♄ Soli jungitur. Fortitudini quidem favet et magnitudini famae, at valetudini perniciosa est; magnum aestum excitat.

Januario anni 1608 ♄ ingreditur horoscopum, ex cujus consideratione et cum praecedenti comparatione videor jam multo rectius de febre Ungarica concludere posse, quod si rectius judicabunt, quibus temperamentum corporis perspectum est.

Haec quoque quarta revolutio anni 1608 Julio, quae habet Solem in opposito Martis, valetudini est adversa. Ter namque ♄ occurrit loco Solis, Majo, Augusto et Septembri, quo mense et ♄ stationarius fit in horoscopo, carens ipse latitudine. Et seq. anno 1609 Februario et Octobri ♄ Solis loco opponitur. Etsi igitur nulla mala directio est, tamen vel solae hae continuatae revolutiones adversae vim intentant: quare hoc quadriennium morbosum erit. Sic igitur alii ad directiones intenti sint, ut hos fortiores transitus, qui certiori in natura fundamento nituntur, non despiciant.

Exemplum insigne fallaciae directionum. Auctor libelli albi fol. 92. commemoravit 7 directiones intra unum annum coincidentes, et ex iis magnum

aliquem morbum in annis 1601, 1602 vaticinatus est: sed eventus ipsum per Dei gratiam refutavit. Fateor, sic comparatas esse quasdam ex illis directionibus, ut non impune abiturae fuerint, si sic coincidissent. Sed auctor secutus est Ptolemaeum, ejus modum dirigendi Regiomontanus jam pridem antiquavit. Veterum verò modus per gradus aequales, quem alicubi sequor ut naturae consentaneum, ab utroque longissime dissidet. Tycho etiam loca planetarum prodidit correctiora, orientem constituit exactius temporaque ipsa paulo aliter metitur modo, qui ad naturam propius accedit.

	Directiones. Ptolemaicus auctoris modus.	Tychonicus ex Regiomontano correcto natiuitatis momento et locis planetarum.	Mixtus ex veterum et recentiorum modis, quem ut naturae conformem ego sequor.
Asc. ad ☿ ♂	1601.	1599.	1598. 1599.
— — □ ♀	1601.	1599.	— —
— — □ ♀	1602.	1600.	1599. 1600.
☉ — △ ♀	1602.	1603.	1601. 1602.
— — ♄	1602.	1604.	1602. 1603.
♃ — ☿ ♀	1602.	1604.	1614. 1615.
♃ — ♄	1602.	1609.	1615. 1616.

Wallensteinii Nativitas.

Anno 1860 edidit D. Otto Struve, speculae astronomicae Pulkoviensis director, libellum inscriptum: *Beitrag zur Feststellung des Verhältnisses von Kepler zu Wallenstein*, in quo usus codicibus Pulkoviensibus de Keplero Sagani apud Wallensteinium commorante pluribus agit, nec non thema Wallensteinii genethliacum recudit et emendat, quod exhibuimus vol. I. p. 386 ss. Praemisit D. Struve huic „themat“ literas Kepleri ad aliquem datas, quem in aula Rudolphi Imperatoris hand exiguae dignitatis fuisse censet. Desumptae sunt hae literae ex vol. XXI. manuscriptorum Pulkoviensium easque hic repetimus eandem ob causam, qua D. Struve permotas illas lectoribus proposuit, ut appareat liberum Kepleri iudicium de astrologia, cui plurimum tribuit Imperator. Haec igitur Keplerus scripsit:

Anno 1611. Fest. Pascha.

Apoge Caeremonias et titulos,

debitos quidem, sed arcanorum proditores.

Confido te hominem fide Germanica cognitorum. Caesaris stipendia mereo, a Bohemis Austriacisque sum incorruptus, eorumque conversatione post unum et alterum congressum consulto abstineo. Ad te liberius scribo, qui Caesarianus es: quod non fama tantum, sed oculi auresque meae tuo beneficio mihi loquuntur.

Inter cetera hesterni colloquii dixi uno verbo, Astrologiam ingentia damna afferre Monarchis, si catus aliquis astrologus illudere velit hominum credulitati. Id ne Caesari nostro eveniat, operam mihi dandam puto. Caesar credulus est. Si audierit de Galli illius prognostico, multum illi tribuet. Tuum igitur est, qui Caesari consulia, dispicere, an hoc sit ex usu Caesaris. Nam opinor te videre, si fundamenta desint rerum bene gerendarum, vanam esse et perniciosam omnem confidentiam. Ego prope certum jam habeo, rumorem Prognostici Gallici ad aures Caesaris perlatum.

Astrologia vulgaris, crede mihi, cothurnus est potestque facili opera adduci, ut placentia dicat partibus utrisque. Ego

non tantum vulgarem sed et illam astrologiam, quam consentaneam deprehendo rebus naturalibus, plane censeo seponendam a deliberationibus hiæ tam arduis. Non quidem hoc moneo, ac si necessarium hoc tibi sit in solennibus consensibus: scio in illis nihil ex hoc fundamento disputari solere. Sed insidiatur hæc vulpecula multo latentius domi in cubiculo, super strato, intus in animo; instillatque interdum, quod quis ab illa corruptus in senatum inferat suppresso authore.

Ego rogatus a partibus, quas Caesari scio adversas, super astrorum decretis respondi, non quæ per se alicujus momenti esse censeam, sed quæ credulos percellant: nimirum longaevam Caesaris ætatem, directiones malas nullas, Revolutiones quidem malas et Eclipses, sed illas jam præteritas ante annum, biennium et triennium. Contra Matthiæ turbas imminentes, quia Saturnus ad Solem ipsius accedit, et quia fiet oppositio magna Saturni et Jovis in loco Solis ipsius. Hæc dico hostibus Caesaris, quia si metum illis non incutiunt, certe confidentes non reddunt. Caesari ipsi nolim ista dicere, quia non tanti sunt momenti, ut iis fidendum putem: et vero metuo ut Caesarem præter rationem obfirmet, ut negligat media mediocria, quæ Principum fidelium intercessionibus habere fortasse potest: quo pacto Astrologia illum in multo majus malum conjiceret, atque nunc est.

Vicissim tibi, quia Caesari fidus es, dicam ingenue, quod Matthiæ et Bohemis nunquam sum dicturus, quid nimirum mihi super cooperatione siderum in his turbis ex saniori astrologia serio videatur, etsi interim nolim quemquam iis inniti, posthabitis circumstantiis rerum proximis et planetis terrestribus.

Matthias directiones aliquot jam transmisit mehercule laboriosissimas, anno 1566 Lunæ ad ☐ ♄, anno 1595 Solis ad Saturnum; respondit fortuna. Nam anno 1594 (satis præcise ista, plus ab astris non est expectandum) rem male gessit ad Strigonium Jaurinumque, in insula. Sic anno 1589 Medium Coeli ad oppositum Saturni, sic anno 1605, 1606, Solis ad oppositum Martis, quando Ungaricæ turbæ fuerunt, et Archiduces Pragæ venientes Matthiamque Caesari proponentes Caesarem illi multo magis reddiderunt offensum. Ab hoc tempore bonæ fuerunt directiones et revolutiones, anno 1606 Lunæ ad trinum Martis, anno 1607 Lunæ ad sextilem Jovis et jam hoc anno Medii Coeli ad corpus Martis, quæ turbulenta quidem est directio, sed cum potestate, ut est in propatulo. Sequitur anno proximo directio Medii Coeli ad sextilem Jovis, postea Ascendentis ad sextilem Martis (febrilis, sed interim felix constitutio) et denique Ascendentis ad corpus Jovis. Hic ego (astrologice quidem) externa omnia felicia eventura puto et honorata, et transitum fortunæ Caesaris in ipsum: quia uterque habet sextilem Jovis et Martis et Caesar quidem per easdem revolutiones ad regna sua provectus est. Solum et unicuique ipsi nocentissimum hostem puto destillationes futuras. Etsi vero Saturnus ad Solem accedit et fit in loco Solis oppositio magna: tamen eadem anno 1598. 1594 etiam Caesari contigerunt. Quare, uti Caesari tunc natum est bellum quidem horribile, sed felici tamen successu, quo ille bello evasit magnus, sic idem etiam Matthias sperare potest, cum Jovis applicatio ad ortum omnia faustissima polliceatur.

Caesar contra habet directiones adversas, Medii Coeli ad oppositos radios Veneris et Mercurii, ubi Matthias habet Lunam, Ascendentis vero ad quadratum radium Solis proxime, qui est oppositum Martis in genesi Matthiæ.

Hæc si astrologus aliquis videret et perpenderet, et si penes ipsum

simul esset alterutri consulere: Matthiam quidem redderet confidentissimum, Caesarem vero formidolosum. Ego, ut dictum, nihil puto inaedificandum. Scripsi autem et scrutatus sum omnia hoc proposito, ut ex eo conjecturam caperes, quantum Prognostico Gallico sittribuendum: nimirum plane nihil.

Breviter, censeo Astrologiam exire debere non tantum e senatu sed etiam ex animis ipsis eorum, qui hodie Caesari optima suadere volunt, adeoque arcendam penitus a conspectu Caesaris. —

Thema nativitatis Wallenstenii, quod D. Struve in libro quem supra diximus proponit, pluribus quidem locis discrepat a nostro, quod secuti relationem D. Helbig l. c. exhibuimus antequam accepimus vol. XVIII mss. Pulkov., neque vero tanti sunt errores, ut integrum thema recudendum sit. Hos tantum corrigendos censuimus: p. 386 lin. 22. lege 21° =; p. 387 l. 1. pro *mit anstehet* lege: *entanstehet*; lin. 16. pro *dieweil* lege *wiewol*; lin. 17. pro *im anfang* lege *der aufgang*, lin. 13. ab infra lege *grossen Facht*; lin. 5. 4. ab infra lege: *und einen anhang des arabischen Sortilegii*; lin. 3. *oraculum* pro *calculus*. Pag. 388. l. 27. lege: . . . . *Gedanken, bringt naigung zur Alchymiam*; lin. ultimae adde: *wofern er nur den Welilauff in acht nemen würdt, würdt er zue hohen digniteten* . . . . Pag. 389 l. 2. ab infra lege *Jahr 1613*. Pag. 390. l. 5. lege: *eine Wittib vnd nit schön*; lin. 12. lege: *directio ascendentis ad oppositum Martis vnd zuemahl ein conjunctio magna Saturni* . . . .; lin. 16. lege: *Ich aber nimb nichts darauss ab, als diss* . . . .; lin. 21. lege: *so würdt es doch anmahnen*. —

Nativitatem hanc Keplerum constituisse anno 1609 (vel 1608) diximus l. c. Correctum thema tradidit Keplerus petenti Wallenstenio anno 1625. Usus est Wallenstenius internuncio Gerharδο de Taxis, qui idem Keplerum adiit per alium quendam, scribens:

Edler und gestrenger Insunders lieber Herr Fendrich. Neben Wünschung von Gott dem Allmächtigen alls liebs vnd guedts, hatt er mich jeder Zeit ihm zu dienen bereit.

In der bewussten Materia schreibe ich allhie dem herren Keppler. Bitt den Herren dienstlich er woll mir souil zu gefallen thun, damit ihm der brieff Sicher, vnd dem Herren hinwiderumb eine antwort von ihm zuekomme. Verdiene solche freundschaft vmb den Herren In andere wege. Mir were lieber (wens sein kundt) das ihm desswegen der herr selber zueschreibe, mit Versprechung gegen seiner muhe, einer ansehnlichen Verehrung, damit er wegen meines Nahmen nit etwa conjecturiren koennet, wer derselbe herr were, der solches an ihm begert, dan er vor der gestelten Natiuität von ihm in persona nit gern bekant were. Derowegen, so der herr solches selber (alss die Stellung derselben Nativitet) bey ihm sollicitiren vnd procuriren wolt, ging es vill sicherer vnd mit weniger argwohn Zu; wer weiss ob derselb herr dem herren heut oder morgen nitt koennet solches, durch befürderung geniessen lassen. Im fall der herr solches selber auff sich nehmen wolte, die bewilligung derselben Natiuitet von ihm zu erhalten, durffte der Herr meinen brieff ihm nit Zue zu schicken, nur denselben bey sich zu behalten. Im widrigen kan der Herr meinen brieff ihm zueschicken, vnd die antwort von ihm procuriren; aber das ander were mir lieber. Ich reise vbermorgen (wills Gott) zum herrn Cardinal, verhoffe Innerhalb 6 oder 7 Tagen widerumb hie zu sein, vnd dem Herren auf dem dienst warten. Vns sembtlig in Schutz des allerhoegsten Empfehlend. Datum Wien den 20. Novemb. 1624.

Des Herrn

dienstbereitter Jedertzeit

Gerard von Taxis.

Ob: Leut.

(Inscriptio: dem Edlen vnd Gestrengen
Herrn Fendrichen von Hochkirchen, Meinem
Insunders lieben Herrn vnd guedten Freundt
Zue haenden. Wien.)

Eder Ehrenfester Insunders lieber Herr Kepler, dem Herrn sein neben wuschung von Gott dem Allmechtigen alles gluckh vnd heils, meine willige dienst beuor.

Von Einem herrn bin ich gebetten worden, In aller freundschaft dem herrn zu ersuchen vnd zu bitten, sein Judicium vber sein horoscopus vnbeschwerdt zu machen, oder wie man sagt, die inclination seines glucks oder vnglucks die ihm die astra portendiren, auss der Stunde seiner Natiuitet, Nach des herrn Judicio, zu Stellen. Soll ihn desselben herrn nahmen in aller freundschaft vernahmen, ob ihm der herr hierinnen gratificiren will, wan derselb des herrn verwilligung durch mich vernahmen wirt, alsdan wirt er mir die stunde seiner geburt zu wissen thuen, damit ich es dem herren berichte. Hoffe von dem herrn keine abschlagliche antwort zu bekommen. Der herr kann versichert sein, das er für seine Mühe vnd arbeit eine guete vnd merklige Verehrung bekommen wirt. So der herr mir seine antwort seiner bewilligung in diser Mühe zuekommen zu lassen begert, So wolle er seine brieff, damit sie nit verlohren sondern recht adressirt werden, dem herrn Fendrichen Hehkirchen vnder seiner coperta zueschicken, von denselben werde ich die brieff am sichersten vom herrn bekommen. Verhoffe der herr wirtt gegen einer guedten recompens dasselb nit abschlagen. Hiemit thue ich vns sembtliche in Schutz des allerhoegsten befehlen. Datum Wien den 20. Novemb. 1624.

Des Herrn dienstwilliger

Gerard von Taxis.

(Inscriptio: dem Edlen vnnnd Ehrenfesten herrn Joanni Keplero, der Landtschaft Oesterreich ob der Enns etc. bestelten Mathematico etc. Meinem Insunders ließen Herrn zu Handen. Lintz.)

Eder vnnnd Ehrentfester Hochgeleerter herr, dem herren sein meine Jederzeit willige dienst beuor. Derselbe Behmischer herr, der den herren freuntlich hat ersuechen lassen, ihm seine Natiuität zu stellen, vnd der herr Fendrich Hehkircher deswegen mit dem herren tractirt, der herr auch gunstichlich bewilliget die Mühe auff sich zu nehmen, wie dan auch gewiss derselbe herr, dem herren mit eine ahnsehliche verehrung hergegen entgegen gehen wirt, Hat mir das thema vnd discours so der herr selber vor 17 vngeföhrlch Jahren gemacht hat zugeschickt, damit ich dem herren denselben zu handen stellen, Er sich darinnen ersehen koennet widrumb, vnd dieweil die Vhren nit alle zeit recht gehen, daraus dan bisweilen gefehlt wird in der computation, hat er ad marginem etzliche accidentia gesetzt, so ihm widerfahren, der herr sie ihm auch predicirt, aber etwan vmb ein Jahr Spaetter oder fröhler geschehen, auss denselben die rechte Zeit der geburt, vnd minuten der stundt colligiren, also das thema rectificiren, vnd seinen discours darüber desto bahr machen koennet. Derselb herr lass den herren bitten, er wolle keine mühe schpaaren, ess soll von ihm dem herren woll vergolten werden, Seinen discours vber die Natiuitet latius et particularius si possibile est diffundiren, vnd Ja gar nit schmeicheln, sonderen runt auss seine meinung ohne schew erckleeren. Ist also sein begeren das wan der herr dass thema hierauss wirt rectificirt haben, das der herr alsdan etwas weitleuffiger sein discours drüber mache, doch bitt er der herr wolle nit aduoliren, sondern den geraden wegh durchgehen. Ess setzen ihm andere Mathematici, 1) er soll ex appoplexia sterben, auch alss solte er 2) extra patriam officia vnd gueter erlangen, 3) dorten extra patriam sterben. Wolt auch gern das der herr sein Judicium stellet, 4) ob er noch lang in kriegswesen continuiren soll, 5) wo vnd in was vor landen, vnd 6) ob glückh oder Vnglück darbei sein soll. Wegen der 7) feindt hab der herr gar woll gesetzt, aber er wolte gern haben, 8) was es für feindt seyen, 9) vnder was für ein Zeichen sie wohnen, dan andere mathematici setzen, das seine Lantssleudt 10) die Behmen sollen seine groeste feindt sein. Sunsten bittet er auch, der herr wolle desto vleissiger alle sachen vnd accedentia annotiren. Was andere

Mathematici für ein Judicium gemacht, will er auch ein mal dem herren nachher zuschicken. Hiemit vns sembtliche in schutz des allerhoegsten empfehlendt. Datum Wien den 16. Decembr. 1624.

Des herren dienstbereitter

Gerard von Taxis.
Ob. Leutnant.

Edler vnnnd Gestrenger

Insunders lieber Herr Fendrich, dem Herrn sein meine gantz willige dienst, neben wunschung von Gott dem Allmechtigen aller glücksehliger wolffart beuor.

Heidt hab ich gleich noch einen brieff von Ihrer fürstlichen Gnaden von Waldstein empfangen darinnen er mir schreibt, das er seine reise hiehin zu kommen auff 14 Tagen noch eingestellt habe, aber das sie Jnner 14 Tagen vermeinen von Prag auf zu sein. Inmittelss schreiben sie mir dise nachfolgende formalia.

„Vor 8 Tagen hab ich euch die Natiuitet so mir der kepler vor 13 Jahren gemacht hat, geschickt, aber dieweil etliche sachen theils zu frue, theils zu spat gesetzt, so hab ich, wan sie mir begegnet seint ad marginem darzue geschriben, wendet also das Judicium von ihm müssen sollicitiren, aber etwas weitlenffiger als vorher geschehen ist. aber wans müglich ist so wolt ich gern, was ich alle Jar vor glück oder vnglück haben kan, von ihm hoeren, auch ob ich noch fort im Krieg continuiren werde oder nit, auch ob ich mein mansion vnd entlich den thodt im Vatterlandt oder ausserhalb haben soll. Dau etzlige matematici concurriren vnd sagen, ich solt ausserhalb des Vatterlandts wohnen, vnd auch nacher sterben, vnd die meiste sagen, ich solt von Apoplexia sterben, darüber nun wolte ich gern sein discours hoeren. Ich vermeine Innerhalb 14 Tagen zu Wien zu sein. N. B. auch was für nation oder profession seyen meine occulti et publici inimici, dan das kan man auss dem themate gar wol wissen.“

So bitte ich den herrn nun gantz dienstlich, er wolle mir die grosse freundschaft erzeigen, vnd zum herrn kepler sich verfüegen, von ihm zu vernehmen, ob er in der sach zu laboriren angefangen hab, vnd ihm beynebends Ihr Fürstlichen Gnaden hienorgesetzten begeren ad verbum zu wissen thun. Doch celato nomine Principis. Wolt auch gern wissen, ob er darinnen zu laboriren hab ahngefangen, damit ich vbermorgen wisse was ich für antwort Ihrer F. G. schreiben kan. hiemit thue ich mich dem Herrn dienstlich befehlen, und eine guedte nacht wünschen. Datum den 22. Dec. 1624.

Des Herrn
dienstbereitter

Gerard von Taxis.
Ob. Leut.

(Inscriptio: dem Edlen vnd Gestrengen
Herrn Fendrichen von Hohenkirchen, Meinem
Insunders. Neben Herrn und guedten Freundt
zue haenden. Wien.)

Edler Ehrenfester vnnnd Hochgelehrter Herr Keppler, dem Herren sein meine Jedertzeit gantz willige dienst, neben wunschung von Gott dem Allmechtigen, alles gluck vnd heils, beuor.

Vnd thue dem Herren zu wissen, das Ihre Fürstliche Gnaden Hertzog zu Fridlandt mein Gnedigster Herr, alss dieselben Mitt dem Kayserlichen Ihnen vndergebenen Folckh von Pragh aufgebrochen, Mir dise Eingeschlossene, des Herren labores vnd Judicium, zuegestellt, vnd befohlen, dem Herrn von Ihrentwegen Ihre Fürstlichen gruess, neigung vnd Gnad zu vermelden, dises dem Herren mit Erster gewisser gelegenheit zue zuschicken, vndt freundlich bitten, Er wolle derselben die grosse freundschaft ertzeigen, vnd dises sein Judicium vnd arbeit besser limiren, particularius (wo müglich) sein bedüncken vnd Judicium zue erkläeren, vnd aussfürlich, auch weitlenffiger, vnd auff die zuekünfftigen Jaren diffusius vnd particularius sich erstrecken, vnd seine

meinung derselben andentten, Vermeinendt der herr könne solches woll thun, wan er nur Ihrer Fürstl. Gnaden dieselbe freundschaftt erzeigen wolte, weilen Er In disem beygelegten etzliche sachen gar woll vnd particulariter angedeutet, vnd getroffen. Ihre Fürstl. Gnaden erbietten sich mit einem Ehrlichen, vnd besserem honorario alss vor dissem geschehen, zu recompensiren. Erbietten sich auch dem Herren In fürfallenden occasionen, annehmliche freundschaften zu ertzeigen, wo der herr vermeinen wirt das Ihre Fürstl. Gnaden dem herrn zu gefallen sein koennen.

Wan etwan der herr Ihre Fürstl. Gnaden wirt gewillfahret haben, So wolle der herr nacher seine scripta oder Judicium durch gewisse vnd sichere mittel damit es nit verloren werde, auff Wien schicken, vnd dorten dem herrn Johan Battista Maralta, auff dem Graben gegen dem Elefanten vber wonendt vberantworten lassen. Derselb wird es mir nacher weiter durch sichere gelegenheit hiehin, zueschicken. hiemit theue ich vns sembtliche In schutz des Allerhoegsten befehlen. Datum Bitschyn d. 25. Dec. 1624.

Des herrn Alletzeit willigister diener

Gerard von Taxis,
Freyherr von huls. Obrister Leutnant
vnd landtsahubtman des hertzogthumb
Fridlandt.

(Inscriptio: dem Edlen, Ehrenfesten vnd Hochgeleerten Herrn Johanni Keplero, Ihrer Röm. Kay. May. wie auch der Landtschaft Ob der Enns bestelten Mathematico etc. meinem Insunders lieben Herren zu handen. Lintz.)

Nativitatem Wallensteinii correctam absolvit Keplerus die 21. Jan. 1625 eamque tradidit haec praemittens:

Anderte Erckklärung diesser Geburthsfigur
gestelt Ao 1625 im Januario.

Demnach ich die vorige Geburths Erckklärung vor villen Jahren im Königreich Böhaimb verfertigt, vnd aber mich dessen ganz richtig zuebesinnen habe, das ich selbiger Zeidt sqwoll als seidthero mich nit habe bewegen lassen, einige Nativitet ausszulegen, ich seye dann von denen, so es in ihrem oder andern Nahmen begehret, dessen versichert worden, das mein arbeit für einen gehörig, welcher die Philosophiam verstehe, vnd mit kheinem deroselben zuewiderlauffenden Aberglauben behaftet, als solte ein Astrologus khünfftige Particular Sachen, vnd futura contingentia aus dem Himmel vorsehen khönen*), Inmassen ich mich denn guetter massen zuerinnern habe, das D. Stromair, der ein gelehrter Medicus gewest, diese Geburths Erckklärung bey mier sollicitirte, vnd diss ortts mich versichert: Als hette ich mier warlich nit draumen lassen, dass diesse meine Arbeit mier vmb willen dieselbige mehr specificce ausszuführen, wider zue meinen händten solte khomen sein.

Will derothalben gleich eingangs höchst fleissig gebetten haben, wann ich den Gebornen von seinem gefasten, vnd durch Herrn Gerhardt von Taxis

*) Eadem confirmat sequens responsio Kepleri ad hanc quaestionem: Oswald Müllerus „bei Maister Jopsten Burgi“ (Byrgium) adlit. Keplerum nuncians; „dem Hern zuwissen, das heuten ein grosser Her bey mir gewesen, vnd welt gern haben sein Nativitet. Disa Person ist geporn 1582. den 25. Nov. 4 Std. Sonderlich begert diser Herr zuwissen, was er für Glückh im Kriegswesen vnd Heurath haben werde. Die Geburth ist geschehen auf elevato poli 50° sechs Meilen von Grätz.

Hic adscript Keplerus:

Freund Eckhard lass dein Klügeln sein,
Witz ist Frau Fürwitz Töchterlein,
O Sorgen gross, o Nutzen klein!

ganz öffentlich an tag gegebenen Irrigen Wahn abmahnen, vnd hiermit meinen guetten Nahmen vnd Philosophische Profession in acht nemen werde, wolle solches der Geborne mir zue kheinem vnfleiss oder verachtung an- vnd aufnehmen, Allweill er befinden würdt, das ich sonsten in aussrechnung des Thematicis, item Directionum et Revolutionum für diejenige, die den Gebornen mit ihren aignen Opinionibus Astrologicis etwas mehr secundirn, vnd aber mit der Wahren Rechnung nit gevolgen möchten (denselben also die notturfft zue den beehrten Special vorsagungen, vnder die händt zuebefördern) kheine mühe nit gesparret; sowol auch des Gebornen Hail vnd Wollfarth durch andere Vernünftige, aus der Natur vnd Politica hergenomene, vnd den Astrologicis Signis Generalibus zuegesellte Vermutungen zuebefördern, mich nach gelegenheit der Arbeith eusserst beflissen habe, vnd will es gleich eingangs ein Notturfft sein, des jeztermelden Herrn von Taxis schreiben zue examiniren, vnd also das bessere vnd gewissere hinwider zueberichten.

Anfangs schreibt er de dato Wien 16. Decembr. der Geborne habe ad marginem meines vorigen Judicii ezliche Accidentia gesezet, so ihm widerfahren, ich auch ihm solche praedicirt, aber etwa vmb ein Jahr späetter oder frtler geschehen, aus denselben die rechte Zeidt der Geburth vnd Minuten der Stundt zue colligirn, also das Thema zuerectificirn vnd meinen Discurs dartüber desto baass zuemachen.

Nun ist zwar nit ohn, das mir hiermidt der rechte vnd eigentliche Process fürgeschrieben wordten, welcher sonsten von allen Astrologis in Corrigirung der Rechten Wahren Geburdt Stundt, wo möglich, gehalten, vnd zum wenigsten erfordert würdt; welches Processes auch ich mich in abgang anderer mehrer gewissheit jezueweillen halte, dann ich befinde auch diessen Weg der Natur nit vngemäss, sofern ein Gebornr derley Accidentia anzuezeigen, welche einig vnd allein aus der Natur selber verursacht werden, vnd nit etwa durch des Gebornen Willchurliches Zuethuen befördert oder verspättet werden mögen.

Dieweill aber diss ein solcher fahl ist, welcher sich selten begibt, dann welcher mensch ist so eingezogen, der nit alle Stundt vnd augenblickh seiner angebornen Natur vnd Leibstemperament mit vnordentlichem Essen vnd trincken, mit Hiz vnd Kält, mit arbeiten, raissen, Zorn, vnd mit allerhandt übermassen, villfältig einschlag gibet, vnd sich also an seiner gesundtheit, oder natürlicher weisse herzue nahenden Kranckheiten hindert, oder die Zeidt dero-selben befördert, Also ist es nit allein für sich selber der Vernunft gemäss, sondern ich hoffe auch so vill ansehens bey dem Gebornen mit meiner langwühriger Experiencz erhalten zue haben, das er hierüber meiner, als eines alten erfahrung mehr zulegen werde, als eines jeden jungen Studentens, oder auch alten doch auff gemeiner Junggefaster Persuasion, als gleich auf den alten trapp, vnbesonnen vnd ohnvorsichtig hinausgehenden Practicantens blössigen Jawordts vnd Vertröstung auf dasjenig, was ein Gebornr ohne das gern hette oder glaubet, Nemblich das dieser Weg das Thema zuecorrigirn durch Accidentia, als Purlauter natürlich, die doch villfältig wider vnd übernatürlich sein, je einmahl den Stich nit allemahl halten, oder den Astrologum versichern khönden.

Hie will ich nun einen Puncten auss dem vorigen Judicio angreifen, vnd nach ercklärung desselben widerumb zue Herrn von Taxis schreiben khomen.

Dann weill der Geborne mit eigner handt verzeichnet hatt, das er Ao aetatis 22, nemblich Ao 1605 im Januario die Ungerische Kranckheit vnd

Pest gehabt, Gesezet, es sey diss allein ein natürlicher trieb gewest, oder doch meistentheils ein natürlicher Trib, das die Natur des Leibs sich begehret habe deren bössen feuchtigkeidt zuentladen, aus welchem austrib ein Ungerische Kranckheidt worden, so ist gar vermuetlich, die Directio Ascendentis ad Corpus Saturni hab ihr hiezue anleittung geben: dann die Natur nimmet ihre modos vnd leges aus den Directionibus. Hie muess nun Ascensio Obliqua Saturni gesucht werden sub Altitudine Poli 51° , oriente circiter 22° ☿ est Angulus Orientis $15^{\circ} 36'$, Latitudo ☿ Meridiana est $2^{\circ} 27'$. Differentia igitur coorientaria $8^{\circ} 47'$ et Saturnus oritur cum $27^{\circ} 47'$ ☿ circiter. Laboriosius igitur limando hunc coorientem, angulus apud illum est $15^{\circ} 29'$. Itaque Differentia coorientaria $8^{\circ} 50'$. Ita ☿ oritur cum $27^{\circ} 50'$ ☿.

Et quia Jovis latitudo Meridiana est $1^{\circ} 37'$ eodem angulo, ergo Differentia coorientaria fit $5^{\circ} 50'$, et Jupiter oritur cum $28^{\circ} 33'$ ☿. Sic etiam, quia oppositi Mercurio puncti latitudo est $1^{\circ} 46'$ angulo eodem, Differentia ejus coorientaria fit $6^{\circ} 23'$, quare occidit Mercurius cum $28^{\circ} 58'$ ♀. Jam Ascensiones Obliquae sunt Saturni $359^{\circ} 5'$, Jovis $359^{\circ} 30'$, Oppositi Mercurii $359^{\circ} 34'$.

Hiemit fallen alle drey Directiones innerhalb eines halben Jahrs, vnd die Virtte Ascendentis ad Oppositum Solis auf das nechste Jahr hernach, das ist woll ein selzames. Saturnus zwar schicket sich woll auf die Vngerisch Kranckheidt. Mercurius aber auch sehr woll auf die Pest, vnd Jupiter gibt beider ortten einen guetten mitlern nach der Astrologorum lehr.

Wann dann nun das mittlere genommen wierdt $359.30.$ vnd Ascensio recta Medii Coeli $269.20.$ culminavit ergo $29^{\circ} 22'$ ♄. Wann nun der lauff der Sonnen von $21\frac{1}{8}$ tagen, das ist $21^{\circ} 7'$ gesezt würdt zue dem Loco Solis auf den Geburtstag vnd Minuten $0.44\frac{1}{2}$ ☿, so würdt locus Directionis Solis $21^{\circ} 52'$ ☿. Ascensio ejus recta $200^{\circ} 12'$, diss von $269^{\circ} 20'$ abgenommen, gibt die Corrigirte Geburtstundt $69^{\circ} 8'$. Das ist 4 Stundt $36\frac{1}{2}$ Minuten. Also währe die Geburtsminuten nahendt vmb ein Virttel Stundt zuefrüe angezeigt, vnd das war Medium Coeli in der Geburths Figur (Additis $69^{\circ} 8'$ ad $180^{\circ} 44'$, ut fiat AR. MC $249^{\circ} 52'$) khäme $11^{\circ} 25'$ ♄, das wahre Ascendens (Asc. Obliqua $339^{\circ} 52'$) wurde $17^{\circ} 0'$ ☿, Locus Lunae Radicis $7^{\circ} 10'$ ♀, Ascendens geradt im Quadrato Veneris.

Was nun jezo die erckhlärung der Corrigirten Geburths Figur anlanget, würdt dieselbige nach meiner Philosophischen Manier nichts anderst, als die vorige, allein das die Zeichen noch vill stärckher werden als zuevor, dieweill 3 Planeten zuemahl ad Horoscopum khommen, adque ejus Oppositum Saturnus, Jupiter et Mercurius, Item dieweill sie dem Angulo Orientis vnd Occidentis näher stehen, dadurch dann alle von mier in voriger Ercklärung gesezte Decreta confirmirt werden.

Allein was von dem Mondt ins 12. Hauss verworffen, vnd von des Gebornen dannenhero gemuettmasseten absurdis moribus gesezet worden, das leidet anjezo ein zimliche milderung. Dann es khombt nun der Mondt aus dem 12. Hauss herauf in das 11. vnd Venus stellet sich hingegen ad Cor Coeli, quadrato illustrans Horoscopum, dardurch die Sitten, vnd das verhalten, oder die manir in Conversationibus gebessert werden.

Damit ich aber wider auf des Herrn von Taxis schreiben khome, so schreibt zwar derselbe, ich habe die ad marginem verzeichnete Accidentia praedicirt: das khan aber nit verstanden werden von dem jezt examinirten Zuestandt vnd Kranckheidten im 22. Jahrs des Alters. Dann ich hab diese

Erklärung allererst Ao 1608. gestellt, welches ist das 25. Jahr des Alters gewest, derothalben diss Accidens schon zuevor fürüber gewest. Wann ich aber schon zuevor, vnd lang vor dem 1605 geschriben hette, wann ich auch schon eben diese Wordt gebraucht hette, so hette es darumben nit den Verstandt, das ich eben die Vngerische Kranckheidt, vnd die Pest in specie vorgesagt haben wurdte, Vrsach, ich hab nur generaliter geschriben, der Zuestandt aber ist mit Vmbständten specificirt, auf welche Vmbständt ich nit eigentlich hette votiren dürfen. Woll leaset es sich jezo nach beschehener Sachen fein applicirn, inmassen ich droben gethan, die Vngerische Kranckheidt auf Saturnum, die Pest auf Mercurium. Aber vor beschehener Sach ist es keine notturfft gewest, das es eben hette müssen die Vngerische Kranckheidt vnd die Pest sein, dann es werden dem Saturno auch sonsten andere mehr Kranckheidten zuegeschriben, als da ist Quartana, dem Mercurio auch scharffe Flüß, der vermischung Jovis vnd Mercurii auch corruptio humorum, putredines, Lungsucht oder auch Morbus Gallicus.

Diss alles melde ich allein zue dem endt, auf das ich dem Gebornen den Wahn beneme, als ob so gar die Particularia aus dem Himmel vorzue-sagen seyen. Einmall ist diss wahr, das aus dem Himmel zwar woll Him-lische Particularia folgen, nit aber Irdische, weder specialia noch individua: sondern alle Irdische Eventus nemen ihren formb vnd gestalt aus Irdischen Vrsachen, alda ein jedes Particular sein Particular vrsach hatt.

Das nun jezo Herr von Taxis meldet, die vorgesagte Accidentia seyen umb ein Jahr Spätter oder früher erschinen, vnd vermaindt, die Vrsach seye allein an dem, das das Thema nit recht corrigirt gewest, das hab ich zwar bey dem hievorgehandelten Accidente des 22. Jahr also guett müssen sein lassen, das aber eben diesse weiss, das Thema zuecorrigirn so just vnd ge-recht sey, als just vnd künstlich mann die Rechnung anstellen khan, oder auch gesezt die Correction sey ganz just vnd gerecht, das darumb hernach alle Accidentia ganz genau auf die vorgesagte Jahr zuetreffen werden khönden, das wäre abermals der Kunst zuevill aufgelegt; dann obwoll gewisse Zeitten ein Himlische Particularitet seindt, vnd auss dem Himmel herzuememen seindt, verstehe zue demjenigen, was der Himel für sich allein thuet: so ist doch droben angemeldet, das der Himmel gar selten, vnd fast niemahlen allein seye, sondern das der Geborne, vnd andere, mit welchen er zuethuen hatt, vill thuen vnd anfahren auss freyer Willchur, das sie auch woll hetten vnder-lassen khönen, vnd vom Himmel darzue nicht gezwungen worden, dardurch sie aber die natürliche Zuefähl befördern oder verhindern, das sie ihre Him-lische Zeidt, Mass, vnd Particularitet nicht erraichen mögen.

Ein augenscheinlich Exempel ist an der Geburth selber, mit derselben ist es so ein wunderbahrlich ding, das die Natur der Muetter ihre gewisse Zeidt zu gebähren ganz genaw aus dem Himmel, vnd aus der Muetter aigen Nativitet suchet, wann derselben ihr gang vnd Ruhe gelassen würdt. Wann aber die Mutter die stigen einfallet, oder von einem Stier gestossen wierdt, so mag das Kindt dannoch gebohren werden, wann schon die Himlische Zeitt vnd Particularitet nicht fürhanden ist. Darumb ist es ein irriger Wahn, das mann mainen will, es sollen solcherley Accidentia, welche meisten theills aus der Menschen willchurlichen wercken herfolgen, auf gewisse ausgerechnete Himlische Vorsagungen ganz richtig vnd genau eintreffen, vnd also vorgesagt werden, die Exempla, welche mann einführet, lass ich mich nit Irren, es seindt

wenig bedachtsame Philosophi, auch vndern Hohen Potentaten, vnd vndern Historicis, welcher Exempla mann pflegt einzueführen.

Ferner schreibt Herr von Taxis, bittendt, ich solle die Nativitet *latius et particularius, si possibile est, diffundirn*, Item, wann ichs werde *rectificirt* haben, soll ich alsdann meinen Discurs etwas weidtleufftiger drüber machen.

Diss begehren aber hab ich, sovill die Irdischen Particulariteten anlanget, allberaith zueruckh getriben, zwar mangelt den Astrologis gar nit an Materien den Leuthen ihren fürwiz zuebüßen: Wann ich aber auf solche Regulas nach Philosophischen examine ganz nichts halte, so frag ich, ob dann an mich begehret werde, das ich mich nichts desto weniger als einen Comedianten, Spiller oder sonst einen Plazspiller sollen brauchen lassen? Es seind der Jungen Astrologen vill, die lust vnd glauben zue einem solchen Spill haben, wer gern mit sehenden augen will betrogen werden, der mag ihrer mühe vnd Kurzweill sich betragen, die Philosophia vnd also auch die wahre Astrologia ist ein Zeugnus von Gottes werckhen, vnd also ein heilig, vnd gar nit ein leichtferdig ding, das will ich meines theils nit entunehren.

Jedoch anlangendt die Himlische Particulariteten, will ich deroselben, als nemblich die Revolutionem Directionum vnd Transituum auff die khünftige Jahr nit vergessen, vnd also diss ortts die begehrte mehrere Particularitet praestirn vnd einwenden.

Es folgt in des Herrn von Taxis schreiben ein ganz Register von lauter Particularfragen, dahero verursacht, weill andere Astrologi allberaith ihren aussschlag über dieselbige, oder villeicht die erste anleitungen auf solche fragen zuegedenckhen gegeben haben (v. s. p. 346.).

Ich andtworte auf diese vnd alle dergleichen fragen erstlich haubtsächlich, wie bisshero: Welcher Mensch, glehrt oder Vnglehrt, Astrologus oder Philosophus in erörterung dieser fragen die augen von des Gebornen eignen Willchur abwendet, oder sonsten von seinem Verhalten vnd Qualiteten gegen den Politischen Vmbständen betrachtet, vnd will diss alles bloss allein aus dem Himmel haben, es sey gleich jezo Zwangs oder nur Inclinations vnd Naigungs weiss, der ist wahrlich noch nie recht in die Schuell gangen, vnd hatt das Licht der Vernunft, das ihme Gott angezündt, noch nie recht gepuzet; vnd wann er der Sachen nur mit Vleiss nachsinnet, würdt er befinden, das diese fragen baides zuerörtern, vnd auch fürzulegen eine rechte vnsinnige weiss seyen, Ich meins theills sage Gott danckh, das ich die Astrologiam so vill gestudirt, das ich nunmehr vor diesen Fantaseyen, welche in der Astrologorum Bücher heuffig zuefinden, gesichert bin. Wann der Himmel dergleichen vermöchte, so würde er Ja alle vnd jede menschen, welche zue eines Gebornen Glückh concurrirn, jeden für sich selber durch sein eigne Nativitet regieren müssen, vnd nit durch die einige Nativitet des Gebornen, welche der Astrologus ansihet, vnd die andere anderer leuth eigne nit wissen khan.

Dann was anlangt die erste frag de genere mortis, die sihet zwar der Natur am allergleichensten vnder allen andern; wie villfältig aber ein Natürliche Disposition durch vnderschiedtliche Diaetas vnd verhaltungen verendert, vnd verstellert werden möge, ist droben gesagt, vnd dahero offenbahr, das einem jeden Planeten gar vnderschiedtliche vnd oft in Medicina widerwärtige Kranckheiten zuegeschriben werden. Die Astrologi haben allhie ihr aufsehen auf Martem in Octava, vnd Venerem ejus Dominam in eadem, et receptionem eorum mutuum. Weill nun Mars bedeuuet violentam Mortem, vnd Venus Naturalem, so mischen sie es, vnd machen ein Apoplexiam darauss, das ist

halb Natural, vnd halb Violent, darmit seindt sie nun zuefriden, vnd haben genug daran, das sie Ihrer Patriarchen Regulus gefolget. Wann ich aber frag, warumb dann *Domus Octava Domus Mortis* gehalten werde, so khombt die Vrsach auf *Directionem Planetarum in Octava ad Occasum*. So lasset vns nun *Directionem Martis ad Septimam* suchen, so fallet sie nach corrigirtem Themate auf das 32. Jahr Alters Ao. 1615. Wann nun Mars hette den Schlag bedeutet, so müste damahlen der Effect erfolgt sein. Weill dann der Geborne annotirt, das er eben diss 1615. Jahr im Septembri kranckh worden, vnd mit dem leben gar khümmerlich darvon khomen, also würdt er nun selber sich wissen zuebesinnen, was es für ein Kranckheidt gewest, die Natur des Planetens deuttet auf hiz vnd die Gallen.

Sonsten wann es dissmals allein Nattürlich zuegangen, vnd nit etwa die bösse Diaet die Natürliche Zeidt zuer Kranckheidt merckhlich verruckhet, so wäre diss das ander Zeugnus, das diese Nativitet recht vnd woll von mier corrigirt worden.

Woll ist nit ohn, wann andere praeparatoria vorhergegangen währen, vnd wann auch ein zimliches hohes Alter fürhanden gewest wäre, so hätte diese *Directio Martis ad Septimam* gar woll zue einem Schlag verhelffen khöndten, aber für sich allein gibet Mars kheinen solchen Special aussschlag.

Der ander Significator Mortis, Venus, ist kalter vnd feuchter art, der solte Catarrhos suffocativos bedeuten, auch nachdem die Diaet angestellt gewest, vnd es seindt Exempla fürhanden, das 16jährige Knaben, ja gar junge 2jährige Kinder von der *Directione Horoscopi ad corpus Veneris* mit dergleichen Catarrhis überfallen, vnd als gleich von einem Schlag gestorben seindt. Es ist aber auch diese *Directio* allberaith im vershienen 1624 Jahr fürüber, dann es fählt auf das 40 $\frac{1}{2}$ Jahr. In der vorigen Figur ist diese *Directio* vmb das 50. Jahr gefallen, die hab ich allein von andern Zueständen ausgelegt, vnd nit auf die Leibs Constitution gezogen gehabt, wie ich woll sollen. Ob sich nun im vershienen 1624. Jahr eine sonderliche feuchte flüssige Constitution erzaigt habe, findt ich nicht am randt gezeichnet.

Sonsten wann das Podagra ansetzet, vnd bey den Menschen überhandt nimmet, so folget gewöhlich mit hohem Alter die Apoplexia drauff, auch ohne des Himmels anlittung. Vnd so vill sey gesagt von der Ersten Frag, welche am allermeisten Nattürlich: nemlich seindt die *Directiones Significatorum Mortis* fürüber, vnd die Nativitet gibt fürder durch die *Directiones* kheinen Aussschlag mehr. Von den Revolutionibus wollen wier hernach handtlen.

Die anderte Frag, ob er in der frembdt sterben werde?, ist meines erachtens nur allein durch andere Astrologos verursacht worden, die haben gefunden Martem et Venerem Significatores Mortis peregrinos, et in detrimento suo. Es ist aber diss Wordt Peregrinus bey der Astrologia ein blosses lehres Wordt, vnd wann man argumentirt, Significator Mortis est peregrinus, ergo significatur Mors in terra peregrina: so ist es gleich der handel, als wann einer auss der Grammatic argumentirte, Elephas est generis masculini, ergo in hoc genere nulla est femina. Es ist auch der Astrologorum intent nit, anzuzeigen, ob einer eben an dem ortt sterben solle, da er geboren ist, dann diss widerfahrt niemandt leichtlich, als Weibern vnd Bauren, oder Leibaignen, sondern wann der ortt eine Vnglückhseligkhaidt auf sich hatt, das achten sie nachforschens würdig. Kaysser Carl ist zue Gendt in Flandern gebohren, vnd zue Escurial oder St. Justi Closter in Hispania gestorben, der ist vmb diesses ortts willen nichts desto vnglückhseliger. Es wäre auch khein sonderlich

grosses, wann einer schon ihme vorgesagt hette, Er würde ausser seines Vaterlands sterben; dann es hatt müssen deren zweyen eins sein, innerhalb oder ausserhalb. Wann das rathen also auf ja vnd nein gerichtet ist, so trifft man allwegen vngefährlich den halben theill, vnd fählet auf den halben theill. Das treffen behalt man nach der Weiber art, das fählen aber vergisset man, weil es nichts besonders ist, damit bleibt der Astrologus bey ehren. Ich achte einmahl diese Frag kheiner solchen importanz, das sie mit grosser mühe zuerörtern seye, dann was währ es auf oder ab, wann der Geborne zue Budtweiss, oder zue Freystatt stürbe, weil es dorten innerhalb Böhaimb währ, da ausserhalb.

Fast gleiche meinung hatt es fürs dritte, mit den Güttern vnd Officiis inner vnd ausser des Vatterlands. Da hatt der Himmel oder die Nativitet nit vill bey zuethuen. Sondern wer ein guetter Patriot ist, der wierdt sich hie nach seines Herrn vnd Königes gelegenheidt vnd willen richten müssen, ist derselbig ausser des Königreichs (welches je aus des Gebornen Nativitet nicht mag ersehen werden), so mag sich leichtlich zuetragen, das ein fürnehmer Standt des Königsreichs dem Hoff beywohnen mues. Sonderlich weil der Geborne dieser Zeitt beym Kriegsswesen helt, da ligt vill an, ob man des Kriegssvolckhs inner oder ausser Böhaimb bedürfftig, damit dann auch die Fünfte Frag erörtert ist. Wie lang aber zum Virthen er in Kriegsswesen continuirn soll, da khan abermahlen aus der Nativitet nit gesagt werden, wie lang der Krieg wahren soll; würdt fridt, so ist die Raittung schon gemacht, ein jeder wierdt abgedanckhet, trotz das der Himmel oder der Astrologus dem Gebornen ein anders sage. Ferners vnd wann auch schon der Krieg continuirt, so ligt es hernach an des Gebornen Willchur, ob er beym Kriegsswesen lenger zuesetzen wolle, oder nit, Vnd weil die wissenschaft des fürsazs bey dem Gebornen selber ist, so geschicht dem Astrologo vngütlich, das er mit dieser Frag versucht wierdt. Etwas formlicher ist die 6. Frag, ob ein continuirliches Glück im Kriegsswesen zuehoffen? Dann sie sihet es einer Deliberation gleich, da man allerhandt motiven zuegemüeth führt, vnd darumb nit eben an eine allein gebunden ist. Ich khan aber auch bey diesem Puncte anderst nit dann generaliter andtwortten, nemlich das Glückliche Directiones Medii Coeli ad Sextilem Veneris, Sextilem Saturni, Sextilem Jovis, Trinum Mercurii zwischen dem 40. vnd 46. Jahr des Alters fürhanden (die seind in der Vorigen Beschreibung zwischen das 47. vnd 52. gesetzt gewest), daher Ich vernünftiglich zuerachten habe, der Geborne werde seine Dexteritet vnd vernunft brauchen, es seye inn oder ausser des Kriegsswesen. Dann ob schon diese Planeten nit eben die Kriegsgötter seindt, so ist doch bekhändtlich, das heuttigs tags das Kriegsswesen eine ganze neue Welt worden, in welcher allerley negociirt würdt, vnd also ein jeder Planet seiner art vnd Natur darbey findet.

Die übrige 4 Punkten seind von Feinden. Hie würt mir zuegemessen, das ichs gar woll errathen habe . . . Ich verspüre aus allen Fragen, das der Geborne voller Aberglauben seye, vnd ein Ding nit, wie es vorgesagt wahr, sondern nur wie es vngefähr gerathen, aufneme vnd aussendeute. Ich hab nit vom blinden Glück geschrieben, wie dasselbige ihme vill Feindschaften übrn hals bringen werde, sondern ich hab des Gebornen Natur beschrieben, vnd was ich vermaine, was er für Vntugenden oder tugenden an ihme haben werde. Auf dieses fundament hab ich eben dasjenige gebauet, was in der Politica die tägliche Erfahrung mit sich bringt . . . Mit beschreibung der

Natur des Gebornen würdt er selber am besten wissen wie ichs getroffen, mit vorsagung aber der Feinden, begehrt ich mich nit herfür zubrechen, wann es gerathen ist, ohne mitfolung der gesezten fundament, vnd Natur. Ich besorge derothalben, ich habe der Vorigen beschreibung mehr Schandt dann Ehr. Dann was ich gesezet, dessen würdt ohn Zweifel das lauttere Gegenspill erfolgt sein, dann mit den Malcontenten in Böhaimb hatt es einen kläglichen Ausgang genomen, derothalben dann der Geborne, als ein Geborner Böhaimb, der noch im Kriegsswesen versirt, nit mit, sondern wider dieselbe malcontenten sich gebrauchen haben lassen mues. Allweill nun es an diesem fundament ermangelt, wierdt ohn Zweifel auch khein Feindschafft oder Vngnadt von dem Höchsten Haupt in Böhaimb nit zuebefahren sein.

Das die Böhaimb selber seine Feindt sein sollen, ist ohne noth, das es von einem Astrologo vorgesagt wierdt, dann wer ein Böhaimb ist, vnd innerhalb des Königreichs sich also verhelte, wie ich gesezet, den wierdt mann sonder Zweifel nirgendt anderst wol besser khenen oder mehr hassen, als eben in Böhaimb. Der Geborne bespигelt sich aber woll ob ichs getroffen, vnd so dasselbige wahr, so khöndte ich ihme nit guett dafür sein, das nit die starckhe competenzen durch übeln angebeu ihme auch ausserhalb Böhaimb, vnd gar die Hohe Potentaten zue feinden machen werden.

Was andere Astrologos bey diesen Puncten dahin vermöcht, das sie dem Gebornen seine Landtsleuth zue feinden geben, das achte ich daher khomen sein, dieweill sie das Signum Bohemiae, ist der Lew, in domo Septima Hostilitatis gefunden, dann es haben die alten Astrologi das Königreich Böhem vnder Lewen gesezt. Vnd auf diese blosse ausstellung der Länder vnder die Zeichen will der Geborne, wie Herr von Taxis schreibt, sonderlich vill halten. Ich trag aber lautter sorg, sie haben des khein stärcker Vrsach gehabt, dann allein, das sie auf die Insignia, vnd auf den Lewen mit dem doppelten Schwanz gesehen. Wiewoll Nagelius vnd andere aberglaubige Leuth lautter Göttliche Hieroglyphica drauss machen wollen, denen muss mann nur ihre weiss lassen.

Sonsten haben die Astrologi woll ein zimlich gueth Principium von Natürlicher Zuenagung oder widerwillen der Gemüether, aus Gegenhaltung zweor Nativiteten hergenomen. Wann ich nun der Kayl. Maitt. als Königs in Böhem Nativitet gegen dieser betrachte, findte ich die Lunam von dorten per Quadratos Martis et Jovis verlezet, So auch Solem per oppositum Martis. Hingegen dorten Solem von hie per Quadratum Martis, Item Lunam et imum Coeli von hie per Oppositum Saturni: doch Gradus Ascendentes baider orthien vnversehret. Also wurdte nun hierauss abzuemen sein, das zwischen beeden Gebornen nit sonderliche Affection vnd Zuenagung, aber woll allhandt laesiones zuerwarten sein wurdten. Es hatt sich der Geborne vernünftiglich zuebesinnen, das eine böse Zeitt vnd gewonhait aufkhomen, die zwar sonsten bey Soldaten breuchig, vnd er villeicht selber auch practicirt haben mag: Nämlich das mann schlechte Würth gibt, vnd zehret allweill mann hatt, wann es zerrindt, so sucht mann ein Vrsach zue dem der etwas behalten oder erobert, vnd ropfet denselben auch. So nun der Geborne sich vnder den begueterten befindet, mag er ihm woll einbilden, das er ein Böhaimb, vnd das diesser Zeidt die verachtung auf der Nation lige, ohne vnderscheidt des Schuldigen vnd Vnschuldigen bey dergleichen Raubvögeln vnd Angäbern. Mag derowegen neben verhüttung allerhandt verbrochens, sich

auch wider dergleichen verwahren, so guett er khan vnd wol in acht nemen, wie er jederzeit bey seinem König angegeben werde.

Dergleichen widerwärtige Configurationes finden sich auch zwischen des Gebornen, vnd zwischen Irer Durchleucht Herrn Ferdinand Ernstens Nativitet: allda auch die Ascendentes mit Quadratis einander ansehen, Sein Mars allhie in Ascendente, Sein Luna vnd Saturnus, auch theills Sol allhie in Quadrato Martis. Wer nun des Gebornen gelegenheiten mehrere vnd gnugsame wissenschaft hette, der funde aus diesen Comparationibus vnzweifelich Vrsachen überflüssig gnug, sich drüber in weitläuffige Politische Discursus einzulassen, nach dem ein jeder in der Politica fundirt: sonderlich wann er ihme fürnembe, die Geneses Principum selbst zu propalirn, welches doch nit einem jeden guett gehaißen werden möchte, diss allein darumb gemeldet, damit der Geborne sehe, wann auch schon aus dem Himmel allein allerhandt Particulariteten herzuennen wähen, das doch dasselbige aus einer einzehlen Nativitet nit vollkomlich verrichtet werden khöndte, sondern das solche Geneses Principum Reipub. bey allen deroselben Gliedern einer sehr grosser Importanz, als welche mehr Generales vnd Vniversales seindt, vnd auch nach der Astrologorum lehr den Vorzug haben, das hatt der Geborne leichtlich daher zuerachten, wann er bedenckhet, das wann ihr Maitt. im verführten Böhmischen Krieg vnderlegen wähen, oder noch, Es alsdann mit dero getreuen Landtleuthen vnd Obristen, darunder auch mit ihme selber vill ein andere gelegenheidt gehabt haben wurde, vnd also sein jeziger Wollstandt (der aus des Herrn von Taxis in seinem Namen vnd gehaiss beschehenen stattlichen Verheissungen guetter massen erscheint) khainswegs einig vnd allein auf sein aigne Nativitet fundirt seye.

Vnd seindt hiermit die fürgelegte zehen Fragen nach notturfft erörtert, auch das Thema vermüethlich woll corrigirt. Hernach will ich etlicher Particular Jahr Directiones, Revolutiones vnd Transitus begehrt massen für augen stellen, nit zwar das aus diesen Himlischen Particulariteten drum auch Irdische Particularissima, so des Menschen Willchur vnderworfen, herzuennen vnd vorzuesagen seyen, in massen ich mich zuevor hierwider verwahret: Sondern allein meinen Vleiss zuerweisen, vnd andere, so sich dergleichen vnderwinden, auf ihr verandtwortung zuebedienen.

Ex his quae sequuntur, „particularibus eventibus“, pauca desumimus, ablegantes curiosos ad librum Domini Struve, in quo integram thematis explicationem (p. 30 ss.) deprehendent.

Ad annum 1611. annotat Keplerus: Es folgt ein Kriegsbevelch, so auch ein Kranckheidt, nit aus dem Himmel allein, darumb ist nit wunder, das der Geborne in anno 1611 kheinen Kriegsbevelch bedienet, dann damahlen ist auch khein öffentlicher Krieg in Böhaimb nicht vorhergegangen gewest, in welchem der Geborne hette Kriegsbrauch lehren khöndten. Vnd obschon anno 1611 das Passawische Volckh nacher Prag verrückhet, so ist es doch noch khein gelegenheidt zue Kriegsbevehlen gewest, dan in solcher Landtsnotturfft gebraucht mann sich nit deren, die am begürgsten, sondern deren, die am erfahrensten.

Das der Geborne rühmet, ich hab ihme sein damahlig erworben Gemahel ad vivum describirt (l. 391. lit. c), diessen Lob vberlass ich den andern Astrologis, in massen ich mich bey gezeichnetem Ort lautter bedinget. War ists, sofern er sich selber mit einer solchen gelegenheidt woll befunden, so hab ich es getroffen, sofern aber solches ihme auch gerathen, da ist es nit an seiner Nativitet, auch nit an seiner Willchur allein gelegen, sondern hie-

her ist auch gehörig gewest der Gegenparth Nativitet vnd Willchur, die hab ich warlich nit wissen noch sehen khönen, derohalben es mier ein Glückssfall ist, das ichs mit dem eventu auch getroffen, vnd lesset sich von diessem auff andere dergleichen particular Eventus nit exemplificirn.

Das (l. c. not. c) ad marginem gemeldet würdt, der Geborne sey anno 1620 auff den Todt kranckh gewest, da findt ich auff dises Jar nichts, auch nit nach corrigirung des Thematici, sondern auff das Jar 1624. Mag derhalben der Geborne woll glauben, das allermassen, wie er meldet, dissinals der Bacchus sein Planet gewest, vnd die auffs folgende 1624. Jahr zielende ergiesung der vberflüssigen Fetichthigkeiten vmb so vill Jahr anticipirt habe. Was sonders solte es aber sein, wan schon der irrdische Planet Mars, vnzweifel auch die irrdische Venus darzue verholffen hetten, angesehen der Geborne damahlen, als er schreibt, wittiber gewest, auch die hohe Flamme des Böhmischen Kriegs damahlen in alle höhe aufgeschlagen vnd den Gebornen etwa wider gewonheidt vnder freyem Himmel, in Hitz, Kält, Feucht, vnd widerwertig diaet auffgehalten hatt.

Bey 1623 verzeichnet der Geborne sein anderte Heurath: ist abermall ein Willchur; da werden die irrdische Planeten Pluto, weil mann einen guetten einträglichen Krig gehabt, vnd frau Pax mit ihren betrüglichen Vertröstungen, die Heuraths Planeten. gewest seyn.

Die Revolutio anno 1624 ist fürnem. Als ich von etlicher Zeidt hero gesehen, das der König in Franckreich, welcher auch im Septembri gebohren, dis Jahr ein solche Revolution gehabt, hab ichs etlichen Kay. vnd Churbayr. Räthen zuer nachrichtung vnd warnung angezaigt. Alle Planeten seind in Satellitio Solis ausser des Monds. Die Conjunctionem Jovis vnd Martis hab ich in meinem Prognosico auch für wichtig angesehen, vnd auf starckhe eigensinnige Resolutiones, nebens áuf vervrsachung grossen Abfalls gezogen. Das ein ist zimlich erfolgt mit einstellung des Herrenalssischen Auslaufens, wais nicht was in Reichssachen dergleichen mehrers geschehen sein mag. Das andere beruhet meines wissens biss dato noch auf feindtliche fürbrechen der widerigen liga: ob aber ein Abfall im Reich oder in Erblanden auch darhinder steckhe, dessen hab vnd begehr ich keine Wissenschaft. Eine schöne abwechslung gibt es in comparatione cum Radice, cum locis Lunae et Graduum Ascendentium, ist aber nur ein geradt woll, vnd zue scharf nachgesucht. Directio medii Coeli ad Sextilem Veneris ist nebens auch schön; item Luna occupat in revolutione suum locum Directionis. Ein Potentat, der so vill von der Astrologia helte, als der Geborne, vnd diss alles wuste, der wurdte ohnzweifel einen solchen Obristen mit einer so stattlichen Revolution, wan er auch seiner trew versichert, wider jetzige aussländische Feindt schicken. ....

Weill dan so weidt hinaussreichende Jahr de praesenti kheine sonderliche bewegung des Gemüeths verursachen, ichs auch für dissall an der Zeidt nit habe, so mühesambe vnd weitläufige Particulariteten zue continuirn, also will ichs hierbey bewenden lassen.

Vnd weill der Geborne nit allein sonderliche grosse lust zue der Astronomia verspühren lasset, sondern auch aus den fürgelegten fragen erscheinet, das er des müheseligen Landtverderblichen Kriegsswesen zimlich satt, vnd dannoch auch auf ein ausssetzung von demselben bedacht: zue welchem fall der Mensch Natürlicher weiss sich vmb die Astronomische vnd Philosophische Recreationes anzuemen pfleget, sonderlich wann das kizelige Podagra Bett-

rissen macht, vnd mann anderwegs nichts fürnemen khan: Als wolte ich ihme von Gott gewünschet haben, einen rechten, eigentlichen, mit aberglauben vn-
befleckten vnd vnverbitterten Verstandt der Astronomia, vnd von demselben meiner darbey habender Recreation, freudt vnd lust einen theill, mier aber
dargegen sovill seines gelts, wann es ohne seuffzen der Armen sein möchte;
vnd auss hoffnung, das die Kunst dem Gebornen je mehr vnd mehr belieben
werde, derohalben meine Avisi ihme nit vnannehmlich sein sollen: so berichte
denselben ich, das ich gleich jezo wegfertig eine Raiß ins Reich zuethuen,
dann weill ich mit der verbesserten Astronomischen Rechnung zue Endt kho-
men, nach welcher mann in ganz Europa, Ja gar in India vill langer Jahr
gefragt: also haben Ihr Kays. Mtt. auf viller verständiger theils auch Fürst-
licher Personen Commendationes mier zue truckung etlicher solcher Operum
meinen Alt Rudolphischen Ausstandt von 6200 fl. zuerreichen bewilligt, vnd
auf etliche Reichsstätten, allda ich die druckher notturfft erhandtlen vnd nacher
Linz herunder bringen soll, durch Kays. Cammerschreiben angewissen, welche
ich ehester tagen selber praesentirn, vnd desshalben jezo hinauff raissen soll.

Demnach aber neue Kriegssunruhen ausskhomen, dahero ich zuebefahren
habe, mein geringe Praesenz möchte bey jezigem Zuestandt den Reichsstätten
villeicht zuewenig sein, das sie vmb derenwillen ihr Mtt. mit auffthuung ihres
Beutts parirn wollen werden, vnd möchte ich also Zeitt vnd Vnckhosten,
dessen ich kheinen Ueberfluss habe, mit dieser Raiß vergeblich anwenden,
vnd dannoch zue kheinem druckh nit gelangen: Also hab ich mier zuevor nit
vergeblich des Gebornen Vermögens einen theill gewünschet, vnd zue bes-
serer Ercklärung desselben, das dis nicht für einen Geiz angesehen werde, seze
ich noch diss hinzue, das, weill Ihr Kays. Mtt. so fleissig mich gefragt, wie
halt ich mier getrawe, einen Anfang zuemachen, Ich derohalben deren gewiss-
lichen meinung seye, wann jemandt pro Reputatione mier die beyhandten
habende Kays. Schreiben an Memmingen vnd Kempten P. 2200 fl., an Nürn-
berg P. 4000 fl. mit sovill baarem Gelt ausswechselte, vnd hernach etwa im
durchzug, oder wie er sonst die gelegenheit haben möcht, diese Summa
an den besagten Orten an meiner Statt wieder einfordern liess: so wurde
ein solche Kunst befürderliche Liberalitet Ihrer Kays. Mtt. allergnedigst woll-
gefallen: Ich würde auch die Zeitt gewinnen, vnd verhoffentlich desto schleu-
niger zue endt khomen, vnd Vrsach haben, diese ganze Fürstliche vnd König-
liche handtreichung gegen den Gelehrten vnd der Posteritet zuerühmen: mich
aber khünftig mit meiner Kunst vnd arbeit eines solchen Patroni wollgefallen
desto fleissiger zueaccommodiren schuldig sein. Hiemit geschlossen, 21. Ja-
nuarii. Ao 1625.

Judicium matris Kepleri.

Judicium matris Kepleri.

In tabulario Stuttgartiensi conservatur fasciculus satis amplius, continens actionem contra Catharinam Kepleriam ob suspicionem magicarum artium. Persecutionem sagarum tempore Kepleri longe lateque apud theologos et juris consultos rem Deo gratam et rei publicae utilem habitam esse constat. Multae supersunt collectiones actorum publicorum, quibus referuntur causae capitales contra sagas institutae, sed haud scio an nulla comparari possit cum hac, vel quia res fere tota contra usum receptum per literas agebatur, quae omnes una tantum excepta supersunt, vel quia Keplerus, adjutus a juris consultis nobilissimis, rem pro matre agebat quasi juris peritus, vel denique quia Kepleri defensione sine dubio moti curatores reipublicae Württembergensis anno 1621, quo decreta res est contra Kepleriam, edicto publico multa in melius verterrunt, quae usque ad illud tempus nimia acerbitate in actionibus contra homines veneficiorum artiumque magicarum accusatos commissa fuerunt. His moti causis haud abs re duximus, causam illam integram ex actis publicis desumtam recensere, ut juris periti haberent, unde cognoscerent rationem qua illis temporibus judicia habita sint, nec non lectores cujusvis generis Keplerum nostrum prehenderent versantem in re plane abhorrente a consuetis studiis.

Ipsis illis tabulis haec praemittenda sunt. Catharina Guldenmanni, filia praefecti pagi Eltingae prope Leobergam, nata anno 1547. d. 8. Novembris, nupsit Henrico Keplero mense Majo anni 1571. Ipse Keplerus habitum corporis et mores matris astrologice rem tractans sic describit: „Est parva, macra, fusca, dicax, contentiosa, mali animi.“ Alio loco dicit: „Novi feminam iisdem pene natam aspectibus (cum suo ipsius horoscopo comparat matris), inquietissimo sane ingenio, sed quo non tantum nihil proficit in literis (non mirum hoc est in femina), sed etiam totum turbat municipium suum sibi quae auctor est miseriae deplorandae. Matri praegnanti socrus, avia mea, medicinae popularis a patre etiam exercitae studiosa, erat admirationi.“ . . . „Adversarii argumentum ab aetate matris meae septuagenariae nectebant aque vitiis nonnullis, quibus laborat mater mea, ut sunt nugacitas, curiositas, ira vehemens, imprecationes, pertinacia in expostulationibus“ etc. — De causis quibus moti adversarii matrem accusarint et de causa ipsa haec refert Keplerus amico Crügero: „Mater mea cum esset femina moribus aspera jamque septuagenaria et inquieta, nacta est anno 1615 per occasionem litiularum ex amica hostem feminam, olim impudicitiae nota publice affectam, tunc feris capitis doloribus propter affectus uteri (quia sterilis arte facta) identidem tortam. Haec cum a matre esset atrociter lacerata exprobratione vitae anteactae, coepit ei crimen intantare apud populares veneficae potionis sibi exhibitae, unde hi dolores.

Mater se defendere, illam in jus vocare; et commodum incidit in doctorem juvenem, qui tirocinium artis edidit in hac ipsa causa maximo nostro malo. Disceptatum per annos quinque, interim fama serpsit; mutatus enim loci praefectus et qui successit a matre laesus fuit, ut quae illi, cum minus is ei satisfaceret, paupertatem priorem, nunc subitas divitias obiecit. Tandem conspiratum in caput miserae. Femina illa, ex rea quinquennali facta accusatrix, allegavit eosdem testes, quibus illa diffamationis ab annis 5 fuerat aucter et incentrix facta. Cum 24. Julii anno 1620 Bavarus occupasset Lincium, ipsa 5. Augusti post ad petitionem adversariae conspirante praefecto in custodiam data et plane ad torturam postulata. Nihil erat potius quam ut a 70 milliaribus accurrerem; inveni fratrem suspicione infectum ex imperitia, ob indicia levissima arte adversariorum concinnata, nec satis ad extraneos cautum ob impatientiam morum matris. Laboratum hac in re usque in 4. Novembris anni 1621, cum soleuni judicio mater fuit a tortura petita absoluta eque custodia emissa, a quo ipso vestigio ego Lincium recurri; jamque et de injuria et de sumtibus agebatur in adversariam, cum ecce 18. Aprilis anno 1622 Deus finem vitae matris et litis fecit, aetatis anno 75.⁴ (Ex epistola d. 18. Februarii 1624.)

Primum nuncium turbarum domesticarum accepit Keplerus d. 29. Dec. 1615 a sorore Margareta, uxore pastoris Binderi, quae in literis d. d. 22. Oct. fratri machinationes adversariorum, nec non se judicium postalasse contra calumniatores nunciaverat. Keplerus d. 2. Jan. 1616 adiit magistratum Leobergensensem petens, ut sibi mitterentur libellorum exempla et protestans, si quid contra jus factum esset. Mater Kepleri vexationibus multiplicibus per annos 1615 et 1616 turbata cum filio Christophoro (fusore stannario) Leoberga relicta mense Decembri anni 1616 ad filium Joannem Lincium transiit, qui statim ad cancellarium Sebastianum Fabrum Stuttgartiam literas misit supplicatorias, ut ope sua juvaret familiam afflictam. Aestate anni 1617 Kepleria rediit Leobergam ibique manebat, frustra filio ut Lincium rediret postulante. Hinc inde anxio tardissime procedebat, donec Kepleria partim ob errores in defensione et anxietatem liberorum in Würtembergia degentium, partim machinationibus adversariorum in carcerem abrepta est, prius (Aug. 1620) Leobergae, posthac (Sept. 1620) Güglingae, ibique capitis accusata. Brevi post filius Joannes advenit et defensionem matris praesens suscepit eamque ad optatum finem perduxit (die 3. Oct. 1621).

Lincio Keplerus amicos Tubingenses adiit consilium ab eis petens et opem in re desperata. Testes habemus has literas Besoldi, professoris juris in academia Tubingensi:

Nobilis et clarissime Vir, fautor et adfinis suspiciende. Voluit et pro amicitiae mihi jure injunxit Lansius noster, ut meam tibi aperiam sententiam in negotio matris tuae. Ego facti, ex quo jus sumitur, plane ignarus, certi nil hac praesertim in re lubrica statuere queo, et nescio, qua ex diffidentia soror aliquae tui clam me omnia agere videntur. Unum hoc pro ingenno candore dico: vidi novum libellum seu actionem, qua tua mater impetitur, perpendi indicia et media, quibus petitionem roborare nituntur: ea vero talia sunt, ut speciem prae se ferre videantur veri, vera esse nullus ego credo, sed probabilia, et in hoc casu inquisitionem admittunt nostri jure consulti. Inimicitias et adfectus judicum vel consiliariorum non est quod verearis; sed scrupulum injiciunt ea, quae in similibus causis me praesente conclusa fuerunt. Gravitas causae et etiam consequentiae multiplices, quae eam subsequi possent, hoc exigere videntur, ut Bidebachii consilium expetas, qui tibi tuisque impense favet et qui Principi nostro a consiliis est. Sed acta, praesertim novae litis, necesse est ut videat et etiam audiat defensiones ac refutationes tuorum.

Sic vale et festinationem excusatam habe meam. Raptissime d. 25. Apr. 1619.

Die 20. Junii haec addit praemissis Besoldus: Accepi literas tuas, Nob. et Clar. Vir, adfinis honorande, et inprimis, quod attinet negotium matris tuae, de eo amplius nihil mihi constat. Velim autem, ut D. Bidembachio et D. Vice-Cancellario illud de meliori nota commendatum esset, ne forte machinis adversariorum et praefecti Leobergensis judicium civile in criminale convertatur, quod inscio senatu seu consilio amico fieri nequit, et ii facile impediunt.

Jam sequuntur acta causae, descripta ad verbum et literas ex illis, quae tabularii Stuttgartiensis praepositi liberaliter nobis inspicienda concesserunt, servato temporum ordine quantum fieri potuit.

Keplerus ad senatum Leobergensem.

Ernveste, Fürsichtige vnd weisse, innsonders günstige Herren. E. E. etc. seind mein schuldig befiessene dienst besten vermögens zuvor, mit wünschung eines freudenreich neuen Jahres.

Mit vnaussprechlicher betrieblus meines Hertzens hab ich den 29. Decembris jüngsten auss einem von meiner Schwestern Margreta Bennderin den 22. Octobris an mich datirten vnd alhie im Vitzdom Ambt mir vnwissendt verlegen schreiben verstanden, wasmassen etliche thails E. E. W. u. G. Gerichtszwang vnderworffene Persohnen, vff ein pur lauttere starkhe. einbildung ihrer Haußsfraw vnd Schwester, so hievor in leichtfertighait gelebt, vnd hernach in volgender Zeyt im Kopf zerrittet worden sein solle, in disen hochbetrawlichen Argwohn gebracht worden, alss hab mein in allen ehren biss nahendt ins Sibenzigist Jahr erlebte liebe Muetter deroselben wahnsinnigen Person einen verzauberten Trunckh beygebracht, dieselbe hiermit ihrer Vernunft zu berauben, bey diesem Argwohn, auch hin vnd her in der gantzen Statt aussgestreuter vngöttlicher Verleumdung sie es nit bleiben lassen, sondern haben sich vom laidigen Teuffel, der ein Gott ist alles Vnverstandts, aberglaubens vnd finsternus, so weit blenden vnd reiten lassen, das sie Gottes vergessen ihrer angehörigen hilff bey dem Teuffel vnd dessen vermeinten, aber vnschuldiger Weiss dafür angebnem Werckzeug gesucht vnd ein Zauberei (wie sie ihnen eingeildet) mit der andern, namblich mit schreckhung vnd Beängstigung der verdachten Person aufzulösen (maleficium contrario maleficio solvere) vermeint, inmassen dann diser hexenmässige aberglaubische griff, sonst bey den Rechtgelerthen, die von dissem Vnwesen geschriben, gar wohl bekhannt, von ihnen vnzählig vihl practiciert, aber nebens für hochstrafmässig erkennt vnd als ein rechts pactum tacitum cum diabolo vnd aberglaubisches, ohngöttliches mittel verworffen, ja von ihren vielen für ein indicium ad torturam passirt wird, wann ein Person hievor sich dergleichen vnderwunden hette vnd hernach etwa selber auch angeben würde, zuegeschweigen des vberauss gefährlichen Verfahrens wider vnschuldige Personen, das der wiettende Teiffel durch ein einspeihung disses aberglaubischen mittels suecht. Inmassen dann ich ferners nit allein auss obermeltem meiner Schwester schreiben, sondern gleich zumahl auch auss anderer Personen glaubwürdiger relation vernemmen muess, darvber mir das Hertz im leib versprengen mechte, das vorerwente Teiffels Banner disse hochstreffliche thätighait fürgenommen, mein geliebte erlebte vnd von zeitlichem trost sonstens alters halb je mehr vnd mehr verlassene Muetter, heimlicher Weisse, mit hindansetzung ihres Sohns, meines Bruders, für die obrighait fordern lassen, deroselben mit teifflicher aufflag, mit betrowung der gefengnus, ja mit starkhem anhalten, das man sie gefencklich auff ihren Ohnkosten annemen wolle, darzue sie sich auch der Landtsfürstlichen authoritet misbrauchet, ferners mit angreiffung vnd

intendierung der waffen, als wolten sie die an der stette entleiben, **entlich** auch mit gueten Wortten, vnd Verhaissung, das ihr nichtz darumben geschehen solle, vnd also auff alle möglichste verteiffelste weege, die sie immer erdenckhen khennen, zuegemuettet, das sie deren helfen solle, deren sie nichtz bösses zuegefiegt, auch nicht zu helfen vermecht; vnd da sie es vff die weisse, wie es an sie begehrt worden (da Gott vor sey) vermecht oder verrichtet hette, hierdurch alss durch ein offenbarliche Teiffelskunst, die aussgesetzte eüsseriste straff vnd Pein verdient haben würde, die aber sie selbst, als die ein andere Person hierzue zwingen wöllen, auff ihren Hals (wann dem anderst also) verdient haben. Vnd in summa ist disses Werckh (eingenommenem bericht nach) also beschaffen gewesen, das khein wunder were, wann auch mein höchstgeängstigte vnd ohnversehens überfallene Muetter sich ihren grimm zu stillen vnd ihr leben vermeintlich zue retten, in etwas, so ihnen fürträglich, wie mehrmalen geschehen, hette verlautten lassen (das doch der Allmechtig gnediglich verbietet), dardurch aber sie vnschuldiger Weise von einem nicht allerbest in den geschribenen Rechten erfahren Richter zur Tortur erkhendt, vnd entlichen durch Verhencknuss Gottes gar zue einem schmehehlichen Todt gebracht hette werden mögen, dergleichen exempla die Büecher voll, vnd sonsten der obiger arthen für augen schweben. Ja wann auch Gott der Herr seithero sich vber die zerritte Persohn vnverdienter sachen erbarmet, vnd wider zu ihrer gesundthait hette khommen lassen, würden hierdurch dise teiffels leitte meiner Muether ihren gueten ehrlichen namen vnd leimueth von grundt auss, nit anderst, dann hetten sie demselben mit einem Messer den Hals abgestochen, vnd meine arme vnschuldige Mueter in den teiffelischen Verdacht gebracht haben, als hette sie ihr wider gehoffen, vnd hetten also sie mit ihrer Beängstigung, obbeschriebenem aberglauben nach diss zuwegen gebracht, vnd einen Teiffel mit dem andern gebannet. Nun hab ich zwar nebens auss meiner schwester schreiben verstanden, dass baidt sie, ihr Hauswürrh vnd mein Brueder disse durch Teiffelte injuri vnd gefehrung, nit allein einer alten erlebten Matronen leib, ehr vnd guet, sondern auch ihrer gantzen angehörigen Freindtschafft, mit schöpfung rathes für Gericht gebürender massen zu prosequiren gedenckhen, dazue sie dann auch mir, aber fahrlessiger vnd allzuvil sparsamer oder sonsten vnvorsichtiger weisse, durch schreiben angekhündet. Es ist mir auch durch andere Persohnen angekhündet worden, das schon alberait zwen Rechtstäge fürgangen, dieweil ich aber nit waiss, ob meine geschwisterige auch in meinem namen fürkhommen, ob sie auch aller Notturfft nach einkommen vnd nichts versehen, das zue nothwendiger Rettung meiner Güetter, höchst in gefahr gesetzten gueten Namens vnd glimpffs gehörig, vnd sonderlich weil die relation dahin verlautten will, alss ob auch Ich selber verbottener Künsten bezüchtigt worden sey, dardurch disse vbermiettige gegenpart, waiss nit von was Bachereyen aufgeblasen, mich vnd meine in die 15 Jahr bediente Kays. dienste gleichsam vber ein Hauss hinauss blassen, vnd hiermit meiner Muetter (dahin ichs vilmehr deitte, als dass es eben von Herten geredt sein solte) das Hertz gantz vnd gar benennen wellen. Hierauff vnd von meines merckhlichen zwifachen Interesse wegen gelangt an ein Ersam Gericht mein in Rechten wohlfundirtes begeren, die wollen mir vnverzogenliche abschriften alles dessen, was biss dato beederseitz für das Gericht einkommen, communiciren, vnd bey dissem meinem aigenen wartenden Potten nach Cantstatt (Onustatt?) vff die Post zuekhommen lassen, von dannen ich die Verordnung gethan, das es nach Prag abgefert vndt mir, der Ich

hoffentlich vnderdess, so es anderst leibes gesundthait halben sein khan, alldortten sein vnd mich vmb erlaubnus nach Hauss zueraissen bewerben will, allda zuegestellt werde.

Inmittelst aber will E. E. W. vnd Vesten Ich mit gepürendem respect vernahnet vnd auch vnderdenstlich gebetten haben, das sie bey dissem werckh mein verstandenes Interesse in gepürende Acht nemmen wöllen, vnd ob ich wohl dem Rechte seinen lauff vnd schleinigen Vortgang nit beger zuesperren, angesehen dasselbig nit Ich, sondern meine geschwisterige (zwar vnzweifel auch in meinem Namen) angestellt, so will ich aber doch hiemit lauter protestirt haben, das ich davon nichtz, was etwa zue wenig vnd zue meinem praejudicio fürgenommen oder sententiirt oder sonsten verfehlet sein möchte, gebilliget, gut gehaissen oder vertragsweisse eingegangen haben wölle, vilweniger ich die, mehrere vnd andere Gerichts zwänge vnderworffene gegen Parthey, mit endung des Rechtens zu Löwenberg meiner Anspruch, die ich zu ihnen habe, erlassen, sondern gedenckhe dieselbigen von meiner wohlverdienten verwittibten Muetter wegen, wie recht vnd löblich, mit Darsetzung leibes vnd Guets, auch ansprechung meiner angehörigen freunde vnd gönner, oder was ich sonsten mit diensten vnd guetem wohlbekhantem Namen für favor erworben, zuverfechten vnd so weit zuverfolgen, biss der sachen nach den geschribenen Rechten zue endt geholffen würdt.

Hiermit E. E. W. vnd V. mich vnd meine angehörige zu gewöhnlichem schutz empfehlendt vnd der begerten nothhurfft erwartendt, datum Lintz den andern Januarii Anno 1616.

E. E. W. vnd Gunsten

Vnderdienstbeflissener

Johann Kepler, der Röm. Kais.
Mt. vnd einer löbl. Landtschafft
ob d. Ens Mathematicus.

Den Ervesten, fürnemmen, auch Ersamen, fürsichtigen vnd weissen Herrn, Vogt, Burgermaister vnd Gericht der Statt Löwenberg etc. Meinen insonders günstigen Herrn.

Lewenberg.

Das diesse abschrift original in allem gleichlautent bezeugt

Stattschreiber zu Leöenberg
Werner Feücht.

Vogt zue Löwenberg wegen Heinrich Keplers Wittib, Hexereye verdächtigt.

Durchleüchtiger Hochgeborener Gnediger Fürst vnd Herr. Es hatt diser Tagen Jerg Hallers, eines armen Burger vnd tagleners weib alhie, mir amptzhalben clagendt angebracht, es habe verschinen 18ten hujus Heinrich Keplers Wittib Ir Döchterlin, ein medlin vmb vngever 12 Jar alt, als dasselbig neben des Zieglers Döchterlin Ziegel vnd Kalgstein zum Brennofen tragen helffen, vnd damalen gemelte Keplerin bey der Ziegelhütten fürübergangen, vf einen arm geschlagen, davon es gleich schmerzen empfunden, welches auch stundtlich zugenommen, das solch medlin weder Handt noch finger mehr regen künde, vnnd ob wol solche Clegerin sie Keplerin nit offentlichen der Zauber- oder Hexerey beschuldigt, hatt sie doch höchlich gebetten, dieselbe Amptzhalben ernstlich zufragen, warumb sie Ir medlin an gedachtem ortt vf den arm geschlagen. Weil ich nun so wol das medlin als den verletzten arm vnd handt vor augen gesehen, habe Ich Sie Keplerin in das Ampthauss erfordern vnd derselben disse Clag vnder augen sagen lassen, Sie aber ganz nichts gestendig sein wellen,

Sonder die Clegerin vilfaltig lugengestraft. Sie habe Ir medlin gar nit angeregt, da doch solches medlin Iren Kepplerin bestendig vnder augen vermelt, Sie were schon bey Ime fürthber gewesen, sich widerumb zu ruck gewendt, vnd es vff den arm geschlagen, welches auch des Zieglers medlin gesehen habe. Daraus ich solches alsobalden, vnd weil es nur aif jar alt, auch sein Vnter vnd mutter mit erfordert. Die bezeugen das solch Ir Döchterlin gleich nach beschneider geschicht zu Inen in das Hauss hinuf geloffen, vnd angezeigt, die Kepplerin habe des Hallers Catarinle vff einen arm geschlagen, es were Ime schon wee daun, darüber sie Ir medlin dessen zugschweigen haissen, dabey auch weitter vermelt, das bemelts Hallers medlin ein fromes kind, das niemanden zuschlagen Vrsach gebe.

Wann dann genannte Kepplerin, so über die 70 Jar alt, von welcher Ir man vor 28 Jaren gezogen vnd Ires fürgebens noch bey leben sein solle, der Hexerey halben nun etlich Jar inn grossem Verdacht, auch ein gute Zeit hero mit Jacob Reinboldten, Glassern allhie, vnd seinem Weib, in einer rechtfertigung, indem gemeltes Glassers Weib fürgibt, vnd darauf zu sterben begert, das vor viertthalb Jaren sie Kepplerin Iren einen solchen trunck geben, davon sie die gannze Zeit hero vnmenschliche schmerzen erlitten, wie noch Iren auch mit keiner artzney oder chur geholffen werden künden, in welcher rechtfertigung sover procediert, das vff verschinen montag der production tag, zuverhörung der Zeügen, angestellt gewesen, aber vmb obberierter Vrsachen willen widerumb abgeschaffen worden.

Derentwegen Ich sie Kepplerin gantz ernstlich vnd mit bedrawung der gefengnus, auch das E. F. Gn. Ich Irentwegen vnderthenig berichten welle, examiniert, dieselb aber nicht bestendig sein wellen, darüber Ich sie wider hinziehen lassen, dieselb aber gleich darauff sampt Irem Sohne Christoph Kepplern, so ein Kantengiesser ist, vnd ein ehrlich gut praedicatum hatt, wider zu mir komen, begerende, Ich solle Iren gegentheillen wider sie keinen glauben zustellen. In dem Ich nun Irem Sohne erzelt, warauff die sachen Irenthalben beruhen, hatt er mit grossem Sedtzen gewurtet, es wolte Gott, das er von seiner mutter wegen über nacht mit seiner armut ausser der statt ziehen künde. Ich mege thun, was mir Amptzhalben gebüre, er miesse es Gott bevehlen. Nach solchem, vnd gleich vff ein ander sie Kepplerin zum dritten mahl, in das Ampthaus geloffen, allein zu mir begert, vnd mich vff das Hechste gebetten, E. F. Gn. solle Ich Irenthalben nicht berichten, oder ein Zeit lang damit verziehen, vnd innhalten. Sie welle mir einen schönen Silberin Becher (ohnwissendt Irer Kunder vnd menigliches) verehren, vnd fuderlichen zu Handen lüffern.

Weil nun Hierauss meines vndertheiligen erachtens Ir aigne bekantnus: oder vffs wenigst ein bessers gewissen erscheint, als habe E. F. Gn. (bevorab weil ob berierter Jerg Haller zuvor einen arbeitseligen buben vnd dafür gehalten würt, solcher ebenmessig von der Kepplerin beschedigt worden sein mechte, das medlin aber an seinem arm, der Ime noch der Zeit allerdings lahm, grossen schmerzen leidet) den gantzen Verlauf Ich vndertheinig berichten, vnd was mit ernannter Kepplerin, welche gleich darauff zu Irem Dochterman dem Pfarern gehn Hewmaden gangen, sich auch noch der Zeit bey Ime vffhellet, für zunemen, gnedigen bescheidts mich gehorsamblich erhohlen, vnd erwarten sollen. E. F. Gn. damit zu allen Gnaden mich vndertheinig bevehlende. Datum den 22. October Anno 1616.

E. F. Gn.

Vnndertheiniger
Gehorsamer

Vndervogt zu Lewenberg
Lutherus Einhorn.

His Einhorni literis adscripta est haec resolutio consilii superioris (Oberrath):

Dem Vogt zue Löwenberg zueschreiben, er Solle vff die ausgewichne Heinrich Keplers Wittib, so der Hexerey halben graviert, sein Bestallung machen vnd wann sie zuebetretten, zur Haft ziehen, vnd so sie ein Tag zwen gelegen, vff den mit Jerg Hallers Mädlen zuegetragnen Casum, vnd Theologische articul in bei Sein des Specialis daselbst, auch warumb Sie ausgewichen, alles Ernsts examiniren, hienach Ir bekantnus berichten, vnd Bescheidts gewarten. Stuttgart in Cons. d. d. 24. Oct. 1616. Daser, Daikhler, Schnepf etc.

Einhornii responsio (d. d. 1. Nov. 1616), libenter accipientis vocem „so der Hexerey halben gravirt“ refert, viduam Henrici Kepleri nondum Leobergam rediisse, sed quodam ex suis se inacio Leoberga Heumadam transtulisse, nec esse sperandum, illam sponte redituram esse. Filiam, pastoris uxorem, cum fratre stannario ipsum adiisse

petitum, ne de causa matris referret, „darüber sie gebührender massen von mir ab- vñnd hingewisen worden. Wann ich dann, pergit praefectus, von einem Burger alhie (der diser Tag zu Hewmaden gewesen) verstendigt, das Sie Kepplerin von Hewmaden auss nach Lenz oder Prag, der orten sie einen Son hatt, verschickht werden solle: Also habe Ich nochmalen vnderthenigen Bericht thun wellen, weyl die sachen mit Jerg Hallers (von Ir Kepplerin beschedigten) medl noch der Zeytt übel stehn, ob E. F. Gn. das einziehen gemelther Kepplerin, vilen Verdachts vñnd vorhabenden Ausreisens wegen, dem Vogt zu Stutgarten (in dessen Amptung es ist) in gnaden bevohlen hetten. — His adscripterunt consiliarii Stuttgartienses: Vogt alhier soll alsobalden sein Anstellung machen, dass vssermelte Weihs Persohn zue Hewmaden in dem Pfarrhaus aufgehebt vñd verwahrlich dem Vogt zu Leonberg in Haft geliefert werden, folgens wann sie zur Handt gebracht, dem Vogt zu schreiben, solche Persohn verwahrlich anzunehmen, vñd fernern bescheidts daruff zugewarten. Decr. in Cons. 2. Nov. 1616. Praefectus Stuttgartiensis d. 4. Nov. nunciat, illam Heumada Esslingam ad D. Fleinerum transiisse, cui relationi decretum consilii Stuttgartiensis (d. 5. ej.) adscriptum est „beeden Vögten zu Stuttgart vñd Leonberg befelch zuertheylen, wann H. Keplers Wittib sich im Landt betretten werden lassen, solten sie Bestallung machen, solche zur Haft zu nemmen, vber zuvor einkommene Puncten examiniren, vñd fernern bescheidts erwarten.

Quae praefectus Leobergensis d. 22. Oct. 1616 consilio Stuttgartiensi de Kepleriae facinoribus denunciaverat, repetit Georgius Haller, petens d. 29. Nov., ut ex bonis viduae ipsi „zu seiner, von der Catharina Kepplerin durch Zauberey vbel vñnd erbärmlich zugerichten Kinder Vnderhaltung Ichtwas verordnet vñd verfolgt werde.“ Hanc petitionem praefectus Leobergensis Stuttgartiam misit, affirmata Halleri vera et constituta accipiens, Hallerum esse „ein ganz armer gesell“, possidere praeter 6 liberos domunculam vilem, Kepleriam vero bonis uti amplioribus mille circiter florenorum aestimatis. Responsio: Der Vogt solle dem supplicanten anzaigen, dass man Ime noch der Zeit vasser bewögenden Vrsachen in seinem begern nicht zu willfahren wiasse, wafer er aber armut halben seinen Kindern nicht rhat schaffen, noch sie notwendiglich vnderhalten köndte, möge er bey gemeiner Statt oder dem Armen Kasten vmb hilf ansuechen. Vñd dieweil obgedachte Wittib flüchtigen fuoss gesetzt, Er Vndervogt verordnung thun soll, dass nit allein Ihr Vermögen (vermög der Landordnung), da es nicht alberait geschehen, gebürlich inventirt, vñd Ihr darvon nichtzit hinausgevolgt, darneben hievor bevolhener massen guette achtung vff Sie gegeben, damit selbige zur Haft gebracht werden möchte. Actum Stuttgart d. 2. Dec. 1616. Janowiz, Brastberger.

Die 22. Dec. 1616. refert Keplerus Maestlino: „Etsi posterioribus tuis (5. Oct.) adjunctae fuerunt literae meorum, quibus pericula continebantur et calumniae sceleratissimae et potentia adversariorum et cursus justitiae intercisus, quibus tragicis narrationibus animus abreptus vix ad respondendum se recolligit, tamen, quia mittendus est tabellarius, piaculum videbar committere, si nihil responderem. Venit interea frater meus cum matre.

Initio anni 1617 pastor Binder et Christophorus Keplerus his adierunt principem:

Durchleüchtiger Hochgeborner Fürst,

E. F. G. pitten wir vnderthönige gehorsame vnser höchstes anligen in Gnaden gewehrlichen zuvernemen.

Gnediger Fürst vñd Herr, demnach vnser Liebe Alte ettlich vñd sibentzig jähre Muter vñd Schwiger Catharina, weiland Heinrich Keplers seligen Wittib, vor ohn- gefahr anderthalb jaren von Vrsula Jacob Reinholdts hausfraw allhie zu Leonberg, (so sonsten viler lasterhaften stück, sonderlich aber reverenter zu schreiben der hur- rerei halber bei menighen allhie verhaast, in massen dann dieselbe vor vñhlen jaren angeregter Vnzucht wegen in den Diebsthurn ein zimliche Zeit gelegt worden) bei vilen Ehrlichen personen nicht allein vor ein öffentliche Hex vñnd Ohnhold diffamirt vñnd aussgeschrihen; sondern auch höchst nachteiliger massen, ohne einigen grundt bezichtiget worden, sie habe einen schädlichen hexen Trunckh ihr vor dreien jaren dergestalt zugerichtet, das sie die tag ihres lebens ein armes Elendes mensch sein vñd bleiben müsse. Nuhn hatt gleichwoill vnser Liebe mitteingeschlossene Schwiger vñnd Mutter angeregten Lasterhaftenn bezüg ein zimliche Zeit allein vor blose Wort vñnd Weiber reden gehalten, in betrachtung Stattkündig vñd menighen bewust, was Krauts vñd Namens sie Vrsula von iedermann gehalten wirdt, also das wir sament- haft vermeint, wir würden vns an keinem Rnsigen Kessell sauber machen, dann auch

dieweil es, neben vnserer Mutter vnd Schwiger ohnschuld, gantz ohnglaublich geschinen, das ein solcher Trunck ererst nach drejen jaren operiren vnd würrchen sollte, wie dann vberflüssig zubeweisen vnd beizubringen, das sie Vrsula in mittler Zeit deren drej jaren bei gastungen, hochzeiten vnd anderen Kirchweihen gantz gesundt vnd fertig gesehen worden. Gesetzt aber es möchte sich die beklagte Vrsula ein Zeit lang vmb etwas Vbels in ihrem Leib befundenn haben, so haben wir vns obvermelten bezügs auch diser Vrsachen das erste mahl desto weniger vnderfassen vnd angenommen, dieweil wir wohl ermessen können, es möchte derselbe ihr vorgewandte Zustandt vielmehr ausser ihrem ohnordenlichen vnzichtigen vnd lasterhaften leben vnd wesen, als vnser Lieben Schwiger vnd Mutter verursachen herkommen, bevorab dieweil abermahlen mitt Sonnenhellen Zeitgnussen darzuthun, das dieselbige niemahlen einigen rechten verstendigen Doctorem oder Artzet, sondern allein allerhandt verbottene Teuffelische mittell zu ihrem Zustandt gebraucht, vnd beyneben bey dem Bettel Vogt von Stuttgart, bey Marckt Schreyern, wie sie dann erst vor drejen tagen einen solchen verloffenen gesellen in ihr haus gefordert, seines Raths gepflegt, vnd dessen Artzneyen eingenommen, der aber an ietzo seiner verbotenen Kunst wegen allhie in der gefängnuss verwahret wirdt, insonderheit aber bey einem Mann, so sich zu Stuttgart vnd anderst wo wider die Warheit vermessen, er könne die Bückhell vnd kröpffer vertreiben, der aber damit ettliche personen vmb das Leben gebracht, Raths gepflogen, wie dann der Becklagten, Vrsula Bruder vor E. F. G. Vogt allhie selbstn rund ohn allen schet bekent, diser Mann hab ihr ein pulver gegeben, welches sie allein hab eingenommen, aber nicht anderst vermeint, dann es werde ihr das Hertz abstossen, ja es were auch allem ansehen nach beschehen, so er Ihr als ein Barbierer mit andern mitteln nicht widerumb geholffen hette, disem vnd dergleichen ohnzehlichen warhafften Vmbständen nach, haben wir vns mit vnser Schwiger vnd Mutter Ihr Ursulae vssgegossener Schmachreden nicht höher angenommen, als das wir E. F. G. Vogt allhie dieselbige Clagsweiss entdeckt, mit begeren, derselben ein stillschweigen vfzulegen, vnd vns ferner ohnangefochten zulassen, wie wir auch damahlen nicht anderst vermeint, dan sie Vrsula werde sich zu Rhuew begeben, vnd vf des H. Vogts allhie befehlen vns mit dergleichen schelt vnd nachtheiligen Wortten ohnbeleidiget lassen. Disem aber allem entgegen hatt es sich vor ohngefahr fünf Viertell jaren, vnd also bald nach obgedachten verloffenen schmachreden begeben, das E. F. G. geliebter Herr Bruder Achilles Friderich, vnser gnediger Fürst vnd Herr, vmb mittag Zeit allhero kommen, auch damahlen den mittag Imbiss in dem Vorsthaus eingenommen, da sich dann neben E. F. G. Vogt allhie sie beclagte Vrsula (so dem Vorst Maister allhie nahendt verwandt) sampt ihrem Mann vnd Bruder Vrbau Kreutlin, Ihr F. G. Leib-Barbier, auch befunden. Nachdem nuhn die malleit allerdings fürvber, haben sich ermelte drei personen, namlich sie Vrsula, Ihr Mann, vnd Bruder, welcher mit E. F. G. Vogt allhie mit Bruderschaft sonders woll vermeint, mit Ihme Vogt zimlich bezechet, in die Amptsbehausung begeben, vnd vnser Schwiger vnd Mutter einig vnd allein ohne vns vnd Ihre zugeordnete Kriegs Vögt vor sich gefordert, vnd derselben mit höchstem Ernst vorgehalten, sie sey einmahl ein Hex, habe ihr Vrsulae ein Hexentruckh zugerichtet, derentwegen so solle sie ihr widerumb also bald helffen, wa nicht, wolle er Kreutlin sein bey Hand habend halbheraussgezogen Wehr vnser Schwiger vnd Mutter durch den leib stossen, wie er gleich der meinung vf sie zugegangen. Dieweil nuhn solche mit hefftigem Zittern vnd Zagen (inmassen dann constantissimus quisque hierdurch hette mögen geschreckt werden) vor gewalt gebetten, mit Vermelden sie habe niemands bei sich, seye ein alte hocherlebte Weibsperson, wisse von solchen sachen am wenigsten nichts, Gott solle sie darvor gnediglich behüten, item sie hab Ihr Vrsulae (so zugegengestanden) nicht endtholffen, vihl weniger könne sie ihr helffen, Gott sey der rechte Artzet, dises mittel aber sey nicht Göttlich, sondern Teuffelisch, wann iemandt etwas an sie zusprechen, möge mann solches vor Gericht thun. Darauf dann er Vogt ihne Kreutlin vor gewalt gewarnet, aber damit nichts aussrichten können, sondern es laufft derselbe nochmahles hinzu, vnd nimpt sein Schwester, stost dieselbe zu ihr vnd widerholet mit vilen andern Vmbständen, (sonderlich wie sie auch drey mahlen vmb Gottes willen, ihr an helffen, wie dan auch geschehen, petten solle) priora, darüber vnser Mutter gleichfals Ihre wenige Wortte repetiret, vnd vf des Vogts zureden nacher Haus gingen.

Was dann erstlich disen ietz verloffenen warhafften Actum et Processum, so in vnser Injuri Clag mit fernern Vmbständen ercklärt worden, an ihm selbstn betrifft, ob er namlich Legitimus oder Illegitimus, dasselbig setzen E. F. G. wir in aller Vnderthenigkeit zubedencken heimb. Dieweiln aber am andern dises alles, so wohl

zu vnserer Lieben Mutter vnd Schwiger, als vnsern selbst eignen Praejudicio vnd höchstem nachtheil geraichen wollen, damit auch solcher lasterhaft höchst schädliche bezüg vf vns samenthafft nicht ersitzen bleib, sondern die Vnschuld clärlich an tag komme, als haben wir sie Vrsulam vnd ihren Ehe Mann mit recht vorgenommen, vnnnd bey dem Vogt allhie vmb ein Rechtstag fürderlich angehalten, der vns gleichwol gestattet, aber es hatt sich gegenheil in puncto litis contestationis also contumaciter vnd saumseelig verhalten, das wir auch nach aussweisung Prothocolli, biss vf den vierten Rechtstag nichts verfänglichss vssrichtenn mögen, daraus dann gleich eingangs derselben Vorhaben vnd intent zuergreifen. Ebener massen wirdt auch der von beeden theilen vorgeschlagener Herr Commissarius bekennen müssen, das nachdem contratheil den Krieg Rechtens befestiget, auch wir ohngehindert also bald vnser probatoriales ad interrogandum vbergeben, das die beklagte widerumben, ehe vnd dann sie ihre Defensionales verfertigt, den Process vf die zwantzig wochen verhindert, so gar, das ihnen auch von dem herrn Richtern ein Terminus Peremptorius angesetzt worden, dahero nochmalen ohne mühe zuschlüssen, das Widertheile ein sondern Zweiffel an jrem rechten müsse gehabt haben, vnd so vill desto mehr, dieweil mann sich durante adhucdum processu, vf seit vnserer widerparten oftmahlen verlauten lassen, dise rechtfertigung soll vnd werde keinen fortgang gewinnen, angesehen der becklagtin Vrsulä Bruder bey E. F. G. supplicando nicht wenig vermöge, vnd die einmahl angefangene rechtliche Handlung durch einenn Fürstl. befelch abschneiden vnd verkürtzen werde.

Dieweil wir aber solchen aussgeschichtenn Tröwortten keinen glauben zügestelt, sondern erstgedachtem Termino Peremptorio würcklich nachsetzen, vnnnd gerüst vnd beraitt den ernanten productions tag abwartten wollen, da begibt vnd erhebt sich vss vnser der becklagten Vervrsachen ein Newer handell, in dem eben den tag vor angestellten productions tag des vor langer Zeit abgestorbnen Wasen Meister Sohn vnd sein weib allhie (welche doch beede vor öffentliche Dieb vnd Zaubere gehalten werden, wie sie dann vor wenig Jahren Diebstahls halber einkommen, verwisen vnnnd abgestrafft worden, vnd hat sonderlich das Weib erst vor ohngefahr fünff Wochen einem Jungen Mann, seines Handtwercks eim Kirschnern, in seiner schwachheit den Kopf gemessen, der auch gleich darauf Tods verschiden) sich nit nur allein zu den becklagten, sondern auch zu dem Vogt allhie verfügen, vnd zeigen demselben an, vnser liebe Schwiger vnd Mutter habe ihnen ein Kindt am Arm ergriffen, dergestalten, das es stundtlichen schmerzen darann einemen vnd erfahren müsse, welchem blossen, liederlichen nichtwerthen Clagen, Vor vnd anbringen der Vogt allhie, (welcher sich der Zeigensag gefeuchtet, vnd sonderlich vermuttert, es möchte der oberzehlte ohnordentliche Actus vnd Process ihme zue Schimpf vnnnd nachtheil an tag kommen) also bald glauben zugestellt, auch so woll beede becklagte, welche doch der Newe Handell nicht angangen, als auch die Newe nichtswerthe Clägere nach lengs angehört, darauf auch in continenti wider eines gantzen gerichtss Vorwissen, den Productions tag abgestellt, vnd darneben E. F. G. mit weit andern Vmbständen, als sich die sachen verlossen, berichtet, auch seinem selbst eigenen berühmen nach so vill aussgerichtet, das er vnser liebe vnschuldige alte Schwiger vnnnd Muter gefänglich annehmen, Ihr Haus beschliessen, vnd ihr gantzes Vermögen (darvon doch vnserm Schwager vnnnd Bruder Kaißs. Mathematico zu Lintz der vornembste particul zuständig) mit grossem schimpf vnd Spott inventiren, vnd darvon die becklagte (so doch ohgeherter massen ihr Recht keines wegs nach bentügen deducirt vnd erwisen) vnd die Newe frevenliche Cläger damit vsser Costen vnd schaden entheben solle.

Ob nuhn, so vill disen Actum anbelanget, die solennitates processus mitt abstellung des productions tags, vnnnd in andern puncten gehalten worden, wollen abermahl E. F. G. gnedigem gutbeduncken wir bekümmerten Supplicanten in aller Vnderthenigkeit solches zuerkennen geben. Dises aber könden vnd sollen E. F. G. wir vnderthenig mit höchster Warheit nicht verhalten, das erstlichen beede vnserer Schwiger vnnnd Mutter obangeregte Widerpartheien, nichts wehrte hochgravirte lasterhafte Stattkündige leuth sein, so gar das mann deswegen weder disputiren, noch zweiffeln solle; Dannenhero vns vnd andere Ehrliebende leut nicht wenig befrembdt, das denselben in solchen leichtfertigen stuckhen vsser blossen frevenlichem muttwilligem an geben, bey dem Vogt so leichtlich glauben gegeben, vnd hingegen vnser hocherlebte Mutter vnd Schwiger ohnerwisener sachen in die eüsserste gefahr von demselben geführt wirdt.

Betreffendt am Andern die abkhündung des productions tag, so ist eben damit die Warheit selbstn verhindert worden, dann dieweil durch die Zeuginverhör, bey

welchen sich beklagte nicht schewen sollen, veritas an den tag kompt, vnd erkundiget wirdt, ob vnser Schwiger vnd Mutter ein solche fraw sey oder nicht, solte der Vogt solchenn tag befürdert, vnd nicht verhindert haben, vnnd wie ist es möglich, das beklagte mit ihrem bezüg ohne beweisung fuossen oder passieren könden, cum affirmanti de necessitate juris in tantum probatio incumbat, ut in illius defectum Reus absolvatur. Insonderheit dieweil wir selbstn der beweisung vnd nichts heheres von Gott vnd dem Richter begehren, aber die Vrsach diser Verhinderung ist leichtlich zu ergreifen, beide beklagte wolten eben gern ohngerechtes Recht, vnnd ihren Seckhell gefült haben, vnd befahren sich ihre böse vervvte stück möchten dardurch an das Liecht vnnd an den tag kommen.

So vihl am Dritten die ander Clag anbelangt, so ist dieselbige noch mit keines einigen menschen Wort erweisen, wie dann noch meniglich allhie zweiffelt, ob obberührtem Maidtlein an seinem Arm das ringste fehle oder gebreche, also das abermahlen dises zu Verkürzung vnseres Rechts gar nichts dienlich.

Vnnd ist am Vierten nicht gletblich, das so vnser Mutter vnnd Schwiger, wider zugeben ein solch mensch sein solte, das sie eben vor dem Productions tag dergleiche thatt würde verübet haben. Vilmehr ist mehr dann gletblich, das vors fünffte die letzte nichtswerthe Clägere, welche das jhrige, wie meniglich weist, durch die gurgell gejagt, vnnd sich nachmahlen mit stehlen nehren wöllen, solches alles vmb des gelts vnd gewins willen gethan habe, wie dann kein mensch in diser Statt lügen wirdt, solche diffamirte personen nehmen gelt vnd geben das Kind gar von sich.

So ist am sechsten mit Claren Zeugnissen zu demonstrieren, das dise beide vnser widersacher lange Zeit vor dem Productions tag zusammen gewandert, vnd die Sachen nach langem delibereiren, zu Verhinderung der Rechtfertigung werden also angestellt haben; wie sie dann noch täglich ihre heimliche vnd öffentliche conventus haben, daraus verhoffentlich nicht wenig zuschliessen, welches dann sonderlich auch dahero abzunehmen, dieweil eben vor dem Productions tag, vnd nicht zu anderer Zeit solcher Rathschlag ins werck gerichtet worden.

Zu welchem am sibendten auch dises kompt, das die beklagte mit den letzten Clägern geloffen, vnd gleichsam ihre Clagen gemein gehabt haben.

Disem allem nuhn kan an ietzo nicht entgegen sein, wann vnser Widertheilen samenthafft vorschützen, vnser Schwiger vnd Mutter seie aussgetreten, dann das dises vss bösem gewissen beschehen, wirdt mit höchster wahrheit verneinet, vnnd villmehr vorgewendet, das solches alles vmb Rath vnnd Pflag bey vnserm Schwager vnd Bruder dem Kays. Mathematico geschehen sey, also das dieselbige nicht an einem vnbekanten, sondern einem Ehrlichen ort, an ietzo zufinden, vnd ob dise beschwehrliche sachen, solch hohe feindtschaft, rath bederfen, wirdt kein Verständiger zweifeln. Zudem so wirdt es vmb ein ringe Zeit, ob Gott will, zuthon sein, in welcher sich dieselbe widerumb einstellen solle, villmehr erpeth mann sich, solche vf jedes mahl begeren zu praesentiren, ist also kein fuga, vihl weniger ein reatus zu praesumiren, vnnd vorhanden, vnd gesetz aber nicht bestanden, es were dieselbe vssgetreten, wurden doch obige Vmbständt vnd gewaltthaten, sonderlich wie mann zuerst mit derselben gehandelt, solch hochbetagtes weib leichtlich entschuldigen.

Wann dann gnädiger Fürst vnnd Herr die sachen hie obgesetzter massen bewandt, das E. F. G. den wenigsten puncten vf nachfragen anderer gestalten nicht befinden werden, als wollen E. F. G. vmb Gottes willen wir in aller vnderthönigkeit gebetten haben, dieselbe wollen vnserm gegenheil die erstlich beklagte ad processum continuationem dergestalten anhalten, das weil sie sich litem contestando einmahlen in das Recht verhänglich eingelassen, das dieselbe auch mit dem productions tag, vnd der Zeugen-Verhör würcklich fortfahren. So sich nun die sachen nach E. F. G. Vogts bericht allhie, oder vnser gegenheils fälschlichem Vorgeben nach befinden solten, wollen wir die einigste entschuldigung nicht mehr einführen, sondern von vnser Schwiger vnd Mutter selbst williglich fallen, vnd derselben ihre Recht nach Verschulden thun lassen, aber die Zeugen-Verhör, als die rechte richtschnur, wirdt vns (ob Gott will) entschuldigen, die gerechtigkeit befürdern, vnd vnser Widersacher zu schanden machen.

Betreffendt den andern bezüg mit dem Kindt, referirn wir vns gleicher massen vf die Zeugen-Verhör, vnd sein erbietig dem gegenheil williglich zu rechten sein, der endtlichen vnzweifelichen Zuversicht lebendt, es werde vnserer feindt vnd Gegensacher falsche Practicten, List vnd rinckh allen obgesetzten Vmbständen nach dern mahl eins an tag kommen. Vnnd dann endtlich so vihl den angelegten Schimpfflichen arrest, beschliesung des hauses, vnd bevorstehende inventation anlangt, pitten wir gleicher

gestalt in aller Vnderthenigkeit pro relaxatione et intermissione, bevorab weil vnser Väterlich gut vnder vnser Schwiger vnd Mutter Vermögen noch der Zeit begriffen, auch sonst den mehrertheil vnserm Schwagern vnd Brüdern zu Lintz zugehörig, vnd dann weil vnser Schwiger vnd Mutter keines wegs vassgewichen, sondern sich jedes mahl zustellen erbietig, welches vmb hochermelt E. F. G. wir die tag vnser lebens in aller Vnderthänigkeit widerumb zu verschulden erbietig sein.

E. F. G.

Vnderthenige
Gehorsame

M. Georgius Binder pfarrer zu Haimaden.
Christoph Keppler Burger vnd Kanten Giesser
zu Leonberg.

His adscriptum est: Johann Keppler Röm. K. Mtt. Mathematicus et M. G. Binder Pfarrer in Hewmaden, item Chr. Keppler Kantengiesser intercediren für ihre wegen Verdachtiger Hexerey ausgewichene respective Muetter vnd Schwiger. Zihen den Vndervogt, wie auch Jacob Reinholden vnd dessen weib hesslich an. Erbietten sich, wann sich die sach dess weges befinde, vnd ihres Theils falschen vorgeben nach sich befinden solle, alsdann die gringste entschuldigung nit mehr einzuführen. Praes. 7. Jan. 1617.

Scriba Stuttgartiensis Joannis Kepleri nomen adjunxit nominibus Christophori et Binderi, cum exemplum non referat prioris subscriptionem. Ipse Joannes his adiit principem Württembergicum literis supplicatoriis (sine die):

Durchleüchtiger Hochgeborner Gnädiger Fürst vnd Herr.

E. F. Gnaden seind mein vnderthänige arme dienste jederzeit bevor.

Gnädiger Fürst vnd Herr, ob wol Ich ausser dem Land Württemberg, da meine liebe Eltern in E. F. Gn. Statt Löwenberg verburgert, da auch Ich durch Landsfürstliche Miltigkhait bein studiis in Clöstern vnd zu Tübingen aufgezogen bin, nu einige lange Zeitt abwesend, vnd anderwärtz mit Kayserlichen vnd andern Diensten verhaftet: so bin vnd pleib jedoch E. F. Gn. als meinem Herren vnd Landsfürsten Ich mit vnderthäniger pflichtschuldiger Treu vnd devotion hold vnd beygethan, vnd wünschete mir nichts mehr, dan das Deroselben Ich, da es mit Gott vnd Ehren sein wolte, in meinem Vatterland mit meinen mathematicis studiis auch würcklich dienen möchte. In massen Ich dan niemahlen vnderlasse, die von E. F. Gn. Vorfordern vnd auch von E. F. Gn. selbstn mir erwisene Landsfürstliche hohe Gnaden mit begebender Glegenhait gegen meniglichen zurühmen: auch so Ich durch Gottes Segen etwas namhafts in meinen studiis zu Werckh gerichtet, dasselbig also fürbringe, das der dannenhero verhoffte Ruhm nit weniger auff E. F. Gn. vnd mein geliebtes Vatterland, als auff andere meine gebietende Obrigkaiten erfolgen möge. Dessen Ich dan ein geringfügige demonstration mit gegenwürtigem allernützlichst in druckh verfertigtem Bericht von meinem Hauptwerckh Tabularum Rudolphi, im andern Bogen vnd dessen zwaitten Blatt *Vnder diser Zeitt* etc. hiermit in gehorsamster Ehrerbietung fürzaige.

Wan dan Ich sonst bey allen denen Potentaten Teütschen Landes, oder auch aussländischen, wölliche etwa meiner geringen Person einige wissenschaft haben, vmb meiner Mathematischen Studiorum vnd vntadelichen Verhaltens willen (ohne rhum zumelden) in sollichen Gnaden stehe, dass Ich auff begebenden Notfall zu einem Jeden Deroselben meine Zufucht kecklich vnd getrost zunemen vnd notdürfftigen Schutzes vnzweivenlich zuerwarten hette: als will Ich der vnderthänigsten Hoffnung geleben, das auch E. F. Gn., als wölche in Beschutz- vnd Befürderung gutter Künsten vnd Tugenden keinem Potentaten nichts bevor geben, Mich als Dero Vnderthanen vnd Stipendiarium nit weniger mit Landsfürstlichen Gnaden ansehen, Meine hiermit an E. F. Gn. langende demütigste flehentliche Bitt gnädiglich erhören. Nämlich

in Sachen meiner Muter Katharina Kepplerin erlebter Wittib, wider böse vneleidliche Verleimbdungen angefangener, aber vbers Jahr hochbeschwärllich aufgezogener, vnd allererst jetzo, da es dermalen eines zur Zeitgenführung kommen sollen, durch hochpraejudicirliche inquisitiones, Berichte, vnd gefehrliche, Leib vnd Leben antreffende Cantzleybefelche, allerdings vnterschlagner Rechtsführung etc., Dero Landsfürstliches Gnädiges Einsehen interponiren, vnd hiermit sonderlich meinen sonsten zimlich bekanten gutten Namen vor angedroetem grossen Spot vnd Schimpff gnädiglich retten vnd bewaren werden.

Vnd weil Ich disser Zeitt dermassen verhafft, das mir nit müglich von binnen abzukommen vnd aller sachen beschaffenhait gegenwürtig nachzufragen, desshalben Ich von binnen auss mehr in specie nichts eigentlichs anzubringen oder zu suppliciren weiss, solliches auch in ansehung meiner Mutter sehr mächtigen vnd aufsetzigen Gegenparth, in alle Wege gefehrlich sein will; darneben aber Ich doch mit guttem gewissen vor Gott betetiere, das Ich khainen andern bericht nit habe, dan das mein liebe Mutter nit allein in Irer anhangenden Klag wol fundirt, vnd zu derselben bey gefahr leib, ehr vnd gutt genötigt worden, sondern auch an der neulich eingestraiten vnd nach Hoff berichteten Bezüchtigung vnschuldig, vnd eintweder mit bosshafftigen Calumniis, oder doch auffs höchst mit vnerfindlichen, durch die geclagte verleimbdung selber verursachten superstitionibus beschwärt worden sein müesse: als hab Ich es noththalben dahin stellen, vnd meinem Advocaten die aigentliche befindende Notdurfftten auff einen oder andern Fall bey E. F. Gn. in meinem Namen gehorsamlich snpplicando anzubringen, anbefehlen müessen. Mich baiden Orten zu gnädiger erhör vnd gewehrung gehorsamist flehentlich empfehlend

E. F. Gn.

Vnderthäniger gehorsamer gewesener
stipendiarius

Jetzo der Röm. Kay. Mt. vnd
einer Er. Landt. des Ertzh. Oest.
ob der Ens Mathematicus.

Johan Keppler.

Cum in praemissis literis defensores Kepleriae praefecto Leobergensii hand obscuro crimini dent dilatam causam forensem et studium partis oppositae, his provocarunt Reinholdum (prius nominabatur Reinhold, hinc inde nomen in libellis scribitur modo Reinhold, modo Reinold), ut rem suam defenderet literis, quae Stuttgartiae traditae sunt d. 23. Jan. 1617, sine dubio conscriptae instruente praefecto Leobergensii Einhorn. Petit Reinholdus „in vnderthenigster demuet vmb Gottes willen folgende mein vnd meiner Armuetzeligen Haussfrawen gar hartes obligen vnd schweres Hausskreutz mit Vätterlicher Hülffreicher audientz Gn. vnd ohne verdross anzuheören.“ Repetitae sunt querelae in hoc libello, quas praefectus p. 364 Stuttgartiam retulerat, multum tribuit Reinholdus rei, quam item praefectus nunciaverat, Kepleriam corruptelam molitam esse, nec non denunciat illius fugam, testimonia conscientiae delictorum. „Wa sie noch der stunde latitirt, kan man nit aigentlich wissen; allein da ein ernst an ihren Sohn Christoph Käplern allhier, der dannen sein hüesche Muetter verstecken vnd ihre beste mobilien nach ihr hinaus flihen helfen, solte gelegt werden, wurde man baldt erfahren, an was Orten Sie sich vffhalten thette. Nun lasst der Christoph Kepler sich darneben noch vihler bössen trauworten verlautten, wie Er erst mit Rechten hinder mich wölte, vnd mich folgents an bettelstab richten, da doch zubesorgen, so es vnser lieber Herr Gott nit anderst wendet, wir Eheleut ohne das dahin kommen müessen, weil mein kranck weib mir in der Haussbaltung nichts mehr nutz vnd ich wegen disses Vnfahls meinem Handtwerck nit mehr nachkhommen kann“... „Alss wöllez E. F. G. gnedig geruehen, vnd nach besagter aussgetretener Käplerin greiffen vnd in

Verhaftung bringen lassen, damit man als dann möcht von ihr erfahren, was Sie für gift in trunk geihan, deme dann mitt guette mittel möchte begegnet, vnd mein Haussfran wider mit Gottes Hülff zu ihrer gesundtheit gebracht werden. Inmittelst aber alle ihre Käplerin Haab vnd güetter allhier confisciren vnnnd vnns von denselben wegen zugefügten an Leib vnd guet grossen schaden ein billichen abtrag thun lassen.“

Consilium Stuttgartiense ad has et pastoris Binderi literas supplicatorias haec respondit: . . . „Wan die Sach in hoc facto alpereit in verfangnen rechten, so waist mann demselben nit vorzuegreifen, sonder wirdt dem Vogt zue Löwenberg zuebevehlen sein, damit aller schleünigst fürzuegehen, vnd keinem theil mutwilligen Vfzug zuegestatten, auch nach gethanem Bschluss der Sachen die gantz Acta sampt der gefasten Vrthel Ante publicationem zur Canzlei zue vberschickhen.

Ehe vnd dann aber obspecificirtes factum zur Canzlei gelangt, hatt der Vogt zue Löwenberg berichtet (p. 364), wie daselben dise Katharina Käplerin der Hexerei darumb verdächtig, weil sie Jerg Hallers eines Burgers daselbstens Döchterlen bei der Ziegelhütten vf einen Arm geschlagen, davon es gleich schmerzen empfunden, die so sehr zuegenommen, das solch maidtlen weder Hand noch finger mher regen kende, allermassen Er Vogt Sie Keplerin beschickht vnd dis ahntastens halben befragt, die aber dessen in keinen Weg gestendig gewesen, dannocht aber laut berichts zum drittenmahl in das Ampthauss geloffen, vnd den Vogt ihrethalb mit dem Bericht inzustehen gebetten vnd ihme ein Silbern Becher zuverehren versprochen, hienach Sich nacher Heumaden zue ihrem dochtermann dem Pfarrer daselbst vnd von dannen nacher Lintz zu ihrem Sohn Johann Keplern Mathematico Caesareo begeben. Vngehendts hatt erwerter Jerg Haller gebetten, Seinen Kindern von Ir Keplerin Vermögen Alimenta vnd Vnderhaltung zuschaffen, es ist ihme aber abgeschlagen worden.

Wann dann diss leztere factum nit zue genüge vnd wie recht ist, sonder allein durch zway aalf- vnd zwölf-Jharige maidtlen beigebracht, vnd zuvermuten, die Käplerin nit bösen gewissens halb, sonder auss schrecken vnd forcht, weil M. Vrbán Kráttlin Balbierer Ir starckh zuegespröchen, vnd Sie, wa der Vogt mit Ir hinauswölle, wol merckhen kenden, flichtigen fues gesetzt, zue dem Ire Kinder erpietig, Ir muter vnd Schwiger fürderlich wider zustellen, so halten demnach subsignirte in Vnderthenigkeit darff, dem Vogt zue Löwenberg bevehlen zu sein, das er oftgedachter Keplerin Kinder vnd Dochtermann für sich erfordere, vnd ihnen zuerkennen geeb, wann Sie Ir muter wider würden stellen, lassen es I. F. Gn. geschehen, wölle Ir auch sicher gleidt Ir Rechtfertigung auszueffren gegeben haben, jedoch solle Vogt vf freiem fues Sie nachmahlen besprachen, ob vnd warumb Sie des Jerg Hallers maidtlen angetast, warumb Sie ihme Vogt ein Becher zuverehren versprochen, vnd aus was Vrsachen Sie ganz ausser dem Land gewichen, hienach Ir Verantwortung berichten vnd bescheidts gewarten. Inmittelst aber von Stoffel Keplern vnd dem Pfarrer zue Heumaden glibd nemmen, von Irer muter vnd Schwiger besessnen güetern vnd Vermögen ausser Landt nichts zuveressern, sondern alles (jedoch ohninventirt) beisammen zuehalten vnd zuverwahren. Stuttgart 29. Jan. 617. Canzler Janowitz, D. Brolle, Daickher. *Placet.*

Haec resolutio a praefecto Leobergensi ad partem supplicantem non integra perlata esse videtur, cum Binderus et Chr. Keplerus d. 9. Martii iterum adirent consilium Stuttgartiense, petentes: „weiln E. F. G. Vndervogt mehrbesagten gnedigen Befehlich vns bald vf dise, bald vf andere manir fürliset, vnd vnserm Advocato denselben integras et originali concordantes copias (sich daraus zur noturfft zuersiehen habend) gänzlich versaget, vnd dieser gantz handell an ietzo allein vf anstellung des productions tag vnd Examine testium beruhet, auch bereits der Stattschreiber zue Leonberg zu Commissario erkiest, als ist vnd gelangt an E. F. G. vnser gantz vndertheniges anruffen vnnd pitten, die geruhen dero Vndervogt vnnnd Stattschreiber nochmahlen gnedig anbevehlen, das sie nach inhalt dess hievor ergangnen gnedigen befehls die sachen befürdern, auch vnserm Advocato mehrgedachten gnedigen befehls integras copias ertheilen vnd widerfahren lassen sollen.“

Resolutio data d. 11. Martii: Von Gottes gnaden Johann Friderich Hertzog zue Württemberg etc. Lieber getrewer. Nachdem bey Vns der aussgetretenen Catharinae Kepplerin Sohn vnnnd Dochtermann vmb Befürderung dess zwischen Ihr Kepplerin vnd Jacob Reinolden Glasern zue Löwenberg angestelten Process inn Vnderthenigkeit angesuecht vnd gebetten, als ist vnser Befehch, du wöllest mit ahnbefohlenem Process vorigem Befehch gemess, vngehindert gegenhayls einreden, ob schon benante Keplerin noch der Zeit nit persöhnlich zugegen ist, fürderlich fürgehen, auch Inen Supplicanten von angezogenem Befehch Copias (doch ausserhalb des Pass,

wa dñr der Examination halben gegen Ihr Keplerin befolhen worden) ertheylen. Daran geschicht vnser Meinung. Datum Stuettgardten etc.

Landthofmeister Daniel Bűwinghausen. V. Canzler
D. Broll, D. Daser, Schnepf. Sebast. Faber.

Hoc decreto non contentus Reinholdus iterum adiit consilium Stuttgartiense et prioribus repetitis haec addit: . . . Die Kepplerin, ob sie wol des gegebenen Trunkhs nit in Abred sein kűndten, auch alhie von meniglichen schon vil und lange Jahr für ein Hexen im Verdacht vnd geschray gewest, khain solche sein wűllen: sondern derhalben mich super injurias alhie zue Leonberg mit Recht verclagt, darűber aber, als Kűpplerin Geűrgen Hallers Dűchterlin alhie angegriffen (wie sie Ime zuvor dergleichen auch an einem Kind bewisen) vnd es gelűmbdt, wűlches der Vogt zur Fűrstl. Cantzley vnderthenig berichtet, gnediger bevelch abgegangen, weìln sie flűchtigen Fuess gestűtzt, wann vnd was Orten sy im Landd betretten werd, sie gefennklich einzuziehen, inmittelst auch all Ir haab vnd gueth inventieren zuelassen. Darauff auch der Vogt Ir behausung mit einem Schloss verwahrt. Es haben aber Ire Kinder vnd Tochtermann mit suppliciern bevelch erlangt, das mann sie vff freyem fuess wider Ein- vnd zum Rechten khommen lassen solle. Vnd weil die Kűpplerin ein bűses gewissen, vnd diser auch anderer mehr verűbten Hexenstűkhlin sich schuldig waist, also derowegen sich nit zu Hauss lassen wűllen, vnd noch, wollen mich Ire Pűfeger vnd Kind zwingen, mit Inen im Rechten fűrzuefahn, vnd allss Ich dessen bedennckhens gehabt, sy derhalben verschiner tagen einen andern bevelch aussgebracht, vnd ob wol Ich mich deselben nit vnzeitig vor dem Richter alhie zum hűchsten beschwerth, vnd die sach zue einem Spruch khommen, beyligende Sententz*) gestrigen Tags ergangen, dass es bey E. F. G. bevelch verbleibe, jedoch mir bevorsteen solle, einen andern bevelch auszubringen.

Wann dann Gnediger Fűrst vnd Herr, die sachen hievor vnd jetzt erzűhlt massen mit Wahrheit beschaffen, vnd mir gantz beschwerlich sein will, Inn einer so offenbahren sach, da der Kűpplerin Hexenstűkhlin am tag, vnd meniglich bewisst seind, in Irem Abwesen vnd aussreissen mit Irem Sohn, Tochtermann, vnd Kriegs Vűgten, mit Rechten vil Costen anzuwenden, weil es sonderlich ein Criminalsach, vnd manifesti Juris, quod criminalis actio non transeat ad haeredes:

So gelangt demnach an E. F. G. nochmalen mein ganntz Vnderthenig vnd vmb Gottes Willen flehenliches Pidten, die wűllen mich bey dem Ersten ergangnen Frstl. bevelch gnedig erhalten, also nochmalen gnedige Verordnunge thun, das sy Kűpplerin zur Hand vnd inn haftung gebracht, auch Ir haab vnd guth allsbald inventirt werde. Im fahl Ich aber je wider vnderthenig Verhoffen mit Ir der Kepplerin das angefangen Recht aussfűhren műeste, gnedige Verordnunge thun, das dem andern Fűrstl. bevelch ein bendgen beschehe, vnd nemblich sie sich in der Person zum Rechten, vff freyem fuess einstűlle, vnd dem Recht selbst abwart, auch Ich ausser dessen mit weiterm Rechten nit beschwerth werd, dass, neben dem es an Ime selbstn Recht vnd billich, will vmb E. F. G. Ich vnderthenig zu verdienen in khain Vergess stűllen etc. Dat. 28. Martii anno 617.

Pastor Binder et Chr. Keplerus haec interposuerunt: . . . Demnach jűngster tagen diser gn. bevelch erfolgt, es solle der vorgeschlagene Commissarius mit dem productions tag, ohngeachtet des gegenthails einreden, es seye gleich vnser Schwieger vnd muetter zugegen oder nit, fűrderlich fortgeschritten werden, item es solle E. F. G. Vogt alhie, welcher in der Warheit ein Vrsacher diser Confusioni ist, vns abschriften des zuerst vor vns erthailten bevelchs ohn hinderstellung erthailen, so hat doch bis dato fűr eins khain andere Abschrift, als hie beygelegt, welche vnserm bedunckhen nach gewisslich dem rechten Originali nit gleichlautend sein wűrdt, vber vilfűltiges bitten vnd betten, erfolgen wellen. Ob nun dieselbe mit dem Concept vbereinstimmen, werden E. F. G. solches nach gegenhaltung des Concepts in gnaden vernemen kűnden.

*) Im Stritt zwischen J. Reinholdten vnd C. Kepplerin sohn vnd dochtermann sampt derselben geordneten Kriegs Vűgten, angestellte Zetigen Verhűr betreffend, erkendť der Richter allem gerichtlichem Vorbringen nach, dass allweil dieselb von vnserm gn. Fűrsten vnd Hern durch ergangnen gűedigen Bevelch vfferlegt vnd anbevolhen, dass der Richter darbey verbleibe, es wolte dann beclagter J. Reinholdten einen andern bevelch aussbringen, welches Ihme haimgestellt sein solle. Actum et publicatum vorm Statgericht Leonberg den 27. Martii 617.

Belangendt am andern das hauptwerckh, nemlich den productions Tag, möchten wir nichts mehrs wünschen vnd begern, dan das derselbig seinen wärcklichen Fortgang vff noch bestimpten terminio gewinnen, die Warheit an das liecht khommen, vndt bevorab E. F. G., dan auch wir wissen möchten, ob vnser liebe allte schwiger vndt muetter schuldig oder vnschuldig sey, da so vill den deputirten Commissarium, Herrn J. Kernern, Statschreiber allhie betreffen thut, kenden wir die wenigste beschwernuss wieder ihn nit einwenden, sondern müssen villmehr bekennen, derselb habe je vndt allweg seinem officio ein Gntegen leisten wollen, wie er den zu disem end den 31. hujus zu einem endtlichen productions Tag ernandt, da wir dan nit anderst vermeint, dan die sachen werden gerichtlich fortgehen. Aber disem allem entgegen haben wider E. F. G. bevelch, dan auch des Herrn Commissari angestellten Termin schnurstracks zuwider, wir vor wenig tagen vernemmen müssen, das wir vns auff heuttigen tag widerumb bey einem Rechtstag allhie stellen solten, welchem des Vogts anbevelen ob wir woll gehorcht haben, wir doch nichts anders vss des Widerthails langem recessiren verstehen kundten, dan das er ohne vnser Muetter persönlicher gegenwart den angestellten productions tag nit fortgehen lassen welle vnd wan wir gleich E. F. G. mehr bedürften Bevelch in originali vffgewiesen vndt vns dises ohnordenlichen hochnachthailigen Wesens, gepürnder massen, ohn noht solches alles weittläuffig zu erzehlen, beschwert, hat doch solches abermahnen nichts ferners gefruchtet, dan das gleichwoll der productions tag fortgehen, allein wan ex adverso ein wideriger bevelch wider vnser Verhoffen vnd glauben vssgebracht werden solte, welle man vff einen andern beschaid bedacht sein, also das man hiemit dem Widerthail nit nur allein guoten anlas vndt gelegenheit vff ein neues zu supplicirn. sondern auch den productions tag, daher die Warheit ohnfelbarlich an den tag khommen werd, zu vnterschlagen gegeben hat. Ob es nun Recht oder Vnrecht, wider E. F. G. endtlichen beschaid interloquendo weiter zu vrthailen, ob es billich, dem gegenthail durch dergleiche Gerichts beschaid ferner weittläuffigkaitten zue suchen, Vrsach vndt anlas zugeben, ob es verantwortlich, E. F. G. bevelch solcher gestalten zu disputirn, als wan facili labore ein widerwertiger beschaid zu erlangen, das alles wollen E. F. G. wir in Vnderthenigkait zu bedencken heimgesetzt haben. Allein wollen E. F. G. wir in aller Vnderthenigkeit vmb Gottes Barmhertzigkeit willen gebetten haben, vnserm gegenthail vndt sonderlich dem Vogt durch ein neuen F. bevelch vfferlegen zu lassen, damit der künftige angestellte productions Tag seinen vnfehlbahnen fortgang gewinnen, vndt die Warheit ahn das liecht khommen möge.

Was sunsten vnser muetter abwesenheit anlangt, zihen wir vns vff vnser erste supplication mit weiterem vnderthenigem erclären, weil wir nach E. F. G. gnedigem bevelch für sie angelobt, auch sie inskünftig zustellen selbst anerbotten, wie nit weniger einen vbermechtigen gwalt ihrethalben vffweisen künden, neben disem allem ihre Kriege Vögt persönlich zugegen, welche von der Obrigkeit allhie verordnet, vndt sie bis dato in Rechten vertreten, versehen wir uns, vnser Widerthail werde kein erhebliche Vrsach zu excipirn von banden haben, villmehr aber an den tag geben, das er sich bey seinem Rechten schewe, dergestalten es möchten ihme alle seine böse Stuckh vndt seit anhero gebrauchte practicen an den tag khommen.

Disem Allem nach gelangt ahn E. F. G. vnser vndertheniges hochfflehenliches bitten, weyl der process ab executione contra principia Juris impingirt, man welle vns zu der beanthwortung khommen, den angestellten productions tag wircklich fortgehen lassen vndt vnsern gegenthail zu der Ruhe weysen, auch weyl instehender montag vor der Thür, vns einen befürderlichen bevelch erthailen lassen etc. Actum Leoberg den 27. Martii a. 1617.

Ad hoc et Reinholdi petitam responsum est: Vogt, Burgermaister vnd Gericht zu Lewenberg wider zuschreiben, nachdem Supplikanten anerbietig, Ihr Mutter vnd Schwiger inskünftig selbst zustellen vnd entzwischen neben Ihren zugeordneten Kriege Vögt in Rechten Sie zu vertreten, vnd also khein hindrung im weg, warumb mit dem Process nit khente fůrfahren werden, derowegen sollen Sie dem Commissario bevehlen, mit dem Productiontag vnd verrichtung der Commission friderlich fortzuschreiten, darauff auch beeden Parteyen weittere handlung in Rechten auferlegen.

Decr. Stuttg. 28. Martii 1617.

Janowitz. D. Broll.

Schilling. D. Bratschwert.

Bonacker. Schnepf.

D. Daser. D. Köler.

Dögger. D. Rösch.

Priorem petitionem iterat Reinholdus (respiciens ad decreta d. d. 24. Oct. et 2. Nov. 1616) die 7. Aprilis, quo iudex testes convocaverat, quam petitionem iudex

Stuttgartiam misit eodem die: „er finde sich damit zum höchsten beschwerdt zu sein, wolle dannenhero nochmahlen semel pro semper appelliert vnd Acta vnd Apostolos neben allem andern dienstlichem begerth vnd also obvermelte zue Zeitgen requirirt vnd erfordertt haben“. „Commissarius“ Jacobus Kern (Stattschreiber zu Leonberg) a consilio Stuttg., quid faciendum sit, petit, subjunctis extractum protocólli (d. 7. Apr.) qui verba Reinholdi, quae modo praemisimus, exhibet.

Cognati Kepleriae hanc juris dilationem aegre ferentes d. 9. Aprilis his adierunt consilium Stuttgartiense: . . . Obgleich der Stattschreiber zum dritten mahl den Production Tag angestellt, so wird doch derselbe jedes mahls von vnserm Gegentheill gantz widerrechtlich mit allerhandt gesuechten aussuffuchten, Rinckhen vndt finden dergestalten verhindert (darzu dan auch E. F. G. Vogt nit wenig hilfft), das wir in den sachen allerdings verkürtzt vndt ohne E. F. G. ernstliche gnedige Hilffs Handt mit erthailung eines scharffen bevelchs vns nit zu rahten wissen. . . . Nuhn hat sich vnser widersacher heut zu tag vor dem Vogt alhie, welcher author totius confusionis ist, erklet, von E. F. G. Bevelch ahn dero Hofgericht zu Appelliren, was ein forwendliches werck, vndt mit vnserm höchsten praedjudicio vndt nachtheil vereinigt ist. Ob dis nit wider alle Rechten vndt consequentz zu nehmen, das vnser gegenbender mit sampt seinen patronen, bevorab E. F. G. Vogt allhie, welchem er teglich zu Hauss kompt, sich befürchte, es möchten ihre bisshero gebrauchte practicien vnnndt ohnordentliche process endtlich ahn den tag, sonderlich aber sein Rheinboldten vnnndt seiner Haussfrawen thun vnnndt lassen ahns leicht khomen, ob es nit heis, die sachen in die lange truchen gespilet vnnndt die Warheit geflohen, das alles wellen E. F. G. wir in aller Vnderthenigkeit zu bedenkhen williglich heimgesetzt haben, vnnndt hat sich vnser gegentheill, wie mit fünffzehen oder zwainzig personen zu beweisen, in jüngst verwichenem Rechts tag mit trutzigen aber doch hochstreichlichen Worten verlanthen lassen, so E. F. G. ihme kein andern bevelch erthailen wellen, sei er berait ahn das kaiserlich Camergericht zu Appelliren, welchs ob es woll nit sein khan, so ist doch extrema ipsius Contumacia hierauss abzunehmen; so hat er sich ebenmessig heutigs tags, nachdem er verspürt, das herr Commissarius in Contumaciam praecedirn möchte, abermahlen höniglich hören lassen, er welle in wenig Tagen von E. F. G. hochlößlichen hofrichtern zu Tübingen inhibitoriales dergestalten vssbringen, das man sehen solle, ob E. F. G. bevelch oder seine Appellation gelte.

Dem Allem nach gelangt ahn E. F. Gn. vnser vndertheniges etc. Begeren, die wellen vnser gegenthails vnnndt derselben Anhang Vorhaben abwenden, den bevorstehenden endtlichen productions tag in gnaden befürdern oder dem Herrn Commissario in contumaciam zu brocedirn vfferlegen . . . vndt vns bey mehr erwehnten vierfachen gnedigen bevelchen in gnaden Handt haben. Dan im widrigen fahl wirdt nit nur allein ob frivolum interpositam appellationem das hauptwerckh versteckht, der Zeugen Wissenschaft in Vergessenheit gesetzt vndt aller seids ahnhero vffgewendter Costen zu nicht gemacht etc. (Subscr. M. G. Binder et Chr. Kepler.)

Resolutio consilii Stuttgartiensis: Was die Käßplerischen gebetten vndt der in Käßplerischer sach verordnete Commissarius berichtet, das solle dem Vogt zu Lewenbergs zuerkennen gegeben, neben geschriebe werden, selbigen anzuzeigen, weilen die sach einmahl rechthängig, alss wisse man dem Rechten den Lauff nicht zu sperren, noch Ihnen ex officio verholffen zu sein. Dafehr sie aber jah die interponirte appellation vor frivolum erachten, mögen sie disess Ihr petitum vor dem Richter, zu welchem es stehet dem Appellanten Acta et Apostolos zuertheilen, vorbringen vndt desselbigen erkantnuß gewärtig sein. Decr. in Cons. 9. Aprilis 1617.

Scriba Leobergensis Jacob Kern die 16. Martii 1617 ad tutores Kepleriae (Veit Schumacher et B. Oberlin) haec dederat: Bona Dies, insonders günstiger Herr gevatter Burgermeister, liebe vnd guette freundt. In deren nunmehr lang gewehrten bürgerlichen Rechtfertigung zwischen Heinrich Keplers seligen hinterlassenen Wittiben vndt dem Herrn gevattern, auch Berlin Oberlin, als ihr der Wittiben verordneten Kriegssvögten, gegen vnd wider Jacob Reinboldten vndt Vrsula seiner Haussfrawen alhie, bin vf sonderbahren abgegangenen gantz ernst: fürstlichen gnedigen bevelch, ich mit verleihung Göttlicher gnaden die mir ernandte gezeigten vf Montag den letzten diss vfm Rathhauss alhie zu besidigen vndt zuverhören, endtlich endtschlossen, dannenhero Crafft meiner anbevohlenen Commission will denselben ich solchen angestellten production tag, hiemit dergestalten zuwissen gemacht haben, das selbige neben ihrer Vogtsfrawen verheürathen khindern vndt deren Herrn Advocaten, deme ich solchen selbstens schriftlich zuwissen gemacht, vor mir, als dem Verordneten Commissario, vf besagten Montags vmb 7 Vhr vf gedachtem Rathhauss alhie zuerscheinen,

die gezeigten sehen globen vnd schwehren, dem Actu beywohnen, auch was sich vermög der Rechten weitters zuverrichten aignen vnd gebühren würdt, durch denselben Hern Advocaten (wie Herr gevatter sampt seinem gesellen vnd ihrer Vogtsfrawen khindern solchen angestellten production tag demselben, ob es schon von mir auch bestehen, gleichfahls zuverkhünden wissen werden) fürbringen lassen, darmit in sachen nichts verabsaumt werden möchte, welches denselben ich anfüegen solle vnd wölle.

Der bewahrung Gottes vnss bevehlendt, Datum etc.

des Hern dienstwilliger Stattschreiber zu Leonberg
in diser sachen verordneter Commissarius
J. Kern.

Iisdem fere verbis idem Jacob Kern tutoribus scripsit d. 6. Aprilis, propositum sibi esse, die 22. Apr. testes jurejurando adigere, proinde tutores die dicta se sisterent. Haec quoque dies machinationibus forte adversariorum (nulla superest epistola data per aetatem anni 1617) irrita praeteriit. Tandem Joannes Keplerus his adiit Vicecancellarium Sebastianum Faber:

S. P. D.

Nobilis et Amplissime Vir, Patrone observandissime. Hactenus per Dei Gratiam secunda fama navigavi: cum ecce superiori anno subito coorta tempestas navim meam in scopulum periculosissimum impegit, non mea quidem propria, sed Matris meae sinistro fato, cujus tamen omne damnum in facultatibus, omne dedecus in filium redundat. Nuper admodum tristes meorum literas accepi, quibus me tempore multis nominibus importunissimo inde Lincio in Wirtembergiam in auxilium trepidi advocant. In omnium igitur auxiliorum inopia dum circumspectio undique, ausus sum de Nob. Ampl. Tuae benevolentia fiduciam nonnullam concipere; qua nonnihil recreatus et spe bona suffultus, Nob. Ampl. Tuam sollicitus adeo, orans atque obsecrans, horam unicum impertiaris amicorum meorum uni, sese ad narrandum infortunium meorum offerenti, quodque ex usu futurum est abs N. A. T. petitulo meo nomine. Quodsi, uti absens conjicio, Princeps Ill^{mus} per libellum supplicem erit adeundus, cum hae subditorum querelae non soleant altius penetrare animos Principum, sed remitti ad Expeditiones usitatas: cura quaeso Nob. et Ampl^e Vir, ne negotium frigide nimis ad eos ipsos remittatur, quos jam adversarii nostri et praefectus Leobergensis praecoccuparunt in nostram perniciem.

Eum, qui tibi de meis referat tecumque agat, Rittellium fore puto, non sum tamen certus, cum sim absens. Quodsi hac spe excido, res eo redibit, ut Nob. Ampl. T^a sit amplius obsecranda, literas ad Rittellium scriptas ipsa resignet per meos oblatas narrationemque ex lectione percipiat, qua opera N. A. Tuam occupatissimam equidem percuperem levatam.

Jam scriptis huc usque literis venerunt ad me Lincium mater cum fratre Christophoro, cive Leobergensi, ex quibus rem omnem, ut gesta est, didici. Ex eo tempore, cum in territorio Leobergensi comprehendendi coeperunt sortitariae earumque artis nocivae in vulgus Leobergensium imperitum et superstitiosum disseminari, exstitit Leobergae mulier phrenetica et poena impudicitiae publicae infamis, quae cum prius occasione contractus cum fratre meo, fusore stannario, exarsisset in rixas, in quibus illi sua dedecora, ut fieri solet, primum a fratre objecta, postea a matre repetita fuerunt, odium implacabile concepit eoque dictante et sagarum confessionibus de similibus maleficiis perpetratis a se admonita, matrem etiam meam in vulgus veneficii ream facere coepit, affirmans, haustum sibi quondam a matre mea propinatum, quem e vestigio morbus ille suus sit consecutus. Fama malum, quo non aliud velocius; statim enim in gente superstitiosissima serpsit haec suspicio, cum argumentum ab aetate ma-

tris meae septuagenaria necterent aque vitiiis nonnullis, quibus laborat mater mea, ut sunt nugacitas, curiositas, ira vehemens, imprecationes, pertinacia in expostulationibus, quae vitia in hac aetate sunt eo loci vulgatissima. Itaque matris meae occursum coepit haberi inauspicatus, eique imputari rumoribus incertis pecudes aliquae morientes. Mater irarum et furoris plena quo magis expostulavit cum faece populi, hoc magis famam et suspiciones auxit. At phrenetica confirmata rumoribus, quos ipsa prima seminaverat, succrescentibus, tandem graviter decumbens accersito ecclesiastico S. S. Eucharistiae sumptione confirmavit suas de matre mea querelas, saepius a matre mea per internuncios admonita tantum abest ut desisteret, ut potius 14. Augusti anni 1615 praefectum adiret, assistentibus ei marito et fratre chirurgo, cive Tubingensi, juniorum Principum tonsore, qui eo die forte cum Principum uno Leobergae erat. Vocata mater mea, audita querelae, mater se defendere, cum tonsor diris imprecationibus, minis atrocissimarum poenarum facta miscuit et nudato superius gladio pectus matris meae stringens identidem devovit se diris, nisi mater sororem suam restituat, sua manu casuram. Jussu praefecti post longam conniventiam rixa cessavit. Non erat integrum matri factum hoc inultum transmittere, ne alii hoc exemplum secuti cumlarent olim indicia maleficii; actione instituta, assistentibus fratre et sorore meis, liberis ipsius, phreneticam eo redegit, ut cogeretur respondere, quamvis diutissime tergiversata. quod ejus marito magna pars judicium arcta necessitudine cohaereret, praefectus ejus fratri chirurgo impensissime faveret, gratiam forte Principum hac via aucupans. Itaque non ante exactum annum impetrare potuit mater mea diem producendi suis testibus, quorum praecipuus erat praefectus ipse futurus. Dies dicta 21. Octobris, mater testes nominavit 13. Octobris, injunctum testibus per ministrum publicum 14. Octobris, ut post octiduum comparerent. Cum ecce postridie 15. Octobris mater in vicinum pagum excurrans incidit in seriem puellarum bajulantium tegulas crudas ad cocturam, juxta quas ductu semitae sic transiit, ut illas vestimentis stringeret; animadvertens autem illas fugere et aversari suum occursum, jam praetergressa respexit illasque vicissim vidit respicientes. Erat inter puellas una octennis, cujus mater Burga paucis ante septimanis matrem meam itidem insimulare coepit maleficii filio suo, fratri hujus puellae, illati; cum certum sit, puerum ab ineunte aetate fuisse malo corporis habitu: sed cum Burga superstitiones exerceat vetitas fratremque divinatorem et curationibus vetitis infamem habeat, ejus consilium secuta instituit filium suum ter lavare seclusis importunis linguis (vnbeförten haben), cum lavanti supervenit mater mea, debitum quoddam suum reposcens. Hac igitur occasione ortae erant jam antea inimicitiae inter matrem meam et Burgam, quia comminata erat mater mea, se Burgam accusaturam. Hujus igitur Burgae filiola, matris suae criminationibus quotidianis jam antea animum praeoccupatum et de matre mea male sentientem gerens, coepit cum sociis puellis loqui de transitu matris meae praetergressae, sic ut tegularius, apud quem deponbantur onera, confabulationis et materiae hujus meminerit. Puella ex eo de dolore brachii queri „es laufft Ihe auff vnb ab wie ein schnecker“. Statim biduo sequenti, antequam existeret querela dilucida, visi sunt commear Burgae et phreneticae maritus, Burga enim phreneticae clientula est, quippe familia inops et de publica vivens elemosyna; fertur etiam mensa esse caput phreneticae verbis solennibus pronunciatis (hoc enim est alias ejus exercitium) exque eamensura argumentum desumsisse morbi maleficiati. Adfuit intra hoc idem triduum etiam chirurgus, frater phreneticae, unus equo. Ergo 17. Oc-

tobris, cum 21. Oct. essent producendi testes, incipit Burga serere querelas, adire fratrem meum ad vesperam, matrem meam transeuntem cultro evaginato adorta, jussit restituere filiolum suam: „nam cur, inquit, percussisti illam, tribus passibus retrocedens? id affirmat filiola mea omnisque tegularii familia.“ Re per matrem meam ad praefectum delata et familia tegularii accersita, inventa est praeter eam, quae se laesam asserit, unica tegularii filiola 10 annorum, quae idem affirmat, ceterae, quae una procedebant, nihil de plaga sciunt. Mater mea constantissime negat. Praefectus tamen de maleficio constanter affirmare, *sey ein Herengriff, sey eben das recht bannt*, videtur chirurgi Tubingensis auctoritatem in hoc aequi, adversarii nostri; tum autem insidiatus matris meae moribus, ex iis, quae inconsulta femina, improvise malo circumventa et excussa spe productionis testium perturbata, effutiit, varia conquirat indicia, ex quibus potissima, quod intra triduum, ex quo repetere debuit memoriam transitionis suae, certae diei oblita erat, cum largiretur tamen, diem illum fuisse, quo crude tegulae in fornacem illatae: sic quod mater audisset, praefectum ob hanc emergentem levissimorum hominum accusationem (maritus n. Burgae quondam furti poenas luit, socer carnifex erat campestris, a quo Burgae cognomen) renunciare diei productionis testium, percussa subitaneo incommodo, nam sumtus jam fecerat, praefecto promisit munus, si dilata, quam minabatur ille, relatione ad cancellariam, testibus audiendis locum daret: praefectus id pro indicio malae conscientiae detulit ad cancellariam.

His artibus effugit praefectus necessitatem imminens intra 3 dies juramenti dicendique testimonii de re gesta, his artibus sperat chirurgus impunitatem, his artibus opprimitur delira ob aetatem femina; sparsit praefectus rumorem, se instructum esse mandatis ad capiendam et ad torturam vocandam matrem meam; admoniti sunt mei de eodem periculo a fide dignis, inquisitionem ad hanc unam tam levem accusationem habitam, plura detecta crimina, puto hujus omnia similia ab eadem radice pullulantia. Quid agerent mei frater et sororius, ecclesiastes in Haimaden, cum multis jam sumtibus effusis quisque suae metuat incolumitati? Ergo consilio capto suadent matri, ut ad me iret Lincium, secuta meam invitationem seriam, jam dudum factam. Paret illa, licet invita admodum, pergit Ulmam 30. Octob., sed frigore maturo ingruente revertitur. Interim praefectus, perinde ac si studio illam conjecisset in fugam, aedes ejus observat; rogatus a fratre, quam ob rem id fieret, respondit, ad petitionem Burgae, cujus liberi debilitati, at non obscure cumulatam it indicia. Atqui mater mea tunc redierat in locum consuetum in Haimaden ad filiam suam, ut fuga nequaquam interpretanda sit ejus ad dies paucos absentia, praesertim cum illam per ordinarium tabellarium advocassem, cum jam ab aliquot annis id ageretur, ut ipsa cedens administratione bonorum suorum apud me quieti se daret, cum nihil impediret nisi interveniens lis forensis, studium bonae famae et spes instantis proxime victoriae.

Frater, indignitate commotus observatarum aedium, proficiscitur ad meam matrem in Haimaden 21. Novembris eaque excita, rursum invita et reluctante, properat ad me venitque Lincium ⁵/₁₈. Dec.

Vides Excell^{ma} Vlr, quot malis conflictemur. 1. Litigamus in foro multis nominibus nobis incommodo. 2. Adempta est nobis probatio per injuriam, nec enim sumus inhabiles. 3. Praefectus partialitatis in utraque adversaria manifestus est. 4. Per summam injuriam inquisitio est instituta in matrem (nequaquam idoneis vel sufficientibus indicis, quod legitime probare possumus coram dato iudice intelligenti), in qua si adimatur nobis dicta probatio, haud dubie

succumbimus; sin autem ad probationem admittimur, palam faciemus illa ipsa, omnes inquisitionis articulos ex prima diffamatione derivatos esse. 5. Adversarius turpis, inhonestus, instabilis, ad nudam delationem opera praefecti arreat nostra bona. 6. Frater metuit offendere magistratum oppidi, cum si civis novitius, sororius metuit ne a sua conditione detrudatur. Ego longe absum, sumtibus careo, cum Caesar non solvat residua mea, distentus sum studiis et editionibus librorum, unde mea fama, mea adeo salus et praesens salarium dependent. 7. Adversarios habemus impudicentia sua potentissimos, nam verisimile est, chirurgum influere in animos Principum adeoque et consiliariorum.

Itaque quantum solus et absens iudicio consequi potui, sic mihi visum est agere: 1. Matrem meam domi meae retineo, ipse versans sub juris dictione Marescalci aulici, aut quodcunque forum Caesar dederit. Nec possum pati, ut delira et garrula femina, aetate confecta, vocetur ad purgationem mihi ignominiosam, ipsi injuriosam, crudelem, immeritam, conjunctam cum summo oppressionis periculo. 2. Mandatarios pro me constituo Tubingae et Staccardiae, pro matre Leobergae. 3. Supplicationem illis transmissi generalem jussique addere specialem, qualis utilis vel necessaria videbitur. Id jam non muto, nec aliam scribo, cum ne nunc quidem sciam, quid ulterius sit actum. 4. In Nob. Ampl. Tuae benevolentia et patrocinio omnem spem figo, rogamus summis precibus, ut meos ad se venientes consilio instruat, ope juvet, quantum fas erit.

Vale Nob. Excell^{ma} Vir meque patrocinio tuo tueri perge.

N. Ex. et Ampl^{is} T^{ae}

Observantissimus

Joannes Keplerus, S. C. M^{ti}
Ordinumque Austriae supra Onasum
Mathematicus.

Inscr. Dem edlen Vesten vnd hochgelährten
Herrn N. Fabro, der Rechten Doctori vnd
fürstl. Württembergischen Vicecancellario:
Meinem Grossgünstigen Herren. Stuttgart.

Petitio, quam dicit Keplerus in praemissis literis; haec est:

Durchleuchtiger Hochgeporner Gnädiger Fürst vnd Herr.

E. F. G. seind meine vnderthänige arme dienste
bestes Vleiss vnd Vermögens bevor etc.

Gnädiger Fürst vnd Herr. E. F. G. soll Ich in vnderthänigem gehorsam berichten, das mein liebe Mutter Katharina Kepplerin, E. F. Gn. Vnderthanin vnd verwittbte Burgerin zu Löwenberg, den 8. Decembris des verschinen 1616. Jahrs (meinem etlich Monat zuvor an Ire zu Löwenberg habende Kriegsvögte ergangenem schriftlichem begehren nach) zu mir nacher Lintz kommen: in Hoffnung, mich zu einer raise mit Ir nach Löwenberg vnd ferner zu notwendiger assistentz in Irer hochgefahrten vnd gesperten rechtführung zu bewegen.

Vnd hab Ich sowol von Ir vnd meinen Geschwisterigen schriftlich vnd mündtlich, als auch von anderen vnpartheyischen ehrliebenden personen vernommen, das Sie Ires imputirten Criminis Veneficii gantz vnschuldig, vnd sich jeder Zeitt wie einer Christlichen ehrliebenden Frauen gepürt (sovil nach menschlicher schwachhait möglich) verhalten. Das aber Sie bey Irer beclagtes widerparth in solchen bösen Verdacht kommen, kan Ich auss erforschung aller

Vmbstände khain andere Vrsach finden, als das sie sich mit Iren vnerzogenen vilen Kindern in die 28 Jahr ohne beystand vnd Wittibswaise vnder dem gmainen Gesindl vnd faece populi nietten vnd wehren müessen, sich kürlich ernehret, Ir güetlin verpessert, vmb das Irige geredt, vnd hierüber je zu weilen in allerhand Zankh, Vnlust vnd Feindschafft gerathen. Derentwegen vnd als vor wenig Jahren vnder E. F. Gn. itzigem Vogt zu Löwenberg etliche Hexen auss dem Ampt einkommen vnd justificirt worden, dardurch vnder dem aberglaubischen, sonderlich dem Weibervolckh ein grosses gesäg, murmel vnd fürschelung erweckt worden, ob in der Statt auch deren leütt sein möchten, da dan sonderlich diejenige herhalten müessen, so der Jungen herwachsender Schnöden Welt zu lang gelebt, vnd propter vitia senectutis verdriesslich worden, nach dem allzugmainen vnchristlichen Sprichwort: Nur auff den Scheitthauffen mit alten Weibern; weil dan mein Mutter beinahend die elteste zu Löwenberg, vnd Ire 70 Jahr erreicht, auch mit Irer jetzigen Widerpart ein Zeitt hernach in grosse strittighait gerathen, wölcher von anderen, deren mein Mutter sich annemen müessen, Ir (der Beclagten) hievoriges ybeles verhalten vnd aussgestandene offentliche Straaff zu gemüth-geführt worden: als ist hierauff meiner Mutter von eines andern gehässigen aufftroffens wegen auss raach dise Abenteur begegnet, dabey aber der bösse Geist durch seine instrumenta, die warsager, so man anderseitz zurath gezogen, das seinige auch gethan. Wölches alles die Zeugen Verhör, da anderst meine Mutter dieselbe zu rechter Zeitt würt erhalten mögen, gewisslich also vnd nit anderst, vnd sonderlich das mein liebe Mutter vor obbemelter occasion vnd Jahr secunda fama gelebt, aussweisen werden.

Derohalben vnd nach gestaltsame aller Vmbstände hab Ich mich für Gott schuldig erkent, meiner Mutter in so trübseligem Wesen mich anzunemen, vnd weil Ich damahlen meiner Kay. dienste halben von Lintz nit abraisien könden, sondern der Kay. abforderung nacher Praag (die dan im Februario hernach ervolgt) erwarten müessen, zumahl auch der Winter für der Thür vnd die Donaw auffwärts gesperrt gewest, hab Ich Sie bey mir behalten, vnd mit meinen Geschwisterten die Notdurfft bey E. F. Gn. Cantzley fürzubringen veranlasst, wie dan beschehen. Es ist auch mehrgemelte mein Mutter vnterdessen schwärlich vnd nach Jedermans vermeynen tödtlich darnidergelegen, inmassen E. F. Gn. durch das Kay. Hoffmarschalckhsampt auff mein Begehren an dieselbe ergangenes Kundtschafftsschreiben aussweiset. Ob aber wol sie von der Zeitt meiner Widerkunfft etlicher massen zu krefftigen kommen, hab Ich doch noch zur Zeitt, weil Gegenthail die von meiner Mutter vnd Geschwisterigen einig gesuchte Zeügenverhör per interpositam appellationem ad Consistorium aulicum noch weitler verschoben, nit rathsam befinden khönden, Sie von mir zulassen, vnd wider in Ir Bürgerrecht oder in Ire jetzige Wohnung zu Haimaden einzustellen: zwar gar nit, das Ich einige diffidenz in die justitiam E. F. Gn. oder dero Rätthe setzen thue, als wölche sinceritatis nomine aller orten rühmlich bekant, sondern allain, weil Ich vor abhörung deren Zeügen, durch wölche sie Ir Vnschuld erweist, Sie als ein vnvorsichtiges hochbetagtes Weib (die alberaitt von eignem Haushalten gelassen vnd Ire güetter verlihen) dieser Zeitt in vergebliehen mehrern Vncosten zu verlaitten, vnd nebens sie der Missgönner delationibus vnd andern anhangenden Gefehrungen zuvnterwerffen, nit vnbillich Bedenckens habe.

Zu wider aber disem meinem rechtmässigen intent haben E. F. Gn. Be-ampte auff anhalten des Gegenthails (wie mir schmerzlich fürkhompt) wider

meine Mutter als ream fugitivam, annotatione bonorum, vnd der beclagte Gegenthail mit vngestimmtem begehren, sie zu stellen, zu procedirn sich ganz eüffterig bemühet: vnd ob wol auff meiner Geschwisterig vnderthäniges supplicium E. F. Gn. disen rigorem durch Befelch eingestellt, so will doch auch also die Verglübding meiner zwaier geschwisterten, der Mutter von Iren Gütern nichts nit auss dem Land zu lassen, von Gegenthailn nit nur auff sein cautionem, dahin es gemainet, sondern auff notationem fugae vnd hiermit Ir in wolangefangenen Rechten zu mercklichem praejudicio vnverschuldter sachen gedeüßet werden: dessen Er aber ausser des einzigen blossen scheins Ires abwesens niemahlen kheine rechtmässige Vrsach gehabt noch hatt: angesehen meine Mutter gar nit haimlich, sondern auff beschehenes anmelden bey Vogt, Burgermaistern vnd Kriegsvögten, nit wider ainige gegebene glübt, nit als ein beclagte, sondern selb Clägerin, die Irer Clag ein gantzes Jahr persönlich begewohnet, auch nit auss dem Reich an vnbekante Orte, oder zu Leütten, da sie nichts zu schaffen, sondern von Irer Tochter, bey deren sie schon vor einer gutten Zeit zu wohnen angefangen, strackhs wegs nacher Lintz zu Iren eltesten leiblichen Sohn, bey dem sie hievor ebner massen in der Frembde, vnd noch in weitter entlegnen Orten sich mehrmahls aufgehalten, sich begeben, vnd noch befindet, auch obvermelter Vrsachen halben biss auff fernere gelegenhait Ires rechtens sich alda vnd nit anderstwo finden lassen solle.

Ob aber gegenpart, vnd wer sonst bey dessen Vnrecht interessirt, zu seinem Vorthail aussgesprengt, oder E. F. Gn. berichtet hette, als wären mehrere deferenten fürhanden, derenthallen mein Mutter sich in die Weite begeben, dawider berichte E. F. Gn. Ich gründlich, das mein Mutter sich bis auff disen Tag ausser der beclagten gegenparth vnd Ires Beystandes kheines einigen erbaren bidermännischen vnd bürgerlich angesessenen Menschens, der sie dergleichen öffentlich vnd standhaft bezüchtigt, oder noch zu bezüchtigen willens wäre, zubesinnen wisse. Da aber nochmahlen Jemands aus Verhengnuss Gottes dergleichen wider sie attentirn wurde: seind auff einen solchen vnverhofften fall Ich vnd meine geschwisterte neben der Mutter dessen fürhabens vnd getroster hoffnung, durch das ordentliche recht (da anderst die person vns gesessen vnd es vns auch gnädig gestattet würt) die berühmpte Vnschuld also stattlich darzuthun, das Ire Fürstl. Gn. vnd meniglich damit verhoffentlich content vnd zufriden sein werden.

Was die einige berüchte, mit öffentlichem Aberglauben befleckte, vnd wegen dergleichen Verleümbding anderer mehr vnschuldiger personen lengst gertügte Weibsperson, vnd Ire aussgegossene, doch nie recht bestandene bezüchtigungen anlangt: weil solche mit vnser Gegenparth colludirt, Mein Mutter sich hierüber vnd über dero mitgeloffnen Thätlichkhait bey E. F. Gn. Vogt zu Löwenberg beclagt, aber khain aussrichtung geschehen: weil sie vilmehr vnd zum Widerspil erfahren müessen, das der Vogt solchen neuen Handel gantz begürig zu einstellung der alberait vertagten Zeüigen Verhör (bey deren Er selber auch einen Ayd schweren sollen) angenommen vnd Berichtens würdig geachtet: als ist eben diss der wüchtigsten puncten einer gewest, desthalben mein Mutter sich mit mir vnderreden müssen, was wider so beschaffene person, die zu Löwenberg vom Almosen vnderhalten werden muss, ferners fürzunemen sein werde, wölches Ir dan zu meiner Mutter haimkunfft gespart ist. Das wir vnsern Thails sovil berichts haben, wan nit der Vogt sich des handel gehörter massen angenommen hette, khain verständiger zu Löwenberg solche leichtfertige person vnd geschwatz der mühe werth achten würde, das Gericht

zu behelligen, auch Zeitt vnd Vncosten aufzuwenden, vil weniger eine solche ferne raise aufwärtz zur Vnzeitt vnd mit Leibsvnglegenhaitt, allain sie zu klagen, fürzunemen.

Wan dan es mit meiner Mutter abraisen zu mir, vnd langem ausspleiben khains wegs nach Ires Gegenthails böser Deittung, sondern jetzerzehlt massen beschaffen, vnd Sie Ir Burgerrecht zu Löwenberg khainswegs aufsaget, vil weniger in willens ist, Irer Gegenparth Ire Güetter auss den augen zu zuckhen, vnd Zeitt werenden rechtens ausser lands zubringen: als gelangt an E. F. Gn. mein vnderthänige bitt, E. F. Gn. geruhen gnädig zu gestatten, das entzwischen dise rechtführung zu end gebracht, meine Mutter so wol bey mir rechtmässig abwesend, als hievor droben anwesend, Ire eigentumbliche güetter, vnverhindert Jemandes, doch diser Zeitt mit meinem vnd Irer zu Löwenberg habender Kriegsvögte Rath vnd Gutachten administriren, vor abgang vnd schmelierung bewahren, vnd darvon sovil als zu vnvermeidlicher Leibs vnd Ires Rechtens notdurfft, auch abzahlung Irer schulden gehörig, gebrauchen möge.

Hingegen bin Ich des gehorsamen erbiettens, an Irer statt vmb alles jeder Zeitt red vnd antwort zu geben, vnd vmb dasselbig, so wider verhoffen von Ir hinweg gethan werden möchte, will Ich hiermit mein haab vnd gütter, sovil hierzu von nöthen, vnder anderem auch mein Altvätterlich, Brüderlich vnd Vatterliche Erbportion, so noch vnder meiner Mutter Habschafft eingemengt, auch was sie mir sonst schuldig verpleibt, so im Statbuch anno 1609 eingeschriben worden, alles verhypothecirn.

Mitt weitter angehengter vnderthäniger bitt, das E. F. Gn. geruhen wöllen, dero Löblichem Hoffgericht genediglich zu befehlen, das obgedachter massen daselbst anhengige rechtführung ehist vertagt vnd zu rechtmessigem end gebracht werde.

Des vnderthänigen Versehens, E. F. Gn. werden diss Orts mir, als dero gehorsamem Landkind, der Ich auch die Tag meines lebens E. F. Gn. mit allen treüen zugehan vnd verpflcht bleiben will, eine willfährige resolution in Gnaden erthailen.

E. F. Gn. mich in vnderthenigkhaitt empfehlend. Lintz den 1. Septembris Anno 1617.

E. F. Gn.

Vnderthäniger vnd gehorsamer

der Röm. Kay. Mt. vnd Landt:

in Oest: ob der Ens

Mathematicus.

Johann Kepler.

Inscr. An den durchleuchtigen Hochgepornen Fürsten vnd Herren, Herrn Johan Friderichen Hörtzogen zu Würtemberg vnd Teckh, Graven zu Mumpelgart, Herrn zu Haidenbaim etc.

Johan Keplers Mathematici an jetzo zu Lintz vnderthäniges suppliciren vnd Bericht

seiner Mutter Catharina Kapplerin abraisen ausser dem Land Würtemberg, hinterlassene vnd beim Lob. Hoffgericht anhangende Rechtssachen, vnd Gütter zu Löwenberg.

Adscripta Resolutio:

Es solle dem Vndervogt zu Löwenberg geschriben werden Vermög Concepts No. 19. Actum Stuetgardten den 22. Septembris Anno 1617.

Lemplin. Schnepff.

Janowiz. D. Belz.

Mendisshofer.

Decretum (Nro. 19) haec habet:

Johann Friderich etc.

Lieber getrewer. Vnss hatt Johann Kepler Kayserlicher Mathematicus zu Leuz In Namen seiner Muetter Catharina weylund Hainrich Keplers hinderlassne Wittib (so sich an Jezo bey Ime enthalten thuett) In einer vbergebenen Supplication vnderthenig gebetten, ermeltter seiner Muetter rechtfertigung zu fürderlichem Vsstrag richten: vnd Ihr Inmittelst von Ihrem Vermögen notwendige Vnderhaltung widerfahren zulassen.

Nun lassen wir es zwar der von Jacob Reinholden, Burgern zu Löwenberg, interponirten appellation halben, ob dieselb von Ime frivoli fürgenommen worden, bey dem im April Jüngsthin ergangenen beschaid nochmalen verbleiben, damit aber gedachte Wittib biss zu erörterung der sachen Ihr Vnderhaltung haben möge, alls ist vns nicht zuwider, dass Ihre gütter durch Ihre verordnete Kriegsvögt vndt Kinder gebürlich verwalttet, vnnd bestellt, wie auch ernannter Wittib zu Ihrer alimentatation, vnd zu Vssführung dieser Rechtssachen, die notturfft darvon gevolgt werde. Du sollest aber dem Richter die andentung thun, da sich in den Zeugen wegen eben gedachter Wittib hienechst Ichtwas Malefizisch befinden wurde, allsdann solliches forderist zu vnser Canzley berüchtlich gelangen zu lassen, hieran geschicht vnser zuverlässige meinung.

Datum Stuettgarten den 23. Septembris Anno 1617.

(An Vndervogt zu Löwenberg.)

De Joannis Kepleri intercessione pro matre sua haec adjungit commissarius Nördlingerus conscriptioni suae quaestionis juridicae, quae infra sequitur: den 8. Novembris anno 1617.

Johann Kepler, Kaiss. Mathematicus, wegen seiner Mueter vnderschiedliche sachen vorgebracht. 1) Auss was Ursachen sein Mueter zue ihm khommen. 2) Warum sie sich so lang vffgehalten. 3) Wie sie auch widerumb herauff geraist. Dergleichen ferners begert: 1) Das seiner Mueter Hauss verkhaufft werde. 2) Was sie ihm bekhanlich vff ein guet geschlagen. 3) Seiner Mueter Vnderhalt vnd die notturfft zum Rechten gevolgt werde.

Beschaidt. Vff begeren Herrn Johann Keplers, Kays. Mathematici vnd seines Bruders Christoph Keplers Burgers zue Leonberg, Ihr Muetter ligenden gütter halben, ist der gerichtliche Beschaidt erthailt, das gedachter Kepler Muetter verordnete Kriegsvögt die Behausung verkhauffen vnd das erlöste gelt den Fürstlichen bevelch gemess zu ihr Keplerin vnderhalt vnd aussführung der Rechtfertigung anwenden vnd ordentlich verrechnen sollen. Was sonst Herr Kepler seiner Mueter dargelthen, oder sie ihm am Costgelt schuldig, werden sie geschwisterige insgemein gegen einander zue liquidieren wissen.

Interim rediit Kepleria Lincio in Württembergiam, quam brevi post secutus est filius Joannes (die 30. Oct. „ad Nicrum“ advenit et usque ad diem 7. Decembris, matris causam gerens, in Württembergia versabatur). Brevi post adventum suum hic principem adiit literis supplicatoriis:

Durchleuchtiger Hochgeporner Gnädiger Fürst vnd Herr.

E. F. Gn. seind mein vnderthänige arme

Dienste höchstes Vleiss bevor.

Gnädiger Fürst vnd Herr. Demnach Ich nacher Lintz berichtet worden, das E. F. Gn. Hoffgericht zu Tübingen nach den Hundstagen wider zusammen komme, dahero Ich hoffnung geschöpfft, es werde meiner Mutter Katharina Keplerin Wittib Appellirendem Gegenthail zu Löwenberg ein gerichtlicher Beschaid erthailt werden, hab Ich nit allain sie selber vor dreyen Monaten mit fürfallender gutter glegenhaitt voran vnd ins land herauff geschickt, sondern als Ich ferners vernommen, das ein Beschaid ergangen vnd Gegenthails Appellation nit angenommen, dahero Ich mir die rechnung gemacht, so die von meiner Mutter begerte Zeügenverhör, vermüg der Landfürstlichen Befelche auch in Irem abwesen fürgehen möge, werde nunmehr Ir recht vmb sovil desto mehr, weil sie selber wider zugegen, zu end, vnd sie hernach dermalen eines zu ruhe gebracht werden könden, bin Ich zwar mit grosser verderblicher Vnglegenhaitt vnd Vncosten disen weitten weg von Lintz aus

hiernach geraiset: hab aber alhie befunden, das vor eingefallenem Herbst nichts fürgenommen worden, desthalben Ich dan beim Vogt zu Löwenberg vmb befürderung angehalten, wölcher zur Antwort geben, Es sey dem Gegenthail nunmehr (weil mein Mutter wider im Land) nit zuwider, im rechten fürzufahren, gleich als ob die Mandata Principis, bey denen es post frivolum appellationem nochmalen verbliben, hierzu nit gnugsam wären; hatt gleichwol selber den Commissarium wegen anstellung des Productiontags befragen vnd mir anzeigen lassen, das solcher auff 24. Novembris angestellt werden solle. Es ist aber der Tag kaum aussgeschriben vnd den Partheyen angekündet worden, bald ist Gegenthail zum Commissario kommen, den Tag abgekündet, weil Er zuvor mit einer andern schrift einzukommen willens sey. Ob nu wol H. Commissarius Ine mit seinem einsprung abgewisen, ist doch auff Gegenthails anhalten meiner Mutter vom Vogt vnd Gericht, gleichwol ohne Vorwissen des Statschreibers, wölcher Commissarius ist, auff künftigen Donners-tag 20. Novem: in vngewonlichem verzucktem Termin für recht gebotten worden, dabey dieses des Gegenthails vnzweifeliches intent zuverspüren, es erscheine nu mein Mutter oder nit, wölle Er baiden Orten gutte ausflucht suchen, den Productions tag zu vnterschlagen.

Nu ist es zwar der nechste Weg, das meiner Mutter Advocat sich wider alle verbottene Attentata vnd etlicher Interessenten handgreiffliche Partheyligkhaitt, sowol gerichtlich als supplicando schütze, vnd dem Gegenthail nach allem seinem Mutwillen begegne vnd strach ausshalte, damit Er auch im Werckh ist. Weil aber Ich diser hochbeschwärlichen rechtssach halben alhero kommen, auch schon albereit vber die erlaubnus aussen pleibe, vnd nit alwegen herauff kommen kan, als kan E. F. Gn. Ich auss kindlicher schuldiger Treü gegen meiner leiblichen Mutter nit vmbgehen, in Vnderthänigkhaitt extra juris viam zu berichten, das ermelte mein Mutter weder am Verstand vnd Crefften des Gemüths, noch am Vermügen sovil habe, das sie dise action, wölche bey gefahr Leib, Ehr vnd Gutt nit hatt khönden vnderlassen werden, dergestalt vnd bey so vilfältigen Aufzügen aussführen khönde, sonder in höchster gefahr stehe, das sie nit allain Irer Sinnen, sondern auch Irer Armuth vor der Zeitt verlustiget werde: vnd vber diss alles noch in andre beschwärligkhaitt mit vnbedachten Reden, Zorn vnd Vngedult, durch Gegenthails insidias, in massen vor einem Jahr auch beschehen, geführt werde, wölches besagtem Gegenthail, als wölchem Ire blödigkhaitten vnd hohes Alter bekant, wan Er sie zu seinem Mutwillen in der nehe waisset, gar leicht ist.

In betrachtung dessen bin Ich ihr rätlich worden, sie solle sich diser rechtlichen sorgen, als Ir zu schwär, allerdings entschlagen, die sach Gott vnd E. F. Gn. haimstellen vnd sich jetzo wider mit mir nacher Lintz zu ruhe begeben, mit erinnerung, das Ir gegenthail, vngeacht er das liecht scheufhet, dannoch cumulando injurias halsstarrig fortfahre, vnd noth wäre, man fieng alle Tag ein neues recht mit Im an, damit Er dan E. F. Gn. Cantzley entlich vnser viler supplicationum verdrüssig zu machen begehre, vnter dess weder auff fürstliche Befelche, noch auff die zu Tübingen erfolgte Vrtheil das wenigste gebe, den erckenten Abtrag nur mit ehrenrührigen Worten zu bezahlen vermaine, Irer vnd meiner raise ins Land vnd der vffgewanten Vncosten vnd das Ich vnverrichter sachen darvon ziehen müsse, durch die finger lache; nit allain Er, sondern auch seine mit interessenten samt einem grossen Thail der statt Löwenberg, wölche zu Zeügen stehen, oder sonst behelligt werden sollen, mit aller macht dahin dringen, das diss recht versitzen pleibe, dessen

sich auch thails mit worten verlautten lassen, wölche vnd andre difficulteten Ir zu vberwinden vnmüglich scheinen. So aber Je Ire Kriegsvögte vnd anwesende Kinder continuirn müsten, dieselbig vermüg E. F. Gn. mehrmalig befelche auch in Irem abwesen geschehen khönde, sonderlich, weil sie nunmehr in den dritten Monat wider allhie gewest, vnd hiermit der sachen genug gethan.

Wan aber hingegen Sy allerhand bedencken, vnd sonderlich diss einwürfft, das man sie abermahlen, wie zuvor, der flucht bezüchtigen vnd dahero für schuldig erkennen, auch E. F. Gn. selber hierdurch zu einem bösen Verdacht verursacht werden möchte: So gelangt demnach an E. F. Gn. mein vnderthänig flehentlich bitten, die als Vatter der Witwen, geruben mir, einer so hochbetrübtten vnd verwürten sibenzigjährigen Witwen eltestem sohn, zu Versorg- vnd berhüebigung deroselben, dero fürstliche hand gnedig zuraichen. Meiner Mutter per expressum zuerlauben, das Sy ohne Verlust Irer Ehren vnd nütlich bewilligten alimenten, obbesagtem meinem rath folgen vnd bey mir Irem eltesten sohn ausser lands wohnen khönde, biss so lang E. F. Gn. selber dero nit wider herauff begehren, auff wölchen fall (den zwar wir vnser Thails zusetzen nit Vrsach haben) Ich sie meine Mutter vnverwaigerlich volgen zulassen, hiermitt neben meiner vnderthänigen Treu, auch all mein haab vnd gutt nochmahlen verpfende. E. F. Gn. mich vnd meine angehörige zu Landfürstlichem schutz vnd Gnaden vnderthänig vnd gehorsamlich empfehlend.

E. F. Gn.

vnderthäniger vnd gehorsamer
armer Diener vnd Landkind

Johan Keppler, Jetzo der Röm.
Kay. Mt. vnd einer löbl. Landtschafft in Oesterreich ob der Enn
Mathematicus.

Inscr. An den Durchleuchtigen Hochgepornen Fürsten vnd Herrn, Herrn Johan Friderichen, Hörtzogen zu Würtemberg vnd Teckh, Graven zu Mumpelgart, Herrn zu Haidenheim etc.

Johan Keplers Mathematici vnderthäniges vnd gehorsames bitten.

Adscriptum est: Cpt. des 23. Novemb. ao. 1617. Vogten zu Leonberg zuschreiben, Nachdem Johan Kepler Kais. Mt. Mathematicus supplicando Vns gebetten, den zwischen seiner Mutter vnd Iren Gegentheyl vor dem Statgericht Leonberg vnderordneten Process zubefördern, darneben Ime zuvergonnen, das er seine Mutter wider mit sich nacher Lyntz nemen möge, dieweyl man nun befinde, das der Gegentheyl den Process verlengere, welches Ire F. G. nit zugestatten wüsten, alss solte Vogt dem Stattschreyber als Commissario anzeigen, mit seiner Commission fürderlich fürzugehen, desswegen er Vogt der Gegentheyl bey straff 10 fl. zuerscheinen, dem productiontag beyzuwohnen, vnd weitere Verlängerung nit zugebrauchen, vnzulegen, oder dass der Commissarius in Contumaciam fürgehe, Ime anzudeuten, daruff er den Process zur entschafft zubefördern, vnd die Vrthel ante publicationem zur Cantzley zueschickhen. Wafern auch Kepler seine Mutter wider mit sich zuenemmen begere wurde, solt er dasselb geschehen lassen.

In Consil. 22. 9bris 1617.

V. Canzler. D. Broll. Dägeler. D. Beltz.

Quo die testes „producti“ fuerint nescimus, examinatos autem esse apparet ex his praefecti literis ad consilium Stuttgartiense datis, in quibus „rotulus“ examinis oblatum dicitur, quem fasciculus tabularii Stuttgartiensis non continet.

Praefectus Leobergensis die 7. Maji 1618 consilio Stuttgartiensi refert: . . . . Demnach E. F. G. verwichner Zeit vns in gnaden bevohlen, das in deren, vor vns noch ohnerörtet schwebender Rechtfertigung zwischen Catharine Käßplerin etc. der vorgeschlagene Commissarius zur Verhörung der gezeügen fortfahren, vnnd volnfierte Examination, da was verdächtigs darinnen zufinden, wür das Rotulum zue E. F. G.

Canzley vnderthenig vberschickhen solten, als hat heütigen Rechtstags ermelter Commissarius solch Examen verschlossen eingeben, welches beede Partheyen für publiciert angenommen vñnd darvon Copias begert. Derowegen vñnd dieweil zimliche Argwöhn vnderlauffen, so haben wir nit vnderlassen sollen, noch wellen, E. F. G. gnedigem Bevelch schuldige Volg zulaisten, vñnd das rotulum Examinis hiebei in Vnderthenigkait zuverschickhen etc. Vogt, Burgermaister vñnd Gericht zue Leonberg.

Adscripta resolutio haec habet: der Rotulus Examinis solle Vogt, Burgermeistern vñnd Gericht zue Löwenberg wider zugefertigt, vñnd dabey geschriben werden, mit dem Process fürzugehen, vñnd wann Sie bedenckhens, nach gethanem beschluss zue vrtheylen, vordrist bey der Vñuersitet zue Tübingen zue consuliren, alssdann Ir Bedenckhen vñnd Vrthel vor der publication zur Canzley zueschickhen, vñnd fernern bescheidts gewardten.

In Consilio 15. May 1618.

Comes de Leiningen. D. Broll, Schnepf, D. Rösch.

Reinholdus, non contentus hac sententia, adit consilium Stuttgartiense d. 17. Junii, item ejus uxor et praefectus Leonbergensis d. 18. Junii 1618, petentes, ut Kepleria in carcerem conjiciatur. Summa harum petitionum haec est: praefectus refert mittens petitiones quas modo diximus: nachdem die der Hexerey halben hochverdächtige Catharine Keplerin (welche seit ihres aasreissens, so vor vngevar sibem Viertel Jaren beschehen, von mir niemahlen alhie gesehen worden) vor zwey tagen alhero komen, hatt die Supplicantin vñnd jr man hechlich begert vñnd gebetten, Ich solle Amptzhalben vff diejenige E. F. Gn. jr Keplerin wegen im Octob. vñnd Decemb. anno 1616. ertheilte gnedige bevelch, Sie Keplerin in Haft oder Verwarung nemen, biss zu Ausgang ires rechtlichen Process. Weyl aber E. F. G. dem Kay. Mathematico Johann Keplern sub dato 23. Nov. 1617 gnedig bewilligt, Sie Keplerin sein mütter widerumb mit jme nach Lenz zu nemen (so doch nit beschehen), habe ich die Supplicanten damit abgewisen.

Wann aber zu besorgen, das in Verhörung der Supplicantin vorhabenden gezeügen nit wenig wider Sie Keplerin erweisen vñnd beygebracht worden (inmassen von jr Keplerin selbst enanter gezeügen theils ebenmessig beschehen), sie aber des Ausgangs nit erwarten mechte: als steth zu E. F. G. gnedigem gefallen, weil Sie Keplerin jr vermegen vñnd einen Sohn alhie, bey deme sie sich so wol, als zu Hewmaden vffhaltten kündte, der Supplicantin (die ein imerwehrenden Schmerzen an jrem leibe haben solle) gnedig zu wilfahren.

Reinholdus refert: dieweil jch gesterigs tages die nun mehr lange Zeit flüchtige Käßplerin zu Lewenberg angetroffen, habe jch den Vñder Vogt ambtshalben ersucht, sie in Krafft wegen Jergs Hallers töchterlin empfangenen befelchs in Haft zu nemmen. Darauf sie zwar auff raht hauss bescheiden, gegen mir vñnd meiner haussfrawen confrontirt, vñnd ein spruch ergangen, weilen andere befelch in medio, auch ein solches noch nicht richterlich erkent, also wider fort gelassen, mir aber von dem Waissengerücht die andeutung gethan, dafehr E. F. G. es nochmahlen bey dem befelch jhres Captus halten lassen wellen, sie beygefangen werden solle. . . . Als ist mein vñnderthönig hoch vleissig bitten, die geruwen, eh vñnd dan sie widerumb aussreisste, angeregten befelch an hiesigen vñnd Stuttgartschen Vogt gnädig erfrischen zu lassen, auff welchem fall vil bösse Vñthaten vngezweifelt von jhr erlernet, vñnd mein sach, so mich armen Mann nun mehr etlich hundert guldin gestanden, simultaneo processu crörtert werden möge etc.

Ursula Reinholdia repetit querelas de potu malefico et sumtibus consumtis additque insuper haec nova: dixisse Kepleriam, „potz, gehebt sich die Glasserin ob dem trunckh also, jch hab eben dass vnrecht Kendtlin erwüsch.“ Porro affirmat Ursula, filium Kepleriae Henricum de matre sua questum esse „sie fröhne nicht rechte sachen, selbige hab ein Kalb zu todt geritten vñnd jme daon einen Braten zugericht, wölle selbsten Sie destwegen bey der Oberkhait verclagen, inmassen dann auch zu verificiren, dass sie eines Burgers töchterlin das Hexenwerckh lehren wölle, auch darbey aussgeschlagen, es sey weder Hell noch Himel, sonder wann ein Mensch sterbe, seye es mit demselbigen, alss einem vnvernünftigen Vieh beschaffen, vñnd alles auss. Bey welchem verpleibt es nicht, sondern Sie Keplerin ist auch so vermessen, das sie von dem Todtengräber Ihres Vatters Kopff begehrt, fürgebendt sie welte selbigen zu einem Trünckhgeschütt gebrauchen. Alss aber der Todtengräber wie ers der Obrighkait zuvor anzeigen müesste zuverstehen gegeben, hat sie solches zuthun hoch verbetten. So ist auch ferners beyzubringen, das Keplerin dess Zieglers weib am fuess reverenter verletz, dem Maidlins Schuolmaister, wie auch dess Barbierers gesellen

einen Trunckh geben, das dise Persohnen einen grossen schaden empfangen, wie nit weniger einen Metzger vnder dem Rahthaus verletz, dem Hanss Beckhen ein Chaltin angriffen, sonstn ander Vieh mehr beschädiget, dass selbiges getobt, vnnd an der Wandt hinauff springen wöllen.“ Hinc transit Ursula vel potius juris consultus (nam praefectus ipse?) ad iudica: „wan aber notorium, vnnd Sonnen Clar am Tage, dass Sie Keplerin mit der Hexerey graviert vnnd behafft, gestalt dessen ire aigne producirt vnnd gestelte Zeügen, so auch nun mehr publiciert worden, genuegsam Kundtschaft geben, dass es wol der meinigen nit bedörffte, vnnd darneben jnn den Kays. Statuten, vnnd sonderlich jnn dess Hail. Röm. Reichss vnnd Caroli quinti peinliche Gerichtsordnung, sub art. 44. et art. 206. wol vnnd Hallsamblich fürsehen gesezt vnnd geordnet, wie vnnd wass man sich gegen dergleichen aussgetretenen persohnen, jhrs Leib vnnd guot zu verhalten vnnd sie Keplerin sich noch inn E. F. G. Landen, sonderlich zu Haimaden Stuetgartter Vogtey vfgelhalten. aber inmittelst, da meine Kundtschaften soltten verhördt werden, vff weitere flucht praeparieren vnnd rüsten thuet: Alss ist vnnd langt an E. F. Gn. mein gantz demüthiges vmb Gottes vnd der Gerechtigkeit willen hochflehenliches suechen vnnd bitten, die wöllen pro Iuris administratione vnnd von hoher Oberkhait wegen, die sachen gnedig dahin richten vnnd verschaffen, damit Sie Keplerin zu Handen vnnd hieher nacher Leönbörg gebracht, auch alda verwahrt, vnnd nit von dannen erlassen werde, biss der Rechtliche Proceß zwischen mir vnnd jhr sein erörterung bekhombt, auch zu dem Endt E. F. G. hievorige mandata jhr Keplerin Captur halben erfrischen lassen, damit selbige alss hohe Oberikhait in effectum gegen den Vnrecht habenden vnnd schuldigen thail, mit gebührender straff würdt können vnnd wissen zuverfahen.

Solches alles geraicht zu Steif der Lieben Justitia, vnnd E. F. G. Hohem trüflichem Lob: auch vmb E. F. G. dero Fraw Gemahlin, Junge Herrschaften zeitliche vnnd ewige Wolfahrt, vnnd Glückliche Regierung gegen Gott dem Allmechtigen zu bitten, wil jch in meinem eüffrigen gebett vnnd Vatter Vnsrer nimmehr mehr vergessen. Gnediger Vnfähriger resolution deemüthig vnd juständig erwartend.

E. F. Gn.

Arme Bresthafft
Vnderthanin

Ursula Jacob Reinholden
zu Leönbörg Eeliche Haussfraw.

Ad has tres petitiones consilium supremum rescribit: „dem Vogt zue Lewenberg zuerkennen zugeben, was supplicant angehalten vnnd gebetten, daruff sey der Befehl, das man Ihme jnn seinem Begehren nicht zuwillfahren wisse, sondern solle Er den zwischen Ihrer Supplicanten vnnd seiner gegentheylin der Käpplerin angefangenen Process befürdern, auch, vorhin jm Maio nechsthin bevöhlner massen, den Richtern die Andeutung thun, da Sie nach gethanem beschluss zue vrtheylen bedenckhen, bey Rechtsgelährten zue consultiren wissen werden; allsadan Er derselben bedenckhen vnnd gefasste Vrtheil ante publicationem zur Canntzley vberschicken, vnnd fernern heschaydts gewarten.

In Consil. den 23. Junii anno 1618.

Mennflesshofen, Bonackher, Dägelher.

Judex Leobergensis die 8. Octobris 1618 actionem, testes examinando, obsecutus huic mandato collegii Stuttgartiensis, incepit, cujus examinis „Extractus“ tantum occurrit, quem infra proponemus. Hinc inde vero usque in Octobrem anni 1619 nullum occurrit vestigium litis coram iudice actae. Adversarii Kepleriae duce praefecto Leobergensis decreto modo praemisso neglecto rem in opportunis distulisse videntur tempus, cum turbae in Bohemia ortae anno 1618 commoverint etiam Württembergicos et jurisdictionem inhiherent. Resumta est causa die 18. Octobris 1619, quo iudices Leobergensis praefecto conventus iuridici Merklingsensis (Amtschreiber in Merklingen), Melchiori Nördlingerero haec dederunt, Kepleriam ex accusatrice ream facientes:

... Demnach in schwebender Rechtfertigung vor dem Statgericht bey vns zwischen Jacob Reinholden als Cläger in einem, entgegen vnd wider Catharina Kepplerin Beclagtin anderthails, sofern volfahrn, das wein bereits die Kepplerische Kundtschaft vnd beweissung gefiert, so nicht allein gerichtlich eingeben, sondern auch acceptirt vnd angenommen worden, das sich desswegen der clagende Reinholdt in der andern action deren auch berimbt, so ihme von Rechtzwegen gestattet, vnd derenthalben zue einziehung deren (sintennahlen vnsser geschwornor Stattschreiber, dem Process

vnd den Partheyen zwider, angedeytter Commission sich nit vnderziehen darff), der Herr Nachbar, nachdem sich die Partheyen mit Vorschlagung eines endtlichen Commissarii nicht vergleichen khennden, von vnns dem fürstlichen Landtrechten gemess an jüngstgehaltenem Bürgerlichem Rechtstag den 9. September ex officio in disser sachen von vns zu einem Commissario per maiora gerichtlich approbiert:

Wan dann durch annemung vnd Verrichtung selbigen den Rechten schuldige Beförderung widerfährt, als haben wir dem Herrn Nachbarn selbige Kundt zuemachen vnd hiemit vffzugetragen kheinen Vmgbang nemmen wollen, des zuversichtlichen anvertrawens, Er werde sich deren nicht allein vnderziehen, sondern wie er peraitz des Clägers articulirte Clag, sambt etlichen additionaln (darvon den Kepplerischen hievor schon copias erthailt) vnd einer designatio testium annexo directorio hiebey verwarth zue empfaben, also auch von dem gegenthail seine Interrogatoria vnd andere erlaubte rechtliche mittel erfordern, alsdann vf das allerfürderlichst einen productions tag anstellen vnd weil vnderschiedliche Fürstl. Bevelch vorhanden, das solche Rechtssachen zue ehistem vnvertagtem Vstrag gerichtet werden solle, bey ihme auch an möglichster beförderung mit der Examination, vnd was seiner vffgetragener Commission anhängig, rechtlicher ordnung vnd seiner ohnzweifelhaften Legalitet nach nichzit erwenden lassen, das neben dem er vmb seinen Verdienst gebürlich contentiert werden solle, gedenccken wir vmb den Herrn Nachbarn anderwertz freündl. denst: vnd guetwillig zuerwidern. Mit Gottlicher schirmens bevelhung etc.

Nördlingerus accepta commissione qua ratione rem mandatam perfecit, pluribus refert in volumine (paginarum 280) inscripto: Examen Testium vor den Ehrn- vösten etc. Vndervogt, Burgermaister vnd Gericht der Statt Lewenberg rechtlich zupublicieren.

(Adscriptum est: Jud. publicirt den 13. Februarii 1621).

Praemittit Nördlingerus hanc ad iudices Leobergenses datam responsionem:

.... Nit allein E. E. V. vnd W. zue denst vnd freindlicher willfahung, sonnder auch zue steuf vnd beförderung der Warhait vnd gerechtigkeit hab ich mich solcher von E. E. W. vnd V. mir zukehommener Commission gebürlich vndernommen, auch gleich den zwentzigsten Octobris dem beclagten Kepplerischen thail, weil mir nit wissendt gewesen, ob sie fernere gezeügen zu fihren gemeint, oder nit, vmb fürderliche vberreichung ihrer notturfzt zuegeschriben. Darauff ich in eim offen schedula beantwortet worden, wie hienach lauttet: „Vff des Herrn Commissarii abgangen schreiben wissen die beede Kepplerische Kriegsvögt, das der Kepplerin defensionales, wie nit weniger ihre probatoriales Articuli in reconventionem vor langer Zeit, dieweil man jedesmahl articulirt gehandelt, gerichtlich vbergeben, auch bey Vorschlagung eines Commissarii widerumb loco defensionalium et probatorialium reproducirt worden, das demnach Herr Stattschreiber alhie desswegen zuersuchen sein wirt. Sonsten die Interrogatoria betreffend, sollen selbige vblichem stylo nach am productions tag vbergeben werden. Veit Schuemacher, Bertlein Eberlin.“

Demnach hab ich zue ehister meiner gelegenhait vnd so baldt es, sonderlichen aber wegen der alhie gelegenen Reitern vnd wider abraissung dess in meiner behaussung einquartierten Rittmaisters beschehen mögen, den Production Tag vff den zehenden Novembris gehn Lewenberg vff dem Rathhauss zue rechter tag Zeit zuerscheinen angestellt, vnd desswegen an beede Partheyen, wie auch an diejenige Ambtleuth darunder die ernande gezeügen gesessen, schreiben abgehen lassen. (Die 5. Nov. 1619 ad Reinholdum, tutores Kepleriae, praefectum Leobergensem, Höfingensem, Gebershemiensem, Wilensem).

Pergit Nördlingerus: Vff berierten angesetzten Production tag morgens vnd zwar zue nein Vhren seyn vor mir Commissarien vff der Rahtabehaussung zue Leöberg mit Clagender J. Reinholdt Glasser, dessgleichen der Beclagtin beede Kriegsvögt, sambt allen citirten gezeügen (vsserhalb Herr Vndervogt Einhorn, welcher gleichwol anfangs sich praesentirt, aber vorgefallenen wichtigen Amtzgeschäften halber dem Actui nit zue endt abwarten mögen, Benedict Beittelspacher vnd Jacob Koch, so khranckhait halber nit vff das Rathauss khommen khennden, Stoffel Frickh vnd sein Weib, wie auch des Amtschreibers Khnecht, hat der Pfortzhaimer Jahrmarckht abgehalten, item Ludwig Keppler vnd sein Weib zue Weyl der Statt, deren Rath ihrem alten brauch nach, laut nach inserierten Schreibens, andersten nit, dann durch ihre des Raths Commissarien verhören lassen wellen, sodann Barbara des Zieglers jung Töchterlin, welches seiner Jugendt halber zuerlassen sein verhofft, vnd dann hienach verzeichnete Zeügen, so der clagend thail guetwillig widerum fallen lassen)

erscheinen, vndt nachdeme ich sie zue allen thailen, wesshalber mann sie dahin citirt vnd erfordert, erinnert, auch beneben von den Partheyen zuwissen begehrt, erstlich ob sie mehr Zeügen zunennen, vnd fürzustellen, item wider gegenwertige vnd khünfftige einreden zuethun, dessgleichen ob sie mir zue diser verhör ain oder mehr Adjuncten beyzusetzen, vnd dann was mit Ambtz vnd Gerichtspflichten beladen, bey selbiger Pflicht verpleiben, oder sambt vnd sonders ohne vnderschiedt mit leiblichen trewen vnd Aiden beladen zuelassen gemeint seyen, hat darauff clagender Reinhold kurtzlich vortragen lassen.

Zuvor aber lauttet des Schultheissen zue Weyl der Statt schreiben wegen der Zeügen also: Ehrnhafft, Wohlachtbarer, demselben seyen mein freündtlich grües vnd willig nachbarlich denst zuvor. Insonders günstiger Herr. Vff des Herrn heütiges tags zueschreiben soll ich demselben dienst nachbarlich in wider Antwortt nit pergea, das bey der Statt Weyl herkhommen vnd yblich, wann ein aussländischer von einem Verburgertten alhie Khundtschaft begert, so muess derselbig principal oder dessen Anwaldt dem ernanten Zeügen vff ein ordenlichen Rahtstag für ein ersamen Raht fürbietten lassen, vnd alsdann anzaigen, auss was Vrsachen solcher Burger zur Zeügenus erfordert vnd produciert werde; daruff gestaltter sachen nach der producierte Zeüg ad testificandum et jurandum in bey sein der Parthey durch ein richterlichen Spruch admittiert, vnd hernach von eines Erbarh Rahts deputirten Commissarien vff eingebrachte Articul vnd Fragstuckh examinirt würdt, die Aussag aber würdt dem Producenten vnder Statt Sigel verschlossen vmb die gebür mitgethailt. Welches Ich dem Herrn zur Nachrichtung dienst nachbarlichen anfragen wellen, vnss damit allerseitz Gottes obacht Haylwerttig empfehlendt. Datum am fünfften Novembris Sechzehnhundert vnd Nein Zehne. Des Herrn

dienstwilliger Schultheiss zue Weyl
Erhardt Wolff.

Claegers Vortrag. Ehrnhaffter Herr Commissari, vff heit angestellten production tag erscheint vff vssgangene ordenliche vertagung der Clagendt Jacob Reinholdt Glasser gehorsamblich, will hiemit zum vordersten alle seine nominirte gezeügen, tam absentes quam praesentes producirt haben, mit vorbehaltt seiner notturfft, noch weitere Zeügen zuustellen, item aller nothwendiger Exceptionen sowohl wider der Zeügen vssag, als der selben Person, seye sonsten nit gemeint einen Adjuncten beyzusetzen, welle Herrn Vogt alhie zue Lewenberg, wie auch alle Gerichts vnd Raths Personen bey ihren Ambts, Gerichts vnd Raths Pflichten gutwillig verpleiben lassen. Belangendt dann beide gezeügen zue Weyl der Statt vmb befahrenden strits vnd Vncosten willen, were sein Clegers will, selbige wider, wie auch nachfolgende, in einem besondern Zettel verzeichnete gezeügen durchzuestreichen vnd fallen zuelassen.

Was die folgende Personen anbelangt, ist ohnvnnothen, die von dem Herr Commissario zuverhören: Erstlichen des Schneiders Danielis Haussfraw, Benedict Beittelspachers Haussfraw, Balbierers Haussfraw, Schreiner Deckhessen Haussfraw, Schitzensbastians Tochter, Hannss Heimhöfer. Mit disen Personen wellen wirs verpleiben lassen.

Hergegen die Kepplerische Kriegsvögt sich praesentirt mit vermelden, sover Cleger ferner gezeügen stellen würde, weltten sie so wohl wider selbige als jetzernante ihre einredt bevor behaltten haben, item nach Zuelassung der Rechten den Ehrenvösten Hochgelerthen Matthaeum Hillern, der Rechten Doctorn vnd bestellten fürstl. Würthb. Canntzley vnd Ehegerichts Advocaten zue Stuetgarden, dem Commissario zue solcher Verrichtung adjungieren, dess verhoffens, weil selbiger ein graduirte vnd bey Fürstlicher Canntzley bedienste Persohn, es werde dem gegenthail nit entgegen sein, wann selbiger bey seiner albereit gelaster Pflicht gelassen, vnd ferners Aidschwörens zue disser Verrichtung vberhoben werde. Ferners die Beaidigung belangendt, wollen die Kriegsvögt gebetten haben, sie nit zuverdencken, das sie daran schuldig, das alle Zeügen kheinlen vssgenommen sollen leiblich beaidigt werden: dann weil die Clage schwer, der Beclagtin Sohn Christoph Kepler kurtzumb alle gezeügen vffs schärfpst beaidigt haben wöll, da nun auch die Interrogatorien dem einen vnd andern molest sein möchten, das sie Kriegsvögt, vnd Herr Advocat nit schuldig draa, sich auch hiemit vffs höchst bezeugendt, dann ihnen alles vorgeschriben worden.

Die Verhör der Zeügen aber solle also fügenommen werden, wie die instruction mass vnd ordnung gebe, selbige damit einlegendt, sonnstent wolte mann sich de nullitate Examinis protestirt haben.

Darauff clagend Reinholdt weiters reden lassen, Er hette seines theiles erstlichen nichtz liebers haben mögen, dan das alle beambte Personen des Aids, zuegleich dem Herrn Adjuncten, dene er seines theiles ferners nit damit zuebeschweren gemeint, yberhaben sein mögen, derowegen Ihme die schuldt hierinnen nit zuezumessen, darnach belangendt die gegebene Instruction, were sein petition, davern selbige denen Rechten zuewider, praeliminaria oder personalia darinnen gesetzt, Commissarius wolle selbige verwerffen, sonsten wolte er seines theils, die gebür zuverrichten, sonderlichen aber auch die abwesende gezeügen, ohne sein Clegers beywesen zuebeaidigen, des Commissarii legalitet vnd dexteritet, vnd das Directorium hierinnen zuefieren, anvertrawt vndt bevohlen haben.

Keplerische Kriegsvögt letstlichen sich erclert, das sie nichtz wider die Rechten vorgeschriben, wolten sich auch zuebeaidigung der abwesenden gezeügen, sie zu citiren sich hiermit entschlagen haben.

Hierauff seyen die gegenwertige gezeügen von mir alle sammendlich damalen, auch hernach im viler beisein Verhört, insonderhait der schweren straff vnd Poen falschsagend vnd meinaidiger gezeügen, vffs ernstlichste vnd nothwendigst erinnert, vnd fürnemblich ihne eingebildet worden, wie ein falschsagender gezeügte sich Gottes des Allmechtigen, deme nichtz verborgen, verlaigne, seine Seel zur Verdammnis bringe, item den Richter betriege, vnd dene dahin verlaite, das ein vnrecht Vrthel gefelt werdt, darnach die Partheyen, wider welche er falsch sage, zum höchsten nachthail vnd schaden bringe, das er auch durch verschweigung der warhait, vnd Verhaltuns seines Wissens, eben so wohl, alss durch sag der Vnwarhait meinaidige: so werde ein widersag khinfftig den Partheyen eröffnet, so dann darauss, oder auch sonnstens darauss erschine, das er die Vnwarhait gekhundschaftet, so werde er desshalb nit allein öffentlich trewloss vndt meinaidig erfunden, vnd fürter aller würden vnd ehren (wie billich) entsetzt, sonnder darneben auch schuldig vnd mit Rechten dahin zuehallten, der Parthey, so durch seine falschsag verlustigt, allen Costen, hindernus vnd schaden, entweder an guett oder leib zuebezalen vnd zuerfallen, vnd über das der öwigen Verdammnis schwerlich zue endtochen.

Nach Fürhaltung vngevar solcher meinung hab ich darauff die Form Fürstlichen Landtrechtens, worauff jeder Zetige schwören soll, abgelesen, volgendes alle gezeügen angloben, darauff einen leiblichen Aidt, die Manns Personen mit erhabenen dreyen fingern, die Weibss Personen aber mit legung ihrer Rechten Handt, vff die lenckhe Brust, mit gebürendem nachsprechen zue Gott dem Allmechtigen, das sie namblichen vorgelessener meinung endtlichen geleben vnd nachkommen wellen, schwören lassen.

In volgenden tagen einen jeden gezeügen, abwesendt der andern, auch der Partheyen, vnd sonnstens meniglichen, die am gehaltenen production tag abwesende nach gelaistem leiblichen Aidt, so wol alss damalen gegenwertige, vff die vbergebene Articul vnd Fragstuckh der gegebenen Instruction nach, angelegenes Vleiss verhört, ihr sagen vnderschiedtlich beschriben, auch jeden gezeügen sein Sag, nach verstandtlicher wider Vorlesung derselben, biss zue seiner Zeit, bey seinem Aidt zuevntersreiben bevohlen. Vnd hierauff von ihnen alles vssgesagt vnd geantwurtet worden, wie hernach volgen thuet.

Vnd Anfänglichls lautten des Clägers probatoriales Articuli allso.

Hochverrsachte vnd Nothbetranngte Clag Jacob Reinholden, in Ehevogts namen seiner lieben Haussfrawen Vrsula, contra Catharinam Keplerin.

Vor euch den Ehrnvesten, Fürsichtigen, Ersamen vnd Weissen, Herrn Vogt, Burgermaistern vnd Richtern, seinen insonders günstigen Herrn, erscheint Jacob Reinholdt in namen seiner lieben Haussfrawen Vrsula, vnd bringt wider Catharinam Keplerin folgende meinung, mediante juramento dandorum articulatum Clagensweiss für, mit angeheffter rechtlichen Pitt, selbige vff einen Articulum insonderhait ohne einigen verbotenen anhang, durch das wort glaub wahr, oder nicht wahr sein, Antwort zuegeben; auch ebenermassen vermittelst Aidt anzustrengen, mit angehenckhtem anentbieten, zum Fahl etwas widersprochen vndt affirmirt werden sollte, das er solche puncten (doch excepta superfluitate) beweissen wolle, mit noch weiterer resolution, wann clagender thail etwas articulieren vnd nicht wahr machen würde, das er solches widerrueffen, vnd für nicht gesetzt geachtet vnd gehalten haben wolt.

1. Sagt derenthalben (salva priori protestatione) erstlich wahr sein, wie wohl in Rechten bey sondern darauff gesetzten straffen verboten, das khein Mensch den andern an seinem leib vnd gesundthait in kheinerlay weiss verletzen vnd beschedigen solle, 2. Sondern zum andern wahr, wann dergleichen etwas von einer Person

iemanden widerfehrt, vnd zuegefiert würdt, das selbige allen schaden vnd Costen (Crafft der Rechten) abzulegen schuldig vnd verbunden, 3. Vnd dann zum dritten wahr, das die Kepplerin wider obige allegirte Rechten mit sein Reinholden Weib vorzunehmen, nicht allein vnderstanden, sondern effectuirt vnd in das werckh gesetzt (doch will man sich hiebey per expressum protestiert haben, das clagender thail niemanden an ehren anzuetasten gemeint seye, sonder alles zue Rechtlicher zuelassener notturfft angebracht haben welle). 4. Dann zum vierten wahr, das die Kepplerin anno 1613 seine Hausfraw zue sich in ihr Behausung erfordert vnd derselben einen trunckh geben; 5. dass gleich in fuess stapffen darauff sie clagende Vrsula kranckh worden, 6. vnd biss dato desswegen grossen vnaussprechlichen schmerzen aussstehn vnd leiden müssen. 7. Wahr, das selbige allerhand ordentliche mittel gebraucht, darauff grosser Cost gegangen, aber nichtz helfen wollen. 8. Wahr, das vor Herrn Vogt, einen trunckh ihr principal Clegerin gegeben zuehaben Sie Beclagtin beckhendt vnd gestanden, 9. wahr, das Keplerin gegen einer Person ausgeschlagen, wie sie das vnrecht Kendtlein erwischet, vnd ihr Glasserin zuetrinckhen geben hab, 10. wahr, das sie Vrsula einen leiblichen Aidt, mit einem guetten gewissen zue Gott thun khenndte, das solcher trunckh ihr gegenwerttge beschwerliche vnaussprechliche Kranckhait verurrsacht. 11. Welches dann vss folgenden, der Kepplerin hexischen vnthaten abzunehmen vnd gleichsam gründlich zuvernehmen: wahr das sie Kepplerin bey ihrer Bassen zue Weyl der Statt (so ein Hexe gewesen, vnd daseibsten verbrendt) vffgezogen worden. 12. Wahr, das ihr Kepplerin leibliche Mueter (nachdem obige Vnhold verbrant, vnd sie widerumb nach Öttingen zue ihren Ältern khommen) ausgeschlagen, sie wolte ihr Tochter gehrn das buebenleben ybersehen. wann sie nur nicht dass Vnholden Werckh zue Weyl erlernt hette. 13. Ferner wahr, das ihr Kepplerin eigener Sohn Heinrich geclagt, sein Mueter fieber nicht rechte sachen, mit vermalen, selbige hab ein Kalb zue todt geritten, vnd sie hab ihme darvon einen brathen zuerichten lassen wollen, 14. vnd dass eben dissar Heinrich vssgeschlagen, Er welte sein eigene Muetter angeben, vnnd Hexerey halben bey der Obrighkheit verclagen. 15. Wahr, das sie auch das Schitzenbastians Döchterlin verführen vnd sie das Hexenwerckh zutreiben bereden wollen, wie auch 16. wahr, das sie gegen disem gesagt, es sey weder Hell noch Himmel, sonder wann einer sterb, sey es alles wie mit dem vnvernünftigen Vieh auss. 17. Gestalten dann auch wahr, das Keplerin gesagt, wann eines das Vnholden Werckh treib, hab es guett Leben vnd sach; 18. wann die Vnholden zuesamen khommen, hetten selbige die hibe Bueben, wie auch zue essen vnd zuetrinckhen, wie nicht weniger ein solchen Wollust, davon khein Mensch gnuessam sagen vnd riemen khende. 19. Wahr, das Beclagtin ihres verstorbenen Vatters Todtenkhopff von dem Todtengräber begert, mit anzag. Sie wolte ein Trinckhgeschirr daraus machen, auch selbigen in Silber einfassen lassen: als aber der Todtengräber ihr zuverstehen geben, er derffe es für sich selbst nicht thun, sonndern er müsse diss der Obrighkheit anbringen, daryber solches Kepplerin pleiben zuelassen bevohlen. 20. Wahr das Kepplerin die Zieglerin alhier an einem schenckhel dermassen verletzt, das selbige vff diese stundt ein arbeitseelige Mensch ist vnd verpleibt. 21. Wahr, das sie dem Medtlin Schuelmaister, auch einer andern Person noch weiters in einem Zihnern Becher einen trunckh geben, das die ein dadurch lam vnd arbeitseelig worden, ein ander gar vssgesocht vnd daryber gestorben. 22. Wie nit weniger wahr, das vilbesagte Kepplerin einem Barbierers gesellen, so ihr geschrepfft, einen solchen trunckh zuegestellt, das er darvon gleich beschwerlich kranckh worden. 23. Wahr das sie dem Haussbeckhen ein Zwey jährige Kalbel angriffen, das sie sterben müssen. 24. Wie nit weniger wahr, das sie dem Michael Stahl Sattlern alhier vmb Mitternacht auch ein Kue geritten, dass sie geschlegelt vnd getobet, nit anderst, als wann sie vnsinnig vnd wiettig, also da mann ihr nit gleich zuehilff khommen vnd ihr eingossen, were sie selbige nacht auch gestorben. 25. Wahr, das sie dem Metzger Stoffel vnderm Rathaus, da er flaisch vssgehawen, also an einem Fuess beschedigt, das er darvon grossen schmerzen ein Zeitlang aussstehen müssen, vnd 26. sie ihme auch widerumb geholffen. 27. Wahr, das sie der Guldinmännin ein Zeinen voll Kraut zuegestellt, welches, als sie es ihrem Vieh geben, haben sie die wendt hinauffspringen wollen; 28. Weiters wahr, das angedeittes Vieh hienach angefangen zueschleglen, auch selbigen der Hals vffgeloffen. 29. Wahr, das sie dem alten Ziegler Gorge Bretzern zwey Schwein angriffen, also das selbige gleichermaßen geschlegelt vnd an Wenden vffgesprungen, biss selbige endtlich sterben vnd verderben müssen. 30. Wahr, das sie Jerg Hallers Medtlen in wehrender dissar Rechtfertigung dermassen am Arm beschedigt, das es desshalber grossen schmerzen erleiden müssen.

31. Wahr das Haller sie desswegen bey Herrn Vogt verclagt. **32.** Wahr, das Herr Vogt sie hierumb genuegsamb angehört, welche aber durchaus kein Rechte bestandthafft entschuldigung, die ein Ansehen einer Warhait hette, für vndt anbringen khenden. **33.** Dass Herr Vogt sich hieryb gegen der Kepplerin vernemen lassen, Er khendte solche sträffliche Verhandlung nicht verschweigen, sondern mieste solches Aidz vnd Ambzhalben berichten. **34.** Wahr, das sie die Beclagtin hat Herrn Vogt vff das höchst gebetten, solte ihr verschonen vnd den Berichten zur Canntzley vnderlassen. **35.** wie nit weniger war, das Kepplerin Herrn Vogt einen Becher zuverehren versprochen, wann er das berichten vnderlassen werde, **36.** inmassen ferners wahr, das auch der Kepplerin Kinder ihne zue Corumpieren vnd von der Warhait abzuehalten vnderstanden, aber **37.** das Herr Vogt weder schenckh noch gabe annehmen wöllen, sondern die sachen zur Canntzley der schuldighait nach berichtet. **38.** Wahr das hierauff die Kepplerin gar nicht nach Hauss der Heimet zuegangen, sondern strackhs vom Ambthaus beim Obernthor hinaus geloffen. **39.** Wahr das vff beschehen vnderthenig berichten dem Herrn Vogt alhier, wie nicht weniger Herrn Vogt zue Stuetgarden, wa sie Kepplerin zuebetretten, selbige beyzufangen gnediger bevelch zuekhommen. **40.** Als nun sie Beclagtin dessen durch ihre Abgötter avisirt worden, ist zum vierzigsten wahr, das sie gar vsser dem Hertzogthumb, vnd in Österreich gezogen. **41.** Vnd obwol wahr, das clagende Parthey etlich mal judicialiter begert, dafern sie aussgetrettene ein richtige guette sach, vndt an solchem geclagten jämmerlichen vnuasssprechlichen schmerzen vnschuldig, solle sie selbst in der Person vor Gericht sich stellen vnd ihre Vnthatten verantworten, **42.** Wahr, das sie sich niemalen gestellt, sondern aussgerissen, auch biss dato jederzeit durch ihren Anhang die sachen verrichten lassen, **43.** vnd das dergleichen tergiversieren, sonderlich das aussreissen ein starcke Beweissung ist, das Kepplerin ihr Clagender Vrsula den Leibs schmerzen zuegeffegt. **44.** Wahr, das Verclagtin nach beschener Aussflucht von Leönberg, auch alss selbige gehn Stuetgart kommen, dasselbst ein junges Medlin von Gebersheim gebürtig, vff freyer strassen angriffen, auch selbiges hierdurch dermassen beschedigt, das selbiges ein lange Zeit grossen schmerzen leiden vnd aussstehen miessen. **45.** Wahr das theils ihr Kepplerin befreundten selbstan sie für ein Hex gehalten, auch etliche Vnholdenstückh vmbstendtlch zuerzehlen wissen, **46.** das sie auch ihren Mann (ohnzweiffenlich mit Vnholdenwerckh) etlich mahl von Hauss vertriben, also das selbiger endtlich im Krieg erbermlich sterben vnd verderben miessen. **47.** Wahr, das sie einem Burger alhie zwey Khinder angriffen, welche auch sterben miessen. **48.** Wahr, das zue Leönberg ein allgemeiner Rueff, dass sie Kepplerin ihr Clagenden Vrsul den angebrachten leibschaden zuegeffegt. **49.** Wahr, das clagende Vrsula vihl lieber Taussendt guldin geben, oder sovil verlieren woltte, dass sie solchen vnuasssprechlichen grossen Leibs schmerzen nit täglich also, ja alle augenblickh leiden, vnd aussstehen dörffe.

Wann dann die sachen erzeltter massen wahrhaftig beschaffen, auch sie Vrsula desshalben einen leiblichen Aidt mit guetem, rainem, vnverfalschtem gewissen (dafer selbiger ihr mit Vrthel vnd Recht vffgelegt werden soltte) thuen khendte, das von sollichem eingenommenem Kápplerischen trunckh ihr der geclagt schadt endtstanden vnd herkhommen:

So ist demnach sein Reinholden nomine uxoris rechtliches anrueffen, Pitten vnd begeren, zuerkennen, vnd zue sprechen, das ihr Kepplerin nicht gebürt, der clagenden Vrsula mit bygebrachtem trunckh den geclagten schaden zuezufuegen: sonndern auch hochsträfflich wider Recht misshandelt habe, auch derentwegen die billich erforderte Taussend Guldin (doch salva moderatione Judicis) zue Amt allem hievor vffgewenden vnd noch ins khinfftige vfflauffenden Costen vnd schaden, schuldig vnd verbunden sein solle. Welliches Er Reinholdt nicht allein obbeschribener massen petiert, sondern was er auch sonnst nach gestaltsame disser sachen, von Rechtz vnd gewonhait wegen, oder ex officio zuebegeben, will er solches auch copulative, alternative, singula, singulis referendo in bester form Rechtens angefordert, wie nicht weniger hierib das milkrichterlich Amt pro juris et justitiae administratione imploriert vnd angerueffen haben.

Salvo juris addendi, minuendi, corrigendique.

Dessgleichen auch die Additionales, Innhaltz wie volgt.

Volgende Additionales vbergibt Jacob Reinholdt, alss Ehevogt seiner lieben Haussfrawen, in Hoffnung selbige, Contra der Kepplerin (doch excepta omni superfluitate) beweislich zuerstatten.

1. Sagt wahr sein, wie das ermelte Kepplerin einer frawen von Höfingen einen

trunckh vor disser Zeit geben, das sie darvon Arbaitzseelig worden. 2. Wahr, das sie wegen solchen beygebrachten trunckhs nachtreglich einen grossen schmerzen an ihrem leib haben vnd tragen muess. 3. Wahr, das sie auch ein Knecht alhie, welcher ihr mit infexung des Hews nicht willfahren wöllen, einen grossen schaden zuegefügt, dardurch ihme der Hals dermassen verschwollen vnd vffgelloffen gewessen, das er allerdings erstickhen vnd erwürgen miessen. Weittere Vmbständt khan der Herr Commissarius von Zeitgen erkundigen.

Der Beclagten darauff gestellte Instruction vnd Fragstuckh seyen dises Innhaltz:

Instructio Commissarii, junctis interrogatoriis protestationibusque necessariis.

Demnach vff jüngst vssgegangenes Commissions schreiben durch den ex officio erkhiesten Herrn Commissarium vff instehenden 10. Novembris die gestellte Zeügen rechtlicher Ordnung gemess, productiert, beaidigt, vnd darauff würrklichen examinirt werden sollen, alss will mann zum vordersten nach Zuelass der Rechten, auch sonderlichen deren am jüngsten Rechtstag beschehenen mündtlichen protestation vnd reservation, am mehisten aber wegen Wichtigkhait der sachen, dem Herrn Commissario (mit dessen Person mann doch sonnst sine exceptione zufriden) den Ernvesten vnd hochgelerthen Herrn Mattaeum Hillern I. V. D. alss zuvor ein beaidigte Person, in bevorstehender hochwichtiger Zeügen Verhör, dergestaltten adjungiert vnd beygesetzt haben, das er derselben seiner vorhin bewusten vnd in iisdem terminis erfahrenen practic nach, vom Anfang biss zum Endt beywohne, vnd erstängezogener Vrsach nach (in genere allein von den sachen zureden) alless so sich ratione officii ad praesens negotium von Rechtswegen aignet, verrichten wolle, vor eins.

Es wissen auch die Keplerische vors ander khein gezeügen, wass stands oder wesens der auch sein mege, ob gravitatem negotii des leiblichen Aidts zuerlassen, vnd behaltten ihnen fürs dritte noch darzue sowohl wider die Personen, alss deroelben Vssagen alle competentes Exceptiones ante et post Examinis publicationem hiemit protestando bevor.

Die weil auch die sachen angehörter massen allendthalben wichtig, vnd vornemblich in facto beruewen, wolle Herr Commissarius loco interrogatorii generalis bey allen articulis erinnert sein, einen jeden Gezeügen, sobald er vff einen probatorial articul deponirt, zuerinnern, die Vrsach seines Wissens neben den Vmbständen, wie sich die sachen verlossen, anzuezaigen, desselben Vsschlag auch gleich nach dem Article dem Examine zue inserieren.

Ebenermassen solle auch ein ieder Zeüg am endt seiner deposition vber dem letzten articul, daryber er verhört wirdt, vff die beim fünften vnd sechsten probatorial gesetzte Interrogatorien mit vorgesetzter bescheidenhait vnd mass, vssfierlich erfragt werden.

Dessgleichen sollen auch am viertten eines jeglichen Zeügens gestus, mores, vnd andere bedenkliche Parteyische merckhzaichen bey der deposition ad notam genommen vnd dem Examine am Endt seiner deposition intimiert werden. Fünfftens sover Contra Theil den Hallern neben seiner Haussfrauen Waldtburga, wie nicht weniger auch Victorem Hechten, provisorem alhie, ihrer Vasag nicht erlassen wolte, sollen deroelben Persohnen depositiones in ein besonder rotulum begriffen werden.

Das yberige alles will man des Herrn Commissarii Legalitet und dexteritet befohlen, jedoch sich darneben protestiert haben, dafer derselbe, jedoch wider versehen vnd glauben, sowohl hie obigen, alss auch anderen zue einer beständigen Commission dienlichen puncten, nicht würrklich nachsetzen solte, das man sich super nullitate totius Examinis protestiert haben wolle.

Haec sequuntur interrogationes defensorum Kepleriae, respondentes ad Reinholdi praemissas delationes. Zum dritten und viertten probatorial: 1. Zue welcher Zeit, an welchem Tage vnd stundt Clegere zue ihr Kepplerin gangen, vnd wer Clegerin erfordert? 2. Ob Zeüge solches gesehen? 3. Ob Zeüge den trunckh selbstn gesehen? 4. In was gefess derselbe gewest? 5. Ob Clegerin getruncken, da Zeüge zugesehen? 6. Ob Zeüge nach solchem Trunckh ein merckhzeichen, alss soltte sich Clegerin darab endtschittet, verspürt habe?

Beim 5. vnd 6. Probat: 1. Ob Zeüge darbey gewest, allda Clegerin niederfällig worden? 2. Ob Zeüge bey verlust seines zeitlichen und ewigen Hails sagen khente, das Kepplerin der Clegerin durch einen Hexentrunckh Ihren Zuestandt vervracht habe? 3. Ob nicht Zeuge bekennen miesse, das Clegerin von Jugendt auff (jedoch

citra injuriam interrogando desuper protestando) ein vnkeisches, ohnzichtiges vnd salvo honore verhuerttes Leben gefierrt, das meniglichen in disser Statt wissenschaftt habe? 4. Ob sie nicht auch desswegen die tage ihres lebens niemalen einig Khindt geboren? 5. Ob nicht Clegerin ihres salvo honore hurrischen Weens halber alhie zue Leonberg gefencklich eingezogen worden? 6. Ob nicht die gemeine Sag, Gerg Zürn (Zieher) Kupfferschmidt habe mit derselben (vor ihrer Verheirathung mit ihrem ietzigen Ehemann) in Vnehren zuegehalten, also das derselbe vssweichen miessen? 7. Ob nicht clagender Reinholdt sein Hausfraw die Clegerin in der gefengnus, da er dasselbe zuvor beim Teuffel verschworen, zur Ehe genommen? 8. Ob nicht Reinhold neben der Clegerin noch heut zue tage ein grosser geitzhals, welcher mit vbermessigen Zinssen dem Armen Mann höchlich beschwerlich sey? 9. Ob nicht Clegerin vasser disser vnd andern Vrsachen, alss vss gerechtem Gericht Gottes ihr Zuestandt herkhommen sein mege?

Beim 7. Probatorial: 1. Ob nicht im Gegenspihl Clegere ihres Zuestandtz halber, allerhand vnzimliche, ohngebürlche, ja teiffliche mittel, sonderlichen von einem Artzet, welchem alhie die Statt verbotten worden, gebraucht? 2. Ob nicht Clegerin seithero in anno 1613 vilfeltig vss vnd vberfeldt, ja zu öffentlichen Gastungen, Hoch- und mahl Zeiten gangen?

Beim 8. Probatorial: 1. Ob Zeuge bey verlust seines Zeitlichen vnd ewigen Hails sagen khende, Beclagte habe bestanden, sie habe Clegerin einen verbotteneen Hexentrunkh gegeben? 2. Ob nicht im gegenspihl wahr, das in sein Zeügen gegenwarth Beclagin dergestalten vssgeschlagen, sie khendt wohl nicht abredig sein, weil Clegerin vor Jahren ihr Hauss vilfeltig besucht, habe sie derselben mehrmalen zue-trinckhen gegeben, das es aber schädlich Trinckh gewest, das widerspreche sie. 3. Ob nicht auch sonnstn die Beclagte die Thatt mordicus geleugnet, vnd noch biss dato bestendig abredig? 4. Ob nicht Zeütg, sofern beclagte den articulierten Hexentrunkh einmahl bekhenndt, dieselbe ratione officii alsbaldt gefencklich angenommen hette?

Beim 9. Probatorial: 1. Ob Zeuge bey verlust ihres zeitlichen vnd ewigen Seelen Hails dissen articul wahr sagen khennde? 2. Ob nicht im gegenspihl Beclagte vilmehr vssgeschlagen, sie die Clegerin habe vnder sonderen gebrauchten verbotteneen Artzneyen das vnrechte Briefflin, so ihr leiblicher Brueder Barbier zu Tüweninge gegeben, erwischt, das ihr der leib also verliert worden, also das vnder dem Kleintlein vnd Briefflin ein grober Missverstand zutreffen?

Beim 11. vnd 12. prob.: 1. Wie die Basen zue Weyl der Statt mit Namen gehaiszen? 2. Wie nahendt die Beclagte verwandt gewest? 3. Wann sie verbrannt worden? 4. Wie lange sich Kepplerin zue Weyl der Statt ledigen standts vffgehaltten? 5. Ob nicht Zeüge bekennen und sagen müesse, das Kepplerin biss zue ihren mannbaren Jahren zue Öttingen bei ihren Eltern erzogen worden? 6. Ob nicht Kepplerin erst nach ihrer Verhetrathung nacher Weyl der Statt zogen? 7. Ob man dieselbe daselbstn auch angenommen hette, wann sie ein Hex gewesen were? 8. Ob es auch gebreichlich, das ein Muetter von ihrer leiblichen Tochter die Articulierte Reden vssgiessen werde? 9. Wo oder zue welcher Zeit der Kepplerin Muetter die articulierte Reden geredt?

Beim 13. und 14. prob.: 1. Ob nicht der Kepplerin Sohn seelig ein Soldat gewest? 2. Ob nicht derselbe etwan vsser gewohnheit, wie die Soldaten pflegen, etlich vngleiche Reden mechte geredt haben? 3. Ob nicht Zeüge gehört, das solcher Soldat sein Muetter, als er vsser dem Krieg khommen, zue stattlichem essen vnd Trinckhen vber ihr Vermegen zwingen wollen? 4. Ob nicht, weil sich die Muetter geclagt, derselbe eigenes Gewalt, hingenngen, ein Kalb geschlachtet, gebraten vnd gessen, aber nachmahlen bey der Muetter ernstlicher Verweisung vorgeben, dieselbe habe das Kalb zu todt geritten?

Beim 15.—18. Prob.: 1. Loco interrog. vnd zue grundtlicher Widerlegung obiger articul, welle der Herr Commissarius das Examen, welches zwischen beeden Partheyen in der ersten Con- vnd reconventionssach verfertigt vnd bereits publiziert, wie nicht weniger das besonder Rotul, so nach eröffnungs solchen Examinis vff der Kepplerin ybergebene articulos reprobatorios begriffen vnd den 8. Oct. 1618 publiciert worden, von alhiesigem Richter erfordern, vnd was in dem ersten Examine des Schitzenbastians Tochter, Namens Barbara, in ordine die letzte vnd 26te gezeügin yber das 10. 11. 12. vnd 13. Int. des andern probatorials, in gleichem auch yber den 1. 2. vnd 3. Additional deponirt, auch nachgehendts alss die ander Zeügin in besonderem Rotulo beyrn ersten vnd andern articul reprob., sonderlichen aber beim andern Int. solchen

articul widerholtt, ferners wass in solchem absonderlichen Rotulo Martin Widmann der erste Zeüge yber den ersten vnd andern probatorial deponendo vssgeschlagen, fidissime extrahieren vnd hiebei dem Examini inserieren. 2. Ob Zengin des articulierten Schitzenbastians Tochter selbst en seye, welche die Worth von der Kepplerin geredt habe?

Beim 19. Probatorial: 1. Ob Zeüg die Person kenne, von deren sie Kepplerin den articulierten Khopff begert? 2. Was Kepplerin für wort gebraucht? 3. Ob es guetter oder bösser Meinung geschehen sey?

Beim 20—22. probatorial: 1. Ob Zeügin den articulo bey verlust ihrer seeligkhait wahrsagen khende? 2. Womit Kepplerin sie Zieglerin vnd andere noch articulierte Personen verletzt, vnd wann solches geschehen? 3. Warum den Zeügin solches der Obrighait nicht angezeigt? 4. Ob Zeugin nicht vilmehr Ihren Zuestandt ihren vilfeltigen schweren stunden, vnd Gottes gerechtem Zorn, als ihr der Kepplerin vrsprenglich zueschreibe? 5. Ob nicht insonderheit der Medlins Schulmeister alhie vor dissem vssgeschlagen, sein Zuestandt seye ihm von einem Krehen mit Holtz, mit welchem er yber einen graben springen wollen, herkommen? 6. Ob Zeüge, so lieb ihm Leib vnd Seel, sagen kenne, die vorbeclagte Kepplerin habe ihm den Articulierten schaden zuegefügt?

Beim 23. probatorial: 1. Ob Clegerin sagen khöne, sie habe die Kalbel selbst sehen angreifen? 2. Zue welcher Zeit es geschehen? 3. Womit Kepplerin dieselbe angreifen? 4. Ob Zeüg bey gelaistem aidt sagen khende, das solche Kalbel vss verursachen der Kepplerin gestorben?

Beim 24. probatorial: 1. Ob Zeüg zuegesehen, das Kepplerin die articulierte Kueh geritten vnd ob nicht Michel Stahl vilmehr solche reden im schertz geredt haben mechte? 2. Ob nicht Michel Stahl Sattler sonsten dem gemeinen Ruff nach ein solcher Gesell, vff dessen reden nicht ieder Zeit zuegehen? 3. Ob es auch glaublich, wann sein Stahlen Kueh also were geritten, das sie gleich durch einen eingeschitten trunckh widerumb were gesundt worden? 4. Ob Zeüg bei seiner Seelen sagen khende, das Hannss Nestler solche Wort geredt?

Beim 25. vnd 26. prob.: 1. An welchem tag vnd wie solches geschehen? 2. Ob Zeüg beide articulo mit vmbständen bey Verliering seiner seeligkhait wahrsagen khende? 3. Durch welches mittel, an welchem orth vnd zue welcher Zeit Jhme Metzger Stoffel seye widerumb geholfen worden? 4. Ob Stoffel Frickh eben gewiss seinen verspürten Zuestandt der Kepplerin zueschreiben khende, dergestalt, das er drauf leben vnd sterben wolle?

Beim 27. vnd 28. prob.: 1. Ob Zeüg gewiss vnd ohnfehlbar sagen khende, das der Kepplerin ihr Guldinmännin zuegestelltes Krautt den articulierten zuestandt verursacht? 2. Ob nicht die Guldinmännin vilfeltig vssgeschlagen, ihr Vieh habe die albekannte Kranckheit den Koller gehabt? 3. Ob solches Vieh widerumb gesundt worden, vnd was man demselben für Artzneyen gebraucht habe?

Beim 29. prob.: 1. Wie lang es her, das sich der Articulierte Inhalt begeben? 2. Ob Zeüg den articulo gewiss wahr beschaffen wisse? 3. Ob Zeüg den Angriff selbst en gesehen, vnd vmbständlich davon zuesagen wisse?

Beim 30—37. probatorial: 1. Ob es nicht statthindig vnd meniglichen bewust, das Jerg Haller sambt seiner Frawen in leichtfertigkeit, diebisch vnd Gottlos gesindl, welchen Rhein Heller oder Hellerswerth zuvertrauen? 2. Ob er nicht der verstorbenen Wassenmaisterin leiblicher Sohn gewest? 3. Ob nicht solche leichtfertige Personen vor vihl Jaren bey Herrn Matthiae Blüderheissers Ambtung an enden vnd orten felschlich vnd betrügliche practicien gebraucht, gelt vffgenommen, falsche brieffe gemacht, vnd allerhandt verbottene Mittel gelt zue bekommen vor die Handt genommen? 4. Ob nicht Jerg Haller vor dissem sonderlichen dem ferber Hanssen alhie Haber, Hew vnd imbt gestohlen? 5. Ob er nicht desswegen vssreissen miessen, aber dennoch endtlichen abgestrafft worden? 6. Ob nicht sein Hallers Fraw ein leichtfertig Mensch, vnd den Leithen den Kopff zuemessen vnderstehe? 7. Ob nicht beide solche Personen all ihr haab vnd guett verthan, das (ohnangesehen ein ehrliche narung vorhanden gewest) nichtz mehr vorhanden? 8. Ob nicht solche Personen mit vorclagendem theil in guetter Correspondenz stehen? 9. Ob nicht vor langer Zeit, als eben den andern Tag zwischen beeden Partheyen in der ersten sache, so albereit vff der Urtheil stehet, ein productionstag (welchen Vorclagere omnibus modis, auch yber Fürstl. ergangene Bevelch, zuverhindern begert) hat sollen angestellt werden, Gerg Haller vnd sein Weib vor Herrn Vogt alhie, Abendtz zuvor Clagsweiss vffgezogen, die Kepplerin habe ihnen ihr khindt angreifen? 10. Ob nicht solches alles zu verhinderung des an-

gestellten productions tag (welcher auch damalen verhindert worden) angesehen gewesen? 11. Ob nicht Vndervogt alhie solchen leichtfertigen leuthen, gleich ohne mittel, gehörr vnd glauben zugestellt, auch den angestellten Productions tag mit der Kepplerin grossem nachtail abstellen lassen? 12. Ob nicht Haller, allein damit er Geltt bekommen mögen, solche Clag gefiert? 13. Ob Er nicht hierauff den Obrighkhatern nachgeloffen, vnd begert man solle ihm von der Kepplerin guet gelt geben, damit er sein khindt widerumb möge curieren lassen? 14. Ob nicht, weil Kepplerin gesehen, das auch so leichtfertigen Personen in so hochwichtigen sachen geglaubt werdt, dieselbe billich vff mittel vnd wege, wie sie zue befürderung vnd vssierung der sachen khommen khendte, hat bedacht sein sollen? 15. Derowegen vnd ob mann gleich ihm Vndervogten (so doch sonststen gegen andere Beamten von vhihen Personen mehrfeltig mit ehren geschehen) vff seit der Keplerischen einen Becher annerbotten hette, ob Zeüge bey Verlust seines öwigen Hallas sagen khennde, das solches der Vrsachen ins werckh gericht worden, damit derselbe mechte verfiert werden? 16. Ob nicht vielmehr das der Kepplerin anbringen gewest, Vndervogt solle die sachen befürdern vnd zuvor die Zeügen verhören lassen, vnd die wahrhait erkundigen, ehe er berichte? Zeüß solle die Wort, wie mann ihm zue corrupieren begert, in specie anzeigen. vnd darbey vermelden, wie der Becher gesehen oder was er mechte werth gewesen sein. 17. Gleicher gestaltten solle auch Zeüß bei angedeyter straff höchstes Ernstes erinnert werden, wann, wie, wamit vnd zue welcher Zeit die Kepplerische khünden denselben mit Geschenckh zue verleiten begert haben? 18. Ob Zeüß oder die seinige nichtz von vorclagendem thail in wehrender handlung verehrungsweiss empfangen, beim höchsten Aidt zu erfragen. 19. Mit ganzem ernst zu erinnern, ob Zeüße alle tingenommene geschenckh vnd gaaben zue ihro F. G. Cantzley berichtet, vnd damit den donatorem in solche Vngelegenhait gebracht habe? 20. Ob nicht Hallers Döchterlein vff dem heittigen tag so gesundt als ein Mensch sein mag, vnd dannenhero nicht glaublich, das demselbigen jemahlen mit Hexenwerck seye zuegesetzt worden?

Beim 38—43. probatorial: 1. Ob nicht Zeüß bey seinem gelaisten Aidt sagen miesse, die Fürstl. Bevelch seyen vss des Vndervogts alhie vngleiches zuvil ernstliches berichten ervolgt? 2. Ob Zeüß bey Verlust seiner Seelen sagen khende, Kepplerin seye vss forcht bössen gewissens vssgetretten? 3. Ob sie nicht erstlichen wider die schuldighait die Rechtstäg besucht? 4. Ob sie nicht noch heitt zue tage zu Hewmaden Stuetgartter Amptz, vnd stundtlich zue betretten? 5. Ob sie nicht, wann sie ein böss gewissen, in Österreich geblieben, vndt nicht mehr alhero khommen were? 6. Ob nicht Kepplerin, indem sie weder in ihrer Rechtfertigung, noch andern sachen vss ver hinderung stridtfertiger Personen einigen fortgang sehen vnd spüthen khenden, sich nacher Lennz zue ihrem selbst aigenen Sohn Johann Kepplern Kais. Mathematico (demselben ihr noth zueklagen) begeben? 7. Ob dannenhero einige Flucht bössen gewissens halber zuvermuthen? 8. Ob nicht hierauff erstgedachter ihr der vorbeclagten Sohn Johann Keppler, dieselbe von allem gefährlichen Argwohn zuerledigen, sich selbst persönlich alhero begeben, vor Gericht erschinen vnd sein Mueter selbst vertretten? 9. Ob nicht Er Johann Keppler vor einem gesessenen Gericht defensive vssgeschlagen, welcher sein Muetter etwas vngleiches oder vss Forcht bössen gewissens vssgetretten, bezüchtige, der sei (reverenter) ein ehren Dieb. 10. Ob nicht meniglich daryber still geschwiegen, biss er Keppler hinweggezogen, vnd erst nachmalen, sonderlichen Vndervogt alhie widerumben vssgeschlagen, die Kepplerin seye vssgerissen? 11. Ob nicht in abwesenheit der Kepplerin Ihre Kriegssvögk vorhanden gewest, vnd dieselb jedes mals gebürlich vertretten? 12. Es sollen auch die Schreiben, so mehrgedachter Herr Johann Keppler an ein ganntz Gericht seiner Muetter halber ergehen lassen, so bey den Gerichtz Acten lügen, vom Gericht gefordert, vnd hiebei dem Examinu incorporirt werden. 13. Ob vss dissem allem ein Flucht oder that bey der Kepplerin abzunehmen? 14. Ob nicht vss disen vnd dergleichen vssgesprengten reden vorbeclagte Kepplerin in solchen vngleichen verdacht khommen?

Beim 44. probatorial: 1. Das articulierte Mädtlin in specie zue benamssen. 2. Ob solch Mädtlin noch kranchk? 3. Ob Zeüß darbey gewest, den articulierten Verlauff gesehen, vnd gehört?

Beim 45. probatorial: 1. Wer solche Freündt seyen? 2. Wie nahe sie der Kepplerin verwandt? 3. Die Hexenstuckh in specie zuebenamssen.

Beim 47. probatorial: 1. Die Person namhaft zuemachen. 2. In gleichem auch die zway Khünder. 3. An was Zuestandt die Khinder gestorben? 4. Ob Zeüß bey

seinem theuren Aidt sagen khennde, dasselbe auch gesehen vnd gehört, das Keplerin solche Khinder angriffen?

Beim 48. probatorial: 1. Sollen die beim 5. 6. vnd 7. probatorial hirob gesetzte Interrog. ordentlich gebraucht werden. 2. Ob nicht im claren gegenspihl alhie zu Lewenberg, nicht nur allein ein gemeine, sondern ein ohnfehlbare, vss selbst aigener erfahrung gewisse Saag, das Clegere vor diesem ein öffentliche reverenter pecc vnd Betz gewesen, vnd desswegen gefencklichen eingezogen worden, dergestalten, das es desswegen weder kundtschaft noch andere Documenten bedürffe? 3. Ob nicht Beclagte erst in diser wehrenden Handlung in diss geschray khommen?

Interrogatoria super Additionales. Beim 1. 2. vnd 3.: 1. Die Fraw sambt dem Knecht in specie anzuzeigen. 2. Zeüg solle auch den tag, stundt, vnd ort ordentlichen anzaigen. 3. Darneben vermelden, ob er die articulirte actus selbst gesehen? 4. Item den modum, wie Keplerin solches verrichtet, zue referieren.

Salvis Salvandis.

Sonnsten ihr der vorbeclagten nothwendig gesetzte defensionales et respective probatoriales in reconventionem betreffend, ist dieselb noch der Zeit nicht gesinnet, daryber Zeugen zustellen, sonnder behalte ihr hie mit protestando bevohr, dieselbe zue seiner Zeit propria Reconventi Confessione . . . . ., weniger vasser hievorigen Actis vnd Actitatis, rechtlicher notturfitt nach wahr zuemachen, so Herr Commissarius zur nachrichtung wissen solle. Vorbehaltlich etc.

So volgt hierauff die Zeügen benamssung mit angehengtem Directorio.

Nachdem hiebvor Jacob Reinholdt nomine uxoris, etliche vnderschiedliche wahrhafte Clag-Puncten contra die gar wolbekante Keplerin zu Leßnberg ybergeben, auch darbey verhofft, sie solte die wahrhait bekent, vnd weitere bemuehung nicht verursacht haben, wann aber selbige der sachen durchauss nicht gestendig, sonndern an geclagter ybelthatt gantz vnschuldig sein will, alss muess man diessersseiten die Khundtschaft nothwendig gebrauchen, wie dann in eum finem verschinen Rechtstag Herr Stattschreiber alhie pro Commissario fürgeschlagen worden, mit angehenckter resolution, das clagender Reinholdt ohnverzogenlich, zue besteiffung seiner eingegebenen Clagpuncten, die Zeügen namhaft machen, auch sonnst die Rechtliche notturfitt verhandlen wolle, zue Volg nu dessen auch was den ersten vnd andern Articul berieren thuet, sein selbige juris, welche kheiner Persönlicher Zeugnuss bedürfftig.

Der dritt articul wüdt ins khünfftig in deductione probationis genuegsam bestritten werden. 1. Herr Vnder Vogt alhie Lutherus Einhorn solle yber den 4.—8. 31.—39. Articul verhört, wie auch zu mehrer besteiffung dess gemeldten 37. vnd 39. articul von ihm begert werden, das selbiger den bericht, welchen er zur Canntzley dessthalben gethan, vnd daruff erfolgten Fürstlichen Bevelch, dem Commissario zuustellen wolle, damit angeregte documenta dem Examini auch möchten inseriert werden.

2. Donatus Gülttlinger solle yber den Art. 4—9 vnd 46 gehört werden. 3. 4. Benedict Beittelspachern vnd seinem Weib ist der 6. 7. 20. 21. 46. Art. vorzuehalten. 5. Christophen vff dem Sandt Haussfraw vff den 6. 7. 22. 29. 46. probat. 6. 7. Ludwig Kepler vnd sein Weib von Weyl der Statt, denen soll der 11. 45. vnd 46. probat. vorgehalten werden. 8. Victor Hecht provisorii zue Lewenberg, wüdt der 6. 7. 22. art. fürzuehalten sein. 9. Daurilins Anna vff den 6. 7. 12. articul. 10. Gertruta Osswaldt Zahnen, dess Haussbeckhen Haussfraw, wirdt vff den 6. 7. 13. 14. 19. 23. 45. 46. prob. zue examinieren sein. 11. Jacob Koch vff den 6. 7. 13. 14. 24. vnd 46. art. 12. Dorothea Hannss Kleblins Waldtschützen Haussfraw soll vff den 6. 7. 15.—18. vnd 46. prob. Kundtschaft geben. 13. 14. Schreiners Chatarina vnd Schützenbastians Tochter vff den 6. 7. 15.—18. vnd 46. prob. 15. 16. 17. Hanns Gülttlinger, Martin Hallern vnd Hannss Heimhöfern solle der 6. 7. 19. 46. prob. vorgehalten werden. 18. Margareta Ennderiss Leitbrand Zieglers weib, hat Khundtschaft zuegeben vff den 20. vnd 30. Articul. 19. Michel Mayer Bader zue Renningen vff den 22. prob. 20. 21. Michel Stahl vnd Hannssen Reinholden weib vff den 6. 7. 24. art. 22. 23. Stoffel Fräckh neben seiner Haussfrawen sollen vff den 6. 7. 25. 26. prob. examiniert werden. 24. Michel Kieffer, 25. Lienhart Hegelin Glasser, 26. Anna, Hannss Guldinmanns weib, vff den 6. 7. 27. 28. 46. prob. 27. Barbara, Severin Stahlen, Sattlers Haussfraw vff den 6. 7. 29. art. 28. Jerg Hallers weib vff den 6. 7. 30. 31. 46. probat. 29. Agnes, Martin Werners Haussfraw vff den 6. 7. 46. art.

Was den 41. vnd 42. art. beriert, wolle Herr Commissarius ausser den Actis vnd dem Protocollo extrahieren, was zue bewehrung disser articulorum denstlich sein mag.

30. Anna Maria, der altin Pfarherin Tochter von Gebersheim, so anitzo zue Marppach in densten, ist vff den 44. art. zuerfragen. 31. 32. Daniel Schmidt vnd sein weib vff den 47. art. 33. Dess Zieglers Döchterlein Barbara vff den 30. 31. art. 34. Appolonia, Hannss Schmidens Haussfraw von Höfingen, vff den 1. vnd 2. Addit. 35. Herrn Ambtschreibers Knecht, Bastian genant, vff den 3. Additional.

Vorbehaltlich weitere Zeugen zustellen.

Das es also von dem clagenden theil eingeben vnd in Collationando dem original gleichlautend befunden worden, Attestirt Stattschreiber zue Leönberg, Werner Feucht.

Nun so volgen auch der Zeügen Attestationes.

Der Erste Zeüg. Herr Vnder Vogt zue Leönberg Lutherus Einhorn, hat einen leiblichen Aydt zu Gott dem Allmechtigen geschworen, vnd nach verwarnung der straff Meinaidtz vff die generalia interrogatoria Fürstlichen Landrechtens *) also respondiirt: 1. Vngevar yber die 50 Jahr altt. 2. Nein, were vnssers gnedigen Fürsten vnd Herrn Vnder Vogt alhie. 3. Seye kheinem thail verwandt, wiste sich auch dessen nichtz zuegemessen, sonndern vilmehr zueendtgelitten. 4. Ihme were auch nichtzit verhaissen oder gegeben worden, Kundschaft zuesagen. 6. Habe weder nutzen noch schaden hierdurch zuehoffen noch zuefürchten. 7. Von niemanden vndericht, was er bekundschaften solle.

Hierauff Zeüg vff des producenten probatorial articul deponirt wie volgt. Ad. 4. Vff Martini anno 1613 were Zeüg vff seinen Dienst allhero khommen, wuste also nit, ob die articulierte Ursula den gesetzten trunckh eingenommen, auch ob es vor

*) Ut lector imperitus significationum juridicarum habeat, quo actionem hanc juridicam facilius intelligat, haec ex jure publico Württembergensi (bey Herzogthums Württemberg erneuert gemein Landrecht. 1610.) addenda censuimus.

Tit. XXXVII. Vnsre Gericht mögen die von den Partheyen ernannten Zeügen entweder selbstent gerichtlich verhören, vnd deren Aussagen fleissig vnd getrewlich aufschreiben, oder aber solches andern taugenlichen Personen comittiren vnd befehlen. Zum fall aber die Partheyen sich eines Commissarij halber nicht vereinbaren würden oder könnten, mögen vnser Gericht die Verhör ausser Richterlichem Amt jemand anderen (so fromm, redlich, geschickt, auch den Partheyen vnd der sachen ohnverwandt) befehlen. Zu welcher Verrichtung auch Vnsers Herzogthums geschworne Statt-, Amt- oder Gericht-Schreiber zugebrauchen.

Tit. XXXVIII. Woferr die eine oder beede Partheyen dem erklessten oder verordneten Commissario einen Adjuncten beyzusetzen gemeint, soll ihnen dasselbig auf ihren Kosten zuthun ohnbenommen seyn.

Tit. XXXIX. Nachdem jeder Parthey, wider welche Zeügen geführt, vnd verhört worden, frey vnd bevor stehet, auf ihres Gegentheils Articul interrogatoria vnd Fragstück zu übergeben. . . ., sollen die Partheyen erinnert seyn, in Stellung der Fragstück sich keines überflus zugebrauchen. Die Zeügen sollen über alle auf solchen Articul gestellte Fragstück verhört werden. Vnd erstlich auf die Generalia Interrogatoria, folgendes auf jeden Articul etc.

Gemeine Fragstück: 1. Wie alt Zeüg seye? 2. Ob er in des Helliggen Reichs Acht? 3. Ob er dem, so ihne zu Zeügen gestellt, mit Sippschaft, Schwagerschaft, oder sonst verwandt? Vnd wie? 4. Ob ihme nichts verheissen oder gegeben worden, Kundschaft zusagen? 5. Ob er etwas Nutz oder Schaden ausser dem Sieg des führenden Theils zuhoffen, oder zufürchten habe? 6. Item, ob er einem Theil mehr günstig seye, dann dem andern? Vnd welchem? 7. Vnd ob er von jemanden vutterricht sey? oder sich mit seinen Mit-Zeügen besprochen hab, wie er Kundschaft geben sollt?

Tit. XLV. Wann die Kundschaft gänzlich vollinführt, vnd einem Gericht verschlossen übergeben worden, sollen vnser Gericht zu Eröffnung derselben beyden Partheyen einen Gerichts-Tag ernennen, vnd auf den angesetzten Termin die Eröffnung der Publication in Gegenwartigkeit beyder Theilen fürnehmen.

Tit. LIII. Wann in der Sachen beschlossen, sollen die Richter alle eingebrachte Acten vnd Handlungen nach ihrem besten Verstand zum fleissigsten erwegen, vnd darüber ein Vrthel fassen. Wa aber der Handel so wichtig, auch zweifelig, dass sich vnser Gericht des Vrthel nicht entschliessen könnten, mögen sie bey andern Gerichten, oder auch bey Rechts-Lehrern Rath suchen etc.

oder hernach geschehen were. — Derowegen weil der Articul nit wahr gesagt, die Fragstuckh vnderlassen worden.

Ad 5. Dieweil Zeig von einem trunckh nichtz, also auch dannenhero entsprongener Kranckhait zue deponieren nichts wuste. Ad 6. Articuliertes hette Zeig von Hörsensagen, were sonnstn nit bey der kranchken Person in ihrer Behausung gewesen. Ad 7. Dem Zeügen anderst nichtz bewust sein, dann was er von der principal Clegerin Mann gehört, der ihme Zeügen solches oftermals geclagt.

Vff die Interrogatoria Zeig respondiirt: 1. Es were gleichwol ein frembder Artzet, welcher von Stätten vnd Pfarhern Vrkhunden gehabt, alhie gewest, welches er Zeig, vmb erzaigten trutz wegen eingesetzt vnd vssgeschaffen, ob aber ermelter Artzet die Clegerin curiert, oder etwas mit ihren fürgenommen, Zeügen nit wissendt. 2. Zeüge hette solches nie gesehen.

Ad 8. Wahr, das Kepplerin gestanden, das sie der Clegerin mehr dann einen trunckh gegeben, aber in specie nit gestehen wellen, das sie ihren denjenigen trunckh geraicht, daruss ihr Zuestandt hergeflossen sein solte. Vff die Interrogatoria Zeig geantwurtet: ad 3. vnd 4. Das miesse er gestehn, dann Zeig sie sonsten nit mehr in ihr Hauss gelassen.

Ad 30. Zeügen wissens, alss das erstmahlen desswegen clagt worden, were nit Er Haller selbstn, sonndern dessen weib mit sambt dem kranchken Medtlin vor ihne Zeügen clagendt vorkommen, gleichwol nachgehendtz er Haller selbstn zue etlich vnderschiedlichen mahlen gleichergestaltten Ambtlichen vorkommen, vnd seines Khindtz schaden geclagt.

Ad 31—34. Das Zeüge Ambtz halben hierinnen verhandelt, das werde dessen vndertheniger bericht mit sich bringen, sich dahin referierendt.

Ad 35. Wahr sein, vnd nichtz destoweniger im bericht gleichfalls nicht vsgelassen worden.

Ad 36. 37. Das werde der Bericht zuerkennen geben.

Vff die yber disse Articul gestellte Interrög. Zeig geantwurt: 1. Sovil Zeig bewust, vnd derselb sein anbevohlen Amt alhie getragen, so were articulierter Jerg Haller, so lange die Fürstliche widumbshoffhaltung alhie ferners gewehrt, für vnd für zuetaglohn bey der Fürstl. Hoffhaltung gebraucht worden, also das Zeig weder von ihme noch seiner Haussfrawen Interrogiertes nie vernommen. 2. Möge sein oder nit, Zeig hette aber desselben verstorbene Muetter nicht gekhent. 3. Zeügen davon nichtz bewust sein. 4. Zeügen were nichtz desswegen geclagt worden. 5. Wisse bey Zeiten seiner Ambtung sich dessen nichts zuerinnern. 6. Zeig hatte dergleichen von Interrogiertem Weib nicht gesehen, aber hören darvon reden. 7. So lange Zeig bey der Ambtung alhie gewesen, habe Interrogierter Jerg Haller sich mit Taglohn genehrt, ob er aber jemalen reich gewesen, Zeügen verborgen. 8. Das wiste Zeig nicht. 9. Den 18. Octobris anno 1616 weren die Partheyen Clagsweiss ambtshalber vorkommen, wann aber vff welchen Tag der Interrogierte production tag angestellt gewesen, Zeügen nicht mehr wissendt, es gebe aber solches der Bericht zuerkennen. 10. Zeig khendte es nit sagen. 11. Zeig hette nit gleich glauben zugestellt, sondern den gegenthail daryber genugsam angehört, vnd der Vrsachen (doch kheinem theil weder zue lieb noch zu laid) were der production tag abgestellt, die weil die Kepplerin gantz verdächtig erfunden worden, besorgendt es mechte ein grosser onnötiger Vncost vffgehen. 12. Zeig halte nicht dafür, das Haller allein damit er Gelt bekhoemen möge sein Clag gefürt, dan er selbstn den Angenschein gesehen. 13. Den Haller hett die grosse noth dahin verursacht. 14. Er hette anderst nit gethan, dann was ihme Ambtshalber gebürt habe. 15. Interrogierter massen die sachen sich nit verhalten haben, sondern die Kepplerin rundt gesagt, Zeig solle einwunders nicht berichten, oder aber zum wenigsten noch ein Zeitlang verziehen. 16. Den Becher nit gesehen, verhoff aber, Zeig habe sich in schreiben vnd reden also glaubhaft verhalten, das er (Gottlob) kheines falsi biss dato yberwissen werden khende. 17. Der Beclagtin Sohn, der Cantengüesser vnd Tochter, die Pfarherin, weren bey ihme im Ambthaus erschienen vnd ein solche Pitt angelegt, darinnen Ambtshalben nit zuewillfahren gewesen, damalen dann ebenmessig eines Bechers gedacht worden, dene Zeig gleichwol nit gesehen, habe aber dafür gehalten, alss wann er vnder dem Mantel gesteckt, dann die Reden also gelauteet, alss wann der Becher nit weit were. 18. Zeig wusste sich bey seinem Aidt von dem vorclagenden theil dergleichen beschehen sein, nicht, hergegen aber noch wohl zuerinnern, das der Kepplerische Advocat in eigener Person selbstn geloffen (doch in einer andern sachen), ihme Zeügen etlich ducaten zuverehren anerbotten vnd gleichsam zuenehmen zwingen wollen, die

aber Zeüg Ambtz vnd gewissens halber nit annehmen khennden, sonndern denselben damit abgewisen. 19. Ausserhalb des angebotenen Bäckers vnd der Ducaten, were nichtz berichtet worden, sey auch noch nie vonnothen gewesen. 20. Vsser der gemeinen Statt Pfleg einen, Zeügen erachtens aber vsser der heilichen Pfleg, were M. Christophen Barbierern im Wildtbadt gesagt worden, Interrogirtes Medtlin zue curieren, welcher den schaden andersten nit getaufft, dann er khomme vom zueberaiten Hexenwerckh her.

Ad 39. Articuliertes seye wahr, vnd werde der Bevelch, desswegen ergangen, noch vorhanden sein.

Vff die Interrogatoria Zeüg geantwurt: 1. Nein, sonnder vilmeht, das vff sein Zeügen grundtliches vnd warhafftes nothwendiges berichten, die Fürstliche bevelch ervolgt seyen. 2. Zeüg halte dafür, das die Beclagte Kepplerin, wann sie ein guet gewissen gehabt, nit vssgerissen were. 3. Mege wohl sein oder nit, Zeüg hette es nit eigentlich im gedechtnus behalten. 4. Zeügen nichtz darvon bewust sein, habe wohl darvon hören sagen, wuste aber khein grundt. habe auch noch der Zeit nit Vrsach gehabt dessthalber fernners vleissig nachzuforschen. 5. Zeüg halte dafür, ihr böss gewissen habe sie hinunder vnd dann widerumb heruff getriben. 6. Zeügen erachtens were bey dergleichen altten weibern ein Herkhommen, solche ferne Raissen fürzuenemen. 7. Vss erzehlten Vrsachen habe Zeüg es niemahlen andersten gehalten, dann für ein Flucht, ein anderer aber mege es halten, wafür er wolle. 8. Wahr, das Interrogierter Keppler vff dem Rathauss alhie erschienen, vnd verhandlet worden, das aber der bösse Verdacht damalen abgelegt worden, habe Zeüg bisshero nit verstanden. 9. Zeüg wuste sich wohl zuerinnern, das es ein langer standt vnd recess gewesen, aber das mehrerthail ohnnöttig geachtet worden, darumben auch weiter nicht vff das Papier khommen, dann wie die Copey zuerkennen gibt. 10. Mann habe ja billich mit stillschweigen Audientz geben, biss Keppler sein yberfluss vssgeredt habe, was aber Zeüg vorhin geredt der flucht halber, darbey lasse ers nochmalen verbleiben, wann aber Interrogant hiemit etwas schmechliches verstanden oder gemeint, Zeüg ihme solches hiemit retorquendo in bussen geschoben haben will. 11. Mann miesse es gestehn, vnd dergleichen niemalen widersprochen worden, aber die Kriegsvögt dess gethanen Aidt halber sich offtermals hart beschwert. 12. Ist hienach inseriert. (Kepleri literae, quas p. 363. praemistimus.) 13. Die Vrsachen der Flucht were hie oben schon verantwurt. 14. Die Beclagte Kepplerin hette Zeügen selbstzen zue etlich malen geclagt, sie würde von vihlen Personen ein Hexen gescholtten oder geschmecht, als aber Zeüg die Personen namhaft zuemachen begert, die Kepplerin angezaigt, sie habe Zeügen solches nur im Vertrauen wellen geclagt haben, damit sie bey ihme Zeügen bösses nachdenckhens verursacht. — Nachdem in der Instruction andeutung beschehen (v. s. p. 394), das zue endt eines ieden Zeügen deposition die beim 5 vnd 6 prob. gesetzte Interrogatoria sollen gebraucht werden, hat Zeüg selbige verantwurt als volgt. Vff das 1.—8. Interr. Was Zeügen von dissen Fragstuckhen allein bewust, das were hieoben schon verantwurt. 9. Zeüg were noch nie in Gottes Cantzlei khommen, derowegen Interrogirtes für ohngereimbt erachte.

Der ander Zeüg Donatus Gältlinger, Burger zue Leónberg, hat vff gelaiten Aydt etc. (ut supra) geantwurt: 1. Vngever 50 Jor altt. 2. Wisse nit was es sey. 3—5. Yberall nichtz. 6. Seye ihme dissfalls ein theil wie der ander. 7. Habe sich nit mit seinen mitgezegen besprochen.

Ad 4. 5. Er habe wohl von einem trunckh hören sagen, seye aber nit darbey gewesen.

Ad 6. Hette solches von der Clegerin selbstzen gehört, vnd weil er hievor in gleichem Spital kranckh gelegen, Sie ihne erfragt, wassgestalten er wider zue seiner gesundthait khommen were.

Vff die Interrogatoria alle Zeüg nichtz respondiirt, als nachdem die Glasserin ihme erzehlet, welchergestalten sie von der Kepplerin einen trunckh empfangen, sobaldt sie selben vercostet gehabt, sie gleich gesagt, Pfyu tetffel, was ist das, was habt ihr mir zuetrinckhen geben? es ist so bitter als ein Gall. Er Zeüg nichts daryber dann diss gesagt, was sie von der Kepplerin zuetrinckhen gehabt, da sie doch wohl wisse, was sie für ein fraw seye. Welches sie Kepplerin werde erfahren haben, desswegen sie den Michell an ihne geschickht, vnd zuwissen begert, warumben er sie ein Vnholdt gescholtzen, welches aber er Zeüg nit gestanden, sonndern begert, man solle ihne mit dergleichen sachen zuefriden lassen. Volgend Zeitt hette die Kepplerin ihne Zeügen vff dem Marckht also angereidt, ob der guet Michel nichtz zue ihme Zeügen gesagt habe, vnd was sein Antwurt gewesen. Er sie daryber beant-

wurt, sie werde es wohl von dem guet Michel verstanden haben, daryber sie weiter fortgefahren, Ja sie hette der Glasserin einen trunckh geben, aber die Kendtlin verwechselt, dann sie zway Khäntlin vff dem Simbsen stehn, vnder welchen in einem sie Beclagtin selbst einen trunckh von Kreüttern zueberaith gehabt. Zeüg hett hievor der zeit gleichergestalt miessen khundtschafft geben, wolt sich hierbey datts referirt haben, dann ihme wegen lenge der Zeit etliches mechte abgefallen sein.

Ad 7. Wahr sein.

Vff die Interrogatoria Zeüg respondiirt: 1. Ihme nit bewust sein, das Clegem ohnordenliche mittel gebraucht. 2. Seye oft yberfeldt gewest, ob sie nun geritten gangen oder gefahren, Zeügen verborgen.

Ad 8. Zeüg were nit darbei gewest.

Ad 9. 1. So mann ihme den grossen Engelberg mit goldt gebe, so woltte er doch die Vnwarhait nit anzaigen, dannen einmahl die Keplerin vsstruckhenlich vff dem offentlichen marckht Articulirtes zue ihme geredt. 2. Zeüg habs gnuugsam vff nicht vnrecht verstanden, dann Kepplerin verstendtlich gnuag gesagt, sie hab der Glasserin vsser dem vnrechten Käntlein (vnd kheines brieffins gedacht) zuetrinckhen geben.

Ad 10. Es were der beclagtin Mann etlich mahl in Krieg gezogen, entlich aber nit mehr anheimbs khommen, aber die Vrsach dessen were ihme verborgen, gleichwol aber nit ohn, das die beclagte für vnd für ein seltzams Weib gewesen.

Der Dritte Zeüg Benedict Beitelspacher Teütscher Schuelmaister zu Leonberg (50 Jahr werde er vff künfftig Weyhnecht altt). Ad 6. die clagende Vrsach erlitt grossen schmerzen, sonderlichen aber, wan sich der Mon verendert, woher der Schertz der Clegerin herfliesse, were ihm verborgen. Ad Interrog. 5. Clegerin were vff ein Zeit in Haftung gelegen, warumben aber, Zeügen ohnbewusst. Ad 21. Es were die Kepplerin vor etlich Jahren ihme Zeügen vihl nachgangen, baldt ein grues von ihres Sohns wegen, zue Lintz sich endthaltend, welcher sein Schuelgesell gewesen, vssgericht, baldt an ihme begert einen Brieff zuelesen vnd dergleichen andert mehr, insonderhait aber, als in einem Sommer langen tag er Zeüg von seiner Velt Arbaidt heimkhommen, seine beede Haussthüren selbst zuengeschlossen, vnd wohl verwart gehabt, were die Kepplerin, als Zeüg ob seinem Nachtesen gesessen, bey verschlossener Thüren in das Hauss vnd zue ihme Zeügen, vnd seiner Haussfrawen zur stuben herin khommen, darob er vnd sein Haussfraw schon hart erschrocken an ihme Zeügen begert, er wolle ihr ein Brieff an ihren Sohn von Lenntz schreiben, dessen er Zeüg sich mit gebrauchten allerlay fürwortten gewidert, entlichen aber wider seinen willen ihren ein Brieff geschriben, wust aber nit mehr, was Innhalt derselbige gewesen, welches nun ihme Zeügen höchlich verwunder, wie doch die Beclagtin bey beeden verschlossnen Thüren zue ihme Zeügen ins Hauss khommen. Letstlichen aber vor vngevar 10 Jahren an einem Sonntag, welchen specificie namhaft zuemachen Zeügen abgefallen, ihme Zeügen in ihr behaussung berueffen, ihnen etlich brieff zuersuchen vnd zuelesen, vnd nach verrichten sachen, als er zwischen 2 vnd drei Vhren, da er Zeüg fort vnd in die Vesper zuegehn begert, Kepplerin ihme vorgestanden, sie thue es nit, Er sey vil mit ihr bemühet gewesen, sie miesse ihme zuetrinckhen geben, dann sie hette ein gar guetten Wein im Keller, Er müesse denselben versuchen, dessen er Zeüg sich vilfaltig gewaigert, dann mit der Warhait zuereden er kheinen Durs nit gehabt. Entlichen aber wider seinen Willen warten miessen, biss sie den Wein geholt, vnd als sie ihme in einem Zihnin Becherlin den trunckh dargeracht, hette er dennselben nur ein wenig versucht, daryber sie gesagt, warumb er doch so wenig getruncken, vnd den Becher Margretta, Bastian Meyers Haussfrawen, so damalen ebenmessig gegenwertig gewesen, darauß zuetrinckhen dargebotten, mit Beger, sie solte trinckhen, dann sie Kepplerin wusste wohl, das ihre manchmal in einer ganntzen woche nit wohl ein trunckh Weines gebüre, komme eben gar selten darzue, sie solle doch trinckhen, da sie nun einen zimblichen trunckh darauß gethan, volgendis sie Kepplerin ihme Zeügen wider yberredt, das er ein wenig getruncken, letstlichen aber vff Zuereden die gemelte fraw den Becher gar vssgetruncken, vnd gemelte fraw hette nachmals anfangen zuesiechen, nimmermehr gesundt worden, sondern entlichen gar verstorben. Er aber anfangs nur ein wenig Schmerzen am schenckhel befunden, welcher in volgender Zeit also zuegenommen, das er miessen an einem, darnach an zweyen steckhen gehen, diss tags aber hette er Zeüg den schmerzen an beeden schenckhel, das er nicht mehr vorkhommen khennde, verspirte auch sovil, das der schadt je lennger je mehr zuenemme, ihme auch dardurch die Mannschafft ganz vnd gar benommen worden. Er Zeüg woltte darauß sterben khenden, das solcher

schad ihm nirgend anderen hero endtstanden, dann von der Kepplerin ihm zueberathen vndt dargeraichtem trunckh.

Vff die Interrogatoria: 1. Sovil Zeugen Leib betreffen thue, sage er der 21. probat. wahr sein. 2. Ihne hette die Kepplerin mit einem trunckh verletzet vor vngevar 10 Jahren. 3. Darumb, weil Zeug nicht erweisen khenden, besorgendt er miesse liegen vnd dardurch in das eisserst Verderben gericht werden. 4. Die Straffen Gottes khommen vmb begangener stunden willen, die Kepplerin aber were der Werckzeug gewesen. 5. Interrogiertes seye nichtz. 6. Ja wohl mit guettem wissen.

Ad 46. Die Reden weren wohl darvon in der Statt gangen, der grundt aber Zeugen nit wissent sein.

Der Vierte Zeug: Gertrute Osswaldt Zahnen Haussbeckhen Haussfraw (vngevar 50 Jar alt). Ad 18. Wahr sey, das der Beclagtin Sohn Heinrich, so ein Kriegsmann, zue ihr Zeugin in ihr Stuben khommen, vnd gesagt, sein Muetter were khein rechte fraw, daryb sie Zeugin ihne beantwort, sie halte dannocht ihm wohl hauss vnd henccke ihm vihl an, habe ihm erst diser tagen ein brätlin brathen lassen, ob sie dann nit ein guete fraw seye? Daryber der Sohn mit reden vssgebrochen, der theilf soll das Brätlein fressen, vnd wass sie ihm solte anghenckht haben? Dann wass sie ihm geben, das hab sie von Weil der Statt heryber gebracht. Vnd als sie Zeugin gefragt, wie es mit ihrem kranckhen Kalb stende, der Sohn geantwurt, es seye dahin, sein muetter were eben khein rechte fraw.

Ad 14. Zeugin hette solche reden nit von ihm gehört.

Vff die Interrogatoria yber disse beede Articul gesteltt Zeugin geantwurt: 1. Ja er were ein Soldat gewest. 2. Zeugin halte es nit darfür, dann nit frisch sonnder kranckh gewesen. 3. Zeugin habe nichtz darvon gehört.

Ad 19. Kepplerin hette in ihr Zeugin Behaussung gesagt, es were so ein stattlich Ding darumb, wann ein Mensch seines Vatters Todtenkopff habe, so hette Zeugin von der alten Todtengraberin gehört, das die Kepplerin an ihren Mann selig begert, ihres Vatters Kopff vsszuegraben, vnd ihren zuezustellen. — Vff die Interrogatoria Zeugin geantwurt: 1. Nain, sondern an Todtengräber sol sie es begert haben. 2. Habs nit gehört. 3. Sie habe gesagt, es sey ein kestlich ding darumb, sie mechtz auch haben, vnd ein Trinckheschirr darauss machen lassen, dann sie hette ein Mann gewusst, der seines Vatters Todtenkopff hette gehabt, vnd ebenmessig ein Trinckheschirr darauss machen lassen.

Ad 23. Vor einem Jar fünffe oder sechsse were die Kepplerin an einem Sambstags Abendt zue ihr khommen, mit beger sie welle ihren ein wenig Milch geben, dann ihr Sohn were khommen vnd begerte ein Milch zuessen, welches sie ihr erstlichen abgeschlagen, weil sie dazumahl nit vil gemolckhen gehabt, sonder zue der alten Haussbeckhin, der Daurins Anna gewüssen, dann selbige hab wider Vich. Alss aber die Kepplerin sich nit wellen abweisen lassen, hette sie ihr willfahrt. Des andern tags Sontags Morgens were ihr Zeugin Tochter vss dem Stall khommen vnd anzeigzt, wie ihr Kalb kranckh were, deme sie nun Rath vnd thatt gethan, so guet sie khenndt vnd vermecht, aber nichtz helfen wollen, sonndern das Kalb gestorben. Volgenden Montags, alss Zeugin den alten Kuehürten von Oelttingen zue dem Kalb geholt, an dene sie begert, Er wolle dem Kalb die Zungen reiben, der Kuehürtt aber vermeldt, es bederff sich dessen nit, sonndern es sey ein bösse Kranckhait, solte nur guette Kreitter sieden, dem Kalb einschitten vnd yber den Ruckhen hinab streichen, solchen tages nun, all dieweil sie mit der Kalbin vmbgangen, were die Kepplerin zum drittenmahl ins Hauss khommen, erstlichen begert gelt zuewechseln, darnach ein Brätlin zuebrathen gebracht, drittens selbiges wider abgeholt. Inner 8 tagen hernach hette Zeugin in der Clegerin Hauss einen Daigh eingekneten, dann als sie Clegerin ihren Zeugin erzehlt, wie die Kepplerin ihren ein Trunckh geben, darvon sie so grossen schmerzen empfangen, daryber sie Zeugin gesagt, Botz sie ist auch vil in mein Hauss khommen, des tages wie mein Kalb kranckh gewest, ich meine sie solte dasselb auch geritten haben, welches in nachfolgender Zeit werde vor Herrn Vogt vorgebracht worden sein, darumb die Kepplerin sie Zeugin in ihrem Hauss yberloffen vnd gefragt, „sagst du ich hab dein Kalb zu todt geritten?“ Zeugin geantwurtet, nein, aber so sie wuste, das sie es gethan hette, so wolte sie selbige noch mit dem Scheitt darniderschlagen.

Vff die Interrogatoria Zeugin geantwurtet: 1. Nein sie habe es nit gesehen. 2. Wie beim articul vermeldt seye die Kalbin kranckh worden. 3. Das wisse Zeugin nicht. 4. Nain.

Ad 46. Der Beclagtin Mann were in Krieg gezogen, warumb aber, Zeugin vn-

bewusst. Vff die Interrogatoria zue Endt bey allen Zeügen zuegebrauchen: 1. Nam 2. Die Clegerin hette solches gesagt, welches sie Zeügin gehört. 3—8. Zeügin darvon nicht wissen zuesagen.

Hat also hiemit ihr sag geendet, vnd sich in derselben ohnverdächtig gehalten.

Der Fünffte Zeüg, Jacob Koch, Burger vnd Kieffer zue Lewenberg (40 Jar alt): Ad 6. die Vrsula sage, sie erleide grosse schmerzen, vnd ihrer sag nach hat ihren solches der von der Kepplerin empfangene trunckh verursacht. Vff die Interrogatoria Zeüg respondirt: 3. Man habe ihn nit zusehen lassen, noch er darvon gehört. 4. Habe nie khein Khindt erzeitigt, wuste aber nicht vss was Vrsachen. 5. Die Vrsula were in gefengnus khomen vmb des Kupfferschmidtz willen, der aber soll sich genuegsam purgirt haben, das er in Vnehren nichtzit mit ihren zueschaffen gehalt habe. 6. Zeüg wiste von kheinem Vssreissen, sonndern das ihre Zwen vmb eine gebuelet, aber nur der eine dieselb bekholmen. 7. Wisse Zeüg nit. 8. Ein anderer noch ebenmessig sein gewin, so guet er khende, hette aber vom Producenten nichts abzuelessliches gehört. 9. Gott der Allmechtige straff vmb der sünden willen, das aber diejenige, so sich zum werckhzeüg gebrauchen lassen, hinwiderumb zustraffen, sey offenbahrr.

Ad 7. Zeüg articulirtes wahr sein gesagt. Vff die Interrogatoria Zeüg geantwurt: vffs 1. Er hette nichtz vngewöhnliches, auch nichtz von Zeügen interrogirt Arztet, welchem die Statt alhie sollte verboten worden sein, gesehen. 2. Nit also sein, dass sie inn- vnd vsserhalbs Raths gepflegt, vnd desswegen dahin raissen miesen.

Ad 13. 14. Vff ein Zeit (tag vnd jar eben specificke anzuezeigen Zeügen abgefallen) were Zeüg zue Heinrich, Kepplerin der Beclagtin Sohn, bei Palin Theatrum Laden khommen, vnd ein ieder den andern gefragt, (dann damalen ein ieder etwas krankhes leibs gewest) wie seine sachen stünden, Heinrich Keppler daryber vermeldt, Er were des Kaisers Trabant gewesen, vnd halte dafür, sein Zuestand khomme ihme von der Keltin her, deme Zeüg zuegesprochen, er hab es gar gut, seine Muetter kenne ihne wohl pflegen. Keppler daryber gesagt, Ja wol pflegen, seine Muetter fiere ein solch ärgerliches leben, er were willens zue seiner Schwester gehn Hewmaden zueziehen, vnd wann er solte widerumb herab khommen, so wolte er sein Muetter selbst anzaigen. Wisse sich des Kalbs halber nichtz mehr zuernern. Vff die Interrogatoria: 2. Wann er es auss gewonhait geredt, so mege man sein Zeügen halben selbiges vss gewonhait annehmen. 4. Er hette von dem gemeinen bebel hören sagen, Heinrich Keppler hette vssgeben, sein Muetter hette ein Kälz zue todt geritten vnd ihne wollen darvon zuessen geben.

Ad 24. Michael Stahl der Sattler, der hette in Martin Weisshaubten behausung vssgeben vnd gesagt, Er vermeine wohl die Kepplerin hette ihne in einer nacht ein Rumor in das Hauss gemacht, dann zue nacht vmb 11 Uhren als eben der wechter die stundt vssgerueffen, hette sich ein solch getummel in seinem Stall in der Scheidren erhaben, das er dem wechter zuegerueffen, item seiner Muetter so im Bei gelegen, geklagt, wie doch die sachen anzuegreiffen, vnd endlich sich in stall gewagt, damalen sich die Kueh gantz vnberstig vnd gleichsam wietend erzaigt, vndt weil es Reysach derunden gehabt, nit anderst gewesen, als wann 100 oder mehr schaff vnd dem Reysach herumher treppelten, darzue er einen Nachbarn Hanns Nestlern geruffen, der ihne (gleichwol etwas schwaches leibs) zue lieb erschinen, der Kue, welche er mit sonnderm Vorthell vnd mit einem Handt Zwehlen an einer Saul halten miesen, etliche sachen eingeschitt, vnd yber den Ruckhen hinabgestrichen, das reuerent der Vnlust von der Kueh gangen, als dann die Kue widerumb genessen, vnd als Hanns Nestler gefragt, wen sie meinen das solches gethan, sie es aber nicht wissen mögen, Hanns Nestler ihnen ein Katz oberhalb der scheidern gewässen, mit vermelden, er wolte mit einem nassen finger zue derselbigen gehn khennden, dann das war ihr Nachbarin. Vff die Interrogatoria Zeüg geantwurt: 1. Er were nit darbey gewesen, ob aber Stahl solches im schimpff geredt, mege man ihne darumb fragen. 2. Zeüg lasse ein andern dafür sorgen, ob der Sattler ein warhafter gesell sey oder nit. Zeüg khennde darob khein grundtlichen Vssschlag geben. 4. Zeüg were nit selbst darbey gewesen, sonndern hette solches nur von hören sagen.

Ad 46. Bei einem ordtlichen, ehrlichen weib, die ihren Mann dapffer vnd wohl halten thue, khende vnd möge ein Mann auch wohl pleiben, wisse aber nit, wie es diss ortz were beschaffen gewesen.

Der Sechste Zeüg, Dorothea Hanns Kleblins Veldtschitzen weib (vngevar 33 Jahr alt): Ad 6. Der Angenschein gebe es, das die Clegerin grossen schmerzen leide, woher es aber khome, Zeügin verborgen. Vff die Interrogatoria

Zeugin respondirt: 1—3. Sie trage dessen khein Wissenschaft. 4. Zeugin were gleichwol alhie erzogen vnd geboren, aber dannocht ihren nit wissendt, das die Clegerin jemal ein khindt geboren. 5—8. Wisse nichtz darvon. 9. Ob der Zuestandt von Gott oder bössen leithen herkhommen, Zeugin nit wissent sein.

Ad 7. Zeugin nichtz wissen wollen.

Ad 15. 16. 17. Vor 5 Jahren hette ihr, Zeugin, des Schützenbastians Döchterlin, Barbara genant, im Hauss genehet, die damahlen ihr Zeugin erzehlet, wie sie vff ein Zeit der Kepplerin gleichfalls geneht, vnd vff deren begeren ybernacht bey ihren gelegen. Alss nun vngever mitternacht worden, were die Kepplerin von ihrem Beth vffgestanden, in der Cammer herumher gezogen, welche die Neherin gefragt, warumb sie also in der Cammer herum ziehe, vnd nit ins Beth lige, Kepplerin sie daryber mit reden angelassen, ob sie nit auch lust hette, ein Vnholdt zuwerden, darbey were yber die massen vihl freudt vnd wollust, in diser welt abers were sonnst weder freud noch mueth. Daruff das Döchterlin geantwurt, wann eines schon lange in diser welt vihl freudt vnd wollust habe, so miesse es doch dort öwig entgeltten. Die Kepplerin aber solches ihr widersprochen, dass khein öwig leben sey, sonndern wann der Mensch sterbe, so sterbe er ab wie das vnvernünftige Vieh, deren das Medtlin wider begegnet, das die Pfarherr predigen, wer glaubt vnd getauft werdt, der werde seelig, wer aber nit glaub, der werdt verdambt. Kepplerin daryber vermeldt, mann miesse die Pfarher darumb haben, darmit eines zum andern derffe sicher yber die gassen gehen. —

Ad 18. Sie hette gleichwol nichtz von einem Buelen gehört, sondern sie wolte dem Medtlein ein Mann geben, so hette sie all Zeit freid vnd Wollust.

Der Siebendt Zeüg, Hanss Gülttlinger (vngevar 55 Jar alt): Ad 19. Vor lannger Zeit, sonderlichen aber auch gestern, hette Zeüg von Hanss Gülttlinger, seines Brueders sohn gehört, vnd vernommen, das der verstorbene Todtengräber Hannss Runckhele seelig, in seiner stuben am Tisch sitzendt vnd reverenter schuech gedickt, gehört, das er erzehlt, wie das die Kepplerin were bey ihme gewesen, vnd an ihne begert, ihres Vatters seeligen Todtenkhopff vsszuegraben vnd ihren zuezustellen, denselbigen wolte sie ihrem Sohn nacher Prag schickhen.

Vff die Interrogatoria Zeüg geantwurt: 1. 2. 3. Was Zeüg hiervon wisse, das habe er von hören sagen, so hie oben schon verantwurt. Sonnst hette Zeüg von Meddlins Schuelmaister B. Beitelspacher gehört, wie das die beclagte Kepplerin sein Schuelmaisters für vnd für begert, ietzt einen brieff zulesen, baldt einen zueschreiben, ihme viel trincken anerbotten, vff ein Zeit aber auch, alss er einen trunckh vssgeschlagen, Bastian Mayers weib alhie, darzue khommen, welcher die Kepplerin solchen trunckh vsszuetrinckhen dargeracht, so baldt nun selbigo Fraw anheimbs khommen, hette selbige anfangen zuesiechen, biss sie endlich verstorben.

Ad 46. Zeugen wehre wohl bewust, das Articulierter Keppler fortgezogen, aber die Vrsachen dessen nicht, warumb er hinweggezogen.

Der Achte Zeüg, Martin Häller (33 Jar alt): Ad 19. Was Zeüg von dissem Articul zuebekundtschaffen wisse, das hette er von hören sagen. Nemblichen disser gestaltten, vor 18 Jaren vngevar were Zeüg seines behaltens, alss man dem Natze Schuemacher sein grab gemacht, vff den Kürchhoff khommen, beeden Todtengräber in ihrer Arbeit zuegesehen, damalen hette er von dem einen, Hannss Runckhele genant, gehört zuerzehlen, wie das vor etlich tagen oder wochen eine fraw, nemblich die Kepplerin were bei ihme gewesen vnd an ihne begert, er wolte ihres Vatters seeligen Todten Kopff (dann ihr Vatter seelig alhie verstorben vnd begraben worden) vssgraben vnd ihren zuestellen, vnd sie wolte ihme wohl darumb lohnen. Alss aber der Todtengräber von ihren zuewissen begert, was sie damit thuen wolle, sie gesagt, sie wolle denselben ihrem Sohn nacher Prag schickhen. Daryb er Todtengreber sich erclert, Er dörffe es nicht thuen ohne der Obrighait Vorwissen, derowegen die Kepplerin solches auch nit mehr haben wollen.

Vff die Interrogatoria Zeüg respondirt: 1. Nain, sonnder von dem Todtengräber, wie beim Articul erzehlt, Zeüg von demselben solches selbstn gehört. 8. Wisse khein Vssschlag darvon zugeben.

Ad 40. Zeugen gedenccken erstreckh sich nit so hoch, das der Kepplerin Man hinweg gezogen, derowegen auch nichtz darvon zuebekundtschaffen wusste.

Vff die 9 Interrogatoria yber den 5. vnd 6. Articul gestellt: Zeüg nichtz vsszueschlagen wissen wellen, mechte wohl jemahlen etwas darvon gehört haben, hette aber dessen khein grundt.

Der Neuntte Zeüg Margareta, Enderiss Leibbrandt Zieglers Hauss-

fraw (44 Jar alt). Ad 20. Vmb verschinen Pfingsten weren es 18 Jahr gewesen, das Zeügin in einer khindt Beth (weil sie niemandt gehabt, der ihren ichters geschafft) schmerzten an beeden schenckheln empfunden, welches sie der Vermiedung schuld geben, indem sie nun khaum 5 tage in der Khindt Beth gelegen, were die Kepplerin, die ihren damalen gar vnbekant gewesen, zue ihr Zeügin alleinig in die stuben khommen, ohne alle habende Vrsachen, vund gleichbaldt gefragt, sie habe gehört, sie Zeügin habe bösse schenckhel, sie thäten ihre wehe, Zeügin geantwurt, ja, nit ohn sein, Kepplerin aber begert, sie soll selbige sie sehen lassen, welches sie gethan, were Kepplerin mit beeden Händen ihr am schenckhel vff vnd abgefahren, vnd gesagt, es were ein Rothlaufen, vnd darzue ein hitziges, es werde ihren etwann baldt widerumb nachlassen, mit weiterem vermelden, sie solle etwas bey ihr abhohlen lassen, dasselbig miesse sie in ein schüsselin legen, vnd Wasser daran gessen, so werde es ein fein säblin daraus, damit miesse sie die fuess bestreichen. Dieweil aber Zeügin solches nit wellen abhollen lassen, Kepplerin selbst ein Materi ihr Zeügin gesindtz geben, nicht vngleich einem fewrstainlin, welches sie in ein schisselin mit wasser gelegt, aber khein säblin daraus worden, sonndern stainhart bliben, damit sie den schenckhel bestrichen, jemehr aber sie den schenckhel damit bestrichen, jemehr schmerzten sie empfunden, das sie letstlichen nit mehr gewust, wo sie pleiben soll, vnd die Materi zum Fenster hinaus geworffen. In volgender Zeit die Kepplerin wider zum andermahlen zue ihr in das Hauss khommen, zue Wort genommen, alss wollte sie ihren Strow geben, dessen doch weder sie noch ihr Hausswürth jemalen begert. Vor wenig Jahren aber, alss der Handel mit der Clegerin vssgebrochen, were die Kepplerin zue ihren für ihren Kneestall khommen, vnd gefragt, ob sie noch einen bössen schenckhel habe, deren sie geantwurt, ja, das weiss Gott wohl. Wenn sie je wissen woll, woher sie ihren bössen schenckhel bringe, so woll sie ihren balden sagen. Kepplerin aber weiteres nit hören wellen, sonndern darvon geloffen, dannenhero sie Zeügin die Kepplerin Verdacht, solcher schaden mecht ihr von derselben herkhommen sein, welchen schaden sie laider noch biss vff den heittigen tag empfunde.

Vff die Interrogatoria Zeügin respondirt: 2. Die Kepplerin hette nichts bei ihr Zeügin zueschaffen gehabt, wann sie nun were von ihren gebliben, so hette sie Zeügin selbige auch nicht verdencken khennden. 3. Ihr Zeügin Hausswürth habe solches nit haben wollen, sonndern sie vermant zueschweigen, es werde wohl einmahl ein Vssbruch gewinnen. 4. Sie bezüchtige es niemandt weder die Kepplerin, dann sie ohne alle Vrsach zue ihren in ihr Hauss khommen, were sie darauß pliben, so wolte sie selbige auch nit verdencken, nun aber verbleibe selbige ihren ihr lebenslang im Verdacht. Ad 30. Es sey nunmehr vmb die 8 Jor, des Jors vngevar vmb dise Zeit, als Jerg Hallers Medtlen helffen Zeügin zuetragen zum einsetzen, weren ihr Zeügin khinder zu ihr gesprungen khommen, vnd gesagt, die Weh Mueter die Kepplerin hat der Burgen Medtlin vff dem Arm geschlagen, darauf Zeügin gesagt, Ey schweiget still, hat ihr darumb den Arm nit abgeschlagen. Vff die Interrogatoria Zeügin geantwurt: 1. Zeügin habe selbige nicht darfür gehalten. 2. Were alhie nit geboren, derowegen dessen khein eigentliche wissenschaft trage. 3. Hab nichts darvon gehört. 4. Die Red were wohl darvon ganngen, Zeügin wuste aber nichts grundtliches. 5. Were ein Zeitlang abwesendt gewest, aber nit lang, wuste auch von khein straff. 6. Habe dergleichen nichtz gesehen. 7. Sie wären nit verthänische leith gewesen, sonndern mit abgang vihlen Viehes darnider khommen. 8. Zeügin ohnbewust. 9. So vnd vss was Vrsachen selbiges beschehn, Zeügin nit, aber hergegen wohl bewust sein, das sie Zeügin vnd ihr Hausswürth vff amtlich gebott ebenmessig vor Herrn Vogt erschienen. Zue endt sagt Zeügin, sie hette ihr lebenslang nichts mit ihr zuethuen gehabt, derowegen ihr von ihrem thun vnd lassen nichtz wissend.

Der Zehendt Zeüg, Michael Mayer, Bader vund Burger zue Renningen (vngevar 27 Jar alt): Ad 22. Beynähndt 8 Jahr weren schon verflossen, das er Zeüg bey dem Barbierer alhie Mr. Christophen vffm Sandt gedient. Zue selbiger Zeit were die Kepplerin in seines Maisters Hauss, damalen er Zeüg vnd des Maisters Khinder allein daheimbden gewest, khommen, vnd von ihme begert, ihren zueschreppen, doch solches in ihrem Hauss zueverrichten, in welches er Zeüg verwilliget, vnd alss er in das Hauss khommen, hette die Kepplerin ihme Zeügen ein trunckh in einem schoppen Kändlin dargebotten, mit beger, er wolle denselbigen Wein vstrinckhen, endtzwischen so wolte sie das Wasser zuerichten. Alss nun er Zeüg das khendtlin vffgedeckt vnd gesehen, das etwas ob dem Wein geschwebet, als wann es Imber were, hab er nur ein wenig darvon getrunckhen, vnd das yberige in das giessbeckhet geschittet. Sobaldt nun er Zeüg mit dem schreppen fertig worden, vnd heimkhommen,

habe gleich der eingenommene trunckh ihm anfangen auffzueriechen, das er reverenter sich erbrechen vnd den Wein von sich geben miessen. Alss aber sein Maisterin solches an ihm verspürt vnd ihn befraget, was ihm beschehen were, hette er geantwurtet, er wuste nichtz anderst, dann das er in der Kepplerin Hauss einen Trunckh gethan, wisse doch nicht, ob der trunckh in gueter oder bösser meynung were zuericht gewesen. Vff die Interrogatoria Zeüg respondirt: Es habe Gott lob ihm nichtz gcschadt, dann ers gleich reverenter wider von ihm gegeben. 3. Darumb das es ihm nichtz geschadt habe. 4. Er zeihe niemandt nichtz. 5. Wisse nichtz darvon.

Der Aelffft Zeüg, Michael Stahel, Burger vnd Sattler zue Lewenberg (vngevar 30 Jar alt). Ad 6. Zeüg hette von der principal Clegerin selbstn solches gehört. Vff die Interrogatoria Zeüg respondirt: 1. Vor 2 Jahren, alss Zeüg in ihr Clegerin Hauss gewest, were sie schon kranchkh gewesen, vnd ihm Zeügen ihr kranchkhait geclagt. 2—6. das khende Zeüg nit sagen, dann er nit gesehen oder darbey gewest. 8. Der Reinholdt handle so guet mit seinem gelt alss er khende vnd mege, Zeüg hette nie gehört, das er reverenter jemanden beschissen oder betrogen. 9. Alle straffen vnd Plagen khommen von dem Herrn.

Ad 7. Zeüg hette solches von dem clagenden Reinholdt selbstn gehört, er suche mittel vnd Rath so guet er khenn vnd meg, aber es wolle alles nichtz helfen. Vff die Interrogatoria Zeüg geantwurt: 1. 2. Zeüg khende nichtz darvon sagen.

Ad 21. Vor nein Jahren, damalen Zeüg eresten in die Ehe khommen, vnd sich mit geschirr vff den Mathäi Marckht alhie auch gnuessam versehen wöllen, bey nächtllicher weil sambt seiner Hausfrawen lang in die nacht hinein geschafft, alss er nun zue nacht zwischen 11 vnd 12 Vhren in seiner Werckstatt sitzendt, ein gross Vngestim in der scheüren gehört, welches ein guete Weyl gewehret, hett er sich mit Betten gesegnet, vnd sich in die Scheüren hinaussgewaget. Sobaldt er nun die Scheüern eröffnet, hette er ein yberauss gross geströb gehört, alss wann ein grosse herdt Schaaff darinnen were, so baldt er nun zue dem Vich khommen, hette die Kue sich gestelt, alss wann sie alle Wendt wolte einstossen vnd schlagen, vnd kheinen Menschen vmb sich leiden wöllen, vff welches Zeüg ganntz erschrockhen zue seiner Mueter hinauff yber das Beth gangen, dann er Zeüg damalen bey seiner Mueter zue Hauss gewesen, ihren angezeigt, wie ybel es in dem stall stände. Daryber sein Mueter Zeügen bevolhen, Hannss Nestlern ihren Vettern zuerpitten, das er ihren zuegefallen (weil er etwas mit dem Vich vmbgehen khende) herüb khommen, vnd beystandt laisten wolle. Onangesehen er Nestler etwas schwachs leibs gewesen, doch es gleich gethan, sobaldt er aber die Kue gesehen, gleich zue meiner Muetter gesagt, liebe Nachbarin, mann euch hiemit starckh zuegesetzt, dann disse Kue solte biss morgen todt im Stall gelegen sein; zue ihm Zeügen aber vermeldt, ob er gekrau sich zue vnderstehn, biss er der Kue etwas einschitte, zueheben, welches Zeüg versucht, aber zum erstenmahl die Kue ihm Zeügen den stall hinein geschlenckhert, das er zue boden gefallen, hernach aber hette er mit einer Handt Zwehlen an einer Saul die Kue also gehalten, das der Nestler ihren hette etwas eingeschitt, welches nun also operirt, das es ein grossen Vnlust im stall geben, vnd die Kue wider genessen. Sobaldt nun der Tag angebrochen, were die Kepplerin zue ihm Zeügen vnd seiner Muetern für die scheüren khommen vnd gefragt, was heintten in der nacht für ein schandt vnd ein wesen gewesen. Vnd weiter vermeldt, gelttendt es hette heintten ewer Kueh das schlagen schier vertriben, dann die Kue vorhin geschlagen gehabt. Vnd bezichtigte Zeüg die Kepplerin nichtz, doch aber Zeügen erachtens, weil der Kepplerin Schlafkammer vnd Zeügen Scheüern also ohngelegen von einander stehn, zuverwundern, das sie solch nächtllich geströb solle gehört haben. Vff die Interrogatoria respondirt Zeüg: 1. Zeüg hette es nicht gesehen, aber oft vom handel in schimpff geredt, die Kepplerin aber nie nichtz bezichtigt. 2. Ja wann ers machte wie der Interrogant. 3. Zeüg wisse darauff khein Vssschlag zuegeben, dann er der Kunst nit erfahren. 4. Wisse weiters kein Vssschlag zuegeben, dann wie beim Articul angezeigt worden. Endet hiemit sein deposition.

Der Zwelffte Zeüg, Christoph Frickh, Metzger, Burger vnd Gastgeb zue Leonberg (vngevar 40 Jahr alt): Ad 6. Von den schmerzen der Reinholdin wisse er nichtz zuebekundtschafften dann von hören sagen, vnd das zwar von der Clegerin selbstn. Vff die Interrogatoria Zeüg respondirt: 1. 2. Nein. 3. Hette Zeüg nichtz dergleichen gesehen. 4. Wisse Zeüg nicht. 5. Clegerin were alhie gefenglich ingeleghen, warumb aber, Zeügen vnbeswust.

Ad 7. Der kranchke brauche den artzet, der gesundt aber dene nit vihl, daher Zeüg wohl erachten khennde, das die Clegerin werde vihl verartzneyett haben. Vff

die Interrogatoria Zeüg respondiirt: 1. 2. Wüsste nichtz grundtliches darauß zuantworten.

Ad 25. An einem Samstag Vormittag vngevar vmb gegen 10 Uhr als Zeüg mit dem Flaischusshawen Feirabendt gemacht vnd ein weile zu Jacob Stöckhlin an seinen Banckh gegen Hanss Bernhart Hauss zue gestanden, vnd gesprochen, were ihme vnversehener weiss gantz wehe an einem schenckhel worden, das er khaum heimgehn khenndten, gleichwohlen damalen die Kepplerin bey ihme füryber gangen, aber ihne Zeügen nit anberiert, doch ihme gleichsam alss ein nebel vor den Augen worden, wiste aber deshalb die Kepplerin nichtz zuebeachtigen.

Ad 26. Das khendte Zeüg nit sagen, dann er desswegen nie zu ihr khommen, noch etwas mit ihren darvon geredt, gleichwol nit ohn sein, nach dem Zeüg oft gehört, das wann einem dergleichen schaden widerfahre, so miesse einer die Tädlerin drey mahl vmb Gottes willen ansprechen, ihme wider zuehelffen, welches nu Zeüg, alss er die Kepplerin von vngevar von der Borkürchen hinab sehn vor ihme stehn, bey ihme selbstn gemurmelt zum drittenmahl: Catharina hilf mir wider etc. Wüsste aber nit ob dasselb, oder was ihme geholffen hette, halte wohl dafür, Gott zum vordersten. Vff das 2. vnd 3. Interrog. Referiert sich vff sein Vssag beim 26. probatorial Articul, hette sonnstn nichtz gebraucht, dann das er sich selbstn reverenter mit seinem aigenen Vrin gewaschen vnd mit einem benetzten Tiechlin yberlegt. 4. Es were ein verbländtes werckh, derowegen khennde er es nit wissen.

Der Dreyzehendt Zeüg, Barbara, Christoph Frickhen Haussfraw (41 Jahr alt): Ad 6. Were Zeügin verborgen. Der Glasser Jacob vnd sein Haussfraw aber thetten solches vsreden. Vff die Interrogatoria: Zeügen nichtz wissen wollen.

Ad 7. Hette wohl hören clagen, das ein grosser Cosst vffgangen. Vff die Interrogatoria: 1. Hette nie nichtz von vngebürlichen Mittel gehört. 2. Wisse sich nicht zuerinnern, das sie Zeügin selbige jemalen bey einer Hochzeit oder sonnstn andern gastungen gesehen.

Ad 25. So vil Zeügin von ihrem Hausswüth gehört, were vnder der Metzgi, alss die Kepplerin nur fürüber gangen, vnd ihne kheines wegs angeriert, gleich alss balden an einem schenckhel wehe worden. Doch sovil ihr Zeügin bewusat, ihr Hausswüth darzue khein mittel oder Artzney gebraucht, sondern von vngever, alss er die Kepplerin vor ihme in der Kürchen gesehen, Er bey ihme selbstn gesprochen, Catharina hilf mir vmb Gottes willen. Darauf sie gegen ihme hinumb gesehen, das ihme damalen anderst nit bedunckht, dann es seye ihme gleich widerumb wohl worden. Vff die Interrogatoria: 1. 2. 3. Referirt sich Zeügin vff die Vssag beim nechsten articul gegeben. Vsserhalb Gott wüsste Zeügin nit was ihrem Mann geholffen, Er ihr Hausswirt khende sie Kepplerin auch nichtz bezichtigen, weil sie ihne nit angeriert.

Der Vierzehendt Zeüg, Michael Kieffer (Seines behaltens were er 55 Jor alt): Ad 6. Ander leith hetten darvon gesagt, Zeüg hette es aber nit gesehen, darzue die Clegerin selbstn gesagt, sie wolle darauß sterben, das Kepplerin ihr solchen schaden durch einen trunckh zuegeflegt. Vff die Interrogatoria: 1. Nein. 2. Andersten nit, dann wie Zeüg selbstn von der Clegerin gehört. 3. Die gemeine Sag were darvon gangen, Zeüg hette aber dergleichen nie von ihr gesehen. 4. Habe khein Khindt geboren, vss was Vrsachen aber Zeügen nit wissendt. 5. Es mege wohl, aber Zeügen ohnbewust sein. 6. Der murmell were in der Statt darvon gangen. 7. 8. Zeüg khende das von dem Cleger nit sagen. 9. Zengen verborgen, woher solcher Zustandt khommen.

Ad 7. Es mege wohl nit ohn sein, was mann aber gebraucht, das seye Zeügen verborgen.

Ad 27. Im dritten Jahr were es, das sein Nachbarin die Guldinmännin eine kranchke Kue gehabt, ihne und Hägelin berueffen, sie die Kue gehalten, biss der Kuehürt ihren etwas eingeschitt. Damalen Zeüg wohl gesehen, das die Kue gar kranchh vnd einen krummen halss gehabt, darbey die Guldinmännin erzehlt, wie das die beclagte Kepplerin ihr Guldenmännin hette ein Zainin vol Krant geschenckht, sobaldt nun das Vich solches gessen, were es darauß kranchh worden.

Ad 28. Der Halss were gleichwol vffgeloffen gewessen, Zeüg hette aber die Kue nit sehen schleglen. Vff die Interrogatoria: 1. Zeüg kende es andersten nit sagen, den wie oben beim Articul angezeigt, von der Guldenmännin gehört. 2. Ob die Guldinmännin solches geredt, Zeügen vnbewusst. 3. Was der Kuehirt hab der Kue eingeschitt, oder wo die Kue hinkommen, were Zeügen verborgen.

Ad 16. der Kepplerin Mann were hinweggezogen, ob aber sie denselben vertriben, das were Zeügen verborgen.

Der Fünffzehendt Zeüß, Lienhardt Hägelin, Glasser, (vngevar 63 Jar alt, vff 30 Jor lang beysitzer des Gerichts alhie): Ad 6. Wahr, das die Clagende Vrsula biss dato grossen schmerzen erlitten hat, was aber solchen Schmerzen verursache, Zeügen nit bekhannt, allein das er von hören sagen hette die Kepplerin ihren ein solchen trunckh geben. Vff die Interrogatoria. 1. Nein, were nit darbey gewest. 2. Woher der Clegerin der schmerzen khommen, were Zeügen verborgen, allein hette Zeüß von der Glasserin gehört, das sie vor Bastian Hauss vff dem Benckhln sitzendt gesagt, sie wolte das nachtmal darauff empfangen, vnd sterben khenden, das die Kepplerin durch ein trunckh ihr Kranckhait zuericht, vnd wa sie gegenwürttig were, sie ihren ein Messer in leib stechen wolte. 3. Das khendt Zeüß nit sagen, dann er nie nichtz mit ihren zuethun gehabt. 4. Zeügen wissens hab sie nie khein Khindt geboren, warumb aber? Zeügen verborgen. 5. der Beschuldigung halber were sie in gefenckhnus gelegen, ob aber solches sich wahr befunden, Zeügen ohnbewusst. 6. Wie die Sag gangen, wer sie desswegen in die gefengnus khomen, ob es sich aber wahr erfunden, wisse Zeüge nicht. 7. Hette darvon hören reden, wisse aber khein grundt. 8. Hab gleichwol annfangs wenig zuhauss gebracht, vnd sitze doch ietziger Zeit etwas wohl innen, wie er aber sein vermegen yberkhommen, trag Zeüß darvon khein wissenschaft. 9. Zeüß befehle es vnserm Herrn vnd Gott.

Ad 7. Sovil Zeüß jedesmales gehört, wahr sein.

Ad 27. Es werde nun mehr im vierten Jahr sein, als der Guldinmännin (welche der Kepplerin rechten Brueder zur Ehe gehabt) ein Kueh kranckh worden, vnd sie ihren beeden Nachbarn gerueffen, hätten sie gefragt, was der Kueh geschehen were, dann selbige gar abscheylich vssgesehen, die wänndt hinuff vnndt zum Stall hinauss begert, die Guldinmännin anzaigt, sie wisse anderst nichtz, dann das ihr geschwey die Kepplerin ihren ein tragendt oder Zainin vol Kraut geschickht, sobaldt sie solches der Kueh dargelegt, vnd die Kueh gessen, hette sich solches zuetragen.

Ad 28. Wahr sein, das der Hals vffgeloffen vnd krom gewessen, wisse aber nichtz vom schleglen. Vff die Interrogatoria: 1. die Guldinmännin habe solchs vermuetmasset. 2. Habe nichtz darvon gehört. 3. Das Vich were gleichwol widerumb gesundt worden, die Artzney aber were ihm verborgen.

Ad 16. Es were Keppler in Krieg gezogen, Zeüß wuste aber nit vss was Vrsachen.

Der Sechszehendt Zeüß, Hans Guldinmanss seeligen hinterlassene wittib, Anna (vngevar 50 Jor alt) der Beclagtin Kepplerin leiblichen Brueder hette Zeügin zue der Ehe gehabt, wolle aber ohnangesehen der Freündtschafft die warhait an tag thun.

Ad 6. Sie Zeügin hette wohl darvon hören sagen, wisse aber nit wie oder wann. Vff die Interrogatoria: Wisse khein Antwortt zugeben.

Ad 7. Es möge sein oder nit, Zeügin trage dessen khein Wissenschaft.

Ad 27. Der Beclagtin Kepplerin Medtlin hette ihr Zeügin ein wenig Kraut gebracht, wisse aber ein grundt nit zuesagen, ob ihr Vieh von solchem Kraut oder woher es kranckh were worden, mechte vielleicht Vnzifer vnder solchem Kraut gewessen sein, dahero ihr Vich kranckh worden.

Ad 28. Wahr das ein Rindt geschlegelt, dahero man vermeint, es sey der Zabler, wie auch demselbigen der Hals vffgeloffen gewest. Vff die Interrogatoria: 1. Sey oben verantwort. 2. Diejenige Leith so das Vich gesehen, haben vermeint, das ein stuckh darunter habe den Zabler. 3. Ja das Vich were widerumb gesundt worden, wuste es aber nit mehr specificce anzuezaigen, wass sie für artzeneyen gebraucht habe, habe sonnst den demselbigen Suppen vnd Frichten zuessen geben.

Ad 16. Nit ohn sein, das der Beclagtin Hausswürth were von ihren hinauss zogen, wer denselben aber hinauss getriben, das were ihr der Zeügin noch der Zeit verborgen.

Der Sibenzehendt Zeug, Barbara Severini Stahlen Sattlers Haussfraw (30 Jar vngevarlich alt). Ad 6. Zeügin darvon nichtz bekhundtschafften wollen, was sie von hören sagen hab, das gelte nicht.

Ad 7. Habe wohl gehört, das ein grosser Cost vffgangen. Vff die Interrogatoria: 1. Wisse darauff nichtz zueantworten, allein sovil ihr bewust, khende die Clegerin nit in die Kirchen khommen.

Ad 29. Zur Zeit, als man das new Vorsthauss alhie gepawen, were die Kepplerin ihr Zeügin Vatter seligen Jerg Böltzern, so dazumal vff der Ziegelhittin

gesessen, vor die Ziegelhüttin khommen, vnndt gerueffen, deren ihr Zeügin Mueter seelig Antwurt geben, an die sie begert, ob ihr Jerg ihr der beclagtin nit khendt reverenter tung aussfieren, welches die Muetter dem Vatter, so ob dem essen gesessen, angezeigt, der sich nun daryber erclert, es khende solches dazumal nicht sein. vss Ursachen, das er zuvil zuschaffen mit dem neuen Vorsthauss, sobaldt nun die Kepplerin vff solche abschlegige antwurt khaum von der Ziegelhüttin zum Vorsthauss khommen, hetten die Schwein im Stall (dann die Kepplerin hart am stall ihre werbung gethan) anfangen vffzuespringen vnd zue schreyen, vnd ganntz kranckh worden, sovil ihr Zeügin bewusst, were die ein darvon gestorben, wie es aber der andern ergangen, ihren abgefallen. Vff die Interrogatoria: 1. Es werden beynahendt 25 Jahr sein, seithero das Vorsthauss erbawen worden. 2. Sie khennde nit vor gewiss sagen, das Kepplerin die Schwein geritten, dann sie es nit gesehen, aber sobaldt die Kepplerin hinwegckh khommen, hetten die Schwein anheben vngestim zuwerden. 2. Nein, wie gemelt, so hette sie es nit gesehen. Vff die Interrogatoria, so zuverhörung iedes gezetigen zue endt zuegebrauchen: 1. 2. Wisse nichtz darvon zureden, dann von hören sagen. 3. 4. Habe nichtz darvon gehört. 5. Sie were in der gefengnus gelegen, Zeügin aber nit gewust warumb. 6. Habe ein wenig darvon hören sagen. 7. 8. Wisse sie nichtz. 9. Werde vnser Herr Gott im Himmel am besten wissen.

Der Achzehendt Zeüg, Agnes, Martin Werners Haussfraw (vber 50 Jahr alt). Ad 6. die clagende Vrsula sag, sie hab ihr kranckhait von der Kepplerin in einem trunckh empfangen, daher sie biss dato ein starkhen schmerzen vssstehen miessen. Vff die Interrogatoria: 1. Nein. 2. die Clegerin gebe auss, dass die beclagte Kepplerin in einem schoppen Kantlin in ihr Kepplerin Behausung habe ein trunckh geben mit beger, solches Kentlin gar vsszuetrinckhen, welches alss sie es gecostet, gleich gesagt, Pfuy Teiffel, wie schmeckht es, was habt ihr darein gethan, wie will mir werden. Die Kepplerin geantwurtet, sie Glasserin were eben so bledt, wie ihr Dochter Margretta, hetten gleiche Kranckheiten, sie solte zue einer Artzney die Rinden von einem Laib, der ersten vas des Beckhen offen khommen, nemmen, vndt fünfzeñ mahl vff den Kopff legen, vnd alsdann vff die gassen werffen, vnd so oft sie solches thue, so werde sie allewegen dahin fallen, alss wann sie ein wehetag hette. Sobaldt nun die Clegerin von dem wehetage gehört, hette sie solch mittel nit brauchen wellen, derowegen die Kepplerin, alss sie solches erfahren, gesagt, wolan weil sie je das Ding nit braucht hab, so begere sie ihr auch nit helffen zuelassen, soll nun gleichwol ihren schmerzen haben vnd leiden. 3. Zeügin wisse nichtz vñhrliches von ihren zuesagen. 4. Hab gleichwol nie khein Khindt geboren, was aber die schuld daran, Zeügin nit wissendt. 5. 6. 7. Interrogirter Kupfferschmidt hette zur Zeit, alss der Cleger vmb seine Haussfraw geworben, vnd der Eheverspruch schon beschehen gewest, sich eintringen wollen, wie dann vnder der Haussthüren der Glasser den Kupfferschmidt bey dem Kragen erwischt, das derselb verrissen, vnd der Kupfferschmidt vasreissen miessen, der Glasser verschworen, wann ihme der Kupfferschmidt vnder handen werde, wolle er es ihme nit nachlassen. 8. Darvon trage sie nit wissens. 9. Die Clegerin spreche, sie woll druff sterben, das die Kepplerin ihren schmerzen mit einem trunckh verursacht.

Ad 7. Wahr, das sie vihl mittel gebraucht, vnd bloss vor der Kepplerin Vasreissen, alss die Kepplerin wasser vss ihrem Keller getragen, sie ihr Zeügin, die damalen bey ihr füryber ziehen wellen, gerueffen vnd gefraget wo sie hin vnd ob sie zue der Glasserin wolle? Alss sie aber geantwurt, Nein, die Kepplerin ferners gefragt, ob sie Zeügin auch zue der Glasserin ganng, vnd was sie thue? Vnd alss sie Zeügin gesagt, sie sey eben ybel vff, die Kepplerin mit dissen reden weiter fortgefahren, ja sie glaube es wohl, dann sie hab ins Doctor Weyhenmayers Hauss vmb Koppenschmaltz geschickht, aber es helffe nichtz, sie brauch gleich Koppenschmaltz, Bäder oder was sie welle, sie habe khein Khindt vnd guet leben, vnd habe sonnst nichtz, sie miesse ja auch etwas haben. Vff die Interrogatoria: 1. Wisse sie nichtz. 2. Sie were einmahl etliche zu Tübingen bey ihrem Bruder, so ein Barbier, gewesen, vnd artzney gesucht. Vom yberigen trage sie khein wissenschaft.

Ad 8. Wahr, alss die Kepplerin Ambtzhalben vor Herrn Vogt vorkhommen, vnd man nach mehr Zeügen vssgesandt, die Kepplerin derselben nit erwarten wellen, sondern vssgerissen, zue dem Statthor hinaus gewichen, strackhen weges nach Stuetgart oder Hewmaden zuegangen, welches sie Zeügin gesehen, dann sie damalen ihren Schwager Statknecht, mit sambt dessen Haussfrawen Reisach heimgetragen. Vff die Interrogatoria: 1. Davon habe sie khein wissenschaft. 2. Was die Kepplerin hinaus getriben, das werde sie am besten wissen, aber so baldt mann nach den Leüthen in

das Ambthaus geschickht, die ebenmessig verletzt worden, were die Kepplerin nit mehr nach Hauss, sonder zur Statt hinausgezogen, vnd seidthero nit mehr heimkhommen, derowegen ihr Behaussung bisshero verwahrt vnnnd verkhaufft worden. 3. Nicht ohn sein, dan sie in der erste ein Rechtstag oder zwen besucht. 4. Ebenmessig nit ohn sein, dann sie gehn Stuetgart zue gericht gangen. 5. Das werde der Kepplerin am besten bewust sein. 6. Ja, Kepplerin habe solches vssgeben. 7. Das wiste sie nit. 8. Der Sohn were gleichwol hirüber im Landt gewesen, vor Gericht aber oder was sonnst seine Verrichtungen gewesen, Zeügin nit wissendt. 9. 10. Zeügin hette nichtz darvon gehört. 11. Wahr sein, dann selbiges noch heit zu tag geschehe. 12. Hernach zuefinden. 13. Mann sage sonnst, wer ihme fürchte, der fliehe, wisse aber nit wie es diser orthen beschaffen. 14. Zeügin erachtens, wann die Kepplerin were anheimbss piben, were sie nit in so hohen Verdacht khommen.

Ad 46. Was der Kepplerin Mann hinaus getriben, das habe er niemanden geoffenbart, vnd wann schon er etwas verspürt oder gewusst, so werde er doch seiner Khinder daran verschont haben wollen.

Der Neinzehendt Zeug, Anna Maria, M. Joh. Maisterlins gewessenen Pfarhers zu Gebersheim seligen hinterlassene Tochter (23 oder 24 Jahr alt). Ad 44. Vngefär vier Jahr seye es nunmehr, das sie Zeügin bey Ludtwig Sigelin zue Stuetgarden gedient, vnd alss sie ihres Maisters Gaiss einer Nachbarin Magt bevohlen, ebenmessig dem Hürtten nachzuetreiben vnd zuemal gleich den Buechbinder Grossschopff gefragt, ob des Pfarhers zue Gebersheim Biecher noch nit eingebunden, den lenckhen Fuess vff den stain vor dem Hauss, damit sie in den laden hinein sehen megen, gesetzt, hette die Kepplerin sie Zeügin vff selbigen ihren lenckhen Fuess geschlagen, vnd strackhs darvon gewichen, dem Schlossblatz zu hinumb gegangen, darauff alsbaldt sie Zeügin ein stechen ann solchem schenckhel empfunden, welcher schmerz von tag zue tage je lenger je mehr yberhandt genommen, das man sie endtlich heimfieren messen, Doctor vnd Artzet gebraucht, aber alles wenig helfen wellen, inmassen sie solchen schmerzen an ihrem leib wohl empfinde, fürnemblich zue ohngewitters, oder aber dess Monns New oder Volmons Zeiten. Alss aber wie erzehlt nach empfangenem strach, welcher zimblich empfindlich gewesen, sie Zeügin vmbgehen, wer doch solches gethan, hette die Kepplerin zue ihr Zeügin gesprochen, botz bist schon wider hie, daruff sie geantwurt ja, darob gar ybel erschrockhen, dann sie wohl gewusst, das sie Kepplerin in etwas bösem Verdacht seye. Vff die hieryber gestelte Fragstuckh Zeügin respondirt: 1. Sie Zeügin seye selbst das jung Medtlin. 2. Sie empfindtz leider diss tags noch, allein khende sie Got lob widerumb darbey schaffen.

Der Zwaingtzigst Zeug, Daniel Schmidt, Schneider (vngever 46 Jar alt). Ad 47. Vor 10 Jahren vngevarlich, alss Zeug der Beclagtn Kepplerin schneider gewesen, vnd derselben in ihrem Hauss geschafft, sie zue ihme Zeügen gesprochen, man setzt euch vnd ewrer Haussfrawen feindtlich zue, aber euch khan vihl weniger dann ewrer Haussfrawen zukommen. Daryber er gefragt, warumb das? Sie geantwurt, Er Zeug segnete sich zue wohl, wann er vffstandt oder nider lig, welches dann er Zeug je vnd allwegen gethan, aber disen Vmbstenden nach, (weil Zeug zwey arbeitseelige Khinder bekommen, welche auch vssgesocht vnd verstorben, die Kepplerin aber Zeügen vielfeltig in sein Hauss geloffen, mehrerthails liederlichen Vrsachen halben, all Zeit yber die wiegen vndt Khinder gelegen, welche Khinder nach vnd nach krankh worden, darunder das eine sein Zeügen Haussfraw nacher Schäckbingen, demselben alda helfen zuelassen, getragen, am Widerumbkeren aber, der Frawen vnd dem Khindt, vnderwegs beim Oberthor die Kepplerin begegnet, vnd zue ihren gesprochen: Auwe, Auwe, wie habt ihr ein Creitz mit disem Khindt, ach es kan ihme niemandt mehr helfen, es miesse eben also vsssochen, aber sie Kepplerin wolte sein Zeügen Hausfrawen einen spruch lehren, welchen sie beim Vollmonn vff dem Kirchhoff vnder dem freyen Himmell sprechen miest, welchen Spruch Zeug gewusst, aber lenge der Zeit halb abgefallen, es werde dem Khindt dannoch nichtz schaden, welches Zeug gleichwol gebracht, aber das Khindt were laider gestorben), Zeug endtlich dafür halte, wann Kepplerin solte eingezogen, vnd peinlich gefragt werden, es mechte an tag khommen, das sie ihme entweder eins, wa nit zwey Khind vmbgebracht. Vff die Interrogatoria: 1. Zeug selbst habe die zwey krankhe Khinder gehabt. 2. Das Medtlin Lucia vff dritthalb Jahr vngeverlich alt, das Knäblin Hanns David gehaissen, so zwey worden. 3. Die beede Kinder hetten nach vnd nach abgenommen, vssgesochen, sonderlichen aber dem Metlin die glider verwendt worden, grosse Knochen bekommen, biss sie endtlich verstorben. 4. Kepplerin habe nit allein ihne Zeügen, sonndern auch

andere mehr Persohnen vihfelttig zue Hauss yberloffen vmb gar geringer Vrsachen willen, wann nun ihrer willfabrung versprochen, sie baldt widerumb khommen, diss nit mehr, sondern ein anderes begert, Zeugen erachtens disses nur darumb gethan, ob sie einen oder den andern vnwillig machen vnd mit ihrer teiffelskhunst beykhommen mechte, vnd zweiffle Zeüg nochmalen im wenigsten nit, wann Kepplerin solte eingezogen vnd peinlich gefragt werden, es würde an tag khommen, wie seinem Khind einem, wo nit beeden ergangen were. Vff die Interrogatoria am endt: 1. 2. Zeüg wusste nichtz dann was er von der Clegerin gehört, das sie namblich von der Kepplerin ein Hexentrunkh empfangen, vnd das sagten auch die artzet, das sie einen Hexentrunkh gethan, vnd kennnte ihren niemandt mehr helfen, dann diejenige, welche ihr Clegerin solchen Hexentrunkh geben habe. 3. 4. 5. Clegerin were gleichwol dessen bezichtigt worden, in die gefenckhnus khommen, vnd die Sag gängen, der Kupferschmidt Jerg Zürrn vnd Jacob Reinhold nagten an ainem Bain, der Kupferschmidt auch vff ein Zeitt dem Reinholden entlauffen miessen. Zeüge aber wusste von kheinem nichtz ohnehrlchs zuesagen. 7. Zeüg nichtz wissen wollen. 8. Je mehr man ihme gebe, je lieber es ihme sey, aber es seye einem andern auch also zuesinnen. 9. Könnte desswegen keinen Vssschlag geben.

Der Ein vnd Zweintzigste Zeüg, Appolonia, Hannuss Schmiden Haussfraw von Höffingen (50 Jar alt). Ad 1. Additional: Sie hette vihl vnd oft bey der Kepplerin gessen vnd trunckhen, dann wann Zeügin gehn Leönberg khommen, vnd die Kepplerin sie ersehen, hab sie bey ihren einkhernen miessen, aber Got lob noch der Zeit weder essen noch trinckhen ihres wissens ihr geschadet. Darumben, alls vor vngefer 2 Jahren die Principal Clegerin an einem abendt ihr Zeügin zue Hauss khommen, vnd begert, selbige yber nacht zuebeherbergen, welches Zeügin verwilligt, Clegerin ihr Zeügin solchen abendt erzehlt, wie das sie im landt darunden bey einem Artzet gewessen, vnd Rathes gepflogen, dann die Kepplerin hette ihren vor der Zeit einen Trunkh geben, das sie schon ob die 100 guldin verartzneyet, aber des zuegefügten schadens mit dem trunkh biss dahero nit abkhommen mögen; darbß sie Zeügin gesagt, Ey sie hett vihl mit der Kepplerin gessen vnd trunckhen, hette aber ihren nie nichtz geschadet, sich höchlich verwundert, das die Kepplerin ein solche Fraw sein sollte. 2. Sie hette gleichwol ein gar kurtzen othem, were am leib vffgeblassen vnd verpfassen, khende aber die Kepplerin nicht bezichtigen, das sie ihren solchen schaden zuegefüg, vnd obwol nit ohn, ehe vnd dann sie Zeügin mit der Kepplerin wie gemelt gessen vnd trunckhen, sie ietzige leibs Kranckhait nicht gehabt, jedoch aber so khendte sie die Kepplerin nicht bezichtigen. Vff die Interrogatoria 1. 2. 3. 4. Zeügin khendtz vnd wiste nicht vff die Kepplerin zueclagen, dan sie ihren ihr lebenslang nie nichtz arges anvertraut. Vff die Interrogatoria zue endt: 1. 2. Wusste nichtz, dann was sie von der Glasserin, wie oben angezaigt, gehört. 3.—9: Sie Zeügin were eine frembde fraw, hette die Clegerin ihr lebenslang nie gekhant, biss sie ihren zue Hauss khommen.

Der Zwen vnd Zweintzigst Zeüg, Bastian Würth von Aitlingen, jetzo in Dinsten zue Leonberg bey Herrn Johann Nicolao Ege, Amtschreibern daselbst (khünftigen andern Marti 1620 werde er 30 Jar alt). Ad 3. Additional: Biss vff vngever nechst khünftige Johannis Baptistae werde es 8 Jahr werden, das die Kepplerin zue ihme Zeugen, damahlen er Herrn Egen Amtschreibern in Diensten gewessen, khomen, vnd begert, ihren ein fahrt Hew zuehohlen, welches Zeüg seinem Herrn angezaigt, der es aber ihren rundt abgeschlagen, daryber sie noch zum drittenmahl gleich vffeinander wider zue ihme Zeügen kommen, vnd voriges begert, welches aber sein Zeügen Herr ganntz vnd gar nicht thun wollen, vnd ihme Zeügen bevohlen, den Rosstall zuezuhalten, hernachmals sich ferttig zuemachen, vnd ihme selbst ein fahrt Hew zuehohlen, welches dann er Zeüg gethan. Als er nun in Verrichtung seiner farth Hew, mit dem geladenen Karch (doch der last nit sonnders gross gewessen) biss zue des Scheffers Hauss khommen, were ihme das Pferd ohnversehener sachen schwach worden, dergestaltten, das es mit scham schnell yberlegt gewessen, alls wann er einen grossen Lasst gefürt hette, doch aber nichtz destoweniger Er Zeüg den Karch mit Hew vollendtz mit dem Pferd, gleichwol saürlch guene, heimgebracht, es habe aber nachgehendtz dem Pferd nichts mehr geschadet. Aber ihme Zeügen were damahln diser Zuestandt begegnet, das, indem er bey des Schäffers Hauss hereingefahren, einen trunkh ob dem Bronnen, den er gethan, hette ihme allsbalden der Hallas anheben zuegeschwellen, welches von tag zue tag zuegenommen, also das er etlich tag nit mehr essen khenden, biss endtlichen ihme mit Gottes Hilff widerumb

geholfen worden. Zeüg aber khende nit sagen, das die Kepplerin ihne Zeügen oder sein Ross damahlen, vnangesehen sie bey ihme bey des Scheffers Hauss füryher gangen, im wenigsten angeriert. Vff die Interrogatoria: 1. Er Zeüg were derjenig Knecht selbst. 2. Referirt sich vff sein Vssag beim Articul gegeben, wisse die Vmbstendt andersten nit mehr anzuezeigen. 3. Was Zeüg vssgesagt, das hette er selbst gesehen. 4. Ob Kepplerin ihme Zeügen damalen den schaden zuegefügt, das were ihme verborgen, vnd wollte sie auch nichtz bezichtigen.

Vff die Interrogatoria so zue endt eines jeden Zeügen zuegebrauchen verordnet, Zeüg gesagt: Er wisse vff solche alle nichtz zue antwurten, dann er alhie zu Leonberg mit geboren vnd erzogen worden. Er beschleist hiemit sein deposition. —

Allss auch vermeg habender Instruction Ich beim 15. 16. 17. vnd 18. Probatorial, loco dess ersten Interrogatorii, das Examen, welches zwischen beeden Partheyen in der ersten Con- vnd reconventions sach verfertigt, vnd beraitz publicirt, wie nit weniger das besonder Rotul, so nach eröffnng solchen Examinis, vff der Kepplerin ybergebene art. reprobatorios begriffen, vnd den 8. Octobris anno 1618 publicirt worden, von E. E. F. E. W. erfordern, vnd was in dem ersten Examine des Schützenbastians Tochter, Namens Barbara, in ordine die letzte vnd 26. gezeügen, yber das 10. 11. 12. vnd 13. interrog. des andern probatorials, in gleichem auch yber den 1. 2. vnd 3. additional deponirt, auch nachgehndtz, alls die ander Zeügin im besondern Rotulo beim 1. vnd 2. Articul reprobat., sonderlichen aber beim 2. Interrog. solcher articul widerholet, fernners was in solchem absonderlichen rotulo Martin Widmann, der erste Zeüg, yber den 1. 2. vnd 4. probatorial deponendo vssgeschlagen, fidelissime extrahieren vnd hierbey dem Examine inserieren sollen, habe bey E. E. F. E. V. Ich nit allein vmb yberrichtung solchen Examinis vnd besondern Rotuli anbevollner massen obiges haben zue extrahieren, sonndern auch vermög directorii vmb Zuestellung der Acten vnd prothocoll gebürendt angesucht, dieselben aber mir zuerkennen geben, das bis-hero nit herkhommens gewest, die Gericht Acten vnd prothocolla von handen zuegeben, hingegen aber niemanden jemalen abgeschlagen worden, vmb die gebür in einem oder annderm Copias zuerthailen, alls wiste man die originalia mir zue handen zuestellen nit zue willfahren, hingegen aber erbietlige, vmb alles dasjenige, so Ich begerte, Copias willfährig zuekhommen zu lassen. Demnach so seyen vff mein begeren vff den 17. hujus jüngstverflossen mir volgende abschritten vnd Extract zuekhommen, welche Ich hierbey fügen sollen, vnd selbst mit dem Herrn Adjuncten Collationierendt den originalia gleichlautendt erfunden.

Erstlichen der Extract Ersten Examinis

disses Verlautz.

Leonberg.

Extractus.

Was nach eröffnng ersten Examinis hernacher in einem besondern den 8. Octobris des 1618. Jahrs publicirten Rotulo vff der Kepplerin ybergebene Articulos reprobatorios die andre Gezeügin, Barbara Bastian Mayers seeligen noch ledige Tochter zue Leonberg, bey dem 1. vnd 2. Art. reprobatorio, sonnderlichen aber bey dem 2. interrogatorio selbiger Articul wiederholt: der Innhalt derselbigen seye gleichwohl nit ohne, allein hette ihr Zeügin Schwager Martin Widmann zue ihr vermeldt, der Provisor habe gesagt, wann sie nit werde bekhundtschafften, wass sie wissens habe, werde mann sie in Turn legen. Es were nunmehr bei 8 Jahren, alls sie Zeügin in der Haber Erndt der Clagenden Kepplerin helfen antragen, vnd volgendtz zue nacht sie Kepplerin wollen ein Suppen in der Pfannen machen, aber sich gebrenndt, habe sie gesagt, O wehe, wie brendt dass fewr so ybell, wie mechte Ich ein Vnholdt sein, darbey sie Zeügin auch erfragt, ob sie lust darzue hette, sie aber geantwurt, der Nam Jesus solte sie darvor behütten, denn wann sie alles vnd reverenter ein Huer sein mechte, wolle sie doch khein ohnholdt werden. Weitere reden weren weder damalen noch hernacher von ihr Kepplerin gegen ihr Zeügin nit ergangen.

Martin Widmann deponirt: Allss vmb nechst verschinen Weyhennacht Fetrtag der Beckenhannss vff dem Marckht reverenter ein Schwein abgenommen, vnd er Zeüg neben dem Provisor Victor Höchten selbige zue metzen zuegesehen, jedoch entlichen des kalten Wetters halben sich widerumb zur Heimath zu begeben wollen, da hette nechstgedachter Provisor mit ihme in sein Provisoratstüblein zuegehn ihne beredt, daselbst ihme sueverstehn geben, das er in erfahrung khommen, sein ge-

schwey, so erst von Durlach wider anheimbss khommen, miesse auch in der Kepplerin Rechtfertigung Kundschaft sagen, dannenhero weil sie kheine Ältern mehr, vnd niemanden hette, so sich ihrer annehmen thett, alls wölle er sich derselben vnderfahen, wie ein Vatter, desswegen ihr rundt anzaigen soltte, wann sie nit bekundschaften werde, das die Kepplerin ihr einsmales bey nächtllicher Weil, alls sie in derselben Hauss schon schlaffen gewest, hab einen Buelen geben, vnd sie das Hexenwerckh lehren wellen, ja das auch sie Kepplerin ihre Mueter seelig mit einem Hexen-trunckh vmbgebracht, von welchem trunckh auch der Medtlins Schuelmeister ein Particul eingenommen, vnd darvon sein Kranckhait yberkhommen, so werde mann sie in den Thurn legen. Daryber er Zeüg gegen ihme vermeldt, Er habe von seiner geschweyen desshalber nie nichtz gehört, wolle aber ihr solches fürderlich anbringen. Alls nun hierauff er Zeüg seiner geschwey solches geoffenbaret, vnd sie erinnert, das sie zuesehen solle, was sie in dissem fahl hiervon für wissensschaft habe, damit sie vff erfordern ein richtige Vssag thun khennde, alls habe selbige ihne daryber beantwortet, wolan wann dann die Kepplerin ein ohnholden, wie mann von ihr sage, so habe selbige ihr Mueter seelig gewiss auch zuegesetzt vnd sie vmb leben gebracht, jedoch darbey weiters vermeldt, Sie habe gleichwohl der Kepplerin vibelfeltig geschafft, seye auch ein mahl mit ihr schlaffen gangen, vnd bey deroselben in ihrem Hauss ybernacht gewest, habe aber nie nichtz vnrechtz von ihr gesehen vndt spihren khennden, in erwegung das obschon sie vff ein Zeit in der Kepplerin Kuchin gesehen, das selbige ein fewr angemacht, vnd etwas kochen wollen, Sie Kepplerin aber sich vmb etwas gebrenndt, hette sie gesagt, wer ein Vnholdt sein wolte, sie habe sich nur ein wenig gebrenndt, vnd thue ihre so wehe, wie es dann einem thon würde, wann es gar verbrenndt würde, desswegen zue ihr gesagt, Bärbelin, mechtestu auch ein ohnholdt sein, daryber aber sein Zeügen geschwey vermeldt habe, O Wehe Nain, Gott solte sie darvor behietten, dann wann sie alles sein mechte, so wolte sie sich doch zue kheiner Vnholden gebrauchen lassen. — Eben an dem tag, als der articulirte Provisor das namhaft gemachte geschpräch verrichtet, da habe auch er Provisor gegen ihne Zeügen vermeldt, er habe gleichwol auch in der Kepplerischen sach Kundschaft geben miessen, er habe aber darinnen ihrer nit zum besten gedacht, desswegen wann mann den Keppler in den Thurn würffe, vnd sein Muetter verbrennde, so geschehe ihnen eben recht. Er Zeüge aber habe sich dessen nit angenommen.

Das disse abschrift vsser dem Original Examini extrahiert selbigem
ybereinstimmendt befunden Attestirt Stattschreiber Feücht.

Der Extract wass Bastian Mayers Dochter vssagesagt.

Vsser dem in der Kepplerischen vnd Reinholdischen Rechtfertigung den 7. May 1618 gerichtlich eingegebenen Ersten Examini, was Sebastian Mayers Dochter Barbara, die letzte vnd 26. gezeitigt, yber das 10. 11. 12. vnd 13. Interrogatorium des andern Probatorials, nicht weniger auch yber den 1. 2. vnd 3. Additionalem deponiert vnd vssagesagt, so alles vff begehren jetzigen Herrn Commissarii Melchior Nördtlingers, Amtschreibers zue Merckhlingen, seiner anbevohlenen Commission vnd Instruktion gemess, von subsignirtem, doch mit vorwissen des Herrn Richters fideliter den originalien gemess vssgezeichnet worden, wie volgt.

Vff ernstliche Vorlesung des 10. 11. 12. vnd 13. Fragstuckhs respondirt Zeügin: Es geht nunmehr in das 7. Jahr, das sie der Clegerin in der Habererndt helffen eintragen, als da der Abendt herbey khommen, vnd es vmb Sechss Vhr gewesen, sie auch der Heimat zue, vnd sie Zeügin mit ihr der Clegerin in ihr Hauss haimb gangen, vnd ihr zuegesehen, was sie yber das nachtesen zuerichten wollen, hette entlich viberierte Kepplerin ein Fewr vffgemacht, ein Pfannen genommen, vnd darinnen ein habersuppen zuegerichtet. Alls aber sie Clegerin sich wegen eines schnellen vffgemachten Feüers vmb etwas gebrent, habe sie zu ihr Zeügin vermeldt, O Jesus, wer wolte gern ein Vnholdt sein, mit fernnerem Vermelden, Bärbele, sie Zeügin meinentd, mechtestu eine sein? Sie Zeügin aber daryber gesagt, O Weyhe, der Name Jesus solle sie darvor behietten, dann wann sie alles, ja reverenter gar ein Huren zusein Lust hette, so mechte sie doch khein Vnholden sein, vff welches sie die Kepplerin geantwurtet, Ja, sie auch nicht. Darbey es verbliben, sie Zeügin aber glauhe nit, das solche reden von der Clegerin in argem gemeint worden sein solte, sondern halt vhl mehr dafür, wann sie sich nicht gebrennt, sie hette gar darvon geschwigen.

Vff den 1. Additional Articul sagt Zeügin, es seye nit ohn, die Beclagtin habe sie Zeügin vnd ihren Vattern Bastian Mayer seeligen zue ihr in ihr Behausung er-

fordert, aber alss sie sich zue beederseitz bey derselben eingestellt, habe sie Beclagtin sie Zeügin Allein gefragt, was die Kepplerin zu ihr gesagt habe, welches sie ihr andersten nit geoffenbaret, weder wie ihr hievornen beschribene Vssag vssfierlich mit sich brechte. Vff den andern Add. Articul sagt Zeügin: Was ihr davon wissendt, befinde sich bey ihrer obigen Vssag, dieselbig seye die grundtliche Göttliche warheit. Den dritten Add. Articul sagt Zeügin durchauss wahr seyn. — Die Abschrift T. Feucht.

Huic testium examini adjunctum est exemplar literarum Joannis Kepleri, quas supra (p. 363) exhibuimus. Has sequitur: Extractus auss Reinholdtz im ersten actui ybergeberener Conclusion Schrift.

Alss vor Herrn Burgermaistern vnd Gericht der in solcher Action verordnete Commissarius Herr M. Nördlinger etc. vorkommen, vnd in seiner habenden vnd von vnss anbevohlenen Commission, doch vff der Partheyen Instruction, zueverhietung der nullitet begert, vsser des Reinholden am 16. Augusti 1619 gerichtlich eingebener Probation, respective Exception atque in eventum Conclusion schrift, alles was wider seine wider Part die Kepplerische darinnen eingefiert, getrewlich vffzuzeichnen, vnd ehrngedachtem Herrn Commissario dem Rotulo examinis haben beyzuefiegen, zueyberliffen, derowegen hat subsignirter solches extrahirt, vnd mit ehrengedachtem Herrn Commissario allssdann vleissig collationirt, welches dann hernach folgenden wörtlichen Verlautz.

„Es ist aber an disem beygebrachten trunckh destoweniger zu zweiffen, die weil die Kepplerin bie bevor mit anderen Personen dergleichen auch veriebt vnd getriben, dann es deponiren der Gegenthailin aigene gestelte Zeügen: Es were des bariersers gesell alhier, der Vorlegerin vff ihr Pitliches ersuechen zue Hauss, vnd dero zueschreppen geschickht worden. Alss er num vmb essens Zeit heimkhommen, habe er sich beclagt, es were ihm so wehe, vnd was das für ein Fraw seye, sie miesse nicht rechte sach fiehren, dann sie hette ihm vsser einem Kendtlin in ein glass einen trunckh eingeschenckht, welcher gesehen, alss wann Kreitter darinnen weren, desswegen er sich verwaigert zuetrinckhen; aber Kepplerin habe ihm genöttiget, das er ein wenig darvon zue sich genommen, das yberig habe er, alss vorlegerin es nicht geachtet, ins giessfass geschittet, vnd obwohl sie gezeügin ihm Zeügen zum essen zuesitzen ermahnet, so habe er doch wegen grossen Hauptschwendels nicht pleiben khennden, sondern sich zue bett legen miessen. Er habe aber fürauss der Kepplerin nicht mehr schreppen wollen. So sagen auch andere Zeügen der wider Parthey, es hette B. Beittelspacher Ihnen erzehlet, das die Kepplerin ihm vss einem Becher (alls er deren getroschen) zuetrinckhen geben, das er noch vff disse stundt arbeitseelig were, daruff wollte er auch sterben, beneben habe des Schitzenbastians fraw das yberige vssgetrunckhen, darvon sie sterben vnd verderben miessen. Darneben seindt in der Kundschaft noch mehr ohnverantwortliche stickhlin heraus khommen, welche die Kepplerin in das werckh gerichtet. Dann es wirdt deponirt, wie sie Jerg Hallers Kindt angriffen, vnd an leib erbärmlich beschediget habe, item es hette Michael Stabel ihnen gezeügin geklagt, wie einssmahls zwischen 11 vnd 12 Vhren in der nacht ein grewliches Hellwessen in seiner Scheitren entstanden, das weder er Michael noch sein weib für die stuben hinaus dörrft, biss die wechter die stundt vssgerueffen, welchem sie beide zuegeschrien, vnd in die scheüern gangen, da were die Kueh im Stall herumher gefahren, nicht anderst, alss wann sie zue den wänden hinauss wollte, es were dann zuemahl die Kepplerin mitten in der nacht vff dem laden grittlingen gesessen. Nit weniger wirdt referiert, was der Zieglerin vnd dann dem Metzger Stoffel von der Kepplerin für ein schadt zuegefiegt vnd widerfahren seye. Dessgleichen deponiren die Zeügen, es hette die Kepplerin der alten Pfarherin Tochter zue Geberssheim am Arm angriffen, dardurch sie grossen vnaussprechlichen schmerzen leiden miessen. Also bekhent auch ein Zeüg, es hette der Kepplerin aigener Sohn, so Heinrich gehaisen, gegen ihm Zeügen aussgeschlagen, seine Mueter füere nit rechte sachen, sonder ein gar ärgerlich leben, also das er sie selbstn bey der Obrighait verclagen vnd angeben mieste. Yber das alles derff es nit vhl disputierens, das benantlich die Kepplerin dissen giftigen trunckh ihr vorbeclagtin eingeschweztet, in vernünftiger Consideration das der Herr Vndervogt alhier mit dissen worten Kundschaft gibt, Ja, die Kepplerin habe vor ihm bekhandt, der Vorbeclagtin einen trunckh gegeben zuehaben. Donatus Gültlinger kombt gantz yberein, indem selbiger aussschlegt, es habe die Kepplerin gegen ihm gezeügin mit dissen runden worten sich verlaunt lassen, Ja, sie gestandt, das sie der vorbeclagtin Vrsula einen trunckh gegeben, selbige hab aber damalen das vnrechte Kendtlin erwischet. Es bekhent aber

Herr Vndervogt fernners, nachdem selbiger sich verlaunten lassen, Er mieste solche verybte ohngebühr ambtz vnd pflichten halber zue Fürstl. Canntzley berichten, das Kepplerin Herrn Vogt zum höchsten gepetten, Er solle dasselbig vnderlassen, wolle ihme einen silberin Becher schenckhen vnd verchren, weil dann der Becher nicht angenommen, sonder die wahre beschaffenheit zu Fürstl. Canntzley berichtet, ist ermeltem Herrn zeuzeugen vfferlegt worden, die Kepplerin, wa sie zuebetreten sein möchte, beyzufehen, auch alsdann nothwendig zue examinieren. Aber es sagen folgende Zeugen, es hette die Kepplerin wegen gehabten bössen schuldigen gewissen in die Flucht sich begeben vnd lanne Zeit nicht sehen lassen.

Weil es dann auch yber obige allegirte behelf in ganntzer Statt ein gemeines geschray gewessen, vnd noch ist, das sie Kepplerin wegen dergleichen sachen beschrayet, alss ist destoweniger zuezweiffen, dann das sie auch der vorbeclagtin dissen angebrachten trunckh eingeschwezt, vnd den darauss entstandenen jämmerlichen schaden zuegefiegt habe.“

Dass disse Copien vaser dem gerichtlich einkhomenen Original extrahirt vnd selbigem, durchauss gleichlautendt befunden worden

Attestiert Stattschreiber zu Leöberg
Werner Feucht.

His annectit Nördlingerus relationes praefecti Leobergensis et decreta collegii Stuttgartiensis, quae praemisimus pag. 365 ss. et his „Examinis“ finem facit:

Beschliesslichen hab ich hiebey anhenckhen sollen, das die gezeigten alle sambt vnd sonders in ihren Vssagen, mit wortten vnd geperden sich gantz ohnverdecktig vnd ohnargwöhnisch erzait vnd verhalten, welchen auch allen sambt vnd sonders nach gethaner Vssag die deposition wider verstandlich vorgelesen, vnd recht beschriben sein, von ihnen bekhandt, denen darauff gebürend silentium zuehalten bey gelaistem Aidt eingebunden worden. Welches Examen E. F. E. E. vnd W. Ich hie-mit ad publicandum ybersenden, vnd denselben zue gunsten mich gantz dienst- freind- vnd nachbarlichen anbevehlen sollen vnd wollen.

Actum den 23. Decembris von Christi geburt alss man zeltt Sechzehenhundert vnd Neinzehe Jare.

E. E. F. F. E. W.

dienstwilliger

Ambtschreiber zu Merckhlingen
Melchior Nördlinger.

Das alle Ding hirob beschribener massen verricht, darauff ingrossirt vnd diss Examen gegen des Herrn Commissarii vnd Adjuncten ordenlichen gehalten Prothocollis vnd andern eingelegten schriftlichen sachen mit Fleiss auscultiert, vnd collationirt, vnd allerdings gleichlautend erfunden worden,

Bezeygt disser sachen Adjunctus

Matthaeus Hiller.
D. Canntzlei Adv.

Das dise Copiae gögen dem rechten Original collationirt worden, vnd selbigem concordire vnd gleichlautend seye, Vrkhundt

Stattschreiber zue Göglingen
Bernhardt Khienlin.

In „separato rotulo examinis“ idem Commissarius Noerdlinger supplementi prioris examinis instar refert: In sachen Jac. Reinholden etc. seyen nachfolgende, von Clägern producirt gezeuget vff desselben ybergebene Articul vnd der Beclagtin daryber gestellte Interrogatoria besonders examinirt vnd verhört worden, die haben deponiert, inmassen hernach begriffen.

Der Erst Zeüg, Victor Hecht, Notarius publicus vnd provisor zue Leöberg (vngeverlich 54 Jar alt), ad omnes quaestiones respondit „ist Zeugen verborgen, nichtz zu deponiren wusste, nicht darbey gewest etc.“

Der ander Zeüg, Waldburga, Jeörg Hallers Haussfraw (vngeverlich 46 Jar alt): Ad 6. Sie hette von andern leitten hören sagen, das der Clegerin ihr schmertlicher Zuestandt von der Kepplerin were begegnet. Vff die Interrogatoria nichtz zue antwurten gewust, vsserhalb das die Clegerin in gefenckhnus gelegen, aber doch nit vss wass Vrsachen.

Ad 30. 31. Es were beynahendt 3 Jar, das der Ziegler alhie seinen letzten Brandt vorm Winter eingesetzt, vnd sie Zeugin angesprochen, ihre Khinder heiffen zuelassen einzuetragen, welches dann geschehen, der Ziegler selbst, seine vnd ihr

Zeügin Khindern mit dem Zeüß vffergeloffen. Alls die Khinder nun vnder anderen einmahl abgeladen, von dem Ofen der hitten miteinander zungen, were die beclagte Kepplerin vormittags zue vngever 9 Vhren, welche schon für die Khind hinaussgangen gewessen, wider zueruckh gangen, vnd ihr Zeügin Döchterlin ohngewarnter sachen, ohnverschulter Weisse vff den linckhen Arm geschlagen, das das Medtlin gleich schmerzen daran geklagt, gleichwol der Ziegler vermeint, das Medtlin were nur also ob der Kepplerin erschrockhen, aber der schmerz biss am dritten tag also hefftig zuegenommen, das sie Zeügin nit allein ihr beclagtin Kepplerin aigenen Sohn Stoffel, sondern auch dem Burgermaister Veit Schuemachern ihr zugestanden Creitz geklagt, vnd Hilff begert, der Sohn aber, wie auch der Veit Schuemaker sich hoch bezeugt, sie wolten nit 100 guldin nemmen, das sie ein wort desshalben zue der Kepplerin sagen solten, derowegen sie die Kepplerin selbst, alls sie Strew von ihr bestandt scheüren heimtragen wollen, angeredt, was sie dann ihrem Töchterlin zueschlagen gehabt, was es doch ihren für leidtz gethan? Die Kepplerin aber solches gelaignet vnd mehr nit gestehen wollen, dann das sie vngefähr mechte an dem Medtlin für- yber gangen vnd angestrait haben. Daruff sie Zeügin etwas herbers an sie gestanden, an selbige, so vff dem Gatter ihres Hauss gelegen, gestossen, das der gatter mit ihr hinein gewichen, yber vihfeltiges begeren, das sie dem Khindt wider helfen wolle. Kepplerin gesagt, sie besche sie nit, darauff sie Zeügin erzürnet das Messer gezuclht, vnd gesagt, sie miesse ihrem Medtlin helfen, oder da sterben, darzue die Kepplerin anfangs bereitwillig gewessen, doch hernach ihrem Sohn Stoffel gerueffen, er wolle ihren nur noch ein mahl zu hilff khommen, darauff sie Zeügin ablassen miessen, dann der Sohn sie Zeügin erinnert, wie das er ihr hievor gesagt, wann sie was zu Clagen, mege sie solches thun, wa sie füeg vnd recht. Volgenden Morgens hette sie Zeügin das Medtlin fürn Vogt gefiert, ihr noth geklagt, welcher die beclagtin beschickt, die aber lediglich nicht gestehn wollen. Das der Vogt auch Zeügen hieryber erfordert, welche bestanden, das die Kepplerin das Medtlin geschlagen, daryber sie Kepplerin vssgerissen. Alls sie aber nachgehendtz wider einmahl alhero khommen, vnd sie Zeügin selbige beim weschhauss angetroffen, gleich mit einer Dreschschlagen hievormals angetrowter massen ein strach etliche vff sie dargeschlagen, mit fernerer betrowung, wenn sie Zeügin ihr Kepplerin Sohn nit fürchten mieste, wolte sie selbige also schlagen, das sie so wohl schmerzen, als ihre Khinder haben mieste, dann sie ihren schon zway Khinder arbeitseelig geritten, das erst, wie hieoben albereit angezeigt, das ander Khindt aber khendte sie gleichwol nit wissen, wie es anfangs damit zungen. Alls aber sie vff gepflogenen Rath nach laut eines gestelten receptz ihrem Sohn Jacob, welcher nun mehr lange Zeit grossen schmerzen erlitten, etliche Kreiter zue einem badt eingekhaufft, darinnen sie den Knaben 9 taglang in einem zuegerichteten Badt baden sollen, doch dergestaltten, das entzwischen niemandten frembds yber das Badt khommen khende, were gleich ersten tags ohngewarnter sachen die beclagte Kepplerin yber das badt khommen, ihrer Verrichtung halber eine schuldtforderung zuwort genommen, des andern tags, alls der Knab widerumb im Badt gesessen (wider voriges tages zuesagen, nemblichen weil sie ein kranckhs Khindt, sie mit der bezahlung nit ybertreiben wolle), den Sohn zuehaischen geschickht, gleich baldt aber sie hernach geuolt, vnd abermals yber das badt khommen. Nach vollender Baden Cur aber vnd Verscheynung vngevar 4 wochen hernach, alls sie Zeügin vom Holtzschneiden heimkhommen, vnd ihren Sohn hören wintzeln, hette sie denselbigen gefragt, was ihme anlige, daryb derselb ihr zuverstehen geben, es were ihme so wehe vmb das Hertz, das er besorg, er miesse erstickhen, indem sie nun demselben ein Beth von Khussiner in der Stuben zuegerichtet, das er gleichsam sich vffrechtlingen nur daran geleint, weil er othems halber das ligen nit leiden megen, hette sich ohngewarnter sachen an den Fenstern in der Stuben ein erschröckklich Saussen vnd Braussen erhaben, nachvolgendtz ein schwarzer Vogell, in grüsse einer Tauben, mit grossen augen zum fenster herein khommen, gleich dem Knaben vff den Ruckhen zwischen die Schultern gesessen, vnd mit beeden Flittichen vff die Achsel geschlagen, volgentz von dannen vff den Simbssen gesessen, sie Zeügin angesehen, vnd alls sie dahin getrachtet, wie sie selbigen Vogel fahen mege, were selbiger wider mit so schröcklichem brasseln vnd braussens hinaus geflogen, wie er herein khommen. In nachvolgender Zeit der Knab grössere schmerzen yberkhommen, dann zuvor niemahls. Zuvor vnd ehe sie den schaden an ihren Khindern erfahren, hette sie gross Vnglickh an ihren Rossen vnd Kälbern gehabt, aber nit gewust, woher solcher schadt khommen mechte, vff ein Zeit aber gesehen, das vilgedachte Kepplerin vss ihrem vffgeschlagenen schurtz ein

khlein wenig Kutter vor ihr Zeügin Hoffthor vff den boden geworffen, daryb sie Zeügin zu ihrer geschweyen Agata vermeldt, ob sie vermein, das die Beclagtin kheine reverenter Wüststatt bey ihrem Hauss habe, das sie ihren Kutter für ihren hof werffe, welches Kutter ihr Zeügin einen argwohn ihres abgestandenen Vihes gebracht.

Vff die hieryber gestellte Interrogatoria Zeügin geantwurt: 1. Sie vnd ihr Hausswirth wellen sich ieder Zeit für biderleutt erfinden lassen. 2. Wahr sein. 3. Were Zeügin nit gestendig. 4. Seye solches geschehen, were es ihr Zeügin vnwissendt. 5. Bei der Fürstlichen Fraw Wittib hochlobseeligen gedechtnus lebzeiten were er deren gnaden arbeiter gewesen, auch zue Kaltenwesten gedienet vnd mit nichten vssgerissen oder ein straff erlitten. 6. Als sie Zeügin mit ihrem ietzmalen kranckhen Medtlin noch schwanger gangen, hette sie ein gross Kopffwehe gehabt, hin vnd wider Rathes gepflogen, entlichen einen Mann zue Bessigheim erfahren, welcher ihr solch Kopffwehe gebirst, vnd sie vnderwissen, wie sie dasselb brauchen solle. Dasselbig nun were mann von ihren innen worden, vnd etliche Personen so Kopff wehe gehabt, an ihnen zueversuchen gebetten, welches sie gethan. Fürnemblich aber dem gewessenen Pfarrhern zue Hirschlanden, dessen weib am Kopff wehe kranckh gelegen, solches erzehlt, der es vff notiert vnd Zweiffens ohne seinem weib werde gebraucht haben. 7. Sie hette nie khein bezalt guett gehabt, derowegen auch nicht vihl verthon khennden. 8. Sie were nit vihl in der Reinholdin Hauss gewandelt, weder alss ein frembder Artzt darinn gewessen, bey dem sie auch Rathes pflegen wollen. 9. Sie Zeügin vnd ihr Hausswirth hetten die Kepplerin ihres kranckhen Khindtz halben vor dem Vogt verclagt, aber nit gewusst, dass beeder Partheyen sach vff der Kundtschaft gestanden. 10. Sie wollte, das sie erstummen solte, wenn sie ein einiges wortt von der Partheyen Zeügin früher gewusst, zuegeschweigen, das sie solte begert haben, selbige zuverhindern. 11. Zeügin habe ihres thales von interrogirtem Production tag nichtz gewusst. 12. Verstehe sie lediglich nicht. 13. Von der Obrighkait hette Zeügin gelthilff begert, damit sie ihre Khinder khennte curieren lassen, auch 6 guldin erlangt, aber khein Heller von der Kepplerin. 14. Were Zeügin verborgen. 15. Zeügin hette von der Vögtin selbstem gehört, das die Kepplerischen ihrem Herrn haben wollen einen Becher verehren, das er mit seinem bericht wolle aberstehen, biss die angefangene rechtfertigung zue endt geraiche. 16. 17. 18. Wisse kheine andere Antwurt daruff zugeben, dann wie bey hievor gehenden Interrogatorien vermeldt. 20. Zeügin mechte es wohl wünschen, aber es habe ein anhang von ihrer alten Kranckhait, das sie ihr lebenslang werde damit zuethuen haben.

Ad 46. Der Mann were in Krieg gezogen, was aber inne dahin triben, were ihren nit wissendt.

Der dritte Zeüg, Barbara Endriss Leibbrandtz Zieglers Döchterlin, (den 8. Nov. 1604 getauft worden.) Ad 30. Ehe vnd dann die Kepplerin alhie hinweg gezogen, hette selbige des Hallers Medtlin, welche ihr Zeügin helfen Ziegel eintragen in Brennoffen, alss sie Kepplerin schon füryber gangen gewessen, im wider Vmbkheren vff den Arm geschlagen, welches sie Zeügin neben dem Medtlin gleich Zeügin Mueter angezeigt, welche bevohlen, sie sollten schweigen vnd nichtz darvon reden. In einer stundt oder anderthalben hernach hette das Medtlin angehoben den Arm zueclagen, solches auch von tag zue tag je lenger je mehr zuegenommen. Ad 31. Wahr sein, dann Zeügin damahlen bey Herrn Vogt ebenmessig Khundtschaft geben miessen.

Vff die Interrogatoria: 1—19. Wüste nichtz zue antwurten, hette auch nie darvon gehört, noch gesehen. 20. Sovil Zeügin bewusst, were Interrogirtes Döchterlein widerumb gesundt, wusste nichtz anzuezaigen, dann dass Kepplerin es vff den Arm geschlagen.

Das besonder Rotul hab vff der Beclagtin Kepplerin seiten Begern vnd gegebener Instruction gemess Ich verfertigen sollen, welches E. E. etc. Ich hiemit ebenmessig neben dem Haupt Rotul praesentieren thue etc.

Actum den 23. Dec. 1619.

Melch. Nördlinger.

Judices Leobergenses testium examen Stuttgartiam miserunt, respicientes ad mandata curiae supremae, data d. 3. Apr. et 23. Sept. 1617 haec retulerunt: . . . „Nachdem die geführten Actiones vns von dem verordneten Commissario disser tagen praesentiert worden, haben wir sie in gerichtlicher Versammlung, abwesend der Partheyen vnd meniglichs, erbrochen vnd durchgegangen, aber darinnen sovill befunden, das Hochgedacht E. F. G. erthailten gnedigen bevelchen vnd vnsern Pflichten vnd Aiden gemess, vor ordenlicher publication wir beede Rotula zu E. F. G. Cantzley in

Vnderthenigkhait gehorsamblich zuyberschicken nicht vmbgehen khenden. Was nun E. F. G. vns hierüber ferrer zueverrichten gnedig mandieren, dem solle in vndertheniger schuldiger gehorsame nachgesetzt werden. Damit etc. Datum den 15. Jan. 1620.

Cum a collegio Stuttgartiensi non statim responderetur, his monebant Leobergenses (d. 11. Febr.): . . . . Es haben sich E. F. G. noch der Zeiten, wessen wir vnss im einen oder dem Andern weeg in disser strittigkhait zuverhalten hetten, nicht resolvirt, noch vnss die originalia der Zeügensag widerumb yberloffern lassen. Wann vnss aber disser tagen clagender Reinholdt mit flehentlichem bitten angelangt, weyl er den verordneten Commissarium vmb seinen Verdienst yssbezahlt, vnd Ihme nicht ein gering geltt damit vfgeloffen, wär wolttten doch den process befördern. Den wir dergestaltten abgefertiget, das er sich nur noch vmb etwas wenig gedulden, alsdann vnverlengte beförderung verspüren sollte. Desswegen dann bey E. F. G. zue vnderthenigkhait vmb ehiste resolution, welcher gestaltten hinfirter zue procedieren sein werde, wir Anmanung zuthuen kheinen Vmbgang nemen sollen noch wollen etc.

Die 20. Martii hae traditae sunt literae (sine adscripto die) Stuttgariae:

Durchlauchtiger etc. Werden sich gnädig zuendtsynnen haben, in wass beschwehlichen rechtlichen terminis Ich nuhn mehr lange Zeytt mit J. Reinoldt gestanden, dergestaltten, dass Ich nuhn zue behauptung meiner Vhnschuldt nichts liebers als enndtliche erörterung der sachen sehen vnd leiden möchte. Wann aber in der ersten, vor ohngevahr 4 Jahr ahngestellten con- vnd Reconvention-sach von beeden thailen mündtlich beschlossen, vnd das gantze Wesen zue des verständigen Richters richterlicher erkhandtnus gesetzt worden, darneben Ich der von dem muethwilligen gegenthail erst netlich erweckhten ohnnöttigen widerclag vnd meiner darauff nothwendig vernommenen Gegenclag halber, sonderlich auch auss Verrvsachen meiner Müassgünner in vorgedachter Con- et Reconvention Sach, ohn E. F. G. gnädiger hülff nicht gelangen kahn, als gelangt vnd ist ahn E. F. G. mein demüthtig pitten vnd begehren, die geruehen, ahn Vogt etc. zue Leonberg gantz ernstliche compulsoriales zuerthailen, das in mehrangedewter sach ohnhinderstellig procediert vnd geurthellt, vnd dann auch in der andern Vor- und Nach-Clag, welche auff seyten des gegen-thails allein zuverhinderung der petirten Vrthell listiger Weiss angesehen, wie sich zue Recht gepührt, ohnhinderstellig gehandeltt werde. Solches vmb hochgedacht E. F. G. mitt meinem armen gebett gegen Gott zuverdienen, will Ich nicht vnderlassen etc.

E. F. G.

demüthtigg

Catharina

Heinrich Keplers sehligen hinterlassene
Wittib zue Leonberg.

Die 18. Maji 1620 Reinholdi uxor consilium supremum his adiit literis:

Durchlauchtiger etc. . . . habe Ich hiebevör vnderthönig berichtet, was gestalten Catharina Keplerin mir einen trunckh beygebracht etc. Als nuhn ermelte Käplerin in erfahrung gebracht, dass Ich solchen wahrhafften bezieg Ihrethalben aussgeschlagen, ist selbige so vermessen gewesen, dass sie mich in das Trehtt eingeworffen, da Ich dan nit vnderlassen könden, sie Käplerin gleicher gestaltt wegen meines von Ihr ohnwidersprechlich empfangenen schadens rechtlich zuebeclagen, auch durch beehrte vnd gerichtlich erkhandte Khundschaft (welche allberait eingezogen worden) so viel darzuethon, dass menniglich handgreiflich erkennen möge, dass angeregter schmertz vnd Zuostandt einig vnd allein von Ihr vrsprünglich herkommen, gestalt Ich dan auch desshalber mich dahin ex superabundanti auerbietig gemacht, solches mit leiblichem Aydt, vf richterlichen erthailten spruch zue bekräftigen. Ob Ich nuhn wohl ohnlangsten gerichtlich pro examinis publicatione angesuecht, so ist mir doch dieser beschaidt erthaikt, dass selbiges zur fürstl. Cantzley vf ergangenen gnedigen Bevelch geschickt worden, da man dan (meines vnderthönigen erachtens) gewertig, dass E. F. G. Vogtt alhier, wie auch Burgermaister vnd Gericht mit Ihr Käplerin vornehmen solle. Wann dann bissdahero nichtz ervolt, als hab bey E. F. G. Ich vnderthönig anzuosuechen, vnd dabey zue bitten nicht vnderlassen wöllen, gnedigen bevelch zue erthailen, wie mir in meiner wohl befüegten sach gnedig geholffen werden möchte etc.

Has literas prosecuti sunt iudices Leobergenses epistola hac commendatitia: Gnediger Fürst vnd Herr. Vber beigethone Supplication, so vnss von dem Supplicanten zue vnderschreiben pittlichen yberraitt worden, sollen E. F. G. zue vnder-

thönigem Bericht wûr nicht verhalten, dass Suppliciertermassen die Supplicantin vnd Katharina Keplerin mit nicht geringen Costen einander nunmehr yber die 5 Jar lang mit Rechtlichem process vor dem Stattgericht alhie vmbgetrieben, auch wûr in der sachen lêste Zeûgens Verhör den 15. Jan. yberschickt etc. Weil aber dieser Supplicant vmb erörterung des handels angesuecht, die Examinatio Testium aber bey E. F. G. Cantzley, vnd vns desswegen ohne verrere gnedige resolution in dem Rechten procedieren zuelassen nicht gebären will, doch dess Supplicanten erclagen nach lme peraits schon vil vfgangen, dass er desswegen nicht gemaint, seines so vihfeltigen Solicitierens halber die handlung ohner rtet. ersitzen zuelassen, allas werr nicht allein (doch ohne massgeb) vnser ringf uegig bedenckhen, sondern auch zuemahl vnderth nig Pitten, damit hochgedacht E. F. G. vnd deroselben l bliche R th, w r auch so vil yberlauffens yberhaben würden, die hetten, welcher gestallten hinf rter in ein oder andere weg procediert werden sollte, f rderlichen gnedigen Bevelch abgehen lassen etc. Datum 19. May 1620.

Reinholdus priora repetens iterum adiit consilium supremum: . . . hab ich biss dato yber vihfalttig beschehen anmahnen, nachlauffen, bitten vnd betten, zur publication gedachten Examinis nit kommen kenden. Wann dann meine liebe Haussfraw nit allein (von obgenandter Keplerin herierendt) tegliche grosse schmerzen, sonder wier auch biss dahero ein namhafts vnser Armietlin, vff gebrauchte mittel vnd disse gezwungenliche Rechtfertigung verwendet, vnd zubeesorgen, der gegentheil (so sich disser Zeit bey Ihrem Dochtermann Pfarhern zue Hewmaden vffhalten solle) vnd ihre mithelffer die sachen so lang vffzuhalten sich vnderstehn möchten, biss sie Keplerin als ein Alt weib mit todt abgehn, oder das Ihrig ganntz verthon vnd von alhier hinweg bringen möchten, demnach so gelangt ahn E. F. G. mein gantz vnderthenig vmb Gottes vnd der lieben Justitien willen hechstflehenlich bitten, waver dieselb noch der Zeit bedenckhens, Sie Keplerin wegen vihfeltigen Verdachts gefenglich einziehen zulassen, jedoch in gnaden ernstlich zubevehlen, das obgedacht Examen Testium von E. F. G. Cantzley dem Richter zue Leonberg ehest wider eingehendigt, den Partheyen gebürlich publiciert, vnd alssdann die fernnere rechtliche Notturfft darau f vorgenommen werden k nde.

Hieran erwissen E. F. G. ein beförderlich werckh der gerechtigkeit, vnd begehre vmb dieselben Ich solches neben der schuldigkeit die tage lebens äussersten Verm gen gehorsamblichen zuverdienen, vnd hierüber gnedige wilfahr vnderthenig verhoffen.

E. F. G. etc.

(Praes. Stuttg. den 3. Julii 1620.)

Die 18. Julii haec Reinholdi petitio subsecuta est: E. F. G. soll ich hochbetrangter Supplicant zu vnderthenigkhaait clagent anzubringen nicht vmbgehen, Nachdem Catharina Keplerin vor etlich vilen Jahren meiner Haussfrawen einen solchen hochschädlichen verzauberten trunckh beygebracht, das sie nicht allain vnseeglichen schmerzen biss dahero zu tag vnd nacht hiervon erlitten, sondern auch als sie solches nicht vnbillich clagt, ererst noch darzue in ein solche langwirige beschwerliche rechtfertigung eingeworffen, das mir meinesthails peraits schon yber 300 fl. Vncosten vnd Versaumnuss vffgeloffen: wann aber bey beeden thailen die sach vff beweissung vnd Kundtschafft khommen, auch peraits diejenige attestaciones, so der verordnete Commissarius dem Richter alhie geb hrendt praesentiert, zu dero F. Cantzley yberschickt: aber doch mit vnpartheyischer Kundtschafft mein gegenthail allerdingz convenciert vnd yberwissen worden, habe Ich doch biss dahero yber vilfelttig beschehen vnderthenig Anmahnen zu keiner Publication, vsser mangel das der Richter alhie das Examen nicht mehr vnder handen kommen oder gelangen kenden. . . . Nun ist auch das zubesorgen, es mechte einweder sie mein gegenthailin widerumben, wie zuvor auch, sich nacher Lentz in die Flucht begeben, vnd die tag ihres lebens das Landt Württemberg nicht mehr sehen, oder aber ihr gantzes Verm gen mit Ihrer mitverhelffer Rathenlichem bedenckhen vor erörterung disses rechtlichen Process, sampt Ihren Kindern, hindurchjagen, alssdann, weil ohne das kein Caution vorhanden. Ich für meinen Costen vnd Versaumnuss gar nichts mehr bekholmen mechte, vnd noch darzue ein armuethseelig Weib Ir Lebtag zue Beth erhalten vnd haben miesste: Dannenhero so gelangt an E. F. G. mein vnderthenig bitten, wafern je dieselb noch zur Zeit bedenckhens, sie Keplerin, so gr sslich vff sich geladenen Verdachts wegen, gefenglich einziehen zulassen, so wollen doch dieselbe in gnaden gantz ernstlich bevehlen, weil sich ja die sach genntzlich versteckht, vnd keinen Vorttgang mehr haben

will, das doch entweder vff E. F. G. Bevelch mein gegenthail mir meinen vffgewendten Vncosten, sambt billichem Abtrag meines Weibs Leibschartzen, der 300 fl. zuerstattet angehalten, oder doch das den 15. Jan. yberschickhtes Examen einestmahls dem Richter widerumb zuegesendt werden mechte etc.

Joannes Keplerus Lincio hanc misit petitionem ad Ducem Württembergiae (s. d.):

Durchleuchtiger Hochgeporner Gnädiger Herr vnd Landsfürst. E. Fürstl. Gnaden seind mein Vnderthänighait vnd armes Gebett zu Gott bevor. Gnädiger Fürst vnd Herr, Es ist meiner lieben Mutter Katharina Keplerin Wittib, E. F. Gn. Vnderthanin zu Löwenberg hochbeschwärlliche Rechtführung nunmehr in so langen Verzug und Verwirrung gerathen, das Ich nichts höheres zu fürchten hab, dan das nit etwa der Richter, vnd consequenter auch E. F. Gn. als Landsfürst selber, durch Vnsers gegenthails listige Renckhe, von dem algentlichen scopo auff frembde terminos verlaittet werden. Will derohalben ein beyläuffige summarische Wiederholung des gantzen Verlauffs, zu fürprungung folgender meiner vnderthänigen supplication vnmbgenglich sein.

Anno 1614 hatt mein liebe Mutter mit grossem Hertenlaid erfahren müssen, das sie in der Statt Löwenberg hin vnd wider durch die Reinoldin als beclagten Gegenthail verschraiet worden, als ob Sie ein Zauberin wär vnd Ir Reinoldin einen bösen Trunkh beygebracht, durch wölchen sie in ein vnheilsame Hauptkranchhait gefallen: desthalben mein Mutter Sy durch vielfaltiges ernstlichs Verweisen abmahnen lassen.

Anno 1615 hatt die beclagte, mit Zueziehung Ires Manns vnd Bruders, des Kreütle von Tübingen, der des Vogts zu Löwenberg gar gutter freünd vnd Dutzbruder ist, meine Mutter bey jetzbesagtem E. F. Gn. Vogt diser That halben angeben, sie fürfordern lassen, vnd alda vorm Vogt ein sollichen vnchristlichen process mit Ir fürgenommen, das mein Mutter, vnd Ire in Württemberg anwesende Kinder nit vnderlassen könden, solliche atrocissimas injurias ad animum zu revozirn vnd die injurianten vor dem Statgericht zu Löwenberg zu beklagen. Es hetten zwar die injuriae, Irer qualitet nach, sonderlich propter consequentiam villeicht gar criminaliter angezogen werden khönden: es hatt aber meiner Mutter, als E. F. Gn. Vnderthonin, Ires Verstands, vnd nach der Orten gewonhait, mehr nit dan civilis actio geptüren wöllen.

Nach angefangenem Rechten hatt man auff Gegenthails seitten (der mit den fürnemisten zu Löwenberg verwant) allerhand Vergleich fürgeschlagen, wölches zuerweisen; es hetten sich auch mein Mutter vnd Geschwisterige gern christlich behandeln lassen: Es ist aber durch dise diffamation das Junge Statt Volckh wider mein Mutter, als ein altes vngestaltetes vnd desthalben verdriessliches Weib, so voller Argwohns worden, das Ir in alle Wege zu Vorkommung künftiger vnverschulter Gefahr eine Zetigen Verhör zu erweisung Ires biss anno 1614 zu Löwenberg erhaltenen gutten lelmuts, vnd zu ergründung des Vrsprungs diser vnverschulden verleimbdung höchst vonnöthen gewest.

Vnterdess man nu durch das gantze 1616te Jahr auff die Zetigen Verhör gedungen, hatt sich vnder andern auch ein aberglaubische Segensprecherin vnd Kopfmesserin, Namens des Schinders Burga, so vom Almosen lebt, vnd vnser der beclagten Reinholdin täglichs brott im hauss (mag wol sein, das sie die mit Irem Kopfmessen auff den Wohn gebracht, als sey es Ir zutrinken geben worden), meiner Mutter aber Schuldnerin von etlichen Jaren hero gewest, auffwigen lassen, wölche meine Mutter, als die Niemanden vil schenckhen khönden oder wöllen, anstatt der eingeforderten schuld, mit noch

mehrem Verleümbdungen zubezahlen vermaint, fürgebend, als ob mein Mutter Ir ein Kind erlähmet, wölches sie mit aberglaubischen sachen, vnd also mit dem Teüffel bezüügen hatt wöllen; daran aber sie nit vernügt, sondern als nechstes Tags vor der angestellten Zeügen Verhör, vnder einer Schaar Maiden, auch diser Burga Töchterlin meiner Mutter auff offener Strassen begegnet, vnd sich vor derselben, als einer durch Ir Mutter beschraitten Zauberin entsetzet, ist mein Mutter hierauff abermahlen einer beschedigung dises Kinds, an wölchem doch lange Zeitt gezweivelt worden, ob Ime das wenigste gebreche, bezüchtiget, von der Burga mit blossem Messer angerennet, vnd dar-auff durch Gegenthail beim Vogt angehalten vnd sovil erhalten worden, das er an statt dessen, das Er der Burga begangnen frevel begehrter massen hette straffen sollen, vilmehr die so lang gesuchte, vnd nechsten Tags hernach angestellte Zeügenverhör in puncto eingestellt, hingegen einen hochpräjudicirlichen bericht an E. F. Gn. Cantzley gethan, dadurch theils E. F. Gn. Rätthe bewegt, in Deroselben Namen einen sollichen Befelch an den Vogt ergehen lassen, der zwar vnserm Gegenthail vnd seinem starcken Anhang auss dem Rath zu Löwenberg, nit weniger auch obbesagtem des Vogts guttem freünd Krettle, entlichen vnd nach gestalten sachen, auch dem Vogt selber zu erleüchterung vnd abhellfung Irer beclagung, vnd zu translation des handels in die Cantzley, meiner Mutter aber zu höchster Verschimpffung vnd gefehrung gedigen haben wurde, wo nit meine geschwisterige in betrachtung dises gar zu Partheylichen processes, vnd eilender versperrung meiner Mutter hauses, für rathsam befunden hetten, das Sy Meine Mutter mit beglittung Ires Sohns, meines Brudern, eine raise von Irer Tochter zu Haimaden auss zu mir nacher Lintz, als Ich lengst begehrt gehabt, fürnemen, vud alda meiner Hülff vnd raths pflegen solle: wölches, weil es im December des 1616. beschehen, dar-auff ein Kelte, vnd meiner 70 Järgen Mutter Kranckhaitten eingefallen, sich also mit Irer Widerkuufft nacher Haimaden biss in September des 1617. verweilen müessen.

Vnterdess haben E. F. Gn. auf mein gehorsames supplicium vilfältige befelche an Vogt ergehen vnd demselben anbefehlen lassen, das die fürgenommene Sperr aufgehebt, mein Mutter auch abwesend zu fortsetzung Ires Bürgerlichen Rechtsens, vnd erweisung Irer Vnschuld zugelassen werde. Vnd ist Sie entlich anno 1618 zu der so lang gesuchten, vnd durch Gegenthail auch appellando verhinderten Zeügenverhör gelanget, hatt integritatem famae biss auff den Anfang diser Rechtführung mit gnugsamen, sonderlich mit vier alter Ehrliebender Gerichts- vnd Rathspersonen aussag probirt vnd erwisen, darneben dargethan, das die beclagte dero verführten lebens halben mit Ir gar nit zu vergleichen, vnd sampt Irem Anhang nit den wenigsten grund Irer Verleümbdung habe, sondern mit allerlay aberglaubischen sachen vmbgangen, dardurch selber bey Ir nit allein disen falschen Wohn, sondern vnzweifel auch Ire Kranckhait verursacht.

Es wär nu Zeitt gewest, das der Richter einen Richterlichen gerechten sententz gesprochen hette, dessen sich Gegenthail nit zuerfreuen gehabt haben wurde. Wie hette aber die Beclagte disem Irem Vnhail füeglicher entgegen sollen, als durch attentierung einer neuen criminal action, in deren Sy auss einer Beclagten zur Klägerin werden, vnd also das Jenige, was Ires bedunckens vnd Wunsches, E. F. Gn. als Landsfürsten lengt gepüren wöllen, für sich selber Thails herein bringen, vnd mit einem Wort, (Irem eigenen Berühtemen nach) diss Spil der Cantzley in die Hend spilen möchte. Wie

starckh aber meiner Mutter Advocat sich gegen diser Neüierung vnd Absprung vom Hauptwerckh gewehret, so hatt doch Gegenthail sovil erhalten, das demselben vermittelst seines Aids, das er nichts vmb Verlängerung vnd Aufzug willen einwerffen, sondern allain seines Rechtens Notdurfft handeln wölle, seine Neüe puncten gerichtlich fürzubringen erlaubt, vnd meiner Mutter dieselbe anzuhören befohlen worden. Das seind nu gewest 49 die allererschrocklichste vnd schendlichste Articul, aber von dergleichen Geschichten, die sich nit allain auff Gegenthails aigne bezüchtigung des gegebenen verzauberten Trunckhs nichts geraimet, vnd nur andere personen, die sich nit für Cleger angeben, betroffen; sondern auch an vnd für sich selbst, noch vor Gegenthails Zeügenverhör, leichtlich zuerkennen gewest, das es lautter alte Weibertand, die allererst nach angefangner Rechtführung herfür- vnd in einen zuvor nie erhöreten Verdacht gezogen, Thails erst lang nach anno 1614 geschehen sein sollen, insgemein samtllich mit einander durch der obvermelten Burga gleiche personen, dem Gegenthail zu dienst auss- vnd zusammen gefischet worden: destwegen meiner Mutter Advocat sie alle nit anderst, dan für eine cumulationem der geclagten Verleümbdung angenommen, vnd dise, als ein Neüe litem gar nit contestirn wöllen. Vnd seind nunmehr im abgelauffnen 1619. Jahr yber solche 49 Articul auch Gegenthails producirt Zeügen verhöret worden: vnder diser langen Zeitt mein liebe Mutter mit höchster Irer Vngelegenhaitt des Ausstrags in Würtemberg gegenwertig erwartet, die Ich sonsten, alsbald Ich mich zu Lintz recht eingerichtet gehabt, zu mir genommen vnd zur rhue gebracht, sonderlich aber anno 1617 bey mir gehalten, oder wider mitt mir nach Lintz geführt haben wolte.

Wan dan Gnädiger Fürst vnd Herr der sachen Verlauff summarischer Weise, doch gründtlich, also vnd nit anderst beschaffen, vnd aber E. F. Gn. hievor einmahl dem Vogt zu Löwenberg befehl gethan haben, die Zeügenverhörungen verschlossen zu der fürstl. Cantzley einzuschickhen, als wil mir zwar nit gepüren, in E. Fürstl. Gnaden, als einen im gantzen Reich hochberüemten Schuttern vnd Handhabern der Gerechtigkhaitt, den geringesten Zweifel notdürftiger discretion halben zusetzen: Ich kan aber vmb des Gegenthails gefehrlicher renckhe, suchen vnd practicirn, vmb so grosser Verwirrung der sachen, vmb sorgfältigkhaitt für mein leibliche Mutter, wölche alt, verlassen vnd fast sinnloss, entlich vmb meiner so weitten abwesenhaitt willen, je nit vnderlassen, dasjenige in tieffstem Gehorsam zuerinnern, zu supplircn vnd aufheben, was ob Gott will, E. F. G. selber in Acht nemen werden:

I. Das E. F. Gn. dasjenige, was allererst nach anfang diser rechtführung zur Verleümbdung herfür gezogen würt (wie viler warhafftig Schuldigen gefehrlicher brauch vnd Weise sich zu wehren, ist), sonderlich aber der aberglaubischen Trätzen, verwegnen, vnd nunmehr durch so langwütrigen Zanckh, vnd einmahl angefangenem frevel, gantz mörderisch, wie mit mehrlay erzaigungen erweislich, auff mein Mutter erbitterten Burga (wölche, als Ich mit Verwunderung verneme, vnder andern Zeügen auch zum Aidschwur zugelassen sein solle) gantz partheyliche Aussag, als in alle wege verdächtig, beyseitz setzen wöllen.

II. Obwoln Ich bey den meinigen in Würtemberg yber vilfältiges schreiben die communication Gegenthails cumulirter 49 neüer Schmachpuncten niemahlen völig erhalten mögen: so hat doch dasjenige, was mir summariter darauss communicirt worden, bey mir dise Vermuthung erwecket, das in der Jüngst drüber gehaltenen Zeügenverhör, auf solche personen, auff wölche son-

sten in dergleichen Hendeln consuetudine Curiae auch ohne weiters Nachfragen vil gefuesset werden möchte, gefragt vnd aussgesagt sein werde, wider wölche doch mein Mutter dissmahls, vnd auff gesetzten fall Ire rechtmässige vnmvngengliche Exceptiones haben wurde, vnnoth solche Personen vnd Sachen vorhero mit mehrerm zu specificirn.

Wan aber Sy zu diser Irer vermutheten Notdurfft durch niemand andere, dan allain durch mich gelangen mag, sonderlich wan etlicher Vrkunden ausser Lands hero von nöthen sein wolte, vnd hierumben Ich bey verpleibender Communicatione Depositionis Testium, justissimum metum geschöpfft, das nit mein Mutter abermahlen durch erpracticirung eines praejudicirlichen Cantzley process zu Vernachthailung Ires Rechtens vnd Ehren ybereilet werde, hierumben so gelangt nu fürs Ander an E. Fürstl. Gnaden mein vnderthänig bitten vnd flehen, da dero je einigerlay scheinparliche bewegnussen zu einer inquisitione oder examinatione ex officio fürfallen wolten, das doch E. F. Gn. zuvor vnd ehe sie würrcklich verfahren, yber vilbertierter jüngster depositione testium auch Mein als eltisten Sohns absonderlichen wolfundirten Bericht vnd abhandlung obvermuteter meiner Mutter Notdurfft innerhalb bestimpter Zeit in Gnaden erwarten, vernemen, vnd zu disem end Copias der offthürten Zeügenverhör mir bey disem meinem aignen Botten von Dero Cantzley aussvmb meine bezahlung zuezustellen befehl geben wöllen. In sonderlichem bedencken, das villeicht eben dise vermuthete personen die jenige Mittel sein möchten, durch wölche Gegenthail meiner Mutter Clag zuentgehen vnd dise Rechtsführung in E. F. Gn. Cantzley zu seinem Vorthail zudirgirn am maisten verhoffen möchte.

An disen baiden puncten thuen E. F. Gn. vnzweifel das jenige, was zu obligender befürderung der Gerechtighait vnd zum Schutz erlebter Wittiben wider vnbilliche Vndertruckung gehörig, vnd würt es der Almechtige E. F. Gn. nach seiner Verhaissung, darumb Ich auch inbrünstig bitten will, reichlich vergelten.

E. F. Gn. mich in vnderthänigem gehorsam empfehend

E. F. Gnaden

Inscr. An den durchleüchtigen Hochgepornen Fürsten vnd Herrn Johan Friderichen Hörtzogen zu Würtemberg vnd Teckh, Graven zu Mümpelgart, Herrn zu Haidenheim etc.

Johan Keplers Mathematici zu Linz vnderthäniges supplicirn.

Adscriptum: D. Röschen ad referendum zuzustellen.

verpflichtet vnd gehorsamer Vnderthan vnd Burgersohn von Löwenberg

Weillend baiden Römischer Kayser, Rudolphi vnd Matthiae, jetzo noch einer Löblichen Landt: in Oesterreich ob der Ens Mathematicus zu Linz.

Johan Kepler.

Has Kepleri literas consilarii Stuttgartienses non respexisse videntur, his forte verbis moti, quae ipse princeps petitioni Reinholdi (a die 18. Julii) adscript: „Die Oberräthe sollen dissen rechtlichen process zum schleinigsten Vsstrag befürdern, oder aber es fürderlichen wider Vns anbringen. Friderich.“

Die 24. Julii consilium Stuttgartiense hanc sententiam dat: der Vogt solle allsobaldt sich mit fleyss erkundigen, wa Catharina Heinrich Keplers Wittib sich anjetzo vffhalte, ob Sie im Landt irgendt bey einem ihrer Kinder seye, oder aber sich vsserhalb Landts vnd wahn sie sich begeben habe. Vnd was Er inn erfahrung bringt, zur Cantzley berichten vnd ferrern bescheidts gewartten. So sich nun befindt, dass Sie im Landt zubetretten, vndt selbige (weyln Sie mercklich gravirt ist) alsobaldt in haftung zunehmen, nacher Leonberg zulifern, yber die wider Sie einkommene puncten, wie auch vff die Theologische articul fleyssig zuexaminiren, vnd nach befindung

der Sachen beschaffenheit, Crafft Examinis testium auch zu confrontiren, vnd allsdann vff erfolgten fernern Bericht, sonderlich da Sie diser wider Sie eingebrachter puncten nicht gestendig sein wurde, allsdann die tortur an handt zunehmen. Da sie aber in Landt nicht zubetretten, sondern sich vsserhalb vfhaltten solte, wüdt mit publication der Zeugen Vssag, wie auch dem angfangnen Process länger nicht inzuhalten; sondern dem supplicanten J. Reinhold zur Gebür vnd schleunigem Rechte zuverhelffen, auch Ihren F. Gn. die bewandtnus vnderthönig anzubringen sein.

D. Groll, Dägkher, Schnepff, D. Kölz, D. Rösch.

Ad hanc sententiam respondit praefectus Einhorn: Ob gleichwol die Keplerin ein gute Zeit bei Irem Dochtermann, Pfarrer zu Hewmaden gewesen, habe Ich doch in vorgenommen heimlicher nachfrag nit erfarn, ob dieselb anjetzo zu Hewmaden seye oder nit, sonder allein sovil erkundigt, das die Kepplerin, wann solche schon zu Hewmaden seye, jedoch sich nit vil sehen lasse, auch zun Zeitten nach Esslingen begeh. (d. 30. Jul.).

Qua accepta responsione consilium Stuttgartiense praefecto Stuttgartiensi mandat, „er solle ihrenthalben stille vleissige nachfrage haben, vnd die Anstellung thun, wann sie zu ermeltem Hewmaden oder ander ortten in seiner Ambzverwaltung zubetretten, selbige fencklich anpennen und alhero führen lassen. Volgendts solliches fürderlich, sie sey jezo anzutreffen oder nicht, zur Canzley berichten vnd darauff fernern beschaidts gewartten. Stuttg. d. 1. Aug. 1620.

Praefectus Stuttgartiensis Marx Walther d. 7. Aug. consilio Stuttgartiensi nunciat, Kepleriam deprehensam et Stuttgartiam deductam esse, quo accepto nuncio consilium Kepleriam Leobergam deducit jubet et haec dat praefecto Leobergensis: Lieber getrewer. Was in der Civil Sach vnd Rechtfertigung zwischen Reinholden vnd Keplers Wittib, so verdächtiger Hexerey halb zur Hafft gezogen, vnd dir allberait gelifert worden, in beeden Rotuln einkommen, das ist vns referirt worden. Lassen demnach dir hiemit angeregte beede Rotulos Examinis (so du biss auf vnsern ferrern Bevelch zu Lewenberg kheinswegs judicialiter publiciren lassen, solche auch bey dir in stillem vnd geheimb verbleiben lassen sollst), neben ein Extract auss denselben. hiemit znkommen. mit Bevelch, wöllest dich darinnen wohl informiren, vnd die Verhafftin vordrist auff die Theologische Articul (in Beysein Vnsers Specialis) volgendts auch in Beysein des Stattschreibers vnd drey vom Gericht vber die wider sie einkommne Puncten, nach anlaitung der Zeug Saag ernstlich (neben Betrowung der scharpfen Frag, vnd dass mann vor angezaigter wahrhait von Ihr nit aussetzen werde) examiniren, vnd da nöthig, mit ihrem Gegenthail oder denjenigen, so zugefügten schaden klagen, confrontiren, auch Ihr güttliche Verzicht zu vnser Cantzley berichten, neben vermeldung wie Sie sich bey der Examination erzaigt, darüber ferreren Beschaidtz gewartten. Stuttg. 9. Aug. 1620.

Filia Kepleriae, Margaretha, uxor pastoris Binderi, his adit ducem Wurttembergiae: Gnädiger Fürst vnd Herr. Mit was hochbekhümmerlichem gemüeth E. F. Gn. ich clagend entdeckhen muess, das die durch deroselben Gn. Bevelch disser tagen nacher Stuttgarten zur Hafft genomene Heinrich Kaepplers seeligen Wittib mein recht leibliche Mueter seye, ist mir nit mütlich allhie genugsam zu beschreiben. Wann ich dann von meiner Mueter deren Dingen kheines, dessen sie von ihrem Gegenthail Reinholden in lang geführther Rechtssach beschuldigt worden, sondern vielmehr stether Vnderweissung in aller Gottesforcht vnd löblicher Tugenden, vnd dahero ihres selbst geführthen Christlichen Wandels mich zu berichten weiss, alsz wöllen die khindliche schuldigkeiten vnd das vierte Gebott Gottes mich zu dissem meinem demüetigen Supplicieren hochtringendt vermögen.

Langt vnd ist derohalben an Hoherleucht E. F. Gn. mein vmb Gottes Willen gantz vnderthönig demüetig vnd höchst flehenlich Pitten, Die wöllen, wa nicht der hochbetagten 73Järigen Verhafftin Persohn zu lieb, jedoch aber mir so hochbetriebten Supplicantin zue besonders grosser Gnad gnädig consentirn vnd zugeben, das ihre meiner allten blöden Muetter mit harter Gefänckhnus verschont, hergegen aber ein littenlich Gemach oder Stüblin eingeräumt werde. etc.

Hic adscriptum est: dem Vogt zuschreiben, er soll die Verhafftin in ein leidliche gefängnuss legen, darneben Ihrem Dochtermann M. Jerg Bindern, Pfarrern zu Hewmaden vnd seinem Weib allsbald anfügen lassen, dass Sie beede morgen Mittwoch den 9. hujus morgens vmb 7 Uhr bey F. Canzley allhie erscheinen sollen. Decr. Stuttg. in Cons. 8. Aug. Canzler Janowitz, Vice Canzler Dr. Ayhin.

D. Daser. D. Rösch.

Examen Kepleriae Stuttgartiam mittens haec refert praefectus Leobergensis:

Vff E. F. G. gnédigen bevelch ist die verhauffte Catarina Kepplerin alhie in beysein Hern Specialis, vnd dreyer Gerichts personen examinirt, vnd weil Sie nicht gestendig sein wellen, mit denjenigen wider sie clagenden personen confrontirt worden.

Da dieselb gleichwol die Theologische Articul mit Ja vnd Nein verantwortt, in den ClagsPunkten aber sich gantz verdeckt erzeugt, da sie nahendt alle personen der Vnwarheit bezüchtigt vnd einem jeden seines Zustands Vrsachen vnd herkommen anzaigen wellen, weyl nun verhauffte Kepplerin vnd Ir Dochter mich vor der Zeit vngietlich angeben, als wann ich ausser bösssem affect wider sie gehandelt, alss habe in diser Examination vnd Confrontation Ich den Stattschreiber alhie das Protocoll halten vnd verfertigen lassen, auch einig wortt weder darzu noch davon gethan. Welches Libell E. F. G. Ich hiemit gehorsamblich yberschickken sollen etc.
Datum den 15. Augusti 1620.

Lewenberg. Examinatio et Confrontatio, die dahin von Stuetgardt auss in Hauffung geluffert Catharinam Kepplerin betreffend.

Vff den 11. Augusti anno 1620 ist vff abgangenen Fürstlichen gnedigen Bevelch in der Amptsbehaussung zu Leonberg vor Herrn Speciali vnd Vndervogt, auch Ludwig Bilfinger, Severin Stahlen, vnd Hanss Jossenhanssen, allen dreyen des Gerichts, sampt Wernher Feuchten, Stattschreibern daselbst, obbesagte Kepplerin examinirt, auch wa nothwendig gegen andern confrontirt, vnd in solcher Verhandlung von Ihr Kepplerin sowohl vff gütlich ansprechen, alss auch erinnerlich zuereden, Allss in allem erkundigt vnd in erfahrung gezogen worden, wie hernach volgt.

Sie Catharina hat weder das Antasten von J. Hallers Medtlin von ihero beschehen, oder dem Töchterlin einiger schaad vnd Nachthail zugefüegt worden, im geringsten vnd wenigsten nicht gestendig sein wollen, sondern disses alles per pura widersprochen vnd verlanguet.

Disses aber were sie Kepplerin in kheinen Weg abredig, sondern freyes Willens bekandlich, das sie dem Vndervogt alhie Luther Einhornen hievor der Zeiten in dem Ampthaus, die wider sie von Vrsula Reinholden vnd Walpurga Hallerin auch andere mehr angebrachte vnd vff sie geclagte Punkten zur F. Cantzley, sein Vogts beschehenem ercleren nach, vnberichtet zuelassen, desswegen einen Silberin Becher zuverehren nicht allein anerbotten, sondern da er auch ein solches nicht gleich abgeschlagen vnd vihlmehr Ihr willfarth, sie dissen Becher Ihme gleich zue handen geluffert hette. Vnd alss eben nach verrichter Examination vnd beschehener Confrontation mehr beschribene Kepplerin widerumb vom Stattknecht in die Weiber gefankhuss gefüertt werden sollen, hatt sie nochmalen, doch ohne gegebene Anlaitung, vnder der stuben thüren der Amptsbehaussung, disses anerbottenen Bechers halben (dessen zwar Vogt vnd der Stattschreiber nicht wahr genommen, aber Herr Specialis vnd die drey Gerichts Persohnen wol gehört), mit dissen Worten vssgeschlagen, das erstangedeitter Bächer noch (dem erachten nach das der Vndervogt damitt gemaint, sonderlich wann mann Ihr Kepplerin volgen solte) kommen mieste. Sie will aber sonsten mit weiterer sprach, das sie vsser forcht oder bössen gewissens disses des Vogts vorgehabt vnd beschehen berichten damit zu verhindern begert, gantz vnd gar nicht aussschlagen, oder die wenigste anzaig thuen.

Auch ob sie schon vsser Landts sich nacher Lentz begeben, hette sie doch dessen erhöbliche Vrsachen gehabt. Dann nachdem sie alss ein alte betagte Weibspersohn vnd Witib, meniglichs erachten nach, Ihrer Hausshaltung, vihl weniger dem ligenen Veldtgüetlin mehr abzuewarten vnd vorzustehen getrauet, dahero auch solches Ihren Kindern endteckht, vnd vmb Verschaffung anderer mittel selbige angesprochen, alss hetten berterte ihre Kinder sich mit einander dahin verglichen, sie die muetter einig vmb das ander, doch gegen geptrenden Costgeltt zuevnderhalten, desswegen sie sich vor lengst verflössener Zeit nacher Lentz zue ihrem Sohn in die Cost gethan, anjetzo bey wenig Wochen aber were sie entschlossen gewesst, reverenter in ein baad zuziehen, wie sie dann neben einem gepackhten Fellis 20 fl. an geltt bey sich gehabt, vnd schon damit biss allernechst an Vlm khommen. Alss sie aber vnderwegs mit vnversehener Kranckheit yberfallen worden, hette sie desswegen widervmb vmbkheren miessen, wie sie sich dann etlich Zeit zue Esslingen vffgehalten, aber auch widerumb von dannen hinweg nacher Hewmaden zue ihrer Dochter verfüegt.

Wie schlechter glaub aber disser zweifelhaften, vnder dem Schein vorgewandter Baaden Chur zuezustellen. das ist darauss abzunehmen, das da sie ja in ein Baad begehrt hette, nicht den Weeg vff Vlm zu gesuecht haben wurde, vnd hat eben sie Kepplerin disser Vssflucht ein gestaltt geben, wie andern hernachfolgenden sachen auch. Dann sie sich vilmahlen mit ihren selbstaigenen Wortten in der Examination

also in backen gehauen, das nichts anders bey selbiger, wie allwegen, vnd nun vil Jahr hero scheinbarlich zusehen, vnd zuverspüren gewest, dann ein vnwarhaft gantz verdächtig vnd im Werckh selbsten liederlich aussreden vnd entschuldigten.

Wie dann diss der Kepplerin Vorhaben, auch die Zeigen thails vnderstanden Verlaitten vnd Verhötzen, darauss abzunehmen, indem eben diss tags an verrichter vnd anbevollener Examination, der Stattknecht oftbeschribene Kepplerin zur Vormittags Zeit in die Amptbehausung von der gefengkhuss zusehren begertt, das vor dem Stüblen, darinnen erstbemelte Kepplerin gefengkhlich vffgehalten wüdt, Er Ir Dochter, die Pfarrerin zue Hewmaden, vor der stuben, herausser an der Thüren, vnd das sie mit der Muetter hinein geschwetz, angetroffen, vnd da er Stattknecht die gefangkhuss eröffnet, vnd die Verhaftin mitgenommen, hette vnder dessen, alss die stuben thüren offen gestanden, nechst besagte Pfarrerin von Hewmaden gegen erstberierter Ihrer Muetter der Verhaftin vermeltt: hette sie etwas gethon, so solte sie solches anzeigen, aber doch Ires Sohns vnd dessen Tochter zue Lentz, wie auch ihr Pfarrerin verschonen, vnd sie alle nicht so gar zue schanden machen, dann ob sie schon etwas verstehen mieste, vnnd geströckht werden möchte, were es doch allain vmb ein bösses stündlin zuthun. Die Muetter aber der tochter die Andtwort geben, dan weil sie in vngevehr einer stundt widerumb daher gefierth wurde, solle Ir Tochter die Pfarrerin sich widerumb allda finden lassen, da sie dann weiter mit einander reden vnd sich nach lengs besprechen wolten. Alss aber der Stattknecht zu verstehn geben, das er solches ohne dess Vndervogts vorwissen nicht zugehen dörfte, sondern sie mechte fortziehen, vnd daher nicht mehr kommen oder er würde solches ahn gehörigen orten anbringen, alss hat sich sie Pfarherrin lenger nicht da sehen lassen, sondern fortgezogen. Die Verhaftin Kepplerin ist dessen gesprächs bekindlich gewest, vnd darbey allain vorgewendt, das selbiger ihr Dochter einen guldin zuerkhauffung Ayer vnd anderer nottdurfft gebracht vnd zugestellt, dann sie sich mitt schlechtem Essen sich nicht betragen kendte, sondern jederzeitten von Ayern oder anderem gekochtem etwas haben miesste.

Nun seindt gleichwol hierauff nicht allein die Theologische articul, sondern auch alle andere Puncten fleissig, verstandlich vnd nach lengs in der güette vorgehalten worden, die hatt aber im geringsten nichts bekhandt, oder das sie mit Zauber, vihl weniger der Hexerey jemahlen etwas getriben, oder mit dem bössen gaist zue schaffen gehabt, noch menschen oder Vich schaden gethan zue haben, gestendig sein wollen, doch nach Anherung der Theologischen articul disse Anzaig gethan, das im 27. Jahr ihres Alters, alss sie sich mit ihrem Ehewürth, weylundt Heinrich Kepplern seeligen, schon verhehelichet gehabt, vnd bey Ihrem Schweher zue Weyl der Statt gewonh, das sie daselbst, ohnangesehen selbige von Jugent auff von ihren lieben Eltern seeligen zue der Lutherischen Lehr angehalten, vnnd gezogen worden. doch vff Baptistisch communiciert vnnd das Nachtmahl zue besagtem Weyl empfangen. Es hette aber derjenige Prädicant, so Ihro das Abendtmahl vff Catholisch gersicht, alss er einem Burger zue Weyl ein Dochter hinweg gefüerth, vnnd mit selbiger an ein Evangelisch orth khommen, gar baldt hernach zur Lutherischen Religion sich gethan, vnd sie Kepplerin ferrer weder dess Catholischen glaubens sich geachtet, noch bey Ihnen das Abendtmahl gebraucht.

Alss aber Kepplerin gantz vnnd gar nichts ferrers oder weiters gestendig sein wollen, auch der gezeigten depositiones mit ihren Vmbstenden, die sie doch vermittelst gelaister Pflicht vnd Aiden verrichtet, verworffen, vnd widersprochen, alss hat desswegen zwischen Ir vnd gezeigten, sovilh diss Zeitten zur Handt gebracht werden megen, notwendige Confrontation vorgenommen werden miessen, da dann jeder gezeigt sein Seel seeligkhait nicht zubelästigen oder aber Jemanden Vnrecht zuthun, gnuegsamblich erinnert, alssdann noch ferrer erkundigt worden, wie sie die gezeigten gantz bestandthafft der Kepplerin vnder Augen geredt, vnd solches so wohl auch der Kepplerin gegenantwortung vnd entschuldigung vsser Ihrem mundt hernachfolgender massen beschriben worden. 1) Yber Anherung der Deposition des gezeigten Gälttlinger *) (v. s. p. 401) sich die Kepplerin also verandtwortet, das were ihr im

*) Cum plerique testium plane eadem in „confrontatione“ narraverint, quae in priore „Examine“, superfluum videtur, ad verbum ea repetere, quae supra proposita sunt. Quare ex responsionibus ad interrogationes in „confrontatione“ ea tantum hic inserenda censuimus, quae a prioribus pluribus differunt. Ad Gälttlinger! dicta hoc tantum addendum est: Die Kepplerin hab gegen ihn vermeltt, weil zwey Kendlin nebeneinander vff dem Sembsen gestanden, vnd vnder dero einem sie ein tranckh für sich von Kreüttern eingemacht gehabt, alas weren die Kendlin verwechslet worden.

frischer gedechnuss, das sie Ihne Zeügen vff offenem Marckht zue Red gestellt, aber sie hette darumb nicht gesagt, das sie das vnrechte Kendtlin, sondern glasserin das vnrechte briefflin, so ihr Brueder Vrban Krenttlin, Barbierer zue Tüwingen, selbiger verordnet, erwischt haben wurde. Es hatt aber mit bestendighait disser gezeüß nicht allein der Verhafftin vnder Augen geredt, das sie verstendiglich genueß gesagt, er auch wohl vernommen, sie hab der glasserin vsser dem vnrechten Kendtlin, aber darbey gantz vnd gar keines briefflins gedacht, zue trinckhen geben, sondern auch ihr ferrer angezeigt, ob sie dann dessen gestendig, als er Hans Guldenmans Wittib ein schwein gemetzget vnd bey tag nicht allerdingz fertig werden mögen, also wider Abendts in berieter Wittib stuben, die Würst darinnen zuemachen, gangen, vnd aber im hinauff gehen die Hausstühen mit eigner handt eingeschlagen, vnd wohl gesehen, das es sonsten aller orthen verschlossen gewest, dass doch nichts desto weniger sie Kepplerin zue verschlossener thüren gantz vnversehens inn dem Guldenmans Wittib ihrer Kuchen, sintemahl es dunckhel vnd schier finster gewest, zue Ihme Zeügen hardt zue dem Tisch hinan khommen vnd selbigem so genaw vnder Augen gestanden, das er sich sehr vnd hefftig ob selbiger endtsetzt, doch indem er des Liechts gewahr worden, sich hefftig yber sie Kepplerin, disses argwohnschen, vnd so vngewöhnlichen begegnens erzirnt, dannenhero Ihr nicht vil guetter Wortt geben, vnd da es die Guldenmännin nicht verhindert, er selbige wohl dörfte die stiegen hineingeworffen haben. Dannenhero Iro rundt vnder Augen reden vndt nichtz verhehlen wollte, da er selbiger niemahlen nichts guets anvertrawt, dann sie auch vnhmahlen halloser vnd liederlicher sachen, auch etwann geringer Kreutter wegen in sein Hauss (aber sein Zeügen erächters nicht vmb das besten willen) khommen. Die Guldenmännin (so ein Ehrlich Weib) hette der Kepplerin ihrer geschweyen ein Brathwurst zugeben anerbotten, vnd weyl sie selbige ohne allen Zweifel selbstn nit gern gesehen, sie gar kurtz abgefertiget vnd wider fort geschickt.

Vff dissen Puncten Kepplerin gestanden, das sie erzelter massen vnder Abendts zwischen Vffzündung der Liechter in der Guldenmännin Hauss, als die Hausstühen verschlossen gewest, khommen, sie were aber zue dem schetren thor, darinnen sie vnaussgetroschene Erbiss ligen gehabt, hinein, vnd die stiegen hinauff in die stuben gangen, aber doch nichtz bösses im Sinn gehabt oder vsser argem Vorsatz sich dahin verfügt. So baldt aber er Gültlinger sie mit so rawen vnd zornigen Wortten angefahren, were sie nicht lang verbliben, sondern nachdem Ihr geschweyen die Guldmännin Ihr ein Brathwurst zugeben anerbotten, sie aber vermelt, das sie nicht darumb khommen, gleich widerumb fortgezogen.

Vnd hat zum beschluss disser gezeüß Ihr Kepplerin angezeigt, das sie dergleichen Ihme zuvor mehr, vnd sonderlich in der Kandtengiesserin Hauss auch also erweisen, vnd mit Ihrem stettigen nachhengen bey ihme Zeügen sovil verursacht, das er Ihro vor der Zeitten, wie auch noch nichts guets anvertrawt. Sonderlich hette er Zeüß Ihrem Sohn Christoph, so oft er selbigem metzgen sollen, allwegen zuverstehn geben, das er sein Muetter vsser dem Hauss schaffen, oder aber einen andern Metzger bekhoimmen solte, welcher es auch jeder Zeitten also angestellt, das sie Kepplerin ihme Zeügen nicht vnder Augen khommen. Kepplerin ihme also respondirt, ohn-angesehen sie die andere gezeüß nicht vil gelobt, sie halte ihn für einen Bidermann vnd lasse sein angezeigte Wissenschaft verbleiben, wie sie nach langs angehördt.

2) Beittelspacher (v. s. p. 402) so contract vnd lahm, das er zue vnd von dem Amphthaus getragen werden miessen, sagt in Confrontatione der Kepplerin vnder Augen, sie seye bey verschlossener thüren in die Stuben zue ihme vnd seiner Hausfrauen hinauffkhommen, das sie sich hefftig darob verwundet, vnd noch mehr erschrockhen, wie sie dann noch nicht wissen, wie es dazuemahlen zugegangen.

Vnd ob wohl er Zeüß ein solcher starcker vnd gesunder Mann gewesen, das er alls ein Weingardter mit Arbetten oder auch laufen vnd yber Veldtgehen sich vor eines gleichen gantz vnd gar nicht gefürcht, so hette doch, alls er der Kepplerin bey seiner gesundthait bissweilen geschafft vnd sich in der Zeitten Ihres angebotenen trinckhens verweigert, vor 10 Jahren, alls er wider seinen Willen biss sie Ihme einen trunckh Weins vsser ihrem Keller geholt, warten miessen, vnd von solchem trunckh nur ein wenig versuecht, also elend zuegericht worden. Was er hievor yber den Trunckh bey der Kepplerin vnd die Bastian Mayers fraw, vnd seinen ellenden armuthseeligen vnd bresthaften Zuestand (das er sein teglich Creutz vnd leiden nicht gnuegsam beschreiben kendte) bey gethanen Aydtpflichten vssgesagt, das wolte er nicht allein hiehero repetirt haben, sondern auch darauff leben vnd sterben, das gleichwohl forderist vsser Verhengnuss Gottes, nachgehends aber durch des laidigen Teuffels

Werckzeug, also sie verhauffte Keplerin Ime Zeügen durch genöttigten beygebracht-trunckh solchen vnseglichen schmerzen vnd bresten zugefüegt, auch darzue ihne vnd seine arme Weib vnd Kunder inn den eussersten Bittelstab gericht, das waeren Ihme nicht vsser mitleidender trewhertzighait zue vffenthaltung sein vnd der seiligen die Teutsche Schuel anvertrauwt wurde, er wohl Hunger vnd Kummer zumahl vnd miteinander tragen mieste. So hette auch er Zeüg von Bastian Mayern seeligen (der ein Ehrliebender Bidermann gewesst) mehrfeltig vsser seinem Mundt gehört, das er gesagt, sobaldt sein verstorbene Haussfrau seelig neben Ihme Zeüg in der Keplerin Hauss getrunckhen, das sie nachmahls gleich daruff kranckh worden, anfangen sochen, vnd endtlich gar gestorben, vnd an disses seines Weibs Todt were niemandt anderst vff disser Welt schuldthafft, khendt auch kheinem Menschen desswegen nichts beygelegt werden, dann allein der alten K  pplerin, vnd d  rfen doch solch Ihr Angligen vnd Zuestandt, sintemahlen Alles von Ihr verle  gnet wurde, vnd nicht gnugsame Kundschaften vorhanden, niemanden clagen.

Vndt als er eines tags einmahl für der K  pplerin hauss fürüber gehunckhen, hette selbige Ihne zue Red gestelt, vnd sich erzagt, ob truege sie von seiner Kranckheit wenig Wissens, aber doch mitt dissen Worten begegnet, da  rr es sich mit Ihme zue keiner besserung schickhen, solte er hernach folgenden Seegen, den sie gleichwol vor Zeiten an ihrem einen Kindt Hanns Friderichen, so noch gar jung gewesst, vnd sich gleicher gestaltten nit wol befunden, gebraucht, so aber nichtsdesto weniger gestorben, nachgehndts aber Ihrem verstorbenen Sohn Heinrichen, so ein Soldat vnd Kayserischer Trabant gewest, als er ebenfahls in der Jugendt kranckh worden, solchen Seegen auch yber Ihne gesprochen, der auch baldt widerumb zue seiner vorigen gesundthait gelangt, vnd hernach er sich vil Jar lang zue KriegdenNSTen begeben. Aber er Ze  g miesste selbigen vor der Sonnen Vffgang yber Ihne sprechen vnd nachgehndts einen glauben, vnd Vatter Vnsser darzue betten. Vndt lautet ber  rter Seegen, so Ze  g nicht mehr anzaigen kennen, sondern Keplerin selbigen selbstendictiert, von Wortt zue Wortt also:

Heiss mir Gott willkommen
Sonn vnd Sonnentag.
Kompt daher geritten,
Da stehet ein mensch, lass dich bitten,
Gott, Vatter, Sohn vnd Hailiger Gaist
Vnd die hailige Dreyfaltighait,
Geb dissem Menschen bluet vnd flaisch
Auch guete gesundthait.

Zue dissem Seegen nun hat sich die Verhaufftin Keplerin nicht allain bekhendt, sondern auch das sie solches zugebrauchen dem geze  g gerathen, gestanden, auch den trunckh so er Ze  g neben B. Mayers Weib ohngen  tigt gethon, nicht widersprochen, aber es were darumb weder den Zeügen disser schad darvon begegnet, weniger B. Mayers seeligen Weib gar darvon gestorben. Dann wie sie Verhaufftin gehört, hette er Benedict vor der Zeit ein geschlachten Baum vmbgehauwen, vnd dahero were Ihme disser schad endtstanden, hette auch kheiner mehr, welcher dergleichen fruchtbare Baum vmbzuehauwen pflegte, wie sie wusste vnd von andern vernommen, die tag seines lebens khein glückh oder gesunde stundt mehr.

Bettelspacher aber (dem znglauben) hat mit beteuren angezaigt, das er die tag seines lebens wissenthafft einsichen fruchtbaren oder geschlachten baum niemahlen vmbgehauwen, aber wohl etwann, weil er sich auff das Bohm machen, mit Emten, stossen vnd schlaiffen wol verstanden, vff ansprechen der Le  th baum abgestimmt, die Ihme aber gemeinlich widerumb gerathen, vnd zum gew  chss einen fortgang gehabt; also das der Keplerin vorwenden ein eytel nichtig erdicht, vnd cum venia ein vnwarhafft wesen.

Als nun Keplerin mit dissem nicht hinaus zuelangen getrauwt, hatt sie vorgeben, das der geze  g ahn einem schweren Kreiben mit grünem holtz (wie sie von andern gehört, vnd doch niemandt nambhafft machen kenden) also getragen, das disse Leme vnd sein clagender Leibschmerz dahero geflossen, aber es hatt der Ze  g solches vihlmehr, als das vorige auch liederliche fundament, gentzlich widersprochen, vnd disse wahrhafftige Anzaig gethan, das ob er schon die tag seines Lebens, biss er in disses elendt gerathen, hartt mit tragen vnd in ander weg geschafft, so hette es Ihme doch weder schmerzen noch so ellendtlichen gebr  sten nicht gebracht, darumb er nochmahlen solchen bezüg vff niemanden anderes, dann die Verhaufftin legen

kendte, vnd ob er wohl gern solches clagt, vnd seine noth an gehörigen orthten angebracht, hette er doch besorgen miessen, das er in vnertreglichen Costen vnd schaden, als wie der Vorbeclagte vnd Nachclagende J. Reinholdt im gewertten Rechten wider sie Kepplerin auch gefierht, vnd vmb das seinig gar gebracht werden möchte, vnd doch nichts desto weniger dissen kleglichen Zuestandt ahn seinem Leib haben vnd tragen miesste.

3) Gertraude Osswaldt Zahnen Haussfraw (v. s. p. 403) hat vff newss confirmiert vnd bestettigt, das sie von der Verhaftin Sohn gehörrt, das sein Muetter khein recht Weib. Nicht weniger hat sie ihr Vssag vom todtenkopff widerholt, doch nit vernommen, warzue es eben guet sein sollte. So were auch wahr, das sich die Kepplerin ohne Milch von Ihr Zeugin nicht abwendig wollen machen lassen, daryber ihr gleich dess andern Morgens ein schöne junge Kalbel kranchk worden vnd gestorben, desswegen sie Zeugin alldieweil die Kepplerin an solchem tag, als man dem kranchken Rindt mittel gebraucht, vnd mitt selbigem vmhgangen, zum drittenmahl, doch liederlicher vnd haillosser Vrsachen wegen, das sie erstlich geltt zuwexlen begehrrt, das andermahl bräthlin zubrathen gebracht, vnd letstlich solches alles widerumb selbsten abgeholt, da sie doch solches alles eintweder in gelegenern ohrten, oder Irem selbst aigenen Hauss verrichten vnd brathen kenden, so oft vnd mehr dann Ir vnd Ihrem Hausswürth lib gewesst, in das Bachhauss kommen, das sie dadurch einen so starckhen, wie auch nicht geringen ohnwidertreiblichen Argwon gegen selbiger gefasst.

Der Kepplerin Veranttwortung vber dissen punkten, wass ihr Sohn wider selbige vssgesagt, ist bey dess Gezeigten Jacob Kochen deposition, wie auch der ander articul des Todtenkopffs halber bey M. Hallers Wissenschaft zufinden. Sovil aber den Puncten wegen der verstorbenen Kalbenen bertiert, ist gleichwol Kepplerin nicht abredig, das sie zue zerschidenen mahlen in das Bachhauss, vsser erhöblichen Vrsachen, zue Abwechslung geltts vnd Zuerichtung eines Brattens khommen, aber es were darumb der Kalbin durch sie oder ihr Anstiften gantz vnd gar nichts laids oder tödtlichs begegnet, wurde auch im grundt der Warhaitt vff sie nimmermehr beygebracht werden.

4) Jacob Koch (v. s. p. 404) hat gleichfahls der Kepplerin seine hievorige gethane Aussag vnder Augen geredt. Kepplerin hat hierüber vorgewendt, das ihr Sohn Heinrich ein Gottloser gesell gewesst were, vnd ohne allen Zweifel solches in dem Kriegswessen, darzue er sich 20 Jahr streng gebrauchten lassen, erlernt, auch kendte sie darauss abnehmen, das er Ihre nicht vihl guetts nachgeredt haben möchte, weyl sie selbigem starckh verwissen, vnd darumb ybel vssgangen, das die reine evangelische lehr er widersprochen vnd verleignet, vnd die Katholische Religion dargegen angenommen, darumben ihr hierinnen zuvihl gewaltt vnd Vnrecht beschehen.

5) Martin Häller (v. s. p. 405). Kappplerin ist gestenndig vnndt bekhandtlich gewest, das des Zeugen angeben gemess sie von ernantem Todtengräber Ihres Vatter seeligen Kopff vff dem Kürchhoff vsszuegraben begerht, der Meinung, weyl sie zuvor vihlfeltig gehörrt, das er zue vihlen sachen guet sein solle, Ihrem sohn nacher Prag zue machung eines Trünckhgeschürrs, dann sie auch bey einem provisor zue Leonberg vor Jahren zwey, vnd bey einem Mann zue Tüwingen dergleichen Trünckhgeschirr eines gesehen, zueschickhen. Allss aber Ihro der todtengräber disses, vnd das er ein solches ohne der obrigkheit vorwissen nicht thun dörrfte, abgeschlagen, hette sie auch darüber khein ferrere bitt ahn selbigen gelegt. Wie ihr dann verborgen, (ob sie schon ihme todtengräbern Ihres Vatter seeligen grab gewissen) ob darüber er selbigen kopff vssgegraben oder nicht. Bey disser Ihrer endtschuldigung dann sie cs also bewenden vnd verbleiben lassen.

6) Margaretha Leibbrandt (v. s. p. 405) hat ebenmässig in Confrontatione angezeigt, was sie früher angeben, vnd die Kepplerin für die rechte thäterin halte, auch daruff sterben wurde, dass die Verhaftin sie so presthaft hingericht. — Kepplerin zue Ihrer, doch haillosen vnd liederlichen endtschuldigung dem erachten nach, weil die Zeugin (deren sonnstn vnssers Wissens glauben zuzustellen) so hoch darwider geredt, das Ihren vor der Kepplerin betastung niemalen nichts gemangelt, salvo honore zuschreiben, gantz vnwarhaft vorgeben, als sie in dem Bad (doch die Zeit nicht anzuzeigen gewusst) sampt Ihrer Tochter der Pfarrerin zue Hewmaden nicht weit von der Zeugin gesessen, aber selbige für ein Dennstmagt geachtet, mitt Iren Augen gesehen, vnd wahrgenommen, dass sie an dem einen ihrer schenckhel etwas presthafts, hette aber nit gewusst, das sie Zeugin dess Zieglers Weib were. Zeigt darbey an, sie hette das der Zeugin für ein Artzney zugestellte

stainen an einem Wochenmarckht alhie zue Leonberg erkhaufft, were aber nicht schwarz, sondern gelb vnd etwas löcherigs gewesst, aber sie hette weder mit dissem noch in anderweg, auch mitt bestreichung der gezeugin schenckhel oder sonsten, Iro nichts leidts, oder hinderlittigs zugefügt.

Die gezeugin hierüber nochmahlen repliciert vnd widerumb mitt Gott bezeugt, das an ihren schenckeln ehe vnd dann die Kepplerin sie angertehrrt, Iro nichts gemanglet, were auch ein ganantz erspentisiert wesen, das die Verhauffin vermessenlich vorwenden dörfte, alss hette sie die Zeugin verletzt in dem Bad gesehen, darzue weil selbige bloss zuvor vnd alss sie eben von der Verhauffin reverenter in dem Bad gesehen worden sein solle, grosses schwangern Leibs gewesst, worumb dann die Kepplerin sagen derffte, das sie die Zeugin für ein Dennstmagt angesehen. Das aber wolte sie Iro nicht nur anvertrauet, sondern hiemitt ins gehör hinein geredt haben, das dafern es Gott nicht gnedig abgewendet, sie Kepplerin nicht allain Ihr Zeugen sonder auch Ihrer Leibsfrucht nach leib vnd leben gestellt vnd getrachtet hette, darumb sie auch allerhandt mehr dann yberflüssigen disser an Ihr, vnd anderer mehr bösslich erweisen sträflichen thatten, auch ihres allgemainen grösslich vff sich geladenen Verdachts willen, sie Verhauffin sowol anietzo alss zuvor allwegen, anndersten nicht verdennken kennnte, dann das sie Iro Ihren schmerzlichen Zustandt zugefügt, vnd da sie Kepplerin nicht wer, sie Zeugin nicht so ellendt vnd Armuthseelig sein dörfte.

7) Michael Mayer (v. s. p. 406) des Baders zue Renningen, weil er nicht zur Handt gebracht werden megen, vermittelt gelaister Aids Pflichten, gethane deposition ist verstrickter Kepplerin mitt allen Vmbstenden auch vor- vnd abgelesen worden. Die bekhendt, dass sie in articlierten Zeitten, alss selbiger Iro schreppen solte, sie Ihme in einem glässlin, aber nicht schoppen kendtlin, das ers biss sie das Wasser fertig machen thette, ausstrincken solte, dargebotten, das ers aber, indem er im trinckgeschirr etwas oben auff schwemmen gesehen, zum thail vssgeschitt, vnd thails getruncken, auch darüber kranckh worden, das hette sie biss anhero nicht gewusst, aber das were wahr, das wann sie zue Zeitten Wein in Irem Kenndtlin, so sie gemainlich mit Kreutter eingemacht gehabt, nur ybernacht oder etwas lenger stehen lassen, das es gleich obenff ein heuttlin gewonnen, vnd dahero auch disser gezeug vmb was vngleiches sie verdächtlich gehalten haben mechte; aber sie hette bey Verliehrung Ihrer Seelen Seeligkhait Ihme dardurch kein solches bösses spiñh, wie Iro anvertrauet werden mechte, zuzurichten begehrt, dann sie Gottlob aller ohnthaten gesichert vnd disser bössen stuckh gantz frey.

8) Michel Stahl (v. s. p. 407): lasse es nicht allain bei aller seiner gethaner Anzaig bewenden vnd verbleiben, sondern es were seines erachtens vngläublich, das die Kappplerin in der Nacht vorgangenen Tumultuirens vnd vngestimmen Wesens Vngelegenhait Ires geligen vnd der Cammer halben solt bey nächtlicher Weyl, darzue in Mitternacht vernommen haben, wass sich in seinem Küestall mit dem Vich begeben vnd zugetragen. Wolte sie eigentlich nichts bösses bezichtigen, aber Iro dagegen auch nicht verhehlen, das sie wider seiner Muetter vnd sein Zeugen Willen mehr in ihr scheuren, darinnen das Vich gestannden, kommen, alss ihnen lieb gewesst, dann doch mitt einem Wortt weder er Zeug noch die seinige, weder ihrer freunt- noch Nachbarschaft, allerhandt bösen gedanckhen halber, gantz vnd gar nicht begehrt, vilweniger zue ihnen zue khommen, jemalen erfordert.

Kepplerin bekhandtlich gewesst, das sie am Morgens vor sein vnd seiner Muetter scheuer kommen, were aber allernechst an Ihrer gehabt vnd anietzo verkhaufften eigenthumblichen behausung gewesst, darumb weil sie keinen nehern Nachparrn vnd darzue in der scheuren fruchten ligen gehabt, also nicht ausser Ihrem Hauss, sie were dann für dess Zeugen scheuern gangen, kommen kenden, vndt weil sie auch Frucht vmb einen Zinss darinnen ligen gehabt, nicht vnbillich zu dem Irigen gesehen. Weil aber sie dissfahls von dem Gezeugen nichts besses bezichtigtet werde, vnd Ir Vnschuld wolbekhandt, alss wolte sie verhoffen, disses beschehen Anbringen solte vsser Acht gelassen werden.

9) Agnesa Martin Wernnern Haussfraw (v. p. 410) deponirt voriger ihrer Vssag ganantz ehnlich vnd gleich. Kepplerin hieruff zur Antwortt geben, es mege wol sein, das sie dergleichen Wortt geredt, aber es were darumb gantz vnd gar weder vss argem noch bösem Vorsatz nicht geschehen.

10) Anna Maria, M. Johann Maisterlinss Tochter (ib.). Was sie deponirt, ist der Verhauffin (sintemahlen die gezeugin vnbewusster Ohrtzen vsserhalb Ampts in dennsten, also das mann nit eigentlich gewusst, wa selbige anzutreffen)

auch vorgehalten worden, die hatt aber alles verneint vnd gantz vnd gar der Vssag gemess nichts bekhandtichs sein wellen, also das dissmals nichts ferrers oder Weitters zu erkundigen gewest.

11) Daniel Schmidt (p. 411) hat hievorig sein gethone Vssag der Kepplerin nochmahlen von Wortt zu Wortt vnder augen geredt. Die Kepplerin aber hatt zu ihrer endtschuldigung ganntz vnd gar nicht wissen wollen, ob hette Zeug jemahlen kranckhe kinder gehabt, oder vilweniger, das sie sein Zeugen Weib mit einem dergleichen kranckhen kindt begegnet were, also sich hierinnen für genntzlich excusiert zusein vermaint, dessen aber kendte sie nicht abredig sein, weil ja einmahl Zeug vermaintt, das sie Ihne vnnöttiger Weiss in seinem Hauss vilfeltig yberloffen, das es vornemblich der Vrsachen geschehen. nachdem Ire Tochter die Pfarrerin zue Hewmaden ein Buelschafft gehabt, vnd die sag gangen, ob hette mitt Vorwissen sein Zeugen sie berüerttem Ihrem Buehlen ein bar strümpff erkauft, desswegen hette sie billich hierumb auch nachzufragen gehabt, vnd solches bey dem Zeugen znerkundigen begert.

Indem aber Zeug Ir solches widersprochen, vnd dise anregung gethon, das sie dazuemahlen nicht nach strempffen, sondern nach Hossenbanden gefragt, alss hatt sie selbiges gleichbalden acceptiert. Aber es hatt Ir der Zeug zuverstehen geben, das er darauss Ir wanckhelmieltig vnd vnwahrhaft wessen verspüren miesste, dann sie so vnzalbar vmb geringer Vrsachen Willen, nicht eben disses, sondern auch andern haillosen wesens halber in sein Zeugen Hauss gewandert, vnd nicht nur allain yber die Wiegen, darinnen die Kinder gelegen, sich gelegt, sonndern auch alle sachen herumb vnd numb (ohnbefohlen) durchgrystt, also das er Zeug nochmahlen glaubte, das sie Kepplerin laider ihme zum wenigsten eins, wo nicht zway Kinder vmb das Leben gebracht.

Welches Kepplerin also geschehen lassen, vnd kein weitere Red darüber geben, dann das sie eben vnschuldig sein wollen.

12) Barbara Mayers seeligen nachgelassene Tochter (p. 414), so zu disser Zeitt nicht anhaimbsch, sondern zue Esslingen gewest, hievorig angezaigte vnd vff Pappir gebrachte Wissenschaft ist der Kepplerin auch vorgelesen aber darbey angezaigt worden, dafern sies begehren solte, sie gezeugin citiert werden miesste, dessen aber die Verhafftin nicht begehrt, sondern mit dissen folgenden Wortten (aber gar vngläublich) vssgeschlagen, das es der Vrsachen ohnnöttig, indem man zue Stuettgarden besagter gezeugin Ir gethone Vssag widerumb vorgelesen, das hierauff disses erzelt Bastian Mayers Tochter Vssschlag gewest: O Jesus, sie hette disse Vssag nit gethon, so were auch selbige von Ihro niemanden angezaigt noch wissent gemacht worden. Ob aber die gezeugin der Verhafftin Vorgeben gestendig, das ist gleichwol vnbehandt, aber gar nit gläublich, das sie ihrer Vssag eerst zue Stuettgarden solte vil erinnert oder selbige Ir vorgelesen worden sein.

13. 14. Stoffel Frickher, Gastgeb zum Ochssen vnd Barbara sein Haussfraw (p. 407) seindt bey ihrer hievorig gethaner Vssag bestandthafft verbliben, die Kepplerin aber hatt sich zue einicher bössen thatt, oder das sie Ime Stoffeln vnder der Metzgi im fürübergehen an seinem ainen schenckhel etwas schädliches zugefügt, nicht bekennen wollen. Disser Erstberüerte Stoffel Frickher aber Ir Kepplerin noch ferrer vnder augen geredt, alss vor dissem in seiner Vssag angezaigten schmerzen er in die Vorstatt in Jacob Stöckhlins, auch Metzgers, Hauss khommen, vnd die Kepplerin allda angetroffen, selbigen tags aber ein gross vnd schädlich Wetter gewest, vnd vnder andern gespräch er Zeug vermeldt, das solch Wetter dem gemainen geschray nach von den Vnholden herriehren solte, were darüb gleichbalden die Kepplerin zur stuben hinauss geloffen, vnd nicht lenger sein oder ander Vmbstehender reden zugeherdt. Alss aber er Zeug sich auch nicht lang daselbstens vffgehalten, sondern in das Veldt begeben, vnd nacher dem Metzler Vich, ob selbigem keiu schad begegnet, sich vmbgesehen, were Ihme Zeugen schon ein guets vor der Statt draussen im Ellsässer die Käplerin, an welche er dissmals nicht mehr gedacht, auch nicht vermaintt, das sie alss ein Weibs Persohn zu selbiger Zeitt inns Veldt lauffen solte, widerumb begegnet, welche er dann erfragt, wa sie gewest, die Ihme aber kein Red darüber geben, sondern Ihres Pfadts fortgezogen, doch nur ein kleines vnd nicht weit für Ihne Zeugen fürüber khommen, sich widerumb vmbkherdt vnd gegen Ihne vermeldt, sie wolte Ihme die jenige Reden, so er in Jacob Stöckhlins Hauss geredt, wol eintrencken vnd Wett machen. Er Zeug aber, ob sie Kepplerin sich wol ein mehrers verlaunten lassen, doch dessen nichts angenommen, sonder fürüber gangen. Also da sie Ihme etwas zugefügt, miestens ob angeregte seine beschehene Reden

(indem er doch die Kepplerin nichts bezichtigt, sondern insgemein von denen Vnholden geredt) Ihren hierzu Anlass geben haben.

Vber disses alles hatt gleichwol die Kepplerin bekhendt, das sie gegen Ime gezeigten sich verlauten lassen, der sachen ingedenckh zu sein, vnd solches gegen Ime wett zu machen, aber diss were die Vrsach, alss sein Stoffel Knaben einer das von Ihrem Sohn Heinrichen von Ir Kepplerin vfferzogen Döchterlin geschenckt vnd geschmält, darzue sie Kepplerin auch darinnen gleichsam einer Hexen vnd Vnholden antasten wollen, das sie daryber vmb solcher, aber gantz vnd gar nicht sein Zeügen Vermainens in Stöckhlins Hauss des Wetters halber volbrachter Reden gegen Ime Zeügen im Ellsesser vssgeschlagen, das sie es Ime Weth machen vnd eintrenckhen wolte, aber doch desswegen Ime, ob er schon einen Argwohn haben mechte, nichts laids zuegfüegt, auch nicht anzaigen wollen, wie sie Kepplerin solche Trew wortt gemainth, oder an dem Zeügen zue rechen begerth.

15. Anna Guldenmann (p. 409) hatt disse Anzaig gethan: Nachdem die Kepplerin Ihro ein Zainen voll Krautt für das Vich geschickht, hatt sie selbiges Ihren Küen verfürtert, die aber gleich daruff krankh worden. Ob es aber eben der Kepplerin Krautt verursacht, hierumb kende sie keinen bericht thuen, aber es were sonst dazumahlen in der Statt Ires Wissens vnder andern Rindervich kein Kranckhafft vmbgangen. Die Kepplerin gestendig gewesst, das sie nicht allain für sich selbst disser gezeigten ihrer geschweyhen Krautt gebracht, sondern sie hette auch selbiger bey Ihrem Mädtlin geschickht, aber es were darumb vsser ihrem Anstifften oder verursachen das Vich nicht krankh worden.

16. Barbara Stahlen (p. 409) Gerichtsverwandten zue Leonberg Haussfraw hat hievorige ihre gethane Deposition der Verhafftin Kepplerin gantz bestandthafft vnd ohne alle Partheylighafft vnder augen geredt, das vnder den Schweinen ein solcher Jamer gewesst, das mann andersten nicht vermaint, dann das sie den stall darnider zörren vnd gar abbrechen würden, biss sie endtlich darob verstorben. Hierüber die Verhafftin Kepplerin vorgewend, ja sie were in die Ziegelhüttin zu ihr Zeügin Vattern seeligen kommen, vnd das er Ihro fahren lassen solte, angesprochen, sie aber hette sich der schweine andersten nichts angenommen oder geachtet, dann allain diss gesehen, indem sein Zieglers Fuehrknecht mit einem Karren zum Hoff hineingefahren, das Ime ein klein doch faist Schweinlin darunder geloffen, also weil das Rad darüber gangen, hette es dessen sterben miessen, darumben Ir Kepplerin mit dissem bezüg zuvil gewalt vnd Vnrecht beschehe.

Zeügin aber daruff geantwortet, das selbigen tags, alss Ihres Vatters Schwein so häufig getobt vnd geschrauen, vnd die Kepplerin eben in der Ziegelhüttin gewesst, weren ihre beede Eltern vnd der Fuehrknecht sampt andern Ehehalten ober dem Essen zu Tisch gesessen, vnd die Pferd in stall gestanden, das der Vrsachen der Knecht nicht yber die Schwein fahren kenden, sondern es were eben von der Kepplerin ein erdicht vnd ohngegründt liederlich vorbringen. Es hetten aber der abgangehen Schwein halber Ir Zeügin Elter vnd alles gesindt so in der Ziegelhüttin gewesst, vff niemanden keinen Verdacht, dann allain die Kepplerin gehabt vnd gefasst.

17. Walpurga Hallerin (p. 416) hat der Kepplerin vnder Augen geredt, das sie vsser Gottes Verhengnuss, aber des Teuffels Anstifften ihr nicht allain nur einen krommen, brästhafften, ellenden Krippel, nemblich ihren eltesten knaben solcher gestalten zugericht, das er die tag seines lebens arbeitsteilig sein miesste, vnd sein Handtbrott nimmermehr gewinnen kende, darumben dann sie Zeügin vnd ihr Hausswüth vff disser Weltt kein grösser Creutz noch anligen, dann wann sie beede die schuld menschlicher Natur bezahlet hetten, welcher gestalten Ihr ybel zugerichter tropff sein zeitliche Nahrung vnd Vffenthaltung gehaben werde, dann sie beede Ehegemecht alss arme vnvermegliche leutt Ihnen anderst die Rechnung nicht machen kenden, dann das er entweder dem Armen Casten haimfallen, oder aber sich vff dem landt mit samblen vnd bettlen ernöhren vnd erhalten mieste, wie es dann seines Zustands halber nicht besser, sonder je lenger je örgen. An dem es dann auch noch nicht erwunden, sondern indem sie Kepplerin vermerckht, das Zeügin vnd Ir Mann nicht allain Ires Arbeitsteiligen buebens, sondern auch ihnen so vil abgangeren Pferd vnd Vichs halber, weil die Verhafftin so streng vnd vil in Ihr hauss kommen, einen so grossen Argwohn vff sie geworffen, auch zue zerschidenen mahlen disses Ihr gross Creutz, vndt was insonderhaith hernacher sich mitt ihrem kleinen Maytlin begeben, vnderthenig supplicando bey vnserm gnedigen Fürsten vnd Herrn angebracht, hette sie Kepplerin darüb noch nicht gefeyrt, sondern vihl in ein grösser Creutz, dafferr es Gott nicht verhindert, sie Zeügin vnd die Irige zustecken begehrt. Dann alss

Kepplerin schon mit dem Glasser in Rechtfertigung gestanden, vnd Zeugin etwann mehr, als der Verhaftin lieb gewesen, geredt haben mechte, hette selches ihr klein medlin, so weder vmb guets noch böses gewusst, endtelten miessen. Dann als selbiges dem Ziegler geholfen etc. (v. s. l. c.)

Kepplerin disses alles widersprochen vnd fürgewendt, das sie ohne Vrsach niemahls in der Zeugin Hauss kommen, dann nachdem sie Ir Zeugin Mann Hew zu kaufen geben, vnd kein bezalung folgen wollen, habe sie billich das Irig auch fordern dörrfen, dann da mann sie bezalt, hette sie die gezeugin vnd die Irige nicht also yberlauffen dörrfen. Aber sie hette darumb weder ihrem bresthafften bueben, noch ihrem abgangenem Vich keinen schaden zugefügt, wilweniger ihr klein Döchterlin bey der Ziegelhittin geschlagen. Es ist aber die Gezeugin vff ihrer Anzaig gantz bestandthafft verharret, mitt dem Vermelden, das sie den ihr zugefügten schaden gegen ihr Kepplerin an gehörigen orton zu clagen entschlossen were.

Es hat auch weiter die Kepplerin ihres vor vielen Jahren hinweg gezogenen Manns Heinrich Kepplers halber dissen Bericht gethon, das er ohn all ihr Verursachen von ihr hinweg in die Kriegedennst sich begeben, wie er dann vil Züg in Vngern vnd Niederlandt volnbracht, vnd ob schon einsmahls zu seiner Anhaimbekunft Ihme von der Obrighkait alhie zu Leonberg gebotten worden, vff erfolgten fürstlichen Bevelch, nicht mehr frembden Herrn vsser Landts zuzuziehen, so hette er doch sich dessen nichts geachtet, sondern vorgewendt, er mechte nechsten tags in die Wahl kommen, vnd doch forthmiessen, desswegen wolte er widerumb in Vngern oder Niederlanden Kriegen; also sich abermahls, doch Ihrem Willen. endtgegen, von selbiger hinweg begeben, vnd biss dato nicht mehr angelant.

Es will aber bey dissen Puncten weytt anderten lauten, das namlichen die Kepplerin iren hinweckhgezogenen Mann also ybel gehalten, das es Ime, bey selbiger zuverbleiben vnd Hauss zuhalten, ohnmiglich gewesen, darzu er etwa bey selbiger mehr verspürth haben möchte, als er andern leithen geoffenbarth.

So seindt zum beschluss der Verhaftin geberden also bewandt vnd gestaltet, das Ire Verantwortung vnd gegen den Zeugen auch in anderweg gebrauchte endtschuldigung, gar gering vnd schlecht, darzue sie Kepplerin sich auch der mehrer theil von den gezeugin gewendt, vnd selbigen nicht rechtschaffen vnder das gesicht gesehen, beneben das ihr Kepplerin. yber alles gütlich vnd ernstliches zureden, vnd sonderlich vff Anherung der Theologischen articul kein aug im geringsten niemahls ybergangen, vnd das ainich Wainen zuverspihren gewest, ist auch diss kein schlechter Verdacht vnd Argwohn, das sie Kepplerin sich ohn Vnderlass nur vff Ihres gleichen auch verdächtige Persohnen, sonderlich aber Appolonia Jacob Wellingers Wittib von Eltingen, so mit einer Würthsladen vff dem Landt strafft, aber auch vor 4 Jahren, in anno 1616 yberauss böse zeugnuss vnd grässlich vff sich geladenen Verdachts der Hexerey halber alhie zue Leonberg beclagt vnd desswegen torquiert worden, referieren vnd ziehen thuett, vnd weil sie Welligin vnd die Kepplerin hie vor der Zeit schon guette Kundschaft zusamen gehabt, vnd der Kepplerin selbs anzaigen nach durchaus bewusst, was man mitt verriefter Wellingerin, die meniglich im gantzen Fleckhen Öttingen enussert vnd sich vor selbiger fürcht, im peinlichen Beclagen vnd Torquieren für einen Process gebraucht, auch das Jemandt zu Ir Wellingerin yber die gefengkuss kommen, vnd vor der Thüren dess thurns angeredt, sie soltte schweygen vnd nichts bekennen, miessen ohn allen Zweifel sie beide eintweder zue Hewmaden oder anderer ohrten vilfeltig zusamen khommen sein vnd sich also mittenand vnderredt vnd bespracht haben.

T. L. Bilsinger, Severin Stahl, Hanss Josehanss, Alle drey des Gerichts zue Leonberg. Geschwornen Stattschreiber Wernher Feticht.

Curia Stuttgartiensis ad examen praemissum hanc fert sententiam: der Vogt soll die Verhaftin nochmahlen mit allem ernst vnd betrowung Nachrichters examinieren, vnd wann sie in güttn nichts bekennen, noch recht mit der sprach heraus will, alsdann alle wider sie einkommne indicia (sonderlich mitt vnderschiedlichen Trünckh, so sie vnderschiedlichen Personen gegeben, darvon die so selbige getrunckhen, thails krank worden, thails gar gestorben; item dass sie ihme Vogt ein Trinckgeschirr zuverehren angebotten, wann er die sach nit berichte, sodann dass sie Ihres Vatters cranium vom Todtengräber begert etc.) cumuliren, sie darauff ad torturam beklagen, wann selbige erkennt, exequiren lassen, vnd Ihr Vrgicht allhero berichten.

Decret. in Cons. 18. Aug. 1620.

Canzler. V. Canzler. Schnepff. D. Bösch.
Buwinckhaus. D. Ayhin. D. Köls.

Hac sententia accepta filius Kepleriae Christophorus statim adiit Ducem Fridericum, scribens: . . . Mit was grossem vnseeglichem Kummer, Schmetzen vnd Hertzleid ich sampt meinen lieben Weib vnd Kindern vor wenig verfloffenen tagen innen werden vnd erfahren miessen, was gestaltten mein alte hochbetagte, etlich vnd sibentzig Järige Mueter von Stuttgardt auss alhero mit gewerter Handt in beschwerliche Hafftung gelifert worden, das kan jedes ehrliebendt Hertz bey sich selbstem ermessen, ich aber weiss solchen trübeiseligen vnd tag vnd nacht in mir ligenden Zuestandt weder in Wortten noch schriftten nicht gneugsam zuerklären.

Nun kan ich mir aber zwar mit schmetzen leichtlich die Rechnung machen, das E. F. G. mit meiner Muetter, ihrer gegensacher beriechen nach, eintweder einen peinlichen process oder andere ernstliche, mir vnd meinen lieben Geschwisterigten vor disser Weltt höchst nachthailige vnd schimpffliche mittel vorzunehmen, anbevelen werden, welches alles (indem ich, meines ehrlich erlernten vnd biss anhero mit sonderem Ruehm getribenen kandtengiesser Handtwerckhs halber, vff dem Marckht, nahendt bey der Rathshehauung wonhaft) vor mein vnd meiner lieben Weib vnd Kinder gesicht vnd augen nicht ohne grossen Hohn vnd spott verrichtet, vnd alle Zeit an meinem Hauss füruber gefierht werden miesste. Derentwegen, wie ich sidt anhero der vff die 5 Jahr gewerten Burgerlicher Rechtfertigung nichts liebers weder einen gewissen vnd endtlichen grundt begert, also mir auch noch der Zeitten derjenige Weg, dardurch die Warhait an das helle Liecht gebracht werden möchte, im geringsten nicht entgegen, allein alle bevorstehende Handlungen allhie zu Leonberg, allda ich sesshaft, mit mein vnd der meinigen höchstem despect, neben mit vnderlauffendem teeglichem schmetzen vnd eusserster betrüebnus (ich wolte dann alhie-sige Statt, so Gott verhiethen wolle, vsser grossem Vnueth, mit dem Ruckhen ansehen) verrichtet werden miessen, dahero mir dann sowol in meiner Handttierung, als auch meinem von E. F. Gn. mir vor dissem gnedig vffgetragenen Trillmaister-Ampt in Statt vnd Ampt Leonberg, allerhandt merckblicher nachthail, Verachtung, ja eusserster schimpff endtstehen möchte: Alss gelangt an E. F. Gn. mein gantz vnderthenig flehenlich, vnd vmb Gottes Barmhertzighait willen eusserstes bitten vnd anruoffen, die wollen vmb kurz eingefüertter warhafter motiven, auch mehrer mir schedlicher vnd cleglicher Vmbstandt mein alte verhafte Mueter von Leonberg auss in Gnaden widerumben abfordern, dieselbe an ein ander orth in E. F. Gn. Landen gnedig transferieren vnd alsdann Iro daselbstens Recht vnd gerechtighait in gnaden gedeyen vnd widerfahren lassen etc. Praes. 26. Aug. 1620.

In adjectis literis, quibus hanc petitionem iudices et praefectus Leobergensens commendaverunt, inter alia haec legimus: wie leicht zueerachten, miesste dem supplicierenden Keppler der peinliche Process seiner Muetter tief zu Hertzzen schneiden, vnd noch mehr die Peinliche glockhe yber selbige leyendt hören, vnd beneben jeder Zeyten sein Mueter für sein Hauss, nechst an der Rathshehauung stehendt, mit höchstem Hohn vnd Spott in Banden füryber fieren sehen, vnd etwa noch die Tortur, wo nicht gar Todesstraf erfahren vnd Innen werden müesste. Darumben weil er von Jugendt auf biss dato sich jeder Zeitten vfrecht, ehrlich vnd redlich verhalten, vnd nicht allain sein Handtwerckh ehrlich erleratt, sondern auch vill Jahr lang weit vnd braith mit besuechung viller Stätt vnd Länder daruf gewandert, vnd im Kriegswessen vnd vf beriertem seinem Handtwerckh sovill erfahren vnd gesehen, dass er sich mit allerhandt kunstlichen Arbaitten vor kheinem Zhünngüesser beförchten derf, inmassen er denn seinem Handtwerckh nunmehr etlich Jahr lang sidt seiner Verheffrattung also vorgestanden, dass er ein nammhaffts darbey vorgeschlagen, auch als vf E. F. Gn. begeren er Keppler jüngsten zu dem exercitio des Trillenden nacher Stuetgarden abgefertiget worden, sich auch dazumahlen, wie auch allwegen vnd noch also vnderdensthafft, vnverdrossen vnd geflissen erwiesen, dass man Ihne zue einem Corprall vnd letstlich zum Trillmaister geordnet: als vnssers Vnderthenigen erachtens, (sintennahlen die gesetzten zum andern mahl examinirt worden, auch weil sein Kepplers Haussfraw so ehrlichen geschlechts, dass ihr Vatter, weillundt Caspar Wendell, dem Schultheissenamt zu Eltingen vf die 27 Jahr nützlich vorgestanden) dem Supplicanten, mit dem wü, weiss Gott, ein sonder mittleiden traagen, in seinem begeren zue willfahren. (Dat. 25. Aug. 1620).

Consilium Stuttgartense d. 26. Aug. haec mandat praefecto Leobergensensi:

Vonn Gottes gnadenn Johann Fryderich

Hertzog zue Württemberg etc.

Lieber getreuwer. Demnach Vnss Christoph Keppler Khandtengüesser zue Lewenberg sein Verhafte Muetter an ein ander ortt transferieren vnd alda Feinlich

Berechtigten zue lassen, vnderthennig supplicando gebetten, Alss ist daruf Vnnsrer Bevelich, du wöllest besagte Verhafftin Kepplerin auf Ihren Costen Vnnssem Vogt nacher Güglingen vorderlich lifern, vnd Ihme die Acta, so weith selbige gebracht, verpetschiert yberschickhen. Gestaltt dús dem gedachten Vnnsrm Vogt zue Güglingen eben auch dessenthalt beraith Bevelich ertheilt, wessen er sich zuverhaltten. Stuttgart den 26. Augusti 1620.

Johann Christoph von Engelshoven.
Paulus Schnepff.

Praefecto Güglingensi mandatum est eodem die (iisdem praemissis verbis, quae decretum ad Leobergensens datum habet: . . . . . Alss befehlen Wier dier hiemit vnd wollen, du wöllest die Verhafftin vf lifern gefencklich nicht allain annehmen, sondern zumahl auch dich in actis Wohl informiren, vnd gegen Sie Verhafftin solcher gestalt, wie Vnnsrm Vogt zue Lewenberg befohlen worden, procediren, dem Richter aber die andeutung thun, sich der Vrthel halb rechts zubeuern, auch solche Vrthel ante publicationem zu Vnnsrer Cantzley yberschickhen.

Praefectus Leobergensis (Lutherus Einhorn) Johanni Ulrico Aulber praefecto Güglingensi . . . . . Es ist Catarina Heinrich Keplers Wittib, welche vil Jar hero der Hexerey halben in bösem Verdacht gewesen, auch vor wenig Jarea aussgetreten, vnd sich ein Zeit lang bey Irem Sone zu Lenz vffendthalten, vor 3 Wochen von dem Vogt zu Stuttgart in Haft gezogen. vnd zu Heuwmaden, als man siq bey Irer Tochter gesucht, endtlich in einer verschlossnen truchen gefunden, auch nachgehends vsser bewegenden Vrsachen alhero nach Lewenberg gelüffert worden. Wann aber sie Kepplerin ein Sone alhie, welcher sich erlich vnd wol verheht, alss hatt derselbe vnderthenig supplicando den gn. Bevelch an mich aussgebracht, das dem Herrn Ich ermelte Kepplerin, neben beiliggendem Fürstl. Bevelch vnd zwar vff Iren Costen verwarlich lifern, auch beneben die Acten, soweit sich der Process erstreckt, mitschickhen solle. Welchem Ich billich nachzusetzen. Vnd hatt der Herr Vogt zur Information mein angestellte Clag ad torturam, so Ich künftigen mittwoch gegen der Verhafftin vornemen wellen, zuempfehen vnd dabey zuwissen, das verhaifte Kepplerin vor 3 Jahren ein rechtfertigung vermeintter schmachwort wider J. Reinholden, Glassern, vnd seinem Weib (deren sie Verhaifte einen Zaubersischen trunckh zugebracht, mit dem sie Ir lebtag mit grossem schmerz vnd Verlust Ires Armmutlins zuthun) alhie angefangen, darinnen sover procediert, das die Zeugen rechtlicher ordnung nach verheert, vnd alle Clagpunten vermittelst leiblichen aids erwisen. Welches Examen (so zwar noch der Zeit nit publiciert) in der Civil Sach, für das Stattgericht alhie geherig. Obe nun im anbevohlten Peinlichen Process die Zeugen nochmalen zuverheren, oder beygelegte der verheerten gezeigten depositiones zu Güglingen zu publicieren seyen, hatt der Herr sich gnedigen Bescheidts zuerholen.

Was in confrontatione die Gezeigten der Verhafftin vnder augen gesagt, hatt der Herr ebenmessig zuvernehmen, vnd meines erachtens zu erfahrung des rechten grundts weiters nit notwendig, dann M. Jacob oder sein Successor zu Stuttgarten.

Allerseits vns dem lieben Gott bevehende. Datum 27. Aug. 1620. Deessen Dienstwilliger Vndervogt zu Lewenberg etc.

Quod dicit Examen testium praefectus Leobergensis, postea (20. Nov.) urgente Reinholdo a consilio supremo ut sibi reddatur petit, „weil Reinhold den angefangenen Process nit fallen zu lassen gedenke.“

A consilio ad hanc petitionem (24. Nov.) rescriptum est, ... Das man Ime Supplicanten vsser bewögenden Vrsachen in seinem begeren nicht zuwillfabren wisse, derowegen ihne biss zu erörterung des angestelten peinlichen Process zue geduldt wissen solle.

Die 30. Augusti juris consultus Leobergensis Weihenmayer, qui huc usque cum praefecto Einhorn rem pro Reinholdo contra Kepleriam egerat, haec dat praefecto Güglingensi: Ehrnvöster, Vorgeachter, demselben seyn mein yeder zeiten beflissne willige Dienst zuvoran; insonders günstiger Herr Schwager.

Diser Tagen ist dem Herrn ein Fraw, Catharina Keplerin genent, geliffert, welche einen trunckh Vrsulä Reinholdin beygebracht, dardurch sie also inficirt, dass sie täglichen schmerzen tragen muss. Nun hatt ernante Keplerin wegen disser vndt andere vff sie erwisene Vnthathen alhier vff die tortur beclagt werden sollen, aber ihr Sohn hatt supplicando sovil zuwegen gebracht, dass sie alhie hinweckh vndt nach Güglingen gefüht worden, nichtglicly verhoffendt, weil der Stattschreiber alda dero etwas mit schwagerschaft zugethan, es solte der process schleinig vortgehen. Aber ich zweiffle durchaus nicht, dann es werde selbiger sein ayd bedenckhen, vndt kha

er weiter nichtzeit verhandlen, dann was ihme anbevohlen wüdt. Will auch den Herrn Schwager wegen obbesagter beschedigten Reinholdin (als welliche mich diss schreiben abgehen zulassen gebetten) dinstlich ersucht haben, sich günstig zu bemehen, damit die warheit ahn tag gebracht werden möchte. Solches gegen den H. Schwagern für mein Person dienstlich zu recompensiren bin ich yederzeit willig vndd geneigt. Thu den H. Schwager mich hiemit zu gunsten, vndt vns allerseitz Gottes Allmacht treuwlich bevelhen.

J. Keplerus his adiit principem Fridericum c. medium Augustum 1620:

Durchleüchtiger Hochgepornner, Gnädiger Herr vnd Landsfürst. E. F. Gn. seind mein vnderthänige arme dienste bevor.

Gnädiger Fürst vnd Herr. Ich bin zwar seid der letzten wegen meiner Mutter Katharina Kepplerin schwärer Rechtssach bey E. F. Gn. Cantzeley eingerichten supplication immerzu deren gutten Hoffnung gewest: einweder werde diese feündseligkaitt allerdings auffgehoben, oder doch die von mir vnderthänig gebettene communicatio depositionis testium mir, als der Bezüchtigten eltestem Sohn, dem solliche von aller billigkhaitt wegen zu suchen gepüret, vor weitterer Verfahrung gnädiglich gewilliget werden. In dessen Verpleibung aber, vnd weil interim meine Mutter in khainerley Wege von Irer gewonlichen Stelle zu weichen nit zu bewegen gewest (ausser dessen, das Sy Irem Tochterman, als wölcher Ir aussgebotten, nit vnder angesicht gehen sollen), bin Ich noch ferner dessen beredt gewest, das nit allain Sy Iro khainer vnrechten zugemessenen sachen bewust: sondern auch E. F. Gn. wegen dero Landsfürstlichen hohen Ampts, auss ermelter depositione testium khain erhebliche Vrsach zu einiger praejudicirlichen Inquisition gefunden haben werden.

So khompt mir aber auff heütigen Tag nacher Lintz dise traurige Zeitung, das besagte meine Mutter auff den 7. Augusti früe auff E. F. Gn. befehl durch Dero geschickte zu Haimaden im Pfarhauss schlaffend yberfallen, aufgehebt, vnd gefenglich nacher Stutgarten geführet worden sein solle.

Nu hab ich mich zwar wol zubesinnen, das dergleichen manus injectiones nit alwege praejudicirlich, sondern E. F. Gn. auss erhaischendem Landsfürstlichem hohem Ampt, auch nur allain von etlicher starckher Vermuthung wegen, vngeacht solche auch fählen khönden, zu dergleichen vnbuegt, darnebens Sy niemanden in oder ausser derlay Verhaftungen Vnrecht geschehen lassen, sondern ordentliche processe nichts desto weniger gestatten:

Dieweil aber es dissmahls das ansehen bey mir abwesenden hatt, als ob dise Verfahrung auff meiner Mutter Widerparth vnauffhörliches anhalten vnd zu dero Verantwortung entlich bewilliget worden: vnd aber bey dergleichen mehrmahlen grosse Arglist vnd Practiken verporgener weisse leichtlich mit vnderlauffen, vnd allerhand noch schwärere consequentien verursachen, das also manchem Vnschuldigen wider des Richters willen, als dan Exempla am Tag, zu kurz geschicht: da dan mir auss Göttlicher vnd Natürlicher Rechten aussag in alle wege zuestehen will, meiner Mutter in disen Iren Nöthen gepürliche Assistenz zulaisten, vnd ferners befahrtes Vnhail, wa möglich, zuverhütten:

Alls kan Ich wegen so naher Bluet Verwantschaft in meinem Gewissen, ob Ich meiner schuld gnug gethon, anderst nit versichert sein, Ich wohne dan dem bevorstehenden Rechten persönlich bey.

Hierumben gelangt an E. F. Gn. mein vnderthänig flehenliches bitten, Die geruhen der armen Verhaftten, vmb Irer rechtlichen Notdurfft willen, wie auch mir, so weitt abwesenden, weil ich durch das jetzige Kriegswesen, wölches das Land ob der Ens vrplötzlich vnd allerdings yberschwemmet, an

eilender Zuerausung höchst gehindert werde, einen geraumen Termin zum Rechten, da es anderst so weitt geraichen müeste, gnädiglich zuernennen, inmittels aber die gnädige Verordnung zuthuen, das mein Mutter, als die vnterwisen, vnd ob Gott will nit zuyberweisen sein würt, an einem leidlichen Ort gehalten vnd mit Irer gebürenden Leibsnotdurfft versehen werde. Entlichen, da Ich vnterdess meine sachen dahin anstellen, vnd mich mit meinem Hauswesen von heim nacher Stutgart begeben khönte, Mir gnädiglich zuerlauben, das Ich mich alda, biss zu aussgang des Rechters heüßlich verhalten möge.

Hiermit thuë E. F. Gn. Ich mich zu gnädiger gewehrung gehorsamlich empfehlen.

E. F. Gn.

Geträtter vnd gehorsamer
Vnderthan vnd Land Kind

Weilland baiden Kay. Mtt. H. Radolphi vnd H. Matthiae, vnd jetzo noch einer Löbl. Landt: in Oesterreich ob der Ens Mathematicus.

Johan Keppler.

Inscr. An den Durchleüchtigen Hochgepornen Fürsten vnd Herren, Herren Johan Friderich, Hörtzogen zu Würtemberg vnd Teckh, Graven zu Mümpelgart, Herren zu Haidenhaim etc. Johan Keplers Mathematici zu Lintz vnderthäniges flehenliches supplicirn.

Huic petitioni consilium Stuttgartiense ex parte locum dat, scribens praefecto Guglingensi d. 4. Sept. 1620: Demnach Würr vonn Johann Keplern Mathematico zue Lintz vnderthenig bericht vnd darbey gebetten worden, Weil Er seiner bey dir Verhafftin Muetter im Rechten gern assistenz thun wolte, mit dem process biss vff sein ankunfft innhalten zuelassen: Hierauff geben Würr dir zuerkennen, dass du gleichwol mit der Peinlich anklag fürgehen magst. Wenn aber die Verhafftin zue Ihrer antwort ein Wochen 5 oder 6 bedacht begeren wurde, soltu dem Richter die andeutung thun, Ihr solche gebettene Zeit zubewilligen, doch dass der Azungscost, so ohngewohnlischen Verzugs halber vnderdessen vffgehen, der Verhafftin zuentrichten vffgelegt werde. Hieran geschicht Vnsser meinung etc. Philipp Graff zu Leiningen. Simon Ayhin.

Brevi post acceptam hanc resolutionem Keplerus Lincio Stuttgardiam indeque Guglingam properavit, ut matri praesto esset in re gravi et difficillima, quam praefectus Aulber, praecoccupatus ab adversariis Kepleriae, minus clementer tractavit (petit mense Octobri Aulber, ut sibi adjungatur D. Weißenmayer), praefectum Leobergensensem secutus. Ut matri custodiam ex parte levaret, has literas supplices principi Guglinga misit:

Durchleüchtiger Hochgeborner Gnädiger Herr vnd Landesfürst.

E. F. Gn. sein mein vnderthänige arme dienste bevor.

Das E. F. Gn. auff mein von Lintz auss, nach dero Fürstl. Cantaley yberschickte vnd eingeraichte supplication in puncto dilationis termini ad respondendum in meiner Mutter nach Güglingen verwisener peinlicher Rechtsach, so gnediglich wilfahret, thuë gegen E. F. Gn. Ich mich aller gepür nach gehorsamlich bedancken, mit fernern vnderthänigem anmelden, das so bald Ich verschinen 26. Septembris nacher Güglingen kommen, vnd meine Mutter mit der litis contestation ohne das fertig gefunden, Ich den process nit lenger zuverhindern begehrt, wie den alberaitt den 2. Octobris an gesetztem Gerichtstag solche litis contestatio pure negativa cum Defensionalibus für Gericht gebracht, abgelesen vnd schriftlich eingeraicht worden.

Weil dan der Herr Fürstl. Anwalt, Vogt zu Güglingen dilation bis auff nechsten Gerichtstag begehrt vnd erhalten, vnter des aber die arme ge-

saure sich der Kelt vnd trostlosen einsamkeit halben auffs höchst bedagt vnd vmb Gottes Willen nur in eine stuben Iro verhülfflich zu sein gebetten: als gelangt an E. F. Gn. ferners mein vnderthäniges flehenliches bitten, die gerhuchen (angesehen das sie kheins Wegs einiger ybekhat yberwisen, hohes 78 Jährigen alters vnd bauffelig, auch wegen der angedroeten peinlichen frag, vngehindert Irer Vnschuld, allain von ethlicher fůrgangner exempel wegen, allerdings erschreckht vnd bekümmert), bey dem Vogt zu Güglingen die gnädige Verfügung zuthun, das derselbe Sie biss auff fernere Verordnung in des Statknechts vnd Gerichtsdieners Hauss vnd Stuben alda transferiren, weil zu Güglingen sonst khain Ort hierzu zufinden, vnd auff Irén aignen so geringen Vncosten als mütlich (weil es Ires weiblichen sexus vnd alters halben yberflüssiger hütter nit bedürffen würt) verwahren lasse. E. F. Gn. thuen hieran ein löblich Werckh der Barmhertzighkeit.

Ferners gelangt an E. F. Gn. mein notwendiges vnvmbgēgliches doch gehorsamliches bitten, Die gerhuchen in Dero Fürstl. Cantzley Gnädigen Befehl zugeben, das mir aller vnd Jeder Fürstl. Befehle an dero Vögte zu Stutgart, Löwenberg vnd Güglingen, anlangend die gegen meiner Mutter fůrgenommene inquisition, Verhaftung vnd Peinliche clag, vidimirte Abschriften heraus gevolget werden, damit Ich mich des von E. F. Gn. albereit ertlangten indults zu erspriesslicher assistenz zugebrauchen vnd zuerfreuen habe.

E. F. Gn. mich in vnderthänigem gehorsam zu Gn. gewährung empfehlend

E. F. Gn.

Vnderthäniger
vnd gehorsamer

Johan Keppler, einer löbl. Landt:
in Oesterreich Ob der Ens Mathe-
maticus. Jetzo zu Güglingen.

Inscr. An den durchleuchtigen, hochgepornen Fürsten vnd Herrn, Herrn Johan Friderich, Hertzogen zu Würtemberg vnd Teckh, Graven zu Mümpelgart, Herrn zu Haidenhaim etc. Johan Keplers Mathematici vnderthäniges flehenliches Bitten.

Adscriptum: M. Johannes Kepler bittet seiner Mutter die Custodie ins Statknechts Hauss zugestatten, auch vmb Abschrift ergangner fürstl. Beuelch.

Dem Vogt zu Güglingen zuschreiben, waferr in des Statknechts Hauss alda solche gelegenheit vorhanden, dass man der verhaftin ausskommens gesichert, soll er sie alhie ins Statknecht Hauss verwahrlich legen, vnd durch einen Hütter, auf Ihren Kosten, tag vnd nacht verwachen lassen, darneben der Verhaftin Sohn anfüegen (da er in specie anzaigen werde, welche F. Bevelch er zu seiner Mutter Defension bedürfftig, gedenke man ihme selbige in Copiis willfahren zu lassen), weil man nit sehe, warzu Ihme die abschriften Fürstl. Beuelch werden vorständig sein, als wisse mann Ihme hierinn nit zuwillfahren.*)

Decr. Stutg. in cons. 4. octobris.

Buwinckhausen. V. Canzler. D. Ayhin. D. Broll. Schnepff.
Jatowitz. Seb. Faber. Bonacker, D. Kelz, D. Rösch.

Brevi post Keplerus iterum adiit consilium Stuttgartiense haec petens:

Durchleuchtiger Hochgeporner, Gnädiger Fürst vnd Herr.

E. F. Gn. seind mein gehorsame arme
dienste bevor.

Obwol E. F. Gn. meiner zu Güglingen verhaftten Mutter verschinen
4. Octobris mitigationem carceris vermittelst eines hütters auf Iren Vn-

*) Cancellis incluse oblitterata sunt, eorumque loco adscriptum, quod cancellos sequitur.

costen zu besolden gnädig vergunnet, so wollen doch Deroselben dise vnd andere notwendige alimenta vnd Gerichts Vncosten von Vogt vnd Waisengericht zu Löwenberg anderst nit gevolgt werden, sie bring dan desthalben von der Fürstl. Cantzley fernerer Befelch auss, mit disem fürwenden, das Ir Gegenparth alda, die Reinholdin vmb Gottes Barmhertzighkhaitt willen gebetten, der Verhaftin Güetter mit Arrest anzuhalten. So gar auch der Statschreiber alda verwaigert sich, die noch restierende Acta zu communicirn, es werde dan Jemand anderer Bürg, den Ordentlichen Tax zubezahlen.

Wan dan, Gnädiger Fürst vnd Herr, die Verhaftte durch disen peinlichen process khainswegs nit deposessionirt worden: auch ohne die begehrte alimentation den process nit nach ordnung Rechtens zu end führen, vil weniger interim der alberaitt erhaltenen mitigationis carceris würcklich genüessen khönte:

Demnach gelangt an Dero Statt mein vnderthänigē bitt an E. F. Gn.: die wollen dem Vogt vnd Waisengericht zu Löwenberg per expressum anbefehlen, das Sy der Verhaftten hochbetrüebten viervndsibenzig Järgen kranckhen Frauen auff Ir gantz befüegtes, vnd durch den, zu Güglingen Iro zugeordneten Fürsprech Hansen Rueffen in ein Sendschreiben verfasstes begeren, zu Handen vnd auf Verrechnung jetz besagten Ires Fürsprechs ein Hundert Gulden, oder was künfftig mehrers von Nötten sein wolte, auss Iren eigentumblichen Güettern zuekommen lassen, vnd sie mit lengerm disputat nit in mehrere Vncosten vnd andere Vnglegenhaitten bringen, Auch, ob mit Verkaufung eines oder mehrers Grundstuckhs bey continuirender Irer Verhaftung, nit schleübig noch rathsamlich verfahren werden möchte, alsdan vnd vmb desto eilender Gelt aufzubringen, dero gestatten, auff die gantze massam ein summa gelts, gegen Landbreüchigem interesse aufzunemen, vnd drüber, als vmb ein Schuld, so vor allen andern Creditoribus (deren sich zwar, ausser vnser, als Dero Kinder, wenig befinden werden) bezahlet werden solle, Gerichtliche fertigung geben.

Da aber Reinholdin oder Jemand anderer an die Verhaftte etwas zusuchen haben würde, Sy, Vogt vnd Waisengericht dieselbige nach Inhalt der Rechten auff ein andere Zeitt vnd künfftige erörterung diser Peinlichen Anlag verweisen wollen.

Ferners, vnd weil die Verhaftte nebens von Iren Kriegsvögten zu Löwenberg sich nach der Deckhe zu streckhen angemahnet worden: waist Sie diser Vermahnung dissmahls anderer gestalt nit nachzukommen, als das Sy, wie hiebevur wochentlich beim Vogt zu Güglingen, also auch jetzo bey E. F. Gn. vmb befürderung des Process, weil alberait sechs wochen a litis contestatione ohn einen Gerichtstag verflossen, gehorsamlich flehenlich anhelt.

Entlichen weil der Vogt zu Güglingen Ir das Thorstüblen alda anderst nit, dan mit zwaien huettern vnd einer Ketten verwilligen wollen, damit dan der Vncosten gedoppelt würt: als bittet Sy nochmahlen, E. F. Gn. wollen Dero hievoriger Verwilligung gemässe, es bey dem ainen Huetter (mit wölchem Sy, erlebte, Macht vnd Krafftlose, auch mit kranckhaitten behaffte fraw, sonderlich bey diser angehenden Winterkelt, nur mehr dan yberflüssig genug verwahret ist) verpleiben lassen, wie dan Ich mich meiner persönlichen Gegenwart halben zu Güglingen, zu aller müglicher satisfaction, vnd abschneidung alles argwöhnischen Verdachts, gehorsamlich erbiette.

E. F. Gn. mich vnd meine höchst angefochtene verhaßte Mutter zu gnädiger gewährung in einem vnd anderem, gehorsamlich empfehlend

E. F. Gn.

Vnderthäniger vnd gehorsamer

Johan Kepler
Mathematicus.

Inscr. ut supra.

Johann Keplers Mathematici vnderthäniges
flehenliches supplicirn.

Adscriptum: Dem Vogt zu Löwenberg zuschreiben, was supplicant vnderth. gebetten, darauff seye der Befehl, Er solle die Verordnung thun, dass dess supplicanten Muoter von Ihrem Vermögen vnd güttern die notturfft zu Ihrer Vnderhaltung, vnd dass Sie den Stattschreiber vmb aussfertigung der Actorum befriedigen möge, auch wass ferners zu ausyebung dess process erfordert würdt, gevolt werde.

2do dem Gabelkhoffer ein Decret zu ertheilen, die sachen der Verhaßten Keplerin process betreffendt, so vil möglich zu befürdern. (Vide infra p. 447.)

3tio dem Vogt zu Güglingen zuschreiben, demnach der Verhaßten Keplerin Sohn vnderthenig angesucht vnd gebetten, zu Verhüttung grösseren Vncostens seiner Mueter allein Einen Hüetter beyzuordnen, alss lasse man es gleichwol geschehen, waffen sie anderst hievor beföhler massen versichert, dass Ihr allein ein hüetter zugegeben werde etc.

In Cons. 11. 9bris. 1620.

Litterae ad praefectos Leobergensensem
Güglingensem subscriptae sunt: Christoph
v. Engelshoven. Sebastian Faber.

Praefectus Aulber d. 10. Oct. 1620 consilio supremo nunciat, Kepleriam et scripta ad rem juridicam pertinentia sibi tradita esse, et quamvis accusationem veram esse ex testium testimoniis satis superque appareat, tamen ratum se habere, novam expectare instructionem, cum quia pars testium jam ante 3 annos detulerit, tum quia accusata ex examinatione testium rei nullitatem deducere velit, hisque addit: „Wie ich berichtet, soll sie Beclagtin alberait zu Tübingen vnd andern Orthen zwen Doctores gebrauchen, desswegen Ich ohne fernere Information vnd ohne Gebrauchung eines Rechtzgelehrthen in disser sachen nit wohl procediren khan. Alss gelangt an E. F. G. mein vnderthenig Pitten, die wollen D. Weyhenmayern zue Löwenberg. welcher, wie ich berichtet worden, in der Beclagtin hievoriger Civil sache wider sie gedient, dannenhero ihme alle sachen am besten bekhandt, auch damit hierinnen, weil disse Verhaßtin hin vnd wider von jungen vnd alten Persohnen hefftig verschrait, vnd allerlay vngleiche Reden bey dem gemeinen Mann verhüttet werdt, mir endtwerder gnedig adjungiren, oder aber dass ich mich bei ihme Rahts pflegen möchte, gnedig gestatten. (Eadem repetit Aulber d. 28. Oct.)

Praefectum Aulberum adisse privatis literis secretarium consilii Stuttgartiensis, ex hac apparet responsione, data d. 30. Octobris:

Ehrenvester, Insonders vertrawter Herr Bruder. Demselben füge Ich neben höchster Dancksagung dess zugeschickhten gruesses, dessen warlich nur mehr als zuvil, zuvernemen, dass perais diser tagen die Acta, die Verhaßte Keplerin betreffendt, D. Matthaeo Hillern. Cantsley Advocaten, die sache advocando zu vertreten, vnd die notdurfft darauff zuverhandlen, per Decretum vfferlegt worden. also zuerwarten, biss er die notdurfft verfasst vnd in dem Obern Rath eingibt, alssdan dem Hern Brudern fernerer befehl zukommen würdt.

Des H. Bruders dinstwilligst geflissener
allzeit Wolfgang Bonackher Secretari.

Ad decreta Stuttgartiensia de Kepleria custodienda haec respondit praefectus: Vff E. F. Gn. vnderschiedliche abgange Bevelch gib E. F. Gn. Ich gehorsamlichen zuvernemen, das sich der Stattknecht dessen zum höchsten beschwehrt, mit fürgeben, das Er kleine ohnerzogne Khinder, darzu ein schlecht Häusslin, also da ers müesste also vffhalten, er vsser seinem aigen Häusslin ziehen müesste, welches Ime dan niemands rathen würde. Desswegen Ich bedacht gewesen, weil es nit wohl andere gelegenheit alhie hat, solches E. F. G. widerumben vnderthönig zuberichten. Nachdem aber Ihr Verhaßtin Sohn Johann Kepler vihfelttig angehalten, Sie an andern orten also verwarlich vffzuhalten, das man Irer gesichert sein möge, als ist Sie vff das alhirge Thorhäusslin an ein Eyssin Bandt gelegt, der Vrsachen halber, weil dises ein

offen Stüblin, dardurch der Thorwarth vnd sein gesindt tag vnd Nacht hindurch in Ihre Cammer gehen, neben dem auch die zween Nachtwächter bey Nacht Ihre Wachten drinnen halten, zu verhüttung Argwohns zween Huetter, Sie zuverwahren, zugegeben, vnd bisshero vffgehoben worden. Vnd ob gleichwohl obgedachter Ir Sohn vmb Abschaffung des einen Wächters bey mir angehalten, hab Ichs doch Ime vsser angerogter Vrsachen nicht bewilligen dörfen. Demnach aber vff E. F. Gn. an heutt abgangnen weittern bevelch ich den einen Wächter abschaffen solle, gib E. F. Gn. Ich ferners vnderthenig zuvernehmen, das ich vorangeregter Vrsachen wegen meiner einfalt nach nicht darfür halten khan, das sie mit einem Huetter gnugsam solte versichert sein. Sonderlich aber vnd in betrachtung, das alss sie noch im Thurn vffgehalten worden, vnd der Statknecht Ihr das essen gebracht, vnd Er vff Ihr ansprechen einen Wassers Trunckh darzu geholt, vnd allwegen die Thüren gleichsam nach Ime zugeschlossen, biss er mit dem Trunckh wider khommen, Sie Verhaffin gögen Ime angefangen, „O seit Ihr so ein böser Mann, das Ihr mir sogar nit trewet“, soll doch Ihr die Thüren nur einmahl offen lassen etc. Vnd also Anfangs vermeint durch diss mittel, wen Sie das essen hab, er inmittelst ein trunckh Wassers hole, vnd die Thüren offen stehen lasse, sich der Haftung zuentledigen. Item alss der Statknecht ihr verschinen 7. Octobris das Nachtessen in Thurn gebracht, vnd Sie erfragt, was sie thue, sie gögen Ime vermeldt, „Ach was sollte ich thun; da lige ich. Lieber Mann, Lieber Mann, lasset mich hinaus, Ich will Euch 100 fl. an geltt geben, gib ich Euch das geltt nit, so will Ich Euch einen Brieff für 100 fl. geben.“ Ferner hat sie bisshero ein Messer bey Ihr verborgen vffgehalten; alss nun die Huetter solches gewahr worden, vnd wissen wolten, woher Sie solches bringe, hat sie es Anfangs gantz widersprochen, wisse nit, woher es khomme. Alss Sie aber ernstlichen an Sie gesetzt, hat Sie bekhendt, es hette Ihrs ein Verhaffin, welche bey ihr im Thurn zu Leonberg gefangen gelegen, vnd hernach justificirt worden, gegeben, welches Sie seithero bey Ihr behalten, sie begehre aber nichts damit anzufangen.

Daraus nun gnugsam abzunehmen, das wo ihr im geringsten gelegenheit gemacht, Sie Ihres Vssreissens halben nichtzit vnderlassen würde, desswegen das nit vnderlassen sollen, E. F. Gn. Ich ein solches widerumb vnderthönig zu berichten, damit, wan etwan wider Verhoffen, sonderlich weil Ihr Sohn bisshero vnhilfflig zu Ihr in gefengnis gangen, durch einen Huetter vngleichs fürtauffen sollte, Ich im khünfftig desto besser entschuldigt sein mögen etc.

Datum d. 14. Nov. 1620.

Ad has literas hoc praefecto mandatum est: Wür haben deinen vnderthenigen Bericht, betreffendt die Käpplerin, verhafte Hexen von Löwenberg, hören verlesen. Weil es dann mit obgedachter Verhaffin die berichte gelegenheit hat, vnd selbige in einem offenen Stüblin ligt, alss lassen Wür es bey beeden Huettern verpleiben. Diewegen ist vnser bevelch, du wöllest Ihnen mit ernst einbinden, guette achtung vff sie zugeben, damit Wür Ihres entkhommens gesichert sein mögen, auch das messer (waer es noch nicht geschehen) von Ihr nemmen lassen. Verlassen Wür vnns etc.

Datum Stuetgarden den 18. Novembris Anno 1620.

Christoff v. Engelshofen.
Melch. Bonacker.

Interim causa Guglingae tarde procedebat; haec sunt, quae de illa ab accusatore et defensore scripta supersunt.

Peinliche Clag

an statt mündtlichen Recess fürstl. clagenden Anwaltds, Vogts alhie,
contra Cath. H. Keplers Wittib, peinlich beclagtin.
(eingeben vund abgelesen den 4. Sept. 1620.)

Vor dem Ernvesten, Fürsichtigen, Ersamen vndt weissen Hern Stabhaltter vnd Richtern dess peinlichen Gerichts zu Güglingen*) erscheint vnser gn. Fürsten vnd Herren Anwaltdt, J. V. Aulber, Vogt alhie, vnd bringt vff angeherdten F. Bevelch vnd Legitimierung seiner person, gegen vnd wider Catharina Heinrich Keplers Wittiben nachfolgende peinliche Clags Puncten, mit rechtlichem Begern, die Beclagte vorderst zu

*) Haec accusatio in duplo exstat, ad verbum descripta, hoc excepto, quod alterum exemplar habet: „Gerichts zu Leonberg“ et „Lutherus Einhorn, Vndervogt zu Leonberg“, quae verba alia manu mutata sunt in „Güglingen“ et „Aulber“.

Bevestigung dess Krieg Rechtsens, auch darauff zue gebührender antwort annehaltens; wass nun Beclagte verneint vnd widerspricht, erbedt sich Anwaldt ohne Vetterfluss gnugsam zuebeweissen. Vermittelst solcher Protestation, sagt Anwaldt wahr sein:

1. Obwohl ein Witfraw einsam sein solle, habe sich doch Beclagte Keplern nun vil Jar hero mit hin vnd widerlauffen an die jenige orth, da sie nicht zuverrichten gehabt, also verdächtig gemacht, dass sie nahe meniglich für ein Hexen gehalten.

2. Dahero wahr, dass vil Personen sie vngern in ihren hüttern gesehen, auch theils verhaften vnder augen gesagt sich allerdings Iren zuebemessigen.

3. Nichtsdestoweniger wahr, dass sie theils in ihrem aigen Hausa, dann auch andern orten vnderschiedliche Personen mit trünckh eingeben, antaaten vnd sonnst denmassen beschedit, dass sie zum thail gestorben, auch derselben noch elendt vor augen gesehen werden.

4. Wahr, dass sie Jacob Reinholden Eheweib zue Lewenberg, Vrsula genant, einen solchen trunckh zuegebracht, davon sie nunmehr etlich Jar lang ohnsgliche Leibs schmerzen gehabt, grossen Vncosten mit artzney vfgewendt, aber biss dahero nichts helfen wöllen.

5. Inmassen sie Keplerin selbst bekent, sie hette des Glassers weib einen trunckh geben, es weren aber die Kendtlin verwechslet worden, vnd die Glaserin vsser dem vnrechten Kendtlen getrunckhen.

6. Ferners wahr, dass Beclagte auch B. Beitelspachern vnd Bastian Meyers Hausfrawen, beeden seeligen, einen trunckh zuegericht, vnd zue trünckhen genötigt, davon Beitelspacher nach ausgestandenem grossen Schmerzen allerdings, neben Verlust seiner Manschaft, contract worden, die Meyerin aber aussgesocht vnd gestorben.

7. Wie dann wahr, dass der Beclagten eigener Sohn Heinrich Kepler, so ein Kriegsmann gewesen, von seiner Mueter vssgesagt, Sie were kein rechte fraw, vnd als vff ein Zeit Beclagte ihme Sohne ein Bretlin zuegericht, er geantwurt, der Teuffel solle dasselbig Bretlein fressen.

8. Als auch Osswaldt Zanen ein Kalbin kranckh worden vnd gestorben, vnd Beclagte ohne Vrsach etlich mahl ins Haussbeckhen Hauss geloffen, hatt sie sich nit wenig verdächtig gemacht, solch Kalbin beschedit zuehaben.

9. Ebenmässig bey M. Stahlen, als sein Kue zuenacht vmb 11 Vhren ein solch Wesen angefangen etc. (cfr. p. 407), die Beclagte so sein nachbarin gewesen, sich gantz verdeckt erzaigt.

10. Dessgleichen Bastian Meyers Döchterlin Barbara genant, die Vnholden khunst zuelernen begert, mit fergeben, dass sonsten khein frewd vnd öwige Leben seye.

11. Auch ausser ermelter khunst vnd dess Teuffels eingeben Margareta Enderiss Leithbrands Weib in einer Khindtbett ohnbekhanter weiss an einen Schenckhel angestat vnd beschedit, daran sie noch vnd die tag ihres lebens zuethuen.

12. Michel Mayern, Badern zue Renningen, als er gesellenweiss bei dem Balbierer zue Lewenberg gewesen, vnd beclagter geschrepft, ihme einen trunckh gegeben, welchen er wider von sich gebracht, sonsten wunderbarlich operirt haben mechte.

13. Als Stoffel Frückhen Metzgern, indeme Beclagte bey Ime füyber gangen, ohnversehens wehe an einem schenckhel worden, hat derselb solche im verdacht gehabt, deswegen (doch ihr vnwissendt) Beclagte wider vmb Hilff gebetten.

14. So ist auch vorlangsten Jerg Beltzern seligen, als er ihr vff Ihr begern ein Fuhr abgeschlagen, alsbalden ein Schwein kranckh worden vnd gestorben.

15. M. Joh. Maisterlins Pfarhern Tochter, Anna Maria genant, zue Stuetgardten von der Beclagten vff einen Fuess geschlagen worden, davon sie Schmerzen bekommen, vnd yber gebrauchte Artzney dessen noch nit gar endtledigt.

16. Daniel Schmid wider sein willen in dass Hauss yber die Khünder gangen, davon solche kranckh worden vnd gestorben. Also beclagte sein Vermeinen das ein, wonit bede Khünder vmbgebracht.

17. Beclagte Keplerin hat auch von dem Todtengräber zu Ötlingen ihres aigenen Vatters todtenkopff begert, so ihren abgeschlagen worden.

18. Jerg Hallern ein Döchterlin vff den Arm geschlagen, davon solches gleich schmerzen bekommen, welcher Schmerz auch augenscheinlich am Arm gesehen worden.

19. Darauff sie Keplerin gleich verlagt vndt gegen dem Madtlein confrontiert, auch von des Zieglers Döchterlin yberzeigt worden.

20. Als aber Beclagte verstanden, dass sie zue Lewenberg in haft gezogen

werden mechte, hat dieselb dem Vndervogt alda ein silberin Becher versprochen. Irenthalben nichtzit zue Fürstl. Cantzley zuberichten.

21. Jedoch in Vernemmung abschlägiger antwort flüchtigen fues gesetzt, vnd sich nach Hewmaden zue ihrer Tochter begeben.

22. Biss vnderschiedliche F. Bevelch ergangen, vff Beclagte bestallung zue machen vnd gefenglich einzueziehen, ist dieselb in Österreich zu Ihrem Sohne nach Lentz endtwichen, vnd so lang verbliben, biss derselben salvo guardi erlangt worden.

23. Letzlich wahr, als Herr Vogt zue Stuetgarten Beclagte zue Hewmaden gefenglich abholen lassen wellen, dieselb sich in ein truchen einschliessen lassen, damit sonderlich Ir gut wissen an tag gegeben.

Wann dann die Beclagte Keplerin in vermelten Clagpuncten (die beraitt von allen personen mit dem leiblichen Aidt beteuert) der Hexerey halben höchlich graviert vnd noch mehrers im Verdacht, Alß ist hiemit F. Clagenden Anwaltds rechtliches begern, mit Vrthel vnd recht zusprechen vnd zuerkennen, das Beclagte zue erlernung der Warheit (dessen vff sich tragenden bessen Verdachts halben) mit ernstlicher peinlicher frag der Tortur zue examinieren seye. Daryber das streng rüchderlich Ampt vmb erthailung recht vnd gerechtikhait bestes Vleiss anruffend. Vorbehaltlich etc.

Litis contestatio

annexis responsionibus, articulis, item defensionalibus et elisivis. (4. Oct. 1620).

Ehrrveste etc. Vff die von Herrn Fürstl. Clagenden Anwaltd nach vffgelegtem F. Bevelch, zue Legitimierung seiner Person (jedoch vorbehältlich aller vnd ieder rechtlicher beneficiorum juris, mit welchen beclagte Personen hailsamlich befreiet vnd begnadiget) einkommen scharpffe ohnverhoffte Peinliche anlag ex parte Catarinae weilandt Heinrich Keplers seeligen nachgelassenen, mehr dann betrubeten etlich vnd 70 jährigen Wittib, den Krieg rechtens zuebevöstigen, vnd alle vnd iede articulos. salvo tamen jure impertinentium et non admittendorum, dessgleichen, so vff einen oder den andern Puncten oder Articul (welche ihre höchste feindt vndt widersächer zue Leoben mit allerhandt verbotenen mitteln vff die Bahn gebracht) geantwurtet werden sollte, darauff mann zu responderien vermög der Rechten nit schuldig, das solches der ohnschuldigen peinlich beclagtin in bevorstehendem Rechten ohnvorgreiflich sein solle, rechtlicher ordnung gemess, zueantworten.

1. Glaubt Peinlich beclagtin den ersten articul biss vff die worth „habe sich doch“ etc. wahr, den vbrigen Inhalt aber nit wahr.

2. Die vbrige Articul alle biss vff den 21. inclusive betreffend, werden von der vnschuldigen Peinlich Beclagten mit beständigem grundt, rainem vnd vnversehrttem gewissen abgestanden vnd widersprochen, also das es sovil als ob Peinlich Beclagte vff einen ieden Articulum in specie mit dem wort Nein vnd nicht wahr, geantwurtet hette.

Der 22. wird seines Innhalts widersprochen. Dann obwohlen peinlich beclagte, sonderlichen zur Zeit, als Ihre feindt vnd widersächer am höchsten gewüthet vnd getobet, sich nacher Lentz zue ihrem ältesten Sohne, Kays. Mathematico etc., hiezuügen, solchem ihre hohe noth vnd anligen zueclagen, auss mütterlicher Zuenaigung vndt vff dessen schriftlich begeren verfüegt, ist doch solches keinem entwichen, oder einiger flucht, so ausser bösssem gewissen geschehen were, sondern erst angerogter Vrsachen zuezuschreiben gewest. Gestaltsame dann mit guetten grundt widersprochen wüdt, als sollte dieselbe ererst vff ervolge Fürstl. begnadigung vnd sichern einfluss widerymben alhero khommen sein. sondern wüdt sich vilmehr im gegenspil befinden, das beclagte ohne einige eingelegte Supplication oder Intercession vor sich selbstn vsser reinem ohnversehrttem gewissen, da sie sonnstn hey ihrem Sohn die tag ihres lebens ihren sichern vnderschlauff verhoffentlich gehaben mögen, widerumben khommen.

Der 23. prob. articul wird ebenmessig seiner falscher Consequents halber widersprochen, dann ob nit die gefahr der gefangnus, item die vor dissem erfahrene listige Practicken der beclagtin vffsätzigen hohen widersächer, sonderlich bey so altter hochbetagten Personen, vnd im schreckhen, da man vom schlaf vffgeweckhet wüdt, vnd nit recht waist, warumb es zuethuen, eintweder ein flucht oder andere dergleichen vorgenomene eilende mittel vil mehr als ein böss gewissen verursachen mögen, das khan ein ieder bey sich selbstn leichtlich ermesen.

Daferr wider versehen Herr F. Clagender Anwaltd mit dissen hieobgesetzten beständigen responsionibus nicht zuefriden sein sollte, will beclagte hiemit nochmalen durch dass wortt: *glaub nicht wahr* etc. geantwurtet, vnd dardurch allen

mangel erstattet, dergleichen rechtlichen petirt vnd gebetten haben, sie ohnschuldige peinlich Beclagte von ybel angestelter anlag refusis expensis zueabsolvieren.

Damit aber E. E. Weissheit vnd gunsten von der Beclagtin trübseligen zustand, auch welcher gestaltten sie laider nunmehr doch vnschuldig darein gerathen, mehrere nothwendige information haben, alsz ybergibt dieselbig hiermit folgende warhafft kurtze defensionales et elisivos, rechtlich pittend, Herrn Fürstl. clagenden Anwaldt, zue richtiger, deutlicher vnd Categorischer antwort, durch das wort, „glaub wahr,“ oder „mit wahr,“ zuverweisen vnd anzuehalten.

1. Obwol wahr, dass im Rechten versehen, dass ein praetendirter bösser Leimueth wider die verdachtte Person weder zur inquisition noch zur verhaftung, weniger zur Tortur gültig, oder fürträglich sein khöndte, wann derselbig Leimueth vnd fama von Clegern selbst verursacht, oder erst nach beschneider Clag sich erhebet,

2. so befindet sich doch hie im widerspihl wahr, dass der F. H. Anwaldt im ersten oder andern Puncten de fama, vnd in allen ybrigen Puncten de testibus biss auff den letzten einig vnd allein dasjenige fürgebracht, wass von 5 Jaren hero deren ietzo peinlich Beclagter, damals Burgerlich beclagte Jacob Reinholdt vnd sein Hausfraw, hernach Cläger, selber erhebt, vnd ausser allem der Beclagtin Verschulden gantz von newem vnder die Leuth gebracht,

3. inmassen dann wahr, dass jetzerwönte eheleuth wegen diser verbottnen hinderrücklichen, yber Jar vnd tag veruebten Ausstragung der Kepplerin, von dero selben vnderschiedlicher mahlen mit starckhen verweissungen zuredt gestelt worden,

4. demnach aber glasserin (wie wahr) durch dissen der Kepplerin gebrachten nothwendigen Ernst mit ihrer verleumdung nur immer je mehr fortzuefahren angeraitzt worden,

5. endtlichen (auch wahr) zue beschönung vnd Durchbringung ihres Vnbils vermeintlich den ordenlichen weg, aber freyenlicher weiss vnd allzuespith gesuecht, indem sie, mit zueziehung ihres Mannss vndt Brueders, die Käpplerin fürn Vogt zue Leonberg fordern dörfen,

6. alda wahr, dass die beclagte Käpplerin nit allein vff ein newes mit bezüchtigung dess Hexentruckhs höchst injurirt, sondern noch ferners mit excessibus enormissimis atrocissime laediert worden:

7. Als ist wahr, dass Keplerin solche beede eheleute zue rettung ihres gueten namens, gleich mit recht ersucht, vnd der schmach halber burgerlich beclagt.

8. Dahero dann wahr, vnd gleich erstlichs der beclagtin guet gewissen abzunehmen.

9. Vnderdessen wahr, dass disse bosshafftige Verleumdung vnd dahero erwachsene verdacht, alsz ob Käpplerin ein hexin were, gleichsam in allen gassen erstmahlen brinnend worden, vnd wie ein fewr vmb sich gefressen,

10. da hingegen wahr, dass die eltesten der statt Leonberg, so gericht vnd rath lang yber die 30 Jar besessen, der vnschuldig beclagtin dessen Kundschaft geben, das sie vor vnd in ihrem wittibstandt, vnd also von Jugent auff sich dermassen erbarlich, wessentlich vnd still verhalten, dass derselben, biss Jacob Reinholdt vnd sein Hausfraw mit ihr der beclagtin für geringer Zeit in disse Vnrüewigkeit gerathen, vnd solche in vngleichen Verdacht vnschuldig gebracht, kein mensch einig ohnerbars stuckh nachzusagen gewust.

11. Wie dann zue mehrer bestetigung dessen wahr, dass obwol beclagte nun in das 32. Jar ihres einsamen wittibstandts viler ehehaften halber, welche zue articulieren Kürtze halben dissmahls für vnnötig gehalten worden, zue einem ohnrüewigen sorgfeltigen leben, früem vnd spatem Vmblauffen, vil, vil mehr dann andere, genötigt gewest.

12. Dennoch wahr, dass die beclagtin für Obrighkeit, welche von dero sehr oft vnd vil vmb schutz angelauffen werden müssen, biss erst nach obervermelter ihrer burgerlichen clag, niemahlen keinen Verweiss eines ohnrüewigen oder verdächtigen vmblauffens halben, sondern ie vnd allwegen guette Vssrichtung gehabt.

13. Sodann vnd zue mehrer bezeugung dessen, wahr, alsz anno 1609. der Beclagtn Sohn Johann, damahlen Kaisers Rudolphi Hoff Mathematicus zue Prag, einest einmahl nacher Leonberg, vnd für ein weissengericht alda khommen, vnder anderem sich auch seiner Mueter Verhalten ausstruckenlich nachfragend, ihme die wenigste nachdenckliche antwort nit geben worden.

14. Nit weniger wahr, vnd der beclagtin allerhöchst beschwerlich, das ybrige vom 6. bis 18. clagpuncten nach einander articulirte vermeinte Zeugen yber allhandt zuegemessener Hexenthaten fast in einerlay Ordnung, hievor auch von mehr-

erwönten Reinholdten vnd seiner Haussfraw in dessen mit der Käplerin habenden noch vnerörterter Rechtfertigung, wider dieselbe producirt werden.

15. Alda wahr, das alle vnd iede, von erwönten Zeugen zuesamen erbettelte alte vnd newe Bezichtigungen vnd Verdächte durch nachbarschaften, Schwagerschaften, tägliche beywohnungen vnd andre dergleichen mittel dermassen aneinander gekuppelt, dass ohnschwer zuerachten, wie ihre gantze genealogia anfenglichen einig vnd allein von der glasserin erster verleumbdung, allss von ihrer rechten natürlichen grossmuetter entsprossen vnd herkhommen.

16. Gestalttsam wahr, das die angegebne geschichtten maisten thails nach dem anfang der glasserischen hochschädlichen verleumbdung fallen,

17. aber wahr, das weder der ältern noch der ietzerwönten newern kheine nimmermehr zue kheinem Verdacht, vnd öffentlicher beschrayung geraicht haben wurde, wann disser glasserin verleumbdung mit zuegleich Vatter zum Verdacht, vnd hebam zur aussag durch angestellte schwetzerereyen gewest wer.

18. Zue dessen augenscheinlichem beweiß, sagt peinlich beclagtin wahr, dass beede der Glasser vnd sein Weib vor der ersten Zeugen Verhör zue den Zeugen in ihre Häusser gegangen vnd geschickhet, dieselbige ihrer bevorstehend aussag halber auch mit trowortten vnderrichtet, genöttiget vnd gleichsam gezwungen, sie sollen nämablich diss vnd jenes stuckh vff beclagte aussagen.

19. Wann dann wahr, dass in peinlichen sachen khein Zeug, der von Clägern einigerlay wegen behandelt, zuezulassen,

20. als würdt auss allen bisshero articulierten Puncten wahr, das alle 15 vermeintlich producirt vnd beaydigte Zeugen mehr nit, dann für den einigen glasser vnd sein haussfraw zuezehlen.

21. Ingleichen wahr, dass aller deren, so mit proprio motu geklagt, angegebene Vssagen mehrers nit, dann blöselich für Vrsachen dess entstandenen bössen geschrayes, kheineswegs aber für Körperliche Vnthaten oder Crimina zuehalten.

22. Wann dann nun wahr, dass vilermelter Glasser Reinholdt doch disse vom F. H. Anwaldt peinlich assumirte convention seiner Klägere den richterlichen Sentents in dero wider ihne geführter erstlichen burgerlichen Clag, biss dato vnderlauffen, vffgehalten vnd gehindert,

23. doch wahr, das er vermög Rechtens, vngeacht seiner Convention nach Publicierung seiner Zeugenverhör, solchen in erster Action noch bevorstehenden richterlichen spruch lenger nit verhindern khenden wurde,

24. sodann auch wahr, dass Cleger Reinholdt von der beclagtin Käplerin wegen eben disser vom F. Herrn Anwaldt Peinlich assumirter 22 erster clagpuncten durch eine reconvention oder gegenclag angefasst, litem contestirt, rechtlich verfahren, vnd dess richterlichen spruchs noch zuerwartten habe,

25. nebens wahr, das nit allein die peinlich beclagtin, sondern auch dero ehrlicher freundschaft vnd wolvndergebrachten kindern, welche nit mitbeclagt worden, an dem richterlichen spruch in beeden Actionibus, Ehr vnd guet halber, treffenlich vil gelegen:

26. Als ist wahr vnd befindet sich Beclagte allerhöchst beschwerdt, dass das Landtsfürstlich interesse bey disser so gefehrlichen handlung nit anderst dann durch dissen peinlichen process, allss welcher zue mercklicher oppression der beclagtin vnd dero angehöriger hievorigen ordenlichen Rechtens geraichen möchte, hervürgesucht, gehandthabt, vnd in noch onerörterten sachen in favorem des Reinholdten, Actoris ejusdem et testis, contra Käplerin procedirt werden will.

27. Da doch wahr, das ietzerberthetes Landtsfürstliches Einsehen wol auch durch vil leidlichere mittel (anlangendt die Persohn der vnschuldig angebenden vnd verdachten Käplerin) biss zue ausstrag beeder Rechtführungen, guugsamblich versichert werden mögen, vnd zuemahl mit aussführung vnd ventilation der Zeugen Vssag, auch Endtvrthel (der Beclagtin gentslicher Hofnung nach) bessere vnd dem gewissen leichtere Information, allss per torturam zugewartten gehabt hette.

28. In noch mehrerem noch bedenckhen, wahr sein, dass Reinholdt zuvor vnd ehe ihne disse convention seiner Clägerin (so ietzo vom F. Anwaldt völliglich vnd ohne erheblichen Zuesatz, zue einer Peinlichen Clag assumirt), pendente lite priore gestattet, mit leiblichem Aidt, bosshait, vndertruckung des Rechtens, vnd vnnöthigen auffschub zueverhüteten, beladen worden.

29. Diss ohnangesehen wahr, dass besagter Cläger vnd nachgeclagter durch vnablässiges anhaltten bey der Fürstl. Kantzley, vmb die Beclagte Käplerin wegen seiner neuen Clag in Haftung zuebringen, selches endtlich laider erhalten.

30. Dahero wahr, dass so der beclagte (ihrem beständigen fürgeben nach) mit der abschewlichen beschwerdt der gefangnus vnd clag zur Tortur vnrecht geschicht, welches zue verlängerung dess alten Rechtens gedeihen, auch Clägern Reinholden zuegeschriben vnd beclagt werden misste.

31. Daraus dann endlich folget, dass der Fürst Herr Anwaldt mit beharrung dissers Peinlichen Clag dem cläger Reinholden vnd seiner Haussfrawen zue einem solchen schwerfallenden reatu verhilfflich vnd willfährig sein würde.

32. Endtlichen wahr, das obgleich der glasser J. Reinholdt sambt seiner Haussfrawen in mehrbörterter rechtssachen, letater con- et reconventions Clag, vermeintlich beweislich einkommen weren, (inmassen dannenhero in eingebener peinlicher Clag gertehmet wirdt, das alle articulirte Persohnen ihre aussagen mit leiblichem Aidt betewert) das doch dieselben obeneingefürter vnd mehrerer Vrsachen willen die begerte Torturam, vermegg der rechten, nit würckhen könten.

Gestaltsame dann solchen hocheheblichen, wolbedenckblichen Vrsachen nach, welche (dafer die arme peinlich beclagte grössere weitleiffgkhait vnd Vncosten, der sich bereit yber etlich vil 100 fl. erstreckt, nit beferhtete) wol von Puncten zue Puncten in grösserer anzahl zuerzehlen vnd zuebeweissen weren, an E. E. W. vnd Gt. der vnschuldig peinlich beclagten rechtlich bitten vnd begeren, wie hieoben litem contestando gebetten worden, hierüber das richterlich Ambt vmb ertheilung rechtens vnd der gerechtighait demüetigs fleisses anrdreffend.

Omni jure salvo etc.

Consilium supremum Stuttgartiense mandavit causam agendam primum juris consulto Jo. Guil. Kraus, qui his petit literis, ut unpersedere possit hoc negotio:

Durchleuchtiger etc. Es haben E. F. Gn. mir etliche acta die verhaftte Kepplerin betreffend zue handen fügen lassen, das ich die Notdurft yber die einkommene litem contestation fertigen vnd fürter die sache advocando vertreten solle .... Allein soll vnd kan vnangedeitten nicht lassen, das gedachte Kepplerin, wie auch ihr Sohn Johan Kepler Mathematicus mir so wol wegen D. Bindern seeligen, dessen Bruder pfarher zue Rosswalden dissers Verhaftin tochter zuer ehe hatt, als auch meins Schwager Meister Kaulen mit naher schwagerschaft zuegethon, wie nicht weniger, das ieder Zeit mit erwentem Herrn Keplern ich in guttem schwäger- vnd brüderlichem Vertrawen gestanden, insonderheit aber vor disem zue prag, da wir nahent alle tag beisamen geessen und getruncken, wie auch zue Lintz bei dem Herrn Landtschabtmann habe ich von Ime vil gutthat vnd allen geneigten schwägerlichen Willen gehabt vnd empfunden, also ich Nichts liebers wünschen möchte, dann Ime, weil er dissers ortten, anjezo widerum nach meinem Vermögen alles guete zuerweisen, wie ich den mit Ime, das er solchem betrübten Zustands nicht entyberigt, ein hertzlich schwägerlich mit-leiden, zue gleich auch mit allen angewandten, vnd damit auch D. Bindern seeligen Bruder, dergestalt hab vnd trage, das mirs eben dissers Vrsachen wegen schwer fallen will, hierinnen wider selche meine guette freindt etwas zu verhandtlen. Derentwegen an E. F. G. mein gantz vnderthenig gehorsames ansuchen vnd bitten gelangt, Sie wöllen für dissmahlen mich gnedig für entschuldiget haben vnd in gnaden mit dissers sache meiner verschonen. .... Actum d. 18. Oct. 1620.

Hic adscriptum est: Ausser in vermeltten Vrsachen soll das Decretum, an disen Supplicanten abgangen, auf Hieronymus Gabelchover Advocatum extendirt werden. Decr. Stuttg. in cons. 23. Oct. 1620.

Schnepff, Koltz, Bidenbach.

Accepisse hoc mandatum advocatum Gabelkhover, ex his ad curiam Stuttgartiensem datis apparet: Gn. Fürst vnd Herr. Nachdem wegen deren in Güglingen peinlich beclagten Kepplerin von Leonberg ich nunmehr zum 2. malh vmb befürderung der sachen per decretum angemahnt worden, solle E. F. Gn. zu meiner entschuldigung ich vorderist gehorsamlich berichten. das mir dise acta erst den 4. hujus, also 1 völligen Monat nach der Kepplerin presentirten litem contestation zugestellt worden, wie ich dann solches (vorab weil das erste decretum, maturationem negotii injungens, den 17. Octobris datirt gewesen, also nahend 3 wochen ligen gebliben) in continenti ad partem angebracht. So hab ich, nach eingehendigem ersten decreto, mitt einer ebenmessig von F. Candzley aus mir anbevollhener Curatel ein tag etlich nottwendig zuthun gehapt, das ich meinen eignen negociis nicht abwartten, auch meine blutsfreunden vff bittliches ersuchen zum ehren nit erscheinen könten.

Betreffend die sache an ihr selbst hat die verhaftte Kepplerin vff dess clagenden Anwaltes am 4. Septembris eingebrachte, vnd zimlich Eng eingezogne peinliche articulirte clag (vff hiebove einkommene attestata, die mir nicht zusehen worden)

den 4. Oct. litem contestirt, aber nahend alle clagpuncten yber einen hauffen negirt, dagegen etliche vermeinte defensionales et elisivos ybergeben, allda ich, vss mangel in judicio civili zu Leonberg einkomenen actorum in negotio hoc intricato zimlich ybel fortkommen können, sondern manches mahl stechen müssen, wie ich gesehen. also die responsiones gefertigt, so gutt es rebus sic stantibus hatt können geschehen.

So hatt der Kepplerin advocatus inn ihren defensionaln das interesse publicum zimlich herumgerittelt, wie vnder anderm beim 26. 27. vnd 31. defensional zuseehen. Vnd kan ich auch vss den eingeraichten supplicationen etc. sovil abnemen, das die attestata so zu Leonberg in judicio civili einkomen, daselbst gar nit publicirt worden. daher die Rechnung ohnschwär zumachen, wann selbige Kundschaft künfftig in hac causa criminali loco probationum sollte eingelegt werden, es werd der gegen Advocatus, so ohne das gar genaw sucht vnd scharpff gnug ist*), hierüber vil disputats erwecken.

Sonsten hab ich vss disen actis particularibus, vnd sonderlich vss der Examination vnd Confrontation, so zwischen der Verhafftin vnd etlich Zengen fūrgēgangen, befunden, das sie Kepplerin der Hexerey halb sehr hefftig gravirt, darumb ich zu besterckung accusationis alias satis succinctae etlich articulos adicionales oder replicatorios gefertigt, vnd den clagenden Anwalt zu dero beweissung zuzulassen begehrt. Dann ich besorgt, wann der Anwalt die peinlich beclagtin zu gezimendt antwort vff solche replicatorios anzuhalten begehren sollte, es möcht der Process hierdurch verlängert werden, da hingegen allein diejenigen 5 personen, so der examination beygewohnt, (als der Decanus, Vndervogt, vnd 3 vom Gericht) neben dem Stattschreiber, so das Protocoll gehalten, hierüber zuverheren, welche sich (vermuthlich) vff die yberschickte examination selb referiren möchten.

Steht also zu E. F. Gn., ob sie ihr solchen weg gnedig belieben, oder das medium interrogandarum responsionum ad dictos articulos replicatorios fūrnemmen: auch ob sie (electa primaria) dem clagenden Anwalt gleich mitt übergebung gegenwertiger schrift (so E. F. Gn. zu reifferer deliberation ich hiemitt vnderthönig offerire) einen Commissarium, vnd Wen fürzuschlagen bevehlen, sodann was sie sonsten ferners verrichten lassen wöllen. — Wöliches ich etc. Datum Stuttgart den 21. Nov. 1620.

Decretum. Subsignirte lassen es bey den aufgesetzten additional articulis verpleiben, welche also gerichtlich eingebracht, auch zu sollichem ende der Stattschreiber zu Brackenheim pro Commissario fūrgeschlagen, vnd von dem Richter zu Gūglingen Copiam attestationum, so in der Civil sach einkommen, begert werden soll. Actum Stuttgart den 23. Nov. 1620.

Buwingkhausen, Mänlisshofer, Kächler, Daser, Kelz, Resch.

Quos dicit Gabelkofer articulos adicionales, haec habent:

Acceptationes responsionum, respective responsiones ad praetensos articulos defensionales et elisivos, junctis articulis additionalibus nec non petitione pro decernenda probatione.

Ehrenvest etc. Stabhaltern vnd Richter zu Gūglingen. Nachdem die Verhaffte vnd peinlich beclagte nit allein alle clagpuncten vnd ihr vff den Hals erwisene, auch zuvor von ihr Kepplerin gantz, theilss halb bekannte ybelthaten frefenlich, wider besser wissen vnd gewissen verlaugnet, vnd zu gesuchter bementlung ihrer grund bössen sach noch ferner etliche (wie sie solche nennen will) defensional vnd elisiv articul ybergeben, auch in denselbigen die wider sie geführte Zeugen vnd andere personen, ja sogar ipsos superiores, per latus ex officio Accusantis, perstringiren vnd das landsfürstlich interesse in ein disputat ziehen dörfen, welches gleichwol der clagende Anwalt seines theilss an seinem Ort beruhen lesst, vnd den Heren Superioribus deswegen alle notturfft in bester form Rechtens vnderthänig reserviren thutt, demnach erscheint hierauff der fürstl. clagende Anwalt, nimmt vss der peinlich beclagtin responsionibus vnd vermeinten defensionalibus et elisivis alles dienstlich für gerichtlich bekannt an, widerspricht allem ybrigen vnd widrigen insgemein, will benebens derselbigen mit stil schweigen das geringst nicht eingeraumt, auch deswegen solenniter protestirt haben. Sodann die angegebene vnd ybel nominirte defensionales et elisivos articulos betreffend, ob wol Anwalt wider selbige, als mehrertheilss irrelevantes zu recipiren, jedoch damit der Process (zu dessen verlängerung berührter articuli angesehen) sovil mūglich befürdert werde, als gibt er vff gedachte articulos (semper tamen salvo jure impertinentium et non admittendorum) nachvolgende responsiones.

1. Der erst articul ist juris et ob id non responsalis. Darneben würdt in facto

*) Videtur significare, Keplerum ipsum, id quod verisimile est, „litem contestationi“ affinem fuisse.

widersprochen, das der beclagtin bösser leumutt von dem fürstl. Anwalt (welchem dise peinliche anlag ratione officii obgelegen) herrfure.

2. Der anfang dess andern articuls würdt vnder nechstbeschribener antwort abgefertigt. Das ybrig ist facti alieni, vnd würdt, wie auch dasjenig, ob sollte nemlich etwas von der beclagtin ausser oder ohne dero Vnschuld vnder die leutt gebracht sein worden, nicht geglaubt.

Der 3. 4. 5. 6. articul seind facti alieni, werden vom F. Anwalt nicht wahr geglaubt.

Der 7. ist gleichfalls facti alieni, kan aber (ausserhalb der wortt „zu rettung ihres gutten namens“, item „der schmach halben“) geglaubt werden.

Der 8. ex falsis praemissis illatus, vnd würdt ganz nicht geglaubt.

Der 9. würdt nicht geglaubt vnd darneben ihr Verhafftin die angegebene boss-haftige verleumdung semel pro semper widersprochen.

Der 10. würdt nitt geglaubt. Wie wol manchesmal auch grosse Vbelthaten lang verborgen bleiben, biss sie entlich an den tag kommen.

Beim 11. würdt nichts geglaubt, ausserhalb der beclagtin referirtes frües vnd spates vmblaufen, welches der F. clagend Anwalt acceptirt, vnd vil personen an ihren vnd der ihrigen leybern, wie auch an ihrem vich mitt schaden innen worden.

Der 12. vnd 13. seind frembde vnd dem F. Anwalt allerdings ohnbekannte geschichten.

Beim 14. will der F. Anwalt glauben, das ettliche benambsste personen hie-
bevor inn einer andern Rechtfertigung wider die Kepplerin zu Zeügen producirt wor-
den. Das aber sie Kepplerin sich ab selbigen Zeügen in gegenwertigem peinlichen
process mitt fug vnd von Rechtswegen zu beschwären hab, würdt nicht geglaubt.

Der 15. art. würdt nitt geglaubt, sondern hiemit allerdings widersprochen.

Der 16. 17. 18. art. seind frembde geschicht, vnd werden nitt geglaubt.

Der 19. ist juris vnd derentwegen allerdings nicht zubeantworten.

Der 20. würdt nitt wahr geglaubt.

Der 21. muss sein erledigung ex jure yberkommen, ist derothalben nit zu be-
antworten.

Der 22. 23. 24. beruuen zum theil in facto alieno, zum theil in jure.

Der 25. beruwet in der beclagtin vnd ihrer befreundten (dem fürstl. Anwalt ohnbewusstem vnd ohnbekanntem) gmütt vnd affection, dardurch aber billich laesae, cum damno et injuria tertii plurimumque personarum innocentium, justitiae publicae kein nachtheil erfolgen solle.

Beim 26. art. glaubt F. Anwalt gar nitt, das die verhafte sich dess angestellten
peinlichen process mitt fug zuschwären. Widerspricht derneben rund, was von
der articulirten oppression narriert würdt, vnd will der Obrigkeitt, dener hiermitt will
fürgegriffen werden (ohnangesehen die Gottes dienerin ist, ein Rächerin zur straff
yber den der bösses thutt, zur Rache yber die ybelthätter. Röm. 13. 1. Petr. 2.),
desswegen alle nothwendigkeit reservirt haben.

Beim 27. Art. hatt, wegen dess abermal vff die bahn gebrachten Landsfürst-
lichen einsehens etc., der clagende Anwalt sich nichts einzulassen, oder desshalb zu
respondiren, sondern vilmehr demjenigen, was ihm ratione officii gnedig anbevolhen
wurde, gehorsamlich nachzusetzen. Glaubt derneben (salvo omni jure dominorum Su-
periorum) seines theilss vnd zu allem yberfluss gar nicht, das salva et illaesa justitia
das Landsfürstlich interesse durch vil leidenlichere mittel hette konden versichert
werden, weil die geclagte crimina leibss vnd lebensstraff vff ihnen tragen, vnd sie
Kepplerin (lautt ihrer aigen bekennnuss) sich vnderschiedlich mahlen, bey gewährten
solcher Rechtfertigung, beseits gethon vnd ausser dem Herzogthumb Würtemberg
begeben.

Der 28. Art. ist facti alieni. Darneben kan vom F. Anwalt, das articulirtem
Reinhold der articulirte ayd verstattet, geglaubt werden, wie er dann solche ayds-
verstattung (daran ihme begnügt) für bekannt annehmen thutt.

Der 29. art. ist facti alieni. Der 30. vnd 31. würdt gar nitt geglaubt vnd rund
widersprochen.

Beim 32. art. würdt dem verstendigen Richtern (welcher das gericht nitt den
menschen, sondern Gott dem Herrn [2. Paral. 19. v. 6.], als dessen auch das gericht ampt
eygentlich ist [Deut. 1. v. 17.], hallten, dannenhero den bösen von sich thun, dessen
nicht schonen, noch seiner sich erbarmen solle [Deut. c. 13. v. 5. 8. c. 17. v. 12])
heimgesetzt, ob die einkommne indicia zur tortur erheblich seyen oder nicht.

Falls nun der F. clagende Anwalt wider verhoffen bey einem oder mehr articeln nitt sollte gnug respondirt, will er solche ohnverhoffende mangel durch die Wort: „glaubt nit wahr“ ergenzt haben.

Nachdem auch die Kepplerin nahend alle wider sie einkomme clagpuncken, ihrem eignen wissen vnd gewissen entgegen, frevenlich abgestanden vnd nicht wahr sagen dörrfen, als ybergibt demnach F. Anwalt, zu besterckung berdertter clagpuncken nachfolgende additional articul, inn hoffnung selbige, sovil ihm in disem process vnd zu erhaltung deren wider sie Kepplerin begerten tortur obgelegen, zubeweisen.

1. Sagt demnach erstlich wahr sein, das Donatus Giltlinger der Kepplerin im ampthaus in Leonberg vor dem Herrn Special, auch Vndervogt, item dreyer Gerichtspersonen vnd dem Stattschreiber allda vnder augen gesagt, Sie hab vff ein Zeit, als sie ihne etlicher reden halb besprochen, vnd beneben zue wissen begert, was sonst der Glasser Vrsel Kranckheit halb für reden im schwanckh gehen, gegen ihme vermeldet: ja sie hette der Glasserin zu trincken gegeben, aber weyl 2 kântlen neben einander gestanden, inn deren einem sie ein tranck für sich eingemacht gehabt, die kântlen verwechslet worden.

2. Wahr, das Kepplerin gestendig gewesen, sie hab gedachten Giltlinger also zu Red gestellt, aber gleichwol vff voriger Red nitt gebliben vnd jedoch zum beschluss disen Donatum für einen Bidermann passiren, auch sein wissenschaft, die sie Kepplerin nach lengs angehört, verbleiben lassen.

3. Wahr, dass B. Beutelspacher ihr ebenmessig vnder augen gesagt, Sie hab ihm vnd Bastian Mayers Haussfrawen vor 10 jahren an einem Sonntag wider beider Willen, einen trunck geholt, dardurch er Beutelspacher also ellend vnd jämmerlich zugericht worden.

4. Wahr, dass er Beutelspacher ihr vnder augen gesagt, Er hette offtermal von Bastian Mayern hören sagen, sobald sein Haussfraw in der Kepplerin hauss genötigter weys truncken, das sie nachmals gleich derauff kranck worden, anfahren sochen, vnd entlich gar gestorben.

5. Wahr, das die peinlich beclagte Kepplerin solches gegebenen Trunckhs nit künden abredig sein.

6—8. Wahr, das ihr vnder augen geredt worden, was ihr eigner Sohn Heinrich von ihr aussesagt, nemlich sie were kein recht Weib, sie führe ein solch ärgerlich leben, das er sie selbs bey der Obrigkeit anbringen wölle. Aber wahr, das die Kepplerin hierüber allein fürgewendt, ihr Sohn were ein roh- vnd gottloser gsell gewesen, sie köndte hieraus abnemen, das er ihr nitt vil gutts nachgeredt haben möchte, weil sie ihme stark verweisen, das er die evangelische lehr verlaugnet vnd die Catholische religion angenommen.

9. So ist jedoch in gegenspil wahr, das sie Kepplerin selb bekennt, sie hab im 27. Jahr ihres alters, da sie schon mit ihrem hauswirt verheurät gewesen, ohnangesicht sie von jugend auff in der Lutherischen lehr erzogen worden, zu Weyl der Statt bey den papisten communicirt.

10. 11. War das die Kepplerin vff den fürhalt des Osswald Zahnen bekennt, das sie zu dreyen mahlen vss angezaigten Vrsachen im Bachhaus gewesen. (*Repetuntur verba ipsa examinis testium.*)

12. 13. Widerumb wahr, das sie vff die angaben des M. Stehle sovil bekennt, das sie selbigen mahls am morgens für die gedachte scheuern kommen.

14. 15. Ferners wahr, das sie Kepplerin der betastung oder bestreichung der schenckhel von Margrete, Endriss Leibbrand Zieglers Hausfrawen, wie auch dess gegebenen steinlins nit abredig gewesen.

16. 17. Wahr, das sie solche Reden von Stoffel Frick Metzger (nemlich der sachen inggedenck zu sein vnd solches gegen ihme wett zu machen) bekantlich gewesen, vnd gleichwol darneben ein liederliche ausred herfürgesucht, benebens nit anzeigen wölle, wie sie solche Dröwort gemeint.

18—20. Der Kepplerin ist weiter vnder augen geredt worden, als sie bey lezeiten des vorigen Zieglers in die Zügelhütten kommen . . . das sie bekennt, sie were dort gewesen etc. (cfr. p. 433). Aber hingegen wahr, das ihr Kepplerin, was sie von dem fuhrknecht zu bementlung ihrer wurmstichigen sach eingewendt, mit satten Vmbstenden widersprochen worden.

21—23. Der Kepplerin ist in confrontatione (wie weiter wahr) von Daniel Schmidten auch vnder augen gesagt worden, das sie ihme Daniel wegen ihrer krancken kinder gerathen, sie sollen vff offenem kirchhoff einen segen sprechen. Vnd obwol

sie nicht wollen wissen, das Schmid jemal krancke Kind gehabt, so seind doch noch weittere anzeigungen beschehen, das sie ohnzählbar vmb geringer vrsach willen in sein Daniels haus kommen etc. Gantz ohn vnd nitt wahr, das sie Kepplerin einiche weittere Red darüber gegeben, sondern also geschehen lassen, vnd allein, das sie wollen vnschuldig sein.

24 Wahr, das Kepplerin bekant, sie hab vom Todtengräber ihres Vatters Todtenkopff begert etc. (Cfr. p. 430.)

25. 26. Vnd wiewol die beclagte Kepplerin (als ferners wahr) gar nit wollen gestendig sein, das sie J. Hallers mädlin angegriffen, geschlagen oder beschädigt, so ist jedoch hingegen wahr, das sie nit können abredig sein, sondern freyes willens bekennt, Sie hab dem Herr Vndervogt Einhorn im ampthaus zu Leonberg, die von der Hallerin vnd Reinholdin angebrachte vnd vff sie geclagte puncten in fürstl. Canzley ohnberichtet zulassen, einen silberin Becher zuverehren anerbotten, vnd das sie sich verlaunten lassen, der angedeutete becher müsse noch kommen.

27. 28. Als auch Kepplerin wegen ihres ausweichens erfragt worden, ist wahr, das sie nitt allein bekennt, Sie hab sich ausser Landess nacher Lintz zu ihrem Sohn in die cost gethan, sondern auch darbey noch die heillose vrsach fürgebracht, ob hett sie vor wenig wochen in ein bad wollen ziehen, vnd allernechst biss an Vlm kommen etc. (cfr. p. 426). Da es doch landkündig, das sie in diesem Hertzogthumb Württemberg die wahl vnder vilen kostlichen heilsamen bädern, vnd deren etliche allerdings in der nähe, gehabt.

29. Wahr, das die Kepplerin bekennt, das sie nitt allein yber ihre eigne Kinder, wann sie kranck worden (aberglaubischer weys, mit sträfflichem missbrauch dess allerheiligsten namens Gottes vnd der hochgebenedeyten Dreyfaltigkeit) segen gesprochen, sondern auch andern leuten, solchen seggen zugebrauchen, gerhaten.

30. Wahr, das die Kepplerin in gewehrter examination das angesicht gmeinlich von den gezeugeten, wann selbige mit ihr confrontirt worden, abgewendet vnd ihnen nitt rechtschaffen vnder augen gesehen, wie ihr auch yber alles zureden vnd sonderlich vff anhörung der Theologischen articul, einiges aug im geringsten nitt ybergangen.

31. Wahr, das dem Vndervogt zu Leonberg neben andern fürstl. bevelchen, sonderlich im September 1617. ein bevelch zukommen, wofer sich etwas malefizisch befinden werde, alssdann solches vorderist zur fürstl. Canzley gelangen zulassen.

32. Wahr, das die peinlich beclagte, als sie noch im thurn zu Giglingen gelegen, dem Statknecht, der ihr das essen gebracht vnd vff ihr begern ein waassertrunck geholt, zugemutet, er soll ihr die thür einmahl offen lassen, mitt fernern vermeiden, er (der Statknecht) were so ein böser Mann, trawete ihr so gar nicht.

33. Nachdem aber sie Beclagtin beim Statknecht vff solchem weg nichts erhalten können, ist ferner wahr, das sie demselben erst im verwichnen monat October 100 gulden entweder an geltt oder an einem brieff zuerstaten versprochen, damit er sie ausslasse.

34. Wie wol auch die peinlich beclagtin in anfang ihrer Haftung der messer vnd anderer sachen halb, gebrauchigermassen, durchsucht worden, so ist jedoch wahr, das sie bissher ein messer zwischen der bethpflegen bey ihr vffgehalten.

35. Vnd alss die Wächter solchs messers gewahr worden, benebens von ihr zuwissen begert, woher sie dasselb messer bringe? hatt sie beclagtin (wie ferner wahr) anfänglichs ganz nitt wollen wissen. wo es herkomme, letstlich aber bekennt, es hab ihrs ein verhauffin, so bey ihro im thurn zu Leonberg gefangen gelegen, vnd hernach justificirt worden, zugestellt, welches sie seithero bey ihr behalten.

Wann dann die sach erzelter massen beschaffen, vnd die beclagtin einen gutten theyl deren wider sie eingebrachten, inn ihren gerichtlich ybergebnen responsionibus allerdings abgestanden vnd widersprochen clagpuncten, hievor guttwillig vnd öffentlich bekennt, auch inn Zeit ihrer allhiesigen Haftung noch mehr indicia an den tag gelegt,

Als ist Anwalts rechtlich begern, ihme in Darthung seiner additional articul ordentliche beweysung zuerkennen, das richterlich ampt pro. administrando jure et justitia, omni meliori modo et forma hierüber anruffend.

Salvo Jure.

Ultimum hoc documentum missum est praefecto Guglingensi a consilio Stuttgartensi his additis literis: Wir haben vff die im Octobri jüngsthin von der bey dir verhaufften Kepplerin gerichtlich ybergebnen litis contestation sampt angehefften defensional et Elisiv articul beyliegende additionales verfertigen lassen, mit bevelch, du

weltest fürderlich wider einen peinlichen Rechtstag ansetzen, vnd jetzberührte schriftten judicialiter yberreichen, vnd darauff zuerkennen begern, wie darinnen gebetten, darneben den Stattschreiber zu Brackenheim pro Commissario fürschrlegen, vnd die sach dahin befördern, damit die Zeügen noch vor den feris beaydigt werden mögen. Ingleichen auch von dem Richter zu Güglingen Copiam attestatum, so in der Civilsach zwischen ernanter Kepplerin, vnd der Vrsula, Jacob Reinholdten Weib zu Lewenberg einkommen, petieren, vnd da solche Copien bewilligt, alsdann selbige neben andern deiner Verrichtung zu Vnsrer Cantzley gelangen lassen, vnd darauff ferrern bescheids gewardten etc. Datum Stuetgardten den 2. Dec. 1620. Engelshoven. Hieronymus Keltz.

Praefectus Aulber respondit d. 11. Dec. . . . E. F. Gn. gib ich vnderthönig zuvernehmen, das Ich an heut Montags dem Bevelch in allem gehorsamblichen nachgesetzt, wie E. F. Gn. vsser dem gehaltenen Recess hiebey gnedig zusehen haben etc.

Haec dum Güglingae geruntur, Reinholdus Leoberga (d. 20. Nov.) his addit Principem.

Durchleüchtiger etc. Es hatt Katharina Kepplerin meiner Haussfrawen einen solchen trunckh beigebracht, dass selbige vf dise Stund einen immerwehrenden schmerzen an Ihrem leib tragen muess etc. Welchen bezug als sie Käßplerin in erfahrung gebracht, hat selbige ein vnnothwendige Rechtfertigung angefangen, dadurch Ich dann höchlich verirsacht worden, nomine uxoris den zugefügten schaden gleichermassen zu vindiciren, inmassen dann die Sachen soffert kommen, dass Zeügen hieüß verhört, vnd wie Ich bericht empfangen, were das examen zu F. Cantzley geschickht, vnd daraus vnzweiffenlich so vil erkundiget, dass sie Käßplerin hinach in haftung genommen, erstlich von Hewmaden nach Stuetgarten, sodann gehn Lewenberg, endtlich Güglingen zugeführt worden. Weil Ich aber den angefangnen Process nicht fallen zulassen gedencke, auch die Kundtschafft vnd das examen testium (welches Ich vff meinen Cossten ausfertigen lassen) noch nicht bey der hand, sondern obbeschribner massen in F. Cantzley yberschickht worden, darneben sie Käßplerin albereit etlich hundert Guldin vferiben, als das zubesorgen, wann Ich schon das recht (wie vnzweiffenlich beschehen würdt) erhalten, Ich nichtz destoweniger wegen meines schadens vnd vnkosstens in Verlust kommen möchte:

So gelangt demnach an E. F. G. mein vnderthönig pitten, die geruhen gnädige Vorsehung zuthuen, damit das Examen widerumb nachher Lewenberg yberschickht, auch publicirt, vnd Ihr Käßplerin Vermögen, biss zu austrag der Sachen, in Verpott gelegt werden möchte.

His addit praefectus Einhorn: E. F. G. solle Ich gehorsamblichen nit pergea, das diser Supplicant nun ein gute Zeit hero bey einem Gericht alhie vnd mir vnder-schidlich vnd vilfaltig vmb publication des Examens Testium rechtlich, gietlich vnd amptlich gebetten und anmanung gethan. Weil aber ermelte Zeügen verher neben ermelten Kepplerin dem Vogte zu Güglingen zur Information zugeschickht worden, habe Ich dessen hiemit vnderthenigen bericht thun sollen etc. (Responsionem ad hanc petitionem d. d. 24. Nov. supra [p. 486] exhibuimus.)

Joannes Keplerus initio Decembris hanc petitionem Stuttgartiam misit:

Durchleüchtiger Hochgeporner Gnädiger Fürst vnd Herr,
E. F. Gn. seind mein vnderthänige arme dienste bevor.

Gnädiger Fürst vnd Herr. Wie gern Ich diser fernern E. F. Gn. be-helligung vberhaben gewest wäre, so will doch der Vebelstand meiner zu Güglingen verhaften Mutter, vnd mit deroselben sumahl auch vnsrer dero dreyer Kinder, aller E. F. Gn. gehorsamer Vnderthanen, so gross werden, das vns allen sampt vnsern angehörigen, das augenscheinliche Verderben drauff stehet, vnd kheins Wegs zuvermuthen, das E. F. Gn. einiges gefallen an demselbigen Vnhail haben, sondern vilmehr vns samptlichen, als ein getreuer Vatter yber dero Vnderthanen, gern drauss geholffen sehen werden.

Dan es will dise numehr viermonatliche Verhaftung erstlich vnsrer gar nit yberwisnen Mutter, in Irem viervndsibenzig Järgen Alter vnd zustehenden leibsblödighaitten an leib vnd Gemüth auffz allerhöchst beschwärllich fallen,

vnd achtet sie es dahin, das sie ohne Vrthail, vnd Recht, eine vier Monatliche Tortur aussgestanden, wölches Ir vmb sovil schmerzlicher ist, wan sie bedenckhet, es haben jetzo gleich die wider sie geclagte vermaintliche indicia vor dero gungsamer erwegung ein so grosses ansehen, als sie immer khönden, da doch Sy selber an allem noch bisshero fürgebracht nüt das wenigste offenbarliche Vnrecht fürsetzlich begangen, darumben man den gefassten Verdacht Irer aigen schuld zueschreiben möchte, sondern das vilmehr dieselben Ire bekantliche Verhandlungen mehrern Thails, als Christlicher lieb gemäss, zuloben seyen: das aber solche von andern in vngleichen Verdacht gezogen worden, dessen einig vnd allain Ir Gegenthailin, so sie vor sechs Jaren bösslich vnder die leütte getragen, vnd desthalben rechtmessig beclagt worden, die Schuld habe.

Noch vil beschwärlicher vnd gefährlicher ist fürs ander, das besagte vnser Mutter von solchen Zwaien Hüttern verwachet würt, wölche in grossen schulden steckhen, deren einhelliges zusammengeschwornes Tichten vnd Trachten nur dahin gehet, wie Sie beide langwürigen dienst haben mögen, desthalben Inen zu behauptung dieses Ires intents nichts zuvil, vnd zubefahren, das sie eines so alten Weibs vngeschickte reden, kleinmütighkayt, Wankelmuth, Vngedult, vnd was dise belästigung mehrers erfoltern mag, etwa bösslich auffangen, anmercken vnd aussdeütten, also entlich, sonderlich wan sie abgefertigt werden sollen, die verhaifte mit noch mehrern suspicionibus beladen möchten, als deroselben vor der Verhaftung auff dem hals gelegen. Zu dem end dan vnzweivenlich auch vnser gegenthails Raise nacher Gütlingen angesehen sein möchte.

So verursachen fürs dritte dise vnnütze verschwendische Hütter mit vnnöthigem Holtz brennen, vnd damit sie nit zu oft in ofen schlieffen, einen vnerschwinglichen Vncosten, so gar, das inner wenigen Wochen mein Mutter von Irem Aigentumb bey disem haussalten nichts mehr yberig behalten würt: wie dan alberait sie sogar vmb den credit kommen, das die Obrighkayt zu Löwenberg, Ir die alimenta zuverschaffen, alle dero feldgtietlin in einem kauff samptlich hingegeben, vnd drüber zwischen vns Geschwisterigen, die wir das vnserige darbey haben, ein gantz vnzeitiges disputat erwecket, drüber Ich von meinem Bruder verdacht werde, als ob allain Ich, mit meiner Ankunfft ins Landt ein solliche Verlengerung vnd so grossen Vncosten, der Ine künfftig in die eüsserste armut bringen möchte, verursacht habe: der Ich doch nebens Gott im Himmel zuclagen hab, das Ich mein arnes Weib vnd Kinder vnderwegs in der fremde zu Regenspurg versetzt, meinen zu mir genommenen Zeerpfenning ohne einige frucht vnworden, vnd dennoch etwa bald vhverrichte sachen, mit schand, spott vnd hertzlaid, weil Ich khain credit im Land nit habe, wider davon ziehen müesste.

Wan aber, Gnädiger Fürst vnd Herr, Ich mich yber Dero fürstl. Anwalts gegen meine Mutter geführten peinlichen Clag, nach vleissiger durchlesung aller eröffneten Acten, gar nit schetühe, vnd es, anlangend die erwartung des Gerichtlichen Processes nur vmb den vnerschwinglichen Vncosten zuthuen: als will zwar E. F. Gn. Ich gehorsamlich haimgestellt haben, Ob sie vnser anhaltenden Gegenthails vnzimliche attentata, vnd Obtestationes, auch bösslichen Missbrauch des Namens der Barmhertzighkayt Gottes zu vnarmhertziger Verfolgung vnserer Mutter vnd begerung dero geringen Armuetlins, entlichen verspüret hetten vnd desthalben mein Mutter,

wegen albereit aussgestandener, zu Volführung eines völligen Process gnugsamer Zeit, nunmehr dero Verhaftung allerdings erlassen, vnd zu fortreibung Ires burgerlichen, durch disen peinlichen process suspendirten Rechts zu Löwenberg in causa eadem, wider zuelassen wollen: oder ob Sie zu jetzbesagtem End, dieselbige Mir in ansehung meines biss dato erhaltenen guten Namens auff mein Bürgschaft vnd Widerdarstellung anvertrauen wollen, auff wölchen erwünschten fall Ich dan nit allain gantz flehenlich darumben gebetten haben, sondern auch ein solches von E. F. Gn. als meinem angepornen Landfürsten zu einer sondern hohen extraordinari Gnad annehmen, vnd dieselbe vnder andere von vnderschiedlichen Chur- vnd Fürsten in vnd ausser des Reichs empfangene villfältige Gnaden einsehen vnd preisen will: im widerigen aber, vnd da je E. F. Gn. meiner Mutter Blutt- vnd Guldurstigen Gegenthail noch lenger zu willen sein müesten, will E. F. Gn. Ich in vnderthänigem Gehorsam flehenlich gebetten haben, die geruhen doch nur auff Vnrechts künfftigen Vncosten, an jetzo aber mit enthebung vnser, der Verhaftin ein leidliche warme Gehaltus, in ansehung sie vnüberwisen vnd noch auff Irer Vnschuld ohn einiges wancken beharret, zuverschaffen: Vnserm Gegenthail aber die gnädige andeüttung zu thuen, da derselb mit einer sollichen blossen Gehaltus, so glegen man dieselbige zu Güglingen gehalten mag, oder auch priori casu, mit meiner Bürgschaft nit versichert, sondern der hüttern für sich notdurfftig zu sein vermaine, das er solche interim auss aignem beüßel bezahle.

Entlichen vnd zum fall alle dise Fürschläge vergeblich sein wolten (da für doch Ich nochmahlen flehenlich vmb Gotteswillen gebetten haben wil), vnd also Mutter vnd Kinder ohne einiges Extraordinari einsehen, mit erwartung des langweiligen processes zu vnserm gmalen entlichen verderben, ohne hoffnung einiger Wiederholung auff erscheinende Vnschuld, also fort befördert werden müssen, so hetten wir doch vns nochmahlen flehenlich bittlich an E. F. Gn. hievorige schon zum zwaitenmahl ervolgte gnädige bewilligung des ainigen hütters vnd abschaffung des zwaiten anzuhalten, vnd seind getroster hoffnung, auff ernstliches nachsinnen wurde sich etwa ein aufrichtiger vnd guthertziger Burger oder auch Baurman finden, der, wie die jetzige, eines andern hütters seiner ehren nit bedürffte.

Hieran E. F. Gn., ob Gott will, sich etliche der Verhaftin angegebne reden, als ob solche zur corruption der Hütter gemaint, nit irren lassen werden, angesehen solche nit erweisen, vnd was etwa im wenigsten gleiches gehört worden sein möchte, solches in einem vil anderen gar bekantlichen Verstand geredt, von den hüttern aber zu Irem aignem Vorthail aufgezwarcht sein möchte, auch des fürgewenten Inhalts halben allerdings vnglaublich vnd der armen crafftlosen gefangnin, da nur der Hütter getrew, sonderlich vermittelt der eisernen Bande, vnmüglich: auch da E. F. G. kheinen solchen Hütter stellen khennten, wölchem allain zuvertrauen, deren auch wol zweo oder mehr corruptirt werden khönten.

So wurde auch diss versprechen, so es, da got für sey, erweisen werden solte, sein aigne gemessene straff auff dem rucken tragen, vnd nit vorher mit vnser dran vnschuldigen Kinder so grossem verderblichem schaden vnd vnöhigem Vncosten als gleichsam vbermässig gestrafft werden müssen.

Thue hiermit E. F. Gn. mein höchbedrangte Mutter, dero höchlich mit interessirte Kinder vnd sonderlich mich zu gnädiger gewehrung zu forderist

im ersten oder andern, folgendes auch im dritten oder vierten fall, in vnderthänigem gehorsam empfehlen.

E. F. Gn.

Vnderthäniger vnd
gehorsamer

Johan Kepler, einer löbl. Landt.
in Oest. ob der Ens Mathematicus.

Johann Keplers Mathematici vnderthäniges
flehenliches ansuchen vnd bitten.

Adscr.: Es solle dem Vogt zu Göglingen
hierauff Bevelch zugefertigt werden, nach
aussweisung Concepts.

Actum Stutg. d. 2. Dec. Anno 1620.

Canzler Buwinckhausen. D. Broll. D. Kelz.

D. Besch.

Curia Stuttgartiensis ad hanc petitionem haec dat praefecto Göglingensi:

Von Gottes Gnaden, Johann Friderich Herzog zu Württemberg.

Lieber getrewer. Wür haben zwar auss deinem gethonen vnderthönigen bericht vom 14. Nov. verstanden, weil in dess Stattknechts Hetisslin die alda verhaftte Katharina Kepplerin zuverwahren nicht gelegenheit gewesen, du selbige in das Stüblin vff dem Thor Haüsslin, dardurch aber der Thorwarth vnd sein gesind tag vnd Nacht in Ihr Chammer gehen, beneben die zween Nachtwächter bey Nacht Ihre Wachten darinnen halten, an eysene band legen vnd mit zweyen Hüettern habest verwahren lassen. Nun haben wür dtr damahlen vsser berichten Vrsachen bevelch ertheilt, dass wür es bey den angeordneten beden Hüettern verpleiben lassen, mit dem Anhang, ihnen mit Ernst einzubinden, guotte Achtung vff Sie zugeben, damit man Ihres entkhommens gesichert sein möge. Es hat sich aber anjetzo Ihr Verhaftin Sohn Johann Kepler Mathematicus neben anderen supplicando vnderthönig erclagt, wassmassen durch den angestellten peinlichen Process, ohngeachtet der angelegten Eysinen banden, mit den beden Hüettern, vnd dem Brenholtz ein grosser Cost vffgehe, vnd dan noch in gleicher Vnderthönigkeit gebetten, Sie eintweder vff Caution der Haftung wider zuerlassen, oder aber in ein andere leidenliche warme behalttnuss zuverschaffen.

Dieweil dan gedachte Käßplerin neben der starckhen huet auch mit eysenen banden verwahrt würdet, so wölltest noch ferner nach einer andern gelegenheit trachten, darinnen Sie mit wenigeren costen kende custodiert werden. Wafer aber Ihr dergleichen nicht zubekommen, vnd Sie also lenger in beriertem Wächter Stüblin gelassen werden mieste, ob es doch durch einen Hüetter, weil sie ohne dass mit Eysenen banden verwahrt, verwacht, welchem auch vfferlegt werden kende, wan Er je notwendigkeit halben von Ihr gehen mieste, zuvor, neben vleissiger besichtigung der Schloss vnd Band, dass sie recht versehen, guotte achtung geben, vnd dan Jemanden von dess Thorwartten gesind in seinem Abwesen bey ihr zusein, damit Ihr keine Messer oder Instrumenta beygebracht, erfordern sollte, vnd dieweil auch die Hüetter vnd Wächter im Stüblin vihl Holtz verbrennen, solltu mit Burgermeister vnd Gericht zu Göglingen von besagter Wächter wegen, so die Stattwacht versehen, dahin handeln, der Verhaftin dasselbig nit einig vffzurechnen, sonder den halben oder dritten theil daran zubezahlen.

Was den Ihrenthalben angestellten Peinlichen process belangt, hastu hieneben (v. s. p. 451) absonderlich bevelch zuempfehlen, wessen du dich zuverhalten. Dem würdestu fürderlich nachzusetzen wissen, damit derselb desto eher zu end gebracht werde. Hieran geschicht vnser zuverlessige meinung.

Datum Stuetgardt den 4. Dec. 1620.

Christoph von Engelzhoven
Ulrich Broll.

Vnserm Vogt zu Göglingen
H. Ulrich Aulbern.

Ad literas Aulberi, quas supra (p. 452) proposuimus, datas d. 11. Decembris, haec rescripta sunt:

Von Gottes Gnaden Johann Friderich Herzog zu Württemberg.

Lieber getrewer. Vnns ist dein vnderthäniger Bericht neben yberschicktem Recess in peinlicher Rechtfertigung zwischen der verhaftten Keplerin vorbracht vnd verlesen worden.

Lassen es bey deinen gethanen Vorträgen verbleiben, vnd soltu hiezuvor be-
 vollner massen die Gezeugen noch vor den feriis beaydigen vnd fürderlichst es sein
 kan die Verhör befürdern lassen. Beneben das yberschickte Examen in der Civilsach
 dem Richter verschlossen in seine Verwahrung liefern, vnd da die vorhabende Exami-
 nation verricht, allsdann beeder Zeügen Verhör publication vnd abschriften vom
 Richter begehren, vnd vff bewilligung derselben Ihre aussagen reassumiren vnd aus-
 führen, zuemahl auch in solcher sach beschliessen, vnd dem Richter zur Erkenntnuss
 setzen. Jedoch Ihme abermahlen die Andeutung thun, in berüeter sach bey der
 Juristen facultet zue Tübingen zu consuliren, vnd die Vrthel ante publicationem zu
 vnser Cantzley yberschickken. An deme geschicht vnser Meinung. Datum Statt-
 garthen den 15. Dec. 1620.

Ludwig von Janowitz.

Melchior Bonackher, Secretär.

Qui saepius supra dicitur „recessus“ haec habet:

Den 11. Decembris 1620

Ein peinlicher Rechtstag gehalten worden, zwischen Herrn Joh.
 Ulrich Aulbern Fürstl. clagenden Anwaldt, contra die verhafttin Kepp-
 lerin von Lewenberg. Peinlich beclagtin.

Fürstl. Clagender Herr Anwaldt erscheint vnd ybergibt vff ihr verhafttin bei
 nechst gehaltenem peinlichen Rechtstag eingegebene litis contestation etc. (p. 441)
 responsiones (p. 448) mit Pitt, selbige ablesen zu lassen.

Verhafttin thuet nebenem Herrn Lieben Sohn, Herr Johann Kepplern, auch
 gebührlich erscheinen, vnd lasst Ihren nit endtgegen sein, das des Herrn F. Clagenden
 Anwaltds eingegebene Schrift abgelesen werde, so beschehen. F. Clagender Herr
 Anwaldt fürgebracht, weil nun mehr der Process sich lang verweilt, derselb aber
 einest befürdert werde, alss wölle man ex hac parte, vnd damit die Gczeugen noch
 vor den feriis beaidigt werden, den Stattschreiber zue Brackenheim hiemit pro Com-
 missario ernent haben, mit Pitt, die Beclagtin vmb Ihr erclerung hieüber anzuhören.

Verhafttin. Es hab vnschuldig Peinlich beclagtin diejenige responsiones mit
 beygethonen Additional Articulu, so F. clagender Anwaldt yber der Beclagtin jüngst
 eingebene defensionales et elisivos judicialiter eingeben vnd ablesen lassen, zimblicher
 massen vernommen, wölle dasjenige, so Ihrin darinnen nützlich vnd dienstlich, bester
 form acceptirt, das ybrige aber per generalia widersprochen haben. Vnd damit man
 sehe, dass dissesseits der processus ebenmessig begehrt befürdert zuwerden, vnd aber
 F. Clagender Herr Anwaldt in fine disser seiner responsionschrift Ihme fernere be-
 weissung zuegestatten gebetten, also waisst man solches dissesseits nit zuehindern,
 sondern lassts guetwillig zue, protestirt sich alle vnd jede exceptiones wider sein Herrn
 Anwaltds responsiones reservando einzuwenden vnd bevorzuebehalten. mit fernern
 dissem reservat, wo mans für notwendig achtet, dissesseits ebenmessig der beweissung
 sich zuegebrauchen etc. Nit weniger, so will auch die Beclagtin Ihrin alle vnd jede
 rechtliche Exceptiones wider diejenige Zeügen, derselben Aussagen vnd deren Persohn,
 so F. Anwaldt füranszustellen vnd zueführen bedacht, sowohl auch diejenige gesetzten,
 so aus beeden vorgehenden rotulis verhört worden, deren aussagen von Ihme Herrn
 Anwaldt ins künftigt auch hiehero gezogen werden möchten, gleichergestalten, sodann
 auch sonst alle vnd jede rechtliche mittel, bevorab auch, was wider die zu Lewen-
 berg fürgangene Confrontation ex parte der Beclagtin dienstlich vorgewendet werden
 möchte, hiemit in allem vnd jedem protestando vorbehalten. Vnd dieweil man disses-
 seits wider ferrere beweissung mit repetirung obvermelter protestation nit sein will,
 ist man mit dem fürgeschlagenen Commissario, nemblich dem Stattschreiber zue
 Brackenheim wol zuefriden, mit Vorbehalt, ihme wo es für ein notturfft grachtet,
 Jemanden zue adjungiren, auch vmb Communicationem der nominationes testium, so
 F. clagender Anwaldt verhören zu lassen bedacht, zue befürderung der sachen hiemit
 judicialiter dienstlichen Fleiss gebetten, vnd nochmalen alle vnd jede rechtliche
 notturfft expresse vorbehalten haben.

Ex parte Fürstl. clagenden Anwaltds, weil man in puncto probationis vnd Nomi-
 nierung des Commissarii beederseits einig, alss bedörff es dissmahls kheines weiteren
 Recessirens, vsserhalb was die begehrte copiae der Zeügen Namen anbelangt. Weil
 selbige noch der Zeit ihme nit namhaft gemacht, alss kön solches auch begehrter
 massen nit willfarth werden, nachdem auch dergleichen nit Herkommen, sondern weil
 Beclagtin alle Exceptiones wider die Zeügen vorbehalten, alss wüdt man selbige,
 wann sie dem Commissario producirt, wohl vernennen mögen.

Ex parte der Beclagtin hette man verhofft, es würde mit Communication der
 Zeügen nomination nicht versagt, dieweil es aber beschicht, lasst mann gleich wohl

geschehen, allain im fahl das geringste disses begehren der sachen Hindernis oder Verlängerung bringen sollte, das man dissorts disserseitz entschuldigt vnd sich desswegen protestirt haben wollen.

Ex parte F. clagenden Anwalts lasst man sich des onnöttigen protestirens vnd Excipiens nicht irren, repetirt priora vnd begehrt Abschrüften des gehaltenen Recess.

Es würdt vff seitten der Beclagtin nit allein dis tags einkommene des Herrn clagenden Anwalts responsionum et Additionalium, sondern auch gleichmässig dissen Gerichtstag gehaltenen Recessen Abschrüften begehrt. Fürstl. clagender Anwaldt lassts guetwillig zue.

Stattschreiber zue Güglingen,
Bernhardt Khienlin.

Hoc tempore Reinholdus Guglingam profectus est (v. s. p. 458), ut de statu rei juridicae inquirat, quem commendat Weihenmaierus Güglingensi praefecto, „meinem insonders günstigen vertrauten lieben Herrn Schwager,“ scribens: Zeiger diss, Jacob Reinhold, hat mich ettllichemal pittlich ersucht, ihm ahn Herrn Schwager ein schreiben mitzuthellen, auch zuerkundigen, wie es mit der Keplerin beschaffen. Dann alhier allerrhand widrige röden spargirt werden, indem der Keplerin anhang ausgibt, es werde die captiva gantz vnentgelt erlediget, auch er Reinhold ihn höchste straff gerathen, andere aber das contrarium durchaus bestettigen, auch dabey aussagen, es sey, nunmehr ahn dem, das die Keplerin solle torquirt vndt hiernach, ihrem Verdienen gemess abgestrafft werden. Wie es nun ihn ainem oder andern bewandt, wölle der Herr Schwager brevissimis mich verstenden, mit angenehcktem manhaften Versprechen, das ich alles ihn geheim verschwigen bey mir behalten wölle. Solliches in anderweg gegen den Herrn Schwager dienstlich zu recompensiren, bin ich jeder Zeiten willig vndt genaigt. Thu damit dem Herrn Schwager mich zu gunsten, vndt vnss allerseitz Gottes gnediger Bewahrung, trewlich bevelhendt.

Datum Leonberg den 17. Dec. anno 1620.

Des Herrn Schwagers dienstgeffissener
Philipps Jacob Weyhenmeir.

Judices Güglingenses scribam Brackenhemensium Co ccyum, cui munus commissarii in actione juridica contra Kepleriam a consilio Stuttgartiensi mandatum est, his adierunt literis:

Vnser freundt-Nachparlich Dienst vnd grues bevor.

Ehrnhaffter, Vornehmer, besonders lieber Herr Nachbar Stattschreiber, guetter Freundt. Demnach vor vns ein Peinliche Rechtfertigung zwischen des Durchleuchtigen Hochgebornen Vnsers gnedigen Fürsten und Herrn anwaldt, dem Ehrnvösten, Vorgeachten Herrn J. V. Aulbern etc., Clägern an einem: Sodann der Verhaftin H. Kepplers Wittib am andern thail, sich noch ohnentschaiden erhalten thuet, darinnen so weith procedirt, das nit allein ehrngedachter F. clagender Anwaldt, zue beweissung seines fürbringens, von der Gegenthailin vnd Verhaftin guetwillig zugelassen, sondern auch Ihr zue einem Commissario erkhisest vnd bewilligt worden seidt:

Alls lassen wir euch hierauff beygethone Articul neben einer Verzeichnus der Gezeugen Namen verschlossen zuekhommen, mit freundt-Nachbarlichem gesinnen, Ihr wollendt zue befürderung des Rechters, solcher vffgetragenen Commission vnd Zeugen-Verhör (weil solche vermög eines desswegen sonderbahren abgangenen F. befelchs, noch vor den Ferien verrichtet worden sein sollte) gleichbalden nach den geendeten Ferien vnderziehen, gedachter Verhaftin zuevorderst einen geraumbten termin, yber beygeffigte Articul, davon Sie Verhaftin albereit Copien empfangen, (ob Sie will) zue interrogieren, praefigiren vnd anweisen, Nachgehendts die hierinnen verzeichnete vnd nominirte Gezeugen vff einen gewissen tag vnd Mahlstatt vor euch zuerscheinen citiren, Sie mit glibdt vnd gewöhnlichem Zeugen-Aidt (woferr Sie dessen von beeden Partheyen nicht guetwillig erlassen) beladen, hiernechst einen jeden Gezeugen besonder, abwesendt der andern Mitzeugen, vff neben verwahrte Articul, vnd zum fahl ybergebene Fragstuckh, gebührlichen examiniren vnd verhören, Ihre Depositiones fleissig beschreiben, alles in ein Rotul verfassen, vnd hierinnen handeln, alls sich von Rechtswegen gebührt, vnd die notturtfft erhaischt, Volgendts das Examen sambt angedenten Articul vnd Fragstucken gegen der gebühr yberschicken.

Das geraicht zue befürderung des Rechters, vnd seyen wir euch mit genaigtem freundt-Nachbarlichem guettem willen wohl gewogen.

Göttlicher Tutel vns hiemit allerseitz hailwertig empfehendt. Datum den 22. Dec. 1620.

Burgermaister vnd Gericht zue Güglingen.

Coccyus his refert, accepisse se mandatum: Gib E. E. etc. Ich Dienst- und Nachparlich zuvernehmen, weil denselben allen Dienst- und Nachparlichen Willen zuerzaigen, auch der hailsamen Justitien in allweg gebtrende befürderung zuethon Ich sonders genaigt bin, das derowegen solcher Commission Ich mich guetwillig vndernehmen, vnd nachdem von Anclagendem Fürstl. Anwaldt bey mir vmb befürderung der sachen schriftlich angemahnt worden, darauff die Zeugen, auch beede Partheyen citirt hab.

Praefectus Aulber haec dat Coccyo: Welchermassen euch ohnelangsten in Commission-schreiben etc. anbefohlen worden, dessen habt Ihr euch guetermassen zueberichten. Wann dann die Ferien nunmehr ihres fürüber lauffens sein wöllen, vnd mir zwen ernstliche F. befelch ervolgt, die sach dahin zuebefördern, das die Gezeugen noch vor den Feriis möchten beaidigt werden, welches aber wegen spether derselben praesentation nit hat gehen mögen, derowegen in Crafft solcher ernstlicher F. befelch ist mein anmahnen vnd begehren an euch, Ihr wöllendt ohneingestellt mit der sachen fürgehen, vnd einen aller fürderlichsten production tag gehörigen ortonen determiniren vnd anstellen, vnd mich, wo möglich bey brieffswesse, wie baldt solches vnd vff welchen Tag es werde sein können. zuer nachrichtung, meine andere Ambztsachen auch darnach habe anzustellen, schriftlich verständigen, wolt Ich euch zuezueschreiben nit vnderlassen, damit Gottes Allmacht befehlendt.

Dat. den 29. Dec. 1620.

Ad haec respondit Coccyus . . . . Ernvester vnd vorgeachter, deme seyen meine gefliessene, gantz guetwillige Dienst vnd gruess, neben Wünschung eines glücklichseeligen Newen Jahrs zuvor. Besonders günstiger Herr Vogt.

Vff desselben an mich gethon schreiben, vnd amptliches begeren, mit bewusster Zeugen Verhör fürderlichst fürzuegehen, liege derhalben E. E. Ich hiemit dienstlich zuvernehmen, dass Ich entschlossen bin, (vermittelt Göttlicher Verleyhung) die verhör deren zue Lewenberg nominierten Herrn gezeugen (weill es der Ferien halber eher nit sein khan) vff Montag gleich nach Trium Regum, so da sein würde der 8. Januarii dess schierangehenden Newen Jahrss; sodann deren zue Güglingen vff Sambstag hernach, den 13. gedachts Monats Januarii, vorzuenemen, vnd jeder Orthen den production Tag vff dem Rathhauss oder einer Wirthsheerberg, wa es am füglichsten wirdt geschehen khönden, zuehalten.

Will demnach E. E. solche beede Tag hiemit verkündt, vnd dieselb citirt haben, jedes orton morgens zue rechter Tag Zeitt 8 Vhren, eintweder selbst, oder durch ein vollmächtigen Anwaldt zueerscheinen, vnd ob die wollen, die hievor ernante Gezeugen vffnehmen, globen vnd schwören zuesehen, auch einen Adjuncten der Verhör beyzusetzen, vnd sonsten alles das zuverhandlen, so derselben Notturfft erfordern, vnd sich im Rechten gebühren wirdt, dann E. E. erscheinen oder nit, wirdt Ich nichts desto weniger mit befohlener Verhör fürschreiten, allss sich gebührt.

So E. E. zue Nachrichtung vnd widerantwortt Ich dienstlich nit solle verhalten. dieselben vnd vns alle damit der gnadenreichen bewahrung Gottes gantz trewlich empfelendt. Datum den 30. Decembris anno 1620.

E. E. Dienstwilliger etc.

Da einer oder der ander tag dem hern nit gelegen, wirdt er mich dessen wider zuverständigen wissen.

Joanni Rueff (Burger vnd Stadtgerichts-Advocaten zu Güglingen), quem Keplerian defensorem matris constituerant, scripsit Coccyus eodem die: Ehrnvöster etc. Demnach von meinen günstigen Herrn Burgermaister vnd Gericht zue Güglingen mir disser Tagen ein Commission schreiben zuekommen. dis Inhalts (v. s.): Gibe dem Herrn Bruedern vnd Nachparn Ich hiemit freundt- Bruder- vnd Nachparlich zuvernehmen, das Ich endtschlossen bin (geliebts Gott), die Verhör deren zue Lewenberg benambststen Zeugen vff Montag den 8. Jan. daselbsten zue Lewenberg, dessgleichen deren zue Güglingen vff den Sambstag hernach zue Güglingen vff dem Rath- oder Wirthshaus, wo es am füglichsten geschehen würdt können, vorzuenemen, vnd nach ordnung Rechten zuverrichten.

Weil dann der Herr Brueder vnd Nachbar gedachter Kepplerin Anwaldt vnd Advocatus sein soll, demnach so will dem Herrn Bruedern Ich solche beede Tag hiemit verkündt vnd zuwissen gemacht haben, damit, so sie will, Sie Jemandt in Ihrem Namen abfertigen mag, welcher zue rechter Tags Zeit 8 Vhren vor mir erscheinen.

die Gezeugen vñhemmen, globen vñ schwören sehen, auch einen Adjuncten der Verhör beysetzen, vñ sonst alles das verhandlen, thon vñ lassen mag. so Ihr notturfft erfordern, vñ sich in rechten gebühren würdt. Dann es erscheine Jemand von Ihrentwegen oder nit, soll nichts desto weniger mit der Verhör procedirt werden, alls sich gebührt. etc.

Praefecto Leobergensis die 2. Jan. 1621 Coccyus munus sibi oblatum nunciat et diem dicit, quo Leobergae testes sint examinandi, quibus praemissis pergit: . . . . Alss ist an dieselb E. E. mein dienstlichs Pitten, die wöllen nit allein mit Ihrer Persohn selbstn vor mir vñ dem Rathauss zue Lewenberg (der enden mir ein Stüblin darzue einzuzegeben, woferr es vnverhindert anderer geschäften geschehen kan, ich ebenmessig gebetten haben will) erscheinen, trew vñ Aidt erstatten, vñ vñ fürhaltende Articul vñ Fragstuckh kundtschafft der Wahrheit Ihres wissens von sich geben, sondern auch den vberigen Herrn nominirten Gezeugen darzue gleichergestalt gebietten lassen.

Das so der lieben Justitien zue gebührender befürderung geraicht, vñ E. E. sonder Zweifel für sich selbstn zuethon genaigt sein würdt, bin vmb dieselben Ich jender Zeit dienstlichs fleiss zuebeschulden bereit. etc.

Joannem Bernhardum Burk, decanum Leobergensem, his idem Coccyus adit: Ehrwürdiger vñ hochgelehrter. E. E. seyen meine gleichwol ringfügige jedoch gefissane willige dienst vñ grues, neben Wünschung eines glückseeligen neuen Jahr zuvor. Besonders günstiger Herr.

Was vor den Ehrnvrösten etc. Herrn, Burgermaister vñ Gericht zue Güglingen sich für ein Peinliche Rechtfertigung erhalten thuet. Das haben E. E. vsser der Beylag gunstig zuvernehmen. Wann dann darinnen E. E. neben andern Persohnen auch zue einem Zeugen angeben vñ ernennet worden, alls gelangt an E. E. mein dienstliches Pitten, die wöllen Montag den 8. dises zu Lewenberg vor mir erscheinen, trew vñ Aidt (es würde dann dieselb deren von den Partheyen guetwillig erlassen) erstatten, vñ vñ fürhaltende Articul vñ Fragstuckh kundtschafft der Wahrheit Ihres Wissens vnbeschwert von sich geben. etc. Datum 2. Jan. 1621.

De examine testium haec refert commissarius: Alss vñ Montags den 8. Januarii alle zue Lewenberg nominirte Gezeugen (vsserhalb Herr Specialis daselbstn, so Leibs Kranckheit halb nit erscheinen könden, sondern vssgebliben), wie auch der F. Anwaldt, Herr Vogt zue Güglingen, Joh. Aulber selbstn, vñ im nahmen der beclagtin Ihr Sohn, Herr Johann Keppler, einer löbl. Landtschafft Österreich Mathematicus, vñ Hanns Guldinmann, Burgermaister zue Eltingen Ihr Vetter, sodann hernach vñ Zinsstag den 16. Jan. (weil Ich am Sambstag den 13. erst zue Lewenberg fertig worden) zue Güglingen, die daselbstn nominirte Gezeugen vñ mit ihnen der Beclagtin brauchender Advocatus Herr J. Rueff, vor mir zu Lewenberg vñ dem Rathauss, zue Güglingen aber in Hannas Stenglins Würtsherberg vñ seiner Obernstuben (weil es anderer geschäften halber vñ dem Rathauss nit sein könden) erschinen. . . . Jam interpositis formalibus sic pergit commissarius: Es hat sich Vogt Aulber dahin erclert, das er alle seine hievor nominirte gezeugen, absentes tanquam praesentes producirt haben wölle, vñ nominirte Gezeugen bey ihren Stand vñ Ambzpfflichten verpleiben lassen. Vñ disses Herr Johann Keppler selbstn redendt fürgebracht, weil sein liebe Muetter alls beclagtin selbs nit zugegen, wie auch sein Brueder selbstn nit endthalten, disses aber ein hochwichtige sach, welche ehr, Leib vñ Leben berühren thue, darzue Ihr brauchender Herr Advocatus Ihme befohlen, die Zeugen ordenlich beaidigen zuelassen, versehe er sich, es werden die anwesenden Herrn Gezeugen das juramentum zue praestiren sich nit beschwehren. Betreffend den Herrn Specialem, wöll ers mir Commissario ybergeben haben, es seinethalben mit Ihme zuehalten, wie es Landtsbratichig, auch sitt- vñ löblich sey. Alss aber ich ihme dagegen angezaigt, es stehe nit zu mir, sondern weil F. Anwaldt sich alberait dahin resolvirt, die Gezeugen zu Lewenberg yber Ihres standts vñ Ambtz, auch Gerichts vñ Raths Pfflichten nit zusetreiben, anjezo zue seinem belieben vñ wohlgefallen, Sie auch darbey verpleiben oder aber allein mit der trew an aidtsstatt beladen, oder gar beaidigen zuelassen, vñ was er begehren werde, solle geschehen, hat er sich ferner erclert, weil allein diese Gezeugen zue Lewenberg producirt werden, vñ den leiblichen Aidt erstatten, oder trew an eines Aidts statt geben, einander gleich seye, wöll ers bey der Trew an Aidts statt verpleiben lassen, die zu Güglingen aber sollen beaidigt werden; vñ thue in nahmen seiner lieben Muetter er ihme sonst alle gebührende exceptiones contra personas et acta testium, in künfftig ante vel post publica-

tionem examinis vorzuebeugen, wie auch alle andere Notturfft Rechtens, als bey dem Gglinger Reccess auch geschehen, in all weg reserviren vnd vorbehalten.

Weil dann nun zue Lewenberg kein Thail was ferner zur sachen zureden gehabt, hab ich von den anwesenden Herrn Gezeigten die begehrte vnd bewilligte Pflicht erfordert, vnd Ihnen vorgehalten, das derowegen Sie mir an Aidsstatt globen sollen, dem Allmächtigen Gott zu ehren, der Wahrheit vnd dem Rechten zue beförderung vnd lieb, die pur lautere vnverdunkelte Wahrheit, niemanden zue Lieb noch zue Laid, weder vmb Gaab, geschenckh, gunst, nutz, Hass, Freundschaft, feindschaft, forcht oder anderes, wie das menschen herz erdenckheus, vnd der Wahrheit verhin-derlich sein möchte, also in allweg kein Falschheit darein zuvermischen, sonder allein dasjenig, so zue beförderung der Wahrheit vnd gerechtigkeit dienstlich, es sey wider welche Parthey es wölle, wie sich gebührt, kundtschaft zuesagen vnd gar nichtz vnderzueschlagen noch zuverhalten, als sie solches hie zeitlich vor der weltlichen Obrigkeit, auch dermahlen eines vor Gott dem Allmächtigen am jüngsten Gericht getrawen zuverantworten, darzue sie der schweren Straafen vnd Pöenen mainaides, sovilh sich bey Ihnen alls Ambts- vnd Gerichts Persohnen (welche sich alls mehrverständige, ohn mein erinnerung derselben wohl zuerinnern wissen) gebührt, mit fleiss folgender massen erinnert, nemlich das ein falschsagender Gezeigte sich anfänglich zue Verlust seiner Seelen Hail vnd Seeligkeit Gottes des Allmächtigen, dem nichtz verborgen sey, verlaugne, auch den Richter betrüge vnd dahin verführe, das ein falsch vnd vngerecht Vrthal gesprochen werde, item durch Verschweigung der Wahrheit vnd Verhaltung des Wissens werde ein Zeug eben sowohl, als durch sag der Vnwahrheit trewloss vnd Mainaidig, vnd ins künftigh ein jedes Sagg dem Widerthail eröffnet, da sich nun daraus oder sonsten bescheine, das ein Zeug die Vnwahrheit bekundschaft, werde derselb nit allein öffentlich trewloss vnd Mainaidig befunden, fürther aller Würden vnd ehren wie billich endtsetzt, sonder auch darüber schuldig vnd mit recht dahin gehalten, der Parthey, so durch sein Sagg verlustigt, allen Costen vnd schaden, es sey an leib oder guet zuebezahlen, zuedem er auch von der Obrigkeit die grausame Pöenen vnd Straafen des falsches vnd Mainaids gedulden vnd gewertig sein müsse, darumb dann Sie Zeügen gewarnt sein, vnd bedencken sollen, was ihnen für zeitliche vnd öwige Straafen, beedes an leib vnd Seel, auch ehr vnd gueth darauff stehen, welches dann zuethon Herr Vndervogt zue Lewenberg in nahmen sein selbs vnd anderer seiner Mitgezeigten sich anerbotten, wie auch darauff, vnd das sie deme also getrewlich geleben vnd nachkommen wölle, jeder sein handt Trew an geschworenes leiblichen Aids statt gelaistet vnd erstattet hat.

Hierauff der beclagtn Sohn Herr Keppler Ihre Interrogatoria sambt einer angehenckhten Instruction ybergeben, vnd darbey vermeldt, weil man vermeint, es möchten etwan alle hievor confrontirte Persohnen reproducirt werden, weren solche Interrogatoria etwas desto weithläuffer worden, ohnangesehen aber diejenige nit producirt, vff welche Interrogatoria gestellt, soll Ich doch nichtz destoweniger die producirte Zeugen darüber hören, welches dann geschehen vnd observirt worden.

Solche Interrogatoria hat Clagender Herr Anwaldt dergestalt zuegelassen, wofer nichtz widerrechtliches darinnen sey, vnd ist darauff Herr Vndervogt zu Lewenberg vffgestanden, hat mit etwas ernstlichen doch bescheidenen Wortten vorgebracht, nachdem er hievor in einer Civilsach, so die Beclagtn auch berürt, Kundtschaft geben, seyen solche ehrwürdige vnd schmechliche Interrogatoria einkommen, das der Commissarius vnd sein zugeordneter Adjunctus selber schew getragen, Ihme selbige fürzhalten. Wofer nun aniezo dergleichen wider geschehen, wölle er sich rund protestirt haben, das er darauff nit antworten, sonder die den interroganten wider heim, als selbige an seinen Orth schicken vnd wissen wölle. Welches dann Herr Stattschreiber zue Lewenberg mit etlich doch wenig Wortten confirmirt, darwider Herr Keppler eingewendet, er habe mit der Civil sach nichtz zuethon gehabt, gehe derowegen Ihne vnd seinen Beystand nit an, sonder verhoffe, die jezige Interrogatoria seyen der sachen wichtigkeit nach, als welche ehr vnd gefühl, leib vnd leben betreffen, gestellt vnd werden zue keinem ehrenrührigem ansug aufgenommen werden können, wie auch das, so bey der Civil sachen vorgeloffen, in diss rotulum nit gehörig sein werde.

Hierüber Ich den eingang besagter Fragstuckh, vnd die darbey angehenckhte Instruction, darinnen dann vnder anderen vorderst das vermeldt, das die Zeigten insonderheit alles ernsts erinnert werden sollen, in disser wichtigen sachen sich wohl zuebedencken, die gefasste, auch villeuchten von andern Ihnen eingebilte vermeinte Muetmassungen ausser acht zuelassen, vnd anderst nichtz, dan was Ihnen ge-

wislich vnd vnzweiffenlich bewusst, zuebekundtschafften, nit allein vor den anwesen- den Zeügen öffentlich abgelesen, sonder auch Sie dessen volgendt bey der Verhör noch weiter erinnert.

Den Herrn Specialem ich Mitwochen hernach den 10. Januarii im Pfarrhaus verhören müssen, der Beclagtin Sohn aber abgedretten, ehe vnd dann er sich erclert gehabt, ob er bey der Vffnahm desselben sein, oder mir die allein vertrauen wölle, alls hab Ich Ihne desswegen allsbaldt wider zue mir erfordern lassen vnd deesshalben befragt. Da hat er sich erclert, er wölle mir die Vffnahm desselben allein, ohne sein Beysein ybergeben haben, darneben vermeldt, er habe von mir verstanden, es seye Landtsbrüchig, das Gaistliche Persohnen mit der Trew an Ayds statt beladen werden. Weil er aber seidthero berichtet worden, alls ob er mich vnrecht verstanden, wölle er sich dahin erclert haben, Ich solls mit Ihme halten wie Ichs wölle, vnd es löblich sey. Da aber Ihme Ich wider angezeigt, es stehe zue Ihm vnd ein runde erclerung begehrt, hat er sich dahin resolvirt, er wölle Ihne bey seinen Pflichten vnd Aiden, so er zum Ministerio gethon, verpleiben lassen, deren dann ehrngedachter Herr Specialis vor der Verhör gebührendt erinnert worden.

Betreffundt die Vffnahm der Zeügen zu Güglingen, bey deren dann der F. Anwaldt, ob Ich Ihme gleichwohl darzue ansagen lassen, nit, aber der Beclagtin branchender Advocatus Herr Johann Rueff erschienen, hab ich Sie hievor zue Lewenberg verabschidter massen nit allein mit der handt geloben, auch vffgereregten Händen vnd erhabenen fingern, ein rechten leiblichen Aidt zue Gott dem Allmächtigen schwöhren lassen, in disser wichtigen sache die Wahrheit zuebekundtschafften, sonder auch selbigen alls gemeinen Leythen Ihren Aidt noch weiter, so vohl mein ringer Verstandt vermöcht, folgender massen gescherpft. Nemlich wann ein Mensch ein Aidt schwöhre, pitte er Gott, er wölle selber ein Zeüge seiner Seelen sein, das er dasjenige, dahin er mittelst Aidts sich verbunden, trewlichen halten, die Wahrheit eröffnen, vnd vff rheinen Menschen darbey wissentlich die Vnwahrheit sagen wölle, ruffe Ihne auch darneben an, so er einiges falsch bey erstattung solches Aidts gebrauche, das er der allein gerechte, allwissende, vnd allmechtige Gott selber, in die Straaf Ihne stürzen wölle, welche er allen Mainaidigen getrowet. Dannenhero hebe oder lege ein Zeitg bei erstattung seines Aidts auff ein Handt, vnd in derselben drey finger, ruffe damit zue Zeügen an alle drey Persohnen in der hailigen vnzerthalten Dreyfaltigkeit, nemlich Gott Vatter, Sohn, vnd hailigen Gaist, das sie alls die ewige vnwandelbare Wahrheit, deme auch alle seines Herzen gedanckhen endeckt sein, an Leib vnd Seel zeitlich vnd ewig strafen wölle, alls ein solche Persohn, welcher Ihne, der die Wahrheit selber ist, zue bestettigung der Lugen angerueffen, so er wissentlich betrüglich redet, vnd wider die Wahrheit handeln werde. Gleich wie aber ein Mainaidiger Gezeüg dreyerley grosse Ybel vff sich lade, alls habe er auch, wann solche Ybel offenbahr werden (wie dann die Vnwahrheit leuchtlich an Tag komme) dreyerley Straafen zuegewarten. Erstlich das Ihne die Weltliche Obrigkeit öffentlich straf, eintweder mit abhawung der finger, die er zue gezeügnus der Wahrheit fälschlich gegen Gott erhoben, Vssreissung der Zungen, mit der er fälschlich geschwöhren, oder mit verweissung vnd andere Weeg, vff das Ihne allermeniglich kenne vnd erfahre, das er zue kheiner Kundtschafft ferners tüchtig vnd ehrlich sey. Zum andern werde er vn- ehrlich, meide Ihne Jedermann, das er nit zue Gericht, Rath noch andern ehrlichen Amptern gebraucht, sonder allenthalben von ehrlichen Versamblungen vnd gesell- schafften vssgeschlossen werde. Aber die dritte Straaf seye die aller grösste, das sich ein solcher falscher Mensch, wo er nit ernstliche wahre Rew vnd Buess würckhe, vnd demjenigen das, so er in fälschlicher Weis mit Vnwahrheit abgesagt, wider gebe vnd erstatte, welches, da es ehr oder andere gefahr antreffe, nit leuchtlich wider- gebracht vnd geben werden könde, an Leib vnd Seel verdampt vnd der ewigen Strafen thailhaftig werde.

Darumben vnd in erwegung, das Pflicht vnd Aidt billich hochgeachtet, vnd was bey denselben versprochen getrewlich vnd ohne alle geferd gelaistet werden solle, so sollen die Zeügen gewarnet sein, bedenckhen, was Ihnen für zeitliche vnd ewige Straafen beedes an Leib vnd Seel, auch Ehr vnd guet darauff stehen, also ein jeder Zeüg sich wohl fassen vnd erholen, vff fürlesung der Articul vnd Fragstuckh guette Achtung vnd in disem so hochwichtigen Werckh, da es nit zeitlich haab vnd gueth, sonder Menschenblueth berühren thäte, sein wohlbedachte richtige Kundtschafft vnd antwort geben, also Ihme das ernstliche gebott Gottes „du sollt kein falsche Zeugnus geben“ etc., wohl in Ohren klinglen, vnd Ihme seiner Seelen Hail vnd Seeligkheit vil höher, dann der Partheyen zeitliche Wolfarth angelegen sein lassen.

Hierauff ich nun einen jeden Zeügen abwesendt des andern vnd meniglichen, vff die einkommene Articul vnd Fragstuckh examinirt, ihre Vssagen, sonderlich aber sovilh möglich gewessen, derselben eigene Wort, gestus, Weis vnd geberden mit fleiss beschriben.

Erstlich sein des anclagenden F. Anwaltdts mir yberschickte Beweiss Articul volgenden Inhalts.

1. Sagt wahr sein, das Donatus Gultlinger im Amphthaus vor dem Herrn Special etc. der Keplerin vnder augen gesagt, . . . v. s. p. 450. 451.

Designatio Testium annexo directorio

F. Clagenden Anwaltdts, Herrn Johann Vlrich Aulbers
Vogts zu Güglingen

contra

die Verhaftin Keplerin daselbstsen.

Testes. 1. Herr Specialis zue Lewenberg. 2. Herr Vndervogt daselbstsen Lutherus Ainhorn. 3-5. Ludwig Bilfinger, Severin Stahl, Hanns Josenhanns, Alle drey des Gerichts zue Lewenberg. 6. Werner Feficht, Stattschreiber daselbstsen.

Disse Sechs Herrn Gezeügen sollen von dem ersten biss auf den 31. Articul verhört werden.

7. Martin Franckh, Stattknecht zue Güglingen, solle yber den 32. 33. vnd 34. Articul gehört werden.

8. Jung Stoffel Franckh, 9. Jacob Bidermann, beede Burger zue Güglingen. Disse beede sollen yber den 34. vnd 35. Articul Kundtschaft geben.

Vorbehaltlich weitere Gezeügen zueführen.

Dann lauten die Fragstuckh, welche die Beclagtin am Production tag zue Lewenberg eingehen lassen, alls hernach volgt.

Instructio Commissarii annexis Interrogatoriis

Katharina Keplerin Peinlich beclagtin

Contra

Vnssers gnedigen Fürsten vnd Herrn Anwaltdten,
Herrn Vogt zue Güglingen, Anclägern.

Demnach vnssers gnedigen Fürsten vnd Herrn Anwaltdt, Herr Johann Vlrich Aulber, Vogt zue Güglingen, wider Catharinam Kepleria von Lewenberg, Peinlich Beclagtin, neben denen ad articulos defensionales einkommenen Responsionibus (in welchen das dienstlich acceptirt, ybrigens widersprochen, auch notwendige ableinung reservirt würdt) etliche additionales articulos yberrait, vnd sich zue deroselben ordenlicher beweisung zue admittiren gebetten,

Alls thuet Peinlich Beclagtin dem verordneten Herrn Commissario (in dessen Persohn vnd qualiteten gleichwohl einige Diffidenz nit gesetzt wurd) einen Adjunctum, da es rathsam erachtet werden sollte, beyzusetzen vorbehalten, zugleich demütig pitten, der wölle zum vordersten alle producirt Zeügen mit Leiblichen Aiden beladen, auch hievon keinen, wer der gleich sein sollte, befreyen, Ihnen die Straaf Mainaldts vmbständlich vorhalten, auch insonderhait alles ernsts erinnern, das Sie in disser wichtigen, Ehr vnd gefiehl, Leib vnd leben betreffenden sachen, sich wohl bedencken, die gefasste, auch villeuchten von andern Ihnen eingebrachte Vermeinte Muetmassungen, ausser acht lassen, vnd anders nichtz, alls was Ihnen gewisslich vnd unzweifelich bewusst, bekundtschaften sollen.

Gestaltsame auch zum andern, die Beclagte wider solche Zeügen, deren Persohn vnd Aussag, alle gehörige Exceptiones in künftigt ante vel post Examinis publicationem zue proponiren, bester form bevorbehalten thuet.

Weiters wölle Herr Commissarius nit allein gemeine Fragstuckh Landtrechtsens, sondern auch nachgesetzte generalia Interrogatoria bey jedem Zeugen gebrauchen:

1) Ob nit Zeug dem J. Reinholden vnd seinem Weib besser alls der Keplerin affectionirt vnd gewogen?

2. Ob nit er bertherter Reinholden gerathen oder sich sonsten dero angenommen?

3. Ob er nit in sachen wider die Keplerin zue F. Canzley bericht abgehen lassen?

4. Ob nit Zeug den F. Herrn Anwaltdt instruit, ihme auch, wie die peinlich Clag zue formiren, anlaitung gegeben?

5. Ob nit Keplerin ererst dazumahl bey etlichen in vngleichen Verdacht kommen, allss Sie mit der Reinholdin in strittigkeit vnd endlich in schwere Rechtfertigung erwachsen?

6. Ob nit Zeug bekennen müste, das vor berühter beschrayung vnd Rechtfertigung von ihr Beclagtin dergleichen nichtz gesagt worden?

7. Ob nit die Reinholdin für ein Leichtfertiges Weib, vnd welche vor Jahren wegen getriebener Vnzucht in gefengnis gelegen, gehalten worden?

8. Ob nit disse Reinholdin sambt ihren Freunden vnd benachbarten, bey gewehrter Rechtfertigung die Keplerin auff eusserst diffamirt vnd verschrayet?

9. Ob nit vmb sovil mehr der Argwohn in die Leuth gesteckt werden könden, weil berühte Keplerin schon alt, vngestalt vnd vngeschickht?

10. Ob nit Zeugen wissent, das Ludwig Bilfinger mit der Peinlich Beclagtin vnd den Irigen nit allerdings zuefriden?

Ferners sollen vnd zum vierdten bey jedem Additional Articul (doch anderst nicht, allss wann ein Zeug denselbigen wahrsagen würde) noch folgende specialia interrogatoria adhibirt werden.

Ad I. 1) Ob Zeug betheuren könde, das Gültlinger sich der articulirten Wortt: „Beclagte hab von Ihme wissen wollen, was sonsten der Glasser Vrsula Kranckheit halber für Reden im Schwanckh gehen“ (darauss vngrundtlich geschlossen werden möchte, gleich alls hette die Beclagtin ausser bösem gewissen nachgeforscht), in der Beclagtin beysein sich vernemmen lassen?

2) Ob nit Gültlinger gesagt, verhafte habe Ihne disser Verleimbdung halber in specie zue red gestellt?

Ad II. 1) Ob er Zeug vff sein Aidt nemmen wölle, das Beclagtin die Wortt gebraucht: „es weren die Kandtlin verwechselt worden,“ oder ob sie gesagt, „es möchten die Kandtlin verwechselt worden sein?“ 2) Dessgleichen, ob Beclagtin gesagt, sie selber habe der Reinholdin das vnrechte Kändtlin geraicht? 3) Auch ob sie gesagt, das diss sich eben mit demselben Trunckh also zuegetragen, auff welchen die Reinholdin clagt, vnd nit vihl mehr solch angegebene trinckhen sonsten einmahl geschehen sein möchte? 4) Ob nit die Beclagtin allein diss vermelt, sie habe jeder Zeit ein getranckh zue ihrer gesundheit von Wermueth, Carda benedict, Isop, etwan auch rauten in einem besondern geschirr stehen gehabt? 5) Ob Sie nit darneben vermeldet, weil Reinholdin im brauch habe, vmbzueführen vnd alles zuebesichtigen, wölle sie Verhaftin nit in abred sein, das nit etwan einmahl zwey kändtlin neben einander gestanden, vnd Reinholdin möchte selber das vnrechte oder bitteren Tranckh erwischet haben? 6) Ob nit Zeug vor Gottes angesicht bezeugen müste, das Beclagtin rund verneint, das ichtwas bösses oder schädliches in Ihren getränkhen gewesen?

Ad III et IV. Ist Beutelspacher selber zuefragen: 1) ob ers vff sein letzte Hinfarth nemmen wölle, das sowohl Ihme allss der Mayerin durch angegebenen Trunckh Ihr beeder Kranckheit angehenckht worden? 2) Ob er sein Seel nit beschwehren oder sich vor Gott fürchten würde, wann er durch disse, ausser gefasstem Argwohn irevenliche Anschuldigung, die Beclagtin in lebensgefahr, auch Ihre zuegehörige ehliche freundschaft in eussersten Spott brächte? 3) Woher er wissen könde, das eben disser Trunckh an Ihrer beeden Leiber die articulirte Zuestandt gewirckht? 4) Mitt wasserley Nothzwang oder vnder was schein die Beclagtin Ihnen beeden den Trunckh beygebracht? 5) Ob Beclagtin nit selber mitgetrunckhen, auss einerlay Tranckh vnd Geschirr? 6) An welchen glidern er Beutelspacher am meisten contract seye, was es mit dem schmerzen oder sonsten mit hinderung der glider für ein beschaffenheit habe, ob er sich nicht befunde, als ob Ihme ein oder ander glid schliefte, oder ob er ein lenden stechen empfindet? 7) Ob er nit vil vnd oft gefährliche spring gethon, schwehr getragen oder gehebt? 8) Ob er in puncto des zue sich genommenen Trunckhs krankh worden, wie der schmerz beschaffen gewest, an welchem orth er sich befunden, ob er hernach habe nachgelassen oder zuegenommen? 9) Ob Beutelspacher mit Aidt betheuren könde, das Bastian Mayer seiner Haussfrawen seeligen zeitlichen Todt dissem Trunckh zugeschrieben? 10) Ob nit die Mayerin ehe sie zur Beclagtin kommen, allberait krankh gewesen?

Sonsten seyen alle Zeugen zue interrogiren: 11) Ob sie nit wissen oder gehört, das disse B. Mayer zue Christoph Keplern mit weinenden augen oder auch zue andern kommen vnd gclagt, wie ihme vnd den seinigen dergleichen vnrichtige händel, die nur schwezeren seyen, vnd ein vnerheblich geschrey verursachen, aufgetroschen werden wölle? 12) Wie lang es seye, das Mayers Haussfraw gestorben? 13) Mit

was Kranckheit sie befaßt vnd ob selbige natür- oder vnnatürlich gewesen? 14) Wie lang solche Kranckheit gewehrt?

Ad V. 1) Ob Zeug bey seinem gelaisten Aidt sagen könne, das Beclagtin gestanden, das der artic. Trunckh schädlich oder ein Hexen Trunckh gewesen? 2) Ob Zeugen nit wissendt, das Beclagtin, auch vor der Confrontation, die Geschicht an Ihr selber, sovil das Vnderessen vnd Vndertrunckh belangt, jedesmahls guetwillig bekantlich gewesen? 3) Ob nit Beclagtin alle Vmbstände von ermeltem vnderessen weitläuffig erzehlt vnd ihme Beutelspacher mit dem jüngsten Gericht getrowet? 4) Ob nit B. hierauff also beschlossen: „ich hab ein leiblichen Aidt geschworen, es pleibt dabey,“ vnd hiezzwischen sich der thüren genehert, also davon gangen?

Ad VI–IX. 1) Ob Beclagtin der articulirten aussagen ihres sohns Heinrichs geständig gewesen, allas seyen sie gewiss also, vnd nit anderst geredt worden. 2) Ob nit vielmehr ihr meinung gewesen, wann schon ermelter Heinrich Keppler angezogene Reden (die sie gleichwol ihme, allas Ihrem leiblichen Sohn billich nit zuetrawen sollte) sich vernemmen lassen, das jedoch sie hiedurch nit beschwert werden könnte, weil er in vihljährigem Kriegewessen nichts guets gelehrt haben möchte? 3) Ob Zeug diss für ein Contradiction haltte, das Beclagtin im gebrauch der papistischen Communion einemahls in der Jugend selber auss der Evangelischen gewohnheit geschritten, vnd doch widerkeret, hernach aber In Ihrem hohen Sibenzig Jährigen alter, nichts destoweniger ihrem Sohn den völligen beharrlichen Abfall von Evangelischer Lehr ins papstumb verwissen haben solle? 4) Ob nit Zeugen eingedenckh, das der Vogt zu Lewenberg den Jacob Kochen, welcher von Articulirtem Heinrich vnd seinen aussgestossenen reden bezeuget, anfangs selber vertretten vnd was Heinrich gegen Ihme Koch vermeldet haben solle, der Beclagtin vorgehalten, hernach aber, als derselb erschienen, ihne zuer Aussag, auch ob nit er Koch wider die Kepplerin einen Argwohn habe, also baldt zueröffnen beweglich ermahnet? 5) Ob nit Koch sich öffentlich erclert, das er keinen argwohn mit Wahrheit anzaigen könne?

Ad X. XI. 1) Ob Zeug bei seinem Aidt anzaigen könne, das die Gera Haussbeckin der Beclagtin disse Wort vorgehalten, sie Kepplerin habe ohne milch nit vsser ihrem hauss gewolt, ob auch Beclagtin, allas die Haussbeckhin solches geredt haben solle, zuegegen gestanden, vnd nit etwan beyseitz geführt worden? 2) Ob nit wahr, als Herr Vogt die Haussbeckhin vermahnt zuereden, Sie also angefangen, wie sie einmahls die Reinholdin besprochen vnd gestrafft, das sie die Kepplerin der Hexerey halben also vnder die Leuth bringe, daruff die Reinholdin gesagt habe, sie thue es eben darumb, das es khundt werde? 3) Ob Zeug sich nit wisse zuerinnern, das Beclagtin hierauff begehrt, man soll Ihr zum besten diese Aussag auffzeichnen? 4) Ob nit bey disser gelegenheit auch von Ihrer Kalbin zur Red worden? 5) Ob nit hierauff Beclagtin der Gera vorgehalten, habt Ihr doch selber zue mir gesagt, Ihr zeihet mich nichtz, item bin Ich allein in ewrem Hauss gewesen? Habe ich ewer Kalben angerürt? 6) Ob nit die Gera hierüber mit Nein vnd Ja geantwortet, sie zeihe Beclagtin nichtz? 7) Dessgleichen das gedachte Beclagtin allein im Hauss gewesen, oder das Sie die Kalben im geringsten angeregt, keineswegs sagen konden? Ob nit bey dem Haussbeckhen täglichs gelt gewechselt werde? Ob auch nit gemeiner Leuth, vnd der Kepplerin selbstn kundtbahrer gebrauch, wann Sie was zuebrathea haben, dass selbige solches gemeinlich in des Haussbeckhen Ofen verrichten? 8) Ob Zeug mit Aidt zuebetheuren, das Beclagtin das wenigste an der Haussbeckhin Khue argwönisch begangen zuehaben bekennet?

Ad XII. XIII. 1) Ob Zeug bey seinem Aidt zuebestettigen habe, das der Beclagtin vorgehalten worden, „sie sey wider Stahls vnd seiner Mueter willen mehr in ihre Scheuren kommen, dann ihnen lieb gewesen?“ 2) Ob nit wahr, alls der Beytizer einer darzue geredt, es seye vngläublich, das sie in ihrer Schlafkammer hören sollte, was in des Stahls scheuern geschehe, das Beclagtin darüber geantwortet, wo dencket Ihr hin, es ist nit so oder so vihl ehlen dazwischen, mit Beyfügung, das demselben disse gesuchte befähigung schwerlich gegen Gott zuverantworten stehe? 3) Ob nit wahr, das Beclagtin vom Hauss auss gegen dem Marckht andern wegs nit gehen konden, als bei der Stahls scheuren früber. 4) Ob Zeug bey seinem Aidt sagen könne, das Beclagtin sich zue beunrühigung oder der beschädigung sein Stahls Khue bekent?

Ad XIV. XV. 1) Ob nit wahr, das Beclagtin in Confrontatione gesagt, das sie Zieglerin (die ihro gleichwol vnbeant gewesen) in dem baad angetroffen, auch gesehen, wie sie den schenckhel auff einen banckh gestelt, vnd das hossenband, so abgefallen, (den schenckhel vor nassin zuebewahren) zuegebunden habe? 2) Ob nit ver-

meldt worden, alls sie wegen ihres Ofens in die Ziegelhüttin kommen, vnd damahlen der Zieglerin ansichtig worden, auch sich erinnert, das sie disse Persohn zuvor im Bad gesehen, habe ihr solches Vrsach gegeben, den schenckhel zuebesichtigen? 3) Ob nit bey der Confrontation die Beclagtin etliche Vmbständ widersprochen, vnd angemelt, auff der Zieglerin Vermahnen, den Schenckhel zuegreiffen, wie hart er seye, habe Sie Beclagtin einen grawen geschöpft, auch desswegen nit auff vnd abgestrichen, sondern allein angerürt? 4) Ob Zeüg niemahlen gehört, dass Beclagtin auch andern, ohne schaden, zu ihren bössen schenckeln gerathen? 5) Ob Beclagtin der vermeinten Hexischen beschädigung im wenigsten geständig gewesen? 6) Ob der Zieglerin schenckhel mit einem vnnatürlichen schaden behaft? 7) Ob nit Sie Zieglerin berait, alls Kepplerin zue Ihr kommen, das Rothlauffen an solchem schenckhel gehabt? 8) Woher Zeüg wisse, das Kepplerin an verderbnus schenckhels schuldig?

Ad XVI. XVII. 1) Ob Zeüg bey seinem Aidt sagen könne, das alle Vmbständ, sonderlich vom Wetter, in Confrontatione der Beclagtin gegenwertig vnder Augen gesagt worden, oder ob solches geschehen, alls Sie Beclagtin beiseitz geführt gewesen? 2) Ob nit Stoffel Frickh auss muotwillen vnd die gegenwertige, damahlen schon vngedultlich bezüchtigte Kepplerin aufzuebringen, vom Wetter vnd Vnholden zuereden anfangen? 3) Ob es nit das beste mittel gewesen, das sie davon gangen, doch mit etwas anzeigung Ihres missfallens? 4) Der Zeüg (besonders da articulirter Frickh examinirt würde) soll Vrsachen anzaigen, warumb Kepplerin seines vermeinens nit im feldt sein sollen? 5) Ob nit solche Reden, derenthalben Kepplerin sich yber Frickhen beschwert, eben diese geweset, die er eintweder ins Stöckhlins Hauss oder auch anders wo, vnd vorlangsten (doch nit allein ein Stundt zuvor) aussgestossen? 6) Ob Zeüg mit Aidt zuebethedren habe, das er die wortt: „diese Reden wohl eintränckhen vnd weth machen“ etc. auss der Beclagtin mundt gehört, oder ob sie allein gesagt: „Ihme daran zuegedencken“? 7) Ob sie deren Wort in Confrontatione geständig gewesen? 8) Was für ein Aussred Beclagtin herfür gesucht, die alhie für liederlich angegeben würdt? 9) Ob nit Beclagtin dem Frickhen auch gesagt, er soll an die seinige gedendencken, alls welche mit Hexerey auch stumpfiert werden, vnd also ihme mit gleicher Münz bezahlt, dicto hoc: „Weth gemacht?“ 10) Ob nit Herr Vogt auch sein Frickhen Haussfraw ihr Wissen wider die Beclagtin ausszuesagen, angemahnt, die aber geantwortet, Ihr seye nichtz bewusst?

Ad XVIII—XX. 1) Ob Zeüg sich zuerinnern, dass Herr Vogt erstlich des einen Beysizers Zepherini Haussfrawen angeredt, zueröffnen, was Ihr von den Schweinen bewusst; alls aber selbige darob gestuzt, Ihr Ehemann den Handel, so vor 20 Jahren geschehen sein solle, selbsten fürgebracht, so sie mit kurzem Ja bestetigt. 2) Ob nit Beclagtin hierauff mit Vngedult eingewendt, wass wolte Sie wissen oder sagen, man habe Sie damahlen noch auff dem Ruckhen getragen, vnd hernach die ganze geschicht erzelt? 3) Ob nit Beclagtin das Weib vnd Ihren Mann (welcher doch für sein Persohn darumben nichtz gewusst, ausserhalb wass er von seinem Weib, die selbiger Zeit noch ein vnmündig Kindt gewesen, vermeintlich gehört) berichtet, wie Sie vngründlich von zweyen Schweinen reden: es seye allein ein kleines Schweinlin gewesen, das vom Rad beschädigt worden. 4) Allso auch erwehntes Weib vermeinen wollen, der Fuehrknecht würde es seinem Maistern vnd Frawen gesagt haben, wann dem Schwein also geschehen were; ob nit Beclagtin dissen richtigen bericht gegeben: der Knecht hab es gar nit selber gesagt, ja nit haben wollen, das man Ihne verrathen soll? 5. Ob Zeüg bey seinem Aidt zuebethedren, das Beclagtin sich mit so ferrttiger erzehlung aller Vmbständt, im geringsten eines beschediten Schweins schuldig geben?

Ad XXI—XXIII. 1) Ob Zeüg wisse, das Herr Vogt vnd L. Bilfinger den Schneider sonderlich starkh angefrischet, der Beclagtin dapffer vnder augen zuereden? 2) Ob nicht wahr, das Beclagtin nit geständig gewesen, das sie Ihnen Ehegemechten einen Seegen, auff offnem Kirchhof vnder dem freyen himmel, das Gesicht gegen den Mondt wendend, zuesprechen angewissen, sondern allein Ihnen das Gebett oder vermeinten Seegen vor der Wiegen knieendt zuverrichten gerathen? 3) Ob sie nit vorher zue guetten, natürlchen Mitteln gerathen? 4) Ob nit Beclagtin verständlich von der sachen geredt, das Sie vom kranckhen Kind so lang nichtz gehört, biss die Muetter einmahls Ihr mit einem kranckhen Kindt von Schöckhingen gehendt begegnet? 5) Ob Zeüg zu betheuern, das articulirter Schneider der Beclagtin vnder augen (vnd nit etwan in Ihrem Abwesen) gesagt, Sie hab sich yber seiner Kinder Wiegen gelegt, er glaube, Sie habe Ihme die Kinder vmbgebracht? 6. Ob Zeüg sich nit zuebesinnen habe, das Beclagtin bestanden, Sie seye oft in des articulirten Schneiders Hauss ge-

wessen, aber nit vmb der Kinder, sonder von seiner Arbeit willen, Er aber nit wissen wollen, das Sie seiner Arbeit begehrt, darauff Sie Ihme mit dem finger das Jüngste Gericht angetrowet? 7) Ob Zeüg bey Verlierung seiner Seligkeit zuebethetren, das Kepplerin an sein Schneiders Kinder Todt einiges weeges schuldig sein sollte?

Ad XXIV. 1) Ob Zeüg mit dem Aidt zuebethetren möge, das Beclagtin sich zue dissen wortten bekent, „Wie ein Stattlich ding es seye, vmb einen Todtenkopff“, oder das Sie den Todtenkopff aussuegraben begehrt, vnd nit vihlmehr gesagt, „wann er ihne für sich selber antreff, solle er denselben Ihr zustellen? 2) Ob nit Beclagtin disse Vmbständt erzehlt, welche von articulirtem Heller nit widersprochen worden, das namlich diss begehren an den Todtengräber damahlen beschehen, alls er gleich nechst Ihres vatters seeligen grab gegraben, Sie aber wegen Ihres newlichst dasselben begrabenden Enkelhins auff den Gottesackher kommen, das auffgesteckhte Kränzlin zuebewahren? 3) Ob nit der Heller, welcher disse Aussag, alls vom Todtengräber gehört, gethan, von sich selbst anzeigt, Er für sein Persohn wiste nicht yber Peinlich beclagtin, neben beyfügen, hette er gewusst, das man so vihl wegen des Todtenkopffs machen würde, wolte ers wohl verschweigen haben? 4) Ob nit Beclagtin Ihres beghehrens an den Todtengräber zue Lewenberg (alda ihr Vatter, aber nit zue Öltingen, wie in Peinlicher Clag vermeldt, begraben) jedesmahls geständig gewesen, also das es einiger Confrontation nit bedörfft hette?

Ad XXV. XXVI. 1) Ob Beclagtin im wenigsten geständig gewesen, das Sie mit anbietung des bechers die geclagte misshandlungen bekent, vnd selbige zuvertuschen begehrt habe? 2) Ob nit Zeüg bey Vermeidung der Rach vnd Straaf Gottes bekennen müsste, das die Beclagtin je vnd allwegen der Zeügenverhör gedacht, vnd wie sie copulative gebetten, nit zue berichten, sondern zuvor die Wahrheit auss der Zeügen Verhör zuvernemen, welches Sie in Confrontatione gleichfals, also beedes zuesamen widerholt? 3) Ob nit der Vhrsachen die Verheissung beschehen, weil der angedröhte Bericht die Zeügen Verhör (welche die Beclagtin möglichstes fleiss zuebefördern begehrt) verhindern vnd gänzlich einstellen wollen? 4) Ob Zeüg der articulierten Wortt: „der becher müste nachkommen“, sich vnfehlbar zuernern, ob selbige nit gesagt, der Becher köndte noch kommen? 5) Ob Sie hiedurch Jemanden zue corumpieren begehrt, vnd selbiges auff jezige Zeit verstanden? 6) Ob nit hieraus der Beclagtin, wegen hohen alters, fasst Kindische reden vnd geberden gneugsam zuvernemen?

Ad XXVII. XXVIII. 1) Ob nit Beclagtin mit dissem Vnderschiedt geredt, Sie habe oft nacher Linz wollen, auss vnderschiedlichen Vrsachen? 2) Ob nit Herr Vogt zue Lewenberg bey Aidtpflichten bekennen müsste, das Christoph Keppler des Tags, alls Herr Vogt der Kepplerin Hauss verschlossen, fürgebendt, Sie seye geflohen, Ihme Vogt angezeigt, das Sie selbige Stundt zue Hewmaden, Weil man aber solcher gestalt mit verwehrgung des Rechters zuverfahren vorhabens seye, so wölle er auss selbigem Fuesstapffen mit Ihr nacher Linz ziehen, sich mit seinem bruedern zueberathen? 3) Ob Zeügen nit wissendt, das Hern Vogt zue Lewenberg kurz nach der Kepplerin Verraisen dero Sohns Johannis schreiben, so in vorgehendem Sommer datirt, vorgewissen worden, darinnen derselb an die Kriegsvögt begehrt, Ihme die Mnetter nacher Linz zueschicken? 4) Ob Zeügen nit von eim andern Schreiben von ermelttem Johann Keppler bewusst, darinn er andeutet, wie sein Stiefdochter, bey Regensburg auff der Seiten (vnd also vnderwegs) wonhaft, ins Carlsbaad ziehen würde? 5) Ob nit dannenhero wahr, wann gleich Kepplerin nit principaliter weegen des baads sich auff die Reiss zuegeben gewillt, das jedoch Ihr nit vnangenehm gewesen, sich articulierten badts (so selbige vergebens haben könden) zuegebrauchen?

Ad XXIX. 1) Ob Zeüg bey erstattetem Aidt sagen könde, das Beclagtin sich zue solchen gebrauchten Seegen bekennet habe, welche Ihres Wissens eine aberglaubische Weisse, vnd missbrauch Göttlichen Namens auff sich tragen? 2) Ob Beclagtin bekent, das Sie den allerhailigsten Namen Gottes vnd der hochgebenedeiten Dreyfaltigkeit einiges Weegs missbraucht? 3) Ob nit Beclagtin anderes nichtz bekant, dann das angegebener Seegen ein gebett, vnd beygefügte observanz an einem Freitag zue gedächtnus des Leidens Christi beschehe?

Ad XXX. 1) Ob nit Zeügen von der Beclagtin wissendt, das Sie je vnd allwegen, in Schimpff vnd ernst, frewd vnd laid, sonderlich wann Sie zue streitten, mit dem gesicht vihl hin vnd her zuefahren in brauch gehabt, vnd dis Ihr von Natur angehoren? 2) Ob nit je vnd allwegen Ihr brauch gewest, so baldt Sie Ihren widersächern ein wort gesagt, also bald oder auch vnderm reden die augen von ihme vñ

ein seitten zuwenden, allas besinnet Sie sich? 3) Ob Zeüg nit bekennen müsse, das Beclagtin einem vnd dem andern von confrontirten Zeügen den Text guet Teutsch, tapffer vnd vnerschrockhen, auch mit fürwerfung des Jüngsten Gerichts vnder augen gesagt? 4) Ob Zeüg die Beclagtin so weichmüetig wisse, das sie allwegs zuewein gepflogen, wann sie mit einem Ihres Sinns vnbillichen Widersachern zuethon gehabt, vnd nit vihl mehr dergleichen vnbilligkeiten mit reden vnd geberden zue widertreiben gewohnt? 5) Ob Zeüg nit bey gelaistem Aidt anzaigen müsse, das die fürgestelte vermeinte Zeügen in der Confrontation von Herrn Vogt vnd etlichen Beysitzern vihlfeltig angefrischt, vnd mit starckher anziehung fürstl. Bevelchs, der Beclagtin Ihr Wissen dapffer vnder die nassen, Larven vnd augen zuesagen angemahnt, vnd disse anmahnungen thalls auff deren etlich Zuruckhaltung vnd Zagheit, thalls gleich zue Anfang gebraucht worden? 6) Ob nit hingegen die Beclagtin vilfeltig Irr gemacht, auff ein seiten geführt, vnd durch allerley einreden vnd starckhe Wortt (sonderlich als ein Alt vnverständiges Weib) verwirrt worden?

Ad XXXI. Weil Fürstl. Herr Anwaldt bey dissem articul sich auff einen a. 1617 abgegangnen F. Bevelch referirt, als wölle hingegen Herr Commissarius bey Herrn Vogt erkundigen, ob nit ein jüngerer F. Bevelch sub dato den 25. Nov. 1617 endthalten, darinnen vermeldt, weil Reinboldin den Process verlengere, als solle mit der Commission ohnverzüglich fortgeschritten, der Process zuer endtschafft befürdert, vnd die Vrthel zuer Cantzley gesandt werden?

Ad XXXII. 1) Zeüg solle bey seiner Pflichten ansagen, ob diss begehren nit geschehen, mit dem vorwenden, einmahl Luft zuefangen vnd den Geschmack des gewölbs zuerlufften? 2) Ob er bey gelaistem Aidt zuebetheüren habe, das Beclagtin begehrt, alle Thüren offen zuelassen, als dass selbige, biss er das Wasser herzue bringe, vnverwarth verpleiben? 3) Ob nit Zeüg bekennen müsse, das Beclagtin in puncto vnd alssbaldt wider davon abgefallen, die staffel hinabgestigen, mit Vermelden, sie müsse doch gleich wider hinein?

Ad XXXIII. 1) Ob Zeugen nit wissendt, das Beclagtin eines Schuldtbrieffs, welchen ihr Vatter seeliger Ihr auff Ihr aigne Leibes notturfft zum voraus verschafft, vihl vnd oft, auch als Ihre Kinder sich mit Ihro wegen des Vncostens berathschlagt, anregung gethan? 2) Ob Zeüg nit bey erstatttem Aidt bekundtschafften müsse, das Sie jammers- vnd clagsweiss sich vernemen lassen, Sie wolte dissen Schuldtbrieff oder sovihl gelts gern darumb geben, oder dahinden lassen, das solcher schwerer handel aussgericht, vnd Sie von besagtem handel erledigt were? 3) Ob nit Stattknecht sich zuerinnern, das die Beclagtin Ihne gebetten, Ihro fleissig zuewarten, auss dem kalten gewelb in sein oder ein andere Stuben verhilfflich zusein, mit versprechung einer guetten Verehrung, welches Sie von ermeltem Schuldtbrieff, ohne der Kinder eintrag, wohl herzuenennen habe? 4) Ob Zeüg diss vff sein Seel nemmen könne, das Beclagtin mit wohl besonner red, ausstruckhenlich begehrt, Sie gar ausszulassen, oder Ihro zue gänzlicher Flucht zueverhelfen, vnd desshalber Ihne die völlige Summa der 100 fl. zuegesagt habe?

Ad XXXIV. XXXV. 1) Ob Zeüg mit Aidt zuebetheüren habe, das Beclagtin das articulirte Messer in Ihrer belz Plegin verborgen gehabt? 2) Ob er melden könne, das Sie disse Versteckung des Messers in der belz Plegin für gewiss aussgeben, vnd bekent? 3) Ob nit Stattknecht selben Ihr ein Stumpendt messer gelihen gehabt? 4) Ob nit die Beclagtin das vorig Messer ohne schew für das gelyhen gehalten vnd neben sich ligen gehabt, biss Sie des Vnderschaidts gewahr worden? 5) Ob mit Aidt zuebetheüren, das die Beclagtin für gewiss bekennet, Ihr mitgefangene zue Lewenberg habs Ihr gegeben? 6) Ob nit vihlmehr Beclagtin (allss ein altes hochbetagtes Weib) sich nach vnd nach erinnern, wie, als einmahl Sie Ihren Rockh im gewelb aussgeschnüttelt, das Messer (so sie des Stattknechts zusein vermeint) herabgefallen, darauff wider zue gedächtnus gebracht, das Ihr mitverhaufftin zu Lewenberg (so nit justificirt, sondern aussgelassen worden) gepflogen, ein messer ausser der Beclagtin hangenden Rockhs Plegin zuziehen vnd einzusteckhen? 7) Ob Zeüg mit vnverfälschter Wahrheit bekennen möge, das Beclagtin ein oder das ander messer jemahlen anders, als anstatt der ermangelnden vnd aussgefallenen Zähne gebraucht?

Sonsten würdt auch Herr Commissarius gebetten, er wolle bey allen Articulen einen jeden Zengen der Vrsach seines Wissens (wie auch was sonsten in gemein zue der Armen alten vnd schwachen Peinlich Beclagtin vorständig seyn möchte) erfragen, zuemahlen aller Zeugen gestus vnd Partheysche Merckhzaichen fleissig ad notam nemmen, vnd dem Examinii inseriren, inmassen das ehrngemelter Herr Commissarius

in disser schwähren wichtigen sachen sein berümt dexteritet erscheinen lassen werde, in einigen Zweifel nicht gestellt würdt.

Volgen hierauff die gestellte Zeugen, auch deren depositiones vnd Aussagen.

I. Der Specialis vnd Pfarrer zue Lewenberg, M. Johann Bernhardt Buckh (32 Jahr alt. *) (Quaest. 6.) Er seye dem fürstl. Anwaldt nit genaigter propter personam, dann der andern Parthey, aber propter officium vnd alls einem administratori justitiae gewogen, der Kepplerin zwar nicht der Persohn halber, aber weil sie Laster halber hoch gravirt, nicht besonders günstig.

Ad interrogatoria generalia von der Beclagtin eingeben, hat Zeug respondirt, das 1. dem Reinbolden vnd seim Weib, alls die ein guet gezeugnus haben, sey er besser alls der Kepplerin, die sich jeder Zeit verdächtig erzaigt, gewogen. 5. 6. Er habe von etlichen ehrlichen Burgern in Lewenberg vernommen, das Sie die Kepplerin von Jugendt auff gescheyhen haben. 7. Darvon ihm nichtz wissen sein. 8. Das wisse er, das die Reinboldin wegen Ihrer Kranckheit vnd schmerzen Rach yber die Kepplerin schreyhe, vnd Gott vmb befürderung der gerechtigkeit anruffe, vnd geschehe solches allwegen, wann er Sie vff vorbergehende Erinnerung, das Sie Ihren feinden verzeyhen, sonderlichen aber der Kepplerin nit Vnrecht thon solle, im Hauss communiciere. 9. Er halte nit dafür, das der Kepplerin alte Vngestalt dissen argwohn, sondern ihre Vntugenden denselben causiren, dann es der alten Vngestalten Leuth mehr zue Lewenberg habe, welche aber darumben in keinem bössen Verdacht seyen. 10. Davon hab er nie Nichtz gehört.

Ad art. probatoriales. I. II. Sey nit darbey gewesen. III. IV. Darbey seye er gewesen, vnd sey wahr, das gedachter Beittelspacher der Kepplerin solches mit sondern kläglichen wortten, wie er so ehendt vnd presthaft seye, vorgehalten, vnd seye solches an ein Freytag in des Herrn Vogts zue Lewenberg Ambzbehausung vnd Amptstuben, etlich tag ehe man die Kepplerin nacher Güglingen geführt, geschehen. Ad interrogatoria respondirt Zeug: ad 11. Seye Ime darvon nichtz wissendt. Ad 12—14. Bastian Mayers Haussfraw seye gestorben, ehe er gehn Lewenberg kommen sey. V. Es seye Ime innen, Kepplerin seye des erthalten Trunckhs geständig gewesen, allein habe sie gesagt, es seye nichtz vnrechts gewesen. Ad Interrog. 2. 3: Kepplerin habe gemeinlich andere Vmbstände erzehlt, welche aber jeder Zeit von den Zeugen widersprochen worden, vnd hab Sie dem Beittelspacher mit dem Jüngsten Gericht getrowet, aber Er Beittelspacher darüber gesprochen: ja freylich werde Sie am Jüngsten Gericht den Lohn empfangen. Ad 4: Beittelspacher habe mit inniglichen wortten sein elendt beclagt, vnd folgenden Inhalt gemes gesagt, Sie Kepplerin hab mit ihrem Trunckh Ime das Leben versalzen, darumb sie wohl wissen soll, das er vmb Ihretwillen sein Seel nit in gefahr sezen, vnd sein gewissen mit einem falschen Aidt beschweren wölle, er hab mit guttem gewissen ein leiblichen Aidt gethon. darbey wolle er bleiben, sage auch nochmahlen, das an seinem grossen Creutz niemandt anders schuldig sey, dann Sie Kepplerin; darauff man Ihne Beittelspachern bey der Thüren wider empfangen vnd hinweg getragen. VI—IX. Es seye solches der Kepplerin von J. Kochen vnder die augen geredt worden. Kepplerin habe disses (Prob. VII. VIII.) dagegen eingewendt, auch also bekennt, alls Ihr ein theologischer articul vorgehalten worden. Ad Interrog. 1. 2. Sein Zengen wissens seye Beclagtin dessen nit geständig, auch nit abredig gewesen. 3. Es seye vnnoth, das er Ihr anzeige, was er darvon halte. 4. Der Vogt habe etlicher Puncten halber mit Ihr Kepplerin geredt, ehe vnd dann Ihr die Zeugen confrontirt worden, nicht das er die Zeugen selbstem vertreten wölte, sondern wann sie solches selber bekennte, die Confrontation nit vonnöthen were, vnd habe gleichwol Herr Vogt, weil ermelter Koch sich darvor soll haben vernemen lassen, allas ob er auch ein Argwohn vff die Kepplerin hett, Ihne Kochen desshalben befragt, aber nit so bewöglich vnd ernstlich ermahnt. 5. Koch hab sich eben dahin erclert, er zeihe die Kepplerin nichtz, vnd vermeldt, woher Ime Zeug sein zuzustandt kom, das wisse Gott wohl. X. XI. Sagt Zeug auch wahr sein, mit vermelden, er wisse sich dessen gar wohl zuerinnern. Ad Interr. 1. Ja die Haussbeckhin habe Kepplerin die Wortt vorgehalten, und seye Sie Kepplerin niemahlen interrogirt massen hin vnd her geführt worden. 2. 3. 4. Er wisse sich nit zuerinnern. 5. 6. Es seyen vil Reden vndereinander ergangen, er könne sich deren nit mehr eigentlich erinnern, sovil aber wisse er, das die Haussbeckhin Sie Kepplerin in grossem Arg-

*) Septem quaestiones communes (v. s. p. 399), quae omnibus testibus proponebantur. omisimus, nisi singulare quid habuerunt eorum responsiones.

wohn gehabt. 7. Das wisse er Zeug nicht. 8. Dergleichen hab die Beclagtin nie nichts bekent.

XII. Sagt Zeug widerumb wahr sein.

XIII. Sagt Zeug, Kepplerin hab solches also bekent, aber fürgewendt, Sie hette etwas darinnen zuesshaften gehabt. Was Sie aber für ein geschafft fürgewendt, wisse er nit mehr. Ad Interrogatoria: 1. Ja er könne es sagen, es seye Ihr solches ausstruckhenlich durch den Stahlen vorgehalten worden. 2. Zeug wisse sich dessen nit zuerinnern, beclagtin habe Gottes nit vihl gedacht. 3. Er wisse die gelegenheit der enden nit. 4. Ey Ja wohl, Sie hab solches nie bekent, hette Sies bekent, was bedörfte man ferner Zeugnus.

XIV. Ja, Margaretha Enderis Leibbrandt Zieglers Haussfraw zue Lewenberg habe der Beclagtin solches also fürgelhalten, vnd darzue aussführlich vnd vmbständlich, seye auch im Ampthauss zue Lewenberg geschehen.

XV. Kepplerin seye gleichwol geständig gewesen, das Sie der Zieglerin den schenckhel berürt, vnd angetast, es sey aber nit der Meinung geschehen, Ihr ein schaden zuezuefügen, auch hab Sie Ihr ein Stainlin geben, es seye aber nit schwarz, sondern gelb vnd etwas löcherigs gewesen. Ad Interrog: 1. 2. Kepplerin habe gleichwol solches gesagt, aber die Zieglerin hats verneint. 3. Beclagtin habe alles dasjenig, so sie gemeint Ihr schädlich sein, widersprochen, vnd allerley eingebracht, dessen er sich nit mehr erinnern könne. 4. Davon habe er nie gehört. 5. Ey freylich sey sie nicht geständig gewesen. 6. Es seye wohl vermuotlich, dann Sie Zieglerin, wie er gehört, Waldburgen, Jerg Hallers Haussfrawen selber clagt, es sey Ihr newlicher Zeit haar ausser ihrem schaden kommen. 7. Das seye Ihme auch nit wissendt. 8. Wo er Zeüg gesagt hab, das er wisse, das Kepplerin schuldig daran seye?

XVI. Sagt Zeüg wahr seyn.

XVII. Kepplerin seye solcher Reden, nemlich der sachen ingedenckh zusein, vnd solches gegen Ihne wethzuemachen, bekantlich gewesen, aber vff befragen nit sagen wöllen, wie Sies Ihme eintrenckhen wöllen, sonder habe aussreden eingewendt, wisse aber nit mehr was. Ad Interrog. respondirt Zeüg das: 1. Beclagtin seye nie beyseiz geführt worden, so lang er darbey gewesen. 2. Er halte den Stoffel, allas ein ehrliche Raths Person, nit für so muetwillig. 3. 4. Er halte dafür, es seye vnothwendig, darauff zueantworten. 5. 6. Wisse nichtz darvon. 7. Wundert sich, das man so punctlich vff die verba formalia tringe, die eim so leuchtlich aussfallen können. Ob es nit gnueg seye, das er sich wisse zuerinnern, das der Inhalt dahin gangen, solches Ihme einzuertrenckhen vnd wethzuemachen? 8. Hat Zeüg vnder den 17. Articul hingelegt. 9. Wisse sich dessen nit zuerinnern. 10. Die Frickhin seye auch im Ampthauss gewesen, es seye Ihme aber nit mehr ingedenckh, was man mit Ihr gehandelt hab, dan allein das, das Sie der Kepplerin vnder Augen gesagt, Sie hab nie gern gehabt, das Sie Kepplerin vihl in Ihr hauss kommen sey.

XVIII. Wahr sein, vnd seye solches von Barbara, Severin Stahlen Haussfrawen seeligen, so seidthero gestorben, auch in der Confrontation im Ambthaus in boysein der hiezue verordneten Herrn geschehen.

XIX. XX. Widerumb wahr sein. vnd seye das vnder dem 20. Articul vermelte widersprochen, von obbemelts Severin Stahlen Haussfrawen seeligen geschehen. Ad Interr. respondirt Zeug das: 1. Es hab gleichwohl S. Stahl etwan für sein Haussfraw geredt, aber anderer gestalt nit, dann weil Sie ein züchtige stille fraw, vnd Ihr vngewöhnlich gewesen, vor der Obrigkeit zureden. 2. Ja, das seye wahr, aber bemelte fraw hab darauff geantwortet, es gedenckhe Ihr wohl, vnd Sie seye vngeföhrlich 8 oder 9 Jahr alt gewesen. 3. Beclagtin hab diss eingewendet, aber mehrgedachte Fraw als Zeügin hats widersprochen. 4. Dergleichen reden seyen vorgeloffen. 5. Wann Beclagtin dergleichen bekent hett, so dörfte mans nit beweissen.

XXI—XXIII. Bestettigt Zeüg mit Ja. Ad Interrog. 1. Nein es seye gewiss nit wahr, dann der Schneider keines vffmunders bedörfit, sonder der Beclagtin dapffer vnder die augen geredt. 2. Nain; Kepplerin seye nit abredig gewesen, das sie den Seegen auff offnem Kirchhof, vnder freyem Himmel zuesprechen angewissen, sonder hab allein darbey vermeldt, sie habe solchen Seegen einmahl Ihrem aignen Kindt vor der Wiegen gebraucht, es hab aber nichts geholfen, sonder seye gestorben, vnd hab sie den Seegen folgend massen erzehlt (v. s. p. 429). Alls nun hierauff er Zeüg solches Ihr verwissen, vnd auss hailig schröfft dargethon, das das Segensprechen verboten vnd vnrecht sey, hab Sie hönisch, dartüber gelechlet, vnd gesprochen, das hab sie ihr Lebenlang nie gehört, das das seegen sprechen solle vnrecht sein, man solle ja einander segnen, vnd seyen lautter guette Wortt darinnen. Sie habe auch gelehrte Leuth

darvon hören reden, vnd Ihnen Ihren Seegen vorgesprochen, die ihne für gueth haben passiren lassen, vnd Sie noch darzue gelobt, alls ihren Dochtermann, den gewessnen Pfarrer zue Hewmaden, Herrn Hützlern, Pfarrern zue Linz, vnd Ihren Sohn den Astrologum. Alss aber er Zeüg Ihr zuverstehen geben, wann mans oberbürtten Ministris sollte zuwissen machen, das die Kepplerin sie in solchen Verdacht, alls patrocinierten sie dem Seegen sprechen, bringen wölte, würden sie solches nicht allein nit geständig sein, sondern sich dessen auch hoch beschwehren, sey Sie alls ein wanckhelmüttige Persohn von beeden Ministris abgefallen, vnd allein vff Ihrem Sohn piben, vnd habe also mit grosser Leuchtfertigkheit widerumb gelaugnet, was sie erst zuvor aussgesagt hab. 3. Er wisse dergleichen nichts. 4. Beclagtin hab solches eingewendt. 5. Zeüg verwundet sich, das Beclagtin nunmehr etlichmahl interrogiren lassen, ob Sie were beseytz geführt worden, da doch solches nie geschehen. so laug er darbey gewessen, bestetigt auch, das er Schneider articulirter massen der Kepplerin solches vnder augen geredt habe. 6. Ja es seye ergangen, wie alda interrogiert, aber Schneider hab sich solche betrawung nichts Irren lassen. 7. Zeüg antwortet, ob Interrogant bey verlihrung seiner Seelen Seligkheit bezeugen könne, dass er Zeüg Kepplerin dessen beschuldigt hab?

XXIV. Ja, es seye ergangen, wie alda articulirt, vnd solches von Martin Hellern geschehen. Ad Interrog. 1. Beclagtin hab gesagt, sie hab in des verstorbenen Provisoris Hauss einen Todtenkopff gesehen, vnd sonsten einmahl in einer Predig gehört, das einer auss einem Todtenkopff getruncken, darauss hab sie geschlossen, es müste ein stattlich ding darumb sein, vnd seye derowegen zum Todtengreber gangen vnd von Ihme begehrt, er sollte Ihr Ihres Vatters Kopff geben, darauss wolt Sie ein Trinckgeschirr machen lassen, vnd Ihrem Sohn in Österreich zum grues schickken. 2. Er wisse sich dessen nicht zuerinnern, ohne allein das Sie sich in reden wanckhelmüttig erzaigt hab. 3. Ja Heller hab diss also gesagt. 4. Seye Beclagtin dessen darvor auch geständig gewessen, so sey es Ihme Zeügen nit wissendt.

XXV. Kepplerin seye geständig gewessen, das Sie sich erbotten, dem Vogt einen Becher zuverehren, aber Sie hab darbey eingewandt, es seye nit der Meinung geschehen, das Herr Vogt seim Ampt nit sollte gnuogthon.

XXVI. Beclagtin hab dergleichen reden sich vernemen lassen, alls ob Herrn Vogt der Becher noch werden solt, oder köndt, die verba formalia wisse er nit eben so aigentlich mehr. Ad Interr: 1. Hat Zeüg vnder dem Articul hingelegt. 2. 3. Ihme solches nit wissendt sein. 4. Ist auch vnder dem Articul hingelegt. 5. Das wisse er Zeüg nit, sonder Gott im Himmel. 6. Auss der Beclagtin reden sey ein Leichtfertigkeit vnd wanckhelmüttig vnwahrhaft dückhisch vnd verschlagen gemüth zuvernemen.

XXVII. Sagt Zeüg, sovil den Inhalt dissers Articuls belange, wahr sein, allein wisse er die verba formalia nit eben aigentlich, vnd seye solch befragen von Herrn Vogt zue Lewenberg beschehen.

XXVIII. Das wisse nahendt ein Jeder. Ad Interrog: 1. Beclagtin hab vil nit mit guettem vnderschied geredt, sonder es gemeinlich vndereinander verwirrt, das schier Niemandt kein rechten Verstandt darauss nemmen können. 2. 3. Das werde Herr Vogt anzuezaigen wissen. 4. 5. Das wisse er Zeüg nit.

XXIX. Sagt Zeüg wahr sein, wie er dann hievor auch angezaigt gehabt. Betreffend die Interrogatoria hat sich Zeüg bey dem 1. 2. vnd 3. vff sein Anzaig, so er bey dem 21. 22. vnd 23. prob. Art. vnder dem andern Fragstückh gethon, gezogen.

XXX. Wahr sein, Vhrsach sein Zeügen wissens, er hab sonderlich darauf achtung geben. Ad Interrog: 1. 2. Das seye ihm nit wissendt. 3. Wann schmehen, Leügen, vnd fürfordern für das Jüngst gericht dapfer gesagt haiss, so hab Sies gethon. 4. Es sey nit wohl mütlich, wenn ein ehrliebendt Mensch so hoch an ehr vnd gefeül angetastet werd, das es nit sollte weinen, aber von dergleichen Persohnen, wie Sie Kepplerin in Verdacht, sey in der erfahrung, das Ihnen gemeinlich vnmütlich zuweinen. 5. 6. Wie Sie Kepplerin sich in allen reden mehr der Vnwahrheit gebraucht, dann der Wahrheit befeissen, allso thue Sie auch hierinnen dem Herrn Vogt vnd den Beysitzern gewalt vnd Vnrecht.

XXXI. Ihme hievon nichts wissent seyn.

Der Ander Zeüg. Herr Vndervogt zue Lewenberg, Lutherns Einhorn. Ad generalia Interrogatoria: 1. Hab von J. Reinholden vnd seinem Weib nit sovil vngebührlich gehört, alles von der Beclagtin. 2. Nein, gantz vnd gar nichts, habs vsserhalb Ihres Hauss mit wissen nur einmahl gesehen. 3. Ja, deren etliche seyen aber seines tragenden Ambthalben geschehen. 4. Auss Fürstl. befelch hab er dem Fürstl. Anwaldt zuegeschriben, vnd die Acten yberschickht. 5. 6. Er könde zu diss

Interrogatorio nit Ja sagen, dann Kepplerin, ehe vnd dann Sie mit der Reinholdin in Rechtfertigung gerathen, zuß ihme kommen vnd clagt, Sie werde von vñhen Persohnen für ein Vñholden gehalten vnd aussgeschryhen. Alls aber er Zeüg sich darüßer anerbotten, Ihr alls einer Witfrawen Schuz vnd Schirmb zuehalten, hab Sie niemant nambhafft machen wöllen, sonder gesagt, Sie wölle es allein ihm Vertragen gesagt haben, vnd Sie könde alle Zeit wider zue Ihme kommen. 7. Er wisse nichtz von Ihr, es seye zue seiner Zeit nit geschehen. 8. Das könde er Zeüg nit wissen, aber wohl glauben, Sie habs nit globdt. 9. Kepplerin were gestaltett gnuog zue einer alten frawen, wann nur nit so bösses von Ihr gesagt würde. 10. Darvon wisse er nichtz.

Zuer Hauptsach vnd zwar Anfänglichs I. Probatorial-Articul, sagt Zeüg wahr sein, dann er dessen sovilh nachrichtung vsßer dem Prothocoll hab, vnd seye solches den 11. Aug. 1620 in sein Zeügen Ampthauss, vnd vñdern Amptstuben, in beysein Herrn Specialis, dessgleichen L. Bilffingers, S. Stahlen vnd H. Jossenhanssen, dreyer des Gerichts, auch des Stattschreibers zue Lewenberg geschehen, vnd alles was sich verlossen, von ermeltem Stattschreibern prothocollirt worden. Ad Interrog. respondirt Zeüg das: 1. Ja es seye in der Beclagtin beysein geschehen, könde es bey seinen gelaisten Aids Pflichten thethüren. 2. Donatus hab gleichwol anzeigt, Kepplerin hab Ihne vñ offnem Marckht zue Lewenberg, alls Sie ausser Ihres Sohns des Kandten-giessers hauss gangen, zuered gestelt, ob es wahr, das er Sie Kepplerin ein Hexen vnd Vñholden gescholtten, aber darneben auch zuewissen begehrt, was sonsten der glasser Vrsul Kranckheit halben für reden im schwanchk gehen.

II. Kepplerin seye geständig gewesen, das Sie den Ghltinger auff offnem marckht zuered gestelt, wie vñder I. angezeigt worden, aber der Kandtin halber hab Sie ein brieflin daraus machen wöllen, vnd doch endlich Ihne Zeügen für ein Biderman passirn vnd sein wissenschaft, die sie nach lengs angehört, verpleiben lassen. Ad Interrog.: 1. Der Kändtlin halb sey Kepplerin nit darbey gebliben, wie Donatus anzeigt, das Sie zuvor zue Ihme gesagt, sonder hab vñder dem Articul vermeldter massen ein brieflin daraus machen wöllen. 2. Vom darraichen wisse er nichtz. 3. Kepplerin hab es weitter nit verantwortet, dann alles hievor vermeldt. 4. Ja, dergleichen Kräutter hab Kepplerin angezeigt, so sie etwan gebraucht hab. 5. Nein, das seye nit geredt worden. 6. Ja das müsse er also bezeugen, das Sies verneint hab.

III. IV. Wahr sein, vnd seye solches auch in sein Zeügen Ampthauss in beysein obbemelter Persohnen geschehen, vnd Ihr Kepplerin wohl mit mehrern Vmbständen, alls articulirt, vñder augen geredt worden. Ad Interrog.: 11. Er wisse für sich selbstens nichts darvon, hab auch nichtz darvon gehört. 12. 13. 14. Das seye Ihme Zeügen nit wissendt.

V. Sagt Zeüg, ja Beclagtin seye des Trunckhs, so Sie B. Bettelspachern vnd B. Mayers Haussfraw seelig geben, geständig, aber darbey ganz in abred gewesen, das Sies darzue genöttigt, oder etwas vñrechts in solchen Trunckh gewesen, sonder hab eingewendt, Bettelspacher hab einmahl ein geschlachten bohñ vmbgehawen, daselbst her komme es Ihme, dessen aber B. nit geständig gewesen. Ad Interrog.: 1. Er habs vñder dem Articul hingelegt. 2. Er hab darvor nie nichtz von der Kepplerin darvon gehört. 3. Wisse auch nichtz darvon. 4. Könde sich dessen nichtz erinnern, allein wisse er wohl, das man Ihne hinwegführen vnd tragen müssen.

VI. VII. VIII. IX. sagt Zeüg wahr, vnd solches also ergangen sein, vrsach sein Zeügen Wissens, er sey selbstens darbey gewesen vnd es gehört, vnd seye in beysein zue eingang vermelter Persohnen, in sein Zeügen Ampthauss geschehen. Ad Interrog.: 1. Kepplerin seye disses nit gar in Abred gewesen, dann Sie dessen Vñrsachen anzeigt, vnd gesagt, Sie hab Ihn etwan so hart gehalten mit reden, weiln er zue einem Papisten worden. 2. Er lasse mehr verständige darüber judiciren. 3. Wann Beclagtin nit in andern sachen so hoch gravirt were, so liess Zeüg geschehen, das sie allein auss Vñbedacht gehandelt hette. 4. Er habe eben nur gefragt, was Ihme amzbhalben befohlen seye gewesen. 5. Wisse sich dessen nit zuerinnern.

X. XI. sagt Zeüg widerumb wahr sein. Ad Interrog.: 1. Ja, er könde es bey seim Aidt anzeigen, vnd sey Beclagtin nie beseitz geführt worden. 2. Diss seye nit geredt worden. 3. 4. Wisse sich dessen nit zuerinnern. 5. Beclagtin hab eben nit gestanden. 6. Sovilh wiste er Zeüg wohl, das ermelte Gera zue ermelter Kepplerin gesagt hab, Sie werde es am besten wissen. 7. Es geschehe gemeinglich. 8. Beclagte habe nach der Zeit disses Kalbs halben nichtz bekent.

XII. sagt Zeüg wahr sein. XIII. Ja Kepplerin hab solches bekennet, aber darbey angezeigt, wann Sie auss Ihrem Hauss gehen wöllen, hab Sie bey disser scheitren

fürüber gehen müssen, vnd auch fruchtten darinnen ligen gehabt. Ad Interrog.: 1. Ja er könne es. 2. Es möge geschehen sein oder nit, er wisse sich nicht mehr zuerinnern. 3. Zeüg hab weder der Beclagtin Hauss oder Scheuren Wissenschaft. 4. Ey, sie hats nit bekent.

XIV. Die Leibbrandt habe disses der Kepplerin mit vihlen, wie er glaub, wahrhaften Vmbständen vnder augen geredt.

XV. wahr sein. Ad Interrog.: 1. Ja Kepplerin hab das allao gesagt, Zieglerin aber Ihr solches widersprochen. 2. Kepplerin hab wohl dergleichen fürgewendt, aber Zieglerin ihr solches nit gestanden, sonder sich berüthmt, sie wölle darthon, das sie frisch vnd gesundt gehn Lewenberg kommen sey, vnd ihr biss vff der Kepplerin anrühren nichtz gemangelt hab. 3. Es seye nichtz daran, sonder das widerspihl verhandelt worden. 4. Habs niemahlen gehört. 5. Sie hats nit gestanden, aber die Zieglerin hab sovihl anzaig gethon, das er Ihr glauben zuestelle. 6. Das wiss er nit. 7. Nein, Zieglerin sey dessen in Confrontatione nicht geständig gewesen. 8. Zeüg wisse anderst nichtz, dann was er von der Zieglerin gehört.

XVI. sagt Zeüg wahr seyn. XVII. Kepplerin seye geständig gewesen, das Sie gesagt, Sie wölle der sachen eingedenck sein, vnd solches gegen Ihme wehthmachen, hab aber zue ihrer endtschuldigung eingewendt, sein Stoffels Knab habe Ihres Sohns Döchterlin geschmeht vnd darunder auch Ihrer selbstens gedacht, so sie zue andern vorbehaltten hab, aber nit anzaigen wölten, wie Sie solche Trowort gemeint, oder zuerechen begert. Ad Interrog.: 1. Es seye Beclagtin alles vnder augen gesagt, vnd Sie nie beseiz geführt worden. 2. Das kende er nit wissen noch glauben. 3. Das müsste Beclagtin wissen, warumb Sie es gethon hab. 4. Er wisse nit, warumb Sie nit ins Veldt gangen sein soltt, Sie hette dann etwan nichtz draussen zueschaffen gehabt. 5. Das wisse er Zeüg nit. 6. Auss des Stoffels Frickhen mundt habe er Zeüg disse wortt gehört, vnd nit von der Beclagtin. 7. Wisse die verba formalia nit so aigentlich. 8. Disse Aussred von des Stoffels Knaben hab man für liederlich gehalten. 9. Er wisse kein Wortt darumb. 10. Vermög seiner instruction hab er des Frickhen Haussfraw auch zueverhören gehabt. Da hab Sie nit gesagt, das Ihr nichtz bewusst, sonder sich vff zuvor gethone Vssag referirt vnd gezogen, auch darbey anzaigt, wie Ihrem Hausswürth, allss Kepplerin vnder der Mezig für ihne gangen, so wehe an einem schenckhel worden sy.

XVIII. XIX. wahr seyn, Vrsach dessen, disses were auch in sein Zeügen Ampthauss der Kepplerin von S. Stahlen seidthero verstorbenen Haussfrawen allso vnder augen geredt worden.

XX. Sagt Zeüg, Ja, das so die Kepplerin von dem fuhrknecht eingewendt, seye von der Stahlin mit disen Vmbständen widersprochen worden, namlich allss Ihres Vatters Schwein so hefftig getobt vnd geschryen, da eben die Kepplerin in der Ziegelhüttin gewesen, weren damahlen Ihre beede Eltern, auch Sie Zeügin, vnd der fuhrknecht sambt andern Ehehalten ob dem Tisch gesessen, vnd die Pferd in Stall gestanden, allso das der Knecht nit yber das angebandt schwein fahren könden, sonder solches von der Kepplerin allein erdicht worden sey. Ad Interr. respondirt Zeüg das: 1. Nein, es seye nit allso gangen, sondern nachdem ermelts S. Stahlen Haussfraw seelig ein solch Weib gewesen, die hievor sein Zeügen Wissens niemahlen vff das Rathhauss kommen, vnd damahlen etwas erschrockhen gewesen, seye gleichwol derselben zuegesprochen worden, sich nit zuefürchten, sonder die Wahrheit anzuezaigen, da hab Sies vmbständlich selbstens vnder dem articul vermeltermassen erzehlt. 2. Beclagtin hab gleichwol etlichs widersprochen vnd der Stahlin Ihr Jugendt vorgeworffen, aber selbige, allss welche hievor vermittelst gethonen leiblichen Aids solches deponirt, seye beständig vff Ihr Anzaig verbliben. 3. Ja, Kepplerin hab disses wohl vorgewendet, aber die Stahlin hab solches widersprochen. 4. Stahlin hab bey Ihrem Aidt gesagt, der fuhrknecht seye am Tisch gesessen, vnd die Ross im Stall gestanden, allso das der Kepplerin Vorgeben nichtz sein müsste. 5. Die Kepplerin hab nichtz gestanden, Sie sey aber darumb nit für vnschuldig gehalten worden.

XXI. Sagt Zeüg wahr sein, das solches in Confrontatione von Daniel Schmidten der Kepplerin articulirter massen vnder augen geredt worden.

XXII. Sagt Zeüg Ja, disses seye auch also von D. Schmidten im Ampthauss vor Ihme Zeügen vnd den andern 5 verordneten Persohnen geschehen.

XXIII. Kepplerin vnd Daniel Schmidt haben ein guette Weyl allerhandt reden mit einander verbrochen, vnd Kepplerin zue Ihrer endtschuldigung gantz vnd gar nit wissen wölten, das Daniel Schmidt krankhe Kinder gehabt, aber das sie in sein Hauss geloffen, hab sie nit abredig sein könden, vnd eingewendt, es were vornemlich

dero Vrsachen wegen geschehen, nachdem Ihr Tochter die Pfarrerin ein Buelschafft gehabt etc. (v. s. p. 482). Ad Interrogatoria: 1. Von Bilfinger wiss er nichts eigentlichs, vnd gehe der yberige Inhalt Ihne Zeügen selbst an, so er vff dissmahls nit zuverantworthen schuldig. 2. Es seye wahr, das Beclagtin nit geständig gewesen, das sie Ihnen Ehegemächten einen Seegen vff offnem Kirchhof zuesprechen angewissen, aber der ybrige Inhalt sey nit wahr. 3. Das wisse er nit. 4. Leichtfertig vnd nit verständtlich hab Beclagtin darvon geredt, dann die nit geständig sein wollen, das die schneiderin von Schöckhingen herüber gehendt, Ihr mit einem kranckhen Kindt begegnet sey. 5. Schneider habts der Beclagtin vnder augen gesagt, vnd seye Sie nit beseits kommen. 6. Beclagtin hab gestanden, das Sie nur der vnder Art. 23. vermelter Strimpff wegen ins Schneiders hauss kommen, welches aber des Schneiders anzaig nach hossenbandt gewesen. Der articulirten betrowung wisse er sich nicht zuerinnern, möge geschehen sein oder nit. 7. Das müste die Beclagtin am besten wissen.

XXIV. Disses hab Martin Heller der Kepplerin bey der Confrontation also fürgehalten, das er solches vom Todtengräber Hannss Runckhelin also gehört hab, vnd seye auch die Kepplerin geständig gewesen, das Sie von ihm Ihres Vatters Todtenkopff also begehrt hab. Ad Interrog. respondirt Zeug das: 1. Kepplerin hab eben gesagt, sie hab den Todten Kopff der Meinung begehrt, weil Sie zuvor gehört, das er zu vihl sachen guet sein solle etc. (v. s.) 2. Sein Zeügen wissens seye dessen nit gedacht worden, aber das hab Kepplerin gesagt, ob Sie wohl dem Todtengräber Ihres Vatters seeligen grab gewissen, so könne Sie doch nit wissen, ob er denselben aussgraben hab oder nit. 3. Es seye Ihme nichtz darvon wissendt. 4. Ob Beclagtin dessen vor der Confrontation auch geständig gewesen, oder nit, das wiss er Zeug nit, wie Ihme auch nit bewusst, wo Ihr Vatter begraben lig.

XXV. Nachdem Ihme Ambshalben vorkommen, alls ob Kepplerin G. Hallers Mägdlin vff ein Arm oder handt geschlagen, hab er Sie Kepplerin ins Ampthausz erfordern lassen vnd darüber angehört. Da sey Sies nit geständig gewesen, aber von dem clagenden Mägdlin vnd des Zieglers Döchterlin gleichsam überzeugt worden, dahero dann er Ihr angesagt, weil sie hievor mit dergleichen sachen vil gravirt, müesste er solches ambshalben berichten. Hab Sie darfür gebetten, mit Verhaissen eines silberin Bechers, innerhalb 14 Tagen, vnwissendt Ihrer Kinder, ins Hauss zuelfern, da aber er Zeug mit dem Bericht fortgefahren, seye Kepplerin vor ervolgtor Fürstl. Resolution aussgerissen.

XXVI. Von den andern Mitzeügen hab er solches also gehört, aber er könne nichts davon bekundtschaffen. Ad Interrog.: 1. Beclagtin hab sich gar verdächtig damit gemacht. 2. Sie hab bey Ihme Zeügen anderst nit gebetten, dann das er nit berichten soll, damit sie dann ihr schuldigkeit znerkennen geben. 3. Nein, sonder auss gehörten Vrsachen sey solches geschehen. 4. Das werden andere sagen. 5. Wisse er nit. 6. Nein, er hab kein Kindtheit an Ihr gemerckht.

XXVII. Disses sey der Kepplerin bey der Examination also fürgehalten worden.

XXVIII. Ja, er habe disses der Kepplerin also dargegen gesagt, vnd fürgehalten. Ad Interrog.: 1. Nein, Beclagtin hab geredt, wie articulirt. 2. Nein, er miess nit bekennen, das der interrogant Ihne nit zwingen werd, die Vnwahrheit zuesagen, ob auch er Zeug gleich wol gewusst, das Beclagtin zue Hewmaden, seye Sie doch zue Lewenberg aussgerissen. 3. Es möge sein, das ihme von eim schreiben gesagt, oder fürwissen worden, aber er hab nit vihl darauff gehalten. 4. Er hab mit wichtigeren sachen zuethun gehabt, alls des Kepplers schreiben im gedächtnuss zuebehalten. 5. Wann Beclagtin sich nit vff solche Raiss begeben, hette er Sie vasser Fürstl. bevelch einziehen vnd in Haftung nemmen müssen.

XXIX. 1. Beclagtin hab den Seegen selbst an gesagt. 2. Sie habts nit bekent, das sie den Namen Gottes missbraucht, wiewohl es geschehen. 3. Dessen wiss er Zeug sich nit zuerinnern.

XXX. Die Beclagtin hab die Zeügen nit recht angesehen, wie sie billich gethon haben sollte, vnd seye Ihr weder diss noch andere mahl nie kein ang ybergangen. Ad Interrog.: 1. Er habe Ihren Branch nit lang gewusst, vnd könne nit sagen, ob Ihr desshalben etwas angebohren oder nit, er Zeug habts für ein Leichtfertigkeit gehalten. 2. Er haltte diss für ein nārrisch Fragstück, so nit würdig zuebeantworten. 3. Er könne anderst nit sagen, dann das Sie etlichen schmählich zuegeredt, da Sie doch redliche, ehrliche Persohnen seyen, welche sich Ihr schmähnen nit irren lassen. 4. Es seye sonsten natürlich, das die Weiber baldt weinen, aber bey vihlen justificirten Hexen observirt, das sie nit weinen können. 5. Es seye diss

orts anderst nichtz geschehen, dann was sich gebührt, vnd der fürstl. Befehl mit sich gebracht hab. 6. Beclagtin hab Ihr ordenliche Session gehabt, bey deren Sie verbliben, vnd sey in allen Puncten gehört worden.

XXXI. Ja, dässer befehl seye Ihme zuekommen, wie er auch noch vorhanden sey. Vff das Fragstuckh respondirt Zeüß: Er lasse geschehen, es seye ein jüngerer befehl vorhanden, wölle doch des datums halber vngefährt sein, vnd beschloss damit.

3. Ludwig Bülfinger, dess Gerichts zue Lewenberg (54 Jahr alt). Vff der Beclagtin general Fragstuckh: 1. 2. Es seye Ihme ein Thail wie der ander, habe mit kheinem theil nichtz zuthun. 3. 4. Nein. 5. 6. Ey die Beclagtin hab lang vnd ehe die Rechtfertigung angefangen, ein bössen Namen gehabt, ob man aber ihr Recht oder Vnrecht thue, das seye dem lieben Gott bewusst. 7. Reinboldin seye vor etlich Jahren Vnzucht wegen im Verdacht gewesen, auch in gefengnus gelegen; was sonst von ihr gehalten werde, wisse er nicht. 8. Er wisse wohl, das die Reinboldin, welche lang nit mehr aussgangen, sonder mehrerthails kranckh seye, die Beclagtin offentlich bezüchtigt, Sie hab solche Kranckheiten von einem Trunckh hero, so Ihr die Beclagtin geben, vnd seye er Zeüß darbey gewesen, da Reinboldin vnder wehrender Rechtfertigung ein Aidt erstattet, das Sie ein befugte Clag wider die Beclagtin hab, vnd solches selbst von Ihr Reinboldin gehört, gedencke wohl, sie werde es gegen andere auch gesagt haben, vnd vilnecht noch sagen, ob aber ihr Reinboldin freundt vnd Benachbarten die Beclagtin auch verschrait oder nit, das seye Ihme nit wissendt. 9. Nein, er halts nit darfür. 10. Er Zeüß hab die Tag seines lebens mit der Beclagtin nie nichtz zuethen gehabt, alss allein hab Sie einmahl ein scheüren, neben sein Zeüßens Hauss stehendt, bestanden, darinnen sie morgens bey dem Liecht treschen lassen, welches er beredt, vnd die Beclagtin verdrossen.

Vff den I. Prob. Articul: Nachdem das Examen zwischen der Reinboldin vnd Kepplerin von der Cantzley auss Hern Vogt widerumb zuegeschickht worden, mit dem bevelch, das er Herr Vogt im beysein des Herrn Specialis vnd etlicher des Gerichts die Beclagtin vnd alle Zeüßen gegen einander confrontiren solle, seye er Zeüß etc. darbey gewesen. Die Beclagtin aber seye gleichbaldt darauff nach Güglingen geführt worden, vnd Er Zeug hab gehört, das der articulirte Donatus Gültlinger der Verhaßtin alles vnder augen gesagt. Sie Kepplerin hab gegen Ihme vermeldt, ja, sie hette der Glasserin zue trinckhen geben, aber weil zwey Kändtin nebeneinander gestanden, in deren einem Sie ein Tranckh für sich eingemacht gehabt, möchte sie das vnrecht Kändtin erwischet haben. Ad Interrog.: 1. Er wisse sich disses nit mehr zuerinnern, aber der Stattschreiber hab alles prothocolirt vnd abgelesen. 2. Donatus seye vor den anwesenden Herrn bekandlich gewesen, Kepplerin hab Ihne vff dem Marckht zue red gestelt, wegen der Kändtin vnd des Trunckhs. Er Donatus hab aber Ihr Kepplerin vnder augen gesagt, wann Sie nit gewichen wer, so woltte ers geschlagen haben.

II. Ja, Kepplerin seye geständig gewesen, das Sie Gültlingern der verwechselt Kändtin vnd ergangen reden wegen zue Red gestelt, vnd hab doch ihrem alten gebruch nach ihr Reden etwan wider verwechselt. Ad Interrog.: 1. Sein Zeüßen behaltens hab G. anzeigt, Kepplerin hab gesagt, es möchten die Kändtin verwechselt worden seyn. 2. Sie sey eben geständig gewesen, Sie hab der Reinboldin zuetrinckhen geben. 3. Wisse sich nichtz zuerinnern. 4. Ja, das hab die Kepplerin gesagt. 5. Wisse nichts darvon. 6. Ja, Beclagtin hab freylich verneint.

III. Beutelspacher hab der Kepplerin vnder augen geredt, Sie hab Ihme vnd der Mayerin vor vngefähr 10 Jahren an einem Sontag, alss er Ihren etliche sachen geschriben, einmahl einen Trunckh vsser Ihrem Keller geholt vnd Ihne gleichsam gezwungen, das er trinckhen müssen, durch welchen trunckh er vsser Gottes Verhengnus also ehendt vnd jämmerlich zuegericht worden, das Er ganz contract, wie man dann Ihne von vnd zue Ihnen getragen habe.

IV. Sagt Zeüß wider Ja, disses hab Beüttelspacher der Kepplerin vnder Augen gesagt. — Betreffend die Fragstuckh, weil 10 nacheinander vff B. Beüttelspachern selbst gestelt, derselb aber nit verhört, seyens der Instruction yberschritten, vnd dem Zeüßen allein die yberige vorgehalten worden, darauff er respondirt, das 11: Er wisse von dem Inhalt disses Fragstuckhs für sich selbst nichts, hab auch von andern nichtz darvon gehört. 12. Er köndt sich nit erinnern, wie lang es seye. 13. 14. Das wisse er auch nicht, habe kein Kundtschaft zue Ihr gehabt.

V. Kepplerin seye des Trunckhs, so Beüttelspacher anzeigt, das die Kepplerin Ihme vnd B. Mayers Haussfrawen geben, nit in abred, sonder geständig gewesen. Ad Interrog.: 1. Ei ja wohl nein, was es vihl beweißens bedörffe, wann Sie geständig,

das es ein Hexen Trunck gewesen weré. 2. Das seye Ime nit wissent. 3. Er wisse sich dessen nichtz zuerinnern. 4. Dessen wisse er Zeüg sich wohl zuerinnern, das Beutelsp. gesagt, ehe vnd dann er als Zeüg verhört worden, habe er einen leiblichen Aidt geschwohren, die Wahrheit zuebekundtschaften, was er nun selbigen mahls aussagesagt, darbey pleibe er noch, vnd Ihr Kepplerin rund vnder augen gesagt, er wölle darauf sterben, das Ime sein Kranckheit oder schmerz von dem Ime gegebenen Trunck herkommen.

VI. Der Inhalt disses Articuls seye in beysein der 6 verordneten Herrn der Kepplerin also vnder augen geredt worden, vnd sein Zeugen behaltens solches von Jacob Koch geschehen.

VII. Wider Ja, Kepplerin habe also aussgeschlagen vnd disses fürgewendt.

VIII. Kepplerin habe allerley fürgewendt, er könde sich aber nit mehr aller reden erinnern, allas allein das Sie gesagt, Sie hab Ihrem Sohn etlichmahl ausgeboten.

IX. Das Kepplerin articulirter massen zue Weyl der Statt communicirt, hab Sie vor mehrermelkten 6 Persohnen selbst bekent, vnd sey Ihr schon Herr Specialis desswegen grob yber die Hauben gefahren. Ad Interrog. respondirt Zeüg das: 1. Nein, Kepplerin seye es freylich nit geständig gewesen. 2. Er wisse alles nit, es möge sein, oder nit sein. 3. Er wisse es auch nit, wölle es Sie Kepplerin verantworten lassen. 4. Hab Herr Vogt zue Lewenberg der Kepplerin dasjenig, so Heinrich Keppler gegen Jacob Kochen sich soll haben vernemen lassen, ehe vnd dann er Koch erschinen, vorgehalten oder nit, könne er Zeüg sich nit erinnern, aber nach dem Examine bey jedem Posten ad marginem verzeichnet gewesen, was einem Jeden vorzuehalten, hab Herr Vogt Jacob Kochen, da er kommen, das seinig auch vorgehalten, das sey er Koch bekant gewesen, was Heinrich Keppler mit Ime geredt. 5. Erwendter Koch hab sich erclert, er für sein Persohn wolle die Kepplerin nichtz beschuldigt haben, ob aber er die Wortt (ob er schon hievor der Zeit geglaubt haben möcht) hinzuegesetzt, könde er Zeüg sich nicht mehr erinnern.

X. Ja, disses sey der Kepplerin durch Osswaldt Zanen Haussbeckhen Weib vorgehalten worden.

XI. Sagt Zeüg wieder Ja, Kepplerin hab bekent, Sie seye angezaigter Vhrsachen wegen dreyemahl im bachhaus gewesen. Ad Interrog. respondirt Zeüg, das: 1. Ja, er könde bey seinem Aidt bezeugen, das die Haussbeckhin der Beclagtin es also vnder die augen geredt, vnd seye freylich Beclagtin zuegegen gewesen. 2. Wisse er nit. 3—6. Es sey alles prothocollirt worden, sey es geredt worden, so werde es sich im prothocoll finden. 7. Das wisse er nit, frage nit, wo ein anderes sein brates brathen, oder geltt wechseln lasse. 8. Wann Beclagtin es bekent hette, so dörfte es nit vihl beweissens.

XII. Michel Stahl hat der Kepplerin etwas ins angesicht geredt, was es aber aigentlich gewesen, könde er sich nit mehr, allas allein dessen noch erinnern, das er von einer kranchken Khue geredt, vnd gesagt, sie hab immer die Wandt hinauff gewölt.

XIII. Zeigt Zeüg an, könde sich dessen nit mehr erinnern. Ad Interrog.: 1. Sey im Articul hingelegt. 2. Der Kepplerin Hauss vnd Stahls scheuren stehen hart aneinander. 3. Ja, das seye wahr. 4. Wann die Kápplerin es bekent hette, so dörfte nit vihl beweissens.

XIV. Die Zieglerin sey eine feine, ehrliche fraw, die habe der Kepplerin solches vnder augen geredt, vnd darbey vermeldt, Sie habe das Stainle in ein Wasser gelegt, da sey das wasser etwas schleimigs worden, damit hab Sie den schenckhel geschmiert, so seye Ihr aber der schenckhel allso gross worden, das Sie darfür halt, wann Sies lenger braucht vnd Gott nit andere mittel geschickht hette, so were zuebesorgen gewesen, Sie möchte gar vmb den schenckhel kommen sein.

XV. Es seye Ime immer, er hab die Kepplerin selbst gefragt, was es für ein Stainlin gewesen, oder wo Sies hergebracht, aber er wisse nit mehr, was Sie darauff geantwurt hab. Ad Interrog.: 1. die Kepplerin hab furgeben, Sie hab Sie Zieglerin im Bad gesehen, vnd nit gekent, sonder vermeint, es seye ein Magdt, so hab aber die Zieglerin dargegen vermeldt, warumb Sies für ein Magdt angesehen; wann Sies je gesehen, so hab Sie wohl gesehen, das Sie gross Leibs gewesen. Vom yberigen Inhalt Zeugen nichtz wissent. 2. Kepplerin hab Vrsachen fürgewendt, warumb Sie in die Ziegelhüttin kommen sey, er wisse aber nit mehr, was es gewesen sey. 3. Ime von dem Inhalt disses interrogatorii nichtz, sonder das wissent sein, das Zieglerin der Kepplerin vnder augen gesagt, Sie Kepplerin hab Ihren schenckhel begehrt zusehen, vnd gesagt, Ei Sie soll ihn sehen lassen, Sie hab etwa auch böse schenckhel gehabt. Sie Zieglerin aber gesagt, wers Ihr sag, das Sie einen bösen schenckhel hab, dann Sies nit gekent, darauff Sie den schenckhel im beth liegendt

herfürgestreckht. 4. Er hab nie nichtz darvon gehört. 5. Ey ja wohl, sie hats nit gestanden. 6. Wie er Zeüg von der Zieglerin verstanden, so hab Sie eben grosse schenckhel vnd Adern gehabt. 7. 8. Das wisse er nit.

XVI. sagt Zeüg wahr sein. Stoffel Frickh hab der Kepplerin in Confrontatione es vmbstendlich vnder augen geredt.

XVII. Er wisse darauff nichtz lauttere zue deponiren, es seye aber durch den Stattschreiber alles ordentlich prothocollirt worden, darauff wöll er sich referirt haben. Ad Interrog: 1. Ey, Beclagtin sey in Confrontatione nie beseitz geführt worden, sonder so lang solches gewert, in des Vogts Amptstuben bey der Saul gesessen. 2. Er halte den Stoffel Frickhen für ein ehrlichen bidermann, vnd was er geredt, das ers vsser keinem muetwillen geredt hab. 3—10. Wisse er nit.

XVIII. sagt Zeüg wahr sein, vnd hab solches die Stahlin der Kepplerin vnder augen geredt. Zeit vnd tag wiss er nit mehr anzuezaigen.

XIX. Es sey Ihme innen, Kepplerin hab dergleichen etwass eingewendet, er wisse aber nichtz grundtlichs anzuezaigen, sonder wölle sich desswegen vff das Prothocoll gezogen haben.

XX. Hat Zeüg abermahl anzaigt, Ihme solches nit mehr eingedenckh sein. Ad Interrog. respondirt Zeüg: 1—4: Er wisse das nit, es möge geschehen sein oder nit. 5. Ey Beclagtin hab nie nichtz gestanden.

XXI. XXII. wahr sein, seye ebenmessig in der Confrontation, vnd der Kepplerin solches von Daniel Schmidten Schneidern vnder augen geredt worden.

XXIII. Er wisse nichtz grundtlichs darüber zuesagen, er glaub wohl, das Kepplerin vnschuldig hab sein wollen. Ad Interrog. 1. Habe Herr Vogt oder er Zeüg ein wort desshalben gegen dem Schneider geredt, so seye es Ihme vnwissendt, vnd hab es keines hözens oder schirens bedörfft, sonder alle Zeügen der Kepplerin nur zuevühl vnder Augem geredt. 2. Er wisse nichtz grundtlichs, sonder allein sovihl anzuezaigen, das etwas von einem Seegen fürkommen sey. 3. Ihme Zeügen nit wissendt. 4. Es seye desshalben etwas von der Kepplerin einkommen, was es aber eben in specie, wisse er nit mehr, sonder ziehe sich desswegen vff die Confrontation. 5. Ja, bey seinen Aids Pflichten könde ers betheuren, dass der Schneider Ihr solchs offentlich vnder augen geredt. 6. Er wisse nichtz darvon zuesagen, wer es alles in gedächtnus wolte behalten haben. 7. Woher er solches wissen solt?

XXIV. Martin Heller habe den Inhalt dissers Articuls der Beclagtin vnder augen geredt, vnd sey Sie dessen nit in abred, sonder geständig gewesen. Ad Interrog. 1. Ja, die Beclagtin hab das bekent. 2. Beclagtin hab sovihl aussflichten eingeführt, das ers nit mehr alles wisse, könde nichtz mehr darüber sagen. 3. Wisse sich dessen auch nit zuerinnern. 4. Seye Kepplerin dessen geständig gewesen oder nit, so seye es Ihme nit wissent.

XXV. Beclagtin habe sonsten nichtz als eben dissers gestanden, das Sie Herrn Vogt haben wöllen einen Becher verehren, doch hab Sies widerumb herumgebracht, es seye nit eben in dem Articul gemelter Vrsachen wegen geschehen, sonder andere Vrsachen angezeigt, die Ihme nit mehr eingedenckh seyen.

XXVI. Nachdem Kepplerin obbemelts mit dem Becher bekanntlich gewesen, haben die Herrn Examinatores vnder einander zusammen gesagt, sie hab noch nichtz gestanden, alls eben das. Da hab Kepplerin darüber gesagt, Sie köndte ihne (verstehendt den Becher) Herrn Vogt auch noch geben. Ad Interrog. respondirt Zeüg das: 1. Nein, Beclagtin seye dessen nit geständig gewesen. 2—5. Wisse nichtz darvon zuesagen. 6. Er habe nichtz kindisch von der Beclagtin gehört.

XXVII. Waiss nit mehr alles aigentlich, wölle sich vff das Prothocoll gezogen haben.

XXVIII. wahr sein, vnd wisse solches meniglich wohl.

XXIX. Ja Kepplerin hab ein Seegen erzehlt vnd bekent, Sie hab ihn yber Ihre Kinder gesprochen, auch andern Leuthen gerathen, aber darbey gesagt, Sie hülte es nit für Vnrecht. Ad Interrog: 1. Herr Specialis hab solchen Seegen nit passiren wöllen lassen. 2. Die Beclagtin hab freylich solches nit bekent, sonder solchen Seegen für recht vnd guet geachtet. 3. Beclagtin hab gleichwol etwas eingewendt, wisse aber nit mehr aigentlich was.

XXX. Wie Kepplerin die Zeügen angesehen, hab er so sonderlich nit geachtet, aber das sey wahr, das Ihr kein aug vbergangen. Ad Interrog: 1. Sie hab im brauch. das sie mit dem gesicht vnd Kopff hin vnd her fahr, ob es aber Ihr von natur angebohren sey oder nit, das seye Ihme nit wissendt. 2. Wider Ja. 3. Beclagtin hab fascht allen Zeügen Ihr anzaig widersprochen. 4. Er wisse nit, was diss Orts Ihr natur seye. 5. Nein er wisse nichtz darvon, zwar es sich nit bedörfft, sonder die

Zeugen haben für sich selbstn dapffer gesprochen. 6. O Gott Nein, Beclagtin seye nie beseitz geführt oder irr gemacht worden, sonder hab selbstn zue mehrmalen andere reden darzwißen eingeführt, das die Herrn Examinatores zue Ihr gesagt, Sie solte anjzo vff disses oder jenes Antwortt geben, glaube nit, das es auss alter oder Vnverstandt geschehen.

XXXI. Ja, es seye der befelch ergangen, zue welcher Zeit aber wiss er nit, solches werde Herr Vogt anzaigen könden.

4. Severin Stahl, des Gerichts zue Lewenberg (41 Jahr alt). Vff die general fragstuckh: 1. Warumb das sein solt, es gehe Ihne diss Orts keiner nichts an, allein höre er, allss ein Nachbar, offtermahls bey nächtlicher Weyl, das die Reinboldin sich so ybel habe, das Ihr Mann an Ihr zuetörsten hab, vnd er Ihme solches etwan clage, vnd dannenhero er Zeüg mit Ihnen beeden ein grosses mitleiden hab. Es fiesse aber solch sein betaurlichs mitleiden auss Christlich- vnd Nachbarlichem gemüth her, vnd habe er desswegen kein widrigen affect. 2. 3. Nein ganz nit. 4. Ey der Fürstl. Anwaldt habe Ihne nit darumber gefragt, sonder seye selbstn der sachen verständig gnuog. 5. 6. Kepplerin seye so lange Ihme gedenckh, des Hexenwerckhs halben in bösem Verdacht gewessen, ob Ihr aber Recht oder Vnrecht geschehe, das wisse er nit. 7. Reinboldin solle, da er Zeüg noch vff der Wanderschaft gewessen, in gefengnus gelegen sein, aber nunmehr 18 Jahr lang, so er Zeüg in der Ehe, seye sie sein Nachbarin gewessen, vnd noch, habe doch nie-nichtz leichtfertiges von Ihr gesehen oder gehört. 8. Nachdem verschinen Sommer J. Reinbold Ihme clagt, wie sein Haussfraw sich so ybel gehebe, vnd droben lig, ein solche Wueth hab, das Sie sag, er solls nur erstechen, Sie wölle Ihme vor Gott vnd der Welt verzeyhen, nur das sie des schmerzens abkomm, seye er Zeüg zu Ihr Reinboldin hinauff gangen, vnd hab ihr zuegesprachen, Sie soll so kein bössen Argwohn haben, da hab er Zeüg disse schmehung von gedachter Reinboldin selbstn gehört, vnd Sie gesagt, sie wolle Ihr ein Adern nach der andern heraus ziehen lassen, das die Kepplerin, auss Verhengnis Gottes, Ihr solches zuegefügt hab, wölle auch darauff sterben. Ob solches auch von Ihren freunden vnd benachbarten geschehen, wisse er nit. 9. Ihr Alter habe Sie nit in dissen Verdacht der Hexerey gebracht, sonder Ihr hin vnd herlauffen. 10. Er wisse darvon nichtz.

Dann zuer Hauptsach. I. Nachdem Kepplerin mit Reinboldt von wegen sein Reinboldts Haussfrawen Sie Kepplerin im Verdacht, allss ob Sie Ihr den vermeltten schmerzen zuegefügt haben solt, vor Gericht zue Lewenberg in noch ohnerörtterten Rechten stehe, in welcher Rechtfertigung etliche Zeügen verhört worden seyen, seye Fürstl. bevelch ergangen, woferr sich ichtwas Malefizisch befinden sollte, das Examen zuer Canzley zue yberschicken, allss nun solches geschehen, seye verschinen Sommer, da man die Kepplerin zue Hewmaden bey Ihrer Tochter gefenglich eingezogen, vnd nacher Stuetgarden gelüfert, die Kepplerin wider nacher Lewenberg geschickt, vnd Fürstl. befelch erthailt worden, die Zeügen, so in berderter Rechtfertigung Kundschaft geben, vnd Sie Kepplerin gegeneinander confrontiren, vnd sey neben dem Herrn Speciali vnd Vndervogt, auch Bilffinger vnd Jossenhanssen des Gerichts, desgleichen dem Stattschreiber, welcher alles prothocollirt, auch er Zeüg darbey gewessen, da solches geschehen. An welchem Tag es gewessen, wisse er nit mehr, es seye aber in des Vndervogts Ampthauss in der vndern Ambtzstuben geschehen. Da habe Donatus Gültlinger das alles der Kepplerin vnder augen geredt, wie vngefährlich allda articulirt, vnd Ihme fürgelessen worden sey, dann er die verba formalia nit so aigentlich behalten hab. Ad Interrogatoria respondirt Zeüg das: 1. Ja er könne solches bey seinem gelaisten Aidt betheuren. 2. Er könne sich dessen nit mehr erinnern, sondern wölle sich desshalben vff das Prothocoll referirt vnd gezogen haben.

II. Was die Kepplerin in specie mit dem Gültlinger geredt, das seye Ihne nit mehr wissent. Sonsten wisse er wohl, das Sie nit allwegen vff einer red gebliben, auch gesagt, Sie halte Ihne Gültlinger für ein bidermann vnd verhoffe er werde die Wahrheit sagen, es seye Ihme aber innen, allss ob Kepplerin solches gleich geredt, sobaldt er anfangs hineinkommen. Ad Interrog.: 1—3. Wer einem das Ding behalten wolt, seye schon vff $\frac{1}{2}$ Jahr lang angestanden. 4. Kepplerin hab gesagt, sie trinckhe vilfeltig ab Krauttern, ob aber dem allso sey oder nit, das wiss er nit. 5. Er wisse nichtz darvon. 6. Ja Kepplerin habs freylich verneint.

III. IV. sagt Zeüg wahr seyn, vnd hab Beüttelspacher darbey vermelt, er wölle darauff sterben, das ihme ein Kranckheit von der Kepplerin herkommen. Ad Interrog. 11—14. Er wisse nichtz darvon.

V. Kepplerin hab gestanden, Sie hab Ihnen zuetrinckhen geben, ob Sie aber

Zeit vnd tag auch bekanntlich gewesen, das wisse er nit mehr. Aber das Beüttelspacher dordurch so elandt zuegericht worden, hab Kepplerin widersprochen. Ad Interrog.: 1. Er hab solches vnder dem Articul hingelegt. 2. 3. Wisse nichtz darvon. 4. Ja Beüttelspacher habe gesagt, er hab ein Aidt geschwohren, darbey wöll er pleiben.

VI. Es seyen bei der Confrontation der Kepplerin etlich reden von Kochen fürgehalten worden, was es aber für reden gewesen, könne er nit mehr anzaigen.

VII. VIII. Kepplerin hab etlichs darwider eingewendt, was es aber in specie, könne er sich nit mehr erinnern.

IX. Wisse sich dessen nit mehr zuerinnern, möge wohl sein. Er lasse es eben in seinem Werth vnd Vnwerth pleiben.

X. Ja, der Inhalt disses Articuls seye der Kepplerin vorgehalten worden.

XI. Kepplerin habe bekennet, Sie seye dreymahl im bachhauss gewesen, das sie aber dem Kalb etwas gethon, das hab Sie widersprochen. Ad Interrog.: 1. Ja, er könne bey seinem Aidt anzaigen, das von der Haussbeckhin der Beclagtin solche Wort vorgehalten worden, auch Beclagtin in der Amptstuben auff einem schwarzen Trüchlin an der Saul zugegen gesessen. 2—6. Darvon wisse er nichtz, allein das seye ihme bewusst, das die Beckhin gesagt, die Kepplerin sey ihr oft ins Hauss kommen, aber Sie habs nit gern gesehen. 7. Es möge wohl sein. 8. Nein, die hab nichtz bekennet, sonder es widersprochen.

XII. M. Stahl hat der Kepplerin dergleichen etwas vnder augen geredt.

XIII. Das Prothocoll werde solches zuerkennen geben. Ad Interrog.: 2. Wisse sich dessen nichtz zuerinnern. 3. Ja das sey wahr, die gassen seye aber weitt genug. 4. Ei Kepplerin seye so redlich gewesen, vnd hab nichtz bestanden.

XIV. Wahr sein, er wisse es noch so wohl, alls wann es erst heut gesehen were.

XV. Die Kepplerin hette vermelt, das Stainlin were nit schwarz, sondern gelb vnd etwas löcherigs gewesen, aber die Zieglerin habe gesagt, sie wiss laider wohl, was es gewesen, es seye schwarz gewesen. Ad Interrog.: 1. Zieglerin hab gesagt, sie seye ein frisch, gesundts Mensch gewesen, vnd hab von keim Rothlauffen oder dergleichen nichtz gewusst, auch ihr an den schenckeln nie nichtz gefehlt. 2. Das wisse er nit. 3. Kepplerin hab eins vnd das andere zue Ihrer Entschuldigung fürgewandt, was es aber eben aygentlich, wiss er nit mehr. 4. Nein, er habe nie nichtz darvon gehört. 5. Sie seys eben nit gestendig gewesen, wie anders auch. 6. 7. Die Zieglerin sags, er Zeüg wiss es aber nit, wie es beschaffen sey. 8. Er sag nit, das Kepplerin daran schuldig, vnd sey sie daran schuldig, so werds sies am besten wissen.

XVI. Er wisse wohl, dass Frickh auch fürkommen, vnd der Kepplerin vngesährlich das articulirte vorgehalten, vnd offentlich vorgesagt, das aber er Zeüg sagen solt, er hette weder mehr noch weniger, sonder eben geredt, wie alda beschriben, das könne er nit mehr so aygentlich wissen.

XVII. Es möge sein oder nit, er wisse wahrlich sich dessen nit mehr zueberichten. Ad Interrog.: 2. 3. Das wisse er nit. 4. Künde kein Vhrsach anzaigen, wist auch nicht, zue welcher Zeit Sie draussen gewesen. 5. 6. Das wisse er nit. 7. 8. Hat Zeüg vnderm 17. Art. hingelegt. 9. 10. Wiste sich dessen nit zuerinnern, möge geschehen sein oder nit.

XVIII. Sagt Zeüg, disses hab sein Zeügen Haussfraw seelig vor den hiezue deputirten Herrn der Kepplerin allso vnder augen geredt, vnd habe ers auch früher von ihr also hören erzehlen.

XIX. Er wisse wol, das Kepplerin bekent, das Sie in der Ziegelhüttin gewesen, aber vom yberigen wiss er nichtz.

XX. Das Prothocoll werde solches mit sich bringen. Ad Interrog.: 1. Es seye nit ohn, das sein Haussfraw, da sie fürkommen, vmb etwas erschrockhen gewesen, vnd er gesagt, Sie dörrf nit erschreckhen, sonder solle es anzaigen, wie es an ihm selbstan beschaffen sey, es hab aber Sie sein Haussfraw seelig darauff es selbstan vmbständtlich erzehlt, vnd nachgehendts er Zeüg erst angeraigt, das ers vor dissem auch also von ihr gehört habe, da hab sies wider mit Ja bestettigt. 2. Ja Kepplerin hab gesagt, sein Haussfraw seelig seye damahlen noch klein gewesen, vnd möge gleichwohl auch andern ihren glimpff dargegen eingewendt haben, welches ihme doch nit mehr aygentlich bewusst, aber das wiste er wohl, das sie gesagt, Sie sey so jung gewesen, als man wolle, so werde es ihr doch gedeencken, wann sie 100 Jahr alt würde, wie das Schwein immer die Wandt hinauff gewölt vnd ein geschrey volbracht habe. 3. Ja, Beclagtin hab solches fürgeben, vnd seye nit ohn, das er für sein Persohn anderst nichtz darumb gewusst, dann wie ers von seiner Haussfrawen seeligen gehört

hab, wie es aber mit dem kleinen schweinlin beschaffen, wisse er nit, aber das wisse er wohl, das sein Haussfraw selig gesagt, es sey ein gross faisst Schwein gewesen, das mans vff einem Karch hinaus führen müssen. 4. 5. Das wisse er nit.

XXI. wahr sein. XXII. Wisse darauß so gar gründlich nichts zue deponiren, alls allein das, das Daniel Schmidt der Kepplerin vnder augen geredt, er glaub Sie habe Ihme zum wenigsten eins, wo mit zwo Kinder vmb das leben gebracht.

XXIII. Wisse sich dessen auch nicht zuerinnern. Ad Interrog.: 1. Ey davon hab er Zeüg ganz nichz gehört, sonder ermekter D. Schmidt seye für sich selbst so ein frischer Mann mit reden, alls man einen zue Lewenberg finden möge. 2. 3. Das wisse er nit. 4. Ja, disses habe Beclagtin zue ihrer entschuldigung eingewendt. 5. Das könne er bey seim Aidt bethedren, was Schmidt der Kepplerin gesagt. Vom ybrigen könne er nichz gründlich reden. 6. Kepplerin hab sich endtschuldigt, mit was für wortten, wisse er nit. 7. Das werde Sie zum besten wissen.

XXIV. Der Inhalt alda articulirt seye der Kepplerin fürgehalten worden. Von wem es aber beschehen, wisse er nit mehr.

XXV. Herr Vndervogt hab der Kepplerin vnder augen geredt, Sie hab Ihm einen becher zueverehren angeboten, vnd seye auch Kepplerin dessen nit abredig gewesen.

XXVI. Disses seye Ihme eben innen, alls wann es Ihme getraumbt hett. Beclagtin sey nit kindisch gewesen.

XXVII. Kepplerin sey Ihres Vssweichens halben befragt worden.

XXVIII. Das sey wahr.

XXIX. Er könne nichz gründlich darvon reden.

XXX. Das wisse er Zeüg, er hab mit allem fleiss Achtung darnuff geben. Ad Interrog.: 1. Das wisse er nit, was der Kepplerin von Natur angebohren, aber sovil er gesehen, so fahre Sie mit dem Gesicht vihl hin vnd her. 2. Ja, disses seye der Kepplerin brauch also. 4. Er wiss nit was sie gewohnt sey. 5. Wann ein Zeüg fürkommen, hab Herr Vogt denselben eben erinnert, Er soll Ihr die Wahrheit vnder Augen reden.

Vom Ybrigen beruft sich Zeug aufs Prothocoll.

5. Hannes Josenhannuss des Gerichts zue Lewenberg (46 Jahr alt). Ad generalia interrogatoria: 1—4. Nein, gantz vnd gar nit. 5. 6. So lang ihme gedenckh, hab man Sie Kepplerin in bösem Verdacht gehabt. 7. Als vor 23 Jahren vngefährlich er alls ein Mäurer vnder die Armbrusthütten einen stainin stockh gemacht, habe die Reinboldin, so damahlen ein Witfraw gewesen, Ihr Wohnung vff solchem Armbrusthause gehabt, vnd alls er Zeüg eines Tags ob der Arbeit gewesen, hab sich oben im Hause ein geschray vnd getummel erhebt, vnd da er hinauff geloffen, seye Ihr Reinboldin jeziger Mann vnd Jerg Zieher, Kupferschmidt, gegen Ihne herausgeloffen, vnd habe der Glasser den Kupferschmidt (salvo honore) immer ein Schelmen, Dieb vnd Hurenführer gehaisen, ihme auch den Kragen vom Hals gerissen, aus was Vrsachen, wisse er nit. Reinboldin seye aber volgendts in gefengnis gelegt worden, warumb, wisse er auch nit, vnd hab er seidthero nichz Vnrechts von Ihr Reinboldin gehört, wie er auch nit wiss, ob selben mahls etwas Vngebürlchs vorgeloffen sein möcht oder nit. — 8. Von der Reinboldin hab er Zeüg selbst gehört, das Sie zum Laden heraussgeschryhen, es hab Ihr keins die Creütz (versteht ihrn schmerzen) zuegefügt, alls die Kepplerin. Von Ihren Freunden vnd benachbarten wiss er nichz. 9. Kepplerin seye in bösem Verdacht vnd Argwohn gewesen, ehe Sie so alt worden sey. 10. Er wisse nichz darvon.

Ad Articulos Probatorias. I. Sagt Zeüg wahr sein, vnd sei disses von Gültlinger der Kepplerin in Herrn Vndervogts Ampthaus in seiner vndern Amtstuben beschehen, den Tag wiss er nit mehr, es seye aber dorten vmb die Habererndt gewesen. Ad Interrogatoria: 1. Ja er könne bey seinem Aidt bethedern, das Gültlinger bey der Confrontation sich der Articulirten wortt in der Beclagtin beysein vernemen lassen, vnd seye schon Beclagtin bey der Saul in der Staben vff einem schwarzen Trüchlin gesessen. 2. Er könne darüber nichz antworten.

II. Sein Zeitgen behaltens seye Kepplerin nit gestendig gewesen, das sie vom Gültlinger zuwissen begehrt, was der Glasser Vrsul Kranckheit halb für reden im schwanckh gehen, oder das Sie Ihr zuetrinckhen geben, sonder hab gesagt, sie hab der Kendtlin zwey, in dem einen hab Sie alle Zeit Krauttter, vnd trinckh darab, habe aber nie niemanden darvon zuetrinckhen geben, sonder wann Sie Leuth hab, so geb Sie Ihnen ausser dem andern Kändlin zuetrinckhen, vnd seyen ermelte zway Kändlin, da die Vrsul in Ihrem Haus gewesen, vff dem Simbsen oder Tisch gestanden, Sie habs aber nit haissen trinckhen, mit vermelden, Sie lasse sonsten Donatum für ein

biderman passirn, wie er Ihr aber das zuemessen därf. Ad Interrog.: 1—6. Er könne nichz darvon sagen.

III. IV. wahr sein. Vhrsach sein Zeügen wissens, er seye selbstn darbey gewesen, da Beutelspacher der Kepplerin solches vnder augen geredt. Ad Interrog.: 11. Er hab nie nichtz darvon gehört, wisse es auch für sich selbstn nit. 12. Er wisse es auch nit. 13. Am gesicht vnd händen hab Sie, wie er Zeüg selbstn gesehen, zwar hässlich ausgesehen, sonstn hab er von Ihren Kindern gehört, Sie hab grossen Leibsschmerzen gehabt, ob es aber ein natürliche oder vnnatürliche Kranckheit gewesen oder nit, seye ihme nit wissent. 14. Sie hab ein lange Zeit gesucht, wie lang es aber eben gewehret, wisse er nit.

V. Beclagtin seye geständig gewesen, das sie Ihme Beittelspachern an einem Sontag zuetrinckhen geben, hab schon darbey vermelt, er seye Ihr Bawmann gewest, hab mit Ihr gerechnet vnd nit trinckhen wöllen, vnd gesagt, er wölle in die Kirch. Ob sie aber B. Mayers Weibs trunckh auch geständig gewesen, oder nit, seye Ihme abgefallen. Ad Interrog.: 1. Nein, sie hab das nit gestanden. 2. 3. Er wisse nichz darvon. 4. Beittelspacher hab sein anzaig eintweder mit denen wortten beschlossen, er habe einen Aidt gethon, oder wölle einen thon, das Ihne Niemandt so ehndt gemacht, allss die Kepplerin, mit vermelden, das Gott erbarm, vnd seye darauff wider von seim Tochtermann hinweg getragen worden.

VI. Jacob Koch, so auch presthafft, habe der Kepplerin vnder augen geredt, er hab von Ihrem Sohn Heinrich gehört, man solt seiner Muetter ein schmach anthon, dann sie ihne alhier so lang hab Hunger leiden lassen.

VII. Sey solches geschehen, so seye es Ihm abgefallen.

VIII. Kepplerin habe gesagt, Sie habe Ihren Sohn von Jugendt auff zuer Schuel gezogen, vnd vermeint, er werde seinem Handtwerckh nachziehen, so seye er aber in Krieg zogen vnd vom glauben abgefallen.

IX. Kepplerin hab bekent, da Sie noch Jung gewesen, hab Sie einmahl das Nachtmahl zue Weyl der Statt empfangen, aber volgendts nit mehr.

Betreffendt die Fragstuckh, weil Zeüg den VI. Articul nit wahr, sonder ein anders dargegen angezaigt, seindt die 2 erste yberschritten worden, aber vff die yberige hat Zeüg respondirt: 3. Das gebe er der Beclagtin zutreffen. 4. Wisse sich nit zuerinnern. 5. Erwähnter Koch hab eben gesagt, er zeihe die Kepplerin nichz, sonder wölle es Gott befehlen.

X. Dis ses hab die Haussbeckhin der Kepplerin im Ampthaus allso vnder augen geredt.

XI. Kepplerin hab bekent, Sie seye dreymahl im bachhaus gewesen, vnd sein Zeügen behaltens anzaigt. Sie hab einmahl broth bey Ihr zuekhauffen oder Gelt zuwechslen begert, dann sey Sie bachens, auch einmahl eines brattens halb darinnen gewesen. Ad Interrogatoria respondirt Zeüg: 1. Ja, er könne solches bey seinem Aidt anzaigen, vnd sey Sie Kepplerin nie neben sich geführt worden, sonder freylich darbey gewesen. 2—5. Er wisse nichtz darvon. 6. Disse Haussbeckhin Gera hab gesagt, Sie zeihe die Kepplerin Ihres Kalbs halber nichz. 7. Er lasse das geschehen. 8. Ey man konde wohl erachten, das Sie nichz bekent hab.

XII. wahr sein, vnd hab schon disser articulirte M. Stahl darbey gesagt, er hab den H. Nestler geholt, das er seiner Khue wider geholffen hab.

XIII. Kepplerin hab eben dargegen eingewendt, wann Sie nur für Ihr hauss herauss gewölt, so hab Sie für disses M. Stahls scheuren hingehen müssen. Ad Interrogatoria respondirt Zeüg: 1. Ja er könne mit seinem Aidt bestettigen, das es geschehen. 2. Wider ja, disses seye also fůrgangen, vnd werde sein Zeügen behaltens Severin Stahl der interrogirte Beysizer sein. 3. Ja es seye dem allso. 4. Nein das könne er nit sagen.

XIV. XV. wahr sein, es seye im Ampthaus bey der Confrontation geschehen. Ad Interrogatoria respondirt Zeüg: 1. Ja Kepplerin habe disses eingewendt, vnd schon derbey vermelt: Sie hab die Zieglerin für ein Magt angesehen, darauff die Zieglerin gesagt, Sie sollte wohl gesehen haben, das Sie kein Magt wer, weil Sie grosses Leibs gewesen. 2. Kepplerin hab eingewendt, Zeugs halben seye Sie draussen in der Ziegelhüttin gewesen, weil Sie gebawt hab, vnd hab Ihr schon keiner werden mögen. 3. Er wisse sich vff disses nit zuerholen. 4. Hab nie nichtz darvon gehört. 5. Sie habs ja nit gestanden. 6. 7. Das wisse er nit. 8. Er Zeüg hab nie gesagt, das Kepplerin daran schuldig.

XVI. XVII. sagt Zeüg, Ihme von dissem Articul nichz wissendt sein, dann er dazuemal, da Stoffel Frickh vorgenommen worden, ein Abtritt gethon.

XVIII. wahr sein, Severin Stahls seithero verstorbne Haussfraw seelig hab der Kepplerin solches vnder augen geredt.

XIX. ebenmässig wahr sein, mit vermelden, Kepplerin hette schon den Knecht mit dem Namen genent, wiss aber nit mehr wie, vnd gesagt, neben der Ziegelhüttin seye er mit dem Karren yber ein faissstes Schweinlin gefahren, das es sterben müssen. Das Sie aber den Schweinen etwas gethon, hab Sie nit geständig sein wollen.

XX. sagt Zeüg Ja, obbemelts Severin Stahls weib hats Ihr gleich widersprochen vnd gesagt, wie Sie so keckh sein vnd sagen dörrf, der Knecht seye yber ein Schwein gefahren. Ad Interrog.: 1. Nachdem S. Stahlen Haussfraw den handel vmbständlich erzehlt gehabt, hab volgendts Ihr Hausswürth selbigen auch erzelt, vnd Sie es mit Ja wider bestettigt. 2. Ja Peinlich Beclagtin hab solches darwider eingewendt, die Stahlin aber darüber gesagt, Sie sey gleichwol noch Jung vnd Klein gewesen, aber Sie hab dannocht den Tumult von den Schweinen selbstn gehört, vnd Sie es auch zue mehrmahlen von Ihren Eltern verstanden. 3. 4. Er wisse nichz darvon. 5. Ei wann Beclagtin sich in eim orth schuldig geb, so bedörffe es dessen nit.

XXI. sagt Zeüg widerumb Ja.

XXII. XXIII. Er wisse sich vff disse Articul nichz zuerinnern, aber vorgehenden wisse er mechtig wohl. Ad Interrog.: 1. Wisse sich dessen nichz zuerinnern. 2. Ja disses seye von der Kepplerin geschehen. 3. Kepplerin hab es gleichwol gesagt, er Zeüg wisse es aber nit. 4—6. Zeügen nichz wissendt. 7. Kepplerin wisse es am aller besten, vnd er Zeüg nit.

XXIV. Sovihl das Vnderaugen reden anbelangt, wahr sein, er könne sich aber nit erinnern, wer derjenige gewesen, der Ihr Kepplerin solches also vnder augen geredt. Doch sey es geschehen, betreffendt der Kepplerin bekantnus, könne er sich keines grunds erinnern. Ad Interrog.: Er wisse sich dessen nichz zuerinnern.

XXV. Herr Vndervogt habe bey der Confrontation der Kepplerin fürgehalten, Sie hab Ihme ein becher verehren wollen, er solle nit berichten, was, sein Zeügen behaltens, wegen Jerg Hallers Kindt fürgeloffen, aber Sie Kepplerin hab nit geständig sein wollen, das Sie Ihm besagten becher solcher Vhrsachen weegen verehren wollen, sonder gesagt, Sie hats eben darumb thon wollen, weil Sie Ihne so oft müssen yberlaufen.

XXVI. Sagt Zeüg, er habe disses nit gehört. Ad Interrog.: 1. Nein. 2—5. Wisse er nit. 6. Ei Kepplerin seye geschmizt gnuog.

XXVII. Sein behaltens seye das articulirte befragen des vssweichens halber von Herrn Vndervogte geschehen, vnd von der Kepplerin vngefährlich darauff geantwört vnd anzaigt worden, wie alda articulirt, allein wisse er sich des Fellis vnd gelts nichz zuerinnern.

XXVIII. Sagt Zeüg, das wiss man wohl, das man guote bäder im Herzogthumb hab. Ad Interrog.: 1. Ja Beclagtin hab fürgewendt, Sie hab oft nach Linz gewölt, aber nit gelegenheit gehabt. 2. Das wisse er nit, was Herr Vogt bekennen müsste. 3—5. Wisse nichz darvon.

XXIX. Wisse nichz darvon, welcher Vnwissenheit wegen die Fragstückh yberschritten worden.

XXX. Sagt Zeüg Ja, Beclagtin hab in gewehrter Examination entweder vnder sich oder neben sich guckht, vnd Niemandt rechtschaffen angesehen, auch sey Ihr niemahlen kein Tropff Wasser vasser Ihren Augen kommen, da auch er Zeüg zue Ihr selbstn gesagt, Cätherlin, wan Ihr ein frommen Blutstropfen in euch hetten, so solt euch auch einmahl ein aug ybergeben, so hab sie darauff geantwört, Sie hab sich sovil erweint, das Sie jeztmahls nit mehr weinen könne. Ad Interrog.: 1. Beclagtin hab im brauch, das Sie vihl hin vnd her guckhe, ob es also ihr natur oder nit, das wiss er nit. 2. Sie hab gemeinglich vff die Seiten oder vnder sich guckht. 3. Beclagtin seye erschrockhen gnuog gewesen, hab nit rechtschaffen antwortten können, allein etwan gesagt, am jüngsten Gericht wöll Sie Rach yber Sie schreyen. 4. Er hab Beclagtin mehrerthails geflohen, also das er hierauff nichz zue respondiren wiss. 5. Nein, sonder wan etwan die Confrontirte Zeügen mit harten zornigen wortten heraus gefahren, wie mans dann nit vihl hözen dörrfen, hab man Ihnen vilmehr abgewörth, vnd Sie dahin erinnert, der Beclagtin die sachen mit beschaidnen wortten fürzuhaltten. 6. Nein, sonder Beclagtin seye allzeit sizen pliben, auch hab man Sie in Ihren reden nit irgemacht, sonder sie gnuog zuer Verantwortung kommen lassen.

XXXI. Wisse nichz vmb dissen bevelch, sey auch Anno 1617 noch nicht im Gericht gesessen.

6. Werner Feicht, Stattschreiber zue Lewenberg. (Er seye anno 1588 ge-

bohren worden. Sein Hausfraw Brueder habe Fürstl. Anwaltds Schwester zur ehe.) Vff die generalia interrogatoria: 1. Im geringsten nit. 2. Er hab der Reinboldin niemahlen gerathen oder sich sonsten Ihrer angenommen, allas allein vnder wehrenden Rechten Ihrem ehewürth einmahl ein Supplication gefertigt, darinnen er vmb befürderung der Process angehalten. Hingegen nachdem die Beclagtin von Stuetgardten gehn Lewenberg gelüfert worden, hab er Ihr Beclagtin Sohn Christoph ein Supplication gefertigt, darinnen er gebetten. I. F. G. wölle sie an ein ander orth gnedig transferiren lassen. 3. Auch hab er vff Befehlen des Richters zwen anmahnungsbericht vmb befürderung zur Canzley gefertigt, auch das Protocoll yber die Confrontation gehalten. 4. Ganz vnd gar nit. 5. Er müste bekundtschafften, das nunmehr yber die 20 Jahr, so er zue Lewenberg sey, die Beclagtin alzeit ein bössen Rueff gehabt. 6. Ey Gott, er lasse es bey dem Vorigen verbleiben. 7. Er hab gehört, das vor vihlen Jahren die Reinboldin bezüchtigter Vnzucht wegen in gefengnis gelegen sein soll, was man aber anjezo von ihr halt, das wisse er nit vnd seye sie Ihme nit sonderlich bekannt. 8. Es hab kein Thail dem andern diss orts nichts geschenckht. 9. Seines Wissens seye Beclagtin in bösser Argwohn gewesen, ehe Sie mit der Reinboldin in Rechtfertigung gerathen, auch ehe sie so alt worden. 10. Er wiss nit vnd glaubs nit.

Sodann zuer Hauptsach: I. Nachdem die Beclagtin vnd die gezeugen gegen einander confrontirt worden, welches den 11. Aug. 1620 geschehen, vnd von Morgen biss Abendts gewehrt, hab Gültlinger deren anjezo Verhaftin vnd peinlich Beclagtin das alles wie articulirt vnder augen gesagt, vnd das darzue gesetzt, die zwey Kändlin seyen neben einander vff dem Simbsen gestanden. Ad Interrog.: 1. Ja er könne bey seinen gelaisten Aidtspflichten sagen, das Gültlinger die articulirte Wortt der Beclagtin ohne schew vnd mit guetter beschaidenheit vnder augen geredt, was aber daranssen zueschliessen sey, vnd wie es die Beclagtin gemeint haben möchte, das wiss er nit. 2. Sie hab das zue Ihrer entschuldigung fürgewendt, auch darbey von eim brieffin geredt, so Maister Urban von Tübingen seliger verordnet, vnd gesagt, sie werdts erwischet haben, aber Gültlinger habs widersprochen.

II. Vnangesehen Keplerin die andern Zeitgen nit vihl gelobt, hab Sie doch vff Gültlingers Aussag vnd anzaig, das er Niemanden nicht zue Laidt geredt, sonder solches die Wahrheit seye, respondirt, Sie haltte Ihn für einen Bidermann etc. Ad Interrog.: 1. Er sey nit darbey gewesen. 2. Gültlinger hab eben gesagt, die Keplerin hab gegen Ihme vermeldt, sie hab der Glasserin zuetrickhen geben. 3. Gültlinger hab eben die Wortt gebraucht, wie im 2. Art. vermeldt. 4. Beclagtin hab in confrontatione nit gesagt, die Glasserin werde das vnrechte Kändlin, sonder vihlmehr das vnrecht brieffin erwischet haben. 6. Beclagtin hab nicht gestanden, vnd nicht verantwortten können.

III. IV. Beede Articul alles ihres Inhalts wahr sein, allein seyen keine Jahr benambsst worden, vnd habe Er Beüttelspacher es mit mehreren vmbständen erzehlt.

V. Die Beclagtin seye solcher gegebenen Trinckh nit gar abredig, auch nit gar bekandlich gewesen, vnd hab darbey vorgewendt, wann Sie Ihnen je zuetrickhen geben, so hab sie ihnen doch nicht Vnrechts geben. Ad Interrog.: 2. Das seye Ihme nit wissendt. 3. Seins wissens seye keines vnderessens gedacht worden, vnd hab die Beclagtin dem Beüttelspacher begegnet, er werdts vorm jüngsten Gericht nit verantwortten können, das er sie begehre in ein solch Spihl zuebringen. 4. Beüttelspacher habs vff seinen Aidt genommen. Das er aber selbst den darvon gangen, das seye nit, sonder man habe Ihne getragen.

VI—VIII. sagt Zeugn durchauss wahr sein. IX. abermahlen wahr sein. Ad Interrog.: 1. Die Beclagtin seye es nit gestendig gewesen. 2. Die Beclagtin hab gesagt, Ihr Sohn Heinrich seye ein ruch- vnd gottloser gesell, vnd Kriegsmann gewesen, welcher von seiner Religion abgefallen, vnd da er es Ihr geredt, so hab er Ihr doch damit zuvihl gewalt vnd Vnrecht gethon. 3. Wann es bey Gott verantworttlich seye, so seye es bey Ihme Zeugen auch verantworttlich. 4. Er hab sonsten mit dem Prothocolliren zuethon gehabt, Herr Vogt hab J. Kochen erfragt, weil er auch presthaft, ob er nit ein Argwohn vff die Verhaftin habe. 5. Ermelter Koch hab disses zuer Antwortt geben: weil er Niemandt nicht grundtliches bezüchtigen könne, so wölle er schweigen, vnd sein sach Gott befehlen.

X. XI. Keplerin seye nit abredig gewesen, das Sie drey mahl in das Bachhaus kommen etc. Ad Interrog.: 1. Die Haussbeckhin hab der Keplerin solches vnder augen geredt. 2—4. Nicht wissen. 5. Ja, Keplerin hab dergleichen Redem gebraucht. 6. Er hab von der Beckhin nit verstanden, das Beclagtin allein in ihrem

Hauss gewessen, oder die Kalbin angeregt haben solt, nichz destoweniger hab Sie danoch ein starckhen Argwohn vff Sie Kepplerin gehabt vnd ihr solches vnder augen geredt. 7. Der Haussbeckh hab wenig gelit zuverwexlen, mit dem brathen lass ers in sein Werth vnd Vnwerth beruehen. 8. Nein, Kepplerin seye nit darnach beschaffen, das sie so ein sach so leichtlich geständig seye.

XII. XIII. XIV. sagt Zeug Ja, also sey der Kepplerin vnder augen geredt worden. XV. Er befinde in seinem Prothocoll, das Kepplerin disses dargegen eingewendt vnd bekent. Sie hette das Stainlin an einem wochenmarckht erkhaufft. Ad Interrog.: 1-3. Kepplerin habs wohl gesagt, aber Zieglerin vffs aller gröbst lügen gestrafft, vnd gesagt, es habe Ihr nie nichz gemangelt. 4. Habs nie gehört, möchte auch ihr Arzney nicht. 5. O Gott, im geringsten nit. 6. Zeug hab Ihne nit gesehen, aber wohl von der Zieglerin, auch andern Leuthen gehört, das Sie gar armselig. 7. Kepplerin hab solches wohl furgewendt, Zieglerin aber es widersprochen. 8. Ob Kepplerin an Verderbnus schenckhels schuldig, wisse er nit, Zieglerin hab sie dessen bezüchtigt.

XVI. Bezieht sich vff sein Prothocoll, wisse auch ohne dasselb sich noch wohl zuerinnern, alls ob es erst in disser stundt geschehen were.

XVII. Kepplerin hab disses zur Vhrsach furgewendt, weil sein Frickhens Knaben einer Ihres Sohns Heinrichs Döchterlin hefftig gescheudt vnd geschmeht vnd gleichsam Sie Kepplerin darinnen für ein Hexen vnd Vnholden angetastet, das darüber Sie solche reden oder Trowwort gegen gemeltem Stoffel Frickhen in dem Elsässer Weeg verlauten lassen. Aber sie hab nit darbey angezaigt, wie Sie solche Trowwort gemeint oder an dem Zeügen rechen wölte. Ad Interrog.: 1. Ja, er könne solches bey seinem Aidt sagen, vnd seye Sie Beclagtin niemahlen bezeiz geführt worden, alls biss sie heimgangen vnd zue morgen gessen haben. 2. Stoffel Frickh hab sich dahin erclert, er habe der Kepplerin nit zue laidt geredt. 3. Ein ehrlich Mensch hette sich deren reden nit geschien. 4. Stoffel habe gesagt, es seye darvor eben ein gross Vngewitter gewessen, dahero er vermeint, Kepplerin hette nichz daraus zuethon gehabt. 5. Vff die vorgangnen reden in Stöckhlins hauss vnd diejenige schwachwort, so des Frickhen Bueb gegen der Kepplerin Sohns Döchterlin aussgossen, hab sich die Kepplerin gezogen. 6. Die Wort wethzumachen vnd einzuertrenckhen habe Stoffel der Kepplerin vnder augen geredt, Kepplerin sich deren Wort bekent, der sachen ingedenckh zuesein vnd solches gegen ihme weth zumachen. 7. Ja, bey seinen geleasten Aidtspflichten könne er solches bethüren. 8. Das haltte er für liederlich, das Kepplerin nit leiden mögen, das man vom Wetter geredt vnd sich des Kinder Zanckhs angenommen. 9. Wisse sich dessen nichz zuerinnern. 10. Stoffel Frickhens Haussfraw habe eben gesagt, Sie wisse anderst nichz weder was Sie von Ihrem Stoffel gehört hab.

XVIII. XIX. sagt Zeug wahr sein. XX. sagt Zeug ebenmessig wahr sein. Ad Interrogatoria: 1. Nit ohn sein, das Stahls Haussfraw wohl angst gewessen, das es über Ihr Mann für Sie erzehlt, könnte er Zeug nit sagen. 2. Beclagtin hab wohl der Zeügin Jugendt furgewendt, Sie Zeügin aber dargegen gesagt, Sie wisse dennochter noch wohl, wie es sich begeben hab. 3. 4. Ja, es seye wohl geschehen, aber die Stahlin habs widersprochen. 5. Er haltte dafür, Kepplerin bekenn es vff disse Stundt. noch nit.

XXI. XXII. sagt Zeug wahr sein, Vhrsach sein Zeügen Wissens, er hab solches selber Schmidten Mundt also beschriben.

XXIII. Kepplerin hab angezaigt, Sie seye vornehmlich der Vhrsachen wegen an Daniel Schmidten hauss gangen, weil Ihr Tochter damahlen noch ledig gewessen, vnd ein Buelschaft gehabt, aber der gemeinen Sag nach berürtem Ihren buelen mit erwissen oder beisein Daniel Schmidten ein Par Strimpff kauft, das sie nit vnbillig bey ihme Daniel zuerkundigen begehrt, ob dem also, vnd was solche Strimpff gecostet haben wöchten. Alls aber Daniel Schmidt alle articulirte Vmbständt der Kepplerin vnder augen geredt, vnd dargegen Ihr endtschuldigung vmbgestossen, mit dem Vermelden, als sie Kepplerin Ihme zum wenigsten eins, wo nicht zwey Kinder vmb das Leben ebracht, hab Sie Kepplerin vor den Gezeügen eben ein solches geschehen lassen vnd ein weitere red mehr geben, denn das sie vnschuldig sein wöllen. Ad Interrog.: 1. Ei man habe Ihne nit gehezt. 2. Ja Kepplerin seye des gerathenen Segens nit eständig gewessen, aber Schmidt seye vff seiner Anzaig gebliben, vnd wisse er von der Wiegen nichz, dann das eben Schmidt gesagt, die Kepplerin seye yber seine Kinder in der Wiegen gelegen. 3. Wisse er nit. 4. Sie habe disses also furgbracht, aber Schmidt hab eben darumb, das Kepplerin seiner haussfrawen also begegnet, nur in desto grösseren Argwohn vff sie gehabt. 5. Ja, das habe Schmidt der Kepplerin

vnder augen geredt, wisse von keinem beseiz führen, wie auch Schmidt das Ihr Keplerin vnder Augen geredt, das Sie einmahl zue Ihme gesagt, es würde Ihme Daniel Schmidten vihl mehr bösslich zuegesetzt, weder seinem Weib, aber durch das gebett hette er das glückh, das man Ihme weniger dann seinem Weib zuekommen köndte. Keplerin hab aber Ihr Vnwissenheit darüber anzeigt, vnd vermeldt, sie werdt nit geredt haben. 6. Es seye von keiner Arbeit, sonder von der buolschafft geredt worden, vnd hab Beclagtin fast allen Zeügen mit dem Jüngsten Gericht, Sie aber Ihr hingegen vom zeitlichen Verbrennen vnd hellischem fewr getrowet. 7. Schmidt hab Beclagtin rund bezichtigt, vnd sich nit darvon abwendig machen wöllen lassen, wie es aber beschaffen, das wisse zum vordersten Gott, vnd dann Sie Keplerin zum besten.

XXIV. Dissee so alda articulirt, habe Martin Heller vnd Gertraute Zahnens Hausfraw der Beclagtin in Confrontatione allso vorgehalten, vnd Keplerin darüber bekent, das Sie ihres Vatters seeligen Kopff von articulirtem Todtengräber vassuegraben begehrt, aber doch keiner andern meinung, dann weil Sie zuvor oft gehört, das er zu vihlen sachen guet, selbigen Ihrem Sohn nacher Prag zueschicken vnd ein Trinckgeschirr darauss machen zu lassen etc. (ut supra). Ad Interrog: 1. Keplerin hab vnder dem Articul vermelter massen selbstn rundt bekent. 2. Sie hab es allso herum bringen wöllen, aber beede Zeügen habens rund widersprochen. 3. Ja, dissee seye wahr. 4. Er Zeüß wisse wohl, das Beclagtin solches im bürgerlichen Process verlanget habe.

XXV. Keplerin habe bei der Confrontation nit geständig sein wöllen, das sie Hallers Mägdlin etwas gethon hab, vnd doch freys Willens bekent, das sie Herr Vndervogt einen Becher zuverehren angeboten, vnd da ers nit abgeschlagen hett, müsst Ihme derselb gleich zue handen gelüfert worden sein.

XXVI. Dissee habe er Zeüß, weil er mit dem Prothocolliren vmbgangen, vsser der beclagtin mundt nit gehört. Nachdem aber der Herr Specialis etc. solches wahrgenommen, habe er vff Ihr anbringen solches dem Prothocoll auch beygefügt. Ad Interrog: 1. Beclagtin habe eben gesagt, es sey darumb geschehen, das Sie nit verschrayt werde, aber kein misshandlung bekent. 2. 3. Das wisse er Zeüß nit. 4. Er hab von denen, so solches referirt, anderst nit verstanden, dann das Keplerin gesagt soll haben, das solcher Becher noch kommen müste. 5. Er könde der Keplerin nit ins Herz sehen, er glaubs aber. 6. Er halte die Keplerin noch für gescheidt gnuog.

XXVII. sagt Zeüß Ja, dissee seye bey gewehrter Examination fůrgangen, vnd befunde er dissen Articul seinem Prothocoll durchauss gemes.

XXVIII. wahr sein, vnd wisse solches menniglich wohl. Ad Interrog: 1. Ja, Sie hab solches allso vorgebracht. 3. 4. Gehe Ihme nicht an, vnd wisse auch nicht darvon. 5. Wer Ihme Ihr Vorhaben sagen wolt?

XXIX. sagt Zeüß wahr sein, vnd habe schon Keplerin bekent, Sie hab nit allein an Ihrem Kindt Hannss Friderichen vnd Sohn Heinrichen ein seegen gebrant, vnd seye doch Hannss Friderich darüber gestorben, sonder auch gestanden, das Sie solchen Benedict Bunttelpacher gerathen, vnd darbey Sie Keplerin Ihme Zeügen solchen Seegen selbstn ad pennam dictirt, in massen selbiger von Wortt zue Wortt in der Confrontation zuefinden sein. Ad Interrogatoria respondirt Zeüß, das 1. vnd 2. Ja, Keplerin hab bey Ihr selbstn vermeint, es seye nicht abergläubisch, auch kein missbrauch Göttlichen Namens bey solchem Seegen, er Zeüß könde es aber nit recht haissen. 3. Abermahlen ja, Keplerin hab es mehr für ein gebett, alls Seegen gehalten.

XXX. Keplerin hab ihre Augen von den Zeügen abgewendt, vnd weder selbige noch die darzue Verordnete rechtschaffen angesehen. Darzue einigen Zehren oder Tropfen Wassers vsser Ihren Augen nit von sich gelassen. Ad Interrog: 1. 2. Wer Ihme Zeügen sagen wolt, was Beclagtin Je vnd alwegen für geberden gehabt? 3. Mit dem Jüngsten Gericht hab Keplerin gleich wol den Zeügen etwan getrowt, aber sonsten sich gar schlechtlich verantwortet. 4. Ey er wisse ihr natur nit. 5. Es hab sich nit bedörfft, dann die Zeügen alle ohne Partheylichkeit Ihr alles frisch vnd vnverzagt vnder augen geredt. 6. Er könde nit sagen, das sie im geringsten verwirrt worden, Sie hab sich eben sonsten nit wissen zuentschuldigen.

XXXI. Sagt Zeüß wahr seyn, vnd wisse er solches daher, er hab desswegen zwen vnderschiedliche befelch bey den Actis, der eine seye den 3. Aprilis, der ander den 28. Septembris 1617 datirt. Ad Interrog: Er habe auch ein befelch bey den Actis, datirt den 15. May 1618, des Inhalts, in der burgerlichen Rechtfertigung fürderlich fortzuefahren. Habe Herr Vogt sonsten weiter befelch, so wiss er Zeüß es nit.

7. Martin Franckh, Burger vnd Stattknecht zue Güglingen, hat vff die gemeine Fragstuckh fürstl. Landtrechtens gesagt: 1. Er werde vngefährlich 25 Jahr alt seyn, wisse es nit aigentlich. 2. Wiste nit was des Hail. Reichs Acht sey etc. Ad generalia Interrogatoria: Es seye Ihme durchaus von disser sachen nichz bewusst, er kenne diejenige Leüth nicht, deren in dissen Fragstuckhen gedacht werde.

XXXII. Nachdem er der Beclagtin, da sie noch im Thurn am vndern Thor zue Güglingen gelegen, eines Tags das essen gebracht, hab Sie begehrt, Ihr Wasser zue holen vnd alls er Zeüg Ihr Hafelin genommen, vnd die Staffel hinauff der Thüren zuegangen, hab Sie zue Ihme gesagt, er solle Ihr die Thür auch einmahl offen lassen, er seye so gar ein bösser Mann, trawe Ihr so gar nit, wolte sie doch nirgendt hin, wann sie schon hinauss köndte. Ad Interrog. 1. Sie habe selbenmahls keines Luftts meldung gethon, gleichwol seidthero sag sies, vnd wende solches für. 2. Wie sies gemeint, vnd ob sies dahin verstanden, nur die eine oder beede thüren offen zuelassen, das wisse er nit. 3. Beclagtin habe disses selbenmahles nit gesagt.

XXXIII. bekundschaftet Zeüg, die Beclagtin hab eines tags (er aber nit mehr wiss, ob es vor oder nach obbeltemt geschehen, es sey aber in zweyen Tagen beedes fůrgangen), auch vmb die Mittagzeit ihne mit dissen wortten angeredt: Manne, lieber Manne, lasset mich hinauss, ich will euch 100 Guldin oder einen brief für 100 Guldin geben. Er Zeüg sie beantwortet, wenn Sie draussen were: aber wann Sie Ihme noch sovihl gebe, so dörf er Sie doch nit hinausslassen. Beclagtin darüber gesagt, so wöll sie auch nit hinauss. Ad Interrog. 1. Er hab von Ihr gehört, das sie gesagt, Ihre Kinder seyen so vnwillig, wann nichz mehr da seye, so habe Ihr Vatter seeliger Ihr ein Schuldtbrief zum voraus vermacht, dasselbig müsst die Ihr wohl geben. 2. Seidthero die Beclagtin in der Stuben gelegen, vnd ihr vff dem Rathauss fůrgehalten worden, Sie hab Ihme Zeügen 100 Guldin oder ein Schuldtbrief angeboten, hab Sie Sich etwan. davor aber nie, vernemen lassen, sie sag noch, sie wolte noch sovihl geben, das die sach aussgericht were, aber auss was gemüth solches von Ihr geredt worden, auch ob der Beclagtin ernst gewessen oder nit, da Sie diss, so er vnder dem Articul anzaigt, zue Ihme gesagt, das seye Ihme Zeügen nit wissent. 3. Ja, Beclagtin hab sich dessen, da Sie noch im Thurn gelegen, gegen Ihme vernemen lassen vnd gebetten, ihr fleissig zuewarten, Sie auss dem Thurn in sein Stuben zuenemen, mit vermelden, wann ers eingehe, so werdt Ihr Sohn schon bey der Canzley zuwegen bringen, mit Versprechung, Ihme ein guetto Verehrung zuethon, aber nit gesagt, wo Sie es herbringen wöll. 4. Ob sie solches besonnener oder vnbesonnener weis gethon, auch ob Sie es böss oder gueth gemeint, wisse er nit.

XXXIV. Da man die Beclagtin nacher Güglingen gebracht, seye der Stattknecht von Lewenberg mit Ihr kommen, vnd hab anzaigt, Sie seye wohl 3 Wochen lang zuvor in Lewenberg gefangen gelegen, vnd ersuecht worden, ob Sie kein Messer oder gürtel bey Ihr hab. Alls sey Sie zue Güglingen weiter nit ersuecht worden, vnd wisse er Zeüg anderst nit, das ein Messer bey Ihr gefunden worden, dann wie er von Stoffel Franckh vnd Jacob Bidermann, so ihr gehüttet, gehört, welche gesagt, Sie haben bei Ihr ein Messer vff dem Tisch gesehen, vnd da Sies gefragt, wo Sies her bring, sie geantwört, es seye im Thurn gelegen. Bidermann ferner gesagt, da er mit ernst von Ihr wissen wöllen, wo Sie das Messer hergebracht, hab Sie anzaigt, es seye eine zue Lewenberg bey Ihr im Thurn gelegen, dieselb hab Ihr solch Messer in die Rockh Plegin hineingeschoben vnd Sie seidthero nit mehr daran gedacht. Ad Interrogatoria respondirt Zeüg: 1. 2. Er könde anderst nit sagen, dan wie ers von den Wächtern gehört. 3. Ja, er hab der Beclagtin, wann er Ihr flaisch gespeist, weil Sie gesagt, Sie hab kein Zaan, vnd könde es nit beissen, damit Sie selbiges schneiden könden, allwegen ein kurz abgebrochen gestumpendt messer geben, aber allwegen, wann Sie gessen, Ihr solches wider genommen. 4. Beclagtin hab gesagt, Sie hab vermeint, es seye das messer, so er Ihr immer gelyhen, vnd er werdt etwan im Thurn versteckt haben vnd es herabgefallen sein. Aber er hab sein dargelyhen gestumpet Messer allwegen mit Ihme genommen, vsserhalb des Thurns verstöckht, vnd es nie im Thurn gelassen. 5. Disses könde er bey seinem Aidt sagen, das Beclagtin, seidthero ein Messer der Hütter anzaig nach bey Ihr gefunden worden, zue Ihme gesagt, Sie hab von einer gefangnen Weibspersohn, so zue Lewenberg bey Ihr in gefangnus gelegen, gesehen, das Sie einmahl ein Messer ausser Ihr Beclagtin Rockh Plegin herausgezogen vnd volgendts selbiges auch wider hinein gesteckt hab. Darbey Sie Beclagtin ferner vermeldt, Sie hab gedachte Verhaftin gefragt, wo Sies herbring, da hab Sie gesagt, Sie hab so ein grosse Messerschaiden, vnd zwischen zweyen grossen Messern das darinnen stecken gehabt, da der Stattknecht solche zwey grosse Messer heraus-

gezogen, seye disses hinab in die scheiden gefallen, vnd darinnen gebliben. 6. Was so ein altes Weib bey sich erinnert, wisse er nit, aber obbemeltes hab er von Ihr gehört. 7. Er habe der Beclagtin das Messer sonsten nirgendt zuegelassen, dann biss die gessen gehabt, auch habs Beclagtin nie lenger begehrt.

8. Jung Stoffel Franckh, Burger zue Güglingen. Ad XXXIV et XXXV. Er hab die Beclagtin neben Jacob Bidermann neunndthalb wochen gehüttet, da hab sie gleich anfangs ein kleins alts Geisslinger Messerlin, so nit abgebrochen gewesen, vnd er noch daheimbden hab, gehabt vnd ein Tag zwen, wie der Statknecht selbstn wohl gesehen, damit gessen. Ehe vnd dann ihr aber selbiges genommen worden, haben Sie die Beclagtin gefragt, Sie habe so ein hüpsch Messerlin, wo Sies her bring. Beclagtin anfangs nit gleich mit der Sprach heraus gewölt, vnd doch vff ferner befragen geantwört, Sie könne anderst nit gedenccken, dann die Weibspersohn vff dem Stüblin zue Lewenberg habs ihr in die Belz Plegin geschoben, vnd seye selbige fraw nit, sonder ihr Mann justificirt worden. Ad Interrog: 1. 2. Ob das Messer in der Belz Plegin verborgen gewesen oder nit, könne er nit sagen. So habe auch die Beclagtin nichz grundtlichs darvon geredt, sonder eben gesagt, Sie könne anderst nit gedenccken, dann dieselbig Fraw habs Ihr in die Belz Plegin verschoben. 3. So lang er sie gehüttet, hab er nit gesehen, das der Statknecht Ihr ein Messer gelyhen, sonder er Zeüg hab ein abgebrochens Daschenmesser, das hab er Ihr etwan gelyhen, biss Sie gessen hab, aber er vnd sein Mithnetter, wie auch der Statknecht seye darbey gesessen. 4. Das wisse er nit. 5. Nein, Beclagtin hab nichz gewiss bekent, sonder gesagt, Sie kende andersten nit dencken, dann dieselbig fraw habs ihr in die Belz Plegin geschoben. 6. Beclagtin sey ein altes Weib, vnd hab sich gegen Ihne Zeügen vnd J. Bidermann vernemen lassen, Sie hab, da Sie noch im gewelb, verstehendt im Thurn gelegen, eimahl Ihren Belz geschüttelt, dabey Ihr bey sich gehabt messer herausgefallen. 7. Beclagtin hab das bey Ihr gehabt Messer nur zum Essen gebraucht, er habe nit geachtet, was Sie für Zän hab.

9. Jacob Bidermann, Burger zue Güglingen. (Er werde vngefährlich ein Jahr 24 alt sein, wisse es nit so aigentlich. Die Reichsacht verstehe er nit).

XXXIV. XXXV. Er könne nit sagen, ob Beclagtin anfangs der Messer vnd anderer sachen halber durchsuocht worden sey oder nit. Aber nachdem er sie gehüttet, hab Sie gleich anfangs ein kleins vnabgebrochens Geisslinger Messerlin gehabt vnd ein Tag zween darmit gessen. Er vermeint, der Statknecht hab ihr villeicht solches geben, der hab aber gesagt, er habs Ihr nit geben, also er Zeüg Abends ohnvermerckhter sachen Ihr das Messerlin genommen vnd volgendts sie gefragt: Cätherlin, wo bringet Ihr dass Messer her, wanns der Vogt innen würde, so würdet Ihr hüpsch anlaufen. Da hab Sie Anfangs nit recht heraus gewölt, wo Sies herbring, doch alls sie ferner an Sie gesetzt, geantwörtet, sie vnd die fraw von Lewenberg haben das Messerlin gehabt, vnd solche fraw Ihr solches in die Rockhs Plegin gestossen. Volgendts in Güglingen hab Sie einmahl Ihren Rockh im Thurn geschüttelt, da sey es heraus gefallen. Vom justificiren hab gleichwol Beclagtin etwas gesagt, er wisse aber nit mehr aigentlich, ob Sie gesagt die fraw oder ihr Mann seye gerichtet worden. Ad Interrog: 1. Er wisse anderst nit, dan wie Beclagtin Ihnen selbstn gesagt hab. 2. Beclagtin hab gesagt, die fraw zue Lewenberg hab Ihr solch Messerlin in die Rockh- vnd nit Belz Plegin gestossen. 3. Von der Beclagtin hab er gehört, der Statknecht hab Ihr etwan ein messerlin gelyhen. 4. Das wiss er nit. 5. Das könne er betheüren, wie er hievor angezeigt hab. 6. Beclagtin sey freylich ein alts Weib, vnd sauber weiss vff dem Kopff, wessen aber Sie sich erinnert, weiss Zeüg nit. 7. Er müsse mit der Wahrheit sagen, das Sie das Messer sonsten nirgendt zue gebraucht, alls zum essen, vnd glaub er wohl, Sie werde nit vhl Zän mehr haben.

Damit Zeüg sein deposition geendet, vnd ist allen Gezeügen sein Vssag biss zue ordenlicher Publication zueverschweigen vfferlegt worden.

Das nun berührte Zeügen Verhör hievor inserirter massen von mir möglichstes vnd angelegens fleiss verrichtet, auch solche Kundschaften allso vnd anderst nit ergangen, sodann jedem Gezeügen die gethane Vssag verständlich vorgelesen worden, dazue sich die Gezeügen nit allein in sitten vnd geberden vnverdächtig erzaigt, sonder auch vermittelst ihrer Pflicht vnd Aidt solches die grundtliche Wahrheit vnd alls Ihrem Wissen gemess beschriben sein, bekent, demnach so hab Ich solches alles in diss Rotulum zusamen verfasst, volgendts durch meinen Diener mundiren vnd abschreiben lassen, vnd nach fleissiger Collationirung, zue Vrkhundt vnd gezeugnus mich mit aigner handt vnderscriben, auch solches mit meinem gewohnlichen Insigill beschliesslichen verwarht, vnd thue E. E. F. W. vnd Gunsten solches hiemit also ver-

geschlossen yberschickhen, denselben mich zue gunsten vnd diensten, dabeneben aber vns zue allerseiz Gottes gnadenreicher väterlicher bewahrung gantz trewlich vnd hailwertig empfehlen. Datum den 30. Januarii Anno 1621.

E. E. W. vnd Gunsten

Denstwilliger vnd geflissener

Stattschreiber zue Brackhenheim
Sebastian Victor Coccyus.

Das dise Copiae gögen dem rechten Original collationirt worden, vnd selbigem concordirendt vnd gleichlautendt seyn, bezeugt
Stattschreiber zu Güglingen
Bernhardt Khienlin.

Peracto testium examine Guglingae in iudicio urbano hoc conclusum est.

Actum vorm Stattgericht Güglingen den 13. Februarii 1621

in der peinlichen Rechtfertigung zwischen Fürstlich clagendem
Herrn Anwaldt Johann Vlrich Aulbern

Contra

die Verhafftin vnd peinlich Beclagtin Kepplerin
von Leonberg.

Nachdem Fürstl. clagender Anwalt jüngsten Rechtstag sich vff Beweyssung gezogen, vnd der Stattschreiber von Brackenheim V. Coccyus als diser Sachen Verordneter Commissarius das Examen Testium dem Richter Zweiffels frey werde eingeluffert haben, als pitten Er solcher, so wohl auch der in Causa civili einkommener Zeügen Verhör halber vmb publication, vnd derselben beeder Copias, auch daneben vmb befürderung.

Darauff hat ex parte der Verhafftin vnd peinlich Beclagtin Kepplerin Beystandt Johann Ruoff, Burger vnd geschwornen Gerichtprocurator zu Güglingen ebenmässig publication einkhomner Attestationum, vnd derselben so wohl auch in causa civili als Criminali begehrt.

Vff solches seyen beederlay Attestationes judicialiter publicirt, vnd beederseits Partheyen Abschriften derselben bewilligt vnd zugelassen worden.

Actum ut supra.

Stattschreiber zue Güglingen.

Bernhardt Khienlin.

Die 23. Febr. 1621 hoc decretum ad praefectum Guglingensem missum est:

Lieber getrewer. Diweil wir den Peinlichen Process wider die Verhafft Catharina Kepplerin von Leonberg gern befördert sehen wolten, Alls ist Vnser bevelch, du sollest vnss berichten, ob vnd wann der Stattschreiber zue Brackenheim sein Commission verricht, vnd dass Examen dem Richter bey dir ybergeben, Item ob selbiges publicirt, auch was darauff von dir vnd der Verhafftin eingebracht, vnd ob in der sachen beschlossen worden seye, oder warauf dieselben jezo beruhe, Vnss darnach haben zurichten, verlassen Wür Vnss.

Datum etc.

Chr. Engelshoven. Severin Ayhin.

Ad haec respondit praefectus Aulber d. 28. Febr., ea referens, quae praemissis libellis insunt eaque tradit consilio supremo, petens ut idem juris consultus, qui „articula probatoria“ conscripserit, delationes testium comparet et conclusionem perficiat. Ad haec rescribit consilium: Man lass es bei der Publication attestationum verbleiben. Wtr seyen auch nit gemeint, hierüber ein Probation Schrift ex parte vnser einzugeben. sondern sollestu auff die attestationes cum oblatione si quid facti in sachen beschliessen, auch vff den fall die Verhafftin weiter nichts eingeben wurde, so ableinens bedürfftig, allssdann die sach zu recht sezen, auch dem Richter die andeutung thun, der Vrthl halb bey der Juristen Facultät zue Tüwingen zu consuliren, welches du allssdann zur Cantzley yberschicken solt. Wafer aber die Verhafftin Ihres theils ein Probations Schrift judicialiter einbringen wurde, die ableinens von nöthen, sollestu selbige in originali (dann du diss orts vnnöttig Copeygelt wol erspahen kanst) erfördern vnd zur Cantzley yberschickhen.

Decr. Stuttg. 10. Mart. 1621. Eberhardt Herr zu Limpurg, Landthoffmaister.

Praefectus Aulber d. 11. Maji Stuttgartiam refert, Kepleriae advocatum scriptum probatorium exhibiturum esse et petere, ut interim dum illud scriptum absolvetur, jus sistatur, „darauff ich biss dato erwartet, da dan mir verschinen Montag, als ich eben zue Stuetgarten anderer Geschäfte halber gewesen, durch Johan Kepp-

ler Mathematicum ein Exception- vnd Defension-Schrift sambt zweyen rotulis zuegestellt wurde. Wann dann er Keppler begert, das von dem Richter zue Lewenberg der rotulus examinis wider die Reinboldin, sonderbahrer eingeflegter Vrsachen wegen, in originali erfordert werden solle, alss habe nit vnderlassen sollen, E. F. Gn. solches hiemit vnderthönig zuberichten, vnd wie ich mich hierin zuverhalten ferners beschaidts erwarten sollen.

Kepleri scheda, quam dicit praefectus Guglingensis, haec habet manu Jo. Kepleri scripta:

Disser Rotulus sampt seinem anhangenden Rotulo reprobatoriali misori ist von der Beclagtin seitten dem Fürstl. Herrn Anwalt zu treffen Handen zuegestellt vnd dargelihen worden, vnd diss zu befürderung des Process, biss das Herr Anwalt das Original von Löwenberg erhandelt vnd den actis beygelegt, ohne wölches der von ihme eingelegte rotulus secundus causae civilis an vilen nöttigen Orten imperfect, vnverstandlich vnd mancus seyn würde. Wan solches Original bey Löwenberg erhebt vnd den Actis criminalibus beygefügt, seind die Keplerische Willens, dise Inen zustendige copias vmb mehrer notdurfft willen wider abzufordern.

Cum ad praefecti literas Stuttgartiae non rescriberetur, iterum adiit praefectus consilium Stuttgartiense, scribens d. 23. Junii: . . . wan dan sie Verhafftin sich gar vnwirsch erzeigt, vnd allerley reden verlaanten lässt, alss ob man die sachen wider sie muotwilliger Weiss vfhielte, beneben vihlfeltig angehalten, dieselbige zuebefürdern, damit es doch einmahl zue endt komme, alss habe nit vnderlassen wollen. E. F. G. ein solches vnderthönig zuberichten, vnd vmb befürderung der sachen hiemit vnderthönig Anmahnung thon wöllen etc.

His respondit consilium Stuttgartiense: Von Gottes Gnaden Johann Fridrich etc.

Lieber getrewer. Hiebeygeschlossen lassen Wür dir ein deduction vnd respective Confutation, auff die von der Beclagtin seitten zuvor eingebrachte Exception vnd Defensionschrift gestellet, zuekhommen, mit Befelch, dass du solche Deduction nechsten Tages Gerichtlich ybergebest vnd darbey cum oblatione solita submittierest. Da nuhn beklagten theilss darauff ohne Special Handlung alsbald auch zu Recht gesetzt würde, soltu gleich pure concludieren. Als aber der Beklagtin fürsprech oder Beystandere copias oder das original selbst begerten, soltu ihnen das zulassen, vnd folgendts, da sie darauff mündt- oder schriftlich duplicieren, jedoch aber weder newe Kundtschaft zu fiehren begehren, noch sonsten brieffliche documenta oder andere in facto bestehende Newerung fürbringen, sonder allein de jure aus den pereits veriebten vnd einkommenen actis disputieren würden, mit widerholung aller vorigen Handlungen, vnd gemeiner Widersprechung jedes ybrigen vnd widerigen, gleich darauff mündtlich beschliessen, vnd wie in der Klag beschehen, zuerkennen, vnd fürderlich Vrtheil, damit dise so lang gewehrte sache einist zu End gebracht werden mögen, bitten. Soferre aber von dem Beklagten Theil ferrere Zeügen Verhör begehrt, oder mit beylegung zuvor gerichtlich nicht producirten documenten in facto newerung gesucht werden wolte, hastu seines fürbringens abschrift, vnd wass sich darauff zuehandlen gebürth, Zeit zuebegeren, solches zu vnserer Cantzley ehist zuberichten vnd beschaidts zugewarten. Dessen verrichtest du Vnsern Bevelch. Datum Stuetgardt den 6. Augusti anno 1621.

Melchior Kechler. von Schwandorff. Seb. Faber.

Mandatum principis, ut causa Kepleriae jurisconsultorum ordini Tubingensi adferendam sententiam traderetur, tribunali Guglingensi minus placuit, quare d. 23. Augusti haec Stuttgardiam referunt iudices: . . . Nachdem in deren vor vnss nunmehr lang gewehrten Peinlichen Rechtfertigung zwischen Fürstl. Anwaldt vnd der Verhafftin Keplerin in puncto torturae so weit procedirt etc., ist vns andeutung gethan worden, vns der Vrthel halber bey der juristen Facultet zue Tüwingen Rechz zubelehren. Wann aber der einkommenen Actorum vihl, vnd die sachen sehr weitläuffig, dan in derselben Raht zuepflegen es ein merklichen grossen Vncosten erfordern, vnd vnss denselben von gemeiner Statt wegen zuerstatten ganz beschwerlich vnd bedenklich fallen würde, seintennmahlen Verhafftin Keplerin nicht in Göglinger Ambtung beygefangen, sondern vff Ihres Sohns Christoph von Leonberg beschehen vnderthänig supplicando ersuechen vnd Pitten, von Leonberg auss nacher Guglingen in Haftung transferirt worden: alss haben bey E. F. Gn. wessen mann sich hierinnen angeregten ohncostens halber zuverhalten, vnd wer dennselben zuerstatten, wir vns desswegen gnedigen beschaidt

erholen vnd beneben E. F. Gn. zu beharrlichen gnaden vnderthönig vnd gehorsams fleiss empfehlen wollen.

Ad haec Stuttgartia rescriptum est d. 28. Augusti: . . . Vff ewer vnderthenige bescheidtserholung, wessen Ihr Eüch in der Keplerin sachen zuverhalten, ist Vnser Bevelch, Ihr wöllend mit Vberschickhung der Actorum nacher Tüwingen fürgehen, vnd allsdann der Juristen Facultät bedenken mit dem Vrthel anhero yberschicken. Darauf gedenccken Wtr Vnss zugleich des Vncostens halben auch zuerklären vnd bescheidt zugeben, wer die sportulas erlegen solte.

Hieran geschicht Vnser meinung.

Christoph von Engelzhoven. Sebast. Faber.

Eodem die quo praefectus Guglingensis de causa Kepleriana Tubingam mit-tenda et sumtibus erogandis Stuttgartiam scripsit (23. Aug.), Reinholdus consilium adiit Stuttgartiense, petens: . . . Wann dann die Kepplerische freundschaft sich vndersteht, den Peinlichen Process so lang vffzuhalten, biss die Kepplerin daryber sterben oder durch lange gesuchte Mittel vsser der gefengnus khommen möchte, derselben Vermögen auch vnder dessen allso vffgeht, das ich mich wegen vilfeltigen Vssgebneben Artzet-lohns, vnd dann sovil mir vff die Rechtfertigung gangen, inskünftig nit mer erholen köndte: allss gelangt ahn E. F. Gn. vmb Gottes vnd der gerechtigkeit willen mein vnderthenig flehenlich anrueffen vnd Pitten, die wollen, in gnädiger erwegung, ahn der Kepplerin ybelthatten nit zuzweifflen, sonder dieselben allberait Landtkündig, vnd dass Ich zu vorgangnem Rechtlichen process gezwungen worden, durch gnedigen bevelch ahn gehörige orth Verordnung thun lassen, dass eintweder ich vmb meinen Verlust, sovil daran liquidirt werden khan, befridigt vnd Schadloss gehalten, oder vffs wenigste biss vff endlichen Ausgang mir vff 300 Guldin in arrest gelegt vnd vor-behalten werde etc.

His d. 28. Aug. respondit curia Stuttgartiensis: der Supplicant hat vor diesem die Keplerin beschuldigt, Sie habe seinem Weib einen verzauberten trunck zuge-bracht, dessen die Verhaftin nit gestendig sein will, dahero er dasselb mit Recht darzuethun vermeint. Nun ist gleichwohl die Verhaftin in andern Puncten mehr gravirt, desswegen Sie zue Güglingen von dem Vogt beclagt vnd berechtet würdt. Dieweil Sie aber in dem Process so weit noch nit kommen, dass etwas erwiesen, sondern in p^o torturae vf einholung der Vrthel bey der Juristen Facultät zu Tübingen bestehet, so kan dem Supplicanten zu seinem viel zufrühe beschehenem begeren nicht willfahrt werden, sondern mag dess angefangenen Processes Ausgang erwarten.

Buwinckhausen. Ayhin.

Literis praefecti Aulberi (d. 11. Maji) adscriptum est: Vnsers gnädigen Fürsten vnd Herrn Cantzley Advocat Hier. Gabelkover hat hiebey der Verhaftin Kepplerin eingebene Exception vnd Defension Schrift neben den andern Actis zue empfahe. Drauf soll Er, im fahl es die noturfft erfordern möchte, ein ableinung begreifen, vnd selbige zur Cantzley yberschicken.

Decr. in Cons. 14. Maji 1621.

Keplerus refert consilio supremo, se scriptum hoc praefecto Guglingensi tradidisse, scribens:

Durchleüchtiger Hochgeborner, Gnädiger Fürst vnd Herr.

E. F. Gn. seind mein vnderthänige arme dienste bevor. E. F. Gn. geb Ich zuvernemen, das jüngst verschinen sibenden Maji auff seitten meiner zu Güglingen vnschuldig verhaftten Mutter Katharina Keplerin die Notwendige Schutz- vnd Defensionschrift, wider die durch E. F. Gn. Anwalt, Vogt alda, eingelegte vermaintliche documenta, eingeraicht vnd ermeltem Anwalt damahls alhie zu Stutgart anwesend, extrajudicialiter eingehendigt worden. Wan dan hierauff bey jetzerwentem Anwalt Ich zu Güglingen den 13. Maji hernach vmb fernern fürderlichen gerichtstag angehalten, derselbig aber mir zur Antwort geben, das Er die empfangne schutzschrift sampt zugehörigen beylagen in die Fürstl. Cantzley yberschickt, derentwegen er von dannen auss mehrer Verordnung gewärtig sein müess, als hab Ich nit vnterlassen, bey E. F. Gn. Cantzley vmb befürderung der sachen mündliche anmahnung zuthuen: hier-auff Ich sovil berichts eingenommen, das die benente Acta einem Cantzley Advocaten hinauss geben, darneben Ime anbefohlen worden, wafer er für not-

dürfftig befinden werde, etwas wenig oder vil zu replicirn, das Er solches ohne allen aufschub fürkehren solle.

Wan dan Ich an jetzo ferners sovil verstanden, das dise hochbeschwärlliche, nunmehr in den zehenden Monat verlengerte handlung nochmahlen bey jetz benentem Cantzley Advocaten stecken pleibe: als gelangt an E. F. Gn. mein ferner vmb Gottes Willen flehenlich bitten, E. F. Gn. wollen durch mehr instendigliche Befelche diser sachen dermahlen eines also zu end verheiffen, damit ein alte viervndsibenzig Järige Weibsperson nit so gantz vnd gar vmb Ir Armuth, Leibsgeundhait vnd Verstand gebracht, oder durch dise vnverdiente Verlengerung etwa zu eüsserster kleinnüettighaitt verursacht werde. Das würt der höchste Beschützer aller Notleidenden vnd Verfolgten seiner Zuesag nach gewisslichen vergelten. E. F. Gn. mich vndertheniglich empfehlend

E. F. Gn.

Vndertheniger
vnd gehorsamer

Rescr. Vnsers gnädigen Fürsten vnd
Herrn Cantzley Advocat Hieronymus
Gabelkover wolle dises lesen vnd die
sachen woh möglich befürdern.

In Cons. 25. Maji A. 1621.

Paulus Schnepff.

Joh. Vlrich Rösch.

Johan Kepler,
der Zeitt E. E. Landt. in Oester-
reich ob der Ens Mathematicus.

„Copiae Peinlichen Gerichts Prothocolls zue Göglingen“ summan eorum exhibent, quae eo usque in causa criminali acta sunt. Ex his haec excerptimus: die 4. Sept. 1620 praefectus Aulber mandati muneris accusatoris sibi delati fidem facit, iudicibus tradens decreta Stuttgartiensia (p. 438), simul accusationem a se conscriptam legit. Defensor (procurator Ruoff) petit, ut sibi exemplum accusationis tradatur, et aliquot septimanarum dilationem ad perficiendam defensionem, quam petitionem iudices concesserunt. Die 4. Octobris 1620 coram iudice accusata responsionem suam tradidit, „litem contestans“ (p. 444). Die 10. Oct. respondit accusator ad litis contestationem accusatae, tradens: „Acceptationes responsionum, respective responsiones ad praetentos“ etc. (p. 448). „Verhaftin thuet beneben Ihrem freündlichen lieben Sohn, Herrn Joh. Keplern Mathematico zue Linz auch gebürlich erscheinen, vnd leest Ihrn nit endtgegen sein, das des Herrn Fürstl. Clagenden Anwaltds eingebene schrift abgesehen werde. Fürstl. Anwaldt: Weil der Process sich nunmehr lang verweilt, derselb aber einest befürdert werde, allss will man ex hac parte, vnd damit die Zeugen noch vor den Feriis beaidigt werden, den Stattschreiber zue Brackhenheim hiemit pro Commissario ernent haben. Verhaftin: Hab allss vnschuldig Peinlich Beclagtin die responsiones etc. zimbllicher massen vernommen, will dasjenige, so Ihren darinnen nütlich vnd dienstlich, bester form acceptirt, das yberige aber per generalia widersprochen haben, vnd damit man sehe, dass disser seiz der Processus ebenmessig begehrt befürdert zuwerden, vnd aber Fürstlich Anwaldt in fine disser seiner responsionschrift Ihme fernere Beweissung zuegestatten gebetten, also waisst man solches disser seiz nit verhindern, sondern lasst guetwillig zue, protestirt sich alle vnd jede exceptiones wider sein responsiones reservando einzuewenden, vnd bevorzuebehalten, mit ferrern dissem reservat, wo man für nothwendig achtet, disser seiz ebenmessig nit weniger der Beweissung sich zuegebrauchen, vnd will Beclagtin Ihrn alle vnd jede exceptiones wider die Zeugen vnd deren Aussagen, sodann auch sonsten alle vnd jede rechtliche mittell, vorab auch was wider die Confrontation eingewendet werden möchte, hiemit protestando vorbehalten. Mit dem Commissario ist man disser seiz wohl zuefriden, mit vorbehalt, Ihme wo es für ein notturfft erachtet, Jemanden zue adjungiren. Will auch vmb communicationem der nominationum testimonium dienstlichs fleis gebeten haben. Fürstl. Anwaldt: weil Testes Ihme noch der Zeit nit Namhaft gemacht, allss solches auch nit willfart werden könne, nachdem auch dergleichen nit herkommen, allss würt man selbige, wann sie dem Commissario producirt, wohl vernennen mögen. Ex parte der Beclagtin lasst mans geschehen.

Die 13. Febr. 1621 refert accusator, testium examina a commissario sibi tradita esse, petit, sicut et defensor, eorum „publicationem“ et exempla examinis, quam petitionem judices concesserunt.

Den 7. Maji a. 1621 hat der Beclagtin Sohn Herr Johann Keppler Mathematicus Herrn Vogt alls Fürstlich Herrn Clagenden anwaldt ein Exception vnd Defensionschrifft extrajudicialiter eingeliefert, so hent dato den 20. Augusti hernach mir dem Stattschreiber ad acta zue registriren ybergeben worden (v. infra sign. I.)

Den 20. Augusti anno 1621 thuet Fürstlich Clagender Anwaldt sich widerumb gebührlichen erzaigen, vnd bringt für, ferners in puncto torturae zuvolfahren. Demnach seidt jüngst gehaltenem Peinlichen Rechtstag die Beclagtin ein Exception- vnd Defensionschrifft sambt zweyen rotulis Ihme extrajudicialiter ybergeben, darauff er nit vnderlassen, die Deduction-respective Confutation schrifft (v. infra sign. II.) vff heut angesetzten Peinl. Rechtstag Gerichtlichen zuybergeben, mit begehren, selbige, wo von nöthen, offentlich ablesen zuelassen, auch da im fahl vff der Verhaftin seitten Newrung vermitteln pleiben sollte, das Fürstl. Anwaldt die sachen in puncto torturae hiemit zue Richterlicher Erkantnus gesetzt, zuemahl auch das streng Richterlich Ampt vmb erthailung der Ge- rechtigkeit vnd gebührenden scharpfen Rechtens omni meliori modo et forma an- geruoffen haben wölle.

Verhaftin erscheint auch gehorsamblichen, „*Laidr*“ mit Beystandt Ihres Herrn Sohns Johann Keplers Mathematici, vnd dieweil man vernommen, das Fürstlich Herr Anwaldt yber die seidthero jüngsten Gerichtstag ex parte der Verhaftin einkomme Ex- ception vnd Defension-schrifft sein Deduction oder resp. Confutation schrifft albereit judicialiter ybergeben, vnd selbige abzulesen gebetten, alls lasst zwar die Verhaftin Ihr keines wegs entdgegen sein, das selbige beghehrter massen abgelesen werde, dieweil man aber sihet, das solche Deduction schrifft ein grosses Libell, vnd da dieselbige abgelesen werden sollte, solches nur zue vergebenlichem Vffhalt des Herrn Richters dienen würde, also würdt zuegewinnung der Zeit vff seitten der Beclagtin dienstlich gebetten, Ihrn solche Deduction- vnd Confutation schrifft ad manus fideles in origi- nali zueruestellen, damit man sich vmb etwas darinnen ersehen möge. Wie man dann zue gleich zue dem ende sambt den halben Thail der Gerichts Persohnen vmb einen Abtritt dienstlichs fleis wolle gebetten haben, so bewilligt.

Vff genommenen Abtritt Verhaftin ferrers fürbringen lassen, man hab sich gleichwol vff Ihr der Beclagtin seitten in Fürstl. Anwaldts Deduction vnd Confutation- schrifft vmb etwas ersehen, kan aber wegen derselbigen Weitläufigkeit in solcher eyhl vff alle vnd jede Puncten derselbigen mit Vffhaltung des Herrn Richters münd- lich nit beschliessen. Nun befündt man aber in solcher Confutation schrifft, das wann vff seitten der Beclagtin nichz neues in facto einkomme, so wolle Herr Fürstl. An- waldt gleichzuemahl in hoc puncto torturae beschlossen haben. Nun erclert man sich vff seitten der Beclagtin keine neue sachen in facto further einzubringen, sondern ebenmessig zuebeschliessen, allein aber, was Deductionem juris anlangt, will man ver- hoffen, es gebühre der Beclagtin das letzte Wort. Dieweil aber Herrn Anwaldts Schrifft also weitläuffig, sonderlich die allegata juris, bevorab was Cumulationem levium indiciorum anlangt, sehr gefehrlich, zue deme in der Deduction ein gantz neue Ordnung der Puncten sich befündet, dardurch eintweder der Richter irr gemacht, oder denselben leichtlich vff ein Misverständnis verlaitten köndte, yber das auch hierdurch vff seitten der Beclagtin einkommene Defension schrifft jezberürter Vnordnung wegen gleichsam vergebenlich sein würdt, also will man zwar aniezo vff seitten der Beclagtin auch beschliessen, jedoch vmb vorgehörter Deductionschrifft willen vmb Commu- cationem derselben vff 3 oder 4 Tag dienstlich gebetten haben. Wann nun solches verhoffentlich beschicht, so solle innerhalb der bestimbtten Zeit die Conclusion schrifft (vide infra n. III.) anstatz mündlichen Beschluss ohne ferrere behelligung des Herrn Richters extrajudicialiter eingeraicht werden, mit nochmaliger disser protestation, vnd vssgedruckter erclerung, wann sich in disser Schrifft, alls villeichtens Fürstlicher Herr Anwaldt Ihme die gedancken schöpfen möchte, etwas einkommen sollte, so für neue attentata gehalten werden wölten, das man solches disser seiz selbst annihi- liren vnd für nichtig gesetzt gehalten wölle.

Fürstlich clagendem Anwaldt ist nit zuwider, das die Confutation schrifft der Be- clagtin vff 3 oder 4 Tag lang in originali zugestellt werde, des Versehens, man werde ex parte der Beclagtin die sachen in der ermanten Zeit gewisslich befürdern, sonsten im widerigen fahl des laugen Verzugs protestirende.

Darauff ist der Richter mit Communication des Fürstl. Herrn Anwaldts ein- gegehener Deduction vnd respective Confutation schrifft, wie auch beghehrter dilation halber zuerfiden. — Stattschreiber zue Güglingen Bernhardt Khienlin.

Filius Joannes interim his adiit Principem:

Durchleuchtiger Hochgeborner, Gnädiger Fürst vnd Herr.

E. F. Gn. seind mein vnderthänig arme dienste
vnd Gebett zu Gott bevor.

Gnädiger Fürst vnd Herr. Wegen meiner zu Güglingen nunmehr in den ailtften Monat vnschuldig verhaften vier vnd sibenzig Järigen Mutter bin Ich vor 14 Tagen vnderthänig supplicando einkommen: Dero gehorsamlich zu Gemüth führend, das selbige den 7. Augusti verschinen zwainzigsten Jahrs in haftung genommen, den 4. Septembris zu Güglingen peinlich beclagt, vnd dem nach sie nechstfolgenden 13. Septemb. antwortten sollen, Ir aber vnter dessen dilation biss zu meiner Ankunfft erthailt, als hab Ich den 28. mich eingestellt, vnd gleich vmb einen Gerichtstag zur litis contestation angehalten, die hierauff nechstfolgenden 2. Octobris fürgegangen: von da an es abermahlen in die 10 Wochen, biss 11. Decembris angestanden, ehe der Clagende Anwalt vnser Responsiones gerichtlich acceptirt vnd ad probandum admittirt zu werden begehrt. Nach Verstreichung der Feirtäge ist den 8. Januarii anno 1621 zu beaidigung der Zeugen geschritten, aber vnser seitt, nach eröffnug der Zeugen ausssag, abermahlen biss auff 2. Aprilis die Probationschrift erwartet worden, ehe vnser advocat gewust, das Er sich khainer mehrern schrift zuversehen habe.

Nu wäre zwar meiner höchst angefochtenen Mutter nichts liebers gewest, dan das der langwürigen Gefengnuss ein End gemacht, vnd da es je nit anderst sein möchte, nur schlecht ohn einige defensionschrift submitirt worden wäre. Diweil aber vnser Advocat erinnert, das ein solliches Stillschweigen der Vnschuld zum Nachthail geraichen vnd Ime nit verantwortlich fallen möchte: also hatt zwar dissmahls der process sich auff vnser seitt, doch mit höchster betrübness der Verhaften in die fünf Wochen aufgehalten, vnd ist die in mittels gestelte defensonschrift den 7. Maji dem Fürstl. Anwalt zugestellt worden. In ansehung diser höchst beschwärlichen Verlengerung hab E. F. Gn. Ich vor 14 Tagen gantz flehenlich gebetten, die Gnedige Verfüegung zuthun, das doch nunmehr der armen Gefangnin zur erquickung der process befürdert vnd zu end gebracht werde. Warauff dan Ich seidher zu vnderschiedlichen mahlen zu einer kurtzen weniger Tagen gedult vermahnet worden, dessen sich die arme gefangne gar höchlich erfreuet vnd E. F. Gn. derentwegen demüetigen Danckh gesagt.

Weillen aber nunmehr abermahlen fünf gantzer Wochen fürüber, vnd hinczwischen neben der armen Gefangnin fast vnerträglichem Vnmuth vnd zuwachsender eüsseristen Armueh, auch mir in sonderhaitt bey verlengerung dises peinlichen process die eüsserste gefahr angedröet würt: als hab ich nit vnderlassen khönden, bey E. F. Gn. nochmahlen vmb entliche effectuirung der gegebenen Gnedigen Vertröstung durch Gottes barmhertzighaitt flehend anzuklopffen, mit deren gehorsamen erinnerung, das zwar ja nit ohn, das die Acta zimlich weitläuffig, E. F. Gn. aber bey dero Fürstl. Cantzeley yberheuffte verrichtungen haben; aber doch E. F. Gn. als ein Gerechter Landsfürst vnd Vatter dise weitläuffighaitt der armen vnschuldig gefangnen nit zuemessen, sondern sich dero selben vil mehr desto gnediger erbarmen werden: angesehen sie eben diss Gott im hohen Himmel zuclagen hatt, das dise nunmehr sechsjährige Handlung, so in zwo, oder wol vier vnderschiedliche Burgerliche actiones erwachsen, durch Irer Widerwärtigen Liste vnd Practiken entlichen zur peinlichen Clag. assumirt, sie von den erlangten Landafürstlichen

befehlchen, in wölchen post meliorem informationem anbefohlen worden, biss zu schöpfung der Vrthail burgerlich zuverfahren, hinweg gestossen, auch die Attestata in Bürgerlicher sach vom Fürstl. T. Anwalt wider sie eingelegt, sie also notdrungenlich auch Irer seitz burgerlich eingebrachte attestata bey diser Feinlichen Rechtfertigung (Wiewol cum exceptionibus solennibus contra dicta et personas, totosque adeo rotulos) zu erweisung Irer Vnschuld zu reproducirn verursacht worden. Wan auch je die weitläufigkhait der Acten, vnd die berührte defensionschrift zu noch lengerem gantz Trostlosem Aufzug gedeyen wolte: als wäre die arme Gefangene erbiettig, von der eingegebnen defension vnd beygelegten Attestatis zuweichen, vnd die wider zuruckh zunemen, so doch, das auch die wider sie auff des Fürstl. Anwalts seitten eingelegte Burgerliche Attestata von der Action gethon werden: wolte sie alsdan sich der Barmherzigkhait Gottes vnd des Richters Vleiss ohne weitere aussführung befehlen: doch E. F. Gn. im wenigsten nichts fürscreibend, sondern Dero Huld vnd Gnad als ein arme verlassene verwittlbt Vnderthanin, sich neben mir gehorsamlich vnd demüetig befehlend.

10. Junii 1621.

E. F. G.

Vnderthäniger
vnd gehorsamer

Johan Kepler,
Mathematicus.

Resol. Hieronymus Gabelskofer, Cantzley Advocat, wolle mit vorhabender schrift, hierinn vermelden Feinlichen Process sich, da es sein kan, in Zeit 14 Tagen also befürdern, damit die sach dermahlen eins Ihr endschaft erreichen, vnd die Fürstl. Cantzley derentwegen ferner vhnbehehligt vnnd vnyberloffen verbleiben möge. Decret. in cons. Stutg. d. 11. Junii Anno 1621.

Seb. Faber.

Libelli, de quibus agunt literae praemissae et conscriptio judicis Guglingensis (p. 490), hi sunt.

I. Exception vnd Defensionschrift

Cath. Keplerin Feinlich Beclagtin Contra Vnsers gnedigen Fürsten vnd Herrn Anwalden, Herrn Vogt zu Güglingen, Anklägern. Extra Judicialiter eingeben den 7. May anno 1621.

Ehrnvest, Fürsichtig, Ersam, Wollweise Herrn Stabhalter vnd Richtere diss peinlichen Gerichts alhie, insonders günstige Herrn.

Demnach in Feinlicher Rechtsach, sich haltend zwischen vnsers gn. Fürsten vnd Herrn Anwalden, Anklägern eines, sodan Cath. Keplerin Feinlich Beclagtin anders Theils, verhörter Zeugen deposition eröffnet worden, als soll anfangs vnangeregt verbleiben, dass die Reinholdische Zeugen hievor in bürgerlichem Process examinirt, jedoch nicht publicirt worden, wann dan inter causam civilem et criminalem ein mercklicher Vnderschied, vnd testes in uno judicio producti in alio judicio (si praesertim personarum diversitas interveniat) fidem mereantur nullam: als solle in diser leib vnd leben betreffender sach angezogen Reinholdisch Examen nicht in auffacht genommen, sondern gantzlichen verworffen werden, weil bevorab demselben auch etliche ganz Partheysche Zeugen beygefügt.

Wann aber angeregtes Examen bereits eröffnet vnd damit der Herr Richter auch vmb dasjenige, was auff seiten der Keplerin einkommen, wissenschaft haben möchte, so thut man hiemit das erste Examen gleicher gestalt producirn vnd bitten, E. E. W. wollen günstige Verfügung thunen, damit selbiges bey einem E. Gericht zu Leonberg in originali erhebt vnd denen in hoc processu einkommen Actis beygethon werde. Welches zwar in nichten dahin gediten werden solle, als wolte Feinlich Be-

clagtin durch diss ihr begehren dasjenige, was in angeregtem ersten Examine begriffen sein möchte (gestaltsame bey selbigem sich etliche Zeugen befinden, welche von der Reinholden vnd ihrem Anhang gantzlich verleitet, auch durch die ausgebreitete sträfliche diffamation allzusehr eingenommen worden), bekennen solte, sondern dass den vernünftigen Richtern der gantze zu Leonberg gehaltne Process für die Augen gestellt werde.

Anlangendt aber die Zeugen, welche vom Fürstl. Herrn Anwaldt gestellt worden, seynd selbige eben diejenige, so deren Confrontation beygewohnt, bey welcher der Vogt zu Leonberg gleichsam Präses gewesen, dass Directorium geführt, ihm selbst seines gefallens Adsessores erwehlet, vnd nicht die Eltisten im Gericht, sondern solche Leuth zu sich gezogen, welche ihm wol vermeint, theils der Keplerin abhold, theils aber vmb dero Thun vnd Lassen geringe wissenschaft gehabt, desswegen diser ybel affectionirten Zeugen ausschweifende Aussag vmb sovil weniger in einige Consideration gezogen werden solle: Inmassen ermelter Vogt wegen etlicher wider ihn abgangner Bericht auff die Keplerin vnd die ihrige ein vnversöhnlichen widerwillen geworffen, hiengegen der Reinholden vnd ihrem Bruedern Vrbán Kreitlin wol beigethan, auch (inmassen er bey generalibus interrogatoriis nit verneint) dem Herrn Fürstl. Anwaldt einwiders die Peinlich Klag selbstn stellen lassen, oder auff wenigst hierzu bericht vnd information ertheilt. So hat auch Statschreiber zu Leonberg fervorem juvenilem, dene er wider die Keplerin allzusehr erscheinen lassen, noch nit abgelegt, auch vnder dess Vogts kurtzer Beamptung Burger, Burgermeister vnd entlichen Statschreiber alda worden. Beneben gibt auch Herr Special (welcher sich so hefftig erzeigt, als wann er etlich Jahr pro Inquisitore were gebraucht worden) sein vnzeitiges Judicium zuvil an Tag, als welcher nach Leonberg vor kurtzer Zeit, vnder deren die Reinholdische Verschreyung auff das höchst kommen, transferiret worden, auch anders nichts wissen kan, dan was er bey des Vogts, Statschreibers oder auch der Reinholden Befreundten, des Forstmeistern vnd Burgermeisters Conversation (dan anderer Leuth gemeinschaft er sich vermuthlich wenig gebraucht) erlernt haben möchte. Welcher aber bey der Keplerin sich solcher gestalt erzeigt, dass wenig gunst bey deme zuverspüren gewessen, Sinnenmahl er derselben das heylig Abendmahl versagt, da sie doch nit convincirt, auch ihm Herrn Pfarrern von ihro für sein Person im geringsten nichts bösses oder Ärgerlichs bewust, hingegen er die Reinholdin (obwol dieselbige etliche Tag yber feld reiten vnd aussgehen kan, bey Hochzeitlichen Versammlungen vnd auff dem Markt sich vilmahlen finden, vnd allein die Kirch ihro zuwider sein lasst) in ihrer Behausung communicirt, aber nichts desto weniger bey erthelter deposition selbstn bekant, dass sie in empfangung dess heyligen Abendmals raach vber die Keplerin schreye.

Anlangendt die drey Beysitzere, so zu der Confrontation gezogen, ist vnder selbigen sonderlich Ludwig Bilfinger (wider welchen nit geringe causae rejectionis partim ex propria ipsius confessione beygebracht werden möchten) der Beclagtin nit wenig abhold, vnd hat dem vnbeurkundten vnd von Reinholdischer Rechtsach verursachten Geschrey allzuvil stat geben, dannenhero gegen der Beclagtin ein widrige affection geschöpfft, vnd diser Vrsachen willen vermuthlich von dem Herrn Vogt zu Beysitzern erwehlet worden.

Aber bey solchen Zeugen allen hat die Peinlich Beclagtin sich vmb so vil weniger zubefahren, weil dieselbige sametlich bekennen müssen, dass Keplerin bey der Confrontation im geringsten nichts bekennet habe, wissen also anders nichts zu deponiren, weder was sie von denjenigen gehört, welche mit ihr Keplerin alls interessirte Partheyen confrontirt, die mit grossem wider sie gefassten Hass vnd Neid eingenommen, auch in dissem Peinlichen Process weder beaidigt, noch sonstn ordentlich examiniret worden.

Sonsten zur Hauptsach sich etwas mehrers zu nehern, hat dieselbige dahero ihren anfang genommen, dass Reinholdin vor 10 Jahren auss allerhand Vrsachen in grosse, langwierige Haupt Krankheit gerathen, bey wehrendem dissem Zustand sie ybel fundirte Artzt, vnd allerhand vnordenliche mittel, dardurch die beschwehrlichkeit mehr zu dan abgenommen, gebraucht (als im ersten examine zu finden, dass sie von gebrauchtem Artzt einen Trunckh eingenommen, welcher sie halber vnbesindt gemacht, der ihro fast das hertz abgestossen vnd die Augen hefftig zum Kopff heraus getriben). Wann aber dergleichen empirici im gebrauch, dasjenige was sie verderbt oder sonstn nit curiren konden, auff Zauberey zu deuten, welches auch hier von einem vermeinten medico beschehen: dannenhero Reinholdin sich erinnert, dass sie bey der Keplerin (mit deren vnd ihrem Sohn sie kurtz zuvor in Zanckh vnd Feindschaft gerathen) getrunckhen, desswegen ihr die schuld zugemessen, vnd nit betrachtet, dass solches auss natürlichen Vrsachen entstanden, von gebrauchten vntaugenlichen medicamentis

vermehrt, vnd von dem Allmächtigen zu straff begangner Stadt zugesandt worden, gestaltsame Reinboldin wegen beschuldigter Vnzucht in gefengnus gelegt worden.

Alss aber Keplerin von diser Reinboldin (welche ein abergläubisch Mensch, auch ihrem eignen anzeigen nach, ehe sie nach Leonberg kommen, dergleichen handel mehr gehabt, vnd ihre befundne Leibsschäden den eingebildten Hexen zugeschriben) je lenger je mehr verschrait worden, hat Keplerin actionem injuriarum wider selbige instituiret, darauff Reinboldin litem contestirt, Keplerin ihre Zeugen producirt, auch biss zu entlicher submission beede Partheyen procedirt, hingegen Reinboldin sich einer neuen Clag (damit sie die Vrthel decliniren oder doch aufhalten möchte) vnderfangen, da sie zuvor Beclagtin, sich selbst zu einer Clägers gemacht, allerhand aufgeschwaibelte, meistentheils vbel affectionirte mit vnversenlichem Neid eingenommene, vnd gantz Partheysche Zeugen geführt. Aber ehe dero depositiones gerichtlich publicirt, Sie mit gebrauchten Practiken so vil erhalten, dass auch diser andere Process eingestelt, vnd Keplerin criminaliter beclagt worden: Alles zu dem ende, damit jeniges, wass in burgerlichem Process zu volkomner beweisung vntaugenlich, criminali in causa zu begertor tortur vnd strenger Frag möchte ihres vnbillichen, widerrechtlichen erachtens gebraucht werden.

Gleich wie aber der Vrsprung dises Peinlichen Process von der Reinboldin, alss einer neidischen, abergläubischen, auch wegen ärgerlichen lebens in haftung gelegener Weibsperson herliet, alss werden auch die wider Peinlich Beclagte eingeführte sonderbare argumenta, indicia vnd anzeigungen, wan dieselbige mit fleiss betrachtet vnd erwogen werden, einiger erheblichkeit nit geachtet werden können. Dann in dergleichen hochwichtigen sachen, bey welchen auch die Vernünftigste sich irren können, auff geringe, schlechte, weit gesuchte Vermutungen, suspiciones vnd argwohn wider ein verhaßte Person nit zusehen, sondern es werden zu Vornemung scharpffer Frag clare vnwiderreibliche Indicia, welche gläublich die Misshandlung anzuzeigen pflegen, alss dass zu erlernung der Wahrheit allein dess Malficanten aigne Bekantnus noch yberich, erfordert. (P. milites. 8. §. 1. C. de quaest. P. 1. §. 1. ibi, *ut sola confessio deesse videatur ss. et quod (ut modo dictum) indicia debeant esse verisimilia, probabilia, non levia aut perfunctoria, sed gravia, urgentia, certa, luce, ut aiunt, meridiana clariora, ut Judez non solum sit quasi certus de delinquente, sed nihil aliud, quam ejusdem rei confessio deesse videatur*, tradit et pluribus illustrat Menochius de Arbitariis Judicium quaestionibus et causis, et in tractatu de praesumptionibus lib. I. quaest. 89. n. 3. Mascardi de probat. concl. 385. n. 20. *Nam alias indicia ad torturam non sufficiunt, nisi faciant semiplenam probationem*, per ea, quae tradit Bart. in lib. Jurand. Prosper Farinacius in Praxi Crim. Quaest. 36. n. 281, ubi ait, *licet dicatur, quod indicia ad torquendum sint judici arbitraria, hoc tamen ita intelligendum esse, dummodo semiplenam constituent probationem*.)

Inmassen auch zur Peinlichen Frag noch weiters requirirt wirdt, dass ein jedes indicium mit zweyen vnverwüfflichen, vnpartheyschen, in sachen nit interessirten Zeugen erwissen werden, alss in Halsgerichts ordnung art. 20 s. begriffen, davon auch weitere aussführung thut Prosper Farinacius quaest. 37. n. 13: *Inde nec singulares testes ad inferendam torturam sufficiunt*; Antonius Gomes, cap. 13. de tortura reorum n. 18; Bossius de indic. et tortura, ubi generalem ponit conclusionem, *quod duo testes, deponentes de duobus indiciis, non conjungantur ad constituendum unum indicium perfectum. Quod praecipue procedit, si testes non sint omni exceptione majores, et non super indicis delicto proximis, sed remotis deponent*. Farinacius alleg. quaest. 37. n. 88, quamvis Carol. Imp. in ord. Crim. art. 23. et 30. *ne quidem cum praedicta declaratione testium singularitatem admittere videantur*. So werden yberdiss in Peinlichen Sachen, da auff die tortur oder Leib vnd Leben geclagt wirdt, allein Manspersonen vnd keine Weiber zu Zeugen zugelassen: foeminam enim credulam, superstitiosam, mutabilem, suspicionibus nimis indulgentem, fragilem et variam esse, nemo ignorat, hocque pluribus illustrat Tiraquell in Legibus connubialibus et Mascardius de probat.

Vnd nachdem bissanhero etliches, so bey gegenwertiger sach in genere zu consideriren angeregt worden, alss sollen nunmehr die vorgebrachte vermeinte indicia in specie abgeleint vnd dero Vnerheblichkeit an dass Liecht gebracht werden.

Anfangs thut Fürstl. Herr Anwaldt einführen, Peinlich Beclagtin habe sich durch hin- vnd herlaufen in die Heusser verdächtig gemacht, dass sie fast meniglich für ein hex gehalten. Nuhn ist gleichwoln Criminalibus in causis die fama vnd gemeiner Leumuth nit- ausser acht zu lassen, aber neben deme hierdurch Niemand ad torturam zu condemniren, so wirdt auch ad famam erfordert, quod testes dicant, se audivisse publice

ita dici et a majore populi parte. (Gloss. in l. 8. de testibus, Bartol. in l. de minore; Cravetta Quaest. 41. n. 5).

Es thuen sich aber in dem ersten examine vil Zeugen befinden, welche von der Keplerin vor entstandener Rechtfertigung nicht Vnrechts gehört zu haben anzeigen. Hingegen finden sich ehrliche Leuth zu Leonberg, welche sie vnschuldig glauben, vnder denen alt Hanss Beitelspacher, des Gerichts, welcher deponirt, „er habe bisweilen gehört, dass sie sich in ihren geberden nit allweg witzig erzaigt,“ dass sie aber einiger Ybelthat halber jemahlen für die Obrigkeit kommen sein solte, könne er bey geleistem Aydt nit sagen. Ebenermassen Michel Stahl, auch des Gerichts, sagt, er habe die Keplerin in ledigem vnd Ehestand gekant, ihre aber nie nichts vnrechts oder verdächtigs nachzusagen gehört, weder wass erst in wehrender Rechtfertigung vnder der Burgerschaft erschollen. Gleicher gestalt wirdt von weiteren Zeugen ausgesagt, sie könnten die Keplerin nichts beschuldigen, dan sie selbige jeder Zeit für eine solche fraw gehalten, welche gerendt vnd geloffen, vnd dass ihrige gern gehabt.

Nicht weniger ist zu bestendiger beweissung eines gemeinen ruoffs vnd Leumuth notwendig, dass selbiger von ehrlichen, glaubwürdigen vnd wol angesehenen Personen seinen anfang genommen (tex. in cap. licet ex causa de test., et l. miles, mulier de adult. Mascard. de probat. concl. 748. n. 9), welches sich hier keines weges finden thut. Dann dass dergleichen widerige reden von der Keplerin nur vnder gemeinen leuthen vnd Pöfeln entstanden, wirdt im ersten Examine von 4 Zeugen deponirt.

Ferners wirdt hierzu erfordert, dass angezogene fama, geschrey vnd Leinmuth nicht von missgünstigen leuthen, oder denjenigen, welche ein Nutzen hieraus zu hoffen, oder eerst nach entstandner stritigkeit entsprungen seye. (c. licet ex quadam..., et ibi Panormus de testibus, Bossius in pract. crimin. tit. de part. suppos. n. 21. Mascard. concl. 749. n. 18 et 30. Prosper Farinac. quaest. 47. n. 172.)

Wass gestalt aber der angezogene Verdacht erst in wehrender Rechtfertigung vnd nachdeme Keplerin mit der Reinboldin wegen ihrer hochschmählichen diffamation in stritigkeit erwachsen, entstanden seye, wirdt von mehreren Zeugen angezeigt. Inmassen dass Reinboldin diss geschray vnder die leuth gebracht, ist ausser ganzem erstem Examine zuerlernen; darob sich dan vmb so vil weniger zuverwundern, weil sie meniglich ihren schmerzen geclagt, vnd leichtfertiglich vorgegeben, wolle darauf sterben, dass Keplerin ihre solchen verursacht. Dannhero auch anderen, so zu der Reinboldin gemeinschaft gehabt, anleitung gegeben worden, nit allein dises weiter ausszubreiten, sondern auch, wan ihnen selbstn oder den ihrigen ein bösser Zustandt begegnet (wie dan alle Menschen nichts anders, als schmerzen, Kranckheiten, vnd den Todt zuerwarten), also bald der Keplerin (da sie einmahl mit ihre gesessen vnd getrunckhen, oder allein sie bey ihnen fürüber gegangen) die schuld bezumessen. Gestaltsame Benedict Beitelspacher, ihr Reinboldin nechster Nachbaur, vnd bey dero täglich im hauss, welcher vor der Reinboldischen Verschrayung nie nichts clagt, noch gegen die Keplerin geeussert. Dessgleichen thut Osswaldts Zaanen Weib in ihrer deposition selbstn anmelden, als Reinboldin erzelt, Keplerin hab ihre ein Trunckh geben, davon sie kranckh worden, seye ihr Zeugin darüber eingefallen, weil Keplerin dass Tags, als ihr Kalb kranckh worden, auch im hauss gewesen, möchte sie dasselbig geritten haben. Ferner der Barbierer Gesell hat in der Reinboldin hauss gewohnt. So hat Jergen Hallers Weib gleichsam ihr mehiste Nahrung von der Reinboldin zu gewarten.

Wan dan diss Geschray principaliter von der Reinboldin, auch ausser dera zwischen ihr vnd der Keplerin erfolgter stritigkeit vnd langwiriger Rechtfertigung entstanden, welches sowol sie Reinboldin, als ihre Freundt, Nachbarn vnd bekanten je lenger je mehr (fama enim a minimo sua per vestigia crescit, viresque acquirit eundo) ausgebreitet, als kan selbiges in diser schweren hochwichtigen sach nit attendirt werden, angesehen (wie auch hieoben anregung beschehen) *fama, quae ortum et principium habuit ab inimicis malevolis, ab eo qui se offensum dicit, vel ab ejus affinis et conjunctis, nullius est momenti.* Clarus in pract. crim. §. fin. quaest. 6. Mol-lerus in prax. crim. in verbo, dentur capitula, quod suffocavit uxorem, n. 35, ubi dicit: *si probetur, quod affines praetensi offensi, vel ipse offensus, vel inimici et malevoli inquisiti, in diversis partibus civitatis id dixerint, tunc praesumendum esse, quod ex eorum dicto fama originem sumserit.*

Ausser welchem erfolgt, dass diser bösse, von vbel affectionirten Leuten entsprungne ruoff, auch in andere Personen (bevorab wegen lang gewehrten Rechten, vnd dess Vogts gefasten Vngunsts) gesteckt vnd entlich vmb so vil ausgebreitet worden, dass in nachgefolgtem andern vnd dritten Examine sich etliche Zeugen vnder-

fangen, de praetensa hac fama zu deponiren. Wann jedoch andere, im ersten Examine begriffne Zeugen, theils der Keplerin ein gut lob geben, theils von dem bössen geschray gantz nichts bekundtschaften, theils aber deponiren, solche fama were ererst in wehrenden Rechten entstanden, alss soll disen, pro reae innocentia attestirenden Zeugen mehr, alss den andern widerwertigen testibus, geglaubt werden. *Nam si ad-sint testes invicem contrarii, testes bonam famam probantes, tanquam deponentes super eo, quod Juris dicat praesumptio, praeferuntur testibus probantibus malam famam, uti receptum communiter.* Cravetta Cons. 6. n. 63 et cons. 9. n. 8, Natta, 362. n. 11. lib. 4, Roland. cons. 63. n. 39. lib. 2, Mascardi de probat. concl. 223. n. 1 et 2. et concl. 334. n. 2 ss. Mal. inter cons. crim. divers. Jurecons. 110. n. 24. vol. 1, ubi extendit hoc pronunciatum: *etiamsi testes bonam probantes famam essent pauciores; porro: bona fama non solum tollit testimonium malae famae, sed etiam omnem aliam delicti praesumptionem et indicium.*

Weil bevorab diser vermeintliche bösse Leinmuth ausser gantz schlechten vnerheblichen, nit schliessenden Vrsachen seinen anfang genommen: dan wan Jemand in der Keplerin hauss getruncken, oder sie Keplerin bey einem voryber gangen, vnd hinach dieselbig Person oder sein Vieh in Kranckheit gefallen, kan nicht alssbald geschlossen werden, ob solte sie Keplerin dergleichen Zustand durch Zauberey verursacht haben (*Non autem attenditur fama, nisi ex verisimili ratione et causa orta fuerit, alias tanquam vana vox vanusque populi rumor rejicitur.* Fichard. lib. 2. cons. 113. n. 3.) Dannenhero der Fürstl. Herr Anwald kein vehementiam famae wider die Beclagte Keplerin erzwingen wirdt, alss welche nit ex numero testimonium, sondern ex causa zu eruiren. *Nam fama nunquam dicitur vehemens, quando illa ex personis non fide dignis, suspectis, inimicis et malevolis orta, et propagata.* Bossius tit. de indic. n. 65, Mascard. concl. 754. n. 7. Prosper Farinacius in praxi crim. quaest. 47. n. 32 ex Casano: *Atque etsi fama ex mille personis originem habuerit, et nulla appareat causa verisimilis, non utique habenda est in consideratione. Iudex enim, unde, a quibus, quid, et quale dicatur, ponderare debet.* Simon de praet. cons. 10. n. 18.

Inmassen, wan dise angegebene beschrayung einiges wegs begründt, vnd Beclagtin der Hexerey ergeben sein solte, würde sie mit dergleichen verdächtigen Weibern Kundt- vnd gemeinschaft (So in K. Halsger. ordnung auch für ein indicium angezogen wirdt) gehabt haben, welches aber im geringsten nit allein nit dargethon, sondern auch, ob wol in der Stat Leonberg zu etlich mahlen Vnholden justificirt vnd verbrenndt worden, kan jedoch F. Herr Anwald (gestaltsame im ganzen Process dessen kein einige anregung beschehen) nit bescheinen, dass Peinlich Beclagtin jemahlen von einer in Haftung gelegner hexen angegeben, auch ichtwass, so die geringste suspicion der hexerey haben möchte, auff sie bekent were worden, da doch solche justificirte Personen hertiglich torquirt, auch alles, so ihnen von sich selbst und andern ihren gespielen bewust gewesen, mit vnleidenlicher Pein vnd Marter aussgeprest worden. Ja auch eine vnder disen eingezognen Weibern (vnd vileicht andere mehr), so ihr Vnschuld per torturam barbaram et diminutionem membrorum corporis (inmassen ihr der Daumenfinger in der Waag hangen gebliben) purgirt vnd aussgelassen, anzeigt, dass sie durch zwo zu ihro gesendte Gerichtspersonen auff die Keplerin in specie verbotner weiss befragt worden; welches ein grosse, gantz erhebliche Anzeigung der Beclagtin Vnschuld, so auch in gantzer sache von dem Herrn Richtern in fleissiger obacht gehalten werden solle.

Sonsten aber, obwohl F. Herr Anwald ein andere Vrsach mehr gedachter Verschrayung anziehen thut, jedoch wie schlecht vnd gering dieselbige seye, ist ausser vorhabendem erstem vnd andern Clag Articul zuerlernen, in welchem zufinden, dass Beclagtin mit hin vnd widerlauffen an diejenige ort, wo sie nichts zuverrichten gehabt haben solle, sich sehr verdächtig gemacht, auch von meniglich vnghen gesehen vnd für ein hexen gehalten worden. Aber zu geschweigen, dass Peinlich Beclagtin in die heusser zugehen genugsame Vrsach gehabt, so möchte zwar solch hin vnd herlauffen für ein anhang weiblicher blödigkeit, aber nit für ein Anzeig des Vnholden Werckhs (inmassen diss Wandern in die heusser allererst nachdem sie mit der Reinboldin in Rechtfertigung erwachsen, vnd hierdurch bey etlichen verschrait worden, ihr zum Verdacht gezogen worden) gehalten werden, wie dan, da Jemand ein Alt Weib nit gern im hauss sihet, nit also bald ein Anzeig des Vnholden Werckhs hieraus erzwingen werden kan. Dan sonsten alte, geschwetzige, vnd dannenhero bey vihlen sehr vnangenehme Weiber, dergleichen bössen Argwohn nimmermehr befreyet weren.

Wan nuhn dise angegebene vngleiche beschreyung verhoffentlich genugsam ab-

geleint, vnd aber Fürstl. Herr Anwald in dem dritten Clag Articul setzet, dass Peinlich Beclaglin Menschen vnd Vieh beschedit, auch bei folgenden articulis 11 vnderschiedliche vermeinte hexenstuckh namhaft machen thut, vnder welchen allein zwey (namlich von der Reinboldin, alss sie actione injuriarum astringirt worden, vnd des Hallers Maidlin, welches die Reinboldin in wehrendem Process auffgewaiblet, damit die angestellte Zeugen Verhör hierdurch abgestellt werden möchte) der Obrigkeit vorgebracht, aber die ybrigen sonsten hin vnd wider von berürter Reinboldin, zu vermeintem obsig Rechtsens, vnd sich hierdurch von intendirter schmach Clag zubefreyen, aufgeklant worden. Gestalt nit wenig Zeugen sich befinden, welche, alss sie in gemein gefragt worden, wass ihnen von der Keplerin Vngleichs bewust, hierauff nichts anders anzuzeigen wissen, alss was die Reinboldin ihnen selbstem referirt: Alss wolle der Herr Richter anfänglich in gemein von allen angegebenen vermeinten hexenthaten wol fassen vnd zu gemüth nemmen, dass bey keinem derselben ein rechts offenbarlichs corpus maleficii nit zuverspiren, mit notwendiger erinnerung, dass ein anders seye, factum simplex, generaliter sumtum, vnd aber ein anders, factum maleficum in specie sumtum.

Hiebey aber die facta an ihnen selber zuerwegen, will man auff seinem Werth vnd Vnwehrt bewenden lassen, vnd sine praejudicio gesetzt haben, dass die Reinboldin schmerzen im hant erdulde, dass Beitelspacher erlambte glider habe, dass Bastian Mayers haussfraw aussgesocht vnd gestorben, dass Zieglerin ein offnen Schenckhel habe, dem Bader gesellen etlich Stund vnrecht im leib gewesen, vnd sich erbrochen, dass Stoffel Frickh ein Tag oder zween an dem Schenckhel schmerzen empfunden, dass des Pfarrers seeligen zu Gebersheim Doctern an einem fuoss wehe seye, dass dem Daniel Schneider Kinder gestorben, dass Hallers Döchterlin an einem Arm wehe gewesen, dem Jerg Beltzen ein Sau, dem Osswald Zaanen ein Kalbin abgangen, dem Michel Stahlen ein Knoch vnrtiebig vnd kranchh, bald aber wider gesund worden. Jedoch werden auss disen geschichten vnd factis in genere consideratis wahrhafte hexen Thaten in specie nit zuerzwingen sein; dan vil phreneticas mulieres werden gefunden, vil sein deren, welchen die menstrua verhalten, ad superiores corporis partes divertirt werden, einen andern aussgang per evaporationem suochen, auch gemeinlich grosse haupts Blödigkeiten vnd vnleidenliche schmerzen verursachen. Sehr vil sein deren Weiber, welche in ihrer Jugend blutreich, vnd wie Rossen geblüet, mit der Zeit ihnen, wan sie (wie die Reinboldin) vnfruchtbar bleiben, auss yberflüssigkeit dess gebluets oder der gallen, die spiritus epatici inflamirt werden, darauss erschreckliche hauptkranchkeiten erfolgen. Bei vñhlen ist vitium uteri enthalten, so an der Reinboldin propter sterilitatem vermutlich, denen laesis tunicis uteri tunicae cerebri trahuntur in consensum, vnd gleichfahls immerwerende Kranchheit, hauptwehe causirt.

Es sterben täglich vil Manss- vnd Weibs Personen an der Lungensucht, vnd noch mehr Kinder an andern Kranchkeiten. Es finden sich vil erkrumbte, erlambte Leuth. Es ist vnder denen leuthen, welche hart vnd schwer heben, tragen oder springen, nit ein vngewöhnlicher Zustand, dass sie die Schlosse oder ruckhgrad verrencken, vnd die durch dieselben herab gehende Spanadern einweders gelähmet, theils abgestossen, oder sonsten verletzt vnd an nottürfftiger befeuchtung von oben herab verhindert vnd aussgedört werden. Da dan eben diss erfolgen muoss, wass an Beitelspachern zuersehen, dass nemlich die obere glider gesund vnd fertig bleiben, die vndere aber erkrummen, vnd auss hinderung diser Krümme, auch wegen Verstopffung der natürlichen meatuum die Manschaft notwendig verbleiben muoss. So ist auch nichts vngewohnts, dass einem der Vnwill bricht, vnd ein Stand oder etlich der Kopff wehe thut. Nichts seltsames so einem Metzgern durch starckhes hawen vnd bewegnuos ein stich in fuoss kombt, vnd sich bald hinnach widerumb verzert; die erfarnus bezeugts, dass junge vnd alte leuth das Rotlauffen am Arm oder Schenckhel bekommen.

Von Kueh vnd Schwein sterben (so täglich beschicht) achtet man den Herra Richtern hiemit auffzuhalten vnnötig sein. Wie dan, alss des Haussbeckhen Kalbin abgegangen, der allgemeine Viehsterben an vñhlen orten starckh angesetzt.

Wan nuhn alle dise geschicht ihrer substantz nach gar nit auff hexen Werckh andeutung thun, wiewol etwa sonsten geschicht, wan dabey Zauberische Indicia vnd signa augenscheinlich sich erzeigen, alss wirdt der Fürstl. Anwald sein erhobne Clag hiemit nit bestercken können. *Nam differentia statuenda, utrum morbus ex naturali causa proveniat, an ex maleficio vel veneficio originem sumpserit, hocque a peritis facile dignoscitur. Quodsi naturalis sit morbus, nihilo minus tamen persona aegrotas (ut plerumque superstitiosi homines, praesertim mulierculae, ad quidvis suspiciosae, facere solent) sibi persuadeat, se a certa persona laesam, quis non videt, huic in-*

stabilis et periculosa imaginationi pertinaciaeque haud ferendae, nullam fidem esse adhibendam? uti in consilio quodam Bodini (libro de magorum daemonomania annexo), in resolutione secundae quaestionis n. 14. et 809. deducitur copiose. Proinde Fichard cons. 113. n. 5 versiculo: *Es ist auch . . . Lib. 2. in simili casu hujusmodi suspiciones nec ad captivam, nec ad torturam sufficientes esse tradit.*

Wie dan vnder andern anzeigen, damit die natürliche von vn natürlichen Kranckheiten vnderscheiden werden, ist dise nit die geringste, dass einem bey Schaden, so von Hexerey entstanden, der schmerz gleich anfangs am aller grössten, auch keinen ordenlichen periodum haltet, so bei der Reinboldin, dem Beitelspacher, der Zieglerin vnd Hallers Maydlin sich nit befunden, der als vnlaugbar von Tag zu Tag, biss er auff das höchst kommen, zugenommen. So wirdt auch dafür gehalten, dergleichen Schäden haben kein Natürliche art, dass sie sich nach dem Mon vnd Weter richten, wie bey dess Pfarrers seeligen von Gebersheim Dochter, vnd abermalen der Reinboldin beschicht, welche auch durch natürliche Artzneyen (Curatio quippe morborum hyperphysicorum arti medicae minime propria est) nit zu hailen, wie sonstens dess Hallers Maidlin durch ordenliche gemeine Mittel sein gesundheit erhalten.

Beneben aber, obangezogne auff Keplerin geclagte beschedigungen absonderlich vorzunehmen, wirdt bey dem 4. vnd 5. Clag Articul angebracht, Sie habe der Reinboldin durch einen Trunckh grossen leibsschmerzten vervracht. Dessgleichen hete sie ihre einen Trunckh gegeben zu haben selbstens bekant, vnd allein vorgewendt, es weren die Känklin verwerxelt worden.

Solches nuhn mit satem grund abzuleinen ist allbereit hieoben andeutung beschehen, dass diser Reinboldin krankheit nit vn natürlich, dass sie vnerfahrne Artz, auch starkhe medicamenta, welche ihr solchen schmerzten vnd beharrliche leibs Vngelegenheit vervracht, gebraucht, inmassen noch ferner von ihrem Bruder berichtet worden, sein Schwester habe (vnder gebrauchten vnbequemen, theils verbotnen Artzneyen) ein vnrecht brieflein (darinnen ein starkhes Pulver gewesen) erwischt, von deme grosser schmerz entstanden seye. So thut auch die Barbara Beltsin, der Reinboldin negste Nachpaurin, bekundschaften, Reinboldin habe bekant, dass sie nach empfangnem Trunckh erst wider in der Keplerin hauss von Zengin gesehen worden, dahero abzunehmen, dass sie dazumal weder krankh, noch in dem argwohn gewesen, als ob sie von der Keplerin were beschädigt worden.

Weil dan sie Reinboldin ein abergläubisch Mensch, so zumahl in ihrer Jugend nit die frömbt gewesen, auch Vnzucht halber in Verstrickung kommen, vnd dergleichen leuth, welche ihres thuens vnd lassens wenig gegründet, ihre schwachheit vil eher bössen leuthen, als der Natur oder ihren aigen Vbertretungen zumessen, ausser welcher Persuasion wider die in Verdacht gezogne Person ein yber grosser Neid, Hass vnd Feindschaft erfolgt, als kan ermelter Reinboldin (ob sie gleich solte anzeigen, dass sie darauff sterben wolte, es were ihre diser schad von der Keplerin begegnet) keinswegs geglaubt werden, wie in angezogenem Fichard, vnd in Consilio so zu ende dess Bodini tract. de daemonomania magorum zu finden, mehrers aussgeführt. In fernerer betrachtung, Sie mit gegenwertiger Sach vilfältiglich interessirt, indeme Keplerin anfangs ein schmachclag wider selbige angestellt, hingegen Reinboldin zu Ende dess Process sich für ein Clägerin angeben, vnd abtrag vermeintlich zugefügter beschedigung erfordert.

Sonsten kan Peinlich Beclagtin mit Donati Gültlingers deposition nit graviret werden, weil erstlich diser Zeug nit in hoc processu criminali, sondern in burgerlicher Rechtfertigung von der Reinboldin producirt, zweitens er unicus et singularis, vnd zum dritten nit sagen kan, dass Keplerin jemals bekant haben, es were in disem Känklin ihtwas schädliches gewesen; wie dan Zeug nit in abred, dass sie selbstens ihne wegen solcher vngütlicher Verschreyung zured gestellt habe. Inmassen zum vierten der Vogt zu Leonberg, in secundo rotulo testium testis primus (welchen rotulum man durch dise allegation nit agnosirn, sondern desswegen ausstrucklich protestiren thut) bey dem 8. probatorial anzeigt, Keplerin habe gleichwol gestanden, Ihr Reinboldin mehr als einen Trunckh gegeben zu haben, aber in specie verneint, dass sie ihren denjenigen Trunckh, davon ihr (dero vn begründtem anzeigen nach) geclagter Zustand hergeflossen, geraicht. Wie dan auch in confrontatione die Keplerin nit verleugnet, dass sie gesagt, Sie Reinboldin selber (welche eines bittern Truncks meldung gethon) möchte vileicht eimahl das vnrechte Känklin erwischt haben, weil sie stetigs ein Känklin mit bittern aber heilsamen Kreutern, darab sie Keplerin getrunckhen, in ihrer stuben stehen gehabt.

By dem sechsten Clag Articul wirdt der Keplerin zugelegt, ob hete Sie Benedict

Beitelspachern vnd Bastian Mayern haussfrawen einen Trunckh geraicht, davon die Mayerin gestorben, aber der Beitelspacher mit Verlust der Mannheit lam worden seye. Aber alhie hete Fürstl. Herr Anwald erweisen sollen, dass Keplerin den Beitelspachern gelämbt, vnd die Mayerin zum Tod befördert. Dan ob sie schon bey der confrontation nit in abred gewessen, dass sie einest ihme Beitelspacher (alss er namlich ihro ein handschrift vmb etlich scheffel dünckhel, so sie ihme gelihen, gemacht) zu trinckhen geben, jedoch wirdt gantz ybel geschlossen, dass er desswegen lahm worden. Bevorab weil er Beitelspacher (in rotulo secundo testis tertius) anzeigt, habe anfangs nur ein wenig schmerzen im schenckel befunden, desswegen dass obangedeiter schaden demselben von der Keplerin herkomme, ihme zuwissen vnmöglich. Dabey dan, alss die höchste Vnwarheit, widersprochen wirdt, dass Beitelspacher seiner ybelbegründten aussag beygefügt, es were Keplerin ein Zeit zuvor zu ihme in sein hauss yber das Essen, alss beede Thüren verschlossen gewessen, kommen. Dan wan solches beschehen, hete Beitelspacher sich ihro forthin nit angenommen, würde nichts von ihro entlehnet, vil weniger mit derselben gessen vnd getrunckhen haben. Wan aber Beitelspacher auch nachdeme er angezeigter massen in der Keplerin behaussung getrunckhen, wider zu dero kommen, stillstand wegen geborgter fruchten begert, sich weder damalen, noch hernach (inmassen bey seiner affectionirten deposition er selbstem bekantlich) nit beclagt, biss Reinboldin mit der Keplerin in rechtfertigung erwachsen. Er auch yber diss in propria causa deponirt, angesehen wan Keplerin (welches doch, ob Gott wil, nimmermehr beschehen, sondern ihr Vnschuld verhoffentlich an Tag gebracht werden solle) convincirt würde, hete man sein Beitelspachers vnaussbleibliche Clag wegen praetendierten damni gewisslich zuerwarten, zugeschwigen, er wider die Keplerin ybel affectionirt, auch mit diser imagination eingenommen, ob solte er von der Beclagtin vmb zeitliches heil vnd wolfahr, auch in eusserstes elend gebracht worden sein: als wil man dem Herrn Richtern zu ermessn heimbstellen, wass von einem solchen Zeugen zugewarten, ob auff sein aussag im geringsten sich zuverlassen, ob ein armes blödes hocherlebtes 74jähriges Weibsbild mit der tortur desswegen zubelestigen seye. Welcher auch hiebey betrachten vnd zugemüeth ziehen wirdt, neben deme Beclager in disem seinem anzeigen singularis vnd zumahl in vnzulässigem secundo rotulo begriffen, dass er noch mehrers sehr varirt, sich wanckhelmüetig erzeigt, vnd jetzt diss, dan ein anders vorgewandt: sintenmah er in seiner deposition ermeldt, Keplerin habe an einem Sonntag ihne zu sich in ihr Behaussung beruoffen, vnd etliche brüeff ihren abzulesen gebeten, zugleich einen Trunckh beygebracht, von welchem ihme sein schad entstanden seye, hingegen er Beitelspacher seinem Schwager Jacob Kochen referirt, dass Keplerin ihme auss einem Bechern, alss er ihro getroschen, zutrinckhen geben, vnd hiemit sein Kranckheit vervrtsacht habe.

Anlangend des Mayers verstorbne haussfraw, ist selbige lange Zeit ehe sie zu der Keplerin in ihr behaussung kommen, mit der Schwind- vnd Lungensucht (als auff den Notfahl zuerweisen) behaft gewessen, auch dazumahl bereit ybel gehen können, sich auff der Keplerin Loterbeth gesetzt, vnd vermeldt, werde das letzte mahl mit ihr trinckhen. Wie dan ihr Tochter Barbara, so auch ihr Ehemann nit allein nie nichts geclagt, sondern auch sich sehr beschwehrt, alss er vernommen, dass von der Reinboldin, Beitelspachern vnd ihrem Anhang aussgesprengt werde, ob solte sie bey der Keplerin den Todt getrunckhen haben, inmassen wan er desswegen den geringsten argwohn gefasst, er sein Döchterlin Barbaram zu ihr in das hauss nit würde gelassen haben. Vber diss, weil er Beitelspacher (wie von ihme selbstem angezeigt) vnd die Mayerin zu einer Zeit auss einem Becher getrunckhen, hete der Trunckh (da selbiger maleficio zugericht gewessen) eodem tempore bey beeden Personen similes effectum gehabt, würde auch eines wie das andere aussgesocht haben oder lahm worden sein.

Weil dan Beitelspacher (so sonst ein gemeiner vnverständiger Idiot vnd abergläubiger Mensch) nit allein für sich selbstem Partheyisch vnd zum Zeugen keines wegs zu admittiren, sondern auch in jetz angezognen Vmbständen manifeste convicirt, dass er mehrers seinen widerigen affectibus, alss der Wahrheit indulgirt, zumahl in rotulo secundo er nuhr allein von sich selbstem, aber von der Mayerin nichts gewisses arguiren will, so kan der Beclagtin hierauss einige beschwehrung in nichten entstehen.

Bey dem 7. Clag Articul will von Fürstl. Anwald der Beclagtin verstorbaen Sohns Heinrichs Keplers angezogne reden zu einer redlichen anzeig der tortur gediten werden, aber vergebentlich. Dan gleichwoln in criminibus exceptis, so probationis difficilis, der Kinder depositiones wider die Elter zu Zeiten vmb etwas attendirt werden,

welches sich aber zu gegenwertiger sache keinswegs accommodiren last. Angesehen diser henrich nie examinirt worden, so ist auch auss seinen Worten (gesetzt er hete selbige vorgebrachtermassen proferirt) nit zuschliessen, dass sie auff Hexenwerckh von ihme verstanden worden. Vberdiss vnd wie er solche reden gemeint, ist ausser Hanssen Jossenhanssen ertheilter attestation zuerlernen, dass namlich Jacob Koch (so mit der Beclagtin diser reden halber confrontirt worden) der Keplerin vnder augen geredt, habe von ihrem Sohn Henrich gehört, man solt seiner Mutter ein schmach antun, dan sie ihne alhie so lang habe hunger leiden lassen. Beneben ist besagter Henrich Kepler (so man gleichwol vngern anmelden thut) im 16. Jahr seines Alters von seinen Eltern, vor endung seiner Lehrjahre, hinweg geloffen, im Kriegswesen vollendt aufzuwachsen, nach Verfliessung 15 Jahren zu seiner anheimbkunnfft mehr bösses als gutes mit sich gebracht, von der Mutter vil haben wollen, auch dannhero offtermahlen vnkindliche reden wider selbige aussgestossen, welche jedoch weder auff Zauberey gediten, noch wider die Beclagtin zu einiger rechtmässigen anzeig gebraucht werden könden.

Sonsten wirdt ausser disem kein Contradiction erzwungen werden könden, dass Fürstl. Anwald anregung thut, Keplerin habe vorgewandt, Sie hete ihrem Sohn den abfahl von Evangelischer Religion wissen, vnd nichts desto weniger bekannt, dass sie im 27. Jahr ihres alters zu Weil bey den Papisten communicirt. Wie dan so Jemand in der Jugend ausser der Evangelischen Kirchen gewohnheit zuschreiten verlaudet wirdt, vnd doch wider vmbkehret, hernach aber im Alter einem Sohn sein beharrlichen Abfahl von Auepurgischer Confession verweist, solches nit allein nit zu vituperiren, sondern sehr zu loben ist.

Vnd dass sich die Zahl der vermeinten indicien vermehren möchte, wirdt auch beim 8. Clag Articul Osswald Zaanen, haussbeckhen zu Leonberg gestorbne Kalbin herfürgestellt. Da doch keine andere Vmbstend beygebracht werden könden, dan dass Keplerin den Tag zuvor, ehe dise Kalbin krankh worden, bey der Beckhin Mülch kauffen wollen, nachgehends aber gelt zuwexlen, vnd ihrem Sohn Henrichen ein Brätlin in ermelten Beckhen Offen zubraten (wie sonsten bey dergleichen haussbeckhen gemeinlich beschicht) begert. Hingegen aber thut dises haussbeckhen Weib bekundtschafften, könde bey ihrem Aydt nit sagen, dass solches Kalb auss Verursachen der Keplerin gestorben, dergleichen, Keplerin habe das Kalb nit berührt, wie sie dan selbiges weder gesehen, noch in den Stall kommen. Vnd hat disen gefasten argwohn die Reinboldin alleinig verursacht. Auch wan durch den einigen Zuwandl in ein hauss Jemanden der abgang dess Viehes, welches es weder gesehen noch berührt, zugemessen werden könnte, würden wenig betagte Matronen von dergleichen bössen nichtswerthen argwohn (gestalt nit zuzweiflen, dass selbigesmahls mehr Weiber in dises Beckhen hauss kommen) vnbelestigt verbleiben.

Beim 9. Clag Articul wirdt des Michael Stahls Kue (so zu nacht ledig vnd vnruedig, aber bald wider gestilt vnd zurecht gebracht worden) auffgeführt, aber allein pro indicio angemelt, dass Keplerin am Morgens bei der Scheuren, darin die Khue gestanden, früber gegangen, vnd von diser Kue geredt. Welches ein solch geringe nichtswerthe suspicio, dass hiebey sich lang aufzuhalten vnnötig, inmassen auch gedachter Stahl selbst bekennen muoss, wisse die Keplerin nichts zuziehen. Beneben aber hat er sich nit zuverwundern, dass Keplerin den Rumor in ihrem Bet gehört, sinnenmahln ihr hauss vnd dess Stahls scheuern hart aneinander stehen, wie der augenschein vnd Ludwig Bilfingers aussagen zuerkennen geben. So hat auch Keplerin von ihrem hauss gegen den Marckt kein andern Weeg, als neben des Stahls Scheuren gehen könden. Inmassen dass sie zu anderer Zeit in solche Schewren kommen, selbiges der Ursachen beschehen, weil sie fruchten darin ligen gehabt.

Bei dem 10. Clag Articul wirdt vorgebracht, dass Peinlich Beclagtin Barbaram, Bastian Mayers Döchterlin das Vnholden Werckh zu lehren vnderstanden. Solches aber, so gar nit erwissen, dass Fürstl. Anwaldt keinen Zeugen darauff gestellt. Desswegen solche vn begründte Zulag der Beclagtin mehr zu Vorstand, als zu einigem schaden gereicht, angesehen hierauss zuvernehmen, wie leichtlich ein Ehrliches Weib mit Vertrehung vnd bösslicher Verkerung der Wort in Verdacht gebracht werden könde. Dan obgedachte Barbara nichts anders ausszusagen weiss, weder dass vor vngefahr 10 Jahren (dan zumal sie Zeugin das 10. Jahr ihres alters erraicht) die Keplerin (alss sie deroelben in der habern Erndt geholffen) gegen Abend ein Feuer vmb Zurüstung des Nacht Essens auffgemacht, vnd sich vmb etwas gebrendt, desswegen hete sie zu ihr Zeugin gesagt, O Jesus, wer wolte gern ein Vnhold sein, mit beyfüegen, ob dan sie eine sein möchte, vnd als Zeugin solches verneint, Sie Keplerin geantwortet, möchte

fürwahr auch keine sein. Welche Wort (da sie gleich mit allen diesen formalibus vorgelauffen sein solten) der Beclagtin zu einigem Nachtheil mit nichten geraichen können. Wie dan Zeugin selbstens beyfliegt, glaube nit dass solche reden in argem gemeint worden, sondern halte dafür, wan sie sich nit gebrenndt, hete sie deren geschwigen. Vnd obwohl in vnzulässigem andern Rotulo die Sechste Zeugin dise reden bösslichen verkhern vnd anzeigen thut, als ob sie vil anders von Zeugin Barbara gehört haben solte, jedoch als solche Barbara in examine reprobatorio (dessen Extract secundo Rotulo annectirt) widerumb angehört vnd abermals beaidigt worden, ist sie auff obiger ihrer ersten aussag bestendiglich verbliben. Ist also allegirte Sechste Zeugin weniger als nichts zuachten. *Nam in criminalibus testes de auditu alieno, non solum non probant, sed ne praesumptionem, nec indicium ad torturam faciunt.* Prosp. Farin. in praxi crim. quaest. 68. n. 9 ss. *Praesertim si is, ex quo testes aliquid percepisse asserunt, adhuc vivat et illis contra dicat.* Menoch. de arbit. Jud. cas. 475. n. 6. etc.

Hiebey aber kan man nit vnderlassen, der gefährlichen subornation, welcher sich die Reinboldin durch Victorn Hechten, gewesten provisoru zu Leonberg zugebrauchen vnderstanden, anregung zuthuen. Dan diser Hecht bey der Keplerin sich verlauten lassen, als ob ihme nit wenig, so ihro in sachen vorstendig, bewust, vnd hierdurch Sie bewegt, dass sie ihne zum Zeugen producirt, aber in erfolgter deposition er sich nit allein gantz widerig vnd verdächtig (angesehen er alles, darauff Reinboldin gefragt, von andern gehört zuhaben, deponirt, desswegen wol zuglauben, dass er sich zu einem exploratoru gebrauchen lassen) erzeigt, sondern auch andere Zeugen mit allerhand troworten zuverleiten vnd von der Warheit abzuführen begert. Massen er solches mit mehrermelter Barbara Mayerin sich vnderstanden, indeme er ihren Schwagern Martin Widman (vermeg Rotuli reprobatorii) beschickt, vnd deme vorgehalten, er solle seiner Geschwey rund anzeigen, wan sie nit bekundtschafften werde, dass die Keplerin einmahl bey Nächtlicher weil Ir einen buolen geben, vnd das hexenwerck lehren wollen, ja dass auch die Keplerin ihr Muter seelig (deren hieoben meldung beschehen) mit einem hexentrunkh vmbgebracht, von welchem auch Beitelspacher, der Maidlins Schulmeister, ein particul eingenommen, vnd davon sein krankheit bekommen habe, so werde man sie in Thurn legen. Ausser welchem zuerlernen, wass list vnd Practiken der Keplerin widerwertige gebraucht, damit sie dieselbige vmb ihren guten Namen vnd Leinmuth, vmb ehr vnd gepühr bringen, auch in leibs vnd lebens gefahr setzen möchten. Wie dan eben solche bössliche Verschrayung des Kadreassen Leutbrands Weib (deren in dem 11. Clag Articul meldung beschicht) bewegt, dass sie yber lange Jahr hernach auff Keplerin einen vngleichen Verdacht wegen ihres Schenckhels (so vmb etwas schadhafft sein solle) geworffen. Es berichtet aber Beclagtin hierauff bestendiglich, wie sie sowol bey ihrem hausswirdt, als auch anno 1602 zu Prag, bey ihres Sohns erster Ehefrawen erfahren, wass für ein Vngelegenheit dieselbig an Schenckheln wegen des rothlauffens erliten, auch etliche experimenta, sonderlich von ihrer Schwiger (so ein ehrliche vnd bekandtlche guete Artztin gewest), dan auch von ihrer Söhnin erlernt, vnd dartüber auff ein Zeit in dem gemeinen bad ernante Zieglerin gesehen, den einen fuoss aufzustellen, auch selbigen mit einem band, damit er vor wasser verwahrt werden möchte, zu binden. Alss seye sie kurtz hernach in die Ziegelhütten, vmb Noturfft auff ihren Offen abzuholen, kommen, die Zieglerin im Beth ligen gefunden, desswegen sich, dass sie selbige im bad gesehen, erinnert, als die vmb ihren Zustand erfragt, welche ihr den Fuoss gewissen, da sie alsbald abgenommen, dass an demselbigen das Rotlauffen starckh angesetzt, derhalben sie guter meinung sich anerbotten, ihro etwas, so hierzu nit vnntzlich zugebrauchen sein möchte, widerfahren zulassen. Inmassen dass Beclagte bey gehabter Confrontation dise Vmbständt angezeigt, ausser dem 3. Rotulo zusehen. Indeme aber die Zieglerin etliche derselben nit bekantlich sein wollen, ist solches der länge der Zeit von 18 Jahren, vnd weil sie dise Circumstantias ausser gedächtnuss gelassen, zu adscribiren, zumahl noch ferners zu betrachten: Erstlichen, dass ermelte Zieglerin angeregten vorgegebenen schaden der Keplerin nit gewisslich zumessen könne, sondern vil Jahr hernach, als sie solchen Zustand bekommen, vnder wehrender Reinboldischen Rechtfertigung dise gedancken geschöpfft, ob solte derselbig von ihro hertieren, als der 9. Zeugin in 2. Rotulo ertheilte aussag zuerkennen gibt. Inmassen, vnd zum andern, so sie wegen vorbeschehener betastung des Schenckhels die Keplerin in bösen argwohn gezogen, würde sie hernach das steinlin nit von ihre angenommen vnd gebraucht haben. So ist auch zum dritten dise Zieglerin sowol ob sexum, als wegen

vnordenlicher Examination propter conceptum odium et sinistram suspicionem, zur Zengen (wie sie dan auch unica et singularis) gantz vntaugenlich. Viertens thut die Zieglerin sich einer vnverantwortlichen variation gebrauchen, angesehen selbige in ihrer deposition bekennet, dass sie einen bössen Schenckhel vnd schmerzen daran gehabt, ehe die Keplerin zu ihr kommen, hingegen Sie bey der Confrontation nit mehr wollen bekantlich sein, dass ihr zuvor ichtwas an solchem Schenckhel gewesen, welches doch an ihme selbstem ex circumstantia des fůrgereigten Schenckhels vnlugbar. Welche variatio diser Zieglerin allen fidem diminuiren, ja gentslich benennen thut. Vnd weil vnlugbar, dass sie vor der Keplerin ankunfft schmerzen am schenckhel empfunden, wie kan dan derselbig solcher schade zugelegt, vnd Sie Beclagtin damit einiges wegs beschwerth werden? Weil bevorab zum fünfften hiebey einige ipdicia vnd Vermutungen, dass solches ein vnntůrlicher schade, vnd maleficio solte zugefűgt worden sein, sich nit befinden; gestaltsame tágliche erfahrung bezeigt, dass blutreiche Weibspersonen nach der Geburt auss Vberfluss hitziger gallen das Rotlauffen bekommen, sich durch netzen oder in andere weeg. selbstem leichtlich verwahrlosen, also der schad an einem Schenckhel (dahin er sich gemeincklich setzen thut) entlich aufbreche, auch nimmermehr davon aussetze, sondern alle flűsse dahin derivirt werden, vnd daselbstem ihren aussgang suchen. Vnd obwohl der Special zu Leonberg gantz vnbedáchtlich deponirt, er hete von Jergen Hallers Weib (welche der Keplerin árgste wissentliche feindin) vernommen, dass selbige von der Zieglerin gehórt, es seye erst neulich haar auss ihren schaden kommen: ist jedoch solch Hallerisch Vorgeben, ohn allen Zweifel, der lauter Vngrund, auch gantz seltsam zuvernemen, dass er Herr Special sein Deposition auff eines vbel affectionirten, starckh interessirten, leichtfertigen Weibs relation vermeintlich fundiren solle, da doch meniglich bekant, dass testimonium de auditu auditus nullius omnino sit momenti.

Was im widerspil von diser aberglaubischen Hallerin vnd Iren verábten Thatten des jetzigen Hern Specialis nechster antecessor, Herr M. Grab, jetziger Spitalprediger zu Stutgart, gehalten vnd besengt, hatt man mit dessen Handschrift zum Nothfall zu bescheinen.

Vnd gesetzt, es hete dise aberglaubische Zieglerin seithero in 18 Jahren ein Vnholdin beschedigt, was wűrde sich dessen die vnschuldige Keplerin vnd ihr gegebner heilsamer rath zuentgelten haben?

Den 12. Clag Articul belangend, hat Keplerin zu ihrem táglichen getranckh fast stetigs ein Kántlin mit Wein, von Wehrmut vnd Cardobenedicten, darin auch zu Zeiten Imber gestreyet, in der Stuben stehen gehabt, davon sie deme in solchem Articul gemelten Badern, als er ihre vor 9 Jahren geschrópfft, einen ehrtrunckh zu seinem guten beliben angeboten. Ob nuhn das angebejne erbrechen beschehen, kan gleichwol Beclagtin anders nicht, als was diser Bader in secundo Rotulo deponirt, wissen. Aber, ohne Begebung der Warheit gesetzt, diss solte sich also verhalten, will man jedoch auff der Medicorum Judicium vnd tágliche Expertentz sich bernuffen haben, ob nit leichtlich beschehen kűnde, wan Jemand vor Mittag nit recht abgedeyet, oder sonsten ob einem, gleichwol an ihme selbstem vnschádlichen Trunckh, ein Vnwillen bekommen, dass er sich erbrechen thűe? Inmassen, dass er Bader allein wegen des Imbers ein abschewen gehabt, sonsten aber der Trunckh ihme gar nichts geschadet, er desswegen auch Niemanden nichts bezeihe, thut er selbstem (so in Rotulo secundo testis 10) auff den 22. probat, vnd desselben Fragstuckh bekundtschaffen. Dannenhero auch der Vogt zu Leonberg ihne mit der Beclagtin zu confrontiren vnnotig erachtet. Wan aber der Keplerin widerwertige dise vnd dergleiche Articul dem Fűrstlich Herrn Anwald allein der Vrsachen angegeben, damit sie vmb so vil mehr mit dem numero vnd anszal der vermeinten Indiciorum gravirt werden műchte, als wűrdt diss alles in gegenwertiger wichtigen Sach in einige Consideration verhoffentlich nit gezogen werden kűnden.

Gleiche Vnerheblichkeit befindet sich bey dem folgenden 13. Clag Articul. Dan kein recht gesindter fűr glaublich achten wűrdt, dass der Keplerin vnverbotnes notűrtiges fűrűbergehen bey Stoffel Frickhen Metzgerbanckh (davon doch niemand anderer, als er Frickh, so pro teste unico zuhalten, in stritigem 2. Rotulo deponiren kan) ihme Frickhen (denn sie nit berűrt) einigen schaden vervrursachen kűnden, sondern tágliche erfahrung bezeugt, dass Jemand wegen vorhergehender starckher bewegung (wie dan bey den Metzgern im Fleisch ausschawen beschicht) leichtlich ein schmerzen an einem glied bekommen kűnde, welcher sich folgendts nach vnd nach wider verziehet. Gestaltsame berűrtter Frickh selbstem bekent, dass er diss orts die Keplerin nichts beschűdigen kűnde. Vnd ist die von ihme angedeute aberglaubische hilfűbitung (so

doch der Keplerin vnwissendt beschehen) für ein redliche anzeigung vnd Indictum oder dass er auff solche wider gesund worden sein solle, keines wegs zu halten. *Cum indicium ad torturam sufficiens tale esse debeat; quod Iudex suo humano et naturali iudicio apprehendere possit.* D. Henr. Bocer, de quaest. et torturis reorum. cap. 3. n. 101.

Dass aber Fürstl. Anwald diss gantz vntaugenliche vermeinte Indictum durch die in dem 16. vnd 17. probat. begriffne Vmbstend zu besterckhen vnderstanden, mit Vorwenden, alss ob Beclagtin sich etlicher Trowort gegen dem Frickhen solte haben vernemen lassen, ist hiebey insonderheit zu merckhen, dass gedachter Frickh dessen in seiner deposition kein meldung thut, sondern allererst in Confrontatione dergleichen Vmbständ (vnzweifel seinen gefasten vnrtimblichen aberglauben damit zu bementeln) vorgebracht. So können sich auch fast alle Zeugen der Verborum formalium nit mehr erinnern. Hingegen wirdt von der Keplerin bestendig angezeigt, alss Frickh in ihrem Beysein sich verlauten lassen, das vorgegangen grosse weter were von hexen verrsacht worden, welches die Keplerin (so dazumal von der Reinboldin starckh verschratt gewesen) aufgenommen, dass solches wider sie verstanden worden, vnd beneben sich zuerinnern gehabt, dass auch ihr Encklin von des Frickhen kind desswegen aussgemacht worden, der Vrsachen, alss Frickh ihr begegnet, Sie ihm nichts anders zuverstehen zu geben begert, dann dass solches ihro zu herten gange vnd nit so bald zuvergesen, vnd solle er an die seinige gedenccken, welche auch mit hexerey stumpffirt werden, dann sie ihm mit gleicher mintz bezahlt zu haben vermeint, vnd solches durch die Wort „wett gmacht“ verstanden.

Der 14. Clag Articul auch hierauf gezogne 18. 19. vnd 20. probatoriales bernehen auff Barbara, Severini Stahls verstorbnen Eheweibs Aussag, welche mit concurrirendem Zeugen nit besterckt, auch von einer solchen geschicht, die vor 25 Jahren sich begeben haben solte, (dazumahl dieselbige nit 7 Jahr alt gewesen) zu bekundtschafften sich vnderstanden. *Quod autem testimonium de visis in pupillari actate, quando quis erat proximus infantiae, non valeat, sed necesse sit, ut quis deponat de iis, quae vidit dum erat proximus pubertati,* tradit Alberi de lege Julia l. 3. n. 26, Clarus in practic. crim. 9. 24, Viviani in comm. opin., Mascardi de probat. l. 3.

Wie dan gedachte Barbara nit anzeigen kan, dass Keplerin die Schwein jemaalen bertert, vnd Sie Beclagtin nachmahlen bestendig hierauff verhart, dass Sie mit der Zeugin Vaters Knecht am weg geredt, welchem ein klein Schweinlin vnder das rad kommen, daryber er gefahren, solches aber vor Meister vnd Frawen verhalten, vnd könnte gleichwoln ihme Beltzen sonsten zu einer andern Zeit (so obernanter Barbara vmb etwas in gedächtnus, jedoch mit vnbe gründten Vmbstenden, gebliben sein möchte) ein grosses Schwein gestorben sein, davon aber der Keplerin nichts bewust, weniger dazumaln sich gegenwertig befunden.

-Hienach zu dem 15. Articul zu schreiten (in welchem Peinl. Beclagtin beschuldigt wirdt, alss solte sie Anna Maria, weiland Johann Maisterlins, gewesten Pfarrers zu Gebersheim ledige Tochter an dem Schenckheln schmerzen zugefügt haben), ist hiebey zu bedenckhen, dass selbiger allein auff bertierter Tochter (so in Rotulo secundo testis 19) zweifenlicher, nichts gewiss schliessender deposition beruehe. Vnd neben dem dieselbige testis unica, in iudicio civili producta, so sich an die damahlige vnbe gründte beschrayung zu liederlichem argwohn bewegen lassen, dessgleichen ein Weibsbild, deren aussag im Peinlichen Process vngültig, so thut sie auch yberdiss in ihrer deposition sehr variren: dan anfangs wirdt von ihr gemelt, alss Keplerin sie auff ihren linckhen fuoss geschlagen, (welches schlagen starckh verneint vnd bestendig widersprochen wirdt) seye sie Keplerin strackh davon gewichen, vnd dem Schlossblatz zungen. Disem zuwider wirdt bald hernach von ihren aussagesagt, wie nach empfangnem streich sie Zeugin sich vmbgesehen, zuvernemen, wer solches gethan, da hete die Keplerin mit ihr geredt, vnd gesprochen, ob sie schon wider zu Stutgardt seye etc. So ist auch in primo examine von Catharina Benedict Wochels Eheweib, der 12. Zeugin, auff des 1. vnd 2. Articuls 33. Interrogatorium vermittelt Aydts respondirt worden, dass bertierter Barbara Muter ihro die sach vil anderst erzehlt vnd angezeigt, Keplerin were ihrer Tochter zu Stutgardt ybern Arm hinab gefahren, daryber derselbig arm ihr gar wehe gethan, wisse doch nit, woher der schmerz verursacht. (Testis „rotali primi“, quem desiderari in tabulario supra dictum est.)

Wan dan bey obiger Zeugin ietz angeregte defect sich befinden, welche auch bestendiglich nit anzaigen könne, dass bertierter schmerz von der Keplerin entstanden, vnd durch verrenckung des Schenckhels, oder auss andern natürlichen Vrsachen ihro besagter schad leichtlich entstehen können, so sich auch natürlicher weiss nach

dem Mond vnd Weter richtet, wie Zeugin selber bekantlich, vnd zumahlen mit ordenlichen miteln (vngeacht *remediis arte adhibitis morbus magicus se non remittat, sed exasperatur potius*. Ex Mart. Del Rio) ihre benommen worden: alss wirdt hierauss der Peinlich Beclagtin einige Beschwerd in nichten zugezogen werden können.

Ferners, den 16. Clag Articul (darauff der 21. 22. vnd 23. probatorialis gerichtet) anlangendt, verhofft Beclagtin, mit vermeinter erkennung des darinnen angezogenen Schneiders (alss eines Aberglaubischen Manns) verstorbener Kinder Kranckheiten nit beschwerdt zuwerden, weil bevorab er in seiner aussag singularis, vnordenlich verhört, auch durch widerige einbildung vnd gegen der Keplerin vergebentlich gefasten bössen argwohn, mit nit geringem hass vnd Neid (dene er mit sonderlicher bei der Confrontation gebrauchter vehemantz erwissen, wie die Zeugen deponiren) eingenommen. Wie dan sein Schneiders Weib vil anders von der Sachen geredt, desswegen, ob sie gleich von der Reinboldin zu Zeugen erstlich gestellt, Sie hernach, zu verhietung befareder Variation vnd contradiction, nit verhöret, sondern ausstruckhenlich vermeldt worden, dass man sie fallen zu lassen begere. Beneben dass Keplerin auff ein Zeit zu demselben vermelt haben solte, man thue ihme Schneidern starckh zusetzen, dessen hat sie sich im geringsten nit zuerinnern, auch da solche reden vorgelauffen, vnd er ein Verdacht darauss geschöpft haben solte, würde nachgehendts er oder sein haussfraw der Keplerin Gebet nit von ihr gelernet, auch ihrem kranckhen kind nit gebraucht haben, gestalt auch der Schneider in gehaltner confrontation dessen kein anregung gethan.

So ist sich bey erkundigung der Vrsach, warumb Keplerin in dess Schneiders hauss kommen, nit auffzubalten, weil er ihre (vermög seiner im Reinboldischen Rotulo hinderlassner Aussag) gearbeitet, auch Sie nach strümpffen (welches zwar nach des Schneiders anzeig sollen hossenbendel gewesen sein) gefragt, die ihr damahlen noch ledige Tochter ihrem guten freund beywessendt des Schneiders gecrambt haben solle.

Sonsten angedeutet gebet (so für ein seegen gehalten wüdt) belangendt, ist Keplerin alzeit bekantlich gewesen, dass sie solch gebet kündt vor der wiegen, aber nit auff offnem Kirchhoff (dan vngeacht Herr Special solches bezeigt, wirdt jedoch selbiges von dem Vogt ad 7. Interr. art. 23, desgleichen dem 5. vnd 6. Zeugen widersprochen) zu sprechen, dess Schneiders haussfraw gelerth, bey welchem keine vnrechte wort zufinden. Solte aber ein superstitio mit vnderlauffen, würde solches von Papistischen passirlichen traditionibus herrraichen, vnd darumben einige Zauberey hierauss nit erzwungen worden können.

Mit deme 17. Clag Articul auch hierauff gerichtem 24. probatorial wirdt es verhoffentlich ein schlechtes bedencken haben. Dan obwoln sie Keplerin dene darin angezogenen Tottenkopff von dem Todtengräbern zu Öttingen, wie dort erronee gesetzt, (dannhero solcher nit vnbillich negirt worden) niehmahlen begert, jedoch Keplerin nit in abred gewesen, dass sie hierauss mit dem nühmehrer verstorbnen Todtengräber zu Leonberg, alda ihr Vater begraben, geredt habe, dabey sich aber dise Vmbständt (vngeacht solche Circumstantien von den confrontirten testibus de auditu, alss welche nit dabey gewesen, vnaffirmirt verbliben) begeben. Namblichen alss sie einmals auff den Gots-Ackher komen, ihres kurtz zuvor neben ihrem Vatern seeligen begrabnen Enckhels auffgesteckt Krentzlin in acht zunehmen, damit es in machung eines andern grabs nit zerstöret werde, hat sie den Todtengräber nahend ihres Vatern seeligen grab arbeiten gefunden, desswegen ihre eingefallen, sich auch gegen dem Todtengräbern erclert, dass sie solchen ihres Vaters seeligen Kopff möchte in silber einfassen lassen. hierinnen Sie nichts vngepürlichen vorzuhaben vermeint, angesehen sie in täglichen Predigten vnd erinnerung der Sterblichkeit diss Exempel mit dem Trinckgeschirr auss der verstorbnen Eltern Tottenköpfen, auch den gebrauch derselben bey den Freudenfesten an etlichen Völkhern hat loben hören, auch dergleichen auffbehaltner Tottenköpf lebendige Exempla im land vnd vor Augen gehabt. Vnd wan sonsten die Beclagtin bey ihrer Gegenpart in dem ruoff, dass sie listig vnd verschlagen, ist derenthalben nit vermutlich, dass sie eben zu der Zeit, da man zu Leonberg Vnholden verbrent, sich so vnfrsichtlich mit erforderung ihres Vaters Tottenkopffs erzeigt haben würde, da sie selbigen zu vnrechten miteln zugebrauchen gewilt gewesen, inmassen, dass eben eines verstorbnen Vaters Cranium vor andern zur Zauberey taugenlich, niemahlen erhöhet worden. Dannhero alhie in acht zunehmen, dass von rechtsverstendigen geschlossen wirdt, *quod indicia ad torturam non dubia, non obscura, et quae varie interpretari queant, sed concludentia et directe ad delictum inferentia esse debeant*. Bossius, de indic. et consideratione ante torturam n. 17. Mascard. de probat. concl. 223. n. 3. Menoch. cons. 283. n. 5 ss. vol. 3, ubi pluribus etiam comprobatur, *quod ex verbis dubiis et obscuris non oriatur sufficiens*

indiciu ad torturam. Sic etiam indicia ad torturam in suo genere perfecta ut sint, necesse est. D. Bocer de tort. cap. 3. n. 101.

So nuh Peinlich Beclagtin mit wircklicher behaltung ihres Vaters soeligen Todtenkopffs ihr kein praejudiciu vervracht haben würde, wie vil weniger hat sie es zuentgelten, weil sie solches an blossem begehren bewenden lassen. In mehrer betrachtung, diss begehren nit heimlich oder mit bösssem Vorhaben, sondern vngefähr, alss man eben bey ihres Vaters grab ein neues begräbnus gemacht, auff öffentlichem Gots Ackher, an hellem Tag, ohne einige argwöhnische Vmbstendt beschehen, sogar dass auch der confrontirte Martin Heller selber sich yber diss vngleiche beschuldigung verwundert vnd anzeigt, hete er gewust, dass man so vil darauß machen würde, wolte er dessen allerdings geschwigen haben. (Vermeg dess 1. vnd 6. Zeugen in 3. rotulo ad 24. prob. 3. Int. ertheilter deposition).

Bey dem 48. Articul hat sich der Keplerin Gegenparth zu Leonberg sehr bemühet, dieselbige mit Jergen Hallers Döchterlin, ob solte es von ihre beschedigt worden sein, zu graviren, vnd hierdurch der Reinboldin vnder die Arm zugreifen. Aber vngeschet Keplerin nie in abred gewesen, dass sie für solches Meydlin gegangen, ihre auch vnbestand, ob sie vileichten wegen des schmahlen Pfads, neben tieffem luto, an selbiges ohne gefahr mit der Armzainen gestossen haben möchte, jedoch dass solches von ihre geschlagen worden, thut sie wie allwegen, bestendiglich widersprechen vnd verneinen, wie dan hievon Niemandt anderer, alss der Zieglerin Maidlin (dessen Aussag in separato Rotulo der vngeendten Reinholdischen Rechtfertigung begriffen) zu deponiren waist, da doch noch 10 oder 12 Maydlin, welche alle Ziegel getragen, dabey gewesen, aber von diesem stossen auff befragen ohne Zweifel kein wissenschafft gehabt haben werden, dan sie sonsten auch zu Zeugen weren aufgestellt worden.

Aber erstlichen, hat es mit angedeutem Zieglers examinirtem Maydlin dise bewandtuus, dass in einige dubitation nit zustellen, es seye sowol alss auch des Hallers maydlin mit bösser affection wider die Keplerin eingenommen gewest, weil sein muter, alss hieoben angehört, von ihrer Nachbarin Hallerin zum Argwohn vervracht, gleicher gestalt einen vom der Keplerin empfangnen schaden (dene sie doch am schenckhel gehabt, ehe die Keplerin zu ihre kommen) vorgewendet. So ist auch diss zengend Maydlin (alss welches den 8. Nov. 1604. getaufft) zu Zeit der Examination nit 15 Jahr alt gewesen, auch von einem solchen facto deponirt, welches sich 4 Jahr zuvor begeben, also derselben alter sich dazumahlen nit vil yber 11 Jahr erstreckt. *In criminalibus autem nedom foemina, sed etiam minor 20 annorum a testimonii dictione repellitur.* Anton. Gomes, de testibus, Viv. in com. opin. verb. „testis non potest esse pupillus“; dass also bey diser Zeugin volgende vnleidenliche defect: examinationis nullitas, sexus imbecillitas, minor aetas, inimicitia et singularitas, samentlich concurriren.

Zum andern, dass einige indicia angegebnen schlagens, oder andere Circumstantias maleficii ejusdam, oder sonsten ein gefährlicher vnheilsamer schade sich erzaigt, ist nit erwissen, sondern mit Christoff Georgen auff dem Sand, Barbierers zu Leonberg, des 13. Zeugen in erstem Rotulo ad 44. art. ertheilter deposition beygebracht, dass diesem Maydlin ohne grosse mühe durch schmierung des Arms geholffen worden, desswegen alhero zu transportiren. was hievon de morbis malefico illatis et quod remediis ordinariis non repellantur. attingiret worden. Da neben ihme Maidlin ichtwas gemangelt haben solte, müeste solches gar gering vnd schlecht gewesen sein, weil Michael Teurer (der 10. Zeng in rotulo primo), so des Hallers negster Nachbaur, aussagt, er habe kein feel an dem Maydlin verspürt, also nit gewust, ob ihme etwas seye oder nit, inmassen es negster Tag hernach holtz getragen. Wie dan dass ein schwaches blödes kind (gestalt es damaln nit vil yber 7 oder 8 Jahr alt gewesen) mit Tragung schwhehrer Ziegel den Arm leichtlich vertheuten, ihme durch auffhebung des lasts die Span Adern beleidigt worden, vnd ein Fluss sich herab setzen könde, ist nicht zu zweiffen. Welches alhie vmb so vil mehr zu praesumiren, quia haec praesumptio naturae consentanea, pro reae innocentia adducta, et praedictae circumstantiae eandem maxime confirmant.

Dritens ist dise Schinders Burga (welche den vermeinten schaden an ihrem Döchterlin wider die Keplerin aussgesprengt) täglich in der Reinboldin behaussung, von dero sie nit wenig zugentessen, alss die Armuth halber das Allmuossen empfangt, die auch sonsten ein leichtfertiges, vermessenens, ybelredendes Weib, so voller Aberglauben steckt, mit verbotnem Kopffmessen vmbgehet, ihr Mann wegen begangnen Diebstals flüchtig, auch entlich abgestrafft worden, wie ausser des 17. Zeugen in 1. Rot. ad 27. art. gethoner Aussag zuerlernen. Yberdiss sie auch zuvor der Keplerin feind vnd aufsetsig, auch alss sie Keplerin ihr ein schuld abgefordert, selbige

anstatt der bezahlung hexerey bepflichtet, ihrer angefangnen gantz nichtigen beschuldigung mit mörderischem stechen vnd schlagen (wie in Rotulo separato ausser ihrer eignen deposition zuerlernen) einen schein von ansehen zumachen sich befüssen, beneben verhofft, wan sie die Keplerin in die flucht oder gar in Todt brächte, deren Armuth an sich zubringen: massen sie dan mit Vorwissen vnd vnzweifellichem Vnder schreiben des Vogts vmb ein Theil der Keplerin guet supplicirt, wie dan in 1. Rot. von der 20. Zeugin ad 29. addit. bekundtschafft wirdt, dass selbige ihr zeitlich die hoffnung gemacht, der Keplerin gut werde ihr noch alles heimbfallen, vnd darauff gelt entlehnen wolte. Vnd obwol sie Beclagtin desjenigen, was ermelte Hallerin in Reinboldischem vnzulässigem separat Rotulo von einem schwartzen Vogel aussagt, gentzlich für ein fabel zuachten, auch Keplerin sich dessen nit anzunemen: jedoch wan gleich wahr sein solte, dass ein Vogel zu ihrem Sohn in die Stuben kommen, würde sich dessen nit zuverwundern sein, wan man betrachtet, dass sie ihrem Sohn (laut ihrer eignen aussag) gantz vnzulässige mittel gebraucht. Wie sie dan gegen berührter 20. Zeugin geredt, er habe das hauptgeschaid, vnd der Keplerin einig schuld nit zugemessen, nachgehends aber, da sie von ihre zur bezahlung gemahnt worden, derselben vermessenlich die Schuld zugeben sich sträfflich vnderfangen. Ist also dise Zeugin (so auch mit andern mehrern erdichten Zulagen die vnschuldige Beclagtin zu beschweren sich vnderstehet) einiger importantz in nichten zuachten.

Demnach nuhn bey der Hallerin Döchterlin kein hexenwerckh vorgegangen, auch Keplerin dessen keines weegs (wie im 19. Clag Articul vnbedächtlich vorgegeben) yberwissen worden, alss mag auch die im folgenden 20. Articul fürgeruckte Corruptio nichts adminiculirn. Dan bey anerbietung des Bechers sich dise Vrsachen befunden: weil Beclagtin gesehen, dass Vogt zu Leonberg der leichtfertigen Hallerin alsuivil gehöhr gegeben, deroselben mörderische antastung vngestrafft hingehen lassen, von des Kinds Lämmin sage vnd schreibe, da keine gewest, ein Kind zu Zugen passiren lasse, aus desselben aussag ein volkomne beweissung mache, da sonsten wol Zehen bey dem Actu gewesen, die nichts von einem schlag gesehen, auch dannenhero dene yber Jahr vnd Tag sollicitirten mit grossen Vncosten angestellten Production Tag wider die Ordnung, vnwissendt des Richters, mit grosser Versohimpfung abzustricken, vnd also ihr Keplerin den weeg, sich der hochschmählichen Zulag durch gebührende mittel in civili judicio zuentheben, zu benennen gedenckhe: derenthalben hat Keplerin (alss ein alte betrangte vnd sehr geängstigte Fraw) für dass rathsambste erachtet, berührten production Tag mit einem Becher zubefördern.

Gestaltsame, dass Vogt zu Leonberg, alss welcher der Keplerin sich ieder Zeit gantz widerwertig erzeigt, nit wenig zubefürchten gewesen, ausser nachfolgendem (ungeschweigen anderer Vrsachen, so dissmahls auszuführen vnöttig) erscheint: es hat Beclagtin in erster Rechtfertigung articulirt, dass Reinboldin den production Tag (durch der Hallerin vnbe gründtes deferiren) zu verhindern vnderstanden, welches der Commissarius in eingang dess primi Rotuli bezeigt, so zumahl von der Reinboldin selbst bey yberrachten Interrogatoriis bekent würdt. Hingegen Herr Vogt (so in 1. Rot. test. 15) thut in seiner deposition ad 13. addit. bekundtschaffen, er kinde hievon nichts, aber wol dises anzeigen, dass er Ampts halber, vnd nit ausser der Reinboldin Verrursachen, den production Tag zuruckh gelegt, in ansehung er die Keplerin einzuziehen schon damaln Fürstl. Bevelch gehabt. Welches in nachfolgenden Interr. oft widerholt wirdt, da doch der hallerische handel, Inhalt sein Vogts eignen, zu end des 2. Rot. angehengten Berichts, den 18. Oct. sich zugetragen, den 19. fürkommen, vnd stracks an disem 19. vnder solchem schein der auff den 22. angestellte Production Tag der Keplerin von ihme Vogt benommen vnd eingestellt, der Vogt allererst den 26. Oct. hinach seinen bericht datirt, vnd auff solches sein ybels berichten der vom Vogt praestendte befelch, wie gleichsfahls aus dessen dato zuend dess 2. Rotul zu finden, ertheilt worden. Hierumben vnd wan Beclagtin ob mehr gedachtem Vogt sich nit wenig zu beschweren gehabt, als ist ihre nit ybel zudeuten, wan sie denselben mit allen vorstendigen mitteln zu billicher Lündigkeit, auch befürderung ihrer angefangner Rechtfertigung zu bewegen vnderstanden. Bevorab weil er ihre, vor beschehener anbietung des Geschenks (alss ausser dem 20. Clag Articul zuvernehmen) zuverstehen gegeben, dass sie zu Leonberg Peinlich beclagt, also anstatt gesperten Rechtsens, wider sie gleichsam de facto procedirt vnd ab executione angefangen werden möchte, da sie doch sich allerdings vnschuldige gewust. Massen der Clägerin Vorhaben nit dahin gerichtet worden, dass wegen der Hallerin vnwarhafften Vorbringens gantz still geschwigen werden solle, sondern fürnemblich ihr meinung gewesen, damit der Bericht, so lang biss auch ihre Zengen verhört, eingestalt werde. Wie dan angedeuter

Bericht selbstn mit sich bringt, Keplerin habe ihne Vogt gebeten, nit zuberichten, oder doch zuverziehen. Beneben thut auch die Hallerin (deren Person man gleichwoln mit diser allegation keinswegs adprobiert haben will) in separato Rotulo ad 30. et 31. probatoriale Interrog. 25. respondirn, Keplerin habe dem Vogt einen Becher zuverehren begert, dass er mit seinem bericht wolle oberstehn, biss angefangne Rechtfertigung zu end raiche; diss hab sie hallerin von der Vögtin erfahren.

Wan dan die Verheissung dess Bechers zu Vertuschung einiger misshandlung nit gerichtet, sondern allein zu Continuation des Burgerlichen process gemeinet gewesen, alsz wirdt verhoffentlich einiges praejudicium hierauss im wenigsten erzwungen werden können: gestaltsame, da Keplerin dess hallerischen nichtigen handels einigen scheuen getragen hete, sie nit die erte beim Vogt gewest sein, vnd der Schinders Burga hochschmähhliche mordliche antastung clagendt fürgebracht haben würde.

Dass auch Sie Beclagtin bey der Confrontation (vermeg des 26. probat.) vermeldt haben solle, „der Becher müesse noch kommen“, last sich gleichwoln der Statschreiber (alsz 6. testis in 3. Rot.) verlauten, er hette dise Wort nit gehört, sondern etliche, namlich Special vnd die drey Beysitzere, haben den Inhalt heissen protocollirn, wie dann Herr Vogt nit darbey gewesen; aber zuwider des Statschreibers bertehen, wissen die zwen Beysitzer (der 4. vnd der 5. Zeug) nichts darumb. Jedoch dass ausser diser von einem alten vnbedächtlichen Weib beschegner red ichtwass nachtheiligs zuschliessen, man disseits gantz nit sehen oder erachten kan.

Fast gleichen Verstand hat es mit dem im 21. vnd 22. Clag Puncten articulirten flucht. Es beschicht aber der Beclagtin mit diesem Fürgeben vngtätlich, dass sie darumb flüchtigen fuoss gesetzt haben solte, weil selbige zu ihrer Tochter nacher Haymaden sich begeben, dan sie schon albereit aldorten hohen Alters vnd einsamkeit wegen in die Cost sich eingedingt, von dannen dissmals nacher Lewenberg kommen, vnd vnverzuglich nacher Haymaden (inmassen zuerweisen, dass Sie nuhr wegen dess fürbeschaidens für den Vogt ein stund lenger sich gesaubt, vnd ihr geferde vnderdessen ihrer gewartet) sich begeben, also Heymaden nuhmehr ihr Wohnung vnd heimwessen gewesen. Welches dan so gar für kein flucht zuhalten, dass der Beclagtin Sohn, Christoff Kepler dem Herrn Vogt zu Leonberg (inmassen Er Vogt selber in seinem bericht bekant vnd kein flucht titulirt), da man aussgeben, sein Mutter seye geflohen, vnd das hauss sperren wollen, angezeigt, sein Mutter seye auff dise Stund zu Haymaden, weil man aber sie an leib, ehr vnd gut angreiffe, dagegen das recht sperre, so wolle er sampt ermelter seiner Mutern ohne einiges verziehen nacher Lintz (wie dan ihr Sohn Johannes Kepler, Mathematicus, sie lenget zuvor, in einem an dero Curatorem abgangnem schreiben zu sich erfordert) vmb rath abraissen, inmassen sie beyde Mutter vnd Sohn solche Raiss alsobald in das Werckh gesetzt. *Sed quando quis discescit non ob delicti timorem, sed ex aliqua alia probabili causa, tum fuga, quamvis aliis adminiculis fulcita sit, nullum facit indicium ad torturam*, Mascard de probat., Prosp. Farinac. in praxi crim. quaest. 48. n. 36, ubi de discessionem propter timorem contrariae factionis, propter metum et minas illatas a malevolis multa tractat. So auch ein Anzeig bössen gewissens bey der Beclagtin sich befunden, hete sie nit den orth, dahin sie sich begeben, durch ihr kinder mündtlich vnd schriftlich anzeigen, vil weniger hernach berichten lassen, wa sie anzutreffen; allerwenigst würde sie proprio motu, ohne erlangung sichern gelais (inmassen was von ertheilter salva guardia articulirt, disseits ganz nit bescheint, weniger bekent wirdt) sich von Lintz wider zu ihrer Tochter gen Haymaden begeben haben, auch zuweilen zu Lewenberg, vnd auff gegentheils anhalten gar für Obrigkeit erschienen sein. Nam reversio fugae praesumptionem tollit. (Menoch de sumpt. lib. 1., Par. in praxi Crim. etc.) Zudem, auff den vnbegebenen fahl gesetzt, es solte der Beclagtin abraissen von Leonberg gen Haymaden vnd Lintz pro fuga gehalten werden mögen, würde doch hierauss kein praejudicirliche praesumptio angezogen werden können. *Quippe ex fuga post inquisitionem arrepta, nulla prorsus delicti suspicio oritur. Nam molestiam et vexationem carceris etiam innocentissimus quisque timet.* Clar. §. fin. quaest. 89. n. 39., Farin. q. 87. n. 27 et 35.

Dass aber bey dem letzten Clag Articul Fürstl. Herr Anwald gleichsam als ein new adminiculum einführt, dass Peinlich Beclagtin tempore capturae sich zu Hewmaden versteckt, ist hierauss zuvernehmen, dass sie sich biss zur verhaftung in ihrer gewöhnlichen Wohnung bey dero Dochtern betreten lassen. So were sie auch disen schmehhlichen Vberfall vnd langwirige schwere gefengnus zuentweichen berechtigt gewesen. Sie hat aber hierinnen für sich selbstn nichts tentirt, sondern allein den ihrigen gefolgt, vnwissendt im ersten erwachen vnd schrecken, warumb es eigentlich

zuthuen. Inmassen mit dem Schultheissen von Haymaden zu bezeugen, dass ihr Dochter nur im hembd zur Muter geloffen, sie auffgeweckt, vnd gantz nackhend sambt einem Deckbeth in ein Truhen gelegt.

Wan nun die in einkommner Peinlicher Clag begriffne vermeinte Anzeigungen verhoffentlich genugsam abgeleint, vnd aber probatorio trigesimo beygeffnegt worden, dass verhaftte Keplerin in gewehrter Examination gemeincklich die Augen von den Zeugen abgewendt, vnd sonderlich bey anhörung der Theologischen Articul ihro die Augen niemahlen ybergangen seyen, ist mit dem 3. 4. vnd 5. Zeugen erwissen, dass sie angezogene Verwendung der augen im gebrauch, also hierauss kein forcht oder stillschweigende bekanntus erzwungen werden kan. Dass sie sonsten vnerschrockhen geredt, denjenigen, mit welchen sie confrontirt worden, ihr anzeig bestendig widersprochen, auch theilss dieselbige für das Jüngste Gericht geladen, wirdt ebenmässig von mehr Zeugen aussagesagt.

Wegen angegebner Vnderlassung des Weinens ist zubedenckhen, wan gleich die Beclagtin (auff vnpraejudicirlichen fahl) gar keine Zehern vergossen haben solte, dass doch solches nit alleinig der hexen vnd Vnholden eigenschafft were, sondern auch andern ehrlichen leuthen (vornemblich denen, so erlebten alters, vnd desswegen sicissimae constitutionis) die trenen vertrucknen könden, wie solches die erfahrung bezeugt. Derohalben darauff nit zugehen, sondern zur schuld oder Vnschuld, die Trehnen vergiessen oder verhalten, ein gantz vngewisse liederliche anzeigung. Cum itaque lachrymas fundere sit res indifferens, atque possit abesse vel adesse nocentibus et innocentibus, et ita haud necessario concludat, inde legitimum indicium ad torturam non elicitur. D. Boccr de tortura cap. 3. n. 101: *Et indicium ad torturam sufficiens tale esse debet, quod Iudex suo humano et naturali iudicio adprehendere possit.* (Keplerus adscripsit: *Dixit quidam sua mala maiora lacrimis.*)

Mit deme bey dem 32. vnd 33. probatorial vermeinten Vorgeben, alss solte Peinlich Beclagtin den Statknecht zu Güglingen sie auszulassen erbeten, auch denselben mit geschenckh zubewegen vnderstanden haben, kan nichts erheblichs wider Beclagtin inferirt werden: dan nit zuglauben, dass Beclagtin so vnbesonnen gewesen, vnd bey hellem Tag zuentlauffen vermeint habe. Inmassen der Statknecht selbstn (so in Rot. 3. testis 7.) anzeigt, dass Keplerin gesagt, wan sie schon hinauss könte, wolte sie nirgend hin. Wie es aber mit angegebner Verheissung bewandt, wird von berdertem Zeugen vermeldt, dass namlich solche versprechung dahin verstanden worden, wan er sie zu sich in sein Stuben (derentwegen ihr Sohn bey Fürstl. Cantzley gnedige bewilligung aussbringen möchte) nemen welte.

So sein zugleich die 2 letzten probatoriales, wegen des gehabten Messers, schlechter importantz, dan wie es hiemit bewandt, ist bey den interrogatoriis zufinden; beneben hat sie auch daselbig guter meinnung offentlich gebraucht, vnd hiedurch im essen des Fleischs den mangel der ausgefallnen Zeen zuergentzen vermeint.

Wan dan die, so wol in einkommner articulirter Peinlicher Clag, alss auch hierauf erfolgten additionalibus articulis, eingeführte Anzeigungen an ihnen selbstn solcher erheblichkeit in nichten zuhalten, dass hiedurch ein Mensch, so die edleste Creatur, vnd zum Ebenbild Gotes erschaffen, der scharpfen Peinlichen Frag subijcirt werden könte, zugleich aber dieselbige nicht testes omni exceptione majores, sondern gantz vntaugenliche, vnzulässige, Partheysche, Interessirte, ybel affectionirte, auch in Peinlichem Process zum mehrern Theilen nicht examinirte Zeugen gestellt, zumal alle articulirte Anzeigungen von einander abgesondert, vnd also ein jeder Zeug in suo dicto einzigt vnd singular ist, so zugleich de indicis remotissimis, non-tangentibus immediate ipsum maleficium magiae, nichtig deponirn, auch sonstn zu recht versehen, quod indicia in suo genere non sufficienter probata conjungi non possint (Jas. in l. admonendi n. 55.), alss hat die arm Peinlich Beclagtin sich in hoc puncto vnfehlbarer absoluton zugetrösten. Solches vmb so vil desto mehr, weil sie Beclagtin decrepitae aetatis, ein hocherlebtes, schwach vnd blödes, 74jähriges Weibsbild, eines ehrlichen herkommens, nieh kein vnerbar stuckh von ihr gehört, auch ihre Kinder (so vil deren gefolgt) ehrlich vndergebracht, zumahl ohne erhebliche genugsame Vrsachen in so schmechliche Verhaftung gezogen, vnd dise lange Zeit vom 7. Augusti 1620 biss hiehero innengelegen, mit squalore carceris, vinculorum molestia, auch wartung allerhand von ihren Feinden gewalthetigkeiten vnd gefährung, mehr dan gnugsam gepeiniget worden:

Alss will Peinlich Beclagtin ihr bey eingebrachter Litis contestation beschehenes begehren repetirt, auch das mitrichterlich Ampt vmb ertheilung rechtens vnd der Gerechtigkeit demüetigten fleiss angeruoffen haben.

Salvo jure etc.

II. Deduction- respective Confutation Schrift

Fürstl. clagenden Anwaltds
Joh. Vlrich Aulbers, Vogts zu
Güglingen,
Contra

Katharinam Kepplerin von Leonberg
peinlich beclagtin.

Praes. Stuttg. 14. July 1621.

in p^o torturae.

(In alio exemplo adscriptum est: Eingeben den 20. Augusti.)

Ehrenvest, Ehrnhaffte, fürsichtige, Ersame vnd Weyse Stabhalter vnd Richter
dess peinlichen halssgerichts zu Güglingen. Günstige Herrn.

.... Nachdem die einkomme examina den 13. Febr. publicirt vnd hierauff den Partheyen in copiis communicirt worden, auch Fürstl. clagender Anwalt seines theyls vff empfangnen befelch zu befürderung der sachen vff einkomme attestata allein per generalia concludiren, die Peinlich Beclagtin aber vnd die ihrige sich hiez zu nicht verstehen wöllen, sondern ihnen schriftliche handlung mehr belieben lassen, auch hienüber den 7. Maij jüngst ein weitläuffig vilblättrige vermeinte Exception- vnd angegebne defensionschrift extrajudicialiter yberreicht, darzu, yber die beede in hoc criminali judicio publicirte examina testium, noch ferners ein tertium rotulum mit eingeführt: alas muss Er Fürstl. clagend Anwalt solches an sein ortt lassen gestellt sein, auch der peinlich Beclagtin hierinnen disse moram vnd gesuchte aussfuchten gestatten, will benebens vss angeregten vermeinten exceptionibus alles Ihme dienstliches für gerichtlich bekannt angenommen, allem ybrigen vnd widrigen per generalia facti et juris widersprochen, vnd der Beclagtin das wenigste mitt stillschweigen nicht eingeräumt, zumahl desswegen solenniter protestirt haben.

Die sach selb anzugreifen, beruhet selbige nach anleitung der Peinlichen halssgerichtsordnung beim 28. Art. vff disen zweyen hauptpuncten: 1. Ob wider die Peinlich Beclagtin gnugsame anzeigung vorhanden, crafft deren sie, vermög der Rechten, zur peinlichen frag könde gezogen werden? 2. Ob solche anzeigung durch der Beclagtin exceptiones vnd angemassete defensiones zurück getriben, oder nicht?

Erster Hauptpunct. Es finden sich in der peinlichen anclag etliche vnder-schidliche actus, das die Verhafftin Menschen vnd Vich angegriffen, darvon etliche gestorben, etliche aber noch, aber also leben, das ihnen der zeitliche tod vil lieber vnd angenehmer were.

I. Attentata corruptio Judicis. Diser ihrer bösen thatten ist peinlich beclagtin Ihr selb am besten bewusst gewesen, dannenhero sie dem Vndervogt zu Leonberg an statt Ihrer Verantwortung (Mann wolte dann die Wahrheit verlängnen für ein Verantwortung halten) einen Silberin becher zu verehren versprochen. Welches darumb desto fleissiger in acht zunehmen ist, weyl man solch actum, quomodocunque etiam ex aduerso torqueatur, anderst nicht dann pro attentata corruptione Judicis deüthen vnd ausslegen kan, vnd dannenhero billich, junctis praesertim aliis adminiculis, pro indicio ad torturam zuhalten. Dan man sich ex jure zuberechten, dass dergleichen Corruptions nit allein hoch verboten, sondern auch poena falsi coërcirt werden. Vnd mag die peinlich Beclagtin gar nicht entheben, da sie sagen wollt, Sie hette dem Vogt kheinen Becher verehrt, sondern allein zuverehren versprochen, quia etiam is, qui Judicem corrumpere conatus est, punitur, secundum Balduinum in Comment. de novo Jure, quem refert et sequitur Marsilius.

II. Fuga. Da nun der Beclagtin diss ihr ohnordenlich mittel zu keinem fürstandt wöllen kommen, hatt sie ihr datum vff die flucht gesezt, sich zu Leonberg ohnsichtbar gemacht, ja gar zum Land hinaus begeben, in Oesterreich nacher Linz, item den Reichstetten zugezogen, verhoffend alda sicher zu sein, aber nirgend kein bleibende stell gefunden, biss sie entlich widerumb gen Hewmaden zu ihrer Tochttern kommen, alda gesucht (III. Latitatio) vnd inn einer beschlossnen truchen eingesperrt gefunden worden. Diss attestiren alle Zeugen, besonders Agnes Martin Werners Weib, welche meldet, da man nach mehr Zeugen aussgesandt, hab Kepplerin deren nicht erwarten wöllen, sondern zur Statt hinaus gezogen. Mit welchen Zeugen der Kepplerin signe Zeugen im 1. Rotulo concordiren. Es khan auch die Beclagtin disses aussweichens selb nit allerdings abredig sein, vnd praetendirt allein, ob were sie vss mütterlicher Zuneigung zu Ihrem elltisten Sohn, Mathematico Caesareo vff dessea schriftlich begeren vnd selbigem Ihr hohe nott vnd anligen zuclagen, nacher Linz geraiset. Darinnen aber, wie auch was sie in responsione ad art. 23. vngereimbt für-

gibt, vnd was vff solche ohnbegründte praetextus zuhalten, dem verständigen, Gott fürchtenden vnd die gerechtigkeit liebhabenden Richter, der ausschlag gegeben, vnd ob diss alles nicht ein starckhes indicium ad torturam gebe, diss orts heimgesest wüdt. *Fugam. certe, alius praesertim suffultam adminiculis, subministrare indicium ad torturam, extra controversiam est; maxime si quis ante accusationem vel inquisitionem institutam aufugiat.* (Zanger in tract. de tortura, Bossius in practica, tit. de indicibus n. 49., Binsfeld de confess. maleficorum.) Vnd diss indicium vmb sovil weniger auss der acht zulassen, weil die hieob angezogne latitatio auch darbey khompt, quae ejusdem cum fuga est effectus. (Farinac. in praxi crim. q. 48. n. 8.)

Es will zwar die Beclagtin nicht gestendig sein, das sie vss forcht oder bösem gewissen den Becher versprochen oder vsser land gewichen, sondern vndersteht sich ihr böse sach mitt allerhandt gesuchten Färbten zuverstreichen; wann mann aber die attestata dargegen halt, wüdt sich vil ein anders finden.

Dann es findet sich in der khundschaft, das die beclagtin zu Leonberg vilfeltig hin vnd her geloffen, an end vnd ort, da sie weder zu verrichten gehabt, noch erfordert worden, ja da mann sie auch vngern gesehen, vnd gemeinlich hessliche letztnen hinder ihr gelassen, welche seithero an den tag kommen. (Der 3. Zeüg Beittel-spacher, der 20. Zeüg Schmid, die 9. Zeügin Leibbranden Zieglers Weib. In rotulo 1. der Verhaßtin aigner Zeüg Giltlinger.) Nun ist in der peinlichen halssgerichtsordnung art. 25. lautter versehen, wan ein verdächtige person an gefehrlichen orten zu der thatt verdächtig gefunden werde, das solches neben andern vmbständen ein anzeigung zur tortur sey.

IV. *Laesorum et damnum passorum inculpatio.* In angezognem art. 25. würt es auch für ein gemeine anzeigung gehalten ad torturam, wann ein beschädigter jemanden der missthat selbst zeihet, darauff stirbt oder bey seinem ayd beethürt. Vnd es wüdt sich nicht nur ein beschädigter, sondern ein zimbliche anzahl deren, die eintweder selb an ihrem aigen leyb beschädigt worden, oder doch dergleichen beschädigungen an den ihrigen vnd an ihrem Vich erfahren haben, befinden, dass sichs dannenhero wohl zuverwundern, wie Keplerin in ihren exceptionibus fürgeben dörfen, ob solte khein offenbares corpus maleficii oder delicti vorhanden sein, desshalben man sich doch diser seitt inn ohnnötiges Disputat nicht einlassen, sondern domino Judici cordato et discreto den Ausschlag geben vnd folgende facta zuerwegen fürstellen will. (Sequuntur attestata testium ex Rotulo secundo ad verbum desumta. Vide supra p. 428 ss.)

V. *Minae.* Repetuntur verba Christophori Frickii (l. c.)

VI. *Cranii paterni petita effossio (testium verba, legantur l. c.)*

VII. *Communis vox et fama.* Es findet sich in allen rotulis, das Keplerin der Hexerey halben yberaus sehr gravirt vnd verschreyet, vnd ist solch gemein geschray vmb sovil desto weniger zu negligiren, weyl yber dasjenig, was ex attestatis dargethan, 1) ihr Sohn Heinrich selb angeben, sein Mutter sey kein rechte Fraw etc., 2) ihr eigner Mann nicht können bey ihr bleiben, sonder haab vnd gutt verlassen, vnd von ihr in Krieg hinausgezogen, 3) sie Keplerin mit abgöttischem Segensprechen vmbgegangen, nicht allein selb yber ihre Kinder, mit höchstem Missbrauch dess allerheyligsten Namens Gottes vnd der hochbenedeyten Dreyfaltigkeit, Segen gesprochen, vnd die stummen Creaturen angerueffen, sondern auch zu solchem Abgöttischen Wesen andere ebenmessig verlaittet, ja, das noch mehr ist, solches segensprechen alss verantwortlich bestritten, vnd für ein gebett angezogen. Superstitionem autem ad toruram facere indicium et illud indicium maxime sacrilegii delicto proprium esse, tradit Binsfeld, cui addi possunt, quae scribit D. Brennius in explicatione Catechismi: *„Alii stantur Verbis sacris ad consecrationes in medendis morbis hominum et bestiarum, quam magiam excusare solent, quod non nisi bonis et piis verbis utantur. At enim praeter verba in incantationibus sunt magis pia, eo major est istorum hominum impietas, iam quo res est melior et divinius, eo peior et damnabilior est abusus ejus.* 4. Sie Keplerin ihr Vnholdenwerk auch andere lehren wöllen (testem adducit accusator Dorotheam Hanss Klöblins weib, referentem de puella Barbara. v. s. p. 405), wiewohl die Barbara die sach etwas herumb bringen, vnd in favorem der Keplerin deponiren, auch nicht darfür halten will, dass Keplerin ettwas solte in argem geredt haben: o khan sie jedoch nicht in Abred sein, dass Keplerin, alss selbige sich beim feuer vmb ettwas gebrennt, vnd gesagt, wer wolt gern ein Vnhold sein? etc. Welcherlei ledem einem alten, betagten Weib gegen einem vngefährlich Eilffjährigen Mädtlin mehr dan ybel anstehen, vnd in keinem weg zu verantworten.

Will mann nun jezo erwegen, was der Keplerin halb fürgangen, da sie ante

capturam examinirt, vnd die wider dieselb examinirte Zeugen mitt ihr confrontirt worden, so finden sich abermal vnderschiedliche indicia ad torturam oder doch adminicula prioribus indiciis robur addentia.

I. Variatio et inconstantia. Dann es findet sich vilfeltig, das die Kepplerin in ihren Reden ohnbeständig, wanckelmüttig vnd in denselben variere, wie der verstendige Richter in Rot. 3° zerschiedene exempla finden würdt, vnd solches alles ausführllich were specificirt worden, wo man gepührende Zeit hierzu gehabt hett. Ex variatione autem et inconstantia sermonis indicium oriri ad torturam, tradunt D. D. Zanger in tract. de quaest. c. 2. n. 96, Clarus, q. 21. n. 39, Carerius in practica crim. tit. de indiciis 5. n. 1, Bodinus, de Magorum daemonom. lib. 4. c. 4, ubi intrepide tenet, mendacia et responsa varie nutantia esse violentissima indicia et praesumptiones adversus Magos, ex quibus torqueri eos legitimum sit.

II. Oculorum in terram demissio. So befindet sich am andern, das die Kepplerin in gewehrter examination keinen Zeugen rechtschaffen angesehen, sondern die augen von denselbigen abgewendet. Welches auch ein indicium ad torturam gibt, oder doch adminiculirt, prout attestantur Bodinus, qui scribit: *Alia indicia sunt haec: gestus Magi, nam fere vultum defigit humi, nec in os audet aspicere*; Binsfeld in tract. de confess. malefic. indicio 13, Guido de Suzaria in tract. de torment., et Jacobus de Belviso in pract. crim. Quos referunt et sequuntur Blancus de quaest. n. 260, Caterius in pract. crim. indicio 6. n. 2.

III. Lachrymarum defectus. Fürs dritt hatt die Peinlich beclagtin in gewehrter ganzer examination, da ihr sovil vnderschiedliche abscheuliche thaten, vnd hierüber noch darzu die 12 Theol. Articul fůrgehalten worden, niemahlen einiche Zehren verröbret. Welches widerumb ein indicium wider die Verhaftin gibt, attestante Bodino, cujus haec sunt verba formalia: *Alia quoque praesumptio (quae sc. ad probationem et punitionem Magorum potest conducere) est, si non flevit saga; quam praesumptionem Paulus Grillandus et inquisitores illi, quorum opera crematae sunt innu-merae, annotant esse valentissimam.*

Indicia post capturam. Entlich hatt sich die verhaftte Kepplerin auch nach gefencklicher annehmung nicht ohnbezeugt gelassen, sondern dem Richter noch fernere indicia an die Hand geben, als da sie dem Stattknecht in Güglingen zugemutet, er soll ihr die thurnthüren einmahl offen lassen (da sie denn ohne Zweifel sich mitt der flucht zu salviren mag verhofft haben), volgents, als er ihr diss ortss nicht wöllen willfahren, ihm 100 gulden zu geben versprochen, welche vnderstandene corruptio darumb desto fleissiger in acht zu nemen, weil sie nicht nur disen Stattknecht, sondern auch hievorn den Vndervogt zu Leonberg, vnd dann auch in gewehrter Rechtfertigung mit der Glaserin ettliche ihrer Gezeugen mit Verehrungen zu hindergehen, vnd sovil an ihr gewest, zu corrumpiren sich gelüsten lassen, wie in Rot. 1. zu lesen, so auch vff gnugsamen bedacht vnd gehegter geraumer Zeit ihr aigner 5. Zeug Hanss Dackh (?) item der 24. vnd der 6. Zeug hiervorn bekhundtschafften. So hat auch die Verhaftte die vom Fürstl. Anwalt am 4. Sept. 1620 zusammengefasste 21 erste articul alle mit einander yber einen hauffen gelaugnet, vnd dem Richter die Warheit wissentlich verlaugnet, also in manifestis mendaciis ergriffen worden, vnd hierdurch ihr mendacia an den tag gelegt. Constat autem ex Bartolo, quod maxima sit praesumptio contra eum, qui repertus fuit in mendacio; et mendacium facere indicium ad torturam, tradit expresse Hippolitus de Marsil. in pract. crim., quem sequitur Zanger, Clarus et Carerius.

Wann nun bey disen jezo deducirten indicien die peinliche frag nicht sollte statt finden, kan mann vff Seiten des Fürstl. clagenden Anwaltds nicht sehen. was fůr hin wider dergleichen Personen müsstent für indicia probirt werden, darumb man dan alles ohnnötiges disputiren, wievil indicia ad torturam erfordert werden? wie dieselbige an ihnen selb bewandt, vnd auch bewisen sein? Was für Zeugen requirirt werden? an sein ort stellet, vnd hierüber den Dei timentem et amantem justitiae judicem erkennen lassen will. (Cit. Bodinus, Bossius etc.)

Ander Hauptpunct. Die Verhaftte fundirt sich erstlich vff ihr Vnschuld, secundo vff ihr hohes alter, tertio vff exceptiones, nemlich 1) wider den ganzen rotulum secundum oder das examen testium, 2) contra personas testium, 3) contra eorumdem dicta.

Ihre Vnschuld will die Verhaftin hiermit darthun, weil sie nemlich die Reinbolden mit Recht ersucht vnd bürgerlich beclagt. Aber es ist diss argument dera importanz gar nicht, das mann sich bey selbigem lang vffhalten sollte. Sintemal vorhin mehr geschehen, das etwan eine, so für ein Vnholdin vnd Hexen gescholten wor-

den, nit allein bürgerlich geklagt, sondern auch den Sig Rechtens erhalten, vnd doch entlich, da sie ihr Zeitnigung erraicht, als ein viljährige Hex verurtheilt vnd verbrannt worden. Bey Ihrem 44. probat, in 1. rotulo gibt sie für, sie hab vff die 72 Jahr einen ohntadelichen wandel geführt, niemanden beleidiget, noch jemahlen einicher ybelthat halb für die Oberkheit geschleift worden. Wan man aber jezo die in rot. 2. verhörte Zeugen besieht vnd durchgeheth, wüdt sichs finden, das berüeteter 44. art. dem wenigsten Thail der Zeugen hat dörfen vorgehalten werden, vnd wird man nur bey 4 Zeugen finden, von denen der erst meldet, er hab sich vmb ihr Thun vnd lassen nitt vil angenommen, er könne nit sagen, dass die Kepplerin einiger ybelthat halben für die Oberkheit were geschleift worden, der ander will ihr etlichermassen beyfall geben, das er nemlich ihr nie nichts ohnrechts oder verdächtigs hab hören nachreden. Da er aber hernach vff den art. 44 verhört worden, respondirt er, das jezo etlich iahr her vnder der Burgerschafft gemurmelt worden, die Kepplerin sei der Hexerey halben im verdacht. Die 23. Zeugin Catharina, Johannis Regii, Pfarrers zu Kornwesten Wittib will bei art. 44. keinen anusschlag geben, sagt sie lasse es vff ihrem Werth vnd Vnwerth bewenden, wöll es andre leütt, so dessen besser berichtet, sagen lassen. Es gibt gleichwol die Verhafte für, das ettliche ehrliche leütt sie vnschuldig glauben, aber ausserhalb dem 1. vnd 2., wie nicht weniger dem 17. vnd 23. Zeugen (in rot. primo) deponiren sie alle, das ihnen nichts weiteres wissend sey. Vnd hatt hierumb die Kepplerin ihr Vnschuld gar nicht erweisen. Sie will gleichwol zu Erzwingung ihrer Vnschuld auch diss urgiren, das sie nemblich von einigen Hexen, deren zu Leonberg ettliche justificirt vnd vorher härtiglich torquirt, nie angegeben worden, ohnangesehen eine von den eingezogenen Weibern, so nach aussgestandener tortur widerumb aussgelassen, in specie vff sie erfragt worden sein solle. Aber es wüdt hierauff respondirt, das solches alles in facto beruhe vnd ein ohnerwiesen ding, et nuda partis assertio; auch schleusst diss argument gar nicht, wan man also wolte argumentiren: die Kepplerin ist von keiner Vnholdin zu Leonberg nie angegeben worden (den Fall, salva semper veritate, zu sezen, es were alles wahr, was in exceptionibus nude referirt worden), ergo so ist sie kein Vnhold, ist auch nicht zu torquieren. Geschweige jezund, wann Kepplerin einiches fundament ihrer angegebenen Vnschuld zu verficiren sollte gewusst haben, Sie vnd die ihrige mitt der beweissung nicht würden zurück gehalten haben. Vnd wann mann auch alle conjecturas et praesumptiones, so von D. D. passim ad probandum innocentiam zusammengetragen worden, gegen den einkommenen attestis halten wolt, wüdt sich das gerade Widerspil bey der Kepplerin finden.

Betreffend der Kepplerin Alter, wüdt gleichwol in rotulo primo bey dem 8. vnd 44. probat. gemeldet, das sie ein 72jährige fraw, aber von den ihrigen selb ad marginem gesetzt, 2 weniger den 70, vnd weist man doch benebens auch des marginirten Alters halb keinen Grund. Dem sey nun wie ihm wölle, vnd ob schon dafür will gehalten werden, quod senes regulariter non sūt torquendi, dannenhero die Kepplerin hinder diser regul sich zu versteckhen verhofft, so hat man sich jedoch widerumb zu berichten, quod in horrendo hoc sortilegii crimine recedatur a regulis juris communis, et quod etiam torqueantur illae personae, quae alias regulariter torqueri non possunt: ita ut nullus omnino quocumque praetextu a tortura excusetur. (Balardus in addit. ad Clarum lib. 5. Zanger de quaest. c. 1. n. 60 ss.)

Was nun jezo anbelangt die exceptiones contra rotulum secundum, wüdt vor allen dingen das Reinholdische Examen perstringirt, welchem alle facultas probandi ex hoc unico fundamento will entzogen werden, quod testes in uno judicio producti, in alio (praesertim interveniente personarum diversitate) non mereantur fidem. Aber man wüdt sich vff der gegen seitten können erinnern, das diejenigen Zeugen, deren depositions in rotulo secundo verfasst, nicht ad simplicem informationem Judicis, noch auch de simplici et plano, sondern in processu ordinario contra ipsam nunc accusatam olim instituto, post litem contestatam legitime seind verhört. So seind auch alle clagpuncten der Kepplerin oder ihren Kriegsvögten vnd befreundten ad interrogandum zugestellt, hierüber vff das schärfst interogirt, alle gezeügen in praesentia illorum, quorum intererat, vff das strengist mitt leiblichem Zeugenayd beladen, der Zeugenverhörd ex parte der Kepplerin ein aigner adjunctus beygefügt, darzu die Kepplerische ad videndum et audiendum jurare testes ordentlich citirt worden vnd sich eingestellt. Dannenhero die von der Verhaftin eingewandte exceptio nicht in acht zunehmen.

So gibt auch die personarum diversitas keinen behelf, das desswegen die in voriger Rechtfertigung verhörten Gezeugen in jezo angestelltem peinlichen process nitt solten in acht genommen werden. Constat enim ex libello Reinboldiano, quod

Reinboldus cum uxore intentaverit actionem damni injuriæ seu legis Aquiliæ et sic ex delicto egerit, prout etiam ex attestatis plurimorum per nunc captivam commissorum delictorum probatio elicitur. Jam autem indubitati juris est, ex quolibet delicto nasci duo jura et duas obligationes: unam passo dampnum vel injuriam, alteram reipublicæ, cujus interest, ne delicta maneant impunita etc. Weil sich dann in rotulo secundo vnderschiedliche Verbrechen, so von der beclagtin fûrgangen, befinden, also respublica hefftig laedirt worden, hatt nitt vnbillich der Fürstl. clagende Anwalt propter interesse publicum der einkommen kundschaften sich mit fueg zu behelffen, vnd hingegen die Verhaffte sich dessen nit zubeschwehren, vorab weyln Sie yber die eingeführte Puncten in hievoriger Rechtfertigung Ihre notturtft so aussführlich eingebracht.

Wäfern aber noch wollte bestritten werden, quod testes in judicio civili prius admissi, in judicio hoc criminali nihil probent, vnd der Richter erkennen sollte, das alle Zeugen de novo examinirt werden sollten, so muss zwahr der Fürstl. clagende Anwalt (der ihm gleichwohl solches nicht einbilden khan, sonder in seiner Einfalt die sach bey Fürstl. Canzley zuvor vil reiffer erwogen zu sein erachtet) dasselbig geschehen lassen, hingegen aber will er gar nit zweiffeln, es werde den gezeugen (vff den ohnverhofften Fall sie de novo zu reassumiren) ihre vorige depositiones widerumb fûrgelesen werden, vnd mag die Peinlich Beclagtin die neue moram ihr selv vnd ihren Rhatgebern zumessen. Einmal aber kan vnd wüsst Fürstl. Anwalt die angeregte Zeugen nit fallen zulassen, behalt ihme nebens wegen derjenigen Zeugen, so hie zwischen möchten verstorben sein oder noch fûraus sterben, alle rechtliche notturtft ausstrucknenlich bevor.

Sonsten vernimmt mann mitt viler befremdung, das die peinlich beclagtin, nachdem sie in hoc processu criminali, non contenta duobus examinibus testium, noch ferner das erste examen, sampt zugehörigem rotulo reprobatior, mit ihrer exception schrift eingelegt, gleichsam selv wider solch ihr aignes, von ihr selv sowohl zu Leonberg, als jezo vor diesem Richter eingelegt Examen excipiren will, inmassen sie dan in ihrer vermeinten Exception schrift sich erclart, man soll ihr die einlegung dess ersten Examins nicht dahin deutten, als was sie dasjenig, so darinnen begriffen, agnosците, confitirte, vnd bekennet, auch solche Erclärung vnd protestation bey denjenigen Zeugen, so Ihr nit annemlich (vnangesehen sie sich ihres Theils deroselben Aussag vnderschiedlicher orten vnd mahlen behilfft) passim erholen thut. Vorab weyln man sich ex jure zu berichten, quod Instrumentum a parte litigante in judicio productum et testis allegatus eo ipso et contra producentem et allegantem probet. Darumb man disseits solche vngereimte protestation vff ihrem offenbahnen Vnwerth bewenden lasst, vnd zum Vberfluss semel pro semper wider dieselbig als vnültig protestiren thut: sonderlich weil es nicht in potestate partis est, vim probativam examinis producti aut testis allegati in judicio zu restringiren. *Magnis enim potest scire, quanta fides sit habenda testibus, qui judicat, quem ex sententia non pariter, sed sui animi aestimare oportet, quid aut credat, aut parum sibi probatum opinatur*, prout divum Hadrianum Vnio Varo rescripsisse testis est Callistratus in l. 3. de testibus.

Was den dritten rotulum vnd die in hoc processu criminali producirt Zeugen anbelangt, müssen selbige sich sehr lassen durchziehen vnd perstringiren. Sovil nun den Herrn Vogt anbelangt, welchem nachgeschriben würdt, das er bey fûrgangner confrontation gleichsam Praeses gewesen, das directorium gefûhrt, ihm selv seines gefallens Assessores erwählt etc., hatt man diserseits vss den actis sovil gewisse nachrichten, das gedachter Herr Vogt nichts anders gehandelt, weder was ihm aufgetragen gewesen. Betreffend den Herrn Specialem vnd die ihm nachgeschribene Zulagen lasst man selbige, wie auch was sie dem Stattschreiber vnd den dreyen Beysizern nachschreyt, vff ihrem aignen Vnwert hewenden. Allein khan man dess Ludwig Bilfingers halben (welchem die Verhafftin nachschreibt, ob solte er Ihr nit wenig abhold sein) diss vnangeregt nicht lassen, dass die Peinlich beclagtin gleichwohl ein sonderbahres fragstück vff ihn gericht, aber vnder allen gezeugen mit einander ist nit ein einziger, der etwas hierumb wüsst oder solches glaubte. Vnd meldet besagter Bilfinger, er hab die tag seines lebens mit der Beclagtin nie nichts zuthun gehabt, dann allein dass er einmahl an sie beredt, als sie inn einer an sein Zeugen stehend bestand-scheuren morgens bey liecht treschen lassen, so die Beclagtin verdrossen. Welches aber Zeug billich beredt, vnd nit zuverdencken were gewesen, wann er gleich solch verbottnes treschen zu Ihre gepührenden abstraffung gehörig Orten angebracht hette.

Nachdem auch in einer jeden sach vff den anfang vnd vrsprung zusehen, cum cujusque rei potissima pars sit principium, als wolt in ihrer Exceptionschrift die Verhaffte vnd peinlich beclagte gern solchen anfang von der Reinholdin her deduciren,

von deren sie aussagt, dass selbige vor 10 Jahren in eine grosse krankheit gerathen . . . das Keplerin sie injuriarum convenirt etc. (v. s. p. 494.) Nuhn hat sich gleichwohl der Fürstl. Clagende Anwaldt dises weitgesuchten wercks nicht zubeladen, weisst auch von dem angeregten Civil process weiter nicht, dann er ex actis finden kan, vnd das die Reinboldin in vnderschiedlichen mahlen vmb befürderung dess process gerichtlich angesucht. Wie lang es auch sey, das ermelte Reinboldin krank worden, was sie für Arzt gebraucht, vnd waber Ihro Ihr krankheit herkommen? hat Fürstl. Anwaldt ebenmässig nicht zu scrupuliren. Darneben findet er bei der Keplerin aignen Zeugen, dass sie sonsten von kheiner krankheit, mit deren die Reinboldin jemahls behaft gewesen, alss der jetzigen wissen, auch solche krankheit der Reinboldin von vertiebtter Vnzucht herkommen, will Fürstl. clagendem Anwaldt zu judiciren nit gepühren, noch die Reinboldin mit einem praejudicio zugraviren. Aber er findet dennoch, dass kein Zeug den 69. probatorial affirmiren darff, sondern viel mehr der 8. 9. 10. Zeug solchen rund widersprechen. Vnd wan man auch alle 3 Rotul miteinander durchgehet, so findet sich jedoch weiter vnd mehr nicht, weder das sie inn ihrem Wittwenstand in gefenknuß gesetzt worden. Darbey doch Zeug Josenhanss bekundtschafftet, er hab seithero nichts vnrechts von Reinboldin gehört. Auch sagt in rotulo tertio der 4. Zeug, Sie were nuhn mehr 18 Jahr lang sein Zeugen Nachbaurin gewesen, vnd hab doch nie nichts leichtfertigs von ihr gesehen oder gehört.

Was sonsten der Reinboldischen Zeugen halb von der Keplerin angeregt würdt, dass sie allerhand vffgewaibelte Zeugen gefühert, welche auch vmb sovil weniger in acht zu nemmen, weil sie weder beaydigt, noch sonsten ordenlich examinirt worden, dass lasst Fürstl. Anwaldt vf seinem Vnwehrt bewenden, vnd hat hingegen ex 1. rot. nit wenige muethmassung, dass vf der Keplerischen seitten dasjenig, so man mit vffwaiblung der Zeugen die Reinboldin bezichtigen will, practicirt worden. Die Beaydigung vnd examinationem der Reinboldischen Zeugen betreffend, referirt man sich, studio brevittatis, vf dasjenige, so bey den exceptionibus contra secundum rotulum deducirt worden. Die Zeugen geben an, das die Reinboldin den Trunckh alsobald geahndet, das sie früher ein gesundes Mensch gewesen. Dagegen findet sich von der Keplerin, das sie nit nur vor 8, 9, 10 Jahren, sonder vor 18, ja vor 25 Jahren mensch vnd vich beschädigt. Vnd ist darneben bey ettlch Zeugen in acht zunemen, warumb sie die beschädigung nitt geclagt (quod reliqui testes sine dubio identidem indicassent, si desuper fuissent interrogati), weyl sie nemlich entweder ihr sach nitt hetten könden erweisen vnd besorgt, sie werden, reverenter, ligen müssen, oder doch verhofft, es werde wohl einmal ein ausbruch nemen. Ob auch solche Kranckheit der Reinboldin von verübter Vnzucht herkomm, will dem Anwaldt nitt gepühren zu judiciren. Aber er findet kein einigen Zeugen, der affirmiren darff, das die Reinboldin ohne schew hurerey getriben, sondern vilmehr solches von vilen widersprochen, vnd findet sich nichts, weder das sie in ihrem Wittwenstand in gefenknuß gesetzt worden, wegen eines Kupfferschmids Jörg Ziehers, mit dem sie in vñhren solle zugehalten haben. Vnd den fall, es were damalen, nemlich vor 23 Jahren, ettwas verdächtiges furgegangen, so könnte doch von solchem einzigen actu kein praesumptio wider dise Reinboldin entstehen.

Vff die exceptionem inimicitiae testium wird respondirt 1) das es nicht genug, einem Zeugen dergleichen hindertreibliche reception zu opponiren, sondern es muss dieselbig erwisen sein, 2) so ist nitt ein jede inimicitia ad repellendum testem snfficiens, sondern es muss ein grosse, ohnversöhnliche Hauptfeindschafft vnd capitalis inimicitia sein, dergleichen die Beclagtin nitt bewisen.

Am Endt würdt etlicher Zeug sexus objicirt vnd will man die Weibspersonen repelliren. Aber man würdt sich verhoffentlich vff der gegenseitt berichten lassen, quod de jure civili mulieres in causis criminalibus a testimonio dicendo non repellantur. Diss bezeugen Zanger, Clarus, Schneider, Cromezius etc. Ein gleiche meinung hatt es mit den Zeugen ratione aetatis, die entweder noch vnder 20 Jahren, oder doch von solchen händeln deponirt, so sich in ihren minderjährigen jahren zuge tragen. Dan ein jeder verständig bey sich selber leichtlich zuermessen, dass man in dergleichen verborgenen misshandlungen die Wahl von gezeugen nicht haben khan, vnd das auch niemandt so verteuftelt, der ettwas dergleichen zauberisches wurde in gegenwart ansehnlich ehrlicher personen (wie gar es ihme sonsten an seinem Willen nicht ermanglete) begehren ins Werckh zurichten. Vnd ist vff derjenig Zeugen deposition vmb sovil mehr zugehen, welche von demjenigen, so sie in pupillari aetate gesehen vnd erfahren, facti jam majores testificiren.

Etlichen Zeugen thutt die Keplerin singularitatem objiciren, das sie namblich

keinen mitstimmenden Zeugen haben, sondern ihre aussag singulares et unici sagen, vnd will hierauff dero gegebener Kundschaft ihr Krafft entziehen. Hieranff wird respondirt, 1) das vilen Zeugen singularitas objicirt wirdt, welche dennoch testes haben, 2) Versirt man in materia criminis occulti et detestandi, ubi non est necesse regulis inhaerere, 3) wann sich gleich sollte befinden, das ein Zeug von einem sonderbahren facto redete, vnd respectu illius, de quo deponit, facti singularis were, so möcht ihm doch solche singularitas, utpote non obtestativa, sed adminiculativa, kein Hindernus bringen, weiln dergleichen facta singularia in unum finem collimiren, also die testes respectu ejusdem finis concordiren. So werden 4) ad probandum aliquid in genere, puta aliquem esse infamem, haereticum etc., testes singulares nicht verworffen, sondern admittirt, teste Mynshingero, Schradero, Zangero, Bodino.

Es komt auch dise sehr weit geholte exceptio vff die Bahn, vnd wird sonderlich dem Zeugen Beutelspacher opponirt, das er in causa propria deponirt. Allein ob er wohl von einem schaden, so ihm selv von der Kepplerin widerfahren, deponirt, so geht doch weder die causa civilis, noch die criminalis ihm nichts an, vnd hat vs keiner deroselben das wenigste interesse für sein person nicht zugewarten. Denn ein testis, der nicht principaliter, sonder allein in consequentiam interesse bey der sache hatt, ist zu admittiren.

Weiters will etlichen Zeugen fůrgeworffen werden, das sie in ihren aussagen variiren vnd ihnen selv oder doch andern contrariiren, als exempli gratia der Beutelspacher vnd Koch, der ein gebe an, er hab den Trunckh an einem Sonntag, der ander er hab ihn an einem Tag in der wochen bekommen. Allein es ist doch wol mǔglich vnd vermǔtlich, das entweders Koch dieselbig circumstantiam nicht recht observirt, oder villeicht damalen, als er solch factum hören erzehlen, gleich zumahl des treschens halben etwas anders geredt mag sein worden. Vnd ist desswegen gedachtem Beutelspacher kein variatio zuzuschreiben. Est enim prudentis providique iudicis, testium dicta conciliare, ut valeant potius quam pereant. Der Zieglerin will auch eine variation zugelegt werden, denn sie geb in der ersten examinatione für, das sie einen bössen schenckel gehabt, in confrontatione aber nitt mehr wöllen bekanntlich sein, das ihr zuvor ichtwas an solchem schenckel gewesen. Aber mann will den Herrn Richter attestata ipsa, tanquam ad fontes gewisen haben, welcher dan finden würdt, ob vs der Zieglerin aussagen ein variatio zu erzwingen. Dann ob sie wol meldet, das sie vor 18 jaren an ihren schenckeln in einer kindbett schmerzen empfunden, so sezt sie jedoch die vrsach gleich hinzu, nemlich von der vermǔdung, weil sie niemanden gehapt, der ihr damal als einer Kindbettin ichtwas geschafft hette, welches dann gar vermǔtlich. Benebens würdt sich in selbiger deposition mit keinem wort befinden, das sie gemeldet, sie hett böse schenckel, sonder allein, das sie vff der Kepplerin befragen ob sie böse schenckel hett, vnd ob sie ihr wehe thten, mit Ja geantwortet, welches Ja wortt aber billich von dem letsten quaesito, ratione doloris pedum, zuverstehen. Ist auch diser Zeugin einige variatio oder sonsten ichtwas vngleiches nicht ansutrawen, weil sie sonsten ein guttes testimonium hatt. Ob auch weiland M. Maisterlins Tochter ein variatio kǔnde zugelegt werden, lesst man hierüb meniglich, qui vel micam habet salis, judiciren. Als wann das schlagen, der geschlagenen hinumschicken, der Kepplerin fortgehen vnd fragen nicht alles gleichsam in uno momento kǔnde fůrgehen! Was dann die andere diser Zeugin objicirte variation betrifft, kaß gar wol sein, das die 12. Zeugin, was ihr die Pfarrerin erzehlt, nicht recht verstanden, oder villeicht von des Hallers mǔdlin etwas gehört, vnd hernach dieselbe Vmstǔnd vnder einander gemenget. Aber wie dem allem, so concordiren dannoch dise beede Zeugen in facta percussione, ratione percutientis, et personae percussae, vnd seind testium dicta billich vilmehr benigne zu interpretiren, dann zu cavilliren.

Dem Herrn Decano will die Verhafftin ebenmessig nachreden, das er mit den andern Zeugen nicht concordire. Aber mann lasst solches vff seinem offnen vnwert bewenden, vnd ob gleich ehrnbesagter Herr Decanus in einer einigen circumstantia, der Kepplerin Segensprechen betreffend, sich solte geirrt haben (prout hominum memoria labilis est), so ist jedoch solcher Vmstǔnd, die Kepplerin hab denselben bestanden (nach Decani ansag) oder aber contradicirt (wie andere Zeugen melden), deren erheblichkeit gar nicht, das man sich desshalb lang vffhalten solle, weil es principaliter darumb zuthun, das die Kepplerin mitt abgǔttischem Segensprechen vmbgegangen vnd solches auch inn andre leutt gestossen.

Dem Herrn Vnder Vogt wolte die Verhafftin in ihren exceptionibus auch gern eins anmachen, weil selbiger in rotulo primo von dem, das die Reinboldin den Rechtlichen Process zu hindern begert, nicht wissen will, darneben asseverirt, das er ampts-

halben vnd nit auss der Reinholdin Verursachen den Production tag zurück gelegt, in ansehung er die Kepplerin einzuziehen schon damahls Fürstl. bevelch gehabt, da jedoch der hallerische handel, vnder welchem schein der vff den 21. Octobris angeordnete productiontag eingestelt worden, den 18. ejusdem vorher sich zugetragen, vnd der hierumb zur Fürstl. Canzley ervolgte bericht den 26. Octobris hernach datirt, auch vff solch berichten ersterst befelch ertheilt worden. Nuhn weist der Fürstl. clagende Anwalt seins theils nicht, wie diassorts eines vss dem andern hergegangen, will auch benebens der Kepplerin das wenigste nicht eingeraumbt haben, protestando desper: darneben aber hatt er ex primo rotulo so vil nachrichtung, das in der Leonbergischen Rechtfertigung nicht nur ein, sondern etliche verschiedene productionstäg sollen angestellt gewesen sein, vnd zwar den letzten Martii, 22. Aprilis vnd 1. December, damalen freylich Herr Vndervogt vnderschiedliche Fürstl. bevelch, die Kepplerin in haftung zunehmen, also die productionstäg zurückh zustellen Vrsach gnug gehapt. Vnd ob wol die Kepplerin in ihrer exceptionschrift den Vndervogt fürnemlich wegen dess suspendirten ersten productiontags zepffen vnd in ein contradictorium einwicklen will, so hatt mann jedoch ex ipso additionali 13°, ut et sequentibus, zusehen, das bey denselbigen kein gewisse Zeit, vil weniger der allererste productiontag mitt solchen vmbständen (wie jezo in der Exceptionschrift) namhaft gemacht worden, desswegen dann sein Herrn Vogts hierauff gethene depositiones vff die andere beede productiontäg mitt fügen könden vnd solten verstanden werden. Dicta enim testium non sunt cavillanda, sed benigna potius interpretatione iuvanda. Es ist aber der Kepplerin darumb fürnemlich zuthun, das sie ihre attentirte corruptionem iudicis vermittelst versprochen Bechers, gern vss dem weg raumen wollen, wie sie denn zu dem End auch die Hallerin allegirt vnd sich dero kundschaft behilfft, welche sie jedoch in exceptionibus odiosissime exagitirt, vnangesehen sie Hallerin allein de auditu deponirt, vnd hochbetheuerlich meldet, Sie wolte, das sie erstummen solte, wann sie ein einig Wort von der Parthey productiontag gewusst, oder solche zu verhindern begehrt hette. Darneben lasst man der Kepplerin protestation, das sie der Hallerin personam mit disser allegation nicht wöll adprobiert haben, vff ihrem aigen Vnwerth. Vber das hat der Herr Vndervogt der Kepplerin halb (ehe vnd dan ihrer Zeugen einich verhört, ja auch beydiget worden) Fürstl. Bevelch empfangen gehabt, wofern sich ettwas malefizisches befinden werde, alssdann solches zuberichten, dannenhero Ihme Herrn Vogt in seiner deposition billich wohl zuglauben.

Es weren gleichwol sonsten noch mehr particularia anzuregen, vnd vff dieselbige zu respondiren. Weil man aber vff seiten der Kepplerin so indesinenter vmb befürderung der sach bey Fürstl. Canzley vnd sonsten ad partem sollicitirt, darzu inn fleissiger scrutatione vnd examinatione meritorum causae die resolutio aller dubiorum sich selb, auch darbey noch weiter finden würdt, das in den exceptionibus vil facta ohn einige bescheinung fürgeben, darzu manches mahl die attestata vil anderst allegirt werden, dann die examina mitbringen, alss will mann selbiges dem Herrn Richter committirt haben.

Weyl dann die sach deducirter massen beschaffen, vnd die Verhaffte mit so vilen indicis mercklich gravirt, zum fall auch deren eines oder das ander für gnugsam bewisen oder für sich selb ad torturam gültig nicht wollte erachtet werden, jedoch dieselbige insgesamt mitt einander, vorab in detestando hoc maleficio, quod aequale non habet, ad torturam (verhoffentlich) mehr dann gnug, hingegen für die Verhaffte die wenigste gutte Vermutung, so dieselbig von dem angeclagten schrecklichen, abschewlichen hexenwerckh entschuldigen möcht, für sich nit hatt, darzu die Vrsachen des argwohns vil stärker vnd weitt grösser seind, dann die zusammengesuchte Vrsachen von allerhand geferbten entschuldigungen, dannenhero die peinliche Frag wol vermög Peinlichen Halsgerichts ordnung zugebrauchen, yberdiss die ihrestheils allegirte langwirrige custodia ihr deren Vrsach kein erleuchtung geben kan, weyl sie an diesem inn ettwas verweitem process nicht die wenigste schuld selbstan trägt, inn betrachtung Sie nach einkommer clag yber einen völligen Monat hernach erst litem contestirt, dazu nahend alle vnd jede clagpuncten wider ihr eigen gewissen vnd besser wissen durch den banck hindurch simpliciter negirt, vnd nach publicirter Kundschaft, vff welche der Fürstl. clagend Anwalt allein per pura generalia concludiren wöllen, ein weitleuffige schrift yberraicht, also zu gepöhrend nottwendig gegenhandlung vnumgänglichen anlass gegeben. Vnd dan endtlich ihre ehrliche vndergebrachte Kinder dessjenigen, was sie Verhafftin diss ortts delinquit, billich für ihre personen gleichwol nichts zuentgeltten, im gegenspil aber der Verhafftin (alss welche selb weder ihres angegebnen ehrlichen herkhommens noch Ihrer vndergebrachten khinder ge-

schonet) zu ihrer entschuldigung nichts fürtragen mögen, sonderlich weyl das gericht dem Herrn gehalten würdt, bey welchem kein vnrecht, noch kein ansehen der Person. (2. Paral. 19. v. 6. 7.)

Dem allem nach ist clagenden Fürstlich Anwalts nochmalen rechtlich anruffen vnd begern, zuerkennen vnd zusprechen, wie zu end der peinlichen anlag petirt worden. Zum fahl auch vff der Verhaftin seitten newerung sollte vermitteln bleiben, will Fürstl. clagender Anwalt die sach in puncto torturae hirmitt zu richterlicher erkenntnuss gesetzt, zumahl das streng richterlich ampt vmb ertheilung der gerechtikeitt vnd gepürenden scharffen Rechtens meliori modo et forma angeruffen haben. Salvo omni jure.

Peinliches Gerichts Prothocooll

zue Güglingen.

Den 22. Augusti vnd des 1621. Jahrs ist ex parte der Peinlich Beclagtin fürgebracht worden, was Jüngsten Rechts Tag weegen weitlauffiger Aussföhrung des Fürstlichen Herrn Anwaltds deduction vnd respective Confutation schröfft begehrt vnd bewilligt worden, das man Namblichen jezgehörter weitlauffiger Aussföhrung wegen Ihr Kepplerin Fürsprech solch des Fürstl. Anwaltds deductionschröfft vff 3 oder 4 Tag in originali ad fideles manus zustellen wolle, sodann das allsbalden darauff in solcher Zeit Ihres thails ein Conclusion schröfft an Statt mundtlichen beschluss solle yberbracht werden. Dessen, wie nit weniger, das mit Communication gedachter des Herrn Anwaltds deductionschröfft willfahrt worden, hat sich der Herr Richter wohl zueberichten. Wann man sich nun inmittelst in vihlberürter Deductionschröfft nicht allein nach notturfte ersehen, sonder auch ein Conclusionschröfft darauff verfertigt, also will der Peinlich Beclagtin Fürsprech hiemit die gedachte communicirte Deductionschröfft vnd zuegleich auch die darüber gefertigte Conclusionschröfft hiemit widerumb Gerichtlich yberbracht haben, deren ohngezweifelten zuversicht, weil in solcher Conclusionschröfft in facto nichz neues einkommt, es werde Fürstl. clagender Herr Anwaldt ebenmessig darauff völliglich concludiren vnd zue Recht sezen.

Fürstl. clagender Herr Anwaldt pittet vmb communication ersteingelegter der Beclagtin Conclusionschröfft vnd vmb einen Abtritt mit seinen Beyständen, sich darinnen haben zuersehen; dessen man zuefriden gewessen.

Nach genommenen Abtritt hat Fürstl. Herr Anwaldt in der Beclagtin eingegebener Conclusionschröfft anstatt mundtlichen Beschluss sich vmb etwas ersehen, vnd weil er nichz sonders darinnen befunden, alls das Sie Verhaftin Ihre vorige Alte gesuchte Vsslichten, Renckh vnd Klenckh gebraucht, auch alle in disser Peinlichen Rechtssach geföhrte Ehrliche vnd ansehnliche Gezetzen, vnd jeden insonderheit ohnnöttiger weis stumpffiert, vnd vmbschwaißt suecht, dardurch den Herrn Richtern in disser so sonnenclaren sach in Zweifel zubringen, alls lasst sich Fürstl. Clagender Anwaldt dessen vnd anderst mehr im wenigsten nit irren, sondern will hiemit mit widerholung aller vorigen dienlichen handlungen, vnd gemeiner widersprechung Jedes ybrigen vnd widerigen, beschlossen vnd wie hieob in der Clag beschehen, zuerkennen, vnd fürderlich ein Vrthel, damit disse so lang gewehrte sach einest zue endt gebracht werden möge, gebetten haben.

Ex parte der Peinlich Beclagtin lasst man sich nit irren, was Fürstl. Clagender Herr Anwaldt aniezo recessiren lassen, deme aber seye wie da wolle, weil sich Herr Anwaldt in der alberait, an statt mundtlichen Beschluss vff seitten der Beclagtin eingegebener Conclusionschröfft sich nothwendig ersehen, vnd selbstens nunmehr gesehen, das in Facto darinnen nichz neues einkommen, selbige darauff an statt Mundtlichen Beschluss passiren lasst, vnd gleich zuemahl seines Thails den Rechtssaz gethon: alls will Peinlich Beclagtin alles dasjenige, was in disser ganzen Rechtfertigung Ihrenthalben einkommen, bester Form hiehero repetirt vnd wie in jezgedachter Conclusion-schröfft, auch sonsten allenthalben Ihrentwegen gebetten worden, hiemit nochmahlen vmb ertheilung Rechtens vnd der Gerechtigkeitt gebetten, vnd hiemit endtlich beschlossen, auch gleichergestaltten zue Recht gesetzt haben.

Hanc responsionem, inscriptam *Conclusion Schröfft*, paucis diebus conscriptam esse, apparet comparato die adscripto: *Judicialiter ybergeben den 22. Augusti anno 1621*, cum die, quo accusatoris scriptum traditum est, 20. Augusto. Major pars hujus scripti (in exemplo primo ad paginas 128 excrescentis) manu Joannis Kepleri scripta est, ea vero, quae aliam manum exhibent, multis emendationibus, eadem Kepleri manu scriptis, purgata sunt, plurima denique verba et enunciata plane mentem

Kepleri ejusque scribendi rationem referunt, ut sine ulla dubitatione confirmaverimus, integram hanc responsionem ab ipso Keplero adjuvante juris quodam perito compositam esse. Eam ob rem opusculum hoc majoribus typis exendendum curavimus.

III. Conclusion Schrift

an Statt Mundtlichen Beschlusses
Catharina Kepplerin, Peinlich Beclagtin
contra
Vnssers gnedigen Fürsten vnd Herrn Anwalden.
Judicialiter ybergeben den 22. Augusti anno 1621.

Ehrvest etc. des Peinlichen Halsgerichts alhie zu Güglingen. Insonders günstige Hern.

Es hete zwar die alhie in langwiriger Verhaftung ligende, vnd von dem Fürstl. Herrn Anwald beclagte Catharina Keplerin, nach entlicher im verschinen 28. Febr. beschehener publication der einkommenen Examinum vmb mehrer be-
fürderung willen dieses hochbeschwehrlichen Peinlichen Process nichts liebers ge-
sehen, dan das der Herr Anwald gleichbald darauff seiner vermeinten Peinlichen
Anlag deductiones auss den publicirten Examinibus verfasset, gerichtlich ein-
gereicht, vnd hiermit der vnschuldig Verhaftten zu besserer vnd kürzterer stel-
lung ihrer Defensionschrift den Weg gebahnet hete. Weil aber wider alles Ver-
hoffen sie Peinlich Beclagtin zween gantzer Monat, vnd biss 12. Aprilis in der
Vngewissheit, wass Sie diss orts von Fürstl. Hern Anwald zugewarten, gelassen,
vnd alss dan ererst verstendigt worden, dass sie keiner fernern deduction für
selbiges mahl nit zuerwarten, sondern entweder per generalia submittirn, oder
ihre Gegen Noturfft (so auff 7. Maji hernach extra judicialiter beschehen) ein-
bringen soll: alss hete sie sich doch zum wenigsten dessen versehen, es solte
nuhmehr ihrer mit nachgefolgter vnd jetz eingereichter dess Fürstl. Anwalds sehr
weitläuffiger deduction, vnd bey derselben hinbringung abermahlen dreyer
Monate, mitleidenlich verschonet worden sein: darumb hete man beides, auff
ihrer, so auch auff dess Richters seiten diser fernern Conclusionschrift auff
den ersten oder andern weeg yberhoben bleiben khönden. An ietzo findet sich
dise Vngelegenheit, dass der Beclagten Defension vorhergehet, dess Clagenden
Anwalds Deduction aber allererst hernach folget. Derentwegen man auff der
Keplerin seit nit vmbgehen könden, zum wenigsten kurtze andeutung zu thuen,
an welchem ort ihrer defension auff ieden Puncten der Anwaldischen deduc-
tion alßbereit geantwortet sey, dabey auch dasjenige, wass in Deductione meh-
rers wider der Keplerin defensionschrift vnd sonsten auff die Füesse gebracht,
mit grund der Warheit widertreiben, vnd entlichen auff dess Fürstlich Anwaldts
eingegebener schrift andern hauptpuncten oder Confutation von der Beclagtin
seit concludendo geantwortet werden muss. Da dan die Beclagtin gleichsals
(vnd sonderlich, weil der Fürstl. Anwaldt in conclusionem verhart) alles wass in
dessen Deduction- vnd Confutationschrift affirmando vel negando (oder auch
zu denen Contentis ihrer der Keplerin defension- vnd Exceptionschrift tacendo
et praetereundo) ihr dienstlich sein mag, für Gerichtlich bekant angenommen,
allem yberigen vnd widerigen aber protestando widersprochen haben will.

Belangend den 1. Hauptpuncten der auff Anwaldts seiten eingereichten
schrift, hat in demselben Herr Anwald ihme eine ordnung, alss weder in der
Clag, noch Additional-Articulis gehalten worden, belieben lassen, zumahl die
indicia praetensa vnd ybel angegebene facta in ein mehrere Anzal extendirt,

beids zu dem vnzweifellichem intent, damit, wass diser ybel fundirten Anclag in materia abgehet, solches in forma vnd grossem Ansehen compensirt werde, vnd also, wa je nit die praetendirte tortur, doch zum wenigsten die enthebung der von der Keplerin wegen ihres hohen Alters vnd vnuentpärlicher leibs noturfft auffgewendte gantz vnerschwingliche Vncosten auff Anwaldts seiten behauptet werden. Es versihet sich aber die Beclagtin zu dem Gerechten Richter, der werde sich nit gleichbald die blosser Anzahl der vermeinten Anzeigen (so vilmehr lauter nullitäten zunennen), erschrecken vnd einnehmen lassen, in betrachtung dass, wan es an Zahlen allein gelegen, es diser nunmehr verjährten höchst peinlichen Custodi nit bedürfft haben würde.

I. Vnd setzet Anwald anfänglich zum Eckstein, dass Keplerin dem Vogt zu Lewenberg einen Becher versprochen; dass aber auff disen schlag die Versprechung Bechers kein indicium per se, sonder hinunter gehörig, wan von vorhergehenden factis gehandelt wirdt, selbige vermeintlich zu adminiculiren, kan ein einfeltiger gleichbald merckhen, quia nonentis nullae qualitates, vnd wie die Vrsach zu diser Versprechung sich befinden wirdt, also wirdt auch die Versprechung selber anzusehen sein, dan niemanden verboten, absolute keim officiali nichts zu schencken. Wie bösslich aber diese Versprechung für ein corruptionem vnd bestechung dess Richters angeben werde, wirdt in der Keplerischen Defension bey widerlegung des 20. Puncten der Peinlichen Clag mit sattem grund ausgeführt, vnd bittet Peinlich Beclagtin den Herrn Richter, angezeigten Posten ihrer defension, alss ob er hieher ybersetzt, nachmahlen ablessendt zuerwegen. Dabey dan diss ferner zumerckhen, das, Inhalt Herrn Vogts beim anderten Examine einkommen Canzley berichts, diese Versprechung allererst nach Verhörung beider streitender Partheyen, allererst nachdem Keplerin mit ihrem Sohn Christoph absonderlich fürn Vogt kommen (vmb fortgang dess productions Tags, aber vergeblich, anhaltend), allererst da Keplerin fürs dritemal allein zum Vogt gegangen, vnd sonsten nichts helfen wollen, beschehen, alda wenn es ihr vmb Verduschung der Hallerischen That zuthun gewessen were, sie gewisslich allen dissien Handlungen vorgeloffen sein würde.

Es hat zwar der Fürstl. Anwaldt sich vnderstanden, der Keplerin auss der Defensionschrift angezogner justification der angebotnen Verehrung zum Theil zu nicht zu machen, welchem Posten alhie ausser der ordnung zubegegnen vnvmbgänglich sein will. Damit nu solches mit guter richtigkeit beschehe, wölle der Richter ausser der Keplerischen defensionschrift den §. „gestaltsam dass Vogt zu Lewenberg etc.“ aufschlagen, dan Keplerin daselbstem erwissen, wie gar der Vogt sich einer vngemessnen macht yber ihrer Fürstl. Gnaden arme verwitbte Vnderthanin (in eigenwillig widerrechtlicher entnehmung dess mit recht nach so langem auffzug erhaltenen Production Tags, an welchem dero all ihr heil vnd Wolfarth gelegen gewest) vnderwunden. Dan 1. dass diese macht ihme Vogt von Ihrer Fürstl. Gn. nit absolute zu seinem Willen yberlassen, erkennen Vogt selber, alss welcher sich nit absolute auff sein Ampt, sondern auff gemessnen Befelch referirt. Dann 2. findet sich in der defensionschrift lauter vnd clar, erweist sich auch auss sein Vogts aignem Bericht, dass es ein gantz nichtiges fürgeben, dass Herr Vogt diese einstellung dess auff den 21. Oct. 1616 angestellten Production Tags auff empfangnen Fürstl. Befelch, die Keplerin beyzufahren, verschieben wölle. Weil dan der Herr Anwald selber für bekant annimbt, dass solches dess Vogts damahliges fürgeben gar nit von dem jetzt specificirten production Tag war sein khöne, hat man sich diser seitt mit mehrer erweisung dessen, alss allbereit in defensione geschehen, lang nit aufzuhalten.

Interim weil die zugemessene *Corruptio judicis* nunmehr zum Hauptpuncten der Peinl. Clag gemacht worden, derentwegen der Beclagtin leib vnd leben, so zu reden, hinansteht will, welches der Herr Anwald selber erkennet („Es ist aber der Keplerin darumb fürnemblich zuthuen, dass sie ihre Corruptionem Judicis gern auss dem weeg raumen wollte“), ausser welchen Worten nit schwehr zu schliessen, dass Herr Anwald den obsig bey disem posten dess eingestellten Production Tages hierzu dienstlich erkenne, alss kan man auff seiten der Beclagtin nit vmbgehn, wider des Hern Anwaldts in confutatione gesuochte aussflüchte vnd Concillationes dises Vogts depositionum, folgende mehrere erleuterung zugeben.

Es will Herr Anwaldt fürgeben, Herr Vogt möchte nicht den ersten anno 1616 angestellten production Tag, sondern den andern oder dritten in anno 1617 angestellten (so auch verschoben worden) im sinn gehabt haben. Dargegen wolle der Richter alle dess Vogts responsiones nach einander ablesen, vnd wol erwegen, ob er als Zeug nit vor vnd nach ganz verstendtlich ohne die wenigste Confusion einig vnd allein von denen Geschichten, so anno 1616 im Octobri sich begeben, gefragt worden vnd geantwortet? dan ihme drey vnderschiedliche zu disem puncten der abstellung gehörige Additionales, vnd nit weniger zwey fragstuckh fürgehalten, da er zu allen fünff, et per relectionem in fine depositionis gar zu zehenmahlen (auch zuwider der Beclagten Reinboldischen anbotner enthebung) auf diser, an ihr selber gantz nichtigen praetension dess Fürstl. Bevelchs jurate verbliben. Vnd wirdt dafür gehalten, Er Vogt werde selber ihme die jexige vom Fürstl. Anwald insinuirte aussred nit belieben lassen, oder bekennen, dass er anno 1617 einen oder andern Production Tag Ampts- vnd der anbefohlnen beyfahung halben eingestellt, weil damals die Keplerin zu Linz gewest, vnd auff aussgebrachte Fürstl. Befehl Ihr Recht abwesend fortgesetzt, oder dass er Vogt sich (wie seine Wort lauten) nit solte zuerinnern gehabt haben, dass die Reinboldische Parth solche in anno 1617 angestellte beede Production Täge selber, vnd zwar supplicando, ja gar Appellando ad consilium Ducale, eingestellt gehabt. Bleibt also dise gantz vnverantwortliche Contradiction (wie Herr Anwald selbige titulirt) noch zur Zeit ohne einige conciliation sonnenclar erwissen, vnd gibt Beclagtin dem verstendigen Richter zubedencken, wan je Keplerin (dafür Gott sein wolle) einer solchen offenbahren Contradiction yberwissen werden solte, was alsdann ein solches zu der gesuochten schwehren frag für einen effectum haben würde.

Zum Hauptzweckh aber widerumb zukehren, ist hiermit für das ander erwissen, dass Herr Vogt den Production Tag eigens gefallens abgestellt, so gar dass er auch dritens die Reinboldische Parthey mit fürstellung seiner eignen Person vnd prätendirten Ampts disser beschuldigung enthebt, vnd diss zuwider deroselbstn aigner bekantnus im 1. Fragst. ad Addit. 18, 14. Rot. 1.

Weil dan mit vorgehenden dreyen Puncten erwissen ist, dass ermelter Herr Vogt mit sperrung Rechtens so vil gethon vnd mehr, alss villeicht der Landsfürst selber zu einigem fahl attentiren wurde, also gibt man dem billigkeit liebendem Richter den aussschlag, wie starckh es einer vndergedruckten Vnderthanin zuverweissen, dass sie zu begütigung eines solchen, ihr ob dem Halas sitzenden Stathalters vnd zu erhaltung des Vortgangs ihres Rechtens ihme eine Verehrung versprochen.

Der Fürstl. Anwald will auss disem der Keplerin fůrgangnen Versuch zu ihrem Rechten zugelingen, ein corruptionem judicis erzwingen, da doch der Vogt gar nit judex, vilmehr (wa mans nach der Beclagtin obgelegenen be-

drangnus erwegen will) sein aigner bekantnuss nach, ein hochbeschwehrlicher Verhinderer dess albereit angenommen judicis gewest, als wölchem der Vogt den verabschideten Weeg zu erlernung der Warheit, nemlich den angestellten Production Tag eigenwillig entnommen, vnd durch Einstrewung der newen Hallerischen sach auss handen zuziehen sich vnderstanden, sogar auch er Vogt mit diser handlung sich vilmehr zur gegenparth gemacht, alss welcher selber zu Zeugen designirt gewest, wider seinen guten Freund (der Reinboldin Brueder) sein Wissen zu deponiren, dessen er für selbiges mal durch eigenthätliche einstellung dess Production Tags yberhoben gebliben. Alda es auff der hochgedruckhten Keplerin, alss einer verlassnen Witib seit geheissen: esto consentiens adversario tuo etc.

Belangend aber die Hallerische sach, ist in defensione erwissen, dass Keplerin mit Zusagung dess bechers mehrers nicht dann moram (vnd diss nit vmb dess hallerischen, sondern Reinboldischen handels wegen) gesuocht, damit derselb durch den hallerischen nit gehindert werde. Were auch der Hallerin durch dise moram dass wenigste bey ihrer hoch- und nidern Obrigkeiten nichts bekommen gewest. Der Keplerin aber ist durch dise moram in der verhin- derten Reinboldischen trefflich vil widerrechtlich entnommen, also im wenigsten kein Corruptio judicis hierauss nit zuerzwingen. Dahero Fürstlich Anwald vergeblich allegirt, wass auff solche Partheyen, welche den Richterlichen spruch durch bestechung auff ihre seiten erhandlen, für straff gehörig.

II. Bey anziehung dess andern vnd dritten indicii, ob sei die Keplerin zu vnderschiedlichen mahlen geflohen, item habe sich in ein Truhen versteckhet, finden sich allerhand vnerfindliche aufflagen vnd hochpräjudicirlichen ineinander werffungen vnderschiedlicher actuum.

Erstlich Agnes Martin Werner Weibs deposition anlangend, vngeacht solche vermittelt Aydts beschehen, hat doch der Richter hierauss leichtlich zusehen, wie hoch dises fabelweib sich auff den Aydt verstehe, dass sie von lauter vnbekanten dingen zeuget, wass namblich der Vogt im Ampthauss mit der Keplerin vorgehabt, da doch sie Agnes nit darbey gewest, der Vogt selber vnd andere Zeugen, so zugegen waren, hiervon („dass man nach mehr Zeugen aussgesandt“, item „sobald man nach den leuten geschickt, sei Keplerin zur Statt auss“) lauter nichts deponiren, auch nit sein können. Dann wan albereit damahls, alss der Hallerische handel fürm Vogt fürkommen, mehr yber Verletzung clagender Partheyen sich gefunden, vnd man nach denen geschickhet hete, würde Herr Vogt solche in seinem negste Tagen hernach gethonem Bericht nit ybergangen haben. Vnd wan Keplerin gleich von damahligem Actu, alss die Hallerin wider sie fürgestanden, aussgerissen vnd zur stat aussgezogen were, so müeste falsch sein, wass Herr Vogt in seinem zur Cantzley geschickten vnd Rotulo I. einverleibten bericht referirt, dass Keplerin erst nach verrichter Verhör, vnd nachdem sie mit ihrem Sohn zum andern mahl den Vogt angereedt, endtlichen allein ihme Vogten einen Becher hinderruckhs ihrer Kinder zugeben versprochen hette.

Vnd bittet die Peinlich Beclagtin, der vernünftige Richter wolle bey disem der Agnes Wernin Exempel anmerckhen, wass ein bösslich ausgebrachtes Geschray vnd dardurch verursachter allgemeiner hass bey einzelnen Personen nit vermöge, wie solche so gar vnbe gründete niemahls geschehene sachen, weil sie selbige eins mahls auss hör ich sagen in ihre starckhe einbildungen gefasset, hernacher alss wahrhaftig geschehen gar mit leiblichem Aydt betewren.

Sonsten sind beide angegebne indicia in der Keplerin defensionschrift gründtlich widerlegt vnd wirdt sich auff die defension schrift berufen, vnd

wolle der Herr Richter zu mehrer justification der Keplerin kurtz vor dissem hallerischen handel verenderten Wohnung vnd Vberziehung nacher Heymaden, die Vmbstende der Zeit in acht nemmen, dass nemlich Keplerin ihre fruchten allbereit eingebracht vnd ihre feldgüter ihrem Sohn Christoph auff 3 Jahr in bestand ausszulassen willens gehabt, hierzu ihr vnd ihren Kindern des Vogts verspirte Widerwertigkeit grossen anlass gegeben, als welcher (neben deme er nahend zu allen Rechtstagen, an welchen der Reinboldische handel fürkommen, sich nachdencklich hochpraejudicirlich stichwort gebraucht, sein aigne, der Keplerin verargwohung damit zubezeugen) etlich Monat zuvor an einem Gerichtstage dem Christoph Keplerin für sitzendem Gericht gleichsam amptshalben anbefohlen, seine Mutter (alss wölche, durch dise schmachsachen verurtheilet, der spur vileicht etwas fleissig nachgangen sein möchte) innenzuhalten, dass sie den Leuten nit so vil zu Hauss gehe, vnd verdacht verursache. Dem vernünftigen Richter wirdt zu bedenckhen heimgestellt, wass dise durch den Vogt, nit ad partem, sonder in der öffentlichen Gerichtsstuben, vor meniglichen beschehene ankündigung für gute operationes zu besterckhung der Keplerin Gegenparth, zu Pflanzung argwohns bey dem Richter, vnd zu Vermehrung des Geschrays gehabt, vnd ob nit der Keplerin Kinder dannenhero genugsame verantwortliche, ja notdringende Vrsach gehabt, ihrer alten Mueter bey dero Tochter vmb ein rüchigere Wohnung zu trachten.

Wass der Fürstlich Anwald allegirt, will Beclagtin zu gesetztem, aber im wenigsten nit bestandenem fahl (ob solte ihr, neben ihrem Sohn Christoph gethane raise nach Linz ein flucht genennet werden) zu ihrem behelff für sich angezogen haben. Dann so accusatio et inquisitio alss actus legitimi jemanden genommener flucht halben entschuldigen, wie viel mehr würde hiezü fürträglich sein illegitima persecutio, gravatio causae officialis, cum adversario col-lusio, ademptio examinis testium, minae capturae, observatio aedium praesentis apud filiam, wan Keplerin schon gar ausgewichen vnd nit widerkhet were. *Uti testatur Farinacius: Si quis propter timorem contrariae factionis, ob metum ob minas ab inimicis illatas fugiat, quod talis fuga minime pro indicio sit habenda, et in tali dubio quis praesumitur abesse potius ex bona et probabili causa, quam ob conscientiam patris criminis.* Gestaltsam Fürstlich Cantzley vnderschiedliche decreta ertheilt, theilss rotulo I. zusehen, dass die Reinboldin ohngeacht der Keplerin abwesenheit, in angefangnem Process fortfahren wollen, wie dan Reinboldin durch eine zu Leonberg ertheilte Interlocutori in handlung fortzufahren angehalten worden.

Es werden auch der Keplerin ihre andere fürgehabte oder verrichte raisen (nachdem sie schon wider von Linz kommen, ihr Burgerlich Recht biss zu verfassung der Vrthel gebracht, aber zu derselben nit gelangen mögen, nachdem sie an stat der Vrthel anderwertz [doch in eadem causa, wider dass Fürstl. Landrecht] geclagt worden, nit appellirt, sondern litem contestirt, geantwortet, der Zeugen Verhör erwartet, vnd drüber [mit etlicher Confusion alles ihres Vorhabens] eine lange Zeit in ihrer gewöhnlichen stell aussgewartet gehabt) für eine flucht vnd anzeig bösses gewissens in der Hallerischen sach, per confusionem temporum ausgesendet, da sie doch nit allein unvergütet, sondern durch ausstrucklichen Fürstl. Befehl von dato 26. Nov. 1617 (Rot. I. zu sehen) zu ihrem Sohn in Oesterreich zu begeben licentirt, vnd von demselben vilfältig zur raise angemahnet worden. Desshalben dan, vnd sonderlich weil sie die fürgehabte Raisen zu allem Vberfluss eingestelt, hieraus kein adminiculum, weniger das geringste indicium zuerzwingen.

III. Zu besterckhung aber dessen indicii wirdt vom Fürstl. Herrn Anwaldt auch die Versteckhung in ein Truhnen angezogen, welcher Posten in der Keplerischen defension all sein ableinung findet; alda des Fürstl. Herrn Anwaldts vngtütliche exaggeration nit vnangeregt zulassen, alda ihr mit der Einsperrung vnd beschliessung der Truhnen zuvil geschicht, sonstn sie wol erstickt sein würde, sondern sie hat sich in re subita, ingruentibus viris, also nackend mit sampt dem deckbet in dise negst stehende offne Truhnen weissen lassen. Da hiermit ihre Tochter den spot dess öffentlichen abführens von der mueter vnd vom Pfarrhaus abreden hete könden, wurde es deroselben gar wol zuverantworten gestanden sein, angesehen die Keplerin mit dreyjäh-riger vnverrückter Wohnung zu Heimaden bey ihrer Tochter zu einem solchen Vberfall ante citationem nit Vrsach geben.

Nach abfertigung dises vermeinten indicii folgt in Herrn Anwaldt Deductionschrift extra numerum et proprium titulum von dem hin vnd wider-lauffen der Keplerin in die heusser, da man sie nit gern gesehen. Sofern nuhn auss demselben ein richtige Vrsach dess entstandnen bössen geschrays erzwungen werden wolte, ist solches in der Keplerischen defensionschrift grundtlich widerlegt. Warumb jemand die Keplerin nit gern gesehen, das mag der Richter leichtlich auss der Zeugen depositionibus abnehmen, als deren keiner ist, welcher nit eintweder mit aignem argwohn die Keplerin beschwehrt, oder doch wie Donatus Gültlinger mit dissem yberlauften der ausge-gossnen schmählischen reden halben zuentschuldigen sich vnderstanden. Dass Keplerin dem Beutelspacher nach anno 1608, in welchem sie ihre Tochter ver-heurathet, vnd fürauss niemanden mehr zu Hauss gehabt, der ihr nit lesen vnd schreiben, dann sie dessen vnerfahren, zu ihrer noturfft gedienet hete, vil nachgangen, dessen gibt sein gewerb, als der im lessen vnd schreiben der gemeind dienet, vnd sich für ein maidlins schulmeister brauchen lasset, auch seine aigne bekantnussen redliche Vrsachen an die Hand. Vnd solte diser Fabelmann sich zu erinnern wissen, dass manchem Haussvater dergleichen widerfahre, dass er meint er habe sein Hauss zugemacht, solches aber eintweder gar nit, oder nit gantz beschlossen, sondern nur zugeleinet, oder von iemand anderm seiner Hausgenossen wider auffgemacht vnd offengelassen werde, so anderst diss sein angebenes Verwundern vnd erschreckhen nit ein erdichter schein oder villeicht anfänglich nur sein gesag gewest, hernach zum ernst gezogen, vnd per errorem lapsu temporis irrepentem memorirt worden.

Zu Daniel Schneider, schneidern, zugehen, mag einem kunden (derea die Keplerin auch eine gewest zu sein, von ihme bekennet ist) ein leidliche Vrsach fürfallen. Das ligen yber die Wiegen wirdt nit bestanden, es mögens andere gethan haben, ist der Keplerin brauch nie geweset. Zu der Zieglerin hat die Keplerin ihres zerbrochnen offens noturfft getriben, da kein selzamkeit, dass die Zieglerin soleher Vrsachen in 18 Jahren vergessen. Der Letzinen, so Keplerin disser dreyer orten hinterlassen, wirdt hie zur Vnzeit gedacht, doch kurtz: dem Beutelspacher hat sie nichts hinterlassen, dan er gibt seinen Zustand allererst einem nachfolgenden Trunckh schuld. Dem Schneider nichts, dan seine Kinder seind „nach vnd nach“ sagt Herr Anwald, vnd also auss vngewissen Vrsachen krankh worden. Der Zieglerin nichts, sondern Keplerin hat sie mit schmerzen am fuoss behafft gefunden.

Dem Gültlinger ist Keplerin von Retung wegen ihres guten Namens vnd also von einer sehr wüchtigen Vrsach wegen zu hauss vnd sonstn zu gesicht gangen, aber der Vrsachen nie willkommen, weil sie ihne der vermehrten ausstragung halben zu red gestelt, dessen er gern were geübrigt gewest.

Es allegirt der Fürstl. Herr Anwald hier auss dem Protocoll gehaltner Confrontation, welches nit publicirt, derhalben billich verworffen wirdt, dan es dass ansehen haben will, alss ob ein Verfählung fürgeloffen, vnd dass Beutelspachers fabel mit der verschlossnen Thür dem Gültlinger per errorem zugeschriben were, zu dem fall die attentirte cumulatio, mit den verschlossnen Thüren, vergeblich sein würde. Gesetzt aber, so kan doch leichtlich geschehen sein, dass des Beutelspachers voraussagesprengte fabel auch disem Gültlinger im Kropff gesteckt, desthalben als er die Keplerin (vnd zwar, auss besagten Vrsachen, vngern) ersehen, er desto eher auff gleichmässigen Vmbstand der verschlossnen Thüren gefallen, alda er aber weniger aussreden, als Beutelspacher, sich zu behelffen, weil er fürgibt, er hab in eim frembden hauss sich eingespert, so sonsten vngewöhnlich, item solchs leichtlich von einem Haussgenossen (so seinem alss frembden gebot nit vnderworffen) mag wider auffgemacht worden seyn, vnd mag das Hauss noch ein Thüren, so ihm vnbewusst, gehabt haben.

In Michel Stahls Schewren, darinnen Keplerin Früchten ligen gehabt, hat sie mehr sorgfältiglich zugehen gehabt, alss Stahel selber, weil nit ihre Früchten dessen Vihe, aber wol sein Vih ihre Früchten fressen können.

Des Haussbeckhen Hauss kan zu Leonberg kein Hausmutter, welche niemand zu schicken hat, meiden, zugeschweigen sie Haussbeckhin auch Milch zu verkauffen gehabt. Dass des Stoffel Frickhen Haussfraw fürgenben, wie sie die Keplerin nit gern in ihrem hauss gesehen, darauss folgt noch nit, dass Keplerin yberflüssig drein kommen, weniger dass es ohne Vrsach geschehen oder nit geschehen sollen. Dann er ein Wüthrt vnd Metzger ist, bey welchem die Kepplerin bissweilen ihre beim Wein sizende Schuldner suochen müssen, vnd solte dise Fraw ferners vmb Vrsachen ihres vngern habens befragt worden sein, würde sie ohne Zweifel den Handel mit der Glasserin vnd erfolgte bössliche beschreyung der Keplerin, wie auch dass sie ihres aigen guten namens in acht nemmen müssen, fürgewendët haben.

Dass nu hierauff Herr Anwaldt die rechtliche ordnung allegirt, gehöret dahero nit. Dann nit erwissen, dass Keplerin 1. vor der feindtseeligen Reinboldischen ausstragung auss erheblichen Vrsachen ein verdächtige Person gewesen, 2. an gefährlichen orten sich betreten lassen, 3. in der That verdächtig erfunden worden, folgt derhalben weder auff sie anzeig, noch neben anzeig.

IV. Volgend beriemt sich fürstlich Anwaldt viler delictorum facti permanentis mit anmeldung, dass pro indicio ad torturam zu halten, wann ein beschedigter jemand die missethat selbstn bezeihe, darauff sterbe oder mit Aid betwre. Hier wider aber in Obacht zunehmen, quod communi D. D. opinione receptum, in praejudicium alterius morienti non esse credendum, etiamsi talis assertio juramento confirmata sit. (Joach. à Beust, Gödelmann). Moller Semestr. lib. 3. cap. 8: *ad contrariae sententiae confirmationem dictum insufficientem esse, cum in eo de remotis etiam agatur indicis; nec unquam se vidisse ait, quod ad morientis, nedum ita se mori velle dicentis assertionem, qualiscunque tandem is esset, tortura alicui dictata fuerit.* Zugeschweigen dass die Peinlich Halssgerichts ordnung nit expresse de praeternaturali et occulto damno, sonder von einer notorischen beschedigung, da jemand vom andern auff den Todt verwundet wirdt, fürnemlich reden thut, in welchem fall einem moribundo mehreres, als bey vngewisser vorgegebner laesion, glauben zuzustellen, welche interpretation mit dem text selbstn genugsam besterckt wirdt, darinnen vermeldt, dass solche Verletzung mit sonderbahren gnugsamen Vrsachen mtesse validirt sein, welches

hier sich keinswegs findet, sondern diss vielmehr erscheinen that, dass der vermeintlich beschädigten Angaben Theils auff sträflicher superstition, Theils auff nichtigem argwohn gegründet, Theils auss neidischen hertzen entsprungen sind. Sonsten will der clagend Anwald sich der angegebenen factorum halt, ob es certa corpora maleficiorum, in vnnotig disputat nit einlassen, sondern D. Judici den Aussschlag geben.

Hie kan aber auff seit der Peinlich Beclagtin nit vmbgangen werden, zu interloquiren vnd den Gottsförchtigen Richter vmb der lieben Gerechtigkeit willen zubitten, dass er wol bedencken wolle, wass einem solchen Aneläger, welcher seiner Hauptclagpuncte in iure am wenigsten keinen grund setzt, sondern sich damit aussredt, es werde der Richter die billigkeit wol erkennen, drüber aber ein arm verlassne vnd betagte Witib Jahr vnd Tag interim in hoch schmechlicher costbarer Verhaftung helt, für ein Sentenz zuerkennen; dann anstat dessen dass der Fürstl. Anwald nach 12 Monatlicher Verhaftung dermahleneins dem Richter, vnd zwar ohne aussführung seiner fundamenten circa speciem factorum, zuerkennen heimbsetzt, ob es corpora maleficiorum oder nit, hat die Peinlich Beclagtin allbereit den 4. Nov. 1620 gleichfals dem Richter heimbgesetzt, dass keine corpora maleficii angegeben worden, vnd allbereit vor 3 Monaten ferners vmbstendlich von einem angegebenen facto zu dem andern rationibus et probatorum Doctorum sententiis erwissen, dass dem also sey, vnd diss bey jedem facto in specie an seinem ort. Weil dan Herr Anwald hierwider nichts einzuwenden, alss nimmet Keplerin diss ihr deducirtes fürgeben für bekant an, nebens sich nit mehr darüber verwundernd, warumb Herr Anwald nit die vorhergehende facta (alss welche keinen stich nit halten), sondern die vermeintlich nachgefolgte Corruptionem judicis vorn an die spitzen gestekt.

In ordnung der ybel angegebenen factorum hat der Fürstl. Anwald abmahlen seinen Vortheil verhandelt, vnd die Reinboldin nit, wie in ordnung der Clagpuncten, zuerst, sondern allererst an der sibenten stell eingeführet, damit dem Richter die in der defensionschrift zu gemüeth geführte verursachung aller ybrigen argwöhn, auss der einigen Reinboldischen Verleimbdung, desto mehr auss den Augen zuruckhen, deren aber der Herr Richter zuversichtlich vmb diser Verstellung willen nit vergessen, sonder dieselbe in gebührende consideration ziehen wirdt. Für jezo muoss Peinlich Beclagtin sich deren vom Anwalden vorgemachten ordnung halten.

1. Vber Benedict Beutelspacher vnd die Mayerin selig wirdt der Herr Richter in der defensionschrift eine gantze aussführliche ableinung finden. Ferners wirdt dem Beutelspacher die Zeit, alss ob diss factum anno 1607 oder 1608 sich zugetragen, rund widersprochen, dann so lang die Keplerin ihre Tochter bey ihr zu hauss gehabt, hat sie frembder Arbeit mit lesen vnd schreiben nit gepflogen. Es lasset sich auch die genaue Zeit aus blosser gedechtnus nit beaidigen, vil weniger disem Beutelspacher müglich, so genau nachzudencken, wie bald auff empfangnen Trunckh sein schmerz yberhand genommen, auss Vrsachen, welche der Fürstl. Anwald gegen dem end seiner confutation schrift vnd zwar zur salvirung diss Beutelspachers variationem (aber auch der Keplerin zum behelf contra praetensum jusjurandum respectu particularium istarum circumstantiarum) wol aussgeführt; am allerwenigsten er Beutelspacher diser angegebenen Vrsach seiner leibsgebrechen versichert, sogar auch nit bald jemand in dergleichen fällen, mit bestreitung einer solchen ybernaturlichen Vrsach zu einiger Kranokheit, disem Beutelspacher an frechheit gleichen wirdt, vnd ist man der gantzlichen meinung, er seinen geleisten Aydt

per obrepentem aequivocationem nit von seinem rechten wissen, sondern nur allein von seinem Glauben, das ist von seinem Wohn vnd argwohn verstanden hab. Dan man sich dises missbrauchs der Wort „drauff sterben“ (das ist ihme selber allerdings für gewiss einbilden) bey andern Exempeln wol zubesinnen hat. Nicht weniger auch vnglaublich ist, dass Beutelspacher als ein Mann von der Keplerin im hauss eingespert vnd mit gewalt zu erwarten oder zu trinckhen genötigt worden. Die fürgebene clägliche Wort, so er in Confrontatione geführt, helt man mestentheils für des Zeugen Herrn Specials Zugab vnd auslegung, weil die ybrige Zeugen so vil nit darumb wissen, auch bey disem idioten vnd Maidlins Schulmaister so vil Hirns nit zusuochen. Vnd gibt schliesslich die Beclagte dem Herrn Richter vernünftigt zuerwegen, ob schon diser ybel gedeutete Vndertrunckh ein bar Jahr vor der Reinboldischen beschreyung hergegangen sein möchte, ob nit diser Beutelspacher allererst damahlen, alss sein Nachbaurin die Reinboldin angefangen, einen Trunckh auff die Keplerin zuklagen, auch durch den Victor Höchten des Bastian Mayers Tochter wegen etlicher ihr auffgedichten reden besprechen lassen, er Beutelspacher mit disser occasion darauff sich erinnert, dass er zumal mit besagten Töchterlins Mutter bey der Keplerin getrunckhen, also auff seinen Verdacht gefallen sey. Dan in des ersten Examinis reprob. bekennet Barbara Basti Mayers Tochter, der Maydlins Schulmeister hab ihr einmals (vnzweifel nachdem sie schon auch in der Reinbolden Register gestanden) gesagt, dass er mit ihrer muter bey der Keplerin getrunckhen, darauff sie gestorben, Sie Zeugin wisse von aigner That nichts zusagen. Mit welcher aussag dan auch der vorhergehend anzug widertriben ist, dass dise Tochter Barbara zum Zeugen eine Zeit hernach gesagt haben solle, „Sie wolle drauff sterben, Keplerin hab ihr Zeugin muter vmbracht“.

Nicht weniger auch dess 5. Zeugen (Rot. III.) Kundtschafft von dises Weibs hesslichem Angesicht vnd händen, indidem zuerklären sein wirdt, dass sie nemlich ein solch elende gestalt vnd anzeig der dörucht lange Zeit vor empfangnem Vndertrunckh vmbgetragen haben miesste, damahlen sie von Zeugen noch vmbgehendt gesehen worden, dan nach empfangnem Trunckh (laut der Zeugin Barbara aussag, vnd zwar auss Beutelspachers mund) ist sie ihr Mutter bald gestorben, vnd also von Zeugen nit mehr gesehen worden.

2. Von der Margretha des Zieglers Weib ist auch in der defensionsschrift ein aussführliche ableinung zu finden. Sonsten anlangend dass Beclagtin vor etlich Jahren die Zieglerin wegen ihres schadhafften Schenckhels widerumb zu red gestellt haben solte, ist solches der Vrsachen beschehen, weil von der Reinboldin sie vnschuldig beschwehrt werden wollen; desswegen dass sie Keplerin hierüber ihre nachfrag gehabt, nicht zu verdencken, weniger dises ihr zur Anzeig einiger schuldigkeit oder bössen gewissens gediten werden mag; alss auch die Zieglerin hierüber mit schmachworten an sie zusetzen begehret, ist von ihro Keplerin keinswegs Vnrecht beschehen, dass sie sich auff öffentlicher strass in vnnötig gezänckh, dardurch sie wider Verschulden noch mehr beschreit worden were, nit einlassen wollen, sondern Ires wegs dahin gangen. Es vnderstehet sich Herr Anwald einer conciliation mit verwunderlicher distinction, dass schmerzen am schenckhel, vnd ein bösser schenckhel zweyerley seyen, da es doch nit nur vnsichtbarer schmerzen, sondern sichtbare geschwulst gewest, wie dan auss dem abzunemen, dass Zieglerin den kranckhen fuess herfürgezeigt vnd betasten lassen, desshalben Herr Anwaldt hieran recht gethan, dass er den Richter ad attestata ipsa gewissen,

ob darauss ein variatio zuerzwingen, Welchem dan diss dilemma zu mehrer richtigkeit fürgestellt wirdt: soll es kein bösser Schenckhel haissen, wann er nit offen, aber sonsten schmertalich wehe thut, so hat der Keplerin betastet vnd gezeigte mittel nichts böses gewirckt, dann der schmerzen vnd der Geschwulst seind zuvor gewest, aber erst lang hernach ist der Schenckhel aufgebrochen, das ist böß geworden. Ist aber auch diss ein bösser schenckhel, wan er selbstent gantz, aber wehe thut, geschwollen vnd roth ist, so ist er zuvor böß geweset, ehe die Keplerin denselben gesehen. Baider orten hat die Zieglerin die verhaßte Keplerin in confrontatione veruntrewet vnd gefährdet, indem sie sive verum negando sive aequivocando ihren leibschaden auff sie Keplerin gedrehen. Man widerspricht nicht, dass sie Leiprandia sonsten erbar, aber nit yber captum mulierum, die könden sich in tali confusione nit gleich yber jeden Vmbstenden dess gethonen Aydtz erinnern, oder vnnötig Scham mit Verbesserung dessen, wass sie fühl gesagt, entbrechen; diss so vil weniger, je erbarer sie sein wollen. Welches die Keplerin vmb sovil desto mehr zu urgiren hatt, weil dero Ihre exceptiones contra foeminas vmbgestossen werden wülen, dagegen bey dissem Exempel zubescheinen, auss was tringenden Vrsachen sie sich disser Exceptionum nit begeben könde.

Es finden sich auch sonsten bey Victor Hechten Aussag nit allein etlich zimlich importirende Vmbständ, so die Zieglerin demselben anderst, dann hernach aussgesagt (als da nur einer vnd nit beeder Hände gedacht würt, welches der Keplerin behalten mehr nahendt, item Keplerin hab das stainlin selb gebracht, item Zieglerin hab den Fuess mit dem öl gesalbet, dagegen Zieglerin in andern Rotulis fürgeben, es hab kein öl oder Salben von sich geben, derhalben sie den Fuess mit dem Wasser gewaschen, damit sie es dann, wann es das roth lauffen, sonderlich wol getroffen haben würde), sondern auch die Hauptvrsach, warum Zieglerin nach so vil Jahren erstmahlen anfahren, einen bössen Argwohn vff die Keplerin zu werffen vnd ausszugeben, indem sie zu Zeugen (als welcher zweifelsohn von der Reinboldin zu derselben wie zu andern geschickht worden) gesagt, „rewe sie, dass sie dem Vogt nit ihren Fuess gezaigt, wisse, er hette sie eingesetzt“. Das hette sie aber nicht vnderlassen, wann es die Warheit were, dass sie (Rot. II. testis 9.) fürgeben, als habe sie von so langen Jahren hero verhoffet, es werde wol einmahl ausbrechen: sondern alle circumstantiae bringen den Vrsprung ihres Argwohns auff die ybel empfundene Citation fürn Vogt, auff Victor Hechten Ausspehens Verhezung, oder zum höchsten auff ihrer Nachbäurin der Hallerin tägliche Beywohnung. Vnd werden mit disses Hechtens Anzug darum dessen, als reprobirten Zeugen, andere Aussagen nit bestättet oder acceptirt, sondern er allein darumb nit vmbgangen, weil er in Rot. II. vom Gegenheil widerumb productirt worden.

Der Fürstl. Anwald gebraucht sich vast bey allen confrontationibus disser Wortt, Keplerin hats in confrontatione nit allerdings können laugnen, abredig sein, widersprechen. Man widerspricht aber ein mahl für alle mahl, dass sie das wenigste an einiger fürgebenen That, sofern solche für ein Hexenstückh oder schädlich angeben würdt, bestanden oder nur mit stillschweigen zugeben habe.

3. Michel Maiers Baders zu Renningen vnd 4. Ana Maria Maisterlin Aussagen sind albereit in der defensionschrift abgeleint. Man nimmt an, dass Michel zu Maister vnd Frawen, in der Reinboldin hauss wohnhaft, gesagt habe, „wass die für ein fraw“ (ein alt Weib, so mit bittern trünckhen vmb-

geht), dan hierauss abzunehmen, dass anno 1609 oder 10 (dahin die von ihm angegebne 8 Jahr gelangen) in der Reinboldin Hauss selber noch khein Geschray von der Keplerin gewest. Bey der Maisterlin besteht die Contradiction nit nur auff der Zeit, sondern auff dem runden fürgeben, Keplerin hab sie geschlagen (gleich alss hette Zeugin diss mit Augen gesehen) vnd drauff erfolgten Vmbsehen, wahr ihre disser Schlag komme; vnd diss vnder dem Ausstrib der Gaissen. Benebens der vernünftige Richter anzumercken hatt, dass Keplerin zu deren Zeit, da sie für flüchtig angeben würt, zu Stuttgart auff offner gassen mit bekanten Leuten geredt. Welcher Vmbstand der Zeit auch erleuterung gibt, warumb disse Maria lieber die erschene Keplerin, dann etwa einen fürlaufenden bockh oder einen Hürtenbuoben dess fürgebenen (aber noch vngewissen vnd nit gnugsam bewissenen) Schlags oder stosses verargwohnet. Dann es gleich disse Zeit gewesst, da das gemein geschray yberhandt genommen, alss ob Keplerin aussgewichen vnd derohalben Vnholdt were.

5. Dess Daniel Schmidten Schneiders Argwohns sich vmb so vil desto weniger zuverwundern, weil er Schmid der Reinbolden vnd Beutelspachers nechster Nachbar, aber sein Aussag vmb so vil weniger zur begerten Tortur erheblich, weil er principium petirt, nemlich sich mit seiner Aussag erst auff die Tortur selber referirt, zuvor aber vnd ehe disse vngepürlich begerte Beweissung erfolgt, für sich selber dasjenig, so er argwohnt, nit war sagen kan. Desshalben der Herr Richter auff dessen in confrontatione verübte frechait, mit deren er sein so ybel fundirte Aussag vollend hinauss bochen müssen, desto weniger zugehen hatt. Gestaltsame er auch von Sachen deponirt, die ihm zuwissen nit möglich, weil seine Kinder, alss ob angerühret, nach vnd nach krankh worden. Hiebey auch mit wenigem zumelden, dass Herr Anwald im andern Puncten vergeblich sich vnderstanden, die Keplerin mit dem zu druckhen, dass sie in confrontatione dass zugemessene „legen über die wiegen“ nit widersprochen. Dan wan sie dessen vnd so vilen Einreden in acht genommen, wurde sie es gewisslich nit passirt haben. Mag derhalben disser abergläubische Schneider nach andern gedenccken, so etwan dessen gepflogen. Sonsten, die in Rotulo III. vilfältig gefragte abführung anlangend, ist zu wissen, dass die Interrogatoria von der Keplerin beyständen in dero abwesenheit verfasst worden, alda dero Beystände Vermuthung mit eingelauffen.

6. Anlangent den vilberürten Handel mit Geörg Hallers Töchterlin, würt der Herr Richter in der defensionschrift so vil finden, dass desshalben der Verhafftin nit allein kein Hexenthath oder Tortura zuzumuthen, sondern auch eben diser Handel das mittel gewesst, durch welches der Vndervogt (auff anhalten der Reinboldin als beclagtin) der klagenden Keplerin irer Zeugen production entnommen, einen hochpraejudicirlichen aber ybel fundirten Bericht zur Fürstl. Cantzley gethon, die Keplerin, seinem lang gesuchten vorschlag nach, vmb Raht ausszuraisen genöthiget, alle später producirte Zeugen von da an wider sie aufgebracht, vnd entlich der beklagten Reinboldin zur newen Clag aufgeholffen, auss welcher dann ferners durch sein Vogts besonder gebrauchten Vleiss baide Burgerliche Actiones zur Criminal Clag ybernommen worden. Es allegirt zwar der Fürstl. Anwald deren Zeugen drey, wan aber der sachen nach getrachtet würt, so rhüret alle Aussag vrsprünglich von der einigen Hallerin (alss Mutter) hero. Dann alldieweil sie selber bekennet, wie sie lang zuvor die Keplerin wegen ihres krankhen Sohns öffentlich bezüchtigt, damalen die Keplerin vmb ihr ausständige schuld in der Hallerin hauss

kommen, als ist vermuotlich, diss Maidlin, als welches dem Zanckh beige-
 wohnt, werde diss in gedächtnus gefasset haben, oder von der Muoter ge-
 warnet worden sein, die Keplerin zu fliehen, darauff erfolgt, dass diss klein
 Siben jährig Kind solch Warnung bey der Zügelhüttin gefolget vnd die für-
 übergende Keplerin geflohen, auch wie sonsten dergleichen Kinder im brauch
 haben, ihme selber im lauffen einen grauen gemacht, vnd auss kindtlicher vnd
 sonsten von Mutter angeborner leichtfertigkeit ihrer nechsten Gespühlin, des
 Zieglers Töchterlin gesagt, A we, schaw die Keplerin hat mich geschlagen,
 drauff ein jede diss ihrer Mutter zu ohren gebracht. Dann wol zu merckhen,
 erstlich dass das vermeintlich verletzte Döchterlin selber in Rotulo II. nit pro-
 ducirt, weniger confrontirt worden, fürs ander, dass sich in des Zieglers Tochter
 (in rotulo separato) deposition nit lauter findet, das sie den schlag selber ge-
 sehen, sondern hat allein die Keplerin fürübergesehen gesehen. Vnd wol zu
 bedencken, dass in diser Zeugin aussag die vom Fürstl. Anwald hie ange-
 zogne formalia (das namlich das Maidlin gleich bald daruff schmerzen
 empfunden) nicht, hingegen disse zu finden, „in einer oder anderthalben stunden
 hernach“, in welcher Zeit sie im Ziegeltragen fortgefahren, vnd also diesel-
 bige als ein zartes Kind, wie in der defension angemeldet, leichtlich erst
 hernach den arm vermieden vnd geklagte schmerzen verursachen können.
 Auss welchen vnd allen andern Vmbständen der Herr Richter leichtlich zu-
 schliessen haben würt, dass diss vermeintliche indicium auff dem wenigsten
 grund Rechts nit bestehen könne. Das Interesse proprium, welches disse
 Schinders Burga bey ihrer testification vnd gehoffter peinlicher Frag suchet,
 ist in defensione so sonnenclar erwissen, dass der Fürstl. Anwald in confu-
 tatione tit. 5. „in re propria“ dessen nit mit einem wort gedenckt. Dahero
 vnnoth, wider dessen generale theorema, ob das Interesse proprium a testi-
 monii dictione auszuschliessen, sich mit allegationibus einzulassen. Dem ge-
 rechten vnd vorsichtigen Richter würt zuerkennen heimbgestellt, ob diser Hal-
 lerin, wie auch Beutelspachers (als welchem nur allein noch diss abgehelt,
 dass er noch nit wie dise Burga vmb der Keplerin Guth angehalten) Kundt-
 schafften, wann die auch an ihnen selbstnen ratione circumstantialium genug-
 sam erheblich wären, pro indicio anzunehmen.

7. Es hatt der Fürstl. Anwaldt in jetziger seiner deduction die off-
 besagte Reinholdin (von welcher aller handel mit einander erregt worden)
 als ob angemeldet, nit mehr zuerst, sondern allererst bey der letzten Stell
 eingeführet: gleichsam ob ihme Anwalden nit daran gelegen were, waas deren
 privat praetension wider die Keplerin sein möge, sondern er einig vnd allein
 sich vmb das Interesse Reip. anzunehmen habe, inmassen Herr Anwald im
 andern Hauptpunkten (Tit. Exceptiones contra Rotulum II.) sein actionem alle-
 gatione iurium zu fundirn sich vnderstehet. Dagegen aber Keplerin einwendet,
 das alsdan allererst Ihme Anwalden das praetendirte Jus zugewachsen vnd
 emergirt were, wan sie in Burgerlichen Sachen vndergelegen, vnd dess inten-
 tirten delicti convincirt worden were. Mann je vermeinen will, wann von der
 Reinholdin bezüchtigung wegen, Ihr aigne Person betreffent, der Fürstl. An-
 wald zur Peinlichen Clag befüegt gewesst were, würde solche noch vor an-
 fang der ersten Burgerlichen Rechtfertigung anno 1615, da Reinholdin die
 Keplerin fürn Vndervogt zu Löwenberg fordern lassen, fürgenommen worden
 sein. Dann dass Fürstl. Herr Anwald jetzo einzuwenden hatt, es kommen
 der Zeugen mehr für: darauff würt disser seit geantwortet, dass solche nit für
 sich selber, vnd ehe sie von der Reinholdin verursacht vnd producirt, weder

zu argwohnen, noch zu deponiren sich vnderwunden. In massen dan disse vnd mehrere Exceptiones wider disse Clägere vnd vermittelt deren Clag intentirtes indicium in der Keplerin Defensionschrift ausführlich zufinden, dahin man sich kürzte halben referirt haben will.

Es werden auch auss den bisshero gesetzten fundamentis der Keplerin Exceptiones contra Rotulum II. leichtlich behauptet. Dan in gesetztem, doch vnzulässigem fahl, das es mit forma examinis, forma publicationis vnd personarum identitate allerdings diejenige richtige beschaffenheit habe, wie Fürstl. Anwald quasi per speciem persuasionis der Verhaftin fürmahlet, so hatt sie doch der Vrsachen mehr, warumb sie sich dieser befüegten Exception sich zu begeben nit bereden lassen solle: weil nemblich disse Zeugen alle in erster burgerlicher Sach durch schwatzwerckh, Aussforschungen, geringe offensiones, bestetigung vnd besetzung vngefährlicher Wort, vnd also wunderbarlich vnermerckhter weisse, wie es in burgerlichen Sachen hergehet, biss zur beaidigung sein herfürgebracht vnd gefesselt worden; da hingegen, wan gleich anfänglich vnd re integra sie zur kundtschaft in peinlicher mehr ernstlicher Sach gezogen worden weren, sie mit dergleichen vnerhöblichen Sachen, oder auch gefassten argwöhnen, mit gutem gewissen dahinden bliben weren. Welcher fählt nulla reassumptione fürter mehr zu verbessern, desshalben disse von Fürst. Herr Anwald gethone offertta der Verhaftin, sonderlich nach Verjährung solch Peinlich vnd Costbaren Verhaftung (derenthalben disse offertta einer insultation ehlicher) nicht annemlich. (Cfr. p. 514.) Wie dan Herr Anwald bey hieanerbotener, disseits aber nit annemlicher reassumtion ernanter Zeugen sich selbst ein gefährlichen variation befahret, vnd deren Vrsachen begehrt, dass ihnen vff solchen fall Ihre hievor ertheilte, gutentheils Partheyische depositiones (so einer subornation vnd widerrechtlichen suggestion nit vnehnlich were) widerumb vorgelesen werden solten. Vnd mag dass vom Herrn Anwalden allegirte juramentum dandorum, welches Reinboldin bey eingeführter neuen Clag gelaistet, zu keiner probation taugenlich sein. *) Angesehen dergleichen positiones vnd hierauff erstattete juramenta dandorum nicht dahin gestelt, dass actor approbationis onere eximirt, vnd also hierauss litis decisio erfolgen sollte: sondern vilmehr zu dem end beschehen, ut per subsecutam confessionem adversarii veritas eliciatur. Nu hatt aber die Keplerin solche Artikel so gar nit wahr gesagt, dass durch ihre Anwält sie mit leiblichem Aidt selbige pure verneinen, vnd wie ihr gewalt vnd Vnrecht beschehen, constanter affirmiren lassen.

Ob auch wol disse Reinboldin, nit weniger als Beutelspacher, freventlicher weiss einen leiblichen Aidt zu Gott zuthun sich erbeit, „dass Ihr der Keplerische Trunckh Ihre Hauptschmerzen verursacht“, so ist doch oben vnd in der Defensionschrift ausgeführt, dass der Richter hiermit der cohaerentia facti et effectus nit versichert: gestaltsame es dann die praxes criminales in hoc genere criminis, et in aliis nonnullis mit sich bringen, dass der Zeugen attestations nit yber dasjenige requirrt werden, quod est in facto invisibile, sondern allein yber die circumstantias proximas; vnd würt hernach nit zu der Zeugen, sondern zu des Richters gutachten gesetzt, ob er einige cohaerentiam necessariam circumstantiarum attestatarum cum praetenso effectu laesionis,

*) Accusator in scripto suo „confutatorio“ ad num. IV., ubi delationes testium contra Kepleriam collegit, ad Ursulae Reinholdiae dicta haec addit: Fürstl. Anwalts dritter Zeug meldet von diser Reinboldin, Sie hab in gewerter Rechtfertigung, da er Zeug dabey gewesen, einen Ayd erstattet, dass sie ein befüegte Sach wider die Keplerin hab.

naturali suo et humano judicio schliessen könne oder nicht. Dahero diss von der Reinboldin offerirte Juramentum, als impertinens, temerarium, sed neque praestitum neque praestandum ob proprium interesse, in die wenigste consideration nicht zuziehen.

Dass ferner Herr Anwaldt die Keplerin nochmalen mit Donati Gültlingers Aussag zubeschwehren sich vnderstehet, ob solte sie des Trunckhs mit dem Vmbstand der verwechselten Kätlin bekantlich gewest sein, hierauff ist allberait in der Defensionschrift dise Erleüterung gegeben, das noch anno 1615, ehe die Keplerin wissen können, wie bösslich dissers Gültlinger Ihre wort memorirt oder verkehren würde, sie eben disse Wortt, aber nit von einem, sondern von mehr dan einem, aber keinem schädlichen Trunckh gegen der Reinboldin selber in anhörung des Vogts gebraucht.

Weil dan (vermög Herr Anwaldten relation) dissers Gültlinger selber bekennet, dass er gleich zu anfang disses handels gegen der Reinboldin gesagt, warum sie mit der Keplerin getrunckhen, da sie doch wol wisse, wass sie für eine frau, hiermit anzaigend, wass für ein praedicat Er mit seiner Geheimen der Keplerin schon damalen hinderuckhs gegeben, als excipirt Keplerin nit vnbillich wider ihne als einen feind, vnd durch nachfolgende gegen Ime gebrauchte Verweisung, auch durch production dessen zu Zeügen noch mehr offendirten, vnd bitet mit dessen auffsetzlicher Zulag, als hete Keplerin bekent, „sie selber hete die Kätlin verwächsselt“ (mit dem verstand, das schädliche erwischet), nit beschwert zuwerden, bevorab weil dissers Zeug (Rotulo I.) vil ein anders deponirt, dass Keplerin gesagt, Reinboldin habe damahlen das vnrecht kätlin erwischet. Welches Keplerin quoad personam nit abredig, doch mit dem Verstandt, „Reinboldin möchte das bitter kräutter Kätlin“, welches vnschädlich, erwischet haben.

Weil auch der Fürstl. Herr Anwaldt sich diser von ihme fürgestellten Reinboldin mit vilem ferner annimbt, will man auch selbigen titulum ventillrn. Vnd würt sie mit dem entschuldigt, das dem Vogt durch Fürstl. Bevelch auffgelegt worden, wafern etwas malefitzisches sich befinden werde, solches zu berichten. Dessen aber vnangesehen sagt Keplerin, dass die Reinboldische vor, mit vnd nach Ertheilung ernelten Befelchs die Sachen zu jetzigem laidigem standt zurichten, durch sich vnd ihre wolgewolte practicirt haben.

Wassmassen die Reinholden vorher practicirt, ist allein auss dem offenbar: Anno 1610 ist sie mit der Keplerin noch in gutem Vernemmen vnd kundtschafft gestanden. Dan obwol zwischen deroselben vnd ihren Nachbahren hinterruckliche Reden getriben sein möchten, sonderlich zu deren Zeit, als man im Löwenberger Ampt angefangen, etliche schuldige einzuziehen vnd zu justificirn, vnd desshalben in gemein auff alte verwittbte Weiber mit stumpffierwortten (wie noch heut zu tag alda vilen ehrlichen Weibern begegnet) zu stechen anfangen, ob auch wol bald hernach ihre Nachbarn Bettelspacher vnd Daniel Schneider, auch die Bältzische, die häfeln nach vnd nach zusammen getragen, also das nunmehr die Keplerin zwischen der Reinboldin vnd Gültlinger in der gehelmb, doch ohne gewissheit, als ein vnrdchtig Weib vmbgetragen vnd durchgezogen, auch drauff deren schädlichen Tränckhe, so in der Keplerin hauss geschehen sein sollen, drey worden, von welcher Zeit vnd Trunckh hero die Reinboldin die Keplerin für ein richtige Vnhold gehalten haben soll: so hatt doch die Reinboldin auff ervolgte der Keplerin Klag ein ganzes Jahr lang mit keinem schein einiges Vnholdenstückhs (sich damit gegen die clagende Keplerin zuschützen) nit auffkommen kön; bezeugts selber

Rotulo I., dass sie mit dem Process darum yber den 21. Oct. 1616 in-ngehaltenen, auff dass sie mehr Vnholden stuckh erfahren möchte, zu ver-
stehen, mit vmbblaffen, yber feld raissen, yber Nacht aussbleiben, zu Hoff-
nung bey einer frawen (Apollonia Schmidin, Rot. II. der 21. Zeugin), laut
derer Aussag, die man gern auch erpracticirt hete, vnd dem schein der Ver-
späthung, da vnderdessen Sie Reinboldin die Statt mit gleissnerischen Wehe-
klagen yber ihren Schmerz erfüllt, das einer meinen mögen, sie mit einem
tritt von hauss zuthun, item mit Hin vnd herschickung des Provisors Hechten,
ihres ausspähers, der die leütte herfürgelockhet, hernach der vnvorsichtigen
Keplerin sich zum Zeug eingeschwätzt, zuvor aber die Materi zu den 83 Frag-
stucken zusammen tragen helfen, damit sie wissen, worauff gefragt werden
könne, oder wer sonst zu fragen. Nun ist disser orthen meniglich vnver-
borgen, das derjenige, so dem Richter derogleichen Sachen von einer Person
würcklich einbildet, solch einen peinlichen Process verursache.

Mit dem Fürstl. Bevelch ist practicirt worden, das ist denselbigen Be-
velch selbst hat die Reinboldische Parthei verursacht, alss sie vilfältig zur
Cantzley supplicirt, fürgebend, ob wäre man mit Beweiss viler Hexenstuckhe
wider die Keplerin gefasset, desshalben sie gegenwärtig beim Richter erscheinen
müesse, hernach als der Richter eine sententz erthailt, das vnangesehen der
Keplerin abwesenhaitt im Rechten fortgefahren werden solle, sie von Fürstl.
Bevelchen an das Fürstl. Consistorium zu Tübingen appellirt, demnach sie
aber abgewisen, vnd sich jedoch zu Löwenberg zu respondirn vnd Zeugenverhör
zugestatten nochmahlen beharlich widersetzet, der Keplerin abwesenhaitt prae-
tendirend: als ist entlich hierdurch die Fürstl. Cantzley zu hie ob angebnem
etwas praejudicirlichem Bevelch verursacht worden. Nach berüertem Fürstl.
Bevelch hat die Reinboldische Part ferner schädlich practicirt, das wie sie
gesehen, dass auss der Fürstl. Cantzley entlich, nach widerstellung der Kep-
lerin, de dato 26. Nov. 1617 (Rotulo I. zu sehen) vorerwehnter Bevelch ge-
miltert vnd anbefohlen worden, in burgerlicher Sach biss zum beschluss zu-
verfahren, vnd also ihr in der ersten Sach gebrauchte räncke zu ihrem in-
tent nit gelangen wollen, sie (5. Mart. 1618) eine andre Clag, wider das
Landrecht, eingeführt, bey dem Vogt, alss ihres Bruders guttem Brueder (vnd
wölcher sonst ihrem starckhen Anhang wol verwant) so vil erhalten, das
zuwider dem ertheilten Consilio, auch zuwider einem fernern Fürstl. Befelch
(15. Maji 1618), alda abermahlen befohlen worden, vngeacht der eingestrefften
neüen Clag, in der Burgerlichen Rechtssach fortzufahren, vnd wan der Richter
der Vrtel bedenckens habe, bey der facultet zu consiliren: dissem allem zu-
wider dise im Fürstl. Befelch gerüerte Erste Sach durch die vorerwehnte netie
vermeinte Reinboldische Clag widerrechtlicher gewaltthätiger wise suspendirt
worden, inmassen dan solche noch auff disen tag zu Löwenberg vnerörtet
abhängig verbleiben muss. Noch mehr hat die Reinboldische Part vnd ihr
Anhang practicirt, indem erstlich der Vndervogt den lezten Fürstl. Bevelch
hindangesezt vnd den ersten herfürgezogen, vnd anstatt dessen, dass man (laut
des jüngsten) zu endt hette verhandlen sollen, das verschlossen Examen vnder
dem schein inverteibter Malefizisch Sachen zur Cantzley geschickt. Auff
welches nunmehr vestgesetztes fundament allererst das rechte Meisterstuckh
wol verdeckhter vnd mit dem schein der Maturirung Rechtens verkladeter
practic ervolgt, davon der Fürstl. Anwaldt meldung thut. Dann mit vnd neben
der Reinboldischen Supplication vmb erledigung der eingeraichten Sachen auff
die captura getrungen worden, mit fürwendung, die Keplerin zur Flucht herait

sey: deshalb Reinbold selber zu Haimaden vnd in den vmbliegenden höltzern als ein Ausspäher gesehen worden. Sogar auch nach der Verhaftung vnd litis contestation, als die Reinboldische vnzweifel durch ihre bestellte avisirt worden, wahn der Keplerin defensionales gehen, haben sie keinen schew getragen, der armen gefangnen offentlich zu illudiren, sie für Gericht zu Löwenberg citirn lassen, auff befürderung des albereit zur Criminalclag angenommenen Rechtsens getrungen: welches alles sich finden württ, wann der Fürstl. Anwaldt die hie allegirte zu Fürstl. Cantzley geschickte Acta vnd supplicationes auffzaiget.

Ein sonderliche besterckung des richterlichen Argwohns versucht der Fürstl. Anwaldt mit dissem Vmbstandt, das die Reinboldin solchen Trunckh bald geantet, welches aber die zwen eingeführte Zeugen allein de auditu ex ipsa fürgeben. Auch da dem schon also, es doch nit seltsam, dass ein Person der bitterkeit eines für sie nit gehörigen Kräutertrunckhs (dann von einigem deroselben durch die Keplerin selbs zugestellten Ehrtrunckh man dessen, namlich der bitterkeit, nit bekandlich) gleich im ersten Versuchen warnimmet, vnd mag solches dem aufsichtigen Richter die wenigste bösse Vermutung nit geben. Dass hingegen Reinboldin nit gleich nach angenehmem empfangnen Trunckh (wie sie Rotulo I. fürgibt), kranckh worden, erweisest Keplerin mit selbigen Examinis 4. Zeugen deposition, weil anno 1617 vor 3 Jahren (das ist anno 1614, gleich in dem Jahr, als Reinboldin ihre bössliche Beschrayung angefangen) sie noch in der Keplerin hauss gesehen worden, mit dero freündtlich redendt, der Trunckh aber zuvor geschehen sein sollen.

Cläger will nit scrupulirn, wie lang es eigentlich sey, dass der geclagte Trunckh gegeben worden: desto weniger grundt Rechtsens hatt sein hierüber geführte Clag zur Tortur, cum facto, quantum in accusante, desit circumstantia temporis, adempta reae defensionis.

Doch vnderstehet man sich mit drey Zeugen zuerweisen, dass Keplerin falsch fürgebe, ob Reinboldin vor 10 Jahren ihr jetzigs Kopff-Wehe bekommen: welche Zeugen aber nur allein das Wort „jetzige kranckheit“ brauchen, vnd diss anno 1617, nit anzaigend, wie lang disse Ihre sogenannte „jetzige“ Kranckheit gewäret, Anwaldt beruffet sich ferner auff der Reinboldischen fürgeben, ob solt ihre kranckheit eerst anno 1613 angefangen haben. Dass aber disse Zeit Ihnen mit Aidt zubeteyren vnmöglich, erweisset sich daher: als Keplerin Rotulo I. Probat. 15. articulirt, die Reinboldin hab anno 1615 im Augusto fürgeben, es sey beynahendt 3 Jahr von Zeit des gegebenen Trunckhs, dahin sie ihr kranckheit referirt, lasset drauff Reinboldin die Zeugen nichts dan allein Vrsach Wissens fragen, vnd demnach Keplerin probat. 24. wahr sagt geantwortet zu haben, wie Reinboldin inner 3 Jahren in ihrem Hauss nie getrunckhen, interrogirt abermalen die Reinboldin mehrers nit, dan nur ob nit „zur Zeitt als die Reinboldin angezaigt“, Keplerin dero den Trunckh geraicht zuhaben gestendig gewest? Hiemit ist damahls bekent worden, dass sie Reinboldin selber den Trunckh in anno 1612 gelegt. Inmassen dan der hiertüber producirt 15. Zeug, Luther Einhorn Vogt, nichts widerigs deponirt, dass aber Keplerin auff ernannte Zeitt 1612 der Reinboldin einen Trunckh geben zu haben bekennet hette, nit bezeugen kan, also es noch daruff bewendet, dass Keplerin seiten anno 1612, das ist in 3 Jahren, dero keinen Trunckh in ihrem der Keplerin hauss geben. So auch die Reinboldin damahls gewusst, dass die Geschicht in anno 1613 fürgangen, würde sie in ihren wider die Keplerin auff 4. Maji 1616 communicirte Probatoriales gestelten, vnd

8. Augusti eingegebenen 7 Defensionalibus nit vergessen haben, dass Keplerin Art. 15. vnd 24. vngleiches der Zeit halben articulirt. Hiermit ist dem Richter erwissen, das Keplerin den anfang der Reinboldin krankheit (weil die Reinboldin selber solchen mit einem von der Keplerin empfangnen Trunckh connectirt) recht vnd wol in das 1611. Jahr gesetzt, also nunmehr vor 10 Jahren geschehen; vnd derhalben die von der Reinboldin angegebne Zeit des Truncks anno 1613 gantz vnrichtig vnd falsch, das also von der Reinboldin ererst 2 oder 3 Jar nach dem angegebenen Trunckh klag vorkommen sey, welches der Herr Richter in ventilatione hujus praetensi indicii wol in acht zunehmen gebeten würt.

Die hienach folgende vom Fürstl. Anwaldt zu sonderlichem grauen zusammengefuckhte *cumulatio testium*, da Keplerin vor 8, 9, 10, 18, 20, 25 Jaren zur Vnholden gemacht werden will, zerfällt nach vnd nach für sich selber, in dilutione singulorum factorum de annis hisce, vnd bleibt der Keplerin fürgeben vnmbugestossen, dass die Reinboldin auss nichtigen Vrsachen den anfang zur Beschraung gemacht, vnd allen ybrigen, nach so vilen Jahren, zugrwohnen vnd zureden Vrsach gegeben. Vnd würt das lange stillschweigen der Zeugen mit der angegebenen forcht bösser händel nit erwissen, aldiweil Jährliche Ruggericht gehalten werden, da niemandt vermähret würt. Sonderlich die Reinboldin gibt hie bey Anwalts allegatis fälschlich für, habe so lang geschwigen, alss sie immer gekonnt, sondern sie hat so lang geschwigen, biss sie von der Keplerin Sohn erzürnet, denselben bey der Muter verklagt, Er aber von der Muoter gegen der Reinboldin, alss habe er die nichts vnwarhaftigs bezigen, verthaidiget worden.

Dass Reinboldin ordenliche Artzneyen gesucht, mag die Keplerin nicht beschwehren, sonderlich weill diss erwissen, dass sie auch vnordenliche Empiricos gebraucht.

Von der Reinboldin Verhalten findet sich kein Zeug, welcher der Keplerin 69. Probatorial Rotulo I., nach Clagenden Anwalds fürgeben „rund widersprochen hette“, sondern sie entschuldigen sich allein Ihres eigenen Wissens, dann es nicht herkhommens, dass man Zeugen zu vnzüchtigen Thaten erfordere: also dissorts Keplerin gnugsam besetiget, dass Reinboldin ermelten Lasters halber abgestrafft worden, dan hierauss volgt, das die damahlige Obrigkeit mehrers in erfahrung gebracht, alss man die gemeind pflegt wissen zulassen. Man lesset auch die von Herrn Anwalden selber gerlierte allegation „qui semel malus“ etc. neben der fürgegebenen probatione in contrarium (dass namlich der 4. Zeug Rotulo III. von seiner Nachbäurin nie nichts leichtfertiges, so sie tecte sub velo conjugii comitante sterilitate verließ hette, erfahren können) zu des Richters gedankhen gestellet sein. Diss aber werden erfahrne Medici vnd wundtärzte nicht in abredt sein können, dass Vnzucht bisweillen solcherley krankheiten vnd drauff gehörige Quecksilber-Churen verursachen, welche 20 vnd mehrjährige Letzinen in juncturis membrorum et cranii hinterlassen. Zugeschwigen, wann man in der Jugend etwan von lieb gehalten Apoteckhergesellen in der Apoteckh zu Ahnspach, da sie erzogen, auch mittel procurandae sterilitatis gebraucht hett. Daraus die Vngewissheit hexenmässiger Vrsachen zu der Reinboldin Hauptwehe desto mehr erscheinet.

Hactenus ad partem Confutatoriam. Zur ordnung der angegebenen beschädigungen im ersten Hauptpuncten wider zukehren, ist 8. wegen des Michel Stahlen angezogner Kue in der Defensionschrift bey Widerlegung des 9. Clagarticuls nottürftige Ableinung zufinden; vnd werden die ipsissima for-

malia: „geltet, es hätt ihr dass schlagen schier vertriben“, als von einem einzigen Zeugen zu unzweifellicher beschönung seines gefassten aberglaubischen Argwohns auff disse Weisse gespitzt, gantz vnwissen, auch im widrigen, nit zugelassen fall, doch indifferentia gesagt. Gestaltsame auch Rotulo III. Art. 12. 18. auff solche Wortt, ob solten die in confrontatione der Keplerin fürgehalten worden sein, nichts gefragt worden.

9. Der dem Haussbeckhen abgangnen Kalben, vnd des vilfeltigen gehens halber ins Beckhenhauss würt der Herr Richter in die defensionschrift remittirt, auch dessen erinnert, dass der eine Gang, da man fleisch in Becken-Ofen zum braten getragen, den andern, da mans wider abgeholt, auff dem Ruckhen trage.

10. Weil auch dess Georg Beltzen vor 25 Jaren gestorbne Saw, vmb welche in confrontatione vil streits vnd missverstants gewesst, wider vff die Bahn gebracht würt, als findet der Herr Richter in der Defensionschrift mehr dann zu vil gegenberichts. Dabey zubedencken, das angezogne Zeugin Barbara, sein Beltzens hinterlassne Tochter, Severini Stahels Weib, auch in der Reinboldin Nachpaurschafft gehörig, als albereit hieoben anregung geschehen. Sonderlich aber sich zuverwundern, dass ermelter Zeugin, als damalen eines kleinen Kindts leibliche Mutter, Barbara Georg Beltz seeligen Wittib, im I. Rotulo die 4. Zeugin, von disser Sau lauter nichts zu deponiren gewust.

11. Des erst in jetziger Deduction- vnd Confutationschrift auf ein neues addirtens punctens halber, anlangend der Gildenmännin Kue, will man zu Verschonung des Richters mehrers nit dan allein der angezognen 16. Zeugin Rotulo II. aigner deposition ad art. 27. 28. erwehnen, in welcher zufinden, das Zeugin im grund nicht zusagen gewusst, ob ihr Vihe von dem geraichten Tuch vol Grass, oder villeicht von einem darinn gewessenen Vnzifer, oder sonsten krankheit worden, wie sie dan auch beim art. 28. von keiner vngewöhnlicher krankheit zu deponiren waist, sondern allein anzeigt, dem Rind were der Halss vffgeloffen gewesst, welches für den Zabl gehalten worden.

12. So auch der mit Basti Würths, Rotulo II. 22. Zeug, krumem hals begangne actus, auff dessen aigne Deposition (in welcher Zeug sich lauter erklärt, das er der Keplerin, so ihne niemals angerürt, kein schuld zugeben wisse, nebens sein vngeferliche vermutung auff damals gethonen wassertrunckh richte) remittirt vnd dem Richter heimbgestellt ist.

Mit Stoffel Frickhen, Metzger, welcher an der Anzahl der 13., schliesset Herr Anwalt dass vierte, vnd fahet an das fünffte Indicium der gebrauchten Bedraung, deme aber in der Defensionschrift standthafft begegnet worden, vnd würt der Herr Richter in Aufschlagung des III. Rotuli vil ein anders abzunehmen haben, als hie der Keplerin zugelegt würt. Inmassen auch bestendig widersprochen würt, dass Frickh noch selbigen Tags vnd bloss vor zugestandnen schmerzen am schenckhel jetz angezogne reden von der Beclagtin vernommen haben solte, angesehen besagte reden sich vff dem feld begeben haben sollen, hingegen er Frickh attestirt, es were ihme an einem sambstag Vormittag, als er mit dem Fleisch ausschawen feyrabend gemacht, wehe an einem schenckhel worden, zu welcher Zeit vnd Tag er nit auff dem Feld sein können.

Zum VI. Vermeinten indicio zuschreiten, weist Peinlich Beclagtin in begehrgung ihres Vaters Todtenkopff mehr nachdencklich gebrauchter Wort sich nicht zuerinnern, als der Inhalt ihrer in der Defensionschrift bey widerlegung des 17. Art. gesetzten bekanntus mit sich bringt. Protestirt desselben tan-

quam contra testes de auditu, welchen vnzweifel die vom verstorbenen Todtengraber (oder ihme Todtengraber selbst) die von der Keplerin verstandne formalia abgefallen. Inmassen auch des 4. Zeugen in Rotulo II. bey 19. Art. gethene aussag mehrers nit (vnd in summa alle drey nichts verbotnes oder geheimes) zuersinnen verursachen.

VII. Belangend das indicium communis vocis et famae, erachtet man diser seit sich in der defension Schrift mit so dapfferen gründen Rechters verwart zuhaben, dass dem Herrn Richter der wenigste Scrupel zu einigem indicio nit hinderbleiben werde. Dan ob schon der Herr Anwald dessen vngeacht ex Rotulo I. bey die 10 Zeugen yber der Keplerin habenden bössen leinmuth anzeucht, hete er doch deren mühe gar wol yberhaben bleiben können, angesehen die Reinboldische Burgerliche Rechtführung dise bekantnus für sich selber mitbringt, desshalben auch die Keplerin, zuvor vnd ehe sie zu öffentlicher Clag gegriffen, sich bei dem 15. Zeugen, als gleich damahls angetretenen Vndervogt, raths erhohlen wöllen. Inmassen in der Defensionschrift der hie angezognen 2. 13. 14. 15. 17, als welche dissem bössen geschray ererst noch dem Reinboldischen handel seinen Anfang geben, ausstruckliche meldung geschicht (dan des 13. Wort: „jeder Zeit“ erclert dessen weib, die 14., weil auch beede Eheleut nit lang zu Leonberg gewohnet), welchen auch der 6. vnd 18. beyzusetzen, nit anderst der 19. zuverstehen, als welcher von gegenwertiger Zeit redet. Den 11. (welcher ererst vnder werendem Reinboldischen handel nach Leonberg kommen) achtet Beclagte nit zuzehlen sein, weil derselbige rechtmässiger Vrsachen verworffen worden. Derowegen dem Fürstlichen Anwald auss der gantzen anzahl der einige 22. yberbleibt, mit welchem es gleiche meinung wie mit dem Sechsten in Rotulo III. Werner Feuchten, jetzigen Statschreibern gewinnet, dan sie baide Jung, vnd bey allegirtem ihrem letzten andenkhen mit keinem Burgersman, sondern mit ihres gleichen junger aufwachsender Pursch (deren Theils der alten Keplerin bissweilen die Haussthüren dero dochter halben eingetreten vnd drüber aussgefiltzet vnd verklagt worden) kundtschaft gepflogen. Hiebey der gerechte Richter abermahlen zubehertzigen hat, dass der Keplerin zuvil geschehe, da man nit allein der Reinboldin vnerhebliches fürgeben zu einem, sondern jetzo auch das von dero erweckte vnd wider dieselbig in burgerlichem Rechten gclagte gemeine geschray zu dem andern indicio angeben will.

Mit denen ex Rotulo II. allegirten testibus de fama bedarff es nit viler Wort, allweil solche selber autores auctae diffamationis mit ihren vnerfindlichen argwöhnen (die sie praetensione famae begert zu bementeln) erfunden worden. In tertio Rotulo ist der erste Zeug Herr Special allererst bey 3 Jahren nach Lewenberg kommen. Die folgenden (3. 4. 5.) deponiren vom gmeinen pöfel, wie sie auch selber nit die eltiste, Theils der Reinboldin nechste Nachpaur, vnd desshalben vnzweifel vom Vogt zu Beysitzern beruoffen.

Der Herr Vndervogt, Zeug in allen dreyen Rotulis, bekennet zwar das ein, welches die Keplerin nit abredig, dass sie das erste mal, als sie ihme wegen der beschreyung clagt, den Vrsächer nit genennet, warumb er aber dass andere (wartüber Keplerin Rotulo I. prob. 4. ihne producirt, da sie namlich wahr gesagt, dass er die Keplerin zur ruoh gewissen, biss die angegebne kranckhe Person aussgehe) so gar vergessen, mag der Richter auss andern seinen hieoben erwissnen erzeigungen abnemmen. Dan einmal nit vermutlich, dass die Keplerin noch in anno 1616, damaln dero an disem einigen Puncten so vil

nit, als ietzo gelegen gewest, sich vnderstanden haben würde, diss neben andern zu articuliren, wa sie dessen kein grund gewisst hette.

Dass Fürstl. Herr Anwald diss an ihme selber wichtige indicium famae mit andern vier adminiculis zu vnderfüttern sich vnderwunden, ist auff das erste, Tit. Attestatio filii Henrici, albereit in der defension Schrift vnd ableinung des 7. Clag Articuli zum begnügen geantwortet, dabey zu merckhen, dass diser Sohn anno 1614 gleich zu anfang der Reinboldischen öffentlichen beschreyung anheimbs kommen, welchem seine vnnütze Wort vnzweifel von den Reinboldischen mit Zusatz vnd Verkehrung auffgefangen vnd zu besterckung ihrer böselichen ausstragung missbraucht worden. Das ander adminiculum, Tit. expulsio mariti, auff welches die Reinboldin Rotulo II. nahend alle Zeugen in gemein fragen lassen, muss man auff der Keplerin depositionibus beruehen lassen, auss welchen allein dero kein schuld zuzumessen (dan dess allegirten 5. Zeugens Wort für kein attestation, sondern für dessen aigne Epirisin zuhalten), demjenigen aber, wass etwa ihrem Ehemann Heinrich Keplern zunahend, per generalia widersprechend; hienebens dem Richtern zu gemüth führen, auff wass heillosse Vrsachen der von etlich wenigen, meisten Theils jungen Zeugen, bekhundschaftte murrel von der Keplerin, so vor der Reinboldischen schmachsach hergegangen sein solle, sich fundirt haben möge. Beym dritten adminiculo famae, Tit. superstitio et profanatio divini nominis, muss vff der Beclagtin seyt bekennet werden, dass die Reinboldin vnd ihr Nachpaur Daniel Schneider durch gehässiges auffnutzen dieses Segensprechens dero bösser intention dapffer auff die füesse geholffen, dass aber auch dise vilmehr weibliche einfalt in Nachlehnung (deren doch auch der Schneider als ein Man statgeben), als intendirte oder formata superstitio, zuwenig sey, eine zu recht, sonderlich in puncto torturae beständige famam zuerwecken, erweisset sich mit dem landleuffigen, zwar hiemit nit gebillichten Weiberbrauch, mit welchem das gantz ehrwürdige ministerium so vil Jahr hero noch stetigs zu thun hat, sogar dass dergleichen auch in dass von D. Osswalt Gabelkhofern verfertigte Württembergische Teutsche Artzeuery Buech einkommen.

Dass (ymb willen der fürgewente seegen ex intentione usuque et docentis Kepleriae et discentis testis ein gebet genennet, item keine vnrechte Wort bekennet worden) darumb das seegensprechen als verantwortlich bestritten werde, wirdt Judex discretus nit befinden können. Verba quidem singula sunt vel Dei nomina, vel creaturarum, phrasis poetica, salve Sol et lux Solis etc., ut illud, salve festa dies, nulla vocabula diabolica, nulla ne suspecta quidem vel barbara, kein anrueffung der stummen Creaturen (deren vorher meldung geschicht), sondern der Heiligen Dreyfaltigkeit (die nachfolgt) wirdt aussgetruckt, welches dem Herrn Richtern gnugsam ist, sich der gehabtten guten intention halben zu versichern vnd allen argwohn einiges attentirten Denffelswerckhs auszuschliessen. Derenthalben Herr Anwald sich auff Binsfeldium (welcher ein Doctor Romano-catholicus, vnd superstitionem vil anderst, als fiducia conceptorum verborum S. S. nominis divini definirt) im wenigsten nit zu referiren, das mitlaufende Vnrecht in superstitionis fiducia et praepostero usu, wirdt verhoffentlich in die censuras Ecclesiasticas vnd gar nit ad potestatem gladii (vigore pacis religionis) gehörig sein.

Nit geringern Vorthail hat fürs vierte die Reinboldin zu ausbringung eines bössen Ruoffs mit aussforschung vnd vnwarhafter Verunehrung der Keplerin gegen Bastian Mayers Döchterlin gebrachter Wort ergriffen. Dan so iemand sich bereden lassen, die Keplerin hab dergleichen Vnholdenmässige

sachen zu einem jungen Maydlin gesagt, der hat anderst nit gedenecken können, dan dass Keplerin eine richtige Hexe seye. Man hat auch leichtlich zuerachten, dass eben dise gantz vngegründte Zulag die Fürstl. Cantsley maist für den Kopff gestossen, vnd zur Captur Vrsach geben, wöliches man der Reinboldischen obbestrittenen practicen (alss welehe hie ermelten Effectum wol erwogen) zuzuschreiben. Dan wan der Zeugen Aussag, Inhalt des letzten Fürstl. befehls, zuvor ventillirt worden were, würde sich der offenbahre Vngrund befunden vnd zu ietzigem traurigen effectu nit gereicht haben. Dann es hat Peinlich Beclagtin hierwider in der Defension Schrift ihr Vnschuld ausführlich dargethon, nach ablessung dessen gibt die Beclagtin ferners wol zuerwegen, dass diss angegebne gespräch gleich vmb die Zeit falle, alss zu Löwenberg, nit weniger in der Nachparschaft Executiones wider Vnholden vorgenommen worden, welcher Vmstand deren miteinfallenden händeln diesem Maydtlin Barbara Vrsach geben, vnder ihren gespilnen mit folgenden Worten herauszufahren: Mir ist gleich wie der Keplerin, thut ein klein Feur so wehe an eim finger, wie wehe thut es dan, wan man eines gar verbrent etc., erzehlend, wie in des Maydlins deposition zu finden. Darauff alss diss der Reinboldin zu ohren getragen worden, sie bald der spur nachgangen, wie Rotulo I. mit dess 11. 12. 14. 16. Zeugenaussag zu beweissen. Zu verwundern aber ist, dass die Reinboldische bey dem andern Examine die Zeugin selber freywillig fallen lassen, vnd doch nichts destoweniger ein anders fabelweib, welche dergleichen etwa andern damaln zu Sindelfingen justificirten Vnholden (wie Landkündig) nachsagen gehört, vnd vnderschiedlicher leute reden per errorem (wie Fürstl. Anwald von M. Meisterlins Töchterlin vnd der 12. Zeugin glauben will) vnder einander gemengt haben mag*), zur bezeugung de auditu auditus dessen, was Ihres gueten Wissens die rechte Zeugin rund widersprochen, produciren vnd beaidigen lassen mögen. Welchen defectum der Fürstl. Anwaldt selber angemerckht, desshalben Er desto mehr auff die von der rechten Zeugin Barbara Majerin der Keplerin zugelegte Wort („Bärbele, möchtestu ein Vnhold sein“) tringet, ob solten solche der Keplerin in kheinerley Weeg gegen einem 11 oder 12jährigen Medlin zuverantworten stehen. Es bekennet sich aber die Keplerin zue jetz gesetzten Worten anderst nicht, dann mediante accentu in voce Vnholdt; welcher gestallt solche, sowol allss die mitgelauffne argumenta a minori igne ad maiorem eine rechte eigentliche vim dehortationis haben, welche abmanung oder Warnung vmb selbige Zeit, da man Vnholden abgestraft, nicht für ohnnötig zuhalten: gestalltsame es die erfahrung gibt, dass auch ohnverständige Khinder von Ihnen verführt werden; vnd gesetzt, dass fromme Matronen anderer orten eine mehr vorsichtige form zureden gebraucht haben wurden, so soll doch billich propter idioma loci plebejum diese von der Keplerin gebrauchte form (alss welche lesens vnd schreibens ohnerfahren, vnd desshalben khein bessere form gelernet) zu keinem beschwerlichen nachdencken nicht gedien.

Hiermit seindt deren zum Sibendten gezognen famae publicae die vier vermeinte adminicula benommen, vnd zuessamt der praetendirten mala fama selber zu nicht gemacht. Zue dessen standhafterer bescheinung will fürters auch auss des Herrn Anwaldts anderem Hauptpuncten Tit. „praetensa innocentia“ hieher zuybernehmen vnd zuewiderlegen sein: diss sonderlich

*) Praemissa manu scribae scripta sunt, intermixtis correcturis et additionibus, Kepleri manu scripta. Hinc inde omnia ab ipso Keplero scripta sunt.

zu dem end, weil Keplerin mit Darthnung Ihres zuvorgehabten gueten Leinmuths, gar nicht wider dasjenig, was Jemandt in nachvolgender Zeit auff Sie zubeweisen zuhaben fůrgibt, sondern allein wider das indicium malae famae, vnd die hierauss entstehende praesumptio Sich zuschůzen vnderstanden.

Sagt derowegen anfanglich, dass der Reinboldin bezůchtigung vnd der hierauss von ihr entstandener bůsser Leinmuth eben darumb nicht fůr wahr zuhalten, oder zu einem indicio ad torturam anzugeben, weil Keplerin in terminis purgationis per actionem Injuriarum versirt, angesehen Sie hierbei gethan, was einer ehrliebenden vnd der Zulag Vnschuldigen gebůhret, sogar auch, da sie diss vnderlassen, es dero fůr ein Indicium angezogen werden můgen.

Dem Fůrstl. Anwaldt will es nachdencklich sein, dass Keplerin aus Ihrer defension de bona fama keine Zeugen gefůrth, dessen Sie doch, alles beklagter theil, vmb das Ihr das vidimirte examen primum Testium zu statten khommen, nicht mehr bedůrftte. Es will ferner Herr Anwaldt auch dissem Rotulo I. sein effectum mit dem vndergraben, dass Keplerin auf dessen 44. Prob. de bona fama auss 26 nuhr 4 Zeugen fragen lassen. Hierauff antwortet man, woferr sie alles damalen ein 70 Jähriges Weib nicht mehr Personen Ihres Allters gefunden, so selbige von Jugent auff khennet hetten, dass doch vermůg der Rechten mit diser Anzahl der sachen gnueg geschehen sein wurde. Man hat aber gantzes Vleiss vnd zu Verschonung der Obrickheiten, vnd der Zeit, Sich mit vieren contentiren wollen.

Dass nun deren besagten vier Zeugen einer entzwischen gestorben, hatt Keplerin dessen vnd der Muetwilligen verlengerung des Rechters nichts zuentgelten. Der drey ybrigen Depositiones můgen durch des Herrn Anwaltds auszeichnung etlicher Wort nicht verdáchtig gemacht werden, da man sich vff den Rotulum selber referirt haben will. Dann da wůrdt sich finden, dass der Erste mit dem Wort „dergleichen Vnholdensachen nie geachtet“ nuhr allein gegen den Reinboldischen, gantz ohnverhoffter dingen Ihme fůrgehaltenes Fragstuckhen, seinen Vnwillen zuverstehen geben. Der ander ist Ihme selber nicht zuwider, da er vom Murnel jezo etliche (verstehe 4) Jahr hero deponirt, seyðthero der Reinboldische handel gewehret. Dass auch die 23. Zeugnia der Keplerin gefragten gueten Nahmen im ledigen Standt „vff seinem Werth vnd Vnwerth“ beruhen lasset, ist dahin zuverstehen, dass Sie Zeugin dieselb nicht von Jugendt auff khennet, sondern ererst nach Ihrer Verwittibung nacher Leonberg khommen. Sonsten mag die Keplerin mit derselben, wie auch mit den ybrigen in gueter Anzahl producirt Zeugen (welchen auch die in Rotulo II. von der Keplerin feinden selbstn wider sie producirt 21. Zeugin, vnd andre etliche mehr beyzufűgen) wol zufriden sein, vnd begehrt nicht decisionem totius causae, wie dero hie von Herrn Anwaldt abermahlen invidiose et impertinenter zugemessen wůrdt, sondern allein elisionem praetensae malae famae antecedentis mit denselben zubehaubten.

Gleiche meinung hat es auch mit dem Anzug, dass Keplerin von kheiner Hexen angeben worden. Dann hiermit allein der von etlichen Zeugen bekundtschafft Murnel, ex defectu causae solennis et frequentis, fůr ohnerheblich bestritten wůrdt. Alda es ohnnoth, auch vnbrechlich, die negativam per infinita singularia zubeweissen, alles welche so lang wahr ist de nemine, donec producat aliquis. Sonderlich weil Vogt zue Lewenberg dem Fůrstl. Herrn Anwaldt auch das allergeringste, so wider die Beclagtin aufgebracht werden můgen, mit sonderm Vleiss vnd eifer suggerirt, desswegen, da Sie einiges mahls von angezogenen Weibern zue Leonberg im geringsten ange-

geben vnd verdächtig gemacht were worden, (welches berführtem Vogt, alles der der tortur jedesmahls aigner Person beygewohnt, nicht hette können verborgen sein) solches, hindangesetzt alles Zweifels, bey gegenwertigem Process wider Beclagtin magno apparatu fürkhommen were. Es thuet auch Keplerin mit dem hiebei allegirtem Protocoll, als welches Gerichtlich nitt einkommen, vnd was mehrers frembder dingen hie geführt werden, sich in nichten beladen; Schliesslich hoffend, dem Herrn Richtern werd yber alle affectirte des Herrn Anwaltds einreden in puncto famae hiermit gnugsame Satisfaction gegeben sein. (*Haec ad praeallegatum paragraphum Partis secundae Confutatoria dicta sunt. Redeatur ad primam*).

Nach fürgebrachten sieben vermeintlichen Indiciis auss vorbeschehenen Vmbstenden vnderstehet sich der Fürstl. Clagendt Anwaldt, auch auss der Confrontation vnd Incarceration selbst sein begehren zubehaupten. Beschuldigt die beclagte erstlich ohnbeständiger schwankender reden in confrontatione ante capturam (solte gesetzt sein: ante accusationem, da sie freilich schon verhaft gewessen), doch ohne aussführung, fürgebend, dass er hierzu (verstehe in 11 Monaten von der Confrontation) nicht Zeit gehabt, Sich allein vff die sechs Erste Zeugen des 3. Examinis referirendt. Auss welcher depositionibus aber dergleichen variationes in keinem hauptsächlichen Vmbstand nicht zuerzwingen. In Sachen aber, so für 10, 18, 20, 25 Jahren geschehen, kein Mensch, sonderlich so hohen Alters, auch die vmb Leib vnd Leben vnschuldig Anlagte so vertiger gedechtnus vnd Zungen, der durch vielfaltiges einreden nicht einmahl geirret vnd verwirrt werden köndte. Dan man sich leichtlich verredt hat, wann ein gantzer Text von mehrerley auseinander hängenden Sachen erzehlet, vnd drüber Personen angezogen werden, auff welche nuhr der ein theil des erzehlten zuziehen. Alda der Beclagtin billich dasjenige vielmehr zur revelation dienen solle, was Herr Anwaldt titulo exceptionis contra dicta testium des Beutelspachers, vnd sonderlich des Herrn Decani (allas welcher sich bey diesem Puncten sonderlicher gehässiger Depositionum, seinen eyver zuerweisen, befiessen) zu Stabilirung derselben gefährlicher Aussagen eingewendet. Hienebens der in der Defensionschrift gebrauchten Exceptionum wider jetzermelten Zeugen nicht zuvergessen.

Vnderschlagung der Augen ist zwar an ihme selber gemein allen denen, so auff einerley weise vor einer Versammlung beschämet, gescholten oder ybel gehandelt werden, es seye auss Verschulden oder Vnschulden; ist aber in der Defensionschrift zurückgetriben. Wie auch dass die Beclagtin nicht gewainet auff fürhaltung deren Sachen, so Sie schon von so vilen Jahren hero ex civili gemina actione gar wohl an Ihre Widersacher gewusst vnd Sie theils langst drüber zue Red gestellt. Darwider ist gründliche ableinung in der Defensionschrift zu finden vnd hieher zu referiren.

Die vom Clagenden Anwaldt der Verhaftin, nach gefenglicher annehmung (solte haissen nach beschehener Yberführung nacher Güglingen) zugemessene Behandlung des Stattknechts (so in Ihrer Defensionschrift widerlegt worden) will Herr Anwaldt mit angegebener corruption dreier Zeugen primi Examinis cumulirn, welche Zuelag aber zur Criminal Sach gar nicht gehörig, auch im wenigsten zue kheiner hindergehung ausszudeuten. Dann der angegebene 5. vnd 6. Zeug Rotulo I. seind allein dessen Artzts halben, welchen die Reinboldin gebraucht, denselben zu nennen, vnd zu zeigen gebetten, vnd deren Willfahung durch Verheissung ettwas zuschenckhen gesuecht, die 24. Zeugin aber anders nicht, dann Khundtschafft zuesagen (verstehe die war-

heit), das ist, Irenthalben ein sehr verdriessliche mühe, für Gericht zukommen, auff sich zunehmen, nuhr angelassen, vnd dabei mit der Versprechung gar nicht continuirt worden. Alda Keplerin aller Formalien halben sehr ansethet, hierumben sich auff diejenige rechtliche entschuldigung diser Zeugin, welche Herr Anwaldt bey Salvirung deren wider die Beclagtin producirter Zeugen erscheinender variationum fûrgewendet; referirendt. Mit deren Versprechung, so dem Herrn Vnder Vogt beschehen, hatt es droben seinen abgeschaidnen vnd gemessenen Weeg gehabt.

Endtlichen beschliesset Herr Anwaldt diesen so langen Catalogum indiciorum mit Zusatz noch eines sehr wichtigen Tituls Mendaciorum, alda principium petirt wûrdt. Dann dass die Widersprechung seiner 20 Clagarticul auff der Vnwahrheit beruhe, begehrt Er durch die strenge Frag zuerweisen, vndt macht doch iezo vorher, ob sei diss albereit erweisen, ein Anzeig zur strengen Frag darauss. Ess hette aber der Clagende Anwaldt mit Verlierung der Zeit bey disem vnd andern vilen ohnerheblichen einwürffen dem Herrn Richter, sonderlich aber der so Peinlich Verhaftin, vnd nach endtlicher erledigung Ihrer verjâhrten Verstrickung zu Gott seuffzenden Keplerin, gar wol verschonen khönden.

Damit dann auch mit diser Replica, verbis accusatoris inhaerendo, zum schluss gegriffen werde, gibt Peinlich Beclagtin dem Herrn Richter zubeherzigen, wann allwegen bey so beschaffnen indicis allein vmb dero geheuffter Anzahl willen, die peinliche Frag sollte stattfinden, wann so greiffliche defectus, ipsam penitus essentiam indiciorum plane omnium attingentes, einig vnd allein mit fûrgewendtem schein, in occultis non requiriri argutam probationem, sufficere etiam minus legitimam, solten erstattet sein: wann der Richter diserley Beilag oder Crimen für so erschröckhlich ansiehet, das bey Ihme nicht erscheinen mag, wie viel erschröckhlicher es seye, mit demselben ein vnschuldig Verhaftin auss ohnvorsichtiger Nachhengung seinen Bewegungen des gemüts zugefahren, vnd in Leibs vnd Lebensgefahr auff ohnbessenenem Gerathwol zuwagen: wann von diser Abscheulichkeit wegen der Hexerei die regulæ juris vnd sententiae Doctorum, welche de corporibus malefactorum manifestis reden, auch auff gar gemeine, vermuthlich natürliche vnd also ihres Vrsprungs halben (auffs höchste) ohngewisse facta zuziehen, item welche von solchen testibus illegitimis reden, die doch apti vel necessarij ad probandum crimen ratione suae qualitatis, auch auff alle andere ganz verwerffliche, vnd gar nicht also conditionirte Zeugen ausszu-deuten sein wollten: wann diejenige leviores et minores suspiciones, welche in enormibus (ne Deus offendatur impunitis) criminibus ad inquirendum gnugsamb seindt, auch gleich darumb ad torquendum gelten sollten, ohnangesehen der Richter nicht versichert de Injuria innocenti irroganda: wann das arbitrium judicis in secretis (sine manifesto facto, sive tantum suspicione nixo constantibus) so gar animosum vnd vngemessen sein khan, dass es auch durch Keyser Caroli Peinliche Halsgerichts Ordnung nicht enger eingesponnen werden solle: So khan man vff seit der Peinlich Beclagtin nicht sehen, welche verwittibte vnd erlebte Matron, die von irgend einem verwegenen, ruchlosen Todtfeindt (dergleichen die Welt voll) einigerlei Vrsachen halben angefochten wûrdt, mit aller Ihrer Vnschuld der peinlichen Frag zuentgehen habe. Dero halben der Got fürchtende Richter demüthiglich erinnert vnd ersucht wûrdt, des Herrn Anwaldten allegata ex Zangero et alijs mit so gemessigter Bewegnus ad vindicanda maleficia anzusehen, ne tamen interim fores aperiat crudeli-

tati. Dentur testes, quos Zangerus requirit, idonei, tam ratione personarum, quam ratione infallibilitatis circa circumstantias factorum, et tum demum quasdam exceptiones illegalitatum generales iudex ponderet, et si testes Zangeri idonei dentur, tum demum de pluribus imperfectis probationibus, pro facienda plana probatione ad torquendum, conjungendis exceptionibusque captivae contrariis cogitet.

Hienebens sich auff die Defensionschrift (praesertim quod indicia in suo genere non sufficienter probata conjungi haud possint) referirend, ist beyzufügen, nunquam in jure cautum reperiri, quod ob difficultatem probationis testi vel inimico vel in causa propria deponenti credatur. Henoch de arbitr. jud. lib. 1. q. 28. Gomez, variar. resolut. cap. de probat. delicti n. 21, Prosp. Farinacius in praxi crim. q. 46. n. 42. *Et quamvis in criminibus exceptis testes non idonei fortassis admittantur ad probandum delictum principale, non tamen admittendi sunt ad probanda adminicula ipsius delicti*, ut docet Bartolus, Bossius, Mascardus. Vnd last man sich dess Bodini auch ander seines Gleichen Scribenten vorgeschribne geschwinde Process nicht irren, angesehen in disem hochlöblichem Herzogthumb in praxi anders recipirt, auch vielfeltige erfahrung bezeugt, wie gefährlich es seie, auff dergleichen weitgesuechte, auch theils von ybel affectionirten, ohnverstendigen, aberglaubischen Leutten proferirte Khundtschaft, einen zu Gottes Ebenbildt erschaffenen Menschen, wegen angeklagter occultorum delictorum (darinnen auch die verstendigste leichtlich irren khönden), mit der Tortur anzugreifen vnd grimmig zu laceriren.

Was des Herrn Anwaltds andern Haupt Puncten anbelanget, hatt Peinlich Beclagtin nitt Vrsach, den Herrn Richter mit zurüctreibung desselben weitläufftig aufzuhalten, dieweil selbiger schon gueten theils zu den ersten Indiciis gezogen worden. Betreffend der Keplerin Alter will den Keplerischen ein variatio zugemessen werden, die sie distinguendo tempora folgender gestallt verificirn: In deme bey Rotulo I. articulirtem actu atrocissimae injuriae vorm Vogt zue Leonberg de anno 1615 war Sie 68 Jahr alt, aber bey der Zeugenverhör war sie im 71. Jahr, bey der andern Zeugenverhör 72 Jahr, anezo aber vff Martini khünfftig würdt sie 74 Jahr zurückh bringen. Vnd ist deren Alters in Defensione allein causa demonstrandae magnitudinis mali torturae ob periculum vitae gedacht, alda zu Gott vnd dem Gottliebenden Richter die tröstliche hoffnung gesezt würdt, es werde horribilitas criminis falso imputati, deficiente probatione ejus semiplena, gegen dero hohem Alter nicht abgewogen werden dörfen.

Belangendt den Tit. Exceptiones contra Rotulum II. der Keplerischen Defensionschrift, remittirt die Beclagtin solche dem Richterlichen Sententz. Die des Fürstl. Herrn Anwaltds angebotene Guetwilligkeit in Heimbstellung, ob man die testes Rotuli II. (nachdem albereit ein gantzes Jahr vnder der schmerzlichen Verhaftung zu end gelauffen) wider reassumiren wolle, wäre mit blutigen Zähren zubeweinen.

Bey ebenmässiger heimbstellung es auch folgendz verbleibet. Dan Keplerin auff begehrt fahl, wann der vom Fürstl. Anwaldt auss der Civilsach producirt Rotulus II. verbliben were, auch Ihren Rotulum I. einzulegen weniger Vrsach gehabt haben würde. Vnd derothalben, jetzo ex abundanti et superfluo, vnd zum ohnverhofften fahl, dass Rotulus II. in Besterckhung ettlicher wider sie geführter Indiciorum einer sonderlichen Importanz vnd für gültig angesehen werden wolte, allsdann Ihren Rotulum I. dem andern beyzusezen genüthigt, aber nebens die sowol in einem als im andern begriffne dicta et

testes zu ventiliren berechtigt ist. Sonderlich weil Rotulo I. albereit hievor wider ettliche Zeugen excipirt worden, welche Exceptiones man neben dem Rotulo selber in gegenwürtiger Peinlicher Sach billich reassumirt: hingegen Rotulus II. zu Lewenberg vnd zwischen jenigen Personen, von denen er aussgevertigt, niemahlen publicirt, demselben auch ettliche Zeugen (so absonderlich eingeschlossen, vnd wider welche erhebliche Exceptiones vorzubringen, reservirt verleibt) beygethon worden, so aber nachgehends der Fürstl. Anwaldt zur Handt gebracht, selbigen Aigenwillens publicirt, dem Richter zue Güglingen edirt, auch hierdurch der Peinlich Beclagtin die im Rechten zugelassene mitteln, erhebliche exceptiones ante publicationem zu proponiren, so viel an Ihme gewesen, gentslich abgeschnitten vnd benommen.

Zum nachfolgenden Titulo, Taxationes Rotuli III. würdt zu der Peinlich Beclagtin Vnglimpff gemeldet, ob weren die drinnen producirt Zeugen zuviel durchgezogen vnd perstringirt worden. Dann weil sonst, qui suum jus persequitur, nemini facit injuriam, so hatt Peinlich Beclagtin hiebey anderst nichts, dann Ihres Leibs vnd Lebens, auch Ehren Notturfft gehandelt, auch dem Herrn Vogt, als anderten Zeugen im dritten Examine, mit Ihren Anzeigen vmb soviel weniger verschonen sollen, weil selbige nicht schmähtlich, vnd was hie vermeldet, dem Herrn Richter zuwissen für fürträglich geachtet worden, würdt für bekandt angenommen, dass Herr Anwaldt selber soviel zu verstehen gibt, Vogt hab die drey Beysitzer aigens gefallens erkhiasset. Wie viel aber der Verhaftin vnd damals confrontirten daran gelegen, dass die Beysitzer Junge, nemlich mit Ihren Khindern (offtermalen auch vnder Ihrer der Keplerin Straff vnd Aussscheltungen) auffgewachssene, mit der Reinboldin in guetem vernehmen stehende Leutte, wie Bilfinger, ihr nechster 18jähriger Nachpaur, wie der vierte Zeug Josenhannss, Inhalt seiner aigen deposition: das würdt nit allein ex consideratione dicti actus, sondern auch in ansehung dessen, was droben von des Vogts bey diser gantzen Reinboldischen Rechtführung (von anfang her, seines auss liederlicher Vrsach gefassten vnd bey allen rotulis selbs behandten, nichtigen argwohns) continuirenden widerwertigkeit, ferners, was ratione famae, qua imbuti potissimum vicini adversariae, item was ratione originis negotii ventilirt worden, dem Richtern leicht sein zuermessen. Vnd mögen die vom Herrn Anwaldt der Keplerin fürgerückhte Ihre aigne glimpfge probatoriales Rotulo I., so den 4. Maji 1616 eingeraicht, den Herrn Vogt disser beschuldigung seiner erzeugten Vngüte nicht entheben, dann Er sich zuvor mit oftmahligen Worten, wie schädlich Er sein khönde, gnugsamb erzeigt, vnd der Keplerin Vrsach geben, Ihre probatoriales also zustellen, damit Er doch zu mehrerm widerwillen nicht angereizet werde. Dessen aber ohnerwartet Er baldt hernach, den 18. 19. Oct. 1616 vnd folgendts, Sich schlechter erwaichung vernehmen lassen, hiermit auff dessen zu ermelten Monats Octobris 26. Tag zur Fürstl. Cantzley geschickhten Bericht (in welchen die Reinboldische Sach mit so vortheiligen Worten gerühret, dass Keplerin viel ehe für die Beclagtin, als Clägerin verstanden werden mögen; ferners auch der Hallerin Buebens erwehnung geschicht, yber welches Kranckheit doch die Hallerin selber in Rotulo II. nicht mehr clagt, auch der Fürstl. Anwaldt in auffsuchung auch des geringsten, gantz still geschwigen), sodann auff ervollgten sein Vogts beeden Examinibus einverleibte gehässige Depositiones wider die Keplerin vnd ihre Khinder, vnd was er mit fürziehung des ältern Fürstl. Bevelchs vnd hindansetzung des jüngeren, zue Vernachtheilung der Peinlich Beclagtin erwissen, schliesslich auff sein Vogts gebrauchte vnd

vom Herrn Commissario memorirte vngeduldige Wort, mit welchen Er sein offensionem wegen der vorigen geführten Civil rechtfertigung gnugsam bezeuget, man sich deferiren thuet. Indem auch Herr Anwaldt sich sonderlich des Bilfingers annimmt, alls sei dessen angebener Widerwillen nicht erweisen, achtet man diser seit, wan Er Bilfinger befragt wurde, von wem, vnd wer zu der torquirten, vnd endtlich aussgelassenen angegebenen Hexen in Turn, auff die Keplerin mit Nahmen zufragen, geschickht worden, was auch demselben zur antwort worden, möcht Er sich ettlicher Sachen erinnern, so ihme dissmahls villeicht abgefallen gewest.

Der Tit. praetensa origo negotii, so sich in viel Blätter verlaufft, wird hieoben hindangefertigt.

Die der Reinboldin zugemessene Vffwaiblung der Zeugen will Herr Anwaldt mit gegengestellter Vffwaiblung der Keplerischen Zeugen zu nicht machen, welche Vffwaiblung nechst hievor zu nicht gemacht worden.

Die Exceptio Inimicitiarum soll darumb nichtig sein, weil sie Rotulo II. nicht articulirt worden. Antwortet man, dass die Beweissung solcher Inimicitiarum bey producirung berührten andern Rotuli nicht vnderlassen worden were, welches aber wegen eingestellter Civil Sach der Beclagtin benommen worden. Zue dem so gibt Leibs vnd Lebens gefahr mehr Vrsach zu excipiren, dann Civil schmach Sachen. Anwaldt begehrt nochmalen Beweiss der feindschafften. Nun ist bei 1. Bentelspacher desshalben in Defensione gnugsame Aussföhrung beschehen, vnd hieoben mehrers erwehnt. Die 2. Zieglerin lasset sich rewen, dass Sie die Keplerin nit alls eine Hexe ins gefengnus gebracht. Der 5. Schneider lasset Sich vernehmen, wie gern Er sehe, dass man Sie torquirte. Die 6. Hallerin ist laut Irer aignen Aussag, neben ohnverschuldter bezüchtigung Hexerey, so Keplerin an Ihrem Sohn verübt haben solle, mit Messer vnd Waschplewen mörderisch yber die Keplerin eingestürmbt. So soll auch der vernünftige Richter Sich die Reinboldin, alls Fendrich vnder disem benachbaurten vnd sonstn interessirten Hauffen, nicht commoviren lassen, weil bey deren die offenbare vnd capitalis inimicitia am Tag, die auch durch gegenwertigen Peinlichen Process doppelte Victoriam in beeden noch ohnerörtern Civil Sachen zuerlangen verhofft, die andere Civil Sach auss lauterer Rachgir, weil sie in der ersten mit actione Injuriarum gefasset vnd beharrlich urgirt worden, angefangen, nachgehendts zu vñhlen mahlen, vmb die Keplerin inn Hafttung zunehmen, angehalten; dero succenturiatus der Gültlinger wollte die Keplerin auch gern erschreckt oder erplewet haben. Dessen alles disse vermeinte Zeugen Sich vor, inn vnd nach der Deposition vermercken lassen. Wohin dess Vogts zue Leonberg würckhliche mit seinem Ambt entschuldigte Verhandlungen, die doch amptshalben wol glümpffiger sein mögen, gesehen, ist yber obstehende deduction weiters ausszuführen ohnnötig, deme sich auch der Stattschreiber, alls Rot. III. Sechster Zeng, alls ein getrewer Officialis mit seinem in Depositione erzeigten fervore zimblich accommodirt, vermutlich weil Er dieser mühsamen Rechts Sachen, damit Er viel zuthuen, verdrüssig, vnd vor dieser Zeit vielfaltig, aber nicht ohne Verursachung, offendirt worden.

Wass wider die Exceptiones contra Testes feminei sexus, minorennes, singulares et unicos gefochten würdt, will es der Zeit vnd der Peinlich Beclagtin hoher Notturfft halben nicht thunlich sein, mit weitläufftigen disputationibus vnd allegationibus dem Fürstl. Anwaldt zu pariren. Derhalben man sich allein (neben widerholung dessen, was bey jedem Zeugen insonderheit, anlangend dise exceptiones, eingewendet) mit zuvor im Beschluss des ersten

Theſſas angerührten generalibus distinctionibus vnd erinnerlichen conditionibus, welche von den allegatis Doctoribus geſetzt oder gemeint worden, verwahrt haben will: — *Si qualitas facti nonniſi a foemina vel puero vel uno prodi potest; ſi pro reis producti; ſi ad adminiculandum indicii ſeorſim idoneis, ut tamen ſemiplenam probationem ſoli non faciant; ſi de malefici corpore conſtet publice, author vero quaeritur: nam aliter corpus criminis difficilis eſt probationis, ut homicidium, ſubito deſiderata perſona, ſpoliis tamen apud ſocium comparentibus, ut morbus, praecedente magica ceremonia, ut adulterium deprehenſis eodem lecto perſonis; aliter author facti per ſe manifeſti, ut ſi caeſi cadaver in conſpectu, aut ſi grex omnis et iſ unica, eodem tempore enectus, nulla ſuſpicionem ullius cauſae naturalis; aliter denique ſi nec de corpore malefici certo conſtet, nec authoris praetenti factum neque qualitatis ſuſpectae (ut ſi tactus, curae cauſa, pes, dudum inflammatus, ulceretur), neque confeſſum (ut ſi pedem ego leviter doleam, tibi venificium imputem, neque tu me percuſiſſe fatearis), ubi nequaquam atrocitas criminis (quippe nec ex facto perſonae nec ex delicti corpore liquidi) crudelitati praetendenda. Ita ſi ſtuprum quis obtulerit puellas immaturae vel puero, aut ſi facta publica et clara, ut ſolemmitates foederum in annos 100, aut ſi factum oculis hominum ſubjiciatur, nec acre judicium et prudentiam requirit. Et alias juramentum puberis facti non ſubvenit labilitati et erroribus memoriae impuberis, diuturnitate jam vel obſoletae vel confuſae. Item Teſtes ſingulares ad probationem malefici in genere conjungendi, ſi ſc. non colludent, ſi non inimici, ſi legitime examinati, ſi ex deſiſitione commodum non ſperant etc., ſi nimirum ſola iſiſis obijciatur ſingularitas, ſi tendant ad unum crimen non mentes ſolummodo teſtium ſingularium, ſed iſiſae etiam factorum ſingularium qualitates, de quibus ſi deponere poſſunt, ſi talia dicant, quae noctu et in abditiſis locis perpetrantur, ſi non indifferentia ſint perſonarum facta, ſed magorum propria. Denique quo tendat allegatio crudelitatis ex Bodino, ut quam nemo Doctorum ſequitur, diligenter obſervetur.*

Von der Exceptione in re propria iſt albereit droben der Notturft nach gehandelt worden. Dabey nicht auſſ der acht zulassen, ſi *Interesse et commodum teſtis ſit certum, vel per neceſſariam conſequentiam ex cauſa, in qua teſtimonium tulit, proveniat, quod tunc, non attenta quorundam Doctorum traditione (qui volunt Interesse in conſequentiam non repellere teſtem) omnis adimatur teſti productio fides.* (Felinus, Pedemontanus, Sichardus.)

Anlangend den nachfolgenden Tit. „*Exceptiones contra dicta teſtium*“, deſſ Beutelpachers, der Zieglerin, der Anna Maria Meieſterlin, ſeindt ſolche deſ Clagenden Anwaltds gegenwürffe albereit hieoben bey Widertreibung deſ 4. Indicii vnd drinnen angegebner Verletzung zu rechtlicher Notturft abgeleint worden.

Mitt Herrn Decani dictis laſſet es Peinlich Beclagtin vff deſ Herrn Anwaltds eingewendter excuſation bewenden, ſoviel auſſdingend, daſſ ſolche auch Ihr Keplerin obgedingter maſſen vom Richter paſſiert werde; daſ Vberig, waſ alhie von deſ Schneiders wegen widerholet, hinauff an ſein ſtelle zum 4. Indicio vnd daſelbſten 5. Clagende Perſon verweiſſend. Betreffend deſ Herrn Vndervogts dicta, alda der Fürſt. Anwaldt die regulam juris, de dictis teſtium non cavillandis, ſed benigne juvandis, contra miſeram captivam, et in capitali quidem circumſtantia, gantz ohngereumbt einführet, iſt hiervon gleich baldt nach dem eingang diſſer Schrift, beim 1. Indicio „*corruptionis judicis*“ ohnwidereprechliche demonſtration gethon worden.

Demnach nun der Clagend Anwaldt zum ſchluss ſich gewendet, alſs muſſ vff der Peinlich Beclagtin ſeit demſelben nachgefolget werden, vnd weil Herr Anwaldt auſſ der groſſen Anzahl Indiciorum khein einiges zue gebührlichen vnd für Recht gültigen Ständen nicht erwiſſen, derowegen auch

die blosse anzahl oder deren aller gesampte betrachtung (weil Ihrer Feinde Practickhen bey zusammenheuffung deroselben offenbahr, vnd alles ferrere Nachdenckhen dem Richter benehmen) so wenig gültig, alls so man sonsten Jemand mit ettlich hundert Vnthaten beschwerete, vnd dennoch khein einige sich erfinde, auch khein Vnschuldige mit ihrer Feinde Practickhen hinder-gangne detestabilitatis maleficiorum verorum zuentgelten: hingegen dero, wie aller ehrlichen Leuten, Manns- vnd Weibspersonen (sonderlich aber, welche in allem yberigen Leben vulasterhafft, vnd Ihre Khinder [so viel deren ge-volet] bey schwerer Ausskhunfft im 32jährigen Wittibstandt zue ehren auff-erzogen, auch mit Straff vnd Vermahnungen gemeine Zucht nach gelegenheit Ihres Standts bey der Jugendt pflanzen helffen) diese Maxima in alleweeg dienlich vnd für alle andere Beweiss gnugsamb, *quod quilibet praesumatur bonus, donec contrarium probetur*: allas bittet die Peinlich Beclagtin den Herrn Richter zuerkennen, wie Sie begehrt, vnd zwar ein solchen Sentenz zuertheilen, bey welchem sie widerumb zue Ihrem, durch Langwirigkeit der gefengnus, bey Freunden vnd Feinden, je lenger je mehr geschwechten gueten Nahmen zuge-langen Hoffnung habe. Welchem Sie sonderlich auch die zuegelegten Vr-sachen der so langen Verhaftung mit betrübtem Herzen zue Gemüth führet: Angesehen sie inner der ersten Acht Tagen deren angezogener Vier Wochen Ihres theils willig gewest were, litem zuecontestiren, wa nicht solches dero auff ergangenen Fürstlichen Bevelch (dass mit dem Process biss zue Ankunfft Ihres Sohns von Linz innen gehalten werden solle) vom Herrn Anwaldt Selbsten were verwehret worden. So hat Sie auch gewissens halben anderst nichts, dann den Clag Punkten widersprechen, auch auff publicirte vnd er-theilte Examina Testium (derenthalben sie mit peinlicher Clag angefasst worden) Ihre schriftliche Verantwortung, Sich selbs vor Pein, die Ihrige vor schand, vnd den Richtern Ihres theils vor vngerechter erkhandtnus zuverwahren, verfassen vnd bey Gericht einraichen müssen. Auch gesetzt, dass Ihr Verhaftin zween oder maist drey Monat von diser langwirigen Zeit zuzu-messen, so bleiben doch noch albereit Neün Monat dem Fürstl. Anwaldt zue-zulegen, derhalben Sie diese Zumessung für ein peinliche illusionem personae miserae vertruckhen vnd Gott befehlen muess.

In erwegung dessen ist der armen ohnschuldigen vnd hochbetagten Pein-lich Beclagtin nochmahlig demüthigstes Bitten, zuerkennen, wie zue endt ein-khommner warhafter Verantwortung petirt worden, inmassen so Fürstl. Herr Anwaldt in khünfftig, als er dann bey jüngst gehaltenem Gerichtstag den 20. Augusti recessiren lassen, nichts ferners einbringen würdt (welches dann Er Sich vmb soviel weniger zue vnderfangen, dieweil bey gegenwertiger schrift in facto nichts Newes einkhombt, auch Peinlich Beclagtin zuletzt ge-hört werden solle, zumahl von Ihme gleich anfangs diese Erclerung beschehen, dass Er auff publicirtes Examen nichts zuverhandlen gedenckhe), Peinlich Be-clagtin im Nahmen Gottes dess Allmechtigen hiemit cum oblatione si quid facti submittirt, auch das Milltrichterlich Ambt vmb ertheilung Rechtens vnd der Gerechtigkeit höchstes Vleiss angeruffen haben will. — Salvo omni Jure.

Judices Göglingenses obsecuti mandatum Principis examina testium et scripta accusatoris et defensoris Kepleriae Tubingam miserunt, ut juris consultorum ordo sententiam ferret. Haec sententia inest volumini, quod conservat bibliotheca Tubingensis, inscripto: Liber Sententiarum et Consultationum ab amplissimo Collegio Facultatis Juridicae in inclita Academia Tubingensi decisarum seu redditarum.

Sententia autem haec est:

Güglingen.

Missiv Bedenkhen vnd Vrtheil

In Causa Criminali et quidem puncto Torturae

fürstlichen Anwaldts zue Güglingen, Klägers,

Contra

Catharinam Käßplerin, von Leonberg, beklagtin.

Herrn burgermeistern vnd Gericht zu
Güglingen yberschickht am 10. Septem-
bris Anno 1621.

Vnser freuntlich willige Dienst etc.

Nachdem Vnns vor wenig Tagen weittläuffige Gerichts Acta in Peinlicher rechtfertigung zwischen dess Durchlauchtigen Hochgebornen Fürsten vnd Herrn, Herrn Johann Friderich, Hertzogen zu Württemberg vnd Teckh, Graven zue Mümpelgart, Herrn zue Heydenheimb etc. vnseres gnedigen Fürsten vnd Herrn, Anwalds, Kläger eins, sodann Catharina Kepplerin von Leonberg, beklagtin, anderntheils vmb vnser rechtmässig bedenkhen, welchermassen hierunder in puncto torturae zue vrtheilen sein möcht, yberschafft worden; haben wir solche Acta zur befürderung heilsamer Justicien nicht allein willfährig angenommen, sondern in mittelt auch collegialiter abgelesen, vnd gepürendter massen erwogen.

Nun hatt zwar fürstlicher Anwaldt wider die Verhaffte vnd beklagtin allerhandt beschwerliche indicien articulirt vnd deducirt, darumb Er vermeindt, es soll die begerte tortur erkhendt vnd exequirt werden: Es sein aber selbige zum recht theils nicht genugsam, theils allein mit singularibus testibus, oder sonsten nicht der gepür nach erweisen, vnd ist die Beklagtin ihres Allters yber Sibentzig Jahr, derowegen, vnd weil die rechten vermögen, das zue würtllicher peinlichen frag sufficientia indicia von nöthen, vnd jedes zum wenigsten mit zweyen taugenlichen Zeugen zue probiren, auch dergleichen, vnd so hohen Allters Personen realiter nicht torquirt werden sollen, realis tortura diss Orts kheineswegs statt haben wird.

Ob dann wol Beklagtin auch wider die ybrige indicien vnd deren be Weissungen excipirt, vnd dafür halften will, Sie sey allerdinge zu absolviren vnd ledig zuesprechen, angesehen jedoch ihr eingewandte exceptiones ebenmässig pro parte kheiner erheblichkeit, pro parte aber ohnerweisen, also das Sie nicht schlechtlich, Sonderlich propter concursum indiciorum noch gravirt verpleibt, würde es exemplo grave vnd ohnverantwortlich sein, wenn simplex absolutoria ervolgen sollt.

Sein dem allem nach, vnd ponderatis omnibus ponderandis, der meinung, das von rechts wegen hernach geschribne Vrtheil in diser Sach gleichwol zue ertheilen, aber andere gestallt nicht zue exequiren, alls das Verhafftin, ob hierdurch die warheit auss ihr geschreckht werden möcht, an dem gewöhnlichem vnd zur tortur bestimbtan Ort geführt, ihr auch allda der Nachrichten vnder augen gestellt, dessen instrumenta fůrgezeigt vnd damit ernstlich getrowet, jedoch von demselben Sie nicht angegriffen, vil weniger angefasselt oder vffgezogen, noch sonsten gemarttert werden soll.

Vrtheill.

In peinlicher Rechtfertigung etc. Vnsers gnedigen Fürsten vnd Herrn, Anwaldts, Kläger an einem, gegen vnd wider Catharinam Käßplerin von Leonberg, beklagtin am andern theil, ist vff alles gerichtlich für- vnd einbringen,

nach gethonem rechtsatz genommenem bedacht vnd gehabtem Rath, in puncto torturae mit Vrtheil zue recht erkhend: das beklagtin zue erlehrnung gründtlicher warheit Peinlich gefragt werden soll.

Wollten wir Euch (denen wir auch in andern weeg angenehme freundschaft zue erzeigen bereitwillig) neben widersendung aller empfangener Actorum zue nachrichtung E. G. nicht verhalten, Göttlicher Allmacht vnns damit allerseits trewlich bevehlendt. Actum in Collegio nostro den 10. Septembris Anno 1621.

Praefectus Guglingensis Stuttgartiam refert: Durchleuchtiger etc. Gnediger Fürst vnd herr. Demnach E. F. G. in der Kepplerischen Peinlichen Rechtfertigung gnedigen befelch haben abgehen lassen, das der Richter in solcher sach nit allein bey der Juristen Facultet zue Tübingen Consuliren, sonder auch die Vrthell ante publicationem zue E. F. G. Canzley vberschickhen solle,

Wan dan der Rathschlag gestriges Tags alhero kommen, alls thue E. F. Gn. Ich selbigen sampt der Vorvrthell hiemit vnderthönig yberschickhen. Weil aber gedachter Rathschlag dahin gehet, das die Vrthell an Ihr nit exequirt, sonder die Verhaftin, ob die Wahrheit vss Ihr zuebringen, damit geschröckht werden soll, vnd zuebesorgen, das sie vf solchen weeg nichtzit bekennen möchte, beneben aber alberait Consulanten gelltt vnd Pottenlohn vf die 15 guldin, dessgleichen auch in wehrender Ihrer Verhaftung grosser Vncosten, darunder Ich bisshero etliches von Amptzwegen bezalt, vffgann: alls werden E. F. Gn. wessen Ich mich hierinnen zuverhalten, gnedigen befelch zuerthailen wissen, Deroselben hochgedacht E. F. G. mich damit zuebeständigen gnaden vnderthönig befehlend.

Datum den 14. Septembris anno 1621

E. F. G.

Vnderthöniger
Gehorsamer

Vogt zue Gglingen
Johan Vlrich Aulber.

Ad hoc petitum Stuttgartia rescriptum est: . . . . Der Vogt solle die Vrthel begriffener massen publiciren vnd der Juristen Facultet Audenten nach exequiren. Da ettwas vss Ihre geschröckht oder was Sie bekennen würdt, ein solches alhero berichten vnd darauff, zuemal des vffgewandten Vncostens halb fernern beschaidts gewarten. Was aber das Consulirgeltt anbelangt, würdt der Richter dasselb zu bezahlen wissen. Decr. Stuttg. in consilio den 17. Sept. 1621. Janowiz. D. Ayhin. Schnepff. D. Kölz. D. Rösch.

Praefectus refert: Durchleuchtiger . . . . Gnediger Fürst vnd Herr. Demnach E. F. G. mir gnedigen Bevelch zuekommen lassen etc. (v. s.) . . . alls hab zue vnderthönig schuldiger Volnziehung vorbereiteten Vrthel vnd exequirung derselben Ich gestern Mittwochs einen Peinlichen Rechtstag angestellt, auch vf Ihres Sohns des Mathematici anhalten Ihr solchen tag anzaigen, auch zue solchem ende dem Vndervogt zue Vayhingen, den Cleemaister daselbst alhero zuebeschaiden, zuegeschriben, welcher mich gleichwohl bey solchem Potten mündtlich berichtet, das gedachter Cleemaister sich vf solche Zeit einstellen werdt, alls ich aber nachmittag im feldt gewesen, hat er mich nachgehendtz durch eigenen Potten widerumb in schriftten beantwortet, das berierter Cleemaister Ihme vf beschehen gebietten zuerkennen gegeben, das er solches, weil er sich mit dem jezigen Nachrichter zue Stuttgarten noch nicht verglichen, ohne sein Vorwissen vnd bewilligen für sich selbst nicht thun dörffe, hab Ich Ihme, damit grösserer Vncost verhüttet vnd der langwirige process einest befürdert werde, nochmalen mündtlich andeutung thun lassen, ihme nochmalen vf bestimmte Zeit zuerscheinen vffzuerlegen, vnd anderst nit verhofft, dann das er selbigen tags morgens zue anhöhrung der Vrthail vmb 7 Vhren alhie erscheinen werdt. Ist er doch solchen Tags erersten vmb den Mittag erschienen, also das die Publication vnd Execution der Vrthel nit, sondern ererst heitt ist publicirt worden. Da ich dann nach publicirter Vrthel in Beysein Hannss Stenglins, Jacob Schönbergers vnd Samuel Epplins, aller dreyer des Gerichts, vnd des Stattschreibers, anfänglichen Sie Verhaftin im Thorstäblin in guttlin nach notturfft besprochen, nachgehendz auch vf all Ihr widersprechen vnd verlaugnen, Sie an den gewonlichen vnd zur Tortur bestimpten ortt fñhren lassen, Ihr auch alda den Nachrichter vnder augen gestellt, dessen instrumenta fürgezaigt, damit ernstlich vndt nach notturfft die Warhait anzuezaigen,

vndt Ihr selbstn vor grossem schmerzen vnd Pein zusein, erinnert. Hatt Sie jedoch ohngeachtet aller ernstlicher erinnerung vnd Betrawungen der beschuldigten Hexerey halber durchauss lediglich nichtz gestendig sein noch bekennen wollen, mit anzaigen, mann mache mit ihr was mann wolle, vnd da mann Ihr schon auch ein Ader nach der andern auss dem leib heraus ziehen sollte, so wüsste sie doch nichtz zuebekennen, vnd allnemit vff die Knie nider gefallen, ein Vater vnser gebetten, vnd darauff vermeldendt, Gott solle alda ein Zeichen thun, wann Sie ein Hexin oder Vnholden seye, vnd jemahlen mit der Hexerey zuethuen gehabt habe. Sie wolle auch darauff sterben, Gott werde die Warhait an tag geben, vnd nach Ihrem Todt offenbahren, das Ihrin Vnrecht vnd gewaltt geschehe, deme Sie Alles wolle bevohlen haben; dann Sie wisse, er werde seinen Hayligen Gaist nit von Ihr nemmen, sondern Ihr Beyständer sein, Sie habe weder der Glasserin, dem Schuelmaister, noch Jemandt andern beschuldigter massen einigen schaden zuegefügt, vnd da Sie schon etwas vas Martter vnd Pein vff sich bekennen würde, so were es doch nit die Wahrhait, sondern mieste (cum venia) vff sich selbstn liegen. Wer Ihrs rathen woltte, vff sich selbstn die Vnwarhait zuesagen, vnd so ein grosse Sündt vff sich laden sollte, oder ob einer zuegegen, der solch sündt vff sich nemmen woltte, wann Sie die Vnwarheit vff Sie sagen, vnd Ihr selbstn Vnrecht thun würde. Was die Glasserin anlangen thäte, wolle Sie mit Gott bezeügen, das Sie, cum venia, Ihren bössen Schenckhell von Anspach nacher Leönborg gebracht, vnd des Schuelmaisters schad dahero riehere, das er also yber einen graben gesprungen seye, wie dan sein Muetter selbstn zue Ihme gesagt habe, Es seye Ihme recht geschehen, das er also gesprungen seye. Ohne seye gleichwohl nit, das Sie den leitten etwan Kräitter zuegebrauchen gebe, habe aber nit vermeint, das es Ihren also ybell aussgedeytet werden sollte, mit nochmaligem Vermelden, wann sie ein Hexin seye, oder mit der Hexerey jemalen etwas zuethuen gehabt, so solle Gott ein Zeichen thun, das es an Ihre offenbahr werde. Hatt darneben vmb Gottes willen gebetten, mann solle sich nit an Ihr verständigen, wie mann gegen Ihr zu Leönborg gethon habe, Sie wisse, Gott werde die Zeügen noch straffen, welche Sie also in disen handel gebracht haben, danu es geschehe ihr damit gewaltt vnd Vnrecht. Sie wolle ehender sterben, ehe vnd dann Sie vff sich selbstn die Vnwarhait reden woltte. Wann sie aber ein Vnholdin were, so woltte sie solches hlezwischen der Verhaftung bekendt, vnd so lang nit geschwigen haben. Hat also vff vilfältiges erinnern vnd betrowen nichtz bekennen wollen, sonder vff Ihrem ieder Zeit widersprechen vnd verneinen, das Sie der Hexerey halber behafft sein solle, pure et constanter verbliben, desswegen Ich dan Sie widerumb in Ihr custodiam führen lassen.

Was den Vncosten so bisshero in gewertter Ihrer verhaftung vffgangen, belangt, belauft sich derselbige, was allein den Stattknecht betrifft, so Ich Amptzhalber bezahlen solle, — 77 fl. 46 kr. 2 h. Dessgleichen als die Commission zue Leönborg verricht worden — 59 fl. 15 kr. sambt den Pottenlohn, ohne was diss Jars vssabestalt worden. Wessen Ich mich nun hierinnen zueverhalten, werden E. F. Gn. sich hieryber gnedig zue resolviren wissen.

Deroselben etc. den 28. Sept. 1621.

Vogt zu Göglingen
J. V. Aulber.

Ad hanc relationem responsum est: Von Gottes Gnaden Johan Friderich, Herzog zu Württemberg. Lieber getrewer. Vnss ist dein vnderthenig bericht vnd beschaidtz erholung, wessen du dich ferrer gegen deren bey dir verhaftten Catharina Kepplerin von Leonberg verhalten, vnd wa du dich dess in selbiger sach vffgelofen kosten zuerholen, verlesen worden. Hirauff ist Vnser befelch, Stabhaltern vndt peinlichen Richtern anzuezaigen, demnach die Kepplerin durch aussgestandene Territion die einkhommene indicia purgirt, selbige durch Richterlichen Spruch, darzue du einen fürderlichen Rechtstag, noch vor instehendem Herbst ansetzen solt, von angestelter Clag zue absolviren, darauff du, wann die Ihrige die Ihnen nachfolgender massen am ohachosten assignirte portion erlegen, oder desswegen gnuessame versicherung gethan haben werden, sie alsdan von staten lassen sollest.

Anrierend den vncosten haben wir selbigen als ybermässig dahin moderirt, dass dem Commissario mehr nit als 50 gulden, vnd dem Stattknecht auch nit yber 70 gulden, also an allem 120 gulden zuepassiren. So hastu solche Summen volgender massen einzuefordern: nämlich von Jacob Reinholden, glassern zue Löwenberg, als der dise Ihr Captur verarsacht (derenthalben er auch, da es seines vermögens halber sein möchte, wohl mehrers an vncosten zuetragen schuldig were) 10 gulden, von der Ver-

haftin Sohn Christoff Keplern, weil er sie nacher Göggingen zue transferiren supplicirt, vnd dannenhero extraordinari Vnkosten causirt, 30 gulden, sodann von denen von Leonberg, alss der Ampststätt, 40 gulden, vnd entlichen von vnserm Voigte zue Lewenberg auch 40 gulden, so wir als Malefizherr, in vnserm Namen amptz halb ausszuhalten vnd zueverrechnen Ime berait in Bevelch vferlegt.

Daran beschicht Vnsser Meinung.

Stuttgarden den 3. Octobris 1621.

Bouwinckhauss. Paulus Schnepff.

Joanni Keplero hoc testimonium traditum est, quo accepto statim Ratisbonam ad familiam ibi relictam indeque Lincium profectus est: Nachdeme Catharina Keplerin von Leonberg eine lange Zeit hero in einer schweren Rechtfertigung vergriffen gewesen, solche ehender nicht alss heütt dato ihre endtschafft erreicht, vnd aber zu deren Fortsetzung Johann Kepller Mathematicus, ernandter Catharinae Sohn, bei dess Durchl. Fürsten Cantzley alhie bisshero vilfältig sollicitirt vnd andere notturfft verhandelt, derowegen solches Verzugs vnd seines auffhaltens halb einen schein begert, alss ist ihme solcher vnder I. F. Gn. Cantzleysigel hiemit ertheilt worden. Actum Stutg. den 4. Oct. 1621.

Distributio sumtuum in actionem criminalem impensorum et reliqua, quae continet mandatum consilii supremi, nulli parti placuerunt. Praefectus Aulber nunciat Stuttgartiam: . . . Vff E. F. G. Bevelch etc. gib Ich vnderthönig zuvernehmen, das Ich solchem gern nachsetzen wollte, weil Ich aber alberaith Anstellung des Herbsts in meinen Ampzfleckhen, welche ohne E. F. G. schaden sich nit einstellen lassen, nit wenig zuthun, neben dem das bis morgen etlich inquartirte Reitter, so E. F. Gn. Herrn Bruodern Herzog Magno zuegehörig, in meinem Ampzfleckhen Frawenzimmern ankommen, mit welchen ich wegen allerhandt vorlauffenden Ambzgeschäften beladen vnd verhindert würdt, also getrawe Ich gemelten Rechtstag also fürderlich nit anzustellen, es seyen dan ob gedachte Herpstgeschäften zuvor verrichtet. Darneben aber vnd weil E. F. G. den Vncossten sowohl gegen dem Commissario alss auch dem Statknecht moderiren lassen, hingegen vnd was seidthero weitters vff die Verhafttungen, vnd Ihrendthalber von Ampzwegen müssen vssgelegt werden, in gemeltem Bevelch nit resolvirt, desswegen Ich nit vnderlassen sollen, E. F. G. ein sonderbahre Verzeichnus und Specification, was von dem Tag, an welchem Sie in haftung alhero gebracht worden, biss vff heut Sontag den 7. dis für Vncossten vffgangen in Vnderthönigkeit zueyberschickhen. Weil dann darinnen nichzit anders, alss was nothwendig hat müssen endtrichtert werden, sonderlichen dem Statknecht, welcher bey seiner täglichen tax verbleiben muess, auch bisshero je vnd allwegen bey erstatteten meinen Ampzrechnungen passirt worden, darzue er Statknecht bey disser ohne das beschwehrlichen theuren Zeit mit disser Verhaftt, alss welche sich ohne das sehr vnwirtsch erzaigt, vnd alles Ihres gefallens an essen vnd trinckhen haben wollen, nit wenig eingebüsst, auch da Ihme, alss einem ohne das armen gesellen, von den Ihrigen kein ergölzlichkeit gegeben würdt, grossen schaden erleiden muess, alss werden E. F. Gn. inmittelst hierüber fürderlichst in gnaden sich zu resolviren wissen, was bey einem oder dem andern Puncten des Commissarii halber, wann anderst was vngebührlichs zuefinden sein würdt, moderiren, vnd im Ybrigen von Jedem sein gebührende Portion erfordern lassen wollen. Sollen allsdann inmittelst die Herbstgeschäften verrichtet vnd fürders mit dem Rechtstag fürgeschritten werden. Was nun E. F. G. hierüber ferners gnedig befehlen, dem solle in Vnderthönigkeit gehorsamblichen nachgesetzt werden etc.

Datum den 7. Oct. 1621. *)

*) Quem dicit praefectus commentarium sumptuum in causa Kepleriae erogatorum, haec habet: Verzeichnus, was vff die alhie in haftung ligende Keplerin vom 29. Aug. 1620 biss den 7. Oct. 1621 an Thurnazung vnd andern vffgangen, vnd Ampzhalber vssbezalt worden.

Alss Keplerin in haftung alhero gebracht worden, habe Ich vff beschehen Examiniren Ihre Vssagen bey Hanss Frankhen Burgern alhie zuer Fürstl. Canzley geschickt, damahlen Ihme sein Pottenlohn entricht: — 80 kr. Vff den 30. Oct. 1620 Mathis Eitlin widerumb mit einem bericht in Obern Rath geschickt, desswegen sein Pottenlohn nebm einem halben Tag Wartgeilt zusammen bezalt — 86 kr.

Stattschreiber zue Brackenheim hat in seiner anbefohlenen Commission mit Schreiben, item Zöhrung, Rosalohn vnd andern vffgewandt: Zwey Schreiben an mich den Vogt vnd der Beclagtin Anwaldt oder Beystandt gefertigt, jedes 8 kr. thuet — 16 kr. Einen Potten da-

Hic respondit consilium Stuttgartiense die 9. Octobris: Man habe seinen Bericht etc. hören verlessen; Nun hette er billich die Vrthel alsbalden, weyl es ein kurzze Zeit erfordert, publiciren sollen. Dieweil es aber nicht beschehen, solle er den vom 7. diss an zurechnen, biss zu Ihrer Kepplerin erledigung vnd aussprechung

vor nacher Güglingen zuetragen — 6 kr. Ein schreiben an den Vogt zue Leonberg, den daselbst nominirten Gezeugen zuegebletten, sampt Abschrüfft der Commission gefertigt — 10 kr. Ebenmässig ein schreiben an Herrn Specialem zue Leonberg, so zue einem Gezeugen angegeben worden, sampt Abschrüfft der Commission schreibens — 10 kr. Jacob Reschoa, Burgern zue Brackenheim davon nacher Leonberg zuetragen, Pottenlohn vff 4 Meil wegs — 32 kr. Den 7. Jan. alles besagter Commissarius nacher Leonberg geritten, hat er zue Schwiebertingen sampt seinem Diener yber dem Morgen Imbis verzörth vnd verfüttert — 50 kr. Ermeltten Tags Abends zue Leonberg ankommen, vnd daselbst die Zeugen verhört biss Sonntag den 14. Januail, vnd haben er vnd sein Scribent gehabt Jeder 13 Mahlzeiten, Ihme dem Commissario für jede 6, vnd seinem Diener 5 bazen, thuet zusammen — 9 fl. 82 kr. Mit seinem Klepper verätzt 4 Sri. 1 Vlg. habern, das Sri. zue 6 bazen thuet — 1 fl. 42 kr. Stallmüeth 7 Nächst, jede 4 kr. thuet — 28 kr. Versattelt — 4 kr. Lezin 24 kr. Dem Stattknecht zue Leonberg, das er 6 Tag die Stuben eingehalt, den Zeugen gebotten, auch Morgens vnd Abends Liechter geben: — 24 kr. Am heimbraissen hat er zue Biettingheim sampt seinem Scribenten wider verzörth vnd verfüttert — 50 kr., am Klepper verschlagen — 9 kr. Den 16. Jan. in Verhörung der Gezeugen zue Güglingen hat er vnd sein Scribent yber 2 Mahlzeiten verzörth — 1 fl. 28 kr. Mit seinem Klepper verbraucht 3 Vierling Habern — 18 kr. Stallmüeth — 4 kr. Lezin 3 kr. Item 9 Tag Rosslohn, jeden Tag 5 Bazen, thuet — 3 fl.

Mit Verhörung aller Zeugen, auch dem Vff- vnd abraissen nacher Leonberg hat er zuegebracht 9 Tag. Jeden Tag für Taglohn 5 Bazen, thuet — 3 fl.

Item haben die Gezeugen, weil selbige vff 85 Beweiss Articul, dann 19 interrogatoria zue examiniren vnd zueverhören gewessen, im Prothocolliren geben 108 Platt, für jedes 2 kr., thuet — 3 fl. 86 kr. Dan helt das Examen lautter ingrossirt 162 Platt, für jedes 3 kr., thuet — 8 fl. 6 kr. Davor einzubinden Hannss Diettrichen Buchbindern bezalt — 12 kr. Davon nach Güglingen zuetragen — 6 kr.

Alls nun vff Commissarii ankünden dem Production Tag beyzuwohnen erschienen, habe Ich sampt dem Amptknecht im hinauffraissen zue Enzweyningen yber den Mittag Imbis verzörth 12 bazen, 2 Vlg. Habern 12 kr., am Pferd bössen Wegs halber verhuoffschlagt 12 kr., zusammen 1 fl. 12 kr. Selbigen Abends zue Leonberg ankommen, vngenden Tags die gezeugen producirt, vnd andere sachen der gebühr nach verricht, für 4 Mahlzeiten bezahlt jede 6 bazen, thuet 24 bazen, 6 Vlg. Habern 9 bazen, Stallmüeth 8 kr. vnd Lezin 12 kr., zuesamen — 2 fl. 82 kr.

Im heimbraissen zue Enzweyningen yber den Mittag Imbis verzörth 12 bzn., 4 Vlg. Habern 6 bzn, 2 Stallmüeth 10 kr. vnd Lezin 6 kr. zuesamen — 1 fl. 28 kr.

Dem Stattdreiber alhie von meiner gethonen Peinlichen Clag Abschrüffen zuverfertigen vnd zuer Fürstl. Canzley zueschickken, dessen 6 Platt gewessen, jedes 3 kr., thuet — 18 kr.

Item der Beclagtin Kepplerin Abschrüffen Ihr lttis Contestation, auch zwischen beden Partheyen gehaltenen Recessen, so auch zuer Fürstl. Canzley yberschickht worden, zuverfertigen, dessen Platt 12, thuet — 36 kr.

Sodann von den einkommenen Kundtschaften, so wol in der Civil- als Criminal sachen Copias zuverfertigen, vnd zuer Fürstl. Canzley zueschickken, deren samentlich 321 Platt gehalten, jedes 3 kr., thuet — 16 fl. 3 kr. Mathis Eitlin hat solche Copias zuer Fürstl. Canzley getragen — 80 kr.

Gedachter Eitlin hat die bey der juristen Facultät Tübingen ergangne Vorvrthel zuer Fürstl. Canzley getragen, sein Pottenlohn bezalt — 30 kr. Erhardt Köllin Canzley Potten, so ein Fürstl. bevelch vff solche ergangne Vrthel alhero gebracht, den 8. Aug. sein Pottenlohn bezalt — 40 kr. Hannes Hemmingern, Burgern alhie zue Güglingen, mit einem schreiben nacher Vayhingen an Vogten, den Clemaister alhero zue exequirung angeregter Vrthel zuebescheiden, Pottenlohn 16 kr.

Als vff den 27. Sept. 1621 Hannes Michel Gentner, Clemaister zue Vaihingen alhero kommen, vnd die in puncto torturae ergangne Vrthel an der Verhaftin Keplerin exequirt, in 3 Tagen Rittgellt, jedes Tags 1 fl. 2 ß , thuet 3 fl. 6 ß , sodan Vrthelgellt 5 ß , zuesammen thuet Kreyzerwehrung — 2 fl. 32 kr. 1 hl.

Martin Franckh, Stattknecht, der Kepplerin vom 29. Aug. 1620 biss 7. Oct. 1621, also 405 Tag in der Thurnarung erhalten, Speiss vnd Cost geraicht, jedes Tags 5 ß , thuet

der Vrthel vffwenden Atzungs Costen vsser seinem aigen seckhel bezahlen, mit der Moderation aber dess Commissarii, alls welcher selbst den die Feder ohne einen scribenten wol ansetzen vnd den ybermessigen Costen ersparen mögen, vnd dess Stattknechts forderung lasse man es allerdings bey hievorigen befehl verbleiben, deme er würcklich nachzusetzen wissen werde.

Leobergenses (praefectus et iudices) haec opposuerunt: . . . Durchleuchtiger etc. Den 3. Oct. abganganen gn. Bevelch haben wir jüngst verfloßener tagen in vnderthönigkait verstanden, dass an dem zue Göglingen durch die Verdächtige Catharina Keplerin wir an dem vffgewendten Malefiz Costen (der vnss doch gar nichts beriet) 40 guldin erlegen soltten, welches vnss dann mit höchster befremdung vnd vnderthöniger Verwunderung vorkommen. . . . (Haec sequitur longa repetitio eorum, quae Leobergae coram iudice acta sunt). Dass aber wir vnss nicht einbilden khenden, ein solche höchlich gravirte vnd nicht allein bey der Statt, sondern auch den genachparten Amptsflecken vnd anderer vñhlen orthten inn- vnd vsserhalb Landts verschraite Persohn, vsser dem Malefiz Recht ausslösen vnd von Statt vnd Amptswegen 40 guldin bezahlen soltten, haben E. F. Gn. hochverstandiglich zuermessen, dass solches anietzo vnd hinfüro zue öwigen Zeiten vnss vnd vnserer posteritet ein immerwehrender vntrüglicher hohn vnd spott were, darzue vnss ebensobaldt von der Keplerin, alls den Ihrigen zue eusserstem schimpff fůrgeworffen vnd vffgerupft werden möchte.

Darumben ahn E. F. Gn. vnser etc. Pitten, Die wollen doch nicht allein dises vnser so vnertreglich vnd hochbeschwerlich zuemuettet gravamen, sondern auch dass zue gemüet ziehen, wass bey so beschwerlichen nun mehr lang gewertten Sorgsamem Kriegsleffen, indem wir yber die schuldige Steuern vnd Ablosungshülffen innerhalb dreyen Jahren zue Löblicher Landschaft ahn vmgelegtem Vorrathgeltt, defension vnd Kriegsteur yber die 13000 guldin Paren gelitts gelüffert, vnd noch fůrohin bey E. F. G. vnd gantzem hochlöblichen Hauss Württemberg, dass eusserste, in erhaltensenden nothfällen, mit Darstellung Leib, guet vnd Bluets, jedesmal vff erfordert, in Vnderthönigkait praestiren, vnd wie vormahls allweges ohne ainichen Verdruss zuelaisten gedencken, die wollen doch vsser eingefůrtten wahrhaft ertzeltten motiven vnser mit angeregten 40 guldin, welche vsser E. F. G. armen Vnderthonen Seckhel mit grossem seyßzen vnd Weheklagen genommen werden müesten, die wir aber verhoffentlich für khein so hoch gravirte Persohn zuerstatten schuldig, weyl sonderlich sie Keplerin noch Aechker vnd Wisen, sampt einer Hausschult alhie, also noch wohl selbst zu bezahlen hatt, in gnaden verschonen, vnd da E. F. Gn. grösser Vnhail vnd gewisslich erfolgenden Todtschlag gnedig zuverhietten gedencken, Ihr Keplerin khein Vnderschlauff mehr bey vnss zuegestatten, sondern anderwertz zuewohnen anweisen, dann es bey denjenigen Persohnen, welche durch sie so ellendt vnd jämmerlich hingerichtt worden sein sollen, nicht allein ein solch Erbärmlich schmerzliche vnd täglich Weheklagen, dass vnss solches jedesmahlen anzuhören selbst zue Bang macht, sondern auch perezit ein lediger gesell darunder, so nicht wohl yber die 17 oder 18 Jar seines Alters, da Ine der Liebe Gott nit baldt vsser seinem Crettz erlöset, nechsten tags neben andern von Ihr also beschediten Persohnen dem Armen Casten heimbfallen. Also weyl wir nit allein mit selbigem, sondern auch (ohnwissendt wass stundtlich noch weiters volgen mag) in ander weg der vssgaben soviel, dass es beynahendt ohnmüglich mehr zuerschwingen, alls werden hocherleucht E. F. Gnaden, darumben wir nochmahlen vnderthänig pitten, vnser hierinnen desto ehe gnedig verschonen, vnd in vnserm billichen begehren zuwillfahren, khein ferner bedencken haben.

Solche verhoffentlich erweisende hohe gnad wollen vmb mehr hochgedacht E. F. G. zuvor angeregter masen wir alls deroselben gehorsame Vnderthanen vff begehenden nothfall mit darstreckung Leib, guet vnd Bluets in aller willfähriger vnderthönigkait zuverdienen in khein Vergess khommen lassen etc.

Datum den 15. Oct. 1621.

101 $\text{fl. } 5 \text{ s.}$ vnd Kreyzerwehrung — 72 $\text{fl. } 19 \text{ kr. } 2 \text{ hl.}$ Dan Ihme für die gänng, deren 405 Tag gewesen, jedes Tags 3 Dj., thuet 10 $\text{fl. } 2 \text{ s. } 3 \text{ Dj.}$ Kreyzerwehrung 7 $\text{fl. } 14 \text{ kr. } 2 \text{ hl.}$

Dann von jezizem tetsten Bericht nacher Stuetgarden zuetragen Pottenlohn — 80 kr.

Summa 148 $\text{fl. } 27 \text{ kr. } 5 \text{ heller.}$

Das dise Summa von Herrn Vogt zu Göglingen, J. V. Aulbern von Ampts wegen richtig ausbezahlt worden, Vrkhundt Stattschreiber zu Göglingen Bernhardt Khenlin,

Responsio Stuttgartiāna haec habet: diweyl man vernemme, dass *Keplerin* noch aigne Gütter zue *Leonberg* habe, so solt der *Vogt* all Ihres Vermögens ein *Inventarium* verfertigen, folgens Ire Kinder darüber anhören, ob vnd wass jedes daran für *Forderung*, *Ansprach* oder *Interesse* dabey habe, sonderlich von dem *Kantengiesser*, Irem *Bohn*, vernennen, ob er seiner Mutter in wehrnder Irer *Verhaftung* Gütter, vnd was vor stuckh, auch wie hoch abkhauft vnd contrahirt habe, folgens dasselb alles zur *Cantzley* berichten, vnd fernern bescheidts gewarten. In *Cons.* 28. Oct. 1621.

Ursula Reinholdia eodem tempore adit *consilium supremum*, et repetens querelas de potu a *Kepleria* sibi illato addit: die *Keplerin* hatt wider mich vor dem *Richter* zu *Leonberg* *Actionem injuriarum civilem* angestellt. Weil dann *E. F. Gn.* ermelte *Keplerin* in *Haftung* ziehen vnd vff Ihres Sohns suppliciren nacher *Güglingen* (selbige *Peinlich* zubekhlagen) führen lassen, so volgt hierauss, das Ich solche *Captur* nit verursacht. Nun aber ist *E. F. Gn.* *Vndervogt* alhie befelch zukommen, das Ich solt 10 *guldin* wegen vffgewendter *gengknuss* Kosten erlegen. Welches mir aber als einer von solcher *peca ybel* zugerichten vnd wiss Gott *Arbeitsseiger* *Weibersohn* gantz beschwehrllich, ja dem vnerörerten vnd anhangenden *Civil Process* (welchen Ich jeder *Zeit* zubefürdern geneigt gewessen) in vil weeg *praejudicirlich* ist, dafern Ich desshalber vor der sachen *Verlust* etwas erstatten solte, ja ohne *schwehr* ein jeder darauss schliessen kennnte, dass daidurch die *Handlung* vff meiner seitten *verlohren* were, vnd Ich mit *endtrichtung* solcher 10 *guldin* mich in die *schuld* handtgreifflich geben thette. Derhalben gelangt vnd ist an *E. F. Gn.* mein vmb jüngstes *Gericht* willen hochföhenlich vnd demüthiges *Pitten*, die wellen wegen oben eingefürterter *wahrhafter* motiven deren geforderten 10 *guldin* *gnedig* erlassen. Beneben aber *Keplerin* dahin anhalten lassen, das sie ohne ferner *quereliren*, *excipiren* vnd *hochsträfflich* tergiversiren, so sie Ihrer *bessen*, *verschlagenen* Art vnd *gewohnhait* nach in *infinitum* *continuiren* mechte, den *angefangenen process* mit mir *gebührlich* volzuführen sollen, wie nit weniger dem *Richter* zue *Leonberg* *Andeutung* zuthun, damit das *Examen Testium*, welches mich allain an die 40 *guldin* *gecostet*, *publicirt*, in der sachen ferner *decidirt*, auch meines *gegenthails* noch habendes *Vermegen* *vnverändert* verbleiben, vnd Ich dermahl *einst* zue *endlichem* *Vsstrag* gelangen möge etc.

His *adscriptum* est: *Vndervogten* zu *Leonberg* *zuerkennen* zugeben, dass man es der vfelegten 10 *fl.* *malefiz* Kosten nochmahlen bey *vorigem* *bescheidt* verbleiben lasse, angesehen Sie vmb *gefengliche* *einziehung* vnd *inquisition* wider die *Keplerin* *verschiedlich* mahl *angehalten*. Sonsten solt er *Vogt* den *Process* *befürdern*, vnd den *Rotulum* der *Zeugensag* *publiciren*, welchen er von *Güglingen* wider *fordern* möge, da es noch nit *beschehen*. In *Cons.* 28. Oct. 1621.

Scriba Brackenhemensis d. 21. Nov. contra *diminutionem sumtuum erogatorum* his *remonstrat*: . . . . *Alas* ich vor *verschinen* *Jahrsfrist* *vngetährlich* pro *Commissario* in der *peinlichen* *Clag* gegen die *Käplerin* *vorgeschlagen* vnd *bewilligt* worden, hab ich mich beedes nacher *Lewenberg* vnd *Güglingen* *verfüget*, vnd weyl ich damahlen nit allein einen gantz *beschwehrlichen* *Zuestandt* an einem *Arm* gehabt, dass Ich selbst in die *länge* nit *schreiben* khönden, sonder auch *sonsten* etwas *ybel* auff gewessen, hab Ich einen *Scribenten* mit mir *genommen*, welchem ich 5 *fl.* 10 *Bazen* *Zehrung* gegeben, so der *Vogt* zue *Güglingen* *vssbezahlt* hatt. Nun thut anjetzo *bemellter* *Vogt* mir *bertierte* *Zehrung* wider *abfordern*, weil bey *E. F. Gn.* *Cantzley* Ihme selbige nit *passirt* worden.

Wann aber es meiner *Leibs* *Gelegenheit* halbl die *oberzählte* *wahre* *beschaffenheit* gehabt, vnd daher mir *ohnmügligh* gewessen, die *Feder* selbst *zuführen*, darzue *bisshero* in *dergleichen* *Commissionibus* je vnd *allwegen* ein *Diener* *passirt* worden, auch wohl zue *passiren* ist, weyl die *Zöhrung*, so vff einen *geh*, *volkommen* wider *hereingebracht* würdt, *syntemaln*, so einer allein ist, den *Zeugen* die *Articul* vnd *Fragestuckh* *vorhalten*, darüber *anhören*, Ihre *Vssaag* *fassen*, vff *derselben* *gestus* vnd *gebehrden* *Achtung* geben, vnd *zuemahl* die *Feder* *führen* soll, es *nimmermehr* so *streng* *allss* vff *jenen* weeg *fortgehen* *khan*. *Dannenhero* mir nit *wenig* *beschwehrligh* *fallen* will, zue *grosser* *mühe* vnd *arbeit*, so ich gehabt, *biss* ich bey *kalttem* *Wetter* vnd *kranckhem* *leib* vff- vnd *abgeraist*, auch die *Zeugen* in so *wichtiger* *sach* vff 35 *Beweiss* *Articul* etc. *examirt* hab, erst darzue mein *eigen* *Gell* *auszuelegen* vnd *einzuebiessen*: *allss* *gelanget* an *E. F. Gn.* mein gantz *vnderthönige* *Pitt*, Die *wollen* mich mit *bertiertem* *Vncosten* nit *beschwären* etc.

Praefectus Güglingensis hanc *scribae petitionem adjuvans* (in *litteris* d. d. 10. Febr. 1622), addit, *misisse praefectum Leobergenssem* 40 *fl.*, *Christophorum Keplerum* 30 *fl.*, *Reinholdum vero et magistratum Leobergenssem* *negare solutionem debiti*. —

Kepleriae liberi hac petitione consilium Stuttgartiense adierant:

Durchleuchtiger etc. Gnediger Fürst vnd Herr. Demnach in burgerlicher Rechtfertigung zwischen etc. nahehend vor 4 Jahren submittirt, inmittelst Gegentheil ein neue Clag eingefürth, vnd Er von Keplerin gleichfalls durch ein Reconvention gefasst, auch hierdurch die alte Sach gentzlich suspendirt worden, volgendts Reinhold, allss selbiger vermerckht, dass Er durch vorgenommes mittel zue seinem ohnzimblichen intent nicht gelangen möge, vmb fängliche einziehung vnd Inquisition zue vnder-schidlichen mahlen gebetten, auch so vil erhalten, dass vnser Muter mit peinlichem Process angestrengt, welche jedoch endtlichen absolvirt, auch Ihme Reinholden, allss Verursachern, dieses Process an vffgewendten Vncosten 10 guldin zuerstatten vffgelegt worden. . . . Nichtsdestoweniger hatt Er Reinholdt zue fortreibung obangezogener seiner neuen Rechtsach (in welcher hievor nsque ad publicationem Examinis procedirt worden) vnser Mueter Curatores für ein Gericht zue Leonberg widerumb rechtlich vertragen lassen. Vnd ob wir gleichwoln des Recht kheins weegs zuentflichen begehren, auch nit allein auf die Reinholdische resuscitirte action die gebühr zuverhandlen, sondern zumahl mit der ersten beschlossenen Rechtsach fortzuschreiten vnd fürnemblich allen bisshero erlittnen Costen vnd schaden zuerfordern gemeint: jedoch weil Burgermeister vnd Gericht zu Leonberg vnser Mueter ererst nach deren in peinlicher Rechtsach erfolgter absolution in Ihren yberrachten Supplicationibus höchlich injurirt, dieselbige ohne schew, sowol wegen der Reinholdin, alls anderer Persohnen, sonderlich eines ledigen Gesellen (welcher dero anzeigen nach besorglich ihrem Spital oder Armen Casten heimbfallen werde) vermeintlich zuegeffnrt beschädigung, tanquam manifestam et convictam ohngrundtlich beschuldigt, Sie als ein bösse Päckh (wie Ihre Wort lauten) in Leonberg nicht mehr zuegedulden oder einkommen zulassen gebetten, auch sich zuvor in processu (welches wir je mehr vnd mehr in erfahrung bringen) also erzeigt, dass jeder Zeit ein besonderer favor gegen der Reinholdin, vnd ein beschwerlicher Affect (welcher sich besorglich ausser dieser Vrsachen vermehrt, dieweil Inen 40 guldin an auffgewentem Vncosten zuentrichten gnedig anbevohlen) wider vnser Mueter verspürth worden, mit welchem allem Sie Sich (die wir gleichwoln ohngleich oder ohngebührlich anzusehen in nichten gedeencken, auch desswegen solemn modo protestirt haben wollen) mehr allss suspect gemacht, vnd mit dergleichen praepudicis allbereit, auch vor eröffnng der Khundtschaft, gnugsamb bezeugt, was für ein Vrtheil von Ihnen zuerwarten seye:

Wann aber zu Recht versehen, *quod causis de novo emergentibus, quandocunque ante conclusionem, imo nonnunquam post submissionem, exceptio recusationis obijci queat, quodque manifestae sint recusationis causae, si Iudex injuria litigantem afficiat, si eundem odio prosequatur, si alteri faveat parti, si legitima cognitione nondum suscepta, alterum condemnet, et praemature ac intempestivo iudicio ammi sui motum aperiat, et praeterea dubitandum non sit, quod ob suspicionem et recusationem, causa in alio iudicio pendens, a superiore, proprio etiam motu, advocari possit* (Gnid. Pap. decis. 440):

Allss ist an E. F. Gn. vnser vnderthenig hochvleissiges Bitten, Die geruhen, ausser jextangehörten gantz erheblichen Vrsachen, oberzehlte beede Rechtsachen von dero Vogt vnd Gericht zu Leonberg gnediglich avociren, vnd abfordern, auch beederseits Partheyen für das Stattgericht Tübingen oder Candstatt (nach vnsers Widertheils freyer Wahl) gebührlich remittiren vnd transferiren lassen. Welch erzeigte Gnad vmb E. F. Gn. in Vnderthenigkeit vnd höchster demuth eusserstens Vermögens zuverdienem, Wir Jeder Zeit gehorsamblichst bereit etc. Verthenige Catharinae Keplerin Khinder.

His adscriptum est: Vogt zu Lewenberg solle der Supplicanten Gegenthailn dise Supplication fürhalten, vnd von Ihnen vernemen, welcher vnder beeden vorgeschlagnen Richtern zu gentzlicher Ausübung angefangner Rechtfertigung Ihnen an-nemblich, hierüber Ihr Erklärung, mit widersendung diss friderlich zur Cantsley gelangen lassen. Darneben solle Vogt Verordnung thun, dass die Acta judicialia zwischen obigen Partheyen, so weit selbige vorm Richter zu Lewenberg gebracht, gantz vnd vollkommen registrirt, vnd einrotulirt werden, damit, wann selbige künftg vom Remissions Richter abgefordert, solche alsdann selbigem Richter vnder der Statt Lewenberg Insigill richtig mögen yberschickt werden. Decr. Stuttg. 12. Apr. 1622.

Christoph Engelshoven. Sebast. Faber.

Ad praefecti Güglingensis relationem de recusata a Leobergensibus solutione sanctorum ipsius imperatorum Stuttgartardia rescriptum est: . . . Wir haben, lautt vnsers vnderm dato den 3. Oct. jüngsthin abgangnen Bevelchs den berechneten Vncosten auff 120 fl. moderirt, welche du volgender massen entrichten lassen sollt: Nemblichen

vmb Bottenlohn 3 fl. 32 kr., dem Stattschreiber zu Brackenheimb an allem 38 fl. 56 kr., dem Statknecht 75 fl., dem Wasenmeister 2 fl. 32 kr.

Vnd weil wir vernemen, dass Vnser Vndervogt zu Lewenberg dir allbereit hieran erlegt 40 fl., dessgleichen der Kantengiesser Christoph Keppler 30 fl., Jacob Reimboldt aber, als der dise Captur verursacht, dir die 10 fl., so er hieran zubezahlen hatt, noch nit eingehändigt, So solltu auf amptliche hilf vnser Vndervogts zu Lewenberg solche 10 fl. nochmahlen erfordern, darzu dir dann er Vogt vermög vnser an Ihne abgangnen Bevelchs verhoffen sein wirt.

Nit weniger haben wir auch Ihme wegen der ybrigen 40 fl., so die von Lewenberg, als die Amptstatt dir hieran erlegen sollen, weittern bevelch ertheilt, auf dessen erfolgten Bericht dir alsdan weitterer Bevelch zukommen würt, durch wen erstangergte 40 fl. dir hernach zugeschaft werden sollen. Dat. Stuttg. den 23. Apr. 1622.

Eodem die haec ad praefectum Leobergenssem data sunt: . . . Wann dann Wir vernommen, dass Catharina Kepplerin noch aigne gütter habe, so solltu all Ihres Vermögens ein Inventarium verfertigen etc.

Als sich auch vnser Vogte zu Giglingen erklagt, dass J. Reinhold seine am Malefitzkosten Ihme Reinholden (als der disen Process verursacht) auferlegte 10 fl. noch nit erstattet, so solltu gedachtem Reinholdten nochmahlen auferlegen, solche 10 fl. vnserm Vogt zu Giglingen ohn eingestellt gutt zumachen, oder in verbleibung dessen Ihme Reinholdten mitt dem Thurn dahin anhalten, damit wir hierunder weitter nit molestirt werden. Daran etc. Stuttgarten.

Ad rescriptum datum die 12. Apr. (silentio praeteriens monitionem de 10 florenis) respondit praefectus Leobergensis: Vff E. F. Gn. gnedig ertheilt decret, das Ich die Supplication der Kepplerin Gegentheilm vorhalten vnd von Inen vernemen soll, welcher vnder den vorgeschlagenen Richtern Inen annehmlich: gibe deroselben Ich hiemit gehorsamblichen zuvernehmen, dass Ich alsden E. F. Gn. anbevehlen nachgesetzt. Es hat sich aber der Kepplerin (welche vnderdessen mit tod abgangen) gegentheil darüber mündtlich zuercleren beschwerdt, mit der endtschuldigung, sein notturfft in ein vnderthenige Supplication zubringen, welche er mir diser tagen zugestellt, inmassen E. F. Gn. hiebey ligendt mit mehrern in gnaden zuvernehmen. etc. Datum den 5. Maji 1622.

In hac petitione Reinholdus dicit: . . . Nun khombt mir solches gantz wunderlich vor: bevorab dieweil in conventione albereit finaliter beschlossen worden, auch in Reconventione die Sachen daruff beruehen, das Ich in nomine uxoris per pura generalia vf die Einkommene Khundtschaft zue Submittieren, mich vorm Richter resolvirt vnd erclart habe. Ich khan leichtlich erachten, das die Gegentheil das factum an Ihme selbstnen nicht fideliter erzählen, was gestalten mein haussfraw (inmassen selbige mir bekhümmerlich angezeigt, vnd sonsten Ich für mein Persohn nichts nit wissen khan) bey vngefährlich 9 Jahren einen hochschädlichen Trunckh eingenommen etc. Sequitur repetitio querelarum de doloribus uxoris et causae iudicis historia, et excusatio, „weil der Schertz täglich yberheuffen zuegelegt, vnd mein Haussfraw von andern Leuthen mehrmalen darüber befragt worden, hat selbige aus höchst bekhümmertem Herten, aber durchaus nicht schmählichen Gemüeths, wie solches von der Kepplerin herkhommen were, aussgeschlagen, welches alles Sie in Erfahrung gebracht, hat selbige gleich den rechtlichen process angefangen, da Ich dann mich meines Eheweibs schuldig weis defendendo anzunehmen, vnd selbige litem negative contestando (das benanntlich khein propositum injuriandi vorhanden, sondern alles vss höchstem von der Gegentheilm selbst verursachtem Schertzten hergeflossen) verantworten sollen.“ . . . „Dannhero mir gar beschwehrlich fallen will, das Ich anjetzo vor einem andern Richter dise Rechtfertigung ausfindig machen sol. Derwegen will E. F. Gn. Ich gantz vnderthänig gebetten haben (damit Ich vnd mein armes hochangefochten, mehr dan ybel hingerichtetes weib, nicht gar an Bettel Staab vollendts gerichtet werden möchten) die Sachen im alten Stand gnedig verbleiben zuelassen, vnd dem Richter alhie calculum ferendae sententiae, alls welcher biss daher sich gantz just utrique erzaigt, zuevertrauen“ etc. (d. 6. Maji 1622).

Consilium Stuttgartiense ad haec respondit: Lieber getrewer. Welchermassen im Aprili jüngsthin weyland Cath. Kepplerin Kinder supplicando gebetten, die Rechtssach zu vollender aussybung derselben für den Richter zu Tübingen oder Cantstatt zu remittiren, dessen hasst du dich guettermassen zuerinnern. Wiewol wir nun dir darauff per decretum bevolhen, von Reinholdten zuvernehmen, welcher vnder beiden vorgeschlagenen Richtern Ime annehmlich, so befinden wir doch vss sein Reinholdten darauff eingeraichter Supplication, dass er sich zwar dessen beschwerdt vnd darneben

pitten thuet, die sach bey dem Richter zu Löwenberg pleiben zulassen vnd selbigem die erkhandtnus vnd Vrtheil zuvertrauen. Dieweil wir aber auss erheblichen, von den K  pplerischen Kindern vnns f  gebrachten Vrsachen der gebettenen remission statt zuethun entlich gemeint, allss sollestu Ime Reinholdten solliches vnd dass er sich eines der f  rgeschlagenen Richter halben ercleren solle, anzaigen, sonstn in Verpleibung dessen wir der vorgeschlagenen Richter einen ex officio zuverordnen gedenccken. Datum Stuetzgarten den 11. Junii 1622.

Die 10. Martii 1623. haec dat praefectus Leobergensis consilio supremo: E. F. Gn. haben den 23. Aprilis nechstverschinen Jars vff Burgermaister etc. vnderthenige entschuldigung wegen angeforderten 40 fl. Malefizkosten gn. Bevelch ergehen lassen, das der Keplerin Vermegens ein Inventarium gefertiget, volgendts Ire k  nder, sonderlich Christoff Kepler darüber angehert werden, vnd dasselb alles berichten solle. Darauff gibe deroselben gehorsamblichen zuvernemen, das Ich gedachter Keplerin k  nder vnd Erben wegen Abwesenheit, weder zue Inventation, noch erclerung gehaben k  nden, sonder vnder denselben Christoph Kepler Kantengiesser mich immer von einer Zeit zur andern vffgezogen, biss Sie endtlich zur thaillung geschritten, welche in beysein E. F. Gn. Oberraths Herrn D. Wilhelm Bidenbachen fürgenommen worden, inmassen E. F. Gn. ausser beyligenden Abschrift solcher theillung mit mehrern, sonderlichen aber gnedig zuvernemen, das iber allen geb  renden abzug an der verstorbnen Keplerin Vermegen bevor gebliben 54 fl. 51 kr.

Weil nun E. F. Gn. Vogt zu G  glingen bey wehrendem Landtag obberierter 40 fl. halben Anforderung gethon, als habe darauff disen vnderthenigen bericht Ich nit vmbgehn sollen etc.

Distributio bonorum Kepleriae talis fuit:

Zuwissen, als Catharina weyland Heinrich Keplers seeligen hinterlassene Witib todtis verfahren, hat selbige zu Erben hinterlassen: 1. Herrn Johan Keplern, Kays. Mathematicum, dessen bevollmächtigter Anwald gewest Herr D. Wilhelm Bidenbach, 2. Margaretha M. Jerg Benders Pfarrers zu Rosswelden haussfraw, welche zu Irem Anwald geordnet deren Vettern Ludwig Keplern, Burgern zue Weil der Statt, 3. Christoph Keplern, 4. Heinrich Keplers seeligen hinterlassene beede Tochter, Anna Maria vnd Anna, welchen obrighaitlich zu Pflegern geordnet J. Schumacher des Gerichts.

Es hat aber Herr D. Bidenbach in namen seines principals rund protestirt, dafern zwischen den Erben vnd interessenten khein gütlicher Vergleich getroffen werden solte, weil in dem inventario etliche sachen ermangeln thetten, das zu einforderung dessen vnd andern ohner  rtterten Punkten Ime solches bester massen bevor behalte, vnd nichtzit vergeben sein solte. Christoph Kepler vnd sein Schwester die Pfarrerin zu Hewmaden (Rosswelden) ercl  ren sich dahin, deren Bruedern Herrn J. Keplern für den zum andernmahl vffgewendten Raisscosten so Er von Lentz biss in das Landt Württemberg vffgewendt, jedes 25 fl., thuet 50 fl., zuerstatten.

Die beede Waisen aber betreffendt, nimbt Herr Bidenbach in namen seines herrn Principals sovil vf sich, das Er solche Inen nachlassen, oder schenckhen, oder auch Herrn Keplern, da Er damit nicht zufriden, ehe gar vss seinem Beuttel zuendr  chten; welche 25 fl. dan beyseits zusetzen, vnd yber abzug der schulden den Kindern zuem Vorauss zuzuthailen.

Das gantze Verm  gen ist Inhalt verfertigter Rechnung vnd vffgerichten Inventory 772 fl. 46 kr. Dagegen ist man in allem schuldig 648 fl. 6 kr. Verbleibt also noch im Verm  gen bevor 124 fl. 40 kr. Darvon gehören Herrn Johan Kepler wegen beeden töchtern, obigen verehrten Raisscostens 25 fl., restirt demnach noch 99 fl. 40 kr. dargegen zeucht man an der Haussschuld nach, da derselben ist 215 fl., hingegen nimbt die Pfarrerin an vmb 170 fl. 11 kr., also das nachgezogen 44 fl. 49 kr. Ist also das Verm  gen hier  b noch 54 fl. 51 kr., trifft einen Erben 18 fl. 43   /2 kr.

Darauf wirdt Herrn Johan Keplern gelegt, was man Ime summarie schuldig, dessen 462 fl. 57 kr., thuet zusammen 476 fl. 40   /2 kr. *). Darfür seindt Ime alle ligende g  tter in beschehener Aestimation zugetheilt worden.

*) Hic superest commentarius, Kepleri manu scriptus, sumtuum in causa matris expensorum:

Memorial der Keplerin erledigung betreffendt.

Merita causae in puncto sumptuum.

1. Vierzehen Monat in der gefangnuss aufgehaken, da wir mit vnsern rechtlichen Notdurfft nit zwen Monat zugebracht.

Ferner an noch vnbezahlten schulden: Steuer 4 fl. 3 kr., dem Stattschreiber wegen geführter Rechtfertigung 2 fl. 55 kr. H. D. Besoldten zu Tübingen 8 fl. Dan ist man der Tochter Margaretha schuldig 170 fl. 11 kr. Darfür seind Iro 215 fl. Hausschuld ybergeben, auch der Schuldbrieff einzuraumen anbevohlen worden. Damit Sie allerseits verglichen vnd abgefertiget.

Was sonst den Vahrnuss anbetriß, weil Sie gar gering, vnd nicht vilmehr zugegen, wellen Sie sich selbst den dergestalten miteinander vergleichen, das kein Vernachthailung zuverspüren.

Actum vor Herr Vndervogt, Burgermeister vnd Waisengericht zu Leonberg den 10. Dec. 1622.

Testis: Stattschreiber Feicht.

Ad relationem praefecti Leobergensis (d. 10. Martii) adscripserunt consiliarii Stuttgartienses: der Vogt solle die nacher Güglingen noch austendige 40 fl. dem Vogt alda yberschickhen, vnd das ybrig vngeradene der Keplerin Kinder inhändigen, damit man diser sachen einist abkomme. In Consilio 5. Apr. 1623.

Contra imperatam solutionem 40 florenorum intercesserunt pastor Binder et Christophorus Keplerus, scribentes: . . . da Wir solche 40 fl. zu geben gantz nit für schuldig verhoffen, weil zur Zeytt der thailung, welcher er Vogt selbs persönlich beygewohnt, nichts von vns gefordert, welches damahlen billich soltte beschehen sein, vnd weil wir nichts geerbt, vnd nur allein jedes vmb sein zu dem process dargelehenes ist befridigt worden, vnd guotten Theil aber des vetterlichen gar dahinden lassen müssen *), so haben wir vns dessen beschwert. Ist also die sache biss hieher versitzen gebliben, da der Reichsthaler von 6 biss vff anderthalben Galden gesetzt worden, das fehrt er Vogt zu, vnd legt mir dasjenig, so mir de jure gehörig, in Verbott, vndt legt meinem Creditori (sic) amptshalben auf, ihme das Geltt, so mir vff purificationis Mariae fellig, einzuhändigen. Weil ich nun hierin mich gantz beschwerdt befind, also ist mein etc. bitten, E. F. Gn. wolle mir in solcher gantz vnrechtmessiger gewaltthat schutz vnd schirm halten, vnd vns samentlich solcher 40 fl. erlassen.

2. In diser Zeitt zu Güglingen durch den gantzen sehr kalten Winter das Thorstüblin haltzen müssen; mit erkauffung holtzes, wöches sehr theuer in ermeltem ort, also daz ort bey 40 fl. ohn worden.

3. Selbige Zeit yber, anfenglichen zwen, hernach einen hütter, jeden täglich vmb 5 Batzen, auss aignem beüßel bezahlen müssen: thuet yber 100 fl.

4. Alle leibs Notdurfften, was yber das deputat eines gefangenen, von Milch, Bier, fäisch, Wein etc. vom Statknecht in höchstem Werth annemen müssen, vnd doch wegen manglung der Zäne das wenigste vom fäisch genüessen mögen.

5. Dem Bestelten Advocaten zu Tübingen wegen der schriften bezahlt 40 fl.

6. Dem Gerichts advocaten zu Güglingen auch seinen lohn, wegen stättigen yberlauff.

7. Cantzley Tax für die begerte abschriften, auch bey 20 fl.

8. So hab Ich Johann Kepler mich vmb der Mutter gefahr willen ins land gemacht, ein Jahr drinnen zugebracht, hierunter mein jährliche besoldung in Oesterreich in die schantz geschlagen: 400 fl.

9. Hingegen Ich im Land mit Raisen vnd Zeerung in Würtshüßern dieses ganze Jahr hindurch gebraucht yber 800 fl.

10. Entlichen, mag Ich wol sagen, das mein Mutter nit eins hellers werth eigens habe, zu wöchem nit Ich noch alte ansprachen habe, zu geschweigen, das mir mein geführter Vncosten vermög Fürstlichen Befelchs zuferderist erstattet werden solle.

Solte nu sie ereret die Tax für ein gefangne, item den völligen Cantzleytax, Bottenlohn, das Consilium zu Tübingen, vnd anders auch bezahlen müssen, so würde solches vns Kindern abgenommen werden müssen.

Hie nit zu vergessen, das Vogt vnd Stattschreiber zu Löwenberg albereit denjenigen Vncosten, der aus Fürstl. befehl mit Beyfahung vnd confrontation der Mutter aufgelauffen, eingefordert, theils vor 8 Monaten in meinem abwesen gerichtlich begehrt, vnd von dem gericht zu Löwenberg erhalten, wöcher vnordenliche eingriff vns nit so sehr wegen der summen, als sonst in andre wege beschwerlich vnd verklainerlich; Bitten restitutionem in integrum.

*) Christophorus Keplerus dicit: Wier 4 Kinder haben über die 1000 fl. vetterlich gehapt, da doch wier in Allem nicht 600 mehr yberkomen, da doch das mütterlichs auch yber die 8000 fl. gewessen. Ich begehrt gar nichts mehr, wann man nur meinen brüder vndt schwester bezalen kindt, vnd darmit mein brüder nichts mehrs dahinden liess liegen lassen.

His adscriptum est: Vogt solle Ihme Supplicanten zuverstehen geben, man wisse Ihm nit zuwillfahren, sondern soll er Supplicant vihl mehr sich benügen lassen, dass es mitt seiner Schwiger so leidenlichen Aussschlag gewonnen, derowegen dan er Vogt von iedem Erben sein gebührende Portion einziehen vnd selbige vnserm gn. Fürst vnd Herrn nit austrecken lassen solle. Decr. in Cons. die 17. Apr. 1624.

Canzler

V. Canzler S. Faber.

Buwinckhausen.

D. Ayhin.

Dögger.

Die 10. Maji 1624 misit Binderus Gglingam summam imperatam, his additis literis: . . . . Ob nun woll vnser bruder vnd schwager Johann 70 fl. an Philippthalern, zu 6 fl. 5 bazen gerechnet, anno 1623 den 15. Aprilis bey einem Ersamen Raht der Statt Göppingen hinderlegen lassen, 40 fl. für Malzeit vndt schreybersold, so in der erbthailung vndt Vergleichung aufgeloffen, item 28 fl. wegen Heinrich Kepplers hinderlassnen armen Waysen, so er kaiserischer Mathematicus aus lautter gütte den armen Waysen zum besten an seinem aussstand nachgelassen: So haben wir vns doch allerseitz dahin verglichen, Vnrueh vndt Weyttleüffigkeit zu verhindern, Fürstl. Bevelch gentüegen zuthun. Schickhe demnach von obermelten 70 fl. dise wider alles verhoffen aufgetrungne 40 fl., nemblich 6 Philippthaler sampt zweyen Hirschen, 1 Hirschen pro uno floreno, weil es in solchem Werth zu Göppingen deponirt worden. Stehen desswegen in guotter hoffnung, E. E. werde mit solcher bezahlung content sein etc.

Praefectus Aulber solutionem refert Stuttgartiam, recepissee se summam 40 florenorum „doch im hohem Werth,“ welches mir ohne sonderbahren habenden Bevelch anzunehmen nit gebühren wellen. Desswegen Ich E. F. Gn. wessen Ich mich hierinnen zuverhalten, vndt in wass valor angeregt gelt*) anzunehmen fernern beschaidts erwarten solle. Responsio: der Vogt solle den Costen in jezigem Werth einfordern, auch die angebotene Königsthaler in Abschlag anders nit annehmen. (25. Maji 24.) E decreto dato die 19. Maji 1626 ad praefectum Aulberum apparet, Keplerios tum ea, quae de summa 40 florenorum deficiebant, nondum solvisse, quo, ultimo eorum quae de actione supersunt contra Kepleriam, finem facimus hujus historiae haud pauca memoratu digna referentis.

*) Anno 1618 valebat imperialis 1 fl. 32 kr., ducatus 2 fl. 32 kr., florenus aureus 2 fl. Anno vero 1622: imperialis 10 fl., ducatus 16 fl., aureus 12 fl. Anno 1623: imperialis 1 fl. 30 kr., ducatus 2 fl. 20 kr., aureus 1 fl. 44 kr., florenus vero cervo insignitus (Hirschguld) levatus est ad decem crucigeros. (Pfaff, Geschichte Wirttenbergs.)

Additamentum.

In proömio „Judicii“ diximus (secuti Breitschwertum in vita Kepleri), curatores ducatus Württembergensis defensione Kepleri motos edicto publico anno 1621. multa in melius vertisse, quae usque ad illud tempus nimia acerbitate in actionibus contra homines veneficiorum artiumque magicarum accusatos commissa essent. Haec non plane et omnibus numeris vera sunt. Inspecitis tabulis publicis deprehendimus duo edicta publica, alterum datum die 23. Junii 1621, alterum d. 10. Jan. 1656, quae maxima ex parte id spectant, ut actio in maleficos (non tantum in veneficiorum accusatos) breviori tempore quam antea ad finem perducatur. Quibus edictis quum quaedam in praemissa historia illustrentur, summam illorum, concludentes narrationem judicii matris Kepleri, lectoribus exhibendam censuimus.

Inscriptum est decretum anni 1621: Aussschreiben an alle Amptleut, auch Stabhalter vnd Richter, an denjenigen Orten im Hertzogthomb, da Malefizgericht gehalten wirdt. Darinnen ein kurtze Manuduction, welcher gestalt gegen den Maleficanten mit der Captur vnd Beyfahung; item mit der Examination; nicht weniger in puncto torturae; auch in principali; So dann mit der Cognition vnd Execution zuprocedieren vnd zuverfahen.

Demnach Vns angelangt, dass bey theils Vnsern Amptleuthen: nicht weniger auch bey theils Stabhaltern vnd Blutrichtern, Fähl vnd Mängel fürgehoffen, auch manchmahl die Process (mit welchen in solchen Fällen schleinig vnd doch bedächtlich vnd den Rechten gemäss fürzugehen) sich lange Zeit verzogen: Als haben Wir vor ein Nothturfft erachtet (damit hierinnen der Sachen weder zuvil noch zu wenig, vnd niemandt vnrecht, darneben aber auch der lieben Justitz ein Beniegen geschehe) kurtze Manuduction zu geben, deren dann in allweg gelebt werden solle.

Hanc praefationem sequuntur tredecim capita, quorum primum iudicibus imperat, ut in institutionibus criminalibus regni Germanici et Württembergiae studium collocent, secundum agit de comprehensione et custodia maleficorum, tertium hoc habet: „die Examination vnd Confrontation ist aufs lengst innerhalb dreyer Tagen nach gefänglicher Beyfahung in beyseyn zweyer des Gerichts fürzunehmen, vnd gegen keinen Verhaftten lenger zu Vnserer kostbarer Vngelegenheit vnd der Verhaftten selbstn Beschweruiss einzustellen.“ Cum accusatus crimen fateatur, hoc referendum esse ad consilium supremum. 4. De testibus et inspectione vulnorum etc. 5. „Wann von Vnsern Obern Räthen Vnsern Amptleuthen Bevelch zukompt (dann ohne Vnsrer oder Vnsrer Räth Vorwissen vnd Bevehlen soll in Vnserrm Hertzogthumb mit peinlichen Rechten wider niemanden verfahren werden) gegen der verhaftten Person mit Criminal Process vnd Anklag zuverfahen, sollen sie darmit alssbalden fürgehen, vnd auff den nechsten Tag nach empfangenem Bevelch einen peinlichen Rechtstag ansetzen, vnd die Anklag auff des Beklagten Verbrechen mündtlich anstellen, mit rechtlichem begehren, sich zur Beweisung zuzulassen oder nach Beschaffenheit der Sachen, ihne Beklagten Zuerlernung der Wahrheit auff die Tortur zuerkennen: oder aber (wann der Beklagte der Missethat geständig) mit Vrthel vnd Recht in principali zu sprechen. 6. Als auch die Beklagte jeweilen schriftlich zu procedieren begehren, sollen Stab-

halter vnd Richter darüber erkennen, ob solche erhebliche Vrsachen vorhanden, derenthalten ihnen solche schriftliche Process, doch auff ihren Kosten, zuzulassen.“

7. „Demnach auch mehrmahlen beschehen, dass die Beklagte (die gleichwol an Vorbringung ihrer Verantwortung vnd anderer rechtlicher Nothturft keins wegs zuverkürzten noch zuthereilen) vor ihr litis contestation, da sie allein mit Ja oder Nein ihres aigen Facti halber antworten sollen, lange dilationes zum Bedacht begehrt, So ihnen auch von Stabhaltern vnd Richtern offer auf Sechs oder mehr Wochen (den Rechten zuwider) zugelassen, dadurch dann die Sachen verlängert, vnd die Justitz aufgehalten: Hierumben nun sollen Vnsere Amptleuth als Kläger, an Stabhalter vnd Richter jederzeit begehren, die beklagte Person zur förderlichster litis contestation vnd runder Erklärung, ob sie deren wider sie geklagter Puncten geständig oder nicht, anzuhalten. Da dann Stabhalter vnd Richter, ohne Massgebung auss tragendem Richterlichem Ampt, nach befundenen Dingen, zuerwegen haben, ob und auff wievil Tag dem Beklagten etwa eine Dilation zubewilligen, wie auch sie alle ohnnöthig gesuchte Aufzug vnd Aussfuchten abzuschneiden, vnd auff dess Beklagten verneinen, den Kläger, ohn gestattetes auffhalten, zu ordentlicher Beweisung zuzulassen, oder auff dess Beklagten Bekanntnuß vnd ohnwidereprechliches Factum in der Hauptsach, was recht ist zusprechen, oder in zweifelichen ihnen zuschwehr fürkommenden Fällen bey den Rechtsgelehrten zuzusolieren vnd Raths zupflegen wissen werden. 8. „So vil nun die Tortur anbelangt, sollen Vnsere Amptleuth soche in beysein etlicher der Richter vnd dess Gerichtschreibers exequiren lassen vnd verfügung thun, dass selbige weder gelinder noch schärffer als dess Richters Intention gewesen, volnzogen werde, vnd zwar ohnvnderbrochen auff einen Actum, vnd nicht, wie etwa auss Ohnerfahrenheit der Rechten geschehen, zu vnderscheidenen Zeiten nacheinander, dann selbiges anders nichts, als Reiteratio Torturae, welche ohne sondere neue Rechtliche Erkandtnuß gegen keinem beklagten armen Sünder kan noch solle fürgenommen werden. Es soll auch sein peinliche Vrgicht auss seinem Mund, allerdings wie selbige, vnd zwar nicht wann er an der Marter hangt, sonder wann er herabgelassen ist, selbstens ausssagt, fleissig beschriben werden.

9. Wurde der Verhaftte in solcher an ihme exequierter Tortur entweder gar nichts bekennen, vnd sich durch Ausstehung derselben purgieren, oder aber dasjenig so er bey vorgenommener Tortur bekennt, nachgehends an der Besibnung (quaestio coram septem testibus), — wann ihme nämlich nach Verfließung vier vnd zweyztzig völliger Stund nach ausgestandener Marter, sein Vrgicht, so er bey der Tortur zuvor bekent, vor sibem ehrlichen Männern zu Vormittagszeit, vnd zwar nicht an dem Orth, Thurn oder Gewölß, da er torquirt worden, auch nicht in beywesen dess Nachrichters, widerumb verständlich vorgelesen wirdt — revociren, sollen Vnsre Amptleuth ein solches alles zu Vnsrer Cantzley an Vnsre Obern Råth vmbständlich berichten, vnd fernern Beschaidts gewarten.

10. Daferri aber der Verhaftte seiner in der Marter gethaner Vrgicht bey der Besibnung (welche keins wegs zuvnderlassen) noch geständig vnd darauff beharrt, sollen Vnsere Amptleuth auff Verfließung dreier oder vier Tagen selbigem vorm Richter sein Vrgicht widerumb vorhalten, vnd wann er noch darbey verbleibt, ihne alsdann in principali auff solche bekannte übelthaten beklagen, vnd was Rechtlich erkennt, an ihme fürderlich exequiren vnd vollstrecken lassen.

11. Wann auch vmb mehrer Sicherheit wegen, die Vrthel vor der Publication zu Vnsrer Cantzley zutherschicken, durch Bevelch aufgelegt würde, sollen allwegen auch der Rechtsgelehrten Rathschläg vnd Bedencken, wann consultiert worden, neben der Vrthel zumahl überschickt werden.“

Capitibus 12 et 13 agitur de praeparatione ad mortem capitis damnatorum et sepultura morte multatorum seu morte voluntaria exemptorum.

Anno 1656 dux Württembergiae Eberhartus caput quartum praemissi edicti de novo inculcat, „da Wir mit besonderem ungnädigem Missfallen verspüren und erfahren müssen, wie dass biss dato in einem und anderm Orth ob solchen wohlverfasten Ordnungen schlechtlich gehalten worden seye“. His pluribus explicatis edictum sic pergit: „Nachdem Wir auch über bereits vielfältig gegebene ernsthafte Vermahnungen vnd Befelche, zu nicht geringem Vnsrerem Missfallen verspüren müssen, dass die criminal-Processen gar schlechtlich geführt, die Verhaftte in langwürriger Gefangenschaft ohnnöthiger weise beschwehrlich aufgehalten, die Kosten auff ein grosses getrieben, vnd dadurch zu allen Seiten merckliche Ohngelegenheit vnd Beschweren verursacht werden, . . . als ist zu solchem Ende an alle vnd jede Stabhalter vnd Rich-

tere, Commissarios, Consulanten vnd Advocaten hiermit Vnser gantz ernsthafter Befehl vnd Meinung, dass sie dergleichen vorkommende Criminal Sachen forthin auff das fürderlichste beschleunigen, allen andern etwa vorhabenden Civil-Processen und Handlungen vorziehen, vnd keine lange dilaciones, wie bissher beschehen, gestatten, Insonderheit aber die Advocati mit überhäufften Probatorialen und Interrogatoriis, wie auch weitläuffigen Schrifften und Producten keines wegs sich aufhalten sollen. Auß dass auch diese Vnser Verordnung von desto gewisserem Nachdruck seye, und umb so öfteriger observiret werde, so befehlen Wir zugleich allen Vnsern Vögten und Ämptleuten, oder ihren Verwesern, dass sie, so oft eine peñliche Rechts-Sache vorkommt, ohnfehlbarlich von 14 zu 14 Tagen zu Vnserer Cantzley vnterthänig berichten sollen, was darinnen biss dahin gehandelt worden, was man vor Dilaciones gegeben, wie weit man dieselbe extendirt, auss was für Motiven ein solches geschehen: Auch in specie, worauff und an weme der Process das mahl hatte, auß dass wir solchem nach gegen diejenige, von denen etwan einige ohnnöthige Hindernuss verprsacht würde, gebührend ohnaussbleibliches Einsehen haben, und diss Vnser Rescript bey gehörigen Kräften erhalten mögen. Hieran verrichten ihr Vnsere gnädige vnd ernstliche Meinung.

Geben in Vnserer Residentz-Stadt Stuttgarten, den 10. Jenner anno 1656. (Ex speciali Resolutione Serenissimi Domini Ducis.)

JOHN G. WOLBACH LIBRARY
HARVARD COLLEGE LIBRARY
60 GARDEN STREET
CAMBRIDGE, MASS. 02138

